DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

İktisat kuramının geçmişine bakış

Mark Blaug

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İktisat kuramının geçmişine bakış

Mark Blaug
Exeter Üniversitesi
Misafir İktisat Profesörü

Çeviri Editörü
Prof. Dr. Ömer Faruk Çolak

Çeviri
Alper Birdal
1-11. Bölümler
Fulya Güle
12-17. Bölümler

EFİL YAYINEVİ

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

İKTİSAT KURAMININ GEÇMİŞİNE BAKIŞ

Genel Yayın Nu.: 172

ISBN: 978-605-4579-40-2

1. Basım : Haziran 2013
Tıpkı basım : Eylül 2014

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.©2014

Efil©2014

Bu kitabın tüm hakları saklıdır.
Herhangi bir şekil ya da yöntemle çoğaltılamaz.

Sertifika Nu.: 12131

Sayfa ve Kapak Düzenleyen: Çetin Acar

Baskı ve Cilt: Ayrıntı Basım Yayın ve Matbaacılık Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti.
Tel: (+90) 312 394 55 90
Sertifika Nu.: 13987

ECONOMIC THEORY IN RETROSPECT

Mark Blaug

CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS

Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sao Paulo

Cambridge University Press

The Edinburgh Building, Cambridge CB2 2RU, UK

Cambridge University Press, New York tarafından Amerika Birleşik Devletleri'nde yayımlanmıştır.

© Mark Blaug

Tüm hakkları saklıdır. Yasal istisnalar ve ilgili genel lisans anlaşmalarına tabi olarak Cambridge University Press'in yasal izni olmaksızın eserin herhangi bir kısmı çoğaltılamaz.

Birinci baskı : Richard D. Irwin, Inc. 1962
İkinci baskı : Richard D. Irwin, Inc. 1968
Üçüncü baskı : Mark Blaug 1978
Dördüncü baskı : Mark Blaug 1985
Beşinci baskı : Mark Blaug 1996
Tıpkı basım : 1998, 1999, 2002, 2003, 2005, 2006

EFİL YAYINEVİ

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Dan. Yat. ve Tic. Ltd. Şti.
Vedat Dalokay Caddesi, Ulubey Sokak 6/2 GOP, Çankaya/Ankara, Türkiye
Tel : (+90) 312 442 52 10
GSM : (+90) 541 232 00 96
Faks : (+90) 312 442 52 12

www.efilyayinevi.com

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Oğlum, David Ricardo'ya

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İktisat kuramının geçmişine bakış

Bu kitap, Adam Smith'ten John Maynard Keynes'e –aslında David Hume'dan Milton Friedman'a– uzanan bir iktisadi düşünce tarihi kitabı; ancak bu kitapta tarih belirli bir farklılıkla anlatılıyor. Birincisi iktisadi öğretilerin değil iktisat kuramının tarihi anlatılıyor, yani kitap boyunca konu dışı, eğlenceli tarihsel göndermeler ya da renkli biyografik atıflarla sulandırmadan kuramsal analize odaklanılıyor. İkincisi kitap, öğrencileri ilk elden büyük iktisatçıların yazdıklarına aşina kılmak amacıyla, ana iktisadi metinlerden dokuz tanesine –Smith, Ricardo, Mill, Marx, Marshall, Wicksteed, Wicksell, Walras ve Keynes– yönelik ayrıntılı Okuma Kılavuzları içeriyor.

Bu kitap nasıl okunmalı? Bu sorunun yanıtı, kitabın "baştan sona" okunması gerektiğidir. Ancak bu yanıt, kitapları şöyle bir karıştırmayı, şu ya da bu sayfasını seçip okumayı seven okuru hiçbir zaman tatmin etmeyecektir. Bu tür okurlara, argümanın birikimli bir şekilde oluşturulduğunu ve sonraki bölümlerin öncekilerde sunulan bilgilerin öğrenildiği varsayımıyla yazıldığını hatırlatmak gerek: Kitapta daha önce anlatılanlara dair sayısız özet bulunmaktadır, ama yine de hiçbir bölüm bütünüyle bağımsız değildir. Kısacası bu kitap hem geçmişin hem de günümüzün iktisadını öğrenmek içindir ve iflah olmaz göz atıcının ödeyeceği ağır bir bedel bulunmaktadır.

Beşinci baskı, daha önceki baskılarda yer verilen iktisadın yedi büyük kitabına ilişkin Okuma Kılavuzları'nın yanı sıra Walras'ın *Saf İktisadın Öğeleri* ve Keynes'in İstihdam, Faiz ve Paranın *Genel Teorisi*'ne dair Okuma Kılavuzları'nı da içeriyor. Smith, Ricardo ve Marx hakkındaki bölümlere küçük, ama önemli eklemeler yapıldı. Marjinal verimlilik kuramı, genel denge kuramı ve refah iktisadı hakkındaki bölümlerde ise büyük değişiklikler gerçekleştirildi. Modern makro iktisadın ele alınışı büyük ölçüde değiştirildi ve İleri Okuma İçin Notlar hem budandı hem de güncelleştirildi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

Önsöz Beşinci Baskı xix
Teşekkürler xxii
Kitaptaki Sıraya Göre Matematiksel Semboller xxiii
Kısaltmalar: Dergiler ve Seçkiler xxvi

GİRİŞ
İKTİSAT KURAMI İLERLEME KAYDETTİ Mİ? 1
İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR 11

1. BÖLÜM: ADAM SMITH ÖNCESİ İKTİSAT 12
MERKANTİLZM 12
1 Dış ticaret dengesi öğretisi 13
2 Sikke akımı mekanizması 14
3 Merkantilizmin savunusu 17
4 Keynes'in öncüleri mi? 18
5 Merkantilist kuramda gerçekçi öğeler 20
ON SEKİZİNCİ YÜZYILDAKİ ÖNCÜLLER 22
6 Merkantilist ikilem ve paranın miktar teorisi 23
7 Sürünen enflasyon kuramı 24
8 Cantillon'un denemesi 26
9 Parasal analiz 28
10 Reel faiz oranı 29
FİZYOKRASİ 30
11 Fizyokrasinin anlamı 31
12 *Tableau Economique* 32
13 Tek vergi 35
14 Say Yasası 36
15 Skolastik etkiler: Kısa bir ek 37
İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR 39

2. BÖLÜM: ADAM SMITH 41
1 Adam Smith ve Sanayi Devrimi 42
ULUSLARIN ZENGİNLİĞİ İÇİN OKUMA KILAVUZU 44
2 İşbölümü 44
3 Değer ölçüsü ve değerin kaynağı 45
4 Üretim maliyeti kuramı 46
5 Arzın Belirlediği Fiyatlar 47
6 Ücretler 53
7 Kârlar 56

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

8 Göreli ücretler 56
9 Rant 59
10 Toplumsal bir muhasebe birimi 60
11 Fiyatların eğilimi 64
12 Sermaye ve gelir 64
13 Bankacılık 65
14 Üretken ve üretken olmayan emek 66
15 Optimum bir yatırım 68
16 Sinoptik tarih 69
17 Görünmez el 70
18 Vergilendirme ve kamu borcu 72
19 İktisatçı olarak Adam Smith 73
İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR 78

3. BÖLÜM: NÜFUS, AZALAN VERİMLER VE RANT 80
NÜFUS KURAMI 80
1 Nüfus patlaması 81
2 Malthus'un analitik şeması 82
3 Kuramın ampirik içeriği 83
4 Otomatik denetim mekanizmaları 87
5 Optimum nüfus ve geçimlik ücret kuramı 89
6 Günümüzde Malthusçuluk 91
AZALAN VERİMLER VE RANT KURAMI 93
7 Azalan verimler yasası 94
8 Diferansiyel rant 97
9 Toprağın alternatif maliyeti 98
10 Bir üretim faktörü olarak toprak 100
11 Tesis değerinin vergilendirilmesi 101
İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR 104

4. BÖLÜM: RICARDO'NUN SİSTEMİ 105
1 Buğday kârları kuramı veya tahıl modeli 106
2 Emek değer kuramı 110
3 Sermaye maliyetleri ve emek değerleri 113
4 Ricardo Etkisi 115
5 Değer in değişmeyen ölçüsü 116
6 Bölüşümün temel teoremi 119
7 Sermaye birikiminin etkisi 123
8 Göreli payların gösterdiği eğilimler 124
9 Teknik değişim 128
SİYASAL İKTİSADIN İLKELERİ İÇİN OKUMA KILAVUZU 131
10 Değer 131
11 Göreli ücretler 133
12 Değerin değişmeyen ölçüsü 134
13 Arz ve talep 136
14 Sosyal hesaplar 137

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

15 Ricardo'nun bir emek değer kuramı var mıydı? 138
16 Rant 139
17 Tarımsal iyileştirmeler 140
18 Ücretler 141
19 Kârlar 143
20 Dış ticaret 147
21 Karşılaştırmalı Maliyet Yasası 147
22 Sikkenin doğal dağılımı 153
23 Satın alma gücü paritesi kuramı 155
24 Say Yasası 156
25 Kötümserlik mi? 157
26 Parasal kuram 158
27 Külçeciler Tartışması 158
28 Makineler sorunu 161
29 Vergilendirme 163
30 Ricardo'nun bitmeyen etkisi 165
31 SRAFFA: Modern bir elbise içindeki Ricardo 167
32 Hala daha modern elbise içindeki Ricardo 174
İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR 175

5. BÖLÜM: SAY YASASI VE KLASİK PARA KURAMI 178
SAY'İN MAHREÇLER YASASI 178
1 Say Özdeşliği 179
2 Fiyatların belirlenmesi sürecinin iki zıt kutba ayrılması 182
3 Say Özdeşliği ve paranın miktar kuramı 184
4 Say Eşitliği 185
5 Klasik metinlerde Say Eşitliği 186
6 Keynes ve Say Yasası 188
7 Doğrudan mekanizma 189
8 Dolaylı mekanizma 193
9 Tasarruf, yatırım ve istifçilik 194
10 Reel faiz oranı 196
11 Zorunlu tasarruf 197
12 Sonuç 199
MALTHUS'UN AŞIRI BOLLUK KURAMI 200
13 Malthus'un durumu 200
14 Eksik tüketim öğretisi 201
15 Üstel büyüme 203
16 Malthus aslında ne söyledi? 208
17 Ricardo ve Malthus 212
İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR 213

6. BÖLÜM: JOHN STUART MILL 215
POLİTİK İKTİSADIN İLKELERİ'Nİ OKUMA KILAVUZU 216
1 Üretim ve bölüşüm yasaları 216
2 Üretken emek öğretisi 218

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi https://rantey.org

3 Sermaye kuramı 219
4 Ücret fonu öğretisi 223
5 Gelişme İktisat ve senkronizasyon iktisadı 225
6 Makineler sorunu 226
7 Üretim faktörlerinin büyüme oranı 228
8 Sosyalizm 229
9 Gelenek ve bölüşüm yasaları 230
10 Bölüşümden alınan paylar 230
11 Perhize dayalı faiz kuramı 232
12 Değer kuramı 235
13 Paranın miktar kuramı 238
14 Enflasyon 240
15 Ödünç verilebilir fonlar kuramı 241
16 Say Yasası 241
17 Para-bankacılık tartışması 242
18 Reel para öğretisi 244
19 Mill'in parasal yönetim konusundaki konumu 245
20 Uluslararası değer kuramı 246
21 Uluslararası ücret ve fiyat düzeyleri 250
22 Hume Yasası 251
23 Transfer ödemeleri 252
24 Artık için hava deliği öğretisi 252
25 Uluslararası ticaret kuramının temeli 253
26 Statik ve dinamik 255
27 Azalan kâr oranı 255
28 Durağan durum 257
29 Vergilendirme 258
30 Vergi yükü 258
31 Kamu borcu 259
32 Devletin kapsamı 259
33 Klasik iktisatta eğitim 260
34 Klasik iktisatçılar ve Fabrika Yasaları 262
35 Bir iktisatçı olarak John Stuart Mill 265
İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR 267

7. BÖLÜM: MARKSİST İKTİSAT 269
1 Terminoloji 270
2 Değer ve artık değer 271
3 Büyük çelişki 273
4 Dönüşüm problemi 274
5 Dönüşüm problemine getirilen çözümler 276
6 Tarihsel dönüşüm 280
7 Değer kaç para eder? 284
8 Emek değer kuramının Marksist savunusu 285
9 Kazanılmamış gelir olarak kâr 287
10 Marx ve Böhm-Bawerk 290
11 Artık değer ve iktisadi artık 291

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

12 Kapitalizmin hareket yasaları 295
13 Azalan kâr oranı yasası 296
14 Verilere göz atmak 301
15 Sermaye tasarrufu sağlayan yenilikler 301
16 Yeniden üretim şeması 302
17 İş çevrimleri 305
18 Yatırım fonksiyonu 306
19 Emek tasarrufu eğilimi efsanesi 308
20 İşçi sınıfının yoksullaşması 311
21 İktisadi emperyalizm 314
22 Kurumsal varsayımların rolü 317
KAPİTAL İÇİN OKUMA KILAVUZU 319
23 Değer 320
24 Toplumsal olarak gerekli emek 321
25 Meta fetişizmi 322
26 Para kuramı 323
27 Artık değer 324
28 Fabrika Yasaları 325
29 Marx'ın tarihsel malzemeyi kullanımı 326
30 İşbölümü ve makineler 327
31 Artık değer ve emeğin üretkenliği 328
32 Sermaye birikimi 329
33 Mutlak ve göreli yoksullaşma 330
34 İlkel birikim 331
35 Bölüşümün maliyetleri 331
36 Sermayenin devir hızı 333
37 Yeniden üretim şeması 334
38 Bir kez daha büyük çelişki 334
39 Dönüşüm problemi 335
40 Azalan kâr oranı yasası 337
41 Sermaye tasarrufu sağlayan yenilikler 339
42 Dış ticaret 340
43 İş çevrimleri 340
44 Para ve faiz 341
45 Rant kuramı 343
46 Bir iktisatçı olarak Marx 344
İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR 346

8. BÖLÜM: MARJİNAL DEVRİM 348

MARJİNAL FAYDANIN DOĞUŞU: MUTLAKÇI BİR YORUM MU, RÖLATİVİST BİR YORUM MU? 348
1 Yeni bir kopuş 349
2 Maksimizasyon ilkesi 351
3 Değer ve bölüşüm 353
4 Marjinal fayda kuramının doğuşu 355
5 Çoklu bir keşif mi? 360

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

6 Bir devrim ne zaman Devrim olur?....363
7 Ağır ve çetin mücadele....366
JEVONS....368
8 Değişim kuramı....369
9 İki taraflı ve rekabete dayalı değişim....370
10 Zincir....372
11 Emeğin olumsuz faydası....373
12 Negatif ve pozitif eğimli emek arzı eğrileri....375
13 Sermaye kuramı....376
DİĞER ÖNCÜLER....378
14 Kâr maksimizasyonu üzerine Cournot....378
15 Düopol kuramı....379
16 Dupuit ve Fransız mühendislik geleneği....381
17 Thünen'in marjinal üretkenlik kuramı....384
18 Gossen'in ikinci yasası....388
İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR....388

9. BÖLÜM: MARSHALLCI İKTİSAT: FAYDA VE TALEP....391
FAYDA KURAMI....391
1 Faydanın ölçülebilirliği....392
2 Faydanın işlevsel açıdan ölçülmesi....394
3 Bernoulli hipotezi....397
4 Kumar ve sigorta....399
5 Bernoulli hipotezi ve kademeli vergi....402
6 Talep eğrilerinin türetilmesi....404
7 Paranın marjinal faydasının sabit olması....407
8 Konunun yeniden tarif edilmesi....408
9 Kayıtsızlık eğrisi yaklaşımı....411
10 Açıklanmış tercihler yaklaşımı....417
11 Marshallcı talep eğrileri....419
12 Öznel değer kuramının konumu....422
REFAH İKTİSADI....426
13 Tüketici artığı....426
14 Sorunun yeniden ortaya konuluşu....429
15 Dört farklı tüketici artığı....433
16 Vergi-ikramiye analizi....435
İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR....441

10. BÖLÜM: MARSHALLCI İKTİSAT: MALİYET VE ARZ....443
1 Kısa dönem....444
2 Rant benzeri....448
3 Uzun dönem....449
4 Dışsal ekonomiler....454
5 Dışsal ekonomiler nedir?....457
6 Üretici artığı....459

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

7 Asimetrik refah etkisi 465
8 Temsili firma 467
9 Tekelci rekabet 469
İKTİSADIN İLKELERİ İÇİN OKUMA KILAVUZU 474
10 Giriş 475
11 Kapsam, içerik ve yöntem 475
12 İhtiyaçlar ve eylemler 476
13 Marjinal fayda 477
14 Tüketici talebi 477
15 Tüketici artığı 479
16 Azalan verimler yasası 480
17 Nüfus artışı 481
18 Sermaye artışı 482
19 İşbölümü ya da sınai organizasyon 482
20 Arz-talep dengesi 484
21 Kararlılık koşulları 485
22 Kısa dönem ve uzun dönem 490
23 Bağlı ve bileşik arz ve talep 491
24 Marjinal net ürün 492
25 Rant ve rant benzeri 492
26 Artan verimler 493
27 Özel harcamalar eğrisi 494
28 Vergi-prim analizi 496
29 Tekel kuramı 496
30 Bölüşümün marjinal üretkenlik kuramı 497
31 Üretken Eyleyen (karar birimi) arzı 498
32 Emeğin özgünlükleri 499
33 Faiz kuramı 501
34 Kâr kuramı 502
35 Rant kuramı 502
36 İktisadi ilerlemenin gelişimi 503
37 Marshall'ın katkısının büyüklüğü 503
İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR 505

11. BÖLÜM: MARJİNAL VERİMLİLİK VE FAKTÖR FİYATLARI 506
ÜRETİM FAKTÖRLERİ TALEBİ 506
1 Marjinal verimlilik kuramı 507
2 Normatif çıkarımlar 508
3 Sömürü 510
4 Sürekli ikame mümkün mü? 512
5 İsnat kuramı 512
6 Doğrusal programlama 513
7 Hobson'un itirazı 519
8 Yüksek ücret ekonomisi kuramı 520
9 Marjinal verimlilik kuramının mevcut durumu 522
DOĞRUSAL OLARAK TÜREŞ ÜRETİM FONKSİYONLARI 524

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi : https://raptex.org

10 Ürünün tükenmesi 525
11 Doğrusal olarak türedeş üretim fonksiyonlarının formel özellikleri ..529
12 Doğrusal olarak türdeş üretim fonksiyonlarının iktisadi anlamı 538
OPTİMUM FİRMA BÜYÜKLÜĞÜ 540
13 Ürünün tüketilmesine ilişkin Wicksell'in ispatı 541
14 Bölünemezlik tezi 542
15 Ölçeğe göre değişken getirinin hakiki biçimi 544
16 Yönetime bağlı negatif ekonomiler 545
17 Firmaların büyümesi 545
KÂR KURAMI 546
18 Katıksız kârın anlamı 547
19 Bir üretim faktörü olarak girişimci 547
20 Girişimcilik kavramının tarihi 549
21 Belirsizliğe katlanmanın getirisi olarak kâr 552
22 Yeniliğin getirisi olarak kâr 554
23 Arbitrajın getirisi olarak kâr 555
TOPLAM ÜRETİM FONKSİYONLARI 556
24 Mikro üretim fonksiyonları kavramı 558
25 Toplulaştırma sorunu 561
26 Sermayenin ölçümü 564
TEKNİK DEĞİŞİM VE ÜRETİM SÜRECİ YENİLİKLERİ 565
27 Sınıflandırma 567
28 Teknik değişimin otomasyona eğilimi 572
29 Teşvik mekanizması 577
30 Teknik değişimin ihmal edilmesi 580
31 Bir kez daha marjinal üretkenlik 581
POLİTİK İKTİSADIN ORTAK AKLI İÇİN OKUMA KILAVUZU 583
32 Tüketici davranışı 584
33 Maksimandın içeriği 585
34 Fiyat teşekkülü 586
35 Ters talep olarak arz 586
36 Alternatif maliyetler öğretisi 587
37 Alternatif maliyetler ve faktör fiyatları 589
38 Bölüşüm 591
39 Verimler yasası 592
40 Rant yasası 593
41 Uygulamalı iktisat 593
İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR 594

12. BÖLÜM: AVUSTURYA SERMAYE VE FAİZ TEORİSİ 597
BÖHM-BAWERK'İN FAİZ TEORİSİ 597
1 Daha büyük dolambaçlılık verimliliği 598
2 Faiz için üç neden 599
3 İlk neden 600
4 İkinci neden 602

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

5 Üçüncü neden 604
6 Üç nedenin etkileşimi 605
7 Faizin belirlenmesi 606
ORTALAMA ÜRETİM DÖNEMİ 608
8 Böhm-Bawerk modeli 609
9 Ortalama döneminin tanımlanması 613
10 Ortalama döneminin hesaplanması 615
11 Ortalama dönem sonsuz uzunlukta mı? 618
12 Ortalama üretim döneminden vazgeçme 619
13 Üretim ve tüketimin uyumlaştırılması 620
14 Ortalama süre ve sermaye-çıktı oranı 623
DEĞİŞTİRME TEOREMİ 625
15 Çiftli değiştirme 625
16 Birçok ürün- bir teknik basitleştirmesi 627
17 Değiştirmenin olması muhtemel mi? 629
18 Son durum incelemesi 631
FISHER'IN FAİZ TEORİSİ 632
19 Gönüllülük ve fırsat 632
20 Maliyet üzerinden getiri oranı 633
21 Şematik anlatım 635
22 Şemanın bazı kullanımları 638
23 Yatırım kararları teorisi 639
24 Reel ve parasal faiz oranı 641
25 Dinamik bir ekonomide reel faiz 644
26 Parasal teorilere karşı reel teoriler 645
RICARDO ETKİSİ 646
27 Akordeon etkisi 647
28 Etkinin gösterilmesi 647
29 Sermaye kısıtlamasının anlamı 651
30 Sonuç 653
31 Parasal ve reel ücretler 653
OKUYUCU İÇİN POLİTİK EKONOMİ ÜZERİNE DERSLERİ KLAVUZU, CİLT I 654
32 Fayda ve değer 655
33 Refah ekonomisi 657
34 Eksik rekabet 657
35 Üretim ve dağıtım 658
36 Sermaye 660
37 Sermaye yapısı 663
38 Böhm-Bawerk'in faiz teorisi 664
39 Optimum stoklama dönemi 665
40 Sermaye değeri 667
41 Wicksell Etkisi 670
42 Sermaye tanımları 671
43 Sermaye birikimi 673

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

44 Cassel'in sosyal ekonomi teorisi 673
45 Dayanıklı sermaye malları 673
46 Bir iktisatçı olarak Wicksell 675
İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR 676

13. BÖLÜM: GENEL DENGE VE REFAH EKONOMİSİ 678
WALRASYAN GENEL DENGE 678
1 Genel denge anlayışı 679
2 Walrasyan sistem 680
3 Genel dengenin varlığı 681
4 İstikrar ve kararlılık 684
5 Genel denge teorisinin düşüşü ve yükselişi 687
OKUYUCU İÇİN SAF EKONOMİ ELEMENTLERİ KLAVUZU 688
6 Dördüncü baskının önsözü 689
7 Temel terimlerin tanımı 690
8 Çift yönlü değişim 690
9 Çok taraflı değişim 691
10 Üretim teorisi 693
11 Sermaye oluşumu teorisi 694
12 Sermaye oluşumu mu yoksa sermaye birikimi mi? 695
13 Parasal teori 698
14 Marjinal verimlilik teorisi 699
15 Tekel ve vergileme 700
16 Walras'ın katkısının değerlendirilmesi 701
PARETO'NUN REFAH EKONOMİSİ 703
17 İdeal değişim koşulları 704
18 Bir Pareto optimumu 707
19 Scitovsky ikili kriteri 708
20 Son dönem refah ekonomisi 709
21 Marjinal koşullar 711
22 Tam rekabetin optimum özellikleri 714
23 Pazar dışı bağımlılık 714
24 Kamu malları 715
25 Pigovyan refah ekonomisi 717
26 İkinci-en iyi çözümleri 721
27 Marjinal maliyet fiyatlandırması 722
28 Unutulmuş İlke 726
29 Maliyet-fayda analizi 728
30 Etkinlik ve eşitlik arasındaki çatışmaya geri dönüş 729
31 Nihai-durum olarak rekabet ve süreç olarak rekabet 731
İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR 733

14. BÖLÜM: MEKANSAL EKONOMİ VE KLASİK KURULUŞ TEORİSİ YERİ 735
1 İzole edilmiş devlet 736
2 Kira teorisi 737

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

3 Yine Thünen problemi....738
4 Halka teorisi....740
5 Endüstri tesisi kuruluş yeri teorisi....743
6 Üç-nokta problemi....743
7 Satış bölgeleri....745
8 Kuruluş yeri teorisindeki yeni gelişmeler....746
9 Weber'in endüstriyel mekan teorisi....747
10 Pazar yeri analizi....749
11 Isard'ın genel denge teorisi....751
12 Doğrusal taşıma fonksiyonları....751
13 Klasik kuruluş yeri teorisinden geriye ne kaldı?....752
14 Kuruluş yeri teorisi yok sayılmaya devam etti....753
İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR....754

15. BÖLÜM: NEO-KLASİK PARA, FAİZ VE FİYAT TEORİSİ....755
1 Paranın miktarı teorisi nedir?....756
2 Fisher ve Marshall....759
3 Wicksell'in dolaylı mekanizmayı iyileştirmesi....761
4 Birikimsel süreç....763
5 Parasal denge....764
6 Tasarruf-yatırım kavramları....765
7 Fiyat istikrarı....766
8 Beklentiler....769
9 Keynes ve Wicksell....770
10 Keynes sonrası para talebi....771
OKUYUCU İÇİN WICKSELL'in EKONOMİ DERSLERİ CİLT II KİTABININ KLAVUZU....773
11 Paranın Dolanım Hızı....774
12 Para talep eğrisi....775
13 Doğrudan ve dolaylı mekanizmalar....776
14 İki oran....777
15 İktisadi dalgalanmalar....778
16 Para reformu....778
17 Para arzı dışsal mıdır?....779
18 Para talebi sabit midir?....784
19 Para nötr müdür?....785
İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR....787

16. BÖLÜM: MAKROEKONOMİ....788
KEYNESYEN SİSTEM....788
1 Keynesyen Devrim....789
2 Neden başarılı oldu?....790
3 Başarı hikayesinde öne çıkan unsurlar....793
4 Keynes'in başlıca yeni öngörüleri....796
5 Diğer Keynesyen öngörüler....798

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

OKUYUCU İÇİN GENEL TEORİ: İSTİHDAM, FAİZ VE PARANIN GENEL TEORİSİ KİTABININ KLAVUZU 800
6 Önsöz 800
7 Klasik ekonominin esasları 801
8 Efektif talep ilkesi 802
9 Terimlerin tanımları 803
10 Tüketim eğilimi 804
11 Yatırım teşviki 805
12 Faiz oranı 807
13 Sermaye, faiz ve paranın özellikleri 808
14 Yeniden *Genel Teori* 809
15 Parasal ücretler ve fiyatlar 810
16 Pigou'yu savunma 812
17 Toplam arz eğrisi 815
18 *Genel Teori*'de sonradan akla gelen fikirler 816
19 Keynes ne demek istedi? 818
20 IS-LM okuması 820
21 Dinamik okumalar 821
22 Yeniden Keynes okuması 825
23 Keynes'in iktisada katkıları 827
KEYNES'DEN BERİ MAKROEKONOMİ 829
24 Phillips eğrisi 829
25 Doğal işsizlik oranı 832
26 Beklentiler nasıl oluşur 835
27 Rasyonel beklentiler 838
28 Reel konjonktür dalgalanması teorisine karşı neo-Keynesyenizm 840
İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR 842

17. BÖLÜM: METODOLOJİK BİR İLAVE 844
1 Klasik ekonomide yanlışlanabilirlik 845
2 Neo-klasik ekonomide yanlışlanabilirlik 847
3 İktisatta yanlışlanabilirlik ölçütünün sınırları 850
4 Değer yargılarının özü 855
5 Amerikan kurumsalcılığı 857
6 Neden iktisat teorisi tarihiyle uğraşıyoruz? 861
İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR 862

Dizin 863

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÖNSÖZ

Beşinci Baskı

Elinizdeki kitap, ilk basımı otuzu yıldan uzun bir süre önce yapılmış bir kitabın beşinci baskısıdır. Neden bir iktisadi düşünce tarihi kitabının yeni bir basımı yapılsın ki? İktisadi düşünce tarihinin, makroiktisat ya da endüstriyel organizasyon gibi yeni bilgi birikiminin ders kitaplarının düzenli olarak güncelleştirilmesini gerektirdiği bir alan olmadığı konusunda şüphe var mı? Geçmişin büyük düşünürlerinin yorumlanmasının uzun zaman önce somut olarak tamamlanmış olduğuna kuşku var mı?

Böyle bir soru sormak iktisadi düşünce tarihinin yalnızca antikacılıktan ibaret olduğunu, unutulmuş el yazmalarının keşfedilmesiyle veya daha önce ihmal edilmiş çalışmaların yeniden yorumlanmasıyla mevcut yorumlar külliyatına yeni bir şeyler eklenebileceğini düşünmek anlamına gelir. Ancak tam tersine, modern iktisadın neredeyse tüm alanlarında gerçekleşen her türlü yeni gelişme bizi iktisadın tarihindeki daha eski, tanıdık bir metin üzerine düşünmeye ya da geçmişin büyük düşünürlerinin gerçekten ne kastettikleri üzerinde kafa yormaya yöneltmek durumundadır.

Doğu Avrupa'da komünizmin çöküşü Marx'ı yeniden okumamıza neden oluyor ve 1930'ların sosyalist hesaplama tartışmasına yeni bir ışık tutuyor. 1960'larda kamu tercihi iktisadının ortaya çıkışı bize Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği*'nde mevcut olan politik iktisadının onun takipçileri tarafından ne denli ihmal edilmiş olduğunu hatırlatıyor. Benzer şekilde modern Avusturya iktisadında girişimcilik ve rekabet süreci üzerine yapılan vurgular, modern iktisadın statik denge kuramıyla ilgili takıntısının ne kadar pahalıya patladığı üzerinde düşünmemizi sağlıyor. İktisat tarihi yüzlerce farklı biçimde modern iktisatta ortaya çıkan her yeni akıma tepki veriyor, dahası onlar üzerine etkide bulunuyor. Kısacası bu baskı (ya da başka herhangi bir baskı) geçmişin iktisadi fikirlerinin anlam ve önemi konusunda son söz olmayacaktır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bu kitabın ilk baskısı iktisadi düşünce tarihinin incelenmesinde taban tabana zıt iki bakış açısına –görecelik ve mutlakçılık– hakkında bir anlatımla başlıyor ve programlı bir biçimde ikinci görüş üzerinde ısrar ediyordu. Aradan geçen zaman içerisinde hem bu iki bakış açısı arasındaki tercih hakkında hem de bu tercihi ifade etmek üzere kullandığım terimler hakkında yeniden düşündüm. Sonuç olarak "görecelik" ve "mutlakçılık", "tarihsel yeniden yapılandırma" ve "rasyonel yeniden yapılandırma" halini aldılar ve artık her iki görüşte de değerli taraflar görüyorum. Bu yaklaşım, beşinci baskıda görüleceği üzere, iktisadi düşünceler tarihindeki pek çok tartışmalı konunun ele alınmasında değişiklikler yapmama sebep oldu.

Bu baskıda, büyük iktisatçıların kendilerinin kuvvetli ve zayıf taraflarına bakışımı yansıtan başka farklılıklar da bulunuyor. M. S. üçüncü yüzyılda yaşamış bir Yunanlı şair olan Archilochus, "tilki pek çok şey bilir, ama kirpi kocaman tek bir şey bilir" demiş. Isaiah Berlin bir defasında bu sözlere, tek bir amacı olan ve dar bir çerçeveye odaklanan düşünürleri karmaşık ve çok yönlü düşünürlerden ayırmak üzere atıfta bulunmuştu. Bu ayrımı geçmişin büyük iktisatçılarına uyguladığımızda, Adam Smith, John Stuart Mill ve Alfred Marshall'ın birer tilki olduklarının açık olduğunu, aslında Marshall'ın tilkilerin en mükemmel örneği olduğunu görürüz. Ricardo ise her yönden bir kirpidir; Jevons, Walras, Böhm-Bawerk ve Wicksell de öyle. Geriye önceleri bir tilki olup sonradan kirpiye dönüşen Keynes ve bütün büyük iktisatçılar arasında zaman zaman tilki zaman zaman da kirpi olmayı başarabilen tek örnek olan Marx kalıyor. Eskiden kirpilere bayılırdım, ama "my salad days, when I was green in judgement".* Şimdi tilkileri tercih ediyorum –Smith'i Ricardo'ya, Mill'i Senior'a, Marshall'i Walras'a– ve bu tercihimi bir dizi yeniden değerlendirme izledi ki bu, neredeyse yeni bir kitap yazmayı gerektirecekti. Ancak sanıyorum bu cazibeye karşı başarılı bir şekilde direnebildim.

Öyleyse beşinci baskıda hangi somut değişiklikler yapıldı? İkincil kaynaklar yerine birincil kaynakların incelenmesini teşvik etmek gayretiyle iktisadın yedi büyük klasiğine dair Okuma Kılavuzlarının tamamını korudum ve bunlara Walras'ın *Saf İktisadın Öğeleri*'ne yönelik bir kılavuzla –çünkü çok az modern iktisatçı çağdaş genel denge kuramının Léon Walras'tan ziyade John Hicks'e çok şey borçlu olduğunun farkında değil– Keynes'in *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*'ne yönelik bir başka kılavuz –çünkü herkes Keynes'in ne dediğini bildiğini düşünüyor, ama artık onu okuyan yok– ekledim. 12. bölümde Avusturya iş çevrimi kuramı daha geniş bir biçimde ele alındı, çünkü bu ekol 1930'larda Keynes'in ana

* "Acemi nablur işi gavur eşeğinde öğrenirmiş".

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

rakibiydi. Neoklasik para, faiz ve fiyat teorisi hakkındaki 15. bölüm hem gözden geçirildi hem de uzatıldı, ancak en kapsamlı yeniden yazım, sondan bir önceki bölüm, yani makroiktisat için yapıldı.

Bu fazla uzun kitabı kısaltmaya çalıştım; bunun yollarından bir tanesi İleri Okuma İçin Notlar'ı en temel notlara indirgemek olabilirdi. Bu kitabı 1962'de yazdığımda, az sayıda iktisadi düşünce tarihi bibliyografyası vardı ve her bölümün sonunda verdiğim geniş "İleri Okuma İçin Notlar"ın gerçek bir ihtiyacı karşıladığı söylenebilirdi. Ancak aradan geçen zaman içinde H. W. Spiegel, *İktisadi Düşüncenin Gelişimi*'ne (3. baskı, 1991), benim atıfta bulunduğum hemen her şeyi ve daha fazlasını içeren 160 sayfalık bir bibliyografya ekleyerek beni solladı. Ayrıca J. H. Wood; Smith, Ricardo, Malthus, Mill, Marx, Jevons, Walras, Marshall, Hayek, Schumpeter, Wicksell, Veblen ve Keynes'in yeniden basılmış makalelerinden oluşan, ciltlerce uzunlukta bir antoloji olan *Önde Gelen İktisatçıların Önemli Değerlendirmeleri* başlıklı diziyi derledi ve ben de bunu tamamlayan, geçmişin önemli ve önemsiz iktisatçılarının yorumlarını içeren 46 ciltlik bir dizi yayımladım. Kısacası ikincil kaynaklardan daha fazlasını okumak isteyen ortalama bir okur bunları nereden bulacağı konusunda ne yapacağını bilmemek durumunda değil ve bütün bunlar kısaltılmış bibliyografik kılavuzlarla yer harcamayı gereksiz kılıyor. Yine de, sırf ödünç aldığım (ya da çaldığım) fikirleri belirtmek ve bazen de benimkiyle taban tabana zıt yorumlara işaret etmek için "İleri Okuma İçin Notları" bütünüyle çıkartmadım.

Müsveddeleri özverili bir biçimde temize geçtiği için Elke Kohler'e ve bu yeni baskının hazırlanmasında gösterdikleri yardımdan dolayı Exeter Üniversitesi İktisat Bölümü'ne teşekkür etmek isterim. Roger Backhouse da yeni 16. bölüm hakkında değerleri yorumlarını esirgemedi.

Mark Blaug
Exeter, Devon
Eylül 1995

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

TEŞEKKÜRLER

Birinci baskı için teşekkürler (1962)

Müsveddelerin bazı bölümlerini okuyan ve pek çok faydalı öneride bulunan H. Barkai, B. Balassa, W. Fellner, T. W. Hutchinson, R. L. Meek ve G. Shepherd'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca zaman zaman dönüp dolaşıp yeniden takıldığım bazı konulardan vazgeçmemi sağlayan, sayıları burada tek tek anamayacağım kadar çok olan yüksek lisans öğrencilerime şükranlarımı sunarım. Bir de biçime ilişkin iyileştirmeleri için Margaret Lord'a ve müsveddelerin etkin bir şekilde temize çekilmesinden dolayı Ann Granger'a teşekkür ederim.

Bana kendileri tarafından basılan eserlerden alıntı yapma izni veren şu yayınevlerine minnettarım: Harper and Brothers – J. Viner, *Studies in the Theory of International Trade (Uluslararası Ticaret Kuramı İncelemeleri),* telif 1937; University of Chicago Press – *Adam Smith, 1776-1926,* der. J. M. Clark ve diperleri, telif 1928, Chicago Üniversitesi ve G. J. Stigler, "The Development of Utility Theory, II" ("Fayda Kuramının Gelişimi, II"), *Journal of Political Economy,* Ekim 1950; Harcourt, Brace and World – J. M. Keynes, *The Economic Consequences of Peace (Barışın İktisadi Sonuçları),* telif 1919; Review of Economic Studies – O. Lange, "Marxian Economics and the Modern Economic Theory" ("Marksist İktisat ve Modern İktisat Kuramı"), *Review of Economic Studies*, Haziran 1935; The Macmillan Company – A. Marshall, *The Principles of Economics (İktisadın İlkeleri),* telif 1930 ve K. Wicksell, *Lectures in Political Economy (Siyasal İktisat Dersleri),* telif 1934; ve Routledge ve Kegan Paul – P. Wicksteed, *The Common Sense of Political Economy (Politik İktisadın Sağduyusu),* telif 1934.

İkinci baskı için teşekkürler (1968)

Kitabın gözden geçirilmesinde yardımı olan önerileri için K. Kubota, E. Kuska ve R. M. Olsen'e teşekkür etmek isterim. Müsveddelerin tamamını insafsızca taradıkları için Ruth Towse ve Maureen Woodhall'a özellikle müteşekkirim: İşe başladıklarında arkadaştık ve şaşırtıcı bir biçimde, işi bitirdiklerinde halen arkadaş olmaya devam ediyorduk.

Üçüncü baskı için teşekkürler (1978)

Yıllar içinde çeşitli okurlardan talep edilmemiş, ama memnuniyetle karşıladığım tepkiler aldım. Bunlardan bazıları hatalara, basım yanlışlarına ve metindeki açık yanlışlara işaret ediyordu. Bu okurlarımın bütününün burada ismini anmam mümkün değil, ancak bir önceki baskının dikkatli okuması için D. Hamblin'e ve bu basım için benzer bir çaba sarf ettiği için S. P. Hersey'e teşekkürü bir borç bilirim.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KİTAPTAKİ SIRAYA GÖRE MATEMATİKSEL SEMBOLLER

M = para stoku
V = M'nin birim zaman başına dolaşım hızı
T = birim zaman başına ticaret hacmi
P = birim zaman başına ortalama fiyat düzeyi
X_i = bir sanayi veya sektörün yıllık hasılası
a_{ij} = girdi-çıktı katsayısı
Y = parasal gelir
N = işçi sayısı
W = toplam parasal ücretler
w = parasal ücret oranı
r = kâr oranı veya faiz oranı
p_i = mal ve hizmetlerin parasal fiyatı
t = zaman
$\overline{W}$ = toplam reel ücretler
$\overline{w}$ = reel ücret oranı
K = fiziksel sermaye stoku
$\overline{R}$ = toplam reel toprak rantı
$\overline{\pi}_i$ = bir sanayi veya sektörde toplam reel kâr
π = toplam parasal kâr
AP = bir faktörün ortalama ürünü
MP = bir faktörün marjinal ürünü
ε = bir üretim fonksiyonunun esnekliği
η = ortalama üretim fonksiyonunun esnekliği
D_i = mal ve hizmet talebi
S_i = mal ve hizmet arzı
D_n = para talebi
S_n = para arzı
ED_i = fazla meta talebi
ES_i = fazla meta arzı

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ED_n = fazla para talebi
λ = herhangi bir pozitif sabit
m = homojen (türdeş) bir fonksiyonun derecesi
k = toplam işlem veya toplam gelirin bir kesri olarak nakit denge talepleri
M_1 = Aktif para dengeleri için işlem güdüsüyle para talebi
M_2 = Aktif olmayan para dengeleri için spekülatif güdüsüyle para talebi
S = planlanan tasarruf
I = ΔK = planlanan yatırım
s' = ortalama tasarruf eğilimi
z = sermaye-hasıla oranındaki artış
G = gelirin gerçek büyüme oranı
u = reel gelirin lüks mallar ve kişisel hizmetlere harcanan kısmı
ω = ortalama gelir fonksiyonun esnekliği veya talebin fiyat esnekliği
AR = bir ürünün ortalama geliri
MR = bir ürünün marjinal geliri
c_i = "değişmeyen sermaye"
v_i = "değişken sermaye" (Marx'ta bunun kullanımı "değişen" sermaye)
k_i = $c_i + v_i$
$t_{c,v}$ = "değişmeyen ve değişen sermaye"nin dolaşım (devir) hızı
$d_{c,v}$ = "değişmeyen ve değişen sermaye"nin dayanıklılığı
C = sabit sermaye
V = döner sermaye
s = "artık değer"
σ = birim zaman başına "artık değer oranı"
q = "sermayenin organik bileşimi"
q_0 = ekonominin bütününde ortalama organik bileşim
Q = sermaye-emek oranı
o_i = Marx'ta bir sektörün hasılası
t_i = hammaddelerin dolaşım hızı
t_f = sabit varlıkların dolaşım hızı
s_v = "artık değer"in tüketim mallarına harcanan kısmı
s_k = "artık değer"in sermaye mallarına harcanan kısmı
$\overline{s}$ = harcanabilir "artık değer"

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

$\overline{v}$ = "değişen sermaye" eksi maaşlar
e' = "rant oranı"
U = toplam fayda
MU = marjinal fayda
MU_n = paranın marjinal faydası
MU_e = harcamaların marjinal faydası
MRS = meta veya faktör çiftlerinin marjinal ikame oranı
MP_N = emeğin marjinal ürünü
MP_K = sermayenin marjinal ürünü
$\dot{w}$ = birim zaman başına ücretlerin değişim hızı
P_N = birim emek fiyatı
P_K = birim sermaye fiyatı
MC = marjinal maliyet
A = toplam faktör verimliliği (üretkenliği)
α = üretim fonksiyonunun emeğe göre esnekliği
β = üretim fonksiyonunun sermayeye göre esnekliği
$\overline{n}$ = birim sermaye başına reel kira ödemesi
n = birim sermaye başına parasal kira ödemesi
φ = faktörler arasında ikame esnekliği
TR = toplam gelir
TC = toplam maliyet
ψ = toplam maliyetlerin esnekliği
τ = ortalama maliyetin esnekliği
γ = toprak alanı başına ürün
a = bir ürünün arz alanı
f = ortalama navlun bedeli
V_v = paranın gelir dolaşım hızı
Y_e = kazanılmış gelir
Y_d = harcanabilir gelir
Y_p = planlanan gelir
Y_r = gerçekleşen gelir
H = istifleme
= birim zaman başına fiyatların değişim hızı veya enflasyon oranı
$\ddot{p}$ = birim zaman başına enflasyon oranının değişim hızı

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KISALTMALAR: DERGİLER VE SEÇKİLER

AEPX	*Australian Economic Papers*
AER	*American Economic Review*
CAMJE	*Cambridge Journal of Economics*
CJE	*Canadian Journal of Economics*
EC	*Economica*
EET	*Essays in Economic Theory,* der. J. J. Spengler ve W. R. Allen (1960)
EHR	*Economic History Review,*
EJ	*Economic Journal*
EMDT	*Evaluation of Modern Demand Theory,* der. R. B. Ekelund Jr., E. G. Furnbuton ve W. P. Gramm (1972)
EQ	*Economic Inquiry*
ER	*Economic Record*
ERV	*Economic Review*
EJHET	*European Journal of the History of Economic Thought*
HER	*History of Economic Review*
HOPE	*History of Political Economy*
IEP	*International Economic Papers*
IESS	*International Encyclopedia of the Social Sciences,* der. D. L. Sills (1968)
ISSB	*International Social Sciences Bulletin*
JEP	*Journal of Economic Perspectives*
JES	*Journal of Economic Studies*
JHB	*Journal of the History of Biology*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

JHET	*Journal of History of Economic Thought*
JLE	*Journal of Law and Economics*
JME	*Journal of Monetary Economics*
JPE	*Journal of Political Economy*
JRS	*Journal of Regional Science*
KYK	*Kyklos*
MEC	*Metroeconomica*
MME	*Marx and Modern Economics*, der. D. Horowitz (1968)
MS	*Manchester School of Economic and Social Studies*
NPDE	*The New Palgrave. A Dictionary of Economics,* der. J. Eatwell, M. Milgate ve P. Newman (1987)
NYER	*New York Economic Review*
OEP	*Oxford Economic Journal*
PPA	*Philosophy and Practical Affairs*
QJE	*Quarterly Journal of Economics*
REA	*Readings in Economic Analysis,* der. R. V. Clemence (1950)
RES	*Review of Economic Studies*
RRPE	*Review of Radical Political Economics*
SEJ	*Southers Economic Journal*
SJPE	*Scottish Journal of Political Economy*
UT	*Utility Theory. A Book of Readings,* der. A. N. Page (1968)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

GİRİŞ
İKTİSAT KURAMI İLERLEME KAYDETTİ Mİ?

Bu kitap, geçmişe ait kuramların eleştirel bir incelemesidir; kitap, önde gelen iktisatçıların kuramsal analizlerine yoğunlaşmakta, hayatlarını, entelektüel gelişimlerini, öncüllerini ve takipçilerini ele almamaktadır. Eleştirellik, yargıda bulunma standartları oluşturmak anlamına gelir ve benim standartlarım modern iktisat kuramınınkilerdir. Eğer iktisadi düşünce tarihi hakkında yazan bazı yazarlar geçmişe ait kuramları kendi kavramları içinde değerlendirmeye çalışmamış olsalardı, bu noktayı belirtmek pek de gerekli olmazdı. Esas olarak böyle bir girişimin başarıya ulaşması olanaksızdır, çünkü bu çaba modern iktisat bilgisini kafamızdan silip atabileceğimizi varsayar. Ancak bu yazarların söylemeye çalıştığı, iktisadi düşünce tarihinin çokbilmişçe bir egzersize dönüşmesini önlemek üzere, fikirlerin anlayışlı bir biçimde kendi dönemlerinin çerçevesi içinde tartılması gerektiğidir. Geçmişin yazarlarına küstahça yaklaşma tehlikesi gerçek bir tehlikedir, ama atalara tapınmak da öyledir. Aslında geçmişin yazarlarının değerlendirilmesinde iki çeşit tehlike hep mevcuttur: Bir yandan miras aldıkları analizin sınırlılığını ve yazdıkları dönemin tarihsel koşullarını göz önünde bulundurmaksızın onların yalnızca hatalarını ve eksiklerini görmek, diğer yandan incelenen yazarlarda, içinde yaşadıkları zamanın ve çoğunlukla niyetlerinin de ötesine geçen fikirler keşfetme arzusuyla onların liyakatlerini abartmak. Biraz daha farklı bir şekilde söyleyecek olursak, eskinin yazarları hakkında yargıda bulunurken onları modern kuramın esaslarıyla değerlendiren antropomorfik günahın yanı sıra bir de Samuelson'un bir zamanlar, "günümüzün terminoloji ve sembollerini kullanmadıkları için eski yazarlarda mevcut olan içeriği görmezden gelen çokbilmiş antropomorfik günah" diye adlandırdığı yaklaşım söz konusudur. Birincisine örnek olarak, *Adam Smith'ten Önce Değer Kuramları* hakkındaki bir çalışmayı incelemesi istendiğinde Pigou'nun verdiği tepkiyi göstermek mümkün: "Bu antika araştırmalar, yüzyıllar öncesinde önerilen ve yetersiz oldukları açık olan çözümleri incelemeye zaman ayırmaksızın, bugün iktisadi meselelerle ilgili anlatılanları okumakta zorluk çeken birisi için pek de

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

çekici değildir". İkincisine örnek olarak ise ihmal edilmiş bir selefin çalışmaları hakkındaki herhangi bir doktora tezinin ilk sayfasını gösterebiliriz.

Eski iktisadi öğretileri sadece "ölü adamların yanlış fikirleri" olarak görenlerle onları bir öngörüler havuzu olarak görenler arasındaki çatışma iktisat biliminin ötesine geçmektedir. Bu, entelektüel tarihin kendisine dair tavırlar arasındaki temel bir ayrışmadır. Alman felsefesi üzerine birazcık eğitimle bunu, iki kutba ayrılmış zıtların çatışması olarak ortaya koymak mümkün: Mutlakçılık ve görecelik çatışması. Göreceliğe göre geçmişte ortaya konulan her bir kuram dönemin koşullarının az çok aslına uygun bir yansımasıdır ve ilke olarak her bir kuram kendi konteksti bağlamı içinde tutarlıdır. Mutlakçının gözü ise, yanlıştan doğruya doğru kesintisiz bir ilerleme olarak kavradığı, konunun entelektüel gelişiminden başka bir şey görmez. Görecelik ile ilgilenenler farklı dönemlerin kuramlarını iyi ya da kötü olarak sıralayamazlar; mutlakçılarsa bunu yapmadan duramazlar. Elbette az sayıda yorumcu bu konumlardan herhangi birinde durmak konusunda aşırıya kaçmıştır, ama hemen hemen bütün iktisadi düşünce tarihçileri, aslında geçmişin iktisat kuramlarına ilişkin tavırlardan oluşan bir spektrum boyunca, bu kutuplardan bir tanesine daha yakın dururlar.

Her iki konumlanış da daha alt bölmelere ayrılabilir. Örneğin göreceli konumun bir biçimi, iktisatçıların düşüncelerinin belirli bir sınıf veya grubun rasyonalize edilmesinden ya da, bunun da bir adım ötesine geçerek, siyasi şikayetleri olan insanların gerekçeli savunmalarından başka bir şey olmadığı şeklindedir. Bu, aslında hiçbir şekilde birbirine tekabül etmese de, ideolojik tarafgirlikle özürcü maksatları –Marksist biçiminde her zaman– özdeşleştiren "ideoloji" veya "yanlış bilinç" öğretisidir. E. Roll'un *İktisadi Düşünce Tarihi*'nin (1939) ilk baskısı, yazar daha sonraki baskılarda iktisadi kurumlardaki değişimin iktisadi düşünce üzerindeki "temel etkiler" –ispatlanmaya muhtaç bir ifade– olduğunu ileri sürmenin ötesine geçmemesine karşın, bu yaklaşıma mükemmel bir örnektir. Kuramları neredeyse çağdaş dünyanın aynadaki yansımalarından olarak kavrayan W. Stark'ın *Toplumsal Gelişmeyle İlişkisi İçinde Tarih* (1944) başlıklı çalışmasında görecelik iyice aşırıya kaçırılmıştır: Kitabın herhangi bir yerini açıp baktığımızda bizden örneğin, 1817'de Ricardo'nun emek değer kuramını savunmakta haklı olduğu, çünkü bu dönemde sabit sermaye kullanımının çok az olduğu söylenirken, aynı kuram üç yıl sonrası için ele alınırken bu görüş yerini "makineleşmenin şanlı ilerleyişine" bırakmaktadır. Göreceli yorumun büsbütün savunulamaz bir versiyonu ise L. Rogin'in *İktisat Kuramının Anlamı ve Geçerliliği*'dir (1956). Göreceliği savunanlar bir iktisat kuramının geçerliliğini değerlendirirken her zaman iç tutarlılık ve

Sürgetsiz EDİ - Kitap Arşivi - https://rantey.org

açıklayıcılıkla ilgili kaygıları ihmal etme ve ilgiyi bütünüyle tarihsel ve siyasi ortama uygunluğa odaklama eğilimi gösterir. Ancak Rogin daha da ileri gidiyor ve belirli bir iktisat kuramının nesnel anlamının onun pratik siyasi önerilerinde yattığını ileri sürüyor; daha da kötüsü bununla, kuramın kendi döneminin siyasi sorunlarıyla ilgili mantıksal içerimlerini değil, bu içerimlerin Büyük Bunalım'ın etkisi altında yazan bir iktisatçı tarafından nasıl algılandığını kastettiği anlaşılıyor. Bu tezin bütünüyle ilgili sorun, iktisat kuramlarının ancak nadiren özgül bazı politik sonuçlara ulaşmak amacıyla üretilmeleridir: İktisatçılar aynı kuramın otoritesini tanıyarak tekrar tekrar birbirleriyle taban tabana zıt politikalar önermişlerdir.

Görecelik kuramının ılımlı versiyonları, iktisadi ve politik tarih temeline karşı, iktisadi düşünce tarihiyle siyasi ve ahlaki felsefe arasında gerçekten değerli bir bileşim sağlanmasına hizmet edebilir. Bu geniş kapsamlı yaklaşımın en iyi örneklerinden bir tanesi, "fikirlerin kuşaktan kuşağa aktarılması ve birbirini takip eden kuşaklar tarafından geliştirilmesi" düşüncesini kasten hafife alan W. C. Mitchell'ın *İktisat Kuramı Türleri* (1949) üzerine ders notlarıdır. Aynı bakış açısı A. Gray'in giriş niteliğindeki keyifli incelemesi, *İktisat Öğretisinin Gelişimi*'nde (1931) de benimsenmiştir: "İktisat eğer bir bilimse, daha az kesin olandan daha kesin olana doğru zorunlu bir ilerleme olmaması ile diğer bilimlerden ayrılır; bir defa gün yüzüne çıkarıldıktan sonra karşıt bütün öğretileri tarumar etmesi gereken, bütün zamanlar için doğru olanın amansız bir biçimde belirlenmesi söz konusu değildir." Mitchell veya Gray'in kitaplarının, 1870 sonrası dönemle ilgili sayfalarına baktığımızda bu argümanda neyin yanlış olduğunu anında görürüz. İktisat 1880'lerden sonra akademik bir konu haline gelmiş ve belki de ilk defa "fikirlerin bir kuşaktan diğerine aktarılması" konunun gelişimini belirlemeye başlamıştır. Görecelik kuramını benimseyen hiçkimse, kurumsal veya tarihsel yorumunu ikna edici bir şekilde yaklaşık olarak 1870'de sona eren klasik çağdan öteye taşımayı başaramamıştır veya Mitchell ve Gray gibi modern çağı ihmal etmiş ya da Roll ve Rogin gibi 1870'den sonraki iktisadi düşüncelere ilişkin yaklaşımlarının dayandığı zemini değiştirmişlerdir.

Genel olarak söylemek gerekirse, iktisat gibi bir disiplinde gerçekleşen entelektüel değişimlerin anlaşılmasında tek başına iktisadi ve sosyal tarihin yeterli olacağını düşünmek abestir. Görecelik kuramını benimseyenlerin çoğu yalnızca iktisatçıların her zaman *sub specie temporis*[1] yazdıklarını ve var olan tarihsel bağlamın bilgisinin geçmişin kuramlarına "ışık tuttuğunu" iddia etmektedir. Bunun doğruluğu su götürmez, ancak eğer bu

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1 *Zamanın ruhuna göre* (Ç. n.).

görüş kurnaz bir şekilde, fikirlerin kendilerine ait bir harekete sahip olduğunu unutturmak üzere tasarlanmadıysa, bu noktanın ısrarlı bir biçimde vurgulanmasının neden gerekli olduğu bir merak konusu haline gelmektedir. Jacob Viner'ın da belirttiği gibi, görecelik çoğu zaman bir şekilde tarihsel zorunlulukla aklamak anlamına gelmektedir:

> İktisat tarihçilerinin geçerli öğretilerinden, yeterli bilgi mevcut olsaydı belirli bir kuramın bir dönem boyunca hüküm sürmesinin o dönemde var olan koşullarla *açıklanabileceği* sonucunu çıkarttıkları anlaşılmaktadır; bu aynı zamanda söz konusu özgül koşullara başvurarak aynı kuramların *haklı gösterilebileceği* anlamına gelen tuhaf bir yargıdır. Bu bakış açısının kabul edilmesinin önünde açık bazı engeller bulunmaktadır. Bu bakış, içinde bulunduğumuz çağ dışındaki hiçbir çağın ciddi bir doktrin hatasına sahne olamayacağı sonucunun çıkarılmasına neden olabilir. Bu görüş, evrim geçiren tarihsel koşullardan bir tanesinin de iktisadi analizin yeterliği olduğu gerçeğini göz ardı etmektedir.
>
> *(Uluslararası Ticaret Kuramı Üzerine İncelemeler, s. 110)*

İktisadi davranış hakkındaki hiçbir varsayım mutlak olarak doğru değildir ve hiçbir kuramsal sonuç bütün zamanlar için geçerli olamaz, ancak iktisattaki teknik ve analitik yapılarda herhangi bir ilerleme olmadığı ciddi bir biçimde ileri sürülebilir mi? Örneğin Adam Smith piyasa mekanizmasının alıcı ve satıcıların bağımsız davranışlarını eşgüdümleme becerisi hakkında sağlam bir kavrayışa sahipti, ama talep ve fiyat arasındaki fonksiyonel ilişki gibi çok temel bir nokta onun dikkatinden kaçmıştı. Smith, ademi merkeziyetçi bir ekonominin hangi anlamda optimum sonuçlar üretebildiğinin kesin olarak gösterilebileceğini hiçbir zaman görmedi ve Walras, Marshall, Pigou ve Pareto'nun Smith'in "görünmez eli"nin fonksiyonuna ait iddialar üzerine çalışmaya başlamaları için 100 yıl daha geçti. Bunun gibi düşünceler, bugünün tepelerinden bakıp eskilerin hatalarını hakir gören ve ister istemez doğruluğun büyük ölçüde iktisadi bilginin marjinal artışında yoğunlaştığı sonucuna varan mutlakçıyı yaratmıştır.

Mutlakçıların pek çok görecelik kuramını benimseyenlerin çalışmalarını okuyarak ortaya çıkmış olması çok muhtemel. Blanqui, Roscher, Ingram ve Cossa'nın görecelik metinleriyle büyümüş bir kuşağın günümüzde Cannan'ın meşhur *Üretim ve Bölüşüm Kuramlarının Tarihi* (1893) başlıklı put kırıcı yaklaşımını –büyük iktisatçıların temel konulardaki acemiliklerinin eksiksiz bir dökümü– takdir etmesi güçtür. Yine de, iktisat kuramının aslında ilerlediğini kabul etmek, iktisatta analitik ilerlemenin belirgin özelliği olan, gelişmenin hayli eşitsiz olduğu gerçeğinin üzerini örtmemelidir. Fiyat sisteminin saf mantığına ilişkin genel içgörüler, kendi dönemlerinin koşulları ve sorunlarıyla ilişkili kuramsal bir çerçeve içerisinde ortaya

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://ranteyorg

çıkmıştır. Fikirler toplamı eleştirellikle yol aldığından, halen değerli olan birçok şey en son çıkan yeniliğin yarattığı coşkuyla bir kenara atılmaktadır. Sonuç olarak, yeni keşifler adına halihazırda bilinen birçok doğrunun ihmal edildiği abartılı entelektüel devrimlerin hikayesinde olduğunun aksine, iktisat tarihi pek de kuramsal edinimlerin sürekli birikiminin tarihi değildir. Aslında bazen iktisadın sanki yeni her kuramın eskinin tam tersi olmasını talep eden bir simetri anlayışıyla ilerlediği izlenimi doğmaktadır.

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında iktisat, "ulusların zenginliğinin doğası ve nedenlerinin" (Smith) ve "toprağın verdiği ürünün bölüşümünü düzenleyen yasaların" (Ricardo) ve "kapitalizmin hareket yasalarının" (Marx) incelenmesi olarak görülmekteydi. 1870'den sonra ise iktisat –Robbins'in 1932'de yaptığı ve katı bir biçimde yorumlanırsa daha öncekilerin çoğunun iktisat olduğunu inkar eden zekice tanımla– "belirli amaçlarla, alternatif kullanımları olan kıt kaynaklar arasındaki bir ilişki olarak insan davranışı" olarak görülmeye başlandı. İki yüzyıl boyunca kaynakların artışı ve ihtiyaçların çoğalmasıyla uğraşmasının ardından, 1870'den sonra, iktisat büyük ölçüde gerek kaynaklar gerekse ihtiyaçlar veriliyken kaynakların etkin dağıtımının incelenmesine dönüştü. Klasik iktisat makro olduğu kadar mikroydu da; neoklasik kuram mikroiktisadın ötesine pek geçmiyordu; makroiktisat Keynes'le kendine geldi ve on yıldan uzun bir zaman boyunca gerçek anlamda mikroiktisadın yerini aldı. Dikkatin üzerinde yoğunlaştığı böylesi dramatik değişimlerin –mutlakçıların çoğunlukla yaptığı gibi– sadece entelektüel güçlerin etkisiyle açıklanabileceği şüphelidir. Marjinal devrim veya Keynezyen Devrim kadar esaslı bir vurgu kayması da toplumun kurumsal yapısındaki değişimlerle ve yeni pratik sorunların ortaya çıkmasıyla ilişkilendirilmek durumunda değil mi?

Olasılıklardan bir tanesi iktisattaki bu tür vurgu kaymalarının felsefi tavırlardaki ya da hakim düşünce tarzlarındaki değişimden kaynaklanıyor olmasıdır. Böylesi göreceli bir yoruma karşı, Schumpeter bilimsel iktisadın bütünüyle özerk bir doğası bulunduğu konusunda ısrar etmekteydi. İktisatçıların siyasi tercihleri ve felsefi değer yargıları iktisadın gelişimi üzerinde etkide bulunuyor olsa da, söz konusu gelişim esas olarak bu unsurların etkisi altında gerçekleşmez: "İktisadi analiz hiçbir zaman iktisatçıların sahip oldukları felsefi kanaatler tarafından şekillendirilmez." Schumpeter'in engin *İktisadi Analizin Tarihi* (1954) kitabının girişinde yer alan bu dogmatik "pozitivizm" örneği aslında, yarısı anlatı tarihine, siyaset kuramına ve fikirlerin içinde geliştiği felsefi ortama ayrılmış olan metnin ana gövdesinde, muhtemelen bütün bunların iktisat kuramıyla ilişkisi nedeniyle, sürdürülmemiştir. Yakından bakıldığında Schumpeter iktisadi analizin

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

mantıksal olarak felsefeden bağımsız olduğunu değil, aksine iktisatçıların felsefi inançlarının öne sürdükleri iktisadi hipotezlerin *geçerliliği* ile ilişkisi bulunmadığını kastetmiştir. Bu ikinci husus son derece yerindedir. İktisadi düşünce tarihi, çekişen felsefi ilkeler çerçevesinde sayısız sahte açıklamaya tanık olmaktadır: "Bireycilik" ile "evrenselcilik" karşıtlığı – O. Spann, *İktisat Tarihi* (1930); iktisadi sistemi bir organizma olarak gören biyolojik bakış ile sistemi bir makina olarak gören mekanik bakış karşıtlığı – E. Heinemann, *İktisadi Öğretiler Tarihi* (1945) ya da bu hususta, G. Myrdal'ın dahiyane *İktisadi Düşüncenin Gelişiminde Politik Elementler* kitabında (1953) iktisadı, değer yargılarından kurtarma çabasıyla alay eden ve dolaylı olarak mevcut her türlü analitik içgörünün felsefi ve siyasi önyargılarla ilişkili olduğunu şiddetle reddeden değer yargılarından bağımsız (özgür) sosyal bilimle değer aşılanmış sosyal bilim karşıtlığı.

Peki, neden felsefi veya politik önyargılarla kendimizi kısıtlayalım? W. Weisskopf *İktisadın Psikolojisi*'nde (1955) büyük iktisatçıları koltuğun üzerinde uzanıp, mesela Petty'nin ünlü "toprak değerin anası, emekse babasıdır" sözünde yeni bir anlam keşfederken resmeder. Weisskopf, Ricardo ve Malthus'a göre insan dişisinin doğurganlığı ve Toprak Ana'nın hasisliğinin bütün iktisadi hastalıkların kökeninde yattığı ve değerin tek kaynağının "eril" emek öğesi olduğu gözleminde bulunur. Ancak bu ataerkil bir toplumda insanların sahip olmasını beklediğimiz düşünce biçimidir diye zafer kazanmış edasıyla bu gözlemi sonuçlandırır. Büyük iktisatçıların psikolojik gariplikleri hakkındaki bilginin, kuramlarına bir miktar ışık tutabileceği düşüncesi şüphesiz akla yatkındır, ancak kuramları kelimelerin psikolojik ilişkilerinden türetmek iktisadi analizin sistematik mantıksal niteliğini ve ampirik içeriğini göz ardı etmek anlamına gelir.

İktisat kuramının, en saf haliyle bile, siyasete dair içerimleri olduğu ve bu anlamda şu ya da bu şekilde siyasi propaganda yaptığı varsayılabilir. Bu propaganda unsuru konunun kendisine özgüdür ve düşünür titizlikle tanrısal bir tarafsızlık duyusunu koruduğunda bile, Schumpeter'in de sahip olduğu gibi, felsefi ve siyasi tercihler daha analizin oluşumunda onun "vizyonu"na dahil olacaktır: Gerçekliğin belirli özelliklerinin analiz öncesinde seçilmesi faaliyeti. Sorun propaganda unsurunun reddedilmesi değil, bilimsel düşünceleri her durumda içine gömülmüş olarak bulunduğu ideolojiden ayırt etmek ve bu düşünceleri bilimsel geçerlilik testlerine tabi tutmaktır. Ayrıca propaganda yalan söylemekle aynı şey değildir: Karl Marx'ın kapitalizmi itibarsızlaştırmak istediğini ve kapitalizmin kusurlarıyla ilgili peşin hükümlerle işe başladığını söylemek onun analizini bu nedenle değersiz kılmaz. Siyasi önyargılar bilimsel analize yardımcı bile

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://mahfey.org

olabilirler: Kapitalizmi eleştiren birisi muhtemelen sistemin gerçek kusurlarına daha fazla dikkat edecektir ve elbette bu bir tesadüf değildir; örneğin Marx'ın iş çevrimleri hakkındaki yorumları zamanının elli sene önündedir.

İktisat tarihçisinin görevi belirli peşin hükümlerin belirli tür analizlere yol açtığını göstermek ve ardından da analizin ideolojik temelinden ayrıldığında ayakta kalıp kalmadığını sorgulamaktır. Ricardo'nun toprak sahibi sınıflara karşı güçlü nefreti olmasaydı uluslararası ticaret kuramını geliştirebilmesi kuşkulu olurdu; ama bu kuram onun önyargıları ortadan kaldırıldığında da geçerliliğini sürdürmektedir. Ancak toprak sahiplerinin tarımsal iyileştirmeler yapılmasında hiçbir çıkarı bulunmadığının gösterilmesine gelince, ideolojik tarafgirlik onu doğru –kendi varsayımları çerçevesinde doğruluk anlamında– sonuca ulaşmaktan alıkoymuştur. İktisadi düşünce tarihi böylesi örneklerle doludur ve tekil iktisatçıların değer yargılarıyla eserlerinin niteliği arasında ham genellemeler yapmakla hiçbir yere varılamaz. Propaganda ve ideoloji her zaman mevcuttur, fakat pek çok uygulayıcı kuşağın iktisada özgü kıldığı bilimsel sürecin kurallarının yarattığı disiplin de öyledir: İktisat sonsuza kadar dünün önyargılarının yakalanmasıdır.

İlk elden iktisadın ortaya çıkmasına yol açan sorun, modern bir iktisatçının olduğu kadar Adam Smith'in de merakını cezbeden piyasa değişimidir: İktisadi evrende bir düzen anlayışı vardır ve bu düzen yukarıdan dayatılan değil, bir şekilde her biri kendi kazancını maksimize etmeye çabalayan bireyler arasındaki değişim işlemlerinin bir ürünüdür. O halde iktisadi düşünce tarihi, piyasa işlemlerine dayanan bir ekonominin işleyişini anlama çabamızın tarihinden başka bir şey değildir. Ancak ele alınan öğreti her zaman piyasa ekonomilerinin analiziyle ilgili olsa bile bu ekonomilerin yapısı zaman içinde önemli ölçüde değişim göstermiş ve her kuşak tarafından bu değişimleri aydınlatmak üzere farklı kavram ve analiz yöntemleri kullanılmıştır. Belirli bir iktisadi ortam için uygun olan bir analiz yönteminin bulgularını başka bir ortam için uygun olan bir başka yöntem hakkında yargıda bulunmak üzere kullanmak olanaksızdır: Bir model bir diğeri hakkında yargıda bulunmak üzere kullanılamaz. Bu durumda göreceliğin kollarına mı itilmiş oluyoruz? Gerçekten de bütün kuramlara uygulanabilir olan evrensel standartlar mevcut mudur?

Bilimin, bitmek tükenmek bilmeyen hipotezleri yanlışlama süreci olduğu sözünü çokça işitiyoruz. Bu anlamda, herhangi bir anda kabul edilebilir olan iktisadi bilgiler toplamı henüz yanlışlanmamış olan kuramları teşkil eder. Peki ama iktisat kuramları nasıl yanlışlanır? İster eski isterse modern olsun, iktisat kuramlarını test etmenin esas güçlüğü kontrollü deneyler

Ücretsiz | Bir Kitap Arşivi – https://tarihey.org

yapmanın imkânsızlığı, dolayısıyla kuramların geçersizliğinin kanıtlanması değil, uygun laboratuar koşullar yokken iktisatçıların (ve aynı nedenle bütün sosyal bilimcilerin) hipotezlerin yanlışlanmasının kesin ampirik ölçütleri konusunda uzlaşamamalarıdır. Daha da kötüsü iktisatçılar çoğunlukla belirli bir kuramın temel niteliği konusunda da uzlaşmazlığa düşmektedir. Örneğin neoklasik tam rekabet kuramı firmaların ve hane halklarının gerçekten nasıl davrandıklarını açıklamayı amaçlayan bir hipotez olarak mı ileri sürülmüştür, yoksa firmaların ve hanehalklarının davranmaları gerektiği gibi davranıp davranmadıklarını belirlemek üzere ideal standartlar oluşturmak niyetiyle mi ortaya atılmıştır? Eğer doğru yorum ilkiyse gözlemlenen piyasa davranışına uygunluk aslında kuramın geçerliliğinin ölçütüdür; ancak eğer ikinci yorum doğruysa, yani kuramda belirtilen koşullara tekabül eden hiçbir piyasa yapısı mevcut değilse, bu iktisat politikasına karşı bir meydan okumadır. Elbette tam rekabet kuramının, hangi amaçla kullanıldığına bağlı olarak hem "pozitif" hem de "normatif" bir kuram olması mümkündür. Toplumsal düzen hakkındaki pozitif kuramlar, doğası gereği, tek bir aykırı sonuçla nihai bir biçimde yanlışlanamazlar. Zorunlu olarak yargı öğesi de değerlendirmeye dâhildir ve tam da bu nedenle görecelik ile ilgilenenler ve mutlakçılar karşılaştırmalı maliyet öğretisinin veya emek değer kuramının geçerliliği üzerine tartışmaya devam edebilirler. Diğer yandan normatif kuramlar yalnızca ampirik testler üzerinden değerlendirilemezler. İktisatta ne normatif ne de pozitif olan, yalnızca taksonomik, iktisadi olguların sınıflandırılması için ayrıntılı kompartımanlar sunan – bunun mükemmel bir örneği Walrasçı genel denge kuramıdır– kuramların da bulunması meseleyi daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmektedir. "Yanlışlanabilirlik ilkesi" gereği bu türden tüm kuramları bir kenara mı atmalıyız?

İktisadi düşünce tarihi bu tür soruların yanıtlanması için bir tecrübe alanıdır. İktisadın ne kadarı kılık değiştirerek ortalıkta gezinen taksonomiden ibarettir? İktisatçılar, normatif kuramlara nasıl tepki vermiştir? Hangi pozitif kuramlar, öngörüleri gerçek dünyayla kıyaslanarak yanlışlanmıştır? Bunların yanıtları iktisadın ne olduğunda yatmaktadır: Geçmiş kuşakların pratiği iktisadın bugün ne olduğunu halen şekillendirmektedir.

Bu durumda iktisat kuramında herhangi bir ilerleme olmuş mudur? Cevap kesin olarak evettir: Analitik araçlar sürekli olarak gelişmiş ve artmıştır; iktisadi hipotezleri doğrulamak üzere giderek daha fazla ampirik veri tanzim edilmiştir; iktisat dışı önyargılar defaten teşhir edilmiş ve onların ağına düşen test edilebilir önermelerden ayrıştırılmıştır ve iktisadi sistemin işleyişi hiçbir zaman olmadığı kadar iyi kavranmaya başlanmıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Ama yine de görecelik kuramını benimseyenlerin haklı olduğu bir yan var. İktisadi düşüncenin gelişimi, mevcut doğrulara yönelen doğrusal bir ilerleme biçiminde gerçekleşmemiştir. İktisadi düşünce ilerlerken, zaman ve mekânın gereklilikleri tarafından dayatılan pek çok sapma da olmuştur. O halde görecelik kuramına ait bir yorumu mu, yoksa mutlakçılık kuramına ait bir yorumu mu benimseyeceğimiz konusu bütünüyle sormak istediğimiz sorularla ilişkilidir. Eğer bir yorumcu neden belirli insanların belirli zamanlarda belirli fikirleri kabul ettiklerini açıklamaya çalışıyorsa tam bir yanıt için entelektüel alanın ötesine bakmak durumundadır. Ama eğer neden geçmişte bazı iktisatçılar emek değer kuramını benimserken başkalarının –üstelik hem aynı zamanda ve aynı ülkede hem de farklı ülkelerde ve farklı kuşaklarda– değerin fayda tarafından belirlendiği fikrini benimsediklerini öğrenmek istiyorsa kuramın iç mantığına yoğunlaşmak zorunda kalarak, zoraki olarak bir mutlakçıya dönüşmektedir.

Bu karşıtlığı, felsefe tarihinden ödünç alınan –neredeyse görecelik ile mutlakçılık arasındaki ayrımla aynı olan– "tarihsel yeniden yapılandırmalar" ve "rasyonel yeniden yapılandırmalar" arasındaki ayrım yardımıyla daha da keskinleştirebiliriz. "Tarihsel yeniden yapılandırmalar" geçmiş düşünürlerin fikirlerini, bu düşünürlerin veya onların takipçilerinin, yapmaya çalıştıklarının aslına sadık bir tanımı olarak algılayacakları bir biçimde dökümünü yapmaya gayret eder. "Rasyonel yeniden yapılandırmalar" ise geçmişin büyük düşünürlerine, bugün görüş alışverişinde bulunduğumuz düşünürlerle çağdaşmışçasına yaklaşır; geçmişin düşünürlerinin hatalarını tespit etmek ve entelektüel tarih boyunca ilerleme olduğuna dair kadim inancımızı doğrulamak üzere *onların* düşüncelerini *kendi* düşüncelerimiz uyarınca çözümleriz.

Tarihsel yeniden yapılandırmaların genel anlamıyla imkânsız, rasyonel yapılandırmalarınsa her durumda anakronistik olduğunu göstermek kolaydır. Tarihsel yeniden yapılandırmalar doğası gereği genel anlamda imkânsızdır, çünkü zamanda geriye doğru yolculuk etme olanağımız yok. Bir metin hakkında herhangi bir fikre sahip olmak için gözlük takmak gerekir ve bu, şu anda bildiklerimizi unutamayacağımıza göre kaçınılmaz biçimde şimdiki zamanın gözlükleri olmak durumundadır; hiçbir yetişkinin, yetişkinliği hiç yaşamamış gibi çocukluğunu hatırlayamaması gibi geçmişe dair bir fikre sahip olma öğesi de kaçınılmaz olarak bulunacaktır. Öyleyse buradan fikirlerin tarihi hakkındaki doğal düşünme biçiminin bizi rasyonel yeniden yapılandırmalar benzeri bir noktaya sürüklediği izlenimi doğabilir. Ancak rasyonel yeniden yapılandırmalarla ilgili sorun, bunların kolaylıkla her şeyi bilen konumuna doğru yozlaşmasıdır. Eğer mevcut kuşak mutlak

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rarkey.org

gerçekliğin bilgisine sahipse entelektüel tarihe, basit bir antika merakı olmanın ötesinde nasıl bir gereklilik olur; Kenneth Boulding'in denemelerinden bir tanesinin başlığındaki ifadeyle söylersek, "Samuelson'dan Sonra Adam Smith'e Kimin İhtiyacı Var?"

Burada ortaya koyduğumuz, standart bir iki ateş arasında kalma sorunudur. Tarihsel yeniden yapılandırmalar esas olarak imkânsız olabilir, ancak bu geçmişin, geçmişe dair fikirlerimizden yararlanmadan, mümkün olduğunca özgün bir biçimde anlaşılmasına gayret etmememiz için bir sebep değildir. Başka bir deyişle tarihsel yeniden yapılandırmalar daha çok, doğa bilimcinin doğanın nesnel bilgisine ulaşma çabasına benzemektedir; doğrusunu söylemek gerekirse böyle bir bilgi elde edilemez, ama giderek daha fazla yaklaşma umuduyla hareket edebiliriz. Benzer bir biçimde rasyonel yeniden yapılandırmalar düpedüz anakronistiktir ve aşırıya kaçırıldıklarında tarihe duyulan her türlü ilgiyi çökertirler. Yine de rasyonel yeniden yapılandırmalara, anakronistik niteliklerinin bilincinde olunarak kullanıldıkları takdirde itiraz etmek mümkün değildir.

Dolayısıyla hem tarihsel hem de rasyonel yeniden yapılandırmalar, birbirlerinden ayrı tutulmak kaydıyla, iktisadi düşünce tarihi yazımı için tamamıyla meşru yollardır. Ne yazık ki ilkesel olarak ayrıştırılabilir olanın pratik olarak ayrıştırılması neredeyse imkânsızdır: İktisadi düşünce tarihine ilişkin her tür yorumlama denemesi ya tarihsel ya da rasyonel yeniden yapılandırmayla başlar, ancak bunlar tartışmanın seyri içinde iç içe geçme eğilimi gösterir. Diyelim ki Ricardo'nun modern bir kılıkta yeniden incelenmesi olduğu öne sürülen şey, bir süre sonra aynı zamanda, analitik açıdan bizim kadar gelişmiş olsaydı Ricardo'nun ne kastedeceği hakkında bir ifadeye dönüşür; sanki tarihsel yeniden yapılandırma rasyonel yeniden yapılandırmanın beklenmeyen bir hediyesiymiş gibi... Aynı şekilde, daha seyrek olsa da, Ricardo'nun gerçekten söylediklerine ilişkin incelemelerin pek çoğu aynı zamanda onun ne söylemesi gerektiğine dair bir tefsirle sonuçlanarak tarihsel bir yeniden yapılandırmayı rasyonel bir yeniden yapılandırmayla sonlandırır.

Metinde, yöntemsel açıklık bu iki yaklaşımın mümkün olduğunca ayrı tutulmasını gerektirdiği halde onları birlikte kullanma eğiliminin izlenmesine tekrar tekrar döneceğiz. Şu anda bile bu eğilimden kaçınmayı her zaman başarıp başaramadığımdan emin değilim.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR

Benim *İktisadın Tarihyazımı* (1991) başlıklı çalışmam, şu soruyla ilgilenen Boulding, Heilbroner, Samuelson ve pek çok başka iktisatçının 14 parlak makalesini içeriyor: Neden iktisadi düşünce tarihiyle uğraşma zahmetine girelim? Tarihsel ve rasyonel yeniden yapılandırmalar arasındaki ayrımın ayrıntılarına "On the Historiography of Economics", *JHET*, Bahar, 1990'da değindim. Aynı ayrımla ilgili ayrıca R. E. Backhouse, "How Should We Approach the History of Economic Thought?", *JHET*, Bahar, 1992; K. I. Vaughn, "Why Teach the History of Economics?", *JHET*, Güz, 1993 ve en kapsamlısı, E. L. Khalil, "Has Economics Progressed? Rectilinear, Historicist, Essentialist, Universalist, and Evolutionary Historiographies", *HOPE*, Bahar 1955'e bakınız.

İzleyen bölümlerde geçmişin büyük iktisatçılarının *Zeitgeist*'ı, toplumsal çevresi ve kişilikleri hakkında çok az şey var. Bu, iktisadi düşünce tarihinde biyografinin yeri olmadığı inancından değil, sadece bu kitabın kuramsal gelişmeler hakkında olmasından kaynaklanıyor. Ancak okurlar benim *Keynes'ten Önceki Büyük İktisatçılar* (1986) kitabımı inceleyerek, sırf kısa biyografilere eşlik eden fotoğraflar nedeniyle bile, esin alabilirler.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1. BÖLÜM
ADAM SMITH ÖNCESİ İKTİSAT

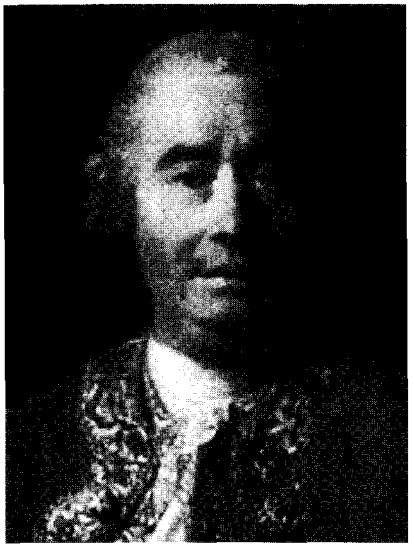

David Hume

MERKANTİLZM

"Merkantilizm" ifadesi ilk olarak Adam Smith'in elinde önem kazandı. Smith, "Farklı çağ ve uluslarda zenginliğin farklı biçimlerdeki ilerleyişi iki farklı politik iktisada yol açtı" diye yazıyordu; "ticaret sistemi ya da merkantil sistem" ve "tarım sistemi". Ancak bu iki sistem pek de aynı temele dayanmaz. Ardıllarının Fizyokratlar –kendilerine verdikleri ad *les économistes* idi– olarak adlandırmak hususunda uzlaştığı Quesnay ve öğrencileri ortak bir cephe oluşturmuş ve belirli bir düşünce okulu meydana getirmişlerdi. Ancak on altıncı, on yedinci ve on sekizinci yüzyılların İngiliz el kitabı yazarları, bırakınız Adam Smith'in merkantilizm başlığı altında hücum ettiği geleneği, belirgin herhangi bir düşünce akımına katkı koyduklarının bile farkında değillerdi. Bu yazarların, ne üzerinde uzlaştıkları ilkeler ne de ortak analiz araçları bulunuyordu. Yine de bitmek bilmez ihtilafların damga vurduğu ve çok çeşitli pratik durumları yansıtan bu dağınık entelektüel çabanın süregittiği üç yüzyıl boyunca belirli öğreti parçacıkları tekrar tekrar ortaya çıkmıştır. İşte bu parçacıkların bir araya getirilmesiyle "merkantilizm" diye adlandırdığımız şeyi oluşturuyoruz; dolayısıyla bu yazına aslında sahip olduğundan çok daha büyük bir bütünlük ve mantıksal tutarlılık yüklemiş oluyoruz. Son zamanlarda iktisat politikalarının tarihindeki belirli bir dönem için etiket olarak kullanılan merkantilizmin, "taşınması zor bir bavul", "tarih yazıcılığının şapkadan çıkarttığı bir tavşan" ve "devasa bir kuramsal balon" olarak nitelendiği de olmuştur. Ancak on altıncı yüzyılın sonlarından on

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sekizinci yüzyılın ortalarına kadar iktisadi düşüncenin ana eğilimlerinden birisinin betimlemesi olarak bu etiket genel bir geçerlilik taşımaya devam etmektedir. Adam Smith'in seleflerini bizzat Smith'in yaptığına benzer şekilde ayrıntılı olarak incelemek, amaçlarımız doğrultusunda bize kuşkusuz büyük kolaylık sağlayacaktır.

1 Dış ticaret dengesi öğretisi

Merkantilist bakışın başlıca özellikleri herkesçe malumdur: servetin özü olarak külçe altın ve her tür mücevherat; dış ticaretin altın ve gümüş girişini sağlayacak şekilde düzenlenmesi; ucuz hammadde ithalatının teşvik edilmesi yoluyla sanayinin desteklenmesi; ithal mamul mallara getirilen korumacı gümrük vergileri; ihracatın, özellikle de nihai mal ihracatının teşvik edilmesi; ve nüfus artışına ve ücretlerin düşük tutulmasına yapılan vurgu. Merkantilizmin özünde elbette, lehte dış ticaret dengesinin arzu edilir olduğu çünkü ulusal refahı yaratanın bir şekilde bu olduğu öğretisi yatmaktadır. Burada hemen akla gelen soru, böyle bir düşüncenin nasıl olup da benimsenmiş olduğudur. Bu soruya ilk ve hala en basit olma özelliğini koruyan yanıtı Adam Smith vermiştir: Merkantilizm, "tüccar ve imalatçılarımız" tarafından yiyici bir Parlamentoya, "zenginliğin paraya bağlı olduğu yönündeki popüler düşünce" temelinde yutturulan bir korumacı yanılsamalar demetinden başka bir şey değildir. Tıpkı bireyler gibi ülkeler de zenginliklerinin artmasını istiyorlarsa gelirlerinden daha azını harcamalıdırlar. Tüketimden arta kalan bu artık nasıl bir somut biçim alır? Merkantilist yazarlar bu artığı, nakit para ya da "hazinenin" elde edilmesiyle özdeş kabul etmişlerdir. Para yanlış bir biçimde sermayeyle; lehte dış ticaret dengesi ise tüketimi aşan bir yıllık gelir dengesiyle özdeşleştirilmiştir. Adam Smith'in merkantilistlere yönelttiği eleştirinin esası budur.

Adam Smith'in zamanından bu yana yorumcular şu soruyu tartışmaktan vazgeçmediler: Merkantilistler gerçekten de parayı sermayeyle ya da eski deyişle sikkeyi servetle bir mi tuttular? O günlerde yazanların amiyane, gündelik sözcükleri kullanmak konusunda gösterdikleri sıradışı rahatlık göz önünde bulundurulursa, literatürde bu konuyla ilgili birden fazla yorum bulunmasına şaşmamak gerekir. Smith, Thomas Mun ve John Locke'a atıfta bulunarak, "Ticaret hakkında yazan en iyi İngiliz yazarlardan bazıları," diye itirafta bulunuyordu, "bir ülkenin zenginliğinin yalnızca altın ve gümüşten ibaret olmadığını, o ülkenin topraklarının, evlerinin ve her türlü tüketilebilir mallarının da zenginlik olduğunu gözleyerek yola çıkıyorlar; ancak muhakemeleri esnasında topraklar, konutlar ve tüketilebilir mallar hafızalarından uçup gidiveriyor ve öne sürdükleri argümanın devamı sık sık, bütün zenginliğin altın ve gümüşten ibaret olduğunu varsayıyor." Wil-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

liam Petty, on yedinci yüzyılın sonlarında İngiltere'de mülklerin değerini tahmin etmeye çalışırken paranın toplam mülklerin yüzde 3'ünü teşkil ettiği sonucuna varmış ve *Vergiler ve Narhlar* (1662) adlı eserinde, daha sonra paranın miktarı hakkında "ticaretin gereksinimleri öğretisi" diye adlandıracağımız öğretiye başvurarak sınırsız külçe biriktirilmesine karşı çıkmıştır: "Bir Ulusun ticaretini yürütmek için belirli bir ölçü ve gerekli oran şartı vardır; bundan daha fazlası veya azı ticareti olumsuz etkiler." Bu yine de daha sonra gelen yazarların paranın miktarını ulusal zenginlikle eş anlamlı hale getirmelerine veya sürekli olarak lehte dış ticaret dengesi çağrısında bulunmalarına engel olmamıştır.

Parayla sermayeyi özdeşleştirmeyen ve Aristoteles'i izleyerek paranın salt itibari rolünü vurgulayan ılımlı merkantilistlere atıfta bulunmak mümkündür; ancak neredeyse bütün merkantilist yazarların bir şekilde paranın *nervus rerum*[1] olduğu yanılsamasına kapıldıkları da bir gerçektir. Para "ticaretin yaşamı", "ticaretin yaşayan ruhu", Bacon'un belirttiği gibi "gübre gibi, yayılmadıkça yararlı olmayan bir şey"dir. Bu tür animist benzetmeler on sekizinci yüzyılda "para ticareti canlandırır" öğretisinin örneği olarak kullanılsa da, bu öğreti, açık herhangi bir kuramsal gerekçe olmaksızın yüzyıllar boyunca güncel kalmıştır. Son tahlilde bu soruyu tartışmanın anlamı bulunmuyor, çünkü dönemin yazınında teknik kelime dağarcığının bulunmayışı, paranın servetle aksiyomatik olarak özdeşleştirilmesi ile birindeki artışın daima diğerinde de artışa neden olacağı şeklindeki daha genel önerme arasında bir ayrım yapmayı neredeyse imkânsız kılmaktadır.

2 Sikke akımı mekanizması

Merkantilizmin daha karmaşık formülasyonları para ile sermayeyi birbirine karıştırmıyordu ise, o dönemde lehte dış ticaret dengesi konusuna yönelik bu yaygın ilginin sebebi neydi? İhracatın ithalattan fazla olmasının bir ülkeye nasıl bir üstünlük sağlaması bekleniyordu? Bir kez daha, ortak bir terminolojinin yokluğu ve literatürün henüz analitik olmayan niteliği, ihracat fazlasının arzu edilirliğinden bahseden bir yazarın ne kastettiğini anlamayı zorlaştırıyor. Bu, lehte dış ticaret dengesinin bir ulusun yegâne zenginlik kaynağı olduğu gibi aptalca bir şeyi ya da bir ulusun dış ticaretten elde edebileceği yegâne fayda olduğunu mu ima ediyor; yoksa sadece başka gerekçelerle avantajlı olarak görülen önlemleri haklı çıkarmanın bir yolu mu? Doğru yorum ne olursa olsun, ihracat fazlasının iktisadi refahın *alâmetifarikası* olduğu düşüncesi, merkantilist yazının bütününde bulunan temel yanılgı olarak tanımlanabilir. Thomas Mun'ın kitabının başlığı bunu

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1 *Nervus rerum*: Esas, en önemli husus (Ç. n.)

gayet güzel bir şekilde ortaya koyuyor: *Dış ticaret ile İngiltere'nin hazinesi ya da Dış ticaretimizin dengesi hazinemizin kuralıdır* (1664). Ancak merkantilizmin temel yanılgısının bu ifadesi bile reddedilmiştir. İngiliz merkantilizminin öğrencilerinden biri olan E. A. J. Johnson, "Merkantilistlerin nihai kaygısı etkin üretim faktörlerinin yaratılmasıydı. İngiliz merkantilist yazınının yüzde onu bile o uğursuz dış ticaret dengesi öğretisine ayrılmamıştır," diye ilan ediyor; Viner ise buna, "İngiliz merkantilist yazınının sayfaları arasında yaptığım gezintiden hareketle, bu yazının dış ticaret dengesinin durumu ve bu durumun iyileştirilmesiyle doğrudan ya da açık imalar yoluyla ilgilenmeyen kısmının oranının yüzde onu bile geçmeyeceğini ileri sürüyorum," cevabını yapıştırıyordu. Elbette dış ticaret dengesiyle ilgilenmenin hatalı bir yanı bulunmamaktadır. Merkantilist kuramı ayırt eden şey, dış ticaret dengesi ve uzun vadede bile dış ticaret dengesizliğinin sürdürülmesi amacıyla ilgili saplantıdır.

Ödemeler dengesi, yalnızca borç ve alacakların eşitliğine dayanan bir muhasebe özdeşliği olduğu için her zaman dengede olmalıdır (uluslararası ödemelerde "açıklardan" ve "fazlalardan" ancak, bazı borç ve alacakları, bir bütün olarak ele alındığında daima dengede bulunması gereken belirli hesapların dışında bıraktığımızda söz ederiz). Ancak *dış ticaret* dengesi dengede olmak durumunda değildir. Bir ülke, (1) görünür meta ihracatıyla, (2) görünmeyen hizmetlerin ihracatıyla, (3) değerli madenlerin ihracatıyla veya (4) ister yurtiçinde yapılan yabancı yatırım biçiminde, ister yurtdışında bizzat yaptığı yabancı yatırımlardan elde ettiği kârlar şeklinde, isterse de yabancılardan alınan borçlar biçiminde sermaye ithali yoluyla döviz elde eder. Bir ülke, (1) görünür ithalatıyla, (2) görünmez ithalatıyla, (3) değerli maden ithalatıyla ve (4) yabancılar üzerindeki alacakların edinilmesi genel biçimi altındaki sermaye ihracıyla döviz harcar. Bu dört kalem her zaman dengededir, çünkü ilk üçü dengede olmadığında aradaki fark sermaye ithali ya da ihracı olarak görünür. Ancak merkantilist yazarlar *dış ticaret* dengesinden söz ettiklerinde kastettikleri ithalatın üzerindeki hem görünür hem de görünmez ihracat fazlasıdır ki bu da ya ülkeye altın akışını ya da ülkenin yabancı ülkelere borç vermesini yani sermaye ihracını gerektirir. Başka bir deyişle, merkantilistler kabaca, ödemeler dengesinde bugün "cari hesap" diye adlandırdığımız hesabın "sermaye hesabından" ayrı bir şey olduğunu düşünüyorlardı.

Klasik iktisatçılar, öncüllerinin kronik ihracat fazlasını savunan argümanlarının baştan sona entelektüel kafa karışıklığına bağlı olduğundan asla kuşku duymamıştır: Merkantilistler lehte bir dış ticaret dengesi ile her ne elde etmeyi umuyorlardı ise bunun kısa ömürlü olması kaçınılmazdı.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi | https://kitap.tc/yazar/1

1630 gibi erken bir tarihte yazan Thomas Mun, külçe girişinin yurtiçinde fiyatları artırdığını ve "pahalıya satıp ucuza almanın" dış ticaret dengesini ülkenin aleyhine çevirme eğilimi taşıdığını görmüştü. Cantillon ve Hume on sekizinci yüzyılda bu argümanı yeniden öne sürdüler ve bir yüzyıl hatta daha uzun bir süre boyunca bu "sikke akımı mekanizması" merkantilist ilkelerin aksinin kesin ispatını sağladı. Argümana göre bütünüyle otomatik güçler, dünyanın ticaretle uğraşan ülkeleri arasında bir "doğal sikke dağılımı" ortaya çıkarma ve farklı ülkelerdeki yurtiçi fiyat düzeylerini ihracatı ithalatla eşitleyecek biçimde oluşturma eğilimi taşıyordu. Herhangi bir ülkede ilave altın çıkartılması o ülkedeki fiyat düzeyini diğer ülkelere göre yükseltir; bunun sonucunda ortaya çıkan ithalat fazlasının sikke akışıyla finanse edilmesi gerekir; bu durum altının yöneldiği ülkede de aynı tepkiye sebep olur ve süreç, ticaret yapan tüm ülkeler ihracatları ile ithalatları arasında yeni altın miktarına tekabül eden yeni bir denge kurana kadar bu şekilde devam eder. Dış ticaret ve altın, birbirine bağlı iki kapta bulunan ve sürekli olarak ortak bir düzeye kavuşmaya çalışan suya benzediği için, lehte dış ticaret dengesini amaçlayan bir politika, basitçe söylemek gerekirse, kendi kendini engellemeye mahkûmdur.

Bu türden bir kendi kendini düzenleyen sikke dağılımı teorisinin bütün unsurları on yedinci yüzyılda da mevcuttu. Thomas Mun, cari işlemler bilançosundaki –görünür artı görünmez kalemler– herhangi bir net açık veya fazlanın külçe girişi veya çıkışıyla finanse edilmesi gerektiğini, dolayısıyla da ihracat ve ithalat hacminin farklı ülkelerdeki nispi fiyat düzeylerine bağlı olduğunu göstermişti. John Locke, 1690'larda yazdıklarıyla fiyatların dolaşımda bulunan para miktarıyla belirli bir oran içinde değiştiğini kusursuz bir şekilde açıklığa kavuşturdu. Adam Smith *Ulusların Zenginliği*'nde sikke akımı mekanizmasına değinmemiş olsa bile – Viner'ın da gözlemlediği üzere bu durum iktisadi düşünce tarihinin en büyük gizemlerinden biridir, çünkü Smith aynı mekanizmayı daha önce yazdığı *Ders Notları'nda* tartışmıştır– klasik iktisatçıları merkantilistlerin yazdıklarını bulanık ve kendi içinde çelişkili bularak reddetmeye yönelten şey bu düşünce tarzı olmuştur.

Klasik iktisatçılar tüm bunlara, dönemin canlı korumacı duyguları nedeniyle pek çok merkantilist yazarın ithalat kısıtlamalarını savunmak için dış ticaret dengesine atıfta bulunmadan "emek dengesi" argümanına başvurduğunu ya da dış ticaret dengesi argümanına sadece ithalat kısıtlamalarını tahkim etmek üzere başvurduğunu ekleyebilirlerdi. İthalatın sermaye yoğun yöntemlerle üretilmiş hammadde ve yarı mamul mallardan, ihracatın ise emek yoğun yöntemlerle üretilen nihai mallardan oluşması gerektiği

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

ve sonuçta ortaya çıkan net işgücü çıkışının yurtiçinde istihdamı ayakta tuttuğu ve "yabancılar tarafından ödenen gelirleri" artırdığı görüşüne dayanan kanı genel kabul görmekteydi. Bu bildik korumacı argümana askeri, stratejik iddialar ve yeni doğan sanayi argümanları da ekleniyordu. Karşılaştırmalı Maliyet Yasası'nın ve Otomatik Sikke Akımı Mekanizması'nın keşfedildiği daha sonraki bir çağ açısından bu yaklaşım, hata üzerine hata yapmak şeklinde algılanabilir.

3 Merkantilizmin savunusu

Klasik kuramın merkantilist hataları ele almasıyla ortaya konulan sert kınama bir yüzyıl kadar herhangi bir itirazla karşılaşmadı. Merkantilizmin göreceli yorumu, Avrupa'da korumacılığın yeniden canlanmasına ve Alman Tarihçi okulunun yükselişine kadar beklemek durumundaydı. İlk olarak Roscher ve Schmoller, ardından onların İngiliz öğrencileri Cunnigham ve Ashley, merkantilist politikaların bazı istenilir sonuçlara, tam olarak kendi kendine yeterlik ve devlet iktidarının genişlemesi gibi bugün bile o dönem için ve o şartlar altında makul görünen amaçlara, ulaşmak açısından uygun olmaları anlamına gelmek üzere gayet rasyonel olduklarını savunmuşlardı. Bu yorum, iktisat tarihçileri arasında genel bir kabul görmüştür. Adam Smith bir yerde dikkatsizce "savunma, zenginlikten daha önemlidir" dediğinde, merkantilist yazarların üzerine basa basa savundukları öne sürülen bir pozisyona işaret ediyordu. Bu bakış açısı merkantilist çağın merkezi inanışlarından bir tanesini aydınlatmamıza yardımcı olmaktadır: Devlet inşası amacına, bir ülkenin kendi devletini güçlendirmesiyle olduğu kadar, hatta belki de bundan daha da iyi bir biçimde, komşuların iktisadi gücü zayıflatılarak da ulaşılabilir. Locke'un deyişiyle, "zenginlik" sadece altın veya gümüş anlamına değil, diğer ülkelere göre daha fazlasına sahip olmak anlamına gelir. Aslında çoğu merkantilist yazar, sanki dünyada ancak bir ulusun diğeri aleyhine ele geçirebileceği sabit bir miktarda kaynak varmışçasına, ulusların iktisadi çıkarlarının birbirleriyle çatışma içinde bulunduğu, ulusların iktisadi büyümelerinin sıfır toplamlı bir oyun olduğu görüşüne bağlıydı. Bu, onların komşuyu zayıflatma politikalarını savunmakta ya da ulusal politikanın bir hedefi olarak yurtiçi tüketime karşı çıkmakta sakınca (engel) görmemelerinin nedenini açıklamaktadır.

Merkantilist politikaların yegâne hedefinin devlet iktidarı olduğunu, zenginliğe yalnızca buna hizmet ettiği sürece değer verildiğini –bu yorum Viner'ın doğruluğunu sorguladığı bir hususturu– kabul etsek bile, yine de merkantilizme yakıştırılan entelektüel yanılgı lekesini temizlemek üzere çok az şey söylemiş oluruz. Tam bir savunma için, Keynes'in *Genel Te-*

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://ranley.org

ori'deki (1936) provokatif "Merkantilizm Üzerine Notlar" bölümüne gitmemiz gerekir. Bir ekonomik sistemin otomatik olarak tam istihdam durumuna eğilim göstermediği anlaşıldığı anda, diye iddia ediyor Keynes, uluslararası işbölümünün avantajlarına dayanarak korumacılığa karşı çıkan klasik görüş gücünü büyük ölçüde yitirmektedir: "Bir bütün olarak iktisadi sistem ve sisteme ait tüm kaynakların optimum kullanımıyla ilgili olan devlet idaresine bir katkı olarak, iktisadi düşüncenin on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda yaşamış olan öncülerinin yöntemleri, Ricardo'nun gerçekçi olmayan soyutlamalarında evvela unutulan, ardındansa yok edilen pratik bilgeliğin bazı unsurlarına erişmiş olabilir". Keynes, merkantilistlerin altın girişleriyle bu denli meşgul olmalarının "çocukça bir takıntı" olmadığını, bunun para bolluğuyla düşük faiz oranları arasındaki bağlantıya dair sezgisel bir kavrayışa dayandığını ileri sürüyordu. Ayrıca "insanlık tarihi boyunca kronik bir biçimde, daha güçlü olabilmek için yatırımı teşvik etmek yerine tasarruf yapmaya doğru bir eğilim olmuştur" ve merkantilistler, iktisadi sorunsalın temeli olarak yatırımın teşvik edilmesiyle ilgili bu zayıflığı görebildikleri için övgüyü hak etmektedirler. Doğrudan kamu yatırımları ya da para politikasının kullanılması söz konusu olmadığında, ki modern zamanlardan önce durum böyleydi, yapılabilecek en iyi şey lehte dış ticaret dengesi vasıtasıyla enflasyonun teşvik edilmesidir: İhracat fazlası fiyatların yüksek düzeyde tutulmasına hizmet eder ve altın girişi faiz oranlarını düşürür, böylece ihracat fazlası, para arzını artırarak yatırım ve istihdamı canlandırır. Keynes'e göre bu, "merkantilist öğretideki bilimsel doğruluk unsuru" idi.

4 Keynes'in öncüleri mi?

On yedi ve on sekizinci yüzyılın İngiliz iktisatçılarının yazdıklarının kulağa çoğu zaman Keynes'in öncüleri gibi geldiğine kuşku yok. "Parayı kilit altında tutmaya", onu "ölü stoka" dönüştürmeye karşı sayıp sövdüler, lüks mallara harcama yapılması konusunda ısrar ettiler, "ihtiyaç fazlalarını" azaltmak için kamu hizmet programları önerdiler ve [paranın] istihdam yaratma etkisine duydukları inançla külçe hakkında yaptıkları beyanların sıklığı çarpıcı düzeydeydi. Ancak bütün bunlar dönemin yazarlarının toplam efektif talep sorunu hakkında Keynes öncesi bir kavrayışa sahip oldukları anlamına gelmez. Keynes'in merkantilistleri savunması biraz da sürekli bir lehte dış ticaret dengesinin sermaye ihracıyla denkleştirileceği, dolayısıyla da yurtiçindeki fazla tasarrufları soğuracağı şeklindeki modern çıkarıma bağlı gibidir. Fakat merkantilist çözümlemede yabancı yatırımın hiçbir rolü yoktur ve 1760'larda yazan James Steuart'tan önce sürekli bir yabancı yatırım akışının muhafaza edilmesini savunan argümanlar öne sü-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantev.org

ren bir örnek de bulunmaz. Bununla birlikte Keynes'in yorumundaki temel aksaklık, Heckscher'in Keynes'in "Merkantilizm Üzerine Notlar"ına yaptığı eleştiride belirttiği gibi, merkantilistlerin zamanında işsizliğin sanayileşmiş ekonomilerde sürekli olarak yinelenen teknolojik ve çevrimsel işsizliğe benzer olduğu inancıdır. Sabit sermaye yatırımlarındaki bir azalmanın neden olduğu işsizlik, Sanayi Devrimi'nden önce fiilen bilinmiyordu. On yedinci yüzyıl İngiltere'sinde, yani ağırlıklı olarak tarımsal bir ekonomide, işsizliğin büyük bölümü tarımın mevsimsel doğasına ya da kötü hasatlara bağlıydı. Sanayide bile, kışın buzlanma ya da baharda sel baskınları su gücüyle çalışan imalathanelerin işleyişini durduğundan, işsizliğin önemli kısmı yine mevsimseldi. Ticaret krizleri özel önlemler alınmasını gerektiren çevrimsel işsizliğe neden olabilmekteydi, ancak merkantilistlerin üzerinde durduğu işsizlik türü, kırsal halkın şehirlerdeki fabrikalarda çalışmak konusunda gösterdikleri açık isteksizlikten ve daha yüksek gelir yerine aylaklığın bariz şekilde tercih edilmesinden kaynaklanan işsizlikti: Sorun Keynezyen gönüllü olmayan işsizlik değil, hoş bir biçimde "başıboş ve uçarı bir halk" diye adlandırılan şeydi.

Bu, çözümlememizin devamında yeniden karşımıza çıkacak olan bir ayrımı gündeme getiriyor: Açık nedenlerle Keynezyen olarak adlandırılagelen işsizlikle Marksist işsizlik arasındaki ayrım. Keynezyen işsizlik, yatırım akışının tam istihdam gelir düzeyinde elde edilecek tasarrufları süpürmeye yeterli olmadığı bir durumu anlatır. Marksist işsizlik ise emek arzına kıyasla sermaye kıtlığının bir sonucudur: Uygun olmayan kaynak donatımları ve emeği sermayeyle ikame etmek için gerekli teknik olanakların kısıtlılığı, sermaye stoku tam kapasitede kullanıldığında bile var olan emeği massetmeyi imkânsız hale getirir. Marksist işsizlik ya nüfus fazlasıyla ya da ilkel, katı bir teknolojiyle birlikte, yeterli tasarruf akışını sağlamaya elvermeyen çok düşük bir gelir düzeyiyle ilişkilidir. Yetersiz efektif talep değil tasarrufun son derece az olması, hâsılanın artmasına engel olur. Marksist işsizlik çevrimsel değil yapısal bir sorundur ve bu nedenle, Keynezyen işsizliğin giderilmesinde etkili olan kamu yatırımları veya genişlemeci para politikası, [bu durumda] tam istihdama yol açmadan yalnızca enflasyon yaratacaktır. Her iki durumda da belirti aynı, ancak hastalığın doğası hayli farklı olduğu için başarılı tedavi aynı değil. Buradan, merkantilistlerdeki işsizlik sorunuyla olgun bir kapitalist ekonomideki eksik istihdam sorunu arasında değil, Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın aşırı kalabalık, azgelişmiş ülkelerdeki açık ya da gizli işsizlik arasında benzerlik kurulabileceği sonucu çıkıyor. Keynes'in merkantilizm yorumu, onun kendi kuramı çerçevesinde kendisinden önceki bütün kuramlara değer biçme ve içinde yaşadığı döneme ait sorunları bütün insanlık tarihine aitmiş

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

gibi genelleme eğiliminin bir sonucundan başka bir şey değildir. İşte bu, geçmişin fikirlerinin "ussal yeniden kuruluş"unun ilk büyük örneğidir.

On yedinci ve on sekizinci yüzyılın yazarları zenginlerin lüks tüketimini yücelttiklerinde bunun arkasındaki mantık, iyi durumda olanların "lüks içinde yaşam"larının yeni ihtiyaçlar yarattığı ve parasal özendiricileri çok yönlü bir şekilde harekete geçirdiği inancıydı. Modern zamanlardaki deneyimlerden bildiğimiz üzere, emek piyasası tam olarak gelişmemiş durumdaki azgelişmiş bir ülkenin, üst sınıfların çok miktarda "basit hizmetçi"yi maiyetinde tutarak iş sağlamakla yükümlü oldukları yönünde bir görüş geliştirmesi hayli mümkündür. Dr. Johnson, Boswell'e şu sözleri ettiğinde, on sekizinci yüzyıldaki ortodoks görüşü ifade ediyordu: "Yoksullar için iyilik yapmadan paranı lüks için harcayamazsın. Dahası paranı lüks mallara harcayarak onu hibe etmekten daha büyük bir iyilik yapıyorsun, çünkü onu harcayarak yoksulları üretim yapmaya sevk ediyorsun; oysa onu hibe etseydin onları atıl durumda tutacaktın." Merkantilistlerin kamusal hizmetlere verdikleri onaya –ki bu çoğu zaman devletin eylemlerinin sihirli yararlığına duyulan tipik inançtan kaynaklanıyordu– gelince, bunun sebebi yalnızca bu hizmetlerin kamu yararına yapılan birer eylem olmasıydı. Bazen bir ticaret bunalımı çağın bir yazarının kamu hizmetlerini savunmasına neden oluyor ve dönemin özensiz tavrı içinde, acil çözüm gerektiren bir sorun için tasarlanmış bir teklif, kalıcı bir tavsiyeye dönüşebiliyordu. Literatürde, işsizliğin efektif talep yetersizliğinden kaynaklandığı kavrayışına dayanan istihdam yaratıcı tasarılara yönelik bir ilgi olduğunu gösteren çok az örnek vardır. Daha da kötüsü tasarılar, tasarrufun canlandırılmasına ya da biriktirilen bu tür fonları potansiyel yatırımcılara aktarmak için uygun kurumların oluşturulmasına dikkat edilmeksizin tavsiye edilmiştir.

5 Merkantilist kuramda gerçekçi öğeler

Heckscher'in, Keynes'in tarihdışı yorumuna yönelttiği ikna edici eleştiriye rağmen merkantilizm hakkında kendi çözümlemesi de iktisadi determinizm kokan her şeye karşı tuhaf bir rahatsızlık duyar. Heckscher bütün merkantilist önermeleri temelsiz iktisadi fikirler olarak görmekle kalmaz, "merkantilist yazarların sistemlerini ... bir biçimde türetilmiş olan gerçekliğin bilgisinden hareketle oluşturduklarını gösteren hiçbir işaret yoktur" diyecek kadar ileri giderek, daha önce mutlakçı konum diye adlandırdığımız şeyin mükemmel bir örneğini sunar. Merkantilistler ne değerli madenlerin savaş harcamaları ya da nihai mal ihracatı için kullanılmasına ilgi duydular, ne de madeni para basmak üzere gereken metalin fiziksel olarak kıtlığını aşmak üzere külçe kullanımını arzuladı-

Ücretsiz E-Kitap Arşivi - https://rantay.org

lar. "Para kıtlığı" dönemin sık rastlanan şikâyetlerinden biriydi kuşkusuz, ancak merkantilist yazarlar bile hakiki bir madeni para kıtlığının kâğıt para basarak veya çıkararak çözülebileceğini kavramışlardı; dahası bu tür şikâyetler çoğu zaman para biriminin kötü yönetimi –belirli değerdeki madeni paraların kıtlığı– ile ticaretin durgun olduğu dönemlerde kredi darlığının birbirine karıştırılmasından kaynaklanıyordu. Ancak kısa bir süre önce bir İngiliz tarihçi, Charles Wilson, merkantilist çağda Hard Money (peşin para) olan talebin, o dönemde var olan koşullar altında bazı yararlarının olduğunu gösteren kanıtlar ortaya koymuştur: Britanya'nın Baltık ve Doğu Hint Adaları'yla ticareti, değerli maden stoklarının elde edilmesiyle uluslararası likidite sağlanmasını gerekli kılıyordu. İngiltere dünyanın bu bölgesine ihraç edecek, kelimenin tam anlamıyla, hiçbir şey üretmiyordu. Britanya, Baltıklardan gelen buğdayı ve Hint "baharatlarını" –ve o dönemde "baharatlar" sadece lezzet verici çeşnileri değil, Doğu'dan gelen tekstil malları, boyalar, şeker, kahve, çay ve güherçile gibi, Avrupa'da uygun hiçbir ikamenin bulunamadığı malları da ifade ediyordu– elde etmek için sömürge ticaretini değerli maden temin edecek şekilde sıkmak durumundaydı. Dolayısıyla merkantilist dönemin iktisadi şartları çok taraflı serbest ticareti işlemez kılıyor ve karşılıklı ticaret denetimleri sistemini gerektiriyordu. Heckscher bu argümana verdiği yanıtta on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda döviz piyasalarının para değişimine olanak tanıyacak ölçüde gelişmiş olduğunu, ancak merkantilistlerin külçe arzının Hindistan'a akan kısmından ötürü endişe duymak konusunda haklı nedenleri bulunduğunu söylüyor. Her ne olursa olsun bu tartışma, merkantilist düşüncede bugüne değin hakkında herhangi bir kuşku bulunmayan gerçeklik öğeleri olduğuna işaret ediyor.

Merkantilistlerin kendilerinin neden Baltıklar veya Doğu Hint Adaları'yla yapılan ticaretin özelliklerine dikkat çekmedikleri merak edilebilir. Cevap şüphesiz, söz konusu ticareti hiçbir zaman özellikle sıradışı görmemiş olmalarıdır. Aslında merkantilist kuramın bütünü gerçek dünya hakkında sözü edilmeyen varsayımlar içermektedir; bu varsayımlar dönemin gözlemcileri açısından öylesine açıktır ki, onlardan bahsetmeye gerek dahi duymamışlardır. İktisadi faaliyetin durağan bir şekilde, sıfır toplamlı bir oyun, dolayısıyla da bir kişi veya ülkenin kazancının diğerinin kaybı olarak görülmesi; örtük bir biçimde isteklerin sınırlı olduğu görüşünün benimsenmesi; sürekli olarak esnek olmayan talebin varlığı; zayıf akçalı özendiriciler –bütün bunlar, hâsılanın büyümesine ve nüfusun neredeyse farkına bile varılmayacak bir hızla artmasına alışmış sanayi öncesi bir ekonomide sahip olunmasını beklenebileceğimiz kanaatlerdir. Dış ticaretin

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - Bilgi Paylaşılmalıdır

umulmadık kazançları beraberinde getirdiği bir dönemde –bu, emperyalist korsanlık dönemiydi– iç ticaretin belirli yerelliklerle sınırlı kaldığı, gelişigüzel yürütüldüğü ve istihdamın ve fabrika disiplininin gerçek anlamda bilinmediği bir dönemde, bir ulusun zenginleşmesinin yalnızca komşuyu zarara sokma politikalarıyla gerçekleşebileceğinden, lehte bir dış ticaret dengesinin, az çok sınırlı bir iç pazarda gerçekleştirilen satışlara net bir ek olarak görülmesinden ve daha yüksek ücretlerin emek arzını artırmayıp, azaltacağının düşünülmesinden daha doğal ne olabilir? İktisadi hayata ilişkin böylesi genel tutumların kökleri gerçekliğin öylesine içindedir ki, onları dile getirmek için neredeyse hiçbir sebep bulunmaz; ancak tek başına bunlar aklı başında bir insanın bu çağda geliştirilen öğretileri neden benimsemesi gerektiğini açıklamaya yeterlidir.

Bütün bunlar yanlış kavrayışların, hatta düpedüz yanılgıların hiçbir rol oynamadığı anlamına gelmez. Sonuç olarak dış ticaret dengesi öğretisi daha on beşinci yüzyılda mevcuttu ve on dördüncü yüzyılda bile çeşitli defalar benimsenmiş bir düşünceydi. Arz edilen külçenin "savaşın kol gücü" olduğu düşüncesine VIII. Henry zamanında esaslı bir biçimde başvurulmuş ve Henry'nin devlet hazinesini çarçur ettiği, kredi kurumlarının çok az gelişmiş olduğu bir dönemde bu düşünce likidite sıkıntısı çekileceğine ilişkin rasyonel korkudan beslenerek varlığını sürdürmüştür. Bütün çağlarda popüler olan, ama özellikle de dış ticaretin devlet tarafından düzenlenmesini verili kabul eden bu çağda korumacı anlayış, kamu finansmanıyla kişisel finansman arasında kurulan benzerliklerin de teşvikiyle, iktisadi yanılgıların en eskisi olan, parayla sermayenin masumane bir şekilde özdeş görülmesine kolaylıkla eklenivermiştir. Yükselen ortak inançlar dalgasından istifade eden başıbozuk hiciv yazarları, sokaktaki adamın merkantilist iktisadını savunmak için çarpıcı ve bazen de inandırıcı nedenler bulmuş ve yüklemlerinin mantıksal sonuçlarıyla cebelleşirken iktisat kuramının başlangıç döneminin örneklerini ortaya koymuşlardır. Burada hem göreceli hem de mutlakçı yorumların pek çok örneği bulunuyor: Bir yandan gerçekliğe dair merkantilist "bakış açısı", diğer yandan kasti olmaktan çok kusurlu olduğu için hata yapan, özü itibariyle ham bir analiz.

ON SEKİZİNCİ YÜZYILDAKİ ÖNCÜLLER

Hume'un zamanından bu yana İngiliz merkantilizmi üzerine çalışanların kafası, merkantilist yazarların amaçlarının birbiriyle çelişkili olduğunu nasıl olup da anlayamadıklarını kavramak konusunda karışıktır. Thomas Mun, "bütün insanlar Krallık'ta paranın bol olmasına razı olur, çünkü bu yerli metaları daha pahalı kılar" veya "para bolluğu emtiaları pahalılaş-

tırdıkça, bu pahalı emtiaların hem kullanımı hem de tüketimi azalır" diye yazabilmiş, ancak yine de madeni paranın sonsuz birikimini savunmaktan geri durmamıştı. Mun'ın paranın miktar teorisini tam anlamıyla kavrayamadığını ileri sürmek mümkün görünmektedir. Ancak bu durumda Locke'dan sonra on sekizinci yüzyıl boyunca, paranın değerinin miktarıyla ters orantılı olarak değiştiği yönündeki merkantilist fikirler nasıl olup da varlığını sürdürebilmiştir? Çok az sayıda merkantilistin, bir fiyat enflasyonu yaratma mekanizması olarak lehte dış ticaret dengesini savunma hatasına düştüğü fark edildiğinde bu gizem daha da artacaktır. Heckscher literatürde, Viner'ın bulduğundan daha fazla enflasyonist duyarlılığa işaret eden kanıt bulmuştur, ancak bu yine de on sekizinci yüzyılın kağıt para ve banknot basan bankalarını savunanların bile yüksek fiyatları arzulamadıkları gerçeğini değiştirmemektedir.

6 Merkantilist ikilem ve paranın miktar teorisi

Bu ikilemin çözümü, paranın malların dolaşım hızını artırarak ticareti "çabuklaştırdığı" şeklindeki tipik merkantilist öğretiye dayanmaktadır. Artık alışıldık Değişim Denklemi'ne, $MV \equiv PT$, göre paranın miktarıyla (M) belirli bir zaman kesitinde el değiştirme sayısının (V) çarpımı, ticareti yapılan malların toplam hacminin (T) aynı malların ortalama fiyatlarıyla (P) çarpımına özdeştir. Bu özdeşlik, değişkenler belirli bir biçimde ilişkilendirildiğinde bir kurama dönüşür. Miktar *teorisi* M ile P'yi ilişkilendiren, P'nin bir şekilde "gerçek" güçler ve ekonomideki ödeme alışkanlıkları ve mali kurumlar tarafından belirlendiğini kabul eden bir öğretidir. Bu formülasyon, paranın miktar teorisinin on dokuzuncu yüzyılda ulaştığı karmaşıklık düzeyine hakkını vermemektedir, ancak mevcut amaçlarımız açısından yeterlidir. Mesele, merkantilistlerin M'nin P üzerindeki değil, T üzerindeki etkisine vurgu yapmış olmalarıdır. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda miktar teorisinin odağında "para ticareti canlandırır" önermesi durmaktaydı: Para arzındaki bir artışı para talebindeki bir artışın izleyeceği, dolayısıyla da sikke girişinin fiyatları değil, doğrudan doğruya ticaret hacmini etkileyeceği düşünülüyordu. Merkantilistler Hume'un kendi kendini düzenleyen sikke akım mekanizmasını dikkate almamışlardı, çünkü paranın miktar teorisini onun gibi yorumlamıyorlardı.

Miktar "teorisi" Locke tarafından ilk defa formüle edildiğinde yalnızca fiyatların düzeyinin paranın miktarıyla –para miktarı "dolaşımın çabukluğunu" da içerecek şekilde kavranmaktaydı– orantılı olacağını anlatıyordu. Elbette ortaya çıkan özgül orantı ticaret hacmine bağlı olacaktı. Bu bir kuram olmaktan ziyade herkesçe bilinen bir gerçekti; ama bu yine de, bir

mübadele aracı olarak paranın fonksiyonunu vurguladığı için faydalı sayılabilir. İki akımı, belirli bir zaman kesitinde dolaşımda bulunan toplam paranın miktarını ve aynı zaman kesitinde ticarete konu olan malların toplam hacmini karşılaştırıyor, böylelikle para stokunun mutlak büyüklüğünün bir ulusun zenginliği açısından hiçbir öneminin bulunmadığını ortaya koyuyor. Sadece mübadele aracı olarak iş gören paranın özelliği hiçbir "içsel" değere sahip olmamasıdır. Bu tezin merkantilist ilkeler açısından yıkıcı olduğu açık; ama Locke yine de bir merkantilist olarak kaldı, çünkü bir ülkenin başkalarına kıyasla daha büyük miktarda para stokuna sahip olmasının o ülkenin çıkarına olduğunu düşünüyordu.

Locke'un ortaya koyduğu şekliyle miktar teorisinin farklı bir para miktarı, yani diğer her şey aynıyken, para arzının *geçici olarak* artırıldığı bir süreci değil, *ilk ve son kez* gerçekleşen bir değişimi varsaydığını kavramayı başaramayan David Hume, M ve P arasında nedensel bir ilişki bulunduğu fikrini ortaya attı. Hume miktar teorisinin bu genel kabul gören versiyonunu şu şekilde ortaya koymuştur: T ve V parasal değişimlere karşı duyarsız olduğuna göre M ve P oransal olarak değişecektir. Para yalnızca bir değer ölçüsü ve mübadele aracı olarak kaldığı sürece bu kuramsal önerme bile sadece bir totolojiden ibaret kalacaktır. Ancak para talebinin –para teorisinin neredeyse bütününde anahtar rolü oynayan– değer saklama aracı olarak işlevini hesaba kattığımız anda M ve P ille de oransal olarak hareket etmek durumunda olmayacaktır. Karşılaştırılmakta olan nihai ve ilk durumlarda denge söz konusuyken, P'nin M ile oransal değiştiğini göstermek olanaklı olabilir: Bu, paranın miktar teorisinin modern, karşılaştırmalı statik gösterimidir (bu konuya birazdan tekrar değineceğiz). Locke'un bu kuramı kavradığı kuşkuludur. Her durumda hem Hume hem de on sekizinci yüzyıldaki herkes, Locke'cu argümanı dinamik bir şekilde yorumlamıştır. M ile P arasında kesin ve hayli katı bir bağlantı şeklinde yorumlanan miktar "teorisi" bu dönemde, doğrulanabilir ve gerçek dünya hakkında epey açık bir ifade olarak anlaşılmaktaydı. Her şey bir yana on altıncı yüzyılın "fiyat devrimi", M'deki değişimlerle P'deki değişimler arasında doğrudan bir nedensellik ilişkisi olduğuna dair çok güçlü bir kanıt olarak kabul edilmekteydi. Karşılaştırmalı statikle dinamiğin birbirine karıştırılması, iktisadi analizin tarihinde tekrar tekrar karşımıza çıkan bir durumdur.

7 Sürünen enflasyon kuramı

1700'e gelindiğinde hiçbir yazarın sürekli sikke girişi çağrısının bir kavram kargaşası içerdiğini göz ardı edemeyeceği açıktır. Aslında on sekizinci yüzyıl yazarları sürekli olarak lehte bir dış ticaret dengesini, fazladan

külçe, daha büyük bir ticaret hacminin finansmanı için kullanıldığı sürece fiyatların ille de yükselmeyeceği zeminine dayanarak savunmaktaydı. Her ne kadar paranın *miktarının* herhangi bir iktisadi önemi bulunmasa da dolaşımdaki para miktarını artırma *sürecinin* üretim artışının teşvik edilmesi üzerinde önemli etkileri olabilirdi. Bu yazarların savunduğu görüş, paranın değerine ilişkin bir miktar teorisi olmaktan ziyade ticaret hacmi ve istihdamın parasal bir teorisiydi.

"Para ticareti canlandırır" öğretisinin belki de en önde gelen savunucusu, "kağıt para merkantilisti" John Law'du. Law'un *Para ve Ticaret Üzerine*'sindeki (1705) argüman, Jacob Vanderlint'in *Para Her Şeyin Cevabıdır*'ında (1734) ve Piskopos Berkeley'in "Sorgucu"sunda (1737) olduğu gibi, özünde kâr enflasyonuna ve "paraya yapılan her ek, halihazırda atıl durumda bulunan insanların istihdam edilmesini sağlar" önermesine dayanmaktaydı. Bu görüş ilave sikke veya kağıt paranın, bir yandan daha önce işsiz olanlara yapılan gelir ödemeleri sayesinde yeni bir tüketici talebi yaratırken, diğer yandan bol miktardaki kâr olanaklarından faydalanmak isteyen borçlanıcıların elinde toplanacağını göstermek üzere Petty'nin ticaretin gereksinimleri kuramından yararlanmaktaydı. Ödünç alınabilecek para ucuzladıkça gerçekleşen kârlar ve satışlar, fiyat artışına neden olmadan artar; aslında Law, fiyatların düşebileceğini de düşünmüştür. Law'un argümanının meta arzının yüksek derecede esnek olduğunu, fiyatlardaki küçük bir artışın sunulan malların miktarında büyük artışlara neden olacağını varsaydığı açıktır. Bizzat Law bu türden bazı varsayımlar yapılması gerektiğini anlamış bulunmaktaydı. Dayanıksız mallar söz konusu olduğunda Law, "bu mallara olan talep arttığında veya azaldığında değerlerinin aynı veya yakın bir düzeyde kalması" amacıyla açık bir biçimde yatay bir arz eğrisi varsayarken, dayanıklı mallar için negatif bir arz esnekliği varsaymıştır: Dayanıklı mallar talep arttıkça "daha az değerli" olurlar.

Law'un öğretisi paranın miktar teorisiyle kesin bir şekilde çelişki içinde olsa da bu teorinin bazı versiyonlarıyla kuşkusuz tam bir uyum içindedir. Law, sikkenin mevcut uluslararası dağılımından kaynaklanan ücret ve fiyat düzeylerini bozmamak için para arzının tedrici olarak artırılması gerekliliğini vurgulamıştır. Dolayısıyla Law'un "para ticareti canlandırır" öğretisi Irving Fisher'ın daha sonra "geçiş dönemleri" diye adlandırdığı, bir bakıma kalıcı bir dengesizlik durumuna uygulanabilir. Sürekli bir değerli maden girişi talebi, sürekli bir geçiş dönemleri dizisinin talep edilmesi anlamına gelir. Hume bile, sürünen enflasyonun iktisadi büyümeyi teşvik edebileceği önermesinin önemini en aza indiren, ama bütünüyle reddetmeyen, miktar teorisinin dinamik versiyonunda bu olasılığı öngör-

müştür. Hume, altın girişinin fiyatlar üzerinde tedrici bir etkisi olduğunu gözlemlemiştir; "ilk olarak hiçbir değişiklik görülmez; fiyatlar, en sonunda bütün malların fiyatı Krallık'ta mevcut olan sikkenin yeni miktarına uygun bir orana ulaşana kadar kademe kademe artar; ilkin tek bir metanınki, daha sonra bir diğerininki. Kanımca, yalnızca bu aralıkta veya paranın elde edilmesiyle fiyatların artışı arasındaki durumda altın ve gümüş miktarının artırılması sanayiye yararlı olacaktır."

8 Cantillon'un denemesi

Merkantilist ikileme ilişkin çok farklı bir çözüm, Cantillon tarafından 1720'lerde yazılan, ancak 1755'te basılan *Ticaretin Doğası Üzerine Bir Deneme*'de bulunabilir. Bu, *Ulusların Zenginliği*'nden önce iktisadi ilkeler üzerine yapılmış açıklamalar içinde en sistematik, en anlaşılır ve aynı zamanda da en orijinal olanıdır. Cantillon, *V*'deki bir artışın etkisinin yalnızca *M*'de bir artışa denk olduğuna dair kuşkuya yer bırakmayacak bir açıklık getiren ilk kişidir ve para miktarındaki bir artışın fiyatlar ve gelir üzerindeki etkisinin paranın ekonomiye ne şekilde enjekte edildiğine bağlı olduğunu göstererek parasal analizi ayakları üzerine oturtmuştur. "Bay Locke para bolluğunun her şeyi pahalılaştırdığını açık bir biçimde görmüştü," diyor Cantillon, "ancak bunun nasıl gerçekleştiğini göz önünde bulundurmamıştır. Bu sorunun en büyük güçlüğü paranın artışının ne oranda ve ne biçimde fiyatları artırdığının bilinmesinde yatmaktadır." Sık sık alıntılanan bir parçada Cantillon yurtiçindeki altın madenlerinde gerçekleşen bir üretim artışının önce bu endüstrideki geliri, daha sonra tüketim mallarına yapılan harcamaları, sonra da gıda maddelerinin fiyatlarını etkileyerek tarımsal kârları nasıl artırdığını ve reel ücretleri nasıl düşürdüğünü tarif eder; bu da parasal ücretlerin artması yönünde bir baskıya ve harcamaların artışı ve fiyatların yükselişiyle seyreden yeni çevrimlere neden olur. Cantillon *M*'deki bir artışın sadece fiyat düzeyini yükseltmeyeceğini, yeni tedavüle giren nakdin ilk defa elde edenlere ve onların mallara olan göreli talebine bağlı olarak fiyatların yapısını da değiştireceği gerçeğine dikkat çekmiştir. Nakit enjeksiyonun farklı etkileri, enjeksiyonun doğası tarafından belirlendiği üzere, bundan böyle Cantillon Etkisi olarak adlandırılacaktır; bu husus Hume tarafından "Para Üzerine" (1752) başlıklı denemede daha az açıklıkla belirtilmiştir ve büyük ihtimalle Cantillon'unkinde değil bu versiyonuyla klasik iktisatçılara aktarılmıştır. Cantillon Etkisi'nin modern emsali Keynes'in *Para Üzerine Söylev*'in (1930) 7. bölümünde analiz ettiği "fiyat düzeylerinin dağılımı", "parasal değişimler bütün fiyatları aynı şekilde, aynı düzeyde ya da aynı zamanda etkilemez" (dediği ve 1930'larda

Friedrich Hayek ve Lionel Robbins isimleriyle ilişkilendirilen Avusturya iş çevrimleri kuramının özüne dair, hatta merkezi unsuru haline gelen değerlendirmesidir.).

Cantillon sikke akımı mekanizmasının da mükemmel bir açıklamasını ve sikke miktarındaki artış yurtiçindeki altın madenlerinin üretimindeki artıştan ziyade ihracat fazlasından kaynaklandığında –ihracat fazlasının bulunduğu durumda üretim artışı teşvik edilmeden fiyatları artırmak olanaklıdır– doğru olmasının daha muhtemel olduğunu belirttiği Law'un "para ticareti canlandırır" öğretisinin esaslı bir eleştirisini yapmıştır. Cantillon yine de, "devletlerin karşılaştırmalı gücü ve zenginliği, diğer şeyler aynıyken, bu devletlerde dolaşımda bulunan paranın bolluğundan ibarettir" ve "dolaşımında komşusundan daha fazla para bulunan her devlet, para bolluğunu koruduğu müddetçe komşusuna olan üstünlüğünü sürdürür" demekte tereddüt etmeyen bir merkantilistti. Sikke girişi gerçekten de yurtiçi fiyatları bir düzeye kadar artırır, ama bu neyse ki böyledir. Pahalıya satıp ucuza almak yalnızca lehte bir ticaret haddi –yüksek ihracat fiyatları-ithalat fiyatları oranı– anlamına gelmez, aynı zamanda lehte bir ödemeler dengesi anlamına da gelir ki bu, yerli mallara olan yabancı talebin ve yabancı mallara olan yerli talebin hiç de esnek olmadığını ima eder. Ancak Cantillon, talebin esnek olduğu anlaşılırsa enflasyonist sürecin doğal mecrasında ilerlemesine izin verilmesini önermemiştir. Cantillon, Petty'nin izinden giderek, ithal edilen sikkeyi yurtdışına borç olarak vermek veya eritip levha ya da süs eşyasına dönüştürmek suretiyle, bu sikkenin aktif dolaşıma girmesinin engellenmesini tavsiye etmekteydi. Dolayısıyla Cantillon, bir ülkenin neden sonsuza değin değerli madenleri ithal etmeyi sürdürmemesi gerektiğine dair ne teorik ne de pratik zeminde herhangi bir açıklama bulamamıştı.

Cantillon'un argümanı, yabancı ülkelerin fiyat düzeyindeki bir azalma sonucunda külçenin dışa akmasının bizatihi kendisinin bu ülkelerin dış ticaret dengesini kendi lehlerine çevirecekleri gerçeğini göz ardı etmektedir. Fakat yine de yurtiçi fiyatlardaki bir artış, eğer yurtiçinde ithal mallara olan taleple yurtdışında ihraç mallarına olan talebin esneklikleri toplamı birden küçükse, aleyhte değil lehte bir dış ticaret dengesi yaratır demek kuramsal olarak doğrudur. Cantillon'un böylesine düşük ithalat ve ihracat esneklikleri varsaymak konusunda ampirik olarak doğrulanıp doğrulanmadığı ise ayrı bir sorudur. Her durumda, ondan yalnızca yirmi beş sene sonra yazan Hume talebi göreli olarak esnek kabul etmiş ve böylece merkantilizmin ölüm çanını çalan tam bir sikke akım argümanı geliştirmiştir. Geriye dönüp şöyle bir baktığımızda bunun "merkantilist ikilem" diye adlandır-

dığımız bir soruna yol açtığını görmekteyiz. Ancak yine gördüğümüz gibi bu, Hume'un öncelleri için gerçek bir ikilem değildi.

9 Parasal analiz

On sekizinci yüzyılda para teorisinin, daha sonra adım adım iktisadi faaliyetin genel düzeyinin makroekonomik teorisine uzanan ham bir dinamik süreç analizi içerdiği üzerinde yeterince durduk. On sekizinci yüzyılın enflasyonistleri para arzındaki bir artışın üretimi harekete geçiren ilave satın alma gücü yarattığını gösterirken, sonuç olarak, daha fazla altın ve gümüşün zenginlik ve iktidarın elde edilmesine giden yol olduğu fikrine –iki yüz yılı aşan bir süre boyunca gerçekten ne kastedildiğine ilişkin herhangi bir açıklama yapılmaksızın dile getirilen bu fikre– kuramsal gerekçeler sunmuş oluyordu. Yine de, on sekizinci yüzyılda para teorisinin kaydettiği önemli ilerlemelere karşın, çağın koşulları göz önünde bulundurulduğunda tedrici enflasyonun yararlarına duyulan bu inancın haklı gösterilmesi kuşkuyla karşılanabilir. Law ve Berkeley'in yazdıklarında esas olarak tarımsal bir ekonominin gerçek sorunlarına, ki bu sorunlar yalnızca para musluklarının açılmasıyla çözülebilecek cinsten değildi, dair yetersiz bir kavrayış bulunmaktadır. Adam Smith ve Ricardo tutumluluk ve girişime aşırı vurgu yapmış olabilir, ancak sermaye kıtlığı ve kronik yapısal işsizlikten muzdarip bir iktisadi ortamda her derde deva parasal çarelere kuşkuyla yaklaşmış olmaları gayet anlaşılabilir.

On sekizinci yüzyılda reel analizin yavaş yavaş ortaya çıkması ve erken merkantilistlerin parasal analizine karşı kazandığı zafer, hiçbir yerde faiz kuramının gelişmesinde olduğu kadar iyi bir şekilde ifadesini bulmamıştır. "Parasal analizden" kastımız, argümanın başlangıcında para unsurunu işin içine katan ve iktisadi yaşamın ana özelliklerinin bir takas modeliyle temsil edilebileceğini yadsıyan her tür analizdir. "Reel analizle" ise iktisadi faaliyeti yalnızca mal ve hizmetler hakkındaki kararlar ve bunlar arasındaki ilişkiler üzerinden analiz eden yaklaşımı kastediyoruz; para bir örtüdür, çünkü iyi işleyen bir para sistemi ticaretin takastan ibaretmiş gibi analiz edilmesine müsaade eder. Bu ayrımları aklımızda tutarak, merkantilistlerin "parasal faiz kuramı" diye adlandırdıkları kurama hızlıca göz atabiliriz.

Faiz haddinin para miktarıyla ters orantılı olarak değiştiği düşüncesi, başkalarının yanı sıra Locke, Petty ve Law'da mevcuttur; bu yaklaşım, faiz, ödünç alınan paranın fiyatı olduğuna göre, tıpkı bir meta bol bulunduğunda fiyatının düşmesi gibi, para da daha fazla olduğunda faizin düşeceği şeklindeki genel geçer fikre dayanmaktaydı. Adam Smith, Locke ve Law'u paranın miktarı arttıkça ve fiyatlar yükseldikçe, borçlular ellerindeki pa-

rayla artık daha az mal satın alabilecekleri için, faiz hadlerinin düşmek zorunda olduğuna, başka bir deyişle paranın mallar karşısındaki değeri düştüğü için para talebinin azalacağına inanmakla suçlamıştı. Smith'in de işaret ettiği gibi bu hatâ "Bay Hume tarafından bütünüyle teşhir edilmiştir": Para arzındaki bir artışın tek etkisinin fiyat düzeyini yükseltmek olduğu veri alındığında faiz haddinin etkilenmeyeceği açıktır, çünkü faiz haddi iki para toplamının oranından başka bir şey değildir. Ancak Adam Smith'in saldırdığı bakış açısını benimsemiş herhangi birisinin olması pek muhtemel değildir. Aksine, Cantillon'un belirttiği gibi, "ticaret üzerine yazmış olan herkesin genel düşüncesi, bir Devlette para miktarı arttığında orada Faiz düşer, çünkü Para bol olduğunda ödünç alınacak bir miktar bulmak daha kolay olur". Paranın miktarıyla faiz oranı arasındaki ilişkinin hiçbir zaman ekonomik ilerlemenin normal gidişatından ayrı bir biçimde ele alınmadığını anımsamak önemlidir. M'deki bir artış faiz haddinin azalmasına neden olur, çünkü M'nin artmasına normal şartlarda gerçek ekonomik zenginliğin artışı eşlik eder. Bu argümanın oluşturulması için gelişigüzel ampirizm yeterli olmuştur: Herkes, on yedinci yüzyılda piyasa faiz oranının– birinci sınıf ticari borçların faiz oranı– genel seviyesinin düşme eğilimi gösterdiğini biliyordu ve İspanya, İskoçya ve İrlanda gibi yoksul ülkelerde faiz oranının Hollanda ve İngiltere gibi zengin ülkelerdekinin aşağı yukarı iki katı olduğu da yine bilinen bir olguydu.

Merkantilist faiz kuramının bütün söylediği bundan ibaretken, aslında Keynes'in bu kuramı ya da bu nedenle *bütünüyle* parasal herhangi bir faiz kuramını değerli bulması sıradışı bir durumdur. Çoğu zaman, özellikle de Keynes'in kendisi tarafından, Keynesyen sistemin bütününde faiz oranının yalnızca para miktarı ve likidite tercihinin verili durumu tarafından değil, aynı zamanda yatırım talebi şedülü ve tüketim fonksiyonunda ifadesini bulan "reel" güçler tarafından da belirlendiği unutulmaktadır. Kısacası klasik iktisatçılar parasal güçlerin faiz oranı üzerindeki etkisini ihmal ederek hata yapmış olabilirler, ancak faiz oranını yalnızca para miktarına dayanan açıklamalarını reddederek gerçek bir analitik ilerleme gerçekleştirmişlerdi.

10 Reel faiz oranı

Reel faiz kuramları Cantillon, Hume ve Turgot'la ön plana çıkmıştır. Her üçü de öncüllerinin parasal faiz kuramlarını eleştirmiş, ancak para arzındaki bir artışın geçici olarak faiz haddini düşürebileceğini kabul etmişlerdir. Eğer fiyatlar paranın artışına orantılı olarak artarsa denge, faiz haddi önceki seviyesine ulaşmadığı takdirde olanaksız olur: Daha yüksek fiyatlar söz konusu olduğunda herhangi bir projeyi finanse etmek için daha faz-

la paranın ödünç alınması gerekli olacak, dolayısıyla nakdi borçlara olan talep artacak ve dengenin sağlanması, borçlardaki artışın nakdi borçların arzıyla orantılı bir şekilde gerçekleşmesi anlamına gelecektir. Ancak genel olarak faiz haddinin sadece para arzıyla ilişkili olmadığının düşünüldüğü söylenebilir. Para arzındaki artışın etkilerinin izi Cantillon Etkisi üzerinden sürülebilir: Örneğin yeni para akışı yatırım veya tasarrufa dönüştürülmek üzere girişimcilere ulaştıysa faiz haddi muhtemelen düşecektir; para ilk olarak toprak sahiplerinin eline geçtiyse tüketime harcanacak ve tüketim talebindeki artış girişimcilerin daha yüksek faiz ödemeye razı olmalarını ve bunu gerçekleştirebilmelerini sağlayacaktır.

Kanaatkâr tüccarla müsrif toprak sahibi arasındaki bu karşıtlık, Adam Smith de dahil, bütün on sekizinci yüzyıl kuramlarının tipik özelliğidir. Reel tasarruf ve net yatırım oranları faiz haddinin, hatta tüccarın kâr beklentisinin bile fonksiyonu haline getirilmemiştir. Aksine bu oranlar, tutumluluk felsefesi ile aşılanmış toplumdaki bazı sınıfların hakimiyetiyle ilişkilendirilmiştir. Faiz haddi ödünç verilebilir fonların arz ve talebine bağlıdır; yatırımın kârlılığı ve toprak sahiplerinin müsrifliği talep yönünü, ülkenin zenginliği ve bu zenginliğin bölüşümü ise arz tarafını belirler. Gelişmiş ülkelerin düşük faiz oranlarına sahip olacağı yönündeki eski öğreti korunmuş, ancak arz ve talepte değişimlere neden olan güçler böylece ayrıntılı bir şekilde analiz edilmeye başlanmıştır. İktisadi genişleme "akçalı çıkarların" önemini, böylelikle de ödünç verilebilir sermaye arzını artıracaktır; tarımın önemi azalacak ve toprak sahiplerine tüketim için verilen borçlar gitgide düşecektir. Ayrıca başlı başına sermaye birikimi, esasen sınırlı olan yatırım fırsatları üzerindeki rekabeti artırarak kâr marjlarını düşürecektir. Faiz türetilmiş bir gelir –işletme kârlarından yapılan bir indirim– olduğundan, sırf bu bile nakdi borçların getirisini azaltacaktır. İşin geri kalanını borç verenlerle alanlar arasındaki oranların değişmesi gerçekleştirecektir. Normal şartlarda iktisadi kalkınmaya neden faiz haddinde bir azalmanın eşlik edeceğine dair yeni klasik açıklama budur.

FİZYOKRASİ

Adam Smith fizyokratik sistemi "bütün kusurlarına karşın, belki de şu ana kadar Politik İktisadın konusu üzerine yazılmış gerçeğe en yakın şey" diyerek övmüştü. Fizyokratların merkantilizme karşı hücumları ve gümrük tarifelerini kaldırma önerileri Smith'in takdirini kazanmıştı; Smith fizyokratlardan "toplumun emeği tarafından her yıl yeniden üretilen tüketim malları" olarak zenginlik temasını, üretken emek öğretisini ve üretim ve bölüşüm sürecinin özünde yatan döngüselliği çıkarsamıştı. Ancak Smith'in

fizyokratik kavramların en adı çıkmış olanına, tek vergiye yalnızca dolaylı olarak değinmiş olması ve özel olarak fizyokratlara ayrılmış bölümlerde bu kavramı hiç anmaması hayli şaşırtıcıdır. Dahası Smith, diğerinden daha az kötü şöhretli olmayan "kısır sınıf" kavramını da yanlış yorumlayarak, Quesnay'i "zanaatkârları, imalatçıları ve tüccarları aşağılayıcı çoraklık veya üretken olmayan sınıflar adlandırmasıyla alçaltmaya" çalışmakla suçlamıştır. Fizyokratlar sanayiyi faydasız olarak görmemiş, yalnızca gelire net katkısı olmayan bir sektör olarak değerlendirmişlerdi: Aslında Turgot'nun "maaşlı sınıfı" Quesnay'in "kısır sınıfından" daha neşeli bir ifadedir. Ne gariptir ki Adam Smith imalatın "kısır" olmadığı konusunda fizyokratik öğretiyi bozguna uğratmakta zorluk çekmiş, sonuç olarak imalatın, getirileri ücretleri ödemeye ve yıpranmış sermayeyi yerine koymaya yettiği için üretken olduğunu, tarımınsa ücretler ve aşınma payının üzerinde bir rant sağladığı için *daha* üretken olduğunu söylemeye mecbur kalmıştır. Bir kelime oyunu olmanın ötesinde bu, fizyokratların argümanının bütününün kabullenilmesi anlamına gelmektedir.

11 Fizyokrasinin anlamı

Adam Smith'in de öne sürdüğü gibi fizyokrasi, XIV. Louis'nin hanedanlığı esnasında Colbert'in izlediği merkantilist politikalara bir tepki olarak anlaşılmalıdır. Güneş Kral döneminin şanı Fransız sanayisinin büyümesi ve tarımın sürekli olarak ihmal edilmesinden geliyordu. İspanya Veraset Savaşı ve Versailles Sarayı'nın ihtişamı vergilendirilebilir kapasiteyi ciddi ölçüde sınırlandırmış ve gelirin temel kaynağı olan arazi vergisi durmadan artırılmıştır. XIV. Louis 1715'te öldüğünde Fransız tarımının kötü durumu *Colbertisme* aleyhinde, Huguenot'lara karşı dinsel savaşın da körüklediği tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. XV. Louis ülke içindeki kayıpları telafi edeceğine İngiltere'yle Yedi Yıl Savaşları'na girişmiş, bu savaştan yenik çıkan Fransa, Kanada'yı ve Doğu'daki mülklerini kaybederek Avrupa'da ikinci sınıf bir güç durumuna düşmüştür. Artık, en iyi Rousseau'nun yazıları ve Boucher ve Fragonard'ın resimlerinin yakın tanıkları olduğu doğaya, kırsal basitliğe geri dönüş hareketi için sahne hazırdır.

Tarıma vurgu yapmaya eğilim gösteren fizyokratların İngiltere'ye kıskanç gözlerle bakmaya karşı direnmesi çok zor olmuştur. Küçük çiftlikler, eskimiş yöntemler ve karmaşık feodal yükümlülüklerin bir arada olması Fransa'nın, İngiltere'nin hayran olunan "tarımsal devrimi"nin sağladığı gibi bir iyileşme elde etmesini güçleştirmekteydi. Fizyokratların programı kırda ortaçağ cemaat sisteminin izlerini ortadan kaldırmak, bütün vergileri

rant üzerine konulan tek bir vergiye indirgeyerek mali sistemi rasyonalize etmek, küçük çiftlikleri birleştirmek ve tahıl ticareti üzerindeki bütün korumacı kısıtlamaları kaldırmak; kısacası İngiliz tarımını taklit etmeye çalışmaktı. Kendi tarihsel bağlamı içerisinde (okur, göreceliğe bu küçük kayıştan ötürü bizi affetsin) bütün bunların hiçbir şaşırtıcı tarafı bulunmamaktadır. Fizyokrasi, yalnızca tarım reformuna, kendi döneminde bile gözlemcilerin biraz tuhaf olarak gördükleri sonuçlar veren su sızdırmaz bir kuramsal savunu kazandırma çabasıydı

12 *Tableau Economique*

Cantillon'un *Denemesi*'nin yayımlanmasından üç-dört yıl sonra basılan Quesnay'in *Tableau Economique*'i fizyokrat ekolün en parlak kazanımı olarak değerlendirilmişti. Adam Smith tarafından değinilen, ancak açıklanmayan eser zamanla unutulmaya yüz tuttu ve on dokuzuncu yüzyılın ortalarında Marx tarafından yeniden keşfedildi. Kitap bu zamandan beri yorumcuların merakını cezbetmeye devam etse de, bütün önemine karşın, fizyokratik sistemin en önemli eseri olarak görülmemelidir. *Tableau Economique* iktisadi sistemi birbiriyle etkileşim içinde bulunan üç ana sektör üzerinden etkili bir biçimde basitleştiren canlı bir grafik resim aracılığıyla genel olarak karşılıklı bağımlılığı göstermeyi başarmıştır. Buradan her dönemde kendini tekrar eden dairesel bir akım olarak kapalı "durağan durum" anlayışı türemiştir ki bu anlayış, o zamandan beri iktisatçıların hayalgücü üzerinde kuvvetli bir etkiye sahip olagelmiştir. Fakat fizyokratik kuramın sonuçları *Tableau*'dan çıkarsanamaz; tam aksine durağan sürecin zikzak şemasının üzerinde kurulduğu temeller fizyokratik kuramdan kaynaklanmaktadır. Ancak *Tableau*'ya ilişkin bir tartışma Quesnay'in sisteminin esas analitik zayıflığını açığa çıkarmaya hizmet edecektir: İktisadi faaliyetin net getirisini tek başına toprağa atfetmiş olmasından ziyade esas zayıflık, toprağın *değer* ürettiğini herhangi bir biçimde ispatlamayı başaramamış olmasıdır. *Tableau*'nun en çok yayımlanan versiyonu 1758-59'da Versailles'da basılan ve Quesnay'in yayımladığı daha önceki üç versiyonu birleştiren baskısıdır. Kayıp olan bir baskı, dördüncü versiyonun bir kopyası 1894'te keşfedilmiştir. Ancak bu zikzak şema makroekonomik bir tablo olmaktan ziyade tek bir toprak sahibinin harcamalarını içeren dairesel akımın bir gösterimidir. *Tableau*'nun daha sonraki baskıları bu argümanı sürece katılan üç sınıfın da yıllık gelir ve harcamalarını vererek sunmaktadır. Bu, ilk defa Marx'ın dikkat çektiği Quesnay'in *Analiz*'inde (1766) tabloyu sunduğu biçimdir (şekil 1.1'e bakınız).

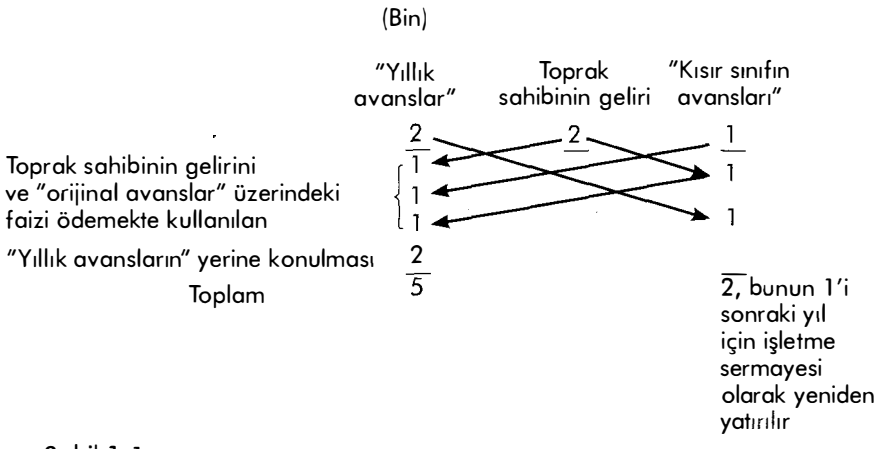

Şekil 1.1
Not: Oklar harcamaların yönünü göstermektedir.

Quesnay, sermayeyi bir dizi "avans" olarak gören geleneği başlatmıştı. İlk olarak, tabloda üzerine amortisman olarak yüzde 10 faiz oranı dahil edilen "orijinal avanslar" –hayvanlar, binalar ve alet-edevat– şeklindeki sabit sermaye bulunmaktadır. İkinci olarak tabloda kendi başına yer almayan, "toprak sahibinin avansları" –drenaj, çitleme ve arazinin ıslah edilmesinde kullanılan diğer kalıcı iyileştirmeler– biçimindeki sabit sermaye bulunmaktadır. Son olarak da "yıllık avanslar" –tarımsal emeğe ödenen ücretler, tohumlar ve diğer yinelenen yıllık maliyetler– başlığı altında toplanan işletme sermayesi bulunmaktadır. Dolaşım süreci şu şekilde işlemektedir: Tarımda üretilen gayrisafi katma değer 5 bindir; bunun 3 binini ekimden kaynaklanan maliyetler teşkil etmektedir. Çiftçiler kendi hasılalarının beşte ikisini işletme sermayesi olarak kullanmakta, beşte birini de yıpranan sabit sermayeyi yerine koymak için ihtiyaç duyulan mallar karşılığında "kısır" zanaatkârlara vermektedir. Çiftçiler yalnızca "işletme ücreti" aldıkları için –üretken olan onların emeği değil topraktır– geri kalan kısım rant olarak toprak sahibine gitmektedir. Toprak sahipleri ise 2 binlik gelirlerinin yarısını mamul mallarla değiş tokuş ederken, "kısır" zanaatkârlar da tarım sektöründen 2 bin değerinde hammadde ve gıda satın almaktadır. Sürecin bütünü, hasılanın beşte üçünün dolaşıma girdiği reel ifadeler cinsinden kavranabilir veya Quesnay'in öne sürdüğü gibi, aynı ölçüde parasal ifadeler cinsinden de resmedilebilir. Sürecin başlangıcında çiftçiler ekonomideki para stoğunun bütününü ellerinde bulundurmaktadır (2 bin). Bu parayı "kiralama hizmetleri" satın almak üzere toprak sahiplerine ödemekte, toprak sahipleri de onu gıdaya ve imal edilmiş metalara harcamaktadırlar; çiftçiler bu defa ellerine geçen bini sabit sermayeyi yerine koymak için

harcarken zanaatkârlar da 2 binlik toplam gelirlerini tarımsal ürünlere harcamaktadırlar. En sonunda çiftçilerin eline 3 bin geçmekte ve bunun bini harcanmaktadır; yani çiftçiler başladıkları yere geri dönmektedirler. Kısır sektörün net etkisi sıfırdır ve yeni bir üretim döngüsü başladığında bir kez daha toprak sahiplerine 2 bin birim para ödenmektedir.

Tableau, Quesnay'in anlayışı uyarınca, gelirler ve harcamalar arasında bir dönemlik bir gecikme öngörmektedir: Toprak sahipleri bir önceki dönemin rantını harcarken zanaatkârlar daima geçen dönemin gelirlerinden bin birimi bir sonraki dönemde harcamak üzere elde tutmaktadırlar. Quesnay muhtemelen hasılayı, tamamı bir sonraki 12 ayda tüketilen yıllık hasatla özdeş olarak düşünmekteydi. Ancak *Tableau* gecikmelerle olduğu kadar, her sektörün her bir gelir döneminde sadece aynı dönemin gelirlerini harcadığı öncüllüklerle de resmedilebilir. Bu durumda, argümanın bütünü modern bir Leontief girdi-çıktı tablosunda olduğu gibi iki yönlü bir mübadele şemasıyla gösterilebilir: Leontief sisteminde olduğu gibi bir malı üretmek için gerekli olan bütün faktörler sabit oranlarda kullanılmakta ve bir sektörün hasılası sektörün diğer sektörlere yaptığı toplam ödemelere gitmektedir (tablo 1.1'e bakınız).

Üç sektörlü kapalı bir Leontief modeli üç eş zamanlı denklemle gösterilebilir:

$$(1-a_{11})X_1 \quad -a_{12}X_2 \quad -a_{13})X_3 = 0,$$

$$-a_{21}X_1 \quad +(1-a_{22})X_2 \quad -a_{23})X_3 = 0,$$

$$-a_{31}X_1 \quad -a_{32})X_2 \quad +(1-a_{33})X_3 = 0,$$

Modelde X'ler her üç sektörün yıllık hasılası ve a_{ij}'ler girdi-çıktı ilişkilerini ifade eden katsayılar –j'inci sektör (sütun boyunca okunan) hasılasından bir birim üretmek için girdi olarak kullanılan i'inci sektörün (satır boyunca okunan) ürünü– için kullanılmıştır. Denklemler basitçe, $(1-a_{ij})X_i$ bir sektörün hasılasının kendisi tarafından kullanılmayan kısmını gösteriyorsa, bunun, diğer sektörlerin söz konusu sektörden satın aldıkları miktara $(a_{ij}X_j)$ eşit olacağını anlatmaktadır. Dolayısıyla örneğin, tablo 1.1'in birinci satırına bakarsak tarımın toplam hasılası, çiftçiler tarafından elde tutulan miktar, $(a_{11}X_1) = 2$, artı toprak sahipleri ve zanaatkârlara satılan miktara, $(a_{12}X_2 + a_{13}X_3) = 3$, eşittir; ya da çiftçiler tarafından elde tutulmayan miktar, $(1-a_{11})X_1 = 3$, toprak sahipleri ve zanaatkârlara satılan miktara, $a_{12}X_2 + a_{13}X_3 = 3$, eşittir. $X_1 = 5$, $X_2 = 2$ ve $X_3 = 2$ olduğuna göre, girdi-çıktı katsayıları bu basit örneğimizde kolayca hesaplanabilir:

Tablo 1.1

	Üreten Sektör	*Satın Alan Sektör* I	II	III	*Yıllık Hasıla*
I.	Çiftçiler	2	1	2	5
II.	Toprak sahipleri	2	0	0	2
III.	Zanaatkârlar	1	1	0	2
	Toplam Alımlar	5	2	2	9

$$a_{11}=\frac{2}{5}, a_{12}=\frac{1}{2}, a_{13}=1, a_{21}=\frac{2}{5}, a_{22}=0, a_{23}=0, a_{31}=\frac{1}{5}, a_{32}=\frac{1}{2}, a_{33}=0.$$

a_{ij}'leri yukarıdaki denklemlerde yerine koyacak olursak şunları elde ederiz:

$$+0.6(5)-0.5(2)-1(2)=0,$$
$$-0.4(5)+1(2)-0=0$$
$$-0.2(5)-0.5(2)+1(2)=0$$

Bu denklemler, üç sektörün hasılası, X_i'ler ya da Leontief'in söyleyeceği şekilde ifade edersek, "malların nihai faturası" veriliyken bize ekonominin ölçek modelini sunmaktadır. Yapının pratik amacı, malların nihai faturasında girdi katsayılarının değişmesine neden olmayacak kadar küçük değişikliklerin etkilerini değerlendirmekle sınırlıdır. Bu, en nihayetinde endüstriler arasındaki karşılıklı bağımlılık olgusunu göstermekten başka bir amaç taşımayan *Tableau*'nun kendisine özgü bir kısıtlamadır. Fakat Quesnay'i Leontief'e tercüme ederek *Tableau*'ya özgü olan ve onun temel amaçlarından bir tanesini teşkil eden, dönemden döneme geçiş dinamiklerinin sırasını kaybettiğimizi ilave etmek de adil olacaktır.

13 Tek vergi

Tableau'da açık formel hatalar bulunmaktadır. Kısır sınıfın yalnızca sabit sermayeye sahip olduğu, ancak sabit sermayenin yenilenmesi için herhangi bir ödenek ayrılmadığı varsayılmıştır. Rekabetin bu sektörün hasılasının değerini işçilere ve yöneticilere ödenen ücretlere indirgediği öne sürülmekte, ancak hiçbir yerde çiftçiler arasında işçiler ve ekilecek tohumlar konusundaki rekabetin neden rantı sıfıra düşürmediği gösterilmemiştir. Quesnay, ne imalatın neden kısır olduğunu ne de tarımın neden ille de "net ürün" verdiğini göstermeyi başarabilmiştir.

Fizyokratlar rantı bütünüyle meşru bir gelir türü, toprağın temizlenmesiyle ilgili maliyetler ve "sermaye avanslarının" devamını sağlamak

için yapılan bir ödeme olarak değerlendirmiştir. Ancak getirilerin büyük kısmının harcanabilir olduğu, dolayısıyla devlete gelir sağlamak üzere kullanıma hazır bulunduğu kabul edilmiştir. Aslında bu durumda, rant en azından kısmen, yeniden üretilemeyen doğal bir unsurun kullanımından kaynaklanan bir getiri olduğundan her çeşit verginin yükü toprak sahiplerinin omuzlarına binecektir; diğer tüm sınıfların gelirleri ise üretim için yapılması "zorunlu" harcamalardan ibarettir. Dolayısıyla fizyokratların tek vergi talebinin amacı, doğrudan vergilendirilebilir gelirler üzerine vergi konulması suretiyle, vergi toplama maliyetlerinin en aza indirilmesidir. Henry George'la ilgili tartışmamızda (3. bölüm, 11. kısıma bakınız) "tek vergi" fikrine yeniden değineceğiz, ancak bu noktada fizyokratik tek verginin, James ve John Stuart Mill'de olduğu gibi nüfus artışı sonucunda ranta dayalı kıymetlerin "kazanılmamış kısmındaki artış" üzerine konulacak bir vergi olmadığını, Quesnay'in "net ürün"ün üçte biri civarında olduğunu tahmin ettiği saf ranta konulacak bir arazi vergisi türü olduğunu belirtelim.

14 Say Yasası

Daha sonraları J. B. Say tarafından Mahreçler Yasası şeklinde popülerleştirilen düşünce, fizyokratların merkantilizme yönelttikleri eleştirinin ayrılmaz bir parçasıdır. Smith tarafından *L'Ordre naturel et essentiel* (1767) başlıklı çalışmasına, "fizyokrasinin en seçkin ve bağlantıları en iyi şekilde kurulmuş eseri" olarak atıfta bulunulan Mercier de La Rivière, "hiç kimse aynı zamanda satıcı olmadan alıcı olamaz" demiştir ve Quesnay'in "satın alınan her şey satılır ve satılan her şey satın alınır" saptamasıyla Say'in "ürünlerin karşılığı ürünler tarafından ödenir" sözü arasındaki mesafe hayli kısadır. Sonuç olarak *Tableau*'dan çıkan temel ders paranın yalnızca bir dolaşım aracı olduğu, ticaretin öz itibarıyla takas yoluyla değişime indirgenebileceği ve hasılanın yaratım sürecinin otomatik olarak, ödenmesi ürünün yeni bir üretim döngüsüne girmesini sağlayan gelirleri yarattığıdır. Ancak tuhaf bir biçimde Say Mahreçler Yasası'nı fizyokratik seleflerine karşı bir eleştiri olarak yöneltmiştir, çünkü fizyokratlar elde edilen gelirin otomatik olarak gelir akışına katılmadığını iddia etmişlerdir. Cantillon'un vurguladığı gibi, toprak sahibinin geliri zorunlu olarak bir maliyet kalemiyle dengelenmez, dolayısıyla elde tutularak gelir akışını sekteye uğratabilir. Burada Malthus tarafından geliştirilen, toprak sahiplerinin lüks mallara yaptıkları dengeli harcamaların döngüsel akışın, dolayısıyla iktisadi refahın sürdürülmesini sağlayan unsur olduğu düşüncesinin kökenini bulmaktayız (5. bölüm, 13. kısıma bakınız). Yine burada, Quesnay üzerinden Thomas Spence gibi bazı İngiliz fizyokratlara, Malthus üzerinden de

Ricardocu sosyalistlere karşı yöneltilen ve en nihayetinde Marx tarafından kapitalizme karşı tam boy bir saldırıya dönüştürülen eksik tüketim öğretisinin kökenini görüyoruz.

15 Skolastik etkiler: Kısa bir ek

Bazı yorumcular iktisadın tarih öncesinin on yedinci yüzyıl merkantilizmiyle değil, piyasa analizinin öncüleri olan on üçüncü yüzyıl skolastikleriyle başladığında ısrar etmektedir. Hatta Schumpeter, Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği*'nin fizyokratlar ve on sekizinci yüzyılın Britanyalı serbest ticaret yazarlarından değil, ortaçağın Schoolman'leri[2] ve doğal hukuk filozoflarından esinlendiğini ileri sürmüştür. Bu, birkaç sayfada çözmeyi başarabileceğimiz tarihsel bir sorun değildir, ancak Adam Smith öncesi iktisat hakkındaki resme son rötuşlarını yapmak üzere bu soruna değinip geçmek yerinde olabilir.

Skolastik öğretilerin Adam Smith'e on yedinci yüzyıl doğal hukuk filozofları Hugo Gortius ve Samuel von Pufendorf aracılığıyla aktarılmış olduğundan kuşku duyulamaz. Ayrıca fizyokratların, Smith'in de aşina olduğu yazıları skolastik etkilerle doludur: Quesnay çoğu zaman bir on sekizinci yüzyıl Thomas Aquinas tınısı bırakır. Amaçlarımız açısından skolastik iktisadın belirgin katkıları üç unsura ayrılabilir: (1) Değerin esas kaynağı olarak faydaya yapılan vurgu, (2) "adil fiyat" düşüncesi ve (3) para sermayenin kısır olduğuna ilişkin önerme.

İlk unsurla ilgili olarak, Doktorların fayda ve kıtlığa dayalı bir değer öğretisi geliştirdikleri genel kabul görmektedir. Bu yüz yıl önce, skolastik "adil fiyat" kavramına getirilen yorum nedeniyle reddedilebilirdi. Aristoteles *Nikomakhos'a Etik*'in beşinci kitabında mübadeleye veya sözleşmeye dayalı adaletin "eşitlerin değişimini" içermek zorunda olduğunu iddia etmiş, Aquinas bu pasaj üzerine "eşitliğin" maliyetler cinsinden, esas olarak da emek maliyetleri üzerinden yorumlanması gerektiğini ileri sürmüştü. Bu yorum, skolastiklerin emek-değer kuramını benimsedikleri yorumlarına neden olmuş, bu nedenle Aquinas'ın malların değerlerinin yalnızca insanların arzularıyla ilişkileri içinde saptanabileceği konusundaki ısrarı göz ardı edilmiştir. Skolastik ekonomiler değeri doğrudan arzuların tatminine dayandırmış, daha sonraki versiyonlarında ise bir malın göreli faydasını göreli kıtlığıyla ilişkilendirmiştir. Buradan hangi sonuçları çıkaracağımız ise başka bir meseledir. Belirli bir fiyatta talebin neden doyurulabileceğini açıklamak üzere azalan fayda kavramına dayanmayan

2 Ortaçağda Avrupa üniversitelerinde mantık, metafizik, teoloji gibi alanlarda eğitim veren kişilere verilen ad (Ç. n.).

bir fayda kuramının, fiyatların belirlenmesi konusunda tatmin edici sayılması hayli güçtür.

Diğer konu, çoğunlukla adil ücret düşüncesini yansıttığı düşünülen skolastik "adil fiyat" kavramıdır. Bu bir tarihsel mit gibi görünüyor. Skolastik yazında, üreticinin sosyal statüsü tarafından belirlenen üretim maliyetine tekabül eden bir adil fiyat önermesi bulunmamaktadır. Schoolman'ler kısa dönem dengesi ile uzun dönem dengesi arasında bir ayrım yapmamıştır ve rekabetin ne şekilde maliyetleri tam olarak karşılayan bir normal uzun dönem fiyatı ortaya çıkarttığına dair herhangi bir kavrayışları da yoktur. Schoolman'ler ara sıra adil fiyatı nelerin oluşturduğuna kafa yormuş, ama genellikle onu kişinin kendisinin üzerinde etkide bulunamayacağı, kişi açısından veri olan fiyatla, mevcut piyasa fiyatıyla özdeşleştirilmişlerdir. Sivil makamların fiyat koyma ve düzenleme hakkını sorgulamamışlardır; bu açıdan adil fiyat, rekabetin sonucunda ortaya çıkmış olsun ya da olmasın, yalnızca içinde bulunulan anda hüküm süren fiyattır.

Adam Smith'in "doğal" fiyat ile "piyasa" fiyatı arasında yaptığı temel ayrımı skolastik seleflerine borçlu olmadığı açık; Smith, değerin fayda temelinde açıklanmasına kasten karşı çıkarak da skolastik düşünceyi bütünüyle göz ardı etmiştir. Buna Smith'in, Kilise'nin faizin "kısır madenin dölü" olduğu şeklindeki standart öğretisini bir kenara attığını ve muhtemelen faiz sorunuyla ilgili skolastik yazının çok azını okuduğunu eklemeye herhalde gerek yok. Durum buysa bile kayıp pek de büyük değildir, çünkü bu konuyla ilgili skolastik yazının büyük kısmı borçla ortaklık arasındaki yasal ayrımla ilgilidir. Bir ortaktan faiz talep edilmesi hiçbir zaman onaylanmamıştır. Ancak borç, gönüllü bir sözleşmedir ve ödünç alanın koşullarına dışsal olan bazı şartlarda borç faizi talep edilebilir. Bu koşullardan iki tanesi, borç verme nedeniyle ödünç verenin uğradığı zarar (*damnum emergens*) ve alternatif bir yatırımın yapılamaması nedeniyle yitirilen kazançlardır (*lucrum cessans*); bu görüş faizi likid fonların fırsat maliyetine eşitlemektedir ki bu fikrin hakiki bir analitik anlayış olduğu saptanmalıdır. Maharetli özürcüler, skolastik yazında başka boncuklar da keşfetmiştir, ancak genel olarak bu alandaki skolastik yazın analitik yönden kısırdır. Bir de Schoolman'lerin araştırmalarında faiz haddini düşürmek için ahlaki telkinler kullanırken sermayenin marjinal verimliliğini artırmaya yöneldiği görüşünde olan Keynes'in tuhaf rasyonalizasyonu söz konusudur. Ancak skolastik öğreti ödünç alınan paranın faizini bütünüyle "tefecilik" olarak, dolayısıyla ilkesel anlamda onaylanamaz olarak değerlendirmektedir ve skolastik analizde faiz haddindeki değişimler hiçbir bir rol oynamamaktadır.

Skolastik yazarlar iktisadi sorunları daima mübadelelere dahil olan sözleşmelerin türleri bağlamında ele almıştır. Roma Hukuku geleneğini izleyen, iktisadi faaliyetlere dair bu hukuksal yaklaşım skolastisizmin ayırt edici özelliklerinden bir tanesidir ve bu özellik onu merkantilist gelenekten ayırır. Ve aslında Adam Smith'ten çok önce, piyasa davranışını ahlaki bir sorun olarak gören geleneksel anlayıştan kopan ve "iktisadi insan" kavramını ortaya koyan merkantilistlerdir. On yedinci yüzyılın hiciv yazarları kâr dürtüsünü doğal olarak iktisadi davranışı kontrol eden bir motif olarak kabul etmekteydi. Kişisel çıkarın doğrudan gücüne inanmış ve yurtiçi iktisat politikalarıyla ilgili olarak laissez-faire'i savunma noktasına yaklaşmışlardı. "Görünmez el"in işleyişine inanan ilk kişi Adam Smith değildi. Onun, fiyatların arz ve talep tarafından belirlendiği yönündeki anlayışına açıklama getirmek için de skolastik etkilere başvurmanın gereği yoktur. En eski Britanyalı merkantilist broşürlerden bir tanesinde, John Hales'in (muhtemelen John Hales'in değil, Sir Thomas Smith'in) 1549'da yazdığı *Yurdumuz İngiltere'de Kamu Yararı Üzerine Bir Söylev*, fiyat mekanizmasının; kaynakların dağılımında etkin bir yöntem olduğu konusunda hayli gelişkin bir anlayış söz konusuydu. Adam Smith'ten önceki yazarlardan sadece birkaç tanesi serbest ticareti savunuyordu, ancak merkantilist yazında iktisadi faaliyete dair klasik yaklaşımın bütün temel unsurları mevcuttu.

O halde skolastik iktisada dair yakın geçmişte yapılan çalışmaların Adam Smith öncesi iktisadi düşünce tarihi konusunda bir revizyon ihtiyacı doğurduğu kuşkuludur. Schoolman'ler Grotius, Locke ve Pufendorf üzerinden Francis Hutcheson ve Adam Smith'e aktarılan fikirlerin gelişmesine katkıda bulunmuş olabilir, ancak buradan hareketle Schumpeter'in; merkantilizmi iktisadi analizin ileriye doğru yürüyüşünde basit bir yan kola indirgeyen yaklaşımını haklı çıkartmak oldukça zor olacaktır.

İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR

Merkantilizme ilişkin yürüttüğüm tartışmada Jacob Viner'ın, *Essays on the Intellectual History of Economics* , der. D. A. Irwin (1991) içinde yeniden basılan "Economic Thought: Mercantilist Thought", *IESS,* 4'de özetlediği, *Studies in the Theory of International Trade* (1937) başlıklı kitabının ilk iki bölümünden bir hayli yararlandım. Heckscher-Keynes-Wilson anlaşmazlıkları benim *Pioneers in Economics 4. Early Mercantilists* (1991) kitabımdaki 18 makalede ve bunu izleyen *Pioneers in Economics 5. Late Mercantilists*'teki 20 makalede ele alınmıştır. Yine benim üç ciltlik *Pioneers in Economics 6, 7, 8. Pre-Classical Economists* (1991) başlıklı kitabımda, merkantilistlerin yaşadığı klasik öncesi ekonomileri hangi tür işsizliğin karakterize ettiği konusu incelenmiştir. L. Magnussen'in *Mercantilism.*

The Shaping of an Economic Language (1994) kitabı yakın geçmişte yapılmış güçlü bir çalışmadır.

Ulusların Zenginliği'nden önce yazılan eserlerden iki tanesi halen büyük bir keyifle ve yer yer de şaşırarak okunabilir: Cantillon'un *Ticaretin Doğası Üzerine Deneme*'si (1755, 1931'de yeniden basıldı) ve Turgot'nun *Zenginliğin Oluşum ve Bölüşümü Üzerine Düşünceler*'i (1700, R. L. Meek'in derlediği *Turgot on Economic Progress, Sociology and Economics*, 1973'te yeniden basıldı). Turgot üzerine çok az şey söyledim, ancak hem Cantillon hem de Turgot'nun katkıları benim *Pioneers in Economics 9, Richard Cantillon and Jacques Turgot* kitabımda yeniden basılan 16 makalede analiz edilmiştir.

Hume'un iktisat üzerine parlak makaleleri *David Hume: Writing on Economics*, der. A. Rtwein (1955)'te gerektiği şekilde sunulmuştur ve bunlardan en ünlü iki tanesi, "Para Üzerine" ve "Ticaret Dengesi Üzerine", *Monetarism, I,* der. K. A. Chrystal (1990)'da da bulunabilir. Hume yorumları için, 18 makaleden oluşan *Pioneers in Economics 11. David Hume and James Steuart* (1991) kitabıma bakılabilir. Quesnay'in zikzak şemasının girdi-çıktı formülasyonunu A. Phillips'e ve *Tableau Economique*'i anlama çabalarımı da R. L. Meek'e borçluyum; bu yazarların makaleleri iki ciltlik *Pioneers in Economics 10. François Quesnay* derlememde bulunabilir.

On sekizinci ve on yedinci yüzyıl iktisadi düşüncesinde burada yazdıklarımızdan daha fazlası mevcut: Petty, Davenant, North, Galiani, Condillac ve Steuart'a ancak yüzeysel biçimde değinebildik. Ancak bu bölümdeki amacım Adam Smith öncesi iktisat hakkında genel bir izlenim oluşturmaktı, daha fazlası değil. T. Hutchison'un *Before Adam Smith. The Emergence of Political Economy, 1662-1776* (1988) kitabı benim genel yaklaşımımı tamamlayacaktır, ama yine de bu kitap da, on sekizinci yüzyılın üçüncü çeyreğinde basılan bütün iktisadi incelemelere karşın *Ulusların Zenginliği*'nin bunların hepsini kapsadığı sonucuna ulaşmaktadır; Smith'in kitabı, iktisadın müstakil bir bilim olarak doğuşunda diğer bütün kitaplardan daha fazla paya sahiptir.

Pioneers in Economics 2. Aristotle (1991) kitabımda Yunan iktisadi düşüncesinden 14 klasik makale yeniden yayımlanmıştır. *Pioneers in Economics 3. Thomas Aquinas* (1991) kitabımda skolastik iktisadın 14 klasik makalesi, özellikle de Raymond De Roover'ın üç tane aydınlatıcı makalesi yeniden yayımlanmıştır. J. T. Noonan Jr., *The Scholastic Analysis of Usury* (1957) skolastik öğreti hakkında halen var olan yanlış anlamaları gidermek açısından yararlıdır. O. Langholm, *Price and Value Theory in the Aristotelian Tradition* (1979) da benzer şekilde, Schumpeter'in *History of Economic Analysis*'de (1954) skolastizme ilişkin aşırı övgü dolu yaklaşımına dair kuşku uyandırmak konusunda paha biçilemez bir kitaptır.

2. BÖLÜM
ADAM SMITH

Adam Smith

On sekizinci yüzyılın kalın ciltlerini baştan sona okuma pratiği çoktan kaybolmuş gibi görünüyor. Şimdilerde Gibbon, Johnson, Ferguson ve Hume'dan seçmeler okuyor ve okumalarımızı *Ulusların Zenginliği*'nin ilk on bölümüyle sınırlı tutuyoruz. Ancak Smith'in kitabının yazılışının yüz ellinci yıldönümünde Glenn Morrow, kitabın gerçekten tamamını okumuş birisinden bahsetmişti:

Bir zamanlar *Ulusların Zenginliği*'ni okumuş birisi vardı; bir özeti değil, seçilmiş pasajlardan oluşan bir kitabı da değil, *Ulusların Zenginliği*'nin kendisini... Giriş'i okudu, ardından işbölümü üzerine ünlü ilk bölümü, paranın kökeni ve kullanımı üzerine bölümü, metaların fiyatlarını, emeğin ücretlerini, stok kârlarını, toprak rantını ve ilk kitabın bütün diğer tanınmış kısımlarını, son dört yüzyılda gümüşün değerindeki dalgalanmaları anlatan uzun arasözü ve sondaki istatistiki tabloları da atlamadan okudu. Birinci kitabı bitirdikten sonra, hatalı bir sermaye kuramı ve üretken emekle üretken olmayan emek arasındaki savunulamaz ayrımdan ötürü cesareti kırılmadan ikinciye geçti. III. Kitap'ta Avrupa'nın Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından beri iktisat tarihi üzerine, ortaçağ hayatı ve medeniyeti üzerine arasözler de içeren bir anlatı buldu. Dördüncü kitapta Avrupa ülkelerinin ticari ve koloniye dayanan politikalarının geniş bir analizi ve eleştirisiyle ve serbest ticaretten yana bir sürü argümanla karşılaştı. Son olarak hükümdarın geliri hakkındaki uzun sonuç kitabına saldırdı. Burada daha da çeşitli ve beklenmedik konularla karşılaştı: İlkel toplumlarda farklı savunma yöntemleri ve idare adaleti üzerine ve Avru-

pa'daki daimi orduların kökeni ve artışı hakkında; ortaçağda eğitimin tarihi ve on sekizinci yüzyıl üniversitelerinin bir eleştirisi üzerine; kilisenin dünyevi iktidarının tarihi, modern uluslarda kamu borçlarının artışı, antik kilisede piskoposların seçilme tarzları hakkında bir anlatı; işbölümünün yarattığı dezavantajlar üzerine düşünceler ve –kitabın esas amacı olan– vergilendirmenin ilkeleri ve kamu gelir sistemleri üzerine bir inceleme buldu. Amerikan Devrimi'ni başlatan olayların gerçekleştiği dönemde yazılan, sömürgelerin anavatanın masraflarını karşılamak için yapmaları gereken katkıyla ilgili son paragraflara gelmeden önce kitapta bulduğu her şeyi burada anlatmak için vaktimiz yeterli değil.

Burada elbette biraz abartmış olabilirim. Büyük ihtimalle böyle bir insan hiç olmadı.

1 Adam Smith ve Sanayi Devrimi

Umudun deneyime galebe çaldığını düşünerek, Smith'in kitabının tamamını okuyanların sayısının sanıldığı kadar az olmadığını varsayalım. Ancak *Ulusların Zenginliği*'nin içeriğinin ayrıntılı bir tanıtımını yapmadan önce bir noktayı açıklığa kavuşturmalıyız. Adam Smith kitaba yazdığı Giriş'te ele alacağı ana temanın iktisadi kalkınma olduğunu açıkça belirtir: Ulusların zenginliğinin artışını belirleyen uzun dönemli güçler. Her ne kadar her zaman bu anlayışa bağlı kalmamış olsa da, "zenginlikten" kastettiğinin toplumun belirli bir *andaki* –bir stok olarak– sermayesi değil, toplumun bir zaman *dönemi* içinde üretilen –bir akım olarak– geliri olduğu açıktır. Gelir artışı ilk olarak, bugün artık teknik ilerleme dediğimiz şeyleri de kapsayacak biçimde çok geniş bir anlamda tanımlanan işbölümünün kapsamına bağımlı kabul edilmiştir. Eserinin ilk sayfalarında işbölümünü "hayli üstünkörü bir biçimde" tanımladıktan sonra sanayinin tarına nazaran daha kapsamlı bir uzmanlaşmaya izin verdiğini ve zengin ülkelerin genel olarak imalatta başarı gösterdiğini belirtmiştir. Kendi kendimize, "Sanayi Devrimi'nin peygamberi", "imalatçıların çıkarlarının sözcüsü" diye mırıldanabiliriz. Ancak bu bütünüyle yanlıştır! Kitabın tamamı "insanlığın ne yöneticisi olan ne de olmasına izin verilebilecek, tüccar ve imalatçıların bayağı hırsına, tekelci ruhuna" karşıdır. Tüccarlar ve usta-imalatçılar nefret edilen Merkantilist Sistem'in mimarlarıdır ve *Ulusların Zenginliği*'nde aynı adamların İngiltere'yi yeni bir sanayi çağına taşımakta olduklarına ilişkin en ufak bir ima yoktur. Aslında kitapta Adam Smith'in sıradışı bir iktisadi değişim çağında yaşadığının farkında olduğunu ileri sürdürtebilecek hiçbir şey yoktur.

Smith "çalışmayı kolaylaştıran ve kısaltan bütün bu makinelerin icadından" bahseder, ama verdiği somut yenilik örneklerinin geçmişi ortaçağa

dayanır. Odun kömürüyle ergitilen demir cevherinden söz eder, oysa onun zamanına gelindiğinde demir genellikle kok kömürüyle ergitilmektedir. Ve *Ulusların Zenginliği*'nin yenilenmiş son baskısının 1784'te yayımlanmış olması gerçeğine karşın hiçbir yerde Kay'in uçan mekiği, Hargreaves'in çok iğli çıkrığı, Compton'un eğirme makinası ve Arkwright'ın su gücüyle çalışan iplik makinesi gibi 1780'lerde tekstil sanayinde devrim gerçekleştiren icatlardan bahsedilmemektedir. Buharlı motorun mucidi James Watt, Smith'in bir tanıdığı, muhtemelen dostuydu; Boulton-Watt ortaklığı 1775'te kurulmuştu; ancak Smith yine de 1770'lerin sonlarında buharlı motorun kömür madenciliğine ticari açıdan başarılı bir biçimde uygulanmasından hiç söz etmez. Aslına bakarsak Smith, "projecilerin" – onlara "yenilikçiler" de diyebiliriz– spekülatif ticaretine pek de iyi gözle bakmamış ve *Ulusların Zenginliği*'nin ikinci kitabında İskoç bankalarını, dönemin İskoçya'sında sürdürülen "ateşli girişimlere" kredi vermek konusunda fazla serbest davranmakla eleştirmiştir. Bir Sanayi Devrimi peygamberinin dili böyle mi olur?

Yüzyıldan uzun bir zaman önce Arnold Toynbee "Sanayi Devrimi" ifadesine geçerlilik kazandırdığında hareketin başlangıcını, İskoçya'daki büyük Carron demir işletmelerinde bulunan fırınların ilk kez yakıldığı yıl olan 1760 olarak belirlemişti. Ancak Sanayi Devrimi'nden anladığımız Patent Ofisi'nde vurulan bir damga değil de hasılanın artış hızında ani bir ivmelenme ise, Sanayi Devrimi'nin başlangıç tarihini 1790'a yerleştirmeliyiz. Dönemin bütün önemli icatlarının daha 1755'te patent altına alınmış olduklarına şüphe yok, fakat Britanya'nın istatistiksel üretim serilerinde ve özellikle de o döneme ait olup, bulunabilen ithalat ve ihracat istatistiklerinde, ancak 1780'de yukarıya doğru eğilim görülmeye başlanmıştır. 1740'larda iktisadi ilerlemenin hızında daha erken ve ılımlı bir artış gerçekleşmiş olabilir, ama Britanya sanayisinin "kalkışını" belirleyen asıl dönüm noktası on sekizinci yüzyılın son iki on yılında, *Ulusların Zenginliği*'nin ilk kez gün ışığına çıkmasından birkaç yıl sonra gerçekleşmiştir. Elbette dönemin pek çok yazarı olup biteni anlamak konusunda yavaş kalmıştır; yüzyıl dönümünde bile İngiltere'de "mekanik sanatların ilerleyişinden" etkilenmemiş pek çok gözlemci bulunmaktaydı. Dolayısıyla Adam Smith'in Sanayi Devrimi'ni öngörmemiş olması şaşılacak bir durum değil. Kitap ortaya çıktığında su enerjisiyle çalışan tipik bir fabrikanın 300-400 işçi çalıştırdığını ve Britanya Adaları'nın bütününde bu türden yirmi ya da otuz fabrika bulunduğunu aklımızda tutmalıyız. Bu nokta, Adam Smith'in sabit sermayeyi ihmal etmesini ve Britanya'nın zenginliğinin esas kaynağının imalat değil, tarım olduğu konusundaki, hiçbir zaman gerçekten terk etmediği, hükmünü anlamamıza yardımcı olacaktır.

ULUSLARIN ZENGİNLİĞİ İÇİN OKUMA KILAVUZU

2 İşbölümü

I. Kitap Smith'in değer ve bölüşüm kuramının çekirdeğini kapsar; kitap, endüstriyel bir işletmede görevlerin uzmanlaşması şeklinde anlaşılan işbölümünün avantajları hakkında bir tartışmayla açılır –daha sonra, V. Kitap, 3. Kısım, madde 2'de bu tür uzmanlaşmanın işçileri "entelektüel, sosyal ve askeri erdemlerinden" yoksun bıraktığı kabul edilir. Bu, Hegel ve Marx'ın emeğin yabancılaşması öğretisini kurmalarını sağlayan bir kabuldür. Ancak "işbölümü" farklı işletmeler arasındaki ayrım ve bu işletmelerin tekil ürünlerin üretimi üzerine yoğunlaşmaları anlamına da gelebilir. Kelimenin bu anlamı daha önceki anlayışı gölgede bırakmıştır. Aslında I. Kitabın bütünü *toplumsal* işbölümü denilen büyük tema üzerinde kurulmuştur: İktisadi sistem özünde fiyat mekanizmasının bir arada tuttuğu birbirine bağlı uzmanlaşmış üreticilerin meydana getirdiği büyük bir şebekeden oluşur. **I. Kitap, I. bölümün** muhteşem son paragrafı –on sekizinci yüzyıl nesrinin güzel bir örneği– bunu yeterince sade bir şekilde ortaya koymaktadır ve bir sonraki bölümde de şu söylenmektedir: "Kendi emeğinin ürününün kendi tüketiminin üzerindeki kısmı olan bu artığın bütününü mübadele edebilme kesinliği, başka insanların emeğinin bu bölümü üzerine bir ilgisi olabileceğinden, her kişiyi belirli bir meslek edinmeye, toprağı ekmeye ve bu özel iş türü ile ilgili gereken maharet veya istidadı edinmeye teşvik eder."

Çerçevesini çizmiş olduğumuz, ilk kez Karl Marx tarafından vurgulanan ve Marx'ın "imalatta işbölümü" ve "toplumsal işbölümü" diye adlandırdığı ya da bugün firmalar arası ve firma içi işbölümü diyebileceğimiz temel ayrım üzerine biraz daha düşünmeliyiz. Her ikisi de uzmanlaşmayı içerdiği için aynı gibi görünmektedir, ancak bu iki işbölümü temelden farklıdır: Firmalar arası işbölümü piyasa mekanizması tarafından koordine edilirken firma içi işbölümü daha ziyade kumanda ile koordine edilir, çünkü bir ekonomik işletme, Ronald Coase'un bize öğrettiği gibi, aslında bir piyasa mübadeleleri okyanusunda yüzen piyasa dışı idare adacıklarıdır. Dolayısıyla Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği*'nin ikinci sayfasında verdiği iğne fabrikası örneği, belki de meşhur parçalarla dopdolu olan bu kitabın en meşhur parçası, yanıltıcıdır. İktisat hakkında bir incelemeye işbölümü ile başlamaktaki amaç, konuyu iktisadi öznelerin görevlerde uzmanlaşmasından mübadeleye doğru ilerletmek, ardından da mübadelede paranın rolünden değer ve fiyatların belirlenmesine geçmektir. Ancak Adam Smith'in verdiği örnek onu, "en küçük manüfaktürde" bile gözlenen firma içi uzmanlaşma sonucunda emeğin üretkenliğindeki olağanüstü artışın kaynakları üzerinde düşünmeye yöneltmiştir. Bu artış, der Smith, üç unsura dayanır: (1) Tek bir göreve

yoğunlaşan insanların hünerindeki artış, (2) bir görevden diğerine geçmekle vakit kaybedilmemesi sayesinde sağlanan zaman tasarrufu ve (3) uzmanlaşmanın "emek kullanımını azaltan makinelerin" icadını teşvik etmesi. Verdiği rakamlar bu üç unsurun adam-gün başına üretilen iğne sayısında nasıl 240 kat artışa neden olduğunu göstermektedir. Bütün bunlar Smith'in büyüme ve kalkınma konularına ne kadar yakından ilgi duyduğunu ortaya koymaktadır; bu konulara öylesine ilgi duymuştur ki kitaba başlarken adımını yanlış ayakla atmış ve en nihayet mübadelede paranın kullanımı ve piyasa fiyatlarının belirlenmesine dönene kadar üç bölüm harcamak durumunda kalmıştır.

Son olarak 1. bölümde işbölümünün getirdiği avantajlar hakkındaki oldukça eziyet verici açıklaması büyük ölçüde bu avantajları farklı doğal yetilerin değişik görev ve becerilere uyum sağlamasına bağlayan, başka yazarların ötesinde, Platon'un izinden gitmeye gönülsüz olmasıyla ilişkilidir. Aydınlanma'nın tipik bir ürünü olan Adam Smith de "bütün insanların eşit yaratıldığına" inanmıştır ve bu, işbölümünün getirdiği avantajların doğaya değil yetişmeye bağlanması, dolayısıyla nihai olarak "bir şeyin bir başka şeyle değiş tokuş edilmesi, takası ve mübadele edilmesi eğilimine", "insan doğasında mevcut olan ve hakkında başka bir açıklama getirilemeyecek orijinal ilkelerden birine" itibar ettiği anlamına gelir.

I. Kitap, 3. bölüm, "işbölümünün piyasanın yaygınlığıyla sınırlı olduğunu", başka bir ifadeyle uzmanlaşmanın ulaşabileceği boyutları pazarlanabilir ürün hacmi dışında hiçbir şeyin sınırlamadığı şeklindeki hiç de açık olmayan bir önerme ortaya atar. "Piyasanın *yaygınlığı*" ifadesi Smith'in satış alanları fikrine aşina olduğunu düşündürtebilir; mesele sadece müşterilerin sayısı değil, aynı zamanda fiziksel olarak nerede bulunduklarıdır. Ancak böyle fikirlerin iktisada girişi daha sonra gerçekleşmiştir (14. bölüm, 10. kısma bakınız). Buna karşın Smith'in üçüncü bölümü ölçeğe göre artan getiri üzerine daha sonra yapılan bütün tartışmaların bir habercisidir. Ulaşım ve haberleşme araçlarındaki gelişmelere bağlı olarak maliyetlerin azaltılması ile ilgili tartışma boyunca çarpıcı bir vurgu söz konusudur ki bu, bir yüzyıl sonra Marshall'ın *İlkeler*'inde yeniden karşımıza çıkacak bir nottur.

3 Değer ölçüsü ve değerin kaynağı

Buraya kadar değişim, yalnızca takas şeklinde ele alınmıştır. **I. Kitap, 4. bölümde** paraya değinilmiş ve su-elmas paradoksuyla örneklendiği gibi değişim değeri ile kullanım değeri arasında ayrım yapılmıştır; bölüm, "metaların değişilebilir değerlerini düzenleyen ilkeleri" inceleyen sonraki üç bölüm boyunca okurdan sabır dilenmesiyle kapanır. Smith bunun "son derece soyut bir konu" olduğunu itiraf eder ve "vermeye muktedir olduğum en tam açıklamadan sonra bile, belki de, halen bir

dereceye kadar anlaşılmaz kalacaktır" der. Pek çok okur bu görüşün iktisadi düşünce tarihindeki en yetersiz ifade olduğunu söyleyecektir; **I. Kitap, 5. bölümün** takip edilmesi özellikle zordur ve bu bölüm, bir yandan değişim değerinin "kaynağı" ve "ölçüsü" arasındaki ayrım diğer yandan ise "hakim olunan emek" ile "içerilmiş emek" değer kuramı arasındaki fark etrafında dönen, şaşırtıcı ölçüde çok çeşitlilikte yoruma tabi tutulmuştur. Sorun, Smith'in kendisinin ortaya koyduğu mesele hakkında ikilem içinde olmasıdır. "Metaların değişilebilir değerlerini düzenleyen koşulları incelemek için" diye ilan eder, "şunları göstermeye çalışmak durumundayım

> İlk olarak, bu değişilebilir değerin gerçek ölçüsü nedir ya da bütün metaların reel fiyatlarını ne belirler.
>
> İkinci olarak, bu reel fiyat hangi kısımlardan oluşur veya hangi kısımları kendi içinde toplar.
>
> Ve son olarak, yukarıda belirtilen fiyatların bazı veya bütün farklı kısımlarını bazen yükselten, bazen de doğal ya da sıradan düzeylerinin altına düşüren farklı koşullar nelerdir; veya metaların reel fiyatı olan piyasa fiyatının doğal fiyat diye adlandırılabilecek fiyatla tam olarak örtüşmesini engelleyen nedenler nelerdir."

Bu, birbirinden çok farklı iki farklı soruyu birbirine karıştırmaktadır: En iyi değer ölçüsü nedir ve değeri belirleyen nedir? **I. Kitap, 5. bölüm** ilk soruyu ele almakta, **I. Kitap, 6.** ve **7. bölümler** ise ikinci soruyla ilgilenmektedir. Konuya açıklık getirmek açısından bu iki inceleme hattının birbirinden tamamıyla ayrı tutulması gerekir. Bu nedenle, geldiğimiz noktada 5. bölümü atlayalım ve ona I. Kitabın geri kalanını ele aldığımızda geri gelelim.

4 Üretim maliyeti kuramı

I. Kitap, 6 ve **7. bölümler** değer kuramının geleneksel sorununu ele alır: Nispi fiyatlar neden oldukları gibidir? Elbette zamanın herhangi bir anında "piyasa fiyatı" arz ve talep tarafından belirlenir. Fakat arz ve talep yasaları işledikçe piyasa fiyatının günlük, hatta saatlik dalgalanmaları sürekli olarak "normal" veya Smith'in deyişiyle "doğal" bir seviyeye doğru hareket eder. Smith'in "piyasa fiyatı" ve "doğal fiyat" diye adlandırdıkları Marshall'ın daha sonra kısa dönem ve uzun dönem fiyatı diye adlandırdığı şeyle özdeştir ve Marshall gibi Smith de özünde fiyatların uzun dönemde nasıl belirlendikleri ile ilgilidir. Smith, nihai açıklamasını hazırlamak amacıyla, metaların üretilmesi için yalnızca bir üretim faktörünün kullanıldığı basit bir model kurmakla işe başlamıştır; bu onun, toprağın bedava olduğu ve sermayenin bulunmadığı "erken ve ilkel toplumsal durumudur". Bu tek faktörlü dünyada nispi fiyatların nispi maliyetlerin hükmü altında olduğu açıktır ve nitelikli emeğin nite-

liksiz emeğin üzerinde aldığı prim bile ilave eğitim için harcanan emek maliyetlerine yapılan bir ödemeden daha fazlası değildir: Bir avcı toplumunda –muhtemelen çıplak elleriyle iş gören– bir kunduz öldürmek, bir geyik öldürmekten iki kat fazla emek gerektiriyorsa, bir kunduz iki geyik edecek, dolayısıyla bir kunduz iki geyikle değiş tokuş edilecektir. Ancak bu argüman, "ileri toplum durumunda" bir metanın değişim değerinin yalnızca o metanın üretimi için harcanan emek miktarı tarafından belirlenemeyeceğini göstermek üzere tasarlanmıştır. Bir metanın değeri, onu yapmak için kullanılan bütün faktörlere ödenmesi gereken normal miktarların toplamıdır; dolayısıyla gerçek dünyada bir nesnenin "doğal fiyatı", kendileri emek, toprak ve sermayenin "doğal fiyatı" olan ücret, rant ve kârdan oluşan parasal maliyetlerin toplamı tarafından belirlenir.

Bir metanın değerinin üretim maliyetleri kuramının, üretken hizmetlerin fiyatlarının nasıl belirlendiğine ilişkin bir açıklama içermediği sürece içinin boş kalacağı ve anlamsız olacağı açık. Ancak Adam Smith'in ne tutarlı bir ücret ve rant kuramı ne de bir kâr veya net faiz kuramı vardır. Bir nesnenin normal fiyatının tam olarak parasal maliyetlere karşılık geldiğini söylemek, fiyatları fiyatlarla açıklamak anlamına gelir. Bu anlamda Adam Smith'in herhangi bir değer kuramı yoktur. Öyle olsaydı bile Smith'in, metaların üretimleri esnasında harcanan, emekçilerin kullandıkları sermaye mallarında içerilmiş olan emek miktarı da dahil, emek miktarının birbirine oranına göre –kunduz-geyik örneğinde olduğu gibi– değiş tokuş edilmeleri önermesi anlamında bir *emek* değer kuramı olmadığı açıktır. *Ulusların Zenginliği*'nde farklı üretim faktörlerinin para dışında ortak bir payda aracılığıyla temsil edilebileceği ve özel olarak da sermaye mallarının değerinin, bu malların üretimi için geçmişte harcanmış olan emek üzerinden belirlenebileceği konusunda hiçbir önerme yoktur; daha sonra göreceğimiz üzere emek değer kuramının *pons asinorum*'unu bu "indirgeme" teşkil eder. Aslında **I. Kitap, 6. bölümün** yapısı açık bir şekilde Smith'in seleflerinden bazılarında ipuçları bulunan değerin emek-maliyeti kuramının reddedilmesinin amaçlandığını ortaya koymaktadır: Smith, bu kuramın ancak "erken ve ilkel toplumsal durumun" özel ve yapay koşulları altında geçerli olduğunu gösterir.

5 Arzın belirlediği fiyatlar

I. Kitabın en dikkat çekici bölümlerinden bir tanesi olan **7. bölüm**, iktisatçıların her zaman ekmek kapısı olan "kısmi denge analizi" türü analizlerle doludur. Toplu yasın siyah kumaş fiyatı üzerindeki etkisine yaptığı atıf kendi türünde bir klasiktir: Geçici bir siyah kumaş kıtlığı yas kıyafetinin fiyatını ve terzilerin ücretlerini yükseltir, ancak kıtlık geçici olduğu için dokumacıların ücretini etkilemezken, renkli ipek gibi malların fiyatlarını ve bunları üreten işçilerin ücretlerini düşürür. Bir nesnenin

üreticiler ne aşırı kâr elde ettiğinde ne de gerçek bir zarardan muzdarip olduklarında fiyatı, normal değerine karşılık gelir. Arz ve talebin sürekli olarak ayarlanması daimi bir şekilde, tam olarak ürünü piyasaya ulaştırmanın maliyetine denk düşen uzun dönemli "doğal fiyat"a doğru bir eğilim gösterir. "Fiili talep", diye belirtir Smith, "metanın doğal fiyatını ödemeye razı olanların" talebidir; bu, uzun dönem denge fiyatında geçerli olan taleptir. "Pazara getirilen bütün metaların miktarı kendisini fiili talebe uydurur", ancak bir metanın uzun dönemdeki *fiyatının* sadece piyasanın arz tarafında bulunan üreticilerin harcamaları tarafından yönlendirildiği söylenir. Doğal fiyatın tespit edilmesine gelince talebin hiçbir etkisi olmadığı varsayılmaktadır.

Smith talebi ihmal edişini gerekçelendirmemiştir; zira bunu yapmak için gerekli araçlara sahip değildi. Ancak bu argümanı Marshall'cı akıl yürütme yoluyla gerekçelendirmek olanaklıdır. Fakat ilk olarak Smith'in "değer paradoksuna" –su gibi yararlı mallar bedavayken elmas gibi yararsız mallar pahalıdır– değinmesine karşın bunun talebi ihmal etme girişimi olmadığına dikkat çekelim. İlgili pasaj, "değer kelimesinin iki anlamı vardır" ifadesiyle başlıyor ve paradoksun ortaya konulmasıyla kullanım değeri ve değişim değeri arasındaki ayrımın görülmesi sağlanıyor; Smith, uygun inceleme konusu değişim değeridir diye sonlandırıyor. Herhangi bir modern okur açısından Smith'in "kullanım değeri" ile tekil birimlerin marjinal veya nihai faydasını değil, bütün bir metalar sınıfının toplam faydasını kastettiği açıktır: Ona göre fayda, tikel bir isteği karşılama gücü –elmasa yönelik bir istek olduğu açıktır– değil, genelleştirilmiş biyolojik ya da insani ihtiyaçları karşılama gücüdür. Smith, kullanım değerinin değişim değerinin bir ön koşulu olduğunu söyleme zahmetine bile girmemiştir ve açık ki, onun kelimeleri kullanım şekline göre, böyle bir durum söz konusu da değildir. Bu, eski yazarların kelimeleri kullanma biçimlerine büyük bir dikkatle yaklaşılmasının önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca Adam Smith'ten çok önce, Locke, Law ve Harris gibi yazarlar, nesnelerin değerinin, söz konusu nesnenin yararlığından bağımsız olarak göreceli kıtlık tarafından belirlendiğini göstermek amacıyla suyun değerini elmasın değeriyle karşılaştırmışlardır. Peki, göreceli kıtlığı ne belirliyor? Kısa dönemde arz ve talep; bu, daha sonra Smith'in kendisinin değerli taşların yüksek fiyatı üzerine söylediği şeydir (**I. Kitap, 11. bölüm, 2. kısım**). Ancak uzun dönemde kıtlığın yalnızca nesnenin üretim maliyeti tarafından belirlendiği görüşüne bağlı kalınmıştır. Bir metanın yalnızca kısa dönem fiyatı veya cari fiyatının arz ve talep güçlerinin egemen olduğu alan tarafından belirlendiğine dair bu tuhaf inanç on sekizinci yüzyıl iktisadında tipiktir ve bu inanç ancak 1870'lerin marjinal devrimi tarafından yıkılabilmiştir. Kuşkusuz bu inanç bir yanlış anlama üzerine kurulmuştur. Değerin arz ve talep tarafından

belirlendiğini söylediğimizde, bunların yalnızca maliyet veya fayda gibi nihai faktörlerin üzerinden etkisini gösterdiği kanallar olduğunu kastediyoruz: Değeri belirleyen her neyse, bu, arz ve talep üzerinden etkisini gösterir. Ancak Smith'in döneminde mesele bu şekilde kavranmıyordu. Bu yazarlar, faydanın fiyatla nicel olarak ilişkilendirilemeyeceğini –bu güçlüğün farkına hiçbir zaman varmamışlardı–düşündüklerinden değil, faydayla –bu ifadeye kendi biçtikleri anlam doğrultusunda– talep arasında bir bağ görmedikleri için fayda değer kuramını reddetmişlerdi.

Smith'in fiyatların belirlenmesi ile ilgili örneklerine dikkatli bir şekilde bakacak olursak, zımni olarak daima bir metanın "doğal fiyatının" aynı metanın üretim oranıyla değişmediğini varsaydığını görürüz. Başka bir deyişle zımnen, incelenmekte olan sanayinin sabit maliyet koşulları altında üretim yaptığını varsayar: Nesneden iki birim yapmak, bir birim yapmanın maliyetinin iki katına mal olur; birim başına maliyet, üretim düzeyinden bağımsız olarak sabit kalır. Bu, sanayinin uzun dönem arz eğrisinin tam anlamıyla yatay olduğu ve talep düzeyinin fiyat üzerinde hiçbir etkiye sahip olmayıp, üretilen meta miktarını etkilediği durumdur (şekil 2.2a ile şekil 2.2b'yi karşılaştırınız). Adam Smith farkına varmadan Marshall'cı değer kuramının özel bir durumunu, fiyatın sadece arz tarafından belirlendiği durumu incelemiştir. Bu duruma tam olarak hangi koşullar altında ulaşıldığına ilişkin tartışmayı daha sonraya bırakıyoruz (10. bölüm, 3. kısma bakınız). Bu noktada, bugün bile en basit genel varsayım olarak sabit maliyetler lehine bir argümanın öne sürülebileceğini söylemekle yetinelim. Yine de Smith'i anlamak için Marshall'a ihtiyaç duyuyor olmamızın iktisatta analitik ilerleme ile ne kastettiğimizin mükemmel bir örneği olduğunu belirtmeliyiz.

İleri düzeydeki bir iktisat öğrencisi, sabit maliyet örneğinin mantığını açığa çıkarmak üzere yirminci yüzyıl iktisadının araçlarını kullanan, Smith'in yaklaşımının aşağıdaki şekilde gerekçelendirilmesinden yararlanabilir. Avcıların iki metalı, tek faktörlü toplumunu hatırlayalım: Avlanma sonucunda elde edilen geyikle kunduz arasındaki değişim oranını bir üretim dönüşüm eğrisiyle ifade edelim (şekil 2.1). Tek bir kıt kaynak olduğuna göre dönüşüm eğrisi bir doğru olacaktır: Vazgeçilen kunduz başına elde edilen geyiklerin oranı kaç tane kunduz ya da geyik öldürüldüğünden bağımsız olarak aynı kalacaktır; yalnızca tek bir üretim faktörü varken faaliyetin ölçeği birim çıktı başına maliyeti etkileyemez, çünkü bir üretim faktörü eşit verimliliğe sahip birimlerden oluşan bir şey olarak tanımlanır. Bir kunduzu öldürmek iki saat alırken, bir geyiği öldürmek bir saat almaktadır. Dolayısıyla kunduz, geyiğin iki katına mal olmalıdır. Ancak varsayalım ki değişim oranı kunduz başına iki geyik değil, bir geyik olsun. Bu durumda kunduz üreticisi iki saatte bir kunduz üretmeyi bırakacak ve bunun yerine daha sonra iki kunduz almak için

kullanabileceği iki geyik üretecektir. Değişim oranı yeniden üretim dönüşüm oranına eşit olana kadar geyik avcılığı artacak ve kunduz avcılığı azalacaktır; fiyat bütünüyle arzla ilgili etmenler tarafından belirlenir. Bir dışbükey kayıtsızlık eğrisi ailesi biçimindeki bir talep izleğini uygulamaya koysak bile bu herhangi bir şey değiştirmez. Denge, dönüşüm eğrisine teğet olunan noktada oluşacak ve bir kez daha piyasa fiyatı oranı zorunlu olarak dönüşüm doğrusu ile aynı eğime sahip olacaktır. Sabit maliyetler söz konusuyken nispi fiyatlar talepten etkilenmez.

Ancak eğer geyik eksenine yakınlaşırken geyiğin kunduz cinsinden maliyeti, avcılar daha fazla geyik avlamak için daha uzaklara gitmek durumunda kaldıkları, oysa kunduzlar eve daha yakın yerlerde elde edilebildikleri için, artıyorsa dönüşüm eğrisi (gösterildiği gibi) içbükey hale gelecektir. Artık talebin yapısı –kayıtsızlık eğrilerinin konumu– göreli fiyatı belirlemeye yardımcı olur. Sonraki örnekte ilave bir üretim faktörünü, toprağı da işin içine dahil ettik; toprak ve emek, her birinden gerekli olan mutlak miktardan bağımsız olarak eşit verimlilikle bir araya getirilemezler. Bu, sabit maliyet örneğinin tek bir faktör örneğiyle benzeşme içinde olduğu anlamına gelir: Birden fazla faktör kullanılıyor olsa bile bunlar sabit oranlarla istihdam edilmektedir; bu nedenle miktar yönünden değişen, ama bileşim yönünden sabit bileşik bir dozdan söz etmemiz mümkündür.

Smith'in argümanını standart bir arz-talep çizelgesi vasıtasıyla grafiksel olarak göstermek yararlı olacaktır (şekil 2.2a). Smith'in, geometrik tercümemizle süslediğimiz şu pasajı üzerinde duralım:

> Piyasaya getirilen herhangi bir metanın miktarı etkin talebin altında kalırsa (kısa dönem arz eğrisi SRS_1, D_1 boyunca SRS_2'ye doğru kayar), o metayı oraya getirmek için ödenmek zorunda olan rant, ücretler ve kârların değerinin toplamını ödemeye razı olanların tamamına istedikleri miktarın (yani q_1'in) arz edilmesi olanaklı olmaz. Bütününü istemekten ziyade bazıları daha fazla ödemeye (yani p_2'yi) razı olacaktır. Derhal aralarında bir rekabet başlayacak ve piyasa fiyatı ya eksikliğin büyüklüğüne ya da rakiplerin zenginliği veya lükse eğilimlerine göre doğal fiyatın az ya da çok üzerine çıkarak rekabetin canlılığını az ya da çok artıracaktır. ... Piyasaya getirilen miktar etkin talebi aştığında (SRS_1, SRS_3'e doğru kaydığında,) o metayı oraya getirmek için ödenmek zorunda olan rant, ücretler ve kârların değerinin toplamını ödemeye razı olanların bütününe satış yapmak mümkün olmayacaktır. Metanın bir kısmı daha az ödeme yapmaya razı olanlara satılacak ve onların ödedikleri düşük fiyat, bütünün fiyatını aşağıya çekecektir. Piyasa fiyatı, satıcıların rekabetiyle fazlalığın az veya çok artışına ya da metadan kurtulmanın satıcılar için az veya çok önemli oluşuna göre doğal

fiyatın az veya çok altına (yani p_3'e) inecektir.... Piyasaya getirilen miktar etkin talebi, ne eksik ne fazla, tam olarak karşılamaya yetecek kadarsa piyasa fiyatı ya tam olarak ya da olabilecek en yakın düzeyde doğal fiyatla aynı olacaktır (p_1). Eldeki bütün miktar bu fiyattan satılabilir ve daha fazlasına satılamaz. Farklı satıcıların rekabeti onları bu fiyatı kabul etmeye mecbur bırakır, ancak onları daha azını kabul etmeye zorlamaz.

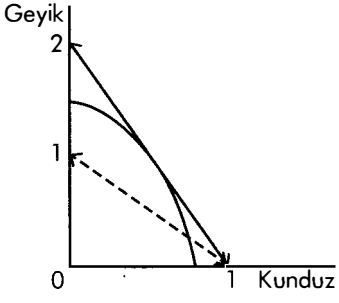

Şekil 2.1

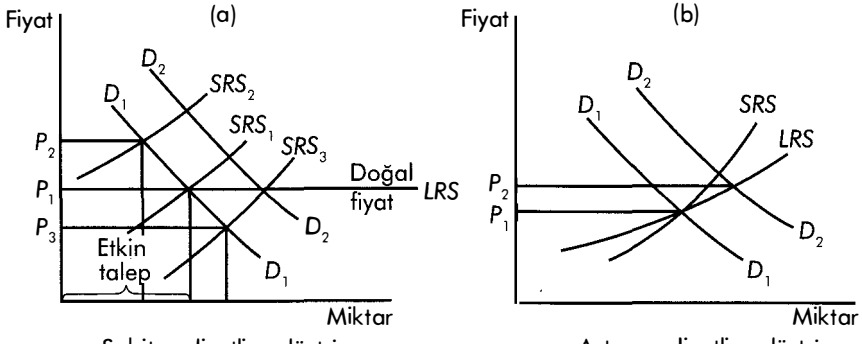

Şekil 2.2

Smith'in arz ve talebi insanların mümkün olan bütün fiyatlardaki değil, belirli fiyatlardaki satın alma veya satma isteği olarak kavradığı anlaşılmaktadır; bunlardan ikincisi arzu edilen veya önerilen gerçek miktarlar şeklinde ifade edilirken, ilki, her biri farklı fiyatlara karşılık gelen bir miktar şedülü şeklinde ifade edilmektedir. Yine de her durumda talep bir şedül olarak ve tercihen de negatif eğimli bir şedül olarak yorumlanmadığı takdirde yukarıda aktarılan paragrafın bütününün bir anlamı olmayacaktır. Ancak ne Smith'te ne de takipçilerinden herhangi birinde, tekil bir meta ya da metaların bütünü için negatif eğimli bir talep eğrisi anlayışı bulunmamaktadır. Smith'in sözlerine harfiyen bağlı kalacak ol-

saydık şekil 2.2'de D_1 ve D_2'yi q_1, q_2 vs. için "etkin talebi" ifade eden dik çizgiler şeklinde çizmeliydik; ancak bunun, her nasıl olursa olsun, piyasa fiyatlarının doğal fiyatlarla eşitleneceği argümanı açısından hiçbir değişikliğe neden olmayacağını görmek kolaydır. Burada ve başka yerlerde Smith doğru yanıta giden yolu sezgisel olarak bulmaktadır.

Yukarıda aktarılan parçayı dikkatli bir şekilde okuyan bir okur Smith'in burada ve *Ulusların Zenginliği*'nin başka yerlerinde "rekabet" ifadesini belirli veya belirsiz belirtme edatıyla birlikte kullandığını görecektir: "Sermayeler arasında *bir* rekabet", "özel tüccarlar *arasındaki* rekabet" gibi. Smith'e göre rekabet bir durum veya hal değil, davranışsal bir etkinliktir; rekabet iki veya daha fazla kişi arasında arz fazlalarından kurtulma ya da sınırlı miktarda var olan malları edinme yarışı, fiyat ve kârları sürdürülebilir en düşük düzeye inmeye zorlayan düzenleyici bir mekanizmadır. Bizim bugün rekabet dediğimiz şey Smith için, kısıtların, özellikle de endüstrilere ve mesleklere serbestçe girebilmenin önündeki kısıtların bulunmaması anlamında "doğal özgürlüğün açık ve basit sistemidir". Ne rekabet ne de tekel piyasadaki satıcıların sayısıyla ilişkili değildir; tekel tek bir satıcının olmasını değil faktör hareketliliğinin tam olmadığı, dolayısıyla arzın esnek olmadığı bir durumu ifade eder ve rekabetin karşıtı tekel değil işbirliğidir. Kısacası rekabet, "rekabet etmek" fiiliyle hayalimizde canlandırabileceğimiz işletme davranışını anlatmaktadır: Kârlı endüstrilerin işgal edilmesi, bir kimsenin fiyat kırarak piyasadaki payını artırması; özetle mümkün olan her yolla avantaj peşinde koşmak...

Ulusların Zenginliği'nde üreticiler, büyük ölçüde modern aksak rekabet kuramlarının işletmeleri gibi, fiyata, satışlarının canlılığına uygun hareket eden bir değişken olarak muamele ederler. Bu Smith tarafından icat edilmiş bir anlayıştır, çünkü *Ulusların Zenginliği* yayımlandığında rekabet, uzun süredir pek çok on sekizinci yüzyıl yazarı tarafından geçici "piyasa" fiyatlarını, bunların temelinde yatan, maliyetleri karşılayan "doğal" fiyatlarla aynı seviyeye getirme süreci olarak analiz edilmekteydi. Bu "doğal" fiyatlar aslında, "bütün metaların fiyatlarının sürekli olarak çekimine kapıldığı, merkezi fiyatlardı" ve Smith bunu söylediğinde, elbette mekanik çekimle hiçbir ilişkisi olmayan bir anlayışı yüceltmek üzere Newton'cu dile başvurmaktaydı. Başka bir ifadeyle rekabetçi sürecin sonuçlarının güvence altına alınması için kayda değer miktarda rakibin bulunması, rakiplerin piyasadaki fırsatlar hakkında bir miktar bilgiye sahip olmaları ve söz konusu faaliyete girişebilmek için göreli özgürlüklerinin bulunması gerekir; ancak hepsi budur, hatta bu kadarı da hiçbir zaman rekabet için gerekli ön şartlar olarak açık bir biçimde ortaya konmamıştır – Smith, yalnızca bir defa rekabete girişenlerin sayısına değinmiştir. Firmaların, sayıları çok fazla olduğu ve bu nedenle de ürünün fiyatı üzerinde herhangi bir etkileri olmadığı için yatay bir talep

eğrisiyle karşı karşıya oldukları tam rekabet hakkındaki modern düşünüşü ilk kez 1838'de Cournot ortaya atmıştır. Smith için firmaların gerçekleştirdikleri eylemlere rakiplerinin nasıl tepki verdiklerini hesaplama yolu anlamına gelen rekabet, artık limitte yer alan firmaları fiyat yapma gücünden mahrum bırakan ortalama gelir eğrisinin eğiminden başka pek bir anlam taşımamaktadır.

Smith'te (ve onun kadar Smith'ten sonra gelen klasik iktisatçılarda da) bulunan bir süreç olarak rekabet anlayışı ile ilk olarak Cournot tarafından bulunan, ancak anaakım iktisatçılar arasında yirminci yüzyıla kadar genel olarak kabul görmeyen, rekabetin bir son durum olarak kavrandığı modern anlayış arasındaki ayrım, *Ulusların Zenginliği*'nin birçok yorumcusu tarafından göz ardı edilen temel bir ayrımdır.

6 Ücretler

I. Kitap, 8-11. bölümler Smith'in bölüşüm kuramını içerir. 8. bölüm ücret kuramlarının basit bir özetidir. Yaklaşık altı sayfa uzunluğundaki bu bölümde, aynı analiz düzeyinde hepsinin birden doğru olamayacağının farkında olunmaksızın geçim kuramı, pazarlık kuramı, bir çeşit üretkenlik kuramı ve hatta bir ikinci derecede alacaklı kuramına rastlamaktayız. Smith, en başından itibaren Fizyokratların sermaye ya da "stok" anlayışına bağlı kalarak sermayeyi, üretim dönemi boyunca idare etmek üzere işçilere ödenen "avanslardan" ibaret görmüş; bu nedenle "ücretle yaşayanlara olan talep" ile "ücretlerin ödenmesi için ayrılan fonlar" arasında bir bağlantı tarif etmiştir. Bu ilişki incelenmemiş, ancak sermayenin büyümesinin sürekli artan bir emek talebine yol açacağı inancının temelini teşkil etmiştir. Bu kısa dönemli arz ve talep kuramı –arz, işgücünün büyüklüğü, talep ise ücret fonunun büyüklüğü tarafından belirlenir– bir uzun dönem asgari varoluş kuramıyla bir araya getirilmiştir. Smith bu ayarlamanın nasıl gerçekleştiği konusunda pek açık değildir, fakat Malthuscu bir ücret-nüfus mekanizmasını ima etmektedir (3. bölüm, 5. kısma bakınız).

Argüman, bir metanın normal fiyatının belirlenmesiyle ilgili argümanla tam bir koşutluk barındırmaktadır (şekil 2.3'e bakınız). Emeğin "doğal fiyatı" geçimlik ücret düzeyi, yani işçilerin çocuk sahibi olma isteği göstermeden önce (bu anlaşılması hayli zor kavrama ilişkin tartışmayı bir sonraki bölüme bırakıyoruz) üzerinde direttikleri asgari ödüldür; kısacası emeğin kendisi de sabit maliyetle üretilir. İlk olarak emeğin "piyasa fiyatının" w_1 ve işgücünün L_1 olduğu durumla başlayalım. Emek arzı eğrisini, aynı miktarda işçinin daha yüksek bir ücret oranında, diyelim ki daha uzun süre çalışarak daha fazla emek arz edebileceği bir biçimde çizdik; yine de nüfus artmadığı sürece emek arzı eğrisi, belirli bir nüfus düzeyinde işçilerin çeşitli ücret oranlarında arz etmeye razı oldukları azami emek miktarını belirlediğinden, olduğu yerde kalacaktır.

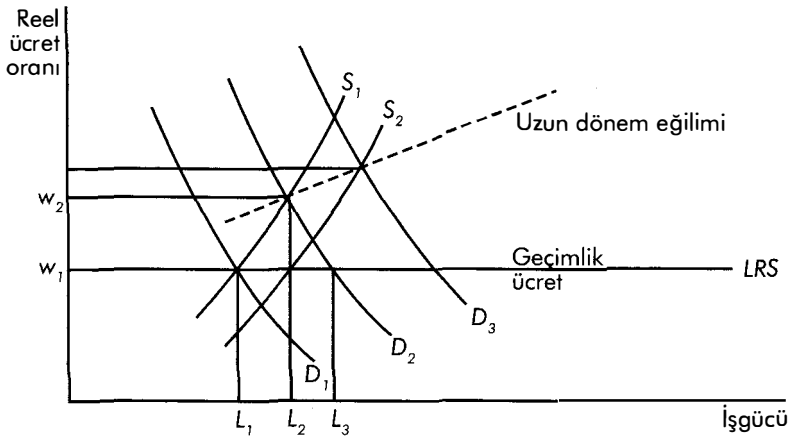

Şekil 2.3

Şimdi emek talebinin D_1'den D_2'ye çıktığını varsayalım; kısa dönemde ücretler w_2'ye çıkar ve "insanlara olan talep başka herhangi bir metaya olan talep gibi, zorunlu olarak insanların üretimini düzenlediği" için bu, zaman içinde nüfusun L_3'e çıkmasına neden olacak; arz eğrisi ücretler bir kez daha w_1'e, yani geçimlik düzeye düşene kadar sağa doğru (şekilde gösterilmemiştir) kayacaktır. Ancak eğer talep sürekli olarak artıyorsa nüfus artışı geride kalacaktır: Sağa doğru kayan arz eğrileri (S_2 gibi) sağa doğru kaymakta olan talep eğrilerine yetişemeyecek ve reel ücretlerin gösterdiği tarihsel eğilim –aslını söylemek gerekirse bu zamanın akışını gösteren üçüncü bir eksen üzerinde gösterilmelidir– w_2'den w_3'e doğru olacaktır. O halde geçimlik ücret kuramı –uzun döneme ait bir sabit reel ücretler kuramı– ücretlerin süresiz olarak arttığı bir uzun dönem eğilimine inanılmasıyla tam anlamıyla uyum içindedir ve bu, uzun dönem arz eğrisinin, emeğin asgari geçimlik düzeyin ne olduğuna ilişkin kavramını tedrici olarak değiştirmesiyle beraber dikey olarak yukarıya doğru kaymasından bağımsız olarak böyledir.

Aslında Smith, Büyük Britanya'da ücretlerin geçimlik düzeyin üzerinde olduğunu söylemiştir. Britanya ve Kuzey Amerika, emek talebinin emek arzını aştığı, "şen" ilerici devletlere örnek teşkil etmektedirler. Ancak Çin gibi "sıkıcı" durağan ülkelerde ise ücretler geçimlik düzeye inmiştir. Bu noktada, varoluş için gerekli asgari ücretten "insanlığın ortak vicdanının" izin verebileceği en düşük oran olarak bahseden Smith'in dilinin ilginç bir biçimde sürçtüğünü görmekteyiz. Uzun dönemde emek arzının esnekliğinin bir fonksiyonu olan varoluş için gereken asgari ücretin elbette işverenlerin hayırseverliğiyle bir ilişkisi yoktur. Doğrusu Smith hiçbir zaman tutarlı bir geçimlik ücret kuramına sahip olmamıştır: Smith, yalnızca "alt kademe insanlar" arasında nüfus; gıda arzıyla birlikte değişir gözleminde bulunur. Ayrıca geçimlik ücret kuramının

ücretlerin belirlenmesiyle ilgili pratik sorunlara uygulanabilir olmaktan çok uzak olduğunu vurgular: (1) Soğuk havalarda tarımsal emek talebi düştüğü için yaz aylarının ücretleri kış aylarının ücretlerinden sürekli olarak yüksek olmasına karşın bir işçinin varlığını sürdürmesinin maliyeti aslında yazın kışa göre daha düşüktür; (2) "erzak" fiyatları sürekli olarak dalgalanma gösterse de parasal ücretler çok az değişir ve muhtemelen ücretlerin belirlenmesiyle ilgili adetlerden dolayı bazen yarım yüzyıl gibi uzun dönemler boyunca sabit kalır ve sonuç olarak reel ücretler sürekli olarak dalgalanır; (3) ücretler ülkenin farklı yerlerinde büyük farklılıklar gösterir, ancak "insan bütün bavullar içinde taşınması en zor olanı" olduğundan gıda fiyatları hemen hemen her yerde aynıdır; (4) mahsulün bereketli olduğu ve buğday fiyatlarının düşük olduğu yıllarda "hizmetkârlar sık sık efendilerini terk ettikleri ve geçimlerini sağlamak üzere kendi endüstrilerinden elde edebileceklerine güvendikleri" için ve sonuç olarak ortaya çıkan emek kıtlığı ücretlerin artışına neden olduğu ve benzer şekilde kıtlık yıllarında işçiler yeniden emek piyasasına akın ettiklerinden ücretler düştüğü için, ücretlerle gıda fiyatları çoğu zaman zıt yönlerde hareket eder. Aslında Adam Smith "geçim tarzını" yürürlükteki ücret oranının nedeni olarak değil, sonucu olarak ele almıştır. Burada geçimlik ücret kuramının ötesine işaret eden epeyce malzeme olduğuna kuşku bulunmamaktadır.

Smith, **I. Kitap, 8. bölümün** önceki kısmında kısaca ve neredeyse görev icabı, emek piyasasında pazarlık üstünlüğünün, "sayıları daha az olan" ve "daha uzun süre dayanmaya muktedir olan" işverenlerin tarafında bulunduğunu belirtir. Ayrıca kanunlar da işverenin lehinedir. Dolayısıyla "efendiler her zaman ve her yerde emeğin ücretlerinin gerçek oranın üzerine çıkmasına izin vermeyecek örtük, ama sürekli ve türdeş bir birlik içinde bulunur". Tam anlamıyla ele alınacak olursa bu argüman, "ortak insanlık vicdanı" üzerine düşüncelerin yanında pek de rahat edememekte ve bölümün geri kalanında büyüyen bir ekonomide emek talebinin yukarıya doğru çekilmesi ile ilgili vurguya karşı gelmektedir. Ancak bu argüman, emek piyasasının doğası gereği rekabetçi olmayan bir piyasa olduğu için her zaman belirsizlik içereceğini iddia eden Marshall'cı tezin bütün mikroplarını üzerinde taşımaktadır. Marshall da emek piyasasında alıcı koltuğunda oturanların sayılarının azlığının önemine dikkat çekmiş ve Smith gibi o da işçilerin işverene karşı müzmin bir mücadele verecek birikime sahip olmamasının üzerinde durmuştur (10. bölüm, 32. kısma bakınız).

8. bölüm iyimser bir notla kapanmaktadır. Ücretler "içinde bulunduğumuz yüzyıl boyunca" artmış ve yüksek ücretler özendiricileri azaltmamıştır. Kısa dönem emek arzı eğrisinin tersine döndüğünü söyleyen merkantilist düşünce şiddetli bir biçimde kınanmaktadır: Ücretlerdeki bir artış emek arzında artış eğilimini beraberinde getirecektir.

7 Kârlar

I. Kitap, 9. bölüm bir gelir olarak kârın doğası hakkında pek bir şey söylemeksizin "stokun kârlarını" ele almaktadır. Daha önce, 6. bölümde, Smith kârların, "bu teftiş ve yönlendirme emeğinin miktarı, güçlüğü ve maharetiyle" değişen yönetim ücretleri ile karıştırılmaması gerektiğine işaret etmektedir. 9. bölümün sırtına bindirilen yük, "birçok zengin tüccara ait stokun aynı zanaata tahvil edilmesiyle" kızışan "karşılıklı rekabet" nedeniyle iktisadi kalkınma süresince kâr oranlarının düşme eğilimi göstermesidir. Ancak hasıla büyümeye devam ettikçe tek başına "karşılıklı rekabetin" neden azalan kâr marjlarına neden olacağını görmek güçtür. Yalnız daha sonraki bir bölümde, **II. Kitap, 4. bölümde** tatmin edici bir yanıt verilmiştir: Yeni kârlı yatırım alanları bulmanın artan zorluğu. Bu bölüm boyunca Smith kârların, kuşkusuz aynı kişi –bir "tüccar" veya "manüfaktür ustası"– tarafından elde edilen faiz artı risk priminden oluştuğundan söz eder. Smith, Britanya gibi ülkelerde normal koşullarda kâr olarak değerlendirilen şeyin yaklaşık yarısının sermaye üzerinden elde edilen saf faiz, geri kalanınsa sevk ve idare ile risk için yapılan bir ödeme olduğunu düşünür. Bu nedenle kâr oranlarının gösterdiği eğilim kabaca piyasa faiz oranının hareketleri üzerinden çıkarsanabilir. Faiz oranı yüzyıllardır düşmekte ve her yerde bir ülkenin iktisadi kalkınmasıyla ters orantılı gibi görünmektedir –bu, on sekizinci yüzyıl tarzı, tanıdık bir nedensel ampirisizm örneğidir. Genel olarak sermaye birikim sürecinde ücretler artmakta ve kârlar düşmektedir; ancak yeni bir sömürgenin artan ücretlerle artan kârları birlikte deneyimlemesi mümkündür.

8 Nispi ücretler

I. Kitap, 10. bölüm, 1. kısım ücretlerin yapısını tartışmak üzere ana temadan ayrılmaktadır. Her ne kadar bir hayli Cantillon'a meyletse de bu belki de *Ulusların Zenginliği*'ndeki en iyi iktisadi analiz örneğidir ve Cantillon'un *denemelerinin* ilgili bölümlerinin (7 ve 8. bölümler) bir okuması, Adam Smith'in analitik gücünün takdir edilmesini beraberinde getirecektir. Bu bölüm, göreli ücret farklılıklarına ilişkin klasik yaklaşımının dışında I. Kitabın genel yapısı içinde önemli bir rol oynamaktadır: Aslında bu bölüm olmaksızın bıktırıcı beşinci bölüm çok az anlam taşır. Smith, durağan durumda günlük veya haftalık ücretlerdeki farklılıkların izini, (1) değişik mesleklerin kabul edilebilirliğindeki, (2) bu meslekleri icra etmek için gerekli becerilerin edinilme maliyetlerindeki, (3) istihdamın düzenlilik düzeyindeki, (4) çalışanlara duyulan güven ve çalışanların sorumluluklarındaki ve (5) bazı iş alanlarında başarının büyük ölçüde belirsiz olması göz önünde bulundurularak, beklenen ücretleri gerçekten elde edebilme olasılığındaki farklılıklara değin sürer.

Nispi ücret farklılıklarının ilk nedeni, daha sonra Jevons tarafından formüle edilen, diğer her şey aynı kaldığında ücretlerin emeğin olumsuz faydasıyla aynı doğrultuda değiştiği yönündeki genel düşüncedir. Ne yazık ki gerçek dünyada ücretler, John Stuart Mill'in daha sonra söyleyeceği gibi, eğer herhangi bir şeyle beraber değişiyorsa, bu onun çabanın olumsuz faydasıyla ters yönde değişiyor olmasıdır: En az ödeme, genellikle en zor, en kirli işlere yapılır. Ancak gözlemlediğimiz ücretler arz ve talep arasındaki etkileşimin bir sonucudur ve emeğin olumsuz faydası yalnızca arz tarafıyla ilişkilidir. Dolayısıyla talep tarafındaki unsurlar veya arz tarafındaki diğer unsurların olumsuz fayda ile ilgili etmenlere baskın gelmesi hayli akla uygundur. Göreli ücret farklılıklarının yine arz tarafında bulunan ikinci sebebi ancak şimdilerde tam olarak değerlendirilen bir fikrin tohumlarını, beşeri sermaye kavramını içerir. Bir kişinin eğitiminin maliyeti, diye varsayar Adam Smith, fiziksel sermayeye yatırım yapmak misali gelecekteki kazanma gücüne yapılan bir yatırım olarak görülebilir; bu yatırım, eğer iktisadi bir geçerliliğe sahipse, öğrencinin veya çırağın yaşam süresi boyunca tazmin edilmelidir. Bu nedenle daha iyi eğitim almış insanlar, eğitimsiz olanlara göre genel olarak daha fazla kazanacaktır: "[Eğitimli bir insanın] yapmayı öğrendiği iş karşılığında aldığı ücretin, sıradan emeğe ödenenden daha yüksek olması, kişinin eğitimi için yaptığı bütün harcamaları, en az eşit ölçüde değerli sermayenin olağan kârları kadar tazmin etmesi beklenmelidir." Bu kanı son yıllarda eğitime yapılan yatırımın getirisinin "eşit ölçüde değerli sermayenin olağan kârları" kadar olup olmadığını ölçmeye çalışan sayısız girişime yol açmıştır. Ücret farklılıklarının yine arz tarafında yer alan üçüncü sebebi, istihdam güvencesi sağlanamayan işçilerin daha yüksek ücretler için ısrar etmeleridir; geçici, mevsimsel zanaatlardaki işverenler eğer emeğe ulaşmak istiyorlarsa, kalıcı, mevsimsel olmayan zanaatlardakilere göre daha yüksek ücretler vermek zorundadır. Burada da, riskten kaçınan işçilerle riske duyarsız firmalar arasında ücretler ve istihdam üzerine bir pazarlık yapıldığını söyleyen, modern "zımni sözleşme" kuramlarının tohumunu buluyoruz; ama yalnızca tohumunu...

Dördüncü sebep ne arz ne de talep tarafına düşüyor: Bu açıklama ya sorumluluk bıktırıcı olduğu için sorumluluğun ödüllendirilmesi gerektiğini, yani arzın belirlediği belirlenimli bir açıklamayı, ya da yüksek ücretlerin amir ve yöneticilerin hırsızlığa ve itimada ihanet edilmesine karşı bir çeşit sigorta politikası olduğunu, yani talebin belirlediği bir açıklamayı, varsaymaktadır. Yine arz tarafındaki bir açıklama olan beşinci sebep özellikle ilginçtir, çünkü açık bir şekilde belirsizlik mevcutken yapılan tercihleri kapsamaktadır. Oldukça yakın bir zamana kadar Smith'teki bu sayfalar ve Marshall'ın *İlkeler*'indeki birkaç sayfa, belirsizlik içeren beklentiler arasındaki tercihler hakkındaki iktisadi analizin tarihine dam-

gasını vurmuştur. Smith, insanların kesin olmayan kazançların değerini abartma ve kesin olmayan kayıpların değerini küçümseme eğilimi gösterdiğini ortaya koymak amacıyla çekilişler ve sigortacılıktan gelişigüzel kanıtlar sunar, yani insanların doğal olarak "risk almayı sevdiklerini" varsayar. Bu varsayım Smith'i, az sayıda kişi için göreli olarak yüksek, ama belirsiz bir kazanç beklentisi öneren bütün mesleklerin, getireceği kazanç tam bir kesinlikle öngörülebilen kıyaslanabilir mesleklerden daha düşük bir ortalama kazanç getireceği iddiasına yöneltmiştir; insanlar her zaman riskli mesleklerdeki (hukuk ve tıbbı anımsayın) şanslarını fazla abartırlar ve bu nedenle bu işler olması gerekenden fazla sayıda insanla dolar. Smith daha sonra bu düşünce tarzını uygun kısıtlamalarla farklı endüstrilerdeki farklı kâr oranlarına uygular. Ne yazık ki meslek sahiplerinin genellikle "riskten kaçındıkları" şeklindeki zıt yönlü varsayım, bizi Smith'in ulaştığı sonucun tam tersine götürür; yani yüksek riskli mesleklerin düşük riskli olanlardan daha yüksek bir ortalama getiriyi beraberinde getireceği sonucuna... Şaşırtıcı bir şekilde, meslek tercihleriyle ilgili bu tür hipotezler yine ancak kısa bir süre önce test edilmeye başlanmıştır.

Bu bölümün genel uygulamaları, ayrıntılarla ilgili meselelerden daha önemlidir: Rekabet farklı mesleklerin parasal getirilerini eşitlemeyebilir, ama rekabet farklı mesleklerin farklı bireylere getirdiği "net avantajları", yani nakdi veya gayrinakdi ödüllerin toplamını eşitler ve parasal ücretlerdeki bütün farklılıklar yukarıda sıralanan beş sebepten biri veya daha fazlası tarafından tazmin edilir. Piyasa değişik emek türlerini ortak bir ölçüye indirgeme eğilimi gösterir: Eşit miktarda olumsuz fayda anlamında eşit miktarda emek, herhangi bir anda eşit miktarda parasal ücretle tazmin edilir. Bu kuşkusuz emek piyasasının yüksek düzeyde rekabetçi bir piyasa olduğunu ve özellikle de emeğin farklı meslekler arasında serbestçe dolaşabildiğini varsaymaktadır; bu öylesine açıktır ki, Smith bu varsayımı açıkça dile getirme ihtiyacı bile hissetmemiş, ama net avantajların sadece farklı mesleklerin parasal ve parasal olmayan alternatifleri hakkında yeterince bilgi bulunduğunda ve bu mesleklerin, istihdam edilenlerin yegâne işi olduğunda eşitleneceğini eklemiştir.

Smith'in ücret yapısı analizi dikkat çekici olduğu kadar yetersizdir de; çünkü emek talebi hakkında söylediği neredeyse hiçbir şey yoktur. Dahası Smith saat ücretleriyle parça başı ücretler ya da haftalık ücretlerle aylık ücretler arasında herhangi bir ayrım yapmamıştır; maaşlı profesyonellerin mesleki tercihlerinin ücretlilerin mesleki tercihlerine kıyasla gelir dışındaki faktörler tarafından daha fazla yönlendirilmesi muhtemeldir. Dolayısıyla tek bir kuramsal çerçeve her iki olguyu birden açıklayamaz. Ayrıca hemen hemen bütün emek piyasalarında görülen aksaklıklar göz önünde bulundurulduğunda, tam rekabet veya emeğin tam hareketliliği

gibi konulara dayanan bir analizin, gerçek hayatta gözlediğimiz ücret ve maaş farklılıklarına açıklama getirmesi pek mümkün değildir. Ancak I. Kitap, 10. bölümün, ücret farklılıklarını açıklamaktan ziyade kişilerin çalışmaya dair eğilimlerindeki öznel farklılıklara karşın piyasa mekanizmasının, hangi işe girildiğinden bağımsız olarak herkesi eşit düzeyde iyi bir duruma kavuşturduğunun gösterilmesini amaçladığını hatırlatmalıyız.

"Avrupa'nın Siyaseti" üzerine olan **I. Kitap, 10. bölüm, 2. kısım** hızlı bir biçimde geçilebilir, ama bu bölüm yer yer mükemmel bir iktisat tarihi içermektedir. Bu bölüm, rekabeti ve emeğin hareket kabiliyetini sınırlandırdığı gerekçesiyle genel olarak ticaret şirketlerine verilen özel imtiyazları, çıraklık yasalarını, Yerleşim Yasaları ve Yoksul Yasaları'nı eleştirmektedir. Tekelci uygulamaların oluşturduğu tehdit hep vardır: "Aynı zanaata mensup kişiler nadiren bir araya gelirler, fakat konuşma her zaman fiyatları yükseltmeyi amaçlayan bir komployla sonuçlanır".

9 Rant

I. Kitap, 11. bölüm formel olarak rantla ilgilidir. Burada ranta, diferansiyel bir artık, dolayısıyla da fiyatların belirlediği bir kategori olarak muamele edilmektedir: "Ücret ve kârların düşük veya yüksek olması fiyatların düşük veya yüksek olmasının sebebidir; düşük veya yüksek rant ise sonucudur". Ayrıca bu artık hem doğurganlık farklılıklarının hem de koşullardaki farklılıkların bir fonksiyonu haline getirilmiştir. Yaklaşımın bütünü, daha sonra ortaya çıkan Ricardocu rant kuramını haber vermektedir. Oysa rant kitapta daha önce, mevcut rantı elde edemeyen toprağın ekilmeyecek olması nedeniyle fiyatlar tarafından belirlenen değil, fiyatları belirleyen bir kategori olarak ele alınmıştır (**I. Kitap, 9. bölüm**). Bu çelişkiyi şimdilik bir kenara bırakarak, **I. Kitap, 11. bölümün** sonucuna gelelim. 11. bölümün 1-3. kısımları atlandığı takdirde fazla bir şey kaybedilmiş olmaz; ama yine de 2. kısım, talep esnekliği fazlasıyla düşük olan gıda maddeleri ve talep esnekliği genel olarak yüksek olan lüks mallar arasında önemli bir ayrım yapmaktadır: "Her insanın gıda isteği, insan midesinin dar kapasitesiyle sınırlıdır." 11. bölümün son sayfaları herhangi bir kanıt göstermeden iktisadi ilerlemenin parasal kiraların, gerçek kiraların ve ulusal gelirin kiraya ayrılan kısmının artışına yol açtığını ilan eder. Öyleyse toprak sahiplerinin çıkarları, her ne kadar "hiçbir zaman ekmediklerini biçmeyi" sevseler de, toplumun genel çıkarına ayrılmaz bir şekilde bağlıyken, tüccar ve imalatçıların çıkarları her zaman topluma karşıdır: Zenginlik arttıkça kâr oranı düştüğüne göre tüccar ve imalatçılar her zaman "piyasayı genişletmeye ve rekabeti daraltmaya" teşvik edilir. Smith'in bir burjuva özürcüsü olduğuna dair her türlü kanı, I. Kitabın iğneleyici son cümlesi tarafından darmadağın edilir; benzer şekilde iğneleyici bir ton, IV. Kitap, 2. bölümde de karşımıza çıkmaktadır.

10 Toplumsal bir muhasebe birimi

Şimdi tekrar "Metaların Reel ve Nominal Fiyatları veya Emek Cinsinden Fiyatları ile Para Cinsinden Fiyatları Hakkında" başlığını taşıyan I. Kitap, 5. Bölüme dönelim. Bu bölüm değer kuramıyla değil, refah iktisadıyla, özel olarak da refah endeksi sorunuyla ilişkilidir. Bir şeyin "reel fiyatı", elbette diğer bütün mallar karşısındaki satın alma gücüdür: Onun, paranın değerindeki değişimler düzeltildikten sonraki nominal fiyatı. Ancak Smith ortalama fiyat seviyesindeki değişimler için bir düzeltme yapmaktansa parasal ücret oranlarının değişimleri için bir düzeltme yapmaya karar vermiştir. Endeks sayısı sorununa getirilen bu özgün çözüm, içinde yaşadığımız dönemde, gerçek geliri fiziksel hasıla ile değil istihdamla tanımlayan Keynes tarafından benimsenen çözümün tam olarak aynısıdır. Keynes, ücret birimini deflatör olarak kullanmak suretiyle –sıradan emeğin bir saati için ödenen parasal ücret oranı– toplam gelir içinde ücretlerin payının sabit olması varsayımı altında, gelir ve istihdam arasında birebir bir ilişki elde etmiştir.[1] Keynesyen iktisatta, kısa dönemde düzeltmenin fiyat değişimleri için mi, yoksa ücret değişimleri için mi yapıldığının fazla önemi yoktur, ancak uzun dönemde deflatör seçimi ciddi bir konudur, çünkü emek üretkenliği arttıkça, normal şartlarda fiyatlar ücret oranlarına göre düşecektir. Adam Smith, Keynes'den farklı olarak gerçek geliri uzun zaman kesitleri için ölçmeyi arzulamıştır ve emek standardı seçimine dair tercihini de, genel olarak parasal ücretlerin fiyatlardan daha az değiştiğine ilişkin bir kanaatten ziyade, iktisadi zenginliğin doğasına ilişkin kavrayışı gerekli kılmıştır.

Refah endeksi sayısının amacı, bu endeksin bir bireyin veya bir toplumun zaman ve mekândaki değişimler boyunca daha zengin olup olmadığının ölçülmesini sağlamasıdır. Bugün artık reel gelirdeki bir artışın refahın artışıyla eş anlamlı olduğunu varsayıyoruz. Ancak Adam Smith daha derine inmeye çalışmış, refah artışını verili bir reel gelir akışının sağlanması için yapılması gereken fedakârlıkların azalmasıyla ilişkilendirmiştir. Emek harcamak usandırıcıdır ve "çalışmak ve zahmete girmek", diye iddia etmiştir Smith; en nihai kıt üretim faktörüdür. Bir bireyin "zenginliği" doğal olarak başkalarının ürünlerini elde edebilme becerisiyle ölçülür, ama işbölümü altında zenginlik arayışı kendimizi çekilmez emek harcama sürecinden kurtarma ve bunu başkalarına yaptırma arzusu tarafından harekete geçirilir; dolayısıyla kişi zenginliğine veya sahip olduğu bir metaya, onunla pazarda başkalarının emeğinden ne kadar elde edebileceğine göre değer biçer. Bir metanın "gerçek değeri" onun

---

1 Y = parasal gelir, N = istihdam, W = parasal ücret gideri ve w = parasal ücret oranı olmak koşuluyla, Keynes'de gerçek gelir = Y/y, emeğin nispi payı = W/Y ve dolayısıyla (Y/w) $(W/Y) = W/w = N$ olur ki buradan da geliri sıkı sıkıya istihdama bağlayan Keynesyen ilişkiye varılır.

emek cinsinden fiyatıdır; burada emekten kasıt belirli bir adam-saat değil, olumsuz fayda miktarı, yani işin bireye psikolojik maliyetidir; değerden kastedilen ise değişim değerinden ziyade itibar cinsinden değerdir.

Bu kadarını akılda tutarak **I. Kitap, 5. bölümün** içinden kolayca çıkılabilir. "Emeğin bütün ürününün emekçiye ait olduğu toplumun bu kaba ve orijinal durumunda" metalarda cisimleşmiş olan kişisel emek, onların emek üzerindeki satın alma gücüne denk düşer. Bu durumda bir kimse kendi emeğinin değerine veya başka kimselerin emeğini satın alma gücüne göre yoksul veya zengin olarak nitelenir, çünkü [bu durumda] bu ikisi özdeştir. Mülkiyet gelirlerinin ortaya çıkmasıyla bu denklik bozulmuştur: Mevcut ücret birimi ile ölçülen meta değeri –metanın değişim sürecinde elde edebileceği emek miktarı– artık o metanın üretiminde cisimleşen emeğin değerini, kâr ve rantların toplamı kadar aşmaktadır. Buna karşın metanın "gerçek değeri" veya çaba cinsinden fiyat halen, piyasada mevcut ücret oranında satın alabileceği "çalışma ve zahmet" miktarı ile ölçülmelidir. Ancak kimin "çalışma ve zahmeti" öznel zenginliğin değişmez standardı olacak? Farklı emek türleri eşit düzeyde rahatsız edici değildir. Smith 5. bölümde, farklı becerilere sahip emeğin itibar cinsinden değerleri arasında bir çeşit "kaba eşitlik kuran", "piyasada yapılan pazarlığa" kısaca atıf yaptığı bir cümleyle bu sorunun üzerinden atlamıştır. Smith ilginç bir biçimde okuru, daha önce gördüğümüz gibi, rekabetin parasal getiriyi emeğin olumsuz faydasına eşitlediğini gösterdiği I. Kitabın 10. bölümüne yönlendirmemiştir. O halde prensipte temsili bir ücret biriminin oluşturulması mümkün olmalıdır.

Smith'in belirttiği gibi bir ölçüm standardının kendisi, ölçülen şeylerdeki değişimi doğru bir biçimde yansıtabilmesi için değişmez olmalıdır. Fakat bir saatlik emeğin olumsuz faydasının insanlar için zamanla aynı kaldığı doğru mudur? Smith acının maliyetine ilişkin sezgisel hislerimize başvurarak bu soruya evet diye yanıt verir: "Bütün zaman ve mekânlarda eşit miktardaki emeğin, emekçi açısından [itibar cinsinden] değerinin eşit olduğu söylenebilir"; şöyle ki "aynı oranda kolaylık, serbestlik ve mutluluğu" temsil eder. Bu bir kez sağlandığında, işçi harcadığı çaba başına daha fazla ücret malı elde ettiğinde "değişenin [bu malları] satın alan emeğin değeri değil, [itibar cinsinden] değer" olduğu ileri sürülebilir; pek çok yorumcunun kafasını karıştıran bu düşünce, bu bağlam içinde son derece mantıklıdır.

Smith "gerçek değerin" emek standardını savunduktan sonra dikkatini, ücret birimini ifade etmek üzere kullanılacak istikrarlı ölçüm aracını seçme sorunu üzerinde yoğunlaştırmıştır. Makul uzunluktaki takvim dönemleri için gümüş cinsinden ifade edilen nominal ücretler, gümüşün değerinin "yıldan yıla", hatta "yarım yüzyıl ya da bir yüzyıl boyunca" nispeten istikrarlı olması sayesinde yeterli olabilir. Ancak daha uzun dö-

nemler için tahıl cinsinden bir ücret birimi daha uygun olacaktır: Tahıl fiyatları kısa dönemde, parasal ücretlerle nadiren aynı doğrultu veya genliğe sahip olan keskin dalgalanmalar gösterir, ama "bir yüzyıldan ötekine" tahıl fiyatları bir hayli istikrarlıdır. I. Kitaba ek olarak yazılan "Gümüşün Değerindeki Değişimler Hakkında Arasöz"de açıkladığı gibi, bunun sebebi tarımda maliyet düşürücü iyileştirmelerin "esas tarım araçları" olan sığır fiyatlarındaki artış tarafından "az çok dengelenmesidir". Tahıl "insanların temel geçim kaynağı" olduğu için uzun dönemde tahılın parasal fiyatı parasal ücretleri belirler. Argüman böylelikle tamamlanmış olmaktadır: Reel olarak ücret birimi –sıradan emeğin tahıl cinsinden ölçülen ücretleri– zaman içinde değişmez ve emeğin değişmez olumsuz faydasını yansıtır.

Smith'in yorumlarının sorunu, elde edilebilecek emek standardının *pozitif* bir refah endeksi sunmasıdır: Bir metanın ücret birimi cinsinden ölçülen "reel fiyatı" ne kadar yüksekse ona sahip olmak o kadar iyidir; toplam ürün daha fazla emekle değişilebilir oldukça, ülke "daha zengin" olur. Bu refahı nüfusun pozitif yönde değişen basit bir fonksiyonu haline getirir: "Herhangi bir ülkede zenginliğin en belirleyici özelliği, o ülkede yaşayanların sayısındaki artıştır." Fakat eğer parasal ücretler hasılanın parasal değerinden daha hızlı artıyor, yani emeğin hasıla içindeki nispi payı artıyorsa toplam ürünün mevcut ücret birimi cinsinden daha büyük bir değer üretmesi zorunlu değildir (Keynes hakkındaki son dipnota bakınız). Bu yalnızca Smith'in ücret biriminin temel yıldaki değerinde sabit tutulması gerektiğini gösterir. Smith, hasıladaki artışla ilişkili olarak parasal ücretlerin artmasının bizi aldatmasına izin vermeyelim der gibidir. Bilmek istediğimiz, daha fazla hasılanın kaç saat zahmet ve çalışmaya tekabül ettiğidir, çünkü bir saatlik zahmet ve çalışmanın itibar cinsinden değeri hiçbir zaman değişmez.

Smith'in argümanı, emeğin olumsuz faydasının sabit bir düzeyini ifade eden sabit bir reel ücret oranı düşüncesi terk edilirse ekonomik zenginliğin *negatif* bir endeksini de verebilir. Eğer emek üretkenliğindeki artış nedeniyle reel ücretler artıyor veya fiyatlar düşüyorsa toplam ürünün değişilebileceği güncel ücret birimlerinin sayısı yıldan yıla yukarıya doğru bir eğilim gösterir; negatif bir endeks için gerek şart, reel ücretlerin kişi başına düşen hasıladan daha fazla artmasıdır. Aslında negatif bir endeks daha anlamlıdır, çünkü bir metanın değişilebileceği emek miktarındaki bir azalma emeğin meta cinsinden satın alma gücünün tersidir. Toplam ürün daha az emekle değişilebilir oldukça emeğin reel gelir cinsinden satın alma gücü artar. Böyle yorumlandığında Smith'in refah standardı Ricardo'nun daha sonra bu soruna dair verdiği yanıtın aynısını vermektedir. Ricardo'nun "zenginlik" standardı artan refahı, birim hasıla başına gerekli çabanın negatif bir fonksiyonu olarak tanımlamıştır; basit bir biçimde ifade edecek olursak, bir birim çıktıyı üretmek

için daha az çalışmamız gerekiyorsa bu daha iyi durumda olduğumuz anlamına gelir. Smith'in yaklaşımının pratik zorluğu reel ücretlerin sabit olduğu yönündeki savunulamaz varsayımdır ve bu da "bütün zamanlarda" birim çaba başına sabit bir fedakârlık gösterilmesi şeklindeki cesur varsayımda yansıma bulmaktadır. Çoğunluğumuz büyüyen bir ekonomide artan refahın ana unsurlarından bir tanesinin gelirin azalan çaba cinsinden fiyatı olduğunu ileri sürebiliriz: İş haftası kısalıp, reel ücretler arttıkça emeğin olumsuz faydasının "bütün zamanlarda" artacağına kuşku yok. "Bütün mekânlarda" emeğin olumsuz faydasının eşit olduğu varsayımı muhtemelen, her ne kadar bu uluslararası düzeyde ekonomik refah karşılaştırmaları için kullanılan bir varsayım olsa da, daha savunulabilir değildir. Örneğin Rusya'daki yaşam standartları Amerika'daki yaşam standartlarıyla, her iki ülkede belirli ürünlerin mevcut fiyatlardan satın alınabilmesi için mevcut ücret oranında kaç saat çalışılması gerektiği sorularak karşılaştırılabilir. Böyle bir prosedür, başka şeylerin yanı sıra, Rusya'da emeğin olumsuz faydasının Amerika'da emeğin olumsuz faydasıyla aynı olduğunu varsayar.

Adam Smith'in bir emek değer kuramı geliştirmeye çalıştığı, ama bir ürünün "değişilebileceği emek" ile onun üretiminde "cisimleşmiş olan emeği" fena halde birbirine karıştırdığı söylenir. Bu efsanenin kökeni Ricardo'nun *İlkeler*'ine dayanır, ama "esas versiyonu" Marx'ta bulunur. Kâra dayanan bir ekonomide bir metanın emek üzerinden satın alma gücü cinsinden fiyatı zorunlu olarak onu üretmek için gerekli olan emekten daha fazladır; bu nedenle Marx, Smith'in fiyatların metaların değişilebileceği emek temelinde belirlenmesinin, aynı metaları üretmek için gerekli olan emek üzerinden belirlenmesinden hayli farklı sonuçlar verdiğini kavrayamadığını ortaya koymuştur. Bu argümandaki yanlışlık çok açık: Eğer iki meta onları üretmek için gerekli olan nispi adam-saatlerin oranına göre değiş tokuş ediliyorsa elbette aynı emekle, elmayla, fıstıkla ya da ne isterseniz onunla değişilmiş olacaktır; diğer yandan eğer iki metali değişim sürecinde elde edebilecekler emek tarafından belirlenen bir oranla değiş tokuş ediliyorsa, elbette aynı miktarda üretilmeleri için gerekli olan adam-saati içereceklerdir; en azından sermaye malları tarafından içerilen adam-saat hesaba katıldığında ve tüm yatırım kollarında kâr oranları aynı olduğunda... O zaman, metaların değişim değerinin değişim sürecinde elde edebilecekleri emek miktarı tarafından *belirlenmesi* ne anlama geliyor olabilir? Bu, bir şeyin başka şeylerle mübadele edilmesinin o şeyin diğer şeyler üzerindeki satın alma gücü tarafından belirlendiğini söylemeye benziyor ki, bu aynı ifadeyi farklı sözcüklerle yinelemekten başka bir şey değil. Değişilebilir emek kuramı, her ne ise, bir emek değer kuramı olamayacağı kesin ve Adam Smith'in bir ürünün emek cinsinden fiyatıyla emek maliyeti gibi birbirinden çok ayrı olguları birbirine karıştırmış olabileceğini iddia etmek düpedüz saç-

ma. Smith, gerektiği gibi emek değer kuramı adı verilebilecek herhangi bir şey formüle etmeye çalışmamıştır: I. Kitap, 5. bölüm öznel refahın emek kuramını sunar; I. Kitap, 6. bölüm emeğin tek üretim faktörü olduğu özel bir durumda ilkel bir fiyat belirlenimi kuramını evirip çevirir ve I. Kitap, 7. bölüm, bir nispi fiyatların üretim maliyetleri kuramı ortaya atar. *Ulusların Zenginliği*'nin şu cümleyle başladığı kesinlikle doğrudur: "Her ulusun yıllık emeği, orijinal olarak ona (...) ürün arz eder", ancak bu cümlenin, refahın paradan değil gerçek kaynaklardan oluştuğunu vurgulamak üzere yazılmış olduğu açıktır. Smith'in "emek, zenginliğin temeli ve özüdür" sözü dönemin sloganlarından, merkantilist düşünceye karşı yöneltilmiş elverişli silahlarından birisiydi.

11 Fiyatların eğilimi

I. Kitap, 11. bölümde yer alan, gümüşün değeri üzerine "Arasöz" fiyatların tarihinin analizinde emek standardına başvurur. Burası, bir iktisat tarihçisi olarak Adam Smith'in doruğa çıktığı yerdir. Bölüm, paranın miktar teorisinin on sekizinci yüzyıldaki dinamik biçiminde kullanılışının mükemmel bir örneği olan, 1350 ile 1750 arasında buğdayın gümüş cinsinden fiyatının incelenmesiyle başlar. Altın ve gümüşün göreli fiyatları hakkındaki kısa ve önemsiz bir kısmın ardından Smith, ücret mallarının fiyat yapısı üzerine uzun ve ustaca bir analize girişir. Genel tezi, iktisadi ilerleme sürecinde mamul malların fiyatları doğal olarak düşme eğilimi gösterirken tarımsal malların fiyatlarının arttığı şeklindedir. Bu, tarımın azalan getiriler, imalatın ise artan getirilerle –burada getiriler tarihsel bir anlamda tanımlanmaktadır– çalıştığı yolundaki klasik düşüncenin kaynağıdır. Bu bölümü, bir arasöz olarak adlandırıldığı için atlayan okur *Ulusların Zenginliği*'nin en ilginç bölümlerinden bir tanesini kaçırmış olur.

12 Sermaye ve gelir

II. Kitap iktisadi ilerlemenin ana kaynağı olarak sermaye birikimine değinmektedir. Giriş kısmı, sermayenin özünde, üreticinin girdilerinin tatbik edilmesiyle nihai çıktının ortaya çıkışı arasındaki zaman aralığını kapsamasını mümkün kılan tamamlanmamış bir mallar stoku olduğu şeklindeki "Avusturya" anlayışını ortaya koymaktadır. **II. Kitap, 1. bölüm** sabit ve dolaşan sermaye arasında ayrım yapmakta ve farklı endüstrilerdeki farklı sabit ve dolaşan sermaye oranlarını vurgulamaktadır. Smith dolaşan sermayenin, satıldıklarında ya da üretim sürecinde her halükarda, el değiştirmeksizin yer alan sabit sermayenin aksine üretim döngüsü içerisinde satılabilen ve bu durumda sahiplerine belirli bir getiri sağlayan hammaddeler ve yarı mamul mallardan oluştuğunu ileri sürer. Dolaşan sermaye mallarının çok önemli bir özelliği, üreticiler on-

ları kullandıkça sürekli olarak üreticiye geri dönen bir miktar satın alma gücü içermeleridir; bu özellik daha sonraki yazarların dolaşan sermayeyi, sermaye teorisi için felaket sonuçlar verecek şekilde, parasal olarak kavramalarına yol açmıştır. Ancak Adam Smith'te dolaşan sermaye, halen gerçek ifadeler üzerinden kavranmaktadır. Smith'in tanımına göre sabit sermaye yalnızca alet-edevat ve binaları değil, "toplumun üyelerinin edinilmiş ve yararlı alışkanlıklarının" sermaye değerini, yani "beşeri sermayeyi" de kapsar. Bu anlayış doğrudan doğruya sabit sermayenin "üretilmiş üretim araçları" olması gerçeğinden gelmektedir: İşçilerin edinilmiş becerilerinin maddi kaynaklar kullanılarak "üretilmiş" oldukları kesindir.

II. Kitap, 2. bölüm Smith'in para kuramının büyük bir kısmını içerir ve gayrisafi ve net geliri tanımlar. Gayrisafi gelirin bugün bizim gayrisafi milli hasıla dediğimiz şeye karşılık geldiği açıktır; net gelir ise bizim net milli hasıla veya gayrisafi milli hasıla eksi sabit sermayenin amortismanı için ödenen paya eşittir. Smith bir yerde sabit ve dolaşan sermayenin bakımı için yapılan harcamaları, bina ve teçhizatın amortismanı ile ücret ödemelerinin tamamını, düşmemiz gerektiğini söylemektedir; fakat nihayetinde net geliri kârlar artı rantlarla sınırlandıran Ricardo kadar ileri gitmemiştir. Ancak mantık gereği, sermaye stoku beşeri sermayeyi de kapsayacak biçimde tanımlanır ve ücretlerin geçimlik seviyeye doğru eğilim gösterdiğine inanılırsa, tutarlı bir toplumsal muhasebe beşeri sermayeyi bozulmamış biçimde tutmak için yapılan ödemelerin tamamının, yani geçimlik ücret biçiminde emek gücünü muhafaza etmek için yapılan harcamaların, yaşlı işçilerin meslek içi eğitimleri ile yeni işçilerin yetiştirilmesi ve eğitilmesi için yapılan harcamalar biçimindeki yenileme ödeneklerinin çıkarılmasını gerektirir. Bütün bunların üretimi fiziksel olarak olanaklı kılmak için yapılması zorunlu harcamalar olduğu söylenebilir. Fizyokratlar ve onlardan sonra da Ricardo, "net ürüne" varmak için nihai üründen ödenen tüm ücretleri çıkartmakta, dolayısıyla işçilerin tüketimini yalnızca ara malı olarak saymakta haklıydılar. Bu eğer modern okura fazla keskin geliyorsa bunun sebebi bizim net milli hasılayı, yetersiz de olsa, toplumsal refahın bir ölçüsü olarak saymamız ve tüketicilerin harcamalarındaki artışı, buna yatırım artışı eşlik etmese bile, bir refah artışı olarak değerlendirmemizden kaynaklanıyor.

13 Bankacılık

Bankacılığın işlevi, diye anlatıyor Smith, değerli maden stokundan tasarruf etmektir: kağıt para "hiçbir zaman yerini aldığı altın ve gümüşün değerini aşamaz" çünkü kağıt para fazlası ya yurtdışına gidecek ya da altın karşılığında bankalara ödenecektir; bu, 1844 Banka İmtiyaz Yasası (6. bölüm, 17. kısma bakınız) üzerine çıkan parasal anlaşmazlıklar

esnasında epeyce üzerinde durulan Geriye Akış Yasası'dır. Ancak Smith kağıt paranın "bazı cesur proje sahiplerinin sahip oldukları sermayeden daha fazla iş yapması" sonucunda aşırı miktarda basıldığını ileri sürer. Eğer bankalar yalnızca "reel kambiyo senetlerini" iskonto etmiş olsalardı böyle bir durum olmazdı; on dokuzuncu yüzyıl boyunca defalarca eleştirilip ayakta kaldıktan sonra 1912 Federal Reserve Yasası tarafından kutsal bir yere konulan, dolayısıyla tüm zamanların en uzun ömürlü iktisadi yanılgıları listesinde üst sıralardaki yerini alan ticari bankalara dair reel para öğretisi de budur (6. bölüm, 18. kısma bakınız). **II. Kitap, 2. bölüm**, Law'un toprak bankası kurma planına dair kısa bir tartışmanın ardından Bank of England'ın tarihiyle kapanmaktadır.

14 Üretken ve üretken olmayan emek

II. Kitap, 3. bölüm arkasından tasarruflara ilişkin güçlü bir övgü ve Say'in Mahreçler Yasası'nın ipuçlarını taşıyan bir kısmın geldiği, üretken emek kavramını ortaya atmaktadır. Smith'in üretken emek, üretken olmayan emek ayrımı büyük olasılıkla iktisadi öğretiler tarihinin en çok dil uzatılmış kavramıdır. Smith'in yürüttüğü tartışma her ne kadar tatmin edici olmasa da, kastettiği son derece açıktır ve geçmişte olduğu gibi bugün de güncelliği olan bir etkiye sahiptir. Bölüm "Sermaye Birikimi ya da Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek Üzerine" başlığını taşımaktadır ve öne sürdüğü hüküm, iktisadi ilerlemenin yalnızca işbölümünün ulaştığı boyuta değil üretken emeğin üretken olmayan emeğe oranına da bağlı olduğudur. Smith, sermaye birikimiyle –yatırımla– sonuçlanan etkinlikle hanehalklarının tüketimiyle ilgili ihtiyaçlara hizmet eden faaliyet arasındaki ayrımı kastetmektedir. Sermaye yönünden yoksul bir ülkede tasarrufların arazi spekülasyonu gibi üretken olmayan biçimlerde kullanılması veya lüks mallara yönelik talebe cevap veren hizmet endüstrilerinin genişlemesi, iktisadi kalkınma açısından tasarrufların yetersizliği kadar ciddi engeller teşkil edebilirler. Smith'in söylediği, gelecekte gelir yaratmak üzere tasarrufların üretime yönelik teçhizat için kullanılması ya da kapasiteyi artırmak amacıyla teknik becerileri geliştirmek üzere kullanılması gerektiğidir, ancak bunları iki tür istihdam arasındaki farklılık üzerinden ifade etmiştir. Her ne kadar üretken emekle üretken olmayan emek arasında bu anlamda bir ayrıma gitmek pek revaçta değilse de, ayrım savaş zamanlarında, bazı insanları askere alıp diğerlerini almamak için bir temel teşkil ettiğinde, daima güncellik kazanmaktadır.

Smith üretken emek hakkında iki tanım önermektedir. İlki "değer versiyonudur": Üretken emek ürüne net değer aktarır veya Smith'in dilini kullanacak olursak, "o nesnenin fiyatı daha sonra, eğer gerekliyse, başlangıçta onun üretimi için kullanılan emek miktarına eşit [ya da daha fazla] bir emek miktarını harekete geçirir." Bu çok modern bir tanımdır

ve eğer Smith net geliri kâr artı rantla sınırlı tutmuş olsaydı kastettiğini aksettirebilecek bir tanım da olurdu. İkinci tanım meşhur somutluk ya da "biriktirme versiyonudur": Üretken emek "kendisini belirli bir nesnede veya satılabilir bir metada gerçekleştirirken" üretken olmayan emeğin sunduğu hizmetler "yerine getirildiği anda ortadan kalkar." Öyleyse üretken bir biçimde istihdam edilen emeğin oranı ne kadar büyükse, somut üretim araçları stoku ve ekonominin bir sonraki yılda üretim kapasitesi o kadar büyük olur. Bu ikinci versiyon Smith'in argümanının ruhuna daha uygundur, ancak kendi ayakları üzerinde pek de sağlam durduğu söylenemez: Bu hesapça teknik bilgiyi aktarma işine vakfedilen emek üretken değildir, ama bilgi her ne kadar elle tutulabilir bir şey olmasa da biriktirilebilir ve bir toplumun iktisadi büyüme hızını etkiler. Ama bu kılı kırk yarmaktır. Epey eleştirilmesine rağmen Smith'in yaptığı ayrım, önde gelen klasik iktisatçılar tarafından (Say, MacCulloch ve dönemin daha önemsiz başka yazarlarınca reddedilmiş olsa da) devam ettirilmiş ve son olarak daha sonra Sovyet milli gelir muhasebesinin temelini oluşturmak üzere Marx'a aktarılmıştır.

Ayrım, modern ortodoks iktisatta bile beklenmedik bir şekilde ortaya çıkabilmektedir. Yenilikçi girişimcilerin kâr arayışından farklı olarak "rant arayışı" –yeniden dağıtıma neden olan maliyetli aktarımlar– hakkındaki güncel düşünceler, Adam Smith'in üretken olmayan faaliyetlerle üretken faaliyetler arasındaki ayrımından başka nedir ki?

Say'in Mahreçler Yasası, Smith'in şu paradoksal vecizesi tarafından öne sürülmüştür: "Yıllık olarak tasarruf edilen, yıllık olarak harcanan kadar düzenli bir şekilde ve hemen hemen aynı zamanda, ama farklı insan grupları tarafından tüketilir." Oysa tasarruf edilen yatırılır, dolayısıyla tüketilmez; ama Smith yatırımın, daha sonra tüketime harcanan gelir ödemeleriyle sonuçlandığını ima etmektedir. Smith'in meseleyi ortaya koyma biçiminin yanıltıcı olduğu doğrudur; yine de bu sözler iki kuşak boyunca iktisatçılar tarafından yeniden ve yeniden dile getirilmiştir. Doğru bir biçimde anlaşılırsa bu vecize tasarrufların zorunlu olarak satın alma gücünü ortadan kaldıracağı yolundaki popüler yanılgıya saldırmaktadır; bu nedenle Smith'in takipçilerine cazip gelmiştir. Argüman, tasarruflar lüks mallara yapılan harcamalar kadar satın alma gücü yarattığı için tasarrufların kendisinin bir sorun olmadığı şeklinde devam etmektedir. Smith'in anlatımında saklı olan faal yüklem, tasarrufların yatırıma eşdeğer olduğu, çünkü "istifçilik" –atıl para balanslarının birikimi– olağandışı bir durum olarak değerlendirilmektedir. Bu ise, yine aynı bölümde apaçık ortaya konulan, paranın ödeme aracı olarak işlevinin paranın *par excellence*[2] işlevi olduğu görüşüyle bağlantılıdır. Smith **I. Kitap, 4. bölümde** insanların likidite ile ilgili nedenlerden ötürü elde

2 En saf, ta kendisi (Ç. n.).

tutmak üzere para talep edebildiklerini kabul eder: "İhtiyatlı insanlar, ancak az sayıda kişinin kendi endüstrilerinin ürünleriyle değiş tokuş etmeyi reddedeceğini tahayyül ettikleri bir metanın belirli bir miktarını" elde tutacaktır. Ama Smith tipik bir biçimde, paranın derhal harcanacağını, çünkü "insanların parayı, para olduğu için değil, onunla bir şeyler alabilecekleri için istediklerini" ileri sürmüştür (IV. Kitap, 1. bölüm). Aslında istifçilik devre dışı bırakıldığında para, bir değişim aracı olmanın ötesinde bir şey olmaktan çıkmaktadır: Sonuç olarak tasarruf veya tüketmeme, zorunlu olarak yatırıma özdeştir. Dolayısıyla, o dönemde adlandırıldığı üzere, tasarruf harcamadır teoremi belirli bir para kuramına işaret etmekte ve tersinden, değişim aracı olarak para kuramı da tasarruf harcamadır teoremini ima etmektedir (5. bölüm, 3. kısma bakınız). Bu, *Ulusların Zenginliği*'nde doğrudan doğruya Turgot'ya borçlu olunan bir noktanın ayırt edilebildiği bir bölümdür: Tasarruf harcamadır teoremi esas olarak Turgot tarafından icat edilmiştir.

Smith hiçbir zaman tasarrufun faiz haddinin ya da net gelir büyüklüğünün bir fonksiyonu olduğunu iddia etmemiştir. Tasarruf davranışlarının kurumsal olarak belirlendiği ve Protestan ahlakının egemenliğine bağlı olduğu düşünülmüştür. "Tasarruf etmemize sebep olan ilke koşullarımızı iyileştirme arzusudur" der Smith; bu da bütüne bakıldığında "harcama yapmamıza sebep olan ilkeyi, içinde bulunulan anda keyif sürme tutkusunu" alt eder. Smith'in bakış açısına göre banka kredisi işletme sermayesinin finanse edilmesinde kullanılır ve bu şekilde kullanılmalıdır da; ancak sabit sermayedeki artışlar yeniden yatırılan kazançlara dayanır. Dolayısıyla hayırsever olarak adlandırılan ihtiyatlı adam, Smith tarafından daima imalatçılarla özdeşleştirilirken, toprak sahipleri de daima mirasyedi olarak resmedilir. Bölümün sonlarına doğru Smith, popüler kanaate ve "çok iyimser ve akıllı insanların" yazdığı broşürlerden oluşan sele karşıt bir biçimde İngiltere'nin milli gelirinin Restorasyon'dan beri arttığını gözlemlemiştir; bu noktayı vurgulayarak belirtme ihtiyacı, on sekizinci yüzyılda olgusal düzeyde iktisadi bilginin eksikliği hakkında çok şey anlatmaktadır.

15 Optimum yatırım

II. Kitap, 4. bölümde azalan kâr oranı kuramına ve parasal faiz kuramlarının dikkatli bir eleştirisine geri dönüyoruz. Smith o dönemde mevcut olan, faiz haddini yüzde 5'le kısıtlayan Tefecilik Yasalarına sınırlı bir onay verir, çünkü sadece "mirasyediler ve projeciler" bundan daha fazlasını verebilir: "Ülke sermayesinin büyük bir kısmı böylece onu daha kârlı ve avantajlı şekillerde kullanabilecek olan ellerden alınmış olur". Bunun gibi düşünceler son yıllarda, Smith'in sermayenin sınırlı dağıtımını normal kılan, hatta kredi piyasalarının tipik bir özelliği haline getiren

asimetrik bilgi ve ahlaki tehlike sorununu kavradığı şeklinde değerlendirilmektedir.

II. Kitap, 5. bölüm, aracı ve perakendecileri üretken emekçiler olarak savunmakta ve yorumcuların çoğunluğunun aşırı derecede dolambaçlı buldukları bir argüman aracılığıyla bir ülkenin optimum yatırım politikasının çerçevesini çizmektedir. Savunulan ölçüt, eşit bir zaman aralığında, eşit miktarda sermaye tarafından, ücret birimiyle ölçülen, eklenen net değer, yani sermaye-emek oranının tersidir. Bu her halükarda Smith'in kendi terminolojisinin modern dile tercümesidir: Bir birim sermaye tarafından "harekete geçirilen" emek miktarı. "Üretken endüstriler hiyerarşisinin" tepesinde, bu sektörde üretilen ürünün değeri ücret ve kârların yanı sıra rantı ödemek için de yeterli olduğu için, tarım yer almaktadır. Ricardo'nun diferansiyel bir artık olarak rant düşüncesi benimsenecek olursa, bu argüman yanlıştır; tarım, marjda imalattan daha fazla rant yaratmaz. Üretkenlik sıralamasında tarımdan sonra imalat, daha sonra iç ticaret, dış ticaret ve son olarak da taşımacılık ticareti gelmektedir. İç ticareti dış ticaretten öne koymasının tek sebebi, iç ticarette yerli sermayenin devir hızının dış ticarete göre daha fazla olmasıdır: İç ticaret iki yerli endüstride devir hızını azaltırken, dış ticaret yalnızca tek bir yerli üreticinin devir hızını azaltır. Taşımacılık ticareti en sonda gelmektedir, çünkü ne yerli sermaye kullanımını daha ekonomik kılmaktadır, ne de üretkenliği artırmaktadır. Argüman bütünüyle, dış ticaret ve imalata ayrıcalık tanıyan merkantilist politikaya karşıdır ve argümanın anlamı, bir ülke sanayisinin evrimindeki doğal aşamaların, sermaye-emek oranınını en aza indirmek yönündeki pratik zorunluluk tarafından belirlendiği şeklindedir: Bizden tarımın en üretken iktisadi faaliyet olduğuna, çünkü burada bir birim sermayenin en fazla miktarda emeği harekete geçireceğine inanmamız istenmektedir. Ciddi bir sermaye kıtlığının damgasını vurduğu bir ortam, bu tartışmaya özgüdür. Adam Smith'in Paris'te kaldığı dönemde soluduğu fizyokratik fikirlerden bütünüyle kurtulmayı başaramaması, hiçbir yerde bu bölümde olduğu kadar açık bir biçimde görülmemektedir.

16 Tarihe genel bakış

III. Kitap zengin tarihsel örnekler vererek "farklı uluslarda servetin farklı biçimlerdeki gelişimini" tartışmaktadır. Aslında bu kitap, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden itibaren Avrupa'da tarımın gelişimi üzerine ayrı bir monografttır. "Banka Mevduatları" ve "Tahıl Ticareti" üzerine yanlış yerleştirilmiş ve hayli sıkıcı iki bölümü de içeren ve fizyokratlar hakkındaki bir bölümle biten **IV. Kitap**, bildiğimiz gibi, merkantilist kurama (1. bölüm) ve politikaya (2-8. bölümler) ayrılmıştır. IV. Kitabın giriş bölümü "politik iktisadı", devlet idaresiyle ilgili bir veya daha fazla iktisat

politikası ve iktisadi analiz sistemi –merkantilist sistem veya fizyokratik sistem– olarak tanımlar; bu sistemlerden her ikisi de "doğal özgürlüğün açık ve basit sistemi" adına kınanmıştır ki, burası; Smith'in daha sonra "laissez-faire" olarak adlandırılan şeye en fazla yaklaştığı yerdir.

17 Görünmez el

IV. Kitap, 2. bölüm serbest ticaret lehine basit bir argüman sunmaktadır. Bir bireyin bir başkasından daha ucuza satın alabileceği bir şeyi kendisinin üretmesi hiçbir zaman kârlı olamaz ve "kendi başına her ailenin davranışı açısından tutumluluk olarak sayılacak şey, büyük bir Krallığın davranışı açısından hiç de budalalık sayılmaz" –bu, Smith'in daha önce merkantilistlerde eleştirdiği bir terkip hatasıdır. Smith genel refahın en fazla ithalat ve ihracat üzerindeki bütün kısıtların kaldırılmasıyla desteklenebileceğini göstermek amacıyla güçlü kişisel çıkar motifine başvurur. Yalnızca kendi iyiliklerini düşünen insanlar "görünmez bir el" tarafından toplumsal amaçlara ulaşılmasına yönlendirilir. Bunun altında yatan tez, toplumun çıkarlarının o toplumu oluşturan bireylerin çıkarlarının toplamı olduğudur: Müdahale edilmediği takdirde bütün insanlar kendi zenginliklerini maksimize etmeye çalışırlar; o halde insanların bütünü, herhangi bir engelle karşılaşmazsa, toplam zenginliği maksimize eder. Ancak *Ulusların Zenginliği*'nin bütününün bu tür naif akıl yürütmelerle, "çıkarların kendiliğinden ahengi" denilen öğretiyle yüklü olduğu hakkında bir efsane ortaya çıkmıştır. Oysa özel çıkarlarla iktisadi etkinliği uzlaştırdığı söylenen "doğal özgürlüğün açık ve basit sisteminin", daha yakından incelendiğinde, rekabet kavramıyla eşanlamlı olduğu, "görünmez elin" rekabetçi piyasanın otomatik olarak dengeye gelme mekanizmasından başka bir şey olmadığı görülecektir.

Eskinin yazarları "görünmez el" metaforunu, doğal hayat üzerinde olduğu gibi toplumsal hayat üzerinde de hüküm süren Tanrı'nın elini kastetmek üzere kullanıyorlardı. Ancak Adam Smith, ateist değilse bile bir deistti ve ifadenin bütün teolojik çağrışımlardan arındırılmasına uğraştı. Bununla beraber bu bölümde yer alan ve sık sık alıntılanan "görünmez el" üzerine pasaja muhtemelen gerektiğinden çok fazla önem veriyoruz. Smith yazdıklarında yalnızca iki defa "görünmez ele" atıfta bulunmuş, *Ulusların Zenginliği*'nde başka hiçbir yerde bu ifadeyi kullanmamış ve bu iki kullanışında da insanların eylemlerinin her zaman amaçlanan sonuçları verdiğine inanarak kendilerini aldattıklarını ima eden, ironik bir anlam var gibidir. Bu düşüncelere amaçlanmayan toplumsal sonuçlar üzerinden kurulan "kendiliğinden düzen" hakkındaki on sekizinci yüzyıl İskoçya'sına özgü derin öğretiyi, yani piyasaların dil, hukuk sistemi ve modern toplumun benzer başka kurumları gibi merkezi bir tasarım veya kolektif düzenlemenin değil, birbirinden tamamıy-

la farklı nedenlerle gerçekleştirilen bireysel etkinliklerin amaçlanmayan toplumsal sonuçları olduğu fikri atfedilemez.

Rekabetin optimize edici nitelikleri tüm iktisatçıların düşkün oldukları bir inançtır ve bunun Smith'in de inancı olduğuna kuşku bulunmuyor. Argümanı ilkel olsa da, kitapta daha önce rekabetin getiri oranlarını eşitleyerek ve aşırı kazançları aşındırarak emek ve sermayenin endüstriler arasında optimum dağılımını sağladığını göstermiştir. Bu, rekabetin zenginliği maksimize ettiğine ilişkin tam bir gösterimin yalnızca bir kısmıdır, ancak yine de bu kadarı Adam Smith'in kendisini naif bir felsefeye kaptırdığı suçlamasından aklaması için yeterlidir. Ayrıca Smith'in "doğal özgürlüğün basit sistemi" –çıkar çelişkileri, özel kazanımlar elde etme gayretinin toplumsal olarak istenmeyen sonuçlar doğurduğu durumlar– ile ilgili olarak kabul ettiği hataların bir listesini yapacak olursak, Viner'in bir zamanlar söylediği gibi, birkaç sosyalist nutuk için yetecek kadar cephaneye sahip oluruz. Örneğin tartışmakta olduğumuz ve serbest ticaretin savunulmasına ayrılmış olan bölümde korumacı önlemler yeni doğan sanayiler söz konusu olduğunda veya yabancı ülkelerin gümrük tarifelerine karşı olumlanmış, Denizcilik Yasaları "savunma servetten daha önemli olduğu" için savunulmuş ve tam anlamıyla serbest ticaret, imalatçıların yerleşik çıkarları göz önünde bulundurulduğunda ütopyacı bir hayal olarak değerlendirilmiştir. Smith **IV. Kitap, 9. bölümde** bir kez daha "devletin büyük önem taşıyan üç görevi" olduğunu belirtmektedir: (1) Askeri güvenlik sağlamak, (2) adaletin uygulanması ve (3) "elde edilecek kâr büyük bir topluluk açısından yapılan harcamaları karşılamak bir yana, bunu çoğu zaman aşacağı halde tek bir bireyin veya küçük bir bireyler grubunun yaptığı harcamayı karşılayamayacağı için, tek bir bireyin ya da küçük bir bireyler grubunun kurup, devamlılığını sağlayamayacağı belirli bayındırlık işlerinin ve belirli kamu kuruluşlarının kurulması ve devamlılığının sağlanması görevi". Pigou'nun daha sonra söyleyeceği gibi, bayındırlık işlerinin özel maliyetleri, özel yatırımcıların fiyatlandıramayacağı dışsal ekonomilerin varlığı nedeniyle toplumsal maliyetleri büyük ölçüde aşabilir. Üretim ve tüketimde dışsal etkilerin varlığı tam rekabet altında optimalite dışılığın ana kaynağıdır: Toplumsal refah artık yalnızca bireysel refahın basit bir aritmetiği değildir (13. bölüm, 13. kısma bakınız). Elbette Adam Smith meselelere bu şekilde bakmamıştır, fakat aynı zamanda laissez-faire'in maksimum toplumsal refah için yalnızca bir varsayım ortaya koyduğunun, toplumsal refaha ulaşılması için tam bir program önermediğinin bütünüyle farkında olduğu anlaşılmaktadır.

Smith'in merkantilist politikalara gayretli saldırılarının, on sekizinci yüzyılda endüstriyel gelişime ciddi devlet müdahalelerinin yapıldığı bir resim çizdiğini belirtmekte yarar var. Ama aslında 1776'ya gelindiğinde

merkantilist yasaların büyük bölümü hükmünü yitirmişti ve elbette on dokuzuncu yüzyıl laissez-faire'inin birlikte yaşamak zorunda olduğu fabrika kanunları, sıhhiye yasaları, gelir vergileri ve yüksek orandaki yoksullar gibi sorunlar da mevcut değildi. Pek çok açıdan endüstriyel faaliyete müdahale etmeme politikası Adam Smith'ten çok önce yürürlüğe girmişti ve Smith'in saldırıları on sekizinci yüzyıldan ziyade on altıncı yüzyılda daha yerinde olabilirdi. Belki de kitabının İngiltere'deki kamu politikalarının gidişatı üzerinde pek bir etkisinin olmaması bundan kaynaklanmıştır. Gümrük duvarları 1820'lere kadar önemli ölçüde indirilmiş değildi; Yerleşim Yasası ancak 1834'te kaldırıldı; Doğu Hint Kumpanyası 1850'lere değin varlığını sürdürdü vesaire. Esasında, 1780'lerde genç Pitt'in yönetimi altında ithalat vergilerinde bazı reformların yapılmasının dışında, *Ulusların Zenginliği*'nin on sekizinci yüzyılın kamu politikaları üzerinde herhangi bir farklılık yarattığına dair bir kanıt bulmak zordur.

IV. Kitabın, 3. ve 4. bölümleri merkantilist mevzuatı teşhir etme işine hazırlanır. **5. Bölümde** ihracat fazlasından kaynaklanan sikke girişinin ticaret dengesini ülke aleyhine çevirme eğilimi doğuracağı belirtilmekte, ancak argüman Hume'un sikke akım mekanizmasını ortaya koymadan kesilmektedir (1. bölüm, 2. kısma bakınız). Smith kuşkusuz Hume'un argümanından haberdardı ve *Hukuk Sistemi Üzerine Dersler*'inde onu ayrıntılı bir biçimde anlatıyordu. Ancak Smith *Ulusların Zenginliği*'nin hiçbir yerinde Hume'un argümanından bahsetmez; bu muhtemelen altının değerinde ülkeden ülkeye kalıcı farklılıklar bulmuş olmasından ya da bulduğunu düşünmesinden –ki bu sikke akım mekanizmasının ihlali anlamına gelir– kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bir yandan "madenin doğal olarak kötü durumdaki piyasadan iyi olana doğru aktığını" kabul ederken, diğer yandan kitabın birkaç yerinde altın ve gümüşün ticaret yapan ülkeler arasında denge dağılımını sağlamak üzere gereken değerli maden hareketinin söz konusu olamayacak kadar büyük bir boyuta sahip olması gerektiğinin ipuçlarını vermektedir.

IV. Kitap, 6. bölüm Methuen Antlaşması ve senyorajın gizemleri tartışmasına geri dönmektedir. **IV. Kitap, 7. Bölüm**, V. Kitabın kapanış sözleriyle beraber Smith'in sömürgecilik karşıtı konumunu ortaya koymaktadır. **IV. Kitap, 8. bölüm** İngiltere'de hüküm süren gümrük ve tekel sistemini tarif etmekte ve tüketici egemenliğini savunarak sona ermektedir: "Merkantil sistemde tüketicinin çıkarı neredeyse sürekli olarak üreticininkine kurban edilmektedir."

18 Vergilendirme ve kamu borcu

Tüm cildin üçte birini oluşturan **V. Kitap** kamu gelirleri ve harcamalarının tarihsel bir analizinden ve basit bir [vergi] yükü kuramından oluşan, kamu maliyesi üzerine müstakil bir eserdir. **1. Bölüm, 1. Kısım**

antik dönemlerden itibaren savaş halinin tarihini anlatmakta, 2. Kısım "Marksist" bir devlet kuramı ortaya koymakta, 3. Kısım ise "iyi yollar, köprüler, deniz taşıtlarının seyrine elverişli kanallar, limanlar" gibi bayındırlık işlerini ele almakta ve bunu tipik bir Smithyen arasöz olan gençlerin eğitimi izlemektedir. Smith'in sivil hükümet, adalet, kurulu ordular ve aile üzerine çözümlemeleri okundukça tarihsel sürecin doğası hakkında belirli görüşlere sahip olduğu açığa çıkmaktadır. Adam Ferguson, John Millar, Willam Robertson ve David Hume gibi dönemin diğer İskoç yazarları gibi Smith de mülkiyetin doğası ve bölüşümüne özel bir önem veren bir tarih felsefesine sahiptir. Bu kişileri Marksist tarihsel materyalizm kuramının öncülleri olarak tanımlamak abartı olmayacaktır.

V. Kitap, 2. Bölüm vergilere ayrılmıştır ve ünlü vergilendirmenin dört kanunuyla, daha doğrusu ödeme yapabilme kuramı ve üç idari kanunla başlar. [Vergi] yükü kuramının sonucu, toprak sahipleri sabit ve taşınmaz bir kaynağa sahip oldukları için bütün vergilerin yükünün nihai olarak bu sınıfa düştüğü şeklindedir. Smith, fizyokratların "mahirane kuramına" da değinir ve *l'impôt unique*'i onaylamasa da toprak rantının vergilendirilmesini savunma eğilimi gösterir. Ücretler üzerine konan vergiler, emek talebinin vergilendirme sonucunda azalması nedeniyle düşmesinin gizlediği miktar dışında ücretleri vergi miktarının bütünü kadar artırır; bu da ya emek talebinin tam esnekliğe sahip olduğunu –ham ücret fonu öğretisi– ya da uzun dönem emek arzı eğrisinin tam esnekliğe sahip olduğunu –geçimlik ücret kuramı– ima etmektedir. **V. Kitap, 2. Bölümün** kapanış kısmı olan "Tüketilebilir Metalar Üzerindeki Vergiler" farklı mal türlerinin talep esnekliği hakkında yaptığı örtülü önermeler yönünden zengindir.

Kamu borçları hakkındaki **V. Kitap, 3. Bölüm** kamu harcamalarına karşı güçlü klasik önyargının ve vergilerle ya da devlet tahvillerinin satılmasıyla karşılanan kamu harcamalarının üretken emeği üretken olmayan istihdama yönelttiğini söyleyen "Hazine Görüşü"nün izlerini taşımaktadır.

19 İktisatçı olarak Adam Smith

İktisat üzerine çalışırken bütün öğrenciler er ya da geç fiyat sisteminin iktisadi öznelere düzenli davranış kuralları dayatan ve bunu otomatik olarak, merkezi bir yönlendirme veya kolektif bir tasarım olmadan yapan bir mekanizma olduğunun farkına varır. Bu anlayış, kişisel aydınlanmanın bütün heyecanını taşıyarak her birimize yepyeni görünür. Ancak daha sonra antik bir gerçeği keşfettiğimizin farkına varırız. Aslında hepten antik de değildir; bu 300 yıl evvel farkına varılmış bir gerçektir. Ve bu gerçeği sıkı sıkıya ilk kavrayanlar arasında bulunan ve onun dramatik sonuçlarını anlayan kuşkusuz ilk kişi Adam Smith'tir.

Adam Smith'e siyasal iktisadın kurucusuymuş gibi yaklaşmak doğru değildir. Cantillon, Quesnay veya Turgot bu şerefe daha fazla naildir. Ancak Cantillon'un *Deneme*'si, Quesnay'in makaleleri ve Turgot'nun *Düşünceler*'i en iyi uzun broşürler, bilimin aslından ziyade bilim için yapılan kostümlü provalardır. *Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme* iktisat üzerine yazılmış, bir üretim ve bölüşüm kuramına sahip, bu ilkeler ışığında geçmişin gözden geçirildiği ve bir dizi politika uygulamasıyla sonuçlanan ilk büyük çaplı eserdir. Bu politikaların bütününe, Adam Smith'in dünyanın oraya doğru hareket etmekte olduğunu gördüğü, "doğal özgürlüğün açık ve basit sistemi" nüfuz etmiştir.

Ulusların Zenginliği'ne ilham veren ana tema bencillik düşüncesidir; ahlaki yönden ayıplanacak olan, ama yine de "ticarete dayalı bir topluma" gereksindiği yakıtı sağlayacak olan bencillik: "Ekmeğimizi kasabın, bira yapımcısının ya da fırıncının hayırseverliğinden değil, onların kişisel çıkarlarına olan bağlılığından bekleriz". Smith, bugün "işleyebilir rekabet" olarak adlandırabileceğimiz belirli toplumsal düzenlemeler altında özel çıkarların toplumsal çıkarlarla, sanki "görünmez bir el" tarafından yapılıyormuşçasına uyumlu hale getirildiği gerçeğini görmüştür; Bernard Mandeville'in deyişiyle rekabet, aslında "kişisel ahlaksızlıkları" "kamusal yarara" dönüştürür.

Bu belli açılardan tuhaftır, fakat Smith tam olarak bencilliğin, rekabetin arzu edilir sonuçlarını yaratmak için kendi içinde yeterli olduğunu kastetmiştir. İyi, ama bu doğru mu? Kunduz avcısını geyik avcısını alnının ortasından vurup, geyiğini çalmaktan alıkoyan ne? Muhtemelen böylece yalnızca bir defaya mahsus olarak hiçbir şey vermeden bir şeyler elde etmeyi başarabilecek olması ve eğer değişim "tekrarlanan bir oyunsa" bunun bir kez daha işlemeyecek olması nedeniyle: Avcılar zamanla, malları için rekabete dayalı bir fiyat elde etmek açısından saygın bir ticari itibara sahip olmanın çok önemli olduğunu kavrayacaktır. Ancak bu durumda rekabete dayalı değişimin avantajlarından yararlanabilmek için yalnızca kişisel çıkar değil, güven, dürüstlük, iyi niyet; kısacası ahlaklı davranış kuralları da gereklidir. Bunu söylemek, ticarete dayalı bir toplumda insanların yalnızca kişisel çıkarlarının güdümünde hareket etmediklerinin kabul edilmesi anlamına gelir. Smith bunu kabul etmekte zorluk çekmeyecektir, çünkü o yalnızca *Ulusların Zenginliği*'nin değil, kendi döneminde ondan daha meşhur olan *Ahlak Anlayışı Kuramı*'nın da yazarıdır. Ama *Ulusların Zenginliği*'nde bu kitabın yazarı olduğuna hiç değinmemiş ve aslında *Ahlak Anlayışı*'nın daha sonraki baskılarında *Ulusların Zenginliği*'ne atıfta bulunmuştur. O halde, "sempati" ya da bugün adlandırdığımız şekliyle

"empati" düşüncesi üzerine kurulu etik davranış kuralları hakkındaki *Ahlak Anlayışı* ile insanların sınırsız bir biçimde bencil olarak betimlendiği *Ulusların Zenginliği* arasındaki ilişki nedir? Alman eleştirmenlerin Adam Smith Problemi dedikleri şey budur.

Her ne olursa olsun, kişisel çıkar güdüsüne dayanan bir toplum savunusu on sekizinci yüzyıl için yine de yenidir. Özel kazanç güdüsüne dayanan bütün eylemlerin sırf bu özellikleri nedeniyle toplum karşıtı olmak zorunda olduğu yönündeki önyargı, bugün kadar o dönem de geçerliydi. Bugün bile sokaktaki adam radikalizmi, serbest pazar ekonomisinin, bilinçli bir biçimde tanımlanmış toplumsal amaçlar yerine kişisel kâr güdüsüne dayanması nedeniyle kamu çıkarını geliştiremeyeceği düşüncesine yaslanmaktadır. İspat yükümlülüğünün öteki tarafa kaydırılması ve ademi merkeziyetçi, atomlarına ayrılmış rekabetin bir anlamda toplumsal refahı maksimize ettiği kabulünün yaratılması Smith'in başarısıdır.

Ancak Smith'in "görünmez elin" faydalarına olan inancının, rekabetin Walrasçı veya Paretocu anlamda tam olduğu ortamlarda sağladığı tahsis etkinliği ile hiçbir ilişkisi bulunmaz; modern ders kitaplarında Adam Smith'in "refah iktisadının temel kuramları" (13. Bölüm, 22. Kısma bakınız) olarak bilinen kuramların destekçileri arasında listelenmeye çalışılması büyük bir tarihsel rezalettir. Bir defa Smith'in rekabet anlayışı, gördüğümüz gibi, bir son-durum değil, süreç anlayışıdır. Başka bir toplumda ademi merkeziyetçi rekabete dayalı fiyat sistemi, piyasanın kapsamını genişletmek ve işbölümünün avantajlarını artırmak yönündeki dinamik etkileri nedeniyle arzu edilir bulunmuştur –kısacası bu sistem sermaye birikimini ve gelir artışını teşvik etmek için güçlü bir motor olması sebebiyle savunulmuştur. İktisadi kalkınmanın Smith'in kitabının esas konusu olduğu kitabın tam başlığından da anlaşılmaktadır: *Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme.* Bu, "endüstrilerin üretkenliklerinin hiyerarşisi" diye adlandırdığımız ve kafa karıştırıcı olduğuna şüphe olmayan üretken emek-üretken olmayan emek ayrımında, tasarruflara yaptığı vurguda, sermayenin rolünü ele alış biçiminde, değer kuramına dair –değerin zaman üzerinden ölçülmesini vurgulayan ve nispi fiyatların belirli bir zamanda nasıl belirlendiğini vurgulamayan– tuhaf yaklaşımında ve en çok da iktisat politikalarının hem geçmişte iktisadi büyüme hem de kendi dönemi ve çağında farklı ülkelerin iktisadi kalkınmaları üzerindeki etkisi üzerinden tartışmasında da görülmektedir. Ancak Smith'in "iktisadi kalkınma kuramını", eğer böyle bir ifade kullanılabilirse, daha sonrakilerden, hatta yakın döneme ait çabalardan ayıran özellik, sürekli olarak, maddi güdüleri harekete geçiren ve yönlendiren toplumsal kurumların oluşturduğu çerçeveye

dönüp bakmasıdır. Sık sık çıkarların kendiliğinden ahengi üzerine kaba bir öğreti olan *Harmonielehre* ile suçlanan Smith aslında devamlı olarak, güçlü kişisel çıkar güdüsünü ancak belirli kurumsal düzenlemeler altında zenginliğin nedenleri arasında saymıştır.

Bu argüman Smith'in merkantilist politikaları, icar sistemlerini ve hisseli şirketleri ele alış tarzından hareketle sunulabilir olsa da, onun bayındırlık hizmetlerine ilişkin yürüttüğü tartışmadan ve eğitim kurumlarına dair analizinden verilecek birkaç örnek yeterli olacaktır. Bildiğimiz gibi, Smith devletin yerine getirmesi gereken işlevleri mülkiyet haklarının güvence altına alınması, ulusal savunmanın yerine getirilmesi ve bazı bayındırlık işlerinin yürütülmesiyle sınırlandırmıştı. Smith devlet memurlarının gelirlerinin, bu kesim sıradan piyasalardan yalıtılmış olduğu için, özel bir sorun teşkil ettiğinin farkına varmıştır. Ortaya koyduğu kılavuz ilke şudur: "Kamu hizmetleri hiçbir koşulda ödülleri yapılmış olmalarından kaynaklandığı ve onları yerine getirmek üzere istihdam edilenlerin gayretine orantılı olduğu zamanki kadar iyi bir biçimde yerine getirilemez." Ancak hukuk, eğitim ve kilise gibi bazı alanlarda "gayretin" ölçüsünün kesin bir nicellikle belirlenmesinin, işleri kolaylaştırmak şöyle dursun daha da zorlaştıracağını göstererek devam etmiştir. Ayrıca cimrilik kadar cömertlik de kamu hizmetlerinin etkin sunumuna zarar verebilir: "Herhangi bir [kamu] hizmet[in]e düşük ödeme yapılıyorsa, bu hizmette istihdam edilenlerin daha büyük bir bölümünün tamahkarlığından ve kabiliyetsizliğinden daha fazla muzdarip olma eğilimi gösterir. Eğer ödemeler iyice düşükse, kamu hizmetinin, belki de, ihmalkarlık ve aylaklıktan daha da fazla muzdarip olma eğilimi görülür." V. Kitabın "Hükümdarın yahut Devletin Giderleri Üzerine" başlığını taşıyan I. bölümünde tamamı, avukatlar, büro çalışanları, hakimler, papazlar ve öğretmenlerin kişisel çıkarlarının peşinden gitmelerinin toplumun bütününün çıkarlarına hizmet edeceği bir ödüllendirme yapısı oluşturma teknikleri sorununa ayrılmıştır.

Smith'in İngiliz üniversite eğitimine yönelttiği çarpıcı eleştiri, Oxford ve Cambridge'de "elde edilen sonuçlara göre ödeme yapma" gibi bir sistemin olmamasını merkeze almıştır: Yüksek okullar aşırı derecede kaynakla donatılmıştır, yüksek okulların yönetici kurulları öğretmenlerin kendilerinden oluşmaktadır, öğretmenlerin çoğunluğu gelirlerini bütünüyle bu kaynaklardan elde etmektedir ve derslere devam büyük ölçüde zorunludur ki bunun sonucu da öğretmenlerin gelirlerinin ne onların eğitimci olarak ne de akademisyen olarak yeterlilikleriyle hiçbir ilişkisinin olmamasını beraberinde getirmektedir. Devlet okullarındaki durum, esas olarak "çoğu kez hocanın aldığı maaşın büyük kısmı veya bazı örneklerde neredeyse tamamı

öğrencilerinden aldığı haklardan ya da ücretlerden meydana geldiği" için daha iyidir. Smith, İskoç kilise okulları hakkındaki bilgisinden hareketle okul binalarının yapımında devlet yardımına –bununla yerel yönetim kastedilmektedir– olumlu bakmış, ancak öğretmenlerin neredeyse bütünüyle özel ödemelerle ödüllendirilmelerini görmeyi yeğlemiştir; çünkü bunun sabit bir maaşın bir öğretmeni hiçbir zaman kendisini sonuna kadar zorlamaya teşvik etmeyeceğini düşünmüştür. Bu modern okura anakronik geliyorsa eğer, ücretsiz, zorunlu ilk ve orta öğretimin o dönemde henüz bir yüzyıl uzakta olduğunu anımsatırım.

Benzer şekilde Smith, ana yollar, köprüler, kanallar ve limanlar gibi bayındırlık işlerinin büyük bölümünün bu hizmetleri kullananlardan alınacak uygun miktardaki ücretlerden, geri kalanının da, bu hizmetlerin yararları yerel olduğunda yerel yönetimlerden, aksi takdirde genel bütçeden karşılanması gerektiğini iddia etmiştir. Ancak kamusal yollarla ilgili durum, diye ileri sürmüştür, kamu kanallarıyla ilgili durumdan daha önemlidir: Bir kanal sahibinin kişisel çıkarı kanalın bakımını yapmasını gerektirir; aksi takdirde kanal, ihmalkarlık nedeniyle kullanılamaz hale gelir ve bir gelir kaynağı olmaktan çıkar, ancak "bir anayol, büsbütün ihmal edilse bile, tamamen geçilmez hale gelmez. ... Dolayısıyla bir yoldan geçiş ücretlerini toplayanlar yolun bakımını tamamen ihmal edebilir ve yine de aşağı yukarı aynı ücreti toplamaya devam edebilir. O halde bu tür işlerin bakımı için gereken ücretlerin [kamu] yetkililerinin veya kayyumlarının yönetimine vermek daha uygun olacaktır." Bu ince ayrım, Smith'in farklı örgütsel düzenlemelerin teşvik etkisine dair zekice algısını ortaya koymamızı sağlamaktadır.

Adam Smith, serbest piyasa ekonomisinin mümkün olan dünyalardan en iyisini güvence altına aldığını iddia etmekten tatmin olmamıştı. Smith'in kafası, piyasa güçlerinin faydalı bir biçimde işlemesini garanti altına alacak kurumsal yapıyı tam olarak belirlemek konusuyla meşguldü. Sınıf çıkarlarına ve çeşitli toplumsal sınıfların iktisadi ve siyasi üstünlük sağlamak üzere kullandığı "ideolojinin" silahlarına yaptığı kuşkucu atıflar, onun kişisel çıkarın kamusal refahı artırabileceği gibi onu engellemek için de kullanılabileceğinin farkında olduğunu göstermektedir; piyasa mekanizması ancak uygun yasal ve kurumsal bir çerçeveyle sarmalandığında uyumu teşvik edebilir. Kısa süre öncesine kadar bu husus iktisatçıların verili kabul ettikleri bir konuydu, ancak şimdi kamu sektörünün büyümesi yeni sorunlar ortaya çıkarttığı –dolayısıyla bürokrasinin ve mülkiyet haklarının iktisadında çıkarlar filizlendiği– için, *Ulusların Zenginliği* rekabetin faydalarının laissez-faire'den daha fazlasını gerektirdiğini bize hatırlatmalıdır. Adam Smith'in *siyasal* iktisattan söz etmesi boşuna değildi.

Adam Smith ya da başka iktisatçıların değerini tespit ederken her zaman saf analitik kavramlarla uğraşmanın temel iktisadi ilişkilerin sağlam bir kavrayışına ulaşmaktan hayli farklı olduğunu anımsamalıyız. Daha üstün bir tekniğe sahip olmak ille de daha ileri bir iktisadi anlayışa sahip olmak anlamına gelmez ve bunun tersi de doğrudur. Analitik becerinin standartları açısından değerlendirildiğinde Smith, on sekizinci yüzyıl iktisatçılarının en büyüğü değildir. Ancak iktisadi sürecin doğasının ince bir kavrayışına, kuramsal zarafetten ziyade iktisadi bilgeliğe sahip olmak açısından Smith'in ne on sekizinci yüzyılda, hatta ne de on dokuzuncu yüzyılda dengi yoktur. Dahası Smith uzun bir süre boyunca görülmemiş mükemmellikte bir İngilizce'yle yazan son büyük iktisatçıydı: Onu okuma isteği, onu sesli bir şekilde okuma isteğidir! Aynısının söylenebileceği fazla sayıda iktisatçı yoktur ve belki de iktisadın gördüğü en büyük biçemci olan Adam Smith'i, belki de iktisadın gördüğü en kötü biçemci olan David Ricardo'nun izlemiş olması bir ironidir.

İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR

Adam Smith: Critical Assessments, 4 cilt, der. J. C. Wood (1984), Adam Smith hakkında 1893'ten 1982'ye kadar uzanan bir dönemi kapsayan 150 makale içermektedir ve ben *Pioneers in Economics 12, Adam Smith,* 2 cilt (1991) çalışmamda, 1980'leri kapsayan 32 makaleyi daha yeniden yayımladım. Bunlardan Smith'e ilişkin kavrayışımı büyük ölçüde zenginleştiren makalelerden bazılarını sıralamama izin verin: (1) J. Viner, "Adam Smith and Laissez-Faire", *JPE,* 1927; (2) H. M. Robertson ve W. L. Taylor, "Adam Smith's Approach to the Theory of Value", *EJ*, 1957; (3) J. J. Spengler, "Adam Smith's Theory of Economic Growth", *SEJ,* 1959; (4) N. Rosenberg, "Some Institutional Aspects of the *Wealth of Nations*", *JPE*, 1960; (5) E. G. West, "Adam Smith's Economics of Politics", *HOPE*, 1976; (6) P. D. Groenewegen, "Adam Smith and the Division of Labour: A Bicentenary Estimate", *AEP*, 1977; (7) D. Laidler, "Adam Smith as a Monetary Economist", *CJE*, 1981; (8) D. Winch, "Science and the Legislator: Adam Smith and After", *EJ*, 1983; ve (9) R. L. Heilbroner, "The Socialization of the Individual in Adam Smith", *HOPE*, 1982.

Essays on Adam Smith, der. A. S. Skinner ve T. Wilson (1975), Stigler'ın Smith'in hükümet anlayışı, Eltis'in Smith'in büyüme kuramı, Bloomfeld'in Smith'in uluslararası ticaret kuramı ve Peacock'un Smith'in kamu maliyesine yaklaşımı üzerine çalışmaları gibi içlerinden bazıları anında klasik haline gelen 16'dan fazla makaleden oluşan fevkalade bir derlemedir – ayrıca Blaug'un Smith'in eğitime yaklaşımını ele alan, pek de fena olmayan bir çalışması da derlemede yer almaktadır. *The Market and the State. Essays in Honour of Adam Smith*, der. T. Wilson ve A. S. Skinner (1976) da E. H. Phelp Brown'un "The Labour Market" ["Emek Piyasası"] çalışmasının belki de içlerinde en fazla ön plana çıktığı, başka bir başarılı makale derlemesidir. A. S. Skinner, "Adam Smith", *NPDE*, IV harika bir özettir.

P. H. Douglas, "Smith's Theory of Value and Distribution", *Adam Smith, 1776-1926*, der. J. M. Clark v. d. (1927) 70 yaşında olabilir, ancak başka hiçbir çalışma onun yanına yaklaşamamış veya onu aşamamıştır. D. F. Gordon, "What Was the Labour Theory of Value?", *AER,* Mayıs 1959, benim *Ulusların Zenginliği*'nin I. kitabının 5. Bölümü okumamı derinden etkilemiştir. E. L. Khalil, "Adam Smith's Concept of Labour-Commanded: A Study in Misinterpretation", *NYER*, Güz 1991, bana katılmamaktadır, ancak Smith'in aslında bir iktisadi refah endeksi yaratmayı hedeflediğini düşünmeye devam ediyorum.

M. H. Myint, *Theories of Welfare Economics* (1948), 5. Bölüm Smith'in üretken emek öğretisi hakkında paha biçilmezdir; benzer şekilde R. E. Backhouse'ın *Foundations of Economic Thought,* der. J. Greedy (1990), 3. bölüm içinde yer alan Smith'in rekabet anlayışı üzerine çalışması da böyledir. E. Rotschild, "Adam Smith and the Invisible Hand", *AER*, Mayıs 1994 bize, "görünmez el" ifadesinin sık sık kullanılmasına karşın Smith'in hiçbir zaman görünmez el açıklamalarının gücünü ve taşıdığı potansiyelleri tam olarak kavramamış olduğunu hatırlatmaktadır; bakınız W. J. Baumol, "A Glimpse of the Invisible Hand", *Economics, Culture and Education*, der. G. K. Shaw (1991). A. Jeck, "The Macrostructure of Adam Smith's Theoretical System", *EJHET*, Güz 1994, Smith'in *Ulusların Zenginliği* II. Kitap, 5. Bölümdeki sorunlu iktisadi faaliyetler hiyerarşisini savunmak üzere ikna edici bir girişimde bulunmaktadır. J. A. Gherity başka bir zor konuyu ele almaktadır: "The Evolution of Adam Smith's Theory of Banking", *HOPE*, Güz 1994.

Son olarak, Smith'in başarıları konusunda neredeyse evrensel hale gelmiş beğeniye (ki bunu ben de paylaşmaktayım) bir panzehir olarak, Smith'i Petty, Cantillon, Quesnay ve Turgot'nun aşağısına koyan J. A. Schumpeter, *History of Economic Analysis* (1954), s. 181-94; S. Rashid'in Smith'in mikroiktisadını küçük düşürdüğü pek çok makalesinden biri olan "Adam Smith and the Market Mechanism", *HOPE*, Bahar 1992; ve içlerinden en olumsuz olanı, *Ulusların Zenginliği*'ni "muğlaklık, belirsizlik ve derin iç çelişkilerle dolu olan devasa, dağınık, gelişmemiş, kafa karıştırıcı bir cilt" olarak niteleyen M. Rothbart, *Economic Thought Before Adam Smith. An Austrian Perspective on the History of Economic Thought*, cilt I (1995) vardır.

3. BÖLÜM
NÜFUS, AZALAN VERİMLER VE RANT

Robert Malthus

NÜFUS KURAMI

Her ne kadar Malthus demografik sorunlar hakkında spekülasyonda bulunan ilk yazar olmasa da bir nüfus artışı *kuramı* geliştirmeyi başaran ilk kişi odur. O zamandan beri Malthus'un görüşleri nüfusla ilgili sorunlar hakkındaki bütün tartışmaların ilk hareket noktası olmuştur. Ancak Malthus'un kuramı içinde yaşadığı dönemde demografi çalışmalarına bilimsel bir katkı olarak değil, Godwin, Condorcet ve Owen'ın toplumun sosyal yasalar aracılığıyla mükemmeliyete kavuşturulabileceği yönündeki iyimser görüşlerine bir reddiye olması açısından dikkat çekmiştir. Bizim açımızdan daha önemli olan nokta, Malthus'u geri plana iten "bakış açısının" ortaya çıkmasından uzun zaman sonra, onun kuramını klasik iktisadın ayrılmaz bir parçası kılan bazı analitik sonuçlarıdır. Malthuscu kuram, nüfus artışının gıda arzına bağlı olduğu yönündeki katı vurgusu nedeniyle geçimlik ücret kuramlarına destek sunmuş ve iktisadi ilerlemenin toprak kullanımı önyargısı ile ilgili Ricardocu meşguliyetin yolunu açmıştır; yoksulluğu nüfusla geçim araçları arasında basit bir yarışma üzerinden açıklayarak, bütün klasik düşüncenin iktisat politikasına dair mihenk taşını ortaya koymuştur. Bu özelliklerden herhangi biri, Malthus'un kuramının etkisinin hissedilmesi için yeterli olabilirdi. Hepsini bir araya getirdiğimizde Malthus'un, esasen sosyal bilimler tarihinde eşine az rastlanan şaşırtıcı başarısının nedenini anlıyoruz.

Malthus hızlı bir biçimde taraftar edinirken keskin düşmanlara da sahip olmuştur. Öğretilerinin sosyal reformcular ve aydınlar arasında şiddetli bir dirençle karşılaşması, kuşkusuz, hiç şaşırtıcı değildir. Malthus daima toplumsal şartların iyileşeceğine inanan herkese karşı çıkmak için elinden geleni ardına koymamıştır: Toplumun bilinçli bir şekilde iyileştirilmesine yönelik bütün çabaların insan sayısının önlenemez gelgitleri karşısında hüsrana uğrayacağı söylenmektedir. Yoksulluğu doğrudan devlet desteğiyle ya da özel bağışlarla ortadan kaldırmak, nüfus artışı üzerindeki en temel engeli, yani herkesin kendini koruma ve kendi tedbirsizliğinin bütün sorumluluğunu taşıma zorunluluğunu ortadan kaldırır. Bu imalar, adeta duyarlı okuru huzursuz etmek istercesine, birbiri ardına gelen süslü pasajlarla ifade edilmiştir. Ancak bugünden baktığımızda bunların yalnızca kuramın ideolojik tuzakları olduğunu, onun kesin sonuçları olmadığını açıkça görüyoruz. Daha sonraları Francis Place ve John Stuart Mill gibi başkaları, ana görünümde bazı küçük ayarlamalar yaparak ve doğum kontrolünün ahlaki olarak doğru olduğunu kabul ederek Malthuscu öğretiden toplumsal reform bayrağı olarak yararlanmıştır.

1 Nüfus patlaması

Malthus'un *Nüfus Üzerine Bir Deneme*'sinin ilk baskısı 1798'de yayımlandı. İlk on yıllık nüfus sayımı üç yıl sonra yapılmış ve egemen olan inanışın aksine İngiltere nüfusunun hızla arttığını öne sürmüştür. Artık on sekizinci yüzyılın son on yıllarının gerçekten bir nüfus patlamasına tanıklık ettiğini ve nüfustaki böyle ani artışların tehlikesine işaret eden Malthus'un isabetli öngörüsüne itibar edilmesine alışmış bulunuyoruz. Ancak aslına bakarsak Malthus'un çağdaşlarıyla birlikte İngiltere nüfusunun 1680 devriminden itibaren, arttıysa bile, çok az arttığı inancını taşıması konusunda tarih ona çok nazik davranmıştır. *Deneme*'nin 1803'te yapılan ikinci baskısında Malthus 1801 nüfus sayımını dikkate almış, fakat sayımın bulgularını hemen hemen hiç incelememiş ve Avrupa tarihinde o güne kadar eşine rastlanmamış bir nüfus artışı döneminde yaşadığının farkında olduğuna ilişkin hiçbir gösterge sunmamıştır. Malthus argümanıyla yalnızca Büyük Britanya'daki mevcut durumu ortaya koymayı amaçlamamış, bundan ziyade onu evrensel terimlerle ifade etmeyi seçmiştir. Modern otoriteler halen Sanayi Devrimi'nin Britanya'da doğumlar üzerinde bir talep hareketi yaratarak büyük bir emek gücü yarattığını ya da sağlık, beslenme ve barınmayla ilgili gelişmelerin ölüm hızında bir arz etkisi yaratarak bu sayıyı artırdığını kabul etmemektedir. Ancak 1780'ler ve 1790'ların, doğum oranında ılımlı bir artışla beraber ölüm oranında ciddi bir azalmaya

tanıklık ettiği kesindir. Malthus'un kendisi doğum ve evlenme oranlarını vurgulamış, hatta *Deneme*'nin daha sonraki baskılarında ölüm oranındaki azalmayı bir hayli küçümsemiştir. Sorun, ne oldukları üzerine bugün bile bir uzlaşmaya varamadığımız olguları yanlış kavramış olmasından kaynaklanmamaktadır; sorun daha ziyade görüşlerine böylesine belirgin bir nitelik kazandıran nüfus patlamasının doğasını açık bir şekilde kavrayamamış, hatta buna çok az ilgi göstermiş olmasıdır.

2 Malthus'un analitik şeması

Malthus'un referans aldığı çerçeve, insanın hayvanlarla paylaştığı doğal içgüdülerine atfedilen üremeyle ilgili biyolojik kapasitesiyle bu kapasiteyi sınırlandıran bir dizi denetim mekanizması arasındaki düalist karşıtlığa dayanmaktaydı (tablo 3.1'e bakınız).

Denetim mekanizmalarının kendisi pozitif ve önleyici denetimler olarak, ölüm ve doğum oranlarını ayıracak şekilde sınıflandırılmıştır. Malthus bu "pozitif" ikili sınıflandırmanın üzerine denetim mekanizmalarının, sefalet, kötülük ve ahlaki kısıt şeklinde ayrılan "normatif" üçlü bir bölümlendirme eklemiştir. Diğerlerinin arkasında yatan ana denetim mekanizması, bazen biyolojik, bazen de kültürel anlamda, varoluş için gereken yiyecek içeceğin asgari arzı şeklinde tanımlanan "geçim araçlarıdır".

Tablo 3.1

Büyüme kapasitesi	Büyümeyi denetleme mekanizmaları			
Üreme içgüdüsü	Önleyici: Doğumların azaltılması		Pozitif: Ölümlerin artırılması	
	Ahlaki kısıt	Kötülük	Kötülük	Sefalet
	Kısıtlı geçim araçları			

Malthus'un kuramını oluşturmak üzere yararlandığı kategoriler bunlardır. Kuramın kendisi özü itibarıyla üç önermeden oluşur: (1) İnsanın biyolojik olarak üreme kapasitesi fiziksel olarak gıda arzını artırma kapasitesini aşmaktadır; (2) gerek önleyici gerekse pozitif denetim mekanizmaları her zaman üremenin getirdiği aşırı doğurganlığı azaltmak yönünde işler ve (3) üreme kapasitesinin denetleyen nihai unsur gıda arzının kısıtlılığında yatmaktadır. İlk önermenin çok önemli, ilkel bir aksiyom olduğu açıktır; ikinci ve üçüncü önermeler ise aslında ilkinden çıkarsanan sonuçlardır. Geçim araçlarının eksikliği, bunun zamansal olarak daha sonra geldiği anlamında değil, diğer bütün denetim mekanizmalarının gıda kıtlığının kendisini ortaya koyuş biçimleri olarak çözümlendiği, nihai bir denetim mekanizma-

sıdır; bu ilkel denetim mekanizmaları için bile geçerlidir, çünkü Malthus nüfusun gönüllü olarak sınırlandırılmasının arkasında açlık korkusu dışında bir motif bulmakta zorluk çekmiştir.

Bahsedilen fikirlerin aşırı derecede basit olması, başka bir analitik kavrama ya da olgusal bir keşfe gereksinim duymaması Malthus'un kaçınılmaz çekiciliğinin özünde yatmaktadır. Malthus'un bütün yaptığı, yaşamın bildik birkaç gerçeğini bir araya getirmek ve bu olgulardan gerekli sonuçları çıkarmak gibi görünmektedir. Gerçekten de nüfusun her zaman mevcut gıda arzının sınırlarına ulaşıncaya kadar artacağı doğru mu? Ve gerçekten de insanların denetimsiz bir şekilde artması, geçim araçlarının artışı için hayal edilebilecek makul artış miktarı ne olursa olsun, çabucak imkânsız bir duruma yol açar mı? Malthus'un iki çeşit ilerleme, nüfusun geometrik artışı ile gıdanın aritmetik artışı, arasında yaptığı ünlü karşılaştırma, bir reklam sloganının hipnotize edici, inandırıcı gücüne sahiptir. En düşük *bileşik* oranla artan en küçük sonlu toplamın bile, eninde sonunda en yüksek *basit* oranla artan en büyük sonlu toplamı yeneceği kolay görülebilir bir şeydir –"sayılara birazcık aşina olmak," der Malthus (2 + 4 + 8 + 16 + 32 + ... ile 1000 + 1003 + 1006 + 1009 + ... örneğini ele alın). İlave insanlar da üreyebilir, dolayısıyla bileşik artış oranını da yeniden üretirken gıda, otomatik olarak yeniden üretilemez. Buradan, başlangıç durumu ne olursa olsun kısa sürede "kıpırdayacak yer kalmayacağı" sonucu çıkmaktadır. Okur böyle anlarda büyük ihtimalle, gerçek dünyada kontrol altında bulunmaksızın azami biyolojik oranda büyüyen nüfusların var olmadığını ve bu nedenle insanın tüylerini diken diken eden böylesi karşılaştırmaların temel hipotezi doğrulamadan bıraktığını unutacaktır.[1]

3 Kuramın ampirik içeriği

Malthus kuramını kısmen mantıkla, kısmen de olgularla, fakat bunların her ikisini de dikkatli bir biçimde kullanmaksızın savunmuştur. Malthus'un ilkel aksiyomu diye adlandırdığımız aksiyomunun olgusal açıdan doğru olduğuna dair hiçbir kuşkusu yoktur. Doğurganlık ve göç arasında ayrım yapmayan müphem Amerikan verileri üzerinden denetim altında tutulmayan bir nüfusun 25 yılda iki katına çıkacağı, yani yılda yüzde 3'ün biraz altında bir oranla (aslında yılda yüzde 5'in altındaki büyüme oranları biyo-

1 Eğer Malthus günümüzde yazıyor olsaydı, kuşkusuz, insan soyu M. Ö. 10000'de yaşayan bir çiftten türemiş ve o tarihten bu yana da azami biyolojik oranla değil, yalnızca yıllık yüzde 1 gibi gayet mütevazı bir oranla artmış olsaydı bile yeryüzünün bugün, uzaya ışık hızından pek çok kat fazla bir hızla yayılan bir yüzeye sahip olan, birkaç bin ışık-yılı çapında etten bir küre olacağını ortaya koyan, yakın dönemde yapılmış bir hesaplamaya atıfta bulunurdu.

lojik olarak mümkündür) büyüyeceği sonucuna varmıştır. Malthusçu yıllık yüzde 3 artış oranıyla dünyanın 5,5 milyar olan mevcut nüfusu 2020'de 11 milyara ulaşır; diğer yandan da şimdilerde yüzde 1,6 olan gerçek büyüme oranıyla dünya nüfusu 2020 yılında yaklaşık 8 milyar olacaktır. Bu, bileşik artış oranındaki küçük bir farklılığın 25 yıl gibi kısa bir zamanda neden olabileceği etkiyi göstermektedir. İleri medeniyetlerde azalan nüfus artışına işaret eden evrensel kural –bu kural içinde yaşadığımız çağdan çok daha öncelere gitmektedir– göz önünde bulundurulduğunda Malthus'un yüzde 3'lük oranı genellemiş olması bir miktar aceleci olarak görülebilir. Ancak daha önemli husus Malthus'un Amerikan kolonilerinde yaşam standardının gerilemediğini kabul etmiş olmasıdır ki bununla, kolonilerdeki geçim araçları toplamının da yüzde 3'lük bileşik oranla artmış olduğuna işaret etmektedir. Ancak şunu göz ardı etmiştir: Geçim araçlarının sabit bir bileşik oranla arttığını gösteren hiçbir "vaka kaydedilmediğinde" ısrarcı olmuştur. Ama eğer geçim araçları yalnızca aritmetik olarak artıyorsa söz konusu nüfusun açlıkla karşı karşıya kalmaksızın geometrik olarak artması nasıl mümkün olabiliyor?

"Geçim araçlarını" gıda maddeleriyle özdeşleştirerek Malthus, bu defa mantık yoluyla, toprak arzının kısıtlı olması ve tarımda teknik ilerlemelerin yeterince hızlı gerçekleşmemesi nedeniyle mahsulün hızlı bir biçimde artmasının söz konusu olamayacağını göstermeye çalışmıştır. Daha sonraları bu çıkarımı onaylamak üzere kullanılan sihirli ifade Azalan Verimler Yasası olmuştur. Ancak Malthus toprağın yalnızca artan bir maliyetle artırılabileceğini değil, sermaye birikimi ve teknik değişimin hiçbir zaman doğal kaynaklardaki kısıtlılığı telafi edemeyeceğini iddia etmiştir. Ama teknik ilerleme konusunda bir azalan verimler *yasası* ya da Schumpeter deyişiyle "tarihsel olarak azalan verimler" yasası söz konusu değildir. Azalan verimler yasası, doğru bir biçimde anlaşıldığında, belirli bir teknik bilgi düzeyinde değişken faktör oranlarının getirisi ile ilgili statik bir önermedir ve belirli bir araziyi sürekli olarak gelişen teknolojik koşullar altında işleyen, gerçekten büyüyen bir nüfusla ilişkili dinamik sorunla hiç alakası yoktur. Bu ikisini birbirine karıştırmak, Galileo'nun açık bir biçimde belirlediği mükemmel bir boşlukta düşen cisimler yasasıyla kurşundan bir topla bir kuş tüyünü bir kulenin tepesinden aşağıya bırakmanın rastgele genellenmesini birbirine karıştırmaya benzemektedir.

Malthus *Deneme*'nin ikinci baskısına kadar tarımda azalan verimler eğiliminden söz etmemiş ve daha sonraki altı baskıda, hatta kuramının basılı son açıklaması olan *Nüfus Üzerine Özet Görüş*'te (1830) de, yasanın dikkatli bir formülasyonunu yapmayarak bunu doğrudan doğruya okurun

sezgisine bırakmak yönünde kesin bir tercih yapmıştır. Azalan verimler yasasının hangi biçiminin nüfus ve geçim araçlarının karşılaştırmalı artışına uygulanabileceği konusundaki kafa karışıklığı Malthus'un yazdığı her şeyde mevcuttur. Malthus *Özet Görüş*'te bize ilk olarak gıda üretme kapasitesinin "toprak kıtlığı tarafından ... hali hazırda ekilmekte olan toprağa uygulanan sermayenin sürekli olarak artışıyla elde edilmesi gereken ürünün azalan oranı tarafından sınırlandırıldığı açıktır" demektedir –bu, statik yasanın karakteristik şekilde, yani marjinal terimlerle değil, ortalama terimlerle ifade edildiği, tam olmayan bir formülasyonudur. Ardından bir düzine sayfa bizden "emek tasarrufu ve geliştirilmiş bir çiftçilik sistemi, başka türlü işlenemeyecek, yoksul topraklar üzerinde ekim yapmanın yolu olabilse de bu şekilde elde edilen yaşamsal gereksinimlerin miktarındaki artış hiçbir koşulda, hiçbir zaman aralığı için nüfus üzerindeki önleyici ve pozitif denetim mekanizmalarının işleyişinin yerine geçecek düzeye ulaşamaz" tezine inanmamızı ister –bu, tarımdaki uzun dönemli değişimler hakkındaki klasik düşünüşün bütünü açısından çok tipik olan, azalan verimler yasasına ilişkin dinamik görüştür.

Malthus bu örnekle, nüfusun belirli bir hızla artması konusundaki *hipotetik* kapasitesiyle gıda üretiminin aynı hızla artmak konusundaki *gerçek* yetersizliğini karşılaştırmaktaydı. İlk bakışta böyle bir iddiayı doğrulamanın yolu yokmuş gibi görünmektedir. Fakat nüfusun hiçbir zaman açlık korkusu dışında dürtülerle sınırlandırılmadığı, dolayısıyla mevcut gıda arzı üzerinde her zaman bir nüfus baskısı olduğu kabulü Malthus'un argümanında merkezi bir yer tutar. Nassau Senior'la yazışmalarında söylediği gibi "lehte bir çevreye sahip yeni koloniler dışında nüfus her zaman gıda üretimine baskı uygulamış ve daima gıdanın artış hızından daha hızlı bir oranda artışa geçmeye hazır olmuştur." Bu, yaşam standartlarında sabit bir artışın "eski" ülkelerde hiçbir zaman büyüyen bir nüfusla bir arada olamayacağı şeklinde açık ve çürütülebilir bir imadır. Ve aslında Malthus'un *Deneme*'nin ilk baskısında yaptığı açıklama budur. Ancak ikinci baskıyla birlikte argümanına yeni bir konrol işareti koymuş veya en azından daha önce parantez içinde andığı bir konunun altını çizmiştir: "Evlilikten kaçınmak konusundaki, düzensiz tatminin takip etmediği [ahlaki] kısıt"; bundan kastettiği basitçe evliliğin ertelenmesi ve evlilik öncesinde katı bir biçimde ilişkiden kaçınılmasıdır –Malthus, her koşul altında doğum kontrolü günah sayarak kınamıştır. Bu yeni koşul, kuramı tam anlamıyla genel ve içi boş hale getirmiştir: Yükselen yaşam standartları erdemli ahlaki kısıdın nüfus artışını denetim altında tuttuğunu, düşen yaşam standartları ahlaki kısıdın eksikliğinde ya sefaletle ya da kötülükle son bulacağını gösterir.

Sefalet veya kötülüğün izleri olmaksızın geçim araçlarının nüfustan daha hızlı arttığını ortaya koyan bütün eleştiriler, işçi sınıfının aslında ahlaki kısıdı uyguladığı şeklindeki mantıksal göndermeyle susturulmuştur. Bu, eleştirileri ortalama evlenme yaşının esasında yükselmediğini veya gayrimeşru doğumların esasında azalmadığını göstermek dışında bir yanıttan mahrum bırakmıştır. Dönemin nüfus istatistikleri bu tür iddiaları doğrulamak için yeterli olmadığından Malthus kendisini delinemez bir zırhla donatmış olmaktaydı. Kurama karşı, doğum kontrolünün ya sefalet ya da kötülük getirdiği düşüncesini sorgulayarak saldıran eleştiriler de söz konusu olmuştur. Malthus'un bu konudaki argümanı basitçe, eğer "doğal tutkularının" sonuçlarından kaçışı fazlaca kolaylaştırılırsa, doğal olarak tembel olan insanın çalışmasının veya tasarrufta bulunmasının beklenmesinin zor olduğu şeklindedir. Aslında bütün sözde neo-Malthusyen denetim mekanizmalarını "hem ölümsüzlükleri hem de sanayinin gereksindiği itkiyi ortadan kaldırma eğilimleri" nedeniyle düşünmeden ortadan kaldırmayı amaçlayan dönemin zihniyetinin sahip olduğu ağırlığa da yaslanabilirdi.

Sonuç olarak Malthusçu nüfus kuramı, kendisini kurammış gibi sunan bir totolojiye hayli yakınlaşmaktadır. Doğum kontrolünün ahlaki olarak ayıp olduğu konusunda Malthus'un izinden gittiğimizde, nüfus artışının son iki yüzyıldaki tarihinin onu haklı çıkardığını görürüz: "Sefalet ve kötülük" dışındaki hiçbir şey insan nüfusunun artışının önüne geçememiştir. Diğer yandan doğum kontrolünü ahlaki olarak savunulması gereken bir şey olarak görecek olursak, Malthusçu kuram yine haklı çıkmaktadır: Geniş anlamda "ahlaki kısıt" nüfusun gıda arzını aşma eğilimini denetim altında tutan mekanizmalardan bir tanesidir. Malthusçu kuram reddedilemez, çünkü gerçek veya kurgulanabilir herhangi bir nüfus değişimine uygulanamaz: Gerçek dünya hakkında bir şeyler söylüyormuş gibi görünmektedir, ama söyledikleri kendi terimlerinin tanımı gereği doğrudur.

Malthus'un istatistiksel keşifleri, iyi istatistiklerin bulunmamasından ziyade kuramının ampirik kanıtlarla karşılaştırılmaya pek uygun olmaması nedeniyle bir sonuca ulaşmamıştır. Keynes bir ara Malthus'un olgu ve istatistiklerini "tümevarımsal doğrulama" şeklinde yüceltmiş, Marshall bile "sosyal bilimlerde tümevarımsal yöntemin ilk derinlemesine uygulanışı" olarak gördüğü Malthus'u takdir etmiştir. Ancak Malthus'un kendisi, *Deneme*'nin ikinci baskısına yazdığı önsözde "çalışma boyunca sunulan olgu ve hesaplamalardaki bütün hatalar ... akıl yürütme sürecinin genel kapsamını maddi olarak etkileyecektir" gözlemini yaptığında hemen hemen doğru bir tespit yapmaktadır.

4 Otomatik denetim mekanizmaları

Eleştirmenler zaman zaman Malthus'u gerçek dünyada çoğunlukla gözlenen nüfus artış oranından çok daha yüksek bir oranın biyolojik olarak mümkün olmasından istifade ederek okurlarını yanlış yönlendirmekle eleştirmiştir. Ancak gerçekte, bozucu etkiler olmaksızın hiçbir zaman gözlenmeyen soyut "eğilimlerin" ortaya çıkmasını postüle eden hipotezlerin geliştirilmesi karşısında yöntemsel herhangi bir engel yoktur. Gerekli olan hipotezin tahmin edilebilir sonuçlara bağlanmasıdır; pratikte bu, genellikle, "saf eğilimin" belirli açılardan karşıt öğelerden bağımsız olduğunun, dolayısıyla "sürtünmelerin" neden olduğu sapmanın nicelleştirilebileceğinin gösterilmesi anlamına gelir. Bir kez daha Galileo'nın düşen cisimler yasasında mükemmel boşluğun rolünü göz önünde bulunduralım: Galileo yasasının geçerli olduğu koşulları kesin olarak ortaya koymuş ve laboratuar dışındaki pratik koşullarda yasadan sapmalara yol açabilecek hava direnci gibi "sürtünmelerin" etkilerini tam olarak belirlemiştir. Malthus örneğinde ise denetim mekanizmalarının kendileri nüfusla ilgili baskıların ürünüdür ve özellikle ahlaki kısıt nüfus artışı tarafından harekete geçirilen bir otomatik denetim mekanizması olarak kabul edilmektedir. *Deneme*'nin daha sonraki kısımlarında Malthus'un aslında, Godwin'den Senior'a kadar kendisini eleştirenlerin kendisine karşı söyledikleri her şeyi kabullendiğinin çoğunlukla farkına varılmamıştır; Malthus yine de bu kabullenişi, sistemini yıkmaksızın onun merkezine koyamazdı.

Tüketim mallarını, "gerekli mallar, toplumsal (bireyin toplumsal statüsünü belirleyen) mallar ve lüks mallar" şeklinde ayıran ilk kişi Senior'dur; ekonomi geliştikçe bir kuşağın lüks malları önce bir sonraki kuşağın toplumsal mallarına, ardından da daha sonraki kuşakların ihtiyaç mallarına dönüşür. Kişinin standartlarını koruma, hayatta yükselme arzusu, diye vurgulamaktadır Senior, evlilik ve üremeye yol açanlar kadar güçlü dürtülerdir. Bu nedenle yaşam standartlarındaki artış nüfus artışına karşı otomatik bir önleyici denetim mekanizması olarak iş görür. Malthus, işçi sınıfı içinde "kişinin koşullarını iyileştirme arzusunun" pratik açıdan önemini göz ardı etmiş ve özellikle Senior'un bu ilkenin bir otomatik denetim mekanizması olduğu yönündeki iddiasını kabul etmemiştir. Malthus'a göre yalnızca ahlaki ve dini alışkanlıklardaki bir gelişme bu sorunu hafifletebilirdi. Yine de Malthus *Deneme*'nin pek çok yerinde İngiltere'de "elverişli ve konforlu bir hayata yönelik açık bir düşkünlük, koşulları iyileştirmeye dönük şiddetli bir arzunun (kamu refahının ana kaynağı)" sürekliliğinden, bunun sonucunda "övgüye değer bir sanayi ruhu ve ferasetin, halkın çok geniş sınıfları içinde varlığını sürdürdüğünün görülmekte olduğundan"

söz etmektedir. Ve kitabın, "Toplumun Gelecekteki Gelişimine Dair Akılcı Beklentilerimiz Üzerine" başlığını taşıyan son bölümünde, tüm umudu "bütün bireyleri kendi koşullarını iyileştirmeye sevk edecek, dar bir kapsamı olduğu açık olan kişisel çıkar ilkesine" bağlayarak Adam Smith'i tekrarlamaktadır. Yalnızca çok büyük çabaların kıtlık ve hastalığı engelleyebileceğinin gösterilmesine adanmış koca bir ciltten sonra Malthus, son birkaç sayfada rekabetçi yarışmanın güçlü denetim mekanizmasının işlemekte olduğu ve tüm "uygar ve kalabalık nüfuslu" ülkelerde işlemeye devam edeceği sonucuna varmıştır.

Tarihsel eğilimler hakkındaki kuramların, karşıt unsurların hakim eğilimin kendisinden bağımsızlığını ortaya koymalarını istemenin aşırıya kaçmak olacağını ileri sürenler çıkabilir: Böyle bir gereksinim fiziksel bilimlere uygundur, fakat sosyal bilimlerde bir mükemmeliyet öğüdü anlamına gelir. Ancak asgari düzeyde, sosyal bilimcilerin bile baskın eğilimin sonuca ulaşmasının beklendiği zaman kesitini belirlemek gibi bir yükümlülüğü bulunmaktadır. Belirli bir zaman kesiti için yanlışlanamayacak bir tahminle karşı karşıya olduğumuzda bu kuramı asla yanlışlayamayacağımız açıktır; çünkü geleceğin her anında bize "beklememiz ve görmemiz" söylenecektir. Bu şekilde sosyal bilimlerde, somut tahminlerde bulundukları için bilimsel gibi görünen pek çok kuramın aslında ampirik bir anlam taşımadıkları ortaya çıkarılabilir. Malthus'un nüfus kuramı, batı düşünce tarihinde böyle metafizik kuramlaştırma çabalarının en iyi örneklerinden birisini teşkil etmektedir. Malthus, tekrar tekrar karşılaşacağımız bir oyun icat etmiştir: Bunu, açık uçlu zaman erimlerine sahip tahminlerde bulunma alışkanlığı anlamında, "kıyamet yanılgısı" diye adlandırmak mümkün. Okur, iktisadi düşünce tarihinde "kıyamet yanılgısının" en büyük uygulayıcısının Malthus değil, Karl Marx olduğunu ileride görecektir.

Bu düşünceler ışığında Malthus'un neden nüfus artışı yasaları hakkında böylesine şaşırtıcı bir ilgisizlik sergilediğini görmek kolaydır: Malthus, nüfusun, geçim araçlarındaki değişimlere tepki vermesi için gerekli zamansal gecikmeleri ihmal etmiş ve başta doğum yapabilecek yaştaki kadınların oranı olmak üzere, yaş ve cinsiyet dağılımının nüfusun artma kapasitesi üzerindeki etkileri hakkında hiçbir şey söylememiştir. Malthus'un yazdıklarının tamamında doğum oranının ölüm oranından ve nüfus artışı üzerindeki denetim mekanizmalarının da nüfusun büyüklüğünden bağımsız değerlendirdiği görülmektedir. Malthus, Adam Smith'i incelemiş olduğundan, hemen hemen bütün toplumlarda aile büyüklüğünün gelir durumuyla ters orantılı değiştiği bulgusunun farkındaydı; ama yine de bu olgudan önemli sonuçlar çıkartmadı. Aslında büyük ölçüde Malthus'un

yaklaşımı nedeniyle daha sonraları nüfus artışı özel olarak iktisadın alanının dışında bulunan, maddi olmayan etkenlere tabi bir olgu olarak kabul edilmiştir.

5 Optimum nüfus ve geçimlik ücret kuramı

Malthus'u yorumlamanın zorluklarından bir tanesi, aşırı nüfus kavramına kesin bir anlam vermektir. Malthus'un yurtiçi kaynaklarla beslenmek için çok büyük bir nüfusu kastettiğini varsayacak olursak dış ticaret yapma imkanı Malthusçu hayaleti kovalamak için yeterli olacaktır. Ancak bazen Malthus bazen, Nassau Senior ve John Stuart Mill ise her zaman daha anlamlı bir tanım öne sürmüşlerdir: Nüfusun azami verimlilikte üretim için çok fazla olması, dolayısıyla sayının azalmasıyla kişi başına düşen gelirin artışı... 1920'lerde bu öneri "optimum nüfus kuramı" şeklini almıştır: Eğer belirli bir bölgenin nüfusu üretimin maksimum verimliliği için çok az –"işbölümü, piyasanın genişliğiyle sınırlıdır" – ya da çok fazlaysa, arada bir yerde nüfusun optimum büyüklükte olduğu bir noktanın mutlaka var olduğu açıktır. Başka bir deyişle nüfusun optimum büyüklüğü, kişi başına düşen geliri azamileştiren nüfus büyüklüğüdür. Bu optimum nüfus kuramı, ücretlerin geçimlik düzeye doğru azalmasının aşırı nüfusun kanıtı olduğunu ima etmektedir. Şekil 3.1'i göz önünde bulundurun: Eğer kişi başına düşen ücret geçimlik düzeye eşitse, denge, nüfusun B büyüklüğünde olmasını gerektirmektedir. Daha küçük bütün büyüklüklerde ilave nüfus, varlığını sürdürmesinin maliyetinden daha yüksek miktarda gelir üretmektedir; dolayısıyla nüfus artacaktır. B'nin ötesine geçen her artış ise pozitif denetim mekanizması tarafından dizginlenecektir. Teknolojik gelişme veya dış ticaretin artması gelir eğrisini yukarıya doğru kaydıracak (şekil 3.1'deki noktalı eğri) ve bir kez daha ücretler geçimlik düzeye eşitlenene kadar nüfus artışını tetikleyecektir.

Bu yorum, ücretler ve nüfus arasındaki ilişkinin hayli mekanik bir biçimde kavranmasına dayanmaktadır. Esasında ücretler, nüfus = B iken geçimlik düzeyde olabilir; teknik gelişim çok hızlı olduğundan nüfusun bunu hiçbir zaman yakalayamaması nedeniyle ülkede nüfus fazlası değil, nüfus azlığı söz konusu olabilir. İntibak sürecinde işçiler daha yüksek yaşam standartlarına alışırlar; geçimlik ücret düzeyi yukarıya doğru kayar ve nüfus artışı, teknik değişim onu bir kez daha dürtene kadar, yavaşlar. Eğer geçim, Ricardo'nun vurguladığı gibi, yalnızca asgari biyolojik ihtiyaçların değil, "alışkanlıklar ve adetlerin" bir fonksiyonuysa ücretlerin geçimlik düzeyde olduğu ifadesinin nüfus düzeyiyle ilgili hiçbir özel anlamı olmaz.

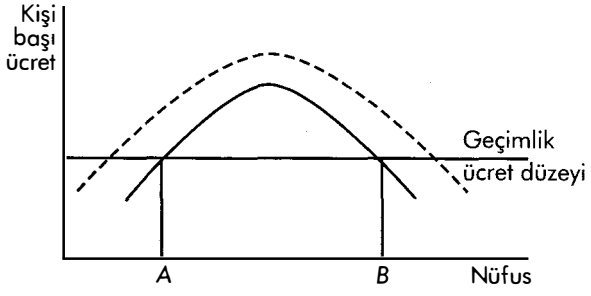

Şekil 3.1

Bu, popüler toplumsal tarihin oyuncağı olan, klasik iktisatçıların sırf ücretlerin geçimlik düzeyde tutulma eğilimi göstereceğine inandıkları için "kötümser" oldukları düşüncesini defetmelidir. Başka zeminlerde kötümser olabilirler, ancak istisnasız hepsi işçilerin yaşam standartlarının yükseltilebileceğine inanmışlardır. Ücretler-nüfus mekanizması, tam esnekliğe sahip uzun dönemli emek arzı eğrisinin, ücretlerin talepten bağımsız olarak arz tarafından belirlendiği sonucunu doğurduğunu göstermek üzere kullanılmıştır. Ancak pratikte artan ücretlere intibakın bir veya daha fazla kuşak gerektireceği kabul edilmiştir. *Malthus İlkeler*'inde (1820) "sermayedeki ani bir artış, emek arzında on altı ya da on sekiz yıldan önce ona karşılık gelen orantılı bir artışa neden olamaz" diyerek, ilk kez ücretlerdeki artışla nüfustaki artış arasındaki fasılayı kesin bir biçimde ifade etmiştir. Bu gecikme reel ücretlerin artmasına izin verir ve bu da denge durumundaki geçimlik ücret düzeyini değiştirir. Böylece, ahlaki kısıt ya da doğum kontrolüne inanmaya gerek olmaksızın, analitik olarak geçimlik ücret kuramıyla çalışırken de pembe bir geleceğe bakmak olanaklı olmaktaydı.

Geçimlik ücret kuramının, bir kuram olmadığı açıktır: Bu, geçim düzeyinin işçilerin üremeye dair geçmişteki alışkanlıkları ve belki de mevcut tıbbi bilgi düzeyi tarafından belirlenmiş bir veri olarak alınmasına tekabül etmektedir. Ücretlerin belirlenmesiyle ilgili her somut örnekte geçimlik ücret kuramı umutsuz düzeyde belirsizdir, çünkü söz konusu sorunla ilgili uygun zaman aralığının ne olduğunu hiçbir zaman bilemeyiz. Örneğin geçimlik ücret düzeyi işçilerin bir ikame emek gücünü beslediklerini ima eder: Bebek ölüm oranları dikkate alınmadığında her ailenin iki çocuğu vardır. Nüfus artışı, emek gücünün sürekli artışıyla birlikte normal olarak pozitif olduğuna göre "piyasa" ücret oranı her koşulda "doğal" geçimlik düzeyin üzerinde olacaktır. Ücretlerin düşmesiyle ilişkili intibak mekanizmasının gerçek doğası nedir? Başka koşullarda genç yaşta ölecek çocuklardan bazıları çalışma yaşına ulaşır mı veya ekstra gelir daha fazla çocuk

sahibi olmak için kullanılır mı? Yoksa ölüm oranları etkilenmeden kalır ve doğum oranları kişi başına düşen gelirin kalıcı bir şekilde artmasına izin verecek ölçüde yavaş biçimde mi artar? Kuramda bu konularda bize yardımcı olabilecek hiçbir şey yoktur, ama yaşam standartlarının geleceğini düşündüğümüzde yanıt vermek istediğimiz sorular bunlardır.

Ama yine de klasik iktisatçıların ücret oranını sabit kabul ettikleri yönünde sıkça tekrarlanan iddia göz önünde bulundurulduğunda, klasik iktisatçıların ücretlerin içsel olarak ücret-nüfus mekanizmasının işleyişiyle belirlendiğine inandıklarının açık olduğunu vurgulamakta yarar bulunmaktadır.

6 Günümüzde Malthusçuluk

Optimum nüfus kavramı entelektüel açıdan açıklayıcıdır, ancak bu kavramın sosyal eylem açısından pek de bir yardımı olmayacağını söylemek yine de yerinde olacaktır. Pratikte aşırı nüfus sorunu, nüfusun gerçek büyüklüğüyle optimum büyüklüğü arasındaki boşluğun kapatılması değil, bir ülke nüfusundaki artışın zaman içinde optimum bir izleğe kavuşturulması sorunudur. Herhangi bir zamanda bir ülkenin nüfusunun aşırı kalabalık olduğunu belirlemek mümkün olabilse bile, optimum düzeye doğru ilerleyiş, söz konusu optimumun konumunu etkileyebilir; kuramın optimum büyüme izleğenin doğası hakkında söyleyecek hiçbir sözü yoktur ve hatta, bir kez ulaşıldıktan sonra sürdürülüp sürdürülemeyeceğini de garanti etmez. Bu, fiyat kuramının bildik dinamik kararlılık sorunudur, ama özellikle burada konuyla ilişkili olması, pozitif bir nüfus artış oranının belki de kişi başına düşen gelirin maksimize edilmesinin ön koşullarından bir tanesi olmasından ve bu anlamda optimum bir nüfusun zorunlu olarak sabit değil, hareketli bir plato olmasından kaynaklanmaktadır.

Optimum nüfus kuramının değeri, nüfus azlığı ve nüfus fazlalığını ele almak açısından analitik bir çerçeve sunmasıdır. Ancak Malthusçu kuram gibi o da nüfus artışının belirleyenleri hakkındaki can alıcı soruyla ilgili sessiz kalmaktadır. Ölüm eğilimlerinin sağlık tedbirleri ve tıbbi gelişmelerden etkilendiği epey iyi kavranmıştır. Sorun, doğum oranlarıyla ilişkilidir. Malthusçu kuram, yine de, geleneksel iktisat kuramı çerçevesinde doğum oranlarına bir açıklama getirilmesinin olanaklı olduğunu öne sürmüştür ve ilk bakışta daha sonra gelen iktisatçıların neden doğum oranıyla ilgili klasik açıklama türünü takip etmedikleri anlamak güçtür. Klasik nüfus kuramının göze çarpan özelliği çocuk yapmayı gelirin, içinde bulunulan zamanda gerçekleşen ruhsal tatmin için "tüketim mallarına" harcanmasının bir aracı olarak değil, gelecekteki getiri için "sermaye mallarına" yatırım

yapmanın bir aracı olarak ele almasıdır. Malthusçu kuramda çocukların sabit bir maliyetle yapılmakta olduğu düşünülmektedir: Emek talebindeki bir artış zorunlu olarak maliyetleri aşan bir beklenen getiri akımı yaratır ve böylelikle doğum oranının artmasıyla sonuçlanır. Ancak çocuk yapmanın, çocuk büyütmekle ilgili bugün yapılan harcamaların artması ve annenin yitirdiği fırsatları göz önünde bulundurarak artan maliyetli bir iş olduğunu varsaymak daha gerçekçi olacaktır. Nüfus artışı tipik bir biçimde kentlerin kalabalıklaşmasıyla, annenin gelir elde etme potansiyelindeki bir artışla ve okuldan ayrılma yaşının artmasıyla ilişkilidir ve bunların hepsi de çocuk sahibi olmanın maliyetlerindeki artışa katkıda bulunmaktadır. Aynı zamanda sanayileşme süreciyle birlikte aile bağlarının zayıflaması, çocukların yaşlılıkta bir güvence olması yönündeki beklenen getirileri de azaltmaktadır. Çocuk yetiştirme maliyetlerindeki düzenli artış karşısında beklenen getirilerdeki azalma göz önünde bulundurulduğunda, sanayileşmiş ülkelerde doğum oranının ulusal gelirle ters yönde değişen bir fonksiyon olması şaşırtıcı olmamaktadır. Bunun gibi unsurlar, klasik iktisadın ruhuna uygun bir nüfus artışı kuramı oluşturmak üzere kullanılabilirdi.

Böyle bir düşünce çizgisi Malthus'tan sonraki iktisatçılar tarafından, kısa süre öncesine kadar, savunulmamıştır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında doğum oranındaki düşüş, "üreme tercihlerindeki" dışsal değişimlerle açıklanmıştır. Pratikte iktisatçılar basitçe, nüfus çalışmaları alanını terk etmiştir. Sonuç, mesleğin, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ön plana çıkan geri kalmış ülkelerdeki aşırı nüfus sorununa hazırlıksız yakalanması olmuştur. Bugün geri kalmış ülkelerin çoğunluğuyla ilişkili güçlük, bir yandan tarımsal ekonomiler için tipik olan yüksek doğum oranlarının, diğer yandan da sanayileşmiş ülkeler açısından karakteristik olan düşük ölüm oranlarının gözlenmesidir. İktisadi kalkınma, sanayileşmiş Avrupa'da olduğu gibi, zamanla bu güçlüklerin üstesinden gelinmesini sağlayacaktır, ancak gelecek birkaç kuşak boyunca bu ülkeler Malthusyen kıtlık ve hastalık mekanizmalarından muzdarip olmak ya da bir biçimde var olan dinsel adetlerle çatışmaya girerek ailelerin gönüllü olarak kısıtlanması alternatiflerinden bir tanesiyle karşı karşıya kalacaktır. Her zaman olduğu gibi bu sorunun da her iki tarafında açık aşırılıkçılar mevcuttur: Neo-Malthusyenler geri kalmış ülkelerde iktisadi gelişmeye yönelik bütün çabaların doğum kontrolüne tabi kılınması ve aslında bundan sonra gelmesi gerektiği görüşünü savunurken, diğer yandan bazı Marksistler ve çoğu Katolikler, sanayileşme olmadan nüfus kontrolünün işlemeyeceği veya doğum kontrolünün kendisinin ahlaksızlık olduğunu ileri sürerek, doğum kontrolü teknikleriyle ilişkili tüm çabaların terk edilmesi görüşünü savunmakta-

dır. Malthus'un ismi halen bu tartışmadaki herkesçe anılmaktadır, ancak Malthusçu nüfus kuramının modern nüfus sorunlarıyla ilgili tartışmalarla ilişkisi olduğuna inanmak güçtür: Bu kuram gelişmekte olan toplumlarda doğum oranının azalmasının nedenlerine ışık tutmamakta, doğurganlık ve ölüm oranı arasındaki demografik ilişki hakkında çok az şey söylemekte, belirli bir nüfustaki yaş dağılımında gözlenen değişikliklerin iktisadi sonuçları hakkında sessiz kalmakta ve ağır nüfus baskısı altındaki bölgelere dair politika geliştirilmesi konusunda hiç yardımı dokunmamaktadır.

Malthus'un kuramı eğer gerçek bir kuram olsaydı şunu sormak isterdik: Kuram doğru olmasaydı ne olurdu? Cevap, artan nüfusla beraber kişi başına gelirin düşmeyip artacağı ya da artması gereğidir. Öyleyse Batı ülkelerinin tarihi Malthus'un kuramının aksini kanıtlamaktadır. Malthus'un savunucuları şöyle yanıt verebilirler: Peki ama ya günümüzün Çin'i? Çin'in aşırı nüfusa sahip ve yoksul olduğunu hiç kimse reddetmiyor. Çin aşırı nüfusa sahiptir, çünkü ölüm oranı Batı tıbbının benimsenmesiyle azalmış, böylece nüfus artışının gelirin mevcut düzeyinden kopmasına neden olmuştur. Buradan Çin'in, doğum oranını da "Batılılaştırabilmesinin" kendisi için daha iyi olacağı sonucu çıkmaktadır. Ama bu tavsiyenin Malthusçu nüfus kuramıyla ne ilgisi var?

AZALAN VERİMLER VE RANT KURAMI

Malthusçu nüfus kuramı dikkatini toprağın kısıtlı arzına odaklamıştır. Bunun yan ürünlerinden bir tanesi azalan verimler kavramı ve daha da şaşırtıcısı, toprak rantının doğası ile ilgili bir kuram olmuştur. Bu iki düşünce öylesine yakından ilişkilidir ki, Malthus'un *Deneme*'sinin yayımlanmasının ardından her ikisi de aynı anda bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.

1815 yılı Britanya'da West, Torrens, Malthus ve Ricardo'nun, her biri diğerinden bağımsız olarak geliştirilen diferansiyel rant kuramlarının ortaya çıkışına sahne olmuştur. Bunlardan her biri kendince, tahıl fiyatlarında gerçekleşen düşüş hakkında rapor yazmak üzere Parlamento tarafından atanmış komitelere karşı birer tepkiydi ve her biri kendisine başlangıç noktası olarak, Napolyon Savaşları sırasında yüksek tahıl fiyatlarıyla ekimin giderek daha az verimli ve işlenmesi daha zor topraklara doğru genişlemesi arasındaki ilişkiyi seçmişti. Dört yazarın da üzerinde uzlaştığı altta yatan açıklama azalan verimler fenomenine, West'in deyişiyle, "ekimin iyileştirilmesi esnasında işlenmemiş ürünün yetiştirilmesinin giderek daha pahalı hale gelmesi ilkesine" dayanmaktaydı. "Tarıma ayrılan eşit miktardaki her bir ilave çalışma süresi," diye açıklamaya devam ediyordu West, "gerçekte azalan bir getiri verir. ... Öte yandan imalatçılar için aynı miktarda işin

her zaman aynı miktarda ürün verdiği açıktır." West'in formülasyonundan hareketle "ilkenin" yalnızca teknolojinin belirli bir durumu için geçerli olduğu düşünülebilir, ama aslında West de, Torrens, Malthus ve Ricardo gibi, tarımsal faaliyetin getirilerinin teknik değişime rağmen zaman içinde azalacağını düşünmüştür. Bu husus konusunda dört yazardan en açık olanı West'tir: "Hali hazırda işlenmiş olan topraktan daha kötü toprağı sürme ya da aynı toprağı daha pahalıya ekme zorunluluğu gelişme süreci içinde tarımdaki emeği daha az üretken kılma eğilimi taşır ... ki bu tarımda makine kullanımı ve işbölümünün etkisini büyük ölçüde yok eder."

Yalnızca daha sonraları, 1830'larda, Ricardo'nun takipçileri, Cannan'ın bir zamanlar "aceleci bir şekilde büyük savaşın deneyiminden çıkarsanan aşağı yukarı genel azalan verimler kuralı" diye adlandırdığı şeyi "sözde bilimsel azalan verimler yasasıyla" ikame etmeye başlamıştır. Sözde bilimsel veya değil, klasik iktisatçıların çoğunluğunun azalan verimler yasasını gündelik deneyimin basit bir genellenişi, modern iktisatçılarınsa onu diğer bütün girdilerin miktarı sabit tutulurken, girdilerden birinin miktarı artırıldığında ne olacağını anlatan bir ifade olarak gördüğünü akılda tutmak gerekir; modern tanım, yalnızca gerçek dünyaya bakılarak doğrulanamaz.

7 Azalan verimler yasası

West'in azalan verimler "yasası"nı ortaya koyuşunda "eşit miktarda işe" yapılan muğlak atıf, dönemin rant kuramının bir özelliğiydi. Ricardo'nun açıklığa kavuşturacağı gibi, West gerçekten de tek dozluk, homojen bir sermaye ve emeğin sabit bir oranla birleştirildiğini ve toprağa eşit miktarlarda uygulandığını düşünmekteydi: Üç üretim faktörüne, toprak, emek ve sermaye, yapılan atıflara rağmen argüman aslında iki faktörlü bir model üzerinden geliştirilmişti. Dahası sermaye ve emeğin azaldığı söylenen ürünü marjinal değil, her zaman ortalama üründü. Ancak hedeflerin çoğu açısından oransal ve marjinal azalan verimler arasındaki bu karışıklık pek de önemli değildir: Monoton olarak azalan bir ortalama ürün, bunun tersi zorunlu olarak doğru olmasa da, her zaman azalan bir marjinal ürünü ima eder.[2] Dört yazarın hepsi de azalan verimlerin yalnızca tarıma

2 Bir faktörü sabit tutarken diğerini değiştirerek (şekil 3.2'ye bakınız) tipik bir toplam ürün (*TP*) eğrisi elde ederiz; ortalama ürün (*AP*), orijinden *TP* eğrisi üzerindeki her bir noktaya çizilen doğrunun eğimini ya da tan θ'ya, marjinal ürün (*MP*) ise *TP* eğrisi üzerindeki her noktaya çizilen teğetlerin eğimine eşittir: Bu iki eğim, yalnızca *AP* eğrisinin maksimuma ulaştığı noktada eşittir. Rasyonel faktör kiralama, I ve IV numaralı bölgeleri değerlendirmenin dışında bırakır. *MP, AP*'den daha önce maksimuma ulaştığından *AP* II. bölgede halen artmaktayken *MP* azalmaya başlamıştır; sadece III. bölgede her ikisi de azalır. Dolayısıyla azalan *AP* daima azalan *MP*'yi ima eder, ama bunun tersi doğru değildir.

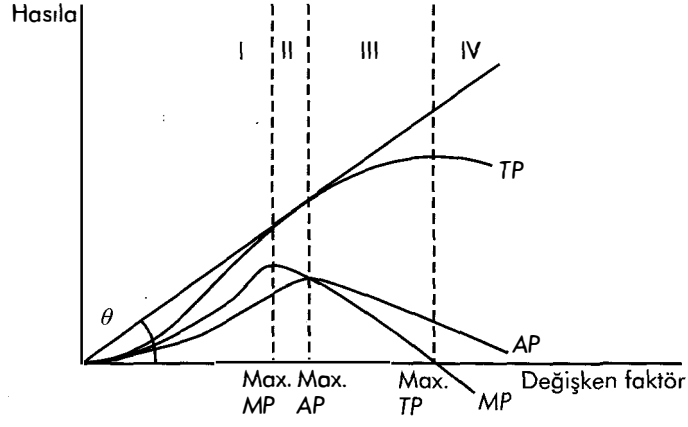

Şekil 3.2

uygulanabileceğini varsaymış ve onun geçerliliğini ya nüfus artışının daha kötü toprağın kullanıma sokulmasını zorunlu kıldığını göstermek üzere tarihe başvurmuşlar ya da herhangi bir anda farklı kalitelerde toprağın sürüldüğü gerçeğinden hareketle mantıksal bir çıkarım yapmaya çalışmışlardır. Belirli bir verimliliğe sahip olan topraktan sabit veya azalan harcamayla ilave ürün elde etmek mümkünse neden daha kötü toprak sürülsün? Ancak ekimin daha kötü toprağa doğru genişlemesi, sabit bir teknik söz konusuyken eşit miktarda emeğin eşit miktarda toprağa uygulanmasıyla genel olarak azalan verimler elde edileceğine kanıt oluşturmaz: Bazı toprak parçalarındaki verim, bunlar diğer parçalardaki verimin düşmesiyle aynı hızda artmadığı sürece, yükselebilir. Ayrıca ekim alanının genişletilmesi, sürekli olarak değişen tekniklerle birlikte seyreden, zamana bağlı bir süreçtir; bu durumda da ekilmemiş toprakların tamamının verimliliği bilinse veya doğru biçimde tahmin edilse bile teknolojideki bir gelişme o zamana kadar kârlı olmadığı düşünülen topraklarda ekim yapmayı kârlı hale getirebilir. Yeni teknik bilgi düzeyinde ekime açılan son dönümlerin daha öncekilerden daha üretken olması mümkündür.

İleriki yıllarda yazan bazı önemsiz yazarlar azalan verimleri *reductio ad absurdum*[3] üzerinden kanıtlamaya çalıştılar. Eğer emek ve toprakta orantılı artırımlar hasılada orantılı veya artan bir artışı beraberinde getirirse ülkenin buğday arzı bir saksıda yetiştirilebilir: O halde ekim alanının genişlemesi azalan verimlerin varlığını kanıtlamaktadır. Ancak artan verimlerle bile, eğer saksıdaki verim gerçek üretimdeki verim kadar hızlı artmıyorsa

3 Olmayana ergi ya da saçma olana indirgeme. (Ç. n.).

ülkenin buğday arzı bir saksıda yetiştirilemez: Ekim alanının genişlemesi artan verimlerle *de* uyumludur.

Benzer şekilde daha sonraki klasik yazarlar toprağın sabit arzının nihayetinde azalan verimleri garanti altına aldığını düşünmüşlerdi. Ancak bu yalnızca iki faktörlü bir modelle çalışıyorsak doğrudur. Üçüncü bir faktör kabul edildiğinde, sermaye emeğe göre yeterince artarak, teknik değişim olmadan bile, artan emek-toprak oranının etkisini dengeleyebilir: Toprak arzının sabit olduğu gerçeği azalan verimler yasasıyla ilgili hiçbir şeyi kanıtlamaz. Sorun, azalan verimlerden tam olarak ne kastettiğimizi açıklama sorunudur ve bu konuda yirminci yüzyılın başına kadar çok az gelişme kaydedilmiştir; Marshall'ın *İlkeler*'inde bile bu sorunun ele alınışı açıkta çok fazla nokta bırakmıştır (10. Bölüm, 16. Kısma bakınız).

Tablo 3.2

Sermaye-ve-emek	Topraktan elde edilen toplam ürün					Topraktan elde edilen marjinal ürün				
	A	B	C	D	E	A	B	C	D	E
0	0	0	0	0	0					
						180	170	160	150	140
1	180	170	160	150	140					
						170	160	150	140	
2	350	330	310	290						
						160	150	140		
3	510	480	450							
						150	140			
4	660	620								
						140				
5	800									

Bir an için azalan verimler yasasının her halükarda ekstansif olmasa da entansif tarıma has olduğunu varsayarsak bunu, fiyatın, üretimin sürdürüldüğü en az elverişli koşul tarafından düzenlendiği görüşü takip eder. 1815 broşürlerini yazan dört yazar da bu görüşü paylaşmış ve buradan rantın, marjinal çiftçinin sermaye ve emek harcamalarının üzerindeki ürün fazlası olduğu sonucuna varmışlardır. Modern dilde bu, fiyatın marjinal maliyet tarafından belirlendiği, ama marj içindeki çiftçinin marjinal maliyetlerinin ortalama maliyetlerini aştığı ve bu fazlalığın toprak sahibine giden rant olduğu anlamına gelir.

8 Diferansiyel rant

Daha kesin konuşalım. Her ne kadar ele alınan marjinal artışlar marjinal analizin gereksindiği gibi ihmal edilebilecek kadar küçük değil, aşırı dereçede büyük olsa da diferansiyel rant kuramı formel olarak marjinal üretkenlik kuramıyla özdeştir. Eşit büyüklükteki beş farklı toprakta üretilen tahıla ait çizelgenin tablo 3.2'de gösterildiği şekilde olduğunu varsayalım. Buradan, ard arda gelen "sermaye-ve-emek" miktarlarının uygulanışıyla ortaya çıkan artan ürün tablosunu türetiyoruz (şekil 3.2).[4] Bir kile tahılın 1 dolar olduğunu varsayıyoruz; dolayısıyla çizelgedeki fiziksel miktarlar, her bir rakamın önüne dolar işareti konularak parasal değerlere çevrilebilir. Homojen miktardaki "kürekli-adamın" fiyatı 140 dolar olarak verilmiştir. Farklı toprak parçaları üzerinde çalışan bütün çiftçiler, değişken faktör maliyetten daha fazla gelir getirdiği sürece bu faktörü uygulamaya devam edecektir. Bileşik "sermaye-ve-emek" miktarları bölünemez olduklarından çiftçi *E* bir birimden daha fazlasını uygulamamayı kârlı bulacaktır. Rekabet, sermaye-ve-emek üretkenliğinin marjinal değerinin bütün toprak parçalarında eşitlenmesini sağlayacak; dolayısıyla *D* ile ifade edilen araziye iki birim, *C* ile ifade edilen araziye üç birim sermaye-ve-emek uygulanacaktır vs. *A* kalitesine sahip arazi, maliyeti 700 dolar olan beş birim sermaye-ve-emekle 800 dolar değerinde ürün –marjinal ürünlerinin toplamı– verecektir. Dolayısıyla *A*'daki rant 100 dolar, *B*'deki 60 dolar, *C*'deki 30 dolar, *D*'deki 10 dolar ve *E*'deki 0 olacaktır. Yatay olarak okuyacak olursak *E*, harcanan sermaye ve emeğin maliyetine eşit (140 dolar) miktarda toplam ürün (140 dolar) veren kalitedeki toprak parçası, yani ekstansif ekim marjıdır. Ancak *E* için kaynak tahsis etmenin maliyeti çıkarılsa bile bu kaynakları ekstansif marja eşit bir entansif marja ulaşılıncaya dek daha yoğun bir biçimde *A, B, C* ve *D*'ye uygulamak da yararlı olacaktır; dikey olarak okunacak olursa entansif marj, en iyi durumdaki araziye uygulanan değişken etmenin, ancak maliyet kadar gelir getiren (140 dolar) son birimidir.

Rantın bu şekilde belirlenmesinin toprağın marjinal üretkenliğine eşit olması olgusu kolaylıkla gösterilebilir. Ricardocu kuramda değişken faktör marjinal ürüne eşit bir ödül elde ederken sabit faktör marj içi artığı elde eder. Sermaye-ve-emeği sabit tutmak ve marjinal dönümden elde edilen ürün değeri maliyete eşit olana kadar toprak miktarını değiştirmek, sabit bir toprak miktarına uygulanan değişken bir sermaye-ve-emek miktarının elde ettiği marj içi artık şeklinde hesaplanan ranta eşit bir dönüm başına

4 Bu metin boyunca, tek ve homojen bir sermaye ve emek miktarına atıfta bulunduğumuzda "sermaye-ve-emek" ifadesinde tire kullandık.

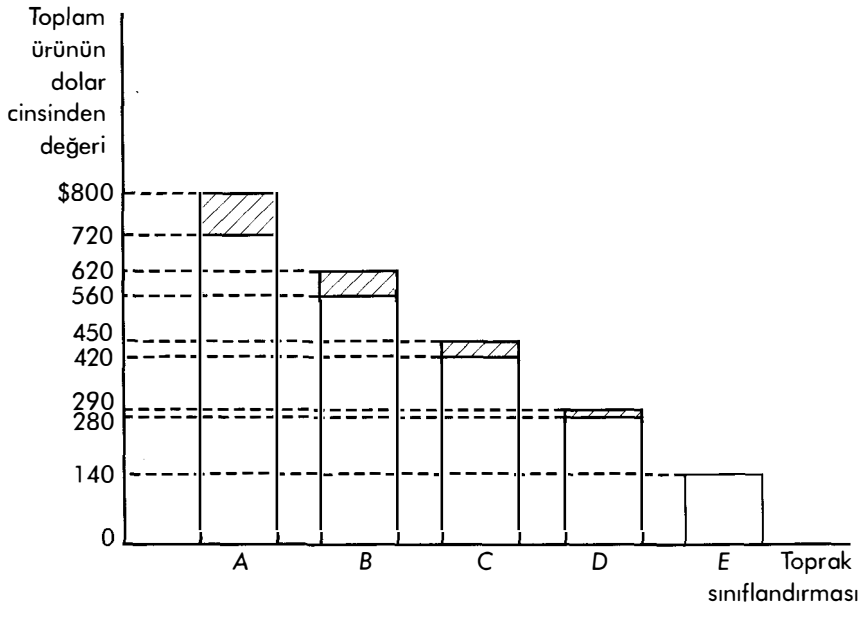

Şekil 3.3

rant vermelidir. Bir birim toprağı, diyelim ki *B*'yi, üretimden çektiğimizi varsayalım. Bu durumda toplam ürün 620 dolar düşer. Açığa çıkan dört birim sermaye-ve-emek şimdi *A, B, C* ve *E*'nin entansif marjlarına uygulanır ki –örneğimizdeki aşırı büyük rakamları göz ardı ederek– bu, 560 dolar değerinde ürün verir. Dolayısıyla *B*'deki marjinal ürün değeri 60 dolara, yani yukarıda bir artık olarak hesaplanan rant için verilen rakama eşittir.

9 Toprağın alternatif maliyeti

Ancak Ricardocu kuramın, modern üretkenlik analizinden ayrılan bir özelliği bulunmaktadır. Ricardocu kuramda ele alınan yegane rant çeşidi tarımsal ranttır; dahası bu, belirli bir ürüne tahsis edilen topraktan değil bir bütün olarak tarımın "ham mahsulünden" elde edilen ranttır. Ziraat için kullanılan ekilebilir toprağın otlak olarak kullanımı gibi bir alternatif söz konusu değildir; emek ve sermaye bir birim topraktan diğerine hareket edip durur, ancak toprağın kendisi alternatif kullanımlar arasında gidip gelmez. Bu, klasik rant kuramında ekstansif marjın varlığını açıklar: Toprağın gerektiği zaman başka bir rant getiren alternatiften değil, gelir getirmeyen bir ataletten, yani bedava elde edildiği farz edilmiştir. Ve toprak bütünüyle uzmanlaşmış ve arz yönünden sabit olduğu için rant, fiyatı belirlemez, fiyat tarafından belirlenir: Ricardo'nun belirttiği gibi, "tahıl, rant ödendiği için yüksek değildir, tahıl yüksek olduğu için rant ödenir." Ancak Adam

Smith'in *Ulusların Zenginliği*'nde (I. kitap, 5. bölüm) işaret ettiği gibi, bir metanın piyasa fiyatı doğal fiyatının altına indiğinde "toprak sahiplerinin çıkarı, derhal topraklarının bir kısmını" bu düşük fiyatlı metadan daha fazla rant getiren kullanımlara tahsis etmek üzere "çekmeleri yönündedir." Burada rant, fiyatın belirlenimine giren, bireysel üreticinin üstlendiği bir maliyettir. Fakat Smith, kitabının rant hakkındaki formel bölümünde (I. kitap, 11. bölüm) toprağın birçok kullanımı olabileceği görüşünü gözden kaçırır ve belirli belirsiz bir şekilde toprağın bütünü için rantı ele almaya geçer. Smith'in takipçileri onun düşüncesinin ikinci kısmına vurgu yapmış ve daha fazla açıklama yapmaksızın, toprağın fırsat maliyetinin sıfır olduğu varsayımından cesur, pratik düsturlar türetmişlerdir.

Bu, Ricardo'nun "toprağın orijinal ve yok edilemez güçlerinin kullanımı" için yapılan ödeme şeklindeki dikkatli rant tanımına açıklık getirmektedir. Bu tanım, toprak sahibinin yatırdığı sermaye için ödediği faizin tamamını, ağaç kütüklerinin sökülmesi ya da madenlerin çıkarılmasından kaynaklanan kazançlarla beraber sözleşmeye dayalı rant ödemelerinin dışında bırakmaktadır. Geriye kalan, bakir arazi ve çıkarılmamış maden zenginlikleri olarak değerlendirilen "topraktan" elde edilen saf ranttır; bu şekliyle toprak, arzı kesin bir şekilde sabit olan, bütünüyle tek bir ürünün üretilmesinde uzmanlaşmış ve verimlilik ve konum farklılıkları haricinde nitelik yönünden türdeş, bitip tükenmez ve yeniden üretilemez bir unsurdur. Öyleyse rant iki nedenle ortaya çıkar. Eğer toprak homojense arzın sınırlı olması "kıtlık rantları" yaratır. Bu durumda rant, sermaye-ve-emeğin tamamının ürünüyle entansif marjın en son biriminin verdiği ürün arasındaki farktır. Toprak nitelik yönünden farklılık gösterdiğinde belirli bir nitelikteki toprağın kıtlığı "diferansiyel rantı" doğurur. Ricardo, dönemin Avrupa'sında ekstansif, rant getirmeyen toprağın mevcut olduğunu, ancak bu gerçek olmasaydı da bunun kuram açısından hiçbir şeyi değiştirmeyeceğinin açık olduğunu düşünmüştü. Böyle bir durumda rant salt bir fark teşkil etmez, ama kıtlık rantları yine de var olurdu.

Klasik iktisatçılar "rantın fiyata dahil olmadığı", yani rantın kaynakların kullanımı için yapılan bir ödeme olmadığı düşüncesinden, toprak sahipleri kurtlara yem edilseler de bunun hiçbir şeyi değiştirmeyeceği yönünde pratik bir sonuç çıkarmışlardı: Toprak rantı "kazanılmamış gelirin" *par excellence*[5] bir örneğidir. Ve gerçekten de, elbette eğer söz konusu olan yalnızca saf iktisadi rantsa, devletin ranta el koyması üretimi etkilemez. Benzer şekilde eğer rant toprak sahiplerinden kiracılara bağışlansaydı tarım ürünlerinin fiyatı ve tarımdaki ortalama kâr oranı tam olarak aynı ka-

5 Mükemmel, türünün en iyi örneği (Ç. n.).

lırdı, çünkü gelir aktarımı tahıl üretiminin marjinal maliyetini değiştirmez. Fakat ranttan feragat edilmesi muhtemelen toprak sahipleri ve kiracıların harcama biçimlerini, dolayısıyla da tarım ürünlerine olan talebi değiştirecektir. Toprağın işlenme marjının konumu tahıl talebinin bir fonksiyonu olduğuna göre bu durumda tahıl üretiminin marjinal maliyeti farklı olacaktır. İlke olarak, tahıl talebinin tam anlamıyla esnek olmadığını –"gıdaya duyulan arzu", diyordu Adam Smith, "her insanda midesinin kapasitesiyle sınırlıdır"– dolayısıyla "işlenmemiş mahsule" olan talep hacmini, nüfusun büyüklüğünü ne belirliyorsa onun belirlediğini varsayan Ricardo kuramdaki bu açığı kapatmıştır. Ancak pratikte marjın konumunun açıklanması, basitçe, ihmal edilmiştir.

10 Bir üretim faktörü olarak toprak

Ricardocu rant öğretisinin özü, daraltılmış bir biçimde de olsa, halen bizimledir. Belirli bir kullanım için ayrılmış toprağın elde edebileceği rantın aynı toprak başka bir amaç için kullanıldığında bir maliyet anlamına geleceğini açıkça kabul eden ilk kişi John Stuart Mill'di. Jevons, toprağın da başka herhangi bir iktisadi girdi gibi bir arz fiyatı olduğunu ve tersinden söylenecek olursa, tamamıyla uzmanlaşmış bütün girdilerin bir diferansiyel rant elde ettiğini göstermek üzere bu ifadeyi benimsedi. Herhangi bir girdinin maliyeti, o girdinin en fazla gelir getirecek alternatif kullanımında elde edeceği kazancın altında olamaz. Daha yakın bir geçmişte bu, girdinin "aktarım geliri" olarak adlandırılmıştır. Herhangi bir girdinin aktarım fiyatının üzerindeki kazançlar "ekonomik rantı" teşkil edecektir; üretken faktörü kiralayan firma açısından rant, üretim maliyetlerinin bir parçasıdır; ancak bir bütün olarak sanayi veya toplum açısından rant, belirlenmiş fiyattır ve faktörün arzını etkilemeksizin vergilendirilebilir. Bir faktörün arzı sabitse ve bu faktörün sunduğu hizmetler sadece belirli bir kullanıma özgüyse aktarım gelirleri sıfır olur ve bu durumda faktörün bütün ödülü, hem firma hem de toplum açısından, ranttır. Ancak hiçbir faktör bütünüyle yeniden üretilemez veya başka kullanımlara tahsis edilemez değildir; bütün bunlar yalnızca ele alınan durumla ilgili zaman dilimine bağlıdır. Örneğin kısa vadede sabit sermaye, makinelerin arzı artırılamaz ve uyarlanamaz olduğu için faiz değil, "rant benzeri" elde eder. Ancak uzun vadede yeni makineler imal edilebilir ve eski makineler yeni amaçlar için kullanılabilir; dolayısıyla rant benzeri her zaman bir ortadan kalkma süreci içinde bulunur. O halde pratikte aktarım geliri ile rant arasındaki ayrım ciddi bir kuşkuya neden olmaktadır ki bu, bir üretim faktörünün arz esnekliğini tam olarak tahmin etmenin zor olduğu anlamına gelir.

Klasik yazarlar toprağa "Doğa'nın bedelsiz hediyesi", insan yapımı üretim araçlarından ve yeniden üretilebilir insan emeğinden farklı bir üretim faktörü olarak yaklaşmışlardır. Ama aslında doğal kaynaklar, bir ilk gelişime ve daha sonra yapılacak bakım harcamalarına ihtiyaç duymak yönünden sermaye mallarının genel durumundan bir farklılık göstermezler. Eğer "topraktan" kastettiğimiz doğanın sunduğu ve herhangi bir maliyet olmadan kullanıma hazır durumdaki kaynaklarsa, topluma ait arazi kaynaklarının çok büyük bir bölümü "toprak" olarak nitelenemez: Akaçlanmış, temizlenmiş ve gübrelenmiş tarlalar, makinelerin olduğu kadar geçmişte harcanmış emeğin de ürünüdür. Eğer "toprak" bir üretim faktörüyse, bunun geçmiş tarafından bugünkü kuşağa serbest mal olarak armağan edilen teçhizat ve ıslah çalışmalarının mirası olduğu belirtilmelidir. Toprağı üretilemez olarak gören klasik eğilim, büyük ölçüde iktisadi değil fiziksel ifadeler üzerinden düşünmenin bir sonucudur. Ancak Marshall arazinin özel bir üretim faktörü olarak değerlendirilemeyeceği yönünde bir iddia da ortaya atmıştır. Bir defa toprak, demiryolları, toprak setleri, köprüler ve bazı binalar gibi, cari tamiratlara yapılan küçük harcamalarla onarılan, çok uzun süre var olmayı sürdüren bazı malların özelliğine sahiptir. Dahası toprak pahalıdır ve bazen, yerleşik bir ülkede bataklıkların kurutulması veya çöllerin sulanmasıyla toprak arzını artırmak imkansız olmaktadır. Sonuç olarak ekonomik mekan arzı, tipik bir biçimde, sermaye malları arzından daha düşük bir esnekliğe sahiptir. Bu anlamda Marshall, özellikle Büyük Britanya gibi ülkelerin koşullarına atıfta bulunarak yapılan klasik rant analizinin özü itibarıyla yanlış olmadığını düşünmüştür. Bazı İngiliz iktisatçılar Marshall'ın ranta ilişkin Ricardocu yaklaşıma duyduğu yakınlığı paylaşmış olsalar da modern iktisat büyük ölçüde toprak rantına ilişkin özel bir kuramın geliştirilmesi gerektiği düşüncesini terk etmiştir. Uzun dönem durağan durum dengesinde toplam ürün emek ve sermayeye yapılan ücret ve faiz ödemelerine ayrılabilir –üçüncü bir üretim faktörü yoktur– ve diferansiyel rant kuramı sadece iktisat kuramının marjinal ilkesinin ilk ortaya çıkışını imlediği için ilginçtir.

11 Tesis değerinin vergilendirilmesi

Ricardocu kuram, yeniden üretilemeyen doğal faktörün getirisi olan toprak rantının vergilendirme için fazlasıyla uygun olduğunu göstermiştir. Ricardo'nun akıl hocası ve takipçisi James Mill, temel bir yıldan itibaren rantın gelecekteki artışının tamamının vergilendirilmesinin önemli bir zarara yol açmayacağı şeklindeki açık sonucu çıkartan ilk kişiydi. Ricardo'nun kendisi bu öneriden memnun kalmamış, ama bu konu onun yaşamı süresince akademik bir sorun olarak kalmıştı. Ancak 1848'de John Stuart

Mill'in, bir kısmı babasının argümanlarını yineleyen, *İlkeler*'inin yayımlanması ve ardından da Mill'in himayesi altında Arazi Kullanım Hakkı Reformu Derneği'nin kurulmasıyla bu fikir popülerlik kazandı. John Stuart Mill cari rantların bütünüyle vergiden muaf tutulmasını ve toprak fiyatındaki artışlara bağlı olarak elde edilen değer artışlarını vergilendirerek "kazanılmamış rantın gelecekteki artışına" vergi konulmasını önermekteydi. Henry George *İlerleme ve Yoksulluk*'ta (1879) biraz daha ileri giderek, yoksulluğu ve iktisadi krizleri (George'a göre iktisadi krizler yalnızca toprak değeri üzerine yapılan spekülasyonun sonucuydu) ortadan kaldıracak bir tedbir olduğunu ileri sürdüğü, fizyokratların savunduğu şekilde tüm rantlara el konulmasını önermekteydi. Bu "tek seferlik bir vergi" olabilirdi, çünkü George vergiden elde edilecek gelirin devletin bütün harcamalarını karşılamaya yeteceğini düşünüyordu. George'un önerisi büyük ölçüde, kısmen kendi beceriksizce sunumundan dolayı, toprağın millileştirilmesinin savunulması olarak anlaşılmıştır. Aslında onun önerdiği yalnızca, arazi üzerindeki tesislerin geliştirilmesiyle elde edilen getirileri muaf tutarak, saf toprak rantının vergilendirilmesiydi. Kısacası "tek vergi", arazi üzerinde kurulu bulunan emlakın kirasına dokunmaksızın boş alan olarak toprağın fiyatını azaltmak üzere tasarlanmıştı; amaçlanan ise bütün emlakı konumundan bağımsız olarak aynı zemine oturtmaktı.

"Tek vergiye" karşı Marshallcı itiraz açıktır: Toprak da dahi bütün ekonomik faktörler kısa vadede "rant" elde edebilir; hatta Ricardocu diferansiyel rant uzun dönemde, verimli, dolayısıyla görece kıt toprağın ekonomik kullanımını özendiren bir teşvik ödemesidir. George buna, hiçbir rant benzerinin toprak rantının kalıcılığına ya da genelliğine sahip olmadığını söyleyerek yanıt verebilir ve Marshall da muhtemelen bu görüşe katılırdı. Ayrıca eğer toprakla ilgili saf ekonomik rantın tesis geliştirmesiyle ilişkili her türlü ranttan bir mesafe-girdisi olarak ayrıştırılabilmesi idari açıdan mümkün olsaydı Marshallcı argüman gücünün bir kısmını yitirmiş olurdu: Mekan arzının esnekliği aslında hayli düşüktür (fakat sıfır olmadığına, çünkü toprağın uzunluk ve genişlik kadar derinliğinin de olduğuna dikkat çekilmeli). George'un peşinde olduğu, arazi spekülasyonunu ortadan kaldırmaktı ve bütün enerjisini "tesis değerleri" üzerine konulacak vergi ile "iyileştirme" üzerine uygulanacak vergi arasındaki ayrımı netleştirmek üzere kullanmalıydı. Ancak argümanının bu yönü *İlerleme ve Yoksulluk*'ta çok az geliştirilmiştir. George bunun yerine bütün ateşini toprak sahiplerinin, devletin vergilendireceği bütün rantlar için bir defalığına tanzim edilmesi önerisine yönlendirmiş, bunun önerisini, yalnızca rant bedelinin gelecekteki artışlarını vergilendirmeye indirgediğini fark etmiştir.

George'un önerdiği gibi bir vergi sistemini hayata geçirmenin idari zorlukları, artan oranlı gelir vergisi kapsamında gelir ve sermayenin birbirinden ayrıştırılması konusundan daha zor değildir. Böyle bir verginin hızla büyüyen kentler dışında büyük miktarda gelir getireceği konusunda bir kuşku olmadığına göre tesis değerinin vergilendirilmesi ilkesiyle, yani arazi üzerinde yapılan düzenlemeler bütünüyle veya kısmen vergiden muaf tutularak toprağın vergilendirilmesi ile ilişkili bir sorun olmaması gerekir. En nihayetinde, elbette, mesele mülkiyet haklarının ihlal edilebilirliği ile ilişkilidir: Toprak sahiplerinin mülkiyet hakları ile George'un önerdiği verginin mevcut tesislerde uyaracağı geliştirmeler kıyaslanmalıdır. Yine de metruk bir emlağa yatırım yapılmasını sağlamak istiyorsak, bunu gerçekleştirmenin tesis değerinin vergilendirilmesinden daha kolay birçok yolu vardır. Diğer yandan eğer hoşumuza gitmeyen, arazi spekülasyonu ve topraktan elde edilen "kazanılmamış gelir" ise bunun çözümü gelir vergisi kapsamında sermaye kazançlarına ilişkin yaklaşımın değiştirilmesi ve topraktan uzakta yaşayan toprak sahiplerine ek vergi konulması olabilir. Eğer bütün bunların çok fazla idari güçlük doğuracağı düşünülüyorsa toprağın kamulaştırılmasını savunabiliriz. Ancak arazi spekülasyonunun iktisadi bir işlevi olduğunu unutmamalıyız: İnsanlar, belirli mahallerin gelecekteki iktisadi gelişimleri hakkında farklı beklentilere sahiptir ve doğru öngörüde bulunanların elde ettikleri kârlar, şüphesiz, doğru öngörüde bulunamayanların zararlarına denk olacaktır. Toprağı kamulaştırdığımız takdirde toplum, hatalı öngörülerin neden olduğu maliyetleri ödemek zorunda kalacaktır; hayalet kasabaların ve çöken mahallelerin varlığı bu tür hataların seyrek yapılmadığını göstermektedir: Arazi değeri her zaman her yerde yükselmemektedir.

Her ne olursa olsun eski tip klasik iktisadın mükemmel bir örneği olan *İlerleme ve Yoksulluk* basıldığında, dönemin otuz sene gerisinde bulunmaktaydı ve önde gelen bir toplumsal sınıfın gelirine el konulması Victoryen dindarlıkla yetişmiş bir kuşağa fazlasıyla tiksindirici geliyordu. Sonuç olarak tesis değerinin vergilendirilmesi kavramı hiçbir zaman ciddi bir şekilde tartışılmadı ve bugüne değin bunun yegâne örnekleri Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya ve Yeni Zelanda'da bulunan yerel idarelerde görüldü. Mill'in daha yumuşak önerisi ise 1909 tarihli Britanya Bütçesi'nde inşaat amacıyla kullanılmayan kentsel araziler için benimsenmiş ve 1947 tarihli Britanya Kent ve Kır Planlaması Yasası sonunda bütün araziler için gelecekte elde edilecek rantın vergilendirilmesi ilkesini uygulamıştır.

Tohumlarını Ricardo'nun attığı düşünce, marjinal faydanın ilk savunucularına olduğu gibi Ricardo'nun doğrudan takipçilerine de karşı ko-

nulamaz gelmiştir. Walras da, Wicksteed de, bedelinin tamamının ödenmesi kaydıyla, toprağın kamulaştırılmasını savunuyorlardı. Walras'ın planı mülk sahiplerinin, gelecekte elde edilecek rantların faiz ödemeleri için kullanıldığı ve borcun böylece kapatıldığı bir tahvil verilerek tazmin edilmesiydi. Fakat toprağın fiyatı, mevcut faiz haddiyle iskonto edilmiş beklenen gelecek rantlardan başka bir şey olmadığına göre, arazi bedelinin tamamının ödenmesi rant gelirlerinin tamamının yıllık faiz ödemelerine gideceği ve devletin hiçbir zaman tahvilleri geri alamayacağı anlamına gelebilir. Walras, Ricardo gibi, büyüyen bir ekonomide rantların artış eğilimi gösterdiğini varsayarak çözdü: Mülk sahiplerine 99 yıllık bir satın alma işlemi temelinde belirlenmiş bir fiyat önerdi –bu, tek bir birey söz konusu olduğunda ömür boyu ödeme yapılmasına karşılık gelmektedir ve 99 yılın sonunda ise bütün rantlar devlete geçecekti. Burada da, başka yerlerde olduğu gibi, olayların gelişimi Ricardo'nun teşhisinin doğruluğunu teyit etmediği için bu öneri de neredeyse ilan edildiği anda mahkum edilmiştir.

İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR

J. C. Wood, *Thomas Robert Malthus. Critical Assessments,* 4 cilt (1986)'da Malthus hakkındaki 100 makaleyi yeniden bastı, ancak bu makalelerin yalnızca yaklaşık dörtte biri nüfus kuramıyla ilişkili. Ben bunlara bir düzineden biraz fazla makaleyi *Pioneers in Economics 16. Thomas Robert Malthus and John Stuart Mill* (1991)'de ekledim. Wood tarafından yeniden basılan J. J. Spengler, "Malthus and the Theory of Population", *CJEPS,* 1945'e ve K. Davis, "Malthus and the Theory of Population", *The Language of Social Research* içinde, der. P. F. Lazarsfeld ve M. Rosenberg'e özel olarak borçluyum. G. F. McClearly, *The Malthusian Population Theory* (1953) kuramın hızlı bir savunusunu yapmakta ve Senior ile Malthus arasındaki çok açıklayıcı yayımlanmış mektupları yinelemektedir; Senior da başka birçok klasik iktisatçı gibi, *Ricardian Economics* (1958), bölüm 6'da ortaya koyduğum üzere, 1830'larda Malthuscu nüfus kuramını terk etmeye başlamıştı. Kısa süre önce yayımlanmış, Malthus üzerine zekice bir sunum D. Winch, *Malthus* (1987)'dir. Malthus, Darwin'e ilham vermiştir; bu, Malthuscu nüfus kuramı insanlardan ziyade hayvanlara daha uygun olduğu için pek de şaşırtıcı sayılmaz. S. Gordon, "Darwin and the Political Economy: The Connection Reconsidered", *JHB,* 1989, yeniden basım *Economics and Biology* içinde, der. G. M. Hodgson (1995), doğa bilimlerinin iktisat üzerindeki etkisinden ziyade, iktisadın doğa bilimleri üzerinde etkili olduğu bu yegane örnek hakkında eksiksiz bir yaklaşım sunmaktadır.

D. H. Buchanan Smith'ten Marshall'a rant kuramının klasik bir değerlendirmesidir: "The Historical Approach to Rent and Price Theory", *EC,* 1929, yeniden basım: *Readings in the Theory of Income Distribution* içinde, der. W. J. Fellner ve B. F. Haley (1946). S. B. Cord, *Henry George: Dreamer or Realist?* (1965) ve R. V. Andelson, *Critics of Henry George. A Centenary Appraisal of their Strictures on Progress and Poverty* (1979), Henry George'un 1880'lerin Karl Marx'ı gibi olduğunu bizlere anımsatmaktadır.

4. BÖLÜM
RICARDO'NUN SİSTEMİ

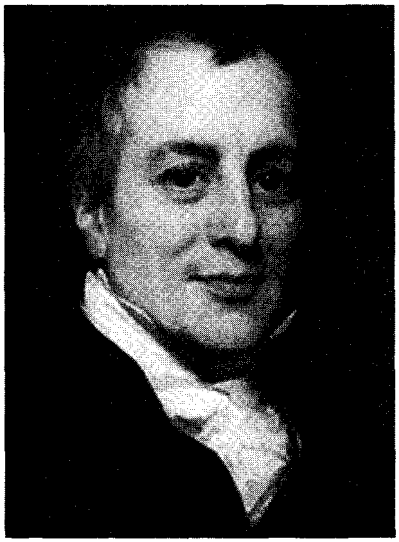

David Ricardo

Ricardocu sistemin merkezinde, doğal kaynakların kıtlığı nedeniyle iktisadi büyümenin er ya da geç tükeneceği düşüncesi durur. Sistemin en genel çerçevesi, bütün ekonominin, azalan verimlere tabi sabit bir toprak arzına türdeş (homojen) miktarlarda "sermaye-ve-emek" uygulayarak buğday üreten dev bir çiftlikten ibaret olduğu varsayılarak kavranabilir. Ricardo'nun sermaye ve emeği tek bir değişken girdiye indirgeyerek üç değişkenle uğraşmaktan nasıl kaçındığını zaten görmüş bulunuyoruz. Argüman bir tane daha basitleştirici varsayıma sahip: Nüfus büyüklüğünün basit bir fonksiyonu olan buğday talebi esneklikten tam olarak yoksundur; belirli bir nüfustan söz ettiğimiz anda buğday hasılası belirlenmiş demektir. Bu noktada değişken girdinin marjinal ürününü elde edeceğini ve sabit faktörün, toprak, gerek ekstansif, gerekse entansif ekim için değişken faktörün ortalama ve marjinal ürünü arasındaki fark tarafından belirlenen bir "artık" elde edeceğini göstermek üzere marjinal üretkenlik kuramına başvuruyoruz (şekil 4.1). Rant, toplam ürün ($0CDM$) eksi sermaye-ve-emeğin marjinal ürünü (AM) çarpı uygulanan sermaye-ve-emek miktarına ($0M$) eşittir. Toplam ürün ya ortalama ürün eğrisi altındaki dikdörtgene ($0CDM$) ya da marjinal ürün eğrisi altındaki alana ($0EAM$) eşit olduğundan, rant, şekildeki taranmış, üzerinde "rant" yazılı üçgenden gözlenebilir. Rantın büyüklüğü sadece ortalama ve marjinal ürün arasındaki fark, yani azalan verimleri yaratan güçlerin kuvveti tarafından belirlenir. Eğriler şekilde yalnızca kolaylık olması amacıyla düz çizgi olarak gösterilmiş olsa da ileride göreceğimiz gibi, Ricardo'nun aritmetik örnekleri her ikisi de düz çizgi olan ortalama ve marjinal üretkenlik eğrileri varsaymıştır.

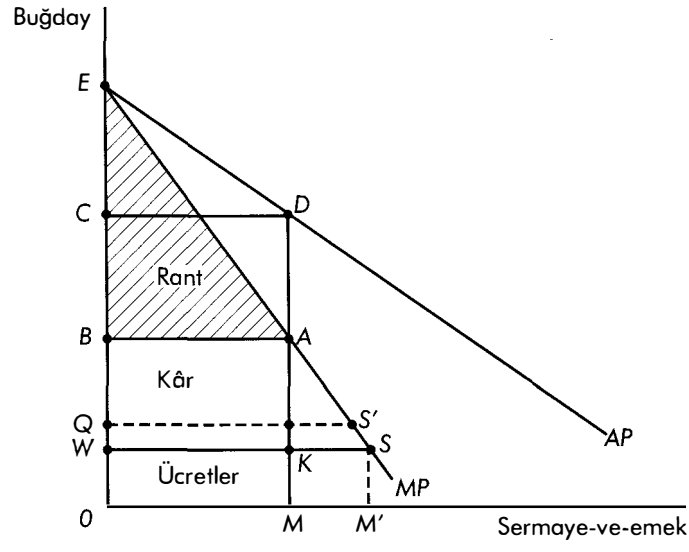

Şekil 4.1

1 Buğday kârları kuramı veya tahıl modeli

Kuramın anlaşılır marjinal üretkenlik kısmı üzerine bu kadar söz yeter. Şimdi argümanın bütünüyle klasik kısmına bakalım: Sermaye ve emek sabit oranlarla bir araya geldiğine göre marjinal üretkenlik kuramı sermaye ve emek arasında ürün-eksi-rantın bölüşümünü belirleyemez. Bu noktada geçimlik ücret kuramı, ücret oranını buğday cinsinden emeğin sabit arz fiyatı ($0W$) ile belirlemek üzere devreye girmektedir. Emek arzı eğrisi (WS) geçimlik ücret düzeyinde tam esnekliğe sahiptir. Bir artık olarak hesaplanan toplam kâr, toplam ürün-eksi-rantla ücret ödemelerinin ($0WKM$) farkına eşittir; sermaye-ve-emek başına kâr, bileşik dozun (AM) marjinal ürünü eksi ücret oranına (KM) eşit olur. Bu bileşik doz, aslında, iki çeşit sermaye arasındaki oran sabit tutulmak kaydıyla, bir birim sabit-ve-döner-sermaye-ve-emektir. Fiziksel olarak ifade edilirse alet edevatın büyüme hızı ile emek gücünün büyüme hızı her zaman eşittir ve varsayılan geçimlik ücret düzeyiyle beraber, bu ikisinin bir araya getirildikleri oran ihtiyaç duyulan döner sermaye miktarını belirler. Sermayenin çevrim hızı bir yıl olduğu takdirde –tarım hasadını düşünün– sermaye yalnızca emeğe yapılacak yıllık ödemelerden oluşur. Başka bir deyişle sermaye ücret giderine ya da buğday cinsinden toplam emek talebine, yani "ücret fonuna" ($0WKM$) eşittir. Argümanın üçüncü "numarası" da budur: Sabit sermaye, avadanlığın bir yıl içinde yıpranması şartıyla ortadan kaybolmuştur. Yıllık kâr oranı toplam kârın yatırılan sermayeye oranıdır ve yıllık sermaye yal-

nızca dolaşan veya döner sermaye olduğundan buradan toplam kârın ücret ödemelerine oranının dev çiftliğin kâr oranını istihdam edilen sermayenin bir yüzdesi olarak belirlediği sonucu çıkmaktadır. Dolayısıyla kâr oranı,

$$r = \frac{Kâr}{Ücret} = \left(\frac{AM - KM}{KM}\right)\%100 = \left(\frac{AM}{KM} - 1\right)\%100$$

Şimdi, eğer $0W = KM$ ise geçimlik ücret düzeyi nereden bakılırsa bakılsın sabit kabul edilebilir, dolayısıyla da kâr oranı sermaye-ve-emeğin marjinal ürününe (AM) bağlıdır ve onun değişimiyle doğru orantılı olarak değişir.

Kâr oranı pozitif olduğu sürece kapitalistler birikime yönelirler. Sermaye birikim süreci içerisinde emek gücü oransal olarak büyür, (AM) sağa doğru kayar ve $AM = KM = SM'$ ve $r = 0$ olduğu durgun duruma varıncaya kadar hem sermaye-ve-emeğin marjinal ürünü hem de kâr oranı azalır. Argümanı, altına düşüldüğünde kapitalistlerin yatırım riskini üstlenmek istemeyecekleri asgari bir kâr oranının (diyelim ki $0M$) bulunduğunu varsayarak sınayabiliriz: Ricardo'nun *obiter dicta*'sıyla[1] uyumlu en basit varsayım, sermayenin varoluşu için gerekli bu asgari ödülün küçük, ama pozitif bir sabit olarak kabul edilmesidir. Bu, argümanı hiçbir şekilde etkilemez; yalnızca durgun duruma ulaşma süresi kısalır. Ayrıca teknik ilerlemenin üretkenlik fonksiyonlarını yukarıya doğru kaydırdığı kabul edilmelidir ki bu da durgun durumu uzaklaştırmaya hizmet eder. Bu kısmen uzun dönem emek arzı eğrisinin (WS) işçiler daha yüksek yaşam standartlarına alıştıkça zaman içinde yukarıya doğru kaydığı gerçeğiyle dengelenir. En nihayetinde geçimlik ücret, nüfus artışının durduğu ücret düzeyidir, ama bu ekonomi durgun duruma varmadan gerçekleşmez. Sermaye birikimi sürekli olarak emeğin "piyasa değerini" "doğal fiyatının" üzerine çıkartır; bu da nüfus artışını tetikler ve piyasa ücret oranı bir kez daha doğal ücretlere doğru geriler. Süreç, ücretler bütün ürün-eksi-rantı yiyip bitirdiğinde, yani kârlar kabul edilebilir asgari düzeye gerileyince sona erer.

Ne olacağını göstermek amacıyla toplam ürün-eksi-rant eğrisini emek gücü büyüklüğüne karşı grafiğe döktük: "Emek gücünü" "nüfus" olarak da okuyabilirsiniz, çünkü klasik iktisatta işgücüne katılım oranı her zaman verili bir sabit olarak kabul edilmiştir (şekil 4.2). Nüfus = $0M$ iken, ücret ödemeleri = RM (bir önceki $0WKM$ dikdörtgenine eşit) ve toplam kârlar = PR'dir (bir önceki $WBAK$ dikdörtgenine eşit). Ücret oranı, ücret ödemelerinin işçi sayısına bölümü, yani

1 Görüş, mütalaa (Ç. n.).

$RM / 0M$ = tan α'dır ve sabit olarak varsayılmıştır. Pozitif kârların varlığı yatırımı teşvik eder ve piyasa ücretlerini RM'nin üzerine çeker; bu da yatırımı dizginleme eğilimine neden olur; ama diğer yandan tetiklenen nüfus artışı piyasa ücret oranını yeniden doğal ücrete doğru gerilemeye zorlar ve bu durumda kârlar $P'R'$ olarak, daha fazla yatırımı teşvik eder ve bu durum S durgun durumuna ulaşılıncaya kadar sürer. Eğer sermaye birikimi her zaman gerçekleşiyorsa piyasa ücret oranının doğal ücret oranına gerilemesi hiçbir zaman gerçekleşmeyebilir; emek talebi sürekli olarak emek arzını aşar. Bunun sonucu işçilerin daha yüksek bir asgari varoluş düzeyi, yani işçinin daha fazla emek "üretmesi" için hiçbir özendiricinin olmadığı düzey, beklentisi içine girmesi olacaktır. O halde grafiğimizdeki ücret doğrusu saat yönünün tersine dönecek, sonuç olarak da durgun duruma daha kısa süre içinde ulaşılacaktır. Şunların tamamı argümanı savunmak adına göz ardı edilmiştir: Geçimlik ücret düzeyi yalnızca "alışkanlıklar ve adetler" tarafından belirlenmiş bir veridir. Sistemi durgun durumun kararlı dengesine doğru sürükleyen sermaye birikimidir; nüfus artışı sadece bu intibak sürecinin bir yan ürünüdür. Dolayısıyla Ricardo sisteminde iktisadi büyüme çoğunlukla, bütün demografik intibak süreçleri sanki sermaye stokunun henüz emek gücüne ve mevcut toprak arzına optimal düzeyde intibak etmemesinden kaynaklanıyormuş gibi görülmektedir. Ricardo sistemini modern okur açısından anlaşılması zor kılan tam da bu özelliğidir: O, karşılaştırmalı statik ile karşılaştırmalı dinamiğin bir ve aynı çerçeve içerisindeki bir karışımıdır.

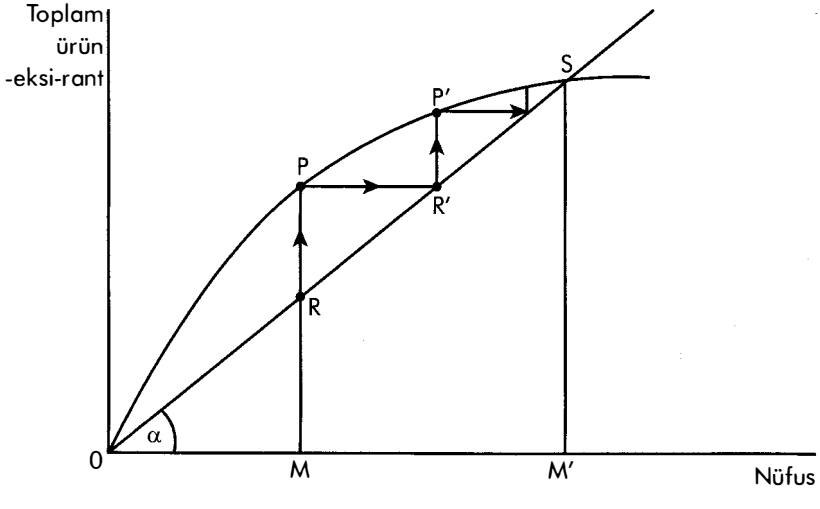

Şekil 4.2

Ana sonucumuza geri dönecek olursak, ekonomideki kâr oranı azalan verimlerin gücüyle doğru orantılı olarak değişir. Nüfusun, geçim araçları tarafından konulan sınıra kadar artması yönündeki Malthuscu eğilim, buğday veya "tahıl" cinsinden sabitlenmiş bir reel ücret düzeyinde istihdam edilebilecek emek arzının tam manasıyla sınırsız olmasını temin eder. Herhangi bir sabit sermaye çeşidi söz konusu değildir ve bütün sermaye döner sermayedir. Başka bir ifadeyle buğday, dev çiftliğin yegâne çıktısı ve yegâne girdisidir. Emek gücü arttıkça ilave nüfusu besleyecek ekstra buğday yalnızca ekimi daha verimsiz toprağa doğru genişleterek veya hali hazırda ekili olan toprağa azalan getiriyle ilave sermaye-ve-emek uygulayarak üretilebilir. En verimsiz toprakta üretim yapan işçi başına düşen net buğday hasılasıyla işçi başına buğday cinsinden sabit ücret arasındaki fark kiracı çiftçiye kâr olarak gider. Rekabetin işleyişi sayesinde daha üstün toprağın işlenmesinin getirdiği avantajlar artan rant şeklinde bütünüyle toprak sahibine gidecektir. Daha fazla toprak işlendikçe işçi başına net ürün düşerken reel ücret aynı kalır. Bu durumda işçi başına kârın azalacağı açıktır. Aynı zamanda kullanılan sermayenin buğday cinsinden değeri de artar, çünkü buğday üretimi sürekli olarak harcanan gerçek kaynaklar cinsinden daha pahalı hale gelir. Azalan işçi başına kârları artan işçi başına sermayeye böldüğümüzde, sermayenin elde ettiği kâr oranı, ki yatırım motivasyonunu bu oluşturur, düşer. Sonunda sermaye birikimi bir sona ulaşmak zorundadır.

Ancak ekonomi, birisi "tahıl" üreten tarım gibi ücret malları sektörü, diğeri de kâr ve ranttan yapılan harcamalarla tüketilen "kumaş" gibi bir mal üreten bir imalat sanayi sektöründen oluşan iki sektöre sahip olursa ne olur? Ricardo daha önce yazmış olduğu *Düşük Tahıl Fiyatlarının Stok Kârları Üzerindeki Etkisi Üzerine Deneme* (1815) başlıklı broşüründe bunun esas meseleyi etkilemeyeceğini söylüyordu. Sermayenin elde ettiği nominal kâr oranı, denge durumunda her iki sanayide de eşit olmak zorundadır. Tarımda buğday hem yegâne girdi hem de yegâne çıktıdır; dolayısıyla tarımda nominal kâr oranı buğday cinsinden kâr oranından sapamaz, çünkü buğday fiyatındaki herhangi bir değişim girdileri ve çıktıyı aynı anda etkiler. Ancak imalat, buğdayı sadece kumaş üretmek için sermaye girdisi olarak kullanmaktadır, dolayısıyla ekonominin bütününde kâr oranının eşitliği kumaşın fiyatıyla buğdayın fiyatı arasında belirli bir ilişkinin bulunduğunu ima eder. Buğday cinsinden kâr oranı düşerse kumaşın buğday cinsinden fiyatı, kumaş üretiminin buğdaydan daha kârlı olmasını önlemek amacıyla düşmek zorundadır. Tekrar edecek olursak, bütün fiyatlar buğday cinsinden ölçülmektedir ve sanayideki "nominal" kâr oranı tarımdaki buğday cinsinden kâr oranı tarafından belirlenir ve bu da tamamıyla

buğdayın üretim fonksiyonuna bağlıdır; Ricardo'nun ünlü vecizelerinden biriyle söyleyecek olursak, "diğer bütün zanaatlardaki kârları düzenleyen çiftçinin kârıdır".

Değerin belirlenmesi sorununa girmeksizin kâr oranının salt fiziksel ifadelerle belirlenmesini açıklamak üzere üretilen bu zekice argüman literatürde "tahıl modeli" olarak bilinmektedir. Ancak modern dönemde *David Ricardo'nun Eserleri*'ni derleyen Piero Sraffa, Ricardo'nun *Deneme*'sinde böyle bir düşünce tarzının olduğunu belirleyebilmiştir. Gerçekten de Ricardo'nun aklının bir yerinde bir tahıl modeli olduğuna ilişkin bir kanıt yoktur, fakat tahıl modeli yorumu, ekonomiyi iki sektörden ibaret kabul eden, ancak buna karşın kâr oranının tam olarak tek sektörlü bir ekonomideki gibi belirleneceğini söyleyen Ricardo argümanlarının hemen hemen tamamını derli toplu bir şekilde ussallaştırmaktadır. Bununla birlikte son kertede Ricardo'nun *Deneme*'sine dair tahıl modeli yorumunun "rasyonel bir yeniden yapılandırma" olduğu ve Ricardo'nun kendisinin hiçbir zaman, tarımdaki buğday cinsinden kâr oranından ekonominin geneli için geçerli ortalama kâr oranını çıkarsamak amacıyla yapılması zorunlu olan şu varsayımları yapacak, yani ücretlerin yalnızca buğdaya harcandığını, tüm tarımsal ürünlerin ücret malları olduğunu ve bütün mamul malların da hiçbir zaman işçiler tarafından tüketilmeyen lüks mallar olduğunu varsayacak kadar ileri gitmediği belirtilmelidir.

Ricardo *Deneme*'de bütün fiyatların tahıl fiyatlarıyla birlikte düştüğü veya yükseldiği varsayımı altında tahılı tarımın türdeş olmayan girdilerini toplulaştırmak amacıyla bir ölçüt olarak kullanmış ve gerek tarımın gerekse imalatın girdi ve çıktılarının tahıl cinsinden ifade edildiği aritmetik örneklere başvurmuştur; ancak bunlar yine de Ricardo'nun analizine olduğundan çok daha fazla kesinlik ve tutarlılık atfeden tahıl modeli versiyonunun epey uzağındadır. Normal şartlarda "tahıl" ile "kumaş" arasındaki ticaret haddinde bir değişiklik olması reel ücretleri değiştireceğini ve bunun da "diğer bütün zanaatlardaki kârları düzenleyen çiftçinin kârıdır" önermesini geçersiz kılacağını söylemek yeterlidir. Tahılla kumaş arasındaki ticaret haddi göreli fiyatlardaki bir değişimi içerir ve böyle bir fenomenin analizi bir değer kuramı gerektirir. Ricardo ilk kez *Deneme*'den iki yıl sonra, 1815'te, basılan *İlkeler*'de değer kuramı sorununu ele almıştır.

2 Emek değer kuramı

Adam Smith göreli fiyatların emek değer kuramını, farazi bir "ilkel ve orijinal toplum durumuna" uygulamakla sınırlı tutmuştu. Ricardo bir adım öteye geçerek tek faktörlü bir değer kuramının "ticarete dayalı bir top-

lumda" fiyatların belirlenişini ancak eksikli bir biçimde açıklayabileceğini vurguladı. Ancak emek değer kuramının tarihinde Ricardo'nun bu konuyla ilgili şüpheleri, olumlu kabullerinden daha fazla önem taşımıştır. Ricardo, tam rekabet altında emek maliyeti kuramının neden yeniden üretilebilir metaların göreli fiyatlarını tam olarak açıklayamayacağını gösteren kişi olmuştur. Ricardo emek değer kuramına bir biçimde bağlı kalmışsa, bu ancak kaba bir ampirik kestirim düzeyinde ve emek değer kuramı, modelini açıklamak için uygun bir araç olduğu içindir. Onun temel amacı, bunu kendisi söylemektedir, nispi fiyatları açıklamak değil, "sanayi hasılasının bölüşümünü belirleyen yasaların belirlenmesidir". Ama yine de bir an için neden tek faktörlü bir değer kuramının çevremizde gözlemlediğimiz nispi fiyatları açıklayamayacağı üzerinde duralım.

Tek bir üretim faktörüyle karşı karşıya olduğumuzda bir ürünün fiyatı, o faktörün birim çıktı başına gereksindiği ortalama girdinin faktörün parasal ödülüyle çarpımına eşittir. X_1 ve X_2 diye iki mal olsun. Her bir malın birim çıktı başına, w_1 oranında ödüllendirilen a birim emek girdisine ihtiyaç duyduğunu varsayalım. Bu durumda uzun dönem fiyatlarını veren üretim maliyeti denklemleri şunlar olur:

$$p_1 = w_1 a_1 \qquad p_2 = w_2 a_2.$$

Emek homojense, tam rekabet $w_1 = w_2$ olmasını sağlar. Dolayısıyla nispi fiyatlar, talebin durumundan bağımsız olarak, tamamıyla göreceli emek-girdisi gereksinimleri tarafından belirlenir:

$$\frac{p_1}{p_2} = \frac{a_1}{a_2}$$

İki veya üç faktör kullanıldığında bile saf bir değerin emek-maliyeti kuramı, emek maliyetleri toplam maliyetler içinde önemli bir paya sahip olduğu için, halen nispi fiyatlardaki bütün *önemli* değişimleri az çok tahmin edebilecektir. Samuelson'un belirttiği gibi, "tek faktör hipotezinin işlevsel önemi, tek başına teknolojiye verdiği güçlü tahmin değeridir."

Ancak sermayenin varlığı –bu yalnızca döner sermaye bile olsa– basit bir emek değer kuramının hiçbir zaman nispi fiyatlardaki değişimleri *tam olarak* tahmin edemeyeceğine işaret eder. Üretim zaman gerektirir ve işçilerin bugün, bitmiş tüketim mallarına ihtiyacı vardır; işçiler, gerçekte gelecekteki bir zamanda satılacak olan bugünün emeğinin bitmiş ürünlerinden kendilerine ödeme yapılmasını bekleyemezler. Dolayısıyla işveren, toplamı "ücret fonu" veya dolaşan sermayeyi oluşturan bitmiş malları işçiye "önceden verir". Kapitalist, işçilere "önceden verdiği" üretim süreci içeri-

sindeki malların parasal değeri üzerinden bir faiz elde etmek zorundadır. Nihai tüketim malları ile tamamlanmamış sermaye mallarından oluşan nihai ürünün parasal akışı ödenen ücretleri aşar ve bu fazlalık kapitalistlerin faiz getirileridir. Bu faiz basitçe, girdilerin tatbik edilmesiyle çıktının ortaya çıkışı arasında daima bir zaman geçmesinden kaynaklanır. Onu kimin alacağı ise kimin gereken "beklemeyi" gerçekleştirebileceği ile ilgili bir sorundur. Daha sonra ortaya çıkan Avusturya sermaye kuramının diliyle ifade edecek olursak, işçiler üretim sürecinin tamamlanmasını bekleyemeyecekleri için mevcut mallara bir prim ödemeye zorlanırlar; gelecekteki çıktının mevcut faiz oranıyla iskonto edilmiş şimdiki değeri ücretlerin şimdiki değerine eşittir, ancak normal koşullarda çıktı, faiz oranı pozitif olduğu için, şimdiki değerini aşar. "Beklemenin" asgari bir ödül oranını hak eden bir üretim faktörü olup olmadığı sorusunu şimdilik yanıtlamadan bırakalım –her halükarda bu, Ricardo'yu herhangi bir şekilde endişelendiren bir soru değildir. Mevcut argüman açısından ihtiyaç duyduğumuz tek şey, piyasa faiz oranının ya da klasik ifadeyi kullanırsak kâr oranının normal şartlarda pozitif olmasıdır.

Bir an için konudan sapıp, klasik işletme kârları kuramının bugün "saf" faiz oranı, yani risksiz vadesiz tahviller üzerindeki faiz diye adlandırabileceğimiz şeye karşılık geldiğini belirtelim. Bu, klasik iktisatçıların reel sermayenin getiri oranıyla piyasa faiz oranını birbirinden ayıramadıkları anlamına gelmez, ancak hiçbir belirsizliğin olmadığı uzun dönem dengesinde bu iki oran eşittir; dolayısıyla klasik iktisatçılar değer ve bölüşüm kuramlarında bu ayrımı göz ardı etmişlerdir. Şimdilerde faiz elde eden kapitalistle kâr elde eden girişimci arasında bir ayrım yapıyoruz. Bu ayrımın kökeni, edilgen yatırımcıların "akçalı çıkarları" ile etkin bir şekilde sermayeyi kullanan işadamlarını karşılaştıran Adam Smith'e kadar gider. Ancak klasik yazarların kafasındaki büyük ölçüde hem zımni faizi hem de kârı elde eden firma sahibi-yönetici tipidir. Kelimenin modern anlamıyla bu biçimdeki kârlar kısmen aksak rekabete dayanan tekel kazançlarını, kısmen arz esnekliği bulunmayan faktörlerden gelen "rantları" ve kısmen de belirsizliğe katlanmanın getirilerini kapsar (11. bölüm, 21. kısma bakınız). Klasik dönemde kâr hakkındaki teoremler, esasen kârdan ziyade faiz hakkındaki teoremler olarak, bu üç etkenden herhangi birine değinmemiştir. Buna rağmen bir klasik kâr kuramından söz etmeyi sürdüreceksek bu, alışılagelmiş kullanım böyle olduğu içindir; klasik faiz kuramından bahsetmek aslında daha doğru olurdu.

Argümana geri dönelim: Kâr oranı pozitif olduğu zaman bir metanın fiyatı sadece onu üretmek için gerekli olan emeğin miktarı tarafından de-

ğil, aynı zamanda o emeğin üretim sürecinde cisimleştiği zamanın uzunluğu tarafından da etkilenir. Bir ürünün fiyatı, uzun dönemde içerdiği ücret maliyeti ile yatırılan sermayenin elde ettiği kâr marjının toplamına eşittir. Eğer bir işçi bir kile buğdayı *bir* yılda, iki işçi de bir yarda kumaşı *bir* yılda üretiyorsa, bu iki malın nispi fiyatı her birini üretmek için gereken emeğin oranına eşittir: Kumaş buğdaydan iki kat pahalı olacaktır. Verili herhangi bir kâr *oranında* kumaştan kazanılan kâr *miktarı* buğdaydan kazanılanın tam olarak iki katı olacak ve kâr oranındaki hiçbir değişim bu sonucu farklılaştırmayacaktır. Ama eğer bir işçinin bir kile buğdayı üretmesi için *bir* yıl gerekirken, iki işçinin bir yarda kumaşı üretmesi için *iki* yıl gerekli olursa, ilk yılın ücretleri üzerinden elde edilen kârların kendisi ikinci yılda kâr elde etmek durumunda olacaktır; bu durumda kumaşın buğdaydan dört kat pahalı olmasından ziyade –iki yıl için iki işçiye karşılık bir yıl için bir işçi– kumaşın buğday cinsinden nispi fiyatı aslında dörtten daha fazla olacaktır. Ve şimdi kâr oranında bir değişim, iki malı üretmek için gereken göreceli emek miktarları öncekiyle aynı kalmış olsa da, nispi fiyatları etkileyecektir. Daha kısa ve özlü bir biçimde ifade edersek, eğer X_1 ve X_2 eşit olmayan t_1 ve t_2 sürelerinde, $t_1 > t_2$ olmak kaydıyla, üretiliyorsa, r 'ye dönem başına kâr oranı dersek, uzun dönem fiyatlarının üretim maliyeti denklemleri şöyle olacaktır:

$$p_1 = wa_1(1+r)^{t}_{1}, \quad p_2 = wa_2(1+r)^{t}_{2}$$

buradan,

$$\frac{p_1}{p_2} = \left(\frac{a_1}{a_2}\right)(1+r)^{t_1 - t_2}.$$

Buradan $t_1 - t_2$ olmadığı takdirde yalnızca emek katsayılarından göreli fiyatları tahmin edemeyeceğimiz sonucu çıkmaktadır. Kısacası, üretim sürecine emekle birlikte sermaye de dahil olduğunda emek değer kuramı nispi fiyatları açıklayamamaktadır; bunun, sermayeyi yalnızca döner sermaye olarak kabul ettiğimizde dahi böyle olduğunu belirtelim. Sabit sermayenin varlığı elbette emek zamanı cinsinden bir açıklamadan daha da fazla sapmamıza yol açar.

3 Sermaye maliyetleri ve emek değerleri

Ricardo, *İlkeler*'ine ilk bölümünü tamamını yukarıda sunduğumuz konuya ayırmıştır. Ricardo, eşit olmayan üretim dönemlerinden söz etmek yerine, saf emek-maliyeti kuramına yönelik itirazları "Sabit ve dolaşan

sermayenin farklı oranları", "Sabit sermayenin eşit olmayan dayanıklılık süreleri", "(Ürün) pazara getirilmeden önce geçmesi zorunlu olan zaman" ve "(Sermayenin) işverene geri dönüş hızı" şeklinde gruplamıştır; ancak bütün bunlar, Ricardo'nun belirttiği şekliyle itirazlar, "bir zaman sorunu" şeklinde konulmuş olup, bu gözlem Ricardo'yu Avusturya sermaye kuramının babası yapmaktadır. Ve metaların farklı üretim zamanlarından ya da bunun tersinden, yani sermayenin farklı devir hızlarından söz etmemiz hiçbir şeyi değiştirmez. İkinci ifade Ricardo'nun anlayışını işletmenin gündelik diline tercüme etmek gibi bir avantaja sahiptir. Eşit birim maliyetlerle üretilen metalar, kârların devir hızı eşitken, eşit fiyatlara satılır. Sermayenin devir hızı üzerindeki kâr oranı, rekabete dayalı bir sistemde farklı dönemler için değil, aynı dönem için eşitlenme eğilimi içerisindedir. Eğer bir sermaye toplamı her gün 10 dolar getiriyorsa, iki yılda bir 20 dolardan daha fazlasını getirmek zorundadır; aksi takdirde iki yıllığına yatırılmayacaktır. *Yıllık* kâr oranının eşitliği aslında daha kısa bir sürecin daha uzun olandan daha kârlı olmamasını garanti eder.

Esasında sorun Ricardo'nun anladığından biraz daha karmaşıktır. Sermaye, döner sermaye ile sınırlandırılarak sorun bir "zaman" sorununa indirgenmiştir. Ancak sabit sermaye, Ricardo'nun düşündüğü gibi, döner sermayeden yalnızca daha dayanıklı olması temelinde ayrıştırılamaz. Makine şeklindeki sabit sermayeyle çalışan emek, bir yan ürün olarak, bir sonraki üretim döneminde kullanılacak olan kısmen daha eski bir makine üretir. Kullanılmış makinenin, ilk maliyeti, işletim döneminde geçerli olan ücret ve faiz oranları, ve amortisman payının ödenme yöntemi tarafından belirlenen bir fiyatı vardır. Bu, bugün bile tam olarak çözülmemiş çeşitlilikte güçlükleri beraberinde getirmektedir. Ricardo'dan sonra sermaye kuramının tarihi, Böhm-Bawerk'ten Wicksell'e kadar, bu nedenle sabit sermayenin değil, döner sermayenin incelenmesiyle sınırlı kalmıştır (12. bölüm, 8. kısma bakınız). Ama yine de bizim amaçlarımız açısından sabit sermayenin kullanılması ortaya atılan meseleye dair bir farklılık getirmez. Mallar farklı sabit sermaye-emek oranlarıyla üretilir ve dayanıklı makinelerde cisimleşmiş sermaye, makinenin yaşam süresi boyunca her yıl nominal olan kâr oranını elde etmiştir. İşçi başına düşen makine miktarı arttıkça maliyet fiyatı içinde emek dışı gelirin ağırlığı artar ve ücret maliyetlerinin satış fiyatına oranı azalır. Dolayısıyla aynı miktarda doğrudan emekle, ama farklı miktarda ve farklı dayanıklılığa sahip makinelerle üretilen mallar aynı fiyattan satılamazlar. Buna makinelerin yalnızca cisimleşmiş emek oldukları şeklinde yanıt vermek faydasızdır, çünkü meselenin esası bir makinenin şimdiki değerinin, geçmişte onun üretiminde harcanan ücretleri

yıllık faiz ödemeleri nispetinde aşmasıdır. Sermaye mallarının yalnızca emeğe indirgenemeyeceğini ileri sürmek gerekli değildir, çünkü bugünün sermaye mallarını üreten dünün emeğinin kendisi de dünün sermaye malları ve toprağıyla çalışmaktaydı ve bu sonsuz bir geriye gidişle Cennet Bahçesi'ne kadar sürüp gider. İlk makinenin çok uzun zaman önce yalnızca emek tarafından üretilmiş olduğu doğru olsa bile, gerçek, emek değer kuramının o zamandan itibaren nominal fiyatları belirleyen en az bir unsuru düzenli olarak ihmal ettiği şeklindedir. Bu tür bir güçlüğün talebin ihmal edilmesiyle hiç alakası olmadığını belirtelim; bu, ekonomideki bütün ürünlerin arz eğrileri tam esnekliğe sahip olsa, dolayısıyla bütün fiyatlar arz tarafından belirlense bile var olmaya devam eden bir güçlüktür.

Bu önemli itiraza yanıt vermeyen herhangi bir emek değer kuramı analitik olarak tatmin edici olamaz. Bilhassa Ricardo kuralın bu istisnasını keşfettikten sonra omuzlarını silkerek, bunun neden olduğu sapmaların büyüklüğünün, malların üretimi için gereken emek miktarının değişimi yanında önemsiz olduğunu söylemiştir. Bu açıklama, eğer göreli fiyatların herhangi bir anda nasıl belirlendiğini açıklamaya çalışıyorsak hiç elverişli değildir. Ama eğer Ricardo gibi temelde bu sorunla ilgilenmiyorsak, yalnızca ilgili emek katsayılarının bilgisinin, özellikle de küçük olduğu takdirde, fiyat değişimlerinin büyük kısmını açıkladığı doğrudur. Belirli şartlar altında emek değer kuramı fiyat belirlenimi sorununa dair faydalı bir ilk yaklaşım sunabilir, ama hiçbir zaman bir ilk yaklaşımın ötesine geçemez.

4 Ricardo Etkisi

Ricardo'nun değer kuramı sorununa yaklaşım tarzı, onun bölüşüm sorunlarıyla ilgili uğraşısını göstermesi açısından tipiktir. Başlangıçta paranın diğer bütün mal ve hizmetler üzerindeki, ekonomideki ortalama fiyat düzeyi tarafından ölçülen, satın alma gücünün sabit olduğunu, dolayısıyla bölüşümün belirli bir reel milli gelirin toprak sahipleri, kapitalistler ve emekçiler arasında paylaşımı sorunu olduğunu varsaymıştır. Marj içi bir artık olan rant, fiyatların belirlenmesine dahil olmaz. Bu nedenle bir metanın değeri, rant-harici toprağa uygulanan değişken girdiler tarafından belirlenir ve bölüşüm de, ilk bakışta, ürün-eksi-rantın sermaye ve emek arasında paylaşılması sorunudur. Sektörler arasında sermaye-emek oranlarının farklı olması, nominal ücret oranları veya kâr oranındaki değişimlerin zorunlu olarak fiyatların, dolayısıyla da ürün-eksi-rantın yapısını değiştirdiği anlamına gelir. Fiyat *düzeyinde* cari ücretlerin değişmesine bağlı bir değişim, paranın sabit alım gücü varsayımıyla zaten devre dışı bırakılmıştır. Ricardo, altın madenciliği de dahil bütün sektörlerde ücretlerin tamamen genel bir artışı-

nın fiyatları artıramayacağını iddia etmiştir: Metaların hem altın fiyatlarını artırmak hem de altının meta fiyatını artırmak imkansızdır, çünkü bunlardan biri diğerinin tersidir. Altın yurtiçinde çıkarılmıyor bile olsa, eğer söz konusu ülke kağıt paranın altına tam olarak dönüştürülebildiği bir altın kambiyo standardı uyguluyorsa, argüman geçerliliğini koruyacaktır; böyle bir durumda bütün yapmamız gereken Hume'un sikke akım mekanizmasını uygulamaktır (1. bölüm, 2. kısma bakınız). Buradan geriye yalnızca cari ücretlerin fiyatların *yapısı* üzerindeki etkisi kalmaktadır.

Sraffa'nın dediği gibi: "Sermayenin farklı oranlarının veya dayanıklılık düzeylerinin değer üzerindeki etkisine iki farklı açıdan bakılabilir. Birincisi eşit miktarda emek tarafından üretilen iki metanın göreceli değerlerinde bir *farkın* meydana gelmesi açısından. İkincisi ise ücretlerdeki bir artışın göreceli değerde bir *değişiklik* yaratması açısından." Buraya kadar bunlardan ilkine vurgu yaptık, ama Ricardo'nun ilgilendiği asıl olarak ikincisiydi. Ricardo, sabit satın alma gücünün parasal karşılığı ile ölçülen ücretlerdeki bir artışın emek-yoğun malların fiyatını sermaye-yoğun malların fiyatına göre artıracağı ya da başka şekilde ifade edersek bunun sermaye-yoğun malların fiyatını düşüreceği gerçeği karşısında hayrete düşmüştü. Ortalama fiyatlar sabit tutulduğuna göre, aritmetik ortalamanın tanımı gereği, *sürgit* bir biçimde ortalama sermaye-emek oranıyla üretilmiş bir metanın fiyatı ücret oranlarındaki bir artış nedeniyle değişmeyecektir. Böyle bir meta cinsinden ölçüldüğünde, buğday gibi emek-yoğun bir malın fiyatı artarken kumaş gibi sermaye-yoğun bir malın fiyatı düşer. Bu etki için bir isme ihtiyacımız var, çünkü hikayemizde sık sık karşımıza çıkacak. Neyse ki, onun zaten bir ismi var. Onu ilk kez Hayek "Ricardo Etkisi" olarak adlandırmıştır (12. bölüm, 27. kısma bakınız).

5 Değerin değişmeyen ölçüsü

Ricardo, bir bütün olarak ekonomideki aritmetik ortalamaya eşit üretim döneminde üretilmiş bir metanın "değişmeyen bir değer ölçüsü" olacağını fark etmişti: Nispi faktör gelirlerindeki değişimlerle değişmeyen bir ölçüm standardı. Eğer toplam ürün-eksi-rant bu ölçüyle ölçülecek olursa, değeri ürünün sermaye ve emek arasındaki bölüşümündeki her değişimle birlikte farklılaşmayacaktır. Belirli bir sermaye ve emek miktarı için bu toplam ürün daima aynı değere sahip olacaktır. Ricardo değişmeyen bir ölçü birimi olmaya en fazla "altının" yaklaştığına karar vermiş ve bazı yerlerde on iki aylık dönemin, hem altın üretimi hem de bir bütün olarak ekonominin "ortalama üretim dönemi" olarak kabul edilebileceğini öne sürebilmiştir; ancak bu tür önermelerin olayın izahı olarak ciddi bir şekilde öne sürülüp

sürülmediği pek belli değildir. Fakat ekonomideki genel "dolambaçlılık (dolaylılık)" düzeyini hangi metanın temsil edeceği söylenirse söylensin ilke aynı kalmaktadır.

Buraya kadar her şey yolunda... Milli geliri genel olarak fiyatların ağırlıklı bir endeksiyle deflate etmek yerine, onu "altının" hipotetik fiyatıyla deflate ediyoruz. Fakat Ricardo'nun zihninde, endeks-sayısı sorununa dair bu çözüm, mallar arasındaki değişim oranlarındaki farklılaşmaların kaynağını belirleme sorunuyla karışmaktadır. Normal koşullarda buğdayın nominal fiyatındaki bir değişim tarımdaki üretim şartları hakkında bize hiçbir şey söylemez. Altın standardı altında buğdayın nominal fiyatı, buğday üretmek daha maliyetli olduğu için yükselebileceği gibi altın madenciliği sektöründe teknik gelişim nedeniyle de yükselebilir. Aynı gelişme, emek talebindeki bir artış nominal ücret oranlarını yukarıya doğru çektiğinden ve buğdayın altına kıyasla daha emek-yoğun bir ürün olmasından da kaynaklanabilir. Ancak Ricardo, buğday fiyatının tarımda girdi gereksinimlerinin artması nedeniyle yükselmesi hakkında kesin konuşmak istemekteydi. Bu amaçla bir adım daha atarak değişmeyen ölçünün bütün dönemlerde sabit bir sermaye ve emek miktarıyla üretilmiş olarak algılanması gerektiğini belirtmiştir.

Bu kendi başına yine de yeterli değildir. Ücret oranlarında veya kâr oranındaki bir değişim, eğer buğday üretimindeki sermaye yoğunluğu toplumsal ortalamadan saparsa, değişmeyen standartla ölçülen buğday fiyatını değiştirir. Buğdayın nispi fiyatının azalan verimlerin baskısı nedeniyle arttığını varsayalım. Bu durumda reel ücretlerin sabit kalabilmesi için nominal ücretlerin artması gerekir ve sonuç olarak buğdayın değişmeyen standart cinsinden fiyatı, bu defa buğday üretimine katılan girdilerle hiçbir ilişkisi olmayan bir nedenle değişmiş olur. İşçiler, standart cinsinden ölçülen fiyatları düşen mamul mallar tüketiyorlarsa sorun daha da karmaşık bir hal alır. Değişmeyen standardın, milli gelirin üretimine katılan üretim faktörleri arasındaki bölüşümden bağımsız olarak değerinin tespit edilmesini sağlamasına karşın, bu sorunu çözmek konusunda bize bir yardımının dokunmadığı gayet açıktır.

Ricardo'nun bu noktayı kavradığı ve iki farklı sorunu teke indirgeyerek bunun etrafından dolandığı anlaşılmaktadır. Değişmeyen ölçü yalnızca ekonominin bütünü için "ortalama üretim dönemi" içinde ve sabit bir sermaye ve emek miktarıyla üretilmekle kalmaz, bu ortalama dönem tarımın yıllık üretim döngüsüne eşit kabul edilir. Dolayısıyla buğday, değer ölçüsü cinsinden 1 dolara satıldığında bu bir kile buğdayın üretilmesi için 1 dolar olarak adlandırılan altının üretilmesi için gereken sermaye ve emek

miktarıyla aynı miktarda sermaye ve emeğe ihtiyaç duyulduğu anlamına gelir. Buğday fiyatı ücret oranından etkilenmez ve fiyat sadece, bir tanesi kendisininki, diğeri de "ideal paranınki" olmak üzere, iki emek katsayısı tarafından belirlenir. Uzun bir yolculuktan sonra bir kez daha 1815 tarihli *Düşük Tahıl Fiyatı Üzerine Deneme*'ye atfedilebilecek orijinal "tahıl modeline" geri dönmüş oluyoruz.

İlkeler'de bulunan değer üzerine ünlü bölümün tamamı ve Ricardo'nun yazdığı son makale bu prosedürü gerekçelendirme çabası içerisindedir. Bu çaba tam anlamıyla arapsaçına dönüşür, çünkü Ricardo iki farklı sorunu tek bir sorunmuş gibi ve aynı anda çözmeye çalışmaktadır: Bir yandan gerçek net milli hasılanın toplanabilmesini sağlayacak uygun bir sosyal muhasebe birimi bulunması, diğer yandan da her iktisadi mala, söz konusu malın "üretiminin zorluğu veya kolaylığını" yansıtan bir mutlak sayı atfedilmesi. Bu iki sorunun da altında emek değer kuramına yöneltilen şu kaçınılmaz itiraz yatar: Gerek bir malın, gerekse de milli hasılanın bütününün değeri, giderlerin sermaye ve emek arasındaki bölüşümünden etkilenir. Aslında Ricardo bu Gordion Düğümü'nü sermayeyi göz ardı ederek çözer. Ricardo, en baştan sermayeyi doğrudan ihmal etmek yerine, kendisini hepsi aynı sermaye-emek oranıyla üretilmiş olan malları karşılaştırmakla sınırlandırır. Toplam ürünün değerini elde etmek için tarımda ve altın madenciliğinde bulunan ortalamayı büyütüp, aynı sermaye-emek oranına sahip toplama ulaşırız. Ortalamadan daha sermaye yoğun mallar olacaktır, ama bunların karşısında, sorunun tanımı gereği, aynı miktarda daha az sermaye yoğun mal da bulunacaktır. Ücretlerin kârlara oranında gerçekleşen değişimler malların bu ortalama etrafındaki dağılımını değiştirecek, ancak ortalamanın kendisini, dolayısıyla da sadece ekonomide kullanılan sermaye ve emek miktarının bir fonksiyonu olan toplam hasılanın değerini etkilemeyecektir. Sermaye yılda bir çevrim gerçekleştirmekte ve böylece yalnızca ücret ödemelerinden oluşmaktadır; ödenen ücretler tamamıyla ücret mallarına harcanmaktadır; bütün ücret malları sadece buğdaydan oluşmaktadır ve buğday (ve altın) milli hasılanın değerini belirlemek için kullanılan ölçü olmaktadır. Buradan toplam hasılanın değerinin sadece emek gereksinimleri tarafından belirlendiği sonucu çıkmaktadır. Şurası açık ki, burada söz konusu olan, sorunları tanım dışında bırakarak çözen bir el çabukluğudur. Fakat Ricardo'nun serimi öylesine dolambaçlıdır ki onun gerçekten değerin emek maliyeti kuramını ispatladığını düşünerek kendimizi kandırabiliriz.

Aslında eğer Ricardo, Malthus'tan bu kadar çok eleştiri almış olmasaydı *İlkeler*'in ilk basımında geliştirilen değişmeyen ölçü tanımını, yani ser-

maye tarafından hiçbir şekilde desteklenmeyen, her zaman aynı miktarda emek gerektiren meta, devam ettirebilirdi. Bu durumda buğdayın yalnızca emek tarafından üretildiği söylenir, ardından da argüman tam olarak üçüncü baskıda ortaya konulduğu şeklinde sürdürülürdü. Ricardo'nun değer hakkındaki bölümde yapmaya çalıştığı, kusurlarına rağmen, büyüyen bir ekonomide bölüşümün "gerçek" doğasını açıklamak için uygun bir kestirme yol bulmaktı. Bu bölümün anlaşılması kelimenin tam anlamıyla imkansızdır, çünkü bölüm halen varsayımların sadece içerimleri üzerinden bir anlam taşıyacağı gerçeğiyle yüzleşmeden varsayımlar üzerinden düşünme sürecinin işaretlerini taşımaktadır; Ricardo niyetini açıklığa kavuşturabilmiş olsaydı bu bölüm ikiye bölünebilir ve belki de argümanın daha sonraki bir aşamasına bırakılabilirdi.

6 Bölüşümün temel teoremi

Daha önce tek sektörlü tarım ekonomisinde kâr oranının, toprağa uygulanan sermaye-ve-emeğin marjinal ürünüyle doğru orantılı değiştiğini görmüştük; yani,

$$r = \left(\frac{AM}{KM} - 1 \right) \%100$$

Fakat *AM*/*KM* toplam ürün-eksi-rantın, tersi nihai ürün eksi ranttan emeğin aldığı pay olan, toplam ücretlere oranıdır. O halde kâr oranı, eğer "ücretlerden" kastımız bir yıllık bir yatırımdan elde edilen nihai üründen (eksi rant) emeğin aldığı paysa, ücretlerle ters orantılı değişir. Ricardo'nun "temel teoremi" budur. Sisteme parayı dahil ettiğimizde bu teoremin para cinsinden kâr oranı ve para cinsinden ücret oranına uygulanabileceğinin varsayılması gerekmektedir. Bu, bazen iddia edildiği gibi, sadece bir göreli paylar sorunu değildir. Ricardo'nun böylesine açık bir hususu vurgulamak üzere bu kadar çok zahmete girmiş olması mümkün değil. Ayrıca bu ancak rant payını çıkarttığımızda apaçık bir husus olmaktadır. Bu, rant payının belirlenmesi gerektiği için, milli hasıla bakımından apaçık bir husus *değildir*. Her ne olursa olsun, şimdi çıktısı buğdaydan daha fazlası olan parasal bir ekonomi açısından temel teoremin ne anlama geldiğini açıklayalım. Bunun, hayli basit bir modelin evirilip çevrilmesinin güzel bir örneği olduğu görülecektir. Zor görünse de aslında basit cebir ve biraz da giriş düzeyinde kalkulustan ibarettir. Ricardo'nun formülasyonuna ilişkin burada benimsediğimiz gösterim Pasinetti'ye aittir ve bu, son yıllarda, Ricardo'nun kastının matematiksel olarak ne anlama geldiğini açıklamaya çalışan girişimlerden yalnızca bir tanesidir.

Eğer buğday fiyatı ekim yapılan alanların marjında belirleniyorsa rant buğdaydan başka bir ürüne harcanıyor olmalıdır. Bunun için toprak sahipleri tarafından tüketilen ve aynı zamanda bütün fiyatları ifade etmek için kullandığımız *ölçüm standardı* ya da ölçü olarak "altını" devreye sokalım. İki sektörlü ekonomimizde iki üretim fonksiyonu bulunmaktadır:

$$\text{Buğday: } X_1 = f(N_1),$$
$$\text{Altın: } X_2 = f(N_2),$$

$N_1 + N_2 = N$ ekonomideki toplam işçi sayısını ifade etmekte ve sermaye ile emek her zaman sabit oranlarla bir araya getirildiğinden, aslında N_1 ve N_2 buğday ve altın üretmek için gereken sermaye-ve-emek miktarına karşılık gelmektedir. $t_1 = t_2$ olduğunu, yani altın ve buğdayın aynı sürelerde üretildiğini (böylece "değerin değişmeyen ölçüsü" sorunundan kurtuluyoruz) varsayıyoruz; böylelikle,

$$\frac{p_1}{p_2} = \frac{a_1}{a_2}.$$

Fakat a_2, yani bir birim altın üretmek için gereken sermaye-ve-emek, *ölçüm standardının* tanımı gereği sabit varsayılmaktadır. Dolayısıyla buğdayın göreli fiyatı bütünüyle a_1, yani rantı olmayan arazide bir birim buğday üretmek için gereken sermaye-ve-emek miktarı tarafından belirlenir.

Notasyonumuzu standart hale getirmek için;

Buğdayın üretim fonksiyonu: $X_1 = f(N_1)$, $f'(N) > 0$ ve $f''(N) < 0$ kısıtlarına tabidir; başka bir ifadeyle pozitif bir marjinal ürün ve azalan marjinal verimlilik özellikleri gösterir. (1)

Altının üretim fonksiyonu: $X_2 = \dfrac{N_2}{a_2}$, a_2 sabittir. (2)

Toplam işçi sayısı: $N = N_1 + N_2$ (3)

Reel ücret ödemeleri: $\overline{W} = \overline{w}N$, $\overline{w}$ = buğday cinsinden sabit reel ücret oranı. (4)

Fiziksel sermaye stoku: $K = \overline{W}$. (5)

Yıllık reel rant: $\overline{R} = X_1 - N_1 f'(N_1) = f(N_1) - N_1 f'(N_1)$, toplam ürün eksi rant olmayan arazi marjındaki ürün. (6)

Tarımda yıllık reel kâr: $\overline{\pi}_1 = X_1 - \overline{R} - \overline{w}N_1$ (7)

Altın endüstrisinde yıllık reel kâr: $\overline{\pi}_2 = X_2 - \overline{w}N_2$ (8)

Altının nominal fiyatı: $p_2 = a_2 = \frac{N_2}{X_2} = 1$ (9)

Argümanın en önemli adımlarından bir tanesi şudur: İki metaya dayanan, nispi fiyatların sadece birim çıktı başına gereken göreceli emek miktarıyla belirlendiği bir ekonomide, nominal fiyatları ifade etmek için bir metanın *ölçü standardı* olarak seçilmesi, o metanın emek-girdisi katsayısının bire eşitlenmesiyle aynı anlama gelir. Buğdayın nominal fiyatı;

$$p_1 = \left(\frac{a_1}{a_2}\right) p_2 = a_1 = \frac{N_1}{(X_1 - R)} \quad (10)$$

(6) numaralı denklemi yerine koyduğumuzda, (10) numaralı denklem şu şekilde de yazılabilir:

$$p_1 = \frac{N_1}{X_1 - X_1 + N_1 f'(N_1)} = \frac{N_1}{N_1 f'(N_1)} = \frac{1}{f'(N_1)} \quad (10a)$$

Başka bir deyişle buğday fiyatı tarımda istihdam edilen emeğin marjinal üretkenliğinin ters fonksiyonudur.

Tarımda marjinal parasal (nominal) kâr: $p_1 \bar{\pi}_1 = p_1 (X_1 - \bar{R} - \bar{w} N_1)$ (11)

Altın endüstrisinde nominal kâr: $p_2 \bar{\pi}_2 = p_2 X_2 - p_1 \bar{w} N_2$ (12)

Ekonominin bütününde nominal kâr:

$$\pi = p_1 \bar{\pi}_1 + p_2 \bar{\pi}_2 = p_1 X_1 - p_1 \bar{R} + p_2 X_2 - p_1 \bar{W} \quad (13)$$

(13) numaralı denklemdeki $(p_1 X_1 - p_1 \bar{R})$ ifadesi, buğday ürününün parasal değeri eksi ranttır. (10) numaralı denklemi yerine koyarsak, bu ifadenin N_1'e eşit olduğu görülür; yani eğer,

$$p_1 = \frac{N_1}{(X_1 - \bar{R})} \text{ ise o halde, } p_1 (X_1 - \bar{R}) = N_1 \text{ olur.}$$

(9) numaralı denklemden toplam altın ürününün değerinin, $p_2 X_2$, N_2'ye eşit olduğu görülmektedir. Parasal bir değer belirli bir işçi sayısına eşit olamayacağından, bu sonuç boyut olarak imkansız görünmektedir. Ancak bu modelde parasal değerle bir birim altın üretmek için gereken emek miktarını, (N_2 / X_2), kastettiğimizi hatırlamalıyız. Dolayısıyla (13) numaralı denklemdeki ilk üç ifade $= N_1 + N_2$ olur. Ayrıca dördüncü ifade,

$p_1\overline{W}$, kendisi de $(N_1+N_2)\overline{w}p_1$'e eşit olan toplam ücret ödemeleridir. O halde toplam nominal kâr şu şekilde de yazılabilir:

$$\pi = (N_1+N_2)(1-\overline{w}p_1) \tag{13a}$$

Toplam nominal rant:

$$p_1\overline{R} = p_2X_2 = N_2 \tag{14}$$

Parasal (nominal) ücret oranı:

$$w = p_1\overline{w} = \frac{\overline{w}}{f'(N_1)} = \overline{w}a_1 \tag{15}$$

Son olarak, nominal kâr oranı:

$$r = \frac{\pi}{p_1K} = \frac{(N_1+N_2)(1-\overline{w}p_1)}{\overline{w}p_1(N_1+N_2)}$$

$$= \frac{1-\overline{w}p_1}{\overline{w}p_1} = \frac{1}{\overline{w}p_1} - 1 = \frac{f'(N_1)}{\overline{w}} - 1. \tag{16}$$

Ulaştığımız sonuç, Ricardo'nun 1815 tarihli broşüründeki basit "tahıl modeli" yorumuyla aynıdır: Reel ücret oranı veriyken, kâr oranı N_1'in marjinal ürünüyle doğru, –artık buna şu noktayı ekleyebiliriz– buğday fiyatı ve nominal ücret oranıyla ters orantılı değişir. Ücret malı olmayan malların var olması gerçeğine rağmen kâr oranı bütünüyle ücret malları sanayisinin dışındaki üretim koşullarından bağımsız olarak belirlenir. Elbette bu sonucun işçilerin bütün ücretlerini buğdaya harcamaları koşuluna ve geçerken, ekim marjlarına bakarak rantı devre dışı bırakmış olmamıza bağlı olduğu bir gerçektir. Ve nispi fiyatları belirlerken "ranttan kurtulmak" konusunda Ricardocu yöntemin aslında pek de meşru olmadığı, çünkü marjın konumunun talebin, dolayısıyla da ücret ve kâr oranlarının bir fonksiyonu olduğu not düşülmelidir; örneğin kâr oranı düştükçe o zamana kadar ekilemez olarak nitelenen arazide ekim yapılması baskısı artacaktır. Ancak Ricardo modelinde tüketimde ikame, hatırlayacağımız gibi, buğday çıktısı, dolayısıyla toprağın verimlilik sıralamasına göre sınıflandırılması nüfus büyüklüğü ve tarımsal üretimin teknik koşulları tarafından belirlendiği için göz ardı edilmiştir. Ranttan kurtulabiliriz, çünkü toprak arzı sabittir *ve* toprağın nihai ürününe olan talep de sınırlıdır.

7 Sermaye birikiminin etkisi

Bu noktada sistem üç olası dinamik uyum sürecine tabidir: Piyasa ücret oranı doğal ücret oranından farklılaştığında gerçekleşecek nüfus uyumu, r yatırımı teşvik edecek asgarî oranı aştığında sermaye birikiminde görülecek uyum ve X_1 üretim fonksiyonunu kaydıran teknik ilerleme. Bunlardan ilki Ricardo tarafından "güçlü sonuçlar" çıkartmak adına çoğunlukla bir kenara bırakılmıştır. Üçüncüsü parantez içinde ele alınmış, ancak argümanın esası teknik değişimden soyutlanmıştır. Büyüyen bir ekonomiye dair Ricardocu sonuçların büyük kısmı ikinci mekanizmaya dayanılarak üretilmiştir. Ricardo'nun gayreti sermaye birikim süreci içerisinde ürün fiyatları, faktör fiyatları ve faktör paylarına ne olduğunu tarif etmekle sınırlıdır. Vardığı sonuçlar basitçe bütün önemli değişkenlerin sermayeye göre türevlerinin alınması ve türevlerin işaretlerinin incelenmesiyle, bütün fonksiyonlar tek değişkenli olduğundan bu basit bir sorundur, ortaya konmaktadır. (5) numaralı denklemi, $K = \overline{W} = \overline{w}N$ ya da $N = K / \overline{w}$, yeniden yazarak aşağıdaki denklemi elde ederiz:

$$\frac{dN}{dK} = \frac{1}{\overline{w}} > 0 \text{, yani toplam istihdam artmaktadır.} \qquad (17)$$

(5)'in orijinal biçiminden,

$$\frac{d\overline{W}}{dK} = 1 > 0 \text{, yani reel ücret ödemeleri artmaktadır sonucu çıkmaktadır.} \qquad (18)$$

$(N_1 + N_2) = K / \overline{w}$ ve (6)'dan,

$$\frac{d\overline{R}}{dK} = f'(N) - N_1 f''(N_1)\frac{dN_1}{dK} - f'(N) = -N_1 f''(N_1)\frac{dN_1}{dK} > 0 \qquad (19)$$

yani toplam rantların arttığı sonucu çıkmaktadır.

Bu sonuca, $f''(N_1) < 0$, dolayısıyla $-N_1 f''(N_1) > 0$ ve $dN_1 / dK > 0$ üzerinden varılmıştır.

(10a)'dan,

$$\frac{dp_1}{dK_1} = \left\{\frac{-f''(N_1)}{[f'(N_1)]^2}\right\}\frac{dN_1}{dK} > 0 \text{, yani tahıl fiyatının}$$

yükseldiği sonucuna ulaşırız. (20)

(15)'ten,

$$\frac{dw}{dK} = \bar{w}\left(\frac{dp_1}{dK}\right) > 0 \text{, yani parasal (nominal)}$$

ücret oranının arttığı sonucuna ulaşırız. (21)

Son olarak (16)'dan,

$$\frac{dr}{dK} = \left[\frac{f''(N_1)}{\bar{w}}\right]\frac{dN_1}{dK} < 0 \text{ sonucuna ulaşırız.} \quad (22)$$

Toplam çıktı değerinin $(p_1X_1 - p_1\bar{R}) + p_2X_1 = N$ olduğunu dikkate alarak toplam gelir içinde ücret, kâr ve rant paylarını tanımlamakla devam edebilir ve sermayeye göre türevleri alarak sermaye birikimi sürecinde göreceli paylara ne olacağını inceleyebiliriz. Ancak elde edeceğimiz ifadeler, üzerinde yorum yapmak açısından hayli karışık olacaktır. Tek sektörlü buğday modeline geri dönüp, aynı notasyonu kullanırken alt indisleri çıkartmak daha basit bir işlem olacak ve aynı amaca hizmet edecektir. Ricardo sadece büyüyen bir ekonomide kâr oranının düşeceğini ileri sürmemiş, kârın toplam gelir içindeki nispi payının düşeceğini ve ücret ve rantın nispi paylarının artacağını da iddia etmiştir. Bu önermelerin ispatı *İlkeler*'de üç bölüm sürse de bu ispat, Ricardo'nun aritmetik örnekleri için seçtiği özgül üretim fonksiyonuna bağlı görünmektedir. Kalkulustan hoşlanmayan ve yapılan gösterime güvenen okur bir sonraki kısmı atlayabilir: Bu kısmın amacı Ricardo'nun iktisadi ilerleme sürecinde rant payının artacağını ortaya koymayı başaramadığını göstermektir; bu, Ricardo özellikle bu öngörüsü ile tanındığından şaşırtıcı bir sonuçtur. Gösterim boyunca modern üretim kuramı hakkında bazı basit önermeleri de öğreneceğiz.

8 Göreceli payların gösterdiği eğilimler

Ekonominin bütünü için $f'(N) > 0$ ve $f''(N) < 0$ kısıtlarına tabi veri bir üretim fonksiyonuyla, $X = f(N)$, başlıyoruz. N, sermaye-ve-emek miktarı arttıkça göreceli paylara ne olur? İlk olarak emeğin göreceli payına bakalım. Bütün çıktı homojen olduğundan fiyatları dikkate almamıza gerek yok: Çıktı, gelire ve reel değerler parasal değerlere eşittir. Hiç matematik kullanmadan da toplam gelir içerisindeki ücret payının gelir arttıkça artacağını söyleyebileceğimiz açık: Verili bir reel ücret oranında ücret ödemeleri işçi sayısına orantılı olarak artacak, ancak çıktı ya da gelir, azalan verimler varsayımı nedeniyle daha düşük bir oranda büyüyecektir. Ayrıntılarıyla söylemek gerekirse emeğin göreceli payı,

$$\frac{\overline{W}}{X} = \frac{\overline{w}N}{f(N)} \text{ olur.}$$

Bu ifadenin N'ye göre türevini aldığımızda,

$$\frac{d}{dN}\left(\frac{\overline{W}}{X}\right) = \frac{\overline{w}}{[f(N)]^2}[f(N) - Nf'(N)] > 0, \qquad (23)$$

olur, yani emeğin göreceli payı artmaktadır.

Köşeli parantez içindeki ifade, topraktan rant elde edildiği sürece $[f(N) - Nf'(N)] = \overline{R}$ olur; dolayısıyla ifadenin bütünü sıfırdan büyüktür: Toplam gelir içindeki ücret payı N arttığı sürece artar. Şimdi rant payına bakalım. Rant payı şu şekilde tanımlanmaktadır:

$$\frac{\overline{R}}{X} = \frac{f(N) - Nf'(N)}{f(N)} = 1 - \frac{Nf'(N)}{f(N)}$$

N'ye göre türevini almaktansa ifadeyi dönüştürelim. Hem pay hem de paydayı N'ye böldüğümüzde şu ifadeyi elde ederiz:

$$\frac{\overline{R}}{X} = 1 - \frac{f'(N)}{f(N)/N}$$

Ancak $f'(N)$ değişken girdinin marjinal ürünü $(M\ddot{U})$, $f(N)/N$ ise ortalama ürünüdür $(O\ddot{U})$. O halde,

$$\frac{\overline{R}}{X} = 1 - \frac{M\ddot{U}}{O\ddot{U}} \text{ olur.}$$

Günümüzde $M\ddot{U} / O\ddot{U}$ oranı üretim fonksiyonunun "esnekliği" olarak tanımlanmaktadır: Toplam üründe, değişken girdinin değişimine orantılı olarak yaşanan değişim... Esneklik için kullanılan standart notasyonu kullanırsak,

$$\varepsilon = \frac{dX}{X} \Big/ \frac{dN}{N} = \frac{N}{X}\frac{dX}{dN} = \frac{N}{f(N)} f'(N) = \frac{f'(N)}{f(N)/N} = \frac{M\ddot{U}}{O\ddot{U}}$$

Öyleyse, $\varepsilon = (X - \overline{R})/X$ 'ten $\overline{R}/X = 1 - \varepsilon$ olur. Bu durumda toplam üründen sermaye ve emeğin birlikte aldığı pay, $(X - \overline{R})/X$, tam olarak $M\ddot{U} / O\ddot{U} = \varepsilon$ oranına eşittir. (Bu sonuç incelemekte olduğumuz tek faktör argümanıyla sınırlı değildir: Çok faktörlü bir üretim fonksiyonunda değişken girdinin nispi payı her zaman marjinal ürününün ortalama ürününe

oranına eşit olur.) Buradan R/X 'in yalnızca ε 'nun *mutlak* değerinin sermaye birikim süreci içinde düşmesi halinde artacağı sonucu çıkar. ε 'nun görselleştirilmesi güç olduğundan onu ortalama ürün eğrisinin esnekliğine, η, tercüme edeceğiz. η 'yü basit bir şekilde değişken girdide gerçekleşen değişime orantılı olarak ortalama ürünün değişimi şeklinde tanımlarsak, şu ifadeyi elde ederiz:

$$\eta = \frac{d(X/N)}{X/N} \Big/ \frac{d/N)}{N} = \frac{N}{X/N}\frac{d(X/N)}{dN} = \frac{N^2}{X}\frac{d}{dN}\left(\frac{X}{N}\right)$$

$$= \frac{N^2}{X}\frac{1}{N^2}\left(N\frac{dX}{dN} - X\right) = \frac{N}{X}\frac{dX}{dN} - 1 = \varepsilon - 1 = \frac{M\ddot{U} - O\ddot{U}}{O\ddot{U}}$$

Buna göre η, ε ile aynı yönde değişir ve görsel anlamda, bir grafik üzerinde $O\ddot{U}$ ve $M\ddot{U}$ eğrileri arasındaki mesafe olarak okunabilir. ε 'nin η 'ye tercüme edilmesi şu anlama gelmektedir: Sabit faktörün elde ettiği rant payı, değişken girdinin ilave birimleri kullanıldıkça ortalama ürün eğrisi esnekliğinin *mutlak* değeri azalıyorsa, yani $O\ddot{U}$ ve $M\ddot{U}$ eğrileri arasındaki mesafe artıyorsa, değişmeyen üretim fonksiyonu boyunca artar.

Genel olarak η 'nün, değişken girdiye göre azalan getiriye sahip bir üretim fonksiyonu boyunca azalması zorunlu değildir. Azalan verimler, sabit faktörün elde ettiği rant payının artması için gerekli, ama yeterli olmayan bir şarttır. Rant getirmeyen toprakta elde edilen ilave ürünün toplam çıktıyı marj içi toprakta yapılan rant ödemelerindeki yüzde artıştan daha büyük bir oranda artırması mümkündür. Getiri sabit veya artan bir oranda azalıyorsa rantın çıktıdaki payı da yükselir: Rant payı $M\ddot{U}$ ya da $O\ddot{U}$ eğrisinin eğiminin işaretine değil, $O\ddot{U}$ eğrisinin eğiminin değişim hızına kıyasla $M\ddot{U}$ eğrisinin eğiminin değişim hızına bağlıdır. Başka bir deyişle Ricardo, eğer $O\ddot{U}$'nün değişim hızı her zaman $M\ddot{U}$'den fazlaysa, yani η azalıyorsa, iktisadi ilerleme ile birlikte rant payının artacağını düşünmekte haklıdır. Ancak genel olarak azalan verimlere rağmen η 'nün belirli çıktı aralıkları içerisinde artması ihtimalini göz ardı edemeyiz.

Bunu görmek için şekil 4.3'te gösterilen, her biri hem değişken girdiye göre azalan verimler koşuluna hem de Ricardocu artan rant payı tahminine uygun davranan üç farklı üretim fonksiyonuna ait üretkenlik eğrilerini ele alalım. I. durumdaki üretkenlik eğrileri, sürekli azalan bir hızla artan parabolik bir toplam ürün eğrisinden türetilmiştir; η, ne kadar gidilirse gidilsin bu $O\ddot{U}$ eğrisi üzerinde sürekli olarak azalır ve bu Ricardo'nun artan rant payı tahmininin en basit örneğidir. II. durumdaki üretkenlik eğrileri aşağıdan konkavdır; bu durumda Ricardo'nun tahmini, toplam ürün ivme kaza-

nan bir oranla azalarak artmakta olduğundan (3. Bölüm, şekil 3.2'ye bakınız) daha da güçlü bir şekilde tutmaktadır. Ancak III. durumdaki üretkenlik eğrileri aşağıdan konvekstir; bu eğriler azalan bir oranla azalan verimleri göstermektedir; yine de $O\ddot{U}$ eğrisi boyunca azalmakta ve $O\ddot{U}$ ile $M\ddot{U}$ arasındaki mesafe önceki örneklerde olduğu gibi giderek artmaktadır; artan rant payına dair Ricardocu tahmin, $M\ddot{U}$'deki değişim hızı halen $O\ddot{U}$'deki değişim hızına kıyasla daha fazla olduğu için geçerliliğini korumaktadır.

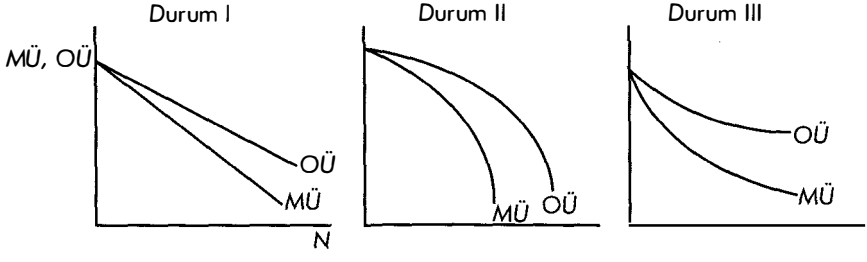

Şekil 4.3

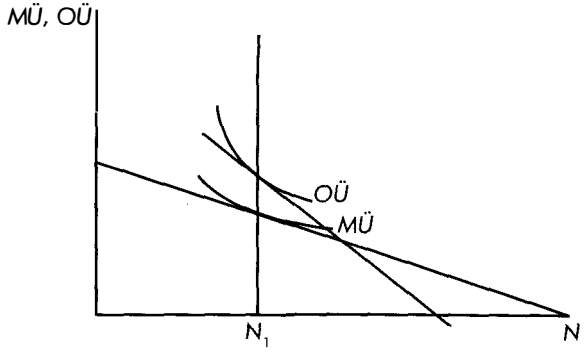

Şekil 4.4

Not: Bu grafiği oluşturmanın ilkesi çok basit: Verili herhangi bir N için, diyelim ki N_1, $M\ddot{U}$ eğrisinin teğetinin yatay eksendeki izdüşümünün $O\ddot{U}$ eğrisinin teğetinin yatay eksendeki izdüşümünden büyük olmasını sağlayın.

Şimdi üretkenlik eğrilerinin benzer şekilde aşağıdan konveks olduğu, fakat $M\ddot{U}$'nün değişim hızı $O\ddot{U}$'nün değişim hızından daha az olduğu için η 'nün arttığı bir durumu ele alalım (şekil 4.4). Bu durumda Ricardo'nun tahminini tersine çevirmemiz gerekir. Göreceğimiz gibi Ricardo'nun argümanlarını dayandırdığı aritmetik örnekler zımni olarak doğrusal üretim

fonksiyonlarını varsaymaktadır (durum I), dolayısıyla rant payının artacağı sonucuna varmış olmasında şaşılacak bir şey yoktur.

Kendimizi belirli bir biçimdeki bir üretim fonksiyonuyla sınırlandırmadığımız takdirde rant payının belirsiz olduğu sonucunu çıkartmak durumunda kalırız. Eğer rant payı belirsizse, toplam gelir içinde ücretler artı kârların aldığı pay da belirsizdir: Emeğin payının artacağını biliyoruz, ancak bir artık olarak hesaplanan kârın aldığı pay, basitçe toplam ücret ve kârların payının her iki yönde de değişmesi mümkün olduğu için her iki yönde de değişebilir. Bu nedenle Ricardo'nun gösterdiğini düşündüğü şeyin aksine, azalan verimler varsayımı büyüyen bir ekonomide gelir paylarının sergileyeceği eğilim hakkındaki genel teoremlerinin türetilmesi için yeterli değildir. Ricardo'nun döneminden bu yana yorumcular onun "kârlar ücretlerle ters orantılı değişir" şeklindeki temel teoremini, bu teoremin kişi başına düşen ücret ve yatırılan sermayenin yüzdesi olarak kâra değil emek ve sermayenin göreli paylarına atıfta bulunduğunu söyleyerek basitleştirmeye çalışmıştır. Ancak hayli şaşırtıcı bir biçimde, bunun tam tersi doğrudur: Teorem, Ricardo'nun parasal (nominal) ücretler ve kâr oranı için yaptığı varsayımlar temelinde doğruluğunu korumakta, ancak nispi emek ve sermaye payları söz konusu olduğunda doğruluğunu koruyamamaktadır.

9 Teknik değişim

Büyüyen bir ekonomide *MÜ* ve *OÜ* eğrilerini yukarıya doğru kaydıracak bir teknik ilerleme söz konusu olması muhtemeldir. Bu durumda faktör gelirlerine ve göreli paylara ne olur? Ricardo'nun sistemi bu soru konusunda fazla açıklayıcı değildir. *İlkeler*'de, imalatta gelişen yöntemlerin reel ücretler üzerindeki etkisi hakkında bazı genel düşünceler ve rant hakkındaki bölümde de tarımdaki "gelişmelerin" rant üzerindeki etkileri hakkında formel bir tartışma vardır. Kısaca Ricardo'nun tarımsal gelişme kuramının ne ifade ettiğine bakalım. Ricardo, bu tür gelişmelerin kısa dönemdeki etkisinin rantı azaltmak olacağını, bu nedenle de toprak sahiplerin böylesi iyileşmeleri gerçekleştirmek için hiçbir teşviklerinin bulunmayacağını ileri sürmüştür. Ricardo teknikte görülen değişimleri ikiye ayırır: (1) belirli bir miktar topraktan elde edilen hasılayı artıran, "daha başarılı bir ürün rotasyonu ya da daha iyi bir gübre seçimi" gibi toprak tasarrufu sağlayan yenilikler; (2) "tarımsal donanımdaki iyileşmeler ... hayvancılıkta yararlanılan atların kullanımından tasarruf edilmesi ve veterinerlik sanatlarında daha fazla bilgi edinilmesi" gibi verili bir toprak miktarında belirli bir hasılayı elde etmek için gereken sermaye-ve-emek miktarını azaltan,

sermaye-ve-emek tasarrufu sağlayan yenilikler. Ricardo bu iki tür değişiklikten ilkinin hem dönüm başına elde edilen rantı hem de rant payını azalttığı, ikincisinin ise toplam nominal rantı azaltsa da buğday cinsinden ifade edilen rantı azaltmasının zorunlu olmadığı sonucuna varmıştır.

İlk olarak toprak tasarrufu sağlayan yenilikleri ele alalım. Bu tür yeniliklerin hemen yaratacağı etkinin dönüm başına rantın azalması olacağı açıktır, ancak toplam rantın ve rant payının azalacağı ille de doğru mu? Ricardo her kaliteden toprağın üretkenliğinin aynı oranda artacağını varsaymıştır. Her kaliteden toprağın üretkenliğinin eşit bir yüzdeyle artırılması yeniliğin, ekim marjında bulunan topraklarda marj içi topraklara kıyasla birim maliyet başına hasıladaki artışın daha düşük olacağı anlamına gelmektedir. 3. bölümdeki sayısal örneğimize geri dönecek olursak (tablo 3.2), *E* arazisinde çıktının yüzde 10 artması *A* arazisinde hasılanın yüzde 10 artmasından daha küçük bir mutlak maliyet azaltıcı iyileştirme olacaktır. Bu argümanı grafiksel olarak göstermek için sermaye-ve-emek sabit tutulurken toprağın üretkenlik fonksiyonlarını, yeni eğrileri eskilerin üzerine çıkarmak üzere aşağıya doğru eğerek, çizmemiz gerekir (şekil 4.5). Buğday talebi tam esnekliğe sahiptir, dolayısıyla toplam ürün değişmeden kalır ($0RDS = 0R'D'S'$). Eğriler düz çizgi olduğu müddetçe toplam rantın da rant payının da düşeceği doğrudur. Ama bu sonuç ilk olarak toprağın marjinal ve ortalama ürünlerinin doğrusal fonksiyonlar olduğu varsayımına –konveks üretkenlik fonksiyonları tam olarak karşıt sonucu verir– ve ikinci olarak da iyileştirmenin toprak başına çıktıyı sabit bir yüzdeyle artıracağı düşüncesine dayanır. Ricardo bunun yerine çıktının birim toprak başına eşit mutlak miktarlarla artacağını varsaymış olsaydı –üretkenlik eğrilerinde eş esnekliğe sahip bir yukarıya doğru kayma– elde edilen sonuç rantın artması olurdu. Okur, η, yani iki faktörlü bir üretim fonksiyonunda değişken faktörün ortalama ürün eğrisinin esnekliğinin o faktörün payına göre değişim göstermesi ve düz bir çizgi üzerinde sağdan sola doğru hareket ederek göreli paylar hakkındaki bütün ifadeleri mutlak paylar hakkındaki ifadelere dönüştürebileceğimiz kuralını kullanarak bu önermeleri kendisi de kanıtlayabilir.

Ricardo'nun sermaye-ve-emek tasarrufu sağlayan yenilikler konusundaki analizi de daha müspet değildir. Burada Ricardo yeniliklerin sermaye-ve-emeğin üretkenliğini eşit mutlak miktarlarla artırdığı –bu durumda rantlar düşer– varsayımıyla işe başlamakta ve daha sonra da üretkenliğin eşit yüzdelik oranlarla artırıldığı –bu durumda rantlar artar– bir örnekle devam etmektedir. İkinci durumda bile sadece buğday cinsinden rantlar artarken, parasal (nominal) rantlar artmaz, çünkü yenilik buğday fiyatı-

nın düşmesine sebep olur. Ricardo, tasarruf sonucunda boşa çıkan sermaye-ve-emeğe ne olacağını ele almaz. Tahminen ücret ve kâr payları yeniden azalarak yeni arazilerin ekime açılmasına neden olacak, dolayısıyla rantlar yeniliğin anlık etkisi her ne olursa olsun sonunda yine yükselecektir.

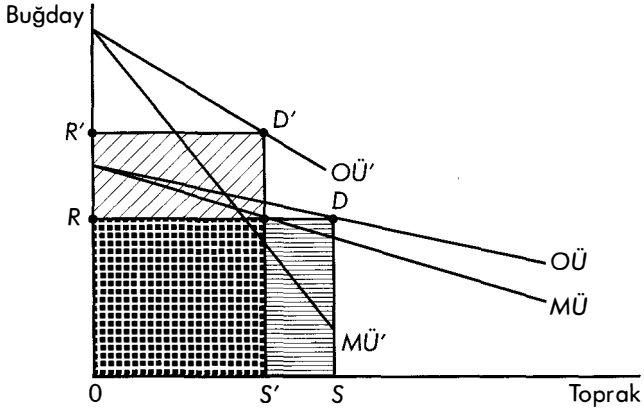

Şekil 4.5

Genel olarak Ricardo'nun teknik değişim analizinin çarpıcı özelliği, başka yerlerde uzun dönemli etkiler üzerine yoğunlaşmasına karşın, bu konuda kısa döneme vurgu yapmasıdır. Ricardo dürüst bir biçimde yeniliğe bağlı olarak rantların azalmasının aslında geçici olduğunu kabul etmiştir: Tahıl fiyatının düşmesi reel ücretleri artırarak nüfus artışını hızlandırır ve bu da dönüm başına rantın zaman içinde yeniden artmasına neden olur. Analiz yöntemindeki bu ilginç dönüşün Ricardo'nun toprak sahiplerine karşı önyargısıyla ilişkisi olabilir. Ancak Ricardo'nun modelinin, sermaye birikimi ve nüfus artışına yapılan sayısız göndermeye rağmen aslında iktisadi büyümeyle ilişkili olmadığını hatırlamamız gerekir. Modelin amacı, kıtlık fiyatlarının geçerli olduğu yıllar dışında yurtdışından buğday getirilmesini yasaklayarak İngiliz buğday üreticilerini koruyan Tahıl Yasaları'nın yersizliğini göstermekti. Ucuz buğday ithalatına konan kısıtlar, ülke içinde ekimi hızlı bir biçimde daha az verimli topraklara doğru genişlemek zorunda bırakarak kâr oranını azaltma *eğilimi* yaratır. Teknik değişime ilişkin özet yaklaşım, Ricardo'nun aslında gözünü Tahıl Yasası'nın göreceli kısa bir dönem içerisinde yarattığı etkilere dikmiş olmasından kaynaklanmış olabilir. Ricardo kesinlikle, Adam Smith'in en iyi analizlerinden bir tanesini sunduğu, ekonominin uzun dönemler boyunca geçirdiği yapısal değişimlere çok kısıtlı bir ilgi göstermiştir. Ricardo'nun sıkça bahsedilen "kötümserliği" bile bütünüyle Tahıl Yasaları'nın sürdürülmesine bağlıdır. Ricardo'nun durağan durumu yakın gelecekte gerçekleşecek bir şey ola-

rak gördüğüne ilişkin hiçbir belirti yoktur. Sonuçta *İlkeler*'de ele alınan bölüşümün temel teoremine, serbest ticaretle toplumsal refahın arttığını ve Tahıl Yasaları'nın yürürlükten kaldırılmasının Britanya gibi bir ülkenin muhtemelen yüzyıllar boyunca imalattaki karşılaştırmalı üstünlüğünün avantajlarından yararlanmasını mümkün kılacağını göstermek üzere Karşılaştırmalı Maliyet Yasası eşlik eder.

Buraya kadar Ricardo sisteminin analitik iskeletini gözden geçirdik. Ricardo'nun saptadığı nitelikler, modelinin dayandığı varsayımlarının kısıtlayıcı doğasının farkında olduğunu gösteren atıflar, şimdi ele alacağımız gibi, en iyi *İlkeler*'e dair bir okuma kılavuzu kapsamında incelenebilir. Bu kitap iktisadi eserler içinde okunması ve kavranması en zor olanlardan bir tanesi olduğu için kuşkusuz bir kılavuza ihtiyaç vardır.

SİYASAL İKTİSADIN İLKELERİ İÇİN OKUMA KILAVUZU

10 Değer

Kitabın ilk bölümü yedi kısımdan oluşmaktadır ve bu kısımlardan ilki uzlaşmaz bir şekilde nispi fiyatların, emek gelirlerinden bağımsız olarak, metaları üretmek için gereken nispi emek miktarları tarafından belirlendiğini belirtir. Ricardo, Adam Smith'in su-elmas paradoksunu alıntıladıktan sonra hemen Smith'in "kullanım değeri" kavramının zımni anlamını değiştirerek onu "fayda", bir ürünün "memnuniyetimize katkı yapma" kapasitesi olarak tanımlar. Değişim değeri kuramı tam rekabet koşulları altında yeniden üretilebilir mallarla sınırlandırılmıştır. Yeniden üretilemeyen mallar, arzı sabit olan mallar anlamına gelmek üzere "kıt" diye nitelenmiştir. 17. bölümde bu tür mallar tamamıyla talep tarafından belirlenen "tekel fiyatından" satılan mallar olarak tanımlanmıştır. **1. Bölüm, 1. Kısmın** geri kalanı, Ricardo'nun Adam Smith'e atfettiği bir kuram olan ücret giderlerinin göreceli fiyatları belirlemesi öğretisine karşı girişilen saldırıya ayrılmıştır. Değer sorunu, diye belirtir Ricardo, şudur: "İki meta değer yönünden değişim gösterir ve değişimin gerçekte hangisinde gerçekleştiğini bilmek isteriz" (çoğu iktisatçının değer sorununu ortaya koyuş biçimi bu olmayacaktır; bu konunun Ricardocu biçimdeki tipik kavranılışıdır). Ricardo bize Smith'in ölçüm standardının, bir metanın emek cinsinden satın alma gücü, bu sorunu aydınlatmayacağını söyler: Smith, cisimleşmiş emekle güdümlü emek değer kuramlarını özdeşleştirmiştir. Bu eleştiri, ancak Smith nispi fiyatları güdümlü emek değer kuramıyla açıklamaya çalışmış olsaydı bir anlam taşıyabilirdi. Aslında Ricardo'nun Smith'le kavgası, bir metanın değişim sürecinde güdümlü emek miktarının zayıf bir değer *ölçüsü* olduğu konusundadır.

Bu noktada Ricardo, Smith'in ölçüsünün "emeğin değerindeki bir artış" ile "ücretlerin harcandığı ... şeylerin değerindeki bir azalma" arasında ayrım yapamadığını göstermek üzere sayısal bir örneğe başvurur (tablo 4.1'e bakınız). Emeğe ödemelerin tahılla yapıldığını ve emeğin bunun yarım kilesini tükettiğini, geri kalanını da "başka şeylerle" değiş tokuş ettiğini varsayalım. Yine tahıl fiyatının bir nedenle düştüğünü ve emeğin daha fazla tahıl elde ettiğini, ancak bunun aynı mallardan oluşan sabit bir mal sepetini elde etmeye yeterli olmadığını düşünelim (nispi fiyatlardaki değişime karşın mal sepetinin içeriği değişmeden kalmaktadır; Ricardo her zaman metaların ikame edilmesini göz ardı eder). Bu durumda, diye iddia eder Ricardo, Smith'in emeğin değerinin arttığını söylemesi gerekir çünkü "standardı tahıldır"; oysaki asıl söylemesi gereken emeğin değerinin düştüğü çünkü emeğin elde ettiği gerçek ücretlerin azaldığıdır; artık emeğin diğer bütün mallar üzerindeki satın alma gücü daha düşüktür. Şurası açık ki Ricardo'nun eleştirisi haksızdır, çünkü Smith'in standardının uzun döneme, üstelik de çok uzun bir döneme ait karşılaştırmalar için tasarlandığını göz ardı etmektedir.

Tablo 4.1

	Tahıl cinsinden ücretler	Kile başına tahıl fiyatı	Nominal ücretler	Tahıla yapılan harcama	Diğer şeylere yapılan harcama
I	1 kl.	80 s.	80 s.	40 s.	40 s.
II	1 ¼ kl.	40 s.	50 s.	20 s.	30 s.

Not:
s.: shilling

Doğal olarak, eğer tahıl talebinin fiyat esnekliği sıfırsa ve diğer bütün mallara olan talebin çapraz esnekliği de sıfırsa, nominal ücretlerdeki bir azalma emekçiyi eskisinden daha yoksul hale getirir. Peki, ama nominal ücretlerdeki azalmanın daha sonra ortaya çıkan etkileri ne olacak? Smith, nüfus artışı hız kesecek, tahıl talebi düşecek, tahıl fiyatları artacak, nominal ücretler ve son olarak da gerçek ücretler eski düzeyine geri dönecektir diye iddia edebilirdi. Ricardo'yu rahatsız eden Smith'in emeğe ödenen ücretlerin, tahıl fiyatı zaman içerisinde sabit kaldığı için, tahıl cinsinden ölçülebileceğini varsaymış olmasıdır. Oysa Smith'in tahıl fiyatlarının "bir yüzyıldan ötekine" istikrarlı bir seyir izlediğine ilişkin inancının 1815 tarihli Tahıl Yasaları gibi politika tedbirleriyle ilişkisiz olduğunu göstermek daha basit bir iş olurdu. Ricardo bunun yerine, Smith'in ölçüsünün ardındaki rasyoneli, yani emeğin olumsuz faydası-

nın tüm zaman ve yerlerde değişmeden kaldığı düşüncesini (2. Bölüm, 10. Kısma bakınız), bütünüyle göz ardı ederek Ricardocu bir zeminden hareketle Smith'e saldırmayı seçmiştir

11 Nispi ücretler

Giderek Ricardo'nun aslında nispi fiyatların neden bulundukları gibi olduğunu açıklamakla ilgilenmediği anlaşılmaktadır. Ricardo bu bölüm boyunca esasen, zaman içerisinde fiyatların yapısındaki kaymaları açıklamak amacıyla uygun bir değer ölçüsü seçimini tartışmaktadır. Ricardo "Okurun dikkatini çekmek istediğim inceleme metaların mutlak değerlerindeki değil, göreceli değerlerindeki değişimlerin etkisiyle ilişkilidir" derken, göreceli değerdeki *zamansal değişimleri* kastetmektedir. Bu izlenim, farklı beceri düzeylerindeki emeğe ödenen ücretlerdeki farklılıklar sorununu çok uzun olmayan dönemler boyunca mesleğe bağlı ücret farklılıklarının önemli ölçüde değişim göstermediği argümanına dayanarak bir kenara bırakan **1. Bölüm, 2. Kısımda** teyit edilmektedir: Ücret skalası "bir kuşaktan ötekine aşağı yukarı aynı kalmakta, en azından değişim yıldan yıla dikkate alınmayacak ölçüde kalmakta, dolayısıyla da metaların göreceli değerleri üzerinde, kısa dönemler için, çok küçük bir etkiye sahip olabilmektedir." Bu olgu, eğer bu bir olguysa, ancak değere ilişkin zamanlararası bir karşılaştırma bağlamında geçerlilik taşıyabilir –ayrıca Ricardo'nun argümanının tam olarak hangi zaman sürecine uygulanabileceğine dair dikkatsiz ve kararsız tutumuna da dikkat ediniz.

O halde Ricardo'nun değer üzerine bölümü, emek değer kuramının döngüsel bir muhakeme yürüttüğü şeklindeki genel suçlamaya tabi değildir. Öne sürülen döngüsellik argümanı şudur: Göreceli değerler mallarda cisimleşmiş olan emek temelinde açıklanmaktadır ve daha sonra da beceri sahibi emek tarafından üretilen malların göreceli olarak yüksek fiyatları beceri sahibi emeğe ödenen ücretlerin değerinin beceri sahibi olmayan emeğe ödenenden daha yüksek oluşuyla açıklanmaktadır; ancak beceri sahibi emeğin değeri beceri sahibi olmayan emeğinkinden neden daha yüksektir? Çünkü beceri sahibi emeğin ürettiği ürün daha değerlidir. Vasıflı emekle vasıfsız arasında niceliksel bir denklik ilişkisi kurmak üzere "piyasada gerçekleşen pazarlığa" dayanan Smith, Ricardo ve Marx alay konusu olmuştur. Fakat emek değer kuramının bu meyanda eleştirilmesi en iyimser ifadeyle yüzeyseldir. Farklı emek türlerinin üretkenliğinde görülen farklılıklar ya doğal veya edinilmiş becerilerdeki farklılıklara ya da daha fazla eğitim ve öğretim alınmış olunmasına bağlıdır. Ele alınan konu göreceli ücretler değilse emeğin bütününün türdeş olduğunun varsayılması, dolayısıyla vasıflı emeğe basitçe vasıfsız emeğin belirli bir katı gibi muamele ederek uzmanlaşmış becerilerin göz ardı edilmesi meşru olacaktır. Nispi ücretler konusu öne

çıktığında ise Adam Smith'in tam rekabetin bir saatlik emeğin, nasıl fiyatlandırılırsa fiyatlandırılsın, herkes için aynı miktarda olumsuz faydaya tekabül edeceğine ilişkin gösterimine bağlı kalabiliriz. Fakat bu, değeri belirlediği söylenen ortak emek zaman ölçüsünün kendisinin öznel bir fenomen, meslek seçiminin bir ürünü olduğu anlamına gelir. Ancak bu emek değer kuramına karşı döngüsel muhakeme argümanının getirdiğinden farklı bir eleştiridir.

12 Değerin değişmeyen ölçüsü

1. bölümün üçüncü kısmında sermaye mallarının değeri geçmişte harcanmış olan emeğe indirgenir. Dolayısıyla "cisimleşmiş emek" ile kastedilen, makinelerin kullanımı üzerinden sarf edilen doğrudan ve dolaylı emektir. Burada bize, herhangi iki metanın göreli fiyatlarındaki değişimin kaynağını belirlemek üzere değişmeyen bir standardın sadece, sabit bir doğrudan ve dolaylı emekle üretilmiş bir meta olabileceği anlatılır. **4.** ve **5. kısımlarda** farklı endüstrilerde farklı oranlarla bir araya getirilen sabit ve döner sermayenin yarattığı güçlüklerle, bu iki çeşit sermayenin farklı düzeylerde dayanıklılığa sahip olabileceği gerçeğinin yarattığı güçlüklere karışmış biçimde karşılaşırız. Sabit ve döner sermaye arasındaki ayrımın yalnızca dayanıklılık düzeyleriyle ilişkili bir husus olduğu söylenir; bu ise bütün sorunu döner sermayenin üretim sürecinde bağlı olduğu farklı zaman aralıkları sorununa indirger.

Üretim çevrimleri, tamamlanmaları için gereken zaman yönünden büyük farklılıklar gösterdiğinden nispi fiyatlar hiçbir zaman tam anlamıyla göreceli emek zamanı tarafından tayin edilmez. Bu temel bulgu dört ayrı sayısal örnek yardımıyla –üçü 4. kısımda, dördüncüsü ise 5. kısımda– ortaya konulmuştur. Bütün örneklerde bir yıl için sadece emekle üretilen "tahılın" değeriyle, 1. yılda üretilmesi için gerekli makinenin yapılması veya 2. yılda kumaş yapımında kullanılacak yarı mamul mal stokunun oluşturulması için tam olarak aynı miktarda emek harcanması gereken "kumaşın" değeri arasında bir karşılaştırma yapılmaktadır. İlk örnekte 2. yılın sonunda elde edilen kumaşın değeri bir yıllık tahıl mahsulünün değerinin iki katından fazla olmaktadır, çünkü 1. yılın sonunda kumaş üretiminden elde edilen kâr 2. yılda yeniden yatırılmaktadır –kumaş üreticisinin sermayesi iki yıl için faiz elde etmektedir. İkinci örnek ilkinden yalnızca emeğin parasal olarak ifade edilmesi ve bir kâr oranı şartının konulması ile ayrılmaktadır. Buraya kadar ele alınan makine hiçbir şekilde yıpranmamaktadır. Üçüncü örnekte makineden ziyade bir mal stoku üretilmekte ve dördüncü örnekte ise yıllık yıpranma oranının yüzde 100 olduğu, dolayısıyla makinenin 2. yılda bütünüyle tüketildiği varsayılmaktadır. Üçüncü ve dördüncü örneklerden çıkarılan sonuçlar da, elbette, ilk iki örnekten çıkarılanlarla aynıdır.

Öyleyse eşit miktarda doğrudan ve dolaylı emek içeren malların değişim değerleri, üretimleri için gerekli olan zaman farklı olduğunda farklı olacak ve nominal ücretlerde eş oranlı bir değişiklik, üretimleri için harcanan emekte herhangi bir değişiklik olmamasına karşın, mübadele oranlarını değiştirecektir. Nominal ücretlerdeki bir artış kısa ömürlü sermayeyle ya da az miktarda makineyle üretilen malların değerini, uzun ömürlü sermaye ya da daha fazla makineyle üretilen malların değerine kıyasla artıracaktır: Kâr oranının, ödenmiş masraflardaki farklılıklara rağmen bütün zanaatlar arasında eşit düzeyde tutulabilmesinin tek yolu budur. Ancak bu Ricardo Etkisi önemsiz bir büyüklüğe sahip olduğu için bir kenara atılmıştır: Nominal ücretler kâr oranının yüzde 6-7 değişmesine neden olacak düzeyde yükselse bile nispi fiyatlar yüzde 6-7'den fazla değişmeyecektir–"çünkü kârlar muhtemelen hiçbir koşul altında bundan daha büyük bir azalmaya izin vermeyecektir" –; bu verilen dört örnekten ikincisine dayandırılan bir sonuçtur (Stigler'in ünlü, Ricardo "%93'lük bir emek değer kuramı" benimsemiştir esprisinin kaynağı budur). Ricardo emek-maliyetleri kuramının nispi fiyatlardaki uzun dönemli değişimlere ilişkin iyi bir ilk tahmin sunduğunu düşünerek, tatmin olmuştur.

Ricardo **1. bölüm, 5. kısmın** başında yıpranmaya ilişkin yöntemini açıklamaktadır. Belirli miktarda emeğin sermayeyi aynı durumda tutmak için kullanıldığı varsayılmaktadır; dolayısıyla yıpranma maliyetleri her bir imalatçı tarafından, teçhizatının dayanıklılık düzeyiyle orantılı biçimde doğrudan ücret maliyeti olarak paylaşılmaktadır. Bu, Ricardo'nun amortismanı neden ayrı bir işletme harcaması olarak ele almadığını açıklamaktadır. 5. kısmın geri kalanı nominal ücretlerdeki bir artışın, "makine" bütünüyle doğrudan emek tarafından üretilmediği için, çoğu malın fiyatını makinelerin fiyatına göre artırdığı bir örneğin incelenmesine ayrılmıştır. Ricardo, "Makinelerin (nispi) fiyatı ücretlerdeki bir artış nedeniyle artmayacaktır" sonucunu çıkarır. Bu sonucun emeğin makinelerle ikame edilmesine neden olacağını kabul eder. En sonunda **6. kısımda** değişmeyen bir değer ölçüsü bize sunulur. Ricardo "altının" ortalama emek-sermaye oranına ve ortalama dayanıklılığa sahip sermayeyle üretildiğini varsayar. Bütün değerler bu değişmeyen değer ölçüsü cinsinden ifade edilecektir. Buradan ise ücretlerdeki herhangi bir değişimin yalnızca "altın" cinsinden fiyatları etkileyebileceği sonucu çıkmaktadır. Altın, ekonominin bütünü göz önünde bulundurulduğunda ortalama bir sermaye yapısıyla üretildiğinden altının değeri sıkı sıkıya onu üretmek için gereken emeğe bağımlıdır ve ücretlerdeki artış veya azalışlarla hiçbir zaman değişmez. Bu da altını "başka hiçbir şey için değil, ama kendisiyle tam olarak aynı koşullar altında üretilen her şey için mükemmel bir değer ölçüsü yapar". Ricardo'nun sistemi açısından

geçerli varsayım buğdayın değişmeyen ölçü ile aynı koşullar altında üretilecek olmasıdır. Böylece buğdayın "altın" cinsinden nispi fiyatı yalnızca onun üretiminde cisimleşmiş olan adam-saatlerin bir fonksiyonu haline getirilir.

7. kısımda, kitap boyunca karşımıza çıkan, paranın sabit değeri genel varsayımı bir miktar gevşetilir. Bölümün son sayfaları muazzam bir kafa karışıklığıyla "ücretler, kârlar ve rantlardaki artış ya da azalıştan" ne kastedildiğini açıklamaktadır. "Ücretlerdeki bir azalma", ücret malları üretmek için gerekli olan emek girdilerinde bir azalma anlamına gelmektedir. Ricardo'nun varsayımları temelinde bu, emeğin payındaki bir azalmayla aynı anlama gelirken, nominal ücretlerdeki bir azalma anlamına gelmez. Ancak bu örnekte nominal ücretler düşmektedir ve genel olarak Ricardo'nun modelinde nominal ücret oranı buğday üretmek için gerekli olan emek girdileri ile doğru orantılı bir biçimde değişim gösterir. *İlkeler*'in üçüncü baskısında Ricardo bu kısmı değiştirerek, bölüşüme konu olan ürünü, bütün ekonominin değil tek bir çiftliğin ürünü haline getirmiştir. Ricardo'nun, vardığı tüm sonuçların buğdayın değişmeyen ölçüyle aynı üretim dönemi içinde üretilmiş olmasına bağlı olduğunun farkına vardığı açıktır.

13 Arz ve talep

Okur, değer konusunu tamamlamak için artık uzun dönem fiyatlarına yoğunlaşılmasını haklı çıkarmayı amaçlayan doğal fiyatla piyasa fiyatı hakkındaki **4. bölüme**, ardından da arz ve talep hakkındaki **30. bölüme** gelmelidir. Ricardo fiyatı yalnızca arz-talep üzerinden açıklayan yaklaşımlara dair hiç sabırlı değildir, çünkü buğday haricindeki bütün malların sabit maliyet koşulları altında üretildiği varsayılmaktadır. Ne yazık ki bu bölüm, Ricardo *Malthus Üzerine Notlar* başlığını taşıyan basılmamış çalışmasında "piyasa fiyatı arz ve talebe bağlı olacaktır –arz ise nihai olarak doğal fiyat, yani üretim maliyetleri tarafından belirlenecektir" demiş olmasına karşın, üretim maliyetlerinin arz ve talepten ayrı ve onların dışında bir şey olduğu izlenimi vermektedir. Ricardo 30. bölüm boyunca, Adam Smith gibi, arz ve talepten bir liste (şedül) olarak değil gerçekten alınıp satılan meblağlar olarak söz eder. Fiyatın sadece arz ve talep tarafından belirlenemeyeceğini kanıtlamak üzere tam olarak esneklikten yoksun bir talep eğrisinin tam olarak esnek bir arz eğrisiyle kesiştiği (şekil 4.6) bir örnek ortaya atar; arz eğrisi aşağı doğru kayar, fiyat düşer, ancak alınıp satılan miktar aynı kalır. "Öyleyse burada arz ve talebin hemen hemen hiç değişmediği bir durumla karşı karşıyayız", der, "ve yine de ekmeğin fiyatı sonunda yüzde 50 düşmüş olacak".

14 Sosyal hesaplar

30. bölümden, net milli hasılayı ele almak üzere çıktı başına adam-saati standart olarak kullanan, "değer ve varlıklar" hakkındaki **20. bölüme** geçelim. Ricardo "varlıklar" derken fiziksel çıktının büyüklüğünü kastetmektedir; daha fazla varlık daha fazla reel gelir anlamına gelir. Ancak değer, birim ürün başına gereken emek zamanıyla ters orantılı bir biçimde değişmektedir. Ricardo'ya göre "değer" ortalama emek üretkenliğine, dolayısıyla iktisadi refaha ters yönde değişen bir endekstir; refah, insanın birim çıktı başına harcadığı çabanın en aza indirilmesi sorunudur. Adam Smith'e göre de "değer" iktisadi refaha ters yönde değişen bir endekstir: Adam başına düşen çıktı arttıkça toplam ürünle elde edilebilecek emek miktarı düşer, çünkü refah, emeğin reel gelir üzerinden ölçülen satın alma gücünün maksimize edilmesi sorunudur. Göründüğü gibi ele alınacak olursa Ricardo'nun standardı da Smith'in standardıyla aynı cevabı vermelidir, ancak Smith'in standardının reel ücretlerin kendisi artıyor ve azalıyorken muğlak hale geldiği bir gerçektir. Öte yandan Smith'in standardı Ricardo'nunkinden daha derine inmektedir. Ürün başına harcanan çabadaki bir azalma, emek ızdıraplı bir şey değilse ya da en azından zaman içinde daha az ızdıraplı bir hale gelmiyorsa neden refahta bir artış teşkil etsin?

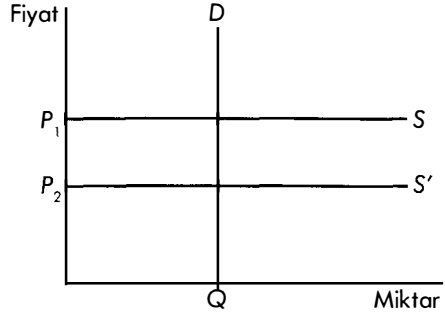

Şekil 4.6

Smith'in üretken emek-üretken olmayan emek ayrımına dair Ricardo'nun yegâne doğrudan göndermesi bu bölümde bulunmaktadır; başka yerlerde ise Ricardo'nun ayrımı sorgulamaksızın benimsediği açıktır. Bölümün son paragrafında, daha önce Say'in değer, varlık ve faydayı özdeşleştirmesini eleştirmiş olan Ricardo örtülü bir şekilde azalan marjinal fayda ilkesini reddeder.

15 Ricardo'nun bir emek değer kuramı var mıydı?

Başka konulara geçmeden önce bir an için durup kendimize Ricardo'nun ne tür bir değer kuramı öne sürdüğü sorusunu sormalıyız. Kuşkusuz Ricardo, Stigler'in *analitik* emek değer kuramı dediği, emek girdilerinin nispi fiyatların yegâne belirleyeni olduğunu söyleyen bir kurama bağlı değildi. Tutarlı bir analitik emek değer kuramının emek dışı gelirlerin doğasını açıklamak sorunuyla karşı karşıya kalması kaçınılmazdır ki bu Ricardo'nun ilgisini hiç çekmeyen bir konudur. Aslında Ricardo saf bir emek-maliyeti kuramına kesin bir biçimde karşı çıkması nedeniyle övgüyü hak etmektedir: Ricardo Etkisi'nden söz etmekteyiz. Ricardo, emek girdilerinin önemini ve özellikle de bunların zaman içinde nispi fiyatlarda görülen değişiklikleri ortaya çıkarmak konusunda oynadıkları stratejik rolü vurgulayan *ampirik* bir emek değer kuramı geliştirmiştir. Bu kuram malların mübadele edildiği yaklaşık oranların nicel olarak emek maliyetleri tarafından, örneğin faizlerdeki göreceli değişimlere kıyasla daha fazla etkilendiğine inanmaktan daha öte bir şey değildir. Bu çeşit bir kuram, arzı sabit olan kıt faktörlerin varlığının nispi fiyatların malların üretim oranıyla, dolayısıyla da talep örüntüsüyle birlikte değişmesine neden olacağını söyleyen Marshallcı kısa dönem kuramıyla bütünüyle uyum içindedir.

Tek faktöre dayanan bir kuramın en büyük avantajı, kuramın popüler gösterime uygun şekilde ortaya konuluyor olmasıdır. Peki, ama neden *emek* değer kuramı? Bunun en açık nedeni hemen hemen bütün endüstrilerde emek maliyetlerinin toplam maliyetlerin en büyük kısmını oluşturmasıdır. Ricardo'nun zamanında toprak, kuşkusuz, "Doğa'nın armağanı" olarak görülüyor, sermaye malları ise türdeş fiziksel birimler cinsinden (beygir gücü veya bir ton demir başına ağırlık gibi) ne kiralanıyor ne de satın alınıyordu. Bu, nispi fiyatlardaki değişimleri açıklamak için kaba, ama ulaşılabilir bir ölçü olarak geride fiziksel anlamda adam-saat dışında bir şey kalmaması anlamına geliyordu.

Daha önce gördüğümüz gibi Adam Smith, Ricardo'nun aksine, ampirik bir emek değer kuramını bile içine sindirememiş, uygun bir sosyal hesap birimi aramaya devam etmiş ve bunu ürünün değişim sürecinde elde edebileceği ücret birimlerinin sayısında bulmuştur. Smith ve Ricardo'nun emek değer kuramlarının ortak unsuru her ikisinin de "mutlak emek değer kuramı" diye adlandırılan fikri savunmuş olmalarıdır: "Bütün iktisadi mallara, diğer tüm iktisadi mallardan bağımsız olarak bir mutlak sayı atfedilebileceği düşüncesi". Bu değer kuramı değil, refah iktisadıdır. Reel milli hasılayı elde etmek üzere nominal ücretleri mi, adam-saati mi, yoksa nispi fiyatları mı ağırlık olarak kullanmamız gerektiği sorusu ampirik bir

gerçeklik ya da mantıksal dışa vurum sorunu değil, normatif bir yargı sorunudur. Normatif yargılar tartışmaya açıktır, ancak bilimsel ispata veya bilimsel olarak çürütülmeye açık değildir. Fakat belirli bir normatif yargı oluşturulurken yazarlar kendi konumlarının analitik bir değer taşıdığını öne sürme eğilimi gösterir. Ricardo ömrünün son aylarında "Mutlak Değer ve Değişim Değeri" üzerine bir makale yazmaya oturduğunda en az Marx kadar duygusal bir dil kullanmaktaydı: Emek, değerin en iyi ölçüsüdür; emek, değerin "nedeni" ve "esasıdır"; emek, her şeyin orijinal alış fiyatıdır ve benzeri. Ricardo ilk defa "değer sözcüğüyle kastettiğim" ifadesine atıf yapmış ve kastettiğinin emek ve "bekleme" olmadığını, sadece emek olduğunu açıklamıştır. Ancak nispi fiyatları açıklama sorunuyla ilişkisiz olduğunda bu tür ifadeler ciddiye alınmamalıdır. Keynes *Genel Teori*'de hasılayı ölçmek için birim ücreti seçmesini haklı göstermeye çalışırken insan emeği harcanmasının, diğer bütün üretken katkıların onun üzerinden ifade edilebileceği yegâne toplumsal maliyeti teşkil ettiğini söyleyen klasik öğretiye sempatiyle bakmaktaydı. Keynes kategorik olarak sermayenin "üretken" olduğunu yadsımış oluyordu. Ama Keynes'in analitik bir emek değer kuramına sahip olmadığı da açıktır. Ricardo'nun da ondan daha fazlasına sahip olduğu söylenemez.

16 Rant

2. ve **3. bölümler** rantı, yok edilemez ve artırılamaz bir üretim faktörünün elde ettiği getiri olarak sermayenin elde ettiği kârdan ayırt etmektedir. Ancak 28. bölümün sonunda Ricardo, ekilecek toprağın incelenmesi ve hazırlanması için yatırılan sermayenin elde ettiği gelirin, bu tür sermayenin ürününün bir teşvik ödemesi olmaması nedeniyle, rantın doğasını andırdığı gözlemini yapmıştır. Ricardo'nun rant kuramı hakkında, argümanına ilişkin özeti gereksiz kılacak ölçüde çok şey söyledik (3. bölüm, 8 ve 9. kısımlara bakınız). Bahsettiğimiz bölümün sonucu, elbette, rantın malların fiyatlandırılmasına giren bir unsur olarak ortadan kaldırılabileceğidir.

Ricardo, 2. bölümde bir an için marjinal maliyet kavramını bütün sanayiye genellemekte, ancak daha sonra, 17. bölümde, imalatın kesinlikle ölçeğe göre sabit getiriyle işlediğini, dolayısıyla da marjinal maliyetin ortalama maliyete eşit olduğunu varsaymaktadır. Rantın, fizyokratların ileri sürebileceği gibi doğanın cömertliği, yani toprağın fiziksel üretkenliğinden değil, doğanın cimriliğinden –toprağın kıt oluşundan– kaynakladığı belirtilmektedir. Eğer toprak fiziksel olarak üretken olmasa, yetiştiricilerin hayatlarını sürdürmek için ihtiyaç duyduklarının üzerinde bir artık üretmeseydi ranttan bahsedilemezdi. Ancak eğer toprak talebe göre kıt olmasaydı fiziksel üretkenlik değer üretimiyle sonuçlanmazdı.

Bir dipnotta Adam Smith'in tarımı ekonominin en üretken sektörü olarak nitelemesi adamakıllı mahkum edilmektedir. Ricardo, tarımda benzer miktarlarda emek ve sermayenin ücret, kâr ve rantı verirken, imalatta yalnızca ücret ve kârı vermesi olgusunun toprağın daha üretken olmasının kanıtı olmadığını gözlemiştir: Ekim marjında buğdayın değeri, aslında, emek ve sermayenin elde ettiği gelire eşittir.

17 Tarımsal iyileştirmeler

Tarımda yapılan iyileştirmelerin etkileri **2. bölümde** tartışılmaktadır. İyileştirmelerin kısa vadede rantı azaltmasının zorunlu olmadığını görmüştük. Ricardo ikinci türdeki iyileştirme, sermaye-ve-emek tasarrufu yapan yenilik, esnasında ilginç, gözden kaçırılması çok kolay olan bir hata yapmış, Marshall bile söz konusu sayfalarla ilgili yorumlarında bunu kaçırmıştır. Ricardo, her biri aynı miktarda çıktı üreten dört birim sermayenin (ve emeğin) istihdam edildiğini varsaymaktadır. Ricardo aynı çıktının 45, 55, 65 ve 75 birim sermaye yerine 50, 60, 70 ve 80 birim sermayeyle üretilmesine olanak sağlayan herhangi bir iyileştirmenin buğday cinsinden rantları etkilemeyeceğini, ancak nominal rantları azaltacağını ileri sürmektedir. Bunun üretkenliği eşit mutlak değerlerle artıran bir iyileştirme olduğunu düşünebiliriz; üretkenlik eğrileri eş esneklikle yukarıya doğru kayar ve buğday cinsinden rantlar düşer. Ama Ricardo buğday cinsinden rantların etkilenmediğini söylemektedir. Buradaki sorun Ricardo'nun birim maliyet başına çıktıyı eşit mutlak bir değerle artırmamış, birim çıktı başına maliyetleri azaltmış olmasıdır. Bütün fark bundan kaynaklanmaktadır. Ricardocu kuramda rant, birim maliyet başına çıktı tarafından belirlenmektedir ve birim çıktı başına maliyet eşit, mutlak bir miktarla azaltılırken maliyet farklarının aynı kalması, sermayenin marj içinde uygulanmasının birim maliyet başına çıktısının sermayenin marjinal olarak uygulanmasının birim maliyet başına çıktısına oranla artırılmasıyla aynı anlama gelir. Bu da Ricardo'nun beklediğinin aksine buğday cinsinden rantları *artırır* ve nominal rantların düşmesindense, sabit kalmasına neden olur. Aslına bakılacak olursa Ricardo'nun kendisi "Ham Ürün Üzerindeki Vergiler" başlığını taşıyan 9. bölümde bu soruya doğru yanıt vermektedir.

Ricardo'nun örneğinde buğday cinsinden rantların artacağını göstermek üzere birim çıktı başına maliyeti tersine, birim maliyet başına çıktıya dönüştürelim. Rant, marjda sıfır olur; dolayısıyla 80 birim sermaye 80 quarter[2] buğday elde eder. Farklı toprak parçalarına uygulanan, giderek artan sermaye bölümleri tarafından üretilen sabit buğday miktarına

2 İngiltere'de tahıl ölçümü için kullanılan bir ölçü birimi; 1 quarter = 8 kile; 1 kile = 36, 38 litre (Ç. n.).

x dersek, bu iki durumda dört araziden elde edilen buğday cinsinden rantlar şöyle olur:

$$\frac{30}{80}\times+\frac{20}{80}\times+\frac{10}{80}\times+0=\frac{3}{4}\times \quad (1)$$

$$\frac{30}{75}\times+\frac{20}{75}\times+\frac{10}{75}\times+0=\frac{4}{5}\times \quad (2)$$

$\frac{4}{5}>\frac{3}{5}$ olduğu için buğday cinsinden rantlar artmaktadır. Mısırın başlangıç fiyatının quarter başına 4 £ olduğu varsayılmaktadır. Mısır 5/80 daha az sermaye ile üretildiği için mısırın fiyatı 1/16 azalarak 4 £'dan 3,75 £'a düşer. Toplam nominal (parasal) rantlar aynı kalır:

$$\frac{3}{4}\cdot 4\,£=3\,£ \quad (3)$$

$$\frac{4}{5}\cdot 3{,}75\,£=3\,£ \quad (4)$$

Rant konusunu tamamlamak üzere, *Ulusların Zenginliği*'nin çelişkilerini ortaya koymak üzere diferansiyel rant kuramının kullanıldığı **24. bölüme** gelelim. Ricardo'nun İngiltere'de rant getirmeyen toprağın var olduğu gerçeği konusundaki ısrarı dikkate değerdir. Bir yerde Ricardo işçi sınıfının kendi kendine gerçekleşen bir kaymayla patatesle beslenmeye başlamasının yaratacağı sonuçlara değinmektedir; bu analiz Ricardo'nun makroekonomik genellemelerinin bütününü ortaya çıkarmaktadır –bu sayfalar 5. ve 6. bölümlerden sonra tekrar okumayı gerektirmektedir. Tahıl fiyatlarının artmasının ölümcül bir çıkar çatışmasını da içerdiği gösterilmiştir. Son olarak da Malthus'un rantın sadece buğday tüketicilerinden toprak sahiplerine yapılan bir aktarım değil, zenginliğe gerçek bir katkı olduğu şeklindeki inanışına saldıran **32. bölüm** gelmektedir. Ricardo aslında Malthus'un rant kuramının kuramsal değil, siyasi içerimlerine saldırmaktadır. Ricardo bu bölümün ortasında işçilerin yaşam standartlarının kalıcı bir şekilde yükseltilmesi olasılığını ele almaktadır; Ricardo'nun burada vardığı sonuç oldukça belirsizdir –başka bir yerde daha uzun bir şekilde tartışılan ücretler konusunun 5. bölümdeki ele alınışı da böyledir. Brüt gelirle net gelir arasındaki, **26. bölümde** ele alınan, ayrıma kısaca değinilip geçilmektedir. 32. bölümün son paragrafı faydanın ölçülebilir olduğu görüşünü reddetmektedir.

18 Ücretler

Ücretler hakkındaki **5. bölüm** ve kârlar hakkındaki **6. bölüm** birlikte Ricardo'nun sisteminin çekirdeğini teşkil eder. **5. bölümün** en başında

Ricardo, nüfusu durağan seviyede tutacak ücretler olarak değerlendirdiği "doğal ücretleri", onları aştığı takdirde nüfusun artmasına izin verecek kısa dönemli "piyasa ücretleri" ile karşılaştırarak ele alır. Nominal ücretler zamanla, buğdayın artan fiyatından ötürü yükselirken ücret-nüfus mekanizması reel ücretleri sabit bir düzeyde tutar. Ancak geçimlik asgari düzeyin "gelenek ve alışkanlıklara" bağlı kabul edilmesi, reel ücretlere iliştirilen sabitlik iddiasını ortadan kaldırır. Mamul malların fiyatı azalma eğilimi gösterdiği için, der Ricardo, buğday fiyatının artması reel ücretlerdeki tedrici bir artışa ille de engel olmaz. Bölümün ortalarında, İrlanda ve Portekiz gibi genç ve verimli toprakları bol bazı ülkelere dair yaptığı yorumlar, Ricardo'nun az gelişmiş ülkelerdeki aşırı nüfus sorununu geri kalmışlık ve yoksulluğun bir nedeni olarak değil, sonucu olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Ricardo böyle örneklerde nüfusun azaltılmasının yalnızca ücretlerin artmasına ve arz edilen çabanın azalmasına hizmet edeceğine işaret etmektedir.

Bunu sermaye birikiminin hızıyla piyasa ücretlerinin sergilediği eğilim arasındaki ilişki hakkında bir tartışma izlemektedir. Emekçiler gelirlerinin yarısını buğdaya harcarlar. Buğday fiyatı arttığı zaman nominal ücretler ancak bunun yarısı kadar bir hızla artar: Emeğin pazar sepetinin bileşimi hiçbir zaman buğdayın fiyatının diğer şeylerin fiyatına göre değişmesi tarafından etkilenmez. Bu, buğday cinsinden ücretlerin –nominal ücretlerin buğday fiyatına bölümü– azalması anlamına gelir. Bu da Ricardo'yu nominal ücretleri artan ama buğday cinsinden ücretleri düşen işçilerle hem parasal olarak hem de buğday cinsinden rantları artan toprak sahipleri arasında bir zıtlık olduğu sonucuna sevk etmiştir. Bu bölümün Yoksul Yasaları'yla ilgili son kısmı James Mill tarafından yazılmıştır. Mill, Malthus'un önerdiği gibi, kamu yardımlarının bütünüyle ortadan kaldırılmasını önermektedir.

Ricardo'nun beşinci ve bir de 22. bölümde, nominal (parasal) ücretlerin buğday fiyatına oranla yükseldiğini varsaymaktan kaçınmak üzere neden bu denli dikkatli davrandığı merak edilebilir. Bu sadece işçilerin gerçekte buğdaydan başka şeyler de tüketmekte olduklarını fark etmiş olmasından kaynaklanmamıştır. Nominal ücretlerin buğday fiyatlarıyla aynı hızda arttığının, bir bakıma işçilere, sabit bir miktar buğday ödendiğinin varsayılması, hayat pahalılığıyla işçilerin refahının arttığı şeklinde bir paradoksa yol açar. Aslında Malthus bu paradoksu 1815'de yazdığı rant üzerine broşüründe ileri sürmektedir: İşçilerin ekmekle beraber kumaş da tükettiklerini, ama nominal ücretlerin ekmek fiyatıyla aynı oranda arttığını varsayalım; bu durumda ekmeğin fiyatı kumaşınkine nispetle arttıkça işçinin nominal geliri de perhizinin ekmeğe ayrılan bölümüyle aynı oranda artacak, böylece işçinin reel geliri ya da hem ekmeği hem de kumaşı elde etme olanağı artacaktır; muhtemelen işçi ucuz kumaşı

pahalı ekmekle ikame edecek, ama ekmeğe olan talebi esneklikten tam olarak yoksun olsa bile kumaşın nispi fiyatı düşmüş olacak, dolayısıyla da işçinin reel geliri artmış olacaktır. Tersinden, ekmeğin fiyatındaki bir azalma ise aslında işçinin aleyhine olacaktır. Ricardo böyle acayipliklerden kaçınmak için nominal ücretlerin buğday fiyatından daha düşük bir hızla artmasına izin vermiştir. Fakat bu, Ricardo'yu ücretler bütün bir mal sepeti cinsinden sabitken yalnızca buğday cinsinden ölçüldüğünde azaldığında yaşam standartlarının "bozulduğundan" söz etmekten alıkoymamıştır.

19 Kârlar

Kârlar hakkındaki **6. bölüm** kuşkusuz bütün kitaptaki en zor bölümdür. Bu bölümde, aslında Ricardo'nun çıkarttığı gibi açık içerimlere sahip olmayan tek bir örnek yardımıyla "kârların, ücretlerin düşüklüğü ya da yüksekliğine bağlı olduğu" şeklindeki temel teorem açıklanmaktadır. Örneği tartışmaya geçmeden önce temel teoremin mantığı üzerinde bir kez daha duralım. Sorun, sermaye-ve-emeğin aynı oranda büyümesine karşın sermayenin elde ettiği kârın yalnızca ücret mallarını üretmek daha maliyetli olduğu için düşme eğilimi gösterdiğinin ortaya konulmasıdır (şurası açık ki sermaye emekten daha hızlı büyüyecek olursa kâr oranının düşmesine ilişkin ek gerekçeler olacaktır). Ekim alanı genişledikçe yeni kullanıma sokulan sermaye-ve-emek miktarı sadece azalan miktarda çıktı üretebilecektir. Bu durumda, eşit miktarlar halinde kullanıma sokulan sermaye-ve-emek girdileri tarafından üretilen değerin aynı kalması için buğday fiyatının artması gerekir, yani tarımda elde edilen kârların sanayidekiyle aynı düzeyde kalabilmesi için buğday fiyatı sermaye-ve-emeğin marjinal üretkenliğindeki azalma kadar artmalıdır. Buğdayın değişmeyen değer ölçüsü ile ölçülmesi sayesinde belirli bir miktardaki sermaye-ve-emeğin ürünü, üretkenliğinden bağımsız olarak, her zaman aynı değere sahip olacaktır. Öyleyse emeğin değeri arttıkça sermayenin değeri azalır ve buğday fiyatının artması, nominal ücretleri yükselterek emeğin değerini artırır. Bu durumda, marjinal yatırım ürününün bir oranı gibi ücretler de artar ve ücretlerin artışıyla bütün sektörlerde kâr oranı azalır. Bu sermayenin göreceli payının azalmasıyla aynı şey değildir, çünkü Ricardo'nun ranta giden pay hakkında kesin bir kuramı yoktur.

Ricardo'nun sayısal örneğinde (tablo 4.2'de gösterilmiştir) 1-7. sütunlar, 5. bölümde verdiği ücretler hakkındaki örneği ve 2. bölümde yer alan rant hakkındaki son dipnotu kapsamaktadır. 9. ve 11. sütunlar ise kârlar hakkındaki bölümde ortaya çıkmaktadır. 8, 10 ve 12. sütunlar tabloya ilave edilmiştir ve Ricardo'da bulunmamaktadır. Bir bakışta anlaşılması zor olan 3. sütun hakkında ise birkaç şey söylemek zorundayız:

Buğdayın başlangıç fiyatı quarter başına 4£'dur. İki birim değişken girdi kullanıldığında buğday fiyatı 18/17 katına çıkmalıdır, çünkü quarter başına sermaye-ve-emek bu oranda artmıştır: $\frac{18}{17} \cdot 4£ = 4,23£$. Dolayısıyla 3. sütun bir önceki marjinal ürünün sonraki marjinal ürünlere oranının buğdayın ilk fiyatıyla çarpımı ile elde edilmektedir.

Buğday cinsinden ölçülen ücret ve kâr payının düştüğünü ve rant payının arttığını görüyoruz. Ricardo bu noktada vardığı sonuçları parasal olarak ifade etmekte ve 3.000£ olarak sabitlediği varsayılan sermaye miktarı üzerinden cent başına kârın parasal oranını hesaplamaktadır (tablo 4.3'e bakınız). Adam başı nominal ücretler artsa bile kâr oranı düşecektir. Bu, yatırılan sermaye miktarının sabit kaldığı varsayımına dayanmaktadır. Ancak Ricardo'nun da gözlemlediği gibi artan buğday fiyatları sermaye miktarında artışı gerekli kılacak, bu da kâr oranını daha da azaltacaktır. Satır toplamlarını veren 14 ve 15 numaralı sütunların daima 720£'a eşit olduğuna dikkat edin. Ürün-eksi-rant, ürünün toplam değerini –ya da Ricardo'nun deyişiyle "ürünün reel değerini" – sabit tutma özelliğine sahip olan değişmeyen ölçüm standardı cinsinden ölçülmektedir.

Ancak temel teoremin bu gösteriminde, Cannan'ın uzun süre önce işaret ettiği gibi vahim bir kusur bulunmaktadır. Faktör payları daha fazla girdi kullanılmış olsaydı toplam ürünün alabileceği değerlerin yüzdesi olarak değil, ilk birimin marjinal ürünü 180X'in, yani tek bir birim kullanıldığında elde edilen toplam ürünün yüzdesi olarak hesaplanmıştır. Toplam ürün-eksi-rantın değeri (720£) daima ilk birimin ürününün değerine eşittir ve kâr oranı yalnızca daha sonra kullanılan birimlerden elde edilen değer toplam nominal kârlara eklenmediği için düşmektedir. Ricardo faktörlerin elde ettikleri ödüllerin ve toplam geliri artmakta olan bir ekonomide gelir dağılımının örüntüsünü göstermeyi amaçlamış ve iddiasını girdiler artmaktayken marjı sabit kalan bir ürünün dağılımı üzerinden kanıtlamıştır.

Tablo 4.2'nin ücret payının azaldığını gösteren 8. sütunu başka bir eleştiriye de maruz kalmıştır. Reel ücretler sabit olduğu takdirde, toplam ürün kullanılan emek miktarına kıyasla daha yavaş arttığı için ücretlerin toplam gelir içindeki payının artması gerektiğini biliyoruz. Ancak reel ücretler buğday ve kumaştan oluşan bir pazar sepeti cinsinden sabit olmasına karşın, 7 ve 8 numaralı sütunlarda reel ücretlere sadece buğday üzerinden bakmaktayız. Yalnızca buğday cinsinden ifade edildiğinde bile reel ücretlerin çıktı içindeki payı –çıktı sadece ilk sermaye-ve-emek biriminin çıktısı olarak değil artarda uygulanan girdilerin gerçekten artan ürünü olarak ele alındığında– artacaktır (tablo 4.4'e bakınız).

Tablo 4.2. *Ricardo'nun sayısal örneği*

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
						Buğday cinsinden ücretler		Buğday cinsinden kârlar		Buğday cinsinden rantlar	
Girdiler (Birim sermaye başına 10 işçi)	*X* birim buğday cinsinden MÜ	*X* başına buğday fiyatı (£. s. d)	Buğday cinsinden ücretler = 3*X* (£. s. d)	Sabit değerdeki kumaş cinsinden ücretler (£. s. d)	Nominal (parasal) ücret oranı (4) + (5) (£. s. d)	$10 \cdot \frac{(6)}{(3)}$	Ücret payı (7) /180	(2) - (7)	Kâr payı (9) /180	(2)'nin birinci farklarının toplamı	Rant payı (11) /180
1	180	4. 0,0	12.0,0	12.0,0	24.0,0	60	0,333	120	0,666	--	--
2	170	4.4,8	12.14,0	12.0,0	24.14,0	58,3	0,323	111,7	0,621	10	0,555
3	160	4.10,0	13.10,0	12.0,0	25.10,0	56,6	0,314	103,4	0,574	20	0,111
4	150	4.16,0	14.8,0	12.0,0	26.8,0	55	0,301	95	0,528	30	0,166
5	140	5.2,10	15.8,6	12.0,0	27.8,6	53,3	0,296	86,7	0,481	40	0,222

Her şeye karşın Ricardo hatalarına rağmen haklıdır. Çünkü Ricardo'nun marjinal ürün tablosu (tablo 4.2, sütun 2'ye bakınız) $X = f(N)$ ise,

$$f'(N) = 190 - N, \quad (0 < N < 19).$$

olduğunu varsaymaktadır.

Bu ifadenin integralini aldığımızda şunu elde ederiz:

$$X = \int (190 - 10N)dN = 190N - 5N^2$$

Tablo 4.3

1	13	14	15	16
Girdiler	Nominal (parasal) rantlar (11) (3) (£.s.d)	Nominal (parasal) kârlar (9) (3) (£.s.d)	Nominal (parasal) ücretler 10 (6) (£.s.d)	$K = 3.000$£ üzerinden elde edilen kâr oranı (yüzde)
1	--	480.0,0	240.0,0	16,0
2	42.7,6	473.0,0	247.0,0	15,7
3	90.0,0	465.0,0	255.0,0	15,5
4	144.0,0	456.0,0	264.0,0	15,2
5	205.13,4	445.15,0	274.5,0	14,8

$f''(N) = -10 < 0$ ve $f''(N) = 0$. Bu doğrusal ortalama ve marjinal ürün eğrilerine sahip (şekil 4.3, durum 1'e bakınız) karesel bir üretim fonksiyonudur. Ortalama ürün $X / N = 190 - 5N$ olur. Yukarıda verilen tanım uyarınca bu eğrinin esnekliği ise şu olur:

$$\eta = \frac{N}{X/N} \frac{d(X/N)}{dN} = \frac{-5N}{190 - 5N}$$

$d(\eta) / dN = -5 / 5N^2 = -1 / N^2 < 0$ olduğundan, N arttıkça rant payı da artar. Ücret payı da arttığına göre, π / N, yani kâr payı N'deki her artışla birlikte azalır. Sermaye miktarı emek miktarıyla aynı oranda büyümekte ve sermayenin ortalama ürünü, X / K, emeğin ortalama ürünüyle aynı oranda azalmaktadır. Eğer π / N ve X / K azalırsa, $r = (\pi / X)(X / K)$ olan kâr oranı da azalır. Q.E.D.[3]

3 Q.E.D.: *Quod erat demonstrandum; "böylece gösterimimiz sona ermektedir" anlamına gelmektedir* (Ç. n.).

20 Dış ticaret

Dış ticaret hakkındaki **7. bölüm** iki önermeyi kanıtlamaya çalışmaktadır: (1) Kapalı bir ekonomide milli hasılanın "değeri" açık bir ekonomide sahip olduğunun aynısıdır: Dış ticaret tek başına ücret oranlarını veya kâr oranını etkilemez; (2) dış ticaret bir ülkenin "zenginliğini" artırır ve dış ticaretin bulunduğu durumda reel gelir daima dış ticaretin bulunmadığı duruma göre artar. İlk önerme Smith'in dış ticarette yüksek bir kâr oranının bulunmasının yurtiçinde kâr oranını yükselteceği görüşüne karşı yöneltilmiştir. Ricardo, Smith'in talebin yabancı mallara doğru kaydığını göz ardı ettiğini ileri sürmektedir. Bu noktada Ricardo her birini sırayla ele aldığı mal çeşitleri arasında ayrım yapmaktadır: (1) Kumaş, ayakkabı, tahıl ve şapka gibi yurtiçi tüketim için yurtiçinde üretilen mallar, (2) ihraç edilmek üzere yurtiçinde üretilen mallar ve (3) şarap –şarap talebinin esnek olduğu varsayılmıştır– gibi ithal edilen lüks mallar. Argümanın özünde, doğrudan temel teoremden yapılan bir çıkarım; ithalat ücret mallarından oluşmadığı sürece kâr oranının artmayacağı, bulunmaktadır. Ancak Ricardo bir noktada görece ucuz lüks malların ithal edilmesinin birer tüketici olarak kapitalistlerin daha fazla tasarruf etmesini mümkün kıldığını, bunun sermaye birikimini canlandırdığını ve dış ticaretin bu yolla, buğday ithalatını kapsamadığı durumda bile, kâr oranını etkileme potansiyeline sahip olduğunu kabul etmiştir.

21 Karşılaştırmalı Maliyet Yasası

Bu mesele bizi Torrens'in yerinde bir şekilde "coğrafi işbölümü" diye adlandırdığı şeyin faydalarını gösteren Karşılaştırmalı Maliyet Yasası'na getirmektedir. Ricardo uluslararası ticaretin ulus içi ticaretten ayrı, kendine ait bir kuramı olması gerektiğini gerçek anlamda savunan ilk iktisatçıdır. Bu ayrı kuramın temelinde sermayenin ülkeler arasında göreceli olarak az hareket etmesi bulunmaktadır. Emek değer kuramı, ulusal sınırların dışında alım satımı yapılan mallara uygulanamaz, çünkü kâr oranı ülkeler arasında eşitlenme eğilimi göstermez. Ancak bu durumda malların ülkeler arasındaki hareketini belirleyen nedir ve ticaret hadleri hangi temelde belirlenmektedir? Her iki sorunun da yanıtı karşılaştırmalı maliyet üstünlükleridir.

Ülkeler arasında ticarete konu olan bir çift malın maliyetlerinin oranları ile ilgili üç durum söz konusu olabilir: eşit farklar, mutlak farklar ve karşılaştırmalı farklar. İki ülkede, İngiltere ve Portekiz, kumaş ve şarabın yalnızca emekle üretildiğini varsayalım; böylece nispi fiyatlar basitçe birim emek gereksinimlerinin tersine eşit olacaktır. (İngiltere o dönemde şarap üretmediği için –daha önce üretmekteydi, bugün de üretmektedir– örne-

ğinin mahsus yapay olması Ricardo'yu endişelendirmemiştir.) Üç maliyet oranı arasındaki ayrım tablo 4.5'te gösterilmiştir.

Tablo 4.5 *Bir birim kumaş ve şarap üretmek için gereken emek zamanı*

	Eşit farklar: I			Mutlak farklar: II			Karşılaştırmalı farklar: III		
	Kumaş	Şarap	$P_ş/P_k$	Kumaş	Şarap	$P_ş/P_k$	Kumaş	Şarap	$P_ş/P_k$
İngiltere	100	88	0,88	100	60	0,6	100	120	1,2
Portekiz	90	80	0,88	90	80	0,88	90	80	0,88

Adam Smith bile iki malın maliyet oranları eşit olduğunda iki ülke arasında dış ticaretin gerçekleşmeyeceğini biliyordu; I. durumda Portekiz'in her iki malı da daha ucuza üretebilmesi gerçeğine karşın ticareti teşvik edecek hiçbir şey yoktur. Smith ticaretin yalnızca ülkelerden bir tanesinin mallardan biri için mutlak bir maliyet üstünlüğüne sahip olduğunda, yani İngiltere'nin şarap için, Portekiz'in ise kumaş için mutlak üstünlüğe sahip olduğu II. durumda gerçekleşeceğini düşünmüştü. On sekizinci yüzyılda az sayıda yazar bütün ülkelerin, ihracat karşılığında ithal edilerek elde edilmesi yurtiçinde üretiminden daha az maliyetli olacak malların ticaretinin kârlı olacağı kuralını ileri sürmeye başlamıştı. Ancak hemen hemen hiç kimse, Adam Smith bile, bunun serbest ticaret altında bütün malların ille de reel maliyetlerin en düşük olduğu ülkelerde üretilmesi anlamına gelmeyeceğini kavrayamamıştı: Bir mal yurtiçinde yurtdışında olduğundan daha düşük maliyetle üretilebiliyor bile olsa, ithalat yine de bu ülke için kazançlı olabilir. Karşılaştırmalı maliyet öğretisi sadece on sekizinci yüzyılın gayri resmi kuralının dikkatli bir şekilde ortaya konulmasıdır.

Ricardo'nun örneğinde (III. durum) şarap için maliyet farkı kumaş için maliyet farkından daha büyük olduğu için Portekiz'in şarap üretiminde karşılaştırmalı bir üstünlüğü bulunmaktadır: $\frac{120}{80} > \frac{100}{90}$. Karşılaştırılması gereken maliyetler değil, maliyetlerin oranı, yani alternatif maliyetlerdir ve aynı malın farklı ülkelerde üretilmesinin maliyetlerinin oranını mı, yoksa farklı malların aynı ülkede üretilmesinin maliyetlerinin oranını mı karşılaştırdığımız fark etmez. 1818'de yayımlanan anlaşılması güç bir broşür gerekli şartların basit bir cebirsel sunumunu vermektedir. $Ş$ ve K bir birim şarap ve bir birim kumaş üretmek için gereken emek zamanını, p ve i alt indisleri ise ilgili ülkeleri ifade etsin. Bu durumda;

Eşit maliyet farkları:

$$\frac{Ş_p}{Ş_i} = \frac{K_p}{K_i}$$

Mutlak maliyet farkları:

$$\frac{Ş_p}{Ş_i} > 1 > \frac{K_p}{K_i}$$

Karşılaştırmalı maliyet farkları:

$$\frac{Ş_p}{Ş_i} < \frac{K_p}{K_i} < 1$$

Ricardo'nun örneğine dönecek olursak: Portekiz'in bir birim şarap karşılığında 0,88 birim kumaştan daha fazlası değişilebildiği sürece, bir birim şarapla 1,2 birim kumaş elde edebilen İngiltere'ye şarap yollaması çıkarınadır; 1 birim şarap karşılığında 1,2 birim kumaştan daha azının verilmesi gerektiği için kumaş üzerine uzmanlaşmak da İngiltere'nin çıkarınadır. Dolayısıyla karşılaştırmalı maliyet öğretisi ülkeler arasında her ikisinin de çıkarlarına uygun bir değişimin gerçekleşebileceği alt ve üst sınırları ortaya koyar. Eğer 1 birim İngiliz kumaşı 1,2 birim Portekiz şarabıyla değişiliyorsa ticaretten elde edilen bütün kazanç Portekiz'e gidecektir. Eğer bu oran $1:\frac{8}{9}=1:0.88$ olsaydı, bütün kazanç İngiltere'ye gidecekti. Ricardo 1:1'lik bir ticaret haddi varsaymıştır. İngiltere kumaşı 100 adam saatte üretmekte ve yurtiçinde üretimi 120 adam saat alan 1 birim şarap almaktadır; Portekiz ise yurtiçinde üretildiği takdirde 90 adam saate mal olan kumaşı 80 adam saat karşılığında elde etmektedir.

Karşılaştırmalı maliyet örneğinin mutlak maliyet örneğinden daha incelikli olduğu açık. Mutlak maliyet örneğinde uluslararası işbölümünün toplam çıktıda artışa yol açtığı aşikârdır. Karşılaştırmalı maliyet örneğinde "ticaretten elde edilen kazançlar", birim ürün maliyeti başına gerçekleştirilen toplam bir tasarruf olarak karşımıza çıkmaktadır; ticaretten önce İngiltere ve Portekiz'in her biri için bir birim kumaş ve şarap üretmek 100 + 90 + 120 + 80 = 390 birim emek zamanı gerektirirken, ticaretten sonra 100 + 100 + 80 + 80 = 360 birim emek zamanı gerektirmektedir. Ricardo'nun analizinin amacı uluslararası ticareti mümkün kılan koşulların yurtiçi ticaretin ortaya çıktığı koşullardan hayli farklı olduğunu göstermektir. İngiltere ve Portekiz aynı ülkedeki iki bölge olsaydı sermaye ve emeğin bütünü Portekiz'e göçer ve her iki mal da orada üretilirdi. Belirli bir ülke içinde iki yer arasındaki ticaret maliyetler arasında mutlak bir farkın bulunmasını

gerektirir, ancak uluslararası ticaretin var olabilmesi için karşılaştırmalı bir farkın olması yeterli koşuldur.

Ticari kazançların emek-zamanı tasarrufu cinsinden ölçümü klasik iktisatta emek değer kuramına verilen rollerden bir diğeridir; iktisadi refahtaki artışı salt fiziksel terimlerle kaydedilmesi... Ancak Ricardo'nun gösterimi tamamlanmamıştır: Bu gösterim ulusların ticaretten nasıl kazanç elde edeceklerini ortaya koyar, ancak ticari kazancın ticareti yapan ülkeler arasında nasıl bölüşüldüğünü göstermez. Gerçek değişim ticaret hadleri, John Stuart Mill'in kısa bir süre sonra gösterdiği gibi, yalnızca maliyet koşullarına değil, talep yapısına da bağlıdır. Ricardo'nun kuramı bütün malların sabit bir maliyetle üretilmesini gerektirdiği için –yalnızca tek bir üretim faktörü vardır– aynı sabit maliyetler altında yurtiçi fiyatları yalnızca arz tarafından belirlenirken talebin neden uluslararası fiyatlarla ilişkisinin olduğu merak edilebilir. Bunun sebebi ülke *içerisinde* sabit maliyetle üretilen malların ülkeler *arasında* ticarete konu olduklarında, efektif olarak sabit maliyetle üretilemeyecek olmalarıdır.

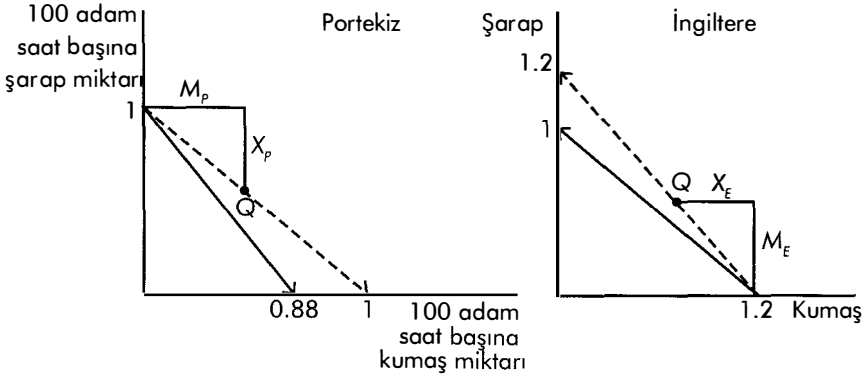

Şekil 4.7

Ricardo'nun argümanını tamamıyla modern terimlerle ele alacak olursak bunu göstermek kolaydır (şekil 4.7; kırık çizgiyi şimdilik göz önünde bulundurmayınız). Portekiz 1 birim şarabı 0,88 birim kumaşa dönüştürebilmektedir. İngiltere ise 1 birim şarabı 1,2 birim kumaşa dönüştürebilmektedir. Değişim ticaret hadleri 1 kumaş: 1,2 şarap ile 1 kumaş: 0,88 kumaş arasında bir yerde olacaktır. Bu noktada basitçe şekil 4.7'deki grafiklerin eksenleri boyunca değerleri toplayarak iki ülkeli dünya için üretim-dönüşüm eğrisini çizebiliriz (şekil 4.8). İki parçalı *ABC* doğrusu, bütün kumaş

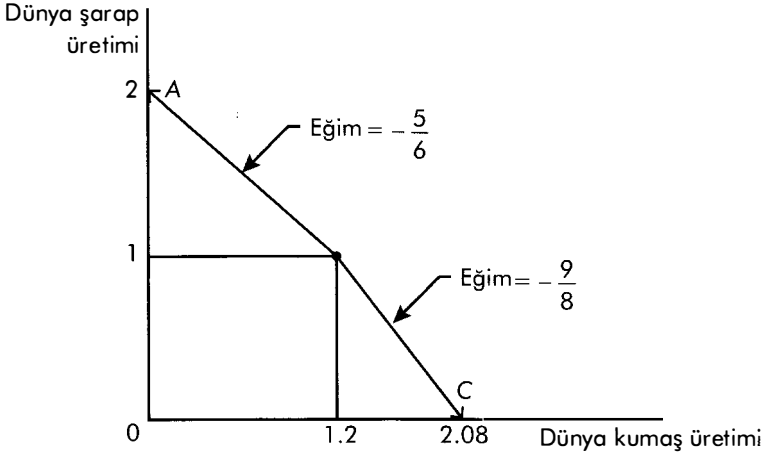

Şekil 4.8

üretim miktarları için mümkün olan en fazla dünya şarap çıktısını ve diğer taraftan azami kumaş çıktısını gösteren dünya ekonomisinin dönüşüm eğrisidir. Dünya şarap ve kumaş *talebinin* yapısı, Ricardo'nun varsaydığı gibi, *AB* doğru parçasına, *B* noktasına veya *BC* doğru parçasına teğet olan, böylece her iki ülkenin de bütünüyle tek bir mal üzerine uzmanlaşarak karşılaştırmalı üstünlüklerini maksimize ettikleri bir kayıtsızlık eğrisi olarak gösterilecektir (şekilde çizilmemiştir). Ancak değişim-fiyat doğrusunun eğimi, teğetlik noktasının konumuna bağlı olarak, $-\frac{5}{6}$ ile $-\frac{9}{8}$ arasında değişebilir. Sabit maliyetlerin her iki ülke içinde de geçerli olmasına karşın dünyanın kumaşla şarap arasındaki üretim olanakları sınırı alttan konkavdır ve bir malı diğerine dönüştürmenin maliyeti bir bütün olarak dünya açısından, sürekli olmamakla beraber, her iki yönde de artmaktadır. Uluslararası fiyatlar uzun dönemde dahi, ülkeler içindeki nispi fiyatların tek başına emek maliyetleri tarafından belirlendiği varsayımına rağmen, arz *ve* talebin belirleyiciliği altındadır. Bu arada bu, emek değer kuramına karşı gerçekten esaslı bir itirazdır: Emek değer kuramı *uluslararası* fiyatların belirlenmesini açıklamakta bütünüyle aciz kalmaktadır.

Aynı araçlar uluslararası işbölümünün, yani serbest ticaretten elde edilen kazanımların sağladığı avantajları göstermek üzere de kullanılabilir. Örneğin B noktasında değişim ticaret hadlerinin 1:1 oranında olduğunu varsayın. Bu durumda İngiltere 1,2 birim kumaşı 1 birim şarap yerine 1,2 birim şaraba dönüştürebilir: İngiltere'nin üretim olanakları sınırı sağa ve dışa doğru hareket eder (şekil 4.7'deki kırık çizgilere bakınız). İngiltere

kumaş ihraç ederek ve şarap ithal ederek Q gibi bir noktaya ulaşabilir ve böylece her iki maldan da daha fazla tüketebilir. Ancak aynı şey, İngiltere'nin ihracatı (X_I) ve ithalatı (M_I) sırasıyla Portekiz'in ithalatına (M_P) ve ihracatına (X_P) eşit olduğundan, Portekiz için de geçerlidir. Öyleyse uluslararası ticaret her iki ülkenin de üretim olanaklarını geliştirmenin bir yoludur. Bir kez daha dünya üretim-dönüşüm eğrisine dönersek (şekil 4.9) iki ülkenin, İngiltere'nin ithalatı (M_I) = Portekiz'in ihracatı (X_P) ve İngiltere'nin ihracatı (M_I) = Portekiz'in ithalatı (X_P) denkliklerine sahip olan, eski üretim-dönüşüm eğrisinin dışında, kırık çizgi üzerinde yer alan Q gibi bir noktaya varabileceklerini görürüz. Fakat dünyada kumaşa dönük yoğun bir talep söz konusuysa (çizilmemiş olan) kayıtsızlık eğrisi, B noktasında teğet olan kayıtsızlık eğrisinden daha dik olacak ve değişim-fiyat doğrusunun saat yönünde dönmesine neden olarak, kumaş ihracatçısı İngiltere'nin lehine bir değişime yol açacak ve Portekiz'i bir birim kumaş elde etmek için daha fazla şarap ihraç etmek zorunda bırakacaktır. Tersine dünya şarap talebinde kumaş talebine göre bir artış olması ticaret hadlerinin 1: 1 oranından $1:\frac{5}{6}$ oranına kaymasına neden olarak Portekiz'in lehine bir sonuç doğuracaktır. Yine de ticaret hadleri alt ve üst sınırlar içinde kaldığı sürece her iki ülke de serbest ticaretin gerçekleşmesinden yarar sağlar.

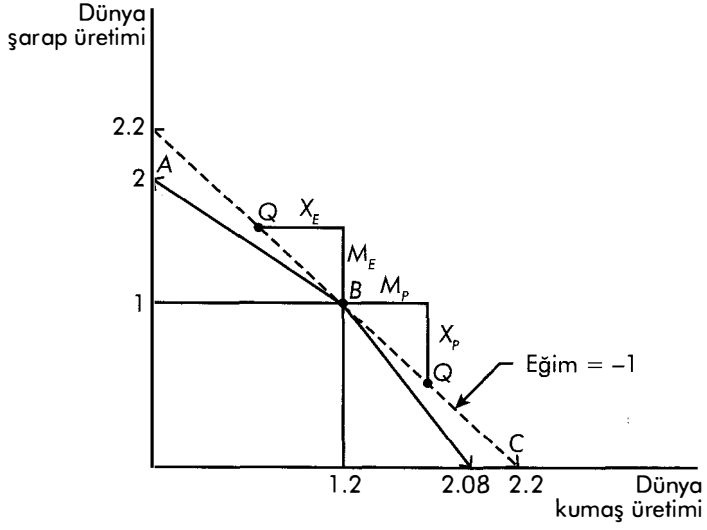

Şekil 4.9

Karşılaştırmalı maliyet öğretisinin üretim olanakları sınırının hafifçe orijine doğru konkav olduğu, dolayısıyla uzmanlaşmanın sınırına kadar götürülmesinin nadir bir durum olduğu halde bile geçerli olacağı açıktır. Bir malın diğerine dönüştürülmesinin marjinal maliyetinin her iki yönde de sürekli olarak arttığı hafifçe konkav bir eğri, malların her iki ülke içinde artan maliyetle üretildiği anlamına gelir. Başka bir ifadeyle emek değer kuramının ve onunla birlikte sabit maliyet varsayımının bir kenara bırakılması Ricardo'nun öğretisinin geçerliliğini hiçbir biçimde ortadan kaldırmaz. Karşılaştırmalı Maliyet Yasası öz itibarıyla her iki ülkenin alternatif maliyetleri nispeten en düşük olan malları üreteceğini, alternatif maliyetlerin ise bir malın bir biriminin üretilmesiyle üretiminden vazgeçilmek durumunda kalınan diğer malın miktarı anlaşılması gerektiği şeklinde ifade edilebilir. Öğretinin bu şekilde ortaya konuluşu mümkün olan bütün maliyet durumlarını kapsamaktadır.

22 Sikkenin doğal dağılımı

Ricardo Karşılaştırmalı Maliyet Yasası'nı ortaya koymaktan daha fazlasını yapmıştır. Her ne kadar Nassau Senior on yıl sonra Ricardo'nun sunduğu ipuçlarını tam bir uluslararası fiyat kuramı şeklinde geliştirmişse de, Ricardo bu yasanın uluslararası ücret ve fiyat düzeyleri açısından ne ima ettiğini kavramıştır. Ricardo, Portekiz'in hem şarap hem de kumaş için mutlak bir üstünlüğe sahip olması, ancak bu üstünlüğün şarap için nispeten daha fazla olması durumunda İngiltere'yle dış ticaretin ancak Portekiz'de nominal ücret oranının İngiltere'dekinden daha yüksek olması halinde gerçekleşeceğini fark etmiştir. Eğer altın cinsinden saatlik ücretler aynı olsaydı Portekiz, bu durumda bütün Portekizli tüketiciler yurtiçi üreticilerden daha ucuza kumaş temin edebilecekleri için, kumaş ithal etmezdi. Bu durumda İngiltere, Portekiz'de altın cinsinden saatlik ücretler (ve fiyatlar) Portekizli tüketicilerin İngiliz kumaşı ithal etmesini kârlı kılacak kadar yükselene değin Portekiz'e ithal ettiği şarapların karşılığında altın gönderecektir. O halde genel olarak maliyetin düşük olduğu ülke daha yüksek altın cinsinden saatlik ücretlere, dolayısıyla benzer mallar için daha yüksek nominal fiyatlara sahiptir. Bu durumda Hume'un "sikkenin doğal dağılımı" yalnızca her iki ülkenin ihracat ve ithalatının dengeye getirilmesini sağlamaz, ülkeler arasında her birinin karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahip olduğu malları üretmesini teşvik edecek nispi fiyatların da ortaya çıkmasını sağlar. Senior'un unutulmaz söyleyişiyle, ülkeler arasındaki nispi fiyat düzeyleri "altını elde etme maliyetindeki" farklar tarafından belirlenir: Altın madenine sahip olmayan bir ülkenin ihracata yönelik endüstrilerinde emeğin verimliliği ne

kadar yüksekse değerli madenleri elde etmenin maliyeti o kadar düşük ve ortalama ücret ve fiyatların düzeyi altın külçesi ihraç eden ülkelere kıyasla o kadar yüksek olur. Bu argümanın önemli bir pratik sonucu bulunmaktadır: Bir ülkede ücretlerin düzeyinin yüksek olması yüksek verimlilikten kaynaklanabilir; bu durumda yüksek ücretler söz konusu ülkeyi yabancı üreticililerle rekabet etmekten alıkoymayacaktır. Aynı şeyi biraz daha farklı bir biçimde belirtirsek, belirli bir ülkede dünyanın geri kalanına göre üretkenlikle ilgili genel bir dezavantaj olması bu ülkenin uluslararası ticarete katılmasının önünde bir engel değildir; her zaman söz konusu ülkenin en az karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğu malları ihraç etmesine ve en fazla dezavantaja sahip olduğu malları ithal etmesine izin veren bir döviz kuru bulunacaktır.

Daha ikna edici bir açıklama sunmak amacıyla, Ricardo'nun kendisinin de verebileceği şu örneği ele alalım. Her iki ülkede bir adam-saatte aşağıdaki miktarlarda kumaş ve şarap üretildiğini varsayalım:

İngiltere'de 16 birim kumaş ve 8 birim şarap.
Portekiz'de 20 birim kumaş ve 15 birim şarap.

Karşılaştırmalı maliyet oranları şunlar olur:

Kumaşta Portekiz-İngiltere oranı, 10: 8.
Şarapta Portekiz-İngiltere oranı, 10: 5,33.

Maliyet farklarından İngiltere'de ortalama saatlik parasal ücretlerin Portekiz'de parasal ücretlerin yüzde 53,3'ü ile yüzde 80'i arasında olduğu sonucu çıkmaktadır.

Portekiz'deki ücret oranının adam-saat başına 5 $ olduğunu varsayalım. Portekiz'de kumaş ile şarap fiyatları arasındaki oranın 4: 3 olduğunu biliyoruz. Bu durumda Portekiz'de eğer,

bir birim kumaşın nominal fiyatına 3 $ dersek,
bir birim şarabın nominal fiyatı 4 $ olur.

İngiltere'deki ücretler Portekiz'dekilere eşit olsaydı mevcut döviz kuruyla İngiltere'de;

bir birim kumaşın nominal fiyatı 3,75 $ ve
bir birim şarabın nominal fiyatı 7,50 $ olur.

Fiyatlar İngiltere'de kumaş ve şarabın yurtiçi üretim maliyetlerinin mevcut oranı (2: 1) ve her iki mal için iki ülkedeki üretimlerin maliyetleri arasındaki oranlar (kumaş için 10: 8 veya 3,75 $: 3 $, şarap için 10: 5,33

veya 7,50 $: 4 $) tarafından belirlenir. Ancak bu fiyatlarda İngiltere'nin her iki malı da Portekiz'den ithal etmesi yararına olacaktır. İngiltere'nin ödemeler dengesi bozulacak ve altın ülke dışına çıkarak bu ülkede ücretleri ve fiyatları düşürecektir. Ücretleri yüzde 20 oranında düşerek adam-saat başına 4 $'a inerse İngiltere'de bu durumda,

bir birim kumaşın nominal fiyatı 3 $ ve
bir birim şarabın nominal fiyatı 6 $ olacaktır.

Böylece İngiltere'nin kumaş için sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlüğün faydalarından istifade etmesi mümkün olacaktır. Benzer şekilde eğer İngiltere ücretleri daha da düşürür, adam-saat başına 2,66 $'a, yani Portekiz'deki saatlik ücretin yüzde 53,3'üne indirirse bu durumda İngiltere'de,

bir birim kumaşın nominal fiyatı 2 $ ve
bir birim şarabın nominal fiyatı 4 $ olacak

ve her iki ülke de halen sadece tek bir üründe uzmanlaşmayı kendi yararına bulacaktır.

İngiltere'deki ücret düzeyinin üst sınırına ulaşması halinde (Portekiz'deki ücretlerin yüzde 80'i) ticaret hadleri bütünüyle kendi lehine olur (4 kumaş: 3 şarap). Ücretler alt sınıra indiğinde ise (Portekiz'deki ücretlerin yüzde 53,3'ü) ticaret hadleri bütünüyle Portekiz'in lehine olur (2 kumaş: 1 şarap). Öyleyse ülkelerde emeğin göreceli verimliliği, ülkeler arasındaki ücret ve fiyat düzeylerini iki biçimde etkiler: (1) Genel olarak daha verimli emeğe sahip ülkede ücret ve fiyat düzeyi diğer ülkeye kıyasla daha yüksek olacaktır ve (2) bu biçimde oluşmuş olan fark karşılaştırmalı maliyet oranları tarafından belirlenen sınırlar içinde bulunacaktır. Klasik uluslararası fiyat kuramının özü budur.

23 Satın alma gücü paritesi kuramı

7. bölüme ilişkin tartışmamızı tamamlamak açısından Ricardo'nun, o zamandan beri döviz kurlarının "satın alma gücü paritesi kuramı" olarak bilinen yaklaşımı reddettiğini belirtmekte yarar olacaktır. "Paranın değerinin her yerde aynı olduğu" görüşü klasik öğretinin standart kabullerinden bir tanesiydi: Serbest ticaret ve metal para standardında iki para birimi arasındaki döviz kuru sadece eşdeğer ihraç edilebilir mallar üzerindeki göreceli satın alma güçlerine dayanır. Ancak elbette ihraç edilebilir nitelikte olmayan malların fiyatları ülkeler arasında farklılık gösterecektir. Dolayısıyla denge durumundaki döviz kurunun farklı ülkeler arasındaki fiyat düzeylerinin bölümüyle bulunacağını söyleyen –"satın alma gücü paritesi kuramı" denilen– öğreti ülkeler arasında bütün

malların ortalama fiyatları arasındaki farklılıkları yaratan tüm faktörleri göz ardı eder. 7. bölümün son birkaç sayfası, İngiltere'nin 1797 ile 1819 arasında yaşadığı gibi, konvertibl olmayan bir para biriminin değer kaybetmesinin gösterilmesinin zorluklarıyla ilişkilidir. Bu konuyu daha etraflı bir biçimde Ricardo'nun para kuramını incelerken ele alacağız. Sömürge ticareti hakkındaki **25. bölüm**, 7. bölümden sonra okunmalıdır; bu bölüm büyük ölçüde ihracat veya ithalat üzerine konulan vergi ya da primin sikkenin uluslararası dağılımını, dolayısıyla da ülkeler arasında parasal olarak ifade edilen karşılaştırmalı maliyet oranlarını değiştirmesine ayrılmıştır.

24 Say Yasası

Ricardocu kâr kuramının Smithçi kâr kuramıyla karşılaştırıldığı **21. bölümde** birikimin kâr ve faiz üzerindeki etkileri ele alınmaktadır. Ricardo yerinde bir şekilde Smith'in azalan kâr kuramının herhangi bir zamanda mevcut olan yatırım olanaklarının toplamının sınırlı olduğu varsayımına dayandığını gözlemiştir. Ancak ücret malları sanayisinde artan maliyetlerin söz konusu olmaması halinde, diye ısrar eder Ricardo, herhangi bir miktardaki sermayenin tam kapasiteyle kullanılması mümkündür: Talep yönünde üretimin önüne konulmuş içsel engeller bulunmaz. Bu, Say'in Mahreçler Kanunu'nun bir ifadesine ve büyüyen bir ekonomide istifçiliğin –elde tutulacak paraya yönelik aşırı talep– kalıcı bir sorun olabileceği görüşünün reddedilmesine yol açmıştır. Ricardo, Say hakkındaki bir dipnotta tasarrufların bütünüyle yatırıma aktarılmasını sağlamak için fiyat-faiz intibakına ihtiyaç bulunduğunu dahi reddetmiştir, fakat bu, ödünç verilebilir fonlara yönelik talep üzerinde etkide bulunan faizlerdeki değişim mekanizması aynı bölümde daha sonra açıklandığı için, aşırı şevkli bir yorum olarak değerlendirilmelidir. Genel olarak "aşırı bolluk" olanaksızdır, çünkü talep doyumsuzdur: Tahıl talebi esnek olmasa da çoğu tüketim malına olan talep hayli esnektir ve emek üretkenliğindeki her artışla beraber talep de artar. Ricardo tasarruf eğilimindeki ani bir yukarıya doğru kaymanın geçici bir "genel aşırı bolluğa" neden olabileceğini kabul etmiştir; ancak bu durumda sermaye nüfustan daha hızlı büyüyeceği için piyasa ücretleri doğal ücretlerin üzerine çıkacak ve satın alma gücü bir kez daha artacaktır. O halde Ricardo'yla birlikte ekonominin, efektif talebin eksikliği nedeniyle aksamaksızın, düzenli bir biçimde durağan duruma yaklaştığı görüşü ortaya çıkmıştır.

Say Yasası'nın *İlkeler*'de ilk defa ortaya çıktığı bağlamdan Ricardo'nun, kitabının daha önceki bölümlerinde Mahreçler Yasası'na herhangi bir atıfta bulunmaksızın sunduğu bölüşümün temel teoremiyle Smith ve Malthus'a zaten yanıt vermiş olduğunu düşündüğü sonucu çıkmaktadır. Bu noktada Say Yasası Ricardocu sistemin temel yüklemle-

rinden biri olarak değil, sadece "gıda elde etmenin artan zorluğu" kuramının kâr oranındaki düşüşün yegâne kalıcı ve etkin nedeni olduğunu doğrulamak için ortaya atılmaktadır.

21. bölümün daha sonraki kısmında Ricardo yürürlükteki kâr oranının pratikte, Adam Smith'in düşündüğü gibi piyasa faiz oranından hareketle tahmin edilemeyeceğine, bunun sadece faiz oranının eğilim değerinin tahmin edilmesinin taşıdığı zorluklar nedeniyle değil, o dönemde yüzde 5'in üzerinde faiz alınmasını yasaklamış olan Tefecilik Yasaları nedeniyle de yapılamayacağına işaret etmektedir. Ricardo klasik bir pasajda, Wicksell'in doğal faiz oranıyla piyasa faiz oranının birbirinden sapması kuramının özünü ortaya koymuştur (15. bölüm, 31. kısma bakınız); bu Ricardo'nun "Nakit Para ve Bankalar" başlığını taşıyan **28. bölümde** de tekrarladığı bir argümandır. Bir ticari bunalımda fiyatlar düştüğünde piyasa faiz oranı istemsiz stok birikimi nedeniyle geçici olarak artar. Benzer şekilde para miktarındaki bir artış da faiz oranlarını düşürür, ancak yeni para fiyatlar üzerinde etki ettiği anda faiz oranı tekrar "doğal oranına", yani sermayenin kâr oranına çıkar. Bu, aşağıda üzerinde daha fazla şey söyleyeceğimiz klasik faiz oranının "gerçek" doğası öğretisidir; bu öğretinin dayandığı temel düşünce parasal güçlerin yalnızca para piyasaları dengesizlik durumunda olduğunda faiz oranı üzerinde etkide bulunacağıdır.

25 Kötümserlik mi?

Ticaret kanallarında ani değişiklikler hakkındaki **19. bölüme** geri döndüğümüzde Ricardo'nun Britanya'nın uzun dönemdeki büyümesi ile ilgili beklentilerine dair görüşleriyle karşılaşıyoruz. Savaş sonrası dönüşümün zor yıllarında yazan Ricardo, mevcut "ticaretten uzaklaşmanın" uzun dönemli bir durgunluğun başlangıcının işareti olduğu inancının etkisini kırmak konusunda isteklidir. Tahıl Yasaları kaldırılırsa, diye iddia etmektedir, Britanya'nın büyüme beklentileri aslında hayli olumludur. Ricardo, yirmi yıl kadar sonra Cobden ve Bright'ın yaptığı gibi Tahıl Yasaları'nın derhal ve bütünüyle kaldırılmasında ısrar etmemiştir. Azalan oranlar en ağır şekilde toprak üzerinde etkili olduğundan toprak sahiplerinin özel vergi yükleri konusunda bir düzeyde rahatlatılmaya ihtiyacı vardır. Dolayısıyla Ricardo tahıl ithalat resimleri ile ilgili on yıllık bir döneme yayılmış tedrici indirimlere gidilmesi ve buna mahsulün bereketli olduğu yıllarda ihracat üzerine konulan küçük bir primin eşlik etmesi çağrısında bulunmuştur. Yasanın tedricen kaldırılması tarımda yatırımların azalmasının neden olacağı darbeyi hafifletmek gibi ek bir avantaj da yaratacaktır. Her şeye rağmen rantlar düşecek ve toprak sahipleri yasanın kaldırılması sonucunda kayba uğrayacaktır. Ancak Ricardo, diğer sınıflarının elde edeceği refah artışının toprak sahiplerinin serbest

ticaretten kaynaklanan kayıplarını fazlasıyla aşacağını görmüştür; bu argüman hemen akla modern refah iktisadında Hicks-Kaldor "karşılama ilkesini" getirmektedir (13. bölüm, 9. kısma bakınız).

26 Parasal kuram

"Nakit Para ve Bankalar Hakkında" başlıklı **27. bölüm** kitabın geri kalanından ayrı bir yerde duruyormuş gibi görünür ve maalesef Ricardo'nun para kuramı hakkında bütünüyle yetersiz bir izlenim verir. Ricardo bir "madeni para" taraftarıdır ve doğal olarak para olan madenlere dair bir emek değer kuramı ortaya koyar. Bu hiçbir şekilde paranın miktar kuramıyla çelişki içinde değildir. Para basmanın ve madeni paraların eritilmesinin serbest olduğu koşullarda uzun dönemde paranın miktarı aslında altının üretim maliyeti tarafından belirlenir. Dolaşımdaki paranın değeri üretim maliyetini aşıyorsa bu madenciliği teşvik eder ve daha fazla metal para basmak için sunulur ve bunun tersi geçerli olduğunda madencilik daralır ve para, parasal kullanımın dışındaki amaçlar için kullanılmak üzere eritilir. Bu şekilde paranın değeri, üretim maliyeti tarafından kontrol edilir ve fiyat düzeyi meta-paranın değişim değerini yansıtır. Ancak mevcut altın ve gümüş stoklarının büyüklüğü sayesinde, var olan altın ve gümüş madenlerinin üretim hızının paranın değeri üzerindeki etkisi ihmal edilebilir düzeydedir. Bu anlamda paranın değerine dair madeni para kuramının parasal sorunlarla ilgili önemi hayli azdır. 1797-1819 yılları arasında Britanya altın standardını terk etmiş, konvertibl olmayan bir kağıt para standardı uygulamaktaydı. Kağıt para basılmasının maliyeti, paranın miktarı üzerinde etkin bir denetim uygulamak için çok düşük olduğundan bu koşullar altında nakit paranın değeri neredeyse bütünüyle paranın miktarı, yani kağıt para[4] tarafından belirlenir. Dolayısıyla paranın değerine dair klasik kuram kısa vadede hem sikke hem de kağıt için bir miktar kuramıyken, üretim maliyeti kuramı uzun dönemle ve yalnızca madeni parayla ilgilidir.

27 Külçeciler Tartışması

Napoleon savaşları döneminde "Külçeciler Tartışmasını" ateşleyen meseleler hakkında bilgi sahibi olmadan Ricardo'nun 27. bölümde Bank of England'a[5] karşı saldırısını anlamak hayli güç olacaktır. Şimdilik tartışmaya ilişkin kısa bir bilgilendirme yeterli olur. Fransa'yla devam eden savaş 1797'de madeni para ödemelerinin askıya alınmasına neden olmuştu: Bank of England'a çıkarttığı banknotlar karşılığında altın ödemeyi reddetme izni verilmişti. Banknotların konvertibl olmaması Birleşik Krallık'ın

4 *Fiat;* madeni karşılığı olmayan, dolaşımdaki para (Ç. n.).

5 İngiltere Merkez Bankası (Ç. n.).

müttefiklerine yüklü hibeler yapmak ve hükümetin büyük miktarlarda borçlanmak durumunda olduğu koşullarla çakışmıştı. Ayrıca görülmemiş düzeyde kötü hasatlar sıra dışı bir biçimde buğday ithalatına neden olarak ödemeler dengesini bozucu bir etkide bulunmuştu. Zamanla fiyatlar artmış ve altın piyasada darphane fiyatının üzerinde bir prim kazanmıştı.

Konvertibl bir kağıt para rejiminde altının prim kazanması veya kağıt paranın iskonto edilmesi söz konusu olamaz. Altın standardı altında iki para birimi arasındaki değişim oranı, iki para biriminin altın cinsinden fiyatlarının darphane-pariteleri arasındaki oran artı veya eksi altının taşınma ve nakliyat masrafları tarafından belirlenir. Bir ülke sınır konulmamış miktarda altını sabit bir fiyatla serbestçe satma sözü verdiğinde altın standardını uygulayan diğer ülkelerin dolaşımdaki para arzı, altın ihraç noktaları ya da üst altın noktalarında tam esnekliğe ulaşır.

Şekil 4.10'da döviz piyasalarında dolar arzı, diyelim ki 2 $ = 1 £'da tam esnekliğe kavuşmaktadır. 4 $ = 1 £'da dolar talebi de tam esnekliğe kavuşmaktadır, çünkü Bank of England altın-dolar paritesinde herhangi bir miktardaki altını satın almaya hazır beklemektedir. Altın noktaları arasındaki dar aralıkta döviz kuru esnektir: İhracat fazlası dünya piyasalarında İngiltere'nin ihracatına karşılık ödeme yapmak üzere pound'a dönük fazla talep yaratarak döviz kurlarını İngiltere lehine artırır –pound başına doların fiyatını düşürür–; aynı şekilde ithalat fazlası otomatik olarak İngiltere için döviz kurlarının düşmesine neden olur –pound cinsinden dolar fiyatını yükseltir.

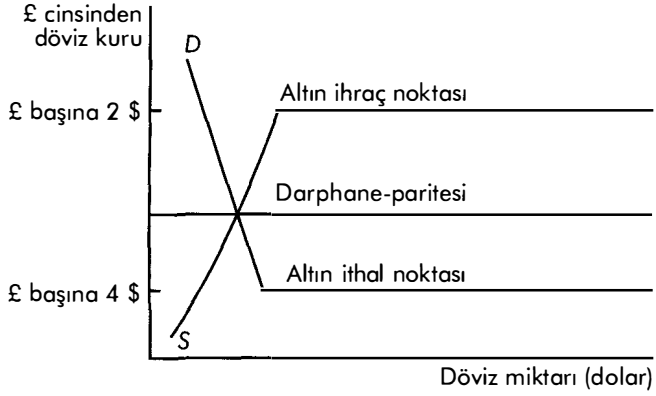

Şekil 4.10

O halde kağıt para serbestçe altına çevrilebildiği sürece başka herhangi bir ülkeyle olan döviz kuru altın ihraç noktasının, yani darphane-paritesi-

nin altına, altının taşınma masraflarından daha fazla düşemez. Eğer fazla miktarda banknot çıkarılması kağıt paranın değerini altın külçesinin değerinin altına düşürürse –döviz kurunun altın ihraç noktasının altına düşmesine neden olursa– ithalatın bedelini ödemek için yabancı ülke senetlerini almaktansa altın göndermek daha kârlı olacaktır. Bu durumda banknotlar, altın cinsinden ödeme yapmak üzere bankalara verilecek ve bankalar kendi rezervlerini korumak üzere çıkarılan banknot hacmini daraltmaya mecbur kalacaktır. Bu da paranın değerini artırma eğilimini güçlendirerek altın çıkışına son verecek ve döviz kurunu her zamanki değerine geri çekecektir. Bu nedenle kağıt paranın konvertibilitesi, dolaşıma aşırı miktarda para çıkmasına ya da kağıt para enflasyonuna karşı otomatik bir denetim mekanizmasıdır. Kağıt paranın konvertibilitesi ortadan kaldırıldığında altın külçesinin kağıt para cinsinden fiyatı halen madeni para standardı kullanan ülkelerle olan döviz kuru tarafından belirlenir, ancak artık döviz kurlarının madeni para paritesinin altına inmesine, yani külçenin kağıt para üzerinde sürekli prim kazanmasına karşı otomatik bir denetim mekanizması bulunmaz. Fakat bu "külçe üzerindeki primin" sadece konvertibilitenin bulunmadığı koşullarda yurtiçi enflasyonu ifade etmek için kullanılan bir kısaltma olduğu anlamına gelmez. Ricardo'nun ünlü erken dönem makalelerinden birisi olan *The High Price of Bullion: A Proof of the Depreciation of Bank Notes (Külçenin Yüksek Fiyatı: Banknotların Değer Kaybetmesinin Bir Kanıtı)* (1810) hayli yanıltıcıdır. Enflasyon olmadan bile yurtdışına büyük miktarda borç verilmesi ve tahıl ithalatı aleyhte bir ödemeler dengesine, pound'un kur değerinin var olan altın ihraç noktasının altına düşmesine ve altının piyasa değerinin darphane fiyatının üzerine çıkmasına neden olabilir. Bu tartışmadaki esas konu aslında şudur: Altının kağıt para üzerinde kazandığı prim enflasyonun kanıtı mıdır ve eğer öyleyse enflasyon Bank of England'ın dikkatsiz para politikasının bir sonucu mudur?

Ricardo, Külçecilerin Banka'nın[6] aşırı miktarda kağıt para çıkarttığı ve enflasyonun ya da günümüzün diliyle söylersek, "banknotların değer yitirmesinin" nedeninin bu olduğu argümanını öne sürmelerine neden olmuştur. O zamanlar çok az kullanılan fiyatların indeks sayısı aracının bulunmadığı bir durumda ilk sorun Britanya'daki fiyatların ticaret yapan diğer ülkelere göre yükselip yükselmediğinin gösterilmesiydi. Ricardo'nun yaptığı test, külçenin gerçekten kazandığı primin belirlenmesiydi. Enflasyonun nedeni Bank of England'ın aşırı miktarda banknot çıkarmış olmasıydı; ülkedeki diğer bankalar çıkarttıkları banknotlara karşılık sabit bir oranda Bank of England banknotu cinsinden rezerv tutmak zorundayken, Banka'nın ken-

6 Bank of England kastedilmektedir (Ç. n.).

disinin böyle bir kısıtlamaya tabi olmaması nedeniyle diğer bankalar temize çıkarılıyordu. Banka'nın yöneticileri ve Külçecilere karşı olanlar, kağıt para konvertibl değilken dahi yeni banknotlar yalnızca sağlam, kısa vadeli kağıtların iskonto edilmesi sonucunda çıkartıldığı sürece aşırı miktarda banknot çıkarılmasının olanaksız olduğunu ileri sürüyorlardı. Bu, *Ulusların Zenginliği*'nde de karşımıza çıkan reel para öğretisidir; Banka, banknotlarını sadece ticari iskontolarla değil, kamu tahvillerini satın alarak da dolaşıma soktuğu için bu öğretinin bu konuyla ilişkisi çok azdır. Külçecilere karşı olanlar esas olarak ticaret hadlerinin, yalnızca parasal enflasyon nedeniyle değil, ödemeler dengesinin durumu nedeniyle de İngiltere aleyhine döndüğünü ileri sürmüştür. Ancak Ricardo bunu, yurtiçindeki fiyatlar artmıyorsa kurların İngiltere aleyhine döndüğü olumsuz ödemeler dengesi koşulları ihracatı canlandıracak ve yurtdışından yapılan ödemelerin mal cinsinden gerçekleştirilmesine neden olacaktır diye yanıtlamıştır. O halde kurlardaki azalmanın ve külçe üzerindeki primin dış borçlarla hiçbir ilişkisi yoktur.

Daha sonra ele alacağımız bu konu ödemeler dengesindeki bozulmaları düzeltici mekanizmalar hakkında farklı bir yaklaşıma değinmektedir (6. bölüm, 23. kısma bakınız). Bir açıdan her iki taraf da asıl meseleleri görmezden gelmiştir. Altının kağıt para üzerinde prim kazanması kısmen, belki de büyük ölçüde, tedavüldeki paranın fazlalığından veya aleyhte bir ödemeler dengesinden değil külçeye ve dövize yönelik spekülatif bir kayış olmasından kaynaklanır. Ancak temelde enflasyonun arkasında kamu harcamalarının olduğu ve Bank of England'ın, kendisinin *primus inter pares*'in, edilgen bir şekilde "ticaretin gereksinimlerine" hizmet etmenin ötesinde bir rolü olmadığı düşüncesine sarılarak bir merkez bankası olarak sorumluluğunu reddettiği açıktır. Bu nedenle Ricardo'nun Banka'yı devletleştirme planı sorunun, merkezi bir para otoritesi tarafından açıkça tanımlanmış bir para politikasının gerekliliği kısmına dair bir anlayış getirmektedir.

28 Makineler sorunu

İlkeler'in üçüncü baskısına eklenen "Makineler Hakkında" başlıklı **31. bölümde** Ricardo yeni bir çığır açmış ve yeni makinelerin kullanıma girmesinin işçilerin zararına olabileceğini savunarak çağdaşlarını hayrete düşürmüştür. Buradaki temel argüman yeni makinelerin kullanıma sokulmasının daha önce ücret malları üretmek için gerekli olan emeğin başka alanlara yönlendirilmesine yol açıyor, yeni makineler dağıtılmamış kârlarla finanse edilmek yerine ücret fonunun aşağı çekilmesiyle finanse ediliyorsa, hasılanın bir süre için düşeceği ve bunun işsizliğe ne-

den olacağıdır. Ricardo bunu, o zamana kadar mamul mallar üretimine ayırdığı yıllık emek gücünün yarısını bir makinenin yapımına yönelten bir çiftçi hakkındaki örneği üzerinden göstermiştir.

Tablo 4.6

Yıl	Gayrisafi hasıla (£)	Net ürün (£)	Ücret fonu (£)	Makinenin değeri (£)
1	15.000	2.000	13.000	0
2	15.000	2.000	5.500	7.500
3	7.500	2.000	?	?

Hemen yeni makinenin kullanıma girmesi, çıktının artması sonucunda fiyatın düşeceği, dolayısıyla bazı işçilerin yeniden üretime çekileceği teslim edilecektir. Ricardo ücret kesintilerinin aynı zamanda yerinden edilmiş emeğin yeniden istihdam edilmesini sağlayıp sağlamayacağı konusunda bir şey söylememektedir. Esasında Ricardo'nun analizi öylesine kısa bir vade içindir ki, yeni makinenin kullanılmaya başlanmasını takiben gerçekleşmesi gereken intibak hakkında hiçbir şey söyleme zahmetine girmemiştir. Bu alışılmamış bir argümandır, çünkü çıktının azalacağını varsaymakta ve emek talebinin en iyi ihtimalle "kayda değer bir süre" boyunca azalacağını ileri sürmektedir. Bölümün son sayfalarında Ricardo, makinenin daha önceki gelirlerden finanse edilmesi durumunda bu olumsuz etkilerden hiçbirinin gerçekleşmeyeceğine ve aslında sadece hızlı teknolojik ilerlemenin sürekli bir iktisadi büyüme sağlayacağına dikkat çekerek kendi argümanından vazgeçmektedir. Bölüm, devlet müdahalesinin teknik ilerlemeyi azaltacağını söyleyen bir uyarıyla kapanmaktadır.

Bu bölümün önemi kitabın diğer bölümlerinde yapılan iki faktör varsayımının gevşetilmesi ve yeni yöntem icadının etkilerini değil, verili üretim fonksiyonları boyunca emeğin sermayeyle ikame edilmesini analiz etmesidir. Ricardo daha o dönemde parasal ücretlerdeki artışın ve kâr oranındaki azalmanın kendi modeli içerisinde sürekli artan bir makine-emek oranına yol açacağını kavramış görünmektedir. Bu husus sermaye ve emeğin eşit hızlarla büyüdüğü yönündeki varsayımıyla çelişmekte ve daha başka karışıklıklara da neden olmaktadır. Bu bölümün kitabın geri kalanına sonradan iliştirilmiş olmasında şaşılacak bir şey yok.

Ricardo bölümün sonuna doğru emekçilerin, zenginlerin lüks mallara yaptıkları harcamaların yapısıyla ilişkili bir çıkarı bulunduğu görüşünü ortaya atar; çünkü lüks malların yalnızca emek tarafından üretilmedi-

ği varsayılırsa, "vasıfsız hizmetkârlara" yapılan harcama, lüks mallara yapılan aynı miktardaki harcamaya kıyasla emek talebini daha fazla artırır. Bu, John Stuart Mill tarafından tamamen değiştirilerek şu düstura dönüşen bir önermedir: "Metalara talep, emek talebi değildir" (6. bölüm, 3. kısma bakınız).

29 Vergilendirme

Ricardo'nun kitabında yer alan vergi hakkındaki bölümler onun sistemini daha iyi kavramamızı sağlar. Bu bölümler kısa vade üzerine dikkat çeken bir vurguyla birlikte Ricardo'nun faktör payları kuramının dikkatli bir çözümlemesini sunar. İlk olarak vergilendirilebilir kapasiteyi bütünüyle net gelire bağlı olarak tanımlayan "Brüt ve Net Gelir" başlıklı **26. bölüm** vardır. Ricardo geçimlik ücret kavramını ciddiye almış ve çıktının, insanları ve fiziksel sermayeyi olduğu gibi tutmak için harcanan kısmını brüt gelirden düşerek, net gelir olarak sadece kâr ve rantları bırakmıştır. Ancak bölümün başlarında yer alan bir dipnotta iktisadi faaliyetin net getirisi kavramı ile ilgili bir zorluğa değinilmektedir: Piyasa ücretleri çoğu zaman emeğin sürekliliğini sağlamak için gereken asgari ücretleri aşar. "Vergiler Hakkında" başlıklı **8. bölüm**, bütün vergilerin, "üretimdeki bir artış veya üretken olmayan tüketimin azalması" ile dengelenmediği takdirde sermaye birikimini aksatacağı şeklinde totolojik bir kural ortaya atar. Vergilerin herhangi bir şekilde çabayı teşvik ettiği kabul edilmemektedir. **9. bölüm** işlenmemiş tarım ürünleri üzerine özel vergiler hakkındadır. Özel bir verginin tahıl fiyatını vergi miktarı kadar artıracağını göstermek üzere iki rakamsal örneğe başvurulmuştur: Tüketicilerin para cinsinden harcamaları artmakta, ancak toplam cari rantlar değişmeden kalmaktadır. Ancak toplam parasal rantların değişmeden kalması, toplam buğday üretiminin daha fazla olduğu iyi durumdaki arazilere düşen vergi yükü daha ağır olduğu için buğday cinsinden rantların azalması anlamına gelir. Emek arzı eğrisi tam esnekliğe sahip olduğundan vergi sonrası reel ücretler aynı kalır ve toprak sahipleri kendileri tahılı tüketmezlerse verginin bütün yükü kârın üzerine biner. Ricardo ücret mallarının fiyatlarının artmasına sebep olabilecek olası nedenler üzerinde durarak devam etmektedir. Ricardo analiz ilerledikçe, önceden belirlenmiş bir ücret fonu görüşüne bağlı kalır ve emek arzının esnekliğinin aslında nispeten düşük olduğunu kabul eder: Emek, kendi fiyatındaki bir değişikliğe tepki göstermekte tek başına hayli yavaştır. Ricardo bölümün sonunda vergilerin, fiyatların, dolayısıyla karşılaştırmalı maliyetlerin yapısını bozduğuna, bunun da sikkenin uluslararası dağılımını değiştirerek fiyatların düzeyini farklılaştırdığına işaret eder.

10. bölüm rant üzerine konulacak bir verginin, bu sırf arzı sabit olan bir faktör üzerine konulduğu için, başka bir kesime aktarılama-

yacağı kuramını geliştirir. Yalnızca arzın değiştirilmesiyle vergi yükünün alıcının üzerine binmesi sağlanabilir. Rant üzerine konulacak bir vergi sözleşmeden doğan bütün rantı vergilendirecek ve sözleşmeden doğan rantın tamamı "saf iktisadi rant" olmadığı için vergi yükünün bir kısmı da kârlara düşecektir.

Aşar ve arazi vergileri hakkındaki **11** ve **12. bölümler** yeni bir şey ileri sürmemektedir. **13** ve **14. bölümlerde** vergilendirilmiş bir metanın fiyatının denge düzeyine doğru gidişi hakkında ilginç bir tartışma yürütülmektedir: Söz konusu metanın dayanıklılığı arttıkça, arz esnekliği azaldıkça ve talep esnekliği arttıkça intibak süresi de uzar. Bu elbette modern dildeki ifade edilişidir ve "esneklik" terimi Ricardo'da bulunmamaktadır. Ama yine de Ricardo'nun bu bölümlerde farklı mal kategorilerine olan talebin ve farklı mal kategorilerinin arzının fiyat karşısındaki tepkilerinde sistematik farklılıklar olduğunun bütünüyle farkında olduğuna kuşku yoktur. Ayrıca Ricardo sezgisel bir biçimde, günümüzde Marshall'ın geliştirdiği araçları kullanarak ulaşacağımız sonuçların tam olarak aynılarına ulaşmıştır.

Bir sonraki bölüm, "Kârlar Üzerindeki Vergiler", ürünlerin arz fiyatları üzerine konulan genel bir kâr vergisinin etkisi hakkında önemli bir tartışma içermektedir. Her ne kadar vergi ileriye doğru kaydırılacaksa da farklı malların satış fiyatları üzerinde, sermayenin bileşimindeki ve dolaşım hızındaki farklılıklar nedeniyle eşitsiz bir etkide bulunur. Vergilerin farklı etkileri sebebiyle para miktarındaki bir artış fiyatların hem yapısını hem de düzeyini etkileyecektir; ancak fiyat düzeyi sikke akışı mekanizması nedeniyle nihayetinde vergi konulmadan önceki seviyesine geri dönecektir. **29. bölüm** üç aşağı beş yukarı **15. bölümle** aynı konuları, farklı bir bakış açısından sunmaktadır.

9. bölümdeki reel ücretler vergilendirilemez tezi "Ücretler Üzerindeki Vergiler" başlıklı **16. bölümde** yeniden ele alınmıştır. Hükümet tarafından harcanan vergi gelirleri emek talebini, böylece de parasal ücretleri artırır. Parasal ücretler vergiden daha düşük bir oranda artar, dolayısıyla reel ücretler düşer. Bu hayli tuhaf argüman emeğe olan özel talebin devlet harcamalarından etkilenmediği düşüncesine dayanmaktadır: Vergiden arındırılmış ücret ödemesi değişmeden kalır. Vergiden arındırılmış ücret ödemesi değişmeden kalıyorsa parasal ücretler artmak zorundadır. Bazı modern yorumcuların belirttiği gibi vergi ve kamu harcamalarının araya girmesiyle emeğe yapılan toplam harcamaların artmasının tek yolu bu devrenin bir biçimde dolaşım hızını artırmasıdır; Ricardo'nun argümanı "dengeli bütçe çarpanının" erken ve özel bir biçimidir. Daha sonra Adam Smith ve bazı başka yazarların ücretler üzerine konan vergiler hakkındaki görüşleri incelenmektedir. Ricardo, "ihtiyaç mallarına" olan talebin fiyat esnekliğinin "lüks mallara" olan talebinkinden daha

düşük olduğu şeklindeki on sekizinci yüzyılın standart görüşüne başvurmaktadır.

17. bölüm belki de vergi hakkındaki bölümlerin en ilgincidir: Bu bölüm, savaşın finanse edilmesinde borçlanma yerine vergilendirmeye başvurulmasına ilişkin ünlü savunuyu içermektedir. Kamu borçlarına klasik karşı duruş ayrıntılarıyla ortaya konulmuştur: Kamu borcu sermaye kaçışını davet eder ve bütçe açığının finanse edilmesi özel tasarrufları azaltır; borç yükü ne kadar fazlaysa yıllık faiz ödemeleriyle çarçur edilen kaynak o kadar büyük olur. Başka bir deyişle devlet harcamalarının vergilendirmeyle ya da borçlanmayla karşılanması arasında hakiki bir denklik bulunmaz; dolayısıyla bazı yorumcuların bu bölümden çıkarttıkları modern "Ricardo denklik kuramı", Ricardo'nun adıyla ilişkilendirilen bir başka yanlış atıftır.

30 Ricardo'nun bitmeyen etkisi

Dikkatli bir teorisyen olarak Ricardo'nu Adam Smith'ten üstün olduğu açıktır. Öte yandan *Ulusların Zenginliği,* Ricardo'nu *İlkeler*'ine ve belki de on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda yazılmış bütün iktisat eserlerine kıyasla iktisadi sistemin işleyişi hakkında daha fazla kalıcı genellemeye sahiptir. Eğer iktisadın *sorunu* çoğu zaman söylenildiği gibi kısıtlı araçların alternatif amaçlar arasında dağıtılmasıysa Adam Smith iktisada Ricardo'dan daha fazla katkı yapmıştır –Ricardo'nun özel olarak tahsis sorunlarıyla uğraştığı tek yer dış ticaret hakkındaki bölümdür ve burada da, her nasılsa, Adam Smith'ten daha uzağı ve daha derini görmüştür.[7]

Eğer iktisadın *sorunu*, yine sıkça söylendiği gibi, büyüme ve kalkınmaysa bir kez daha Smith'te Ricardo'dan daha fazlası bulunmaktadır. Diğer yandan iktisat özü itibarıyla bir analiz aracı, bir anlamlı sonuçlar toplamı olmaktan ziyade bir düşünme yöntemi ise Ricardo tam manasıyla iktisat tekniğini icat etmiştir. Onun hantal sayısal ispatlarını daha zarif geometrik gösterimlerle değiştirebiliriz, ama yine de çoğu zaman halen Ricardo'nun bizi aşina kıldığı bir akıl yürütme tarzını kullanmaya devam ediyor oluruz. Ricardo'nun cesur soyutlamalar yapmak konusundaki becerisi, kapsamı ve pratik sonuçları üzerinden yargılanacak olursa, bütün bir iktisat kuramı tarihinin en cezbedici modellerinden bir tanesinin üretilmesini sağlamıştır: Ricardo, geniş bir aralık içinde yer alan önemli sorunları, yalnızca birkaç tane stratejik değişkeni olan basit bir analitik modelle ele

7 İronik bir biçimde artık dış ticaret hakkındaki bölümde karşılaştırmalı üstünlüğe dair ünlü sayfaların James Mill tarafından yazıldığı gösterilmiş bulunmaktadır. Ayrıca Ricardo'nun kendisinin dış ticarete ilişkin kavrayışı hiçbir zaman gerçekten mutlak üstünlük düşüncesinin ötesine geçmemiştir; kısacası Ricardo karşılaştırmalı üstünlük kuramı üzerinden kazandığı itibarı hak etmemektedir.

alarak politik eyleme yönelik çarpıcı sonuçlar üretmiştir. Kısacası Ricardo, günümüzde Keynes'i başarıya ulaştıran sanatın ilk üstadıdır. Bunu herkes övgüye değer bulmayabilir. Schumpeter bile Ricardo'nun önemli ölçüde basitleştirilmiş soyutlamaları pratik sorunların çözümüne uygulamasını "Ricardocu Ayıp" diye adlandırmıştır. Ve Tarihselci Okul'a ve Amerikan Kurumsalcıları'na göre Ricardo her zaman ortodoks iktisatta nefret edilen her şeyin temsilcisi olmuştur.

Ricardo'nun eserinin etkisi kendisini en çok yayımlandıktan hemen sonra göstermiş ve yarım yüzyıldan daha uzun bir süre Britanya'daki iktisadi düşünceye egemen olmuştur. Önde gelen süreli yayınlar, hatta *Encyclopaedia Britannica* bile Ricardo'nun takipçilerinin eline düşmüştür; popüler edebiyat Ricardocu fikirleri aksettirmiş ve Parlamento artan ölçüde Ricardocu politika önerilerine boyun eğmiştir. Tahıl Yasaları 1846'ya kadar yürürlükten kaldırılmamış olsa da Ricardo'nun yazdıkları serbest ticaretin İngiliz politikasının popüler bir amacı haline gelmesine yardımcı olmuştur. Aslında Ricardo farkında olmadan, Britanya'nın on dokuzuncu yüzyılda benimsediği, büyüme sorununa ilişkin uzun erimli çözümün kuramsal gerekçelendirmesini sunmuştur: Britanya "dünyanın atölyesine dönüşmüş" ve ihtiyaç duyduğu gıdanın çoğunluğunu dışarıdan satın almıştır.

Belirli konularda Ricardo'ya karşı çıkan çağdaşı iktisatçılar bile –Bailey, Scrope, Read, Jones, Longfield, Senior, Whately– emek üretkenliğinin hem sermayenin getirisini hem de bölüşümde alınan payların uzun döneme ait eğilimlerini belirlediğini söyleyen başlıca Ricardocu öğretiye boyun eğmişlerdir. Tahıl Yasaları kanun kitaplarında yazılı kalmaya devam ettiği sürece serbest ticaret sistemi Ricardocu sisteme pratik bir önem kazandırmıştır. Ve 1846'da yasanın kaldırılmasından iki yıl sonra yayımlanan Mill'in *İlkeler*'i Ricardo'nun gerektiği gibi değiştirilmiş düşüncelerine yeniden otorite kazandırmıştır. Ancak 1870'den sonra birçok iktisatçı Ricardo'nun değer ve bölüşüm kuramı olarak anlayageldikleri şeye sırtlarını dönmüş ve Ricardo'nun "iktisat biliminin arabasını yanlış yola sokarak devirdiğini" söyleyen Jevons'la uzlaşmışlardır. Marx'ın Ricardo'ya ilişkin samimi övgülerinin, her ne kadar Ricardo Marx'ın akıl hocası rolüne yerleşmek konusunda bütünüyle masum olsa da, Ricardo'nun akademik iktisatçılar arasındaki itibarının yeniden artmasına bir katkısı olmamıştır.

On dokuzuncu yüzyılın son on yılı Ricardo'ya yaklaşım konusunda yeni bir değişikliğe tanıklık etmiş, bir dizi yazar birdenbire eski moda Ricardocu rant kuramının aslında daha genel bir kuramın özel bir durumu olduğu düşüncesiyle sarsılmıştır. Ricardo entansif bir biçimde kullanılan, rant doğuran bir toprak parçasına uygulanan en son emek-ve-sermaye biriminin

ranta herhangi bir katkısının olmayıp, sadece ücretler ve faize katkısının olduğunu; rantın marj içinde yer alan birimlerin yüksek üretkenliğinden kaynaklandığını göstermiştir. Wicksell, Wicksteed ve John Bates Clark rant-vermeyen marjın hiçbir kendine özgülüğünün bulunmadığını fark etmiştir; toprak değişken faktör, emek-ve-sermaye sabit faktör olduğunda bu marj, ücrete ve faize de katkı koymayan bir marj olacaktır. Bu kavrayış üzerinden bölüşümün genel marjinal üretkenlik kuramı doğmuştur ve Ricardo'nun öteki başarılarının arasına şimdi bir de marjinal analizi icat etmiş olması eklenmelidir. Birkaç yıl boyunca Ricardo yeniden revaçta olmuş ve Marshall, Ricardo'nun "değerle ilişki içindeki üretim maliyeti" kuramının temelinin olduğu gibi kaldığını iddia edecek kadar ileri gitmiştir. 1930'larda sarkaç bir kez daha öteki yöne doğru salınmıştır: Toplam efektif taleple ilgili kaygılar birçok iktisatçının, "Ricardo'nun yaklaşımının 100 yılı aşan bir süre bütünüyle egemen olmasının iktisadın ilerleyişi üzerinde tam bir yıkıma neden olduğunu" söyleyen Keynes'e katılmasına yol açmıştır. Fakat bu, Ricardo olmasaydı iktisadın kendisini geçmişte makroekonomik işsizlik sorunuyla uğraşmaya adayacağını varsayan insafsız bir yargıdır. Ricardo'nun, tam istihdam dengesine doğru bir eğilimin bulunduğunu varsayan ünlü "Mahreçler Yasasını" benimsemiş olması, üzerinde çok az düşünülmüş ve bir dogma olmaktan pek de öteye geçmemiş bir husustur. Bir para kuramcısı olarak Ricardo kendi dönemi için bile en önde gelen çalışmaların temsilcisi değildir. Yine de Karşılaştırmalı Maliyet Kuramı ve Ricardo'nun icat ettiği karşılaştırmalı statik analiz yöntemi halen ayaktadır. Ve toprak, emek ve sermayenin aldığı göreceli paylardaki değişimin sermaye birikim hızıyla ilişkili olduğuna dair Ricardo'nun ortaya koyduğu asıl sorun, modern iktisatçıların değişmeyen ilgi alanlarından bir tanesi olmaya devam etmektedir. Bu anlamda Ricardocu iktisat halen yaşamaktadır.

31 SRAFFA: Modern bir elbise içindeki Ricardo

Ricardocu iktisat bir başka anlamda da halen yaşamaktadır; Ricardo'nun "değişmeyen bir değer ölçüsü" –ne ücret oranındaki ne de kâr oranındaki değişimlerden etkilenen bir ölçüm aracı– arayışı Ricardo'nun ölümünden sonra büyük iktisatçıların bazen savruldukları kavramsal sapkınlıklardan bir tanesi olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. John Stuart Mill ve Karl Marx dışında hemen hemen hiç kimse Ricardo'nun nereye doğru gitmekte olduğunu anlamamış ve sonraki yüzyıl boyunca Ricardo hakkında yapılan yorumlar onun değişmeyen bir ölçü peşinde olmasına neredeyse hiç değinmemiştir. Daha sonra, 1960'da, Ricardo'nun eserlerinin modern editörü Pierro Sraffa, *Metaların Metalar Aracılığıyla Üre-*

tilmesi: İktisat Kuramının Eleştirisine Giriş başlığını taşıyan küçük, kafa karıştırıcı bir kitap yayımlamıştır. Bu kitap Ricardo'nun sorununun aslında çözülebileceğini, dahası sonucun modern iktisat kuramı açısından derin sonuçlarla yüklü olduğunu ortaya koymuştur. Sraffa'nın ne yapmaya çalıştığını açıklamaya çalışmak üzere birkaç sayfa harcayalım ve böylece bu kitabın girişinde ortaya konulan düsturları betimleyelim: Burada geçmişin ve bugünün iktisadi düşünüşünü aydınlatan, bu ikisi arasındaki karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır. Önce Ricardo'yla boğuşmaksızın Sraffa'nın anlaşılmaz bulunması mümkündür; özellikle de Sraffa'nın kitabının ne bir giriş ne de bir sonuç bölümünün olması nedeniyle... Ancak Ricardo okunduktan sonra Sraffa neredeyse düzlüğe varmak gibidir.

Sraffa'nın kitabı, başlığı daha uzun olsaydı daha iyi anlaşılabilirdi: Başlık, *Metaların Metalar Aracılığıyla Üretilmesi* yerine "Metaların Metalar ve Emek Aracılığıyla Üretilmesi" ya da daha kısa olması açısından "Metaların Sermaye Diye Adlandırılan Bir Şey Olmadan Üretilmesi" olmalıydı. Kitabın ilk sayfasında kendimizi bir Ricardocu uzun dönem dengesinde buluruz ve Sraffa buraya nasıl geldiğimiz ya da buradan ayrılacak olursak ne olacağı konusuyla ilgili tek bir kelime etmez; emek homojendir ve miktarı analizin en başında verilen, sistemdeki yegâne "temel", yeniden üretilemez girdidir; bütün endüstrilerde (hiçbir yerde firmalardan söz edilmez) sabit girdi katsayıları geçerlidir, dolayısıyla üretim, çıktı değişecek olursa ölçeğe göre sabit getiri özelliği gösterir –bu Sraffa'nın hiçbir yerde göz önünde bulundurmadığı bir olasılıktır–; bütün endüstriler başlangıçta, homojen emek ile döner sermaye bileşimi olarak tanımlanan tek bir teknikle tek bir meta üretir; kitabın ilerleyen kısımlarında sabit sermaye ve tek bir endüstri tarafından iki ya da daha fazla metanın bileşik üretimi ile ilgili genel sorun devreye sokulduğunda bu, her bir endüstrinin bir nihai mal üretimi için kendine özgü bir homojen emek ve ara malları bileşimi kullanması koşuluna yerini bırakır; örtük olarak üreticilerin kârlarını maksimize, maliyetlerini minimize ettikleri varsayılmıştır ve bunun sonucunda endüstriler arasında kâr oranı eşitlenmektedir; ekonomi kapalıdır ve talep yapısının, elbette her bir endüstrinin çıktı büyüklüğünü etkilese de, fiyatların belirlenmesi üzerinde hiçbir rol oynamadığı söylenmektedir.

Sraffa'nın sunum yöntemi bütünüyle Walrasçıdır ve kitabının 5. sayfasından itibaren belirlenebilir bir sonucun bulunmasını garanti etmek üzere kendimizi denklemleri ve bilinmeyenleri sayarken buluruz (13. bölüm, 3. kısma bakınız). Sraffa, ekonomideki her bir meta için bir fiziksel birim cinsinden ifade edilen basit bir eşanlı girdi-çıktı denklem sistemi ile işe başlar ve böyle bir sistemin ücretlerin geçimlik düzeyde sabit olduğu durgun bir

dengede bulunması halinde eşanlı olarak nispi fiyatların ve kâr oranının da belirleneceğini gösterir. Ancak eğer ücretler değişkense ve geçimlik düzeyin üzerine çıkıyorsa, $k-1$ bağımsız doğrusal denklem $k+1$ bilinmeyeni belirleyemez ($k-1$ nispi fiyat, kâr oranı ve ücret oranı). Sraffa, ücretleri milli gelirin bir kesri olarak 0 ile 1 arasında değiştirerek, Ricardo'nun kendisini bir hayli meşgul etmiş olan Ricardo Etkisi'ni göstermekle yoluna devam eder. Ricardo'nun sabit satın alma gücüne sahip para cinsinden ölçüldüğünde ücretlerdeki bir artışın veya kâr oranındaki bir düşüşün, emek-yoğunluğu ve sermaye-yoğunluğu ekonomide gözlemlenen ortalama sermaye-emek oranına göre yorumlandığında, emek-yoğun malların fiyatını artıracağı ve sermaye-yoğun malların fiyatını azaltacağı gerçeği karşısında hayrete düştüğünü anımsıyoruz. Benzer şekilde Sraffa'nın sisteminde de ücret payındaki rastlantısal bir değişim bütün nispi fiyatların yapısını değiştirerek, iki uç arasındaki orta noktayı belirten "emek" ve "üretim araçları" arasındaki "kritik oranlara" göre "açık veren" ve "fazla veren" endüstrilerin ortaya çıkmasına neden olur. Sraffa bu sorunun etrafından dolanmak için, ücretlerden ya da kâr oranından bağımsız olarak nispi fiyatları aksettirme yeteneğine sahip, daha önceki ölçünün yerine geçen bir "standart meta" icat eder. Nispi fiyatları belirlemek için ya kâr oranının ya da ücret oranının başlangıçta verilmiş olduğunu varsaymamız gerekir, çünkü halen elimizde $k+1$ bilinmeyeni belirlemek için k bağımsız denklem bulunmaktadır. Buna karşın ücretleri ya da kârları veri olarak alarak, her zaman "belirli bir fiyat dalgalanmasının ölçülmekte olan metanın özelliklerinden mi, yoksa ölçüm standardının kendisinden mi kaynaklandığını söylememizi" mümkün kılan bir fiyat belirleme kuramına ulaşmış oluruz ki bu, gerçek dünyada parasal fiyat dalgalanmaları için söyleyemeyeceğimiz bir şeydir.

Bu işin sırrı nedir? Söylenenin ne olduğunu kavramanın en kolay yolu, Sraffa'nın Ricardo'nun *İlkeler*'inin önceki baskısından çıkarttığı, tahılın hem tarımın çıktısı hem de tarım ve sanayinin tek girdisi olduğu (tohum ve işçilere "önceden verilen" yiyecek şeklinde) "tahıl modelinin" anımsanmasıdır; bu tahılı mükemmel bir "değer ölçüsü" yapmaktadır, çünkü ücretler ve kârlara olan her şey aynı zamanda tahılın hem girdilerini hem de çıktısını etkileyecek, tahılın nispi fiyatı olduğu gibi kalacaktır. Gerçekten de tahıl fiyatı sadece tahıl üretiminde kullanılan teknolojide bir değişiklik olduğu zaman değişebilir. Benzer şekilde Sraffa üretiminin birbirini takip eden bütün aşamalarına giren yeniden üretilebilir emek dışı girdilerle aynı oranlarda çıktının bir araya getirilmesinden oluşan bir "standart meta" ihtiyacından söz etmiştir ki bu durumda bu meta Ricar-

do'nun "tahılıyla" aynı özelliklere sahip olacaktır. Sraffa, endüstrileri kullandıkları emek dışı girdilerle aynı oranda çıktı üreten "indirgenmiş bir sistem" oluşturmak üzere toplam denklem sisteminde girdilerle çıktıların oranının kullanılabileceğini gösteren sayısal bir örnek verir. Bu, "standart sistemdir" ve bu sistemin birleşik çıktı sepeti de "standart bileşik metadır". Standart sistem "çarpanların" ya da meta gruplarına göre net çıktıların girdilere oranlarının asıl sistemin net çıktılarının "üretim araçlarına" oranlarına, yani artık "standart oran" (kabaca alt sistemin çıktı-sermaye oranının asıl sisteminkine eşit olduğunu söyleyerek bunları toplayabiliriz) diye adlandırılan şeye eşit olması özelliği taşır. Sraffa daha sonra kitabındaki pek çok zarif gösterimlerden bir tanesinde, herhangi bir gerçek ekonomik sistem içerisinde böylesi bir "standart sistemin" bulunabileceğini göstererek devam eder: "Standart sistemde" net çıktıların girdilere oranı ve bu sistemde ücretlere giden net çıktıların oranı bir bütün olarak ekonomideki kâr oranını belirler.

Sraffa geçerken, kendisi de dahil ekonomideki tüm metaların üretimine doğrudan veya dolaylı olarak giren "temel" meta ile yalnızca nihai tüketime giren "temel olmayan" meta arasında bir ayrım yapar. Eğer emeğin kendisine üretilmiş bir "üretim aracı" muamelesi yapmış olsaydık, "ücret mallarının" hanehalklarından emek hizmetlerinin akışını sağlamak için teknik olarak gerekli metalar olacağı varsayımı altında, ücret mallarını bu türden "temel" metalar olarak değerlendirebilirdik. Ricardo'nun buğday ekmeğini bu anlamda "temel" bir meta olarak ele aldığı açıktır, ancak Sraffa her türlü geçimlik ücret kuramını reddettiği için hangi gerçek metaların "temel" olarak sınıflandırılacağı açık değildir. Fakat temel metalar sadece kendileri de üretilen üretim araçları, yani sermaye malları olduğundan, gerçek bir ekonomide yeterince temel meta olduğu söylenebilir. Aynı şekilde Sraffa'nın sisteminde işçiler de toprak da temel olmayan metalardır. Bu ayrımın doğurduğu sonuç "standart metanın" yalnızca temel metalardan ve aslında gerçek ekonomideki bütün temel metalardan oluştuğudur. Bu temel metalar "standart bir oranla", yani kendi üretimlerine girdikleri oranın aynısıyla değişmeyen değer ölçüsünün üretimine girmektedir. Bu anlamda "standart metayı" temel olmayan metalardan oluşan, ayrılamaz bir kuşakla çevrelenmiş, bütünüyle temel mallardan oluşan, ekonominin birbirine bağlı, ayrıştırılamaz çekirdeği olarak düşünebiliriz.

Buradan hem nispi fiyatların hem de kâr ve ücret oranlarının (bunlardan hangisinin dışsal kabul edildiğine bağlı olarak) sadece "standart metanın" üretiminin teknik koşulları tarafından belirlendiği –bu argümanın ana vurgusudur –ve bunların temel olmayan metalarla ilgili değişikliklerden et-

kilenmediği sonucu çıkmaktadır. Bu bir açıdan aşikâr: Temel olmayan bir metanın üretim maliyetindeki bir değişiklik kendi fiyatını kuşkusuz değiştirir, ama temel olmayan malın tanımı gereği bu etki bu kadarla kalır, çünkü söz konusu ürün hiçbir zaman başka herhangi bir teknik sürecin girdisi olmamaktadır. Yine ücretlerde ya da başka bir girdinin fiyatında üretim teknikleriyle ilgili herhangi bir değişiklikle bağlantısı olmayan dışsal bir değişimin olmasının "standart meta" cinsinden ölçülen nispi fiyatlar üzerinde, böyle bir değişim ölçü birimini ölçülen çıktı fiyatları yapısıyla aynı şekilde etkileyeceği için hiçbir etkisinin olmayacağı da, en azından sezgisel olarak, açıktır. O halde "standart meta" "değişmeyen bir değer ölçüsü" olmaktadır ve Ricardo'nun bu eski problemi en sonunda çözülmüştür.

Bütün bunlar sadece tüm ara girdilerin döner sermayeden oluştuğu basit durum için geçerlidir; bileşik mallar varsayım gereği değerlendirme dışında bırakılmıştır. Ancak dayanıklı tüketim mallarını kullanan bütün teknikler, bir metanın bir biçimde daha eski ama halen kullanılabilir durumdaki bir makineyle üretildiği anlamına gelmek üzere, bir bileşik mal örneği teşkil eder. Elbette aynı makineyi farklı yaşlarında, her biri kendi fiyatına sahip olan farklı birer ürün olarak değerlendirerek bu sorunun etrafından dolanmak mümkündür, ama bu yöntem meşhur yün-koyun örneğinde olduğu gibi bileşik olarak üretilen tüketim malları için geçerli olamayacaktır. Her halükârda, bileşik mallar söz konusu olduğu anda argümanın bütünü son derece karmaşık bir hal almaktadır. Bu durumda "standart sistemi" oluşturmak üzere kullanılan "çarpanlar" pozitif değil negatif olacaktır ki Sraffa bu noktada"standart sistemi gerçek süreçlerin olası bir yeniden düzenlenişi olarak resmetmenin imkansız olduğunu", bunun yerine onu "cisimsel bir varoluşa sahip olmayan bir soyut denklem sistemi" olarak görülmesi gerektiğini itiraf etmektedir. Temel mallarla temel olmayan mallar arasındaki ana ayrım bile çökmekte ve bu durumda temel malların tanımı yalnızca matris cebirinin diliyle yapılabilmektedir. Yine de bileşik üretime rağmen kitabın temel tezinin geçerli olduğu gösterilmiştir. Sraffa'nın kendi sözcükleriyle, "[temel mallarla temel olmayan mallar arasındaki] ayrımın esas iktisadi sonucu, temel malların fiyatların ve kâr oranlarının belirlenmesinde hayati bir rol oynaması, temel olmayan malların ise hiçbir rol oynamamasıdır" ve bu, bileşik üretim fenomeninin ortadan kaldırdığı bir sonuç değildir.

Bu sonuçlar ne işimize yarayacak? Sraffa'nın analizinin özgün yönlerinden bir tanesi, onun bölüşüm sürecine dair herhangi bir özel kuramdan bağımsız ve böyle bir kurama bütünüyle uygun olmasıdır. Sraffa'nın analizinin temel olmayan malların kâr oranlarının belirlenmesinde hiçbir rol oy-

namadığını söylemek dışında kâr oranlarının belirlenmesi konusunda bir teorisi yoktur ve aslında Sraffa'nın esas tezi, ister fiziksel olarak isterse de değer cinsinden ifade edilen milli hasılanın, net hasılanın ücretler ve kârlar arasında nasıl bölüşüldüğünden hiçbir biçimde etkilenmeyeceğidir. Daha ziyade "sınıf mücadelesine" bağlı olan gelirin fonksiyonel bölüşümünün belirsiz olduğu düşüncesi artık post-Keynezyenler arasında bir inanç nesnesi haline gelmiş bulunuyor ve tam da bu nedenle Sraffa'nın eseri bazı çevrelerde bütün anti-ortodoks bölüşüm kuramlarının *locus classicus*'u sayılıyor.

Ancak herhangi bir kişinin Sraffa'nın gelir dağılımının kuramsal belirsizliğine, dolayısıyla ücretler ve kârlar arasındaki güç pazarlığının önemine neden ikna olması gerektiğini görmek güçtür. Örneğin Sraffa, uzun dönem dengesinin durağan durumda olacağı varsayımı artı bütün metaların, üretim ölçeğinin girdi oranlarında hiçbir şeyi değiştirmediği sabit maliyet koşulları altında üretildiği varsayımı ile fiyatların açıklanmasında talebi bir kenara atmaktadır. Sraffa, kitabının önsözünde ölçeğe göre getiri konusunda herhangi bir varsayım yaptığını inkar etmektedir: "İnceleme bütünüyle, üretimin ölçeğinde veya 'faktörlerin' oranlarında görülen değişikliklerden bağımsız olan, ekonomik sistemin özellikleriyle ilişkilidir." Elbette bütün endüstrilerde girdiler arasında sabit oranların bulunduğunu varsaydığımızda hiçbir şeyin çıktının ölçeğine dayanmadığı doğrudur. Sraffa'nın teknik olanaklar konusundaki katı görüşü, dengeli, durağan durum büyüme izleğinin bir betimlemesi için değil, statik karşılaştırmalar için bir önem taşıyabilir. Bir defa kâr maksimizasyonu ve endüstriler arasında kâr oranının eşitliği bazı endüstrilerde ölçeğe göre artan verimlerin var olmasıyla tutarsızdır. Ölçeğe göre artan verimler ("doğal tekeller") olduğu anda talep yapısı nispi fiyatların açıklanmasında yaşamsal önem taşır (10. bölüm, 3. kısma bakınız). Bu sorunla ilgili Sraffa'dan herhangi bir yardım alamayız, çünkü Sraffa karar alıcı birimlerin davranışları konusunda hiçbir kuram ortaya koymaz. Kârlar endüstriler arasında eşitlenmektedir ama neden eşitlendikleri söylenmemektedir. Çıktının ölçeği yönünden birbirinden ayrılan alternatif durağan durumları ele aldığımız anda "standart metanın" kendisinin yapısı, ölçeğe göre sabit getiri koşulları var olmadığı takdirde, değişecektir. Bu sorun, tekil işletmelerin tamamen sabit-katsayı türünde üretim fonksiyonlarına sahip olmamaları durumunda ne olacağı sorusundan ayrı olarak geçerlidir; bu durumda ise nispi fiyatlar gerçekten benimsenmiş olan tekniklere ne kadar bağlıysa, farklı teknikler arasındaki seçim de nispi fiyatlara o kadar bağlı olacak ve bir kez daha ölçü biriminin değişmezliği ortadan kalkacaktır.

Sraffa'nın sisteminde talebin ve değişimin ihmal edilmiş olması, sistemin savunucularının ondan çıkarmak istedikleri pratik sonuçların ta kendisini, yani bir ekonomide ücret-kâr ilişkisinin ne olmasını istiyorsak o olacağı sonucunu tehdit etmektedir: İktisadi güçler, fiyat ve gelir politikalarına sınır koymaz! Aslında Sraffa'nın modeli, onun gerçek dünyadaki ampirik içerimlerini tartışmaya müsaade etmeyecek kadar kısıtlayıcıdır. Öyle bile olsa Sraffa'nın başarısına ilişkin nihai bir değerlendirme Rip-van-Winkle fenomenini göz önünde bulundurmalıdır; Sraffa, *çözümünün sanki halen büyük bir önemi varmış gibi* Ricardo'nun 150 yıl önce ortaya attığı teknik bir soruna çözüm getirmiştir! Ricardo'ya göre ücretlerin geçimlik düzeye inme eğilimi göstermesi ve kâr oranının yalnızca ücret malları üretmenin teknik koşulları tarafından belirlenmesi kuramının büyük bir önemi vardı. Ricardo'nun içinde yaşadığı ekonomi ücret mallarını temel mallarla ve temel malları da tarımsal mallarla özdeşleştirmeyi makul kılıyor, bu da doğrudan doğruya tarımdaki kâr oranının büyük ölçüde genel kâr oranını belirlediği ya da her halükârda önemli oranda etkilediği yönündeki pratik hükme yol açıyordu. Ancak temel malların özgül bir endüstriler toplamının ürünü olmadığı modern bir ekonomide nispi fiyatların, hatta ücret oranlarının ya da kâr oranının bile sadece temel malların üretiminde kullanılan teknoloji tarafından belirlendiğini söylemenin, gelirin fonksiyonel bölüşümünün gerçekte nasıl belirlendiği hususuyla ilgili hiçbir pratik önemi yoktur. Ricardo'da "tahıl" hem "değerin değişmeyen ölçüsü" hem de işçiler tarafından tüketilen başlıca ücret malıdır. Sraffa'da ise "standart meta" "değerin değişmeyen ölçüsüdür", fakat işçiler onu tüketmezler.

Sraffa'nın Ricardo'dan esinlendiği açık, fakat Sraffa'nın kitabı gerçekten Ricardo'nun yönelttiği soruları yöneltiyor mu? Ricardo, nispi fiyatlarda teknolojideki değişimlere bağlı gerçekleşen değişikliklerle ücret ve kâr oranlarındaki değişimlere bağlı değişiklikleri birbirinden ayırt etmeye ve ölçmeye yarayan bir "değişmeyen değer ölçüsü" bulmak istemişti. Böyle bir maden arama çubuğu, deyip durmuştu Ricardo, yalnızca ücret ve kârlardaki değişimler karşısında değil kendi üretim yöntemleri karşısında da değişmeden kalmalıdır. Oysa Sraffa'nın "standart metası" ilk noktayla ilgili işe yarasa da, ikincisinde başarısız olmaktadır: Standart meta kendi üretim yöntemleri karşısında değişmeden kalamaz; dolayısıyla kâr oranının belirlenmesini doğrudan ve açık bir şekilde tarımda azalan verimlerin işlemesine bağlamayı hedefleyen Ricardo'nun sorununu çözmek konusunda bekleneni veremez. İşin aslı şu ki, Ricardo'nun ondan talep ettiği bütün şartları karşılayan bir "değişmeyen" ölçü yoktur. Bütün bunlar Ricardo'nun analitik bir hata yaptığı suçlamalarından aklanmasının imkan-

sız olduğu anlamına gelir: Ricardo, analizlerindeki bütün dikkatine karşın bazen yalnızca bir cetvel ve pusula kullanarak daireden kare yapmaya çalışmıştır ve bu elbette olmayacak bir iştir.

32 Hâlâ modern bir kılıktaki Ricardo

Ricardo'nun modern yorumlarında görülen tek anlaşmazlık nedeni bu değildir. Bir ara, daha önce dikkat çektiğimiz gibi, Ricardo karşılaştırmalı statik yöntemin gerçek mucidi ve iktisatçıların kısa vadeli, denge dışı intibaklarına ilişkin bütün değerlendirmeleri bir kenara bırakmak pahasına uzun dönemli değerleri vurgulamak yönündeki asırlık eğilimlerinin en önde gelen örneği olarak kabul edilmekteydi. Ancak modern büyüme kuramındaki gelişmeler bize, Ricardo'nun kendisini sık sık durağan durum büyüme kuramını epeyce çağrıştıran bir dille ifade ettiğini hatırlatmıştır. Böylelikle Ricardo'nun daha önce Pasinetti'nin çalışmasına dayanarak matematiksel olarak formüle ettiğimiz iki sektörlü modelinde Ricardo sistemi bir durağan durum büyüme modelinin bir aşaması olarak yorumlamıştır. Ricardo sanki, nüfus artışı üzerinden emek piyasasında uzun dönem durağan durum sağlanırken, gelecekteki bir zamanda durağanlık kazanacak olan sermaye birikim sürecinin halen denge dışı intibaklarla tanımlandığını yazmaktadır; başka bir deyişle emeğin "piyasa fiyatı" geçim sağlamanın asgari maliyeti tarafından belirlenen "doğal fiyatına" eşit, ancak kâr oranı halen "doğal" denge düzeyinin üzerindedir.

İlk bakışta Ricardo'nun gözlemleri ve özellikle de vergilerin etkisine ilişkin teoremleriyle bağdaşan bu sabit-ücret yorumu çekicidir. Öte yandan bu yorum, örneğin Ricardo'nun nüfusun, emeğe ödenen "piyasa ücreti" "doğal ücretten" yüksek olduğu için arttığını söylediği, ücretler hakkındaki 5. bölüm gibi *İlkeler*'de bulunan pek çok pasajı açıklamadan yoksun bırakmaktadır. Bu nedenle bazı modern yorumcular Ricardo sisteminin değişken-ücretlere dayanan, emek ve sermaye piyasalarında kısa dönemli denge dışı intibakların da durgun duruma ait uzun dönem denge çözümleri kadar vurgulandığı versiyonlarını geliştirmiştir. Başkaları Ricardo'yu modernleştirmek konusunda daha da ileri gitmiş, Ricardo'nun ücret-nüfus mekanizmasıyla kâr-yatırım mekanizması arasındaki belirli bir etkileşimin farkında olduğunu, nüfus artış oranını sermayenin büyüme oranına eşit kabul ederek dinamik, hareketli denge modelinin özellikleri vasıtasıyla ekonomiyi incelediğini ileri sürmüşlerdir.

Bütün bu yorumcular Ricardo'nun sık sık yeniden dile getirilen "kârlar ücretlerle ters yönde değişir" hükmünü ve yine aynı düzeyde sıkça tekrarlanan kâr oranının ancak "son kertede", tarımdaki azalan verimler ne-

deniyle düştüğü yönündeki inancını ifade etmekle ilişkilidir. Ayrıca eski, sabit-ücret yorumu Ricardo'nun açıkça reel ücretlerin –fiziksel metalardan oluşan bir sepet cinsinden ifade edilen ücretler– ekonomi durağan duruma ulaşmadan çok önce, azalan kâr oranlarıyla birlikte azalabileceğini söylediği bölümlere açıklama getirememektedir. "Yeni", değişken-ücret yorumlarının esas yararı, bu yorumların Ricardo'nun, "eski" görüşün *obiter dicta* zannettiği düşüncelerine başarılı bir biçimde ayak uydurabilmesidir.

Ancak yeni görüş bile Ricardo'nun kâr oranının yalnızca ücret malları üretimine dayandığı ve başka hiçbir şeye dayanmadığında ısrar ettiği pasajlardan anlam çıkartmakta zorlanmaktadır –sermaye her ne nedenle olursa olsun emekten daha hızlı büyüdüğü takdirde kâr oranı muhakkak düşer mi? O halde Ricardo'nun aslında, argümanının farklı evrelerinde bir ya da daha fazlasını benimsediği, üç çeşit modelle çalıştığı söylenebilir: (1) Pasinetti türü bir sabit-ücret modeli; (2) değişken-ücrete dayanan bir dengesizlik modeli; ve (3) hakiki bir dinamik denge büyüme modeli. Esasında bu bana tüm o alıntı alışverişinin kaçınılmaz sonucu olarak görünüyor. Bir kez daha kendimize Ricardo'nun söylediği her şeyin tek bir Ricardocu sistem biçiminde tutarlı bir biçimde formüle edilemeyeceğini hatırlatmak durumundayız. Ricardo'nun hiçbir zaman analitik yanlışlar yapmadığı, bütün argümanlarında ulaştığı sonuçları daima birbirine bağladığı düşüncesi yalnızca Ricardo'nun sisteminin "rasyonel bir yeniden yapılandırılması" değil, aynı zamanda rasyonel-ötesi bir yeniden yapılandırılmasıdır.

İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR

J. C. Wood'un *David Ricardo. Critical Assessments* (1985) kitabı dört ciltte Ricardo hakkındaki 110 makaleyi ve *David Ricardo. Critical Assessment-Second Series* (1994), 4 cilt, ise 79 makaleyi daha yeniden yayımlamıştır. Bense *Pioneers of Modern Economic 14. David Ricardo*'da (1991) 17 makaleyi yeniden yayımlayarak yorumları 1990'a kadar getirdim; o zamandan beri bir düzineden fazla makale daha gün yüzüne çıktı. Ricardo endüstrisinin pilinin bitmesi tehlikesiyle karşı karşıya olmadığı açık.

Wood'un yayımladığı ciltlerde özellikle H. Barkai'ın, benim sunumumu da derinden etkileyen yarım düzine makalesini tavsiye ediyorum; Ricardo'nun sayısal örneklerinin üstü kapalı olarak doğrusal ortalamalar ve marjinal üretkenlik fonksiyonları varsaydığını gösteren ilk kişi Barkai'dır. Yine Wood'un yayımladığı ciltlerde bulunan P. A. Samuelson'un "A Modern Treatment of the Ricardian Economy: I and II", *QJE*, 1959 ve L. L. Pasinetti'nin "A Mathematical Formulation of the Ricardian System", *RES*, 1960 çalışmaları, benim yukarıdaki metni ödünç aldığım, Ricardo sisteminin matematiksel formülasyonunu sunmaktadır. Daha eski ama halen temel teşkil eden başka makaleler arasında V. Edelberg, "The Ricardian Theory of Profits", *EC*, 1933; J. M. Cassels, "A Re-Interpretation of Ricardo on

Value", *QJE,* 1935 ve G. J. Stigler, "Ricardo and the 93% Labor Theory of Value", *AER*, 1958 sayılabilir. Schumpeter'in *History of Economic Analysis* (1954) çalışmasının 417-5, 590-6, 636-7, 671-6, 680-5 numaralı sayfalarında Ricardo hakkındaki olumsuz değerlendirmeleri daima kışkırtıcı olmuştur.

Tahıl modeli tartışması ve Ricardo'nun ücret kuramına dair yeni görüş, T. Peach, *Classical Political Economy. A Survey of Recent Literature*, der. W. O. Thweatt (1988), bölüm 4'te gözden geçirilmiştir. Bu Peach'in, Ricardo hakkında hiçbir kayıt koymaksızın önerilebilecek bir kitap olan, *Interpreting Ricardo* kitabının kısaltılmış bir versiyonudur.

Alın size bir sınav sorusu. Şu iddialarda yanlış olan nedir? (1) Ricardo'nun kâr kuramı Tahıl Yasaları ile ilgili bir kaygıdan doğmamıştır ve Ricardo hiçbir zaman tarımdaki kârların ekonomideki genel kâr oranını belirleyeceğine inanmamıştır; (2) Ricardo'nun değer kuramı, en az Marshall kadar arz ve talebe dikkat ettiği için, Marshall'ın değer kuramıyla özünde aynıdır; (3) Ricardo değişmeyen değer ölçüsünü kuramında hiçbir zaman önemli bir öğe olarak görmemiş ve sık sık kârların ücretlerle ters orantılı değiştiğini söyleyen temel teoremine kısa yoldan ulaşmak için bütün endüstrilerde sermaye-emek oranlarının özdeş olduğunu varsaymıştır; (4) Ricardo hiçbir zaman ücretleri sabit veya geçimlik düzeyde sabitlenmiş varsaymamıştır; (5) Ricardo tahıl talebinin fiyat esnekliğinin sıfır olacağını hiçbir zaman varsaymamıştır; (6) Ricardo ne rant payının artacağını öngörmüş, ne de herhangi bir zamanda herhangi bir iktisadi değişken hakkında kesin bir tahminde bulunmuştur; (7) Ricardo toprak sahipleriyle diğerleri arasındaki sınıf çelişkisiyle hiçbir zaman ciddi biçimde ilgilenmemiştir; (8) Ricardo fiyatlandırma ve bölüşümü birbirine bağlı olarak değerlendirmiştir ve temelde Walrasçı gelenekten bir genel denge iktisatçısıdır; (9) Ricardo geleneksel anlamda bir miktar kuramcısı değildir ve onun para kuramı temelde Adam Smith'inkiyle aynıdır.

Cevap: Bu iddiaların her biri tarihsel olarak yanlıştır ve Ricardo'nun akılcılık-ötesi yeniden kurgulanması olarak nitelenebilecek bir çabayı yansıtmaktadırlar. Ama yine de bu iddiaların hepsi de S. Hollander'ın *The Economics of David Ricardo* (1979) çalışmasında, o zamana kadar yaşamış olan neredeyse bütün Ricardo uzmanlarına karşı gelecek şekilde, son derece yorucu dolayımlar aracılığıyla benimsenmektedir. Ya Hollander haklı ve diğer herkes haksız ya da... Hollander'ın etkili bir eleştirisi için Peach'in yukarıda andığımız çalışmasına, Wood tarafından *David Ricardo, Critical Assessment-Second Series*'inde yeniden basılan D. P. O'Brien'ın "Ricardian Economics and the Economics of David Ricardo", *OEP*, 1981 tarihli makalesine, E. G. Aksoy, *The Problem of the Multiple Interpretations of Ricardo* (1991) s. 121-52, 171-81, 193-7, 247-51'e ve K. Gibbard, "Hollander's 'Textual Interpretation of Ricardian Growth Theory: A Reconsideration", *HOPE*, Güz 1994'e bakılabilir.

Ricardo'nun *İlkeler*'inde karşılaştırmalı maliyetlerle ilgili sayfaları James Mill'in yazdığına dair kanıtlar W. O. Thweatt tarafından, *Pioneers in Economics 21. James Mill and John Rae*'de tekrar yayımladığım, "James Mill and the Early Development of Comparative Advantage", *HOPE*, 1976'da verilmektedir. James Mill'in Ricardo üzerindeki genel olarak "kötü" etkisi hakkında T. W. Hutchison, *The Uses and Abuses of Economics* (1994), 3 ve 4. bölümlere bakınız. Klasik ulus-

lararası ticaret kuramının eksiksiz değerlendirmesi Viner, *Theory of International Trade* (1937), 8. bölüm, 1. ve 2. kısımlarda ve özellikle Ricardo ile ilgili olan 9. bölüm, 1. kısımda bulunabilir. C. -Y. Wu, *International Price Theories* (1939), bölüm 5.3 ve 4 ise Viner'a yapılmış çok değerli bir ektir. Ricardo'nun politika sorunlarına dair uygulanamaz tavrı *Economic History and the History of Economics* (1986) kitabımın 5. bölümünde tartışılmaktadır. Sraffa'nın kitabı hakkında tartışma, Sraffa'nın ne anlama geldiğini açıklamaya çalışan başka girişimlere de atıfta bulunan *Cambridge Revolution. Success or Failure'*dan alınmıştır. *History of Economic Thought* (1991) çalışmamda yeniden yayımlanan N-P. Ong, "Ricardo's Invariable Measure of Value and Sraffa's 'Standard Commodity'" ve H. D. Kurz ve N. Salvadori, "The 'Standard Commodity' and Ricardo's Search for an 'Invariable Measure of Value'", *The Dynamics of the Wealth of Nations*, der. M. Baranzani ve G. C. Harcourt (1993) konuya ilişkin Sraffa'ya karşı çıkan ve Sraffa'yı savunan birer görüş sunmaktadır. G. A. Caravele, "Marx's View on Ricardo – A Critical Evaluation", *Marx & Modern Economic Analysis, II,* der. G. A. Caravele (1991), Marx'ın emek değer kuramını kullanımının bir açıdan Ricardo'da da bulunan aynı kuramın geliştirilmesi olduğu düşüncesine darbe indirmektedir. Ben de *Economic Theories, True of False?* (1990)'da yeniden basılan "Classical Economics"te, Ricardo'yu Marx'tan Sraffa'ya değin uzanan bir "artık" kuramının kaynağı olarak gören Ricardo'nun Sraffalaştırılması görüşüne karşı çıkıyorum. S. Toso, vergilerle kamu borçlarının sözde Ricardocu denkliği ile ilgili yararlı bir kaynaktır: "The Italian School of Public Finance at the Turn of the Twentieth Century and the Ricardian Equivalence Theorem", *HOPE*, Kış 1992.

5. BÖLÜM
SAY YASASI VE KLASİK PARA KURAMI

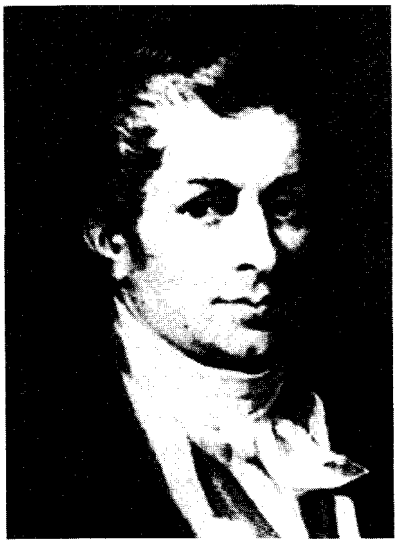

Jean-Baptiste Say

SAY'İN MAHREÇLER YASASI

İleri bir işbölümüne sahip bir ekonomide, normal şartlarda, insanların mal ve hizmetleri *elde etmesinin* aracı eşdeğer mal ve hizmetleri üretme *gücüdür.* Üretim yalnızca mal arzını artırmaz, üretim faktörlerine yapılmak zorunda olan ödemeler sayesinde bu malları satın alacak talebi de yaratır. Yurtiçi ticarette olduğu gibi dış ticarette de "ürünlerin bedeli başka ürünlerle ödenir"; Say'in Mahreçler Yasası'nın esası budur. Böyle masum bir fikirden bugün bile varlığını sürdüren bir hiddet türemiştir.

"Ürünlerin bedeli ürünlerle ödenir" savı kesinlikle önemsiz değildir. Bir anlamda bu sav makroiktisatta sağlıklı düşünmenin başlangıcıdır. Belirli bir sanayinin kendi bağımsız arz ve talep eğrileri üzerinden "çok az" veya "çok fazla" üretimde bulunmasından bahsetmek başka bir meseledir: Belirli bir sanayinin talep eğrileri diğer bütün sanayiler tarafından ortaya çıkarılan gelirlerden türer ve bu sanayinin kendi arzından bağımsız birer veridir. Ancak toplam talep ve toplam arz birbirlerinden bağımsız olmadıkları için bütün bir ekonominin çok az veya çok fazla üretmesinden aynı şekilde söz edemeyiz. Herhangi bir sanayinin ürününe olan talep diğer bütün sanayilerin arzları arttığı zaman reel anlamda artmak zorundadır, çünkü o sanayinin ürünlerine olan talebi yaratan tam olarak diğer sanayilerin arzıdır. O halde Say Yasası mikroiktisadi analizden türetilen önermeleri makroiktisadi değişkenlere uygulamamamız konusunda bizi uyarmaktadır. Belirli bir malın diğer bütün mallara kıyasla fazla miktarda üretilmesi

mümkünken, bütün malların göreceli bir fazlalıkla üretilmesi mümkün değildir: Genel *aşırı üretim* olanaksızdır.

Kelimeler hakkında konuşuyor gibiyiz: Hiç kimse "genel aşırı üretim" ya da "genel eksik tüketim" *dememelidir*, çünkü bunlar mantıksal olarak olanaksızdır. Ancak elbette bunlar yalnızca bir takas ekonomisinde olanaksızdır. Aşırı üretim bir şeye göre aşırı olmak durumundadır ve paradan söz etmeden bir ekonomideki bütün mallardan bahsederek, malların neye göre aşırı miktarda üretilebileceğini söyleyebilme olanağımızı ortadan kaldırmış oluruz. Belirli bir ürünün aşırı miktarda arz edilmesi, değişim sürecinde o ürüne karşılık olarak verilen diğer ürünlerin arzı söz konusu ürüne olan talebi temsil ettiği için o ürün için diğer bütün ürünler cinsinden bir eksik talep olduğu anlamına gelir; bir malın fazla miktarda arz edilmesi en az bir başka mal için fazla miktarda talep olması demektir. Dolayısıyla bir takas ekonomisinde bütün mallar için arzın talepten fazla olması gibi bir durum söz konusu olamaz. Fakat parasal bir ekonomide *metaların* genel aşırı arzı mantıksal bir olasılıktır, çünkü bu basitçe para için aşırı talep olduğunu ima eder. O halde Say Yasası gerçek dünyaya uygulanmak üzere ortaya atılmışsa eğer, paraya yönelik aşırı talep olmasının imkansızlığını ileri sürmektedir. Bu durumda "imkansızlık" mantıksal olanaksızlık anlamına gelemez. Bu bir dengesizlik durumudur. Jean Baptiste Say'in kendisinin ne demeye çalıştığı konusunda bir karara varmadan önce para piyasasında denge fikrini yerli yerine oturtmamız gerekiyor. Bunu yaptıktan sonra klasik iktisatta Say Yasası'nın oynadığı rolü açıklamak daha kolay olacaktır.

1 Say Özdeşliği

Kapalı bir ekonomide n adet mal olduğunu varsayalım. Bu n adet maldan bir tanesini, o malın fiyatını bire eşitleyip, diğer bütün malların fiyatlarını onu göre ifade ederek *hesap birimi*[1] olarak seçtiğimizde belirlenmesi gereken $n-1$ değişim oranı veya nispi fiyat olacaktır. Örneğin x_1 buğdayı, x_2 elmayı ve x_3 de portakalı ifade etsin ve iki elma bir birim buğdayla $(x_2 / x_1 = 2)$ ve bir portakal iki birim buğdayla $(x_3 / x_1 = 1/2)$ değiş tokuş edilebilsin. Nispi fiyatlar bu değişim oranlarının tersi, yani $p_2 / p_1 = \frac{1}{2}$ ve $p_3 / p_1 = 2$ olur. Bu durumda dört elmanın bir portakalla değiş tokuş edilebilmesi gerekir $(p_3 / p_2 = p_3 / p_1 . p_1 / p_2 = 4)$. Üç metaya dayanan sistemimizde değişim oranlarının kümesi, iki değişim oranı ve bir metanın –bu örnekte buğday– *hesap birimi* olarak bire eşitlenmesi ile eksiksiz olarak elde edilir. *Hesap birimi* bire ya da belirlenmiş herhangi bir sayıya, diyelim ki belirli sayıda dolara eşitlenebilir. Bununla birlikte böyle bir para çeşidi

1 *Numeraire* (Ç. n.).

sadece soyut bir hesap birimi olarak iş görür; fiziksel anlamda var olabilir, ama bu şekilde var olmak zorunda da değildir ve bu durumda ticaret, takasın bütün özelliklerini taşır. Hiç kimse bu tür bir parayı para olarak tutmaz ve hiç kimse böyle bir parayı elinde bulundurmak da istemez. Bu tür bir hesap parası, gerçekten parasal bir ekonomide hem bir hesap birimi hem de bir değer saklama aracı olarak iş gördüğü için insanların ellerinde tutmak istedikleri dolaşımdaki paradan bir hayli farklıdır.

Yalnızca hesap parasının kullanıldığı –değişim aracının diğerlerinden bir farkı olmayan, rastgele seçilmiş bir meta olduğu– bir ekonomide talep edilen bütün malların toplam değeri daima arz edilen bütün malların toplam değerine tam olarak eşittir. Arz ve talep edilen n adet malın (metalar artı para) toplanmasıyla bu özdeşlik şu şekilde yazılabilir:

$$\sum_{i=1}^{n} p_i D_i \equiv \sum_{i=1}^{n} p_i S_i \,.$$

Bu özdeşlik (geleneksel olarak Walras Yasası diye adlandırılır) basitçe, paranın sadece hesap parası olduğu bir "takas" ekonomisinde bütün malların aşırı arzının *mantıksal olarak* olanaksız olduğunu belirtmektedir. Fakat yalnızca değişim aracı olarak değil değer saklama aracı olarak da iş gören bir mal bulunduğu anda, $n-1$ metaya olan talep miktarı arz edilen $n-1$ metanın toplam değerine ancak para talebi (D_n) para arzına (S_n) eşitse eşit olur. Özdeşlik işaretinin yerine eşitlik işareti koyuyor ve denklemi şu şekilde yazıyoruz:

Sadece ve sadece $D_n = S_n$ ise,

$$\sum_{i=1}^{n-1} p_i D_i = \sum_{i=1}^{n-1} p_i S_i$$

Bu denklem toplam para talebinin, parayla değiş tokuş edilmek üzere sunulan bütün metaların değerine eşit olduğu gerçeğinden türemektedir:

$$D_n = p_1 S_1 + p_2 S_2 + \ldots + p_{n-1} S_{n-1} = \sum_{i=1}^{n-1} p_i S_i$$

ve toplam para arzı, para ile talep edilen bütün metaların değerine eşittir:

$$S_n = p_1 D_1 + p_2 D_2 + \ldots + p_{n-1} D_{n-1} = \sum_{i=1}^{n-1} p_i D_i$$

Öyleyse belirli bir zaman aralığında meta arzı ve talebi arasındaki herhangi bir fark kendisini pozitif veya negatif bir fazla para talebi akışı biçiminde ortaya koymak zorundadır –ya $D_n > S_n$ ya da $D_n < S_n$ olacaktır.

Aşırı meta arzı, aşırı para talebi *anlamına gelir*. Eğer aşırı meta talebine ED_i, aşırı meta arzına ES_i ve aşırı para talebine ED_n dersek,

$$\sum_{i=1}^{n-1} p_i D_i - \sum_{i=1}^{n-1} p_i S_i \equiv \sum_{i=1}^{n-1} ES_i \equiv ED_n .$$

"Aşırı para talebi" ifadesi ne anlama gelmektedir? Bu ifade, insanların içinde bulunulan dönemde nakit bakiyelerine stok eklemek istedikleri ve bunu da yalnızca arz edilenden daha az mal talep ederek yapabilecekleri anlamına gelir. Bu noktada parasal bir ekonomide genel aşırı üretimin *mantıksal olarak* olanaksız olduğu savının $ED_n \equiv 0$ şeklinde bir vektör olduğunu göstermekle eşanlamlı olduğunu görüyoruz: İnsanlar var olan para miktarını nakit bakiyesi şeklinde ellerinde tutmakta ve hiçbir zaman bu bakiyeyi, satın almada kullanarak veya bir satıştan elde edilen geliri ona ekleyerek değiştirmek istememektedir. Mevcut kabulleri göz önünde bulundurarak Say Yasası'nın bu güçlü biçimine "Say Özdeşliği" diyeceğiz.

Say Özdeşliği para piyasasının her zaman dengede olduğunu, çünkü fiyatlar ne olursa olsun insanların elde ettikleri parayı "derhal" başka metalar talep etmek üzere meta arz etmek için kullandığını söylemektedir. İlk bakışta bunun ne kadar güçlü bir varsayım olduğu açık olmayabilir. Bu varsayım fiyat düzeyinde bir değişiklik gerçekleştiğinde bunun hiçbir şekilde meta piyasaları ile para piyasası arasındaki ilişkiyi bozmayacağını ima etmektedir –metaların parayla marjinal ikame oranı tanım gereği sıfıra eşittir. Bu da meta piyasaların kendisinin bozulmadan kalacağını ima eder: Fiyat düzeyindeki bir değişiklik hiçbir zaman metalar arası ikameye neden olmaz.

Say Özdeşliği "homojenlik şartı" olarak ifade edilebilir: Aşırı meta talebi fonksiyonları mutlak fiyat düzeyine değil, sadece nispi fiyatlara bağlıdır ya da matematiksel jargonla ifade edilecek olursa, meta talebi fonksiyonları "parasal fiyatlar cinsinden sıfır homojenlik derecesine" sahiptir. Homojen fonksiyonlar, fonksiyonlarda bulunan bütün değişkenler bir sabitle çarpıldığında toplam fonksiyonun o sabitin bir üstü ile artması özelliğine sahiptir. Fonksiyonun homojenlik derecesi sabitin arttığı üstel ifadenin değerini belirtir. Örneğin homojen bir $f(x,y)$ fonksiyonu ve bir sabit = 2 için,

Sıfır derece: $f(2x,\ 2y) = 2^0 f(x,\ y) = f(x,\ y)$
Birinci derece: $f(2x,2y) = 2^1 f(x,y) = 2 f(x,y)$
İkinci derece: $f(2x,\ 2y) = 2^2 f(x,\ y) = 4 f(x,y)$

olur ya da genel olarak, λ rastgele bir sabit ve *m* homojen fonksiyonun derecesi olmak kaydıyla $f(\lambda x,\ \lambda y) = \lambda^m f(x,\ y)$ şeklinde yazılabilir. Daha

önce, belirtmemiş olsak da, ölçeğe göre sabit getiri koşuluna uyan üretim fonksiyonları şeklinde birinci dereceden homojen fonksiyonlarla karşılaştık: x ve y girdilerinin niceliğini iki katına çıkartın, çıktı da iki katına çıkar. Ancak burada $f(x, y)$, diğer bütün malların fiyatı y iken, fiyatı x olan bir metanın talep fonksiyonudur. Eğer bu talep fonksiyonu sıfır dereceden homojense fiyatların iki katına çıkarılması söz konusu metaya olan talebi değiştirmez. Bunu göstermek kolaydır. x için sıfır dereceden homojen bir talep fonksiyonu veriyken ve $y, \ldots, z$, x dışındaki bütün malların fiyatlarını temsil ederken, $D_x = f(\lambda x, \lambda y, \ldots, \lambda z)$ olur. $\lambda = (1/x)$ dersek, $D_x = f(1, y/x, \ldots, z/x)$ olacaktır. z bağımsız değişkenden oluşan bir fonksiyonun yerine, ona denk olan, bağımlı değişkenleri $z-1$ adet orandan oluşan bir fonksiyonu geçirmiş oluyoruz. Aslında parayı, *hesap birimi* rolünü oynayan x malı ile hesaplama işlemine geri döndüğümüze dikkat edin. Açık ki sistemde sadece hesap parası varsa bütün talep fonksiyonları, mutlak parasal fiyatlar cinsinden sıfır derece homojenliğe sahip olacaktır, çünkü gerçekte mutlak parasal fiyat diye bir şey yoktur.

Say Özdeşliği'nin geçerli olduğu bir dünyada para, nispi fiyatlara dair çözümlemeyi etkilemeksizin kaldırılabilecek bir "örtüdür". Fakat kuşkusuz bu yalnızca parasal bir ekonomi yarattığımız ve daha sonra da işleyiş olarak bu parasal ekonomiyi bir takas ekonomisine eşitleyen bir koşulu ona empoze ettiğimiz için böyledir. Bir takas ekonomisinde insanlar hiçbir zaman parasal bakiyelerini değiştirmezler, çünkü böyle bir bakiye yoktur. Parayı devreye sokmak, ama onu değer saklama aracı işlevinden soyutlamak bizi bir adım bile ilerletmez. O halde Say Özdeşliği ile ilgili bütün bu saçmalık da ne? Klasik iktisatçılar sık sık parasal bir ekonomide genel aşırı üretimin olanaksız olduğunu iddia etmiştir; Say Özdeşliği bu tür iddiaların anlamını ortaya koymaktadır. Ancak Say, Ricardo ve John Stuart Mill'in gerçekten Say Özdeşliği'ni benimseyip benimsemedikleri sorusunu sormadan evvel, $ED_n = 0$ olan bir ekonomide para kuramının rolünü ele almak durumundayız.

2 Fiyatların belirlenmesi sürecinin iki zıt kutba ayrılması

Belirli bir ürünün piyasasının her zaman dengede olduğunu, o ürüne olan aşırı talebin sıfıra eşit olduğunu söylemek, söz konusu ürünün fiyatının belirsiz olduğunu kastetmek anlamına gelir. Fiyatı belirleyen güçler her ne olursa olsun, bunlar piyasa dışı güçlerdir. O halde para piyasasının daima dengede olduğunu iddia eden Say Özdeşliği paranın değerini belirsiz bırakmaktadır. Matematiksel olarak bu belirsizlik eldeki bilinmeyenleri çözmek için yeterli sayıda iktisadi olarak anlamlı denkleme sahip olmama-

nın getirdiği bir sonuçtur. n malla n adet bilinen arz ve talep fonksiyonuna sahibiz. Aslında bu fonksiyonlardan $n-1$ tanesi bağımsızdır. Bu fonksiyonlardan $n-1$ tanesiyle n'inci fonksiyon bütünüyle belirlenmiş olmaktadır: Walras Yasası sayesinde her zaman bir denklemi ortadan kaldırabiliriz. Öyleyse elimizde $n-1$ tane bilinmeyen mal fiyatı ya da $n-2$ tane meta için bilinmeyen nispi fiyat artı paranın bilinmeyen değeri ve $n-2$ tane bilinen aşırı meta talebi fonksiyonu artı bilinen bir aşırı para talebi fonksiyonu bulunuyor. Ancak bunlardan ikincisi, $ED_n \equiv 0$ diyen Say Özdeşliği gereği hakiki bir denklem değildir. Dolayısıyla $n-1$ bilinmeyeni belirlemek için elimizde sadece $n-2$ denklem bulunmaktadır; sistem belirsizdir.

Patinkin'in, hem klasik iktisadın hem de neoklasik iktisatçıların devamlı olarak "fiyatların belirlenmesi sürecini iki zıt kutba ayırdığı" şeklindeki ünlü suçlamasının temelinde bu yatmaktadır: Klasik ve neoklasik iktisatçılar nispi fiyatları meta piyasalarında, mutlak fiyatları para piyasasında belirlemiş, bu ise zorunlu olarak toplumun elinde tuttuğu para stokunun fiyatlardan bağımsız olarak değişmeden kaldığının varsayılmasını gerektirmiştir. Ancak eğer insanların nominal para mevcuduna yönelik, gelirler ve giderler tam anlamıyla senkronize edilemediği için –Keynes'in ifadesiyle "işlem saikiyle" nakit bulundurulması– veya geleceğe ilişkin belirsizlikler nedeniyle –"ihtiyati ve spekülatif saikler" – bir talebi varsa bu, paranın değerindeki veya fiyat düzeyindeki bütün değişikliklerle birlikte değişen bir talep olur; bu, *reel* ankes talebidir. Yukarıda bahsettiğimiz "eksik denklem" Cambridge denklemi denilen şeye benzemektedir:

$$D_n = \kappa \sum_{i=1}^{n-1} p_i S_i = M$$

Denklemdeki κ ifadesi, insanların nakit bakiye olarak tutmak isteyecekleri malların parasal olarak ölçülen toplam arzının oranı, M ise para arzıdır.

Cambridge κ'sı Fisher'ın $1/V$ 'sine (bunun için 15. bölüm, 2. kısma bakınız) özdeştir: Ortalama olarak insanların toplam alışverişlerinin (T) belirli bir bölümünü, diyelim ki $\kappa = \frac{1}{12}$ 'sini, para olarak tutmak istediklerini ya da M'nin yılda 12 defa dolaşıma girdiğini, yani $V = 12$ olduğunu söyleyebiliriz. İlk ifade paranın dolaşım hızının "hareketsizlik kuramını", ikincisi ise "hareket kuramını" anlatmaktadır. Her iki durumda da düşünce, fiyatlar arttığı zaman insanların bakiyelerinin reel değerindeki kayıpları telafi etmek amacıyla nakit bakiyelerini artırma arayışı içinde olacağıdır. Bu, insanların arz ettikleri mal ve hizmetlerin miktarını artırdıkları ve talep ettiklerinin miktarını azalttıkları anlamına gelmektedir. Meta talebi fonk-

siyonları mutlak fiyatlardaki artış nedeniyle değişir ve "homojenlik şartı" geçerli olmaya devam eder.

3 Say Özdeşliği ve paranın miktar kuramı

Artık Say Özdeşliği'nin anlamını açığa çıkarmak üzere çıktığımız uzun yolculuğun son adımına geldik. Paranın miktar kuramının saf Locke'cu biçimi –paranın değeri dolaşımdaki paranın miktarı tarafından belirlenir, başka hiçbir şey tarafından değil– Say Özdeşliği'ni, Say Özdeşliği de Locke'cu miktar kuramını ima eder. Aslında miktar kuramı "fiyatlandırma sürecinin iki zıt kutba ayrılmasına" neden olan ana unsurdur. Miktar kuramının üstünlüğü, paranın kendi başına servet olmadığını göstermesi olmuştur (1. bölüm, 6. kısma bakınız); ancak bu kuram yalnızca paranın değişim aracı olarak işlevine odaklanarak, meta ve para piyasaları arasındaki, paranın değer saklama aracı olarak işlevinden kaynaklanan karşılıklı bağımlılığı ihmal etmiştir.

Denge durumunda kuramın $MV = PT$ veya $M / P = T / V$ anlamına geldiği söylenebilir. Locke'la birlikte para stoku ile fiyat düzeyi arasında katı bir orantılı değişim olduğunu ima eden M / P oranının sabitliği bu eşitliği özdeşlik durumuna indirmiştir. İnsanların alışverişleri için belirli bir miktarda, yani M / P kadar reel ankes talep edeceği söylenmektedir: Locke 1691'de, "Her kişi kendisine yaşamsal zorunlulukları ya da mesleğiyle ilgili gereksinimlerini temin eden alacaklısını tatmin etmek için en azından belirli bir miktar parayı ya da belirli bir miktar güncel mal arzını elinde tutmalı veya kısa bir süre içinde tedarik etmelidir" diye yazıyordu. Bu, aktif para ankeslerine yönelik istikrarlı bir talebin para miktarıyla ticaret hacmi arasında belirli bir oranın korunmasını sağladığı şeklinde yorumlanabilir. Ancak M ve P'nin birbirlerinden bağımsız olarak değişebileceklerini kabul etmekte gösterilen isteksizlik, işlem hacmindeki her artışın sadece dolaşımın hızı tarafından soğurulduğunun söylenmesiyle sonuçlanmıştır. Benzer şekilde para stokundaki bir artışın da, meta piyasalarıyla hiçbir ilişkisi olmadan, daima fiyat düzeyi tarafından soğurulduğu açıktır. Başka bir deyişle fiyat düzeyinin bütünüyle para stoku tarafından belirlendiğini, yani M ve P'nin her zaman orantılı biçimde değiştiğini ve T'nin sadece reel güçler tarafından belirlendiğini ileri süren savlar, nakit bakiyeleri bulundurmaya yönelik her türlü saiki, hatta işlem saikini bile inkâr etmekle eşanlamlıdır ve paraya, sanki hesap parasıymış gibi muamele etmekle sonuçlanır.

Paranın değeri bir yanda para stoku diğer yanda diğer tüm metaların arzı arasındaki bir ilişki olduğuna göre bunlardan bir tanesi diğerinin be-

lirleyeni olarak tanımlanamaz. Fiyat düzeyini MV / T'yi etkileyen bütün unsurlar belirler. Fakat ticaret hacmi üzerindeki parasal etkileri yadsıma kaygısıyla erken dönem miktar kuramcılarından birçoğu, fiyat düzeyinin sadece M tarafından belirlendiği öğretisinde avuntu bulmaya çalışmış ve böyle yaparak fiyatların belirlenmesi sürecini iki zıt kutba ayırarak parayı değer saklama aracı olarak elde bulundurma nedenlerini göz ardı etmiş, kendilerini yürürlükteki Say Özdeşliği'ne teslim etmişlerdir.

4 Say Eşitliği

Artık klasik para kuramını kategorize etmek için gerekli bütün parçaları bir araya getirmiş bulunuyoruz. Klasik iktisatçıların Say Özdeşliği'ni benimsedikleri doğru mu? Para tutmanın nedenleri olduğunu inkâr eden bütün önermelerin –paranın yalnızca bir değişim aracı olduğu, nispi fiyatlar yalnızca reel güçler tarafından belirlendiği için paranın bir örtü olduğu, arzın fiyat düzeyinden bağımsız olarak kendi talebini yarattığı, mutlak fiyatların daima para miktarına orantılı olarak değiştiği gibi– Say Özdeşliği'nin yansımaları olduğunu gördük. Birçok klasik iktisatçı gerçekten de bu tür şeyler söylemiştir: Ricardo, McCulloch, Senior, Torrens, James Mill ve John Stuart Mill'in yazdıklarından bu tür sayısız iddia çıkartmakta pek de zorluk çekmeyiz. Ancak klasik iktisatçıların fiyat belirleme sürecini iki zıt kutba ayırma suçunu işlediğini söylemeden önce, yazarın ne anlama geldiği konusunda pek düşünmediği, kendi başına paranın önemsizliği üzerine genel savlarla doğrudan doğruya parasal bir ekonomide artan veya azalan fiyatlara dair yapılan analizleri birbirinden ayırmalıyız.

Klasik iktisatçılardan her birinin iş sürecinde bunalımların gerçekleştiğinin farkında olduğunu biliyoruz. Ricardo savaş sonrası dönemde ticaretteki aksamalar hakkında, "ticaret kanallarındaki ani değişiklikler" diye adlandırdığı özel bir bölüm yazmış ve teknik değişimin işsizliğe neden olması olasılığı üzerine düşünmüştü. Ricardo'nun takipçileri 1825, 1836 ve 1847 çöküşlerini yaşamış ve her biri serbest piyasa ekonomisinin iş faaliyetlerinde devresel dalgalanmalara tabi olduğunu kavramıştı. Say Yasası onlar için ne anlama gelirse gelsin bu, gerçek dünyadaki fiyatların düzeyinin paranın miktarı dışında bir nedenle azalamayacağı değildi. Ayrıca hepsi de, nakit enjeksiyonuyla fiyatlarda gerçekleşen değişikliklerin yapılan enjeksiyonun doğasına bağlı olduğunu, ayrıca mutlak fiyatlardaki değişikliklerin neredeyse bütünüyle nispi fiyatlardaki değişimlerle ilişkili olduğunu ileri sürerek "homojenlik şartını" reddeden Cantillon Etkisi'ne aşinaydı (1. bölüm, 8. kısma bakınız). Klasik iktisatçılar eğer saçmalamıyorlarsa, toplam talebin fiyatlardaki değişikliklerden bağımsız olarak

daima toplam arza eşit olduğunu ve tam istihdamdan sapmaların mümkün olmadığını kastetmiş olamazlar. Onlar daha ziyade iyi işleyen bir rekabetçi ekonominin her zaman tam istihdama doğru *yöneldiği* düşüncesini kastediyorlardı.

Bunalımlar kalıcı olamaz, çünkü arz, mikro ve makroiktisadi düzeyde otomatik fiyat ve faiz intibakları yoluyla kendi talebini yaratır. Esas itibarıyla aşırı mal arzı veya aşırı para talebinin kendi kendisini düzeltme eğilimi barındırdığını söyleyen bu önerme "Say Eşitliği" olarak adlandırılmıştır. Eğer talep malların, cari olan kâr oranını da içerecek şekilde, maliyetini karşılayacak fiyatlardan satılması için yeterli değilse fiyatlar düşmek zorundadır. Nominal nakit rezervinin satın alma gücü artacak ve herkes kendisini aşırı reel ankes tutarken bulacaktır; böyle zamanlarda paraya yönelik aşırı talep olur. Bireysel nakit rezervlerinin azaltılması çabasıyla meta piyasalarındaki aşırı arz ortadan kalkıncaya kadar meta talebi artar. Paraya dönük sıfır aşırı talep bir denge durumudur, çünkü faiz oranıyla birlikte fiyatlar, nakit para için aşırı talep olduğu sürece azalmaya devam eder. Aynı argüman, metalara yönelik pozitif aşırı talebe bağlı olarak fiyatların arttığı durumda tersinden geçerlidir. Bu zaman zaman "reel ankes etkisi" diye adlandırılmış olan durumdur. Buna göre "arz kendi talebini" fiyatların davranışına rağmen değil, ondan ötürü "yaratır". Dolayısıyla mutlak fiyatlar nispi fiyatları belirleyen güçlerin kendisi tarafından belirlenir: Bütün nispi fiyatlar için onlara karşılık gelen, para piyasasının dengede olduğu tek bir mutlak fiyat düzeyi vardır. Bu kapalı bir ekonomi için doğru olduğu kadar açık bir ekonomi için de doğrudur; fakat açık bir ekonomide fiyat düzeyinin ithalatla ihracatı dengeye getirmek gibi bir görevi daha bulunur. O halde Say Eşitliği'nin fiyatların belirlenmesi sürecini iki zıt kutba ayırmadığı açıktır.

5 Klasik metinlerde Say Eşitliği

Klasik iktisatçılar hiçbir zaman Say Eşitliği'ni ayrıntılı bir biçimde açıklamamışlardır ancak yazdıkları, tam istihdamdan sapmaların kendi kendini düzeltme eğilimi gösterdiği, muğlak bir biçimde tarif edilmiş olan bir intibak sürecine yapılan atıflarla doludur. Ricardo'nun, tam da faiz oranlarındaki değişimlerin yatırım için ayrılan fonları nasıl belirlediğini açıkladığı bölümde (4. bölüm, 24. kısma bakınız) Say Yasası'nın fiyat-faiz değişimlerinden bağımsız olarak geçerli olduğunu söylediğini daha önce görmüştük. Jean Baptiste Say yeterince şaşırtıcı bir biçimde Ricardo'yu Say Özdeşliğini ortaya koyduğu için eleştirmiş ve faiz mekanizmasının tasarruf ve yatırımlar arasındaki dengeyi sağlama işlevini vurgulamıştır.

Başka bir yerde Say'in kendisi ilave ürünün satın alınmasını sağlayacak yeni gelir yaratılmadan üretimin artırılamayacağı yolundaki neredeyse Keynesyen savı dile getirmekle yetinmiştir. Bu arada Say hiçbir zaman Mahreçler Yasası'nı ifade etmek üzere "arz kendi talebini yaratır" cümlesini kullanmamıştır; bu sözcükler Keynes'in icadıdır ve Keynes'den önce hiç kimse tarafından kullanılmamış olduğu da kesindir. James Mill ve McCulloch yazılarında bu sorunu çeşitli yerlerde tartışmış, bazen Say Özdeşliği'ni bazen de Say Eşitliği'ni dile getirmişlerdir. Ancak sorunu gerçekten berrak bir şekilde ortaya koyan klasik yazar John Stuart Mill'dir. J. S. Mill, *Siyasal İktisadın Halledilmemiş Sorunları*'nın *(Unsettled Questions of Political Economy)* 1844'te basılan, ancak 1830 gibi erken bir tarihte yazılmış olan ikinci makalesinde, ilk olarak, Say Özdeşliği'nin yalnızca takas ekonomisi türü bir ekonomide hesap parası için geçerli olduğunun tamamen farkında olduğunu göstermiştir:

> Bütün metaların fazlalığının olanaksız olduğuna ilişkin argümanın dolaşım aracının kullanıldığı bir duruma uygulanabilmesi için paranın kendisinin meta olarak ele alınması gerekir. Bütün diğer metaların ve paranın aynı anda aşırı miktarda bulunamayacağının kesin olarak kabul edilmesi gerekir.

Ancak "paranın faydası", satın almak zorunda olmadan satabilme olasılığından ibarettir ve:

> belirli bir zamanda, bütün satın almaları mümkün olduğu kadar uzun bir süre için ertelemeye yönelik genel bir eğilimle [aşırı para talebi] birlikte mümkün olduğunca az gecikmeyle satış yapmaya dönük genel bir eğilimin bir arada bulunması pekâlâ mümkündür. Bu aslında her zaman genel aşırılık dönemleri diye tanımlanan dönemlerde görülen durumdur. Ve hiç kimse, yeterli açıklama yapıldıktan sonra, sözün bu anlamında genel aşırılığın olanaklılığına karşı çıkmayacaktır.

Bunu "paranın eksik arzının" neden geçici olmak zorunda olduğuna ilişkin ayrıntılı bir açıklama izlemektedir ve her ne kadar argüman bir miktar kabaca geliştirilmiş olsa da, Say Özdeşliği ile Say Eşitliği arasındaki ayrımın daha açık bir şekilde ifade edilmesi neredeyse mümkün değildir. Mill, reel ankes etkisini pek fazla söz sarf ederek ortaya koymamıştır: Ona göre mutlak fiyatlardaki bir azalma toplumun nakit paraya olan talebini azaltır ve bu, nakit para bakiyelerinin reel değerini artırmasından ötürü değil, fiyatlardaki azalmanın bir süre sonra duracağı beklentisi yüzünden gerçekleşir. Yine de otomatik bir dengeleyici mekanizmanın işlediği düşünülmektedir. Mill'in *İlkeler*'inde bu husus üzerine yürüttüğü tartışma *Denemeler*'deki içerikle aynıdır. *İlkeler*'in hemen başında "para, para olarak hiçbir isteği karşılamaz" dediği doğrudur. Bu, servetle para arasında kurulan merkantilist özdeşliğe karşı çıkılan bir bölümde dile getirilmektedir ve

Mill hemen ardından, paranın "faydasını" bir satıcının "kendisi için en uygun olan zamanda" satın almasına olanak sağlamasından türediğini belirterek devam etmektedir. "Aşırı Talep Üzerine" bölümünün ilk üç kısmı Say Özdeşliği'ni yeniden tarif eder. Mill, "bütün satıcılar kaçınılmaz olarak ve sözcüğün anlamı gereği alıcıdır" sözünü burada etmektedir; bu Keynes'in, Mill'in Say Yasası'na dair açıklamasının Ricardo'nunkinden hiç farklı olmadığını göstermek üzere alıntıladığı sözdür. Ancak bölümün dördüncü kısmında Mill bir kez daha, bir ticaret krizi esnasında "paranın eksik arzından" söz eder ve kitabın bir başka yerinde de bir çöküşün başlangıcı ve dengenin yeniden kurulmasının canlı bir tasvirini (kuramını değil) yapar (6. bölüm, 19. kısma bakınız).

6 Keynes ve Say Yasası

Bir klasik iktisatçı "aşırı bolluğun" olanaksızlığından bahsettiğinde aklında dönemsel krizler değil, uzun dönemli bir durgunluk olurdu. Kapitalist sistem, iktisadi sisteme içkin sınırlar nedeniyle çökmeksizin üretken kapasitedeki sürekli artışı soğurabilir mi? Say Eşitliği bu soruya olumlu bir yanıt vermiştir: Esnek fiyatlarla sistem, tam istihdam dengesine eğilim gösterir. Klasik iktisatçılar hiçbir zaman bu önermeyi dikkatli bir şekilde geliştirmemiş, ancak her halükârda bütünüyle geçerli olan bu karşılaştırmalı statik argümanına başvurmuşlardır.

Keynes'in görüşü esas itibarıyla tam rekabetçi, "olgun" bir ekonominin gerçekte otomatik olarak tam istihdama doğru yönelmediğidir. Ücretler ve fiyatların esneklikten yoksun olması, yatırım talebinin faize göre esnekliğinin düşük olması, "likidite tuzağı" –bunlardan herhangi biri ya da tamamı yeterli olabilir ve normal şartlarda tam istihdama ulaşılmasına engel olur. Ayrıca Keynes, Say Eşitliği'nin geçerli bir karşılaştırmalı statik argümanı olsa bile dinamik olarak ulaşılabilecek bir tam istihdam dengesinin olanaklı olduğunu göstermekte yetersiz kaldığını da söyleyebilirdi: *Zaman içinde* dengeye doğru ilerleme süreci denge noktasının kendisinin yerini değiştirebilir, dolayısıyla sonsuza değin dengeye doğru gidilir, ama ona hiçbir zaman ulaşılamaz. Fakat Keynes Say Eşitliği'ne sahip olduğu kadar kuramsal geçerlilik atfedip –ve Eşitlik daimi aşırı üretim konusundaki uğursuz öngörüleri reddetmeye yetecek kadar geçerliliğe sahiptir– daha sonra onu gelişmiş bir ekonomide pratik bir öneme sahip olmaktan alıkoyan özelliklere değinmek yerine, kendisinden önceki bütün iktisatçılara atfettiği Say Özdeşliği'ne saldırmayı tercih etmiştir.[2] Keynes'in eleştirisi

2 Bu Keynes'in, Smith'ten Pigou'ya değin uzanan, Say Yasası'na kurban gitmiş geniş ortodoks iktisat akımını neden "klasik iktisat" diye adlandırdığını açıklar. "Klasik ikti-

sonucunda Say Yasası, klasik ve neoklasik iktisatta gerçekte oynadığı rolden çok daha büyük bir önem taşımaya başlamıştır.

Genel Teori'de, Say Yasası Marshall'ın *İlkeler*'inde yalnızca tek bir paragrafta geçmesine karşın Yasa'nın Marshallcı düşünüşün temeli olduğunun ileri sürülmesinin tuhaflığı *Genel Teori*'nin okurlarının dikkatinden kaçmamalıdır. Bu konudaki Keynezyen açıklama, Say Yasası öylesine ortodoks bir öğretidir ki Marshall onu açıklamaya çalışmakla uğraşmamıştır bile, şeklindedir. Ama daha ikna edici bir açıklama, 1890'a gelindiğinde daimi aşırı üretimin olanaklılığı veya olanaksızlığı tartışmasının ölü bir mesele haline gelmiş olmasıdır. Keynes'in Say Özdeşliği'ne dair yorumlarından bir tanesi olan "insanlar paralarını bir biçimde harcamazlarsa başka bir biçimde harcarlar" savı yerine Marshall "insanlar satın alma gücüne sahip olsalar bile onu kullanmamayı seçebilirler" diye ilan etmiş ve meseleyi bu noktada bırakmıştır. Argümanı ilerletmekte gösterdiği başarısızlık yanıltıcı olabilir, ancak burada kesinlikle aşırı para talebinin her zaman ve zorunlu olarak sıfır olduğuna ilişkin hiçbir iddia yoktur.

Marshall'ın Say Yasası'na dair serbest yaklaşımı, Keynes'in *Genel Teori*'sini önceleyen 50 yıl açısından hiç de istisnai değildir. Keynes'e göre Ricardo'dan itibaren ana akım iktisadın tam merkezinde duran genel aşırı üretimin olanaksızlığı öğretisine, on dokuzuncu yüzyılın sonlarındaki on yıllarda ve bitiminden sonraki ilk yıllarda iş çevrimleri veya para kuramı üzerine yazılmış olan standart kitaplarda nadiren atıfta bulunulmuştur. İki savaş arası dönemde çok satılan, 800 sayfalık bir Amerikan ders kitabı olan Taussig'in *İktisadın İlkeleri*'nde (1911) bu öğretiye tamı tamına 3 cümle ayrılmıştır.

7 Doğrudan mekanizma

Artık Say Eşitliği'ne ilişkin klasik kavrayışa biraz daha yakından bakmamız gerekiyor. Piyasaları bir kez denge durumundan ayrıldıktan sonra yeniden dengeye getiren mekanizma nedir? Say Özdeşliği'nin herhangi bir para kuramına duyulan ihtiyacın önüne geçtiğini daha önce görmüştük. Bunun tam aksine Say Eşitliği'ne duyulan inanç para piyasalarının işleyişi ile ilgili bir kaygıyı ima etmektedir. Say Eşitliği'nin arkasında yatan düşünüşü anlamak üzere klasik para kuramı alanına bakmamız gerekir.

---

sat" ifadesi ilk olarak Marx tarafından aynı ölçüde özgül bir bağlam içinde, İngiltere'de Petty'den Ricardo'ya ulaşan, dolayısıyla John Stuart Mill'i dışarıda bırakan ve Fransa'da ise "burjuva toplumunun gerçek üretim ilişkilerini inceleyen" Boisguillebert'ten Sismondi'ye uzanan bir çerçevede klasik siyasal iktisadı anlatmak üzere kullanılmıştır. Biz "klasik iktisat" ifadesini, onunla Adam Smith'in J. S. Mill ve J. E. Cairnes'e kadar bütün takipçilerini kasteden standart anlamda kullanmaktayız.

Klasik para kuramı esas itibarıyla her biri para miktarıyla fiyat düzeyini ilişkilendiren iki düşünce koluna ayrılır: Cantillon ve Hume tarafından açıklanan "doğrudan mekanizma" ve ilk olarak Thornton tarafından ortaya atılan ve Ricardo'nun tekrar ettiği "dolaylı mekanizma". Para miktarındaki bir artışın talep üzerindeki öncül etkisi üzerinden fiyatları doğrudan etkilediği düşüncesi klasik analizin sık tekrarladığı bir görüştü: Parasal gelirlerdeki artış harcamaların akışını hızlandırır, çünkü insanlar ellerinde tuttukları mevcut nakit para bakiyesinden memnundur. Para miktarının "ticaretin gereksinimleri" tarafından belirlendiğini söyleyen on sekizinci yüzyıl öğretisi, çalışabilir bakiyeye yönelik istikrarlı bir talep olduğu anlayışına dayanıyordu. Daha önce gördüğümüz gibi gerek Hume gerekse Cantillon, bir nakit para enjeksiyonunun ne şekilde harcandığına ve sürecin içerdiği çeşitli gecikmelere dikkat etmişlerdi. Aslında Hume ve Cantillon paranın artmasının yalnızca enjekte edilen fazladan nakit para ancak nötr bir biçimde dağıtıldığında, yani herkesin başlangıçta ellerinde bulunan para aynı oranda artırıldığında, fiyatları aynı oranda artırabileceğini göstermiştir. Hume'un belirttiği gibi, herkesin elinde bulunan paranın bir gece içinde iki katına çıktığını düşünün; fiyatlar artmaya başlayacak ve bu özel durumda tam olarak iki katına çıkana kadar artmaya devam edecektir.

Bu özel örneğin para kuramının tarihi açısından özel bir önemi bulunmaktadır ve onu daha dikkatli bir biçimde açıklamamız gerekmektedir. İlk olarak nominal para rezervlerine yönelik talep eğrisini, rezervlerin değerinin –fiyat düzeyinin tersi– bir fonksiyonu olarak oluşturalım. Bu, aktif para bakiyelerine dönük işlem amaçlı talepten (M_1) ve aktif olmayan para bakiyelerine ya da "istiflenmiş paraya" yönelik spekülatif güdüye dayanan bir talepten (M_2) oluşur. Locke'un izinden giderek işlem amaçlı para talebi eğrisinin bir dikdörtgen hiperbol olduğunu varsayabiliriz (şekil 5.1a'ya bakınız). Eğri dikdörtgen hiperbol olduğu için, eğri üzerindeki bütün noktaların apsis ve ordinat değerlerinin çarpımı belirli bir sabit olacaktır. Ancak dikey eksen paranın nispi fiyatını –bir birim para elde etmek için vazgeçilmesi gereken reel gelir miktarı– ve yatay eksen de talep edilen para miktarını ifade ettiğinden, uçları eğride birleşecek şekilde çizilen bütün dikdörtgenlerin alanı talep edilen nakit para bakiyelerinin reel değerini ifade eder. Nakit para bakiyelerine işlem amacıyla olan talebin bir dikdörtgen hiperbol olduğunu varsayarak insanların fiyatlar arttığında daha fazla nominal bakiye talep ettiklerini, ama bunu yalnızca aktif bakiyelerinin reel değerini korumak için yaptıklarını söylemiş oluyoruz. Şimdi aktif olmayan bakiyelere olan talebi faiz oranının bir fonksiyonu olarak resme ekleyelim. Hakiki anlamda Keynezyen yaklaşımda (16. bölüm, 1. kısma bakınız) M_2

fiyat düzeyinden bağımsız kabul edilir (şekil 5.1b'ye bakınız). İki talep eğrisini yatay olarak topladığımızda, zorunlu olarak dikdörtgen hiperbolden daha dik olan, elde tutulabilecek *bütün* paraya olan talep eğrisini (D_n) elde ederiz (bir dikdörtgen hiperbolu sağa doğru sabit bir miktarda kaydıracak olursak, eğri dikdörtgen hiperbol olmaktan çıkar).

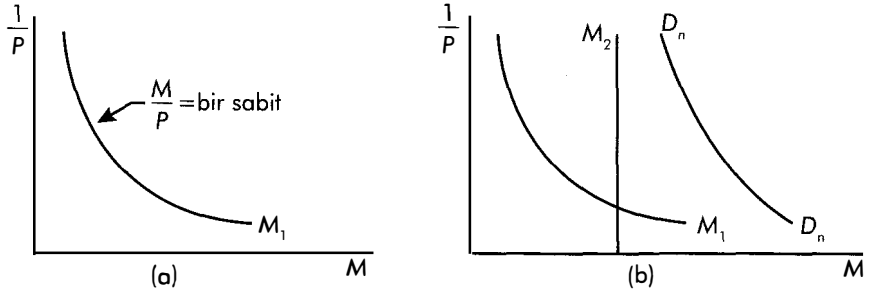

Şekil 5.1

Dolayısıyla nominal para talep eğrisi dikdörtgen hiperbolden daha büyük bir eğime sahiptir: Nominal para talebi eğrisi, orantılı olarak değişen bir para-fiyat ilişkisi göstermez. Bu eğri, fiyatların değişmesiyle *nominal* nakit para bakiyesi talebinin değişimini gösterir: Tek tek nakit para bakiyesi talep eğrilerinin hepsi negatif eğimlidir, çünkü fiyatlar yükseldikçe tipik birey daha düşük miktarda *reel* nakit para bakiyesi bulundurmak isteyecektir. Eğrinin tam şekli reel ankesleri elde tutma isteğiyle sıradan metaları tüketme isteği arasındaki tercihe bağlıdır. Normal bir durumda ne reel ankesler ne de metalar "düşük maldır" –kişinin geliri arttıkça daha az talep ettiği mallar– ve nominal para bakiyelerine olan bireysel, dolayısıyla da piyasa talep eğrileri birden daha küçük bir esneklikle negatif eğim gösterir. Esnekliğin tam olarak bire eşit olduğu durumda para talebi eğrisi, dikdörtgen hiperbol, herhangi bir bireyin fiyatlar düştükçe, artık daha iyi durumda olmasına karşın, aynı miktarda reel ankesi elinde bulundurmak isteyebileceği anlamına gelir. Ancak tipik bir bireyin reel gelirin verili bir düzeyinde fiyatlar düştüğünde daha fazla mal satın almak üzere nominal nakit para bakiyesini azaltacağını varsaymak daha akla yatkın gelmektedir; birey, fiyatlardaki düşüşün serbest bıraktığı ilave parayı nakit parayı elinde tutmak için değil, daha fazla mal satın almak için kullanacaktır.

Şimdi de dışsal güçler tarafından belirlenen bir para arzı eğrisini şekle ekleyelim. Altın standardı altında para arzının kendisi fiyatların bir fonksiyonu olacaktır, ama ele aldığımız argüman açısından para arzının para politikasına dayanan kararlarla belirlendiğini varsaymak uygun olur. Para ve fiyatlar arasındaki bir denge ilişkisinden, D_n ve S_n'nin A'daki kesi-

şim noktasından, başlayarak para arzını iki katına çıkaralım ve yeni parayı kişilerin başlangıçtaki parasal gelirlerine orantılı olarak bölüştürelim, yani M'de "nötr" bir artış gerçekleştirelim (şekil 5.2'ye bakınız).

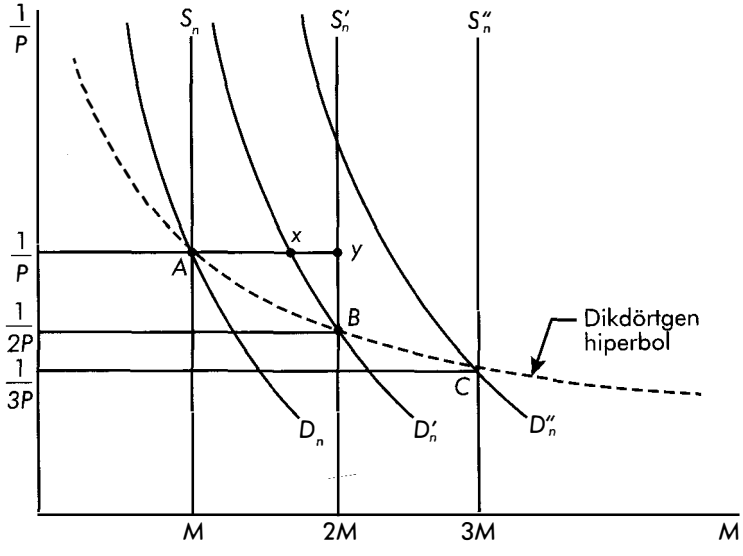

Şekil 5.2

Para talebi eğrisi sağa doğru kayar (D'_n), çünkü daha fazla para ve değişmeyen mutlak fiyatlarla insanlar daha fazla meta satın almak isteyecek ve böylece artan alışverişlerini finanse etmek üzere daha yüksek miktarda nominal bakiye bulunduracaklardır. Artık aşırı meta arzına tam olarak eşit miktarda aşırı bir para arzı, xy, söz konusudur. Aşırı meta talebi fiyatlar $1/2P$ 'de iki katına çıkana kadar fiyatları yukarıya çeker $-D_n$, $xy = 0$ olana kadar sağa doğru kaymış olsaydı para miktarındaki artışın fiyatları etkilemeyeceğine dikkat edin. Fiyatlar, parayla aynı oranda artış göstermelidir; aksi takdirde birileri elinde tutmak istemediği atıl bir bakiye tutuyor olurdu.

Bunlar fiyatların daha da tırmanmasına neden olabilir. Eğer A bir denge noktasıysa insanlar ellerindeki reel ankes miktarından memnun durumda olmalıdır. Para arzı iki katına çıkıp fiyatlar da, ne daha az ne de daha fazlasına, tam olarak iki katına çıktığında oluşan yeni dengede reel ankeslerin değeri eski dengedekine eşit olacaktır. Dolayısıyla B kesişim noktasında $2M / P = M / P$ olur ve bu C için de geçerlidir.

Şimdi arz-talep dengelerinin geometrik yerlerini, *ABC*, birleştiren eğriyi ele alalım. Bu eğri, *Ceteris Paribus* para miktarında nötr bir artışın mutlak fiyatlar üzerindeki etkisini gösteren dikdörtgen bir hiperbol olacaktır. Eğri, para arzı ve fiyatlar aynı oranda değiştiğinde bireylerin reel ankes taleplerini değiştirmek üzere herhangi bir teşvike sahip olmadıklarını göstermektedir. Denge durumunda para arzı tüketim ve yatırım kararları üzerinde herhangi bir etkide bulunmaz, çünkü bütün "reel" büyüklükler değişmeden kalmıştır; ancak bu yalnızca denge durumu için geçerlidir.

Yineleyecek olursak; para ve fiyatlar arasındaki bir denge ilişkisinden yola çıkıp, bağımsız değişkenlerden bir tanesinde –bu örnekte her bireyin elinde mevcut nominal para miktarı– bir değişiklik yaptık ve sistemin, fiyatların paradaki artışla aynı oranda arttığı bir dengeye geri döndüğünü gösterdik. Bu tipik bir karşılaştırmalı statik yaklaşımdır ve doğru bir şekilde açıklandığı takdirde paranın miktar teorisinde herhangi bir yanlışlık olmadığını ortaya koymaktadır. Bütün bireylerin para mevcutlarında gerçekleşen orantılı bir artışın fiyatları da aynı oranda artıracağına dair teoremin gösterimini Patinkin'den aldık. Bu teorem klasik iktisatçılar tarafından hiçbir zaman dikkatli bir şekilde açıklanmamış, ancak argümanın özüyle beraber onu geçerli kılacak varsayımların da özünü kavramış olduğunu söyleyebileceğimiz Hume, Ricardo, John Stuart Mill ve daha pek çok klasik iktisatçı tarafından tekrar tekrar öne sürülmüştür (6. bölüm, 15. kısma bakınız).

8 Dolaylı mekanizma

Şimdi de klasik para kuramında para ve fiyatlar arasındaki ilişkiye dair ikinci açıklamayı, dolaylı mekanizmayı ele alalım. Paranın miktar teorisinin faiz oranına açık herhangi bir rol atfetmediği belirtilmişti; ancak faiz oranını ihmal eden bir para kuramının pek kıymeti yoktur. Fakat Değişim Denklemi'nin faiz oranına atıfta bulunmadığı doğru olsa da paranın miktar $MV \equiv PT$ *teorisi* özdeşliğinden çok daha fazlasıdır. Her halükârda M ve P arasında bir ilişki kuran dolaylı mekanizmaya dair klasik kuram özellikle parasal faiz oranına göndermede bulunmaktadır. Dolaylı mekanizma ilk olarak Henry Thornton tarafından, klasik dönemde para kuramı üzerine yazılmış en iyi kitap olan *Nature of the Paper Credit of Great Britain (Büyük Britanya'nın Senetli Karşılığı Olan Kredilerinin Doğası)* (1802) çalışmasında açıklanmış, daha sonra Ricardo ve Mill tarafından harfî harfine devralınmıştır. Argüman, parasal olmayan varlıklara sahip bir ekonomide parasal dengenin yalnızca borç piyasasındaki nominal faiz oranı meta piyasasında sermayenin getiri oranına eşit olduğu takdirde gerçekleşebile-

ceğini söylemektedir. Normal koşullarda borç piyasasına yapılan bir nakit para enjeksiyonu bankacılık sistemi vasıtasıyla gerçekleşir; ödünç verilebilir fonların arzındaki artış piyasa faiz oranının sermayenin getirisinin altına düşmesine neden olur; yatırım mallarının fiyatı arttıkça borçlanma hacmi de artar ve borç talebi uyarılmış olur. Zamanla artan borç talebi borç arzına yetişir. Ancak banka faiz oranı sermayenin kâr oranının altında kaldığı sürece borç talebi doygunluğa ulaşmaz. Bir süre sonra borç talebi, borç arzını aşacak ve banka faiz oranı yeniden yükselmeye başlayacaktır. Eğer sermayenin reel getirisi değişmeden kalmışsa denge ancak banka faiz oranı önceki düzeyine döndüğünde sağlanır; fiyatlar daha yüksektir, ama faiz oranı öncekiyle aynıdır. Dolayısıyla denge durumunda faiz oranı dolaşımdaki paranın miktarından bağımsızdır.

Bu iki oran –"doğal" faiz oranı ve "piyasa" faiz oranı– öğretisi, bunun eski bir düşünce olduğunu öğrendiğinde çok şaşıran Wicksell tarafından bir yüzyıl sonra bağımsız bir şekilde yeniden keşfedilmiştir (15. bölüm, 3. kısma bakınız). Ricardo, Bank of England'ın banka faiz oranını gerektiği kadar düşük tuttuğu takdirde banknot ihracını önceden tayin edilmiş her türlü sınırın ötesinde artırabileceğini göstermek üzere bu öğretiden yararlanmıştır. Altın standardı koşullarında banknot ihracının konvertibilitesi Banka'yı[3] reeskont oranını, en azından Tefecilik Yasaları'yla belirlenmiş yüzde 5 sınırının altında, düzenleme gücünden mahrum bırakabilirdi; ancak gerçekte konvertibilitenin olmaması Banka'ya reeskont oranını yapay olarak azaltarak belirsiz bir süre boyunca enflasyonu sürdürme gücü kazandırmıştı (4. bölüm, 27. kısma bakınız). Thornton'un iki oran öğretisi bundan hayli ayrı bir biçimde para ve meta piyasaları arasındaki bağlantıya vurgu yapmış ve böylece geniş anlamda değerlendirildiğinde klasik kuramın fiyat belirleme sürecini iki zıt kutba ayırmadığını göstermiştir.

9 Tasarruf, yatırım ve istifçilik

Standart yoruma göre klasik iktisatta faiz oranı kredi piyasasında (ya da Keynes'in ifadesiyle "tahvil piyasasında") belirlenir. Parasal faiz oranı, sırasıyla yatırım ve tasarrufla özdeşleştirilen ödünç verilebilir kaynakların arz ve talebine bağlıdır. Yatırımların istif edilmiş birikimlerden ya da enflasyonist banka kredileriyle karşılanabileceğine nadiren değinilmiştir. Örneğin Ricardo gayretkeş bir biçimde "kredinin sermaye yaratabileceğini" reddetmiştir. Enflasyonist kredi genişlemesinin bir anda iktisadi büyümeyi artıramayacağı düşüncesini inceleyeceğiz: bu, tartışmalı "zorunlu tasarruf" düşüncesinden başka bir şey değildir. Yatırımların hiçbir zaman istif edil-

3 Bank of England kastedilmektedir (Ç. n.).

miş birikimlerle finanse edilmediği fikrinin ele alınması daha kolaydır. "İstifçilikten" kastımız parasal geliri cari harcamalardan çekip, finansal varlıklar edinmek gibi tüketim dışı amaçlara yönlendirmek; başka bir ifadeyle nakit para bakiyesi oluşturmaktır. Klasik dönemde bu terim daima olumsuz bir anlamda kullanılmıştır: Yalnızca bir "cimri" parasal birikimlerini alışveriş amacıyla gereken asgari miktarın üzerine çıkartmak ister. Tamı tamına söylemek gerekirse istifçiliğin "anormal" olduğu yönündeki tipik klasik yorum, insanların hiçbir zaman tasarruflarını nakit bakiyelerine eklemeyecekleri ve yatırımların hiçbir zaman nakit para bakiyelerinden karşılanmayacağını söylemektedir. Aşırı para talebi tam olarak sıfıra eşittir; böylece bir kez daha Say Özdeşliği'ne ve mutlak fiyatların belirsizliğine geri dönmüş oluyoruz.

O halde parasal bir ekonomide tasarruflar ve yatırımlar her zaman ve zorunlu olarak borç arz ve talebine eşit olamaz. Ancak denge durumunda bu geçerli olacaktır, çünkü dengenin özelliği insanların bulundurdukları nakit para rezervlerinden memnun olmalarıdır. Öyleyse klasik iktisadın tutarlı bir yorumunun planlanmış tasarrufların planlanmış yatırımlara eşit olacağı önermesinin reddedilmesini gerektirdiği açıktır. Böyle bir önerme yalnızca eski ödünç verilebilir kaynaklar kuramının modern Keynezyen dildeki tercümesidir. Klasik iktisatçılar Say Özdeşliği'ni değil Say Eşitliği'ni benimsemiş olduklarından tasarlanmış tasarrufların gerçekleşmeyebileceğini söyleyen Keynezyen olasılığa izin vermiş olmalılar. "Dolaylı mekanizma", dikkati faiz oranının bir fonksiyonu olarak borç piyasasının talep tarafına odaklama avantajına sahiptir. Her reel tasarruf ve banka kredisi arzı için faiz oranını belirli bir sermaye getiri oranına eşit tutarak borç piyasasında denge sağlayacak bir fiyat düzeyi vardır. Şurası açık ki, planlanan tasarruf planlanan yatırımı aşarsa faiz oranı düşer ve dengeyi yeniden sağlamak üzere çalışan fiyat düzeyi artar. Böylesi bir argümanla Keynezyen argüman arasındaki tek fark Keynes'e göre tasarrufun gelirin bir fonksiyonu olması, klasik analizde ise tasarrufun faiz oranı ve yatırım olanaklarının özellikleri üzerinden şekillenen fiyat düzeyinin karmaşık bir fonksiyonu olmasıdır. Keynes'de dengeyi gelirdeki değişimler beraberinde getirir; klasik kuramda ise dengeyi faiz ve fiyat değişimleri sağlar.

Bütün bunların üzeri klasik iktisatçıların "yatırım" sözcüğünü hemen hemen hiç kullanmamış ve "tasarruflardan", tasarruf sürecine değil onun sonucuna, gerçekten tasarruf edilen kaynaklara işaret etmek üzere bahsetmiş olmaları gerçeği ile örtülmüştür: Klasik iktisatçılarla birlikte "tasarruf", yatırım yoluyla kaynakların ilave sermaye teçhizatına dönüştürülmesini ifade etmeye başlamıştır. Bu da tasarrufun aslında yatırımla

özdeşleştirildiğini düşündürmektedir, ama akıllarındaki bu olamaz. Yine de denge durumuna intibakı ifade etmekteki başarısızlığın klasik yazarların daha baştan karşılaştırmalı statik sonuçları varsaymalarına ve değişkenler arasındaki ilişkilere sanki bunlar her zaman dengedeymiş gibi atıfta bulunmalarına neden olduğu kesinlikle doğrudur.

Her ne kadar pek çok klasik yazar bir yandan tasarruf ve ödünç vermeyi, diğer yandan yatırım ve borçlanmayı açıkça birbirinden ayırmamışsa da yatırım ve tasarrufun tek başına faiz oranını belirlediğini de ileri sürmemiştir. Faiz oranının para piyasasının durumundan etkilendiği şeklindeki içerimiyle beraber ödünç verilebilir fonlar kuramı Thornton ve Ricardo'da mevcuttur ve J. S. Mill'in *İlkeler*'inin III. kitap, 23. bölümünde ustaca açıklanmıştır (6. bölüm, 15. kısma bakınız). John Stuart Mill tasarrufu "tasarruf eden kişi tarafından tüketilmeyen" gelir, istifçiliği ise "herhangi bir *şekilde tüketilmeyen" gelir olarak nitelemiş olduğundan modern anlamda* "planlanan tasarrufların" klasik tasarruflar artı istiflenmiş birikimlere eşit olduğu sonucunu çıkarabiliriz, çünkü planlanan tasarrufların planlanan yatırımlar üzerindeki fazlalığı modern analizde istifçilikteki bir artışın klasik iktisatta yarattığı etkilerin aynılarını yaratmaktadır.

10 Reel faiz oranı

Klasik kuramda piyasa faiz oranı dolaşımdaki paranın miktarı tarafından belirlenmez: Klasik iktisatçılar bir reel faiz oranı kuramı benimsemiştir. Faiz oranını, sermayenin kâr oranını belirleyen reel güçlerin aynıları belirler, çünkü denge durumunda bu iki oran eşittir. Bu sonuç aslında, M'nin nötr bir biçimde iki katına çıkarılmasının P'yi de iki katına çıkaracağını söyleyen bir önceki argümanın uzantısıdır. Eğer $2M = 2P$ ise insanlar faiz oranının bağlı olduğu, arz ve talep ettikleri ödünç verilebilir fonların değerini tam olarak iki katına çıkarır. Faiz oranını azaltan başlangıçtaki aşırı ödünç para arzıdır. Fiyat düzeyi nihayetinde iki katına çıktığında ekonomi*deki paranın gerçek miktarı aynı kalır ve böylece borç arz ve talebi aynı faiz oranında kesişirler. Maliyetlerin iki katına çıkmış olmasıyla herhangi* bir yatırımın finanse edilmesi iki katı borçlanma gerektirir. Yatırımın getirisi bu durumdan etkilenmez, çünkü maliyetin iki katına çıkmasına tahmin edilen parasal getirinin de iki katına çıkması eşlik eder. İlave nakit para, fiyat artışı vasıtasıyla dolaşım tarafından soğurulduğunda insanların borç talebi, bankaların başlangıçta arzlarını artırdıkları oranda artar ve denge durumundaki oran değişmeden kalır.

Klasik ekolün reel faiz oranı kuramının esas mantığı budur. Faiz oranı karşısında çizilen piyasa para talebi eğrisi negatif eğime sahiptir, ama piya-

sa dengesi eğrisi –bütün arz-talep dengelerinin geometrik yeri– her zaman yataydır (şekil 5.3'e bakınız). Herhangi bir birey faiz oranı düşüp, faiz oranı da dahil diğer her şey aynıyken daha fazla para talep edecektir. Ancak birey, yalnızca belirli bir *reel* değerdeki alışverişlerini yürütebilmek üzere elinde para tutuyorsa, fiyatlar iki katına çıktığında, verili bir faiz oranında elindeki parayı tam olarak iki katına çıkartacaktır. Bu sonucu bütün bireyler için toplulaştırdığımızda faiz oranlarının para arzına göre değişmezliği konusundaki klasik sonuca ulaşırız.

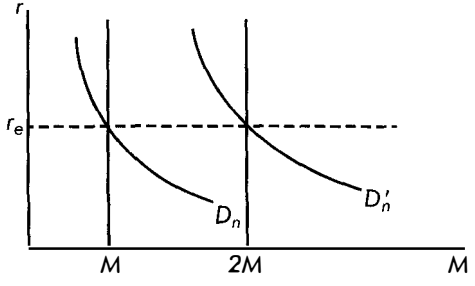

Şekil 5.3

11 Zorunlu tasarruf

Keynesyen kuramda para stokunun iki katına çıkarılması fiyat düzeyini iki katına çıkarmaz, ama faiz oranını etkiler. Bunun sebebi Keynes'in para talebi fonksiyonunun, özellikle de spekülatif güdüye bağlı para talebinin, bir "para yanılgısı" –para bakiyelerindeki değişimlere, reel bakiyelerdeki değişimlerle ilişkili olmadığı zaman bile tepki verme eğilimi– içermesidir. Para piyasası, kredi piyasası ya da meta piyasalarından herhangi birinde para yanılgısı olduğunda klasik teoremlerin geçerliliği kalmaz.

Benzer şekilde parasal artış başlangıçtaki para rezervlerine orantılı bir şekilde bölüştürülmezse bu argüman sahip olduğu kesinlik görünüşünü yitirir. İlave nakit paranın görece düşük bir tüketme eğilimine sahip olan kapitalistlere gittiğini varsayalım. Fiyatlardaki bu artış toplam hasılanın bileşimini yatırım lehine değiştirecek ve faiz oranın kalıcı bir şekilde düşmesine yol açacaktır. Elbette bu Cantillon Etkisi'dir. O halde klasik iktisatçılar belirli türdeki nakit para enjeksiyonlarının "sermaye yaratabildiğini" ve faiz oranını kalıcı bir şekilde azaltabildiğini gayet iyi bilmekteydiler. Bu türden tüm istisnalara bütün klasik iktisatçılarca, her ne kadar farklı derecelerde vurgulanarak olsa da, genel olarak kabul edilen bir olasılık olan "zorunlu tasarruf" başlığı altında işaret edilmiştir.

Zorunlu tasarruf öğretisi Külçeci Tartışması'nın pek çok kuramsal katkısından bir tanesiydi. Temel düşünce hayli basit: Tam istihdam durumundaki bir ekonomide ya nakit para enjeksiyonundan ya da atıl bakiyelerin azaltılmasından kaynaklanan bir aşırı borç arzı vardır ve böylece yatırım artık gelir sahiplerinin gönüllü tasarruf kararlarınca sınırlandırılmaz; piyasa faiz oranı düşer ve yatırım fonlarına talep artar. Ancak eğer sermaye stoku halihazırda tam kapasite durumunda kullanımda ise yatırım için gerekli olan reel kaynaklar nereden geliyor? Eğer gönüllü tasarruflardan gelmiyorsa gönüllü olmayan tasarruflardan kaynaklanıyor olmaları gerekir. Ve tam da olan şey budur. Ekstra sermaye oluşumu, fiyatlardaki artış üzerinden sabit gelir sahiplerinin tasarrufa "zorlanmasıyla" gerçekleşir.

Thornton zorunlu tasarrufu "gelirin zimmete geçirilmesi" olarak adlandırmıştır. Bentham ona "zorunlu tutumluluk" demişti. Malthus ona "saymaca sermaye" unvanını vermişti. Mill ise "zorunlu birikim" diye damgalamıştı. Mill'den bu yana da Wicksell tarafından "zorla yapılan tasarruf", D. H. Robertson tarafından "otomatik sınırlama" ve "empoze edilmiş yokluk" ve Pigou tarafından da "reel resim ve vergiler" ve "sözleşmelerin kurcalanması" olarak adlandırılmıştır. Bütün bu yazarlar öğretinin anlamı, en azından parayla ilgili boyutları konusunda uzlaşmışlardı. Daha sonra göreceğimiz gibi (12. bölüm, 32. kısım) zorunlu tasarruf düşüncesi sonradan Avusturya Okulu'nun iş çevrimleri kuramında merkezi bir önem kazanacaktır.

Bu tezi kabullenmeye ayak direyen önde gelen tek yazar Ricardo'ydu. Ricardo'nun Banka'ya aşırı miktarda banknot ihraç ettiği için saldırdıktan sonra enflasyonun bazen reel anlamda yatırımları artırmaya muktedir olduğunu kabul etmesi zor görünüyor. Yine de Ricardo kağıt paradaki bir artışın, ücretlerin fiyat artışlarının gerisinde kalması aracılığıyla, gelirin girişimcilere doğru yeniden dağıtımına olanak sağlayabileceğini kabul etmiştir; bu, "zorunlu tasarrufla" tam olarak aynı şey değildir, çünkü burada tasarruftaki artış bütünüyle gönüllüdür. Ricardo tüketimdeki sıkışmanın tüketim malları fiyatlarının artmasına neden olacağını, bunun da ilave reel yatırımda cisimleşen aşırı fon arzını sınırlandıracağını ileri sürerek zorunlu tasarrufun kısa döneme havale etmiştir. Ayrıca enflasyon sürecinde parasal gelirler arttıkça artan tüketim talebi eninde sonunda kaynakları yeniden tüketim malları sektörüne aktarır.

Ricardo'nun kuşkularında haklı olup olmadığını söylemek zor. Zorunlu tasarruf öğretisinin, mal arzı daha esnek olduğunda, üretken hizmetlerin arzı daha esnek olduğunda, nakit para enjeksiyonu daha yavaş olduğunda ve sabit gelir sahiplerinin sayısı daha fazla olduğunda daha ikna edici hale

geldiği açıktır. Genel olarak enflasyon, o zamana kadar atıl durumda olan kaynakları istihdama katarak reel hasılanın büyümesini hızlandırır. Tam istihdam durumuyla sınırlandırıldığında zorunlu tasarruf öğretisinin önemi hayli azalmaktadır. Ancak bununla birlikte Ricardo da dahil tüm klasik iktisatçılar, parasal genişlemenin uzun dönem faiz oranı, dolayısıyla da reel sermayenin getiri oranı üzerinde küçük de olsa bir etkisinin olması ihtimalini teslim etmişlerdir. Cantillon Etkisi'nin önemi konusunda bir uzlaşmazlık söz konusudur; Ricardo ve James Mill onun önemini en aza indirmiştir. Fakat gerektiği gibi ortaya konulan parasal faiz kuramının kısmi geçerliliği hususunda dogmatik bir inkârcılık söz konusu değildir.

12 Sonuç

Geriye dönüp baktığımızda klasik para kuramı hakkındaki kafa karışıklığının yalnızca, denge durumunda para sisteme gerektiği gibi nötr bir şekilde enjekte edildiğinde nispi fiyatların para miktarından etkilenmediğini söyleyen, geçerli karşılaştırmalı statik savla para akışının hasıla üzerinde herhangi bir şekilde yararlı bir etkisinin olabileceğini inkar eden ifadeler arasındaki yüzeysel benzerlikten kaynaklandığı çok açıktır. Para miktarının nispi fiyatlar üzerinde hiçbir etkisinin olmadığını iddia eden koşulsuz bir önerme bile, onu öne süren yazarın Say Özdeşliği'ne bağlı olduğunu göstermez. Hem Ricardo hem de John Stuart Mill nispi fiyatların belirlenmesini ele alırken yer yer bu tür savları öne sürmüşlerdir; başka yerlerde, bazen birkaç sayfa sonra ise, onları faiz oranını da içeren nispi fiyatların bir nakit para enjeksiyonuyla bozulmasıyla oluşan yeni dengeyle eski denge arasındaki zaman izleğini tartışırken bulmaktayız. John Stuart Mill'in istisna kabul etmek kaydıyla, sorunun bütün mantıksal yapısının farkında olmadıkları ve sık sık kendilerini yanıltıcı bir tarzda ifade ettikleri doğrudur. Ama Say Eşitliği sorunu ne zaman kendi başına ortaya çıksa, onu eksikli, fakat en azından formel olarak geçerli bir biçimde ele almışlardır.

Merkantilistler parasal bir faiz kuramı benimsemişlerdi. Klasik okul reel bir faiz kuramı benimsedi. Kim haklıydı? Artık bunun gerçekten yanlış bir tartışma olduğunu, çünkü sorunun kendisinin fiyat belirleme sürecinin iki zıt kutba ayrılmasını ima ettiğini görmek kolaydır. Ama yine de söz konusu faiz oranı bir denge faiz oranıysa, onun büyük ölçüde para piyasasında değil, "reel" piyasalarda belirlendiğine şüphe yoktur. Ayrıca klasik faiz kuramı daha geneldir, çünkü o hem reel hem de parasal kuramın öğelerini kapsarken parasal kuram, özellikle de altın standardı kapsamında para miktarının kendisini belirsiz bırakmakta ve meta piyasalarıyla ilişki-

lendirmemektedir. Bu nedenle daha önce "reel" analizin beraberinde getirdiği kuramsal ilerlemeden söz ettik (1. bölüm, 9. kısma bakınız).

MALTHUS'UN AŞIRI BOLLUK KURAMI

Tıpkı serbest ticaret savunucularının korumacılık için en iyi argümanları sunması gibi Say Yasası'nın savunucularının da genel bir aşırı bolluğun olanaklılığı konusunda en iyi argümanları sağladığı söylenegelmiştir. Malthus'un kendisi hiçbir zaman Mahreçler Yasası'nın mantıksal bir çürütmesini, muhtemelen arkasında yatan kuramı tam anlamıyla kavramadığı için, yapmamıştır. Eğer Malthus yalnızca aşırı bolluğun olanaklı olduğunu ve oluşmasının hayli mümkün olduğunu iddia etmek isteseydi başvurabileceği sayısız argüman vardı. Yatırımcıların geleceğe dönük kâr beklentilerine çok duyarlı olduklarını ve kötü bir hasattan ya da altının yurtdışına kaçışından kaynaklanan bir güven kaybının, gelirlerini atıl bakiye şeklinde tutmalarına neden olabileceğini ileri sürebilirdi; kuşkusuz düşen fiyatlar zaman içinde dengeyi yeniden sağlayacaktır, ama deflasyon sürecinin kendisi güvenin altını oyabilir ve böylece intibak uzun ve ızdırap verici olabilir. Ya da yapışkan bir banka faiz oranının, para stokunun hasılanın artış oranının gerisinde kalmasına neden olacağını iddia edebilirdi; bu da azalan bir fiyat düzeyine yol açar –nihayetinde 1821'den sonra Britanya ekonomisinde fiyatlar durmadan azalmıştır– ve ücretler aşağıya doğru katı olduğu veya geçimlik düzeyde bir tabana sahip olduğu için bu durum ekonominin bütününde kayıplara neden olur. Ancak Malthus'un bu açıklamalardan herhangi biriyle ilişkisi, *geçici* aşırı üretimin olanaklılığını değil, bütün metaların *kalıcı* aşırı üretiminin olanaklılığını göstermeye çalıştığı için, olmamıştır. "Üretken olmayan tüketicilerin" dışsal harcamaları olmaksızın sermaye birikim süreci doğası gereği uzun dönemli durgunluğa neden olur; Malthus'un temel argümanı budur.

13 Malthus'un durumu

Malthus aşırı bolluğa ilişkin bütün parasal açıklamaları reddederek işleri kendisi için zorlaştırmıştır. Argümanının haklılığını savunmak üzere ücretlerin ve fiyatların esneklikten yoksun olmasına da başvurmamıştır. En vahimi çağdaşları gibi o da tasarrufun "gelirin sermayeye dönüştürülmesi" anlamına geldiğini, tasarrufun birikimle eşanlamlı olduğunu varsaymıştır. "Günümüzün politik iktisatçılarından hiçbiri", der Malthus, "tasarruf derken istifçiliği kastetmez." Banka kredisi ile yaratılan ödünç verilebilir fonların aşırı arzı büyük olasılıkla piyasa faiz oranındaki azalma ve fiyat düzeyindeki artış tarafından soğurulacaktır; Malthus hiçbir şekilde "dolay-

lı mekanizmaya" dair Thornton-Ricardo argümanını tartışmamıştır. Yazılarında Keynesciliğin tasarrufları faiz oranının değil, gelirin bir fonksiyonu yaparak, aşırı tasarrufun gelir düzeyindeki azalmayla ortadan kaldırıldığını savunarak ortodoks analizden katı bir biçimde kopuşuna ipucu teşkil eden hiçbir şey yoktur. Malthus sürekli olarak Smithçi tasarruf-harcamadır teoremine sarılmıştır (2. bölüm, 14. kısma bakınız). Böyle bir modelden, aşırı tasarrufun neden olduğu geçici efektif talep eksikliğini bile çıkarsamak zor olacaktır. Kaldı ki Malthus'un amacı daha iddialıdır. Düşünüşünün kaynağında tipik bir eksik tüketimci yanılgı vardır ve yazdıkları, en iyi örneklerinde bile, olsa olsa "yeraltı dünyası" öğretisinin uzun tarihine yazılmış önemli bir bölümü temsil etmektedir. Kastedileni açmak açısından standart eksik tüketim argümanlarına ilişkin bir parantez açalım.

14 Eksik tüketim öğretisi

Eksik tüketimci konum, kapalı bir ekonomide özel sektör toplam talebinin *daima* yetersiz olacağı ya da malların maliyet fiyatlarını karşılayacak bir fiyattan satın alınması için sürekli olarak yetersiz kalma tehdidi barındıracağı şeklindedir. Bu konumun kaba ve gelişmiş versiyonları bulunmaktadır. Kaba versiyon basitçe toplam talebin tüketim *artı* yatırım olduğunu göz ardı etmektedir. Bu görüş tüketicilerin çoğunluğunun, hasılanın değeri daima ödenen ücretlerin değeri aştığı için ürettiği malları hiçbir zaman geri satın alamayan işçiler olduğu gerçeğine dayanır. Dolayısıyla kârlardan ve rantlardan lüks mallara ve emek hizmetlerine belirli bir hacimde harcama yapılması, süreklileşmiş bir yeniden üretim için zorunludur. Malthus bu argümanı birkaç yerde kullanmış olsa da kendi konumunu ona dayandırmamıştır. Elbette tam da kapitalistlerin ve toprak sahiplerinin tüketiminin ve kapitalistlerin yaptığı yatırımların tüketim malları fiyatlarının bu şekilde fiyatlandırılmasının sebebi olduğunu, bu nedenle işçilerin hiçbir zaman tüketim mallarını bütünüyle satın alamadıklarını göstermek kolaydır. Ancak yine de bu, hasılanın toplam değerinin tam olarak toplam gelire eşit olmasının önünde bir engel değildir.

Tablo 5.1 işçilerin hiç tasarruf yapmadıkları ve mülk sahibi sınıfların 0.6'ya eşit bir ortalama tüketim eğilimine sahip oldukları iki sektörlü bir ekonomi örneğini vermektedir. Tüketim malların satış değeri (80) işçilerin tüketim harcamaları (50) artı kapitalistlerin ve toprak sahiplerinin tüketim harcamalarına (30) eşittir. Emek dışı gelirler 50 olduğundan tasarruflar yatırımlara eşittir (20). Tüketim (80) + yatırım (20) = toplam hasıla (100) = toplam gelir. Bu sonuç, net yatırımın pozitif olduğu büyüyen bir ekonomi için olduğu kadar yatırımın yalnızca kullanılan sermaye mallarını yerine

koymak için yapıldığı durağan bir ekonomi için de geçerlidir. Bu sonuç, başka nedenler bir yana, mülk sahibi sınıfların bütün gelirlerini harcadıkları için geçerlidir; ancak eğer mülk sahibi sınıflar bütün gelirlerini harcamıyor olsalardı yalnızca hasıla ve gelir oransal olarak daha düşük olurdu. Malthus'un, Cantillon'un rant gelirlerinin harcanması toprak sahiplerinin yapısına bağlıdır, çünkü rant, kâr ve ücretten farklı olarak üretim için zorunlu bir harcama değildir şeklindeki argümanından şüphesiz etkilenmişti. Fakat toprak sahiplerinin harcama davranışı istikrarlı olduğu sürece rantların bütünüyle harcanmaması dahi bir açmaz oluşturmaz. Kendi başına harcama izleklerinin istikrarsızlığı devresel dalgalanmaları açıklayabilir, ama uzun dönemli durgunluğu açıklayamaz ve bizi burada ilgilendiren de ikincisidir.

Tablo 5.1

	Tüketim malları hasılası ($)	Sermaye malları hasılası ($)	Toplam ($)
Ücretler	40	10	50
Kâr ve rant	40	10	50
Hasılanın değeri	80	20	100

Eksik tüketim tezinin daha karmaşık versiyonları bir ekonomide herhangi bir dönem içerisinde yapılan toplam maliyet harcamalarının toplam gelire eşit olduğunu ve her dönemde yatırım, gelirle tüketim arasındaki boşluğu doldurduğu sürece herhangi bir gelir düzeyinin süresiz olarak devam ettirilebileceğini kabul eder. Ancak yatırım yalnızca gelir yaratmaz, takip eden dönemlerde üretim kapasitesini de artırır. Eğer önümüzdeki yılın tüketimi ve yatırımı bu yılınkiyle aynıysa fazla kapasite ortaya çıkmak durumundadır. Fazla kapasitenin varlığı, üreticilerin mevcut talebe daha az sermaye harcaması yaparak cevap vermeleri olanağı yarattığı için yeni yatırımlardan vazgeçilmesine neden olur. Yatırım azaldığı andan itibaren gelirler de azalır ve çöküş başlar. Gelirdeki azalmanın zaman içinde kapasiteyi soğurarak bu zorluğa çare olacağı doğrudur. Ama ekonomi yeniden yukarıya doğru bir salınım yaptığı andan itibaren sorun yeniden ortaya çıkar. Sürekli olarak artan kapasiteyi soğurmak için gelirlerin sürekli olarak artması gerektiği açıktır. Tüketim ve yatırımın kendilerini her dönem tekrar etmeleri yeterli değildir; tüketim ve yatırım üstel olarak artmak zorundadır. İşte burada eksik tüketimci sonuçları beraberinde getiren can alıcı dinamik argüman öne sürülmektedir. Elbette tüketimin ya da yatırımın yıldan yıla sabit bir yüzdeyle artmasını beklemek saçmadır. Çünkü tasarrufa yönelik her edimin tüketim mallarına olan talebi azaltma eğilimi barındırdığına ve

bu tasarruflar yatırıma dönüştürüldüğünde mal arzının da aynı anda artırılmış olduğuna dikkat etmek gerekir. Paradoksal bir şekilde tasarruf ve yatırım birbirine bağlı olduğunda sorun daha da zorlu bir hale geliyor gibi görünmektedir. Artık Malthus'un konumunun kalbine ulaşmış bulunuyoruz: Aşırı tasarruf türünde bir eksik tüketim kuramı.

Bahsedilen şekilde tasarrufun sorun çıkartması paradoksunu çözmek kolay. Bir defa bu paradoks çok fazla hususa işaret etmektedir: Satın alma gücünün *daima* mevcut hasılayı soğurmak için yetersiz olduğunu öne sürmekte ve bu nedenle de konuyu, nasıl olup da iktisadi canlanma dönemlerinin var olduğunu açıklama sorununa kaydırmaktadır. İlk başta tasarrufların neden olduğu açık, eşdeğer bir yatırımla kapatılmaktadır; bir sonraki dönemde tüketim malları arzı artmakta ama maliyetler daha önceki yatırım nedeniyle genellikle düzenli bir şekilde azalmaktadır. Ama yine de maliyetler yeterince düşmeyebilir ve böylece yatırım ilave satın alma gücü yaratacak ölçüde artmak durumunda kalır. Bir kez daha yatırımın yıldan yıla mutlak miktarlarla artması gerektiği yönündeki ikna edici olmayan argümana geri dönmüş oluyoruz.

Malthusçu aşırı tasarruf argümanı eksik tüketim kuramının çeşitlerinden yalnızca bir tanesidir. Neo-Marksist versiyon ise gelir arttıkça toplam gelir içinde ücret payının azalma eğilimi göstermesinin durgunluğu beraberinde getirdiğini ileri sürer. Savaş sonrasına dair Hansen-Keynes versiyonu, durgunluğun, yatırımın azalan getirisinden kaynaklandığını söyler. Ancak eksik tüketim kuramının bütün bu çeşitlerinin özünde tüketim ve yatırımın sürekli bir şekilde orantılı bir büyüme oranıyla artmasının beklenemeyeceği düşüncesi yatar.

15 Üstel büyüme

Üstel büyümenin imkansızlığı öylesine cezbedicidir ki çoğu insan tüketim, tasarruf, yatırım ve gelirin çok uzun dönemler göz önünde bulundurulduğunda üstel olarak büyüdüğünü gördüğünde hayrete düşmektedir. Gelişmiş ekonomilerde tasarruf-gelir ya da tüketim-gelir oranları 1870'lerden beri pratik olarak değişmeden kalmıştır (daha önceki dönemlere dair, ne yazık ki, güvenilir veri bulunmamaktadır). Yüz yılı aşkın zamandır reel gelir yaklaşık olarak yılda yüzde 2 oranında arttığından yatırım ve tüketimin de yılda yaklaşık yüzde 2 artmış olması gerekir. Eğim çizgisi üzerinde bakıldığında yatırım ve tüketim yıldan yıla mutlak miktarlarla artmıştır.

Bu, üstel büyümenin gerçekleşebileceğini kanıtlar, ama gerçekleşmek zorunda olduğunu kanıtlamaz. Fakat burada uzun dönemli durgunluğun olanaksız olduğunu kanıtlamaya değil, uzun dönemli durgunluğun kaçı-

nılmaz olduğu tezinin yanlışlığını kanıtlamaya çalışıyoruz. Yatırım aslında kapasite eklemektir, ama bu ille de gelecekteki bir noktada yatırımın çökeceğini söylemek anlamına gelmez. Her zaman için daha önceki bir dönemin yatırımından kaynaklanan ilave çıktıya talep yaratmaya yetecek düzeyde yüksek bir yatırın hızı mevcuttur. Bu, artık pek bilinen, Harrod-Domar büyüme denklemiyle gösterilebilir. Makroiktisadi denge planlanmış tasarrufun, S, planlanmış yatırıma, I, eşit olmasını gerektirir. $Y =$ gelire bölersek,

$$\frac{S}{Y} = \frac{I}{Y} \equiv \frac{\Delta K}{Y}.$$

ΔY, bir dönem içinde gelirdeki artışı ifade etsin. Bu durumda,

$$\frac{S}{Y} = \frac{\Delta K}{Y}\frac{\Delta Y}{\Delta Y} \equiv \frac{\Delta Y}{\Delta Y}\frac{\Delta K}{Y}$$

veya G'ye gelirin artış hızı, $\Delta Y / Y$, *s'ye,* marjinal tasarruf eğilimi, $\Delta S / \Delta Y$'ye eşit kabul edilen ortalama tasarruf eğilimi, S / Y ve z'ye de artımlı sermaye-hasıla oranı, $\Delta K / \Delta Y$, dersek, $G = s' / z$ olur. Bütün değişkenler tek bir döneme ait oldukları sürece z, ΔY 'nin bağımsız, ΔK 'nın ise bağımlı değişken olduğu, bu yılın gelirindeki bir *değişimin* bu yıl neden olduğu yatırın miktarını gösteren "hızlandıranı" ifade eder. Ancak iki dönem olduğunu düşünürsek z'ye ΔK 'nın bağımsız değişken, ΔY 'nin ise bu yıl sermayedeki artışın önümüzdeki yıl gelirde yaratacağı artışı gösteren bağımlı değişken olduğu bir üretkenlik katsayısı olarak da yaklaşabiliriz. Şurası açık ki, $I_t = f(\Delta Y_t)$ 'nin $\Delta Y_{t+1} = f(I_t)$ 'nin tersi olmasını gerektiren herhangi bir şey yoktur. Harrod-Domar modelinin çoğu formülasyonunda z "hızlandıran" olarak tarif edilmiştir, ancak Domar'ın orijinal formülasyonunda z bir üretkenlik katsayısı olarak tanımlanmıştır. Biz artımlı sermaye-hasıla oranı z'nin her iki anlamını da kullanacağız.

Sorunsuz büyüme, planlanmış tasarrufun planlanmış yatırıma eşit olmasını, bu da üretken kapasiteye yapılan eklemelerin bütünüyle kullanılmasını gerektirir: Belirli bir yılda gerçekleşen yatırın I ise bir sonraki yıl kapasite I / z 'ye çıkar ve yatırın planına devam edilmek isteniyorsa gelirin de kapasiteyle aynı hızda artması gerekir; dolayısıyla belirli bir yılda sermaye stokunun tam kapasite düzeyinde kullanılmasına yetecek kadar talep bulunuyorsa bu, bir sonraki yılda yatırım hızını I / zY kat ya da yüzde s' / z kadar artırarak sürdürülebilir.

Bu argüman, başlangıç düzeyindeki ders kitaplarında da bulunabilecek, 45° eğimli sıradan kısa dönem gelir-tespiti çizelgesinin biraz ayrıntılan-

dırılmasıyla grafiksel olarak gösterilebilir (şekil 5.4). Ortalama ve marjinal tüketim eğilimlerinin aynı olduğunu varsayarak tasarruf fonksiyonunu orijinden başlayarak çizdik. Yatırım fonksiyonunu olağan biçimde, $I = f(Y)$'yi göstermek –bunun hızlandıranla, $I = f(\Delta Y)$, aynı şey olmadığına dikkat edin– üzere çizdik; iki fonksiyonun kesişim noktası denge durumundaki gelir düzeyini göstermektedir. Daha sonra $\Delta Y_{t+1} = f(I_t)$ ilişkisini gösteren üçüncü bir fonksiyon, P', ekledik. Tasarruf fonksiyonuna göre Y bağımsız değişkendir; P' fonksiyonuna göre ise Y bağımlı değişkendir; z'ye üretkenlik katsayısı anlamını vermiş olduk.

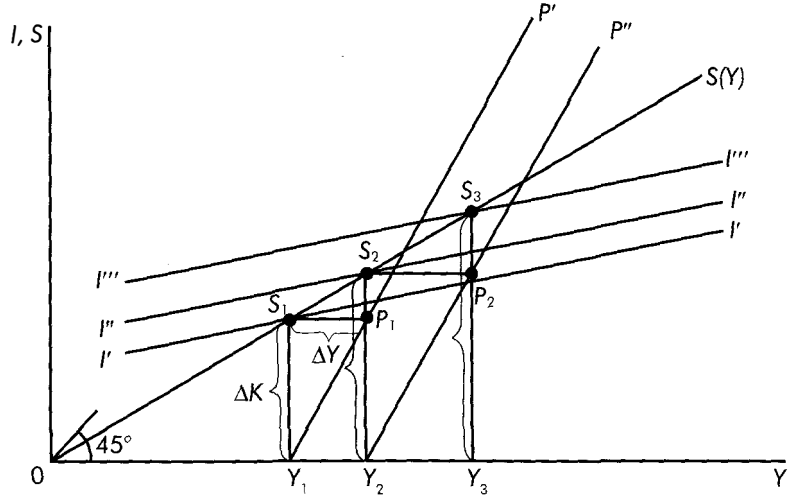

Şekil 5.4

$0Y_1$'in 1. yılda başlangıç durumundaki tam kapasite gelir düzeyi olduğunu varsayalım. Bu gelir düzeyi $S_1Y_1 = \Delta K$ kadar yatırım akışını beraberinde getirir. Bu yatırım sonucunda üretken kapasite $S_1P_1 = Y_1Y_2 = \Delta Y$ kadar artar. Artımlı sermaye-hasıla oranı $S_1Y_1 / Y_1Y_2 = z$ olur. Tam kapasite gelir düzeyi 2. yılda, 1. yıldaki $0Y_1$ düzeyinden $0Y_2$ düzeyine çıkar. Gelir 2. yılın sonunda $0Y_2$'ye çıkmasaydı fazla kapasite oluşacaktı. Belirli bir tasarruf fonksiyonuyla gelir ancak yatırım I''nden I'''ne çıktığı takdirde artabilir: Hızlandıran etkisi de bu noktada devreye girmektedir. Eğer Y_1Y_2, I'''ya kayılmasını sağlarsa 2. yılın sonunda yeni bir tam kapasite gelir düzeyine, $0Y_2$, ulaşırız ve bu da S_2Y_2 kadar yatırım yaratır. Sermaye-hasıla oranındaki artış sabit olduğundan P''ye paralel yeni bir P'' fonksiyonu

çizerek, yeni kapasite $0Y_3$ iken, üretken kapasitenin $S_2P_2 = Y_2Y_3$ kadar arttığını görüyoruz. $Y_3 - Y_2 > Y_2 - Y_1$ olduğu, yani tam kapasite gelir düzeyinin mutlak miktarlarla arttığı görülebilmektedir; bu ise aşırı kapasite oluşumunu önlemek üzere yatırım düzeninin mutlak miktarlarla artarak çoğalmasını gerektirir. Gelir, yatırım, tasarruf ve tüketimin tamamının artan mutlak miktarlarla çoğalması gerekmektedir ki üstel büyüme durumunda gerçekleşen tam olarak budur. Ve bu değişkenler bir yüzyılı aşkın süredir pek çok ülkede üstel olarak büyümüştür.

Hızlandıranın basitçe üretkenlik katsayısının tersi olmadığı gözden kaçırılmamalıdır; bunun sebebi hızlandıranın bu yılın, üretkenlik katsayısının ise gelecek yılın gelirine atıfta bulunuyor olmasıdır. Üretkenlik katsayısı, daha önce gördüğümüz gibi, P''nün eğimine, yani $P' = S_1Y_1 / Y_1Y_2 = S_2Y_2 / Y_2Y_3$ eşittir. Diğer yandan hızlandıran $S_2Y_2 / Y_1 / Y_2 = S_3Y_3 / Y_2Y_3$'e eşittir; dolayısıyla P''nün eğiminin tersi olmadığı açıktır. Harrod-Domar modelinin alışılmış yorumunda z hızlandırandır, P' fonksiyonu ise basitçe ihmal edilmiştir. Alışılmış yorumda sorunsuz büyümeyi sağlayan hızlandıranla çarpan arasındaki etkileşimdir. Marjinal tasarruf eğilimin tersi olan Keynezyen çarpan, şekil 5.4'te görülebilir: Çarpan $S(Y)$ doğrusunun tersidir. Çarpan $\Delta Y / \Delta I$ oranının değeri, yani yatırımdaki bir *artışın* gelirde yarattığı değişiklik olarak tanımlanmaktadır. Öyleyse I''nden I'''ne geçildiğinde çarpan, yatırımdaki bu artışı çarparak Y_2Y_3'e eşit olan ek geliri yaratır ve bu da yatırıma dönüştürülebilecek planlanmamış tasarrufları doğurur; aynı zamanda hızlandıran Y_2Y_3'ü hızlandırarak daha fazla uyarılmış yatırım yaratır ve böylece her dönemde planlanmış tasarrufun planlanmış yatırıma eşit olması şeklindeki denge koşulunun yerine getirilmesini sağlar. Ayrıca P' fonksiyonu sayesinde $Y_1Y_2Y_3$ gelir yolu da her dönemde sermaye stokunun tam kapasiteyle kullanılması koşulumuzu yerine getirir.

Şekil 5.4 tasarruf oranının, hızlandıran katsayısının ve sermaye-üretkenlik katsayısının hepsinin sabit olduğunu varsaymaktadır. Şekil ayrıca bütün ilave yatırımların gelir artışı tarafından uyarılmak zorunda olmadığı gerçeğini de göz ardı etmektedir. Üretim tekniklerindeki değişikliklerden, bilimsel bilginin artışından, nüfusun büyümesinden; kısacası yatırım eğilimini artırabilecek, gelir dışındaki her türlü nedenden kaynaklanan "otonom" yatırımlar da vardır. Dahası otonom devlet harcamaları da değerlendirme dışında bırakılmıştır. Fakat şekil 5.4'ün doğrusal olmayan ve otonom bileşenler içeren tasarruf ve yatırım fonksiyonlarına ve azalan bir sermaye üretkenliğine işaret eden eğrisel P' fonksiyonlarına izin verecek biçimde genellenmesi gayet kolaydır. Bütün bu özellikler gelir, yatırım, tasarruf ve tüketimin dengeyi sürdürmek üzere daha düşük hızlarda büyüye-

bileceği anlamına gelecektir: Bu, üstel büyümenin şekil 5.4'e olduğundan daha da mümkün görülmesini sağlar.

Modern büyüme kuramıyla ilgili bu parantezden çıkan sonuç uzun dönemli durgunluk olasılığını yadsımak değil, sadece bunun kaçınılmaz olmadığını göstermektir: Ne tüketimi, ne yatırımı, ne de her ikisini birden sonsuza değin eşit bir oranla büyümekten alıkoyan hiçbir şey yoktur.

Ayrıca daha önce değindiğimiz Keynezyen ve Marksist işsizlik ayrımını hatırlarsak (1. bölüm, 4. kısma bakınız) Malthus'un zamanında durgunluğun yirminci yüzyıldaki durgunluktan hayli farklı bir konu olduğu aşikâr. O zamanlar sorun aşırı tasarruf değil, eksik tasarruftu. Uzun dönemli tasarruf hızları, artan nüfusun istihdam tarafından soğurulmasını temin edecek sermaye gereksinimlerine göre yetersiz kaldığında –ve Waterloo'dan sonra Britanya ekonomisinin içinde bulunduğu durum buydu– tasarruf kötü değil, iyi bir şeydir. Bu, aşırı tasarrufu yermek ve daha düşük bir sermaye birikim hızını savunmak için kötü bir tarihsel dönemdi. Bu nedenle yirminci yüzyılda durgunluğun barındırdığı hakiki tehlikelere dair ne tür sonuçlara varırsak varalım, bunlar yine de bizi Malthus'un kuramına daha fazla sempatiyle bakan bir tutuma sevk etmeyecektir.

Malthus'un ölümüyle (1834) John Stuart Mill'in *İlkeler*'inin basımı (1848) arasında Britanya ekonomisinin gelişimi, geleneksel Ricardocu araçlara basit eklemeler yapılarak çözümlenmesi olanaksız yeni iktisadi sorunlar açığa çıkarmıştır. Bunlar arasında yabancı menkul değerler üzerine yapılan spekülasyonu da içeren dış yatırımların artışı ve yurtiçi emek piyasasını etkilemeye yetecek kadar çok insanın Yeni Dünya'ya göç etmesi gibi sorunlar da bulunuyordu. Ricardo yurtiçinde aşırı sermaye birikimi korkusuna Say'in Mahreçler Yasası vasıtasıyla saldırmış ve hiçbir zaman dış göçün, geçim araçları üzerindeki Malthusyen baskıyı azaltmak üzere gerekli olabileceği ihtimalini ciddi bir şekilde dikkate almamıştı: Serbest ticaret ve yalnızca serbest ticaret, kâr oranının düşmesini önlemek için yeterli olacak ve böylelikle daha fazla iktisadi ilerleme için gerekli koşulları yaratacaktı. Fakat 1840'lara gelindiğinde bir kısım iktisatçı Britanya'nın aşırı tasarruf sorunundan muzdarip olduğu öğretisini tartışmaya ve bir sermaye ihracı politikasının ve göçün, ülkenin Waterloo'dan beri yaşadığı tekrar eden çöküşleri ortadan kaldırmaya yarayabileceğini ileri sürmeye başlamıştı. Kısacası modern Keynes-Hansen "olgun ekonomi" tezine benzerliği pek de yadsınamayacak bir argüman on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında belirginlik kazanmaya başlamıştı. John Stuart Mill'in 1848'de Ricardocu ortodoksiyi amirane bir şekilde yeniden öne sürmesinin, ayrıntılı bir devlet destekli dış göç programı geliştirmiş olan Edward Gibbon

Wakefield'a verilen desteği de içermesi hayli şaşırtıcıdır. Ancak Mill planlı sömürgeleştirmeyi savunarak Wakefield'ın argümanlarına içkin olan stagnasyonist düşünceyi asgariye indirmiş ve canlanma ve çöküş dönemlerinin birbirini izlemesi ihtimalini değil ama piyasa ekonomisine içsel nedenlerle toplam talebin çökmesi ya da sürekli olarak eksik kalması olasılığını reddetmek üzere Say Yasası'nı dikkatli bir şekilde açımlamıştır. Mill böylece sömürgecilerin reçetelerini popülerleştirirken, bir yandan da bu reçetelerin dayandığı kuramın önemini azaltmıştır. Yetmişlerde ve seksenlerin başında görülen kitlesel göç büyük ölçüde Devlet'in yardımı olmadan gerçekleşmiş ve Amerika'ya, nüfusu az olan Britanya kolonilerine gidenlerden çok daha fazla sayıda insan göç etmiştir. Sonuç olarak sömürgeleştirmeyle ilgili kamu yararı gözetilmiş ve onunla beraber fazla sermaye ve emek sorunlarıyla ilgili endişeler de ortadan kalkmıştır.

16 Malthus aslında ne söyledi?

Malthus'un *İlkeler*'inin değer ve bölüşüm kuramına ayrılmış olan I. kitabı, genel aşırı üretim sorunuyla ilgili II. kitabına kıyasla okunması daha zor bir metindir. Kitap görünüşte, mükemmel değer ölçüsü, diferansiyel rant kuramı ve toplam ürün-eksi-rantı paylaşan kârlar ile ücretler arasındaki ilişki gibi konuları vurgular ve bunları tipik Ricardocu bir yaklaşımla ele alır. Ancak çeşitli noktalarda Malthus, efektif talebin merkezi rolünü açığa çıkarmak için Ricardo'ya itiraz etmektedir. Malthus, Ricardo'nun piyasada belirli bir fiyattan gerçekten satın alınan miktar olarak değerlendirdiği "talep büyüklüğü" kavramıyla "istenilen nesneyi elde etmek için daha büyük bir fedakârlıkta bulunma iradesi ve gücü" olarak değerlendirdiği "talep yoğunluğu" kavramı arasında bir ayrım yapar. Bu ayrımın amacı, fiyatların maliyetin altına düşmesine neden olan, talep yoğunluğuna kıyasla aşırı arz anlamındaki "aşırı bolluktan" ne kastedildiğini açık hale getirmektir. Ancak bunun ima ettiği talep eğrisi boyunca gerçekleşen hareketle talep eğrisinin kayması arasındaki farklılık konusu daha fazla ilerletilmez. Malthus bu türden bir talep kuramına yönelik herhangi bir ilgi belirtisi göstermemektedir ve terminolojiye getirdiği açıklıkları müstakil bir biçimde kullanmamıştır. Benzer şekilde Ricardo'nun değer ölçüsünü de reddetmiş ve Smith'in standardına, yani belirli bir ürünün değişim sürecinde elde edebileceği ücret birimleri sayısına geri dönmüştür. Malthus'un bu değer standardına dair savunusu fazlasıyla kafa karıştırıcıdır ve bu standardı kullanmayı tercih etmiş olmasının, "genel bir aşırı bolluğu" cari hasılayla elde edilebilecek ücret birimleri sayısının geçmişte ve bugün harcanarak üretimde cisimleşmiş olan emek miktarına yetmediği bir du-

rum olarak tanımlamasına izin vermesinin ötesinde pek de başka bir sebebi varmış gibi görünmez. I. kitap boyunca Malthus, Ricardocu koyutlardan kurtulmak ister gibidir, ama aslında onların içerisine hapsolup kalmıştır.

İlkeler'in hemen başında ve bir kez daha eserin son bölümünde Malthus'un, üretken emeğe yapılan harcamanın –yatırım olarak okuyun– zorunlu olarak bir efektif talep eksikliği yarattığı anlamına gelen, gözde tamamlayıcı argümanlarına rastlamaktayız. İşçiler ürettikleri ürünün değerinden daha azını aldıklarından "emekçi sınıflar tarafında tüketimle ilgili hiçbir güç tek başına sermayenin istihdam edilmesini teşvik etmez". Aradaki açık kapitalistlerin talebi tarafından da doldurulamaz, çünkü "kapitalistler varsayım gereği cimri olmak konusunda bir uzlaşmaya sahiptirler ve kendilerini sıradan kolaylıklardan ve lükslerden mahrum bırakarak gelirlerinden tasarruf eder ve lükslerini artırırlar." Buradan satın alma gücü, kapitalistler ve işçiler dışındaki bir grubun ilave "üretken olmayan tüketimi" ile güçlendirilmediği takdirde genel bir meta bolluğu olacağı sonucunu çıkarmaktadır. Bu daha önce bahsedilen tasarruflar kendi kendini yok eder yanılgısıdır.

Ancak Malthus'un çoğu zaman aklında gibi görünen argüman, asgari düzeydeki kârlar ve kısa dönemli emek arzıyla beraber tasarruf ve yatırımların her ikisinin de arttığı bir durumdur. Ricardocu azalan kâr oranları kuramının özü itibarıyla sermaye ve emeğin, sınırlı bir toprak arzı, dolayısıyla ücret malları üretmenin maliyetinin artışı ile ilişki içinde, aynı hızla büyümelerine dayandığını anımsayacağız. Ricardo kitabının bir yerinde (4. bölüm, 24. kısma bakınız) nüfus geriden takip ederken sermaye birikiminin ani bir sıçrama yapmasının etkileri üzerine kısaca spekülasyon yapmaktadır; bu, diye teslim eder Ricardo, kâr oranlarında buğday üretme maliyetindeki artışla bağlantısı olmayan bir düşüşe neden olur ve kısa vadede bu durum "genelleşmiş bir aşırı bolluğa" karşılık gelir. Ricardo'nun iddiasında aşırı bolluk geçicidir, çünkü ücretlerdeki artış nüfus artışına neden olur, bu da kısa dönemdeki kârları bir kez daha artırır. Ancak Malthus kısa dönemde esnek olmayan emek arzına vurgu yapar: "Piyasada emekçilerin artması, on altı ya da on sekiz yıl geçmeden, özel bir talep sonucunda gerçekleşemez". Ardından argüman derhal genelleştirilmektedir: "Bir ülke her zaman emeğin devamının sağlanması için gereken fonların miktarının nüfus artışından daha hızlı artırılmasını sağlamakla yükümlüdür". Bu gerçekleştiği zaman artan ücret oranları kapitalistleri bir fiyat-maliyet cenderesine sokar ve yatırım düşer. Diğer taraftan artan ücretler efektif talebi artırmaz, çünkü işçiler boş zamanı artan tüketime yeğlerler. Malthus bu biçimde "birikime yönelik ölçüsüz bir tutkunun, zorunlu olarak böyle

bir toplumun yapısı ve alışkanlıklarının kârlı bir şekilde tüketilmesine izin verebileceğinden daha fazla meta arz edilmesine neden olacağını" gösterdiğini düşünmüştür.

Bir ekonomide tasarruf eğilimi, tasarruf ve yatırım planlarının gerçekleşmesi için gelirin artış hızının emek gücünün büyüme hızından daha yüksek olmasını gerekli kılıyorsa bu büyüme yolunun uzun süre sürdürülemeyeceği kesinlikle doğrudur. Ancak Malthus bu çeşit bir uzun döneme ait aşırı tasarruf eğiliminin kısa dönem versiyonunu savunuyor gibi görünmektedir. Bu, *Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme*'nin yazarı açısından ilginç bir argüman, ancak bunun da ötesinde bu iddia nüfusun yüzde 7-8'inin kamu yardımı aldığı bir ekonomide hemen hemen hiçbir anlam taşımaz. O dönemde kıt olan esas faktör emektir.

Malthus'un tekrar tekrar geri döndüğü ana iddia "aşırıya kaçıldığında tasarrufun üretim dürtüsünü ortadan kaldıracağıdır". Malthus, planlanmış yatırımdan ayrı bir şekilde planlanmış olan tasarrufun çok yüksek oranda olmasının "üretim dürtüsünü yok edeceğini" kastetmiş olsaydı bile öne sürdüğü iddianın, dönemin koşulları altında yine de şüpheyle karşılanması gerekirdi. Fakat Malthus'a göre "tasarruf ilkesi" daima "doğrudan tüketime aktarılabilecek stoktan tasarruf etmek ve bunu kâr getirebilecek olan stoka eklemek, başka bir ifadeyle ... gelirin sermayeye dönüştürülmesi" anlamına gelmiştir. Ve bu çerçevede vardığı sonuç da tasarruf *ve* yatırım eğilimi çok yüksek olduğunda bu, tüketime tecavüz ederek soruna neden olur şeklindedir. Bu yanlış argüman öz itibarıyla kitabının, "yetersiz stokla donanmış işler" "Avrupa pazarlarını aşırı bolluğa" sevk etmekteyken "tasarruf etme tavsiyesinde bulunulmasını" kınadığı son sayfalarında özetlenmiştir. "Kapitalistler, azalan harcamalardan ziyade düzenli ve artan kârlarından tasarruf etmeye başlayabildikleri anda", diye gözlemler Malthus, "artan gelirimizin bir kısmını sermayemize eklediğimiz olağan süreç üzerinden yitirilmiş olan sermayemizi güvenli ve etkin bir biçimde yerine koymaya başlayabiliriz".

Ricardo gibi Malthus da zaman zaman toplam çıktının genişlemesinin önünde kalıcı bir kısıt olmadığı görüşünü olumlamaktadır. Malthus "bir aşırı bolluk sorunu," diye belirtir, "bir kalıcılık-geçicilik sorunu değil, bir genellik-özellik sorunudur". Özetle genel aşırı bolluk durumu mümkündür, ancak bütün aşırı bolluk durumları –ister genel, isterse kısmi olsun– doğası gereği geçicidir. Eğer arada rastladığımız bu tür düşünceleri ciddiye alacak ve bunu cömert bir biçimde Malthus'un dinamik bir optimum tasarruf oranı kuramı geliştirmeye çalıştığı şeklinde yorumlayacak olursak onun Say Yasası'na karşı saldırılarını, tasarruf miktarının zorunlu olarak ekonominin

büyüme oranını teşvik ettiğini söyleyen Smithyen öğretiye karşı saldırılar olarak da yorumlayabiliriz. Bu şekilde Malthus'u bir miktar anlamış olabiliriz, ancak bu Ricardo'nun Malthuscu genel aşırı bolluk iddiasını şiddetle reddedişine bir anlam verememek pahasına yapılmış olur. Malthus'un genel aşırı bolluk üzerine yazdığı binlerce söz arasında, tasarrufun yatırıma özdeş kabul edilmediği bir aşırı tasarruf kuramını açıkça ifade eden bir düzine söz bile bulunamaz. Malthus'u sözlerinin çoğunluğu daha ziyade doğrudan doğruya geçici değil, kalıcı dengesizliğe işaret eder. Bu anlamda John Stuart Mill *İlkeler*'inde Malthus ve Sismondi'nin *kalıcı* durgunluğa inandıklarını söylerken tamamıyla haklıdır.

Malthus'un politika önerileri sermaye birikim hızını yavaşlatmak ve toprak sahiplerinin "üretken olmayan tüketimini" artırmak üzere tasarlanmıştır. Bu nedenle daha önce Tahıl Yasaları'nı savunmuş olması da Malthus'un genel yaklaşımının dayandığı mantıkla bütünüyle uyumludur. İşsizliği azaltmak üzere kamu iş programlarının geliştirilmesini önermiştir, ancak bunları Keynes'in modern önerileriyle hiçbir benzerliği olmayan nedenlerle yapmıştır. Ricardo ve Malthus aralarındaki yazışmalarda atıl durumdaki emeğin yol yapımı gibi kamu işlerinde kullanılmasının tavsiye edilebilirliğini tartışmışlardı. Ricardo elbette kamuya ait yolların savaş sonrası durgunluğuna çare olabileceğini düşünmemişti: Eğer sermaye tam kapasiteyle kullanılıyorsa kamusal hizmetlere yapılacak harcama yalnızca tüketim mallarına olan talebi artırır; bundan kaynaklanacak enflasyon da kaynakların, toplam istihdam hacmini etkilemeden, özel sektörden kamu sektörüne aktarılmasına neden olur. Bu görüş her ne kadar kulağa kamu harcamalarının daima özel harcamaları dışladığını söyleyen 1930'ların gözden düşmüş "Hazine Yaklaşımı" ile aynı gibi gelse de Ricardo'nun içinde yaşadığı gibi bir ekonomide bazı yararları vardı. Malthus her nasılsa Ricardo'yla aynı fikirdeydi ve buna kamu projelerinin hiçbir ek harcama yaratmadığını ekliyordu. Malthus *İlkeler*'inde işsizliğe geçici bir önlem olarak bayındırlık işlerine harcama yapılmasını savunuyordu. Malthus bu önerinin iki mahzuru olduğunu belirtiyordu. Bu, emeğin "kendisini zamanla azalan talebe göre ayarlamasına" engel olabilir. Malthus bunun düşük ücret verilerek çözülebileceğini düşünüyordu. İkinci olarak bu politika, projenin finanse edilmesi için vergilerin artırılmasını gerektirebilir ve bu da pekâlâ özel yatırımların azalmasını beraberinde getirebilir. Ancak bu itiraz Malthus'a göre tam da bayındırlık işlerinin faydasına işaret ediyordu: "Vergilerden artırılarak elde edilen büyük bir miktarın bu şekilde kullanılmasının mahzuru üretken emek tarafından kullanılan sermayeyi azaltma eğilimi olmayacaktır; çünkü bu, bir ölçüde, tam da istenilen şeydir."

17 Ricardo ve Malthus

Genel bir aşırı bolluk durumunun olanaklılığı ile ilgili Ricardo ve Malthus arasındaki tartışma, eğer her iki taraf da Say Yasası'nın gerçekten ne anlama geldiği konusunda bir karara varmış olsaydı bu kadar kafa karışıklığına sebep olmazdı. Ricardo savaş sonrası bunalımını, Malthus'un tam aksine, kalıcı durgunluğun bir işareti olarak kabul etmemişti. Ricardo Malthus'a "Bana çoğu zaman, yalnızca üretimin ilelebet yeterli bir dürtü olmadan sürebileceğini değil, bunun son zamanlarda gerçekten de böyle olduğunu ve şimdi de durgunlukla bunun ceremesini çektiğimizi söylüyor gibi geliyorsun" diye yazıyordu. Sonuç olarak Ricardo, Say Yasası'nın her zaman bütünüyle geçerli olduğunda ısrar etme noktasına geldi; bu durumun kendisi Ricardo'nun Say Yasası'nı bunalımı yadsıyan bir yasa olarak değil, ekonominin uzun dönemde tam istihdam dengesine doğru eğilim gösterdiğini söyleyen bir yasa olarak gördüğünü düşündürmektedir. Ancak Ricardo sürekli olarak artan bir hasılanın otomatik olarak soğurulmasını sağlayan süreci ortaya koymak yerine Say Özdeşliği'nin dogmatik iddiasına sığındı. Malthus, Say Yasası'na etkili bir şekilde karşı çıkmayı başaramamış ve meseleyi doğru bir şekilde ortaya koymayı teşvik edecek hiçbir girdide bulunmamıştır. Ayrıca nadiren bahsedilen, ama her zaman tartışmanın hemen arka planında bulunan bir başka mesele de siyasi önyargılar sorunudur. Malthus'ta toprak sahiplerinin çıkarlarının daima toplumun geri kalanının çıkarlarına karşı olması şöyle dursun, iktisadi zenginlik toprak sahipleri sınıfının muvaffak olmasına bağlı sayılmıştır. Ricardo'nun Say Yasası'nın hayli katı bir çeşidini savunmasının da, en az kendisinin tarımdaki gelişmelerin etkisiyle ilgili öğretisi kadar, toprak sahiplerine karşı güçlü bir önyargıdan beslendiğine hiçbir kuşku yoktur. Karşılaştırmalı Maliyetler Yasası, Tahıl Yasaları'nın kaldırılmasının faydalarını ortaya koymuştur; siyasi tabloya ilişkin gözlemler, bu yasanın kaldırılmasının toprak sahiplerinin çıkarlarının etkisi zayıflatılmadan olanaksız olduğunu göstermektedir; bu anlamda Malthus'un düşünceleri siyasi açıdan tehlikelidir ve bunlara karşı çıkılmalıdır.

Bu tür değerlendirmeler, Say Yasası'nın içerisinde tartışıldığı hararetli ortamı açıklamaya hizmet etse de analitik sorunlar hakkındaki yargılarımızı etkilememelidir. Malthus bir sorunu, yetersiz talepten kaynaklanan durgunluk sorununu, görmüştü. Malthus sorunu doğru bir biçimde kavramamış ve onu çözümlerken bir mantıksal gaftan ötekine koşmuştu. Ricardo'nun Say Yasası'na ilişkin savunması da dogmatik ve hatasız olmaktan epey uzaktı, ama öncülleri ve varsayımları göz önünde bulundurulduğunda mantıklıydı. Dönemin iktisatçılarından Robert Torrens şunları söylerken

bunu özetlemiş oluyordu: "Bay Ricardo tarafından ortaya konulduğu şekliyle Politik İktisat, doğada bulunanın ötesinde bir düzenlilik ve basitliğe sahiptir; Bay Malthus'un sergilediği şekliyle ise Politik İktisat orijinal ve birbiriyle bağlantısız öğelerden oluşan bir kaostur." İktisat tarihi açısından iyi mantığın kötü mantığa üstün gelmiş olması bir şanstır. Malthus'un kazanacağı bir zafer, iktisadı, her derde deva reçeteleriyle sözde piyasa ekonomisine içkin sakatlıkları iyileştirmeye hazır bekleyen şarlatanların cirit attıkları bir av sahasına dönüştürürdü. Keynes'in şu şaşırtıcı sözleri karşısında hayrete düşmemek mümkün değil: "Eğer on dokuzuncu yüzyıl iktisadının ana kolu Ricardo'dan değil de Malthus'tan çıkmış olsaydı bugün dünya çok daha akıllı ve hoş bir yer olurdu." Kuşkusuz iktisat kuramı Say Yasası'nın anlamı üzerine devam eden bir tartışmadan yararlanırdı; Malthus'un argümanındaki sorunlar, onun nahoş siyasi yansımaları ve serbest piyasa ekonomisi davasına "bilimsel" bir konum kazandırma kaygısı ne yazık ki böylesi yapıcı bir tartışmayı olanaksız kılmıştır. Hansen'in İş Çevrimleri (1927) kitabında belirttiği gibi bunun kavranması yıllar almıştır: "Say-Ricardo ekolü temelde sağlam olsa da (iş çevrimleri) sorunu (nu) çözmeden bırakmıştır. Çoğu zaman iktisadi genellemeler için geçerli olduğu üzere bu ekol de sorunu, esasen onu kavramayı reddetmek anlamına gelmek üzere, uzun dönemli eğilimler üzerinden ele almıştır. Diğer yandan Lauderdale-Malthus-Sismondi çözümü ise, sorun üzerine sonuna kadar kafa yorma zahmetine katlanan herhangi birisi açısından mantıksal olarak savunulamaz"

İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR

Say Özdeşliği ile Say Eşitliği arasındaki ayrım açık bir şekilde ilk olarak G. S. Becker ve W. J. Baumol'un *EC,* 1952'de yayımlanan ve *Pioneers in Economics 15. Jean-Baptiste Say* (1991) kitabımda yeniden basılan bir makalede yapılmıştır. Aynı ciltte, ilk olarak Say'in mi yoksa Mill'in mi Mahreçler Yasası'nı sistemleştirdiği sorunuyla ilgili, *EC,* 1977'de yayımlanan, yine W. J. Baumol'un bir başka çok önemli makalesi daha yer almaktadır. Yine bu ciltte yeniden basılan Thweatt, *EC,* 1980, Mill'in önceliği ile ilgili çok güçlü bir kanaate ulaşmama neden oldu; bu, Mill'in iktisadi düşünce tarihindeki ikinci büyük orijinalite iddiası olmaktadır.

J. A. Schumpeter, *History of Economic Analysis* (1954), s. 615-25 ve D. Patinkin, *Money, Interest and Prices* (2. Baskı, 1965), 3, 8, 14, 15. bölümler ve A, F, G ve L sayılı notlar, Say Yasası hakkındaki düşüncelerim üzerinde silinmez izler bıraktı. J. C. Wood (der.), *Thomas Robert Malthus. Critical Assessments* (1986) içerisinde Malthus'un iktisadi analizi ile ilgili bir düzineden fazla makale, özellikle de V. E. Smith'in iki makalesi, "The Classicists' Use of Demand", *JPE,* 1951 ve "Malthus' Theory of Demand and Its Influence on Value Theory", *SJPE,* 1956 bu-

lunmaktadır. Say Yasası'nın klasik iktisattaki rolü üzerine benimkinden farklı bazı görüşler için, T. Sowell, *Say's Law: An Historical Analysis* (1972), Wood ciltlerinde yeniden basılan S. Rashid, "Malthus' Model of General Gluts", *HOPE,* 1977 ve W. Eltis, *The Classical Theory of Economic Growth* (1984), bölüm 5'e bakınız.

Malthus, Keynes'in müjdecisi miydi? Hepsi de Wood ciltlerinde yeniden basılan B. A. Corry, "Malthus and Keynes – A Reconsideration", *EJ,* 1967 ve R. D. C. Black, "Parson Malthus, the General and the Captain" hayır diyor; S. Hollander, "Malthus and Keynes: A Note", *EJ,* 1962 ve P. Lambert, "Lauderdale, Malthus and Keynes", *APCE,* 1966 evet diyor. Ancak Keynes'in Malthus'tan ilham aldığı kesin ve kendisinden önceki herkesin Say Yasası'na inandığı yönündeki garip fikri 1933'te Malthus'u yeniden okuduğunda çıkarıyor: S. Kates, "The Malthusian Origins of the *General Theory* or How Keynes Came to Write a Book About Say's Law and Effective Demand", *HER,* Kış, 1994.

6. BÖLÜM
JOHN STUART MILL

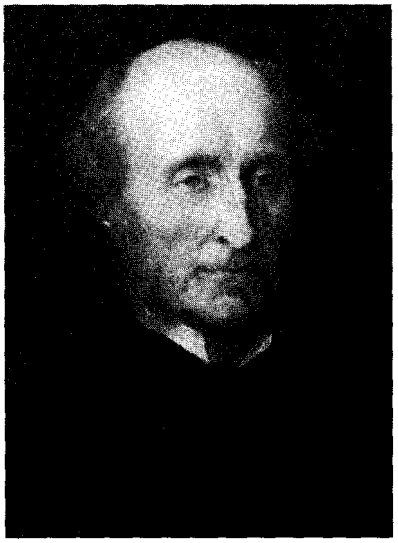

John Stuart Mill

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı boyunca Mill'in *Politik İktisadın İlkeleri* (1848) iktisatçıların tartışmasız kutsal kitabıydı. 1890'larda Marshall'ın eseri, İngilizce konuşulan ülkelerde Mill'i yerinden etmeye başlamıştı, ama yine de 1900 gibi geç bir tarihte bile Mill'in kitabı İngiliz ve Amerikan üniversitelerinde giriş derslerinin temel ders kitabı olarak okutulmaktaydı. Kitabın bu sıra dışı dayanıklılığı büyük ölçüde klasik ve anti-klasik öğeleri bir araya getirmiş olmasından kaynaklanıyordu. Kitap Ricardocu öğretinin, Ricardo eleştirmenlerinin birçok niteliği ve yaptıkları düzeltmelerle birlikte nihai bir sentezini sunuyor ve Ricardocu düşüncelerle yeni gelişen fayda değer kuramını uzlaştırmak üzere fiyatların belirlenmesinde talebin rolüne işaret ediyor ve sermayenin "reel maliyeti" hakkında yeterince ipucu sunuyordu. Kitabın, iktisadın konusunun neredeyse bütün dallarını kapsamlı bir şekilde ele alması ona iktisadi yazında özel bir yer kazandırmış ve kitabın dilindeki azamet ve tarzındaki zarafet otoritesini daha da artırmıştır.

İlkeler, okunması kolay bir kitaptır. Aslında fazlasıyla okunabilirdir. Argüman o kadar pürüzsüz bir biçimde akar ki okur sessizce yazılanları onaylar. Kitabın bütünü müthiş bir güven sergiler ve Mill belirli bir soru hakkında emin olmadığında bile –böyle olduğunu Cairnes'le aralarındaki bir yazışmadan biliyoruz– metnin kuramsal belirsizlikten etkilenmesine izin vermemiştir. Farklı yaklaşımlardan çıkarsanmış bambaşka düşüncelerin, hakiki bir birleştirme çabasına girişilmeksizin yan yana var olmalarına izin verilmiştir. Mill titizlikle her tür analitik orijinallik iddiasından, her ne

kadar bu tür iddialar daha sonra göreceğimiz gibi haklı gösterilebilirse de, uzak durmuştur. Amaç yalnızca, Önsöz'de söylediği gibi, "şimdiki çağın artmış bilgi birikimine ve gelişmiş düşüncelerine uyarlanmış" çağcıl bir *Ulusların Zenginliği* yazmaktı. Kitabın alt başlığı, Mill'in soyut ilkeleri "toplumsal felsefedeki uygulamaları" ile ilişki içinde ele alma niyetini açığa çıkartır ve kuramsal sorunları hafife almasa da kitabın tonu zarif bir biçimde kendi başına kuramsal analizin önemsizliğini savunur.

Ancak bütün kuramsal eklektizmine karşın ya da tam da bu nedenle Mill'in *İlkeler*'i bir bütün olarak klasik iktisadı ele almak için çok iyi bir fırsat sunar. Bailey'in *Değerin Doğası Üzerine Eleştirel Bir İnceleme*'sini (*Critical Dissertation on the Nature of Value)* (1825), Longfield'ın *Politik İktisat Dersleri*'ni (*Lectures on Political Economy*) (1834) ve Senior'un *Politik İktisat Biliminin Ana Hatları*'nı (*Outline of the Science of Political Economy*) (1836) okuması daha heyecan vericidir. Ancak bu eserler sadece var olan zeminin bir kısmını ele alır ve pratik sorunlara uygulanan klasik iktisadın tadını yeterince yansıtmaz ki bu olmadan "marjinal devrimin" 1870'lere ertelenmesini anlamak güçleşir. İyi ya da kötü, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısının yazarlarının düşünceleri yüzyılın ikinci yarısının yazarlarına esas olarak Mill'in formülasyonları üzerinden ulaşmıştır.

POLİTİK İKTİSADIN İLKELERİ'Nİ OKUMA KILAVUZU

1 Üretim ve bölüşüm yasaları

Kitabın hemen başındaki "Giriş Düşünceleri" bölümü doğrudan doğruya merkantilizmin mahkum edilmesiyle işe başlar ve iktisadi ilişkilerin "gerçekliğini" vurgulayarak sonuçlanır: "Para olarak para hiçbir isteği karşılamaz". Mill, parasal reçeteleri itibardan düşürme kaygısıyla paranın değer saklama aracı olarak işlevini unutur; oysa kitabın başka bölümlerinde bu işlevin bütünüyle farkındadır. Zenginlik (gelir olarak okuyun) piyasada alınıp satılan bütün mallar olarak tanımlanır; hizmetlerin dahil edilip edilmemesi gerektiği sorusu I. kitap, 3. bölüme ertelenmiştir. Bunu antik çağlardan itibaren iktisadi gelişimin, teknolojik koşullar tarafından belirlenen Üretim Yasaları ile "beşeri kurumlar" ve "yasalar ve toplumun geleneklerinin" belirlediği Bölüşüm Yasaları arasındaki ünlü ayrımı yapan kısa bir anlatım izler. Mill bu ayrımla üretim faktörlerinin fiyatlarının belirlenmesinin –işlevsel bölüşüm– üretimin teknik koşullarından bağımsız olduğunu değil, "toplumun üç ana sınıfı" arasında kişisel gelirin bölüşümünün, kendisi de tarihsel değişime tabi olan mülkiyetin bölüşümünden etkilendiğini kasteder. Üretim Yasaları hakkında hiçbir şey yapılamaz, çünkü bunlar "fiziksel gerçeklikler" niteliğine sahiptir.

Ancak Bölüşüm Yasaları beşeri kararlara tabidir ve bir özel mülkiyet rejimi altında bile değiştirilebilirler. Ricardo ve Malthus'un düşüncelerini Mill'in kapsamlı reform programıyla uyumlu hale getiren bu ayrım, Mill'in düşünüşünün ana dayanaklarından biri haline gelmiştir.

Kelimesi kelimesine yorumlanacak olursa bu iki çeşit yasa arasındaki ayrım kuramsal olarak savunulamaz, çünkü bu ayrım pastanın büyüklüğünü belirleyen güçlerin dilimlerin büyüklüğünü belirleyenlerden farklı olduğunu ima etmektedir. Ancak daha serbest bir biçimde yorumlanırsa, üretim etkinliğiyle ilgili önermelerin, bölüşüm adaleti ile ilgili önermeler doğru değilken de doğru olabileceğinden daha fazla bir şey söylememektedir. Bu, pozitif ve normatif iktisat arasında, "nedir" sorusunu "ne olmalıdır" sorusundan ayırmanın, eski moda bir yolu olabilir mi? Her şey böyle bir ayrımın gerçekte, belirli bir örneğe ne şekilde uygulandığına bağlıdır. Mill'in konuyu, sırasıyla I. ve II. kitaplarda ele aldığı, "üretim" ve "bölüşüm" şeklinde ayırması, bu iki çeşit yasa arasındaki ayrım kabul edildiğinde bile sorgulanmaya açıktır. Mill değer sorununu III. kitapta, üretim ve bölüşümü tartıştıktan sonra ele alarak öyle ya da böyle bölüşümün, tarihsel rastlantının ürünü olan değerin belirlenmesi sorunuyla hiçbir ilişkisi olmadığını öne sürmüş olmaktadır.

Bu, genel denge kuramının gelişmesinden önce yazan iktisatçıların her zaman içine düştükleri türde bir tuzaktır: Mal piyasalarında nispi fiyatların belirlenmesini, gelir, mülkiyet ve kişisel hizmetlerin belirli bir dağılımını veri alarak çözümledikten sonra faktör piyasalarına dönüp toprak, emek ve sermayenin fiyatının nasıl belirlendiğini tartışamayız, çünkü mal ve faktör fiyatları aynı anda belirlenir; bunun yerine faktör fiyatlarıyla da işe başlayamayız, çünkü ürün fiyatlarının ne şekilde belirlendiği gösterilmeden evvel onlar hakkında hiçbir şey söylenemez. Mill arızi bir biçimde konunun daha soyut boyutlarını asgariye indirmek üzere işlemin olağan ele alınış sırasını değiştirmeye mi karar vermişti? Yoksa üretim ve bölüşüm, üretim fonksiyonunun teknik nitelikleriyle üretimde kullanılan girdilerin değerlerinin belirlenmesi, arasındaki ilişki konusunda hakikaten kafası mı karışıktı? *İlkeler*'in kendisinde bu yorumlardan her ikisini de destekleyecek kanıtlar mevcuttur. Müşfik bir yaklaşım, Mill'in sorunu gördüğü ama onu çözmek için gerekli analitik araçlardan yoksun olduğu şeklinde tarif edilebilir. Birçok klasik iktisatçı gibi Mill de maddi ve beşeri kaynaklar veriliyken fiyatların belirlenmesi sorununu bu kaynakların artışının fiyatlar üzerindeki geri besleme etkisinden ayrıştırmayı başaramamıştır: Uzun dönemle kısa dönem arasındaki fark hakkında Marshallcı anlamda açık bir farkındalık söz konusu değildir. Bu, Mill'in bölüşüm ve değer kuramını düzgün bir sırayla sunmak konusunda yaşadığı güçlüğü daha da artırmıştır. Ancak en nihayetinde bu güçlüğün genel denge analizi çerçevesi dışında herhangi bir çözümü yoktur.

2 Üretken emek öğretisi

I. Kitap, 1. bölüm iki "orijinal" üretim faktörü olan toprak ve emek arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. **2. bölüm** yalnızca emekle ilişkilidir ve **2. kısım** klasik ücret fonu düşüncesini mükemmel bir şekilde ortaya koymaktadır: Üretim sürecinin zaman isteyen, süreksiz niteliği "önceden üretilmiş gıdayı" gerekli kılar. Buradan kâr ya da faizin, nihai ürünün ortaya çıkmasını bekleyebilenlerin fedakârlıkları veya "perhizleri" karşılığında aldıkları ödül olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Kitabın tamamında, mantıksal olarak faiz için bir bekleyiş kuramını ima eden, sermayenin bir dizi "avanstan" başka bir şey olmadığı düşüncesine dayanan ücret fonu öğretisini bundan daha açık bir şekilde ortaya koyan bir bölüm daha yoktur.

I. Kitap, 2. bölüm, 7 ve **8. kısımlar** ile **3. bölümün** tamamı Smith'in üretken emek kavramının savunulmasına ayrılmıştır. Mill daha başlangıçta üretken emeği neyin oluşturduğu tartışmasını, esas meseleye ilişkin hiçbir soru sormayan semantik ve taksonomik bir tartışma olarak bir kenara atar. Üretken emek "zenginlik" üretir ve bu, "zenginliğin birikime duyarlı olduğu düşüncesi açısından hayati önemdedir". Zenginlik, diye belirtir Mill, özü itibarıyla araç-gereç, makineler ve emekgücünün becerilerinden, bugün artık beşeri olmayan sermaye artı beşeri sermaye stoku diyebileceğimiz şeyden oluşur. Her ne kadar belirleyici olan "maddilik" değil "kalıcılıksa" da Mill üretken emeği "maddi nesneleri" üreten emek olarak tanımlayan geleneksel kullanımın büyük bir sakıncası olmadığını düşünmüştür. Ancak Mill buna becerilerin elde edilmesi sürecinde ya da mülkiyetin korunması için harcanan emek hizmetlerinin üretken olarak değerlendirilmesi gerektiğini ekler. Mill, ayrımın amacı konusunda hiçbir kuşkuya yer bırakmaz. Amaç, sermaye birikim hızının "üretken biçimde" istihdam edilen emeğin oranının bir fonksiyonu olduğunun gösterilmesidir. Üretken olmayan emeğin istihdamıyla elde edilen kârlar yalnızca aktarılmış olan gelirlerdir; üretken olmayan emek net katma değer yaratmaz.

İki tür emek arasındaki ayrım, **3. bölüm, 5. kısımda** tüketime uygulanır. Yegâne üretken tüketiciler üretken emekçilerdir, ancak üretken emekçilerin tüketiminin tamamı üretken tüketim değildir: "Üretken tüketim yalnızca tüketimin toplumun üretici güçlerinin korunmasına veya artırılmasına harcanan kısmıdır". Bu düşünce fizyokratlara kadar gider; bu, bir ekonomide üretilen tüketim malların belirli bir kısmının, tam olarak ücret mallarının, hanehalkı sektöründe işgücünün üretimini geri beslemesi gerektiği düşüncesidir. Üretken tüketim basit anlamda beşeri sermayeyi bozulmamış durumda tutmak için gerekli olan bir girdidir. Eğer ücretler geçimlik düzeyde ise üretken tüketim için ücret giderlerinin bütünü gerekli olur. Ancak Mill işçilerin aslında bir miktar "lüks mal"

da tükettiklerini ve bu anlamda ücretlerin bir kısmının üretken olmayan bir şekilde tüketildiğini kabul eder. Bununla birlikte şu da var ki tutarlı bir klasik gelir muhasebesi, yalnızca kâr artı ranttan oluşan gerçek net milli hasılaya ulaşmak üzere tüm üretken tüketimin gayrisafi milli hasıladan düşülmesi gerektiğine işaret eder; net hasıla tamamıyla üretken emek tarafından yaratılır ve bütünüyle yatırım malları ve gerçek tüketim mallarına, yani ücret malları dışındaki mallara harcanır. Ücretleri üretken olan ve üretken olmayan bileşenlerine ayrıştırmakla ilgili istatistiksel sorun göz korkutucu olsa da bu argümanın dayandığı mantık kusursuzdur. Fakat asıl mesele mevcut yaşam standartlarına her ne olursa olsun, yalnızca sermaye birikimini maksimize etmeye eğilim gösteren bir toplumun böyle bir muhasebeyi benimsemeyi isteyecek olmasıdır. Ve Adam Smith'in aksine Mill, daha yüksek bir büyüme hızının istenilir bir şey olup olmadığından hiç de emin değildir. 3. bölümün son pasajı Mill'in bölüşüm adaletine yaptığı tipik vurguyu aksettirir.

3 Sermaye kuramı

Sonraki üç bölüm Mill'in sermaye – "önceden biriktirilmiş bir stok, daha önce harcanmış olan emeğin ürünleri" – kuramını içerir. **I. Kitap, 4. bölüm, 1. kısım** Ricardo'nun emek talebi arttıkça kapitalistin kazançlarını yeniden yatırıma dönüştürmesi de artar ve kişisel tüketime yaptığı harcamalar azalır önermesini geliştirir (4. bölüm, 28. kısma bakınız). **2. kısım** ücretlerin genel olarak biyolojik varoluşu sürdürmek için gerekli olan harcamaları aştığını belirtmekte ve ücretlerin "sermayeden ödendiği" ve sermayenin esas itibarıyla işçilere ödenen avanslardan oluştuğu görüşünü savunmayı sürdürür. Bu bölüm, "sermayeyle ilgili dört temel önermeyi" içeren meşhur **5. bölüme** giriş niteliğindedir.

Bu önermelerden ilki, istihdamın sermaye oluşumu dışında herhangi bir biçimde artırılamayacağını kastediyor gibi görünen "sanayi sermayesiyle sınırlıdır" önermesidir. Mill bu pozisyonu açıklarken sermayenin tam olarak kullanıldığını varsayar, ancak hemen ardından fazla kapasite olasılığını tartışmaya girişir (**5. bölüm, 2. kısım**). Fazla kapasite bulunduğunda devletler sermaye "yaratabilir"; bu, Ricardo'nu şiddetli bir biçimde reddettiği bir düşüncedir. Bu şekilde sağlanan sermaye oluşumu hiçbir zaman işsizlik üretmez (**5. bölüm, 3. kısım**). Burada ilk defa yatırımın geleceğinin sınırlı talep engeliyle karşı karşıya olduğunu, dolayısıyla "zenginlerin üretken olmayan harcamalarının yoksulların istihdamı içi gerekli olduğunu" ileri süren "itibarlı yazarların" iğneli sözlerine rast gelmekteyiz.

İkinci temel önerme, "sermaye, tasarrufun sonucudur", "sermaye tasarrufun sonucu olsa da tüketilir" diyen üçüncü önermeyle ilişkilidir. Bu kuşkusuz Adam Smith'in tasarruf-harcamadır teoremi ya da Say'in

Mahreçler Yasası'nın altında yatan satın alma gücünün yok edilemezliği teoremidir. Kelimesi kelimesine alındığı takdirde bu önerme Say Özdeşliği'ni ima eder (5. bölüm, 3. kısma bakınız). Fakat Say Özdeşliği, birinci önerme kapsamında kabul edilmiş olan aşırı kapasite olasılığını yadsır. Artık her ne kadar tasarruf-yatırımdır teoremi klasik düşünürleri "istifçiliği" göz ardı etmeye teşvik etmiş olsa da bu teoremin esas anlamının tüketim harcamaları kadar tasarruf ve yatırımın da toplam efektif talep yarattığı anlamına geldiği açık olmalıdır.

5. bölümün 6. ve **7. kısımlarında** Mill cari yılda elde edilen gelirin "büyük bölümünün" yeni üretildiğini belirtir: Sermaye mallarının ortalama dayanıklılığı yalnızca on yıl kadardır. Bu, ülkelerin yıkıcı savaşlardan sonra çok çabuk toparlanmaları; beceriler, teknik bilgi ve görece dayanıklı binaların genellikle zarar görmeden kalması sayesinde hızlı bir toparlanmanın mümkün olması gerçeğinin açıklamasını yapmaktadır. (Geçerli olduğu açık olan bu argüman tekrar tekrar doğrulanmıştır; en son örnekleri ise Almanya ve Japonya'nın savaş sonrası toparlanmasıdır.) Bundan sonra Mill, Napoleon Savaşları esnasında servetin şaşırtıcı artışını tartışmaya başlar; bu artış şaşırtıcıdır, çünkü klasik kuram savaş zamanında devlet tarafından silahlanmaya yapılan harcamaların özel sektörde sermaye yatırımlarını azalttığını ileri sürmüştür. Savaş, der Mill, "üretken harcamalar pahasına yapılan üretken olmayan harcamaları göklere çıkaran ... temelsiz kuramlara" sebebiyet vermiştir –burada yine Malthus'la alay etmektedir. Mill gençliğinde savaş harcamalarının canlandırıcı etkisinin yadsınması konusunda Ricardo'ya katılmıştır. Ancak şimdi kamu harcamalarının gelir-yaratıcı etkilerini kabul etmeye hazırdır. Varsayalım ki, diye başlar, bir savaş esnasında sermayenin tamamı kullanılmaktadır. O halde zenginlik nereden kaynaklanıyor? Çünkü devletin savaşla ilgili amaçlar nedeniyle aldığı borçlar ücretleri düşürür ve bu yolla aslında savaşın masrafları işçilere ödetilir. Bu özgül sonuca ulaşmış olmasının tek sebebi "borç, araç-gereçten, makinelerden ve binalardan oluşan, ülkenin sermayesinin geri kalan kısmından alınamaz" şeklindeki dogmatik savdır ki bu birkaç sayfa önce belirtilmiş olan, sermayenin devamlılığının üretimden ödenen yıllık giderleri kapsadığı olgusuyla çelişir. Mill daha sonra zengin ülkelerde devlet borçlarının aslında özel sektörde yatırıma dönüştürülebilecek kaynakları emmediğini –bir dışlama etkisi yoktur– aksine yurtdışına gidecek veya lüks mallara harcanacak olan fazla sermayeyi soğurduğunu göstererek devam eder. Mill bir dipnotta savaşın emeği olduğu gibi sermayeyi de üretken istihdamdan uzaklaştırabileceğini ve bu nedenle savaş zamanında ücretlerin düşmesinin zorunlu olmadığını kabul eder. Bu olasılık, nispeten küçük bir daimi orduya sahip olan İngiltere örneğinde bir kenara bırakılmıştır: Napoleon Savaşları esnasında devlet gelirleri, emekgücünün zararına olacak biçimde dolaşan sermaye üzerine konan vergilerden elde edilmiştir.

Sermaye hakkındaki bölümün en tartışmalı önermesi ise dördüncüsüdür: "Meta talebi emek talebi değildir" (**5. bölüm, 3. kısım**). Leslie Stephen bir zamanlar bunu "nadiren anlaşılmış olan bir öğreti; o kadar ki, tam olarak kavranılması belki de bir iktisatçıyı sınamanın en güzel yolu" diye tarif etmişti. Ancak Cannan onu "modern zamanlarda iktisatta yapılmış en büyük gaf" olarak adlandırmış ve Jevons, Sidgwick ve Nicholson da bu önermeden olumsuz bahsetmişlerdi. Daima Mill'in tarafında olan Marshall bile bu önermenin "anlamı iyi bir şekilde ifade etmediğini" onaylamıştır. Mill'in ulaşmak istediği, toplam istihdam hacminin sermaye birikim hızının bir fonksiyonu olduğu ve tüketicilerin talebinin, farklı endüstriler arasında emeğin tahsisini belirlese de toplam istihdam hacmini ancak son kertede etkilediği düşüncesiydi. Satışlardan elde edilen gelirlerin ücret fonunu yeniden tesis etmek için kullanılıp kullanılmayacağı kararı işverenlere bağlı olduğundan metalara olan talep *ille de* emek talebi değildir. Bir birey, gelirinin belirli bir kısmını tasarruf etme kararını aldıktan sonra emek talebini *doğrudan* etkilemesinin tek yolu kendi tüketiminde, emek hizmetlerini metalarla ikame etmesidir. Bu Ricardo'nun makineler üzerine yeni bölümünde ortaya koyduğu, emeğin çıkarına en fazla kişisel tüketime yapılan harcamalarının emek-yoğun türde olmasının hizmet ettiğini söylediği eski argümanıdır.

Gerektiği gibi yorumlandığı takdirde bütün bunlara itiraz edilemez, ancak Mill'in kitabında bu önermeyi açıklayan bir düzine sayfa, bütün bir iktisat yazını içinde en azap verici sayfaları da içermektedir. Başka meseleler bir yana, bu önermenin kullanılmayan kaynakların var olup olmadığından bağımsız olarak geçerli olması gerektiğine dair hiçbir şey söylenmemiştir. Mill, belirli bir endüstride emek talebinin artmasının emeğin başka bir sektörden çıkmasını gerekli kıldığını söyleyerek tam istihdam varsayımı yapıyor gibi görünür. Fakat Mill'in amacı emek talebinin aslında, tam istihdam koşulları altında kaynaklar ilave tüketim malları imalatına yönlendirildiğinde düşeceğini göstermektir: Tüketimin artması yatırımın azalması anlamına gelir ve ücret fonu öğretisi çerçevesinde yatırım yalnızca emeğe "peşinat olarak" sonraki dönemlerde daha fazla ücret malı verilmesi anlamına gelir.

Ücret fonu öğretisinin ima ettiği üretimin katı süreksizliği veri alındığında, tam istihdam altında toplam tüketim talebindeki bir artışın ücret fonunu azaltacağı ve böylece herhangi bir ücret oranında istihdamda bir azalmaya neden olacağı tamamıyla doğrudur. Bu, Mill'in argümanı matematikselleştirilerek gösterilebilir. Eğer $\overline{W}$ = ücret fonu olarak kullanılmak üzere mevcut olan buğday hasılası, N = sermayeyle sabit oranlarda bir araya getirilerek istihdam edilen emek miktarı, a = emek-girdisi katsayısı ve $\overline{w}$ = reel ücret oranı ise, bu yılın istihdamı sadece son yılın buğday hasadına ve bu yılın reel ücret oranına bağlı olacaktır.

$$N_t = \frac{\overline{W}_{t-1}}{\bar{w}}. \qquad (1)$$

Bu yılın hasadı, ücret fonu, sabit emek-girdisi katsayısı ve emekgücünün büyüklüğü tarafından belirlenir.

$$\overline{W}_t = N_t a. \qquad (2)$$

(1) numaralı denklemi (2) numaralı denklemde yerine koyarsak,

$$\overline{W}_t = \overline{W}_{t-1} \frac{a}{\bar{w}}. \qquad (3)$$

(3) numaralı denklemi $\overline{W}_t - \overline{W}_{t-1}\left(\frac{a}{\bar{w}}\right) = 0$ şeklinde yeniden yazarak bunun çok basit bir birinci dereceden homojen fark denklemi olduğunu ve çözümünün de (diyelim ki yineleme yöntemiyle) aşağıdaki şekilde olduğunu görürüz:

$$\overline{W}_t = \overline{W}_0 \left(\frac{a}{\bar{w}}\right)^t. \qquad (4)$$

Bu, baz yılda $\overline{W} = \overline{W}_0$ dersek t yılına gelindiğinde $\overline{W}_t$'ye eşit olacaktır şeklinde yorumlanabilir. Ama aslında $\overline{W}$'nun belirli bir kısmı, u, lüks mallara ve kişisel emek hizmetlerine harcanmıştır. (1) numaralı denklem şu şekilde yeniden yazılmalıdır:

$$N_t = \frac{\overline{W}_{t-1}}{\bar{w}} - u\left(\frac{\overline{W}_{t-1}}{\bar{w}}\right) = \overline{W}_{t-1}\left(\frac{1-u}{\bar{w}}\right). \qquad (5)$$

Yani ücret malları üreten emek miktarı, $\overline{W}$ tarafından desteklenen toplam emek eksi üretken olmayan emeğe eşittir. (5) numaralı denklemi (2) numaralı denklemde yerine koyarsak şuna ulaşırız:

$$\overline{W} = \overline{W}_0 \left[\frac{a(1-u)}{\bar{w}}\right]^t. \qquad (6)$$

Örnek olarak $\bar{w} = 2$, $a = 4$, $u = \frac{1}{3}$ değerlerini alırsak köşeli parantez içindeki ifade $(1{,}33)^t$ olur. $\overline{W}_t$, dolayısıyla N yıllık yüzde 33 gibi bir bileşik oranla büyür ve u'daki bir artış hem ücret fonunun hem de istihdam hacminin büyüme hızını azaltır. Ancak aynı temelde "üretken olmayan tüketimin", Ricardocu anlamda, tüketim mallarından kişisel hizmetlere kaydırılması u'yu etkilemez ve böylece ücret malları üretimine herhangi bir şey eklemez. Fakat elbette Ricardo bunu emeğin bir kısmının işsiz olduğu bir duruma uygulamış, buradan da metalara olan talebin emek talebi *olduğu* sonucunu çıkarmıştır. Mill'in önermesi, eğer Mill tam istihdam durumuyla eksik istihdam durumu arasında dikkatli bir ayrım yapmış olsaydı, bundan daha az paradoksal görülebilirdi.

4 Ücret fonu öğretisi

Daha fazla ilerlemeden ücret fonu öğretisini biraz daha ayrıntılı bir biçimde ele almalıyız. Bu öğretiyle öylesine çok alay edilmiştir ki günümüzde onun kısmi geçerliliğini ve özellikle de bu öğretinin bir üretim faktörü olarak sermayenin doğasının anlaşılmasının başlangıcını göstermiş (işaret etmiş) olmasını takdir etmek dahi güç hale gelmiştir. Genellikle sermayeyi bir para toplamı olarak, bir iktisadi işletmenin varlıklarının toplam değeri olarak kavrarız. Fakat para "örtüsünü" kaldırırsak, söz konusu para toplamının temsil ettiği gerçek sermaye stokunun nitelikleri nelerdir? Üretim zaman alır, ancak nihai mallar satış için hazır hale gelmeden önce işçilerin kiralanması ve teçhizatın kurulması gerekir. O halde bir firmanın sermaye fonu, henüz firmanın satacak bir ürününün olmadığı dönem içerisinde emek ve diğer firmaların ürünlerini satın alma gücünden başka bir şey değildir. Emek, ücretlerini nihai mallara harcadığına göre firmanın sermayesi gerçek anlamda yalnızca diğer firmaların ürünlerinden oluşur. Bütün firmaların sermayesini üst üste ekleyecek olursak, nihai tüketime gitmekte olan bütün ara malların bir toplamı olarak toplumun reel sermaye stokuna ulaşırız.

Sermayenin asıl anlamı tüm ekonomiyi devasa bir firma olarak düşündüğümüzde daha da açık hale gelir. Bu devasa firma, başka herhangi bir firma gibi, işçilerin hizmetleri tüketim mallarına dönüşmeden önce sunulmuş olduğundan bu hizmetler karşılığında işçilere ödeme yapmak zorundadır. Firma bu dönemi atlatabilmek için bir nihai tüketim malları stokuna gereksinim duyduğu gibi, tükendikçe stoklara eklenebilecek bir yarı-mamul mal stokuna da sahip olmak durumundadır. Bütün bu mallar, ister nihai ister değil, nihai çıktıya dönüştürülme süreci içerisinde oldukları anlamına gelmek üzere üretilmiş "üretim araçlarını" temsil ederler. Başka bir ifadeyle bir toplumun reel sermaye fonu, üreticiler, toptancılar ve perakendecilerin elinde bulunan, üretilmiş olan bütün imalat safhasındaki malların toplamıdır; pratik olarak bu, bir tüketim malları ve hammadde stokuyla tesis ve teçhizat stoku anlamına gelir.

Klasik iktisatçıların yaptığı şey, toplam üretilmiş girdilerin bir kısmını, yani işçiler tarafından tüketilen ücret mallarını, yakalamak ve bu kısmı bütünle özdeşleştirmekti. Bir işçinin tükettiği esas ürünün buğday olduğu görüşünden hareketle tarımı *par excellence* ücret malları sanayisi olarak ele aldılar. Buğdayın, eğer yıl boyunca kullanımının az çok sürekli olması isteniyorsa ister istemez gelecekteki tüketim için bir "fon" olarak depolanmak durumunda olan yıllık hasatlarla üretilmesi olgusu sermayenin, ekim zamanından hasat zamanına kadar işçileri beslemek üzere ödenen "avans-

lar" biçiminde tanımlanmasını mümkün kılmıştır. Pratikte işveren herhangi bir "peşin ödeme" yapmaz, yalnızca emek hizmetlerini kiralar. Ancak gerçek anlamda işveren geçmişin hasılasını bugünün emeğiyle, bugünün emeği herhangi bir şey üretmeden evvel, değiş tokuş eder: Ücretler, "sermayeden" ödenir ve sermaye cari mal ve hizmetlerin üretimine giren "tam oluşmamış zenginlikten" başka bir şey değildir. Marx, ücret fonu öğretisine kapitalistlerin gerçekte işçilere ücretlerini "peşin olarak ödemediğini" söyleyerek itiraz etmiştir; tam tersine, ücretler genellikle kazanıldıktan sonra –haftanın sonunda– ödendiği için asıl işçiler işverenlere borç verir. Ancak sorun, işçilere ürettikleri çıktı satıldıktan önce mi sonra mı ödeme yapıldığı sorunudur. Bazı durumlarda bir nesneyi üretmek sadece birkaç gün alır ki bu durumda işveren işçilere her yedi günde bir ödeme yapma adetinden faydalanırlar. Fakat ortalamada, imalatta bile üretim zamanı bir haftayı bir hayli aşar ve işveren gerçekten de işçilere ücretlerini avans olarak öder.

Sermayenin üretim ve tüketim arasındaki bir zaman aralığı olarak anlaşılması gerektiği düşüncesi ücret fonu öğretisine içkindir ve sermaye üzerine daha sonra yapılmış bütün çalışmalar bu düşünceden türemiştir. Ancak bu zaman aralığının tarımdaki üretim dönemiyle özdeş görülebileceğine dair önerme, analizin bütününe bir yapaylık getirmiştir. Kuram iyi ihtimalle, sermaye birikim hızında bir artış olmaksızın toplam ücretlerin kalıcı bir şekilde artırılamayacağında ısrar ederek sermaye ile emek arasında bir tamamlayıcılık ilişkisi olduğunu vurgulamıştır. Kuram, ücret oranının arızi bir pazarlık kararına değil daha önce yapılmış olan yatırımlardaki büyümeye bağlı olduğunu kastetmektedir. Ancak kötü ihtimalle bu kuram, ücret fonunun tamamının herhangi bir dönemde zorunlu olarak tüketildiğini ve fonun sıkı bir şekilde teknik koşullar tarafından belirlendiğini öne sürmektedir; kapitalistlerin "üretken olmayan tüketimlerini" azaltarak ücret ödemelerini artırmalarının olanaksızlığını yadsımakta ve toplam emek talebini, bütünü boyunca esnekliği bire eşit olan, dolayısıyla ücret oranıyla istihdam hacmi çarpımının her yerde sabit olduğu bir dikdörtgen hiperbol olarak betimlemektedir.

Ama aslında önde gelen iktisatçılar sendikaların ücretleri artırma mücadelesine itiraz etmek üzere ücret fonu öğretisine nadiren başvurmuşlardır. Daha sık rastlanan uygulama ise aile büyüklüklerinin sınırlandırılmasının zorunlu olduğunu vurgulamak üzere bu öğretiden yararlanılması olmuştur. Emek "talebi" olarak ücret fonu var olan emek "arzıyla" karşılaştırılmış, ücret oranının, ücretler için yatırılan paranın toplam işçi sayısına bölünmesiyle belirlendiği söylenmiş, buradan da ücretleri artırmanın ya bölüneni artırmakla ya da böleni azaltmakla, yani ya daha fazla üretmekle ya da

daha az üremekle mümkün olduğu sonucu çıkarılmıştır. Her ne kadar bu kuram sık sık arz-talep yasasının işleyişinin sıradan bir örneği olarak gösterilmişse de talep yapısı ve arz fiyatları hakkında herhangi bir düşünce öne sürülmemiş ve gerçek bir denge düzeyi ücret oranını tanımlamak üzere herhangi bir girişimde bulunulmamıştır. Ücret fonu kuramının geçimlik ücret kuramıyla nasıl bir ilişkisi olduğu da açıklığa kavuşturulmamıştır. Ücret fonu öğretisinin talep yönünü hesaba kattığını, geçimlik ücret kuramının ise arz yönüyle ilgilendiğini söylemek çekici görünmektedir. Fakat geçimlik ücret kuramı uzun dönemde geçerliyken ücret fonu öğretisinin kısa döneme özgü olması, cevap verdiği sorular kadar yeni sorulara da yol açmaktadır. Yine de ücret fonu öğretisinin klasik iktisatçılar tarafından emek talebi kuramı adına geliştirilmiş her ne varsa kapsadığını söylemek doğru olur.

Bir ücret fonu kuramcısının klasik öğretiyi sendikalara beslenen sempatiyle birleştirmesinin iyi bir örneği Mill'in kendisinin *İlkeler*'in son bölümlerinden birinde (V. Kitap, 10. bölüm, 5. kısım) sergilediği Örgütlenme Yasaları ile ilgili yaklaşımıdır. "*Kendi başına* ve mutlak olarak sendikaları ve kolektif grevleri mahkum etmek", der Mill, "büyük bir hatadır". Sendikaların var olmadığı durumda işverenin monopson gücü –burada Adam Smith'in "ücretleri yükseltmemek için örtük ve evrensel örgütlenme" sözlerinin izleri görülüyor– çoğunlukla ücretlerin rekabetçi düzeyin altına inmesine neden olur. O halde sendikalar dengeleyici bir güç olarak hoş karşılanmalıdır: "Serbest bir emek piyasasının oluşmasına engel olmanın tamamen ötesinde [sendikalar] serbest piyasa için gerekli araçlardır." Mill 1869'da *Fortnightly Review*'a yazdığı ünlü bir makalede ücret fonu öğretisinden vazgeçerken öğretinin sendikaların ücretleri artırabileceğini yadsıdığı ya da en azından "sendikaların icraatlarını, piyasadaki rekabetin onlar olmaksızın üretebileceği bir artışın bir şekilde daha önceden elde edilmesiyle sınırladığı" yorumunu yapmaktaydı. Ancak *İlkeler*'deki tartışması bu yorumla çelişir. Mill'in yegâne örnek olduğu düşünülmesin diye ücret fonu öğretisinin mucidi olduğu söylenen John Ramsay McCulloch'un da etkili *Ücretler Üzerine Deneme*'sinde (1826) emek piyasasındaki monopsoni ile ilgili argümanın aynısını öne sürdüğünü belirtelim.

5 Kalkınma İktisadı ve senkronizasyon iktisadı

Ücret fonu öğretisinden geriye bir şey kaldıysa eğer, o nedir? Gelişmiş bir ekonomide nispeten uzun zaman aralıkları içerisinde üretilebilen mallar toplumun tüketilebilir ürünlerinin büyük bir kısmını oluşturmaz; ürünlerin çoğunluğu yıl boyunca sürekli bir biçimde üretilebilir. "Dolaylı üretimin"

bu tür malların önceden var olan stokuna bağlı olduğunu düşünmek gerçekçi olmayacaktır. Ama yine de böylesi birikmiş tüketim malları stokları sermayenin bileşenleri arasındadır ve herhangi bir zaman diliminde ücret olarak ödenen kısım da bu stokların geçmişten devralınan teçhizat yardımıyla ortaya çıkarılışı esnasında üretilebilen ücret malları miktarıyla sınırlıdır. Durağan bir durumda bu hususun herhangi bir önemi olmazdı. Üretim zaman alsa da durağan bir ekonomi sanki her dönemde üretilen ürünler her dönemde tüketiliyormuş gibi işler: Her yılın başında var olan tüketim malları stoku yıl boyunca tüketilir, ama yıl sonunda daima tam olarak yerine geri konur. Durağan bir durumda tüketimin ve üretken hizmetlerin akışı tam anlamıyla senkronize olmuştur. Böyle bir ekonomide ücretlerin cari üründen ödendiği kesin olarak doğrudur. Ancak büyüyen bir ekonomide ücretler, sistemin işleyebilmesi için kısmen geçmiş üründen ve henüz üretim süreci içerisinde bulunan ürün stokundan ödenir. Bu sav zaman zaman yadsınmıştır ve bu yadsımayı "senkronizasyon iktisadını" da içerecek biçimde kategorize etmek yararlı olacaktır. Üretimin zamansal yapısının öneminde ısrarcı olan aksi görüşü ise "ilerleme iktisadı" olarak adlandıracağız. İcat Schumpeter'e aittir ve yüzyılın sonunda ortaya çıkan Avusturya sermaye kuramıyla ilgili tartışmaya geldiğimizde bunun yararını göreceğiz. Şimdilik Avusturya kuramının "ilerleme iktisadına" dayandığını ve bu biçimde ücret fonu öğretisiyle ilişkilendiğini söylemekle yetinelim. Ücret fonu öğretisini *bütünüyle* kaldırıp atmak onun reel sermayenin anlamını kavramamız için sunduğu anahtardan mahrum kalmamız demek olacaktır.

Ücret fonu öğretisi kötü bir ücret kuramıdır, ama iyi bir sermaye kuramı için gereken bütün içeriğe sahiptir.

6 Makineler sorunu

I. Kitap, 6. bölüm, 1. kısım sabit ve dolaşan sermaye arasında geleneksel tarzda ayrım yapar, ancak toprağa bağlanmış sabit sermayeye özel bir vurgu yapar. **2. kısım** Ricardo'nun sabit sermayenin döner sermayeye oranının yükseltilmesinin istihdam üzerindeki olumsuz etkilerine ilişkin öğretisiyle (4. bölüm, 28. kısma bakınız) başlar. Ricardo'nun argümanı işlenebilir toprakların otlağa dönüştürülmesi dışındaki durumlara uygulanamayacağı gerekçesiyle reddedilir. Ama makinelerin devreye sokulmasının otomatik olarak yerinden edilmiş emeği, talebi canlandıran fiyat azalmaları aracılığıyla yeniden soğuracağı yolundaki tez de reddedilir. Düşük fiyatlar, diye belirtir Mill, kendiliğinden ek yatırımı artırmaz, çünkü "meta talebi, emek talebi değildir": Düşük fiyatlardan ötürü artan talep, yerinden edilen işçilerin azalan satın alma güçleri ile birlikte düşünülmek durumundadır. Yine de en nihayetinde Mill emeğin maki-

nelerle ikame edilmesinin kısa dönemde dahi işçi sınıfına zarar vereceğini yadsır (**3. kısım**). Ayrıca "sabit sermayesi dolaşan sermayesinden daha yüksek bir oranda artan bir ülke muhtemelen yoktur" sonucuna varır –bu, Demiryolu Çağı'nda yaşayan bir kişi açısından şaşırtıcı bir ifadedir. Ve Ricardo devletin teknik ilerleme hızına müdahalesine karşı çıkarken Mill bu hızı azaltmak için kamusal tedbirler alınmasını tavsiye etmekte tereddüt etmez.

Bu bölümün son sayfasının sabit sermayenin dolaşan sermayeye oranını göreli faktör fiyatlarının bir fonksiyonu değil, tamamıyla teknik bir mesele olarak ele aldığına dikkat edilmelidir. Bu, birikmiş sermaye stokunun ücret ödemelerine karşılık gelen kısmının, ücret oranının bir fonksiyonu olmadığını, dolayısıyla da emek talebi eğrisi diye bir şeyin olmadığını ima etmektedir. Toplam sermayenin büyüme hızı kâr oranının bir fonksiyonudur; ücret oranlarındaki değişim yalnızca kâr oranı üzerinden emek talebini etkileyebilir. Sermaye stoku bir kez belirlendiğinde emeğin "desteklenmesine" ayrılan oranın tamamen teknik koşullar tarafından belirlendiği açıktır.

Mill'in makineler sorununu ortaya koyuş biçiminde kesinlikle bir kafa karışıklığı bulunmaktadır, çünkü Ricardo gibi Mill de bir noktada verili bir teknik bilgi düzeyinde emeğin sermayeyle ikame edilmesini çözümlerken, birden bire kendisini tekniklerde hakiki maliyet azaltıcı gelişmeleri tartışırken bulmaktadır. Teknolojik işsizlik kuramının otomatik olarak ürettiği, ilk defa McCulloch tarafından 1820'lerde açık bir şekilde ortaya konulan, telafi edici ayarlamaların kesinlikle emek tasarrufu sağlayan yeniliklere uygulanması hedeflenmiştir. Marx'ın adlandırmasıyla, bu "telafi kuramı", teknik nedenlerle yerinden olan bütün işçilerin zorunlu olarak makinelerin kendisinin yapımı tarafından soğurulacağı yönündeki naif argümandan daha fazlasını ifade eder. Bu argüman, tam rekabet koşulları altında yeniliklerin fiyatların azalmasına ve hasılanın artmasına neden olacağı düşüncesi üzerine kurulmuştur. Eğer talebin bir miktar olsun esnekliği varsa toplam gelirler artar ve işveren ya tüketime ya da yatırıma yaptığı harcamaları artırır. Diğer yandan talep, fiyatlardaki azalmaya herhangi bir tepki vermiyorsa tüketicilerin sahip olduğu satın alma gücü başka mallara harcanmak üzere serbest kalır. Doğrudan ya da dolaylı olarak emek tasarrufu sağlayan makineler hasılanın artmasını ve sonuç olarak da yerinden edilmiş olan emeğin yeniden soğurulmasını sağlar. Bu intibak yavaştır ve uzun dönemler boyunca işsiz kalan bölmelerin bulunmasına izin verebilir. Bu nedenle McCulloch da dahil klasik iktisatçıların çoğunluğu teknolojik işsizliğin kurbanlarına devletin yardım etmesi gerektiğini savunmuşlardır. Ancak hiç kimse kamunun yeni makinelerin devreye sokulması konusundaki özel kararlara müdahale etmesini savunan Mill kadar ileri gitmemiştir.

7 Üretim faktörlerinin büyüme oranı

Mill her ne kadar bir önceki bölümde "artık pamuk imalatında kullanılan muazzam sabit sermayeden" söz etmiş olsa da **I. Kitap, 7. bölüm, 1. kısım** toplam sermayenin "tartışmasız en büyük kısmını" döner sermaye oluşturur diyen rastgele görüşü içerir. Bu bölüm farklı ülkelerdeki kaynakların genel üretkenliğini belirleyen güçlerin değerlendirilmesine ayrılmıştır. bölüm birçok anlamlı düşünce içerse de konunun kendisi özenli bir değerlendirmeye kolay kolay elvermez. bölüm boyunca halkların parasal ereklere ilişkin tutumları ile ilgili çok önemli bir nokta vurgulanır. Mill 4. kısımda , başka bir terminoloji kullansa da, yenilikleri dolaylı olarak emek tasarrufu, toprak tasarrufu ve sermaye tasarrufu sağlayan yenilikler olarak sınıflandırır. İşbölümüyle ilgili **I. Kitap, 8. bölüm** Adam Smith'in yaklaşımına pek bir şey ilave etmez ve okunmadan geçilmesi herhangi bir kayba yol açmaz. Bir sonraki bölüm, ölçeğe gören artan getiriyi mümkün kılan güçlerin iktisat yazınındaki ilk tartışmalarından birisini içerir. Bu bölüm Mill tarafından pek çok defa alıntılanan fevkalade bir kitaba, Charles Babbage'ın *Makineler ve İmalatın İktisadı*'na (*Economy of Machinery and Manufacture*) (1833) çok şey borçludur. Mill iktisadi ilerleme sürecinde iktisadi işletmelerin ölçeğinin büyüyeceği öngörüsünde bulunur; bu öngörü çoğu zaman Marx'ın doğru tahminlerinden birisi olarak ona atfedilir. Mill, ölçeğin sağladığı avantajların tekelin, piyasalara girişi engelleyen anlaşmaların ve fiyatların yüksek tutulmasının tehlikeleri ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini öne sürer: "Rakipler çok az olduğunda daima rekabet etmek yerine uzlaşmayı tercih ederler. Yeni bir adayı mahvetmek için ucuzluk yarışına girişebilirler, ama bu yeni aday adımını içeriye atar atmaz onunla anlaşmaya varırlar" (**3. kısım**). Mill bölümü, teknolojileri büyük firmalara ayrıcalık tanıyan endüstriler anlamına gelen "doğal tekeller" devletleştirilmelidir diye bitirir. **9. bölümün** son kısmı küçük ölçekli köylü tarımının savunulması için zemini hazırlar ki Mill bu savunmayı uzun uzadıya II. Kitap'ta yapar.

I. Kitap, 10. bölüm aksiyomatik bir doğru olarak tanımlanan Malthusçu nüfus kuramını ele alır (**2 ve 3. kısımlar**). Mill, İngiltere'deki işçi sınıfı açısından "başkalarıyla yarışa girişme" arzusunun ailelerin büyüklüğünün sınırlandırılması için etkili bir yol olduğunu kabul etmez –bu sav **IV. Kitap, 7. bölüm, 3. kısımda** yeniden ele alınmaktadır. Bu bölümde emek arzının ücretlerdeki bir artışa karşı esnekliğinin çok yüksek olduğu söylenmektedir. Buna karşın nüfus artış hızı 1821 nüfus sayımından beri yavaşlamaktaydı ve "İngiltere'de geçim koşulları ve istihdam hiçbir zaman son kırk yılda olduğu kadar iyileşmemişti (1862)" (**3. kısım**).

I. Kitap, 11. bölüm tasarruf kuramını, yani "gelecekte elde edilecek mallar için şimdiki tüketimden sakınmayı" ele almaktadır. Tasarruf oranı faiz oranının bir fonksiyonu haline getirilmiş (**2. kısım**), fakat fonksi-

yonun parametreleri ayrıntılı bir şekilde "efektif birikim arzusu" başlığı altında (**3. kısım**) tartışılmıştır. Bu bölüm daha önceki 7. bölüm ve 13. bölümün 1. kısmıyla beraber klasiklerin iktisadi kalkınma kuramına katkılarının özünü içerir.

Nihayet **12. bölümde**, "belirli bir tarımsal beceri ve bilgi" düzeyi için ele alınan –bu Senior'a kıyasla sunumdaki bir ilerlemedir– ve ekimin görece kötü toprağa doğru genişlemesi üzerinden doğrulanan, verili bir miktardaki toprağın ekiminde azalan verimler yasası ile karşılaşmaktayız. Mill, tarımsal endüstrinin bu genel yasasının "Politik iktisadın en önemli önermesi" olduğunu ilan ettiğinde Ricardo'nun takipçisi olduğuna şüphe bırakmamaktadır. **3. kısım** Amerikalı iktisatçı Henry Carey'e karşı, genç bir ülkede toprağın verimliliğine ters orantılı olarak işlendiğini savunduğu için eline sopayı almaktadır. Mill, Ricardo'nun tarımdaki iyileştirmelerle ilgili analizini yineleyerek devam eder, ama azalan verimleri telafi eden unsurların açığa çıkarılması konusunda daha derine iner. Aslında telafi edici unsurlar listesi öylesine caziptir ki bu, tarımda tarihsel olarak azalan verimler yönünde bir eğilim olduğu konusunda kuşkuya neden olmaktadır. **13. bölüm** daha önceki üç bölümü gözden geçirir ve iktisadi ilerlemenin esas olarak teknik değişimle tarımda azalan verimler arasındaki bir yarış olarak kavranması gerektiğini söyler. **13. bölümün 2. kısmında** Mill 1820'lerden itibaren İngiltere'de teknik değişimin artan buğday fiyatlarına neden olan güçleri geride bıraktığını, sermayenin nüfustan hızlı arttığını ve yaşam standartlarının yükseldiğini, kısacası Malthusçu nüfus kuramının 40 yılı aşkın bir süredir hükmünün kalmamış olduğunu kabul eder.

8 Sosyalizm

Şimdi de bölüşüm yasalarını ele alan **II. Kitaba** gelelim. "Mülkiyet Hakkında" başlığını taşıyan **1. bölüm** bir özete dayanır. Bu, hak ettiği gibi, kitaptaki en ünlü bölümdür ve iktisadın başlıca eserlerinden bir tanesinde sosyalizm konusunun ilk kez ortaya çıkışına sahne olur. Pek çok açıdan bu bölüm Mill'in kitabının diğer bölümlerinden daha az demodedir. Kuşkusuz, Mill'in tartıştığı Saint-Simon ve Fourier'nin düşünceleri, Marx'ın nispeten tanıdık öğretilerine pek az benzemektedir. Ve Mill'in çağın sosyalizminin hedeflerine yönelik eleştirisinin bugün çok az anlamı vardır. Benzer şekilde merkezi planlama sorununun reddediliş şekli modern okura hayli yüzeysel gelecektir. Ama yine de **3. kısmın** son paragrafında ele alınan ifade özgürlüğü ve zevklerdeki bireysel farklılıklara saygı duyulması konularının, kapitalizm ve sosyalizmin göreli faziletleri hakkındaki büyük tartışma üzerinde bir etkisi vardır. Mill'in sosyalizm kuramına yaklaşımı hayli duygudaşçadır, ama temel soru konusunda sosyalistlerden gerçekten ayrılmaktadır: Kapitalizmde deneyimlenen

toplumsal illetler Mill tarafından özel mülkiyete değil, dizginsiz bireyciliğe ve mülkiyet haklarının kötüye kullanılmasına karşı alınan tedbirlerin yetersizliğine dayandırılır. Yine Mill'in komünizmle –bireylerin üretkenliğinden bağımsız olarak gelirin eşitlendiği bir toplum– farklı maddi ödüller üzerinden verilen teşviklerin korunduğu bir toplum olan sosyalizm arasında yaptığı ayrım da dikkat çekicidir. Bu ayrım Marx'ın sosyalizmde "herkese yeteneğine göre" ilkesi, komünizmde ise "herkese gereksinimine göre" ilkesi uyarınca gelirden pay verilmesi ayrımıyla aynıdır.

9 Gelenek ve bölüşüm yasaları

II. Kitap, 2. bölüm aynı temayı işlemeye devam eder ve emeğin "ürettiği ürünün bütünü üzerinde hak sahibi olduğu" görüşünü, perhizin arz fiyatının aslında pozitif olduğu gerekçesiyle reddeder (**1. kısım**). **3. kısım** Mill'in miras kurumuna karşı, mülkiyet gelirinin bölüşümündeki eşitsizlikleri azaltmak üzere artan oranlı veraset vergileri konulması gerektiğini savunan saldırısıyla başlamaktadır. Toprağın arz fiyatı sıfırdır, o halde toprak üzerindeki mülkiyet hakları yalnızca yararlılık temelinde tasdik edilebilir ve toprak sahipleri pek de ıslahatçı sayılmazlar (**5.** ve **6. kısımlar**). **3. bölüm** kısaca, İngiltere ve İskoçya'dakiler haricinde, dünyada var olan icar sistemlerinden ancak çok azının toplumun bütününün üç sınıflı yapısının tek başına tarımda bir örneğini sunduğunu belirtir. Bu tam da Ricardocu sistemin ihraç edilmesinin zor oluşunun ve Kıta Avrupa'sında genel olarak kabul görmeyişinin nedenidir. Rekabet ve gelenekler hakkındaki **II. Kitap, 4. bölüm**, rekabet modellerinin gerçek dünyaya çabucak uygulanmasına karşı tipik bir Millci uyarı niteliğindedir. Mill'in dünya tarihinin aşamaları olarak "gelenek" ve "rekabet" arasında yaptığı ayrım, çok muhtemeldir ki Maine'nın ünlü "statü" ve "sözleşme" karşıtlığına ve Tönnies'in en az onun kadar ünlü *Gemeinschaft* ve *Gesellschaft* ayrımına ilham kaynağı olmuştur. Bu derin bir bölümdür ve Mill'in genel iktisadi kalkınma kuramına bir katkı daha yapmaktadır (sanki modern kalkınma iktisatçıları Mill'i okuyormuş gibi!). **II. Kitap, 5. bölüm** kölelik hakkındadır, fakat köle devletinin iktisadı hakkında çok az şey söyler. **6.** ve **7. bölümler**, Mill'in kendisine dava edindiği, köylülerin mülk edinmesi sorununu ele alır. Bu konunun çağımız açısından hiçbir önemi yoktur ve okunmadan geçilebilir. Aynısı, diğer icar sistemlerini tartışan sonraki üç bölüm için de geçerlidir.

10 Bölüşümden alınan paylar

II. Kitap, 11-16. bölümler gelirin sınıflar arasındaki bölüşümü kuramı ile ilgilidir. Mill, **11. bölümde** şu "yuvarlak" ifadeyi, ücret fonuna döner sermayenin ücretler ve bütün üretken olmayan emek harcamalarını ödemek için kullanılan kısmı şeklinde tanımlar (**1. kısım**). Bir akım

değişkeni olan ücret giderleri ücret fonu ile dolaşım hızının çarpımına eşittir. Mill herhangi bir dönem içinde ücret fonunun tamamının kullanılması gerekmediğini kabul etse de bu kabulün ima ettiği pratik sonuçları çıkarmaz (**2. kısım**). Mill, Alman yazarların *Parallelttheorie* dedikleri, parasal ücretlerin her zaman gıda fiyatlarıyla aynı yönde değiştiği kuramını reddederek devam eder. Ricardo, diye ileri sürer Mill, ücretlerin uzun dönemde dengede bulunduğunu varsaymıştır; bu varsayım "soyut bilimin amaçları açısından yeterince kullanışlı bir gerçeklik payına sahiptir". Mill, Ricardocu bir iktisatçı için hayli şaşırtıcı bir biçimde Tahıl Yasaları'nın kaldırılmasının işçi sınıfının hayat standartları üzerindeki faydalarını en aza indirger: İşçiler sayılarını sınırlandırmadıkları takdirde reel ücretler ancak "insanları eski yaşam koşullarına geri döndürünceye" kadar artar. bölümün son sayfalarında Mill, Malthusçu kurama dair bütün tartışmayı Britanya gibi bir ülkede nüfus artışındaki azalmanın ücretleri artırıp artırmayacağı sorununa indirger. Mill, nüfus artış hızındaki bir yavaşlamanın ücretleri artıracağının açık olduğunu düşünmektedir ve argümanını da bu düşünceye dayandırır. Elbette ki İngiltere'nin aşırı derecede kalabalık olduğu varsayımıyla hareket eder, ama daha küçük bir nüfusa *sahip olmanın* avantajlarıyla daha düşük bir nüfus *artış hızın*a sahip olmanın avantajlarını ayırt etmeyi başaramaz (3. bölüm, 5. kısma bakınız).

II. Kitabın, **12** ve **13. bölümleri** Malthusçu kuramın pratik sonuçlarını ortaya koymaktadır. Malthusçu kuram, Mill'in elinde aile büyüklüğünün sınırlandırılması yönünde amansız bir argümana dönüşür ve akla gelen bütün siyasi önlemler de doğum hızına etkisi üzerinden tartışılır. "Büyük ailelerin yaratılması, sarhoşluk ya da başka herhangi bir fiziksel aşırılık gibi değerlendirilmediği sürece ahlaki yönden çok az ilerleme sağlanabilir." Mill hiçbir yerde bu bölümlerde olduğu kadar etkili bir biçimde yazmamıştır. Aile büyüklüğünün gönüllü olarak sınırlandırılması umudunu kadınların özgürleşmesi talebiyle birleştirir ve **13. bölüm, 1. kısımda** da, o dönemde açık bir şekilde dile getirilemeyecek kadar aşırı sayılan bir düşünce olan, doğum kontrol yöntemlerinin kullanılmasının gerekliliğini savunmaya çok yaklaşır.

14. bölüm *Ulusların Zenginliği* I. Kitap, 10. bölüm hakkında bir dizi yorumdan oluşmaktadır. Ancak burada, Smith'in ücretlerin yapısı ile ilgili kuramına yeni bir katkı yapılmış, rekabetçi olmayan gruplar kavramı geliştirilmiştir. Mill bu ayrıma Smith'in "çok güvendiği" kuyumcuları göz önünde bulundurarak ulaşmış gibi görünmektedir. Bu örnekten hareketle yaptığı genellemeyle, emeğin farklı düzeyleri arasında "ırsi bir kast ayrımı" olduğu sonucunu çıkarmaktadır; bu, "Adam Smith ve diğer politik iktisatçıların çok az hesaba kattığı bir etmenler kümesidir" (**2. kısım**).

II. Kitap, 15. bölüm "en iyi menkul kıymetin ödediği cari faiz oranı" ile ölçülen "perhizin sağladığı gelir" olarak değerlendirilen ve "toplum

tarafından bugün ve geleceğe atfedilen karşılaştırmalı değeri" ifade ettiği söylenen kârın çözümlenmesiyle, bölüşüm konusunun ele alınışını tamamlar (**1. kısım**) –bu, klasik kâr kuramının aslında bir faiz kuramı olduğu yönünde daha önce ileri sürdüğümüz görüşe iyi bir örnek teşkil etmektedir (4. bölüm, 2. kısma bakınız). **5. kısım** "kârın kaynağının emeğin geçimi için gereksinim duyduğundan daha fazla üretmesi" olduğunu belirtir. Bu kesinlikle perhiz kuramından farklı bir Marksist sömürü kuramı değildir. Emeğin *fiziksel olarak* üretken olması, başka etmenlerin bulunmadığı koşullarda, *değer* ürettiği anlamına gelmez ve kâr ise iki değer arasındaki farktır. Burada sermayenin tamamının döner sermayeden oluştuğu söylenmekte, sabit sermayenin kendisi geçmişte avans olarak ödenen ücretler olarak değerlendirilmektedir (**6. kısım**). Bu anlamda Mill, Ricardo'nun izinden giderek kâr oranını, rant geliri getirmeyen toprak üzerinde kârların ücretlere oranına bağımlı kılmaktadır. Mill, Ricardo'nun "kârlar ücretlere bağlıdır" hükmünü şu şekilde değiştirmeyi önerir: Kârlar emeğin maliyetine bağlıdır. İşveren açısından emeğin maliyeti –Mill bununla birim çıktı başına düşen ücret maliyetlerini kastediyor gibi görünmektedir– ise parasal ücretler ve emeğin ortalama üretkenliğinin bir fonksiyonu olarak açıklanmıştır. Ricardo'nun temel kuramının bu yeniden formülasyonu fena halde yanıltıcıdır: Kâr oranı, sadece sermayenin üretkenliği sabit olduğu zaman birim çıktı başına düşen ücret maliyetlerine bağlı olur. **II. Kitap, 16. bölüm** Ricardo'nun rant kuramının mükemmel bir özetini, bazı popüler çağdaş eleştirilerin çürütülmesiyle birlikte verir.

11 Perhize dayalı faiz kuramı

Bugüne kadar ortaya atılmış farklı faiz kuramlarına hakkını teslim etmek gibi bir pozisyonda olmasak da perhize dayalı faiz kuramı üzerinde biraz daha durmadan geçersek yazık olur. Perhiz kuramı, tam bir faiz kuramı değildir. O yalnızca tasarruf arzına dair bir kuramdır ve tutumlulukla yatırım talebini açık bir biçimde ilişkilendirmemektedir. Mill, perhiz kuramı düşüncesini Nassau Senior'dan almış ama onun formülasyonunu geliştirmiştir. Senior tasarruflardan sanki sabit bir öznel maliyet altında sürdürülüyormuş gibi söz etmiş ve tasarrufların farklı kişisel olumsuz faydasını bütünüyle göz ardı etmiştir. Bu yaklaşım, kuramla, gelirin hemen kullanılmasının üst gelir grupları açısından hiç de ızdırap erici olmayacağı gerçeği temelinde alay edilmesini beraberinde getirmiştir. "Perhizin ödülü" ifadesinin kendisi rant gelirinin meşrulaştırılması için kullanılan üstünkörü bir önermedir ve birçok Marksist yazar halen perhiz kuramını tam da bu şekilde yorumlamaya devam etmektedir. Oysa tasarruf arzı eğrisi pozitif eğime sahiptir, tam olarak yatay değildir ve faiz oranı da perhizin

marjinal arz fiyatı tarafından belirlenir. Zengin bir ekonomide bu marjinal fedakârlık çok küçük ve birçok birey açısından tasarrufu teşvik edecek düzeyden hayli uzak olabilir. Rant gelirlerinin büyük kısmı, Mill'in açıklığa kavuşturduğu gibi, kendi çabası olmaksızın tasarruf sahibinin payına düşen marjiçi artıklardan, yani Ricardocu anlamda saf "rantlardan" oluşur. Ve elbette kuramda bu şekilde edinilen özel mülkiyeti onaylayan hiçbir şey bulunmamaktadır. Perhiz, sermaye birikimi için gerekliyse bir bütün olarak toplum da en az özel şahıslar kadar onun yükünü sırtlanabilir.

Perhizin iki olası anlamı bulunmaktadır. Perhiz, sermayenin *yaratılması* için katlanılmak zorunda olunan bir fedakârlık anlamına gelebilir: Tasarruf ederek mülkiyetimizin değerinin üzerine bir şeyler ekleriz ve bunu yalnızca mülkiyetten elde ettiğimiz cari geliri tüketmekten kaçınarak yapabiliriz. Bu, "perhize" Senior'un yüklediği anlamdır. Ancak mülkün şimdiki sahibi servetini miras yoluyla elde etmiş, dolaysıyla bir başkasının perhizinden kaynaklanan gelirin sefasını sürüyor olabilir. O halde Senior miras yoluyla elde edilen mülkün getirisinin faizin değil, rantın doğası olduğunu iddia etmeliydi. Senior'un sunumunda perhiz, net tasarrufun tanım gereği sıfır olduğu durağan bir ekonomide ortadan kalkacaktır. Mill'e gelene kadar Casselci bir perhiz görüşüne ulaşılmamıştır: Kişinin sermayesini *tüketmekten* kaçınmasının ödülü... Mülkiyet, sahibine mülkünü tüketme hakkını bahşeder; mülk sahibi bunu yapmayı başaramazsa bu gücü kullanmaktan kaçınmaktadır. Ama neden bir mülk sahibini servetini tüketmediği için ödüllendirmek gerekli olsun? Çünkü herkes, kısmen daha sonraki tarihe kadar ölmüş olma ihtimali bulunduğu için rasyonel nedenlerle, kısmen de gelecekte yapacağı tüketime gerçek değerini atfetme iradesini gösteremediği için bugünün tüketimini yarının tüketimine tercih eder. "Zaman tercihinin" nedenleri ne Senior ne de Mill tarafından açıkça ortaya konulabilmiştir, ama ana fikir her ikisinde de mevcuttur (12. bölüm, 3. kısma bakınız). İnsanlar, bugün vazgeçtikleri tüketim için gelecekte daha fazla tüketim yapacakları konusunda kendilerine bir teminat verilmediği takdirde sahip oldukları satın alma gücünü kullanmaktan sakınmayacaktır. Faiz elde etmek konusunda ısrar edeceklerdir ve faiz oranı da, diyebiliriz ki, Mill'in belirttiği gibi "belirli bir toplumda bugüne ve geleceğe verilen karşılaştırmalı değeri" ölçer.

Zaman zaman kapitalist bir toplumda *faiz* oranının normal koşullarda pozitif olmasının tek nedeninin *kâr* oranının pozitif olması beklentisi olduğu söylenir. Sermayenin kullanılmasının üretim yönünden yaratacağı avantajlar pozitif olduğu takdirde cari satın alma gücü zorunlu olarak gelecekteki aynı miktarda satın alma gücünden daha değerli olacaktır, çünkü bugünkü satın alma gücü sahibinin üretime yatırım yapmasına ve maliyet-

lerinin üzerinde net bir artık elde etmesine olanak sağlar. Öyleyse büyüyen bir ekonomide insanların pozitif bir zaman tercihine sahip olması hiç de şaşırtıcı değildir: Faiz oranının pozitif olması olgusu, insanların sermayelerini kullanmaksızın bekletmeleri karşılığında bir ödülün olmaması halinde onu tüketeceklerini kanıtlamaz. Ancak bu argüman yanıltıcıdır, çünkü bu, faiz oranının yalnızca üretkenlikle ilgili değerlendirmeler tarafından, yani kredi piyasasının talep yönü tarafından belirlendiği anlamına gelmektedir. Faiz oranı hem üretkenlik *hem de* tasarruf tarafından belirlenir. Perhizin rolü yatırım süreci üzerinde bir fren işlevi görmesidir; eğer tasarruf etmenin herhangi bir fedakârlık boyutu olmasaydı tasarruf arzı büyük olasılıkla sonsuza kadar artırılabilirdi. Dolayısıyla yatırımın net getirisinin olduğu gerçeği, yatırımın sermayenin net getirisini sıfıra indirmesine yetecek kadar büyük bir tasarruf akımı üretmelidir.

Ayrıca salt zaman tercihi tarafından yaratılan faiz Adam Smith'in, herhangi bir sermaye sahipliğinin olmadığı, dolayısıyla kâr gelirinin de bulunmadığı "vahşi" toplumunda bile var olabilir. Avcılardan bazıları avladıkları geyiklerden daha fazlasını tüketirken diğerlerinin mevcut avlarını tüketmeyi erteleditklerini varsayalım. Bu durumda ikinci grup mevcut avlarının bir kısmını, gelecekte elde edilecek avlardan daha büyük bir pay almak koşuluyla ilk gruba ödünç verebilir. Eğer "ihtiyatsız" avcıların sayısı "ihtiyatlı" olanlardan fazlaysa faiz oranı pozitif olacaktır: Bugün elde edilecek geyik gelecekte elde edilecek geyikten daha pahalı olacak ve bu nedenle geyiğin fiyatı artık sadece onu yakalamak için gereken emek miktarı tarafından belirlenmeyecektir.

Perhize dayalı faiz kuramı, başka faiz kuramları gibi sermayenin kıt oluşunu açıklamaya çalışır. Neden sermaye sahipliği gelir getirmektedir? Sermayenin kıt olduğunu söylemek, tasarrufun bir tür toplumsal maliyeti olduğunu söylemek anlamına gelmektedir: Sermaye stokunu artırmanın toplumsal maliyeti, cari tüketimin yatırıma yönlendirilmesidir. Bugün daha fazla yatırım yapıp, daha az tüketerek gelecekteki hasılayı belirsiz ölçüde artırmak daima mümkündür. Fakat cari yatırımın sonuçları ancak belirli bir zaman geçtikten sonra ortaya çıkar: Bütün yatırım faaliyetlerinde bir "bekleme" boyutu vardır. "Beklemenin" arzı sınırlı olduğu için sermaye kıttır.

Şüphesiz ki "beklemek", Senior'un ona yüklediği "sahip olduklarının üretken olmayan bir biçimde kullanılmasından sakınan kişinin davranışı" anlamında ele alındığında "perhizle" anlamdaş olan nötr bir kavramdır. Fakat bekleme kuramı, kelimesi kelimesine yorumlanan perhiz kuramının zayıflıklarından kaçınmaktadır. Perhiz kuramı tasarrufun faiz oranının bir fonksiyonu olduğunu varsayar ve bu zeminde ayakta kalır veya çöker.

Ancak kapitalist bir ekonomide tasarrufların büyük kısmının geçmişte kazanılmış kârlardan yapılan ticari tasarruflar olduğu ve bunların faiz oranından çok az etkilendiği bilinmektedir. Senior bile şunu kabul etmişti: "Sermayeler genel olarak zamanla alışkanlığa dönüşen birikime dönük edimlerle elde edilen küçük başlangıçlardan hareketle oluşturulur. Kapitalist, bir süre sonra sermayesinin hayatının en büyük işi olduğunu anlar ve kârının giderek daha büyük bir kısmını bir haz nesnesi olarak değil, bir amaca varmanın aracı olarak görmeye başlar." Ayrıca yüksek gelir gruplarında kişisel tasarruflar büyük ölçüde istemsizdir ve gelirin alışılmış harcama düzeylerini aşmasının bir sonucudur. Sermayenin yağmalanmasına karşı toplumsal tabuların etkisi ve tasarruf eylemini sarmalayan hale de, faizin uyardığı tasarruf yaklaşımına çok az yer bırakmaktadır. Mill, "ulusal sermayenin artırılmasını sağlayan tasarruflar genellikle kişilerin yaşam şartları diye adlandırılan koşullarını iyileştirme ya da çocuklar ve başkaları için daha iyi koşullar hazırlama arzusundan kaynaklanır" demektedir. Bu argüman yine de fazla ileri götürülmemelidir. Tasarruflar kuşkusuz gelir düzeyinin ve gelir dağılımının bir fonksiyonudur, ama tasarruflar aynı zamanda faiz oranına da bağlıdır. "Perhiz" yerine "beklemekten" bahsetmenin avantajı, kendimizi en baştan tasarruf arzı eğrisinin doğasına emanet etmememizi, ayrıca sermaye stoku artırılıyorsa bir toplumsal fedakârlık ihtiyacını ortaya çıkaran ana unsura, zamana, gereken vurguyu yapmamızı sağlamasıdır.

Perhize dayalı faiz kuramı kaba saba bir apoloji olmanın ötesine geçmektedir. Esas itibarıyla bu kuram, klasik ücret fonu öğretisinin içerdiği sermaye kavrayışından türetilen mantıksal bir çıkarımdır. Eğer sermaye esasen işçilere ödenen "avanslardan" oluşuyorsa faiz oranı da gelecekteki ücret malları ve bunun dışındaki mallar karşılığında şimdiki ücret mallarını ödünç verebilenlere sunulan ödüldür.

12 Değer kuramı

Mill'in kitabının özgün yapısı nedeniyle ve muhtemelen küçük meselelere dönmeden evvel büyük sorulara yanıt verme arzusu dolayısıyla faktör fiyatlarının tespit edilmesi konusu ürün fiyatlarının belirlenmesiyle ilgili henüz hiçbir şey söylenmemişken tartışılmaktadır. **III. Kitap, 1. bölüm** en sonunda, "kullanım değeri", "değişim değeri", "genel değişim değeri", "fiyat" ve benzeri terimlerin anlamını açıklığa kavuşturmakla işe başlayarak değer konusuna girer. Mill bir metanın değerinin, o metanın nispi fiyatları kendi aralarında değişmeyen diğer tüm metalar üzerindeki satın alma gücüyle ilişki içinde ele alınmasının uygun olacağını savunmaktadır. Başka bir deyişle buğdayın fiyatı bileşik bir meta sepetinin

sabit fiyatıyla karşılaştırılmaktadır. Bu, tarımda maliyet azaltıcı gelişmeler aracılığıyla buğdayın nispi fiyatının düşürülmesi konusundan, bunun diğer metalar üzerindeki bağıl etkisini belirlemek zorunda kalmaksızın bahsedilebilmesini mümkün kılacaktır (**2. kısım**). Bu Marshall'ın kısmi denge analizi yönteminden başka bir şey değildir. Mill değerin esas itibarıyla göreli bir kavram olduğunu belirterek devam eder: "Değerlerin genel artışı söz konusu olamaz" (**4. kısım**). Mill tartışmayı rekabet koşulları altında üretilen mallarla sınırlı tutmuştur (**5. kısım**).

III. Kitap, 2. bölüm arz ve talep kavramlarını takdim etmektedir. İmalat sabit maliyetle sürdürülürken tarım artan maliyetlerle devam eder (**2. kısım**). Talep, Adam Smith'in terime yüklediği, bir metanın "doğal fiyatını" gerçekleştiren talep anlamında değil, talebin satın alma gücü tarafından desteklenmesi şeklindeki sıradan anlamında "etkin (efektif) talep" olarak tanımlanmaktadır. Satışa sunulan miktar anlamına gelen arz ve satın alma gücünü elinde bulunduranların satın alma arzusu anlamına gelen talep üzerinden Mill, bir miktarla bir arzu, yani "hiçbir ortak paydası olmayan iki şey" arasında nasıl bir oranın olabileceği sorusunu sormaktadır (**3. kısım**). Mill, bir talep eğrisi çizmeksizin, talebin kendisinin fiyatın bir fonksiyonu olan bir miktar çizelgesi olması nedeniyle, talebin fiyatı belirlediğinin kesinlikle farkındadır. Aslında Mill hayli açık bir biçimde denge fiyatının arz ve talebi eşitlediğini, fiyatları belirleyenin arz ve talep arasındaki bir oran olmadığını göstermiştir: "Uygun matematiksel analoji, bir *denklemdir*" (**4. kısım**). Bu Mill'i Marshallcı kesişimin mucidi mi yapar? Ne yazık ki hayır, çünkü Cournot ondan on yıl önce arz ve talep eğrilerini çizmiş ve Mill, en nihayetinde onun kadar mesafe kat edememiştir.

Nispi fiyatları açıklamak amacıyla Mill malları üç grup altında toplar: (1) Bütünüyle arz esnekliğinden yoksun ya da "arz yönünden mutlak anlamda sınırlı olanlar", (2) bütünüyle arz esnekliğine sahip ya da "maliyet artışı olmaksızın sınırsızca artırılmaya yatkın olanlar" ve (3) göreli arz esnekliğine sahip ya da "maliyet artışıyla birlikte sınırsızca artırılmaya yatkın olanlar" (**2. bölüm, 3 ve 5. kısımlar** ve **3. bölüm**) (şekil 6.1'e bakınız). İlk sınıftaki malların değeri, diye belirtir, yalnızca talep tarafından belirlenir; ikinci sınıftakilerin değeri "başka bir yasa", yani üretim maliyeti ve üçüncü sınıftakilerin değeri de "mevcut koşullar içinde en olumsuz olanındaki" üretim maliyetleri tarafından belirlenir. Mill'in aklında talep-belirlenimli fiyatlarla (I. durum) arz-belirlenimli fiyatlar (II. durum) arasındaki ayrım vardır, ancak Mill arz-talep yasasının bütünüyle genel olduğunu ve her iki durumu da kapsadığını belirtmeyi başaramaz (III. durum). Ayrıca arzın sıfır esnekliğe sahip olması kısa döneme ait bir görüngüyken –yeniden üretilebilir tüm mallar yeterli zaman içinde artırılabilir– sabit maliyetlerin tipik olarak uzun dönemde ortaya

çıktığı konusunda hiçbir kuşkuya yer bırakmaz. Ama Mill, Ricardo'nun maliyetlerin belirlediği uzun dönem fiyatları ile arz ve talep tarafından belirlenen kısa dönem fiyatları arasında yaptığı yanıltıcı ayrımı sürdürür. Bu yine de öze değil, teminolojiye dair bir hata gibi görünmektedir. Her ne kadar Mill arz-talep yasası hakkında uygunsuz bir biçimde "üretim maliyetinden önceki değer yasası" diye konuşsa da III. Kitabın 9. bölümünde "üretim maliyetinin arz üzerinde hiçbir etkisi bulunmasaydı değer üzerinde de hiçbir etkisi olmayacağını" ileri sürmektedir. **III. Kitap, 3. bölüm, 1. kısımda** Mill hatalı bir biçimde uzun dönem fiyatını, bir dizi kısa dönem piyasa fiyatının ortalama trend değeri olarak tanımlamaktadır. Kısa ve uzun dönem arasındaki ayrım esasen kısa ve uzun bir zaman kesiti arasındaki ayrım değildir (10. bölüm, 1. kısma bakınız). Ve bir zaman serisinin en küçük kare trendi, durağan uzun dönem dengesindeki fiyatı yansıtmaz.

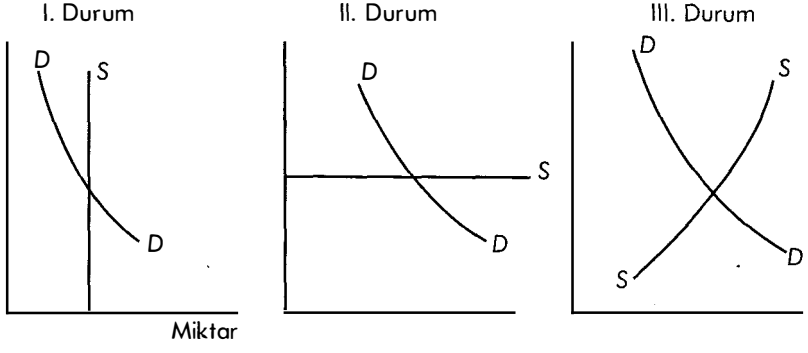

Şekil 6.1

III. Kitap, 4. bölüm değerin temelde malları üretmek için gerekli olan emek miktarına bağlı olduğu öğretisiyle başlamaktadır (**1. kısım**). Bütün endüstrilerde sermaye-emek oranı eşitken nispi fiyatlar ücret oranlarındaki değişikliklerden etkilenmez (**2. kısım**). Farklı beceri düzeylerindeki emek tarafından üretilen metaların fiyatları göreli ücretlerden etkilenir, ancak "değerdeki *farklılıkların* nedenleri" ele alınırken "asıl önem taşıyan emek miktarıdır" (**3. kısım**). Ancak eşit miktarda homojen emek tarafından üretilen şarap ve kumaş aynı fiyatla satılmayacaktır, çünkü şarabın "diğerine kıyasla daha uzun bir süre boyunca kâr getirmesi istenir" ve "bu örnekte makinelerle üretilen bütün metalar, en azından yaklaşık olarak, şaraba uydurulur" (**5. kısım**). Aslında 5. kısmın tamamı Ricardo'nun değer üzerine olan ilk bölümünün mükemmel bir özetidir –Ricardo'nun otuz sayfada söylediği Mill'in üç sayfasını almıştır.

III. Kitap, 4. bölüm, 6. kısım ve **5. bölüm** rant kavramını, arz esnekliği bulunmayan bütün mallara ve faktörlere geneller. Böyle du-

rumlarda fiyatlar daima marjinal maliyetler tarafından belirlenir ve "bir metayı üretmenin getirdiği farklı avantajlar için ödenen fiyat, o metanın genel üretim maliyetleri içinde yer almaz". Diğer yandan rant, söz konusu faktörün alternatif kullanımları bulunuyorsa fiyatı etkileyen bir üretim harcamasıdır. **6. bölüm** önceki beş bölümü özetlemekte ve özel bir yorumu gerektirmemektedir.

Konuyu toparlamak için okurun artık **III. Kitap, 15** ve **16. bölümlere** dönmesi gerekiyor. 15. bölüm Ricardo'nun felsefe taşı arayışının, yani nispi fiyatlardaki değişimin kaynağını belirlemek üzere değişmeyen bir ölçü birimi bulma çabasının kısa ama ilginç bir özetidir. "Politik iktisatçıların peşinde oldukları şey", diye öne sürer Mill, "aynı zaman ve mekandaki şeylerin değerinin bir ölçüsü değil, aynı şeyin farklı zaman ve mekanlardaki değerinin bir ölçüsüdür". "Peşinde olunan bu şeyin" elde edilmesi imkansızdır; Mill bunu kabul etmektedir. Mill'in bu güçlüğün bir fiyat endeksiyle çözülebileceğini hiç düşünmemiş olması önemlidir. Mill endeks sayıları kavramına gayet aşinaydı, ama çoğu çağdaşı gibi o da bütün mallar için makul bir fiyat endeksinin oluşturulabileceğine inanmıyordu. "Genel bir değişim değeri ölçüsü" söz konusu değilken, diye devam eder Mill, "yazarlar, aslında üretim maliyetlerinin bir ölçüsü olarak ifade edilmesi daha uygun olan, değer ölçüsü adı altında", yani "bir metanın değerini sırf ölçüyle karşılaştırarak, ölçüyü özel olarak başka herhangi bir metaya bağlamaksızın, tespit etmenin bir aracını bulma düşüncesini ortaya attılar". Bu Ricardo'nun "değerin değişmeyen ölçüsü" düşüncesinin mükemmel bir anlatımıdır. Ancak Mill böylesi bir değişmeyen "üretim maliyeti ölçüsünün" nasıl oluşturulabileceği konusunda bir şey söylemez. Ve bu tam da sorunun sonraki 112 yıl boyunca bırakıldığı noktadır (4. bölüm, 31. kısma bakınız).

"Değere İlişkin Bazı Özgün Örnekler" başlığını taşıyan **III. Kitap, 16. bölüm** iktisat yazınında bileşik maliyetlerin ilk kez ortaya çıktığı yerdir (**1. kısım**). Mill iki malın sabit oranlarla üretildiği bir örneği ele almakta ve ürünlerden her birinin fiyatının, iki fiyatın toplamının bileşik maliyete eşit olması koşuluna tabi olan piyasaları dengeye getirecek fiyatlar olması gerektiğini göstermektedir. Bileşik maliyetler örneği, emek değer kuramına yeni bir nitelik kazandırır. Tek faktörlü bir ekonomide bile bileşik malların –örneğin geyik eti ve geyik derisi gibi– nispi fiyatları arz tarafından olduğu gibi, talep tarafından da belirlenmektedir.

13 Paranın miktar kuramı

III. Kitap, 7. bölüm değerli madenlerin değişim aracı olarak kullanılmasının avantajları hakkında standart bir on dokuzuncu yüzyıl ders kitabı yaklaşımı sunmaktadır. Bu bölümün son sayfası paranın "nötralitesini" en uzlaşmaz şekliyle ortaya koyar, ancak **III. Kitap, 8. bölüm,**

2. kısımda insanların normalde nakit bakiyelerini "gelecekte ortaya çıkabilecek beklenmedik olaylara karşı bir rezerv olarak" tuttukları söylenir. Para arzındaki bir artış, "farklı metalara olan talebin oranlarında herhangi bir değişim söz konusu değilse" fiyatlarda orantılı bir artışa neden olur. Bu, daha önce fazla nakdin bireysel bakiyelerin büyüklüğüne tam olarak orantılı bir biçimde "nötr" dağılımı diye adlandırdığımız durumun mükemmel bir anlatımıdır (5. bölüm, 7. kısma bakınız). Cantillon gibi Mill de para miktarının artırılmasının nispi fiyatları değiştirebileceğini kavramıştı. Bu olasılığı göz ardı ettiğimizde ve yegâne ödeme aracının madeni para ve paraya çevrilebilir kağıt olması kaydıyla, paranın değeri dolaşımdaki paranın miktarıyla ters orantılı değişir. Dolaşım hızı **8. bölüm, 3. kısımda** tartışılmakta ve dolaşım hızının "hareket kuramı" ile "durgunluk kuramı" arasında ayrım yapılmaktadır. Değişim denklemi, $MV = PT$, anlaşılır bir şekilde kelimelerle ifade edilmiştir. Mill'in M'nin dışında bıraktığı banka kredisi meseleyi daha karmaşık hale getirir ve Mill, ödeme yeteneği olan paradan oluşan banka rezervlerinin mevduatlara oranının daima sabit olduğunu yadsıdığından, basitçe banka kredisini dolaşımdaki paraya dahil etmek istememiştir (**4. kısım**). Mill tek başına M'deki bir artışın, para istifleniyorsa ve benzer şekilde M'deki artış T'deki artışla aynı hızda yürüyorsa fiyatları artırmayacağına işaret etmektedir.

Bütün bu söylenenler arz-talep yasasının doğrudan bir uygulamasıdır, ancak bir sonraki bölümde altın ve gümüşün uzun dönemdeki değeri üretim maliyetine bağlı kılınmıştır. Paranın miktar kuramının "metalizmle", yani para olarak kullanılan madenlere uygulanan emek değer kuramıyla uyumsuz olmadığını daha önce belirtmiştik (4. bölüm, 26. kısma bakınız). Eğer altın "doğal" fiyatının üzerine çıkarsa fiyat düzeyi düşer ve altın üreticileri bütün girdileri daha az altınla satın alabilir; bu durumda altın üretimi, altın bir kez daha doğal değerine ulaşana kadar artar. Fakat Mill'in kendisinin de gözlemlediği gibi altının son derece dayanıklı olması ve altın stokunun altın madenlerinin yıllık üretimine kıyasla büyük olması nedeniyle böyle bir intibak süreci ancak yavaş bir biçimde gerçekleşir. Dolayısıyla altının üretim maliyetinin, büyük ölçüde gerçekten dolaşımda bulunan para miktarı tarafından belirlenen fiyatlar üzerinde çok az etkisi olur (**9. bölüm, 3. kısım**).

Bimetalizm hakkındaki **III. Kitap, 10. bölüm** önemli bir şey içermez. Mill sermayenin basitçe para çarkı döndürülerek yaratılabileceği şeklindeki popüler yanılgıyı reddetme hevesiyle banka kredisinin sermayeyi bir alandan diğerine yönlendirmekten –**I. Kitap, 11. bölüm, 1. kısımda** bir kenara bıraktığı tam kapasite varsayımı– daha fazlasını yapabileceğini yadsımaktadır. 1844 tarihli *Denemeler*'inde Mill, zorunlu tasarruf öğretisini benimsemiştir. *İlkeler*'in ilk baskısında ise zorunlu tasarruf öğretisinden bahsetmez bile... Ancak 1865'te basılan altıncı

baskıda enflasyonun, sermaye stoku halihazırda tam kapasiteyle kullanımda olsa bile kaynakları lüks mallar üreten sektörden sermaye malları üreten sektöre yönelterek "sermaye yaratabileceğini" kabul eden bir dipnot eklemiştir.

III. Kitap, 11. bölümün geri kalan kısmı çağın kredi araçlarının doğasını Thornton'dan kopyalanan alıntılar aracılığıyla tanımlamaktadır. **12. bölüm**, kredi arzı altın arzına bağlı olduğu takdirde maden arzındaki bir artış gibi banka kredisinin de fiyatlar üzerinde etkili olacağını göstermektedir. Konvertibl para standardı kapsamında fiyatlar, bunu telafi eden bir altın çıkışını harekete geçirmeksizin uzun süre artamazlar. Fakat kağıt konvertibl olmadığında esnek bir para birimi 1824'te olduğu gibi daha sonraki yıllarda çöküşe neden olan spekülatif bir patlamayı teşvik edebilir: "Bu ticari kriz denilen aşırı durumun ideal bir örneğidir" (**2. kısım**). 1847 krizi ise demiryolu patlaması ve o zamana kadar eşi görülmemiş düzeydeki tahıl ithalatı nedeniyle para piyasasından büyük miktarda para çekilmesine bağlı olarak faiz oranlarındaki keskin artışın sonucunda ortaya çıkmıştır. **12. bölüm, 4. kısımdan** itibaren, Para Okulu'nun banknotların gerçekte çek defteri kredisini kontrol edeceği öğretisini reddeden **8. kısım** dışında fazla önem taşımaz.

14 Enflasyon

III. Kitap, 13. bölüm uzun uzadıya, 1797-1821 arasında mevcut olduğu gibi konvertibl olmayan bir kağıt para birimi üzerinde durmaktadır. Konvertibl bir para birimi aşırı miktarda tedavül edilemez, çünkü madeni paraların ve banknotların külçeye dönüştürülmesi bunu denetim altında tutar (**1. kısım**). Ancak konvertibl olmayan bir para aşırı miktarda tedavül edilebilir; buradaki ölçüt külçenin piyasa fiyatının, sikke cinsinden ödemeler askıya alınmadan önce sabitlenmiş olan darphane fiyatının üzerine çıkıp çıkmadığıdır (**2. kısım**). Bu yalnızca Ricardo'nun argümanın bir tekrarıdır ve üstelik hiç de eleştirel bir yineleme değildir. **3.** ve **4. kısımlar** karşılaştırmalı statik analiz temelinde enflasyonist etkiye sahip kağıt para sistemlerine hücum eder. *M*'yi artırma sürecinin *T*'yi uyarabileceği yönündeki Hume-Cantillon argümanı açımlanır, ama dogmatik bir şekilde bazılarının kazanımlarının diğerlerinin kayıplarıyla eşleştiği gerekçesiyle reddedilir: "Fiyatların genel ve kalıcı bir biçimde artmasının ... birilerinin zararına olmadan başkalarının yararına olması mümkün değildir" (**5. kısım**). Mill, atıl kaynakların bulunmasına ya da bulunmamasına herhangi bir atıf yapmadan birden bire on sekizinci yüzyıl iktisatçılarının hiçbir zaman aklına gelmemiş olan yeni bir enflasyon yanlısı argüman ortaya atar: Fiyatlardaki bir artış borcun reel değerini azaltır ve böylece borçluların lehine, alacaklıların aleyhine bir durum yaratır; artık "üretken sınıf ... üretken olmayanlara genel olarak büyük

miktarda borçludur ... özellikle de ulusal borç dahil edildiğinde"... Bu argümanın, o zamandan beri "sürünen enflasyonun" yararlarına ilişkin öğretinin repertuarına girmiş olduğunu anlıyoruz. Ancak Mill bu argümanı sunduktan hemen sonra eşitlik temelinde onu bir kenara bırakır. Öyleyse "para ticareti canlandırır" öğretisinin reddedilmesinin, zorunlu tasarrufun dipnotta benimsenmesiyle ve borçlu-alacaklı argümanıyla, herhangi bir uzlaştırma çabasına girişilmeksizin, yan yana bulunmasına izin vermiştir. Bu, *İlkeler*'in dördüncü baskısı "Doğadaki Para Miktarını Artırma Yasası" –California ve Avustralya'da 1848'de gerçekleştirilen altın keşifleri – Birleşik Krallık'ın altın para miktarını aşağı yukarı yüzde 30 artırdığı bir sırada, 1857'de, çıktığından, daha da dikkate değer bir tespit haline gelmektedir. Bu sekiz sene refahın had safhada arttığı yıllardır ve canlılık büyük ölçüde altın girişinin yararlı etkilerine bağlanmıştır.

15 Ödünç verilebilir fonlar kuramı

Faiz oranının belirlenmesi hakkındaki **III. Kitap, 23. bölüme** geçiyoruz. Sermayenin elde ettiği brüt kâr, diye ileri sürer Mill, yönetim için ödenen ücretlerden, bir risk priminden ve faizden oluşur (**1. kısım**). Mill uzun uzun perhiz nedeniyle faiz elde eden kapitalistle üstlendiği risk karşılığında bir tazminat elde eden "işveren" –biz olsak "girişimci" derdik– arasında ayrım yapar. Faiz oranı ödünç verilebilir fonların arz ve talebi tarafından belirlenir. Borç talebi, yatırım talebi artı devletin talebi artı toprak sahiplerinin üretken olmayan tüketimleri için talebinden; fon arzı ise, tasarruflar artı bankaların tedavül ettiği kağıt para artı banka mevduatlarından oluşur (**2. kısım**). Faiz oranı, arz ve talebin faiz oranından bağımsız olarak değişmesi nedeniyle değişime tabidir (**3.** ve **4. kısımlar**). Bu kısım, klasik iktisatçıların piyasa faiz oranıyla sermayenin randımanı arasında hiçbir zaman ayrım yapmadıkları düşüncesini gidermek durumundadır. Mill, tek başına para miktarının faiz oranı üzerinde hiçbir etkisi olmadığını, ancak para miktarındaki bir değişimin faiz oranını zorunlu olarak değiştirdiğini de gözlemlemiştir (**4. kısım**). Enflasyon, konvertibl olmayan kağıtların tedavül edilmesiyle finanse edilen kamu harcamalarına bağlı olduğunda "süreç içinde" faiz oranını *yükseltir*, fakat ilave banka kredisi ya da altın girişi faiz oranını *azaltma* eğilimi taşır. Denge durumunda piyasa faiz oranı sermayenin getirisine eşit olmak zorundadır; öyleyse faiz oranı nihai olarak reel güçler tarafından belirlenir.

16 Say Yasası

Şimdi de aşırı tasarrufun olanaklı olduğu tezini reddeden **III. Kitap, 14. bölüme** geliyoruz. Malthus, Chalmers ve Sismondi'nin öğretisi, diye itiraf eder Mill, "özünde o kadar çok tutarsızlık barındırır ki onun herhangi bir anlatımını sunmakta zorluk çektiğimi hissediyorum". Mill, argüma-

nın özünün, hızlı sermaye birikimi nedeniyle satın alma gücünün yetersiz kalması sonucunda bütün üreticilerin maliyetlerini karşılayan fiyatlarla satış yapmasının mümkün olamayabileceği olduğunu göstererek devam eder. **4. kısımda** yer alan, ticari bir kriz sırasında "gerçekten de bütün metaların para talebinden fazla olduğu, başka bir ifadeyle para arzının yetersiz olduğunu" ileri süren ifade ki bu Walras Yasası'nın açık bir gösterimidir, dikkat çekicidir (5. bölüm 1. kısma bakınız). Mill, aşırı tasarruf kuramının kısıtlayıcı politikaları cesaretlendirmesinden korktuğunu belirtir. Chalmers, der Mill, "kazanç arayışı içindeki kapitalistlerin ahlaki olarak kısıtlanmasını önermekteyken, Sismondi makinelere karşı çıkmaktadır".

17 Para-bankacılık tartışması

Karışık bir para rejimi altında fiyat istikrarının nasıl sağlanacağı sorunuyla ilgili olan **III. Kitap, 22.** ve **24. bölümler** art arda okunmalıdır.

Mill'in konumunun takdir edilmesi için, onun kuşağını para biriminin düzenlenmesi konusunda bölen büyük anlaşmazlığın arka planını kabaca da olsa kavramak durumundayız. Ricardo *belirli bir* para birimi ilkesi ortaya atmıştı: Bir altın-kağıt para bileşiminin salt madenden oluşan para ile aynı yönde değişmesi sağlanmalı, böylece bu para biriminin otomatik olarak altın giriş ve çıkışlarına tepki vermesi temin edilmelidir. Ricardo'nun zamanında tedavül edilen kağıt paranın konvertibl olmaması olgusu bir çeşit parasal düzenlemeyi zorunlu kılmaktaydı. 1821'de sikke cinsinden ödemelerin yeniden başlamasıyla kendi başına konvertibilitenin paraya istikrar kazandırmak için otomatik bir mekanizma teşkil edip etmediği sorusu ortaya çıktı. Ricardo'nun yazdıkları böyle bir şeyin söz konusu olmadığını ileri sürmüş ve Overstone, Norman ve Torrens'in öncülüğünü yaptığı Para Okulu parayı döviz kurlarının hareketine bağlayacak olan düzenlenmiş bir kağıt para tedavülüne karşı tavır almıştı. Bank of England, Para Okulu'nun görüşlerine meylediyor ve en önde gelen başkanlarından bir tanesinin, Horsley Palmer'ın yönlendirmesiyle sabit bir menkul değer bakiyesi –borçlar, yatırımlar ve iskonto edilmiş kağıtlar– toplam yükümlülük oranının korunması kuralını takip ediyordu. Bu kural, dışarıdaki altın hareketlerinden etkilenmediği takdirde sabit bir yurtiçi dolaşımın korunmasına eğilim gösterdiği için düzenlemeyi kendiliğinden gerçekleşen bir mesele haline getiriyor gibi görünmekteydi. 1844 tarihli Bankacılık Yasası kağıt para tedavülünü Bank of England'ın elinde merkezileştirerek ve aynı zamanda Bank of England'ın menkul kıymet karşılığı kağıt para basma çıkarma yetkisini, üzerine çıkıldığında yalnızca altın ve gümüş karşılığında kağıt paranın tedavül edilebileceği sabit bir oranla sınırlandırarak aynı et-

kiye sahip oldu. Ayrıca Yasa, resmi olarak Tedavül bölümü'nü Bankacılık bölümü'nden ayırdı ve mevduatlardaki değişimlerin kağıt para tedavülündeki değişiklikleri izleyeceği düşüncesinin etkisinde kalarak iskonto etme yetkisini bütünüyle düzenleme dışında bıraktı.

Önde gelen savunucuları arasında Tooke ve Fullarton'un öne çıktığı Bankacılık Okulu, Para Okulu'nun aksine, "ticaretin gereksinimleri" otomatik olarak tedavül edilen banknotların hacmini kontrol ettiği sürece konvertibl bir kağıt paranın aşırı miktarda tedavül edilmesinin olanaklı olabileceğini reddetti. Konvertibilite sürdürüldüğü sürece paranın kanunen denetlenmesine gerek yoktu. Ayrıca Bank Notları ikame etmek üzere banka mevduatları, kambiyo senetleri ve başka tür kredilerin –her türlü para benzerinin– kullanılmasının Para Okulu'nun para arzını yalnızca Bank Notlar üzerinden denetleme çabalarını boşa çıkaracağını ileri sürüyorlardı.

Temelde her iki okulun da paranın ihtiyari biçimde yönetilmesi zorunluluğunu kavramamış olduğu aşikârdır. Para Okulu kağıt para tedavül edilmesini merkez bankacılığını serbest bırakmak üzere düzenlemek isterken, Bankacılık Okulu paranın herhangi bir şekilde yönetilmesine ayak diriyordu. Her iki taraf da merkez bankasının bir "son ödeme merci" olarak üstlendiği yaşamsal işlevi kavramamıştı ki bu da tartışmanın bütününe bir biçimde geçmişte kalmış görüntüsü vermektedir. Ancak tartışmanın altında yatan, paranın tanımı ile ilgili önemli fikir ayrılıkları bugüne kadar geçerliliğini sürdürmüştür. Para Okulu yalnızca altının ve paraya çevrilebilir banknotların para olduğunun ve bunların toplam dolaşımının altın arzındaki değişimleri yansıtacak şekilde gerçekleşmesinin sağlanmasının savunulmasıyla nitelenmiştir. Fakat aslında Para Okulu'nun argümanı bundan daha inceliklidir. Thornton'ın ve Külçe Raporu'nun daha önce ülke bankalarının tedavül ettikleri banknotların büyük ölçüde Bank of England Bank Notları tarafından belirlendiğini ileri sürmeleri gibi, para ilkesinin destekçileri de kredilerin fiyatları madeni ve kağıt para kadar etkileyebileceğini, ancak kredinin üst yapısının uzun süre boyunca altın ve Bank Not arzıyla uyumsuz olamayacağını ileri sürmüşlerdir; altın ve Bank Not arzı, bir kriz anında daima nihai ödeme için bunlar talep edildiğinden temel parasal araçlardır. Ayrıca Para Okulu banka mevduatları ve kambiyo senetlerinin düşük dolaşım hızının bu kredi enstrümanlarını para arzının nicel olarak önemsiz bir kısmı haline getirdiği görüşündedir. Diğer yandan Bankacılık Okulu'nun kredi kaynaklarının çeşitliliği üzerine yaptığı vurgu ve para-benzerlerinin de paranın kendisi gibi kontrol edilmesinin gerekli olduğu konusunda ısrar etmeleri bir kez daha mali aracıların para politikasındaki rolü ile ilgili tartışmalar çerçevesinde bir anlama sahiptir.

18 Reel para öğretisi

Bankacılık Okulu karışık bir para biriminin, bir bankanın varlıklarının normal şartlarda "reel paradan" oluşması olgusundan ötürü genişleyeceği ve ticaretin gereksinimleriyle örtüşeceği görüşüne dayanmaktaydı. Eğer bankalar kredilerini kendi kendini itfa eden ticari kağıtlarla sınırlandıracak, yani kısa dönemli banknotları üretim süreci içindeki mallara dayanarak iskonto edecek olursa ekonomideki ödeme araçları zorunlu olarak üretilen malların hacmiyle aynı hızda genişler. Bu öğreti *Ulusların Zenginliği*'nde (2. bölüm, 13. kısma bakınız) hayli açık bir şekilde ortaya konmuş ve Bank of England'ın yöneticilerinin standart görüşü olarak Thornton, Ricardo ve Külçe Komitesi'nin saldırılarına maruz kalmıştır. Bankacılık Okulu reel para öğretisini Geriye Akış Yasası biçiminde savunmuştur: Bankalar sadece-reel-para politikasını göz ardı edecek olur ve uzun vadeli ya da spekülatif amaçlı krediler verirlerse, fiyatlardaki artış bu "aşırı tedavülün" borçların geri ödenmesi veya sikkeye dönüştürülmesi ile bankalara geri akmasına neden olacaktır. O halde Geriye Akış Yasası, banka kredisinin aşırı genişlemesine bağlı bir enflasyonun olanaksız olmasını temin etmektedir. Reel para öğretisinin bazı savunucuları merkez bankası tarafından devlete verilen borçların enflasyonist olabileceğini kabul etmiştir. Ancak bu son ihtimali bir kenara bırakırsak, buradan fiyatlardaki bir artışı dolaşım araçlarının artmasının öncelemediği, aksine ikincinin birinciyi takip ettiği sonucu çıkmaktadır. Bankacılık Okulu ve özellikle de Thomas Tooke'un neden paranın miktar kuramına karşı olduklarını görmek zor değil.

Geriye Akış Yasası'nın karşısında, para ve fiyatları birbirine bağlayan bağın piyasa faiz oranı olduğunu söyleyen Thornton-Ricardo öğretisi durmaktadır: Uzun dönem denge faiz oranının altındaki herhangi bir banka faiz oranında borç talebi ve iskontolar tatmin edilemez. Reel para öğresine karşı yöneltilen iyi argümanların pek çoğu Thornton'un *Kağıt Kredinin Doğası*'nda *(The Role of Paper Credit)* (1802) mevcuttur. İlk olarak aynı ürün birden fazla defa satılabilir; her satış yeni bir reel para ortaya çıkarır. Bu şekilde, her kredi kısa dönemli ticari kağıtlara dayandırılsa bile para arzı ticaretin gereksinimlerinin çok ötesinde genişleyebilir. İkincisi bankacılar reel parayı spekülatif paradan ayırt etmeyi başaramayabilir ve müşteri kredilerini varlıkları içinde en az likit olanlar şeklinde değerlendirme eğilimi gösterebilirler. En önemlisi ise kambiyo senetlerinin cari hacmi yalnızca işlem hacminin değil, dolaşım hızının da bir fonksiyonudur. Kambiyo senetleri para-benzeri olduklarından bir senet, yaşamı boyunca birden fazla defa harcanabilir ve her harcanışında da fiyatlar üzerinde bir etkide bulunur. Dolaşım hızı bir canlılık döneminde artma eğilimi gösterdiği ölçüde

reel para üzerinden sürdürülen bankacılık, para arzının her daraltılması gerekliliğinin ortaya çıkışında senetlerin nakit paraya oranının artmasına engel olamaz. Kredilerin genişlemesi parasal gelirleri ve talebi artırır; böylece ilave borçlanmayı haklı çıkarır. Para miktarının ya da kredi hacminin istikrarı bütün reel senetler üzerindeki iskonto oranlarının sınırlandırılmasıyla sağlanamaz. Reel para öğretisi, ister reel olsun ister olmasın, senetlerin iskonto edildikleri faiz oranını bütünüyle göz ardı etmektedir. Kredi genişlemesi her zaman için banka faiz oranının azalmasıyla veya kârlar artıyorken banka faiz oranının yükseltilememesiyle sağlanabilir. Ancak reel para öğretisi, Thornton'ın Geriye Akış Yasası'nın aksini etkileyici bir şekilde göstermesine karşın, 1913 tarihli Federal Reserve Yasası'na yazılmak kaydıyla yirminci yüzyıla kadar yaşamayı başarmıştır.

19 Mill'in parasal yönetim konusundaki konumu

Mill reel para öğretisinin altına imzasını koyarak işe başlar: Geriye Akış Yasası "para kuramının var olan tüm biçimleri içerisinde gerçeğin bütününe en yakın olan ifadedir" (**III. Kitap, 24. bölüm, 2. kısım**). III. Kitap, 13. bölümde ve III. Kitap, 22. bölümde Mill, konvertibl bir para biriminin aşırı miktarda tedavül edilmesinin ya ödemeler dengesi açığı üzerinden altın çıkışına ya da endüstriyel altının altın sikkenin sabit parasal değerine kıyasla artan fiyatı nedeniyle madeni paranın endüstride kullanılmak üzere eritilmesine neden olacağını belirtmiştir. Bu görüş **24. bölüm, 2. kısımda** da piyasaların iki durumu arasında yapılan ayrım üzerinden değerlendirilmektedir: "durgun piyasa" ve "spekülatif piyasa" –bu Mill'in bir iş çevriminin dönüm noktalarını belirlemeye en fazla yaklaştığı yerdir. Durgun durumda Geriye Akış Yasası aşırı para tedavülü üzerinde otomatik bir denetim uygular. Ancak herkesin fiyatların artmasını beklediği spekülatif durumda banka kredisi, bankalar sadece-reel-para kuralına uygun davransalar bile sınırsızca artabilir. Mill, spekülatif alımların çoğunlukla çekle finanse edildiğini ve banknot tedavülünün ancak fiyatlar arttıktan *sonra* genişlemeye başladığını söyleyen Tooke-Fullarton itirazını not düşer. Ancak spekülasyon, satıcılardan üreticilere doğru yayılmaya başladığında, diye ilan eder Mill, Bank Not hacmi artmaya başlar ve ancak bundan sonra enflasyonist tırmanış belirleyici hale gelir. Bu şekilde Mill, Bankacılık Okulu'nun görüşleriyle –bunlar durgun durumda geçerlidir– Para Okulu'nun görüşleri –bunlar ise spekülatif durumda geçerlidir– arasında bir uzlaşma sağlanmasını başarmış gibi görünür. Ancak Mill'in kendi eğilimi, 1844 Bankacılık Yasası'na dair olumsuz değerlendirmelerinin de ortaya koyduğu gibi, açıkça Bankacılık Okulu tarafında -Thornton ve Ricardo'ya karşı Adam Smith'in yanında- bulunmaktadır (**III. Kitap, 24. bölüm, 3-6. kısımlar**).

20 Uluslararası değer kuramı

III. Kitap, 17. bölüm Karşılaştırmalı Maliyet Yasası'nın (4. bölüm, 21. kısma bakınız) iyi bir özetini sunmaktadır. **18. bölümde** ticaret hadlerinin yalnızca maliyet koşullarına değil, aynı zamanda "karşılıklı talebe" de dayandığı gösterilmektedir. "Uluslararası talep denklemi" bir ülkenin ihracatının değerinin diğer ülkenin ithalatının değerine eşit olmasını şart koşmakta ve böylece ticaret hadleri "talebin miktarı ve genişleyebilirliği" ya da günümüzün diliyle, ülkelerden her birinde ithalat talebinin düzeyi ve esnekliği tarafından belirlendiğini belirtmektedir (**2. kısım**). Dış talep ne kadar büyük ve esnekse ana ülke için ticaret hadleri o kadar lehte olur. **3. kısımda** Mill taşıma maliyetini gündeme alır ve ulaştırma maliyetlerindeki her artışın ticaretten elde edilen kazançlardaki bir azalma anlamına geldiğini belirtir; bir defa ulaştırma maliyetlerini devreye soktuğumuzda artık bu iki ülkede iki ürün arasındaki değişim oranı aynı olmayacaktır; son olarak ulaştırma maliyetleri hiçbir zaman ithal veya ihraç edilmeyen, iç ticarete konu olan mallar ortaya çıkarır. **4. kısımda** bu argüman ikiden fazla meta ve ikiden fazla ülke için genelleştirilir.

5. kısımda "Almanya'nın" keten bezi endüstrisinde maliyet azaltıcı bir iyileştirmenin ticaret hadlerini, keten bezinin nispi fiyatının düşmesinden daha fazla "İngiltere" lehine değiştireceği iddia edilmektedir. Bu iddianın değerlendirildiği 5. kısmın son paragrafında Mill talebin fiyat esnekliği (ω) kavramına çok yaklaşmıştır; aslında yalnızca kullandığı "oran" sözcüğünün yerine "orantı" sözcüğü geçirilecek olsa bu, modern Marshallcı tanımı elde etmek için yeterli olur. Mill bütün ihraç edilen ürünleri üç sınıfa ayırır: (1) "talebin fiyattaki düşüşten daha büyük bir oranla arttığı" ürünler $-\omega > 1$; (2) fiyat düşerken talep edilen miktarın da "ucuzlukla aynı oranda artması" nedeniyle, getirdiği toplam geliri sabit kalan ürünler $-\omega = 1$ ve (3) talep edilen miktardaki artış fiyatlardaki düşüşten daha küçük bir "oranla" gerçekleştiğinden getirdiği geliri azalan ürünler $-\omega < 1$. Edgeworth bu bölümün **6 – 9. kısımlarını** "yorucu ve kafa karıştırıcı" diye niteleyerek bir kenara atmıştır; daha sonra yapılan eklemelerde bu eleştiriye yanıt olarak ülkelerden herhangi birinin diğer ülkenin ürününe olan talebinin esnek olmaması durumunda çoklu dengenin olanaklı olduğu ilave edilmiştir.

Neoklasik yazarlar Mill'in uluslararası değer kuramının üzerine, her iki ülkede maliyetlerin değişmesine izin vermek dışında, pek bir şey eklememiştir. Gerçekten önem taşıyan tek husus, iki ülkenin göreli büyüklüğü ve ticareti yapılan iki metanın göreli önemiyle ilgilidir: Uluslararası ticaret açısından önem taşıyan bir mal üreten küçük bir ülke bütünüyle bu üretim üzerinde uzmanlaşabilir ve böylece ticaret hadlerini kendi lehine çevire-

bilir ya da bir ülke diğerine kıyasla büyükse, mübadeleyi karşılaştırmalı maliyet aralığının sınırına kadar zorlayabilir. Ancak Mill'in argümanının formel gösterimi büyük ölçüde geliştirilmiştir. 1870'lerin sonlarında Marshall karşılıklı talebin işleyişinin zarif bir geometrik gösterimini yapmıştır. Marshall bütün ihraç mallarını ortak bir birimle ölçmüş –"örnek balya" – ve her ülkenin teklif eğrisini diğer ülkenin ihracatına karşı çizmiştir.

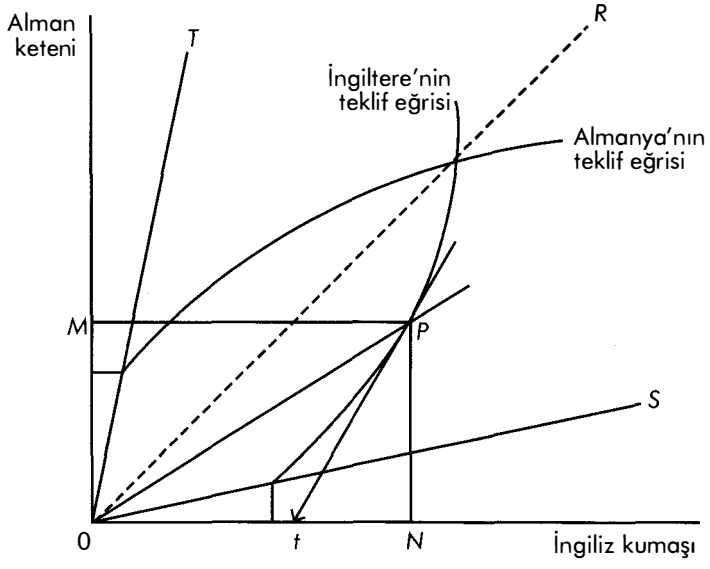

Şekil 6.2

Teklif eğrileri ya da "karşılıklı talep" eğrileri, özgün talep eğrileridir; çünkü bu eğriler, talebi diğer ürününün bir birimi başına fiyat cinsinden değil diğer ürünün toplam arzı cinsinden ifade eder; bu eğriler ortalama değil, toplam gelir eğrileriyle karşılaştırılabilir. İngiltere'nin teklif eğrisi (şekil 6.2) 0*M* kadar keten karşılığında İngiltere'nin 0*N* kadar kumaş *teklif etmeye* razı olduğunu göstermektedir; başka bir deyişle İngiltere 0*N* kadar kumaş karşılığında 0*M* kadar keten *talep* etmektedir; benzer şekilde Almanya 0*N* İngiliz kumaşı karşılığında 0*M* kadar keten bezi teklif etmektedir. 0*S* ve 0*T* fiyat doğruları, ticaret olmadığı takdirde İngiltere'nin yurtiçinde hangi koşullarla keten bezi elde edebileceğini ve Almanya'nın yurtiçinde hangi koşullarla kumaş elde edebileceğini, yani ayrı ayrı iki ülkede keten bezinin kumaşa olan karşılaştırmalı-maliyet oranlarını göstermektedir. Bunlar, sabit maliyet varsayımı nedeniyle düz çizgilerdir. Teklif eğrileri ticaretin olmadığı durumda fiyat doğrularıyla çakışır; daha sonra ülkelerin ithalatlarındaki her artışa karşılık daha az ihraç ürünü teklif etme isteklerini göste-

recek şekilde bu doğrulardan ayrılırlar. Fiyat doğruları teklif eğrilerinin dış sınırlarını belirler, çünkü hiçbir ülke ithalat karşılığında yurtiçinde ithalata rakip sanayilerinde üretebildiğinden daha fazla ihraç ürünü teklif etmeyecektir. Ticaret dengesi, aynı anda ticaretin her iki tarafında da ithalatın değerinin ihracatın değerine eşit olmasını gerektirir. Dolayısıyla ticareti yapılacak olan kumaş ve keten bezinin denge miktarı iki teklif eğrisinin kesişim noktasıyla belirlenir; $0R$ ışınının eğimi denge "ticaret hadlerini" temsil eder.

Mill'in argümanı artık grafiksel olarak gösterilebilir. İlk olarak her iki teklif eğrisinin de eğri boyunca ilerledikçe aşağı doğru bir kavis kazandığına dikkat çekelim. Keten bezinin kumaş cinsinden fiyatı bir birim keten bezi başına teklif edilen kumaş miktarıyla, diyelim ki $MP/0M = 0N/PN$, belirlenir. Bu aynı zamanda kumaş satışından elde edilen ortalama gelirin keten bezi cinsinden değeri ya da $P0N$ açısının kotanjantıdır. Teklif eğrisinin bu noktadaki esnekliği, Joan Robinson'ın meşhur ettiği bir formülle, $OG/(OG-MG)$ 'ye eşittir (OG ve MG, sırasıyla ortalama gelir ve marjinal gelir anlamına gelmektedir). PN kadar keten bezi karşılığında $0N$ kadar kumaş satışından elde edilen *marjinal* gelir, İngiltere'nin teklif eğrisinin P noktasındaki teğeti ya da PtN açısının kotanjantı tarafından belirlenir. O halde,

$$\omega = \frac{OG}{OG-MG} = \frac{0N/PN}{(0N/PN)-(tN/PN)} = \frac{0N}{0N-tN} = \frac{0N}{0t} > 1.$$

Öylesine yapılan bir inceleme dahi eğriler boyunca ilerlediğimizde esnekliğin azaldığını, yani İngiltere'nin teklif eğrisi boyunca hareket ettiğimizde t'nin N'ye yaklaştığını göstermektedir. İngiltere'nin teklif eğrisinin teğeti pozitif bir eğime sahip olduğu sürece İngiltere'nin keten bezi talebinin esnekliği >1 olur. Birim esneklik tam anlamıyla dikey bir teklif eğrisi ve esnek olmayan talep ise tersine dönen bir talep eğrisi anlamına gelecektir (şekil 6.3'e bakınız). Almanya'nın keten ihracatı sanayisinde bir iyileşmenin sağlanması, koşulları, $0G'$ ile gösterilen eğri şeklinde değiştirir: Almanya daha önce $0N$ birim kumaş karşılığında NQ birim keten bezi teklif etmeye razıyken, artık NQ' birim keten bezi teklif etmeye hazırdır. Maliyetin azaltılmasının ticaret hadleri üzerindeki etkisi açıkça İngiltere'nin teklif eğrisinin şekline bağlıdır. Eğer bu eğri eski kesişim noktasının, yani $0r_2$ 'nin –bu, birim esnekliğin söz konusu olduğu, yani İngiltere'nin keten bezi talebinin "ucuzlukla aynı oranda" arttığı durumdur– ötesinden geçen dikey bir doğru olsaydı ticaret hadleri, keten bezi talebinin esnek olmadığı durumdaki ($0r_1$) kadar İngiltere'nin lehine dönmezdi. Eğer

İngiltere'nin keten bezi talebi yüksek derecede esnekse, $0r_3$, ticaret hadlerinin keten bezinin başlangıç fiyatındaki düşüşten *daha az* İngiltere lehine döndüğü durumla karşı karşıya kalırız. İngiltere dikey eksende gösterilen keten bezi karşılığında yatay eksende gösterilen kumaşı verdiğinden, fiyat doğrusu saat yönünün tersine, yani $0P$, $0P'$, $0P''$, vs doğru hareket ettiğinde daha iyi bir ticaret haddine sahip olurken, Almanya'nın pozisyonu fiyat doğrusunun saat yönünde hareket etmesiyle iyileşir.

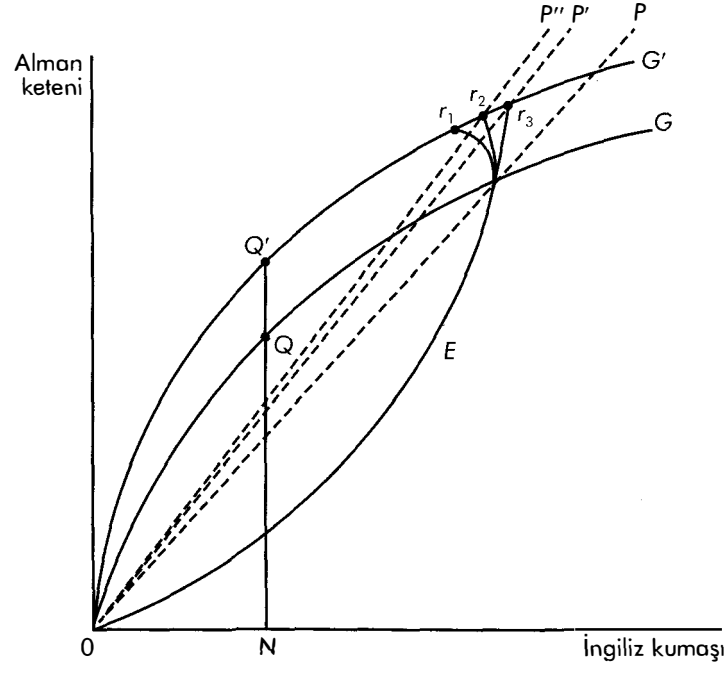

Şekil 6.3

Mill daha sonra, **V. Kitap, 4. bölüm, 6. kısımda** ithalat ve ihracat üzerine konulan verginin etkileri sorusunu ele alır. Aynı şekil, bu soru için de işe yarayacaktır. Eğer $0G'$ başlangıçtaki vergilendirilmemiş teklif eğrisini temsil ediyorsa $0G$ de Almanya İngiliz ithal mallarını ve/veya Alman ihraç mallarını vergilendirdikten sonra, vergiden arındırılmış olan yeni teklif eğrisini temsil eder. Bu bahiste Mill, ilk kesişimin konumuna göre üç durumu ayırt etmektedir.

Marshall'ın çiziminde İngiltere veya Almanya'nın teklif eğrileri, talebin esneklikten yoksun olması nedeniyle tersine döndüğünde çoklu dengenin bütünüyle olanaklı olduğu ve Mill'in de kavradığı gibi (**III. Kitap, 18. bölüm, 6. kısım**) ticaret hadlerinin belirsiz hale geldiği açıktır.

21 Uluslararası ücret ve fiyat düzeyleri

III. Kitap, 19. bölüm ve **25. bölüm, 2. kısımda** Mill, Senior'un açık ekonomilerde paranın göreli değeri hakkındaki öğretisi üzerinde durmaktadır: Fiyat düzeyi, ihracata yönelik sanayileri en etkin olan ülkelerde en yüksek olacaktır (4. bölüm, 22. kısma bakınız). Ancak Mill bir ülkenin göreli "altın elde etme maliyetinin" aynı zamanda ulaşım masraflarıyla değiştiğini göstererek Senior'un bir adım ötesine geçmiştir: Keten bezini İngiltere'ye taşımanın maliyeti artarsa Almanya'da keten bezinin fiyatı, dolayısıyla Almanya'daki genel fiyat düzeyi İngiltere'deki fiyat düzeyine göre, sikke akım mekanizmasının işlemesi sayesinde, azalır. Ayrıca ihraç edilebilir malları yurtdışında en fazla talep edilen ve yurtiçinde yabancı mallara olan talebin en düşük olduğu ülkeler de göreli olarak daha yüksek fiyat düzeylerine sahip olacaktır.

Senior'un ülkeler arasındaki göreli ücret düzeyleri ile ilgili öğretisi de karşılıklı talep çerçevesinde değiştirilmek durumundadır. İlk olarak arz ve talep koşulları bir ülkenin lehine ticaret hadleri yarattığında o ülkede ücretlerin düzeyi, ticaret yaptığı diğer ülkelerdeki ücretlerin düzeyine kıyasla daha yüksek olacaktır. İkinci olarak kumaşın uluslararası ticaretteki önemi keten bezinin öneminden ne kadar fazlaysa Britanya'daki ücret düzeyi Almanya'dakinden o kadar yüksek olacaktır. Ve son olarak İngiltere'nin Alman ketenine olan talebinin esnekliği ne kadar düşükse ya da Almanya'nın İngiliz kumaşına olan talebinin esnekliği ne kadar yüksekse İngiltere'deki ücret düzeyi Almanya'ya kıyasla o kadar yüksek olur. Senior'un öğretisine dair daha önceki gösterimimizde sunduğumuz sayısal örneği hatırlarsak (4. bölüm, 22. kısım) İngiltere'de ortalama ücretin Portekiz'dekinin yüzde 80'i ile 53*1/3*'ü arasında değişebileceğini görmüştük. Şimdi de Portekiz'in İngiliz kumaşına olan mutlak talebi İngiltere'nin Portekiz şarabına olan talebinden daha büyük olduğunda ve Portekiz'in kumaş temini için İngiltere'nin şarap temini için olduğundan daha fazla alternatifi olduğunda, İngiltere'deki ücretlerin yüzde 80 ve 531/3'e daha yakın olacağını görmüş bulunuyoruz.

Senior farklı ülkelerde ücretlerin ihraç ürünlerinin üretildiği endüstrilerdeki emek üretkenliğine orantılı olması gerektiğini göstermişti. Ancak ihracata yönelik endüstrilerin niteliğini ve sayısını ne belirliyor? Ücretlerin düzeyi ve bunun sonucunda ortaya çıkan çeşitli endüstrilerdeki birim çıktı başına ücret maliyetlerinin, ürünlerini kârlı bir şekilde ihraç edebilecek endüstrilerin sayısını belirleyeceğinden emin olabilir miyiz? Bir kısır döngü olduğu açık olan bu sorunun çözümüne dair Mill'in herhangi bir yardımı dokunmaz. Sorunu doğru bir biçimde ortaya koyan kişi Mounthfort Longfield'dı: Belirli bir ülke için reel maliyet cinsinden bir başka ülkedekiyle kıyaslanarak ölçülen karşılaştırmalı maliyetleri açısından sı-

raya konulan bir dizi ürün hayal edersek, ihraç malları hiyerarşinin üst sıralarında, ithal malları ise alt sıralarında yer alacaktır. Bu iki ülkedeki karşılaştırmalı parasal ücret oranları, bu durumda ihraç edilebilir mallarla ithal edilebilir mallar arasındaki ayrım çizgisini sunacaktır. Yalnızca karşılaştırmalı üstünlüklerin ölçekleri ve ücretlerin yapısı değil, ürünlere olan karşılıklı talep de hesaba katıldığında ise bu sorunun nihai çözümü Edgeworth tarafından ortaya konulana kadar tam olarak bulunamamıştı.

22 Hume Yasası

Fiyatların ödemeler dengesi bilançosunu dengeye getirmek konusundaki rolüne vurgu yapan **III. Kitap, 20. bölüm** altın standardı kapsamında döviz düzenlemelerinin temel ilkeleri ile ilgilidir. **III. Kitap, 21. bölüm** sikkenin uluslararası dağılımını tartışmaktadır. Hume Yasası'nın Mill tarafından yapılan yorumu daha önceki bütün yazarların yorumlarından çok daha geniş kapsamlıdır. Mill ülkeye altın girişinin fiyatları artırırken faiz oranlarını azalttığını göstermiştir (ayrıca 24. bölüm, 4. kısma bakınız). Faiz oranı azaldıkça kısa vadeli sermaye yurtdışına çıkacak, dolayısıyla döviz kurunun yeniden ayarlanmasını temin edecektir. Mill, merkez bankasının dışarıya kaçış esnasında banka faiz oranını artırıp, böylece altın çıkışı nedeniyle zaten artmakta olan piyasa faiz oranının artmasına yardımcı olmak suretiyle rezervlerini koruyabileceğini vurgulayan ilk yazarlardan bir tanesidir. Faiz oranlarındaki artış yurtdışından sermaye çekecek, İngiliz tahvillerine olan talep artacak ve tahvil fiyatları yükseldikçe ülkeye külçe getirmek kârlı hale gelecektir; dolayısıyla döviz kuru İngiltere'nin lehine dönecektir. Banka faiz oranını sikkenin uluslararası hareketine bağlayan bu mekanizma sistematik bir şekilde George Goschen'in *Döviz Kuramı*'nda *(Theory of Foreign Exchanges,* 1861) belirtilmiştir. Ancak mekanizmanın özü Mill'de ve bir ölçüde de Thornton'da mevcuttur.

21. bölümün 2. kısmı ihraç mallarının üretimindeki ilerlemelerin ticaretin ülkeler arasında paylaşılan faydaları üzerindeki etkilerini ele almaktadır: İngiliz kumaşını imal etme maliyetindeki azalmanın sağladığı bütün kazanç, eğer Almanya'nın İngiliz kumaşına olan talebi birim esnekliğe sahipse bütünüyle Almanya'ya gider. Eğer Almanya'nın talebi fiyat esnekliğine sahip değilse Alman müşterilerin ödediği fiyat İngiliz müşterilerin ödediğinden daha yüksek olur. İngiltere'nin kazancı ancak Almanya'nın talebi görece esnek olduğu takdirde Almanya'dan daha büyük olacaktır. Eğer "kazanç", kumaşın fiyatında belirli bir miktar keten bezine göre gerçekleşen düşüşle ölçülecek olursa sonucun ne olacağı açıktır ve bu Marshall'ın teklif eğrilerinden okunabilir.

23 Transfer ödemeleri

21. bölüm, 4. kısım tek taraflı transferlerle ilgilidir. Mill'in sermaye ihracını, muhtemelen sermayenin ülkeler arasında hareket edemeyeceğine dair temel klasik varsayım nedeniyle bir örnek olarak seçmemiş olması önemlidir. Bunun yerine sermaye transferine örnek olarak devletin yurtdışından alacaklarına ve yabancı kreditörlere yapılan faiz ödemelerine atıfta bulunmuştur. Mill sorunun bütününü çok kısa ve yalnızca fiyat ayarlamaları yönünden ele almış olsa da kitabın ilerleyen bölümlerinde gelirdeki değişiklikleri açık ve seçik bir biçimde ödemeler dengesindeki bozulmaları düzelten bir güç olarak değerlendirmiştir (**III. Kitap, 24. bölüm, 4. kısım**). Altın standardı kapsamında sermayeyi bir ülkeden diğerine aktarma girişimleri ilk elden, borç alan ülkede tahvil fiyatlarının artışına yol açar. Bunu alacaklıdan borçluya doğru –döviz kuru borç veren ülkenin altın çıkış noktasındaki kur olmak kaydıyla– bir altın akışı, onu da borçlu ülkede fiyatların alacaklı ülkeye kıyasla artması takip eder. Alacaklı lehte, borçlu ise aleyhte bir dış ticaret dengesine kavuşur; bu dış ticaret dengesi borçlanma faiz oranında eşitlenme eğilimi gösterir ve bu noktada döviz kurları yeniden paritesine dönerken nispi fiyatlar da yeni bir düzeyde istikrara kavuşur. Burada bütün düzenlemeleri, ticaret yapan ülkelerdeki uluslararası talebin sermaye transferinden etkilenmediği varsayımı altında, fiyat değişimleri ve altın hareketleri gerçekleştirir; *klasik* transfer ödemeleri kuramı budur. Bu kuram, gelirlerdeki değişimlere ve talepteki kaymalara vurgu yapan modern Keynezyen transfer ödemeleri kuramıyla karşılaştırılmamalıdır.

Klasik kuramda ithalat ve ihracattaki bir değişime ithal ve ihraç mallarının fiyatlarında, verili talep eğrileri üzerinde gerçekleşen hareketler eşlik eder. Bu durumda sermaye transferi ticaret hadlerinde alıcı ülke lehine bir değişime yol açar. Keynezyen kurama göre ticaret hadlerindeki bu değişim sermaye transferinin zorunlu bir sonucu değildir. Yabancılara eşdeğer bir tahsilatın eşlik etmediği bir ödeme yapıldığında ana ülkenin toplam harcaması gelirini aşar. Yabancılar daha fazla harcama yaparken yurtiçinde harcamaların daraltılması eğilimi hem borçlu hem de alacaklı ülkede ithal mallarına olan talebin değişmesine neden olur ve bu değişim zorunlu olarak ödemeler dengesinde dengeyi yeniden tesis edecek yönde gerçekleşir. Talep eğrilerindeki bu kayma, transferin fiyatlarda herhangi bir değişiklik olmaksızın mallar biçiminde gerçekleştirilmesine izin vermeye yeterli olabilir.

24 Artık için hava deliği öğretisi

Mill **III. Kitap, 17. bölüm, 4.** ve **5. kısımlarda** Smith'in dış ticaret lehine öne sürdüğü "artık için hava deliği" argümanını "Merkantilist kuramdan geriye kalmış bir hatıra" diye niteleyerek reddeder. Karşılaştır-

malı maliyet analizi coğrafi işbölümünü, ticaret yapan ülkelerin mevcut kaynakları ve var olan teknikler üzerinden oluşturulmuş statik bir dünya üretim-dönüşüm eğrisinin üzerinde hareket etme sorunu olarak ele alır; uzmanlaşma, kaynakların bütünüyle geri çevrilebilir bir yeniden tahsis süreci olarak değerlendirilir. Uluslararası ticarete ilişkin artık için hava deliği kuramında ise vurgu, piyasanın genişlemesini sağlayan ve yeni ihtiyaçlar ortaya çıkaran dinamik bir güç olarak algılanan dış ticaretin temin ettiği dolaylı kazanımlar üzerine yapılmaktadır. Mill'in dediği gibi bu "esasen sınai ilerlemenin ilk aşamalarına uygulanabilecek" bir değerlendirmedir; geri kalmış bir ülkenin dış ticarete açılması "bazen bir çeşit Sanayi Devrimi'ne yol açar". Bu düşünceler, klasik iktisatçılardan hiçbirinin güncel politika konularıyla ilgili meseleleri çözümlerken sarf edilen *obiter dicta*[1] dışında pek üzerinde durmadıkları, karşılaştırmalı üstünlükte gerçekleşen uzun soluklu değişiklikler sorununa parmak basmaktadır. Genel olarak uzun dönemli kalkınma sorunlarıyla ilgilenmeye meyilli olan klasik iktisadın nasıl olup da neredeyse tamamıyla statik bir uluslararası ticaret kuramı geliştirdiği merak uyandıran bir konudur. Ancak başka yerlerde olduğu gibi burada da bu dönemde kalkınma iktisadı olarak algılanan konuların büyük bölümü, zamanın geçmesinin intibak süreciyle ilişkisiz olduğunun düşünüldüğü karşılaştırmalı statik analizin özel bir biçimi olmaktan öte bir şey değildir.

25 Uluslararası ticaret kuramının temeli

Başka sorulara geçmeden önce ayrı bir uluslararası ticaret kuramının bir zemini olup olmadığı sorusunu sormak durumundayız. Klasik iktisatçılar kaynakların ülkeler arasında görece az hareket etmesi nedeniyle uluslararası ticaretten ayrı, özgül bir uluslararasılık kuramını savunuyorlardı. Bu yaklaşım, söz konusu ayrımın içerik yönünden değil, yalnızca düzey yönünden farklı olduğu itirazlarıyla karşı karşıya kalmıştır: Belirli bir ekonomide devinimsizlik hayli yaygındır –Smith'in "insanlar taşınması en zor bavullardır" sözünü anımsayın– ve sermaye ve emek bazen ulusal sınırların dışına çıkar. Bu durumda, denilmiştir, ya kuramsal amaçlar için yurtiçi ekonomide olduğu gibi dış ticarette de tam bir devingenliğin olduğunu ya da eğer gerçekçi olmak durumundaysak , her iki durumda da tam olmayan bir devingenliğin olduğunu varsayacağız. Mill'in önerisini benimseyen Cairnes, bir ülkedeki emeğin aslında rekabet halinde olmayan belirli meslekler arasında devinimsiz olarak bulunduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla bu tür gruplar arasındaki değişim tam da ülkeler arasındaki değişime benzer, yani ücretler ve kârlar, emek ve sermayenin hareketiyle eşitlenmez. O halde iç ticaretin üretim maliyetleri temelinde, dış ticaretinse

1 Geçerken söylenen, tali söz (Ç. n.).

karşılıklı talep temelinde gerçekleştiği doğru değildir; birbiriyle rekabet içinde olmayan yerli endüstriler arasında da değer aynı zamanda karşılıklı talep tarafından düzenlenir. Cairnes böylece iç ve dış ticaretin, faktör hareketliliğinin düzeyine bağlı olarak farklılaşan özel durumlar olarak ele alındığı genel bir değer kuramına doğru ilk adımı atmıştır.

Bastable'ın izinden gitmiş ve klasik bir "uluslararası" ticaret yerine "bölgeler arası" ticaretten söz etmiş olsaydık muhtemelen yanlış anlamaların önüne geçebilirdik. Klasik iktisatçılar hiçbir zaman yaptıkları "ulus" tanımının ülkelerin siyasi sınırlarıyla uyum içinde olduğunu iddia etmemiştir. Mill, kasten "uzak yerler" ifadesini kullanmış ve sömürgelerle yapılan ticaretin aslında iç ticaret olduğuna, uluslararası değer yasasına tabi olmadığına işaret etmiştir (II. Kitap, 25. bölüm, 5. kısım). Her halükârda ulusların rekabet halinde olmayan gruplara ilişkin göze çarpan örnekler olduklarını ve ayrı bir uluslararası ticaret kuramına duyulan gereksiniminin de bu iddiaya dayandığını kabul edebiliriz. İlgili koşullar geçerli olduğunda bu öğretiyi bir ülke içindeki bölgelere uygulamanın önünde hiçbir engel yoktur. Klasik iktisatçılar bile sikke akış mekanizmasını, taşra bankalarının Londra'ya altın yollamaksızın aşırı miktarda para tedavül edemeyeceklerini ileri sürerek, Londra ve taşra arasındaki ticarete uygulamışlardı.

Daha önce gördüğümüz gibi neoklasik iktisatçılar Mill'in saf uluslararası ticaret kuramının özüne çok az şey eklemiştir. Saf uluslararası ticaret kuramı ile şu soruyu soran kuramı kastediyoruz: Ödemeler dengesinin korunduğu varsayımı altında ticaretten elde edilen kazanımlar nelerdir ve bu kazanımlar ülkeler arasında ticaret hadleri aracılığıyla nasıl dağıtılır? Saf kuram modern zamanlarda iki İsveçli iktisatçı, Heckscher ve Ohlin, tarafından yeniden formüle edilmiştir. Heckscher-Ohlin kuramı, ticaret örüntüsünü ülkelerin göreli faktör donatımları aracılığıyla açıklar: Her ülke, o ülkede göreli olarak bol bulunan üretim faktörlerini yoğun biçimde kullanarak ürettiği ürünler üzerinde karşılaştırmalı üstünlük geliştirme eğilimi gösterecek, dolayısıyla da ülkede kıt olan faktörleri yoğun biçimde kullanan ürünleri ithal edecektir. Bu kuram, Mill'in karşılıklı talep kavramıyla desteklenen Ricardo'nun Karşılaştırmalı Maliyet Yasası'nı içinde barındırmakta, ancak ticaret örüntüsünü ticaret yapan ülkelerin iktisadi yapılarıyla ilişkilendirerek onun ötesine geçmektedir. Heckscher-Ohlin kuramı bu biçimde ticarette yaşanan bir değişimin ülkenin iktisadi yapıları ve özellikle de yurtiçinde gelir dağılımı üzerindeki etkilerini analiz etmek için bir model sunar. Bu kuram dikkatlerin ticaretin uluslararası faktör hareketlerini ikame ettiği yolundaki klasik önermeye çekilmesini sağlamış ve böylece hiçbir uluslararası faktör hareketinin olmadığı durumda yalnızca ticaretin, ticaret yapan ülkeler arasında tüm üretim faktörlerinin fiyatlarının eşitlen-

mesini sağlayıp sağlamayacağı sorusunu ortaya atmıştır. Yalnız şu kadarını söyleyelim ki Ricardo-Mill uluslararası ticaret kuramının klasik politik iktisadın başka veçhelerinden daha dayanıklı çıkmış olmasına karşın bu kuram bile öylesine derinden bir değişim geçirmiştir ki eski şarabın yeni şişede tanınması hayli güçtür.

26 Statik ve dinamik

Mill'in *İlkeler*'inin III. Kitabı, I. Kitap, 13. bölümün özünü tekrar ederek, Ricardocu iktisadi kalkınma görüşünü "nüfus ve tarımsal beceri" arasındaki bir yarış olarak tanımlamaktadır. Görünürde bu kitabın amacı "bölüşüm yasalarının" ekonomide paranın bulunmasından etkilenmediğini, bölüşümün "reel güçlerin" bir sonucu olduğunu göstermektir. IV. kitabın tamamı ise faktör fiyatlarında ve bölüşüm paylarında görülen uzun dönemli değişimleri belirleyen bu güçlerin doğasının çözümlenmesine ayrılmıştır. 1. bölümde Mill "statik" ve "dinamik" arasındaki, Comte'tan ödünç alınmış olan ayrımı ortaya koyar. Buraya kadar, diye ilan eder Mill, "durağan ve değişmeyen bir toplumun iktisadi yasalarını" inceledik; I. kitapta Malthusçu nüfus kuramı, getiri yasaları ve sosyalizm sorunu tartışıldıktan sonra böyle bir savın ortaya atılması ilginçtir. Artık, diye devam eder, "Politik iktisadın dinamiklerini statiğin üzerine ekleyeceğiz". "Statik" ve "dinamik" ifadelerinin Mill'in zamanından bu yana bir hayli değişim geçirdiğini söylemeye herhalde gerek yok. "Dinamik" günümüzde bütün değişkenlerin aynı zaman kesitine ait olduğu "statiğin" aksine iktisadi ilişkilerde zamansal öncüller ve gecikmelerin analizini ifade etmektedir. Quesnay'in *Tableau Economique*'i her ne kadar gösterime uygunluğu nedeniyle durgun durum kavramına başvurmuşsa da, kelimenin modern anlamıyla bakıldığında, gelirin harcanmasında bir yıllık gecikme olduğu varsayımı nedeniyle ilkel bir "dinamik analiz" örneğidir. Ücret fonları öğretisi de basit bir iktisadi dinamik örneğidir. Ancak Mill'e göre "dinamik" tarihsel değişimin analizi anlamına gelirken, "statik" ise bugün artık karşılaştırmalı statik analiz dediğimiz şeye tekabül ediyor gibi görünmektedir: "Dışsal" bir şok tarafından bozulan, başlangıçta var olan bir denge durumunun bu müdahale gerçekleştikten sonra oluşan sonraki denge durumuyla karşılaştırılması. Fakat Mill bu konuda kesinlikle tutarlı değildir: Mill'in "dinamik analizinin" örneklerini zaten görmüştük ve statik akıl yürütmeye dair birçok örnek de IV. ve V. Kitaplarda mevcuttur.

27 Azalan kâr oranı

IV. Kitabın 2. bölümünde fiyatların yapısında gerçekleşen uzun dönemli değişimlere ilişkin Smithyen sorun, Ricardocu bir bakış açısından ele alınmaktadır. I. Kitap, 13. bölümde olduğu gibi Mill bir kez daha

1830'lardan itibaren tarımda gelişmelerin sağlanmasına dönük, azalan verimler eğilimin etkilerini götürecek denli güçlü bir "itki" bulunduğunu kabul etmektedir. Mill, mevsimsel değişkenliklerden ve paranın değerindeki değişimlerden arındırılmış tarımsal fiyatların zaman serisinin iki karşıt eğilimin, azalan verimler ve teknik değişim, baskın olduğunu ortaya koyacağını öne sürmektedir (**3. kısım**). Bu da literatüre düşülen yeni bir nottur: Ricado sistemi serbest ticaret olmadığı takdirde buğday fiyatlarının artacağını öngörmüş ve Mill'den önce hiç kimse bu önermeyi ampirik bir teste tabi tutmamıştı.

2. bölümün geri kalan kısmı (**4.** ve **5. kısımlar**) meta spekülasyonunu fiyatlardaki dalgalanmaları gidermenin bir yöntemi olarak savunmaktadır. **IV. Kitap, 3. bölüm** dört koşul altında bölüşüm paylarının olası değişimlerini incelemektedir: (1) Nüfus, sermayeden daha hızlı artarken (**1. kısım**), (2) sermaye, nüfustan hızlı artarken (**2. kısım**), (3) nüfus ve sermayenin orantılı bir biçimde büyüdüğü tipik Ricardocu durumda (**3. kısım**) ve (4) sermaye ve nüfus artmazken teknik değişimin çıktıyı üretmek için gerekli olan bütün girdileri azalttığı durumda (**4. kısım**). 4. kısım, tarımda emek tasarrufu sağlayan yeniliklerin rantın değeri üzerindeki etkilerine ilişkin bir analiz de içermektedir. Bu analiz, Ricardo'nun sunumuna, onun argümanının kısa döneme ait olduğu vurgusu dışında, hiçbir şey eklememektedir.

IV. Kitap, 4. bölüm "kârların bir asgariye doğru azalma eğilimi" ile ilgili orijinal bir yaklaşım sunmaktadır. Mill sermayenin asgari bir arz fiyatının, yani "ortalama bir kişinin perhizin karşılığı olarak sayacağı" bir oranın bulunduğunu belirtir. Bu oran, "insanoğlu şimdiki hazzını geleceğin nesnelerine feda etmeye giderek daha fazla istekli hale geldiğinden" iktisadi ilerlemeyle birlikte düşme eğilimi gösterir: Yıllık hasıla ne kadar büyükse insanlar cari tüketimlerini birikmiş tasarruflarından çekerek tamamlama kaygısını o kadar az taşır. Ayrıca sermayenin büyümesi üretkenliği azaltır. Mill'in belirttiği gibi, İngiltere'de riski bulunmayan devlet tahvilleri yüzde 3 düzeyindedir. *Teknik değişimin olmaması halinde* mevcut sermaye birikim hızı bu oranı "birkaç yıl içerisinde" Mill'in sermayenin asgari arz fiyatı olarak aldığı, yüzde 1'e indirmelidir. O halde kâr oranı alışıldığı şekilde "asgari oranın bir karış üzerinde" bulunur ve ülke sürekli olarak durağanlığın eşiğinde yer alır (**4. kısım**). Bu eğilimi dengeleyen güçler **5. kısımda** tartışmaya açılmaktadır. Bu karşı eğilimler, (1) bir kriz sırasında gerçekleşen sermaye zararları (**5-8. kısımlar**), (2) teknik ilerlemeler, özelikle de ücret mallarının üretiminde sağlananlar (**7. kısım**), (3) dış ticaret, ücret malları elde etmenin reel maliyetlerini düşürdüğü sürece dış ticaretin genişletilmesi (**7. kısım**) ve (4) sermaye ihracıdır (**8. kısım**). Sermaye ihracı "artık-için-hava deliği" sağladığı için değil, ihraç edilen sermaye genellikle ana ülkeye ihraç

edilmek üzere birincil mallar üretmek amacıyla sömürgelere gittiğinden ve bunun nihai etkisinin de ücret mallarını elde etmenin reel maliyetini düşürmek olmasından ötürü kâr oranındaki azalmayı telafi eder. 5. kısımda Mill krizlerin periyodik olarak tekrarlamasını kâr oranının düşme eğilimiyle ilişkilendirir; bunalım sürecinde sermayenin israf edilmesi kâr beklentilerinin yeniden yükselmesinin yolunu hazırlar. Bu bölüm daha sonra göreceğimiz gibi Marx tarafından okunmuş ve hakkında dikkatli notlar alınmıştır. Mill bir sonraki bölümde (**5. bölüm**) kâr oranının azalma eğiliminin, I. Kitap, 4. bölüm, 8. kısımda da gördüğümüz gibi, bu tür ülkelerde kamu harcamalarının artırılması savunusunu zayıflattığı sonucuna ulaşır.

IV. ve V. Kitaplar boyunca, *İlkeler*'in daha önceki aşamalarında tartışılan malzeme sürekli olarak yinelenir. Bu kısmen Mill'in yazarken gösterdiği acelecilikten –İlkeler'in tamamının on sekiz ayda yazıldığı söylenmektedir– kaynaklanıyor gibi görünse de daha ziyade Üretim ve Bölüşüm ve Statik ve Dinamik arasında yaptığı, argümanlarını sunuş sırası üzerinde özgün bir etkisi olan çifte ayrımın bir sonucudur.

28 Durağan durum

Durağan durum hakkındaki **IV. Kitap, 6. bölüm** Mill'in topluma ilişkin görüşleriyle bir hayli renklenmiştir. Mill daha başlangıçta, Smith, Malthus ve McCulloch'a atıfta bulunarak, hepsi de "iktisadi olarak arzulanılır" olanla "ilerleme durumunu" özdeşleştiren ve durağan koşullara kıyamet gününün gelmesi gibi yaklaşan "eski okuldan siyasal iktisatçılardan" kendisini ayrı tutmaktadır. "İnsanların normal halinin daha iyiye gitmek için mücadele etmek olduğunu düşünenlerin ısrarından", der Mill, "etkilenmedim". İlk baskıda bulunan, ancak Mill'in daha sonra çıkarttığı Amerika'ya dair yorumları, Amerikalı okurların dikkatinden kaçmayacaktır (**2. kısım**). Bu bölümün tamamı Galbraith'in *Bolluk Toplumu*'na bir giriş olarak değerlendirilebilir. Bu bölümde Galbraithci "yalnızca dünyanın geri kalmış ülkelerinde artan üretim halen bir amaçtır: En ileri ülkelerde iktisadi olarak gerekli olan, daha iyi bir bölüşümdür" savının öne sürüldüğüne tanık olmaktayız.

"Emekçi Sınıfın Olası İstikbali" hakkındaki **IV. Kitap, 7. bölüm** Carlyle'ın seçkinler kuramını, yani zenginlerin yoksulları paternalist bir yükümlülük gereği yönlendirmesi kuramını reddederek başlamaktadır: "Yoksullar şirazesinden çıkmıştır ve artık yönetilemezler ya da onlara çocuk muamelesi yapılamaz" (**1. kısım**). Mill'in en sevdiği konular **4-6. kısımlarda** tartışılmaktadır: Köylülerin mülk sahipliği, kâr paylaşımı ve tüketici kooperatifleri. Kâr paylaşımı düzenlerine ve erken dönem kooperatif girişimlerine dair ayrıntılı anlatımları yorucu okumalar yapmayı gerektirir. Son kısım (**7. kısım**) sosyalistleri rekabete karşı seslerini

yükselttikleri için eleştirir; Mill, sosyalistlerin beğenmedikleri kötülükleri yaratanın aslında rekabet değil, mülkiyet hakları olduğunu ilan eder.

29 Vergilendirme

Devletin kapsamı hakkındaki **V. Kitap** vergilendirme sorunuyla başlar. Smith'in vergilendirme kanunları hakkındaki **2. bölüm,** vergilerin ödenmesiyle ilgili fedakârlıkların eşitlenmesi gerektiği gerekçesinden hareketle ödeme gücü kuramını savunur (9. bölüm, 5. kısma bakınız). Mill, *quid pro quo*[2] ilkesine dayanan vergilendirmenin yararı kuramını reddeder (**2. kısım**). Fedakârlıkların eşitliği, diye belirtir Mill, geçimlik düzeyin üzerindeki gelirin, gelirin azalan marjinal faydası yasası nedeniyle artan oranlı bir vergiye tabi tutulması anlamına gelir; bu yasa **3. kısımda** açık bir biçimde önerilmiştir. Mill, veraset vergisi "kazanılmamış gelir" üzerine konulan bir vergiyi temsil ettiği için, artan oranlı veraset vergisinden yana olmasına karşın, özendiricilerle ilgili dayanaklara yaslanarak şiddetle eleştirir. Tüketim harcamasını yatırım harcamasından ayırmak mümkün olsaydı, harcamalar üzerine konulacak vergi, gelir vergisine tercih edilebilirdi (**4. kısım**). **5. kısımda** ise en sonunda rant değerlerinde gerekleşen "hak edilmemiş artışların" vergilendirilmesi yönündeki ünlü öneriye geliyoruz.

30 Vergi yükü

Gelir üzerine konulan doğrudan vergilerle ilgili olan **IV. Kitap, 3. bölüm** 2. bölümün çizdiği çerçevede devam etmektedir. Dolaylı vergiler hakkındaki **4. bölüm** ilgi çekici ara sözlerle doludur. Mill **2. kısımda** özel ya da *ad valorem*[3] verginin malın fiyatını en azından vergi miktarı kadar, çoğunlukla da bu miktardan daha fazla artıracağını ileri sürmektedir. Kısa dönemde bunun olması olanaksızdır: Talep tamamıyla esneklikten yoksun bile olsa vergi, fiyatı ancak vergi miktarı kadar artırabilir. Ancak bir süre sonra talebin genel anlamda esneklikten yoksun kabul edilmediği açığa çıkacaktır. Mill'in aklında ölçeğe göre artan getiriyle işleyen bir endüstrinin uzun dönemli, aşağıya doğru eğimli arz eğrisi vardır. Böyle bir endüstri için arz eğrisini sola doğru kaydıran bir vergi gerçekten de fiyatı vergi miktarından daha fazla artıracaktır. **3. kısım** buğday üzerine konulacak vergiyi tartışmakta ve marj içi farkları etkilemeyen bir verginin tahıl rantlarını olduğu gibi bırakacağını göstermektedir. "Aşar vergisi", ağırlıklı olarak marj içi arazinin üzerine düşeceği için tahıl rantlarını azaltabilir. Birim buğday hasılası başına alınacak özel bir vergi ise tahıl rantlarını azaltır, fakat parasal rantları

2 Kelime anlamı "bir şeye karşı bir şey" olan bu ifade, daha ziyade "bir iyiliğe karşı bir iyilik yapılması" anlamında kullanılmaktadır (Ç. n.).

3 Değer esasına göre alınan (Ç. n.).

azaltmaz; çünkü tahıl fiyatları hasıla düştüğü ölçüde artar. Bütün bunlar Ricardocu vergi analizinin açık bir devamıdır (4. bölüm, 29. kısma bakınız).

4. bölümün 4. kısmı, 1834 tarihli Aşar Vergilerinin Hafifletilmesi Yasası nedeniyle Mill'in kuşağının ilgisini çeken konuyu tartışmaktadır. **5. kısım** Tahıl Yasalarının kaldırılmasının yararları hakkında küçümseyici bir düşünce daha içerir –1. Kitap, 11. bölüm, 4. kısmı hatırlayın. Mill, Tahıl Yasalarının rantları ve buğday fiyatlarını yükselttiği görüşünü reddetmekte ancak bu yasaların büyümeyi yavaşlattığını kabul etmektedir. İhracat ve ithalat vergileri ile ilgili olan **6. kısmı** uluslararası ticaret kuramı bağlamında zaten tartışmış bulunuyoruz.

Sözleşmeler üzerine konulan vergiler hakkındaki **IV. Kitap, 5. bölüm** ilgi çekici değildir. Bir sonraki bölüm, daha sonra "yeni" refah iktisadı kapsamında bir kez daha alevlenen, doğrudan vergilerin etkileriyle dolaylı vergilerin etkilerinin karşılaştırılması hakkındaki hayli can sıkıcı soruya yapılmış ilk katkılardan bir tanesidir. Mill'in yorumlarının sorunların üstesinden geldiğini söylemek mümkün olmasa da Mill; Smith ve Ricardo'nun dayandıkları, dolaylı vergiler lehine isteğe bağlılık argümanını asgariye indirmiştir. Bu argüman, vergilendirilmiş metanın satın alınmamasıyla kaçınılabilir olması nedeniyle dolaylı vergilerin doğrudan vergilerden daha hafif olduğunu ileri sürmekteydi.

31 Kamu borcu

IV. Kitap, 7. bölüm Mill'in, varlıklı ülkelerde sermayenin bol oluşu bağlamında ele alınan kamu harcamalarına karşı duruşunun nihai özetini sunar: Konuya daha önce I. Kitap, 4. bölüm, 8. kısımda ve yeniden IV. Kitap, 5. bölümde değinilmiştir. Kamu harcamasının özel sermaye oluşumuna engel olup olmadığına ilişkin sınama faiz haddi üzerinden yapılır –bir kez daha Mill'in kuramsal konuları işlevsel bir teste tabi tutma eğilimine dikkat çekmeliyiz. Eğer devlet gerçekten kaynakları özel sektörden hortumluyorsa faiz oranı artacaktır (**1. kısım**). Ricardo'nun kamu borcunu bedelini ödeyerek geri almak için sermaye vergisi konulması önerisi **2. kısımda** bir sonuca vardırılmaksızın tartışılmaktadır. Bütçe fazlaları kamu borcunun geri ödenmesi için değil vergilerin geri ödenmesi için kullanılmalıdır, çünkü bütün vergiler ilkesel olarak sakıncalıdır (**3. kısım**).

32 Devletin kapsamı

8. ve **9. bölümler** Britanya devletinin meşru olduğu tartışma götürmeyen işlevlerini yerine getirirken ne düzeyde verimli olduğu konusunu ele alınmakta ve olumsuz bir hükme varmaktadır. Hukuk reformunun gerekliliği hakkındaki **8. bölüm, 3. kısım** tam anlamıyla Bentham'ın

izinden gitmektedir. **9. bölüm, 1. kısım,** daha önce II. Kitap, 2. bölümde çerçevesi çizilen miras yasalarının revize edilmesi önerisini tekrarlamaktadır. Mill'in dostu Alexander Bain sonradan Mill'in miras olarak devralınan servet hakkındaki mevzuatla ilgili önerilerinin "muazzam bir gürültü" koparacağını beklediğini anımsadığını belirtmiştir: "Sık sık, uygulandığı takdirde iki kuşak içinde bütün büyük servetleri alaşağı edecek olan miras ve veraset üzerine önerilerinden bahsederdi. Ancak kitabının bu kısmı, Mill'i şaşırtacak ölçüde, hiçbir bir ilgi uyandırmadı." **9. bölümün 2.** ve **3. kısımları** mirasın en büyük oğla devredilmesi ve varislerin belirli bir kısmına geçmesine saldırır; **6. kısım**, Mill'in gündeme getirilmeden önce karşı çıktığı 1855 tarihli Sınırlı Sorumluluklar Yasasına çekimser bir onay sunar.

10. bölümle birlikte kamu müdahalesiyle ilgili tartışmalı alana gireriz. **1. kısım** korumacılığı reddeder, ancak yeni doğan sanayi argümanına onay verir; bu daha sonra korumacı gümrük tarifelerini haklı çıkarmak üzere Amerika ve Avustralya'da benimsendiğinde Mill'in verdiği için pişman olduğu bir tavizdir. **2. kısım** Tefecilik Yasalarını, **4. kısım** Patent Yasalarını ve **5. kısım** da daha önce tartıştığımız Örgütlenme Yasalarını ele almaktadır. Kitabın son bölümü, **11. bölüm**, siyaset kuramı açısından muhteşem bir örnek teşkil etmektedir: **1-6. kısımlar** devletin iktisadi olaylara müdahalesinin artırılmasıyla ilgili o güne kadar öne sürülmüş olan güçlü argümanların neredeyse tamamını gözden geçirir. V. Kitap, 1. bölüm, 2. kısımda Mill, amaca uygunluk üzerinden gerçekleştirilen "basit ve muğlak olan" dışında devlet müdahalesini sınırlandıran bütün kuralları reddetmektedir. Şimdi ise "kısacası *laissez faire* genel uygulama olmalıdır; bundan gerçekleşen her sapma daha büyük bir iyilik için gerekli olmadığı takdirde kesinlikle kötüdür" sonucuna varmaktadır. Ve ne kastettiğini göstermek amacıyla, eğitimin tüketicisinin "söz konusu metayı gerektiği gibi yargılayabilecek birisi olmadığı" gerekçesiyle zorunlu eğitim ve kamusal bir imtihan sistemini önererek ve zaman zaman kamusal eylemin bireylerin öz çıkarlarını savunmak için gerekli olduğu görüşü temelinde çalışma saatlerinin düzenlenmesine onay vererek devam eder. Her iki sorun hakkındaki görüşleri de diğer klasik iktisatçılardan hayli farklı olduğu için, bu görüşleri belirli bir perspektife yerleştirmek üzere bir an için duralım.

33 Klasik iktisatta eğitim

Klasik iktisatçılar kitlesel eğitimi iktisadi büyümeye yapılan bir yatırım olarak görmemiş, onun toplumsal huzur ve nüfus kontrolü sağlayarak dolaylı olarak büyümeye katkıda bulunacağını düşünmüşlerdi. Adam Smith'te işbölümünün çalışan nüfus üzerinde etkisi eğitimle giderilebilecek belli başlı zararlı sonuçları olduğu söylenir. Smith eğitimi üretime

yönelik becerilerin gelişmesi için değil ahlaki gelişim için savunmuş ve bu tutumu klasik gelenek içinde bulunan neredeyse bütün yazarlar tarafından da benimsenmiştir. Malthusçu fikirlerin yaygınlık kazanması, popüler eğitimin sağduyuya dayalı faziletlerin geliştirilmesinin bir aracı olarak benimsenmesini daha da teşvik etmiştir. Yine de savunulan görüş devletin mali yardımlar aracılığıyla özel okullara yardımcı olmasıydı ve 1860'ların sonlarından önce neredeyse hiç kimse tamamıyla parasız, kamusal eğitim düşüncesini ortaya atmamıştı.

Adam Smith yüksek öğretimde "başarıya göre ödeme" sistemini, daha alt düzeydeki okullar içinse devlet yardımına dayanan İskoç kilise okulları sistemini savunmuştu. İskoç kilise okulları sistemi öğretmenleri küçük bir sabit aylıkla tamamlanan harç esasına göre ödüllendirilmekte, bu harç öğretilen konuya göre değişmekteydi. Diğer taraftan İngiltere'de ise öğretmenlere, dini inkar edenler dışarıda tutularak, Kilise tarafından lisans verilmekte ve birçok okul ve yüksek okul, vasilerin koyduğu katı kısıtlamalara tabi olan bağışlarla finanse edilmekteydi. Eğitim konusunda yazarken Smith'in eleştirmek üzere seçtiği konu da bu bağış sistemiydi. Onun kamusal eğitim önerileri, binaların sağlanması konusunda devlet yardımını talep ederken, öğretmenleri büyük ölçüde kendilerini geliştirmeleri için bir teşvik olması amacıyla, özel harçlara bağımlı konumda bırakıyordu.

Mill eğitim üzerine bu görüşlerin oluşturduğu iklim içerisinde yazmıştır. Eğitimi bir "piyasa başarısızlığı", yani piyasa mekanizmasının etkin bir biçimde işleyemeyeceği bir örnek olarak değerlendiren ilk kişi Mill'dir. Eğitimi takdir edebilmek için uzun bir eğitim deneyiminden geçmiş olmak gerekir, diye ileri sürmüştür Mill ve bu nedenle eğitimi satın alan kişi onun kalitesini değerlendirecek ehliyete sahip değildir: "Eğitimsiz olan eğitim hakkında karar verecek kifayette bir yargıç olamaz" (V. Kitap, 11. bölüm, 8. kısım). Mill bu argümanla, o zamandan bu yana kamusal eğitim sistemi için öne sürülmüş üç iktisadi gerekçeden ilkini ortaya koymuştur –diğer ikisi, bir okulun etkin bir şekilde işleyebilmesi için belirli bir asgari büyüklüğün zorunlu olduğunu söyleyen "doğal tekel" gerekçesi ve eğitimli bireylerin neden olduğu "dışsallıklar" gerekçesidir. Ancak Mill hayli şaşırtıcı bir şekilde parasız kamusal eğitimi, "insanların düşünce ve duygularını gençliklerinden itibaren şekillendirebilen bir devlet onlarla daha sonrasında da ne isterse yapabilir" gerekçesiyle desteklemeyi reddetmiştir. Ve bu nedenle belirli bir yaşa kadar, kamusal bir imtihan sisteminin eşlik ettiği, evde veya özel bir okulda zorunlu eğitimi savunmuştur: Eğer bir çocuk böyle bir imtihanı geçmeyi başaramazsa ebeveynlerine bir vergi konulacak

ve bu vergiden elde edilen gelirler çocuğun eğitimini sürdürmesine harcanacaktır. Ayrıca yoksul çocuklar için özel mali izinler söz konusu olacaktır. Merkez dışındaki mahallelerde kamu okullarının kurulması gerekli olabilir, ancak genel olarak, toplum her çocuğun edinmesi gereken asgari eğitim standartları konusunda bir kez karara vardığı zaman, okullaşmanın özel okullar temelinde etkin bir biçimde sağlanabileceği farz edilmiştir.

Mill, İngiltere'de özel eğitimin niceliğinin ve niteliğinin ciddi ölçüde yetersiz bulduğu konusunda kuşkuya yer bırakmamıştır: "O halde eksik olanı, ilkokullara maddi destek sunarak hükümetin arz etmesi gerektiğini savunuyorum" (V. Kitap, 11. bölüm, 8. kısım). Ama yine de "hükümet, ne alt düzeylerde ne de üst branşlarda sağladığı eğitim üzerinde tekel iddiasında bulunmamalıdır; başkalarına değil kendi öğretmenlerine başvurmaları doğrultusunda insanlar üzerinde otorite kurmamalı ya da onları etki altına almamalıdır ve kendi öğretmenleri tarafından yetiştirilmiş olanlara özel avantajlar bahşetmeye kalkışmamalıdır" demiştir. Açık ki Mill bugün yaşıyor olsaydı artık evrensel hale gelmiş olan parasız kamusal eğitimi onaylamazdı.

34 Klasik iktisatçılar ve Fabrika Yasaları

İngiltere'de fabrikalara dair mevzuatın tarihi 1802 tarihli Yasa'yla başlar. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısı boyunca birbiri ardına çıkarılan Fabrika Yasaları'na karşı, çoğunlukla klasik iktisatçıların kendileri tarafından, hararetli itirazlar yöneltilmiştir. Mill'in *İlkeler*'inin basımından yalnızca bir yıl önce, en nihayetinde on sekiz yaşın altındaki erkek çocukları ve her yaştan kızlar ve kadınlar için 58 saatlik çalışma haftasını güvence altına alan 1847 tarihli On Saatlik İşgünü Yasa Tasarısı'nın geçmesi, tartışmada yeni bir raunt başlatmıştır. Fabrika Yasaları'na ilişkin klasik analiz daima iki ayrı düşünce izleğini takip etmiştir. Bir yanda fabrika mevzuatı, aydınlanmış iktisadi aktörler arasında bulunan "sözleşme hürriyeti" öğretisi çerçevesinde eleştirilmiştir. Diğer yanda ise çalışma saatlerinin sürekli olarak azaltılmasının, buna parasal ücretlerin düşmesi eşlik etmediği takdirde Britanya sanayisinin çökmesine neden olacağı savunulmuştur.

Sorun aydınlanmış bireycilik sorunu olarak ele alındığı sürece klasik iktisatçıların tavrı açıktır: Kişisel çıkar, çocuklarda olduğu gibi, açıkça bilince çıkmamış olduğunda devlet müdahalesini tavsiye ediyorlar, yalnızca uygun yaş konusunda ve ebeveynlerin denetim hakkı konusunda birbirlerinden farklılaşıyorlardı. Ne yazık ki çocuklara koruma sağlanması ilkesini savunurken bunun kaçınılmaz sonucunun yetişkin işçiler için de daha kısa bir işgünü olduğunu, çünkü pamuklu dokuma fabrikalarında çocukların

yalnızca yetişkinlere yardım ettiklerini biliyorlardı; yetişkinlerin istihdamı üzerine dengeleyici sınırlamalar getirmek yerine düzenlenmiş çocuk işçiliğinin yararlarından feragat etmeyi tercih etmişlerdi. Böylece elimizde bir yanda çeşitli klasik iktisatçılar arasında çocukların istihdam edilmesine daha fazla kısıt getirilmesinin istenilir bir şey olup olmadığı konusunda bir görüş farklılığı, diğer yandan da yetişkin işçiliğinin etkin bir şekilde düzenlenmesine karşı çaba harcama doğrultusunda genel bir eğilim bulunmaktadır. Pratikte bu klasik iktisatçıların peşinen hali hazırda mevcut olan mevzuatın zaten çok fazla olduğunu kabul ettikleri ve tartışmanın her safhasında çalışma saatlerinin daha da kısaltılmasına karşı uyarıda bulunmaları anlamına gelmiştir. Ayrıca bir işçinin "özgür bir aktör" haline geldiği yaş hakkındaki düşünceler mevzuatın çıkarılmasından hemen önce sürekli olarak değişmiş ve her dönemeçte *oldu bittiye* getirilmiştir.

Sorun daha kısa çalışma saatlerinin hasıla üzerindeki etkileri çerçevesinde ele alındığında ise dönemin tipik varsayımı emeğin üretkenliğinin işgününün uzunluğuyla çok az ilişkisi bulunduğu olmuştur. Ancak formel analiz düzeyi basmakalıp düşüncenin ötesine nadiren geçmiş ve çalışma süresindeki bir değişikliğin kısa ve uzun dönemdeki etkilerini ayırt etmek doğrultusunda hiçbir çaba harcanmamıştır. Klasik iktisatçılar burada da geçmişte işgününün daha kısa olmasının hasıla üzerinde pek bir etkisinin bulunmadığını iler sürme eğilimi göstermiş; ancak yine de çalışma süresinin daha da kısıtlanmasının kişi başı hasılayı muhtemelen azaltacağını iddia etmişlerdir. Neticede Fabrika Yasası'nın taraftarları "politik iktisadı" fabrika reformunun karşısındaki en büyük engellerden bir tanesi olarak görmekte pek de hatalı sayılmazlar.

Şimdi de *İlkeler*'in son sayfalarında Mill'in konuyu ele alış biçimine bakalım (**V. Kitap, XI. bölüm, 9** ve **12. kısımlar**). Mill, ilk olarak, özellikle Fabrika Yasaları'na yöneltilen iktisadi itirazları değerlendirmiştir. Ücretlerde herhangi bir kesinti olmadan çalışma sürelerinin kısaltılmasının hasılayı azaltıp azaltmayacağı ve işsizliğe neden olup olmayacağı konusunda Mill, "Bu her tikel duruma özgü bir sorudur, bir ilke değil" diye not düşmüştür (**12. kısım**); bu daha önce hiç kimsenin aynı şiddetle vurgulamadığı bir noktadır. Mill, özgür aktörler sorunu ile ilgili olarak ise, refah iktisadında "bedavacı sorunu" olarak bilinen konuya dikkat çekmiştir: "Kendi çıkarına riayet eden bireylerin yargılarını geçersiz kılmamak, o yargıları teminat altına almak için hukukun müdahalesinin gerekli olduğu meseleler vardır: Bireyler bu yargılarını ancak birlik sağlayarak geçerli kılabilir ve bu birlik de geçerliliğini ve kabulünü hukuktan almadığı takdirde etkin hale gelemez" (**12. kısım**). "Dokuz saatlik işgünü işçi sınıfının kolektif anlamda çıkarına olsa bile", diye yazar *İlke-*

ler'de, "bunu geçerli kılmak için devletin harekete geçmesi zorunludur, çünkü her bir bireyin doğrudan çıkarı onu ihlal etmek yönündedir." Mill, On Saatlik İşgünü Yasa Tasarısı'nı onaylamadığını eklemek konusunda aceleci davranmıştır: Bu Tasarı, kadınlar da erkekler kadar "özgür aktörler" olsalar da çalışan kadınları fabrikalardan dışlamaktadır. Burada feminist Mill insancıl Mill'le çelişki içine düşmektedir. Mill yine de On Saatlik İşgünü Yasa Tasarısı hakkında her ne düşünülürse düşünülsün, "Bu Tasarı, her bir bireye rakiplerinin de aynı yoldan gideceği güvencesi vererek, ki bu güvence olmadan bireyin kendisi bu yolu güvenli bir şekilde seçemez, insan sınıflarının kendi çıkarlarının kolektif bilincine ulaşmalarında hukukun yardımına ne şekilde ihtiyaç duyabileceklerinin bir örneğini teşkil etmektedir" sonucuna ulaşmıştır.

Mill farkında olmadan refah iktisadının bir anlayışına, yararları bölünemez ve hariç tutulamayan "kamu malları" kavramına rast gelmiş, piyasa mekanizmasının bu tür mallar konusunda tüketicileri tercihlerini açıklamaya sevk edemediği sonucuna ulaşmıştır (13. bölüm, 15. kısma bakınız). Ancak garip olan şudur ki boş zamanın –söz konusu olan kamu malı budur– tüketimi, genel durumun atipik bir örneğidir. İşadamlarının mükemmel bir öngörüye sahip olmamalarının onları miyop bir şekilde hareket etmeye sevk ettiğini iler sürmek çok daha kolay olurdu. Genel olarak kişi başına düşen hasılayı optimize eden bir işgününün kabul edilmesi için yalnızca maddi güdülerin yeterli olduğunu söylemek doğrudur. Ancak girişimciler çalışma saatlerini kısaltmak konusunda çok az özendiriciye sahiptir, çünkü ücretler sabit tutuluyorsa, bunun doğrudan etkisi maliyetlerin artması ve hasılanın düşmesidir; diğer yandan bu koşullar altında ücretlerde eşzamanlı bir azalmanın verimliliği olumsuz etkilemesi muhtemeldir. Uzun vadede kişi başına düşen hasıla daha kısa çalışma süreleriyle gerçekten de artabilir ancak tam öngörünün bulunmaması, bunu hiçbir girişimcinin kendi başına almayı istemeyeceği kadar riskli bir karar haline getirir. Dolayısıyla bütün girişimcileri kendi uzun dönemli çıkarları doğrultusunda harekete geçirmek üzere devlet müdahalesi gerekli olabilir. Mill'in bu şekilde akıl yürütmediğini, çünkü bu argümanı çıkarsayabileceği bir firma kuramına sahip olmadığını herhalde söylemeye gerek yok. Mill bunun yerine daha zor bir zeminden, işçi sınıfının daha fazla boş zaman arzusundan hareket etmiş ve bazen yalnızca genel bir anlaşmanın özel çıkarlarla kamu çıkarlarının özdeşliğini güvence altına alabileceği sonucunu çıkarmıştır. "Kamu malları" kavramı 1890'larda maliye üzerine yazan İtalyan yazarlar tarafından yeniden keşfedildikten sonra hiç kimse Mill hakkında bu bağlam üzerinden düşünmemiştir ve aslında Fabrika Yasaları üzerine tartışma bir elli yıl daha, Mill'in dikkate değer analizine herhangi bir atıfta bulunmaksızın sürmüştür.

35 Bir iktisatçı olarak John Stuart Mill

Mill'in *İlkeler*'indeki iktisat Ricardocu iktisat mıdır? Mill'in kendisi yalnızca Ricardo'yu değerlendirdiğini düşünüyordu. Bir defasında bir mektubunda "kitapta onun [Ricardo'nun] öğretilerinin doğal bir sonucu olarak ortaya konulamayacak tek bir düşünce olduğunu bile sanmıyorum" diye yazıyordu. Ancak Mill'in değerlendirmeleri zaman zaman Ricardo'nun kuramının temellerini etkilemiştir ve Mill politika alanında Ricardo'nun sistemini, Ricardo'nun hayal dahi edemeyeceği noktalara ulaştırmıştır. Schumpeter, Mill'in Ricardo'ya duyduğu büyük saygıya rağmen Ricardo'nun bir takipçisi olarak görülemeyeceğini ileri sürmüştür. Ama yine de faktör fiyatlarının ve iktisadi ilerlemeyle birlikte gösterdikleri değişimlerin belirlenmesi gibi bütün önemli sorunlarla ilgili olarak Mill, Ricardo'nun ortaya koyduğu esaslara bağlı kalmıştır: Her şeyin kökeni, kâr oranının belirlenmesindeki en önemli öğe olan ücret mallarının üretilmesinin maliyetine kadar götürülmüştür; "tahıl" adı verilen bavul kapsamında ücret malları tarımsal ürünlerle özdeşleştirilmiştir ve ölçeğe göre azalan verimler yasası da teknik ilerleme de yalnızca tarımsal üretime uygulanabilir yasalar olarak ele alınmıştır. Bu, Ricardo'nun sisteminin çizdiği çerçevedir ve bu çerçeve mevcutsa, sermayenin "reel maliyeti" ve –statik koşullar altında nispi fiyatların tespit edilmesi sorunuyla hayli meşgul olan sonraki kuşaklar açısından çok önemli olan– talebin rolü hakkındaki kabullerin, Ricardocu sonuçların çıkarılmasına engel olması mümkün değildir. Ricardo'nun önde gelen eleştirmenlerinden Nassau Senior, Mill'in kitabının tanıtımlarından bir tanesinde, "Bay Mill'in Kâr ve Rant kuramı hakkındaki gösterimi ... maddi yönden Ricardo'nunkinden farklı değildir" derken kuşkusuz haklıydı.

Ancak yine de Mill'in *İlkeler*'i *yalnızca* bir *oeuvre d'assemblage,* daha önce söylenmiş olanların basit bir tekrarı, olmaktan daha fazlasıdır. *İlkeler* bütünüyle kuramsal bir düzlemde de olsa hakiki yeniliklerle doludur. Uluslararası Talep Denklemi bunun açık bir örneğidir, ancak buna piyasalarında rekabet halinde olmayan gruplar kavramını; arz-talep yasasının bir özdeşlik olarak değil, doğru bir şekilde bir denklem olarak tanımlanmasını; talebin fiyat esnekliğinin fiyattaki bir değişikliğin toplam gelir etkisi üzerinden üçlü bir sınıflandırmayla tanımlanmasını; ölçek ekonomilerinin ele alınışını; bileşik ürünler sorunun çözümlenmesini ve son olarak fırsat maliyeti kavramını da eklemek gerekir. Ayrıca Mill'in faiz kuramı zamanının neredeyse kırk yıl ilerisindedir. Mill, öncüllerinden belirli düşünceleri alırken bile neredeyse her zaman onların sunumunu geliştirmiştir: Bu durum onun perhize dayalı kâr kuramında ve Bailey ve Senior'dan ödünç

alınan Ricardocu rant kavramında ve yine, özellikle arazi kullanım hakkı ile ilgili olarak Richard Jones'tan hareketle, "geleneğe" yaptığı vurguda görülmektedir. Modern okuru hayli rahatsız eden kuramsal eklektisizm özelliği, son tahlilde Mill'in lehine iş görmüştür. Mill iki kuşak boyunca İngiltere'ye, çoğunlukla zıt yönlerde ilerleyen, iktisadını ve türlü analitik düşüncelerini öğretmiş, daha sonra gerçekleştirilecek inceltme ve gelişmelerin yolunu açmıştır.

Ancak Mill esas olarak, iktisadi reform önerilerinde ve toplumsal ıslahat vaazları verme arzusu tarafından kontrol altında tutulan soyut kuramın süslemeleriyle bezenmiş, hem duygusal hem de ağırbaşlı, her yere sinen ahlaki tonlamada bulunacaktır. Marshall'ın *İlkeler*'ini dolduran havanın ta kendisidir bu... Ve tıpkı, saf kurama dair dehası ve matematikteki becerisiyle soyut analiz ve matematiksel iktisat hakkında aşağılayıcı bir biçimde konuşan Marshall gibi Mill de kuramsal çalışmaya ilişkin bütün yeteneğine karşın bir arkadaşına şunları söylemiştir: "Politik iktisadın salt soyut incelemesini ... demokrasinin ilerlemesinin ve sosyalist düşüncenin yayılmasının beraberinde getirdiği büyük pratik sorunlara kıyasla çok önemsiz görüyorum." Sosyalist argümanlara sıcak bakmasına karşın Mill bir sosyalist değildi. Aslında o bir kişiyi "klasik liberal" olarak adlandırdığımızda kastettiğimiz şeyin mükemmel bir örneğidir. Mill çevresinde gördüğü toplumsal sorunları, bir sosyalistin yapacağı gibi üretim araçlarının özel mülkiyetine değil, özel mülkiyet haklarının hiçbir şekilde kısıtlanmamış bir şekilde kullanımına bağlamıştır. "Laissez-faire'in genel uygulama olması gerektiğini, ondan sapmaların daha büyük bir iyilik için gerekli olmadığı takdirde kesinlikle kötü olacağını" söylemiş ama "daha büyük bir iyilik" adına bir parça kolektif eylemi savunmaya da bütünüyle istekli olmuştur. Bu konuda yalnız olmadığı da buna eklenmelidir; devlet müdahalesine karşıtlık önyargısının klasik iktisatçıları sosyal ve iktisadi reform önerileri yapmaktan alıkoyduğu düşüncesi yaygın kabul gören, önde gelen klasik iktisatçıların eserlerinin okunmaması nedeniyle ayakta kalan bir efsanedir. Mill'in iktisadi bir sistem olarak kapitalizme yönelik tavrı her tür dogmatizmden uzaktır: Mill, mevcut iktisadi düzen kapsamında halen büyük ilerleme olanakları varken kâr motifinin bir kenara bırakılmasını yersiz buluyordu sadece. Bu, 1848'de benimsenecek olan aydınlanmış bir tavırdı. Muhtemelen bugün de çoğu iktisatçının genel tavrı budur.

Ancak Mill'in *İlkeler*'i bir bakıma büsbütün eskimiştir; akla gelebilir bütün politika önlemlerinin doğum hızı üzerindeki etkileri çerçevesinde değerlendirilmesi konusundaki sürekli ısrarı nedeniyle... Mill, Malthusçu nüfus kuramının coşkulu bir savunucusuydu. Ancak Mill'in, Malthus'un

kendisinin inançlarından çok farklı bir şekilde işçi sınıfının gönüllü olarak aile büyüklüklerini sınırlandıracağına duyduğu iyimser inanç üzerinden Malthusçu öğretinin neredeyse bütün iç karartıcı imalarından kaçmış olduğunu görmek ilginçtir. Mill hiçbir zaman bunun nasıl gerçekleşeceğini söylemez, ama açık bir şekilde savunmaya cesaret edememiş olsa da Mill'in doğum kontrolünü savunduğunu biliyoruz. Ve *Otobiyografi*'sinde, kendisi gibi genç faydacıların görüşlerini tarif ederken de böyle yazmıştı: "Malthus'un nüfus ilkesi tıpkı bir bayrak gibi ve Bentham'a ait bütün görüşler gibi o da aramızda birlik sağladığımız bir konu. İlk olarak insan ilişkilerinin sonsuza değin iyileştirilebileceğine karşı bir argüman olarak ortaya atılmış olan bu büyük öğretiyi biz tam tersi anlamda, bütün çalışan nüfusun sayılarının artmasını gönüllü olarak kısıtlayarak yüksek ücretlerle tam istihdamı güvence altına almak suretiyle, insan ilişkilerinin iyileştirilmesini sağlamanın yegâne aracı olarak büyük bir coşkuyla kabul ettik."

İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR

J. C. Wood, *John Stuart Mill: Critical Assessments, 4 cilt* (1987) hemen hemen tamamı Mill'in iktisadi düşünceleriyle ilgili olan 100 makaleyi yeniden yayımlamıştır. Bu eser J. K. Whitaker, "John Stuart Mill's Methodology", *JPE*, 1975; D. R. Appleyard and J. C. Ingram, "A Reconsideration of the Additions to Mill's 'Great Chapter'", *HOPE*, 1979; J. S. Chipman, "Mill's 'Superstructure': How Well Does it Stand Up?", *HOPE*, 1979; B. Belassa, "John Stuart Mill and the Law of Markets", *QJE*, 1959; N. B. de Marchi, "The Empirical Content and Longevity of Ricardian Economics", *EC*, 1970; R. B. Ekelund, "A Short-Run Classical Model of Capital and Wages: Mill's Recantation of the Wages Fund", *OEP*, 1976 ve E. G. West ve R. W. Hafer, "J. S. Mill, Unions and the Wages Fund Recantation: A Reinterpretation", *QJE*, 1978 gibi klasik makaleleri içermektedir. Başka vazgeçilmez makaleler arasında J. H. Thompson, "Mill's Fourth Fundamental Proposition: A Paradox Revisited", *HOPE*, Yaz 1975; W. L. Miller, "Primogeniture, Entails and Endowments in English Classical Economics", *HOPE* , Kış 1980; *Pioneers in Economics 22. James Wilson and Isaac Butt* (1991) çalışmamda yeniden basılan H. D. Kurz, "Classical and Early Neoclassical Economists on Joint Production", *MEC*, 1986 ve E. L. Forget, "J. S. Mill and the Tory School: The Rhetorical Value of the Recantation", *HOPE*, Bahar 1992 sayılabilir.

D. P. O'Brien, isimleri metnimizde tekrar tekrar geçen önemi nispeten az altı politik iktisatçıyı –James Mill, Longfield, Senior, Bailey, Torrens ve Say– ele almıştır: *Classical Political Economy. A Survey of Recent Literature*, der. W. O. Thweatt (1988), 5. bölüm. N. Rosenberg, vasıfsızlaşmanın işbölümü üzerindeki etkilerini analiz ederek Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği*'nde yürüttüğü tartışmanın üzerine ilk ilerlemeyi sağlayan Charles Babbage'a hakkını teslim etmektedir: "Charles Babbage: Pioneer Economist", *The Emergence of Economic Ideas* (1994).

Pioneers in Economics 21. James Mill and John Rae (1991) kitabımda yeniden basılan E. McKinley'in "The Problem of 'Underdevelopment' in the English Classical School", *QJE*, 1955 makalesi kalkınma hakkındaki klasik düşüncelerin tam bir incelemesini sunmaktadır. R. D. C. Black'ın mükemmel kitabı *The Classical Economists and the Irish Problem* (1960), özgün bir geri kalmış ülke hakkındaki klasik politika önerilerini incelemektedir.

P. S. Schwartz, *The New Political Economy of J. S. Mill* (1972), Mill'in iktisat politikasının tam boy, ufuk açıcı bir incelemesidir; aynı konunun parlak ama kısa bir ele alınışını ise D. P. O'Brien, *The Classical Economists* (1975), 10. bölümde bulmak mümkündür.

Ücret fonu öğretisi üzerine yazılmış yegâne kitap halen F. Taussig'in *Wages and Capital* (1896) eseridir, ancak aynı konu hakkında yeni ve kışkırtıcı bir kitap J. Vint'in *Capital and Wages* (1994) çalışmasıdır. J. Viner, *Theory of International Trade* (1937), 6. bölüm klasik kuramın uluslararası ticarete yaklaşımı konusunda hiçbir zaman aşılamamış bir eserdir, ancak O'Brien, *The Classical Economists,* 7. bölüm, A. I. Bloomfield, *Essays in the History of International Trade Theory* (1994), 2. ve 3. bölümler ve L. Gomes, *Foreign Trade and the National Economy* (1987), 4-7. bölümler burun farkıyla onu takip etmektedir. Hakkında zengin bir literatür bulunan on dokuzuncu yüzyılda para ve uluslararası paranın intibak mekanizması tartışmaları konusundaki referanslar T. M. Humphrey'nin *Money, Banking and Inflation* (1993) eserinde bir araya getirilen, çeşitli konuları ele alan harikulade makaleleri ile başlatılıp, onunla sonlandırılmalıdır. N. T. Skaggs, "The Place of J. S. Mill in the Development of British Monetary Orthodoxy", *HOPE*, Kış 1994 Mill'in para politikası konusundaki şizofrenik konumuna ışık tutmaktadır.

7. BÖLÜM
MARKSİST İKTİSAT

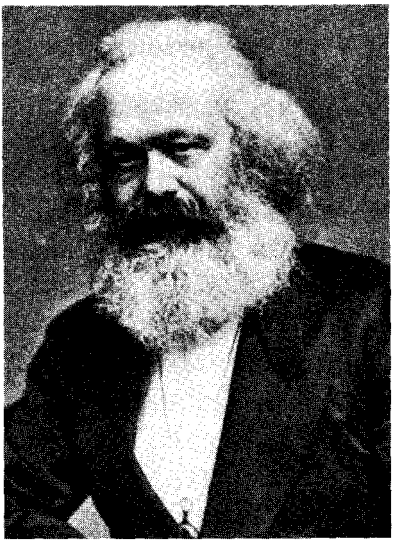
Karl Marx

Günümüzde iktisatçı Marx şu ana kadar ele aldığımız diğer iktisatçıların hiçbirinin olmadığı kadar canlı ve geçerlidir. Marx binlerce kez yeniden değerlendirilmiş, gözden geçirilmiş, reddedilmiş ve gömülmüştür; ancak o, entelektüel tarihe havale edilmeyi reddetmektedir. İyi ya da kötü, onun fikirleri hepimizin içerisinde düşündüğü düşünce ikliminin bir parçası haline gelmiştir. Artık hiç kimse Adam Smith veya Ricardo için mücadele vermemektedir, ama Marx inceleme altına alındığında halen kan basınçları yükselmektedir. Bu durum, bu kitapta daha önce karşılaşmadığımız yorumlama sorunları ortaya koymaktadır. Zorluk, Marx'ın neo-Marksist formülasyonlara boğulmasını önlemek ve klasik bir iktisatçı olarak Marx'ı, popüler tartışmalarda sık sık ortaya çıkan Leninleştirilmiş Marx'tan ayırmak olacaktır. Marx'ın bütün sosyal bilimleri sarmalayan bir sistem geliştirmiş olmasıyla ve onun iktisadını kendi içerisinde ancak onun felsefi, sosyolojik ve tarihsel düşünceleriyle birlikte ele alabilecek olmamızla ilgili ek bir handikap daha söz konusudur. Bir düzeyde aynı sorun Adam Smith için de ortaya çıkmaktadır; ancak yalnızca bir düzeyde... Marksizm'in bütün veçhelerinde Adam Smith'in kapsamlı bir politik iktisat geliştirme çabalarının çok ötesine geçen bir tutarlılık bulunur. Yine de bu bölümün bir kitaba dönüşmesine izin vermemek amacıyla Marksist iktisadı Marksizm'den ayrı bir şekilde tartışmak durumundayız. Bu durumda bile taramamız gereken, daha öncekilere kıyasla çok daha geniş sınırlar içerisinde kavranabilecek olan devasa bir yüzey söz konusudur.

Yirminci yüzyıl toplumu bütün boyutlarıyla açıklamayı amaçlayan Marksizm gibi büyük felsefi sistemlere güçlü bir karşı koyuşa tanıklık etmiştir. Sosyal bilimlerde de teknolojiden aşağıda kalmayacak düzeyde bir uzmanlaşma çağında yaşıyoruz. Fakat bu tam da Marx'ı neden incelememiz gerektiği sorusunun cevabıdır. Marksizm'in nihai anlamda geçerliliği konusunda ne düşünülürse düşünülsün, Marx'ın kapitalizmin "hareket yasalarının" sistematik ve genel bir dökümünü yapmak doğrultusundaki cesur girişiminden ilham almayı yalnızca durgun bir zihin başaramaz.

1 Terminoloji

İlk işimiz Marx'ın nispi fiyatları ve sermayenin kâr oranını belirlemek üzere emek değer kuramını ne şekilde kullandığını açıklamaktır; başka bir deyişle ilk işimiz, Marx'ın sisteminde "artık değerin" nasıl belirlendiğini izah etmektir. Bunun sıkıcı bir egzersiz olduğunu kabul ediyorum ve bu sayfaları okunması eğlenceli sayfalar haline getirme sözü veremem. Ancak bir defa artık değer kuramını yolumuzun üzerinden kaldırdığımızda hikaye kapitalizmin "hareket yasalarına" gelecek ve bu her açıdan çok ilginç bir konu... Okur sebat etmek durumunda...

Marksist iktisadın büyük kısmı terminolojik bir karmaşa bulutu içinde geliştiği için atılması gereken ilk adım bir tanım kümesi üzerinde anlaşmaktır. Bu bölüm boyunca büyük harfleri stok değişkenleri için, küçük harfleri ise akım değişenleri için kullanacağız. Marx'ın "değişmeyen sermayesi", c, sabit sermaye ve hammadde girdileri üzerindeki amortisman giderleri olarak tanımlanır. Üretimde çalışan işçilerin ücretlerini, yani Marx'ın "değişken sermayesini", v, buna eklediğimizde sermaye harcamaları akışını, k, elde ederiz. Başka bir ifadeyle Adam Smith'in "sabit sermaye" artı hammaddeleri Marx'ta "değişmeyen sermayeye" eşitken, Smith'in "dolaşan sermaye" eksi hammaddeleri Marx'ta "değişen sermayeye" eşittir. k akışının bileşenlerini ilgili yıllık devir hızlarına, t_c ve t_v, bölerek veya yıl cinsinden ölçülen ilgili dayanıklılık düzeyleriyle, d_c ve d_v, çarparak yatırılmış olan sermaye stokuna, K, ulaşırız. $K \equiv C + V$ dayanıklı teçhizat ve hammadde stoklarının değerini ifade eder ve V haftalık ücretler toplamını ödemek için gerekli olan döner sermaye stokunu temsil eder. Marx'ın izinden giderek artık değeri, s, bir akım değişkeni olarak, brüt gelirlerin sabit ve değişken maliyetler düşüldükten sonra kalan kısmı olarak tanımlıyoruz. Bir bütün olarak ekonomi açısından bu, net ulusal gelirin ücret giderleri düşüldükten sonra kalan kısmına karşılık gelmektedir. *Gayrisafi milli hasıla* $\equiv c + v + s$ 'dir, ancak *net* milli hasıla $\equiv v + s$ 'dir. "Artık değer oranı" $\sigma \equiv s / v$ 'dir. Kâr oranı, r, Marx'ın tarifiyle, s / k 'ya, bir stok değişkeni olarak ise s / K 'ya eşittir.

σ ve r'nin dışında Marx'ın sistemindeki bir başka temel oran "sermayenin organik bileşimi", q'dur. Marx hiçbir zaman bu kavramı açık bir şekilde tanımlamamış, bazen onu $c/(c+v)$, bir veya birkaç defa da $v/(c+v)$ şeklinde yazmıştır; her iki oran da iki akım değişkeninin birbirine oranıdır. Ancak Marx'ın aklındaki kesinlikle makine maliyetlerinin emek maliyetlerine oranı, C/v'dir. Ücret oranı, v/N, ile çarpıldığında –toplam ücret ödemelerinin işçi sayısına bölümü– ve V ihmal edilebilecek kadar küçük olduğu için göz ardı edildiğinde, dolayısıyla $C \equiv K$ olduğunda bu, bildik kişi başına düşen sermaye miktarı, yani iki stok değişkeninin oranı haline gelmektedir:

$$\frac{K}{v} \cdot \frac{v}{N} \equiv \frac{K}{N} \equiv Q.$$

Marx sürekli olarak okuru uyarmaksızın stok ve akım değişkenleri arasında serbestçe geçiş yapmaktadır. r için kullandığı ifade aslında sermaye devri içindeki kâr payıdır; bunun yatırılan sermayenin kâr oranına eşit olması yalnızca bütün sermaye stokunun yılda bir devir gerçekleştirmesi varsayımı temelinde geçerli olabilir. Dolayısıyla,

$$r \equiv \frac{s}{c/t_c + v/t_v} = \frac{s}{c+v} \text{ ise } t_c = t_c = 1.$$

Marx *Kapital*'in II. cildinde c ve v'nin farklı devir hızlarını uzun uzadıya tartışmakta $-t_c$ yerine n diyerek– fakat stok ve akım değişkenleri arasındaki ayrımı gözden kaçırmaktadır. Şimdilik Marx'ın I. ciltteki yöntemini takip edebilir ve $t_c = t_v = 1$ olarak kabul edebiliriz: Bu durumda toplumun sahip olduğu sermaye stoku her yıl ve sabit bir ücret oranı, $q = Q$, altında bütünüyle tüketilmekte ve yeniden oluşturulmaktadır.

2 Değer ve artık değer

Kapital'in birinci cildi kârın doğasında özünde emek tarafından üretilen artık değerin yattığını ortaya koymak üzere kurgulanmıştır. Her ne kadar Marx'ın böyle bir varsayımı ne açık olarak ne de üstü kapalı olarak yapmamış olduğunu not etmek önemliyse de, başlangıçta sermaye-emek oranının bütün endüstrilerde özdeş olduğunu varsaymak makuldür. Eğer bu varsayımı yaparsak buradan kârın ücret giderlerine oranının her ürün için aynı olacağı, dolayısıyla da meta fiyatlarının sadece bazılarının diğerlerinden daha fazla doğrudan ve dolaylı emek –daha fazla emek ve sermaye– istihdam etmeleri nedeniyle farklılaşacağı sonucu çıkacaktır. Kısacası bütün ürünler, üretimlerinde cisimleşen toplam emeğe oranla değişilecektir. Bu durumda eğer tüm fiyatlar emek değerlerine karşılık geliyorsa, artık

değer, yani ödenen ücretlerin üzerinde bir artık nasıl olup da ortaya çıkabilir? Rekabet, işverenleri kullandıkları emek hizmetlerinin iktisadi değerini ödemeye zorlar ve eğer fiyatlar emek zamanına tekabül ediyorsa rekabetin emek maliyetlerinin üzerindeki bir artığı ortadan kaldıracağının düşünülmesi mümkündür.

Marx'ın bu soruya verdiği yanıt, mülkiyetin bir azınlığın elinde toplanmasıyla birlikte kişisel emeklerini satarak yaşamaya mecbur bırakılan toplumdaki büyük bir grubun tarihsel olarak mülksüzleşmesi üzerine kurulmuştur. Emekgücü bir metaya dönüşmüştür ve piyasada başka herhangi bir meta gibi, onu üretmek için gerekli olan emek zamanı, yani işçilerin devamlılığını sağlayan ücret mallarının üretilmesi için gerekli olan emek zamanı tarafından belirlenen normal fiyatından alınıp satılır. Emekgücü metası tam değerinde alınır ve satılır, ancak emekgücünün ürünlerinin değeri onun kendi değerinin üzerindedir. Marx'ın ifadesiyle satın alınan ve ödeme yapılan "emekgücünün değişim değeridir", ancak gerçekte elde edilen "emeğin kullanım değeridir". Marksist betimlemede işçinin işgününün yalnızca bir kısmı kendi değerini, yani işçinin devamlılığını sağlayacak ücret mallarının değerini yerine koymak için harcanır; günün geri kalanında ise işçi kapitalist için çalışır. Artık değer "karşılığı ödenmemiş emekten" başka bir şey değildir.

Ricardo gibi Marx da kârların ya da toplam artık değerin ücret mallarının maliyetine bağlı olduğu sonucunu çıkarmıştır. Artık değer ya işgününün uzatılmasıyla –"mutlak artık değer"– ya da emeğin üretkenliğinin artırılması, dolayısıyla ücret mallarını üretmek için gerekli olan sürenin kısaltılmasıyla –"göreli artık değer"– artırılabilir. "Sömürü oranı" veya "artık değer oranı" sadece istihdam edilen doğrudan emeğin bir fonksiyonudur. Makineler ve hammaddeler biçimindeki değişmeyen sermaye yalnızca kendi değerini ürünlere aktarır; ilave değer yaratmaz. Değişmeyen sermaye değişen sermayede farklılaşır, çünkü o sadece kapitalistler tarafından alınır ve kapitalistler tarafından satılırken değişen sermaye işçiler tarafından satılır ve kapitalistler tarafından satın alınır ve artık değerin kaynağının kapitalistler arasındaki bir değişim olamayacağı Marx'a çok açık bir olgu gibi görünmüştür. Makinelerin emek üretkenliğini artırdığı ve amortisman ödemeleri ile hammadde maliyetleri nihai ürünün toplam değerine girdiklerine göre, emek tarafından üretilen değerin üzerine değer *ekledikleri* doğrudur. Ancak makinelerin ve hammaddelerin emeğe ekledikleri değer, onların satın alınması için ödenen değerden daha fazlası değildir. Bu nedenle toplam net milli hasıla tamamıyla ücretler artı emek zamanıyla orantılı bir marjdan ibarettir: $v+\sigma(v)$. Sosyal muhasebe

diliyle ifade edecek olursak, hammaddeler de makinelerin cari hizmetleri de brüt gelirden düşülen ara malları teşkil ederler. Ancak sabit sermayeye uygulanan faiz Marx'ın şemasında mevcut olsa da o, artık değerin yalnızca kullanılan doğrudan emeğin bir fonksiyonu olduğu –kanıtlanmayı bekleyen– önermesine bağlı olarak faizi artık değer kapsamında ele alınmıştır.

3 Büyük çelişki

Buraya kadar sadık bir biçimde Marx'ın kendi sunumunun izinden gittik. Bu haliyle bile argümanda bir şeylerin yanlış olduğu açıktır. Nispi fiyatların nispi emek değerlerine karşılık geldiği, eşit miktardaki emeğin net hasılasının eşit miktarda paraya satıldığı bir sistemde, endüstriler arasında aynı parasal ücretler söz konusuyken artık değer oranının her yerde aynı olması gerekirdi. Kişi başına düşen sermaye, q, sektörden sektöre değişiyorken kişi başına düşen kâr, σ, her yerde aynıysa birim sermaye başına kâr oranı, r, kişi başına düşen sermayeyle ters orantılı bir biçimde değişir. Bu mekanizasyon düzeyi yükseldikçe kâr oranının düşeceği anlamına gelir ki bu durum kapitalistlerin daha fazla kâr elde etmek üzere emeği sermayeyle ikame etme güdülerine ters düşer. Başka bir ifadeyle eğer s/v bütün endüstrilerde aynı, ama c/v farklıysa, $s/(c+v)$ de endüstriler arasında farklı olacaktır. Ama aslında kapitalistler arasındaki rekabet sermayenin bileşiminden bağımsız olarak tek bir kâr oranının ortaya çıkmasına yol açar. O halde burada bir çelişki içinde bulunuyoruz: Tek bir r ve q'nun farklı değerleri ile birlikte tek bir σ'nın olması olanaksızdır. $r \equiv s/(c+v) \equiv \sigma/(q+1)$ olduğunu anımsayalım: Eğer r gibi bir oran endüstriler arasında eşitse diğer iki oran da (σ ve q) endüstriler arasında eşit olmak zorundadır ya da birbirlerini götürmek üzere zıt yönlerde değişim göstermelidir. q gerçekten de endüstriler arasında farklılık gösterdiğine göre σ'nın da bu şekilde davranması zorunludur. Ancak bu eşit miktardaki emeğin net hasılasının eşit miktarda paraya satılamayacağı anlamına gelir: Nispi fiyatlar nispi emek değerlerine karşılık gelemez.

Marx'ın kendisinin oluşturduğu zeminde emek değer kuramı ancak endüstriler arasında sermaye-emek oranında herhangi bir farklılık olmadığını varsaydığımızda formel olarak doğru olur. Ricardo'yu okumuş olan herkes bu sonucun ortaya çıkmasına şaşırmayacaktır.

Gerçek dünyada büyük farklılıklar gösteren sermaye-emek oranlarının gözlemleniyor olması olgusundan hareketle nispi fiyatların bir kuramı olarak emek değer kuramını kabul etmememiz gerektiği sonucu çıkarılabilir: Kâr oranının eşitlenmesine neden olan baskılar zorunlu olarak artık değer oranlarının sektörler arasında farklılaşmasını gerektirmektedir. Bu tam da

beklememiz gereken şeydir: İstihdam edilen kişi başına düşen kâr gerçekten de kişi başına düşen sermaye miktarının daha fazla olduğu sektörlerde daha yüksek olan istihdam edilen kişi başına düşen hasılaya eşit midir? Ama eğer emek değerleri σ'nın farklı ürünler arasında farklılık göstermesi nedeniyle fiyatlara tekabül etmiyorsa artık değer kuramı da reddedilmek durumundadır. Bir işçinin ürettiği artık değer miktarının kullandığı sermaye miktarından etkileneceği açıktır: Artık değer yalnızca "el konulan emek" değildir. Ancak Marx elbette kârın yalnızca istihdam edilen insan emeği miktarından kaynaklandığı varsayımını bir kenara bırakmamıştır; σ, sermaye-emek oranında gözlemlenen farklılıklardan ve toplam sermaye başına düşen kârın eşitlenme eğilimi göstermesinden bağımsız olarak sektörler arasında eşit olmak *zorundadır*. Bu sorunun çözümü, Marx'ın "değerleri" "fiyatlara" dönüştürdüğü *Kapital*'in üçüncü cildinde verilmektedir. Transformasyon (dönüşüm) problemi diye adlandırılan mesele, kendisi için değil, ama iktisat tarihinde emek değer kuramını mantıksal sonucuna vardırmak üzere harcanan muhtemelen ilk çaba olması nedeniyle dikkatli bir biçimde ele alınmayı hak etmektedir. Bu kısım bir miktar ağırdır; bir yapboza benzemektedir. Ancak hiç kimse *tour de force*'u[1], yani artık değer kuramını bu bulmacanın parçalarını ayrıştırma zahmetine girmeden kavrayamaz.

Tablo 7.1

	Sermaye	c	v	Maliyet fiyatı	$\sigma = 1$ iken s	Değer	$r = 0{,}22$ iken kâr	"Üretim fiyatı"	Fiyat > değer
I	$80C + 20V$	50	20	70	20	90	22	92	+2
II	$70C + 30V$	51	30	81	30	111	22	103	-8
III	$60C + 40V$	51	40	91	40	131	22	113	-18
IV	$85C + 15V$	40	15	55	15	70	22	77	+7
V	$95C + 5V$	10	5	15	5	20	22	37	+17
Σ	$390C + 110V$	202	110	312	110	422	110	422	0

4 Dönüşüm problemi

Marx'ın bu "büyük çelişkiye" getirdiği çözüme en iyi kendi verdiği rakamsal örnek üzerinden bakılabilir (tablo 7.1'e bakınız). Ekonomi beş sektörden oluşmakta ve bu beş sektörün ürünlerinden hiçbiri bir diğerinin üretiminde kullanılmamaktadır. Her sektörde yatırılmış olan sermaye aynıdır ve 100 birime eşittir. Değişen sermayenin devir hızı her yerde bire eşittir, ancak değişmeyen sermayelerin devir hızları sektörden sektöre büyük farklılık göstermektedir. Gerçekten kullanılan sabit sermayenin değe-

1 Zor bir sorunu ele alırken kullanılan hünerli manevra veya teknik (Ç. n.).

rini ödenen ücretlere eklediğimizde metanın "maliyet fiyatına" ulaşıyoruz. $\sigma = 1$ 'ken bütün metaların emek değeri maliyet fiyatı artı ücret harcamalarına oranlanmış bir marja eşit olur. Buraya kadar geliştirilen argüman I. ciltte sunulan argümandır. Bu noktada kapitalistlerin malları gerçekte "üretim fiyatına" sattıkları olgusunu göz önünde bulunduruyoruz: Kapitalistler, toplam maliyetler içinde ücretlerin payından bağımsız olarak "maliyet fiyatına" yatırılan toplam sermayeye oranlanmış, eşit bir marj eklerler. Böylece "değerler" $c + v + \sigma(v)$ 'ye eşit olurken "üretim fiyatları",

$$c + v + r(C + V) \text{ 'ye}$$

eşit olur.

Tablo 7.2

	Sermaye	Maliyet fiyatı	$\sigma = 1$ iken s	Değer	$r = 0{,}22$ iken kâr	"Üretim fiyatı"	Fiyat > değer	q
I	250C + 75V	325	75	400	108,3	433,3	+33,3	3,3
II	100C + 50V	150	50	200	50	200	0	2,0
III	50C + 75V	125	75	200	41,6	166,6	-33,3	0,7
Σ	400C + 200V	600	200	800	200	800	0	

Hiçbir durumda "değerin" "üretim fiyatına" karşılık gelmediği görüyoruz. Ancak şu işe bakın ki fiyatların değerlerden sapmasının toplamı sıfıra eşit oluyor. Ayrıca bu sapmalar her bir sektörde sermayenin organik bileşimi ile özgül bir bağlantı içindedir. Ekonominin bütününde sermayenin ortalama organik bileşimi $q_0 = 390/110 = 3{,}55$'dir. Belirli bir sektörde sermayenin organik bileşimi, q_1, q_4 ve q_5'te olduğu gibi bu ortalamayı geçtiğinde ürün değerinin üzerinde bir fiyattan satılmakta, tersine organik bileşim toplumsal ortalamadan daha düşük olduğunda fiyat değerin altında olmaktadır. Organik bileşimi toplumsal ortalamaya, q_0, eşit bir sektörde fiyatların gerçekten de değerlere eşit olacağı açıktır. Marx'ın kendi varsayımlarına bağlı kalarak ve t_c ve t_v 'yi bire eşit kabul etmek suretiyle $(c + v) = (C + V)$ olmasını temin ederek, oluşturacağımız üç sektörlü bir modelle bunu ortaya koyalım (tablo 7.2'ye bakınız).

Departman II'de nasıl oluyor da ürünün fiyatı onun emek değerine tam olarak eşit oluyor? Bu kuşkusuz, Departman II'nin maliyet fiyatı içerisinde emeğin payının bir bütün olarak hasılanın maliyet fiyatı içerisinde emeğin payına –üçte bir– eşit, yani $q_2 = q_0$, olması nedeniyle böyledir. Marx'ın argümanındaki sır çok basittir: İlk olarak toplam artık değer miktarını istihdam edilen değişen sermaye miktarından ve tek, eşit bir artık

değer oranı önermesinden türetiyoruz; ardından da yatırılan toplam sermayenin kâr oranını, toplam artık değeri ekonomideki toplam sermaye miktarına bölerek hesaplıyoruz ve son olarak da mevcut oranla elde edilen kârları şu fiyata ulaşmak üzere maliyet fiyatının üzerine ekliyoruz: $\equiv C+V+r(C+V) \equiv (1+r)(C+V)$. Açık ki bu durumda fiyatların değerlerden sapması toplamda birbirini götürecektir, çünkü toplam kârları, π, toplam artık değere, $\sum s$, eşit olacak şekilde tanımladık. Farklı sektörler ortak bir artık değer havuzunu, değişen sermayeleriyle orantılı olarak değil, ekonomide yatırılmış olan toplam sermaye içindeki paylarına orantılı olarak paylaşmaktadır. $\sum s = \pi$ eşitliğini kurduğumuzda, $q_i = q_0$ olan sektörün ürününü, sadece kârına eşit miktarda artık değer elde ettiği için, değerine eşit bir fiyattan satmasını garanti etmiş oluruz.

Tekrarlarsak: Toplam artık, verili bir σ'nın v'ye uygulanmasıyla, toplam kâr ise verili bir r'nin $v/(c + v)$'ye uygulanmasıyla türetilmiştir. $q = c/v = q_0$ eşitliğinin geçerli olduğu bir sektör, bütün ekonominin skaler bir modelidir. Fakat toplamda kârların, bir σ katsayısının yalnızca değişen sermayeye uygulanmasıyla belirlendiğini nereden biliyoruz? Bilmiyoruz. Bu tam da ispatlanması gereken şeydir. Marx, onu ispatlamak yerine onu en baştan varsayar.

Argümanın mantığını kavradığımızdan emin olmak için onu farklı bir biçimde yeniden ifade edelim. Fiyat, $q \gtrless q_0$ olmasına bağlı olarak değerden büyük veya küçük olacaktır. Değer $\equiv c+v+s$ olduğuna ve $\sum s \equiv \pi$ olduğuna göre buradan, verili bir σ ile $q < q_0$ olan her sektörün daha yüksek bir kâr oranına sahip olacağı sonucu çıkar. Sektör ortalama kâr oranını edinebileceğine göre elde ettiği kârlar sektörde üretilen artık değerden daha az olacaktır; sektörün ürettiği ürünün fiyatının değerinden daha düşük olmasına neden olan da budur. Aksine, daha yüksek bir mekanizasyon düzeyine sahip olan sektörler, diğer sektörlerin artık değerine el koyarak ürünlerini değerlerinin üzerinde bir fiyattan satarlar. Sektörler arasında kâr oranının eşitlenmesi artık değerin emek-yoğun endüstrilerden sermaye-yoğun endüstrilere yeniden dağıtılmasına neden olur. Ortalama mekanizasyon düzeyine sahip olan bir sektör bu süreçten etkilenmez. Ve Marx böylece "toplam fiyatlar toplam değerlere eşittir", yani fiyat cinsinden ölçülen *GSYH* emek değer cinsinden ölçülen *GSYH*'ye eşittir sonucunu çıkarır.

5 Dönüşüm problemine getirilen çözümler

Marx'ın argümanının anlamı bir yana, problemin hem çıktı hem de girdi değerleri fiyatlara dönüştürülmüş olduğunda özgül bir çözüme imkan verdiğini gösterme işi önümüzde duruyor. Marx'ın yukarıda özetlenen çö-

zümünde eşit kâr oranı, yatırılan sermayenin *değeri* ile bağlantılı olarak hesaplanmakta ve ardından çıktılar değer cinsinden değil, fiyat cinsinden ifade edilmektedir. Ancak şüphesiz fiyat hesaplamasının çıktıları dönüştürdüğü kadar girdileri de dönüştürmesi gerekir. Marx'ın kendisi genel çözümü sunmamıştır, ancak *bütün* değerlerin fiyatlara dönüştürülmesinin mümkün olduğunu göstermek kolaydır. Tablo 7.3 satırları boyunca okunduğunda her sektörün, o sektöre tahakkuk eden artık da dahil, maliyet girdisini kaynağa göre izleyebiliyoruz; tablo sütunları boyunca okunduğunda ise her departmanın çıktısının hedefe göre tahsisini izleyebiliyoruz. Durağan koşullar altında, artık değerin tamamının kapitalistler tarafından lüks mallara harcandığı Marx'ın "basit yeniden üretiminde" her bir satırın toplamı ona karşılık gelen sütunun toplamına eşit olacaktır. Ancak "genişletilmiş yeniden üretim" koşullarında bu durum geçerli olmayacaktır. Departman I ileri işlem için kullanılan sermaye malları üretir. Departman II işçiler tarafından tüketilen ücret mallarını ve Departman III de kapitalistler tarafından tüketilen lüks malları üretir. Bu durumda $\pi_i = r(c_i p_1 + v_i p_2)$ olur ve eşit kârlılık ilkesi de $r = \pi_1/(c_1 p_1 + v_1 p_2) = \pi_2/(c_2 p_1 + v_2 p_2)$, vs. olacağını söylemektedir. Lüks mallar maliyet girdisi olarak işlev görmezken $o_1 p_1 = (1+r)(c_1 p_1 + v_1 p_2)$ ve $o_2 p_2 = (1+r)(c_2 p_1 + v_2 p_2)$ olduğundan şu denklemi yazabiliriz:

$$1 + r = \frac{o_1 p_1}{c_1 p_1 + v_1 p_2} = \frac{o_2 p_2}{c_2 p_1 + v_2 p_2} \tag{1}$$

Denklemin sağ tarafının içler-dışlar çarpımını alarak şuna ulaşırız:

$$(o_1 c_2) p_1^2 + (o_1 v_2 - o_2 c_1) p_1 p_2 - (o_2 v_1) p_2^2 = 0 . \tag{2}$$

p_2^2'ye bölersek;

$$\frac{p_1^2}{p_2^2}(o_1 c_2) + \frac{p_1}{p_2}(o_1 v_2 - o_2 c_1) - (o_2 v_1) = 0 \tag{3}$$

Tablo 7.3

Değer		Fiyat	
I.	$c_1 + v_1 + s_1 = o_1$	I.	$c_1 p_1 + v_1 p_2 + \pi_1 = o_1 p_1$
II.	$c_2 + v_2 + s_2 = o_2$	II.	$c_2 p_1 + v_2 p_2 + \pi_2 = o_2 p_2$
III.	$c_3 + v_3 + s_3 = o_3$	III.	$c_3 p_1 + v_3 p_2 + \pi p_3 = o_3 p_3$
Σ	$o_1 + o_2 + o_3 = \Sigma o$	Σ	$cp_1 + vp_2 + \pi p_3 = \Sigma op$

Eğer $x \equiv p_1 / p_2$ dersek, bunun, çözümü $x = (-b) \pm \sqrt{(b^2 - 4ac)} / 2a$ olan, $ax^2 + bx + c$ şeklindeki tanıdık bir ikinci dereceden denklem olduğunu görürüz. x'in eksi kökünü iktisadi olarak anlamsız olduğu için bir kenara bırakırsak, $x \equiv p_1 / p_2$ pozitif kökünün (3) numaralı denklemin çözümlerinden bir tanesi olduğu sonucuna ulaşırız. Meşakkatli cebirsel işlemlerin ayrıntılarına girmeden, (1) numaralı denklemi sağlayan bir nispi fiyat, p_1 / p_2, kümesi bulunmasının zorunlu olduğu, bunun da kâr oranı r'nin ve p_3'ün belirlenebileceği anlamına geldiği sonucunu çıkarabiliriz. Dolayısıyla başlangıçtaki fiyat denklemleri kümesi r'yi ve üç fiyatı herhangi bir meta cinsinden belirleyecektir.

Üç sektörlü model gereksiz yere kısıtlayıcıdır: Bu model herhangi bir ürünün nihai kullanımının, o ürüne kaynaklık eden departman tarafından önceden belirlenmiş olduğunu varsaymaktadır. Ancak değerlerin, eşit kârlılık ilkesi temelinde fiyatlara dönüştürülmesinin n sektörlü bir ekonomide, her bir ürün için her türlü kullanımın olası olması durumunda bile gerçekleştirilebileceğini göstermiş bulunuyoruz. Nispi fiyatlarla çalıştığımız sürece sorun bulunmuyor. Ancak mutlak fiyatları belirlemek için değer sisteminin değişmeyen bir özelliğe sahip olması gerekir ve paranın doğasını çözümlemediğimiz takdirde böyle bir özelliğin seçimi bütünüyle keyfi olacaktır. Marx'ın kendisi değer sisteminin toplamdaki iki özelliğinin dönüştürme sürecinde kesin olarak değişmeden kaldığını belirtir: (1) "toplam değerler toplam fiyatlara eşittir"; bu fiyatların ağırlıklı ortalamasını *ölçüm standardı* olarak seçmeyi önermekle aynı anlama gelmektedir ve (2) değer cinsinden toplam artık fiyat cinsinden toplam kâra eşittir. Ancak bazı çok güçlü varsayımlar yapmadığımız takdirde bu iki değişmezlik koşulunu aynı anda sağlamak, dört değişkenimiz, r, p_1, p_2 ve p_3, varken beş denklemimiz –üç departmanın denklemleri ve iki de değişmezlik koşulu biçimini alan özdeşlik– olduğundan mümkün değildir.

Bu güçlü varsayımlar nelerdir? $r = 0$ olan önemsiz durumu bir kenara bırakırsak, bu varsayımlar ya sermayenin organik bileşiminin üç departmanda birden eşit olduğu ya da organik bileşimi bir bütün olarak ekonomide bulunan sermayenin toplam organik bileşimine eşit olan, gerçekten var olan bir ortanca departmanın bulunduğu, böylece ekonomideki emek-yoğun sektörlerin tamı tamına sermaye-yoğun sektörleri götürdüğü şeklindedir (tablo 7.2'ye bakınız). İlk varsayım, Ricardo'nun vurgulamış olduğu gibi, bütünüyle gerçek dışıdır; ikinci varsayım ise ancak şans eseri geçerli olabilir. Öyleyse Marx'ın hatalı olduğu sonucunu çıkarabiliriz: hem çıktı hem de girdi değerleri gerektiği şekilde fiyatlara dönüştürüldüğünde ya emek değer kuramının fiyatlara dair toplulaştırılmış versiyonunu –"toplam

değerler toplam fiyatlara eşittir" –ya da emek değer kuramının kârlara dair toplulaştırılmış versiyonunu –"toplam artık değer toplam kâra eşittir– muhafaza edebiliriz, ama ikisini birden edemeyiz.

Ne olmuş? Neden bir tane değişmezlik koşuluyla yetinmiyoruz? Fakat iki değişmezlik koşulunun her ikisini değil de, yalnızca birini seçecek olursak nispi fiyatların emek değer kuramını elde ederiz, ama kârın emek değer kuramını elde etmekten vazgeçmiş oluruz. Bütün sektörlerde eşit bir kâr oranından söz ettiğimizde fiyat cinsinden r'den bahsediyoruz ve değer cinsinden r'nin sektörler arasında eşitlenmesi için kesinlikle hiçbir neden bulunmuyor: Sektörler arasında eşit bir s, ama farklı q'larla değer cinsinden r de sektörler arasında farklı olmak zorundadır. O halde tek bir değişmezlik koşulu geçerli ise, değer cinsinden r'nin fiyat cinsinden r'den sapması pekâlâ mümkündür. Emek değer kuramını, Marx'ın yapmamızı istediği gibi, hem fiyatlara hem de kâra uygulayacaksak her iki değişmezlik koyutuna da ihtiyacımız vardır ve bu da yukarıda gördüğümüz gibi ancak özel durumlarda mümkündür. Kısacası, dönüşüm problemini çözmek teknik olarak *olanaklıdır*, ancak bu hem nispi fiyatların emek değer kuramı hem de kârın emek değer kuramı muhafaza edilerek yapılamaz.

Marx'ın zamanından bu yana başka değişmezlik esasları da önerilmiştir. Marx'tan sonra dönüşüm problemini ele alan ilk yazar, bu yüzyılın ilk on yılında yazan, Alman istatistikçi ve matematiksel iktisatçı Bortkiewicz'di. Bortkiewicz, ekonominin geleneksel üç sektörlü analizi içerisinde Departman III'ün ürünü olan lüks malların birim değerinin değişmezliğini ileri sürmüş, yani $p_3 = 1$ olarak kabul etmişti. Bortkiewicz, Ricardo'nun kitabından bir yaprağı çekip alarak lüks malları altınla özdeşleştirmiş ve böylelikle parasal fiyatların altının emek değeri cinsinden ifade edilmesini temin etmiştir. Bortkiewicz'in çözümleri verili değer sistemine uygulandığında toplam artık değerin toplam kâra eşit olduğunu, ancak "toplam değerin" "toplam fiyattan" zorunlu olarak saptığını görmekteyiz. Bu, $q_3 < q_0$ olması gerçeğinden kaynaklanan bir sonuçtur. Bortkiewicz, sonuna kadar Ricardo'nun izinden gitmiş olsaydı $p_2 = 1$ eşitliğini kurarak ve $q_2 = q_0$ varsayımını yaparak ücret mallarını "değerin değişmeyen ölçüsü" olarak belirlerdi. Aslında bu değerlerin toplamını fiyatların toplamına eşit kılmak için yapılması gereken güçlü varsayımlardan bir tanesidir.

Başka değişmezlik esaslarına da örnekler verebiliriz, ama bunun pek de faydası olmaz. Değerlerin fiyatlara uygun biçimde dönüştürülmesi yolundaki Marksist arayış, Ricardo'nun mükemmel bir "değişmeyen değer ölçüsü" arayışından başka bir şey değildir. Bütün sorun Ricardo'dan kaynaklanmaktadır; bu, Marx'ın kendi çözümünden ziyade Bortkiewicz'in çö-

zümünde daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Değerlerin fiyatlardan sapması Ricardo'ya kendi başına bir mesele olarak görünmemişti: Ricardo'da bu, ücretler ve kârlar verili emek değerleri ile değiştiğinde fiyatların da değişmesi sorunuydu. İlk olarak şu soruyu soran da Ricardo'ydu: Metaların emek değerlerine göre satıldığı bir dünyada kâr oranı hakkında yapılan önermeler, metaların "normal fiyatlardan" satıldığı gerçek dünyada geçerli olabilir mi? Bu noktada Ricardo'nun bütün değerleri altın cinsinden ölçerek ve altının ortalama sermaye-emek oranıyla üretildiğini varsayarak aslında $q_3 = q_0$ ve $p_3 = 1$ varsayımı yaptığını görebiliyoruz. Ricardo zaman zaman aynı anda $q_2 = q_0$ ve $p_2 = 1$ varsayımı yaparak meseleyi kendisi için daha da basit hale getirmiştir (4. bölüm, 12. kısma bakınız). Ricardo'nun muamelesinin mantığı, formel geçerliliği ve inanılmaz ölçüdeki kısıtlayıcı karakteri, Marksist dönüşüm problemi ışığında çok açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle bu konu üzerinde durmayı ihmal etmedik.

6 Tarihsel dönüşüm

Okur buraya kadar kuşkusuz ortalamalar ve oranlar arasında gidip gelmekten yorgun düşmüş olmalı. Artık bütün bunların neyi ispatladığını sormanın zamanı geldi. Marx'ın niyeti, yatırılan toplam sermaye üzerinden hesaplanan ortalama kâr oranının kârın gerçek doğasını, yani onun sadece doğrudan emek hizmetlerinin satın alınmasına bağlı oluşunu gizlediğini göstermektir. *Kapital*'in ilk cildinde σ'nın bütün kılıklarından arındırılmış bir analizini buluruz: Her kapitalist yaptığı emek harcamaları nispetinde artık değer elde eder. Ama r her yerde aynıyken sermaye-emek oranları sektörler arasında farklılaştığından, her sektörde kârların yalnızca ücret biçimindeki sermayeye bağlı olması doğru olamaz. Öyleyse kapitalistlerin fiyat hesaplamalarını tercüme edelim ve bütün tersine görünümüne rağmen ortalama kâr oranının aslında emekgücü büyüklüğünün bir fonksiyonu olan ortalama artık değer oranına bağlı olduğunu gösterelim. Marx'ın gerçekten de toplam kârların toplam artık değere eşit olmak zorunda olduğunu gösterdiğini düşündüğü hayli açıktır. Bunun geçerli olmadığı durumlarda ortalama kâr oranının belirsiz olduğunu ileri sürmüştür: Üreticiler maliyet fiyatının üzerine bir kâr marjı eklerler, ama bu marjın kendisi nasıl belirleniyor? "Üretimin bütün alanlarındaki kârın toplamı artık değerin toplamına eşit olmak zorundadır", bunu yadsımak, diye ilan eder Marx, "politik iktisadı ... rasyonel bir temelden yoksun bırakmak" anlamına gelir.

Ama yine de Marx hiçbir yerde, artık değer oranının sektörler arasında gerçekten de aynı olduğuna inanmamız için bir neden sunmaz. Gerçekte gözlediğimiz kişi başına kârın her sektördeki kişi başına düşen sermayeye göre değiştiğidir. Her bir işçinin, nerede istihdam edildiğinden bağımsız

olarak sabit bir artık değer ürettiği şeklindeki mantıksız varsayımın geçerlilik kazanması ispata muhtaçtır. Ancak bu ispat hiçbir yerde karşımıza çıkmaz. *Kapital*'in tamamı aslında bu sorunu ispatlanmış gibi kabul ederek, buradan uzun sonuçlar çıkarmaktadır. Artık değer oranı piyasada gözlemlenebilir değildir. Kuşkusuz gözlemlenemeyen değişkenler içeren bir kuramla ilgili herhangi bir sorun yok –psikolojideki "egoyu" veya neoklasik iktisattaki "faydayı" hatırlayın. Ancak s ve v yalnızca gözlemlenemeyen değişkenler olmakla kalmayıp aynı zamanda davranışsal olmayan değişkenlerdir de... Hiçbir iktisadi aktör artık değer oranına tepki vererek harekete geçmez: İşçiler reel ücretleri maksimize etmeye çalışır, kapitalistler ise kâr oranı tarafından motive edilir. s ve v ve aslında tüm emek değerler de ne gözlemlenebilir ne de davranışsal değişkenler olduklarında artık değer oranı hakkında ne varsaymamız gerektiğini bilemeyiz ve elimizde onun sektörler arasında eşit olduğunu varsaymak için eşit olmadığını varsaymaktan daha fazla gerekçe bulunmaz. Örneğin tablo 7.2'de fiyatın sermaye-yoğun endüstrilerde "değeri" aşarken, emek-yoğun endüstrilerde "değerin" altında kaldığını nereden biliyoruz? Bütün sektörlere aynı σ'yı atfetmemiş olsaydık yapılması gereken daha doğal varsayım farklı artık değer oranlarının maliyet fiyatı ile "üretim fiyatı" arasındaki boşluğu doldurduğu olurdu; böylelikle sermaye-yoğun endüstriler emek-yoğun endüstrilere kıyasla işçi başına daha fazla artık değer üretirdi. Ancak bu kadar yol aldıktan sonra sermayenin de emek kadar artık değer ürettiğini söylemenin cazibesi karşı konulamaz bir hal alırdı. Öyle bile olsa dönüşüm probleminin Marksist formülasyonu her daim kafasının üzerinde durmuştur: *Değerlerin fiyatlara* değil, gözlemlenebilen fiyatların gözlemlenemeyen değerlere dönüştürülmesi gerekir.

Marx'ın rekabetin kendisinin sektörler arasında artık değer oranının eşitlenmesini sağlayacağı düşüncesiyle –yakın geçmişte Marx'ın yazdıklarını yorumlayan bazı yazarların yinelediği bir düşüncedir bu– flört ettiğini görmek durumundayız. Argüman şu şekilde gelişmektedir: Rekabet hem homojen emek için eşit bir ücret oranını hem de bütün istihdam kollarında eşit uzunlukta bir işgününü beraberinde getirir; herkesin bir gün içinde aynı uzunlukta çalışması ve emek-saat cinsinden aynı ücreti almasıyla, karşılığı "ödenmeyen" emeğin "ödenen" emeğe oranı bütün sektörlerde eşit olmalıdır ve karşılığı ödenmeyen emeğin ödenen emeğe oranı da artık değeri ölçmenin yalnızca bir başka yoludur. Bu argümandaki yanılgı, örtülü bir biçimde emek değerlerle, bu durumda ücret mallarının fiyatlarına uygulanan parasal fiyatlar arasında bir özdeşlik varsayılmış olmasıdır. Sırf işçilerin aynı parasal ücreti aldıkları gözlemleniyor diye buradan farklı sektörlerde, eşdeğer bir ücret malları sepetiyle değişilecek olan malların üretimi için

gerekli olan emek zamanının, söz konusu sektörün emek-yoğun mu sermaye-yoğun mu olduğundan bağımsız olarak her yerde aynı olduğu sonucu çıkarılamaz. Yalnızca mallar, onlarda cisimleşmiş olan emeklerin oranına göre değişiliyor olsaydı eşit bir ücret oranı ve eşit uzunluktaki işgünü eşit bir artık değer oranını garanti ederdi. Fakat mallar emek değer kuramına uygun biçimde değişilmediklerinden, eşit bir w ve eşit işgününden, eşit bir σ'nın ortaya çıkacağını çıkarsayamayız.

Marx'ı çok aldatıcı kılan, metalarda cisimleşmiş olan toplam doğrudan ve dolaylı emeğin basitçe "bakarak ve sayarak" belirlenebileceğine dair örtülü bir varsayım yapmış olmasıdır. Ancak bu varsayım hiçbir biçimde doğru değildir, çünkü makinelerin kullanılması üzerinden gerçekleşen dolaylı emek girdisi zamana bağlı olarak mevcut kâr oranı üzerinden artan bir değer olarak gözlemlenebilir. Serinin epey hızlı bir biçimde yakınsadığı, bu nedenle bir metanın üretimde cisimleşmiş olan toplam emeğin büyük kısmının iki veya üç yıl geriye gidilerek kapsanabileceği kesinlikle doğrudur. En nihayetinde, diyelim ki çeliğin içerdiği toplam emek değerinin belirlenmesi sorunu basitçe, daha fazla çelik üretilmesinin ne kadar doğrudan ve dolaylı emek yaratacağının belirlenmesi sorununun tersidir. Her iki sorun da *yaklaşık olarak* doğru bir sonuç elde etmek istiyorsak çözülebilir. Ancak mesele şudur ki, tam olarak doğruya ulaşamayız. Bir metanın değeri, sırf "bileşik ürünlerin" varlığı nedeniyle, hiçbir zaman bütünüyle geçmişte uygulanmış olan doğrudan emek girdilerine indirgenemez (4. bölüm, 31. kısma bakınız). Buradan da, Marx'ın argümanı açısından hayati önemde olan sektörler arasında eşit bir artık değer oranı varsayımının ne doğrudan gözlem yoluyla ne de işçilerin ve kapitalistlerinden iktisadi davranışlarından çıkarsanabileceği sonucu çıkar.

Marx yalnızca bütün geliri emeğe *atfetmekte* ve böylece tamamıyla kurmaca, keyfi biçimde bütün sektörler arasında eşit kabul edilmiş olan s/v oranının var olduğunu farzetmektedir. Bunun yerine artığın tamamını sadece makinelere ve alet-edevata atfeden sermaye değer kuramıyla çalışmış ve artık değer oranını s / c şeklinde tanımlamış olsaydı, değerleri fiyatlara dönüştürme işini tam da yaptığı gibi gerçekleştirebilirdi. s / c'yi, yani organik bileşimi bütün sektörler arasında eşit kabul eden varsayımın aynı zamanda s / c'yi her yerde eşit de kılacağı gerçeği yeterince takdir görmemiştir. Bir sermaye değer kuramıyla bütün kapitalistlerin artık değer havuzunda –yalnızca insan olmayan üretim faktörleri tarafından yaratılan artık– paylarının bulunduğunu söyleyebiliriz; hem emek hem de makinelere yatırılan birim sermaye başına düşen kâr marjlarını eşitleme sürecinde kapitalistler zorunlu olarak, sermaye-yoğun sektörlerde fiyatların değerle-

rin altına düşmesine, emek-yoğun sektörlerde ise üstüne çıkmasına neden olurlar. Ancak bu argüman da Marx'ın artık değerin sadece emek tarafından yaratıldığı argümanının kanıtladığından daha fazla artık değerin yalnızca makineler tarafından yaratıldığını kanıtlamaz.

Marx'ın artık değere ilişkin anlamlı bir argümana yaklaştığı tek yer, "değerin" yalnızca kuramsal olarak değil, tarihsel olarak da "üretim fiyatından" önce var olduğunu söylemesidir. Fiyatlar bir zamanlar emek değer kuramıyla uyumlulardı, der Marx. Biyolojide ontogenezin filojenezi takip etmesi gibi kapitalist sistem de *Kapital*'in III. cildinin I. cildini takip ettiği şekilde gelişmiştir. Her işçinin kendi avadanlıklarına sahip olduğu "basit meta üretimi" altında herkes eşit çalışma süresi karşılığında aynı miktarda gelir elde eder. Burada eşit olmayan sermaye-emek oranları başımıza bela olmaz, çünkü eşit kârlılığa doğru bir eğilim yoktur ve işçilerin meslekler arasındaki hareketi yalnızca eşit bir artık değer oranı tesis eder. Marx bu koşulun antik ekonomide ve ortaçağ ekonomisinde gerçekten hüküm sürdüğünü savunur. Engels, "değer yasasının 5[000] ila 7000 yıl süren bir dönem boyunca hüküm sürdüğünü" söyleyecek kadar ileri gitmiştir. Sovyet yazarları bunun kapitalist ülkelerdeki sanayileşme sürecinin daima hafif sanayinin gelişmesiyle başlamasına açıklama getirdiğini ileri sürmüşlerdir: Fiyatlara dönüşümün henüz başlamadığı ve kâr oranının halen sektörler arasında eşit olmadığı kapitalist gelişimin erken aşamalarında sermaye, kâr oranının makine üreten sermaye-yoğun endüstrilere kıyasla daha yüksek olduğu emek-yoğun tüketim malları endüstrilerinde toplanır.

Bu sıradışı argüman Marx'ın yerleşmiş fikirlerini anlamak açısından önemsiz değildir. Göründüğü gibi alınırsa bu argüman savunulamaz: "Basit meta üretimi" koşullarına yakınsamış olan bütün toplumlarda görenek belirleyicidir. Vasıflı emeğin belirli miktarda vasıfsız emeğe eşitlenmesine neden olacak olan rekabete asla izin verilmemiştir ve bu nedenle de ürünlerin değiş-tokuş edildikleri oranların, onları üretmek için "toplumsal olarak gerekli olan basit emek" miktarına tekabül etmesi mümkün değildir. Ayrıca Marx'ın "ilkel birikim" olarak adlandırdığı sürece ne oldu? Kapitalizmin sömürgelerin yağmalanmasından, korsanlıktan, köle ticaretinden, paranın değerinin düşürülmesinden ve çitleme hareketinden doğmasının yerine birdenbire değerlerin fiyatlara dönüştüğü, düzenli bir tarihsel sürece geçmiş oluyoruz. Ancak bu argümanın ilginç bir içerimi emek değer kuramının kapitalizmin sosyolojik evreni olmadan da işleyebileceğini kabul etmesidir. Hakikaten eksik olan tek şey rekabetin varlığıdır. "Basit meta üretimi", metaların sermaye olmadığı için cisimleşmiş emek miktarlarının oranlarına göre değiş-tokuş edildikleri Adam Smith'in "ilkel ve kaba top-

lum durumundan" başka bir şey değildir. Adam Smith böyle bir toplumun varlığını yalnızca basitleştirilmiş varsayımlar altında rekabetin işleyişini göstermek üzere postüle etmişti. Ancak Marx, baştan sona Marksist olmayan bir biçimde, gerçekten de kapitalizm öncesi ekonominin Smithyen kunduz ve geyik avcılarının toplumu gibi işlediğini savunmuştur.

7 Değer kaç para eder?

Şu ana kadar yazılanlardan emek değer kuramının, ifadenin bugünkü anlamında, bir kuram dahi olmadığı açık hale gelmiş olmalıdır. Emek değer kuramı bir metanın fiyatının onun üretiminde cisimleşmiş olan emeğe eşit olduğunu iddia etmez ya da rekabetin çeşitli sektörler arasında üretken kaynakların, uzun dönemde nispi fiyatların emek girdilerine orantılı olması eğilimi yaratacak biçimde tahsis edilmesini sağladığını ileri sürmez. Marx'ta uzun dönem fiyatları ortodoks kuramdakiyle aynı şekilde, mevcut orandaki kârı da içeren uzun dönem üretim maliyetleri tarafından belirlenir. Fakat yeterli bir değer kuramı piyasa güçlerinin ne şekilde bir "normal fiyat" dengesi ürettiğini açıklamak zorundadır. Bu, üretim faktörlerinin değerlerinin nasıl belirlendiğinin, faktör fiyatlarını da içeren fiyat düzeyinin faktör arzından ve mamul mallara olan talebin yapısından ne şekilde kaynaklandığının bir açıklamasını da içerir. Bütün bu konularda *Kapital*'in bize bir yardımı dokunmaz. Marx'ın bir metanın değeriyle kastettiği, bu meta için toplam maliyetler içinde ücretlerin payı, ücretlerin bir bütün olarak hasıladaki payına eşit olduğu takdirde, onun emek zamanı cinsinden fiyatıdır. Ayrıca söz konusu meta sabit bir maliyetle yeniden üretilebiliyor ve tam rekabetçi, kapalı bir ekonomide satılabiliyor olmalı... O halde pratik anlamda herhangi bir fiyat belirleme sorunu açısından Marksist değer kuramı faydasız olmaktan da beterdir.

Marx'ın niyetinin ayrıntılı bir nispi fiyat kuramı ortaya koymak olmadığı da öne sürülmüştür. Marksist sistem esasen makroiktisadi ilişkilerle, özellikle de gelirin mülk sahipleriyle ücretliler arasında bölüşümü ile ilgilenir. Bazı Marksistler, Marksizmin itibarını kurtarmaya yönelik bu argümandan duydukları hoşnutsuzluğu dile getirmişlerdir. İçerik olarak ahlaki değil iktisadi bir sınıfsal bölüşüm kuramı, gerçek fiyatlara *bir düzeyde* atıfta bulunmak zorundadır. *Kapital*'in I. cildinin bütün meselesi artık değerin varlığının, metaların içerdikleri cisimleşmiş emeğe uygun bir biçimde değişildiği koşullarla tutarlı olduğunun gösterilmesidir. Artık değer kuramı esasen emekgücünün değerinin nihai malın değeriyle ilişkisi hakkında bir açıklama getirmektedir. Bunun nispi fiyatlar üzerine bir açıklama olduğuna kuşku var mı?

Ama yine de Marx'ın sürekli olarak "karşılığı ödenmiş" ve "karşılığı ödenmemiş" emek arasındaki temel ayrıma dönüp durması, ekonominin bütününün toplam hasılasına atıfta bulunuyormuş gibi görünebilir: Gelişmiş herhangi bir ekonomide işçiler zamanlarının bir kısmını kendilerinin tüketeceği malların üretilmesine harcamazlar. O halde Marx şunun gibi bir şey söylüyor gibi görünüyor: Eğer belirli bir net milli hasılayı üretmek 100 adam saat alıyorsa ve hasılanın yüzde 60'ı ücretlere gidiyorsa, bu durumda artığın değeri 40 adam saattir; ücretlerin net hasılanın yalnızca yarısını soğurduğu belirli bir sermaye-yoğun endüstride fazladan on adam saatlik kâr, ürünün fiyatının değerini aşıyor olmasına atfedilmelidir. Bunu şöyle de ifade edebiliriz; sistemdeki toplam kârın, işçi sınıfından elde edilen, karşılığı ödenmemiş emeğin miktarıyla sınırlı olduğu görülüyor. Öyleyse Marx'ın "değeri" ürünlerin değişildiği bir oran değil, her bir işçinin ortalama bir σ oranıyla alacaklı olduğunu gözlemlemeyen, ama varsayan bir soyutlamadan ibarettir. Toplam artık bu ortalama temelinde oluştuğunda parçalara ayrılmakta ve sektörler arasından yeniden dağılmaktadır; fiyatların değerden saptığını ve kârların, son tahlilde, yalnızca karşılığı ödenmemiş emekten ibaret olduğunu söylemek mümkündür.

Artık değer kuramının, mülk gelirinin kapitalistlere, toprak sahiplerine ve rantiyelere değil de işçilere tahakkuk etmesi *gerektiğini* söyleyen, özgül bir etik veya siyasi bakış açısı olduğu da ileri sürülmüştür. Bu yoruma göre emek değer kuramı bir fiyat kuramı olmaktan ziyade bir doğal haklar kuramıdır. Ancak *Kapital*'in neredeyse her cümlesi ahlaki bir coşkunluk yaysa da Marx bu üç cildi *normatif* bir önermeyi *pozitif* bir gösterimle desteklemek üzere yazmamıştır. Emek değer kuramı belirli ahlaki düşüncelerle ilişkili olabilir, ama bunlara dayanmaz. Esasında emek değer kuramı etiğe değil bilime başvurur. Marx ne de olsa 1830'lar ve 1840'larda "emekçilerin emeğin ürününün tamamı üzerindeki hakkı" öğretisini ortaya atan Ricardocu Sosyalistleri eleştirmiş ve reddetmişti. Dahası Marx işçilerin, kapitalizm şöyle dursun, komünizmde bile emeğin ürünün bütünü üzerinde tasarrufta bulunamayacağını gayet iyi biliyordu: Komünist bir toplum bile toplam ürünün bir kısmını sermaye stokunun devamını sağlamak üzere yeniden yatırıma dönüştürmek ve nüfusun çalışmayan kısmını net hasıladan ayrılacak kaynakla desteklemek zorunda kalacaktır.

8 Emek değer kuramının Marksist savunusu

Emek değer kuramının kapitalist bir ekonomide gözlemlenen bütün fiyat görüngülerini bir biçimde açıklayabildiğini gördük. Kuşkucu bir kimse, herhangi bir şemanın kuramsal karmaşıklık pahasına işleyebilir kılınabile-

ceğini söyleyebilir: Yeterli sayıda dış çember olursa Batlamyus'un hipotezi bile geçerli olabilir. Fakat Marksistler iktisadın gerçek dünyadaki durumlara uygulanabilmesi mümkün hale gelmeden evvel ciddi sınamalardan geçmesi gereken kuramlarla dolu olduğunu öne sürmüşlerdir: Bu, hakkında hiçbir kural konulamayacak olan, uygun soyutlamaların derecesiyle ilgili bir meseledir. Ancak mantıktan tasarruf edilmesinin kendince faziletleri de bulunmaktadır: Ne kadar az dış çember varsa o kadar iyidir. Occam'ın Usturası'nı yalnızca emeğin ürünün değerine değer kattığı, hammaddelerin ve makinelerin değerinin ise yalnızca aktarıldığı yolundaki sorunlu varsayıma uygulanması gerekmez mi? Bu düşünceden vazgeçerek emek tarafından eklenen katma değerin ücretlere oranının sektörler arasında eşitlenme eğilimi gösterdiğini söyleyen keyfi varsayımdan kurtulmuş ve şekli dönüşüm problemini de ekarte etmiş oluruz. Bununla beraber epeyce iktisatçı, değerin fiyata dönüştürülmesi ile ilgili bütün o saçmalıklarla uğraşmadan emek değer kuramının metaların "gerçek maliyetlerinin" uzun dönemli eğilimine dair genel bir yaklaşım olarak başvurmuştur. Keynes bile *Genel Teori*'de, nispi fiyatların kısa dönemde birincil ya da değişken maliyetler tarafından belirlendiği ve ekonominin bütününde birincil maliyetlerin bütünüyle ücret maliyetleri olduğu gerekçesiyle emek değer kuramına olan "sempatisini" dile getirmiştir. Ancak Marksistlerin emek değer kuramıyla bundan daha fazlasını kastettikleri açıktır. Bu kurama sadık kalmaları niye?

Marksist yazarlar üzerlerine gidildiğinde emek değer kuramının nispi fiyatların bir kuramı olarak ancak kısıtlı bir önemi olduğunu kabul etmektedirler. Fakat bu kuramın, gelirin ücretlilerle mülk sahipleri arasındaki birincil bölüşümü konusuna başka herhangi bir kuramın başaramadığı kadar ışık tuttuğu konusunda ısrar ederler. Mesele yalnızca ve yalnızca emek değer kuramının artık değer kuramına yol açması ve asıl bu ikincinin cazip olması sorunudur. Sadece emek değer kuramı, diye ilan ederler, emeğin özgün bir toplumsal maliyet olduğu gerçeğine dayanır; sadece bu kuram *nesnel* maliyetler temelinden hareket eder; sadece bu kuram üretim ve değişimin, yalnızca şeyler arasındaki teknik ilişkileri değil, insanlar arasındaki toplumsal ilişkileri içerdiğini vurgular vesaire... Bu tür argümanlar, kısmen, fiyat kuramını refah iktisadından katı sınırlarla ayıran modern iktisadın renksiz tarafsızlığına karşı bir tepkiyi ifade etmektedir. Ama daha derinlere bakıldığında Marksistlerin söylediği, işe emek değer kuramıyla başlamadığımız takdirde kapitalistlerin çalışmaksızın toplam hasılanın büyük bir kısmını aldıklarını söylememizin mümkün olmayacağıdır. İyi de kârın "kazanılmamış gelir" olduğunu söylemek için ne tür gerekçelere sahibiz? Marksistlerle Marksist olmayanlar arasındaki tartışmanın temelinde yatan bu soru, literatürde neredeyse hiç açık bir şekilde sorulmamıştır.

9 Kazanılmamış gelir olarak kâr

Kayıt düşülmesi gereken ilk husus, Marx'ta artık değer kavramının formel olarak hiç de emek değer kuramından çıkarsanmamış olmasıdır. Emekgücünün kendi değerinden satılabilmesi için emek piyasasında, emek hizmetlerinin "piyasa fiyatının" "doğal fiyatıyla" uyumlu olmasını sağlayacak bir denge mekanizmasının olması gerekir. Klasik iktisatçılar böyle bir mekanizmayı nüfus kuramında bulmuşlardır, ancak Marx Malthusçu kuramı reddetmiş ve emeğin rasyonel maliyet hesaplamalarına göre üretildiği fikrini benimsememiştir. Marx bunun yerine işsizlerden oluşan "yedek işgücü ordusunu" koymuştur; fakat bu, ille de ücretleri emekgücünün "değerinde" tutmak, yani ücretleri aşağı çekmek gibi bir eğilim göstermez. Kısacası, Marx farkında olmadan emek değer kuramının ücretlere uygulanabilirliğini ortadan kaldırmıştır, çünkü bu kuramın temeli olan denge mekanizması emek piyasasında işlememektedir. Bu iyi bir şey, çünkü artık değer kuramını emek değer kuramının zorluklarıyla uğraşmaksızın, kendi temelleri üzerinde tartışmamızı mümkün kılıyor.

Marx'ın sorunu kapitalistin bedelsiz bir biçimde elde ettiği artık değerin, fiyatların kişisel olmayan güçler tarafından belirlendiği ve işverenle işçi arasındaki ilişkinin statüye değil, sözleşmeye dayandığı bir ekonomide nasıl tahsis edildiğini göstermektir. Tam rekabet altında, toplam hasılaya yaptıkları bireysel katkılar fiyatı etkilemek için çok küçük olan kapitalistlerin, ücretler, artığı sıfıra indirene kadar daha fazla artık değer elde etmek üzere üretimi artıracakları düşünülebilir. Marx, Malthusyen ücret-nüfus mekanizmasını bir kenara attıktan sonra ücretleri düşük bir seviyede tutmak üzere başka bir şeye başvurmak zorunda kalmıştır. Bunu da emeğin kronik aşırı arzı kavramında bulmuştur. Aşırı emek arzı, süregiden ücret oranının denge ücret oranının altında bulunduğunu ima etmektedir. Böyle bir durumun, emek piyasasını dengeye getiren ücret oranının geçimlik ücret oranının hayli altında olduğu az gelişmiş bir ekonomide nasıl sürdürülebileceğini görmek kolay. Bu durumda "adil ücret" lehine her türlü toplumsal eğilim ücret oranını yapay bir biçimde yükseltecek ve sonuç da hem gizli hem de açık işsizlik olacaktır. Daha önce Marksist işsizlik diye tanımladığımız da budur: Sermaye stoku tam kapasiteyle kullanılsa bile bu mevcut emek arzını soğurmak için yeterli olmayacaktır (1. bölüm, 4. kısma bakınız).

Ancak böyle bir yapısal işsizlik gelişmiş bir ekonomide ortadan kalkacaktır, öyle değil mi? Hayır, ille de öyle olmak durumunda değil. Marx, işsizliğin her halükarda gelişmiş bir ekonomide de ücretlerin kârları yiyip bitirmesine, dolayısıyla da sermaye birikimine neden olan teşvikin altını

oymasına engel olmak için gerekli olduğunu ileri sürmüştür. Bu nedenle iktisadi canlılık dönemleri yedek işgücü ordusunu azaltırken, iktisadi çöküşler onu yeniden artırır; fakat tam istihdam düzeyinde uzun dönemli bir büyüme Marx açısından bir çelişkidir. Başka bir deyişle Marx'ta Keynezyen "işsizlik dengesi" düşüncesine çok benzeyen bir şeyler vardır, ama bu Keynes'de olduğu gibi statik bir denge değil, sermaye ve emeğin büyümesini de içeren dinamik ve hareket halinde bir dengedir.

Bir an için kapitalizmi işler kılan bu dinamik süreç hakkındaki kuramı kabul edelim. Bu durumda ne anlamda artık değer veya kârın kazanılmamış bir gelir olduğunu söylüyoruz? Marx, artık değeri "el konulmuş emek zamanı" olarak tanımlarken açık ki, onun üretken bir çabanın karşılığı olmadığını, üretimin devam etmesi için teknik olarak gerekli bir ödeme olmadığını, yalnızca kapitalizmde üretim araçlarının özel mülkiyetinden kaynaklanan bir sonuç olduğunu, tam da Ricardo'da toprak sahiplerine ödenen, kazanılmamış rant gibi olduğunu söylemek istemişti. Bu, "burjuva" iktisadının öğretileriyle çelişiyor mu? Bütün faiz kuramları içinde en özürcü olanını, Nassau Senior'un savunduğu perhize dayalı faiz kuramını ele alalım (6. bölüm, 11. kısma bakınız). Kapitalist bugünün tüketiminden vazgeçmekte ve böylelikle çektiği acıların karşılığında "adil bir ödül" olarak faiz veya kârı talep etmektedir. İstediğini talep edebilir, ama rekabet onun faiz geliri elde etmesine nasıl olup da izin veriyor? Elbette işçiler, halihazırda ürettikleri ürünlerin satışa hazır hale gelmesini beklemek için gerekli maddi kaynaklara sahip olmadıkları, sırf kapitalistler, kişisel gelirleri olarak üzerinden faiz elde ettikleri ücretleri peşin olarak ödeyebildikleri için bu böyledir. Bu kuram faiz ödenmesini "haklı" çıkarır mı? Bir anlamda evet: Bazı insanlar bugünkü tüketimlerini ertelemedikleri takdirde pozitif net yatırım gerçekleşemezdi; hiç kimse böyle bir şeyi bir ödül olmadan yapamayacağı için faizin ortadan kaldırılması yatırımın bitmesi anlamına gelirdi. Ancak bu hiçbir şekilde üretim araçlarının *özel* mülkiyetini haklı çıkarmaz. Gelirden bugün yararlanmanın ertelenmesi gerçekten bir fedakârlıksa perhize dayalı faiz kuramı parasal borçlar üzerinden alınacak pozitif bir faiz oranını kapitalizmde olduğu kadar sosyalizmde de haklı çıkaracaktır. Genel olarak bütün faiz kuramları –ister marjinal verimlilik kuramı, ister zamansal tercihler kuramı, isterse de başka bir kuram olsun– kapitalistler, toprak sahipleri ve rantiyelerin artık değer elde etmesini, işçilerin üretim araçlarına sahip olmaması şeklindeki temel kurumsal gerçeğe dayanarak açıklamak durumundadır.

Mesele faiz veya kârın aklanması değil, sermaye araçlarının ve ona bağlı olan emeği satın alma gücünün özel mülkiyetinin nasıl gerekçelendi-

rileceğidir. Burjuva faiz kuramlarından birinin veya diğerinin kabul edilmesi toplumun kurumsal yapısı hakkında hiçbir şey ima etmez. Üretim araçlarının özel mülkiyetinin rasyonalize edilmesi için, özel, ademi merkeziyetçi karar alma süreçlerinin merkezi planlamadan daha verimli veya daha üretken olduğunu göstermek üzere tasarlanmış ilave bir argümana daha ihtiyacımız vardır. Aksine sosyalizm lehine olan argümanlar da kamu mülkiyeti ve merkezi idarenin, iyi tanımlanmış bir biçimde ademi merkeziyetçi karar alma süreçlerinden daha verimli veya iyi olduğunu göstermek durumundadır.

Sosyalizmin peygamberi Marx'ın, kapitalizmin ve sosyalizmin mukayeseli liyakatlerine ilişkin tartışmanın bütününe, onu faiz kuramının iktisadi ve toplumsal anlamına bağlayarak, yanlış bir bakış açısı getirmiş olması merak uyandırıcı bir durumdur. Sosyalizm karşısında kapitalizm tartışması, mülk sahipliğine bağlanan bazı işlevlerin nasıl en etkin şekilde yerine getirilebileceği sorusu etrafında dönmektedir. Aslında Marx sermayenin ürün vermeyen bir şey mi, üretken bir şey mi olduğu; faiz veya kârın verilen hizmetler karşılığında gerektiği gibi geri yapılan bir ödeme mi olduğu, yoksa işçilerden çalınan bir şey mi olduğunu tartışan, bütünüyle metafizik bir sorunun tuzağına düşmüştür. Marx bütün değerin emek tarafından üretildiğini söylese de sermaye teçhizatlarıyla çalışılmasının emeğin değer yaratma becerisini artırdığını kabul etmektedir. Fakat emeğin ürününün sermaye olduğunda daha fazla olduğunu söylemek, sermayenin üretken olduğunu söylemek anlamına gelir. Bu ise kapitalizmin faziletleri hakkında hiçbir şey kanıtlamaz. Birileri sermayenin üretken olduğuna, hatta kapitalistlerin üretken olduğuna –bu tamamıyla başka bir önermedir– inanabilir ve yine de serbest girişim için ödediğimiz devrevi krizler ve gelir dağılımındaki büyük eşitsizliklerin bunun devam ettirilmesi için çok ağır bir bedel olduğunu düşünebilir. Başka bir ifadeyle ne sosyalizme inanmak için Marksist olmak zorunludur ne de kapitalizmin onaylanması Marx'ın dayanaksız bir biçimde, kârın yasallaştırılmış bir yağma olduğu sonucunu çıkarttığı olguların yadsınması anlamına gelir.

Esas güçlük, kapitalizme verimsiz ve eşitlikçi olmadığı için karşı çıkan pragmatik sosyalistlerle kapitalizmi işçileri sömürdüğü, maddi üretim ve mülk edinmeyi fetişleştirdiği için karşı çıkan Marksist sosyalistler arasında birbirleriyle bağ kurmalarına izin vermeyen bir bölünmenin olmasıdır. Eğer "sosyalizmin eşitlikle ilişkili" olduğunu söylersek üretim araçlarının kolektif sahipliğinin faziletlerini gelir dağılımı, iktisadi gücün yoğunlaşması, teknik değişimin hızı, hem işçi hem de tüketicilerin yönetime dair kararları, tam istihdamın ve iktisadi büyüme hızının korunması üzerindeki

etkileri üzerinden ele alabiliriz. Başka bir deyişle, en azından ilkesel düzeyde, kamu mülkiyeti hakkında ancak olgusal kanıtlar temeline bir karara varabiliriz. Ancak bunun yerine kapitalizme yönelik temel itiraz onun yalnızca eşitsizlikleri artırdığı, verimsiz olduğu, çökmeye mahkum olduğu yönünde değil de kapitalist kurtların biçare işçileri yiyip bitirmek üzere gezinip durdukları yönünde olursa, kamulaştırmaya dair o büyük tartışma ancak bazı değer yargıları üzerinde bir uzlaşmaya varılmasıyla çözüme kavuşturulabilir. Bir bakıma sosyalist olduğumuzu iddia etmeden evvel "iyi bir toplum" anlayışımız üzerinde bir uzlaşmaya varmamız gerekir. Marksizmi tartışılması çok zor kılan şeyin Marx'ın kapitalizme hem pozitif hem de normatif yönden saldırmış olması olduğu gayet açıktır. Marx sadece kapitalizmin arzulanmayan iktisadi sonuçlara neden olduğunu iler sürmekle yetinmemiş, bu sonuçlardan öteye, kâr veya faizin bölüşümden pay almasının iktisadi bir *raison d'être*'e[2] sahip olmadığını iddia etmiştir: Kâr, zorunlu bir maliyet kalemi değildir ve üretim araçlarını kamulaştırdığımız takdirde ortadan kalkacaktır.

10 Marx ve Böhm-Bawerk

Bölüşümden pay alan bir kalem olarak faiz ile zorunlu bir maliyet kalemi olarak faiz arasındaki ayrım, Marx'ın faiz kuramını Böhm-Bawerk'in kuramıyla karşılaştırarak iyi bir şekilde açığa çıkarılabilir. "Burjuva iktisatçılarının başrahibi" emek ve toprağı yegâne birincil üretim faktörleri olarak kabul etmiş ve Marx gibi o da sermayeyi, yalnızca değerini ürünlere aktaran üretilmiş üretim araçları olarak değerlendirmiştir: Böhm-Bawerk "perhizin" bağımsız bir üretim faktörü olduğu görüşünü reddetmenin yanı sıra, faizin varlığını kapitalistlerin bireysel davranışlarına borçlu olduğu fikrini de reddetmiştir (12. bölüm, 2. kısma bakınız). Böhm-Bawerk'e göre "artık değer" yalnızca emek ve toprak tarafından üretilir, ama ancak bir süre geçtikten sonra gerçekleşir. İşçiler hakikaten, mevcut faiz oranıyla uygun bir biçimde iskonto edilen gelecekteki üretimlerinin değerinin *bugünkü* değerini tam olarak elde ederler; ancak üretimin *gelecekte* sahip olacağı iskonto edilmemiş değeri zorunlu olarak bugünkü net değerin üzerinde olacaktır. Faiz kuramının temel görevi, emeğin ürününün değerinde zamanla neden böyle bir fark oluştuğunu açıklamaktır. Ancak nedeni ne olursa olsun malların gelecekte sahip olacakları değerin bu şekilde iskonto edilmesi işçilerin mali rezervlere sahip olmamalarının onları bugün üretilen mallar üzerine bir prim ödemeye mecbur etmesi nedeniyle mümkün olmaktadır. O halde faiz, bölüşümden alınan bir pay olduğu sürece Marx'ın ve

2 Varoluş nedeni (Ç. n.).

Böhm-Bawerk'in getirdikleri açıklamalar önemli bir farklılık göstermemektedir.

Ancak faiz aynı zamanda, bir topluluğun gelir akışının zaman içindeki dağılımını belirleyen bir fiyattır. Bu durumda faiz kaynakların bugünkü ve gelecekteki tüketim arasında tahsis edilmesi üzerine etkide bulunur. Ve Böhm-Bawerk'in iddialarından bir tanesi de faizin, kapitalizme özgü olmayan, bugünkü mallarla gelecekte üretilecek mallar arasında bir değişimin söz konusu olduğu her durumda geçerli olan genel bir kategori olduğudur. Bir karşılaştırma yapacak olursak, Marx, sosyalizmde kaynakların zamansal açıdan tahsisi sorununu bütünüyle göz ardı etmiştir. Bu yalnızca Marx'ın, kendi deyişiyle, "geleceğin lokantalarına yemek tarifi yapmaktan" kaçınmasından kaynaklanmaz; bundan ziyade Marksist iktisadın ona en fazla ihtiyaç duyulan noktada, yani sosyalist bir ekonomi için iktisadi bir rasyonel sağlama noktasında başarısız olmasından kaynaklanır.

11 Artık değer ve iktisadi artık

Marx'ın kârın sömürüye dayanan doğasına ilişkin öne sürdüğü "kanıt", sürekli olarak tekrar eden, işçilerin kendi yaşamlarını devam ettirmeleri ve yeniden üretmelerinin maliyetinden daha fazla üretimde bulundukları savı üzerinden sunulur. Ancak bu sav, kapitalizmin nüfusun asgari biyo-sosyal yaşam standardının gereksindiğinin üzerinde bir artık ürün ürettiğinden başka bir şey kanıtlamaz. Marx, aslında üretim sürecinde bir artık yaratıldığını gösterirken, tekrar tekrar artığın yalnızca emeğe atfedilebileceğini gösterdiğini düşünür. Marx'ın tanımıyla "sömürü" ancak emeğin net cari hasılası emeğe cari tüketim olarak geri döndüğünde ortadan kalkabilir: "Sömürü", pozitif net yatırım anlamına gelir. Benzer şekilde bazı modern Marksistler de kapitalist sömürüyü, kapitalistlerin net üründen pay istedikleri her örnekte ortaya çıkan bir durum olarak nitelemek suretiyle kendileri için işleri kolaylaştırmayı denemişlerdir. Ancak sömürü kuramının yalnızca üretim araçlarının özel mülkiyeti olgusuna dayandırılması bir aldatmacadır: Bu, kârın doğasının, makineler ve fabrikaların herkese, parasız olarak sunulmaması şeklindeki basit ve sıradan gözlemle açıklandığının kastedilmesidir. Bu da tartışmanın aslında her türlü argümanın dışlanmasıyla kazanılmasıdır.

Marx ilk eserlerinden bir tanesinde, *Alman İdeolojisi*'nde "sömürüyü" "kendi yararına bir başkasının zarar görecek biçimde kullanımı" şeklinde tanımlamıştır. Kapitalistlerin işçileri kendi yararlarına kullandıkları kesindir, ancak elde ettikleri kârların ille de işçilerin zararına olacak şekilde ortaya çıktığını nasıl gösterebiliriz? Kârın "sömürünün" sonucu olduğu-

nu nasıl "kanıtlarız"? Emeğin ürettiklerinin bütünü üzerindeki "hakkına" başvurarak değil; çünkü bu iddia hiçbir toplumsal düzende savunulamaz. İşçilerin kendi varlıklarını sürdürmeleri ve yeniden üretmeleri için gereken maliyetlerden daha fazlasını ürettiğini söyleyerek de kanıtlayamayız, çünkü bu, ekonominin bir artık meydana getirdiğini kanıtlar, bu artığın canlı emek tarafından meydana getirildiğini değil... Marx'la birlikte tekrar tekrar işçinin günün bir kısmında kendisi için ("zorunlu emek"), kalan kısmında ise kapitalist için ("artık emek") çalıştığını söyleyerek de kanıtlayamayız, çünkü her bir işçi açısından işgününün bu şekilde ayrıştırılması yalnızca bir kurgudur: Ücret malları üreten sektörde istihdam edilen işçiler bütün gün kendilerinin ve diğer işçilerin tüketeceği ücret mallarını üretirken, sermaye malları üreten sektörde çalışan işçiler ne kendilerinin ne de diğer işçilerin tüketeceği ücret mallarını üretirler. Kapitalizmde işçilerin sadece yasal anlamda "özgür aktörler" olduklarını ve kendi çalışma koşulları üzerinde herhangi bir kontrolleri olmadığını söyleyerek sömürü düşüncesine daha fazla yakınlaşabiliriz. Kapitalizmde emek, görünüşte özgürdür, ancak gerçekte işçilerin isteklerini ve çıkarlarını kapitalistinkilere bağımlı kılan bir ürünün ortaya çıkarılması adına angaryaya tabidir. Kapitalist "işyerinin despotizmini" devam ettirir ve işte bu anlamda kâr "sömürünün" bir ürünüdür.

İş akdinin özü ve Marx'ın "emek süreci" olarak adlandırdığı şeyin gerçek doğası, kârın artık değer olarak doğasına bir açıklama getirir gibi görünmektedir ve bu açıklama emek değer kuramından bütünüyle ayrı bir yerde durmaktadır. Esasen; Marx'ın emek değer kuramı üzerinden ifade ettiği temel argümanda saklı olan bu açıklama iktisadi olmaktan ziyade sosyolojiktir. Emek değer kuramını savunulamaz gördüğü için terk etme eğilimi gösteren birçok modern Marksist, "sömürünün" tanımlanması açısında bu düşünüş tarzını daha ümit verici bulmaktadır. Ve bir kez daha Marx'ın, bu açıklamanın keyfini çıkarmayı başaramamış bile olsa, olağanüstü bir feraset geliştirdiğini söylemek zorundayız: Kapitalizmde iş akdi gerçekten de, emeğe yapılacak ödemeyi, emeğin çalışma saatlerini belirtirken gerçekleştirilecek çalışmanın yoğunluğunu veya niteliğini belirtmemesi anlamında, "tamamlanmamıştır". Üretim sürecinin takım çalışmasına dayanan niteliği göz önünde bulundurulduğunda üretilen hasılanın tekil işçilere atfedilmesi ancak nadiren mümkün olabilir; dolayısıyla saat ücretleri parça başı ücretlerden daha yaygındır. Bu da kapitalistlerin bir şekilde çalışma performansını izleyerek ve işten atma tehdidinin desteğiyle çalışmanın kalitesini korumak zorunda oldukları anlamına gelir. Kısacası "işyerinin despotizmi" diye bir *şey* vardır ve kâr da etkin despotlar olan kapitalistlerin eline geçer.

Elbette aynı durumun, kârın bu defa devlete gitmesi kaydıyla, sosyalizmde de aynı düzeyde geçerli olduğu söylenebilir. Ama eğer sosyalizm, Marx'ın da düşünmüş olduğu gibi, emeğin yönetimindeki işletmeler anlamına geliyorsa, bu durumda işçiler kendi kendilerinin despotları haline gelebilirler ve "sömürü" ortadan kalkar. Emeğin yönettiği işletmelerin verimli bir biçimde çalışıp çalışamayacakları sorusu burada ele alabileceğimiz bir soru değil. Burada yalnızca en sonunda "sömürüyü" kapitalizmle sınırlandıran, tutarlı bir tanıma ulaşmanın yolu üzerinde duruyoruz. Ne yazık ki, daha önce önerdiğimiz gibi, bu Marx'ın başvurduğu argümanın ana doğrultusu değildi: Marx da kârın artık değer olduğu şeklindeki "iktisadi" – "iktisadi" sözcüğünün o dönemde taşıdığı anlamda, yani emek değer kuramına dayanan bir argümanla– açıklamayı bir kenara bırakamayacak kadar Ricardo'nun etkisinde kalmıştı.

Bugünlerde kârın "iktisadi" açıklaması denildiğinde kastedileni kısmen farklı bir şekilde kavrıyoruz. Kapitalistlerin ve toprak sahiplerinin gelirlerinin "artık değer" olarak adlandırılmasının herhangi bir iktisadi anlamı varsa bu, söz konusu ödemelerin işçilere ödenen ücretlerden farklı olarak sermaye ve toprağın hizmetlerinden yararlanmak için yapılmasının zorunlu olmamasından kaynaklanmaktadır. İktisat kuramında "artık" yalnızca, bir iktisadi amilin arz fiyatının üzerinde bir gelir elde etmesi anlamına gelebilir. Bu çeşit bir artığın klasik örneği Ricardo'nun verdiği, daha iyi durumdaki toprağa sahip olan kişilere yapılan rant ödemeleridir. Ricardocu rantı nelerin teşkil ettiği sorusu bütünüyle sahip olduğumuz bakış açısına bağlıdır (3. bölüm, 10. kısma bakınız). Bir amilin alternatif kullanımları olduğu sürece elde edeceği kazançlar, firmanın bakış açısından –yani en dar bakış açısından– bakıldığında gereklidir. Ancak eğer amil belirli bir sektöre bağlanmışsa veya onu başka sektörlere aktarmanın "net dezavantajları" karşılanamayacak kadar yüksekse, ona yapılan ödemeler, söz konusu amilin hizmetlerini o sektörde tutmak için yapılması gerekenden daha fazla olabilir: Bahsi geçen sektörde firmalar arasındaki rekabet üretken hizmetlerin, gerek marjinal gerekse marj içi, her birimi için fiyatı eşitleyeceği için, amil, sektörün bakış açısından bakıldığında bir artık elde edebilir. Firmadan sektöre, sektörden ekonominin bütününe doğru giderek genişleyen bir bakış açısından baktığımızda üretken bir amilin mevcut olan alternatiflerinin kapsamı giderek daralır ve üretken hizmetin bir birimini ele alınan iktisadi alan içerisinde tutmak için yapılması gereken ödemeler de küçülür. Ekonominin bütünü açısından kısa vadede başka herhangi bir alternatif kullanım yoktur ve bir amilin elde ettiği ödülün tamamı bir artıktır: Kısa vadede mülkiyetten kaynaklanan hizmetler iktisadi

olarak gereksizdir çünkü mülkiyet hali hazırda vardır ve "eskide kalanlar ebediyen eskide kalmıştır". Marshall'ın diyeceği gibi, kısa vadede faizin tamamı bir yalancı-rant doğasına sahiptir (10. bölüm, 2. kısma bakınız). Kısa dönemde bunun aynısı, emeğin devamlılığının sağlanması için bazı gündelik ödemelerin yapılması gerekliliğinin haricinde, ücret toplamı için de geçerlidir.

Dikkatimizi uzun vadeye çevirirsek, artık bakış açımızı üretim faktörlerinin elde edebilecekleri yeni alternatif gelirlerin olabileceğini göz önünde bulundurarak "daraltabiliriz". Bu durumda mülkiyetin kullanımı için yapılan ödemeler, toplumun bütününün bakış açısından bakıldığında bile iktisadi olarak gerekli görünmektedir. Gerekli üretken hizmetlerin sahiplerine, alternatif bir kullanımdan vazgeçmeleri karşılığında uğradıkları zararı tazmin etmek üzere yapılan ödemeler, söz konusu hizmetin arz fiyatını oluşturur. Gelecekte gerçekleşecek bir kullanımdan bugünkü kullanım için vazgeçilmesi karşılığında yapılan ödemeler, işçilere yeni bir işçi kuşağı yetiştirmeleri için yapılan ödemeler kadar gerçek ve gereklidir. Artıklar ortaya çıkabilir –ve gerçekten çıkar da– ama bunlar üretim araçlarının özel mülkiyetinin ortadan kaldırıldığı bir toplumda da en az bu kadar var olacaktır.

Marshallcı iktisat hakkındaki bu dersi akılda tutarak kârı "artık değer" olarak ele alan Marksist kuramı yeniden özetleyebiliriz. Sermayenin arz fiyatının her zaman sıfır olduğu tek koşul, bakış açımız ne kadar dar olursa olsun, tasarrufların veya yatırımların bir biçimde faiz oranı ya da kâr oranıyla bağlantılı olduğu durumdur –buradan itibaren faiz oranı ile kâr oranının eşanlamlı olduğunu kabul ederek devam edelim. Kâr oranındaki bir düşüş tasarruf veya yatırımları azaltır; dolayısıyla sermayenin arz fiyatı aslında pozitiftir. Burada "arz fiyatından" sermayenin arz edilmesini sağlayan ödemeyi kast etmekteyiz.

Okur, bu noktanın ileri sürdüğümüz iddiayı kanıtladığını düşüncesine kapılabilir: Kâr sadece artık değer değildir. Ancak aslına bakarsak Marx'ın, kapitalistlerin yaptığı bütün tasarrufların yeniden yatırıma dönüştürülmek üzere yapıldığını ve kapitalistlerin bütün kârlarını otomatik olarak, gelecekte elde edecekleri getirilerden bağımsız bir biçimde yeniden yatırıma dönüştürdüklerini ileri sürerek Marshallcı itirazı öngördüğü anlaşılmaktadır. Marx'ta yatırımın teşvik edilmesi diye bir sorun yoktur ve artık değer kuramı gerçekten ciddiye alınırsa, yatırım teşvikleri diye bir sorunun mantıksal olarak ortaya çıkması mümkün değildir. Maalesef bu görüş Marx'ın iş çevrimleri kuramını, aslında kapitalizmin "çöküşü" ile ilgili bütün kavrayışını yıkmaktadır.

Daha fazla açmamız gereken, merak uyandıran bir sonuca ulaşmış bulunuyoruz: ya artık değer kuramı savunulamaz ya da Marx'ın kapitalist ekonominin istikrarsızlığının giderek artacağı tahmini bir kenara atılmalıdır.

12 Kapitalizmin hareket yasaları

Marx'ın kapitalizme yönelik saldırısının, mülkiyet gelirlerinin "karşılığı ödenmemiş emek" olmasıyla aslında hiçbir ilişkisinin bulunmadığı açıktır. Kapitalizmde emek, üretiminin bütününü elde etmez, ancak sosyalizmde de emek ürettiğinin tamamını elde etmez. Marx, kapitalizmde hüküm süren sınıflar arası gelir bölüşümünün içsel bir adaletsizliğe sahip olması nedeniyle ya da işçilerin tüketiminin, hali hazırda kapitalistler tarafından tüketilen, milli gelirin yüzde 20'si veya 30'u oranında artırılabileceğini düşündüğünden değil, kapitalizm savaşlara, sömürgeleştirmeye ve her şeyden öteye, insan kaynaklarının işsizlik vasıtasıyla israf edilmesine neden olduğu için yıkılması gerektiğini ileri sürmüştür. Benzer şekilde Marx sosyalizmi tam istihdamı, işçilerin çalışma koşulları üzerindeki denetiminin artışını, bireyin özgürleşmesini, yeni bir kültürel enerjinin açığa çıkmasını ve uluslararası barışı beraberinde getirecek bir düzen olarak görmüştür. Bu da Marx'ın "kapitalizmin hareket yasaları" çözümlemesini, dönüşüm probleminin mantıksal inceliklerini tartışmaksızın ele alabileceğimiz anlamına gelir. Aslında Marx'ın kapitalizmin yapısal gelişmesi üzerine yaptığı çözümleme herhangi bir biçimde emek değer kuramının kabul edilmesine veya reddedilmesine dayanmaz.

Fakat burada daha önce karşılaşmadığımız bir zorlukla karşılaşmaktayız. Marx'ın öngörülerinden –mutlak veya göreli yoksullaşma, iş çevrimlerinin artan şiddeti, işsizliğin mutlak olarak büyümesi, küçük ve orta ölçekli işletmelerin giderek ortadan kalkması, azalan kâr oranı– hangisini ele alırsak alalım, incelenen görüngünün tamamlanmış bir analiziyle karşılaşmayız. Bazı örneklerde elimizde yalnızca bir dizi muğlak, hatta çelişkili açıklamadan başka bir şey yoktur. Marx'ı bir kenara bırakırsak, onun takipçilerinin kapitalizmin temel tarihsel dinamikleri hakkında yazdıklarında hayret verici çeşitlilikte, devasa bir külliyat buluruz. En nihayetinde yapılan öngörülerden bazılarının olayların gelişimiyle düşmüş olduğunu, bazılarınınsa anlamlı ve tartışmaya değer olduğu, ama hiçbirinin kuramsal olarak olgunlaştırılmamış bulunduğu sonucuna varmak durumundayız. Ama yine de Marx'ın yazdıklarının bu kısmı pek çok açıdan eserlerinin en verimli, kışkırtıcı hipotezlerle yüklü bölümleridir.

13 Azalan kâr oranı yasası

r'nin, "sermayenin organik bileşimi" q ile ters orantılı ve artık değer oranı ile doğru orantılı olan kâr oranını ifade ettiğini hatırlayarak, Marx'ın en ünlü yasası ile, azalan kâr oranı yasası ile başlayalım.

$$r = \frac{s}{c+v} = \frac{\sigma}{q+1}.$$

Bu noktada sermaye stokunun bütününün her yıl tüketilmekte olduğu varsayımını düşürecek ve devir hızının veya sermayenin dayanıklılığının değişkenliğini hesaba katacağız.

$$r = \frac{s}{K} \equiv \frac{s}{c/t_c + v/t_v} = \left(\frac{s}{c+v}\right)t \equiv \left(\frac{\sigma}{q+1}\right)t \equiv \frac{\sigma}{Q}.$$

t_c ve t_v sırasıyla değişmeyen ve değişen sermayenin devir hızlarını ifade etmektedir; t ise bu iki devir hızının ağırlıklı ortalamasıdır; $Q = (q+1)d$ ifadesinde d, c ve v'nin dayanıklılığının ağırlıklı ortalamasıdır ve $t = 1/d$'dir. Bu formülasyon, bütün işadamlarının bildiği bir noktayı vurgulama avantajına sahiptir: Sermayenin devir hızının artmasıyla veya onunla aynı anlama gelen, sermayenin dayanıklılığının azalmasıyla kâr oranı artar.[3]

$r = \sigma / Q$ ifadesi, kâr oranını kişi başına düşen artığın –bir birim stok başına düşen akım miktarı– ve sermaye-emek oranının –iki stok değişkenin oranı– bir fonksiyonu olarak tanımlayan daha tanıdık bir ifadedir. Tek yapmamız gereken Marx'ın ifadesiyle başlayıp, onu kişi başı ücretlerle çarpmaktır:

---

3 Problemi bir örnekle daha açık hale getirebiliriz. Diyelim ki $K \equiv 500$; $C \equiv 400$ ve $V \equiv 100$'den oluşuyor. C sabit varlıklar ve ham madde stoklarından, V ise bir miktar para veya üretilen ürün satılana kadar ücret ödemelerini yapmaya yarayacak bir ücret malları stokundan meydana gelir. Ham madde ve ücret malları stokları yılda iki devir gerçekleştirmektedir: $t_c \equiv t_v \equiv 2$. Bunlara ek olarak sabit varlıklarının ortalama dayanma sürelerinin on yıl olduğunu varsayalım: $t_f \equiv \frac{1}{10}$. Sabit varlıkların toplam değeri 200 ise, altı ay süren her üretim çevrimi başına yıpranma gideri 15'e eşit olur. Aynı dönem içerisinde ham madde ve ücret giderlerinin her ikisi de 100 olacaktır. O halde $c \equiv 115$ ve $v \equiv 100$'dür. c'nin bir devri başına σ'nın yüzde 100 olduğunu varsayalım. Bu durumda nihai ürünün değeri, $c + v + s \equiv 315$ olacaktır. c'nin bir devri başına kâr oranı, $s/c+v \equiv 100/215 \equiv$ %46,5 olur. Yıllık kâr oranı bunun iki katı ya da yüzde 93 olacaktır. Fakat yıllık $s \equiv 100$ olduğuna göre kâr oranı da $r \equiv s / K = 200 / 500 =$ %40 olur. Bu, t_f, t_r ve t_v'nin ağırlıklı ortalaması olarak hesaplanan, ortalama devir hızı t üzerinden de hesaplanabilir. Bu durumda ise $t \equiv 300t_f + 100t_r + 100t_v + / 500 = 0{,}86$ olacaktır. O halde c'nin bir devri için $s / (c + v)$'ye eşit olan r, t ile çarpılarak bir kez daha (46,5) (0,86) = yüzde 40 elde edilir.

$$r = \frac{s/v \cdot v/N}{K/v \cdot v/N} = \frac{s/N}{K/N}$$

Marx'a kalırsa $r = \sigma / Q$ ifadesinin kendisi, sermayenin getirisinin sektörün mekanizasyon düzeyi arttıkça azalması yasasını ortaya koymak için yeterlidir. Sermaye birikimiyle birlikte ücret oranı artsa bile, bu artışın çok az olacağı ve teknik değişimin sürekli olarak işçi başına düşen teçhizat stokunu artırdığı sonucuna vardıktan sonra Marx, Q'nun düzenli bir artış eğilimi göstereceğinin açık olduğunu düşünmüştür. Eğer σ'daki artış Q'daki artışı aşıyorsa bunun r'yi azaltmayacağı doğrudur. Ve mekanizasyon emek üretkenliğini artırdığına göre σ'yı artırmaması pek de olası değildir. Marx Q ve σ arasında fonksiyonel bir ilişki bulunduğunu kavramış, fakat kendisini σ'nın ancak "aşılması mümkün olmayan belirli sınırlar" içinde artabileceği düşüncesine ikna ettikten sonra onun sabit kalacağını varsaymıştır. Marx, "mutlak ve göreli artık değer" başlığı altında ele aldığı σ'daki *özerk* artışların etkisini kavramıştır, ancak bunları da kesin fiziksel sınırları olduğu gerekçesiyle, daha haklı nedenlerle, bir kenara bırakmıştır.

σ'nın sabit oluşu yalnızca basitleştirici bir varsayımdır, ama sık sık işaret edildiği gibi bu, Marksist sistemin en acemice basitleştirmelerinden bir tanesidir. Ücretler ve kârlar toplam geliri tükettikleri için sabit bir σ, sabit nispi gelir payları anlamına gelir. Bu ise reel ücretlerin emeğin ortalama üretkenliği ile aynı hızda artması demektir. Net hasıla için σ, ortalama üretkenlik için o/N dersek şu denkleme ulaşırız:

$$\sigma = \frac{s}{v} \equiv \frac{s/o}{v/N \cdot N/o}.$$

Ücretler, v/N, emek üretkenliğiyle, o/N, aynı hızda arttığında payda değişmeden kalır, dolayısıyla σ da aynen kalır. Ancak Marx emeğin payının azalacağını açık bir şekilde belirtmemiştir; bu düşüş, "yedek işgücü ordusu" düşüncesi tarafından ima edilmektedir. Oysa kronik işsizlik muhtemel ücretlerin ortalama emek üretkenliğiyle aynı hızda *artmaması* anlamına gelecektir. Ve bu doğru olduğu sürece kişi başına düşen hasıladaki artışlar σ'yı artıracaktır. Bu durumda r'nin azalması eğilimi bütünüyle belirsiz hale gelir: Bu eğilim tamamıyla $\sigma = f(Q)$ açık fonksiyonunun doğasına bağlıdır.

Marx'ın bu fonksiyonun bir üst sınıra sahip olduğunu gösterme çabası içinden çıkılamayacak kadar karışıktır ki bu durum kendisi de zaman içinde değişen bir ölçü birimiyle fiyatların ölçülmesinin güçlüğünü yansıtmaktadır. Zaman ilerledikçe ortalama emek üretkenliği artar ve ürünle-

rin, cisimleşmiş emek ile ölçülen "değeri" azalır. Ancak üretkenlikteki bu artış sermayenin organik bileşiminin artmasının bir sonucudur. Sabit bir kâr oranıyla artan bir Q, fiyatların düşmesini gerektirir, ancak bu düşüş emek değerlerin düşüşü kadar hızlı olmamalıdır –tam da belirli bir metanın fiyatının, o meta ulusal ortalamanın üzerinde bir Q ile üretildiğinde emek değerini aşması gibi... Öyleyse Marx'ın verdiği sayısal örneklerde neden sabit bir σ ile çalıştığı hayli açıktır: Bu varsayım fiyatların emek değerleriyle orantılı bir biçimde hareket etmesini sağlar. Marx'ın $r = s/(c+v)$ diye yazmaya hakkının olmadığına, çünkü r'nin fiyat cinsinden, s'nin ise (emek) değer cinsinden ifade edildiğine dikkat edin. Marx, $r = \pi/(c+v)$ diye yazmalıydı (burada π toplam parasal kârlara eşittir) ki bu durumda r ile σ arasındaki ilişkinin, özellikle de zaman hesaba katıldığında, hiç de açık bir ilişki olmadığını ortaya koymuş olurdu. Örneğin daha önce kullandığımız, sabit bir σ'nın ücret ve kârın göreli paylarının sabit olmasına işaret ettiği ifadesi kesin olarak doğru değildir: Parasal kârların parasal ücretlere oranı kapitalistlerin ve işçilerin tüketim yapılarındaki, dolayısıyla da ücret mallarının ve ücret dışı malların fiyatlarındaki değişikliklere koşut olarak değişim gösterirken, yatırımları ve kapitalistlerin tükettiği lüks malları üretmek için harcanan doğrudan ve dolaylı adam-saatlerin işçiler tarafından tüketilen ücret mallarını üretmek için gereken adam-saatlere oranı sabit kalabilir. Nispi fiyatlar nispi emek maliyetleriyle ancak *kabaca* orantılıdır ki bu da s/v'nin hiçbir biçimde toplam kârların toplam ücretlere oranıyla özdeş olmadığı anlamına gelir. Bu bir yana, Marx temelde artan bir σ'nın Q'nun süreğen artışıyla kendisini gösteren, üretkenlikteki genel artış sürecinin içsel bir parçası olduğunu kabul etmeye mahkumdur. Bu durumda tek soru şudur: Artan bir artık değer oranının herhangi bir sınırı var mı?

Pek çoğumuz kişi başına düşen kârın sınırsız bir biçimde artamayacağını söylemeye hazırızdır. Üretkenlik arttıkça işçilerin, sendikal faaliyet aracılığıyla parasal ücretlerde artış sağlanmasını zorlayacaklarına kuşku yoktur. Bu, tam rekabet varsayımı sendikaların var olması ihtimalini dışladığı için Marx'ın başvurmadığı bir argümandır. Ancak tam rekabetçi bir ekonomide dahi reel ücretler, daha karmaşık makineler, onları kullanabilmeleri için daha eğitimli işçileri gerekli kıldıkça ve çalışmanın artan yoğunluğu işçilerin enerjilerini idame ettirmeleri için daha fazla ve daha kaliteli beslenmeyi ve giyinmeyi gerektirdikçe, artmak zorundadır. Ancak daha karmaşık makineler aynı zamanda, σ'nın bağlı olduğu hasıla ile ücretler arasındaki farkı da artırmak doğrultusunda iş görür. Emeğin artan üretkenliğinin aynı zamanda hasılanın parasal değerini azalttığı gerçeğinin

konuyla bir ilişkisi yoktur, çünkü üretkenliğin artması bir yandan da işçiler tarafından satın alınan malları ucuzlaştırır. Sonuç olarak elimizde, ücret malları üreten sektörlerde üretkenlik diğer sektörlerden daha hızlı artıyorsa σ'nun artacağı, üretkenlik artışları makinelerin ve lüks malların imalatında gerçekleşiyorsa o'nun azalacağı önermesi kalmaktadır.

Marx ücret mallarının değerinin, toplam ürünün (emek) değerindeki azalmayı geriden takip edeceğini ileri sürmeliydi. Ancak bu, mantıksal ve ampirik açıdan zayıf bir argüman olurdu. Marx'ın düşünebildiği en iyi argüman ise şu oldu: İşgününün 24 saatlik sınırı σ'nın belirli bir miktarın ötesinde artırılmasını olanaksız kılar; aynı zamanda Q'daki artış her bir birimlik sermaye ile bağlantılı istihdam miktarında bir azalmayı da kapsar, dolayısıyla da σ'daki artış o sermaye ile ilişkili toplam artığı artırmayabilir. Bu iki argümanın toplamlı oldukları açıktır: eninde sonunda σ'da kayda değer herhangi bir artışın, belirli bir sermaye tarafından üretilmiş olan toplam artık miktarının başlangıçtaki düzeyin altına düşmesine engel olamayacağı bir noktaya ulaşılacaktır; bu noktada r azalacaktır. Marx'ın burada unuttuğu şey, "değerin" yalnızca emeğin üretkenliği sabit olduğu zaman sabit kaldığıdır. Herhangi bir anda belirli bir miktar emek için $s+v$ belirli bir miktarı ifade eder; o halde işgününün 24 saatle sınırlı olması σ'nın sonsuza değin artmasının ($v>0$ olduğunu varsayarsak) önüne geçer. Fakat emek üretkenliği artıyorken σ'yı belirsiz bir biçimde artmaktan alıkoyacak hiçbir şey yoktur. Reel ücretlerin sabit olduğu varsayımı altında hem s'nin hem de v'nin değeri azalır, ancak artan kişi başı hasılanın tanımı gereği s/v sürekli artar. Aynı zamanda c/v 'nin de arttığı söylenebilir, fakat sonsuz büyüklükteki bir σ her zaman için q'daki artışı geride bırakmaya muktedirdir. Öyleyse Marx'ın azalan kâr oranları yasası kendi temelleri çerçevesinde ele alınsa bile, çözümü kuram tarafından sunulan öğelerden türetilemeyecek olan, karşıt güçlerin birbirine geçmiş dışlılerinin arasında sıkışıp kalmıştır. Sorun en temelde fiyat sisteminde görülen eğilimlerin, yapay (emek) değer sisteminin gözlemlenemeyen eğilimlerinden çıkarsanmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Ancak Marx'ın yasasında hayli basitleştirilmiş neoklasik bir temelde savunulabilecek bir iddia bulunabilir. İlk olarak verili bir teknik bilgi söz konusuyken üretim fonksiyonu üzerindeki hareketleri teknik değişim nedeniyle üretim fonksiyonunda gerçekleşen kaymalardan net bir biçimde ayırarak işe başlamak zorundayız. Marx'ta bu ikisi bir arada değerlendirilmektedir ki bu da sermayenin normal koşullarda "teknolojinin mevcut durumunu" geliştirmeden artırılmadığını ve benzer şekilde yeniliklerin esas olarak yeni yatırımlara içkin olduğunu ima etmektedir. Prensipte teknolo-

jinin değişmediği koşullarda sermaye yatırımlarının gerçekleştiğini görebileceğimizi varsayarsak, cesur bir biçimde ölçeğe göre sabit getiri – sabit maliyet kurallarına uyan bir toplulaştırılmış üretim fonksiyonu tanımlayabiliriz ya da başka bir ifadeyle emek değer kuramı açısından ölçeğe göre sabit getiri doğal varsayım olmaktadır. Bu fonksiyonun özellikleri gereği, fonksiyon boyunca kişi başına düşen sermaye miktarının her artışıyla birlikte hasıla, sermayedeki artıştan daha düşük bir oranda artar. Sermaye-hasıla oranı arttıkça sermayedeki artış r'nin azalmasını ve w'nin artmasını gerektirir. Yenilikler bu eğilimi dengeleyebilir, ancak bütün yeniliklerin böyle bir etkisinin olması zorunluluğu yoktur. Eğer teknik değişim birim hasıla başına sermayeyi azaltacak biçimde işlemiyorsa r yeniliğe rağmen azalacaktır. Bu, yenilik sürecinin sermayeyi soğuran etkilerinin, sermaye miktarı arttıkça ücretlerin artma düzeyini belirlemesinden kaynaklanır. Ücretler kişi başına düşen hasıla ile aynı hızda artacak olursa göreli paylar değişmeden kalır ve tek başına artan sermaye-hasıla oranı doğrudan doğruya r'nin azalmasına yol açar. Marksist sistemde emeğin payının zaman içinde düştüğü ileri sürülmektedir; dolayısıyla bu çerçevede artan bir sermaye-hasıla oranı ille de azalan bir r'ye işaret etmez. Ancak bu, Marksist azalan kâr oranları yasasının sermaye-hasıla oranının çok hızlı artmasını temel aldığı, dolayısıyla teknik değişimin çok büyük ölçüde emek tasarrufu sağlayan iyileştirmelere eğilim gösterdiği anlamına gelir. Kişi başına düşen sermaye miktarının kişi başına düşen kârlardan daha hızlı artması ya da Marksist terimlerle söylersek, Q'nun σ'dan daha hızlı artması, sermaye-hasıla oranının, kârın hasıladan aldığı paydan daha hızlı artması demektir.

$$r = \frac{\sigma}{Q} = \frac{s/N}{K/N}.$$

Bu ifadenin bütün taraflarını N/o ile çarparsak şunu elde ederiz:

$$r = \frac{s/o}{K/o}.$$

Gelişmiş ekonomilerde son bir yüzyıldan daha uzun süredir pratik anlamda toplam sermaye-hasıla oranının değişmemiş olması gerçeği Marksist şema açısından epey yıkıcı bir olgudur. Kârın hasıladan aldığı payda gözlenen aşağıya doğru hafif eğimle birlikte değerlendirildiğinde bu, kişi başına düşen kârların kişi başına düşen sermaye ile neredeyse aynı hızda arttığı, dolayısıyla da r'deki azalmanın –azaldıysa bile– çok düşük olduğu sonucunu vermektedir.

14 Verilere göz atmak

Kapitalizmin tarihi boyunca r'nin azalmadığı gerçekten de doğru mu? Kanıtlar üzerine derinlemesine bir tartışma yapmanın yeri burası değil, ancak Amerikalı bir Marksistin –Joseph Gillman– azalan kâr oranlarını istatistiksel bir teste tabi tutma çabasına kısaca göz atalım. Yazar, Amerikan imalat sanayinin 1849-1949 dönemine ait sayım verilerini kullandığı çalışmasına Marx'ın kategorilerini akış değişkenleri olarak kabul etmekle başlıyor. Elde edilen sonuçlar hayli rahatsız edici: Yüzyılın sonlarına kadar q oldukça güçlü bir artış eğilimi gösterse de 1919-39 dönemine ait trend değerinin sabit olduğu görülüyor. σ düzenli bir artış gösterdiğinden (σ kârların ücretlere oranı olarak ölçülüyor!) s/k 90 yıllık dönem boyunca istikrarlı bir artış eğilimi gösteriyor.

Ancak oranlar stok değişkenleri temelinde ele alındığında veriler açık bir biçimde iki tarihsel evreye ayrışıyor. 1919'a kadar kapitalizm, imalat sanayinde Marx'ın tahminine çok yakın bir biçimde hareket ediyor: Q önemli ölçüde artıyor ve σ, r'deki azalmayı önlemeye yetecek düzeyde artmıyor. Daha sonra bir şeyler yanlış gitmeye başlıyor. Sermayenin organik bileşimi 1920'ler civarında, 1919'da ulaşılan seviyede sabitlenmeye başlıyor ve 1930'larda konjonktüre karşı eğilimde dalgalanmalar gösteriyor; II. Dünya Savaşı boyunca azalıyor ve daha sonra 1950'ye kadar bir miktar artıyor. 1930'lar hariç tutulacak olursa, aslında Q'da uzun dönemli bir azalmanın işaretleri görülebiliyor. Ayrıca ne σ, ne de r 1919-50 yılları arasında belirgin bir eğilim göstermiyor. Bu bulgular, Amerikan imalat sanayinde sermaye-hasıla oranıyla ilgili verilerle tamamlanıyor: 1929 fiyatlarıyla tahmin edildiğinde bu oran, 1880-1919 arasında artarken, bu tarihten itibaren düzenli olarak azalıyor.

15 Sermaye tasarrufu sağlayan yenilikler

Marksistlerin 1919'dan beri Q'nun azalmasına ilişkin sundukları gerekçeler sermaye tasarrufu sağlayan yeniliklerin öneminin artmasına dayanıyor. Bu tür yenilikleri Marx'ın öngörmesi mümkün olmayan karmaşık bir teknolojinin yeni ortaya çıkan bir alameti olarak görmek yönünde belirgin bir eğilim bulunmaktadır: Emek tasarrufu sağlayan yenilikler, kâr marjlarını tırtıklayan artan ücretler tarafından *uyarılır*, ancak sermaye tasarrufu sağlayan ilerlemeler teknik nedenlerle yalnızca kapitalizmin daha sonraki bir aşamasında ortaya çıkar.

Fakat Marx'ın tavrı bu şekilde değildi. *Kapital*'in III. cildinde Marx, kâr oranlarının azalmasına "karşıt yönde işleyen güçler" arasında "değişmeyen sermayenin ucuzlayan öğelerine" büyük önem vermişti. Ve ne söy-

lemek istediğini açıklamak üzere bazı icatların üretim zamanını kısaltma eğilimini güçlendirmesine, dolayısıyla belirli bir hasılayı elde etmek üzere bulundurulması gereken mal stokunu azaltarak kârları artırmasına iki bölüm ayırmıştı. "Değişmeyen sermayenin ucuzlayan öğeleri", yani t_c'nin artırılmasının sabit sermayeyi serbest bırakan yeniliklere atıfta bulunduğu açıktır. Daha yüksek kaliteye sahip makinelerin ötesinde yardımcı araç-gereçlerin ölçeğini genişleten, ihtiyaç duyulan taban alanını azaltan veya bir fabrikanın fiziksel ömrünü artıran iyileştirmeler de bu tür yenilikler arasında yer alır. Marx, aynı başlık altında navlun bedellerinin azaltılması, teslim sürelerinin düşürülmesi ve atık ürünlerin geri dönüşümü veya kullanılmasıyla yakıt tasarrufu yapılması ile döner sermayeden tasarruf edilmesini sağlayan yenilikleri de tartışmaktadır. Marx, sermaye tasarrufu sağlayan yeniliklerin öneminin farkında olmakla kalmaz, onları kendiliğinden işleyen piyasa güçlerinin bir sonucu olarak değerlendirir. "Kapitalist üretim", diye yazar, "ekonomileri değişmeyen sermaye kullanımına zorlar" ve bu "kâr oranlarındaki azalmanın kontrol altına alınması" eğiliminden kaynaklanır. Ancak "değişmeyen sermayenin öğelerinin" değerindeki azalma hiç de "önleyici bir güç" değildir: Bu, bütün sektörlerde ve özellikle de sermaye malları üreten sektörde emek üretkenliğinin artmasının zorunlu bir bileşenidir. Sermaye-hasıla oranının zaman içinde düzenli olarak artma eğilimi göstermesi –bütün değişkenler emek cinsinden ölçüldüğünde– yalnızca s/v'yi otomatik olarak artırmaz, c/v'yi de otomatik olarak azaltır. Marx'ta teknik ilerlemenin, her şey hesaba katıldığında, nötr olduğunu, emek üretkenliğinin sermaye malları üreten endüstrilerde de tüketim malları üreten endüstrilerdeki kadar hızlı arttığını varsaymamıza engel olacak herhangi bir şey yoktur. Ve bu da iktisadi ilerlemenin sürekli olarak üretkenliği, dolayısıyla σ'yı artırdığı, ancak Q'nun değerini değiştirmediği anlamına gelecektir.

16 Yeniden üretim şeması

Azalan kâr oranı yasası Marx'ın, kapitalizmde iktisadi büyümenin devresel niteliği ile ilgili analizi açısından kilit önemdedir. Ancak Marx'ın iş çevrimleri kuramına dönmeden önce bir miktar II. ciltteki ünlü yeniden üretim şeması üzerinde durmalıyız. Yeniden üretim şemalarının yalnızca Marx'ın takipçilerini cezp ettiği için değil, günümüzde Harrod ve Domar'ın adıyla ilişkilendirilen türdeki bir analizin ilk örneği olduğu için de özel bir tarihsel önemi bulunmaktadır (5. bölüm, 15. kısma bakınız). Sorun, sistemin dengeli büyümesi için gerekli makroiktisadi koşulları ortaya koymak, böylelikle aksamayan bir genişlemenin gerçekten olanaklı olup olmadığı sorusunu yöneltmektir.

Marx ekonomiyi, biri sermaye malları diğeri ise tüketim malları üreten iki departmana ayırarak işe başlar. Ardından da basit ve genişletilmiş yeniden üretim arasında ayrım yapar. "Basit yeniden üretim", net yatırımın sıfır olduğu bir durağanlık durumunu ifade eder. Durağan bir ekonomiyi durağan tutmak için hangi koşulların sağlanması gerekir? Cevap, Departman I'in bütün hasılasının her iki departmanın sermaye yenileme ihtiyaçlarını karşılamaya ayrılması gerektiğinin not edilmesi biçiminde verilmektedir: $c_1 + v_1 + s_1 = c_1 + c_2$. Aynı zamanda Departman II'nin bütün hasılası, ücret ödemeleri ve mülk gelirlerine eşit olmalıdır: $c_2 + v_2 + s_2 = (v_1 + v_2) + (s_1 + s_2) =$ net milli gelir. Bu iki denklem sadeleştirildiğinde şu koşula indirgenir: $v_1 + s_1 = c_2$. Bu koşul, Departman I'in net hasılasının Departman II'nin yenileme talebine eşit olması gerektiğini söylemektedir. Eğer $v_1 + s_1 > c_2$ olursa bu, sabit sermayenin yenilenmesi için yapılan harcamaların amortisman için ayrılan ödenekten büyük olması, yani net yatırımın pozitif olması anlamına gelir. Diğer yandan yıpranan sermayenin yenilenmesi için ayrılan amortisman payının kullanılmaması da hasılanın azalmasına neden olacaktır. Bu argüman bazı temel makroiktisadi ilişkilerin altını çizmektedir: Örneğin ekonominin bütününde toplam harcamaların toplam gelirlere eşit olması gerekirken bazı sektörlerde gelirin harcamalardan yüksek olmasının herhangi bir güçlük yaratmayacağını ortaya koymakta ya da benzer şekilde işçilerin toplam ürünü geri satın alamamalarının tek başına dengesizlik yaratmayacağını göstermektedir.

Ne yazık ki Marx sorunsuz bir "genişletilmiş yeniden üretimin" koşullarını açık bir şekilde belirtmemiştir. Ayrıca yalnızca büyümenin Q'daki bir değişimi içermediği, sabit bir hızla gerçekleştiği durumu incelemiştir. Artan bir büyüme hızıyla ilgili olarak ise sadece tasarrufların aynı oranda bir yatırım artışı olmadan artmasının, eğer kredi parasının sisteme sokulursa ya da sermaye ihraç edilirse bir açmaza neden olmayacağını belirtmekle yetinmiştir. Ancak formel olarak sabit bir büyüme hızında genişletilmiş yeniden üretim denklemleri basit yeniden üretim denklemlerine benzemektedir. Artık değeri parçalarına ayırdığımızda s_v, artık değerin emek satın almak için harcanan kısmı ve s_c, artık değerin tüketim mallarına harcanan kısmı ve s_k, sermaye mallarına harcanan kısmını elde ederiz. Öyleyse Departman I'in hasılası toplam sermaye malları talebine eşit olmalıdır:

$$c_1 + v_1 + s_{k_1} + s_{c_1} + s_{v_1} = (c_1 + s_{k_1}) + (c_2 + s_{k_2}).$$

Departman II'nin hasılası da toplam tüketim malları talebine eşit olmalıdır:

$$c_2 + v_2 + s_{k_2} + s_{c_2} + s_{v_2} = (v_1 + s_{c_1} + s_{v_1}) + (v_2 + s_{c_2} + s_{v_2}).$$

Denklemleri birbirinin içerisine yerleştirdiğimde şu sonucu elde ederiz:

$$v_1 + s_{c_1} + s_{v_1} = c_2 + s_{k_2} . \quad (1)$$

Departman I'den kaynaklanan tüketim malları talebi Departman II'den kaynaklanan sermaye malları talebine eşit olmak veya Departman I'in net hasılası Departman II'nin brüt yatırım harcamalarıyla *aynı hızda* artmak zorundadır; bu, "basit yeniden üretim" üzerinden ulaşılan sonuçla aynıdır. (1) numaralı denklem, dengeli büyümenin emekgücünün iki sektör arasında, (1) artık değer oranının, (2) iki sektördeki yatırım eğiliminin ve (3) tüketim malları sanayinde üretimin, sermaye yoğunluğunun bir fonksiyonu olarak belirli bir şekilde dağılmasına bağlı olduğunu göstermek üzere bir miktar daha manipüle edilebilir.

Bu yapının bazı ipuçları vermesi sağlanabilir ancak öylesine kısıtlayıcı varsayımlara dayanmaktadır ki, argümanın pek bir değeri kalmamaktadır. Söz konusu olan kapalı bir ekonomidir; bütün ürünler uzun dönem "normal fiyatlardan" satılmaktadır; sermayenin devir hızları her iki departmanda da aynıdır; yalnızca kapitalistler tasarruf etmektedir; her iki departmanda da tasarruflar daima aynı departmanda yatırıma dönüştürülmektedir; teknik değişim söz konusu değildir; reel ücretler sabittir; kişi başına düşen reel artık sabittir vesaire... Ayrıca iki sektörlü bir model, hareket halindeki gerçek bir ekonomiyi analiz etmek açısından aldatıcı bir araçtır. Hem sermaye malı hem de tüketim malı üreten birçok endüstri, sıkıntısız bir biçimde bu kategorilerden bir tanesine dahil edilemez –kömür, ulaştırma ve kimya endüstrilerini düşünün. Dahası bu tür endüstriler içerisinde sermaye malları ile tüketim malları kategorileri arasındaki ayrım, talep yapısındaki değişimlere bağlı olarak zaman içinde değişim gösterir. Bütün bunlar Marksist genişletilmiş yeniden üretim şemasının koşullarını altüst eder. Ama yine de (1) numaralı denklem sorunsuz bir genişlemenin olanaksız olduğunu ileri sürmesi nedeniyle Marksist sistemde önemli bir rol oynar: Marx'ın iş çevrimleriyle ilgili söylediklerinin büyük bölümü, (1) numaralı denklemin neden geçerli olmayabileceği üzerine düşüncelere dayanmaktadır.

Bir dönem iktisatçılar Marksist "genişletilmiş yeniden üretim" denklemlerine dudak bükmekteydiler; bu denklemler iktisadi düşünce müzesindeki antikalar olarak kabul edilmekteydi. Ancak daha sonra Harrod, önce 1939 yılında bir makaleyle, ardından da 1948'de bir kitapla iktisat mesleğini "gerekli büyüme" denklemiyle salladı. Marx'ın (1) numaralı denklemi aşırı derecede basit olabilir, ancak iki sektörlü bir ekonomiye atıfta bulunur. Harrod'un denklemi ise tek sektörlü, kapalı bir ekonomiye ilişkindir: Ortalama tasarruf eğilimi marjinal tasarruf eğilimine eşittir; ortalama

sermaye-hasıla oranı marjinal sermaye-hasıla oranına eşittir; hem tasarruf oranı hem de sermaye-hasıla oranı sabittir; hem tasarruf oranı hem de sermaye-hasıla oranı yalnızca gelirin birer fonksiyonudur; faktör ikamesi söz konusu değildir; teknik değişim yoktur vesaire... Kısacası Harrod'un denklemi Marx'ınkine kıyasla daha kısıtlayıcı ve daha az aydınlatıcıdır. Ayrıca Harrod'un denklemi Marx'ın (1) numaralı denkleminin temel eksikliğini paylaşır; yani sorunsuz bir genişlemenin gerçekleşebilmesi için gerekli olduğu söylenen koşullar ihlal edildiğinde ne olacağını açıklayamaz. Hem Marx'ın hem de Harrod'un denge durumundaki büyüme yolları, basitçe bu kadar dar bir şekilde tanımlanan bir büyüme yolunun "bıçak sırtı dengeden" başka bir şey olamaması nedeniyle kararsızdır. Bu çerçevede Marx ile Harrod arasında bir tercih yapılmasını sağlayacak çok az şey vardır. Bu tür bir büyüme kuramı özü itibarıyla ilgi çekici değildir, çünkü herhangi bir ekonomi, sistemin düzenli olarak maruz kaldığı "şokları" soğurmasını sağlayarak onu istikrara kavuşturan belirli özellikler taşımadan işleyemez. Bilmek istediğimiz bu istikrar kazandırıcı özelliklere ne kadar güvenebileceğimizdir ve bu amaçla büyüme sürecinin gerek Marx, gerekse Harrod tarafından tanımlanandan daha esnek modellerine ihtiyacımız vardır. Bu durum, büyüme kuramındaki yakın geçmişteki bütün gelişmelerin neden Harrod'un orijinal formülasyonunun hayli ötesine geçmiş olduğunu açıklar. Ancak şimdi Marx'ın genişletilmiş yeniden üretim denklemlerinin modasının geçmiş olduğunu söyleyebiliriz. Harrod'un *Dinamik Bir İktisada Doğru*'su (*Towards a Dynamic Economics*, 1948) için de aynısını söylememiz gerektiğini anımsamakta yarar var.

17 İş çevrimleri

Marx'ın özel bir iş çevrimi kuramı yoktur ve aslında Marx özellikle böyle bir kuram oluşturmaya çalışılmasını doğru bulmadığını belirtmiştir. Marx'ın yaklaşımı, öyle görünüyor ki, krizlerin yalnızca "kapitalizmin temel çelişkisinin", yani üretimin kullanım için değil kâr amacıyla gerçekleştirilmesi ve kârları artırmaya dönük girişimlerin yatırım olanaklarını yok etmesinin bir ifadesi olduğu şeklindedir. Marx'ın iş çevrimleri kuramı onun sermaye birikimine dair genel analiziyle birlikte ortaya çıkmıştır.

Ancak Marx'ın döngüsel sürece dair çizdiği tablo şuna benzer bir yol izlemektedir: Bir iktisadi canlılık sürecinde birikimden kaynaklanan emek talebi var olan arzı aşacak, yedek işgücü ordusu tüketilecek ve emeğin göreli olarak kıt hale gelmesi ücretlerin artmasına neden olacak, dolayısıyla kârlar düşecek ve birikim yavaşlayacaktır. Sermaye birikim hızındaki bir azalma toplam talebin düşmesine ve bu da ekonominin kötüye gitmesine

neden olacaktır. Bir iktisadi bunalım sürecinde ise sermaye değersizleşecek ve yedek işgücü ordusu yeniden büyüyecek, bu da ücretleri aşağıya çekecektir. Bu durum üretimin kârlılığını yeniden artıracak ve sahneyi birikimin yeniden hızlanması için hazırlayacaktır: bunalım, hem bir yeniden bölüşüm hem de bir arınma sürecidir.

Bu döngüsel yedek işgücü ordusu kuramı, kâr oranının uzun dönemli azalma eğilimi yasasıyla ve sermaye ve tüketim malları üreten sektörlerin orantısız büyümeleri ihtimaliyle birleştirilmiştir. Kapitalizmde reel ücretlerin kişi başı hasıla ile aynı hızda artmasının mümkün olmamasından kaynaklanan gelirin kötü dağılımı, Marx'ın dediği gibi, "tüm krizlerin nihai nedenidir". Bu, Marx'ın ne tasarruf ve yatırım sürecinin yeni bir tüketim talebi kaynağı ortaya çıkmadığı takdirde, er geç aşırı üretime neden olacağı ne de bunalımları başlatan nedenin her zaman tüketim talebi eksikliği olduğu şeklindeki bir eksik tüketim kuramını benimsediği anlamına gelir (5. bölüm, 14. kısma bakınız). Bu kuramlardan Malthus tarafından benimsenen ilki, sabit bir hızda genişletilmiş yeniden üretimin olanaklı olduğunu gösteren yeniden üretim şemaları tarafından reddedilir. İkinci kuram ise; Marx'ın, çöküş sonrasında ücretlerin hiçbir zaman çöküşün hemen öncesinde olduğundan daha yüksek olamayacağına ilişkin derinlikli gözlemi sayesinde reddedilmiştir; ücretlerin artırılması kendiliğinden iktisadi canlılığın süreklileşmesini sağlamaz, çünkü bu, kapitalistlerin ücretler ve fiyatlar arasındaki ilişkiden memnun olmadıkları bir durum yaratır. Marx'ın aklındaki düşünce, kapitalizmin, iktisadi genişlemenin bir anlam taşımasını mümkün kılacak olan efektif talebi göz önünde bulundurmaksızın, sürekli olarak üretimi genişletme eğilimi içinde olduğudur. Üretimin genişlemesi otomatik olarak efektif talepte bir artışı beraberinde getirmez, çünkü sermayenin çok büyük bir hızla oluşması, artan sermaye kütlesinin içerisinde barındırdığı yenilikler büyük miktarda emek tasarrufu sağlayarak ücret oranlarını baskılasa bile, efektif talepte orantılı bir artışı beraberinde getirmez.

18 Yatırım fonksiyonu

Marx'ın iş çevrimi kavrayışına eleştirel bir yaklaşımla bakıldığında ilk farkına varılacak husus, bu anlayışın üstünkörü bir şekilde kısa dönemde parasal ücretlerin kâr oranıyla ters yönde değiştiğini varsaymakta olduğudur. İktisadi canlanma döneminde işsizliğin azalmasına bağlı olarak parasal ücretlerde bir artışın gerçekleşmesi, üretimin parasal maliyetlerini artırır. Ancak bunun kâr marjlarındaki azalma anlamına geleceği sonucunu çıkarmadan önce, daha yüksek parasal ücretlerin efektif talep üzerindeki

etkilerini hesaba katmamız gerekir. Tüketim malları talebindeki artış kısa vadede, özellikle de Marx, işçilerin marjinal tüketim eğilimlerinin daima bire eşit olduğunu varsaydığı için, fiyatları artıracaktır. Kısa vadede ekonominin bütününde, üretimin tüm değişken maliyetleri ücret maliyetlerinden ibarettir. O halde ortalama olarak, artan parasal ücretlerin fiyatları da en az ortalama maliyetler kadar artıracağını, birim hasıla başına kârı da, reel ücretleri de değiştirmeyeceğini beklememiz gerekir. Benzer şekilde bunalım sürecinde ücretlerin kısılması, eğer işçiler alışıldığı şekilde gelirlerinin tamamını harcarlarsa kâr marjlarını artırmayacaktır. Gerçekçi olmak gerekirse, işçilerin marjinal tüketim eğilimleri birden düşüktür, ama diğer yandan uzun dönemde ücret maliyetleri yalnızca toplam maliyetlerin bir bölümüdür; işletme büyüklüğünü değiştirmek için yeterli zaman olduğu varsayımı altında düşünüldüğünde bunalım sürecinde ücretlerin kısılmasının kârları eski düzeyine çıkarıp çıkarmayacağı hiç de açık değildir.

Öyle bile olsa kâr marjı, sermayenin elde ettiği kâr oranıyla aynı şey değildir. Canlanma döneminde parasal ücretlerin artmasının brüt ve net kâr marjlarını azalttığını düşünelim; sadece kapitalistler aksatmadan tasarruf ettiği ve yatırım yaptığı sürece parasal ücretlerdeki artışın kâr oranını etkilemesi için bir neden yoktur. Benzer şekilde bunalım döneminde parasal ücretlerdeki düşüş, kâr marjını artıracak bir etkiye sahip olabilir, ama efektif talep ücret ödemelerindeki azalmayla aynı oranda azalırsa yatırımı teşvik edecek herhangi bir şey olmaz.

Keynes'in bize öğrettiği gibi kapitalistler, çarpan vasıtasıyla kuyudan kendi ipleriyle çıkabilirler. En önemli soru, yatırımın uyarılmasıdır. Bu da en sonunda bizi Marksist sistemdeki en derin soruna getirir. Yatırım yapma isteğini tam olarak ne belirler? Marx'ın kapitalistleri canlanma döneminin en üst noktasında, kâr oranındaki düşüş nedeniyle yatırımı azaltan bir sınıf olarak resmettiğini gördük. O halde kapitalistlerin her zaman emek dışı gelirlerini yatırıma dönüştürmedikleri açıktır; eğer dönüştürüyor olsalardı hiçbir zaman krizler ortaya çıkmazdı. Ama Marx başka bir yerde kapitalistleri, yok olma pahasına kendilerini birikime zorlayan dinamik bir yarış içerisinde bulunan bir sınıf olarak betimlemekteydi. Ve bildiğimiz gibi artık değer kuramı en azından şu kadarını ifade eder: Yatırım, sermayenin getirisinin bir fonksiyonu değildir. Bu çelişkiyi nasıl çözeriz?

Marx'ın söylediği, kapitalist bir toplumda servet edinme çabasının kendinde bir amaç olduğu anlamına gelmektedir. Kapitalistler prestij ve sosyal statü nedeniyle, "Rockefeller'lara ayak uydurmanın" bir yolu olduğu için tasarruf eder ve yatırım yaparlar. Dolayısıyla kâr oranındaki değişimlerin yatırım üzerinde, düşük kâr oranları zenginlerin tasarruf edecekleri gelir-

leri azaltmadığı sürece çok az etkisi olacaktır. Yatırım talebi korunacak ve sermaye stoku, yatırımlar küçük de olsa pozitif bir getiriye sahip olduğu müddetçe tam kapasiteye ulaşıncaya değin kullanılacaktır. Bu durum kâr oranındaki bir azalmanın yarattığı şok etkisine bağlı olarak yatırımın dönemsel olarak azalmasıyla uyumsuz değildir. Başka bir deyişle biz, faktör arzı ve faktör talebi eğrilerinin uzun dönemde kısa döneme kıyasla *daha* esnek olduklarını düşünsek de Marx, yatırım talebi ve ticari tasarrufların uzun dönemde *daha az* esnek olduğunu ileri sürmektedir. Keynes'in bir zamanlar farkına vardığı gibi: "Oyunun şu anda olduğu kadar yüksek paylarla oynanması ... gerekmez. Oyuncular daha düşük paylara alıştığı müddetçe, daha düşük paylar da amaca aynı düzeyde hizmet eder."

Sermaye birikiminin ana kaynakları hakkındaki Marksist görüş sosyolojik olarak çok anlamlıdır. On dokuzuncu yüzyılın doruk noktasında tipik bir iş adamı maddi kâra, onunla kişisel tüketimi için satın alabilecekleri nedeniyle ilgi duymazdı. Kapitalizmde iktisadi kalkınmayı beraberinde getiren kişisel harcama gücünü artıracak azami kâr değil, kendisi için yapılan "gösterişçi birikimdi". Bu anlamda ve daha geniş bir bakış açısıyla bakıldığında, aslında sermayenin arz fiyatının etkin anlamda sıfır olduğu doğrudur. Ancak bu, tasarrufun "reel maliyetinin" sıfır olduğu, toplumun hiçbir çaba harcamadan, istediği gibi şimdiki geliri gelecekteki gelire dönüştürdüğü anlamına gelmez. On dokuzuncu yüzyıl kapitalizmi, kurumları ve toplumsal ortamıyla gerçekten de bu yükü, gelir dağılımında keskin eşitsizlikler yaratarak ücretlilerin sırtına yüklemiştir. Bu keskin eşitsizliklerin, yeniden bölüşüm sağlayan vergilendirme ve toplumsal refah mevzuatı aracılığıyla azaltılması faiz oranını sıfıra indirmemiştir. Yarın sosyalizm de bunu yapmayacaktır. Sermaye yönünden doygunluğa ulaşılması dışında faiz oranını sıfıra indirecek hiçbir şey yoktur: bu, reel gelirlerin bugünün tüketiminin ertelenmesinin hiçbir sıkıntı yaratmayacağı denli yüksek olduğu bir durumda gerçekleşebilir. Artık değer kuramını test etmek üzere şunu sormalıyız: İşçilere ücretler ve kolektif tüketim biçiminde milli gelirin tamamının verilememesi *salt* kurumsal hususlarla ilgili bir konu mudur? Kapitalizmin kurumları gerçekten de faizin doğasını "beklemenin" maliyeti şeklinde gizlemektedir ve tatmin edici bir faiz kuramının oluşturulmasına, faiz oranını kapitalizmin özgül sosyolojik özelliklerinden soyutlanarak başlanması gerekir.

19 Emek tasarrufu eğilimi efsanesi

Ancak Marx'ın yatırım sürecine ilişkin çizdiği resmin kabul edilmesi, onun kapitalizmin eli kulağında olan çöküşü hakkındaki sıkıntılı beklenti-

lerinin –bu beklentiler, teknik değişimin ağırlıklı olarak hem sermaye hem de emeğin maddi getirilerini öğüten, emek tasarrufu sağlama eğilimine sahip olduğu inancına dayanmaktadır– bir kenara atılmasını gerektirir. Ortodoks kuramda, belirli bir üretim fonksiyonu üzerinde kişi başına düşen sermaye miktarındaki bir artış hem kâr hem de ücret oranlarını azaltamaz. Ancak teknik ilerleme bu olumsuz sonucu ancak özel şartlar altında, özellikle de teknik ilerleme geri döndürülemez olduğu için verebilir. Marx'ta teknik değişim ayrışmaz bir şekilde kişi başına düşen sermaye miktarına bağlıdır; dolayısıyla da mesele ortodoks kuramda olduğundan bile daha karmaşıktır. Marx'ta "birikim tutkusu" kendisini ağırlıklı olarak emek tasarrufu sağlayan türdeki yeniliklerde ifade eder; ücret oranı kârları yükseltmek üzere baskılanmak *zorundadır*, ama daha fazla kâr için çabalamak kendi amacını ortadan kaldırır.

"Birikimin bu paradoksunun" izleri Marx'ın kapitalizmin hareket yasaları çözümlemesinin her yerinde görülebilir. Bu aslında diğer bütün çelişkileri çözmek için ortaya atılan bir çelişkidir. Verilebilecek kolay yanıt, bunun gerçekte bu şekilde olmadığı şeklindedir. Ama olabildiğini varsayalım. Bunun olabilmesi için dünya neye benzemeliydi? Sermaye birikiminin uzun süre hem kâr hem de ücret oranını azaltamayacağını ileri süren argümanları ele alalım. İlk olarak kâr oranındaki düşüş, ille de tasarruf isteğini etkilediği için değil ama tasarruf edebilme becerisini etkilediği için tasarrufu azaltır. Marksist sistemde bütün tasarruflar kârdan geldiğine göre ticari tasarruflar düştükçe yatırım da düşer ve sistem, kâr oranını önceki düzeyine getiren daha düşük bir büyüme oranına yerleşir. İkinci olarak, sermaye harıl harıl emek tasarrufu sağlayan iyileştirmelere yatırılıyorsa sermaye-hasıla oranının artması gerekir. Bu da toplam maliyetler içinde yıpranma payı ve faiz ödemelerinin daha yüksek olması, sonuçta sermayenin kullanımına sunulan ekonomiler üzerindeki baskının artması anlamına gelir: Yenilikler giderek daha az emek tasarrufu sağlar ve ücretler artmaya başlar. Benzer şekilde "birikim tutkusu" kronik bir aşırı sermaye talebini zorunlu kılar; bunun sonucunda ortaya çıkan ve kendilerini firmanın kullanımına sunulan fonların arz eğrisinin yukarıya doğru eğimli olmasıyla ifade eden finansman güçlükleri, kapitalistlerin sermaye tasarrufuna gitmek için her türlü fırsatı değerlendirmek üzere tetikte bulunmalarını beraberinde getirir. Son olarak emek tasarrufu sağlayan teknik değişim, adam-saat cinsinden üretkenlikteki artışın üretimin son işlemlerinde yoğunlaşacağını ima eder. Sermaye malları üreten endüstrilerdeki tüm maliyet azaltıcı değişiklikler, ekonominin bütünü için sermaye açığa çıkarır: Bu değişimler makine fiyatlarını düşürür ve emeğin sermayeyle ikame edilmesini bera-

berinde getirir. Öyleyse ekonominin bütününde teknik değişim emek tasarrufu sağlayan değişim yönünde bir eğilim gösteriyorsa tüketim malları üreten sektörlerde yoğunlaşmalıdır. Dolayısıyla tüketim mallarının fiyatları makine fiyatlarından daha hızlı düşer ve bu da her yerde ucuz emeğin pahalı sermayenin yerine geçmesini teşvik eder. Ekonomide emeğin yerinden edilme hızı düştükçe yedek işgücü ordusunun büyümesi durur ve ücretler artar. Faktör ikamesi olanaklarının çok kısıtlı olması, dolayısıyla yukarıda özetlenen mekanizmanın işlememesi mümkündür. Ancak yüksek düzeyde gelişmiş, çok sektörlü bir ekonomide faktör donatımlarının uzun bir süre boyunca mevcut teknolojiyle büyük uyumsuzluklar gösterebileceğine inanmak zordur.

Yenilik sürecinin bir bütün olarak piyasadan kaynaklanan basınçlara verilen tepkilerin bir ürünü olduğu düşüncesinin, bu düşünceyi keşfeden ilk kişi olduğunu söyleyebileceğimiz Marx'a uygun düştüğünü belirtilmelidir. Teknik ilerlemenin bol olmasına karşın bu ilerleme sermayenin getirisinin azalmasına neden oluyorsa yeniliklerin faktör tasarrufu sağlama yönündeki etkilerinin göreli faktör kıtlıklarıyla uyumlu olmadığını belirterek söylenenleri özetleyebiliriz. Sermayenin kıt faktör olduğu bir ekonomide emek tasarrufu sağlayan iyileştirmelere yönelik kalıcı bir eğilimin olması, tekil üreticilerin iyileştirmeden elde etmeyi umdukları kârları aşındıracaktır –Marksist örnek budur. Batı ekonomilerinde olduğu gibi emek kıt faktör olduğunda, sermaye tasarrufu sağlayan iyileştirmelere dönük eğilim, benzer şekilde, sermayenin getirisini azaltmak doğrultusunda işler. Muhtemelen teknik değişimin bu iki eğilimden herhangi birini bariz bir şekilde sergilememesinin nedeni, uzun dönemde yeniliklerin ortaya çıkışının nispi fiyatların yansıttığı faktör arzlarındaki farklı büyüme hızlarına intibak etme çabasının ürünü olmasıdır. Tam rekabet piyasasındaki üreticiler sonsuz esnekliğe sahip faktör arzı eğrileri ile karşı karşıyadır; yani faktör fiyatlarını veri olarak alırlar. Ancak faktör arzı eğrileri zaman içinde kayar ve rekabetçi firmaya ilişkin statik kuramda bizi firmaların faktör arzı eğrilerindeki sürekli kaymalara kendilerini uyarlamayı öğrendiklerini yadsımaya sevk edecek hiçbir şey yoktur. Başka bir deyişle üreticiler basitçe, göreli olarak kıt olan faktörden tasarruf sağlayan iyileştirmeleri seçerek hayal kırıklığından sakınma deneyimleri tarafından şartlandırılırlar.

İş çevrimlerinin varlığının tanıklık ettiği gibi, bu tepki mekanizmasının sorunsuz işlemesi pek muhtemel değildir. Burada benimsenen kaba, toplulaştırılmış düzeyde birçok itiraz getirilebilir (11. bölüm, 25. kısma bakınız). Ama yine de uzun dönemler söz konusu olduğunda teknik değişim konusunda belirgin bir eğilimden ziyade rasyonel, optimize edici dav-

ranışın olasılığı kendi içerisinde daha akla yakındır ve tarihsel kanıtlarca da desteklenmektedir. Göstermekte olduğumuz gibi bu düşünce gerçekten de Marx'a dayanır. Ancak Marksist iktisat faktör tasarrufu sağlayan yenilikler konusunda ancak parçalı bir kuram sunmaktadır. Faktör fiyatlarındaki değişimlerin yeni tekniklerin seçimini etkilediği söylenmektedir ancak sermaye tasarrufu sağlayan yenilikler, emek tasarrufu sağlayan yeniliklerle aynı zeminde değerlendirilmemiştir. Yine de Marx azalan kâr oranının girişimcileri sabit ve döner sermayeyi idareli kullanmaya sevk edeceğini kavramıştır. Bu tür eğilimlerin sonuçlarını değerlendirmeyi başaramamış olması Marksist sermaye birikimi kuramının en vahim zayıflığıdır. Bu zayıflık yatırımlarda yapılan iyileştirmelerin, emek tasarrufu sağlayan iyileştirmelerin çok az olması nedeniyle değil, aksine çok fazla olması nedeniyle kesildiği bir iktisadi büyüme kuramıyla sonuçlanmıştır. Bu sonucun herhangi bir rekabetçi ekonomide doğrulanması güçtür ve gelişmiş kapitalist ekonomilerin yaşadığı deneyimlerle uyumlu olmadığı açıktır. Marx, emeğin göreli olarak daha kıt faktör haline gelebileceğini öngöremeyerek hata yapmıştır. Başka ciddi mantık hataları nedeniyle değil, tam da bu nedenle Marx kapitalizmin tarihsel evrimini doğru bir biçimde tasvir etmeyi başaramamıştır.

20 İşçi sınıfının yoksullaşması

Aynı anda azalan kâr ve ücret oranları öcüsünü defettikten sonra kısaca, iş çevrimlerinin artan genliği, artan kronik işsizlik hacmi, yurtiçi yatırımlarda azalma ve "proletaryanın mutlak ve göreli yoksullaşması" yasası gibi Marx'ın uzun döneme dair diğer öngörülerini tartışmaya geçebiliriz.

Ancak son öngörü kendi başına ele alınmayı hak etmektedir. Marx hiçbir zaman kapitalizmde reel ücretlerin artabileceğini yadsımamıştır. Baskın bir şekilde emeğin göreli payının azalacağını ima etmiş ama aslında hiçbir zaman "göreli yoksullaşması" ifadesini kullanmamıştır. Marx'ın işçi sınıfının artan yoksulluğu üzerine bir kuram geliştirdiği düşüncesi yalnızca folklor Marksizmidir. Mutlak yoksullaşma öğretisi aslında niceliğe dair değil, niteliğe dair bir argümandır. Marx maddi yoksulluktan değil, işçi sınıfının "yoksullaştırılmasından" ve artan "sefaleti" ile "zihinsel olarak bozulmasından" söz eder: Onun deyişiyle, "sermaye birikimi büyüdüğü ölçüde daha fazla emekçinin durumu, maaşı ister az isterse çok olsun, kötüleşmek zorundadır". Büyük olasılıkla Marx'ın aklında, mekanizasyonun becerilere olan talebi ortadan kaldırması ve işçileri mekanik aparatlara indirgemesi şeklindeki Smithyen düşünce bulunmaktaydı. Ama yine de ücretlerin emek üretkenliğiyle birlikte artmaması mutlak yoksullaşma

öğretisinin öğelerinden bir tanesidir. Kapitalizmde emeğin göreli payının bir yüzyıl boyunca düzenli bir biçimde artmış olması gerçeği, kuşkusuz, Marx'ı şaşırtmıştır.

Marx'ın takipçileri, kapitalizmde yaşam standartlarının artması eğilimine dair bir dizi açıklama ortaya atmıştır; burada bunlardan ikisini daha ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğiz. İlk olarak Marx'ın hatasının iktisadi değil siyasi olduğunu söyleyen, en iyi örneğini John Strachey tarafından yazılan *Çağdaş Kapitalizm*'de (Contemporary Capitalism, *1956*) gördüğümüz popüler görüşü ele alalım. Bu görüş işe göreli payların sözde değişmezliğinden başlayıp, ardından bunun geçen yüzyıldan devralınan geliri emek lehine yeniden dağıtılması düşüncesine nasıl uygun hale getirileceğini sormaktadır: Fabrika yasaları, asgari ücret mevzuatı, sosyal hizmetlerin gelişmesi, artan oranlı gelir vergisi, miras vergisinin yükselişi, kamu vakıfları aracılığıyla büyük servetlerin gönüllü olarak yeniden dağıtılması ve son olarak da sendikaların büyümesi... Ve bütün bunların başardığı, sonucuna varmaktadır Starchey, göreli payları sabit kılmak ve kişisel gelirin dağılımını birazcık eşitlemektir. Bu, Marx'ın kapitalizmin temel eğilimlerine ilişkin çözümlemesinin sağlam olduğunu göstermiyor mu? Elbette Marx sendikaların ve emeğin oy kullanma hakkındaki yükselişin iktisadi sonuçlarını azımsamıştır. Ancak devletin eylemlerinin ve emek örgütlerinin yarattığı ağır karşı basınçları bir kenara koyacak olursak, kim ücretlerin geçimlik düzey civarında dolaşmasının kendisini yeniden dayatacağından kuşku duyabilir?

Bu argümanın olguları birbirine aynı düzeyde karşıt iki gücün yarattığı mucizeyle açıklaması gerçeği bir yana, meselelere bu şekilde bakılmasında Marksizmin ruhuna yabancı bir durum söz konusudur. Bu yaklaşım, hasılanın sermaye ve emek arasında bölüşümünün temelde siyasal ücret pazarlığı olduğunu, emek piyasasındaki rekabetçi baskıların ücret oranları üzerinde hiçbir baskı yaratmadığını ve "sömürü oranının" herhangi bir genel kurala tabi olmadığını ima etmektedir. Eğer öyleyse, kapitalizmin "hareket yasalarını" tanımlamayı önüne koymuş bir kuram, bu görüş çerçevesinde sistem için en az geçimlik ücretlere dönük eğilim kadar temel olan pazarlık sürecinin bir çözümlemesini de sunmalıdır. Sendikaların hiçbir zaman kapitalizmin temel çelişkilerini hafifletmekten daha fazlasını yapamayacağını başka herhangi bir yazardan daha fazla söyleyen Marx'ın kendisidir. Marksizm bağlamında, Marx'ın yanlış öngörülerini kurtarmak adına sendikaları bir *deus ex machina* olmaya zorlamak meşru değildir. İktisadi ve siyasi güçler arasına kaskatı bir çizgi çizen bir burjuva iktisatçının yaptığı anlaşılabilir, ancak eğer Marksizm bütün iddialarının arkasında duran, bir toplum bilimiyse, ücretlerin, sendikalar tarafından "telafi

edilebilecek" veya "dengelenebilecek" olan iktisadi güçler tarafından belirlendiği düşüncesini kabul edemeyiz. Sendikalar arızi kurumlar değildir. Sendikalar kapitalizme içkin güçler tarafından yaratılmışlardır. Sendikaların olmadığı olgun bir kapitalist ekonomiyi hayal etmek neredeyse negatif bir faiz oranının olduğu bir kapitalizm hayal etmek kadar güçtür. Genel olarak Marksistler, Marx'ın kendisinin izinden giderek bir argümanın orta yerinde söylem değiştirmeyi bir tür sanata dönüştürmüştür: Bir an "mutlak bir yasa" olan şey bir sonraki anda bir "karşıt nedene" dönüşüyor; bir amaç için "içsel bir iktisadi eğilimken", bir diğeri için siyasi bir rastlantı oluveriyor. Kapitalizmde sendikalar ve devlet müdahalesi hakkındaki Marksist kuramın halen yazılması gerekmektedir.

İkinci ve aynı ölçüde popüler olan argüman ise gelişmiş ülkelerde işçilerin yüksek yaşam standartlarının bir biçimde sömürgelerdeki kitlelerin sömürüsüne dayandığıdır. Bu düşüncenin kavranması neredeyse imkansızdır çünkü ne ifade ettiği hiçbir şekilde açık değildir. Lenin, belli belirsiz bir biçimde, emperyalizmin süperkârlarından pay alan ana ülkedeki "işçi aristokrasisinden" söz etmiştir, ancak yabancı yatırımın yerli yatırım üzerinde elde ettiği ekstra getiri, son bir yüzyıl içerisinde reel ücretlerin üç katına çıkmasını makul düzeyde açıklayacak bir unsur değildir. Ayrıca göründüğü gibi kabul edildiği takdirde bu, gelişmiş ülkelerde artan yaşam standartlarına sömürgelerdeki kötüleşen yaşam standartlarının eşlik ettiği anlamına gelecektir. Bir Alman Marksist, Jürgen Kuczynski, mutlak yoksullaşma yasasının tam anlamıyla tek tek ülkeler için değil, belirli bir kapitalist toplum içerisinde hem yurtiçinde hem de yurtdışında istihdam edilen emekgücünün bütünü için geçerli olduğunu ileri sürmüştü. Kuczynski bu tezi doğrulamak üzere tasarlanmış bir dizi istatistiksel çalışma yapmış, ancak bir sonuca varmayan birkaç cildin ardından projeyi bir kenara bırakmıştı.

Ama yine de genel argüman kolay kolay bir kenara atılamaz. Bu argüman, emperyalizm olmadığı takdirde ana kapitalist ülkelerde işsizliğin çok daha ağır olacağı şeklinde yorumlanabilir. Nihayetinde 1870-1914 yılları arasında Büyük Britanya yurtdışında, faizi ve kâr payı milli gelirinin onda birine ulaşan yurtiçi tasarruflarının yarısı gibi bir miktarı yatırıma dönüştürmüştür. Kuşkusuz bu kadar büyük miktarda tasarrufun transferi yurtiçinde olası deflasyonist baskıları azaltmış ve milli geliri istikrara kavuşturmuştur. Fakat denizaşırı yatırıma dönüştürülen tasarrufların sermaye ihracı olmadan da var olacağını varsaymak bir hata olur: İhracatın canlandırılmasıyla gerçekleşen dış yatırım en az yurtiçi yatırım kadar gelir, dolayısıyla tasarruf yaratır. Dış yatırım olmadan İngiltere'nin gelirinin daha yavaş artacağına da, yurtiçi tasarruflarının daha yavaş artacağına da şüphe yoktur. Ayrıca Edward dönemi emperyalizminin doruk noktasında gerçek-

leştirilen denizaşırı yatırımlar hiçbir anlamda yurtiçi tasarrufları aşmamış, bu yatırımların çoğunluğu daha önce yapılmış olan yatırımların dağıtılmamış kârlarından kaynaklanmıştı. İngiliz işçisinin, Hindistanlı köylünün ya da Afrikalı madencinin koşullarının kötüleşmesi pahasına durumunu iyileştirdiği fikrini reddederek bu kısmı sonlandırabiliriz.

21 İktisadi emperyalizm

Bugün Marksizm halen yaşıyorsa bu, Marksist iktisadın başka herhangi bir boyutundan çok Marksist emperyalizm kuramı sayesindedir. Marksist emperyalizm kuramı, kapitalizmde işçilerin yükselen yaşam standartlarına açıklama getirmeye çalışan bir kuramdan çok daha fazlasıdır. Bu, kapitalist devletlerin dış ticaretinin doğası hakkında ve aslında zengin ve yoksul ülkeler arasındaki farka, kapitalist ülkelerdeki dış yatırımlar aracılığıyla bir açıklama getiren bir iktisadi kalkınma kuramıdır. Argümanı bütün içerimleriyle geliştiren Marx'tan ziyade Lenin'dir, ama yine de Marx'ın öngörülerine ilişkin hiçbir tartışma, emperyalizm kuramı bir ölçüde dikkate alınmadan tamamlanmış sayılamaz.

Kuramın özünde Marx'ın kapitalizmin kronik eksik tüketim eğilimlerine tabi olduğu görüşü yatmaktadır. Marx'ın kendisi de sömürgelerden geçmişe ait olgular olarak söz etmiş –onun zamanında Britanya'nın sömürgelerini "bir dalgınlık anında" ele geçirdiği söylenmekteydi– ve dış ticareti esas analizinden soyutlamıştır. Yine de Marx, hatta John Stuart Mill, sermaye ihracının fazla tasarrufları dışarıya akıtarak bir ülkedeki kâr oranının düşme eğilimini dengelediğini ileri sürmekteydi. Bunu, yurtiçinde malların ve sermayenin kârlılığının sağlanamamasının kaçınılmaz olarak emperyalist girişimlere neden olacağı önermesine uzatmak zor değil. Bütün bir emperyalizm kuramı Marx'ın Alman takipçileri tarafından Lenin'e devredilmiş ve Lenin bu kuramı daha fazla sorgulamadan benimseyip, düzgün bir biçimde onun dış yatırım, geri kalmış bölgelerin yüksek kâr getirisinden kaynaklanan çekişi ile gelişmiş kapitalizmin düşük kâr getirisinden kaynaklanan itişi üzerine vurgularını bir araya getirmiştir:

> Geri kalmış ülkelerde sermaye kıt, toprağın fiyatı nispeten düşük, hammaddeler ucuz olduğu için kârlar genellikle yüksektir. Sermayenin ihraç edilebilmesi olanağı, çok sayıda geri kalmış ülkenin uluslararası kapitalist ilişkilere dahil olmasıyla ortaya çıkmıştır; bu ülkelerde ana demiryolu hatları ya inşa edilmiştir ya da edilmektedir; sınai gelişim için gerekli asgari koşullar yaratılmaktadır. Sermayeyi ihraç etme gerekliliği kapitalizmin az sayıda ülkede "aşırı olgunlaşmış" olmasından ve (tarımın geri kalmışlığı ve kitlelerin yoksulluğuna bağlı olarak) sermayenin "kârlı" yatırım olanakları bulamamasından kaynaklanır." (*Emperyalizm. Kapitalizmin En Üst Aşaması,* 1917, 4. bölüm)

Lenin, mekanizasyon ve sermaye birikimine yönelik heves yatırım olanaklarını dizginlerken bile emek tasarrufu sağlayan teknik değişim aralıksız bir biçimde ücretleri baskı altında tutarken iç piyasalar nasıl olup da süresiz olarak genişleyebilir sorusunu soruyor gibi görünmektedir. Bu, Marx'a olduğu kadar Lenin'e de içkin olan eksik tüketimci argümandır. Ancak daha önce gördüğümüz üzere kapalı bir kapitalist ekonominin kuramsal olarak bir denge izleği boyunca süresiz olarak genişlemesi mümkündür; Marx'ın kendisi bile sorunsuz bir "genişletilmiş yeniden üretimin" hayal edilebilir olduğunu kabul etmiştir. Kapalı bir kapitalist ekonominin kuramsal olarak bir denge izleği boyunca genişleyebileceğinin kabul edilmesiyle henüz yüksek kârın yarattığı çekiş tezini bertaraf etmiş olmuyoruz. Yoksul ülkelerde normalin üstünde kâr elde etme beklentisinin zengin ülkelerden sermaye çıkışına neden olacağından emin olabilir miyiz? Böyle bir argümanın, dış ticaretin toplam dış yatırımların önemli bir bölümünü oluşturduğu günlerde kayda değer bir *a priori* cazibesi bulunuyor olabilir, ancak dış yatırımın neden böyle bir yol izlediğini ve on dokuzuncu yüzyılda bile geri kalmış bölgelere fon akışının neden çok sınırlı kaldığını açıklayamaz. Bu argüman az gelişmiş ülkelerde yurtiçi tasarrufların çoğunlukla istiflendiğine veya gelişmiş ülkelere ihraç edildiğine dair sık rastlanan gözleme de bir açıklama getiremez: Bu ülkelerde getiri oranı iddia edildiği kadar yüksekse yerli kapitalistlerin ortaya çıkmasını engelleyen ne?

Yaygın inancın aksine sermayenin getirisi, sermaye yönünden zengin bir ekonomide geri kalmış bir ekonomiye kıyasla daha yüksektir, çünkü gelişmiş ülkelerde sermaye temel sanayide, ulaştırmada ve enerji sektöründe birbirini tamamlayıcı bir şekilde yatırıma dönüşür. Kara yolları, demiryolları, limanlar, tersaneler, barajlar ve enerji santralleri gibi sosyal sabit sermaye hizmetleri olmadan, yoksul ülkelerde sermayenin potansiyel yüksek getirisinden istifade edilemez. Lenin iddiasını, sırf "sınai gelişimin temel koşulları" diye adlandırdığı sosyal sabit sermayenin geri kalmış ülkelerde zaten mevcut olduğunu varsayarak savunmuştur. Ancak Kanada veya Arjantin gibi bunun doğru olduğu örneklerde bu ülkeler uzun süre az gelişmiş ülkeler olarak kalmamıştır.

Başka şeyler aynıyken yatırımcılar sermayelerini yurtdışında değil, yurtiçinde tutmayı tercih ederler. Sermayenin buna rağmen ihraç edildiği gerçeği dış yatırımın iç yatırımdan daha yüksek getiriye sahip olduğuna işaret eder. Fakat dış yatırımın riskli olması ve yüksek iflas olasılığı göz önünde bulundurulduğunda, gerçekleşen diferansiyel getiri genellikle beklenenden daha ılımlı olmaktaydı. Normalin üzerindeki kârlar ve bü-

yük miktarda beklenmedik kârlar ortaya çıkmakta, ancak zararlara da nadir rastlanmamaktaydı ve on dokuzuncu yüzyılda denizaşırı yatırımlardan elde edilen kârların ortalama olarak yurtiçindeki yatırımlardan elde edilenlerden yüzde 2-3'ten daha yüksek olduğu kuşkuludur.

İktisadi emperyalizmin ne çekiş ne de itiş versiyonu, sağlam bir analiz karşısında dayanıklı değildir. Kuramsal olarak zayıf olsa da Lenin'in kitabı emperyalizme ilişkin olguların kısa ve öz bir değerlendirmesini yaptığı için övgüye layık görülmüştür. Ancak Lenin'in sunduğu şekliyle bu olgular, kuramsal düşünüşünden dahi daha şüphe uyandırıcıdır ve ancak emperyalizmin altın çağında dış yatırımın tipik yapısının tam bir yanlış kavranışı olarak tanımlanabilirler. Lenin'in modern emperyalizmin tekellerin büyümesi ve yatırım bankalarının ticari girişimlere katılması ile nitelenebileceği şeklinde inancını görmezden gelebiliriz. Finans kapitalizmi, Lenin'in tanımladığı şekliyle en büyük imparatorluğa sahip olan Büyük Britanya'da hiçbir zaman kendisini kuramamıştır ve Almanya ve Amerika'da bile I. Dünya Savaşı'nın ardından büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Yaklaşık olarak 1914'ten bu yana sanayide artan bir yoğunlaşmanın olduğu yönünde uzun dönemli bir eğilim saptamak da mümkün değil. Bu konular meselenin özüne değmiyor. Lenin'in kitabında çizdiği dış yatırım portresi sermayenin büyük güçlerin siyasi denetimi altında hammadde üreten geri kalmış ülkelere ihraç edildiği, neredeyse tamamıyla doğal maddeleri işlemeye dayanan endüstrilere yatırıldığı ve küçük bir yatırımcılar sınıfının muazzam getiriler elde ettiği bir resimdir; buna eşlik eden bir özellik de arz fazlalarının kısıtlı sömürge piyasalarına kasıtlı olarak boca edilmesidir. Bunun tamamının zekice bir kurgu olduğunu söylemek abartı olmaz. Lenin, örneğin, yurtdışında bulunan Fransız sermayesinin büyük bir kısmının Fransız sömürgelerinde değil Rusya'da olduğunu, Alman sermayesinin de büyük ölçüde Afrika'daki ihmal edilebilir holdinglerinden başka yerlerde bulunduğunu ileri sürer. Lenin "İngiliz sermayesinin ana yatırım alanının İngiliz sömürgeleri olduğunda" ısrar etmiştir; oysa 1914'ten önceki on yıllarda Britanya'nın dış varlıklarının yarıdan fazlası İmparatorluğun dışında bulunmaktaydı. İmparatorluk içinde bile, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda –bunların emperyalizmin yıkıcı etkilerinin bariz örnekleri olduğunu söylemek güç– İngiliz yatırımlarının yarısına sahiplerdi ve sadece Avustralya ve Yeni Zelanda'daki yatırımlar Hindistan ve Afrika'nın tamamındakilerden daha fazlaydı. İmparatorluk dışında ise Birleşik Devletler ve Arjantin, İngiliz sermayesinden aslan payını alıyordu. 1870 ile 1914 arasında Britanya'nın denizaşırı yatırımlarının üçte ikisi sermayenin kıt ve emeğin ucuz olduğu Çin veya Hindistan'a sermaye akışından ziyade yaklaşık

60 milyon kişinin göç etmesinin uyardığı ve bu göçün tamamlayıcısı olduğu, "yeni yerleşilen bölgeler" adı verilen yerlere gitmiştir. Emperyalizmin klasik çağında sermaye hareketlerinin müstesna özelliği tam olarak şuydu: Sermaye ve emek beraber Eski Dünya'dan Yeni Dünya'ya gitmekteydi; bu çarpıcı olgu Marksist yazında bütünüyle göz ardı edilmiştir. İngiliz mallarının büyük kısmı, "bereketli milyonların" sağladığı artık malları boca etme olanağına sahip geri kalmış bölgelerden ziyade, sermaye ve emekten sonra yeni yerleşilen bölgelere ihraç edilmekteydi.

Çoğunlukla tipik emperyalist uluslararası yatırım biçimi olduğu düşünülen ihracat amacıyla madenlerin çıkarılması ve zirai malların üretilmesi, 1914'ten önceki dönemde çok küçük bir rol oynamıştır. Yabancı sermaye talebi büyük ölçüde kamu kaynaklı yatırım planlarından kaynaklanmıştır. I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde Britanya'nın denizaşırı yatırımlarının sadece yüzde 25'i tam anlamıyla tarım, sanayi ve madencilikteki "sömürge" tipi yatırımlardan oluşmaktaydı. Fransız ve Alman dış yatırımları içerisinde devlet borçları ve diğer kamu yatırımlarının payı İngilizlerinkine kıyasla daha da fazlaydı ve bütün örneklerde yurtdışında yatırılan sermayenin yarıdan fazlası diğer Avrupa ülkelerinde bulunurken, toplam yatırımların yüzde 10'undan daha azı ilgili ülkelerin sömürgelerinde yer alıyordu.

Çok az miktarda sermayenin nüfusu yoğun olan ülkelere gittiği ve sermayenin büyük bir bölümünün devlet tahvilleri veya devletin bir kolu tarafından doğrudan doğruya garanti altına alınmış menkul kıymetlere yatırıldığı gerçeği yalnızca yerli emeği acımasızca sömüren yabancı sermaye kurgusuna dayanan Leninist anlayışa sahip olanlara şaşırtıcı gelecektir. Bugün dahi Amerika'nın dış yatırımlarının yaklaşık yarısı Kanada, Büyük Britanya, Fransa, Almanya ve Avustralya gibi gelişmiş ülkelerde bulunmaktadır. Amerikan yatırımcılarının görece gelişmiş ve kendilerine kültürel olarak tanıdık gelen ekonomileri tercih etmeleri, Leninist kurama sığdırılması zor bir olgudur. Buna karşın güvenliğe dayalı nedenlerin ve riskten kaçınmanın, uluslararası sermaye hareketlerinde her zaman önemli bir yeri olmuştur. Marksist emperyalizm kuramı sömürgelerdeki emeğin sömürüsü ile elde edilecek aşırı kârlara dönük beklentilere vurgu yaparak dış yatırımların ne on dokuzuncu yüzyılda ne de bugün izlediği yolu açıklamaya muktedir olabilmiştir.

22 Kurumsal varsayımların rolü

Tartışmamızı Marksist iktisadın incelenmesinin kışkırttığı zor bir soru sorarak sonlandıracağız. Bir iktisat kuramı açısından uygun soyutlama düzeyi nedir? Marksist ve ortodoks iktisatçılar arasındaki tartışma devamlı

olarak iktisadın yanıtlaması gereken soruların doğasına gelip dayanmaktadır. Her iki düşünce ekolü de aynı sorulara yöneldiğinde gerçek anlamda farklı sonuçlara ulaşmıyorlar. Örneğin bir nispi fiyat kuramı olarak emek değer kuramı, üretimdeki girdi katsayılarının bütünüyle teknik nedenlerle belirlenmiş olması ve tam rekabetin hüküm sürmesi koşuluyla, mülk sahipliğinin niteliğinden bağımsız olarak herhangi bir kapalı değişim ekonomisine uygulanabilecek bir statik genel denge kuramından başka bir şey değildir. Marksistlerin kendileri de ortodoks fiyat kuramının yanlış olduğunu ileri sürmemekte, yalnızca onun bulgularının ilginç olmadığını söylemektedirler. Benzer şekilde bir Marksist ve bir burjuva iktisatçısı kapitalizmde uzun dönemli iktisadi kalkınma sorununa baktıklarında, anlaşmazlıkları olgusal konularla ve mantıkla ilgili değil, her birinin konunun anlamlı bir çözümlemesinin yapılabilmesi için uygun gördüğü özgül sosyolojik varsayımlarla ilgili olmaktadır.

Tipik bir örneği ele alalım: kâr kuramı... Ortodoks iktisatçı hanehalklarının tercih ölçekleri, üretim fonksiyonları, faktör donatımları ve biçimleri ve mülkiyet dağılımı gibi her birini iktisat kuramının kapsamı dışında gördüğü belirli verilerle işe başlar. Bu tür veriler temelinde, bir alıcının –girişimci– hizmetlerini satan temsilcilerden –işçiler ve sermaye sahipleri– bu faktörleri satın almasını açıklayan bir faktör fiyatları kuramı geliştirir. Durağan bir ekonomide bu, denge ücret ve faiz oranlarını ortaya çıkarır. Büyüyen bir ekonomide ise girişimciye kâr biçimini alan bir artık bırakabilir. Mal piyasalarında aksak rekabetin veya emek piyasasında monopsoninin olması bu artığın miktarını yükseltebilir ve faktör fiyatlarını bozabilir. Artık verilerin kendilerindeki değişimler de reklam yapmak, teknik değişim, tasarruf eğilimleri ve nüfus artışının etkilerinin incelenmesine dahil edilmek zorundadır. Son olarak, kanlı canlı işçilerin ve kapitalistlerin elde ettikleri ücretler, faiz ve kârın açıklanması için miras yasalarının, vergi yapısının, parasal kurumların vesaire hesaba katılması gerekir. O halde fonksiyonel gelir dağılımından bireysel gelir dağılımına doğru ilerleme süreci, analizin başlangıcındaki verilerin ağırlığının giderek daha büyük bir kısmının adım adım hafifletilmesiyle gerçekleştirilir.

Diğer yandan Marksistler, dosdoğru toplumsal sınıflara göre toplulaştırılmış kişisel gelir üzerinden çalışarak olanlar ve olmayanlar arasındaki ayrımı argümanın başında yapar. Mülkiyetin bölüşümünün bir veri olarak kabul edilmesinin meşru olmadığını, çünkü bunun ücret ve kârların belirlenmesinden bağımsız olmadığını ileri sürerler. Ancak kapitalist bir ekonomiyi basit bir değişim ekonomisinden ayırt eden mülkiyet ilişkilerinin açıkça ortaya konulmasıyla ve bu ayrımın çözümlemenin esası olarak

tanımlanmasıyla kapitalist sistemin tarihsel performansını, kârların sürekli teknik değişime kati bağlılığını, işçi başına sermaye teçhizatını artırmaya dönük durmak bilmez basıncı, üretimin yoğunlaşmasına yönelik açık eğilimi, işsizliğin iktisadi işlevini ve iş çevrimlerinin uzun dönemde kalkınmanın alacağı biçimin belirlenmesi üzerinde oynadığı genel rolü açıklayabiliriz. Ancak Marksist iktisat böyle dik başlı bir gerçekçilik adına bir bedel öder. Oscar Lange bu konuyu çok çarpıcı bir şekilde dile getirmiştir:

> İki kişi hayal edelim: Birincisi iktisadı yalnızca Avusturya Okulu'ndan, Pareto ve Marshall'dan öğrenmiş, Marx ve takipçilerini hiç görmemiş ve onların tek bir cümlesini bile okumamış olsun; diğeri ise tam tersine iktisadı bütünüyle Marx'tan ve Marksistlerden öğrenmiş ve Marksist Ekol'ün dışında da iktisatçılar olabileceği şüphesine bile kapılmamış olsun. Bunlardan hangisi Kapitalizmin evriminin temel eğilimlerini daha iyi açıklayabilir? Soruyu sormak cevabı vermek anlamına gelir.
>
> Ancak Marksist iktisadın üstünlüğü yalnızca kısmi bir üstünlüktür. Marksist iktisat bazı sorunlar karşısında hayli güçsüz kalırken "burjuva" iktisadı bu sorunlara kolayca çözüm getirir. Marksist iktisat tekel fiyatları hakkında ne söyleyebilir? Para ve kredi kuramının temel sorunları üzerine bir sözü var mıdır? Bir verginin etkisini veya belirli bir teknik yeniliğin ücretler üzerindeki etkisini çözümlemek için hangi araçlara sahiptir? Ve (Kaderin bir cilvesi!) Marksist iktisat, sosyalist bir ekonomide üretken kaynakların optimum dağılımı konusuna nasıl bir katkıda bulunabilir?
>
> Şurası açık ki Marksist iktisadın ve modern "burjuva" iktisat kuramının göreli meziyetleri farklı "alanlara" aittir. Marksist iktisat kapitalist toplumun iktisadi evrimini, onun zorunluluğunun çıkarsandığı tutarlı bir kurama dönüştürebilirken "burjuva" iktisadı tarihsel bir betimleme yapmanın ötesine geçemez. Öte yandan "burjuva" iktisadı kapitalist ekonominin gündelik yaşamına ait görüngüler üzerine Marksistlerin yapabileceğine kıyasla çok daha gelişkin bir biçimde kafa yormaya muktedirdir. Ayrıca bu iki tür iktisat kuramından çıkarsanabilecek öngörüler de farklı zaman aralıklarına atıfta bulunur. Eğer insanlar kapitalizmin uzun bir dönem içerisindeki gelişimi üzerine bir öngörü yapmak istiyorlarsa Marx üzerine bilgi sahibi olmak, Wieser, Böhm-Bawerk, Pareto, hatta Marshall (son isim bu açıdan çok daha üstün olsa da) üzerine bilgi sahibi olmaya kıyasla çok daha verimli bir başlangıç noktası olacaktır. Ancak Marksist iktisat, bir merkez bankasını yönetmek veya iskonto oranındaki bir değişikliğin etkilerini tahmin etmek söz konusu olduğunda çok daha zayıf bir zemin sunar ("Marxian Economics and Modern Economics", *REStud*, Haziran, 1935).

KAPİTAL İÇİN OKUMA KILAVUZU

Kapital'i okumak büyük bir iştir. *Kapital* kötü tanzim edilmiş, had safhada tekrarlı ve özel bir terminolojiyle yüklü bir eserdir. Her sayfası yazarın analitik bilmecelere ve Hegelyen "çelişkilere" olan takıntısına tanıklık

eder. Okur, bir argümanlar zincirinin uzatıldığı boyutları görüp umutsuzluğa sürüklenmezse, yazarın hasımlarına karşı kullandığı küçümseyici dilden rahatsız olacak veya en soyut önermeler dahi açıklanırken görülen coşkunluktan canı sıkılacaktır. Ancak yine de *Kapital*, Ricardo'nun *İlkeler*'inin üstesinden gelmeyi başarabilmiş hiç kimsenin gözünü korkutmamalıdır. Akıl yürütme yöntemi aynıdır ve çözümlemenin tamamı Ricardocu varsayımlara bulanmıştır. Ayrıca Marx'ın tarzı, en azından tamamlayabildiği ve basım için son halini verdiği birinci ciltte, Ricardo'nun tarzına göre çok daha canlıdır. Marx'ın Hegelci jargonuyla ilgili bir zorluk vardır, ancak bu da üzerinde çok fazla durulacak bir konu değildir. Kısa sürede bu dile alışılır ve aslında bir vitrin dekorasyonundan başka bir şey de değildir: Marx'ın kendisi Hegel'e özgü "ifade tarzlarıyla" "fingirdemekten" söz etmiştir. Dahası argümanın akışı esnasında sık sık, Ricardo'nun tam aksine, tarihsel malzemenin baskınıyla karşılaşılır. Okur aslında Marx'ın bir arkadaşına yaptığı tavsiyeyi izlemeli ve okumaya I. Cildin ilk bölümünden değil tarihle ilgili 10, 13-15 ve 25-33. bölümlerden başlamalıdır.

23 Değer

I. Cilt, 1. bölüm kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki ayrımdan başlar ve derhal malların, onları üretmek için gerekli olan emek miktarları oranının tersine eşit olan oranlarda değiş-tokuş edildikleri şeklindeki belirtisiz önermeyi ortaya atar. Marx soruna Aristotelesçi bir tarzda yaklaşarak şu soruyu sorar: Metaların değişim sürecinde birbirlerine eşitlenmelerini mümkün kılan ortak yönleri nedir? Bu ortak öğe nicelleştirilebilmelidir ve aynı zamanda kendisinin bir değişim değeri bulunmamalıdır, çünkü aksi takdirde hiçbir şeyi açıklayamaz; o, der Marx, metaların değişim değerinde "içerilen ... ama ondan ayrı" ve "daha çok veya daha az miktarı" ifade eden bir şey olmalıdır. Modern zamanlarda bir okur, malların marjinal faydasının bu ortak özellik olduğu sonucunu çıkarmaya eğilim gösterebilir. Ancak bu, ölçülebilir fayda kavramını gerektirir. Marx'a göre "metaların değişiminin, kullanım-değerinden bütünüyle soyutlanmış olmasıyla nitelenen bir eylem olduğu açıktır" ve onun "kullanım-değeri", yani toplam fayda terimine yüklediği anlamda durumun böyle olduğuna şüphe yoktur. Ricardo gibi Marx da doğal olarak bir ürünün bir kişi açısından taşıdığı [öznel] değerin[4], o kişinin ödemeye razı olduğu fiyatla hiçbir ilişkisi olmadığını ve ayrıca [öznel] değerin ölçülebilir olmadığını varsaymaktadır.

4 Blaug, burada "worth" sözcüğünü kullanıyor. "Worth" sözcüğünün "value" (değer) ile karışmamasını sağlamak amacıyla, bir amaç veya bir kişi açısından önem, yararlılık anlamından hareketle "[öznel] değer" karşılığı kullanıldı (Ç. n.).

24 Toplumsal olarak gerekli emek

Marx birinci bölümün hiçbir yerinde, rekabet koşullarında değişim oranlarının metaların üretiminde içerilmiş olan emeği yansıtma eğilimi göstermesi için gerekli şartları ortaya koymaz: Bütün sektörlerde eşit sermaye-emek oranları ve sabit üretim maliyetleri. Emek değer kuramının bu ilk ifade edilişinde hiçbir belirlemenin yapılmaması okurun kafasını karıştırır. Ancak sabit maliyetler varsayımı halihazırda, Marx'ın emek değer kuramına dair felsefi "ispatının" hemen ardından ortaya attığı "toplumsal olarak gerekli emek" kavramına sokuşturulmuş durumdadır. Değer, metaları üretmek için gerekli olan adam-saat tarafından belirlenir; ancak birim zaman başına harcanan çabanın yoğunluğu ne tek bir birey için ne de bireyler arasında sabittir. Ortak emek zamanı birimi olarak en iyi adamın çabasını mı, yoksa en kötü adamın çabasını mı; günün ilk saatini mi, son saatini mi seçeceğiz? Marx, "toplumsal olarak gerekli emek-zamanını", yani "o zaman diliminde geçerli olan ortalama beceri düzeyi ve yoğunluğu"nu seçmiştir. Ancak Marx, her işverenin emeği azami yoğunlukta kullanmaya çalışacağına kesin gözüyle bakmıştır. Marjinal açıdan bakıldığında bu, en düşük yoğunlukta çalışılan adam-saatin, emek-zamanın ortak ölçüsü olarak alınması anlamına gelir. En düşük çalışma yoğunluğunun ortalama çalışma yoğunluğuna eşit olduğu tek koşul, sabit maliyet koşuludur: Bütün fabrikalar optimum kapasite düzeyinde işletilmektedir, marjinal maliyetler eşittir ve belirli bir sektörde bulunan bütün fabrikaların ortalama maliyetleri özdeştir. Buradan sektörün uzun dönem arz eğrisinin yatay olduğu ve talebin, dolayısıyla faydanın da, fiyat üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı sonucu çıkar.

Harcanan çabanın yoğunluklarında görülen farklılıkların ötesinde bir de hayli farklı bir sorun olan, emeğin farklı becerileri sorunu vardır. 1. bölümün 2. kısmında Marx, vasıfsız emeği temel değer-yaratan birim olarak ele almaya karar verir ve vasıflı emeği, vasıfsız emeğin basit bir katı olarak kabul eder. Daha sonra, 7. bölümde, bu prosedürü, vasıflı emeğin "üretilmesinin" eğitim biçiminde emek zamanı harcanmasını kapsadığını savunur; vasıflı emek vasıfsız emekten daha değerlidir, çünkü bu "metalar" da birbirleriyle, onları üretmek için gereken adam-saatlere göre değiş-tokuş edilirler. Bu, eğitimin zaman alan bir iş olduğunu ve eğitime yapılan harcamanın eğitim dönemi boyunca bir faiz elde etmesi gerektiği gerçeğini göz ardı eder. Vasıflı işçilerle vasıfsız işçiler arasındaki farklılık, bu iki tip emeği üretmek için gereken adam-saatlerin ve onların üretilmesi için harcanan zamanın bir fonksiyonudur; başka bir deyişle kâr oranını neyin belirlediği sorunu çirkin yüzünü ücretler söz konusu olduğunda bile gösterir. Ayrıca ücretlerde farklılıklar olmasının eğitim maliyetleri dışında nedenleri de bulunur. Örneğin bazı beceriler bütünüyle veya büyük ölçüde doğal yeteneklerden kaynaklanır. *Kapital*'in tamamında yalnızca bir yerde Smith'in emek piyasasında "net

üstünlüklerin" eşitlenmesi öğretisine atıfta bulunulmaktadır (2. bölüm, 8. kısma bakınız). III. Cilt, 8. bölümde Marx, "kuyumcunun artık emeğinin, gündelikçi işçiye kıyasla daha fazla artık değer ürettiğine" işaret eder. Bu tür "sürtünmelerin" incelenmesi, diye devam eder Marx, "kapitalist üretimin genel bir çözümlemesi içerisinde rastlantısal ve önemsiz olarak değerlendirilerek bir kenara bırakılabilir". Marx'ın neden Smith'in argümanını göz ardı ettiğini görmek zor değil; çünkü bu argüman işçilerin yaptıkları işin doğası karşısında kayıtsız olmadıklarını ve meslekler arasında bir seçim yapılmasının, ortalama ücretin belirlenmesiyle bir ilişkisinin bulunduğunu ima etmektedir. Ayrıca bu argüman, emeğin standart biriminin "insan beyni, sinirleri ve kaslarının" nesnelliği değil, bir faydasızlık birimi olduğu anlamına da gelebilir.

Ancak homojen emek ve verili bir ücret yapısı varsayımları –çünkü Marx'ın argümanının tamamı bu kapıya çıkar– nispi fiyatların açıklanmasında tamamıyla meşru birer ilk yaklaşım olarak kabul edilmelidir. Marx'a yönelik yerinde bir eleştiri, onun bu varsayımları yapmış olmasına değil, hiçbir yerde göreli ücretlerin kendilerinin nasıl belirlendiği sorusunu sormak üzere bu varsayımları gevşetmemiş olmasına yönelmelidir. Marx basitçe denge koşullarına ulaşılmış olunan, ama oraya nasıl ulaşıldığını, "toplumsal olarak gerekli" emek miktarının nasıl belirlendiğini, açıklamayan bir durum varsayar.

25 Meta fetişizmi

Okur, Hegel'in izlerinin çok yoğun hissedildiği 1. bölümün aşırı doktriner 3. kısmını atladığı takdirde pek bir şey kaçırmış olmaz. Ancak "meta fetişizmi üzerine" başlığını taşıyan **1. bölüm, 4. kısım**, "burjuva" iktisadına dair Marksist tutumun kavranması açısından çok önemlidir. Meta "fetişizmi", metaları şeyleştirme eğilimine, aslında insanlar arasındaki bir toplumsal ilişki olan metalara şeyler arasındaki bir ilişki olarak yaklaşılmasına atıf yapmaktadır. Marx bir dipnotta "klasik Politik İktisattan" farklı olarak değerlendirdiği "vulgar iktisada" hücum etmektedir. "Vulgar iktisatçılar", Adam Smith veya David Ricardo gibi "gerçek" ya da "nihai" belirleyenlere ulaşmak üzere yüzeyin altına inmeye çalışmak yerine arz ve talep gibi yüzeysel kavramlarla, iktisadi aktörlerin parasal maliyetler karşısındaki öznel tutumlarıyla çalışırlar. Bireylerin zihninde mallar arasındaki zihinsel bağlantılar piyasa tepkilerini belirleyen bağımsız birer güç özelliği kazanır. Fakat gerçekte bu bağlantılar, her bir iktisadi aktörün önceden tasarlanmış maksadına rağmen egemenliğini sürdüren piyasada bulunan bütün bireylerin bağımsız eylemlerinin bir ürününden başka bir şey değildir.

Eğer Marx'ın "meta fetişizmi" öğretisinden kastettiği buysa, modern iktisadı Malthus, Senior ve Mill gibi "vulgar iktisatçıların" kuramlarından

çok daha fazla itham ediyor gibi görünmektedir. Ve bu itham, görünüşte derinlikli olsa da, bireyler tarafından görüldüğü şekliyle fiyat belirlenimli davranışla, piyasada ortaya çıkanlar gibi davranış belirlenimli fiyatların birbirine karıştırılmasından kaynaklanmaktadır. Fiyat kuramı, belirli fiyatlarla karşı karşıya kalan ve arz ve talep edilen miktarı kendi "maksimandlarına" göre düzenleyen girişimciler ve hanehalklarından yola çıkar. Sonuçta ortaya çıkan bireysel arz ve talep şedüllerinin toplanmasıyla fiyatları belirleyen piyasa arz ve talep yapıları oluşur. Bireyler gerçekten de kendi inançlarına ve fetişlerine göre hareket ederler, ancak yine de fiyatlar bireysel eylemlerin nesnel sonucu tarafından belirlenir. Bu süreç içerisinde yer alan aktörler eylemlerinin sonuçlarının farkında olsalardı iktisat psikanalizin bir dalı olurdu. Rekabet kuramının bütün meselesi tamamıyla öznel eylemlerin ve tepkilerin bütünüyle nesnel sonucunu çözümlemektir. Sürecin bütününün dayandığı öznel dürtülere ve inançlara ulaşmak üzere nesnel belirlenimin üzerindeki örtüyü kaldırmanın "yüzeysel" bir tarafı yoktur. Ortodoks iktisada kıyasla Marksist iktisadın kendisi "vulgarlık" günahına daha yatkın görünmektedir. Şüphe yok ki Marx'ın buna cevabı ortodoks iktisatta sınıf ilişkilerinin bulunmadığı ve bir iktisadi durumun "gerçek" öğelerinin toplumsal sınıflar olduğu olurdu. Ancak başka bir suçlamada: İktisadi aktörleri girişimciler ve hanehalkları diye mi yoksa işçiler, kapitalistler ve toprak sahipleri diye mi gruplandırdığımızın "meta fetişizmi" görüngüsüyle hiçbir ilişkisi yoktur. Bu noktada okur, Marx'ın neden "bilimsel" burjuva iktisadının 1830'da bittiğini açıkladığı I. cildin ikinci Almanca baskısının Önsözüne dönmelidir: "Politik İktisat ancak sınıf mücadelesi gizil olduğu veya kendisini yalıtılmış ve münferit fenomenlerle dışa vurduğu sürece bir bilim olarak kalabilir." Ancak şurası bir gerçek ki 1830'ları kapsayan on yıl klasik iktisadın, tartışma canlılığı ve yeni fikirlerin ortaya çıkması yönünden doruk noktasıydı: Bu on yılın göze çarpan eserleri arasında, Marx'ın hiçbirine atıfta bulunmadığı Lloyd'un *Değer Fikri Üzerine Ders*'i (*Lecture on the Notion of Value,* 1833) ve Longfield'in *Dersler*'i (*Lectures,* 1834) bulunuyordu –bunlarla birlikte Scrope'un *İlkeler*'i (*Principles*, 1833), Jones'un *Zenginliğin Bölüşümü Üzerine Deneme*'si (*Essay on the Distribution of Wealth*, 1836) de anılabilir.

26 Para kuramı

I. Cilt, 2. ve **3. bölümler** Marx'ın, daha uzun bir biçimde *Politik İktisadın Eleştirisi*'nde (1859) ele aldığı bir konu olan para kuramını içerir. Bu bölümlerde Ricardo veya Mill'de olmayan hiçbir şey yoktur. Değişim Denklemi sözel olarak çok açık ve seçik bir biçimde belirtilmiş, ancak *paranın miktar kuramı, V* ve *T*'nin değişken olduğu saptaması zemininde reddedilmiştir (**3. bölüm, kısım 2b**). Paranın değer saklama aracı

olarak işlevi "istifleme" başlığı altında tartışılmaktadır (**3. bölüm, kısım 3a**). Say Özdeşliği reddedilmektedir (**3. bölüm, kısım 2a**) ve Marx, bir bunalımın başlangıcını imleyen likidite paniğinin canlı bir tanımını yapmaktadır (**3. bölüm, kısım 3b**). **3. bölüm, kısım 2c**'de bulunan bir dipnot, Marx'ın J. S. Mill'in itibarını zedeleyen pek çok yorumundan bir tanesini içerir.

27 Artık değer

II. kesim, 4. ve **5. bölümler** artık değer bilmecesinin çözümü için sahneyi hazırlar. Malların değişimi, bir metanın (*M*) para (*P*) karşılığında satılmasıyla başlayıp bir başka metanın (*M*) satın alınmasıyla, yani *M – P – M ile* sonuçlanır. Para sermayeyi metalara ve metaları yeniden paraya dönüştürme eylemi nasıl olup da bir artık değer üretiyor? Artık değer, malların değerlerinin altında satın alınıp değerlerinin üstünde satılmalarıyla ortaya çıkamaz, çünkü bu durumda tekil kazançların toplamı sıfır olurdu. Artık değer "eşit olanların değişimi", her şeyin kendi değerinde alınıp satılması üzerinden açıklanmak durumundadır. Marx, sorunu ortaya koyduktan sonra ona ilişkin yanıtını vermeye **6.** ve **7. bölümlerde** başlar –bu bölümlerde gerçek bir sunum sanatı vardır. Emeğin kendisi bir köle ekonomisi dışında alınıp satılamaz. Gerçekte satın alınan emeğin hizmetleri ya da "kullanım-değeri, değerin kaynağı olma özeliğine sahip olan bir meta" olan emekgücüdür. Bu hizmetlerin kira değeri "diğer bütün metalarda olduğu gibi", emek hizmetleri arzının devamlılığını sağlamak için ihtiyaç duyulan geçim araçlarını üretmek için gerekli olan emektir. Emek *fiziksel olarak* üretken olduğu için, Marx'a göre bundan emeğin ürünlerinin değerinin emeğin hizmetlerinin değerinden daha fazla olacağı sonucu çıkar. Dolayısıyla artık değerin varlığı "eşit olanların değişimi" ile uyumludur. Başka bir ifadeyle kapitalistler emekgücünü kiralayacak, ancak ondan daha fazla bir şeyi, emeğin ürünün kendisini elde edeceklerdir.

Marx, Smith'in cisimleşmiş emeğiyle elde edilebilir emeği arasındaki karışıklığı (2. bölüm, 3. kısma bakınız) çözdüğünü düşündüğü emek ile emekgücü arasında yaptığı ayrımdan gurur duymaktaydı. Fakat aslında keşfettiği emek hizmetleri akışı ile iş kaynakları stoku arasındaki Walrasçı ayrımdan ibaretti ve bu ayrımın köleci olmayan ekonomilere özgü olduğu kesinlikle doğruydu. Ancak belki de Marx'ın esas keşfi çalışma sözleşmesinin tam olmayan bir sözleşme olduğu olgusu, yani "emek süreci" idi (bu bölümün 11. kısmına bakınız). Bunun kârın, artık değer biçimini alan doğasını açıklayıp açıklamadığı ise kuşkusuz başka bir sorudur.

Dahası eğer işçiler gerçekten de emeklerini değil emekgüçlerini satıyorlarsa meşhur "karşılığı ödenmemiş emek" ifadesi, kanıtlanma-

sı gereken bir şeyi baştan veri olarak varsayması nedeniyle tamamıyla yanıltıcıdır: Karşılığı ödenmemiş emek mevcut olabilir, ama karşılığı ödenmemiş emekgücü söz konusu olamaz. Marx, emekgücünün değerinin belirlenmesinde, diğer metalar için geçerli olmayan bir unsurun, "tarihsel ve ahlaki bir öğenin" de devreye girdiğini belirtir (**6. bölüm**). Ancak Marx rekabetin emekgücünün "piyasa değerini doğal değerine" indirmek üzere herhangi bir mekanizma sunmadığına dikkat çekmeyi başaramaz. Böyle bir emek değer kuramı emekgücünün (emek) değerine satılacağını garanti etmez.

I. Cilt, 8. bölüm değişmeyen ve değişen sermayeyi tanımlar; **9. bölüm** artık değer oranını tanımlar. Her ikisi de fiyatların değerlere eşit olduğunun varsayıldığını söyleyen 9. bölüm, 1. kısmın sonundaki dipnota ve 5. bölümün son dipnotuna dikkat çekilmelidir: "Ancak III. Kitapta göreceğiz ki, ortalama fiyatlar söz konusu olduğunda bile bu varsayım böylesine basit bir biçimde yapılamaz." Başka kanıtlar bir yana bu, Marx'ın daha başlangıçta "büyük çelişkinin" farkında olduğunu göstermektedir (aşağıya bakınız).

I. Cilt, 9. bölüm, 3. kısım Marx'ın polemik gücünün mükemmel bir örneği olan, Senior'un son-saat kuramına karşı meşhur saldırısını içerir. Ancak Senior'un broşürü Marx'ın eleştirisinden çok önce unutulmaya yüz tutmuştu. Bu broşür Senior'un meslektaşlarının istisnasız tamamı tarafından mahkum edilmiştir: Senior'u mahkum eden iktisatçılar, sonuçlarını gerçekçi olmayan sayısal bir örneğe dayandırmasına itiraz etmekteydiler. Hayli ironik bir biçimde Senior'un hesaplamaları aslında net kârın bütününün "son saatte" üretilmediğini göstermektedir. Senior yaptığı varsayımlar temelinde yalnızca iş gününün bir saat kısalmasının, sabit bir adam-saat başı hasıla söz konusuyken, kâr oranını yüzde 10'dan 8'e düşüreceğini göstermiştir. Marx, Senior'un sunduğu rakamları tartışmış, ancak bu sorunu ortaya koymayı başaramamıştır.

28 Fabrika Yasaları

Uzun ve bütünüyle tarihsel bir içerikte olan onuncu bölüm Marx'ın çağın fabrika koşullarına yönelttiği suçlamaları kapsamakta ve çalışma saatlerini düzenlemek ve çocuk işçiliğini ortadan kaldırmak için verilen siyasi mücadelenin öyküsünü anlatmaktadır. Bu bölümün amacı kapitalistlerin, artık değer oranını ve miktarını azamiye çıkartmak için çabaladıklarından Fabrika Yasaları'nın geçmesine karşı direndiklerini öne sürmektir. Marx ancak **I. Cilt, 11. bölümde** *kendi başına* artık değerin tekil kapitalistlerin umurunda bile olmadığını kabul eder: Eğer kapitalistlerin amacı artık değer oranını maksimize etmekse neden sermayeyi emekle ikame etmeye çalıştıklarını açıklamak güç olacaktır. Gerçekte ise kapitalistler r'yi maksimize etmek isterler ve iş gününün uzatılması ille

de r'yi artırmaz. *Ceteris Paribus,* makineleri mümkün olduğunca yoğun çalıştırmak getiri sağlasa da çalışılan her ilave saat ek sabit maliyet anlamına gelir ve adam-saat başına hasılanın azalmasını beraberinde getirebilir. Kapitalistlerin çalışma saatlerine ilişkin mevzuata karşı dirençleri "kurt adamların artık değere susamışlığının" ürünü değildir. Bu direnç, özel ve toplumsal maliyetler arasındaki sapmanın ve tam rekabet koşullarının emeğin aşırı çalıştırılmasının toplumsal maliyetine bir fiyat biçmesinin sonucudur. Marx'ın kendisinin de işaret ettiği gibi: "*Apres moi le deluge!* her kapitalistin şiarıdır... O halde Sermaye, toplumun baskısı altında olmadığı takdirde emekçinin sağlığı veya yaşamının uzunluğuna hiç aldırış etmez"; ve başka bir yerde, "İngiliz Fabrika Yasaları... iş gününü, kapitalistlerin ve toprak sahiplerinin yönettiği bir devletin yaptığı kamusal düzenlemelerle zorla sınırlandırarak sermayenin sınırsız bir biçimde emekgücü emme tutkusuna gem vurmuştur. Fabrika emeğinin sınırlandırılması her gün daha tehditkâr hale gelen işçi sınıfı hareketinin dışında, guanoyu[5] İngiliz tarlalarının üzerine serpen zorunluluk her neyse onun tarafından gerekli kılınmıştır." Bu, Marksist devlet kuramında –devlet yalnızca egemen sınıfın icra heyetidir– kamu yararına sosyal mevzuatı dışlayan hiçbir şey olmadığının her zaman anlaşılmadığını göstermesi bakımından çok çarpıcı bir saptamadır.

29 Marx'ın tarihsel malzemeyi kullanımı

Marx, örneğin Ricardo'ya göre metodolojik meselelerin çok daha fazla farkında olmasına rağmen yazdıklarında hiçbir zaman çıkarttığı sonuçları doğrulamak veya kestirimlerini mevcut veri topluluğu ile sınamak konusunda ciddi bir çaba içinde olmamıştır. Bu, *Kapital*'deki ampirik malzeme zenginliği göz önünde bulundurulduğunda tuhaf bir önerme olarak görülebilir. Fakat *Kapital*'de istatistiki ve tarihsel veriler kuramın sonuçlarını test etmek için değil, kapitalist toplumun grafiksel bir görünümünü çıkarmak üzere kullanılmıştır. Marx bu verilerin selektif olduğunu kabul etmekten hiç çekinmemiştir; bu veriler bir tezi göstermek için kullanılmaktadır, onu oluşturmak için değil... Ancak sunum tarzı sayesinde bu veriler okur üzerinde güçlü bir etki bırakırlar. Öne sürülen sav, betimlenen koşulların kapitalizmin zorunlu sonuçları olduğu, sistemin özgül doğasından kaynaklandığı ve böyle bir sistemin yürürlükte bulunduğu her yerde benzer koşulların ortaya çıkacağıdır. Ancak "İş Günü" hakkındaki 10. bölüm, her durumda sunulan malzemeden meşru bir biçimde hangi sonuçların çıkarılabileceği sorusunu sormak gerektiğini göstermektedir. Örneğin tarihsel içeriğe sahip bölümlerde tarif edilen koşulların, on dokuzuncu yüzyılın başlarında çalışan nüfus içerisinde kişi başına hasılanın düşüklüğünden

5 Esas olarak deniz kuşlarının dışkılarından oluşan bir gübre türü (Ç. n.).

ziyade emek "sömürüsünü" yansıttığına inanmak saçma olacaktır. Sanayi Devrimi sırasında İngiliz işçi sınıfının yaşam standartları, tam anlamıyla eşitlikçi bir gelir bölüşümüyle dahi önemli ölçüde artırılamazdı. Modern milli gelir istatistiklerine göz atıldığında, Büyük Britanya ve Birleşik Devletler gibi ülkelerde eğer bugün tüm rant, kâr, kâr payı ve faiz gelirlerine el koyup onları işçi sınıfına dağıtacak olsak, böyle bir yeniden bölüşümün hasılayı değiştirmeyeceği varsayımı altında ücret ve maaşların yaklaşık yüzde 20-25 artacağı görülür. Zenginlerin daha zengin, yoksulların ise daha yoksul hale geldiklerini söyleyen Marksist öğretiyi kabul edecek olursak bu argüman on dokuzuncu yüzyıl açısından iki kat geçerli olur. Son tahlilde Sanayi Devrimi'nin altın çağında çalışan insanların büyük kısmının acıklı maddi standartları üretimin kapitalist biçimde örgütlenmesinin yöntemlerinden çok sanayileşmenin doğum sancılarıyla ilişkiliydi. Benzer şekilde kapitalizmde işçilerin "yabancılaşmasının", yani bir yalıtılmışlık, kendi kendinden ayrılma ve güçsüzlük duygusunun, üretim araçlarının özel mülkiyetinden ziyade fabrikalarda işin hiyerarşik örgütlenişiyle ilişkisi yok mu? Marx, yanlış yere konulan doğruluk yanılgısının geçmişteki en büyük üstatlarından bir tanesidir: Sanayileşmenin ve kentleşmenin bütün kötülüklerinden ötürü kapitalizm suçlanmakta ve sosyalizmin gerçekten bu kötülüklerden sakınıp sakınamayacağı sorusu Ütopyacı bir fütüroloji ile bir kenara atılmaktadır.

30 İşbölümü ve makineler

I. Cilt, 12. bölüm iş gününün uzatılmasıyla elde edilen "mutlak artık değer" ile sonunda ücret mallarının ucuzlamasını sağlayan çaba yoğunluğunun artırılmasıyla edilen "göreli artık değer" arasında ayrım yapmaktadır. Bunu, esasen ana konudan ayrılan bir tema izlemektedir: **13.** ve **14. bölümler** işbölümünün avantajlarını ele alır. Marx'ın konuyu ele alışı Smith'inkinden daha bilimseldir, ancak bir bütün olarak bakıldığında onun yaklaşımı da yeni bir kavrayış getirmekten ziyade mevcut kavrayışa yeni ayrıntılar eklemenin ötesine geçmez. **13. bölüm** Marx'ın artık değerin varlığını kabul etmek yönündeki eğiliminin çarpıcı bir örneğini sunmaktadır. "Kapitalist üretimi yönlendiren itki, onun bütün hedefi ve amacı," der Marx, "mümkün olan en fazla miktarda artık-değer elde etmektir". Ancak Marx'ın kendi gösterimi temelinde bakıldığına kapitalistin amacı kâr toplamını veya artık değerin toplam miktarını, hatta artık değer oranını maksimize etmek değil yatırılan toplam sermaye üzerinden belirlenen kâr oranını maksimize etmektir. **13. bölüm** aynı zamanda Marx'ın girişimciliğin doğası üzerine düşüncelerini de içermektedir.

Kitabın en uzun bölümü olan, **I. Cilt, 15. bölüm** yine büyük ölçüde tarihsel bir içeriğe sahiptir ve makinelerin çalışma koşulları, emekgücü-

nün bileşimi ve toplam istihdam hacmi üzerindeki etkilerini ele almaktadır. "Ödemeler kuramı" hakkındaki **6. kısım** ise kuramsal bir ilgiyi hak eder. Marx; Mill, McCulloch, Senior ve Torrens'in teknolojik nedenlerle işinden olan emeğin tamamının zorunlu olarak, emek tasarrufu sağlayan makinelerin yapımı tarafından yeniden soğurulması gerektiği görüşünü savunduklarını ileri sürer. Bu, klasik teknolojik işsizlik kuramının bir karikatürüdür. Marx hiçbir yerde düşük fiyatların mallara olan talep üzerindeki etkisine değinmez; oysa bu klasik kuram açısından çok önemli bir husustur (6. bölüm, 6. kısma bakınız). 15. bölümdeki son dipnot Mill'in azalan verimler yasasını ele alır ve Marx'ın eleştiri üslubunun betimleyici bir örneğini sunar. Ancak 24. bölümde Marx, Mill'in "vulgar iktisat savunucularından oluşan sürü" içinde sınıflandırılmaması gerektiğini teslim eder.

31 Artık değer ve emeğin üretkenliği

I. Cilt, V. bölüm mutlak ve göreli artık değerdeki değişimlerin etkisine ayrılmıştır. **16. bölümün** ilk sayfaları "üretken emeği" artık değer üreten emek şeklinde tanımlar; bu sorun daha geniş bir biçimde *Kapital*'in II. Cildinde ve *Kapital*'in dördüncü cildi olarak da anılan *Artık Değer Teorileri*'nde ele alınmaktadır. bölümün son birkaç sayfası Mill'in kâr kuramıyla alay eder; Mill'in kullandığı dilin isabetli olduğunu söylemek hayli güçse de görüşleri Marx'ın gösterdiği kadar tuhaf değildir. **17. bölüm** çalışma saatlerinde ve emek üretkenliğinde gerçekleşen bir değişimin bileşik etkisini incelemektedir. Burada, "belirli bir uzunluktaki iş günü, emek üretkenliğinin ne olduğundan bağımsız olarak, aynı miktarda değer yaratır ve onunla birlikte ortaya çıkan ürün kütlesi ve üretilen her bir metanın fiyatı değişebilir" önermesine dikkat ediniz. Çıktı başına değer üretkenlik arttıkça azalır, fakat çıktının toplam değeri değişmeden kalır. Bu, sermaye-emek oranının bütün sektörlerde eşit olduğunu varsayabilirsek doğru olacaktır, çünkü bu durumda emek üretkenliğindeki artış sermaye üretkenliğinde de eşit miktarda bir artışı gerektirir.

19. bölüm emek ve emekgücü arasındaki ayrım hakkında fazla düşünülmeden yazılmış bir bölümdür. "Emek töz ve değere içkin olan ölçüdür, ancak *kendisinin bir değeri yoktur*"; bu kendi başına işçinin bir değeri olmadığı anlamına gelir; değerli olan yalnızca onun hizmetleridir. Ricardo aynı şeyi, emeğin fiyatının ücret malları üretmek için gerekli olan emeğe bağlı olduğunu söyleyerek dile getirmekteydi. Bu bölüm Marx'ın arz ve talep yasası hakkındaki özgün savlarını da içerir: "Arz ve talep dengeye gelirse ... hiçbir bir şeyi açıklayamaz. Arz ve talebin dengede olduğu durumda emeğin fiyatı onun arz-talep ilişkisinden bağımsız olarak belirlenen doğal fiyatıdır" (ayrıca III. Cilt, 10. bölüme bakınız). Bu, en azından piyasa yapıları hakkındaki örtülü düşünceye bağlı kalan

Ricardo'ya kıyasla bir gerilemedir; Mill'in *İlkeler*'inde yaptığı sunum ortadayken (6. bölüm, 12. kısma bakınız) Marx'ın hatalı kavrayışı gerçekten de mazur görülebilir gibi değildir. Ancak bu yaklaşımın onu ne ölçüde yanlış yönlendirdiğini söylemek güçtür: Marx eseri boyunca sabit maliyetler varsayımıyla çalışmış, kısa dönemde fiyatların belirlenmesini bütünüyle göz ardı etmiş ve kuramının kısıtlı kapsamından tamamen bihaber olduğu izlenimi vermiştir. **20. bölüm** ilgi çekici değildir, ama "Parça Başı Ücretler" hakkındaki **21. bölüm** üzerinde durulmaya değer. **22. bölüm** Senior'un ücretlerin uluslararası düzeyi konusundaki öğretisinin hayli yüzeysel ve sulandırılmış bir versiyonunu sunar (4. bölüm, 22. kısma bakınız).

32 Sermaye birikimi

I. cildin epey gelişigüzel beşinci ve altıncı kesimlerinin ardından argüman VII. kesimde bir üst vitese geçer. **23. bölüm**, Marx'ın "basit yeniden üretim" diye adlandırdığı durağan durum üzerinedir. Artık değerin durağan durumda bile pozitif olacağının söylendiğine dikkat ediniz. Sırasıyla tasarruf harcamadır öğretisini (**2. kısım**), perhize dayalı faiz kuramını (**3. kısım**) ve ücret fonu öğretisini (**5. kısım**) eleştiren **24. bölüm** baştan sona ilginç malzemeyle doludur. Marx'ın perhiz kuramına yönelttiği eleştiri kabul edilebilir bütün standartların altındadır: Zaman tercihi düşüncesinden, ki bu olmadan kuramın hiçbir anlamı yoktur, söz edilmemektedir bile... Kapitalizmde üretken yatırım amacıyla tasarruf yapılması, diye açıklar Marx, esas itibarıyla otomatiktir; teknikteki son gelişmelerden istifade etmek için verilen rekabet yarışının bir sonucudur: "Biriktir, biriktir! Böyle emretti Musa ve peygamberler!" İşin tuhaf yanı Marx, "birikim tutkusu ile haz arzusu arasındaki Faustiyen çelişki" diye adlandırdığı ve aslında perhiz kavramının başka bir kılıktaki ifadesini kabul eder (6. bölüm, 11. kısma bakınız).

Marx'ın anlaşılmaz bir şekilde Bentham'a mal ettiği ücret fonu öğretisine karşı verdiği tek yanıt, ücret fonunun sabit veya bir üretim döneminin başında önceden belirlenmiş olmadığıdır. "Tasarruf edilen harcanır" veya "üretken emekçilerce tüketilmek" şeklinde ifade edilebilecek klasik öğreti, tasarrufların değişen sermayeye olduğu kadar değişmeyen sermayeye de yatırıldığı görüşü temelinde reddedilir.

I. cilt, 25. bölüm, sermaye-emek oranını fiziksel yönden ve değer yönünden ayrıştıran sermayenin organik bileşimi kavramını takdim eder. Bu bölüm Marx'ın reel ücretlerin belirlenmesi konusundaki kavrayışını ortaya koyar (**1. kısım**). Marx gerek parasal ücretlerin, gerekse reel ücretlerin "sistemin kendisini tehdit etmediği" sürece sınırsızca artmaya devam edebileceğini göstermek için kırk dereden su getirir. Marx'ın yatırım fonksiyonunun doğası hakkındaki tereddüdü, bir yerde ücretlerdeki

bir artışın "kazanma itkisini körelttiği" için birikimin hızını keseceğini ileri sürmesiyle açıkça ortaya çıkar. Bu, yatırımın var olan kâr oranının bir fonksiyonu olduğunu ima eder, ancak Marx tam da bunu söyledikten sonra yatırımın teşvik edilmesi diye bir sorununun olmadığı yönündeki daha tipik görüşü öne sürerek devam eder: "Birikim hızı bağımlı değil bağımsız değişkendir". Bunu bir kez daha ücretlerin bir iktisadi canlanma döneminde artarak yatırımları azalttığı, ardından da yeniden azaldığı görüşü takip eder: "O halde ücretlerin artması yalnızca kapitalist sistemin temellerini sarsmayacağı sınırlar içinde gerçekleşmekle kalmaz, artan bir ölçüde yeniden üretimini de güvence altına alacak şekilde gerçekleşir." Bu kısımdaki merak uyandırıcı bir dipnot "Protestan Teolojisinin Papazları'nın" ürettiği nüfus kuramının tekeli üzerinde durur. Malthus'tan mı söz ediliyor ne?

33 Mutlak ve göreli yoksullaşma

25. bölümün 20. kısmı, sermayenin organik bileşimindeki artışı kapitalist gelişimin temel bir yasası olarak ele alır. Bu sürece sermayenin "yoğunlaşması ve merkezileşmesi", yani firmaların büyüklüklerindeki artış ve herhangi bir sektördeki firma sayısındaki azalış eşlik eder –Marx'ın sermayenin "merkezileşmesi" ile kastettiğini bugün bir endüstrideki "yoğunlaşma" olarak tanımladığımıza dikkat ediniz. **25. bölümün 3. kısmı** "sanayide yedek işgücü ordusu" kavramına ayrılmıştır. Marx, nüfusun ücretlerdeki değişime yavaş intibakı hakkında Malthus'a atıfta bulunur ve bu temelde klasik ücret-nüfus mekanizmasını reddeder. Marx mutlak işsizlik miktarının sermaye birikim süreci içerisinde arttığını ileri sürer. Sanayide yedek işgücü ordusu ne kadar büyükse "resmi yoksulluk" da o kadar büyük olur; "bu kapitalist birikimin mutlak genel yasasıdır". Marx bu söylediğine dikkatli bir biçimde şunu da ekler: "Diğer bütün yasalar gibi bu da işleyişi esnasında pek çok koşul tarafından değişikliğe uğratılır, ama bunların çözümlemesi burada bizi ilgilendirmiyor". İki paragraf sonra yasanın işleyişinin beraberinde getirdiği "sefalet, çalışıp çabalama ızdırabı, kölelik, cehalet, gaddarlık, zihinsel bozulma" gibi sonuçları tek tek sayarak devam eder. "Mutlak yoksullaşma" öğretisi adı verilen öğretinin –bu Marx'ın kullanmadığı bir ifadedir– reel ücretlerin azalması anlamına gelmediği, hatta ille de bunu gerektirmediği açıktır. Ancak Marx, emeğin payının azalacağına inanmıştır -24. bölüm, 4. kısımda gelişigüzel bir biçimde "reel ücretler ... hiçbir zaman emeğin üretme gücüyle aynı oranda artmaz" der. **25. bölüm, 5. kısım** "mutlak genel yasa" hakkında betimleyici örnekler sunmak üzere tasarlanmıştır, fakat Marx'ın açığa çıkarttığı koşullar kadar yasanın işleyişinin aslında seçerek sunduğu bu kanıtlar tarafından açıklığa kavuşturulamaması da çarpıcıdır (ayrıca II. Cilt, 4. ve 5. bölümlere bakınız).

34 İlkel birikim

Kapitalizm "rasyonel hesap yapma ruhunun" ortaya çıkmasıyla doğal olarak feodalizmden tedrici bir biçimde doğmaktan ziyade "tepeden tırnağa her gözenekten kan ve kirle süzülerek" dünyaya gelmiştir. Köle ticareti, korsanlık ve sömürgeci yağmalar aracılığıyla servet bir azınlığın elinde birikirken, ekilebilir toprakların zorla çitlenmesi mülksüz bir proletarya yaratmıştır. **I. Cilt VIII. Kesimin** tamamı (ayrıca III. Cilt, 20, 36 ve 47. bölümlere bakınız), on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda –"Kapitalist dönem on altıncı yüzyılda açılmıştır"– gerçekleşen bu tarihsel "ilkel birikim" sürecinin tanımlanmasına ayrılmıştır. Köle ticareti ve sömürgecilik vurgununun Marx'ın bahsettiği ağırlığı taşıdığı kuşkuludur. Ayrıca Britanya'daki çitleme hareketinin rolüne ilişkin yaklaşımı da ekilebilir toprakların çitlenmesini çorak arazinin çitlenmesiyle özdeşleştirmektedir –ancak on sekizinci yüzyıl itibarıyla İngiltere ve İskoçya'daki çitlemelerin çoğunluğu toplam ekilmiş toprak büyüklüğünü artırmaya hizmet etmiştir. **I. Cilt, 32. bölüm** *Kapital*'in en sık alıntılanan, en nihayetinde "mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirilmesini" söyleyen pasajı içermektedir.

35 Bölüşümün maliyetleri

I. ciltte çözüme kavuşturulmadan bırakılan bir konu, üretimden ayrı olarak metaların bölüşümünün artık değer yaratıp yaratmadığı sorunudur. Bu sorun **II. Cilt, 1. Kesimde** ve bir kez daha **III. Cilt, 16-19. bölümlerde** tartışılmaktadır. Okur fazlasıyla bıktırıcı olan ve Marx'ın sistemine çok az şey ekleyen II. Cilt, 1-5. bölümleri atlamalıdır; amacımız açısından ilgili bölümler **II. Cilttеki 6. bölüm** ve III. Ciltteki dört bölümdür.

Görünüşe bakılırsa, toptancı tarafından ödenen "alış fiyatı" ile tüketiciler tarafından gerçekleştirilen "satış fiyatı" arasında gözle görülür bir fark olduğuna göre metaların üretimi kadar "dolaşımları" da değerlerini artırır. Fakat buna rağmen, diye karşı çıkar Marx, metaların bölüşümünde harcanan emek ürüne değer katmaz: Tezgâhtarlar, daktilografiar, muhasebeciler ve satıcılar "üretken olmayan" emekçilerdir. Ticaret sermayesi ancak sanayi alanında üretilen artık değerin bir kısmını elde eder: Komisyoncu metaları emek değerinin altına satın alır ve değerine satar ve aradaki fark onun brüt kâr marjını teşkil eder. Bölüşümün gerçekten bağımsız bir komisyoncu aracılığıyla gerçekleştirilip gerçekleştirilmemesi bir şey değiştirmez; fabrikaya eklemlenmiş büro personeli ve satış elemanları da en az toptancılar ve perakendeciler tarafından istihdam edilen çalışanlar kadar "üretken değildir". Diğer yandan malların taşınması, nakliyesi, depolanması ve paketlenmesinin üretken sürecin parçası olduğu, dolayısıyla değer ürettiklerinin söylendiğini görüyoruz. Ancak Marksist anlamda gerçek satış maliyetleri, yani büro işleri mali-

yetleri, tanıtım harcamaları ve nakledilmekte olan malların finansmanının tamamı "ölü harcamalardır" (II. Cilt, 6. bölüm, 2 ve 3. kısımlar).

Smith gibi Marx da "üretken" emekle "yararlı" emek arasında bir bağlantı olduğunu reddeder. Alıcı ve satıcıların bir araya getirilmesi gereken yüksek derecede uzmanlaşmış bir ekonomide ticaretin üretken olmayan işlevinin yararlılığı sorgulanamaz (III. Cilt, 16. bölüm). Marx, Smith'in üretken emek öğretisinin "değer versiyonunu" açıkça benimsemiştir (2. bölüm, 14. kısma bakınız), ancak kavram *Kapital*'de *Ulusların Zenginliği*'nde oynadığından daha farklı bir rol oynar. Sermaye birikim hızının üretken emeğin üretken olmayan emeğe oranının bir fonksiyonu olduğu önermesi –ki Smith'in yaklaşımının zemini budur– *Kapital*'de pek de belirgin değildir. Marx'ta sorun bütünüyle formeldir: Bir metanın "değeri", üretiminde ve dağıtımında harcanan emeğin bütünüyle orantılı mıdır –eğer öyleyse paydadaki σ ekonomideki toplam ücret ödemeleri anlamına gelir– yoksa yalnızca imalat ve nakliyede harcanan emeğin bir fonksiyonu mudur –bu durumda bir toplumun toplam sermayesinin bir kısmının "değer üretim sürecinin bir parçası olmayan ikinci! işlemler için bir kenara ayrılması zorunlu olur" (III. Cilt, 17. bölüm). O halde Marx'ın üretken emekle üretken olmayan emek arasında yaptığı ayrım emek değer kuramıyla birlikte ya ayakta kalır ya da çöker ve bundan öte bir önem taşımaz. Bu nedenle Marx'ın hizmet sektöründe sırf pazarlanabilir hizmetler üretmek üzere istihdam edildikleri için üretken emekçi olan ücretli işçilerden bahsetmesi gibi zaman zaman gösterdiği tutarsızlıklarla zaman kaybetmemiz gereksizdir (I. Cilt, 16. bölüm, III. Cilt, 17. bölüm). Eğer bu düşünce tarzı benimsenecek olursa yalnızca kamu sektörünün üretken olmadığı sonucuna ulaşılacaktır. Nihayetinde bir ekonomideki kâr oranı, Marx'ın da kabul ettiği gibi, tarım ve imalatta gerçekleşen teknik gelişmeler kadar pazarlama ve dağıtımda gerçekleşen teknik gelişmelerle de artırılabiliyorsa, pek çoğumuz bir satıcı veya daktilografın "üretken olmadığının" söylenmesinin anlamlı olmadığı sonucuna varırız.

Marx'ın üretken emek öğretisine katkısı kâr oranının aslında s / K'ya değil $\bar{s} / K$'ya eşit olduğunu söylemesidir; burada $\bar{s}$ idari harcamalar, satış ve reklam harcamaları, kiralar ve dolaylı işletme vergileri düşüldükten sonra kalan harcanabilir artık değeri ifade etmektedir. Benzer şekilde $\sigma \neq s / v$'ye değil, $\sigma \equiv \bar{s} / \bar{v}$'ye özdeştir; burada $\bar{v}$ kabaca maaşlı personel diyebileceklerimizi dışında bırakmaktadır. Bu durumda ekonomideki milli gelir $(\bar{v} + \bar{s})$'ye, üretken emekçilere yapılan ücret ödemeleri artı onlar tarafından üretilen harcanabilir artık değere, eşit olur. Sovyet milli muhasebe sistemi milli geliri gerçekten de bu Marksist düşünceye uygun bir biçimde oluşturmaya teşebbüs etmiştir.

36 Sermayenin devir hızı

II. Cilt, 8. bölümde Marx sabit sermaye ile döner sermaye arasındaki ortodoks ayrıma karşı kendi değişmeyen sermaye-değişen sermaye ayrımını savunur; bunlardan ilki (değişmeyen sermaye) her devirde değerinin bir kısmını ürüne aktarırken, diğeri (değişen sermaye) her devirde yenilenmek durumundadır. Bu iki ayrım arasındaki tek fark hammaddelerin ele alınışındadır. **8. bölüm, 2. kısım** kullanıcı maliyetini amortismandan ayırarak sermayenin yıpranması konusunun sunumunu bir "burjuva" gözüyle mükemmel bir biçimde yapar. Buna teknolojideki gelişmeler nedeniyle gerçekleşen iktisadi değerin yitirilmesi ilave edilir (**9. bölüm**). Marx 9. bölümde sermayenin farklı bileşenleri değişik devir hızlarına sahip olduğunda toplam sermayenin ortalama devir hızının nasıl hesaplanacağını açıklar. Adam Smith'in ve Ricardo'nun sermaye kuramları **10.** ve **11. bölümlerde** eleştirilmektedir. **II. Cilt, 12. bölüm** farklı sektörlerde devir hızlarındaki veya yatırılmış sermayenin dayanıklılık sürelerindeki farklılıkları, bu sektörlerdeki sermayenin organik bileşiminden bağımsız olarak ele alır. Marx'ın "işleme dönemi" dediği şey daha sonra Böhm-Bawerk tarafından malların "imal edilme dönemi" olarak adlandırılmıştır. Marx bir sonraki bölümde "üretim dönemini" şarap ve kereste gibi imal edilmelerinin ardından yıllanmaya veya son işleme gereksinim duyan mallar üzerinden ele alarak devam eder; **14. bölümde** "satış zamanı", yani ürünün tamamlanmasıyla satış hasılatının elde edilmesi arasındaki zaman aralığı değerlendirilir. Bu üç bölüm (12-14) açıklıklıkları ve tarihsel örneklerin ustaca kullanımıyla göze çarpmaktadır.

Üretim sürecinin zaman gerektiren niteliğine ilişkin *olgular* hiç bu kadar iyi açıklanmamıştır; Böhm-Bawerk tarafından bile... Fakat bu değerlendirmede çarpıcı olan husus Marx'ın farklı sektörlerde sermayenin dayanıklılık süreleri arasındaki farklılıklara dair olguları fiyat belirleme sorunuyla ilişkilendirmeyi başaramaması, bunun yerine para sermayenin periyodik olarak "serbest kalması" ile ilgili tali sorunla cebelleşmesidir –Engels'in 15. bölüm, 4. kısma yazdığı ferahlatıcı not Marx'ın önceki kısımlardaki hesaplamalarının atlanıp geçilmesi konusunda yeterli uyarıyı yapmaktadır. **II. Cilt, 16. bölüm** Marx'ın sermayenin devir hızındaki farklılıkları hesaba katmak için I. Ciltteki oranların tamamının gözden geçirilmesi gerektiğinin farkında olduğunu göstermektedir: "Yıllık artık-değer oranı ancak tek bir durumda cari artık-değer oranıyla çakışır ... önceden yatırılmış olan sermayenin yılda yalnız bir devir gerçekleştirmesi durumunda. . ." (1. kısım). 16. bölüm, 2. ve 3. kısımlarda ilgi çekici herhangi bir şey yoktur. **17. bölüm** II. Cildin III. Kesiminde ortaya atılan sorulara geri döner: Basit ve genişletilmiş yeniden üretim koşullarında artık değerin gerçekleşmesi.

37 Yeniden üretim şeması

Marx evvela II. Cilt, 18 ve 19. bölümlerde sorunu ele almayı erteledikten sonra nihayet **20. bölümde** işe koyulur. *Kapital*'in hiçbir yeri bu bölümün izlenmesi kadar zor değildir. Meselenin özü 2. ve 3. kısımlarda ortaya konur, ancak diğer kısımlarda ilginç ipuçlarıyla doludur. Ne yazık ki genişletilmiş yeniden üretim üzerine olan **21. bölüm** basit yeniden üretim hakkındaki 20. bölümün bütününden bile daha az tamamlanmıştır. Marx vulgar *eksik tüketimci* kriz kuramını 20. bölüm, 4. kısımda reddeder, fakat 16. bölüm, 3. kısımda bulunan bir dipnotta eksik tüketimin bazı çeşitlerine prim verir.

38 Bir kez daha büyük çelişki

Eğer artık değer istihdam edilen değişen sermayeyle orantılıysa neden daha fazla mekanikleştirilmiş süreçler daha az mekanikleştirilmiş süreçlere kıyasla yatırılmış olan toplam sermaye üzerinden aynı kâr oranını elde etsin? Birim sermaye başına düşen kâr, sermayenin yatırıldığı teknikten bağımsız olarak eşitlenme eğilimi gösterir. Bunun anlamı artık değerin yalnızca $\overline{v}$ 'nin fonksiyonu olmadığıdır –böyle olsaydı açık ki metalar üretimlerinde cisimleşen emek miktarlarına göre değiş-tokuş edilmezlerdi. "Büyük Çelişki" olarak adlandırılan ve Marx'ın III. Ciltte çözmeyi vaat ettiği şey işte budur. I. Ciltte zaman zaman öne sürdüğü düşünceler Marx'ın 1867'den önce çözüme ulaştığını göstermektedir. Engels'in taslak halindeki III. Cildin aslında 1865'de, yani I. Cilt yayımlanmadan iki yıl önce bitirildiğine ilişkin sözlerini biliyoruz; ayrıca elimizde 1862'de Marx'ın Engels'e yazdığı, çözümün ana hatlarını özetleyen bir mektup da var. II. Cildin önsözünde (1885) Engels, Marx'ı eleştirenlerin "eşit bir ortalama kâr oranının neden ve nasıl ortaya çıktığını, yalnızca emek değer kuramını ihlal etmeden değil, onu kullanarak" göstermekle yükümlü olduklarını söyleyerek onlara meydan okumuştur. II. Cildin basımından III. Cildin basımına kadar geçen on yılda (1885'ten 1894'e) bu "ödüllü makale yarışması", Marx'ın ortaya koyduğu bilmeceyi çözmek için birbirleriyle yarışan bazı tanınmış Alman iktisatçılardan türlü katkılar almıştır. Bu makalelerden bazılarını III. Cildin önsözünde değerlendiren Engels'e göre hiç kimse ödülü kazanmaya layık olamamıştır. Ancak Engels'in protestoları bir yana, Schidt ve Fireman'ın her ikisinin de mümkün çözümler ortaya koydukları, Lexis'in ise sorunu Marx'la aynı biçimde çözdüğü kesindir. Bunun şaşırtıcı olduğunu söylemek zor: Ricardo'yu bilen hiç kimse Marksist ikilemi çözmekte bir sorun yaşamaz.

Önsözün ortalarına doğru Engels parantez içinde, George Bernard Shaw'un üzerinde "geleceğin Fabian kilisesini inşa ettiği" "Jevons ve

Menger'in kullanım-değeri ve marjinal kâr kuramına" atıfta bulunur. Sidney Webb ve G. B. Shaw'un, Henry George tarafından yeniden ele alındığı şekliyle Ricardo'nun rant kuramını Jevons-Wicksteed'in fayda kuramıyla birleştirerek yeni bir İngiliz sosyalizmi kuramına dönüştürdükleri *Fabian Denemeler* (*Fabian Essays*) 1888'de yayımlanmıştır. Engels'in bu görüşü, her ne kadar Marx, Jevons'un *Politik İktisat*'ının (*Political Economy,* 1874) yayımlanmasından dokuz yıl sonra ölmüş olsa da, Marx'ın ya da Engels'in iktisadi düşüncedeki bu yeni dönüşümü ele aldıklarını gösteren yegâne duyurudur. Engels *Kapital*'in II. Cildini baskıya soktuğu sırada Böhm-Bawerk'in *Sermaye ve Faiz*'de (*Capital and Interest*, 1884) Marx'a yönelttiği hücum Kıta Avrupası'nda ilgi çekmeye başlamıştı. *Kapital*'in III. Cildi 1894'te, Böhm-Bazerk'in *Pozitif Sermaye Kuramı* (*Positive Theory of Capital*, 1889) ve Wieser'in *Doğal Değer*'i (*Natural Value*, 1889) yayımlandıktan beş, Marshall'ın *İlkeler*'i (*Principles,* 1890) yayımlandıktan dört yıl sonra yayımlandı. Ancak Engels bundan çok önce iktisat kuramına olan ilgisini yitirmiş ve bu yeni düşünce akımlarından hiç bahsetmemiştir.

39 Dönüşüm problemi

III. Cilt, 1-3. bölümlerde emek değer kuramından "üretim fiyatları" kuramına geçiş gerçekleştirilir. Yetersiz "üretim fiyatları" terimi her zaman aracının malı satın aldığı "alış fiyatını" ifade eder. **4-6. bölümler** bu temadan ayrılır ve azalan kâr oranı yasasının tartışıldığı 13-15. bölümlerle beraber okunmalıdır. **8-12. bölümler** hasılanın bütününe uygulanan emek değer kuramı ihlal edilmeden değerlerin fiyatlara nasıl dönüştürülebileceğini ortaya koymaktadır. Üçüncü cildin ilk bölümleri boyunca Marx artık değer kuramının paradoksal yanının ne ifade ettiğini canlı bir şekilde anlatır. "Kapitalist açısından", diye belirtir 2. bölümde, "değişen sermayesinden kâr elde etmek için değişmeyen sermayeye mi yatırım yapmak durumunda olduğu, yoksa değişmeyen sermayesinden kâr etmek için değişen sermayeye mi yatırım yapmak durumunda olduğu sorusu önemsizdir. ... Her ne kadar artık-değeri yaratan yalnızca sermayenin değişen kısmı olsa da bu ancak diğer kısımların, üretimin maddi gerekliliklerinin, aynı biçimde yatırılmış olmasıyla gerçekleşebilir." Ve bir kez daha, 9. bölümün son sayfalarında, Marx "artık-değer kâr görünümü altında aslında kökenini gizlemiş, niteliğini kaybetmiş ve tanınamaz hale gelmiştir"; "kapitalistin sadece kâr oranına ilişkin pratik bir ilgisi vardır"; "değerin fiyata dönüşmesiyle değerin kendisinin belirlenmesinin zemini doğrudan gözlenebilir olmaktan çıkar" vb. Marx bu paradokstan gurur duymaktadır. Burjuva iktisatçısı "vulgar" bir iktisatçıdır, çünkü "dışsal görünüşten öze ve kapitalist üretim sürecinin içsel biçimini kavramaya doğru ilerlemeyi", yani yatırılan toplam ser-

maye üzerinden elde edilen kâr oranının eşitlenmesinin aslında değişen sermayeden elde edilen artığın tek olmasına dayandığını görmeyi reddeder. Toplam artık, emekgücünün büyüklüğü tarafından belirlenir ve bu artık daha sonra kapitalistler arasında toplumun toplam sermaye stokundan aldıkları pay nispetinde bölüşülür; bu "kapitalistin haberi olmadan, o görmeden ya da anlamadan gerçekleşen ve esasında umurunda da olmayan bir süreçtir".

Marx sürekli olarak artık değer oranının gerçekten de sektörler arasında aynı olduğuna neden inanmamız gerektiğine dair hiçbir gerekçe sunmadığı konusunu göz ardı eder. III. Cilt, 10. bölümde yer alan, "emekçiler arasındaki rekabet ve emekçilerin sürekli olarak bir üretim alanından diğerine geçmeleriyle gerçekleşen eşitlenme" varsayımı altında tek bir artık değer oranının olduğunun "bizim tarafımızdan varsayıldığını" kabul ettiği bir paragraf bulunmaktadır. Marx, "emekçilerin kendilerinin gerekli üretim araçlarına sahip oldukları" kapitalist olmayan bir ekonomideki üretimi inceleyerek "esas hususu ... görünür kılarak" devam eder. Bu, 2000 sayfalık *Kapital* boyunca Marx'ın herkes için tek bir artık değer oranının olması kavramının açıklanması gerektiğini gördüğü tek yerdir. Fakat emeğin sektörler arasında hareket etmesinin böyle bir oranı meydana getirdiği düşüncesi, birinci dereceden bir yanılgıdır: Emeğin hareket etmesi emekçiler için tek bir ödül oranı oluşturabilir, ama sektörler arasında kişi başına düşen hasılayı ne kadar eşitleyebilirse kişi başına düşen artık değer oranını da o kadar eşitleyebilir; tek bir ücret oranının ve eşit uzunlukta bir işgününün olması bile sektörler arasında kişi başı artık değer oranını eşitlemeyecektir.

Marx, kısa **7. bölümde** bir endüstrideki yönetimsel beceri farklılıkları üzerinde durur ve marjda bulunan firmanın geçerli kâr oranını elde ederken daha iyi bir yönetime sahip olan firmaların artık "yönetim rantları" dediğimiz şeyi elde ettiğini ileri sürer. Marx, sermayenin teknik bileşiminin, organik bileşiminden farklı olarak, teknik koşullar tarafından sıkı sıkıya belirlendiğini ilan eder (**8. bölüm** ve **9. bölümün** açılış cümlesi). O halde Marx'ın yaptığı varsayım, sabit üretim katsayıları varsayımıdır. Fakat başka yerlerde Marx ücretlerin artmasının teşvik ettiği emek tasarrufu sağlayan teknik değişimden bahsetmektedir (III. Cilt, 14. bölüm, 4. kısım). Öyleyse farklı sektörlerde gözlemlenen sermaye-emek oranları aslında göreli faktör fiyatlarının fonksiyonudurlar.

9. bölümde emek değerlerin normal fiyatlara dönüştürülmesi sadece çıktı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Marx, çıktılar kadar girdilerin de dönüştürülmesi gerektiğinin farkındadır, ancak bu işin kendisini aştığını düşündüğü açıktır: "Belirli bir alanda metaların maliyet fiyatının onlar tarafından tüketilen üretim araçlarının değerine eşit olduğu varsayıldığında daima bir hata olasılığının bulunduğunu akılda tutmak ... gere-

kir. Buradaki çözümlememiz bu konunun daha yakından incelenmesini zorunlu kılmamaktadır." Dönüşüm , "bütün üretim alanlarındaki kârların toplamı artık-değerin toplamına ve toplam toplumsal ürünün üretim fiyatlarının toplamı, değerin toplamına eşit olmak zorundadır" *varsayımı* altında gerçekleştirilir (**10. bölüm**). Bu varsayım olmadan, diye ileri sürer Marx, "politik iktisat rasyonel bir temelden yoksun kalacak", fiyatların "az ya da çok rastlantısal bir kâr miktarının metaların gerçek değerinin üzerine eklenmesiyle" belirlendiğini düşünen Adam Smith'e geri dönülmüş olacaktır (**13. bölüm**).

III. cilt, 10. bölümde Marx, "metaların değerinin yalnızca kuramsal olarak değil, tarihsel olarak da üretim fiyatlarından önce var olduklarını kabul etmenin ... hayli uygun" olduğunu ileri sürer. "Emekçilerin kendi üretim araçlarına sahip oldukları" –"ve bu toprak sahibi çiftçi ve hem eski hem de yeni dünyadaki zanaatçının durumudur"– toplumlarda "fiyatlar yalnızca 'değer yasası' tarafından belirlenir". Gelişmiş bir kapitalist ekonomide bu ancak "ortalama bileşime sahip olan sermayeler" için geçerlidir (**9. bölüm**).

10. bölümün ikinci yarısı gerçek fiyatın uzun dönem normal düzeyden gösterdiği sapmalarla ilgilidir. "Üretim fiyatı", "Adam Smith'in *doğal fiyat*, Ricardo'nun *üretim fiyatı* veya *üretim maliyeti,* Fizyokratların *prix nécessaire*" dedikleri fiyattır, "çünkü üretim fiyatı uzun vadede üretimin bir önkoşuludur". Ancak buna karşın Marx, Malthus'un "büyük arz ve talep ilkesi A. Smith'in doğal fiyat dediği şeyi de piyasa fiyatı dediği şeyi de belirlemek üzere göreve çağırılır" önermesiyle alay eder, çünkü "arz ve talep dengeye geldiğinde herhangi bir etkide bulunma gücünü yitirir".

III. cilt, 11 ve **12. bölümler** Ricardo'nun "kârlar ücretlerle ters yönde değişir" vecizesini eleştirir, fakat Ricardo'yla aynı sonuca ulaşır: Parasal ücretlerdeki bir artış, ortalama teknikle üretilen malların fiyatını değiştirmez, ama diğer fiyatları mekanizasyon derecesiyle ters orantılı olacak şekilde değiştirir.

40 Azalan kâr oranı yasası

III. Cilt, III. kesim, 13-15. bölümlerin tamamı, 1. kesim 4-6. bölümler gibi, "çözümü Adam Smith'ten beri bütün politik iktisadın hedefi olan" azalan kâr oranı "gizemi" ile ilgilidir. "Önleyici Etkiler" hakkındaki **14. bölüm** özellikle ilgi çekicidir. Marx, azalan kâr oranını dengeleyen beş kuvvet sıralar ve bu beş örnekten dördünde "kâr oranında azalma eğilimini yaratan nedenlerin aynılarının karşıt-etkileri de yarattığını" vurgular. Bu, "azalma eğilimi" ifadesinin çok özgün bir kullanımıdır. Bazı güçler kâr oranını azaltmak, bazıları da otomatik olarak artırmak doğrultusunda etkide bulunuyorsa, elbette bu güçlerden

bir kısmının diğerlerinden daha baskın olduğuna inanmak için gerekçelerimiz olmadığında, kâr oranının azalma eğiliminden değil, sabit kalma eğiliminden söz etmeye meyletmemiz gerekir. Marx, sermayenin artan organik bileşiminin emek üretkenliğini artırarak artık değeri artırdığını, ancak bu artışın q'daki artışla orantılı olmadığını vurgulayarak kâr oranının neden düşmesi gerektiğine ilişkin bir varsayım geliştirdiğini düşünmüştür. Ancak III. Cilt, 14. bölümde 'nın q ile birlikte artma eğilimi gösterdiğini kabul etmiştir. **15. bölüm, 2. kısımda** σ'nın q kadar hızlı artmayacağı argümanını ileri sürer; bu 1. Cilt, 11. bölümde zaten ifade ettiği bir argümandır: "Üretken gücün gelişmesi istihdam edilen emeğin karşılığı ödenen kısmını azalttığı ölçüde artık-değer oranını yükseltir; ancak bu gelişme belirli bir sermaye tarafından istihdam edilen toplam emek kütlesini azalttığı ölçüde, artık-değer kütlesi hesaplanırken artık-değer oranının çarpıldığı faktör sayısını azaltır. Her biri günde 12 saat çalışan iki emekçi, havayla yaşasalar bile her biri günde 2 saat çalışan 24 emekçinin ürettiği büyüklükte bir artık-değer kütlesi üretemez.... Öyleyse bu açıdan emekçilerin sayısındaki azalmanın sömürünün yoğunlaştırılmasıyla telafi edilmesinin aşılamaz sınırları vardır." İlk durumda toplam artık 48 adam-saate, ikinci durumda en iyi ihtimalle 24 adam-saate eşittir. Dolayısıyla q'daki artış belirli bir noktadan sonra σ'daki artışla telafi edilemez.

Bu argüman yalnızca zorlama değil, yanıltıcıdır da... İlk olarak, kalkınma süreci içerisinde toplam emekgücü büyüklüğü q'daki artışa rağmen artar; Marx'ın bölümün sonlarına doğru ifade ettiği gibi, "ücretli işçilerin mutlak olarak artması kapitalist üretim tarzının şartlarından bir tanesidir". Ayrıca reel ücretler sabitken σ ücret malları üreten sektörlerde emek üretkenliğiyle aynı oranda artmak durumundadır. Prensipte emeğin ortalama ürünü sonsuza değin artabilirse σ da artabilir. Reel ücretler sabitken emekgücünün büyümesinden ötürü artan bir v miktarına bağlı olarak yükselen σ, q'daki sürekli artışı tam anlamıyla dengeleyebilir.

Marx'ın hiçbir zaman q'daki artış sürecini özel olarak σ'daki artışa bağlamadığını ve bu ikisi arasındaki fonksiyonel ilişkiye de kesinlikle vurgu yapmadığını belirtmekte yarar var. Marx I. Cilt, 12. bölümde göreli artık değerin emek üretkenliğiyle "doğru orantılı" olduğunu not etmiştir. Ancak sermayenin organik bileşimi kavramını ortaya atan I. Cilt, 25. bölümde bu hususta bahsedilmemektedir. III. cilt, 2. bölümde Marx, "c, v ve σ faktörlerini etkileyen değişimlerin emek üretkenliğinde de değişiklikler olduğu anlamına geldiği görülecektir" demiş, ama her ne kadar bu bölümde r, σ ve q temel oranlarındaki değişimlerin neredeyse mümkün olan bütün biçimlerini ele alsa da bu sözü hiçbir zaman tutmamıştır. Yine III. Cilt, 14. bölümde σ'daki artış eğilimi q'daki artışla herhangi bir biçimde fonksiyonel olarak ilişkilendirilmemiştir. Bu durumda elimizde

yalnızca, halihazırda değinmiş olduğumuz, III. Cilt, 15. bölümdeki pasaj kalıyor. Marx'ın argümandaki bir zayıf noktayı gizlemek için okuru kasıtlı olarak yanlış yönlendirdiğini inancından kaçmak güç. "Azalma eğilimini yaratan nedenlerin aynıları ... karşıt etkileri de ortaya çıkarır" şeklindeki Hegelyen önerme, daha sonraki Marksistler için sanki cennetten inmiş gibidir: Böylece "hareket yasalarına" –bu yasaların etkisini gidererek! – karşıt etkide bulunan eğilimleri bulma oyununun keyfini sürmüşlerdir.

41 Sermaye tasarrufu sağlayan yenilikler

Üçüncü önleyici neden, "değişmeyen sermaye öğelerinin ucuzlaması", sermaye tasarrufu sağlayan yeniliklerden başka bir şey değildir. "Değişmeyen sermaye kullanımından yapılan tasarrufları" enine boyuna ele alan, iktisat yazınında doğrudan doğruya sermaye tasarrufu sağlayan yeniliklerle ilgili ilk tartışma olan **III. Cilt, 4** ve **5. bölümlere** dönelim. Engels'in katkısıyla hazırlanan **4. bölüm** hem "son elli yılda" uluslararası ticaretle ilişkili sermayenin "üretim kapasitesini ... iki ya da üç katına çıkaran" haberleşme ve ulaştırma araçlarındaki gelişmeyle birlikte işletme sermayesinin serbest kalmasına hem de "demir ve çelik imalatında Bessemer, Siemens, Gilchrist-Thomas vb süreçleri gibi kısa süre önce keşfedilen yeni yöntemlerin" sabit sermaye tasarrufu sağlamasına atıfta bulunur. bölümün sonunda Engels, bir pamuk eğirme firmasının gerçek verilerinden yararlanarak sermayenin devir hızının kâr oranı üzerindeki etkisini gösterir. Yüzde 33,3'lük bir kâr oranıyla yıllık σ oranı, ücret ödemeleri bir yılda sekiz buçuk defa devir gerçekleştirdiği için yüzde 1307'ye eşit olmaktadır. Gerekli olan işletme sermayesinin ihmal edilebilir düzeyde olmasına dikkat edin: Toplam sermayenin yüzde $2\frac{1}{2}$'si! **5. bölüm** çift vardiya çalışmanın sermaye tasarrufu sağladığını belirterek başlamaktadır. bölüm, sabit ve değişken maliyetleri düzgün bir şekilde birbirinden ayıran bir Fabrika Müfettişleri Raporu'ndan alıntılar yapar –Marshall firma kuramını Basılı Raporları okuyarak öğrenebilir miydi? Marx aynı zamanda getirinin ölçeğe göre artması eğilimi hakkında da fikirlerini belirtir: Yakıt, güç kaynağı, aydınlatma ve bina harcamaları çıktıyla doğru orantılı artmaz. Sermaye tasarrufu sağlayan yenilikler (1) "makinelerin sürekli olarak geliştirilmesi" (özellikle buharlı motorlar hakkındaki III. Cilt, 3. bölüme bakınız); (2) atık ürünlerin kullanılması (4. kısım) ve (3) makinelerin daha dayanıklı hale gelmesiyle yıllık bakım ve onarım masraflarının azalması biçimini alır. Marx, makine üreten endüstrilerde bütün maliyet azaltıcı gelişmelerin, makineleri kullanan endüstrilerde sermaye yarattığını görüşünü bile geliştirir. Bu görüş Marx'ı, her ne kadar Marx tespit ettiğinin ne olduğunun farkında değilse de, sermaye-hasıla oranının zaman içerisinde azalma eğilimi gösterdiğini söylemeye götürmüştür: "Değişmeyen sermayenin hammaddeler vb.

gibi dolaşan kısmı kütle olarak sürekli artarken, bu binalar, makineler, aydınlatma aparatları, ısınma gibi sabit sermaye bileşenleri için geçerli değildir. Bir makine kütlesi büyümesiyle mutlak olarak daha pahalı hale gelse de göreli olarak ucuzlar. Beş emekçi öncesine kıyasla on kat fazla meta üretebiliyorsa bu sabit sermaye giderlerini on kat artırmaz; değişmeyen sermayenin bu bölümünün değeri üretici güçlerin gelişmesiyle artsa da bu artış kesinlikle onlarla aynı oranda gerçekleşmez" (15. bölüm). Marx bölümün son paragrafında da şu ilginç gözlemi yapmaktadır: "Yeni bir girişimdeki ilk önderler" yeni icatlardaki darboğazların giderilmesi zaman aldığı için "genellikle iflas ederler".

42 Dış ticaret

Önleyici etkilerden bir tanesi de, ücret mallarını ve hammaddeleri ucuzlattığı sürece, dış ticarettir. Dış ticarete yatırılan sermaye daha yüksek bir kâr oranı getirebilir, çünkü "gelişmiş bir ülke mallarını, onları rakip ülkelere kıyasla daha ucuza satsa bile, değerlerinin üzerinde satabilir". Emek değer kuramı ülkeler arasındaki ticarete uygulanabilir olmadığı takdirde bunun ne anlama geldiği açık değildir. Ayrıca sömürgelerde yatırılmış olan sermaye, "basit bir nedenle, oralarda kâr oranı geri kalmışlık nedeniyle ve buna ek olarak köleler, vasıfsız işçiler vb. emeğin daha fazla sömürülebilmesini mümkün kıldığı için daha yüksek olduğundan" daha yüksek bir kâr oranına ulaşabilir. Lenin'in emperyalizm kuramının temelinde bu vardır, ancak mevcut haliyle bu tek başına ikna edici değildir. Marx'ın başka bir yerde gösterdiği gibi kârları düşük reel ücretler değil, birim hasıla başına ücret maliyetlerinin düşüklüğü belirler; geri kalmış ülkelerde ücretler düşüktür, ama emek üretkenliği düşük olduğu için üretim maliyetleri yanına yaklaşılmaz ölçüde yüksek olabilir. Ve geri kalmış ülkelerde kâr oranının gelişmiş ülkelere kıyasla neden daha yüksek olması gerektiğini açıklayan "basit bir neden" de yoktur.

43 İş çevrimleri

III. Cilt, 15. bölüm, 3. kısım Marx'ın *Kapital*'de iş çevrimleri –bu Marx'ın daha bütünlüklü olarak *Artık Değer Teorileri*'nde tartıştığı bir konudur– üzerine yaptığı değerlendirmelerin büyük kısmını içerir (ayrıca I. Cilt, 25. bölüme ve III. Cilt, 30. bölüme bakınız). Burada, 15. bölümün son paragrafında "krizlerin nedeni" ilan edilen "tüketim koşullarının dayandığı dar zemin" hakkında daha fazla ipucuna ulaşmaktayız. Ve yine 30. bölümde, "bütün gerçek krizlerin nihai nedeni yoksulluk ve kapitalist üretimin, üretici güçleri ancak bütün toplumun mutlak tüketim gücünün sınır olabileceği düzeyde geliştirme eğilimine kıyasla kitlelerin kısıtlı tüketimidir" denilmektedir. Krizlerin oluşumu, Mill tarzında, kâr

oranıyla ilişkilendirilmektedir. Marx birkaç yerde yenilikçilerin, yapılan yenilik başkaları tarafından benimsenene kadar artık kâr elde ettiğine işaret eder. Kapitalistler "kendilerini korumak adına ve başarısızlığın getirdiği cezadan kaçınmak üzere" yenilik yapar. 3. bölümde olduğu gibi bu bölümde de bazı tipik Malthusçu görüşler vardır: "Refah dönemleri emekçiler arasında evlenmeyi teşvik eder ve çocukların seyreltilmesini azaltır". Marx, bölümün başında "birikim hızının kâr oranıyla birlikte azaldığını" belirtir, ama sonunda "azalan kâr oranına rağmen biriktirme saiki ve olanakları artar" der. Yatırım eğilimi ile ilgili çapraşık kavrayışı hiçbir yerde burada olduğu kadar açık bir biçimde ortaya çıkmaz.

1845-60 arasında pamuk endüstrisindeki canlılık ve çöküşlerin tarihi konusunda yararlı bir özet yapılmaktadır (6. bölüm, 3. kısım); ayrıca Engels'in 1847 çöküşüne getirdiği tanıma da bakılmalıdır (25. bölüm).

Say'in Mahreçler Yasası kısaca 15. bölümde tartışılmaktadır ve Marx, Ricardo'nun takipçilerine "metaların genel aşırı üretimini" yadsırken "sermayenin periyodik aşırı bolluğunu" kabul ettikleri için saldırır. Fakat yinelenen krizlerin varlığının kavranması ile Say Eşitliği'nin savı, yani bütün hasıla düzeylerinde tam istihdam dengesinin olanaklı olması ve uyumsal bir ekonominin sınırsız gelişebilmesi arasında herhangi bir çelişki bulunmaz. Marx, "genel bir bolluğun", uzun süreli bir durgunluktan ziyade bunalımlara işaret ettiğini varsaymıştır. Mill'in bu soruna yaklaşımına karşın Marx Mahreçler Yasası'nı bir özdeşlik olarak ele almıştır; bu nedenle de Say Yasası'na hem *Kapital*'de hem de *Artık Değer Teorileri*'nde yönelttiği eleştiri hiçbir zaman paradan soyutlama yanılgısına karşı bir saldırı olmanın ötesine geçmez.

44 Para ve faiz

Fazlasıyla düzensiz **III. cildin V. kesiminin** büyük kısmı parasal rahatsızlıklar ve faiz oranı hakkında dağınık gözlemlerle birlikte para yönetimi konusundaki parlamento tutanakları üzerine mantık sınırlarını zorlayan yorumlardan oluşmaktadır. Bu kısımda dikkatli bir biçimde okunmayı hak eden yegâne bölümler **21-3. bölümler** ve **25. bölümdür;** Marx'ın iş çevrimleri hakkındaki bazı önemli saptamalarını içeren 30. bölüme ise zaten değindik.

Marx'a göre faiz oranı özünde parasal bir fenomendir; faiz, kârdan türetilen bir gelir olsa da –Marx'ta ortalama kâr oranı her zaman faizi de içeren kâr anlamına gelir– sermayenin getiri oranına ancak belli belirsiz bir şekilde bağlıdır. Marx, "kapitalist ülkelerde faiz oranı, büyük ölçüde kârla hiçbir ilişkisi olmayan koşullar (tefeciler tarafından toprak rantı elde eden büyük mülk sahiplerine verilen borçlar) tarafından belirlenir" (III. Cilt, 13. bölüm). Ödünç verilebilir fon talebi tüketici kredilerinin belirleyiciliği altındadır ve kârların büyük kısmı otomatik olarak

kazanıldıkları sektörlere geri döndüğü için kredi arzı bile ticari tasarruflardan çok az etkilenir. Dolayısıyla kredi piyasası iş faaliyetlerinden ancak iktisadi canlılık döneminin son evrelerinde ve bir çöküşün başlangıcı sırasında, yani artan likidite tercihi kredi piyasasını atıl fonlarla doldurduğunda etkilenir. Dahası "doğal faiz oranı diye bir şey yoktur", yani faiz oranı bir kısa dönem fenomenidir ve uzun dönemde dengeye gelme eğilimi söz konusu değildir. Marx'ın faiz oranının belirlenmesi üzerine düşünceleri esas olarak 22. bölümde ortaya konulmuştur, çünkü Marx "para piyasasındaki küçük dalgalanmalar" diye tarif ettiği şeye pek az ilgi göstermiştir. Ancak faiz oranı yalnızca kâr oranının azalma eğilimi nedeniyle değil, kredi kuruluşlarının gelişmesi ve "bütün toplumsal sınıfların parasal tasarruflarının" daha verimli bir şekilde bankacıların elinde yoğunlaşması nedeniyle de uzun dönemli bir azalma eğilimi gösterir.

23-25. bölümler şu veya bu şekilde Nakit Para Okulu'nu Bankacılık Okulu'ndan ayıran bütün hususlara değinir. Marx, Bankacılık Okulu'na daha yakın durmaktadır. Marx 1859 gibi erken bir tarihte, muhtemelen bunun paraya uygulanan emek değer kuramıyla uyumsuz olduğunu düşündüğü için, paranın miktar kuramına karşı çıkmıştır. Tooke gibi Marx da dolaşımdaki para miktarının parasal harcama akışı tarafından belirlendiğini ileri sürmüştür; açıkça kendisini bu görüşe angaje etmese de reel para öğretisine dayanan Geriye Akış Yasası'na itimat etmiştir: "Dolaşımdaki banknotların miktarı ticaretin gereksinimleri tarafından düzenlenir ve gereksiz her banknot derhal onu çıkartan tarafa geri döner" (**33. bölüm**).

Ayrıntılar olmaksızın paranın miktar teorisi ile buna karşıt bir teori arasında seçim yapma olanağı bulunmuyor. Konvertibl bir kağıt para standardı ve pasif bir para politikası altında dolaşımdaki para miktarı aslında fiyat düzeyinin nedeni değil sonucudur; ticaret hacmi ve elde tutulacak para üzerinden işleyen "reel" güçler mutlak fiyatları belirleyen bir para talebi akışı ortaya çıkarır; para arzının esnekliği kuşkusuz fiyat belirleme sürecinin bir öğesidir, ama tamamen pasif bir unsurdur. Böyle bir formülasyonun basit miktar teorisine göre avantajları vardır, çünkü fiyat belirleme sürecinin "iki zıt kutba ayrılması" sorununun üstesinden gelmesi daha mümkündür. Ancak para olarak kullanılan madenlerin miktarı yeni altın madenlerinin keşfedilmesi nedeniyle hızla artarken miktar kuramı geçerliliğini geri kazanır. Ayrıca parasal otoriteler aktif bir para politikası izledikleri anda miktar kuramına karşıt yaklaşımların yanlış anlamalara neden olması kaçınılmazdır. Marx'ın yazdığı dönemde Bank of England aslında parasal yönetim uygulamaktaydı. Banka'nın iskonto oranının kredi düzenlemesi için bir araç olarak kullanılmasının Tefecilik Kanunları'nı kaldıran 1844 Banka İmtiyazları Yasası'ndan iti-

baren başladığı söylenebilir. 1844'ten sonra Banka, "Devlet Tahvilleri[6] üzerinden borçlanma" aracılığıyla bir tür "açık piyasa işlemi" de uygulamaktaydı. Reeskont oranı üzerinden uygulanan parasal yönetim kuramı yarım yüzyıl önce Thornton tarafından geliştirilmişti. Marx'ın hiçbir yerde Thornton'un, Bankacılık Okulu'nun kuramını çürüten iki oran analizinden söz etmemiş olması dikkate değer bir konudur (özellikle Marx'ın Ricardo'nun para kuramını özetlediği 24. bölüme bakınız). Thornton-Ricardo argümanı, Marx'ın varlığını reddettiği uzun dönem denge faiz oranı için bir tanım getirebilirdi. Uzun dönem dengesinde faiz oranı reel sermayenin getirisine eşittir; daha düşük bir oran söz konusu olduğunda yatırım amacıyla ödünç verilebilir fonlara olan talep tatmin edilemez ve daha yüksek bir oran söz konusu olduğunda ödünç verilebilir fon arzı sonsuz bir şekilde artar. Para piyasasını yatırım kredileri belirliyorsa parasal faiz oranı, para politikasının özerk etkisine karşın reel sermayenin getiri oranı tarafından belirlenme eğilimi gösterecektir. O halde Marx'ın para kuramının, kendi temelleri üzerinde bile, seleflerinin yazdığı en iyi eserlerin yanında başarısız kaldığı sonucuna varmak durumundayız.

45 Rant kuramı

Marx'ın ayrıntılara boğularak **III. Cilt, 37-43. bölümlerde** geliştirdiği rant kuramı basitliğin ta kendisidir. İlk olarak Ricardo'daki gibi, farklı toprak parçalarının verimliliği ve konumundan kaynaklanan "diferansiyel rant" vardır. Tekil kapitalistin üretim fiyatı ürünün ortalama üretim fiyatından daha düşükse –Marx, bir çağlayandan istifade edebilen, su gücüyle çalışan bir değirmen örneğini verir– bu kapitalist, talebin onun piyasaya dahil olmasına izin verecek ölçüde yüksek olduğu varsayımı altında, ortalama oranın üzerinde bir artık elde edecektir. Çağlayanın kullanımı için rekabet, sahibinin bir rant elde etmesini mümkün kılacak, böylece kapitalistlerin elde ettiği kâr oranı eşitlenecektir. Bu durumda kâr oranı $r = (s - e) / (c + v)$ ve "rant oranı" da $e' = e / (c + v)$ olacaktır. Öyleyse $r = [\sigma / (q + 1)] - e'$ olur. Sektörler arasında r'nin eşitliğini sürdürmek için σ'da toprağın verimlilik farklarının beraberinde getirdiği konum değerindeki farklılıklar e''ndeki farklılıklar tarafından telafi edilecektir. İkinci olarak, Ricardo'da olmayan, tarımda sermayenin toplumsal ortalamanın altında bir organik bileşime sahip olması gerçeğinden kaynaklanan "mutlak rant" söz konusu olabilir. Bunun sonucunda tarımsal ürünlerin "değeri" "üretim fiyatının" üzerinde olmaktadır. Normal koşullarda sermaye hareketleri tarımdaki kâr oranını ortalama kâr oranına çekmeliydi, ancak arazi mülkiyetinin varlığı sayesinde toprak

6 İngilizce metinde "Consol" ifadesi geçmektedir. Consol, vadesi belli olmayan ve yalnızca faizi ödenen devlet tahvilleri için kullanılan "consolidated annuities"in kısaltılmış söylenişidir (Ç. n.).

sahibi kiracıdan tarımda kazanılan sıradışı artığı da içeren bir kira almayı başarır. Marx, tarımda kullanılan sermayenin organik bileşiminin gerçekten de ortalamadan daha düşük olduğu görüşüne bağlı kalmak konusunda dikkatli davranmıştır: Bu "yalnızca istatistik tarafından yanıtı verilebilecek bir sorundur" (**III. Cilt, 45. bölüm**). Eğer böyle bir durum söz konusu değilse mutlak rant ortadan kalkar ve rantın tamamı diferansiyel rant olur.

Marx'ın mutlak rant kuramının yine onun artık değer kuramı ve bundan kaynaklanan değerleri fiyatlara dönüştürme gerekliliği dışında herhangi bir geçerliliği yoktur. Bu nedenle bu konuyu, tarım, ekonominin geri kalanında daha sermaye-yoğun olduğu takdirde mutlak rantın negatif olacağı şeklindeki tuhaf sonucu not ederek geçeceğiz (ABD ve Büyük Britanya'da 1930'lardan beri tarım ekonominin geri kalanına kıyasla daha sermaye-yoğundur). Marx'ın diferansiyel ranta dair tartışması Ricardo'nunkine kıyasla daha ayrıntılıdır ama kapsamı daha dardır. Marx, Ricardo'nun kuramının hiç kiranın ödenmediği alanda da ekilmiş arazi olmasının zorunlu olduğunu ima ettiğini düşünerek, onu yanlış anlamıştır –III. Cilt, 43. bölümün son sayfalarına bakınız. Başka bir deyişle Marx ekstansif bir ekim marjı kadar entansif bir ekim marjı da olduğunu anlamıştır; bu, Ricardo'nun entansif marjının daha sonra gelişen marjinalist düşüncenin bütününün kökeni olduğunu anladığımızda daha da ciddi bir yanılgı haline gelecektir (11. bölüm, 1. kısma bakınız).

Rantla ilgili bölümler konusunda iki konunun daha vurgulanmasında yarar var. Marx 39. bölümde buğday talebinin Ricardo'nun varsaydığı gibi esneklikten tam olarak yoksun olduğunu reddetmektedir. Marx'a göre Ricardocu görüş, "ani ve kısa ucuzluğun tüketimin artması yönündeki etkisini tam olarak gösterecek kadar uzun sürmediği" kuraklık veya bolluğun çarpma etkisinin gözlemlenmesinden kaynaklanmıştır. Ayrıca viski veya bira üretmek için kullanılan buğday miktarı, buğdayın fiyatıyla birlikte değişir ve azalan buğday fiyatı, buğday ekmeğinin yulaf veya çavdar ekmeğinin yerini almasına neden olur. Marx'tan bu tür yorumları duymak hayli beklenmedik bir durum... **III. Cilt, 45. bölümde** tarım için kullanılmak yerine otlak olarak kullanılan arazinin fırsat maliyeti üzerine *Ulusların Zenginliği*'nden çıkarsanan düşünceler de aynı ölçüde şaşırtıcıdır. **III. Cilt, VII. kesim** klasik üretken üçlü, toprak, emek ve sermaye üzerine daldan dala atlayan notları içerir. **48. bölüm** Marx'ın vulgar politik iktisada karşı saldırısına açıklık getirir. Diğer üç bölüm ise yalnızca daha önce ele alınan konuları tekrarlar.

46 Bir iktisatçı olarak Marx

Marx'ın büyük bir klasik iktisatçı olup olmadığı hakkındaki bütün kuşkular şu ana kadar giderilmiş olmalı. İktisadi bir argümanı mantıksal sonucu-

na götürme becerisi açısından Marx'ın içinde yaşadığı yüzyılda eşi benzeri yoktur. Ancak büyük bir iktisatçı olmak için soyut, tümdengelimli muhakeme gücünden daha fazlasına ihtiyaç var. Yine de Marx başka özelliklere de sahiptir: iktisadi faaliyetin farklı düzlemleri arasındaki ilişkiler konusunda bir sezgi, tarihsel olarak şekillenmiş kurumlarla bir iktisadi düzenin yerleşik yapısal özellikleri arasında sürekli bir ilişki bulunduğu kavrayışı ve iktisadi yaşamın yakından gözlemlenmesine dayanan ampirik genellemelere dönük doğal bir yetenek. Buna karşın Marx'ın mantık hataları yaptığına, gerçekleri çarpıttığına, tarihsel kayıtlardan asılsız sonuçlar çıkarttığına ve neredeyse kasıtlı olarak analizindeki zayıf noktaları görmezden geldiğine tanık olduk. Bunun açıklaması basitçe, Marx'ın kendisine başarılması imkansız bir görev seçmiş olmasıdır. Marksist iktisadın *ana motifi* artık değer kuramıdır. Fakat bu kuram çürüktür. *Kapital*'in üç cildi içerisinde eşit vasıflara sahip işçilerin, hangi teçhizatlarla çalıştığından ya da ne tür bir çıktı ürettiğinden bağımsız olarak aynı miktarda artık değer ürettiğine ikna olmamızı sağlayacak hiçbir şey yoktur. Bu önerme her halükarda iş gününün karşılığı ödenen ve ödenmeyen diye iki kısma ayrıldığı önermesiyle ilgilidir. Ancak böyle bir ayrımı gözlemleyemeyiz. Gözlemleyebildiğimiz, parasal ücret oranları ve üretilen mal ve hizmetlerin parasal fiyatlarıdır. Bütün işçilere aynı miktarda ödeme yapılsa bile işçiler eşit parasal değere sahip mal ve hizmetler üretmezler. Ürünlerin parasal değerlerindeki bu farklılıkların mal ve hizmetleri üretmenin farklı doğrudan ve dolaylı maliyetlerine karşılık geldiğini veri kabul etsek bile kürdan sanayinde çalışan bir işçinin, ücretinin eşdeğerini elde etmek için çelik sanayinde çalışan bir işçiyle aynı süre çalıştığını düşünmemiz için hiçbir neden yoktur. Ve bütün iş alanlarında eşit bir artık değer oranının bulunduğu varsayımını düşürdüğümüzde Marx'ın inşa ettiği evin tamamı çöküverir.

Eleştirel bir biçimde okunmadığında Marksist iktisadı bu kadar cazip kılan manevra, şu iki seviyeli argümandan kaynaklanmaktadır: şimdi-onu-görüyorsun-şimdi-görmüyorsun. Evin bir birinci katı var; fiyatların, ücret oranlarının ve kâr oranlarının görülebilir dünyası ve bir de zemin katı var; emek değerlerin ve artık değerin görünmez dünyası... Mesele yalnızca birinci katın görülür olması, zemininse görünmez olması değil; birinci katta oturan iktisadi aktörlerin alt kattaki yeraltı dünyasından haberleri de yok. Marx'ın çevirdiği dolap, aslında bilimin alamet-i farikasının ikinci katta bulunan işçilerin ve kapitalistlerin açık dürtülerinin ötesine geçerek birinci katta bulunan maddenin "özüne" ulaşmak olduğunu ve birinci katın bir açıdan ikinci kattan daha gerçek olduğunu zarif bir biçimde ileri sürerek zemin katı birinci kata çıkarmak ve birinci katı da ikinci kata çıkar-

maktır. Bu kurnazca yapılan bir el çabukluğudur ve kuşaklar boyu okurları aldatmıştır.

Bütünüyle keyfi eşit bir artık değer oranı varsayımını devre dışı bıraktığımızda Marksist iktisattan geriye bir şey kalır mı? Bana göre geriye kalan iktisadın, iktisadi sistemlerin uzun dönemdeki evrimleri ile ilgili "muhteşem dinamiklerin" incelenmesi olduğunu söyleyen bir "vizyon" veya kavrayış ile teknik değişim, iş çevrimleri ve istihdam hacmi üzerine dağınık ama yine de dikkate değer düşünceler olacaktır. Bir sosyalizm kuramı içinse başka bir yere bakmamız gerekir. *Je ne suis pas marxiste,*[7] demişti Marx bir keresinde... Keşke bu doğru olsaydı!

İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR

J. C. Wood'un sekiz ciltlik *Karl Marx's Economics. Critical Assessments* (1988) ve *Karl Marx's Economics. Critical Assessments. Second Series* (1993) çalışması Marksist iktisadın bütün boyutlarıyla ilgili 267 makaleyi yeniden yayımlamıştır. Bunlar içinden kişisel olarak tavsiye edeceğim bir düzineden biraz fazlasını sıralamama müsaade edin (bu listeyi iki katına çıkarmak hiç zor olmayacaktır): (1) B. Shoul, "Karl Marx and Say's Law", *QJE*, 1957; (2) T. Sowell, "Marx's 'Increasing Misery Doctrine'", *AER,* 1960; (3) M. Bronfenbrenner, "*Das Kapital* for the Modern Man", *SS*, 1965; (4) P. A. Samuelson, "Understanding the Marxian Notion of Exploitation: A Summary of the So-Called Transformation Problem Between Marxian Values and Competitive Prices", *JEL*, 1971; (5) L. Smolinski, "Karl Marx and Mathematical Economics", *JPE*, 1973; (6) W. J. Baumol, "The Transformation of Values: What Marx 'Really' Meant (An Interpretation)", *JEL*, 1974; (7) S. Bowles ve H. Gintis, "The Marxian Theory of Value and Heterogeneous Labour: A Critique and Reformulation", *CAMJE*, 1977; (8) J. E. Elliot, "Continuity and Change in the Evolution of Marx's Theory of Alienation", *HOPE,* 1979; (9) K. E. King, "Marx as an Historian of Economic Thought", *HOPE*, 1979; (10) R. Nordahl, "Marx on the Use of History in the Analysis of Capitalism", *HOPE*, 1982; (11) E. G. West, "Marx's Hypotheses on the Length of the Working Day", *JPE*, 1983; (12) D. Pokorny, "Karl Marx and General Equilibrium", *HOPE*, 1985; (13) D. Leadbeater, "The Consistency of Marx's Categories of Productive and Unproductive Labour", *HOPE*, 1985; (14) J. S. Szumski, "The Transformation Problem Solved?", *CAMJE*, 1989; (15) Groll ve Z. B. Orzech, "From Marx to the Okishio Theorem: A Genealogy", *HOPE*, 1989.

n sektörlü bir ekonomi için temel dönüşüm problemi çözümü, *Penguin Modern Economics Readings: The Economics of Marx,* der.: M. C. Howard ve J. E. King (1967) içinde yeniden basılan F. Seton, "The 'Transformation Problem'", *RES*, 1957'de bulunabilir. M. Desai, *Marx and Modern Economic Analysis*, I, der. G. A. Caravele (1991)'de yer alan "The Transformation Problem" makalesinde konuyla ilgili bir yüzyıllık tartışmaları ele almaktadır. Bir diğer vazgeçilmez makale ise yazarların *Value, Exploitation and Growth* (1978), 7. bölümde yeniden

7 *"Ben Marksist değilim"* (Ç. n.).

yayımladıkları ve soruyu "Hayır" diye yanıtladıkları M. Morishima ve G. Catephores, "Is there an 'Historical Transformation Problem'?", *EJ*, Haziran, 1975'dir. *History of Economic Thought* (1990) çalışmamda yeniden basılan P. Van Parijs, "The Falling-Rate-of-Profit Theory of Crisis: A Rational Reconstruction by Way of Obituary", *RRPE*, 1980'de ünlü tartışma üzerine yararlı bir incelemedir.

Collected Scientific Papers of Paul A. Samuelson, I, der. J. E. Stiglitz (1966) içinde yeniden yayımlanan P. A. Samuelson, "Wages and Interest: Modern Dissection of Marxian Economic Models", *AER*, 1957'den, *Pioneers in Economics 17. Ramsay McCulloch and Nassau Senior (1790 – 1864)* (1991) çalışmamda yeniden yayımlanan O. Johnson, "The 'Last Hour' of Senior and Marx", *HOPE*, 1969'dan; *Foundations of Analytical Marxism*, I, der. J. E. Roemer (1994)'te tekrar basılan G. A. Cohen, "The Labour Theory of Value and the Concept of Exploitation", *History, Labour and Freedom: Themes from Marx* (1988)'den ve yine aynı eserde tekrar yayımlanan J. E. Roemer, "Should Marxists Be Interested in Exploitation?", *PPA*, 1982'den çok şey öğrendim.

Marksist iktisat hakkında, başta hepsi de 1942'de yazılmış olan şu üçü olmak üzere, çok sayıda iyi kitap da vardır: P. Sweezy, *The Theory of Capitalist Development* (1942); J. Robinson, *An Essay on Marxian Economics* (2. baskı, 1967) ve J. A. Schumpeter'in 3. bölümü *Ten Great Economists* kitabında yeniden basılan *Capitalism, Socialism and* Democracy (1942) çalışması. Bunlar dışında M. Desai, *Marxian Economics* (2. baskı, 1989); M. Howard ve J. King, *The Political Economy of Marx* (2. baskı, 1985); I. Steedman, *Marx After Sraffa* (1977) ve A. Brewer, *A Guide to Marx's Capital* (1984)'e değinilmelidir. Yine M. C. Howard ve J. E. King'in şaşırtıcı *History of Marxian Economics*, 2 cilt (1989, 1992) çalışması Marksistlerin eski askerler gibi hiç ölmediklerine bizi ikna eder.

Marx'ın iktisadi öngörülerinin ampirik açıdan performansını, *Marx and Modern Economic Analysis*, II, der. G. A. Caravele (1991) içinde yeniden basılan *Economic Theories, True or False?* (1990), 2. bölümde yeniden inceledim. Aynı konu hakkında farklı bakış açıları için F. Moseley ve B. Caldwell'in *Heteredox Economic Theories. True or False?* , der. F. Moseley (1995), 3. bölüme bakınız. *Classical and Marxian Political Economy: Essays in Honours of Ronald J. Meek*, der. I. Bradley ve M. Howard (1982) içinde bulunan "Another Look at the Labour Reduction Problem in Marx"ı da aldım. A. Brewer'ın "A Minor Post-Ricardian? Marx as an Economist", *HOPE*, Bahar 1993 benim zevkim açısından fazla olumsuz, ama yine de Marx'ın ana akım iktisat üzerindeki etkisinin neden çok kısıtlı olduğunu açıklamaya yönelik ilginç bir girişim. Emperyalizm konusu üzerine A. Nove, "Lenin as an Economist", *Lenin: The Man, The Theorist, The Leader,* der. L. Shapiro ve P. Reddaway (1967) içinde ve A. Brewer, *Marxist Theories of Imperialism. A Critical Survey* (1990, 2. baskı)'ya bakınız.

8. BÖLÜM
MARJİNAL DEVRİM

Carl Menger

MARJİNAL FAYDANIN DOĞUŞU: MUTLAKÇI BİR YORUM MU, RÖLATİVİST BİR YORUM MU?

"Marjinal devrim" ifadesi genellikle 1870'lerin başlarında Jevons, Menger ve Walras'ın neredeyse eş zamanlı, ama bütünüyle birbirinden bağımsız olarak azalan marjinal faydanın yeni tip bir statik mikroiktisadın yapıtaşı olduğunu keşfetmesine gönderme yapmak üzere kullanılmaktadır. Bu durum, deyim yerindeyse iktisadi düşünce tarihinde görülen çoklu keşiflerin en iyi örneklerinden bir tanesini teşkil eder ve bir tür açıklamaya muhtaçtır: Aşağı yukarı aynı dönemde, Manchester, Viyana ve Lozan gibi birbirinden büyük ölçüde farklı entelektüel ortamlar içerisinde çalışan üç kişinin aynı düşünceyi bulabilmiş olmalarına inanmak hayli zordur. Sorun şu ki, standart açıklamalardan hiçbiri ikna edici değildir. 1860'larda İngiltere, Avusturya ve İsviçre'nin iktisadi gelişmişlik düzeyleri öylesine farklıdır ki, üretimin yapısındaki veya toplumsal sınıflar arasındaki ilişkilerdeki değişimlere dayanan bütün gizli-Marksist açıklamalar saflık sınırlarımızı zorlamaktadır. Benzer şekilde İngiliz felsefesinin faydacı-ampirisist geleneği, Avusturya'daki yeni-Kantçı felsefi iklim ve İsviçre'nin Kartezyen felsefi iklimi arasında, iktisatta bir faydacılık devrimini kışkırtacak herhangi bir ortak unsur kesinlikle bulunmamaktaydı. İktisat politikasıyla ilgili konularda klasik düşünceyle bir süreklilik söz konusuydu ve Jevons ve Walras sık sık yaptıkları gibi politika sorunları üzerine yazdıklarında, yaptıkları pratik önerilerde ve değer kuramı hak-

kındaki görüşlerinde ya çok az ortak yön vardı ya da hiç yoktu. Kapitalist sistemi savunma "ihtiyacı" konusundaki iddia üzerinden bakılacak olursa, bu konuda klasik iktisadın eski ücretler-nüfus mekanizması veya marjinal faydaya hiçbir şey borçlu olmayan Bastiat'nın yazdıklarından daha uygun bir şey bulmak pek mümkün değil. Son olarak 1860'larda ne İngiltere'de ne de Kıta Avrupa'sında alternatif iktisadi modeller aranmasını teşvik edecek gerçek bir entelektüel krizden de söz edilemez; bunun ötesinde, 1860'dan sonra Almanya haricinde İngiltere'de de yeni taraftarlar toplayan tarihselcilik böyle bir alternatif model öne sürmekteydi. Kısacası marjinal faydanın eş zamanlı keşfi açıklanmaya muhtaçtır, ancak mevcut açıklamalardan hiçbiri tatmin edici değildir.

Belki de zorluk "marjinal devrim" fikrinin, "merkantilizm" ya da Keynes'in tanımladığı anlamda "klasik iktisat" kavramları gibi, kaçınılmaz olarak yapay tarihsel bilmecelerin ortaya çıkmasına neden olan iktisadi düşünce tarihinin bir çeşit rasyonel yeniden kurgulanışı olmasından kaynaklanmaktadır. Sorunun büyük bir kısmı budur, ama tamamı değil. Marjinal devrim diye adlandırılan olgu hakkındaki tartışma aslında birbirinden hayli farklı iki şeyi birbirine karıştırmaktadır: Devrimin, eğer bu bir devrimse, kökenlerinin açıklanması ve onun daha sonra zafere ulaşmasının açıklanması.

1 Yeni bir kopuş

Klasik iktisadın ana hatlarını anımsayalım. İster Smith'e, ister Ricardo'ya, isterse de John Stuart Mill'e bakalım; hepsinde iktisadi sorun özünde çoğaltılamaz toprakla çoğaltılabilir emek arasındaki karşıtlık üzerinden kavranmıştır; sermaye de emek altında, aynı şekilde çoğaltılabilir olan ara mallar şeklinde sınıflandırılmıştır. İktisadi analizin işlevi, emekgücünün niteliği ve niceliğindeki değişimlerin toplam hasılanın büyüme hızı üzerindeki etkilerini ortaya koymak şeklinde tanımlanmıştır. Hasılanın büyüme hızı sermayenin kâr oranının bir fonksiyonu olarak ele alındığından faktör fiyatları ve bölüşüm paylarındaki uzun dönemli eğilimler doğal olarak iktisadi sürecin temel unsurları olarak öne çıkmıştır. Vurgu, bir özel teşebbüs ekonomisi bağlamında sermaye birikimi ve iktisadi büyüme üzerine konmuştur. Klasik iktisatta serbest rekabet, daha ileri bir işbölümünü ortaya çıkartarak piyasanın alanını genişlettiği için arzu edilir bir süreç olarak görülmüştür: İktisadi refah fiziksel ifadeler üzerinden kavranmış ve kabaca hasıla hacmine orantılı bir olgu olarak ele alınmıştır.

Ancak 1870'den sonra iktisatçılar tipik bir biçimde, analiz sahasının dışındaki öğeler tarafından bağımsız olarak belirlenen bir üretim faktörleri

arzı varsaymaya başlamıştır. İktisadi sorunun özü, verili üretken hizmetlerin rakip kullanımlar arasında optimal –optimalden kasıt tüketicinin memnuniyetini azamileştirmektir– sonuçlar verecek bir biçimde tahsis edildiği koşulları araştırmaya dönüşmüştür. Bu, hem kaynakların niteliği ve niceliğindeki artışların hem de isteklerdeki dinamik genişlemenin etkilerinin, yani klasik iktisatçıların iktisadi refahtaki *olmazsa olmaz* gelişmeler diye gördükleri etkilerin, değerlendirmeye katılmasını dışlamıştır. İlk defa iktisat; gerçek anlamda, *belirlenmiş* amaçlarla, bu amaçlara ulaşmak doğrultusunda alternatif kullanımları olan *belirlenmiş* kıt araçlar arasındaki ilişkiyi inceleyen bir bilim haline gelmiştir. Klasik iktisadi kalkınma kuramı, öz itibarıyla statik bir çerçeve içerisinde genel denge kavramıyla ikame edilmiştir.

Bütün bunlar "yeni iktisadın" Malthusçu nüfus kuramı karşısındaki tavrında hoş bir biçimde göz önüne serilir. Marjinal analizin gelişmesiyle iktisatta Malthusçu kuram ortadan kalktı ama bu, iktisatçılar ona inanmayı bıraktıkları için gerçekleşmedi. Bu dönemin önde gelen şahsiyetlerinin büyük bölümü –Jevons, Marshall, Wicksteed, Walras, Wicksell ve J. B. Clark– Malthusçu kuramı genel olarak geçerli kabul etmiştir. Ancak yeni iktisatta nüfus artışı dışsal bir değişken olarak ele alınmıştır. Jevons'un dediği gibi, "iktisadın sorunu" şudur: "Çeşitli ihtiyaçları ve üretici güçleri olan, belli miktarda toprağa ve başka maddi kaynaklara sahip belirli bir nüfus söz konusuyken, ürünün faydasını maksimize edecek şekilde onların emeğinin istihdam edilmesi."

Verili araçların maksimum etkinlikle tahsis edilmesine yapılan vurgu Lozan ve Avusturya geleneklerinde Marshall'ın belirlediği İngiliz Ekolü'ne göre daha güçlüdür. Marshall iktisadı Mill'den öğrenmiş ve değerin "reel maliyet" kuramı üzerinden klasik düşünceyle bağını korumuştur. Ayrıca Marshall hiçbir zaman iktisadi zenginliğin, sermaye birikimi ve nüfus artışına dayandığı kadar kaynak tahsisinin etkinliğine dayanmadığını varsayan köklü klasik inanışı reddetmemiştir. Genel denge, durağan koşullar ve tam rekabetin kahramanca soyutlamalarından sakınarak, az çok rekabetçi koşullar altında genişleyen endüstrilerin uzun dönemli uyumuna vurgu yaparak belirli sektörlerin kısmi analizini yapmaya yönelmiştir. Ancak Marshall bile belirli bir piyasa ortamında kaynak tahsisini daha etkili kılan rekabetin işleyişine piyasa alanının kendisinin genişlemesinden daha fazla ilgi göstermiştir. Uzun döneme ilişkin kuramsallaştırmaları, en başta kendisinin kabul ettiği üzere, özü itibarıyla statiktir.

Yeni ekonomide marjda gerçekleştirilen ikame kavramının baskın rolü açık bir şekilde matematiksel akıl yürütmenin aniden ortaya çıkmasından

kaynaklanmıştır. Bir kez daha 1870'den sonra iktisatta matematiğe bu denli önemli bir rol kazandıran şey fayda kuramı değil, esas olarak marjinalizmdir. Daima faydanın öncelikli rolü konusunda ısrar etmiş olan Avusturyalıların matematik kullanımı konusunda tamamen masum olmaları bir rastlantı değildir: Ne Menger, ne Wieser, ne de Böhm-Bawerk herhangi bir yazısında esaslı bir cebire ya da geometrik formüllere başvurmuştur. Dahası da var: Avusturyalılar yöntemsel temelde matematiğin iktisadi analizin bir aracı olarak kullanılmasına karşılardı. Menger, 1884'te Walras'a yazdığı bir mektupta iktisatçının, değer, rant ve kâr gibi fenomenlerin niteliksel "özünü" kavramasında matematiğin ona hiçbir yardımı olmayacağını yazıyordu. Bu tutum, tüm iktisadi değişkenlerin karşılıklı ve eş zamanlı belirleniminin vurgulanmasından kaçınacak kadar ileri gitmiş olan Avusturyalı yazarlar açısından karakteristik olmayı sürdürmüştür.

Ancak bu istisnayla birlikte dönemin bütün büyük iktisatçıları matematik konusunda en azından orta düzeyde bir eğitime sahiplerdi. Bunlar içerisinde sadece Marshall ve Wicksell'in teknik olarak yetkin matematikçiler olduğu söylenebilirse de, Jevons, Marshall, Wicksteed, Wicksell ve Cassel yazınsal iktisatçılar diye adlandırılan kategorinin örnekleri arasında sayılırlar. Cournot, Walras, Edgeworth ve Pareto'nun ise matematiksel iktisatçılar olduğuna şüphe olmasa da burada da Walras'ın yalnızca bir matematikçinin içgüdülerine sahip olduğu, ama tekniklerini bilmediğini belirtmek yerinde olur. Ama yine de on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısının büyük iktisatçıları arasında sadece Clark ve Böhm-Bawerk'in matematik bilgisine başvurmadan iktisat kuramına temel katkılar yapmayı başarmış olmaları çarpıcı bir olgudur.

2 Maksimizasyon ilkesi

Bu dönemde iktisatçıların başvurdukları matematik, kalkulusla sınırlıydı. İktisadi fonksiyonlar daima türevi olan, sürekli fonksiyonlar olarak varsayılmıştı. Ancak altta yatan maksimizasyon ilkesi süreksiz fonksiyonlara da aynı ölçüde uygulanabilir bir ilkeydi. Genel ilke, belirli bir maksimandın ilişkili değerleri üzerinden bir dizi ulaşılabilir konumun sıralanmasıdır; optimum konum ise maksimanda mümkün olan en büyük değeri atayan konumdur. Maksimand ister fayda, ister kâr, isterse fiziksel ürün olsun, yapılan analiz formel anlamda aynı kalmaktadır. Marjinal analiz tam olarak sadece maksimand fonksiyonunun, maksimandda sürekli olduğu durumda uygulanabilir. Ancak süreksizlikler analizde esasa ilişkin olmayan, yalnızca formel bir güçlük yaratır. Bu anlamda kendi başına marjinal analiz ikinci planda bulunur; ilk planda bulunansa iktisadi davranışın kısıtlara tabi olan bir maksimizasyon davranışı olmasıdır.

Biraz daha açık olursak, ele aldığımız ilke marjinal değerleri eşitleme ilkesidir: Herhangi bir şeyin sabit bir miktarını birbirine rakip kullanımlar arasında paylaştırırken "etkin" tahsis, her payın aktarıldığı kullanımdan elde edilen kazancın en az o payı başka bir kullanıma aktarmamanın getirdiği zarar büyüklüğünde olması anlamına gelir. İster sabit bir geliri bir dizi tüketim malı arasında bölüştürmekten, ister sabit bir ödemeyi bir dizi üretim faktörü arasında paylaştırmaktan, isterse belirli bir zamanı çalışmakla aylaklık arasında bölüştürmekten bahsedelim ilke her zaman aynı kalır. Ayrıca bu örneklerin her birinde tahsis sorunu, yalnızca ve yalnızca mümkün olan bütün kullanımlar arasındaki tek bir kullanıma bir birim pay aktarma süreci giderek azalan bir getiri veriyorsa maksimum bir çözüme sahiptir. Hanehalkları kuramında tüketici, elindeki geliri her bir dolarlık satın almanın marjinal faydasının eşit olmasını sağlayacak şekilde harcadığında optimum bir durum söz konusu olur; azalan marjinal fayda "yasası" böyle bir optimumun bulunmasını garanti eder. Firma kuramında her bir dolarlık faktör alımının marjinal fiziksel ürününün eşitlenmesi ile optimum bir sonuç elde edilir: Burada azalan marjinal üretkenlik "yasası", azalan marjinal faydanın talep kuramında oynadığıyla aynı rolü oynar. Her iki örnek de yalnızca "eş marjinallik ilkesinin" özel uygulamalarıdır. Neoklasik iktisat bu ilkenin giderek genişleyen bağlamlar içerisinde, tam rekabetin belirli şartlar altında harcamaların ve kaynakların eş marjinal dağılımını sağlayacağının gösterimiyle birlikte açıklanmasından başka bir şey değildir.

Eş marjinallik ilkesinin yalnızca bölüştürülecek olan belirli niceliklerdeki para, kaynak ya da zamana atıfta bulunduğunu ve başlangıçta yapılan sabit bir pay dağıtıldığı varsayımı korunduğu ölçüde bir önem taşıdığını görmek güç değildir. Kendi dönemimiz göz önünde bulundurulacak olursa, artık maksimizasyon ilkesine dayalı olmayan bir iktisat türüne vakıf hale geldiğimizi söyleyebiliriz. Modern makroiktisatta bireysel tercihlerin toplulaştırılmış bir sonucunu belirli bir genel kurala göre, ille de bu genel kuralın neden işlediğini göstermek durumunda olmaksızın, ortaya koyabiliriz: Örneğin Keynes'in tüketim fonksiyonu bireysel maksimizasyon davranışı üzerine kurulmamıştır. Klasik iktisatta ise, analiz son kertede belirli bir anda kaynak tahsisini incelemek yerine bireylerin maksimize edici davranışlarına yönelse de, esas olarak birbirini takip eden denge durumlarının zamansal izleğine vurgu yapılır. Ancak iyi ya da kötü 1870-1914 arasında iktisat kuramı neredeyse tamamıyla, doğrudan eş marjinallik kuralı üzerine kurulmuş olan statik mikroiktisattan ibaretti.

3 Değer ve bölüşüm

Klasik iktisat ürün fiyatlarını üç üretim faktörünün "doğal" ödül oranlarından türetmiştir. Bunlar sırasıyla üç ayrı kuramla açıklanmıştır: Toprak rantları, tarımın marjinal maliyetlerinin üzerindeki bir diferansiyel artık olarak belirlenmiş, emeğe ödenen ücretlerin geçim araçlarını yeniden üretmenin uzun dönemli maliyetlerince tayin edilmiş ve sermaye üzerinden elde edilen kâr oranı da bir artık olarak ele alınmıştır. Yalnızca emekle ilgili olarak var olan bölüşüm sorunu, değer kuramının doğrudan uygulanmasıyla çözüme kavuşturulmuştur. Toprağın ve sermayenin değeri ise, ürünlerin nispi fiyatlarını ölçmek için kullanılan ilkelerden bir hayli farklı ilkelerle açıklanmak durumunda kalınmıştır.

"Yeni iktisatta" bölüşüm kuramı, genel değer kuramının bir boyutu olarak ele alınmıştır. Faktörler ödüllendirilir, çünkü tüketicilerin bu faktörlerle üretilebilecek olan ürünlere yönelik isteklerine kıyasla kıttırlar. Üretim ve bölüşüm süreci ancak tüketicilerin tercihlerini değiştirebildikleri ölçüde bir önem taşırlar. Faktörlere olan talep türetilmiş bir taleptir; faktör arzları ve teknik dönüşüm oranları veriyken üretken hizmetlerin fiyatları da tüketim mallarının fiyatları gibi tüketicilerin isteklerine göre belirlenir. Dolayısıyla her bir üretim faktörünün değerinin özel olarak analiz edilmesine gerek kalmaz. Klasik yazarların özel bir bölüşüm kuramı geliştirmiş olmaları, tam da bu dönemin yazarlarının onlara karşı yönelttikleri eleştirilerin odak noktasında durmaktadır.

Klasik iktisatçılar, sık sık nedensel anlamda bölüşüm sanki ürünlerin değerlerinin belirlenmesinden önce geliyormuşçasına yazmışlardır. İlk marjinalistler ve özellikle de Avusturya Okulu'nun üyeleri ise bu nedensellik sıralamasının tersine çevrilmesi gerektiğini, üretken faktörlerin elde ettikleri gelirlerin ürün piyasalarındaki fiyatların sonucu olduğunu ileri sürüyormuş gibi görünürler. Ama aslında hem ürün fiyatları hem de faktör fiyatları karşılıklı ve eşzamanlı olarak belirlenir. Yeni iktisadın esas iddiası Ricardocu iktisadın kesimlere ayrılmış yaklaşımını yerle bir etme iddiasıdır. Ricardo, Mill ve Marx bütün metalara sanki hepsi sabit maliyet koşulları altında sabit teknik katsayılarla üretiliyormuş gibi yaklaşmıştır. Ricardo, "Makineler" bölümünde faktör oranlarının değişkenliğini kabul etmiş, ancak bu itiraf klasik kuramın ana akımı içerisinde hiçbir zaman bir yer bulamamıştır. Buna karşın üretimin marjinal maliyetlerinin ortalama maliyetlerden sapma gösterdiği tarımsal mallar örneğinde bu genelleme feda edilmiştir. O halde klasik iktisatçılar iki değer kuramıyla çalışmaya zorlanmışlardır: Sınai malların fiyatı yalnızca arz koşullarına bağlıyken tarımsal malların fiyatları çıktı ölçeğine, dolayısıyla da talep yapısına göre

değişim göstermektedir. Bu, klasik bölüşüm kuramında telafi edilemez bir belirsizliğin ortaya çıkması anlamına gelmiştir: Ücret malları büyük ölçüde tarımın ürünlerinden oluştuğuna göre reel ücretler "ekim marjının" durumuna, dolayısıyla tarımda yatırımın nereye kadar yapıldığına bağlıdır.

Bu durumda klasik sistemde uzun dönemde ücretler sermaye birikiminin hangi hızla ilerlediğine, bu da talebin durumuna bağlıdır. Ancak Ricardo, hatta Marx, sermaye arzını, ücretler-nüfus mekanizmasına benzer bir şekilde asgari-varlık-sınırında bulunan bir kâr oranı tarafından belirlendiği varsayımıyla ele almaya eğilim göstermişlerdir. Bu asgari oranın üzerinde sermaye arzı, kâr oranının yatırım yapma gücü üzerindeki etkisi aracılığıyla bu orandaki bir artış tarafından özendirilir, bir düşüş tarafındansa kontrol edilir. Mill bu yaklaşım yerine sermaye arzının özendirici etkisi üzerinden kâr oranının bir fonksiyonu olduğunu ileri sürmüş, ancak bu da sermayenin uzun dönem arz fiyatının havada kalmasına neden olmuştur. Nihayetinde klasik iktisat sermaye arzını belirleyen koşulların kesin bir analizini sunmamış ve hiçbir zaman talebin durumuna arz koşulları ile paralel bir yer vermemiştir. Bu anlamda Ricardocu bölüşüm kuramı yalnızca genellikten yoksun olmakla kalmaz, kendi vaadini tutmayı da başaramaz.

Neoklasik kuram, hem faktör hem de ürün fiyatlarını tek bir ilke temelinde açıklayarak daha büyük bir genelliğe ve argüman tasarrufuna ulaşmıştır. Yeni kuram hem yeniden üretilebilir hem de yeniden üretilemez malları ve hem sabit hem de değişken maliyetleri kapsamı içerisine almıştır. Ricardo'nun diferansiyel rant kuramı bütün devrolunamayan kaynaklar için genellenirken, değerin "en az avantajlı koşullar" altında yapılan üretim tarafından belirlendiği esası da bütün fiyatların belirlenmesinin zemini haline getirilmiştir. Fakat daha fazla genellik, anlamı nadiren açık olan bir edinimdir. Yeni bir kuram eski kuramın bütün değişkenlerini içermiyorsa, genellik düzeyi ele alınan sorunun kendisine göre değişecektir. Neoklasik iktisat belirli açılardan klasik kurama göre daha kısıtlayıcıydı: Örneğin neoklasik iktisat emek arzını verili bir değişken olarak kabul etmekteydi. Ayrıca argümanları daha tasarruflu kullanmak konusundaki böbürlenmesi de daha sonraki on yıllar içerisinde tükendi. Böhm-Bawerk'in faiz kuramına katkısı, sermaye piyasasının, zamana bağlı iskonto çarpanının her yerde bulunması nedeniyle kendine özgü sorunlara sahip olduğu önermesine indirgenebilir. "Emeğin özgüllükleri" ise Marshall tarafından belirtilmiş ve tartışılmıştır. Her iki örnekte de çoğu ürün piyasasında mevcut olmayan özel öğeler faktör piyasalarının niteliklerini açıklamak üzere kanıt olarak gösterilmiştir. Kaynak arzı yapılan çözümlemenin hemen başında ortaya konulduğunda bu güçlükler önemli ölçüde ortadan kalkar. Ancak kısa dö-

nem analizi çerçevesinden ayrıldığımız ve sermaye birikimi ve nüfus artışı ile ilgili klasik soruları ele aldığımız anda yeni iktisadın bölüşüm kuramının değer kuramın özgül bir boyutundan başka bir şey olmadığı iddiasının sadece biçimsel bir önemi kalır. Pek de kibar olmayan bir eleştirmen, neoklasik iktisadın aslında daha büyük bir genellik düzeyine ulaştığını, ama bunu daha kolay sorular sorarak yaptığını pekâlâ söyleyebilir.

4 Marjinal fayda kuramının doğuşu

Yeni iktisadın başlıca özelliklerini betimledikten sonra artık marjinal devrimin kökenleri üzerine kısaca kafa yorabiliriz. Öne sürdüğümüz açıklamalar kabaca dört kategori içerisinde sınıflandırılabilir: (1) İktisat disiplini içerisinde özerk bir entelektüel gelişme; (2) felsefi akımların bir sonucu; (3) ekonomideki belli başlı kurumsal değişikliklerin bir ürünü; (4) sosyalizme, özellikle de Marksizme bir yanıt.

Bunları sırasıyla inceleyelim. İlki, tek başına en makul açıklamadır ve aslında yukarıda sıralananlar arasında en fazla savunulan görüştür. Bu açıklama 1850'lerde ve 1860'larda klasik iktisadın iflasına ve çözülmesine, Mill'in *İlkeler*'inde emek değer kuramının gerçek anlamda terk edilmiş olmasına ve özelde de ücret fonu öğretisine karşı saldırıya geçilmesine işaret eder. Thornton ve Longe emek piyasasında ters arz ve talep fonksiyonlarının ortaya çıkmasının olanaklılığına dikkat çekmiş, bu tartışmadan ilham alan Fleeming Jenkin bu tür arz ve talep eğrilerini 1870'de yayımlanan bir makalesinde çizmiştir –Cournot bunu 1838 gibi erken bir tarihte yapmış olsa da İngiltere'de neredeyse hiç bilinmemekteydi. Jevons 1860'dan itibaren kitabı üzerinde çalışmaktaydı ve marjinal fayda kuramını özetleyen "Politik İktisadın Genel Matematiksel Kuramının Kısa Özeti"ni 1862'de yayımlamıştı. 1850'ler Bentham'ın yazdıklarına dönük ilginin yeniden canlandığı yıllar oldu: Bentham'ın ayak izlerini takip eden Richard Jennings 1855'te azalan marjinal fayda ilkesini "algılardaki değişim yasası" şeklinde ortaya koymuş ve McLeod, 1858'de yaptığı sıfır ya da negatif değer tartışmasında Jevons'un külfet ve olumsuz fayda kavramının haberciliğini yapmıştı. Jevons'un, "sistemim az çok bilinçli bir şekilde geliştirilmişti" dediği yazarlar bunlardı.

İngiltere söz konusu olduğunda eski görüşlere karşı giderek artan tatminsizliğin itkisiyle gelişen, aynı soydan gelen bir fikirler kümesinin ortaya çıkışını tespit edebiliriz. Jevons'un kitabının pek de olumlu karşılanmamış olması bu yorumu desteklemektedir. Marjinal fayda öğretisi sürekli bir muhalefet karşısında yavaş yavaş yol almıştır; yeni ve eski yan yana var olmaya devam etmiştir. Marshall'ın *Sanayi İktisadı* (*Economics of In-*

dustry, 1879) "devrimin" etkisini göstermektedir ve Edgeworth'un *Matematiksel Medyumlar'ı* (*Mathematical Psychics*, 1881) yeni kuramın öte dünyalarına yapılan spekülatif bir gezintidir. Ancak Cairne'in *Ana İlkeler*'i (*Leading Principles,* 1874) ve Sidgwick'in *İlkeler*'i (*Principles,* 1883) tamamıyla eski kalıp içerisine dökülmüştü. 1870'lerde ve 1880'lerde İngiliz iktisatçılar arasındaki hakim görüş Tarihselci Okul'un görüşleriydi. İngiliz tarihselciliği, kökleri Carlyle ve Ruskin'in klasik politik iktisadın dar kapsamına yönelik protestolarına kadar giden yerelliğe özgü bir gelişim göstermişti. Yalnızca klasik iktisada karşı değil, her çeşit soyut iktisat kuramına da bir tepkiyi temsil ediyordu. Bu İngiliz *Methodenstreit*'ı[1] John Neville Keynes'in *Politik İktisadın Kapsamı ve Yöntemi* (*Scope and Method of Political Economy,* 1890) ve Marshall'ın *İlkeler*'indeki (1890) uzlaştırıcı yöntemsel duruşu ile çözüme kavuşturulmuş, bundan sonra yeni hareket başarılı bir biçimde klasik iktisadın izlerinin hakkından gelmiştir.

Marjinal devrime ilişkin bu "mutlakçı" açıklamanın sorunu onun Kıta Avrupası'na uygulanmasındaki zorluktur. Ne Menger ne de Walras, Jevons gibi marjinal fayda fikrinin ipuçlarını veren yazarlar tarafından güdülenmişti; Menger ve Walras, 1850'lerde ve 1860'larda İngiliz üniversitelerinde egemen olan gibi kökleri sağlam bir düşünce okuluna tepki de vermiyorlardı. Walras, Cournot ve Dupuit'ye dair yaptığı incelemeler ışığında babası Auguste Walras'ın düşüncelerinin üzerine bir şeyler inşa ediyordu. Menger ise on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılın Fransız ve Alman yazarlarından oluşan uzun bir listeye fayda kuramı konusunda paye veriyordu, ancak bu yazarlardan hiçbiri azalan marjinal fayda düşüncesiyle fiyatların belirlenmesi arasında bir bağlantı kurmuş değildi. Gossen'in azalan marjinal fayda yasasını açıkça formüle eden ve onu bireysel tüketim davranışlarına uygulayan olağanüstü kitabı *İnsan İlişkilerinin Yasaları* (*The Laws of Human Relations*, 1854) Menger'in dikkatinden kaçmıştı. Ama yine de arka planın ve geleneğin çeşitliliğine rağmen Menger ve Walras marjinal fayda düşüncesini neredeyse aynı zamanda keşfetmişlerdi. Bunun tamamıyla tesadüfi entelektüel güçlerin bir sonucu olduğuna inanmak güçtür.

Bu da bizi felsefede veya sosyal bilimlerde iktisadi davranış hakkında hipotez kurmanın bir aracı olarak içgözleme vurgu yapılmasını teşvik etmiş olabilecek genel bir hareketin aranmasına yönlendirir. Kimi yazarlar yüzyılın ortalarında bir yerde, Almanya'da başlayan ve Kıta'nın geri kalanına yayılan Kantçı felsefenin rönesansından ötürü hayretler içinde kalmıştır. "İçgözlem ve duyusal izlenimlere geri dönüş" bu felsefi yönelimin ana düsturuydu. Ancak Menger'in kendisinin böyle bir felsefe ile güdülen-

1 Yöntem tartışması (Ç. n.).

diğini gösteren hiçbir kanıt yoktur –Menger hayatı boyunca Aristotelesçi düşünce tarzları içinde debelenmeyi sürdürmüştür– ve Walras örneğinde ise çağın felsefi tartışmalarına karşı ısrarlı bir ilgisizliğin bütün işaretleri görülebilmektedir. Bir kez daha bu argümana yalnızca Britanya'daki sahne destek olmaktadır: 1850'lerde İngiltere'de hedonizm ciddi bir rağbet görmekteydi ve bu, Jevons'ın düşüncesinde boy atan etkilerden birisi olarak kayda geçirilmelidir.

Aynı doğrultudaki bir başka iddia da İngiltere'de fayda kuramının gecikmeli bir şekilde benimsenmesini, öznel değer kuramının Katolik kültürünün bir ürünü olması, emek değer kuramının ise doğal olarak dünyanın Protestanca bir algılanışından kaynaklanması temelinde açıklamaktadır. Protestanlık, işi ve çalışmayı teolojinin merkezine koyarken Katolik felsefenin çalışma ve para kazanma yerine, ılımlı bir biçimde hazzı övdüğü ileri sürülmüştür. Katolisizm Kıta'ya egemen olduğuna göre, fayda kuramının on sekizinci yüzyılda Fransız ve İtalyan kuramcılar arasında varlık göstermesine ve kuramın Büyük Britanya ve Almanya'da hayli gecikmiş olmasına bir açıklama getirmiş oluruz. Ancak bunun *marjinal fayda* kuramının Kıta Avrupası'nda ve İngiltere'deki yükselişini açıklamaya nasıl yardımcı olacağı pek açık değildir. Ayrıca bu yeni değer kuramının on dokuzuncu yüzyıldaki habercilerinin pek çoğu tarif edilen izleğe uymamaktadır: Lloyd, Longfield ve Senior Protestandılar ve Gossen azılı bir Katolisizm karşıtıydı.

Bu rölativist tezin yeni bir versiyonu Philip Mirowski'nin, marjinal devrimden itibaren bütün bir neoklasik iktisadın on dokuzuncu yüzyıl fiziğinin tüm asli niteliklerini ve özellikle de enerji fikri ve onunla ilişkili olan korunum yasalarını taklit etmeye çalışan bir iktisat yaratma girişimi; özetle "neoklasik iktisat kuramının sansürden geçirilmiş on dokuzuncu yüzyıl fiziği" olduğunu iddia ettiği tartışmalı çalışması *Işıktan Çok Isı*'da (*More Heat Than Light*, 1989) bulunabilir. Yeni termodinamik veya enerji bilimi tedrici olarak 1840'larda gelişmiş ve William Thomson (Lord Kelvin) gibi önde gelen bilim adamları tarafından cesurca 1855'te ilan edilmiştir. Mirowski, Jevons ve Walras'ın, daha sonra da Fisher, Pareto ve Edgeworth'un marjinal fayda kuramını kelimesi kelimesine enerji biliminin yalın bir taklidi olduğunu iddia etmektedir.

Marjinal devrimi başlatan üçlü erkin bütün üyelerinin enerji bilimini bilebilecekleri ve bunu yeni iktisatta taklit etmiş olabilecekleri kesinlikle doğrudur, ama ne yazık ki Mirowski bile Menger'in ne fizik bilgisine sahip olduğunu, ne de fiziğe bir ilgi duyduğunu teyit etmektedir; öte yandan Walras'ın genel denge kuramını Newtoncu mekanikle ilişkilendirmek

konusunda hevesli olduğu, ama fizikteki çağdaş gelişmelerin çok az farkında bulunduğu ve son olarak da Jevons'un enerji bilimi hakkında bilgi sahibi olduğu, fakat hiçbir şekilde fayda kavramını potansiyel enerjiyle analoji kurarak geliştirmediği görülmektedir. Ancak marjinalistlerin ikinci kuşağında yer alan Edgeworth, Fisher ve Pareto gibi önde gelen şahsiyetlerin yeni iktisatla yeni fizik arasında coşkulu kıyaslamalar yaptıkları ve özellikle de Fisher'ın fayda değer kuramının formel matematik açısından fizikteki enerji kuramına özdeş olduğunu ifade ettiği doğrudur. Öyle bile olsa Edgeworth, Fisher ve Pareto'nun söylemek istediklerinin veya kastettiklerinin incelenmekte olan neoklasik iktisadın ortaya çıkışı sorununu çözmek konusunda herhangi bir yararı olmaz.

Her halükarda Mirowsky tezi bir değerlendirme yapmaya pek müsaade etmeyecek ölçüde sert bir biçimde dile getirilmiştir. Mirowsky aslında neoklasik iktisadın kökenini çağdaş fiziği taklit etme girişimiyle açıklamaktadır ama aynı zamanda Jevons, Walras, hatta Fisher'ı ödünç aldıkları fiziği anlamamakla, ona dayandıklarını reddettiklerinde bile ondan uygun olmayan şeyler almakla suçlamış ve sadece Menger'in değil Marshall'ın da bu genel kurala istisna teşkil ettiklerini iddia etmiştir (Wicksell'i ise basitçe görmezden gelmiştir). O halde, gerçek tarihsel şahsiyetlerin yerini alan ideal tipler hakkında bir argümanla ve yirminci yüzyıl neoklasik iktisadının evrimi hakkında, sanki bu on dokuzuncu yüzyılda neoklasik iktisadın ortaya çıkışına uygulanabilirmiş gibi, sondan başa doğru yazılmış bir tezle karşı karşıyayız. Bu, "tarihsel yeniden yapılandırma" maskesi takmış "rasyonel yeniden yapılandırmanın" literatürde bulunabilecek en iyi örneği olmalı.

Bu da bizi marjinal fayda kuramının yükselişini on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında iktisadi ortamda yaşanan değişimlere bağlı olarak açıklama olasılığına getiriyor. Bu doğrultuda gerçekleştirilen cesurca bir çaba Bolşevik düşünürlerden en parlaklarından bir tanesi olan Nikolai Buharin'e aittir. Buharin, *Aylak Sınıfın İktisat Kuramı* (*Economic Theory of the Leisure Class*, 1927) başlığını taşıyan kitabında marjinal devrimi hayli sorgulanabilir iki varsayım temelinde "rölativist" bir çerçevede tanımlamaktadır: (1) "Tüketicinin psikolojisi rantiyenin karakteristik psikolojisidir" ve (2) marjinal fayda kuramı "üretim sürecinden dışlanmış bulunan burjuvazinin ideolojisidir". Herhangi bir amatör tarihçi bile bu argümandaki kusuru görebilir. Ama yine de bu argüman belirli bir güce sahiptir: Neoklasik iktisatta egemen form kapitalist değil tüketicidir; işveren artık sermayeyi yatıran kişiyle özdeşleştirilmez; yönetici, girişimci ve rantiye ayrı ayrı iktisadi aktörlere dönüşmüştür ve ticari tasarruflardan ziyade ki-

şisel tasarruflar yatırım fonlarının tipik kaynağı olarak kabul edilmektedir. Bütün bunlar iktisadi kurumların Smith ve Ricardo'nun yazdıklarında bulunabilecek olandan daha farklı kavranmasını içerir. Artık iktisadi büyüme doğal sayılmakta ve uzun dönemli durgunluk ya da teknolojik işsizlik sorunları iktisat yazınından çıkmaktadır. Yüzyılın ortalarında toplumun iktisadi yapısındaki değişimlerle, öznel değer üçlüsünün kuramsal yenilikleri arasındaki bağlantıyı görmek zor değildir. Buradaki zorluk bu bağlantıyı kurumsal değişimlere dair bireysel entelektüel farkındalık düzeyleri –bu Buharin'in yapmayı başaramadığı bir şeydir– ve aynı zamanda Avusturya, Fransa ve İngiltere'nin iktisadi yapılarındaki farklılıklar üzerinden somutlaştırmaktır.

Son olarak marjinal fayda kuramının burjuvazinin Marksizme yanıtından başka bir şey olmadığı argümanından söz edilmelidir. Bu bahiste her halükarda gayet kesin konuşmak mümkün. *Kapital*'in ilk cildi 1867'de çıktı; 1887'ye kadar da İngilizce'ye çevrilmedi. Jevons'un "İlan"ı 1862'de yazılmış ve 1863'te yayımlanmıştır; bu çalışmada Jevons'un marjinal fayda, hatta sermayenin marjinal üretkenliği kuramına bütünüyle sahip olduğu görülür. Marshall eserine 1867'de başlamıştır ve sisteminin ana hatları Jevons'un kitabına ilişkin 1872'de yazdığı değerlendirmede fark edilebilir durumdadır. Oluşum dönemlerinde ne Jevons, ne Marshall, ne Menger, ne de Walras, 1883'te dönemin büyük iktisadi yıkıcısı Henry George'un (3. bölüm, 11. kısma bakınız) gölgesinde sessiz sedasız ölen Marx'ı duymuşlardı. Daha sonra 1890'larda Marksizm, Avrupa emek hareketi içerisinde yayılınca Böhm-Bawerk, Wicksteed, Pareto ve Wieser yeni kuramı Marksist iktisada saldırmak üzere kullandılar (7. bölüm, 38. kısma bakınız). Ancak umut vaat eden bir düşünce çizgisini çağdaş rakiplerinin aleyhine çevirerek güçlendirme girişiminde doğal olmayan bir şey yoktur. Böhm-Bawerk'in eserinde Marksist sömürü kavramına alternatif bir çözüm getirmek üzere faiz kuramına az çok kasıtlı bir şekilde başvurduğu söylenebilir. Fakat bu marjinal iktisadın gelişimini ilgilendirir, doğuşunu değil. Yeni geleneğe bağlı ilk kuşak iktisatçıların bırakın Marksizmi, sosyalist düşünce üzerine bile herhangi bir bilgileri yoktu.

Marjinal fayda kuramı ideolojik açıdan nötrdü; şöyle ki marjinal fayda kuramı pratik sorunlara doğrudan bir atıf yapılmaksızın ortaya çıkmıştı ve sosyal ve politik meselelerde hemen hemen bütün konumlarla uyumluydu. Ancak Marksistler öznel değer üçlüsünün, kapitalizmi savunmak üzere meşum bir arzuyla harekete geçtiklerini iddia etmemiş, bundansa marjinal fayda kuramının doğal olarak şeylerin mevcut hallerine duyulan inancı desteklediğini, her an statükoyu savunmak üzere kullanıma hazır bulundu-

ğunu ileri sürmüşlerdir. Aslında klasik iktisat özel mülkiyeti savunmanın daha iyi bir aracıdır. İş çevrelerinin çıkarları açısından klasik ücret fonu öğretisinden daha makul bir argüman bulmak zor olacaktır. Fayda ve olumsuz fayda nomenklatürü ise hemen bir serbest girişim sisteminin kaynakların istekleri, topluma fayda yönünden en büyük artığı temin edecek biçimde karşılamak üzere kullanılmasını sağlayıp sağlayamayacağı sorusunun sorulmasına neden olur. Gerek Jevons'un, gerekse Walras'ın tam rekabetin toplumun bütün üyelerinin azami ölçüde tatminini sağladığını gösterdiklerini düşündükleri doğrudur. Ancak bu özürcü yaklaşım, fayda geleneği içerisinde yer alan ikinci kuşak iktisatçılar tarafından açıkça mahkum edilmiştir. Aslında fayda kuramının nahoş taraflarından bir tanesi, yalnızca eşitlikçi bir gelir dağılımının azami tatmin sağlayabileceğine ilişkin iması olarak görünmüştür. 1870'den sonra çoğu yazar gelir dağılımında var olan eşitsizliklere karşı aşırı ölçüde eleştireldi ve fayda kuramını bu eleştirel dünya görüşünü tahkim etmek için kullanmakta tereddüt etmiyorlardı.

Genel olarak ana akım neoklasik iktisat içerisinde yer alan iktisatçıların siyasi tutumları konusunda büyük farklılılar olduğunu görürüz. Marshallcı gelenek, refah devletinin gerçek anlamda ayrıntılı bir planı olan Pigou'nun *Zenginlik ve Refah*'ına (*Wealth and Welfare,* 1912) yol açmıştır. Fabianlar, *Fabian Denemeler*'de (*Fabian Esssays,* 1889) piyasa mekanizmasının sistematik eşitsizliklerini ortaya koymak üzere fayda kuramını benimsemişlerdir. Lozan Okulu'nda da reformcu öğe aynı ölçüde güçlüdür: Walras bir toprak reformcusuydu ve Pareto da giderek kurumsal devlet düşüncesine sempati beslemeye başlamıştı. Belirgin bir biçimde muhafazakar olan, sosyalizme karşı saldırılara girişen ve laissez-faire taraftarlığına soyunan ise Avusturya Okulu'ydu. Tıpkı müdahalecilik ve Marksizme karşı bıkkın bir tutum içinde olunmasının Cambridge iktisatçılarının özelliği olması gibi, Viyana seminerlerinde yetişen iktisatçıların özelliği de radikal siyasetten uzak durmalarıydı. Ancak modern iktisadın kapitalizme dair özürcülük yapmak dışında bir *raison d'être*'nin[2] olmadığı düşüncesi fazlasıyla zorlamadır.

5 Çoklu bir keşif mi?

Şimdi de marjinal faydanın Jevons, Menger ve Walras tarafından keşfedilmesinin gerçekten de terime Robert Merton'un yüklediği anlamda "çoklu" bir keşif olup olmadığı sorusunu soralım. Merton, bilim tarihinde yapılan yüzlerce çoklu keşfe dair kapsamlı bir inceleme yaptıktan sonra "bütün bilimsel keşiflerin esasen, görünüşte tekli olanlar da dahil, çoklu ol-

2 Varlık nedeninin (Ç. n.).

duğu" sonucuna varmıştır. Bir bilim profesyonelleştikten sonra, diye ileri sürer Merton, aynı keşifler birbirinden bağımsız olarak birkaç araştırmacı tarafından birden yapılır ve bu nedenle geçmişe bakıldığına "tekli" gibi görünenler de dahil, bütün atılımlar aslında "engellenmiş çoklu atılımlardır". Bir "çoklu" tipik olarak on ya da daha az yıl içerisinde ortaya çıksa da "eşzamanlı" diye adlandırılan bir keşfin daha uzun zaman aldığı örnekler olabilir; artarda gelen keşifler gerçekten benzer olduğu takdirde bunlar bile "çoklu" olarak değerlendirilirler. "Çoklu" kavramının, özellikle de doğa bilimlerine göre profesyonelleşmenin daha az olduğu alanlarda yorumlanmasının hiç de kolay olmadığını belirtmek üzere yeterince şey söyledik. Ancak argümanın özü, "olgunlaşmış bir bilimin" bir sonraki ileriye sıçramayı gerçekleştirmek üzere birikimli, sürekli bir ilerleme göstermesinin, bütünüyle kaçınılmaz olmasa bile, en azından hayli öngörülebilir olması gibi görünmektedir.

Artık Jevons, Menger ve Walras hakkında sorduğumuz soruyu başka bir şekilde ifade edebiliriz: 1860'larda iktisat biliminin durumu marjinal fayda ilkesini tamamen öngörülebilir bir fenomen haline mi getirmişti; bu durumda bu üç kişinin onu birbirlerinden bağımsız ve eşzamanlı keşfetmesi şaşırtıcı değil miydi? Bu soruya verilecek yanıt kuşkusuz olumsuz olmalıdır.

İlk olarak 1860'larda sanki tüm dünyadaki iktisatçılar arasında ortak bir miras varmış, aynı eserleri inceliyorlarmış, aynı dergileri okuyorlarmış ve benzer sorunları çözümlemek amacıyla ortak araçlar kullanıyorlarmış gibi *tek bir* iktisat biliminin olduğunu söylemek hayli zordur. Jevons'un *Kuram*'ında (*Theory*, 1871), Menger'in *Grundsätze*'sinde (1871) ve Walras'ın *Öğeler*'inde (1874) alıntılanan otoritelere şöyle bir bakıldığında o dönemde üç ya da dört değilse bile en az iki iktisat biliminin var olduğu görülecektir. Jevons, Mill'in etkisiyle mücadele etmiş olmasına karşın, Alman iktisatçılar bilindik şekliyle *Smithianismus*'u ve Ricardoculuğun bütün biçimlerini uzun süre önce reddetmiş, İsviçreli veya Fransız iktisatçılar da kendi paylarına hiçbir zaman klasik İngiliz politik iktisadına ya da Alman tarihselci okulunun şiarlarına pek ilgi göstermemişlerdi. 1890'lara kadar farklı ülkelerdeki iktisatçılar arasındaki iletişim eksikliğinin, özellikle de İngiliz iktisadının yalıtılmışlığının en iyi örneği, bilhassa iktisat söz konusu olduğunda bir kitap kurdu olan Jevons'un 1882'de öldüğünde, Menger adlı bir adamın bir gün kendi *Politik İktisat Kuramı*'na (*Theory of Political Economy*) benzetilecek bir kitap yazdığının farkında bile olmamasıdır. İkincisi iktisat biliminin yüzyılın ortalarında bir yerde kararlı bir biçimde marjinal faydaya doğru yönelmiş olduğu düşüncesi basitçe

bu olgunun ortaya çıkmasından sonra yapılan bir akılcılaştırma işlemidir. Şüphesiz 1860'ların İngiliz klasik iktisadının bir sonraki adımının ya Ricardocu rant kuramındaki marjinal kavramının bütün üretim faktörlerine genellenmesi, yani faktör fiyatlarının belirlenmesinde marjinal üretkenlik kuramına geçiş anlamında bir sıçrama yaşanması ya da Ricardocu değer kuramının doğrusal girdi-çıktı analizi gibi bir şeye dönüştürülmesi olması akla yatkındır.

Peki, marjinal faydanın 1870'lerde keşfedilmediği, yalnızca yeniden keşfedildiğini öne süren karşı argüman hakkında ne söyleyebiliriz? Lloyd ve Longfield toplam ve marjinal fayda arasındaki ayrımı 1834'te geliştirmiş, onları Senior takip etmişti –on sekizinci yüzyılda yazan Bernoulli'yi bir "aykırı gözlem" olarak dışarıda bırakabiliriz. Eğer Jevons, Menger ve Walras bir "çoklu" teşkil etmiyorlarsa, belki de Lloyd, Longfield ve Senior bu unvanı hak ediyorlardır. Fakat Lloyd, Longfield ve Senior marjinal faydaya çok az başvurmuş, dolayısıyla yalnızca Whitehead'in "önemi olan bir şey mutlaka onu keşfetmemiş birileri tarafından daha önceden söylenmiştir" vecizesine bir örnek oluşturmuşlardır. Aynı itiraz, her biri marjinal faydayı yeniden keşfetmekle kalmayıp onu tüketici davranışlarını analiz etmek üzere de kullanmış olan Dupuit (1844), Gossen (1854) ve Jennings (1855) için geçerli değildir; dahası Gossen bunu Jevons ve Walras'ın özgüvenini ve devrimci hevesini aratmayan bir güven ve hevesle de yapmıştır. Buna karşın Jevons, Menger ve Walras için dile getirilen argümanın aynısı bu kez Dupuit, Gossen ve Jennings için geçerli olmaktadır: Aşağı yukarı aynı zamanda azalan marjinal fayda yasasını keşfettiler, ama bunu tamamıyla farklı entelektüel basınçlara karşı bir tepki olarak ve benzer iktisadi düşüncelerden oluşan bir mirasa dayanmadan yaptılar.

Artık elimizde hepsi de 1834 ile 1874 arasında marjinal fayda düşüncesini yakalamış olan, dördü ise bunu yeni bir iktisadın üzerinde gelişebileceği birikim olarak görmüş olan üç adet üçlü, toplamda dokuz iktisatçı bulunuyor. Bunun Mertoncu bir "çoklu" oluşturduğunu yadsıyacak olursak kılı kırk yarmış olmaz mıyız?

Bu ikilemden nasıl kurtulabileceğimiz açık. Merton'un kendisinin yaptığı, birbirinden zamansal açıdan çok uzak keşiflerin bile gerçekten aynı fenomeni içermesi halinde "eşzamanlı" kabul edilmesi uyarısını anımsayalım. Bu durumda marjinal faydanın 1834 ile 1874 arasında farklı ülkelerde birbirinden bağımsız olarak tekrar tekrar keşfedilmiş olması gerçeğinden hareketle iç mantığı gereği eninde sonunda fayda kuramının araçlarıyla tüketici talebinin keşfine ulaşan dünyanın dört bir yanından iktisatçıların hepsinin benimsediği bir iktisadi fikirler nüvesi olması gerektiğini çıkar-

tabiliriz. Başka bir deyişle, tersinden gitmek yerine, bilimin durumunu bir çoklunun varlığından çıkarsayabiliriz. Ancak bu çoklular kuramını en çekici özelliklerinden bir tanesinden, yani bir bilimin gelişiminin bir ölçüde öngörülebilir olduğu düşüncesinden yoksun bırakır. Merton'un argümanını birçok istisnayla birlikte tümevarımsal bir genellemeden daha fazlasını sunan bir argüman olarak ciddiye alacak olursak bu dokuz ismin dahi bir "çoklu" olduğunu yadsımamız gerekir. Bu nokta son derece basittir: Bilim adamları arasındaki iletişim tam olsaydı bütün çokluların önü kesilmiş olurdu ve yalnızca teklileri gözlemliyor olurduk; spektrumun diğer ucunda ise şu vardır: bilim adamları arasında hiçbir iletişim olmasaydı çoklular zaman zaman aynı yere iki kere yıldırım düşmesinin taşıdığı kadar önem taşırdı. Çoklular ancak belirli bir disiplinin icracıları arasında yoğun, ama tam olmayan bir iletişim varsa ilginç fenomenlerdir.

Klasik iktisadın bir talep kuramı olmadığı ve fiyatların belirlenmesine ilişkin kuramının da, inceleyeni eninde sonunda özellikle asimetrik olması nedeniyle şaşırtacağı doğrudur. Fakat Cournot örneğinin göstereceği gibi bu kusuru fayda ile ilgili değerlendirmeleri devreye sokmadan gidermek tamamen olanaklıdır. Marjinal faydanın on dokuzuncu yüzyıl boyunca "ortalıkta dolaştığı" ve aşağı yukarı her on yılda bir yeniden ortaya çıktığı da doğrudur: 1834'te Lloyd ve Longfield'le, 1844'te Dupuit ile, 1854'te Gossen'le, 1855'te Jennings'le, 1862'de Jevons'la, 1871'de Menger'le ve 1874'te de Walras'la... Ancak bu marjinal fayda iktisadının bir açıdan kaçınılmaz olduğunu söylemek anlamına gelmez. Aynı şekilde 1930'larda makroiktisadın ortaya çıkışının İsveçli iktisatçılar 1920'lerde Robertson ve Keynes'le aynı doğrultuda düşünmüş oldukları için kaçınılmaz olduğunu da söyleyebiliriz. *Post hoc ergo propter hoc*[3] düşünce tarihinde mütemadiyen ortaya çıkan, baştan çıkarıcı bir önermedir.

6 Bir devrim ne zaman Devrim olur?

"Marjinal devrim" Sanayi Devrimi gibi onu yaşayanların farkına varmadıkları bir şeydi. Devrimi yaklaşık 1871'e yerleştiren ve Jevons, Menger ve Walras isimlerini öz itibarıyla aynı şeyi yazmış oldukları için birbirine bağlayan günümüzün standart versiyonu ilk olarak 1886'da Walras tarafından ilan edilmiş, ancak bir süre marjinal fayda kuramına ilişkin Avusturyalıların yaptığı açıklamalarda Walras'ın kendisine yüklediği öncülük iddiası kabul edilmemiştir. 1870'le 1890 yılları arasında basılan çoğu ikti-

3 Latince "bundan sonra, dolayısıyla buna göre" anlamına gelen mantıksal önerme. Olayların gelişim sırasının, aralarında bir nedensellik bağlantısı olduğunu gösterdiğini ima eden mantıksal yanılgı (Ç. n.).

sadi düşünce tarihi kitabında marjinal faydadan söz edilmez bile ve yüzyıl değişmeden önce hiçbir iktisadi düşünce tarihi kitabında kuram hakkında tam bir değerlendirme bulunmaz. Burada olay gerçekleştikten bir kuşaktan fazla geçtikten sonrasına kadar genel olarak gerçekleştiği kabul edilmemiş bir devrim söz konusudur.

Değerin marjinal fayda kuramının fazlasıyla gecikmeli bir şekilde kabul edilmiş olması –bu, kuramın tarihinin akılcı bir tarihsel değerlendirmesinin yapılmamasıyla birlikte seyretmiştir– aslında bu kuramın mantıksal olarak klasik iktisattan türetilmemiş bir anomali olduğunun en iyi göstergelerinden birisidir. Başka bir deyişle bu durum on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinin iktisat tarihinde, Thomas Kuhn'un söyleyişiyle, iktisatçıların çalışmalarına kılavuzluk etmesi için yeni bir "paradigma" benimsedikleri devrimci dönemlerden bir tanesi olduğunu düşündürmektedir.

Ne yazık ki Jevons, Menger ve Walras'ın ortaya attığı bu yeni paradigmanın ne olduğu konusunda sağlam bir uzlaşma bulunmaz. Bu yeni paradigma arz yerine talebe, üretim maliyetleri yerine faydaya yapılan yeni bir vurgu muydu? Geçmişin nesnel emek-maliyetlerine dayanan kuramlarının yerine geçecek öznel bir değer kuramı gibi hayli iddialı bir şey miydi? Yoksa maksimizasyon ilkesinin iktisadi işletmelerden hanehalklarına genişletilmesiyle girişimciyi değil tüketiciyi rasyonel davranışın simgesi haline getirme girişimi miydi? Ya da tüketici dengesinin koşulu olarak marjinal faydaların fiyatlarla orantılı olmasını ifade eden eşmarjinallik ilkesi miydi? Yoksa Schumpeter'in söylemekten hoşlandığı gibi bu paradigma basitçe genel denge analizinin açık veya örtülü keşfi miydi? Ya da son olarak, bu paradigma kısıtlı maksimizasyonun ilk defa bilinçli bir şekilde bütün iktisadi akıl yürütmenin bir arketipi olarak kavranmış olması mıydı? Bu versiyonlardan hangisini benimsersek benimseyelim Jevons, Menger ve Walras'ın gerçekten de aynı paradigmayı meşgul oldukları tezini desteklemek güçtür.

Menger her açıdan tuhaf bir adamdı: Jevons ve Walras'ın aksine bir devrimci olduğunun bilincinde değildi; matematiksel formülasyonlardan, dolayısıyla da uçdeğer problemlerinin saf mantığından uzak duruyordu; "Gossen'in ikinci yasası"nı sırf sözcüklerle dile getirmiş ve ona kesinlikle vurgu yapmamıştı (aşağıya bakınız); maliyete dayalı değer kuramlarını reddetmiş, ama diğer yandan fiyatların belirlenmesi ile ilgili bütün kati kuramlar karşısında derin bir şüphe beslemiş ve süreksizliklerin, belirsizliklerin ve piyasa fiyatı etrafında dönen pazarlıkların altını çizmişti. Başka bir ifadeyle Jevons ve Walras'ı Menger'den ziyade Gossen'le eşleştirmek için söylenebilecek çok daha fazla şey vardır ve standart versiyonun ortaya

çıkmasının sebebi, Menger'in takipçileri olan ve her ikisi de mesleği Avusturya iktisadının farklılaşmış bir ürün olduğuna ikna etmeye kararlı Wieser ve Böhm-Bawerk'in sürekli olarak Menger'in adını zikretmiş olmalarıydı. Benzer şekilde trampa değişimini tam olarak formüle etmiş, "Gossen'in ikinci yasasını" matematiksel olarak açık seçik bir biçimde ifade etmiş, kısa dönemli emek arzının yapısı üzerine bir kuram geliştirmiş ve yeni türde bir fayda iktisadı üzerine büyük ama tamamlanmamış sözler vermiş (aşağıya bakınız) Jevons'la, fayda yapılarından talep eğrilerini türetmiş, marjinal üretkenlik üzerine değerlendirmelerden arz eğrilerini türetmek için çalışmış, piyasada fiyatların belirlenmesi konusunda bir kuram geliştirmeye uğraşmış ve bütün öğeleri bir genel denge çerçevesinde bir araya getirmiş olan Walras arasında fazla bir ortaklık görmek geriye dönük bir okuma yapmayı gerektirir.

Bu sorunun bütünü, tarihin kuruculara çizdiği ironik yazgıyla daha da zor bir hal almaktadır. En nihayetinde, Hutchison'un dediği gibi, marjinal faydada önemli olan isimden ziyade sıfattı. Fayda kuramı tedrici olarak bütün keskinliğinden mahrum bırakılmış ve önce kardinal faydadan ordinal faydaya, sonra da ordinal faydadan "açıklanmış tercihlere" indirgenmişti; değerin maliyet kuramlarının yanlış oldukları değil, sadece özgül durumlarda geçerli oldukları gösterilmişti ve genel denge 1900'e gelindiğinde gerçek anlamda yok olmuştu ve ancak 1930'larda "herkesin iktisadı" biçiminde Hicks ve Samuelson tarafından yeniden canlandırılacaktı. 1871'de hiç kimsenin marjinal fayda iktisadının Paretocu refah iktisadıyla sokulacağı ızdırap verici maliyet-yarar analizi ve dinamik programlama yolunu öngörmüş olması mümkün mü? "Marjinal fayda devriminden" değil "marjinal devrimden" boş yere söz etmiyoruz; ancak iktisadi uslamlamanın bir paradigması olarak marjinalizm bir yirminci yüzyıl icadıdır; Ricardo'da da en az Jevons veya Walras kadar marjinalizm vardır ama başka şeylere uygulanmıştır.

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğini iktisatçıların yeni bir "paradigma" geliştirdikleri bir dönem olarak tarif edecek olursak, bu paradigmanın tek savunulabilir tanımı, üretken kaynakların nitelik ve niceliklerinin zaman içinde değişmesine ilişkin bütün sorunlar büyük ölçüde ya da tamamen bir kenara bırakılarak, sabit bir üretim faktörü arzı altında fiyatların ve kaynak tahsisinin belirlenmesinin iktisadi sorunun *kendisi* olmasıdır. Bu yeni paradigmaya geçişi ister "devrim" olarak niteleyelim ister nitelemeyelim, tamamlanmasının yirmi-otuz yıl almış olması ve belli açılardan da halen devam ediyor oluşu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda bu sadece bir sözcük seçimi meselesi olmaktadır. Jevons, Menger ve Wal-

ras iktisadi sorunlara bakmanın bu yeni yolunun kurucuları değildirler; onlar bu vurgu kaymasının ilk aşamalarındaki önemli işaret fişekleridir. Bu iktisatçıların aşağı yukarı aynı dönemde eserlerinin yayımlanmış olması tamamıyla tesadüftür, çünkü soruna ilişkin düşünceleri aslında on yılı aşkın bir zamanla birbirinden ayrılmıştır. Sırf biyografik veriler bile neden Jevons ve Walras (ve Gossen) fikirlerinin orijinalliği konusunda ısrar ederken Menger'in (ve Lloyd ve Longfield ve Jennings'in) böyle bir ısrarının olmadığını açıklamaya yeter. O halde 1870'lerdeki Marjinal Devrim'in kökenlerini açıklamaya çalışmak başarısızlığa mahkumdur: O bir marjinal *fayda* devrimi değildi; o ani bir değişim değil, yavaş yavaş gerçekleşen bir dönüşümdü ve 1870'lerde gerçekleşmedi. Bütün bunlara karşın, her ne kadar yavaş gelişmiş olsa da iktisadi düşünce tarihinde bir kopuşu ifade etti.

7 Ağır ve çetin mücadele

Jevons, Menger ve Walras'ın hepsinin de eserlerini üç yıllık bir zaman dilimi içinde yayımlamış olmaları gerçeği bir rastlantı olmanın yanında önemsiz bir rastlantı da değildi; bu durum marjinal fayda iktisadının kabul edilirliğini ya da her halükarda onun erken bir kabul görmesi ihtimalini artırdı. Ancak yine de yeni iktisat, üç kurucusunun da davalarını ikna edici bir biçimde savunan ve fikirlerini ileri sürmek konusunda elinden geleni yapan, sağlam bir itibara sahip akademik iktisatçılar olmalarına karşın en az bir kuşak boyunca ilerleme kaydedemedi. O halde tarihsel sorun marjinal kavramının hangi anda fayda kuramına uygulandığı değil, marjinal fayda iktisadının gecikerek gelen zaferidir.

Tarihçilerin, temelde bilim adamlarının tahmin yürütmeleriyle aynı biçimde "bugüne ait bilgilerle geçmişi tahmin ettikleri" konusunda ısrar etmediğimiz takdirde bu zor bir sorun olmaktan çıkar. Tarihçilerin yaptığı, geçmişteki olayları anlaşılabilir kılmaktır –açıklamaktan ziyade aydınlatırlar–dolayısıyla yaptıkları işin doğasında *A, B*'ye neden mi oldu yoksa yalnızca *B*'yle ilişkili miydi gibi kesin sorular bulunmaz. O halde marjinal fayda iktisadının yaygınlık kazanmasının, ortaya çıkışından bağımsız olarak, içsel etmenlerden mi yoksa dışsal etmenlerden mi kaynaklandığını tartışmanın bir yararı olmayacaktır. İktisat tam olarak bu dönemde kendi dernek ve dergilerinden oluşan şebekesiyle profesyonel bir disiplin olarak ortaya çıkmış, geçmişin hevesli amatörü yerini ilk kez bu dönemde "iktisatçı" unvanıyla hayatını kazanan uzmana bırakmaya başlamıştır. Profesyonelleşmiş bir bilim ister istemez kendi itkisini yaratır; dışsal olaylar "kabuk" üzerinde bir etkide bulunurlar, ancak "çekirdeğe" ulaşamazlar.

Ancak 1870'te ya da 1880'de, hatta 1890'da bile kabuk ve çekirdek halen birbirleriyle fazlasıyla iç içe bulunuyordu. İktisat, on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde profesyonelleşiyor olsa da bütünüyle profesyonelleşmiş bir alan olması için daha çok mesafe kat etmesi gerekiyordu.

Dolayısıyla marjinal devrimin uzun süren çetin mücadelesini tek bir nedene bağlayan hiçbir açıklama bu devrimin hakkını veremez. 1870'lerin ve 1880'lerin bilimsel eserleri okunduğunda klasik iktisadın emek değer kuramı, paranın miktar kuramı, Ricardocu diferansiyel rant kuramı vb. gibi temel öğretileri karşısında takınılan tutumların şaşırtıcı çeşitliliğini gören herkes hayrete düşecektir. Jevons, Menger ve Walras'ın her biri kendi adlarına asgari sayıda varsayımdan mümkün olan en genel sonuçları çıkarmak üzere tarihsel ve kurumsal düşüncelerden soyutlanmış bir yaklaşımın yöntemsel avantajlarına vurgu yapmıştır. Ancak bu tür düşünceler, henüz titizlikten ziyade anlamlılığı önemseyen dönemin iktisatçılarına pek az şey ifade etmekteydi. Uygulamalı sorunlar göz önünde bulundurulduğu ölçüde marjinal fayda, daha önce de belirttiğimiz gibi, büyük ölçüde konuyla ilintisizdir; kritik 1880'li yıllarda çoğu iktisatçıyı kaygılandırmış olan yöntemsel sorun ise tümevarım-tümden gelim karşıtlığı, olguların toplanması ile model kurma arasındaki çelişki, idi. Tarihselci bir önyargının söz konusu olduğu her yerde –İngiltere'de bu gayet yaygındı– marjinal fayda iktisadı İngiliz klasik politik iktisadıyla beraber, aşırı ölçüde soyut ve insan davranışı hakkında inandırıcı olmayan varsayımlarla yüklü oldukları gerekçesiyle bir kenara atılıyordu. Jevons ve Walras'ın kendilerini matematiksel olarak ifade etmeyi seçmiş olmaları gerçeği, fikirlerine karşı geliştirilen direncin artmasında kuşkusuz etkili olmuştur; toplumsal fenomenleri matematiksel denklemlere indirgeme düşüncesi, on dokuzuncu yüzyıldaki okurlar açısından halen yeni ve son derece rahatsız ediciydi. 1880'ler ve 1890'larda Marksizm ve Fabianizmin yükselişi öznel değer kuramını toplumsal ve politik açıdan güncel hale getirdi; yeni iktisat Marx'a ve Henry George'a karşı etkili bir entelektüel cephane sundukça, değer kuramının aslında önemli olmadığı görüşünün sürdürülmesi giderek daha da zorlaştı. Ayrıca 1890'larda marjinal faydaya marjinal üretkenlik kavramının eklenmesiyle yeni iktisat bölüşüm sorunuyla ilişkilendi ki, bu durum, Jevons, Menger ve Walras'ın fikirleriyle Smith, Ricardo ve Mill'in fikirleri arasında mantıksal bir çelişki olduğunun yadsınmasını tam anlamıyla imkansız hale getirdi. Marshall 1891'de marjinal fayda iktisadıyla klasik iktisat arasında, yeni düşüncelerin daha geniş bir bağlam içerisinde bir araya getirilebileceğini göstererek onları daha kabul edilebilir kılan bir uzlaşma sağladı. Ancak bu geç evrede dahi Marshallcı entegrasyon Kıta Avrupası'nda hemen kabul görmedi ve birbirine kenetlenmiş üç "devrim" –İngiltere ve Amerika'daki

marjinal fayda devrimi, Avusturya'daki sübjektivist devrim ve İsviçre ve İtalya'daki genel denge devrimi– yirminci yüzyıla değin sarktı.

JEVONS

Öznel değer üçlüsünün bireysel katkılarını ayrıntılı bir şekilde ele almak için yerimiz yeterli değil. Walras'ı daha sonra daha ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğiz (13. bölüme bakınız). Walras, eserleri ikinci kuşak marjinal fayda kuramcıları tarafından aşılmış olan Jevons ve Menger'le aynı zeminde yer almaz. Ancak öncüler hakkında genel bir fikir vermek ve sırf Marshall gibi birisi tarafından Jevons'un yeni bir iktisat vaadini karşılamak üzere yapılması gereken nelerin kaldığını göstermek amacıyla Jevons'un yazdıkları üzerinde biraz zaman harcayacağız.

Jevons bir dizi öncüye borçlu olmasına karşın onlardan öğrenebileceği her şeyi öğrenmiş değildi. Örneğin Jenkin'in sendikalar hakkındaki makalesinin 1870'de basılmış olmasına ve bu makalede negatif eğimli talep ve pozitif eğimli arz yapılarını göstermek üzere grafik araçlar kullanılmış olmasına rağmen Jevons hiçbir zaman (buğday fiyatı ile piyasadaki buğday talebi arasında zıt yönlü bir ampirik ilişki kurmuş olmasına karşın) hakiki bir talep eğrisi çizmemiştir. Benzer şekilde, Jevons iktisadı matematiksel olarak inceleme düşüncesini, modern firma kuramına yakınsayan İngilizce'deki ilk kitap olan Lardner'ın *Demiryolu Ekonomisi*'nden (*Railway* Economy, 1850) aldığını söylemiş olması rağmen bir firma kuramı da geliştirmemiştir. Lardner toplam maliyet ve toplam gelir fonksiyonlarını çizmiş ve kârın her iki fonksiyonun teğetlerinin birbirlerine paralel oldukları, yani bugün marjinal maliyetle marjinal gelirin eşit olduğu noktada diyebileceğimiz, hasıla düzeyinde azami seviyeye çıktığını göstermiştir. Jevons açık ki bu argümanın önemini tam olarak kavrayamamıştır, çünkü *Politik İktisat Kuramı*'nın (*Theory of Political Economy*) ilk baskısında bu argümana yapmış olduğu atıf, kitabın üçüncü baskısında çıkartılmıştır.

Sorun sadece Jevons'un Lardner'ın bazı fikirlerini göz ardı etmiş olması değildir. Jevons'un bir firma kuramının gerekliliğinin farkında olduğunu gösteren hiçbir işaret bulunmaz. Maliyet, bir nesne piyasaya ulaştığında artık geçmişte kalmış bir şeydir ve maliyetin gelirle ilişkisi de ancak nesnenin üreticisini ilgilendirir. Jevons nesneyi elinde tutan kişinin belirli bir stoktan satış yapma isteği üzerinde yoğunlaşmıştır ki bu durumda maliyetler bağlam dışında kalmaktadır. Dolayısıyla Jevons hiçbir zaman bir arz eğrisi oluşturmak üzere maliyet eğrilerinden yararlanmayı düşünmemiştir. Jevons bu konuda yalnız da değildir. Menger de marjinal analizi üretime uygulamayı başaramamış ve Jevons gibi o da, fiyat oluşumunu

göstermek üzere arz ve talep eğrilerinden yararlanan Rau'nun *Grundsätze*'sinin (1844) dördüncü baskısı ve Mangoldt'un *Grundrisse*'sinin (1863) varlığına rağmen, arz ve talep eğrilerini çizmemiştir.

8 Değişim kuramı

Jevons değer kuramına, değişim süreci içerisindeki iki birey üzerinden bakmıştır. Elde edilen metanın göreli marjinal önemi, değişimde bulunan bütün taraflarca verdikleri metanın marjinal önemini aşmadığı sürece değişim gerçekleşemez. Burada söz konusu edilen marjinal önem, sabit bir büyüklük değildir; farklı kişilere göre ve farklı koşullar altında değişir. Klasik yazarların, kullanımdaki değer ya da toplam fayda olarak adlandırdığı şey bir soyutlamadır. Bütün bildiğimiz bir metanın artmasının göreli öneminin bir başkasının azalması pahasına gerçekleştiğidir. Modern dilde ifade edecek olursak, bir metanın belirli bir birey için *toplam* faydasını ancak diferansiyel bir katsayıyı, meta stokunun *marjinal* faydasını, işin içine katarak hesaplayabiliriz.

Jevons bu noktada Azalan Marjinal Fayda Yasası'nı formüle etmiştir. Jevons bunun için, Richard Jennings'i otorite olarak göstererek, bir uyarana verilen tepkinin kuvvetinin uyaranın belirli bir zaman aralığı içerisinde her tekrarlanışında azaldığını söyleyen fizyolojik bir genellemeye başvurmuştur. Fechner'in *Elemente der Psychophysik*'inin (1860) yayımlanmasının ardından böyle ifadeler Weber-Fechner Yasası olarak anılmaya başlanmıştır. Jevons bu dönemde azalan marjinal fayda yasasını fizyolojik bir ilkeye dayandıran yegâne iktisatçı olmuştur. Edgeworth, Pareto ve Wicksell, Weber-Fechner Yasası'nın farkına varmış, ancak ondan gerçek anlamda faydalanmamıştır. Yeni iktisadın standart uygulaması azalan marjinal fayda yasasına bütünüyle içgözlemsel bir zeminde yaklaşmak olmuştur.

Jevons azalan marjinal fayda yasası yardımıyla "değişim denklemine" ulaşmıştır: Tüketilen metaların artış oranları, denge durumunda, son olarak tatmin edilen isteklerin yoğunluklarının ya da Jevons'un belirttiği şekliyle "son fayda derecelerinin" bu artış oranlarına karşılık gelen oranlarıyla eşit olmak zorundadır ve iki malın değiş tokuş edildiği oranlar son fayda dereceleriyle ters orantılı olmak durumundadır. Nomenklatürü biraz değiştirirsek "değişim denklemi" modern ders kitaplarında verilen tüketim dengesi koşuluna dönüşmektedir: Marjinal faydaların nispi fiyatlarla orantılı olması.

Jevons'un ifade ettiği şekliyle söylersek: a ve b başlangıçta iki bireye ait olan iki mal, x ve y değiş tokuş edilen gerçek miktarlar ve ϕ ve ψ de değişimde bulunan tarafların son fayda dereceleri olsun. Bu durumda;

$$\frac{\phi_1(a-x)}{\psi_1(y)} = \frac{y}{x} = \frac{\phi_2(x)}{\psi_2(b-y)}.$$

Örneğin birinci kişi açısından değişimden sonra kalan $(a-x)$ kadar malın marjinal faydasının –ya da verilen x malının marjinal faydasının– değişimle elde edilen y malının marjinal faydasına oranı, malların değiş tokuş edildikleri oranla ters orantılıdır. Bir mala atfedilen önem arttıkça, değişim sürecinde bir başka mal karşılığında o maldan daha az önerilecektir; marjinal fayda sahip olunan malların miktarıyla, dolayısıyla da değişim sürecinde verilen mallarla ters orantılıdır. Jevons'un ifadesini modern tüketim mallarının tahsisi formülüne dönüştürmek için her birey için denge durumunda harcamaların tahsisinin aşağıdaki formülü ifade ettiğini saptamamız gerekir:

$$\frac{MU_x}{MU_y} = \frac{y}{x} = \frac{p_x}{p_y} \text{ ya da } \frac{MU_x}{p_x} = \frac{MU_y}{p_y} = \frac{y}{x}.$$

9 İki taraflı ve rekabete dayalı değişim

Jevons, fiyatların belirlenmesinin saf mantığını ortaya koymaya müsaade ettiği inancıyla değişimin tek başına ele alınmasını savunmuş, ardından da bu mantığın daha karmaşık bir durum olan rekabete dayalı değişime taşınabileceğini düşünmüştür. Halbuki yalıtılmış bir biçimde ele alınan değişim rekabete dayalı değişimde bulunmayan özellikler taşır. Jevons'un kitabının yayımlanmasından tam olarak on yıl sonra Edgeworth yalıtılmış bir şekilde ele alınan değişimin ya da onun adlandırmasıyla "iki taraflı tekelin" tek ve kesin bir nispi fiyatla sonuçlanmadığını göstermiştir. Edgeworth'un *Matematiksel Medyumlar*'da iki taraflı tekelin belirsizliğine ilişkin ortaya koyduklarının kendi başına hak ettiği ilgi bir yana, anlatmakta olduğumuz hikaye açısından özel bir önemi de vardır; çünkü bu gösterim, kayıtsızlık eğrilerinin iktisattaki ilk kullanımını sunmuştur. Edgeworth kayıtsızlık eğrisini, x_1 ve x_2 gibi iki malın eşit fayda verecek şekilde bir bileşiminin oluşturulması olarak tanımlamıştır. Artık geleneksel bir hal almış olan Pareto'nun çizdiği, her iki bireyin elinde bulunan malların farklı miktarlarının dört eksende gösterildiği kutu diyagramı yerine Edgeworth eksenleri diğer yönde döndürerek apsisin Crusoe tarafından emeği karşılığında Cuma'ya önerilen parayı –birey tarafından elde edilen x_1 miktarı–ordinatın da Cuma tarafından önerilen emeği –vazgeçilen x_2 malı– göstermesini sağlamıştır (şekil 8.1'e bakınız). Cuma, ilave bir x_2 (Cuma'nın emeği) arzının neden olacağı fayda kaybını telafi etmek üzere daha fazla x_1 malı (Crusoe'nun parası) elde etmek için ısrar edeceği için

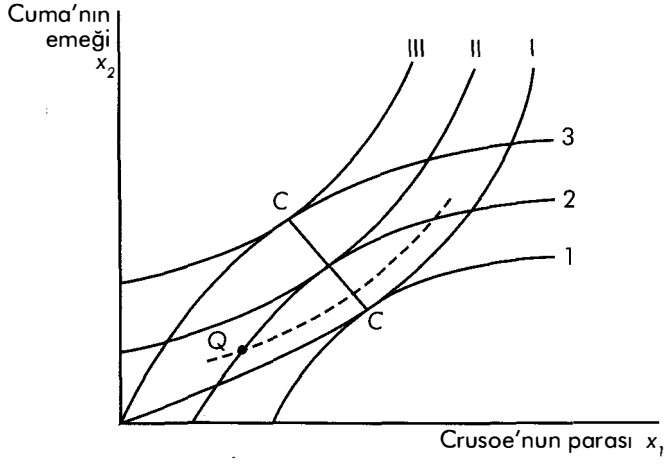

Şekil 8.1

kayıtsızlık eğrileri pozitif eğime sahip olacaktır. Cuma'nın dx_1 kadar artıştan elde edeceği fayda dx_1MU_1 ve Crusoe'nun dx_2 kadar azalıştan kaybedeceği fayda dx_2MU_2 olacağından, kayıtsızlık eğrilerinin x_1 eksenine göre eğimleri, kayıtsızlık eğrisi üzerinde hareket edildiği sürece geçerli olan $dx_1MU_1 = dx_2MU_2$ koşulu tarafından da belirtildiği üzere,

$$\frac{dx_1}{dx_2} = \frac{MU_1}{MU_2},$$

olacaktır. Her ne kadar Edgeworth değişimde bulunan her birey için bir adet kayıtsızlık eğrisi çizmiş olsa da düzlem bir dizi kayıtsızlık eğrisi tarafından doldurulmaktadır. Ancak sadece x ve 3 arasındaki eğriler belirleyicidir, çünkü I ve 3 orijinden geçmektedir ki bu, Crusoe'nun parası ile Cuma'nın emeği arasındaki değişimde 3'ün üzerinde yer alan bütün bileşkelerin Cuma açısından emek yok-para yok'a karşılık geleceği, diğer taraftan da I eğrisinin üzerindeki bütün eğrilerin Crusoe açısından aynı sonucu vereceği anlamına gelmektedir. Edgeworth bu eğrilerin kendi eksenlerine göre konveks oldukları hakkında bazı argümanlar ortaya atmıştır. Edgeworth bu iki kayıtsızlık eğrisi kümesinin birbirlerine teğet oldukları noktaların geometrik yerini "sözleşme eğrisi", *CC*, olarak adlandırmıştır ve bu eğri, burada çizildiği gibi düz bir çizgi olmak durumunda değildir. Değişimi gerçekleştiren iki birey arasındaki nihai sözleşme *CC* üzerinde bulunmak zorundadır, çünkü başka herhangi bir noktada bir taraf, sözleşme eğrisi üzerine geri dönerek diğerinin durumunu kötüleştirmeksizin kendi durumunu iyileştirebilir. Dolayısıyla Crusoe Q noktasından daha

yukarıdaki bir kayıtsızlık eğrisine, II, geçebilirken Cuma aynı kayıtsızlık eğrisi, 2, üzerinde kalmaya devam eder. Ancak *CC* üzerindeki herhangi bir nokta olası bir dengedir ve *C* üzerindeki kesin konum pazarlığa ve stratejiye dayanır. Bu belirsizlik sorunu rekabete dayalı değişimde ortaya çıkmaz, çünkü rekabete dayalı değişimde değişimde bulunan tarafların hepsi de tüm mallar için aynı veri fiyatlarla karşı karşıya bulunurlar.

Jevons'a geri dönersek, iki taraflı, iki metaya dayanan mübadeleyi analiz ettikten sonra Jevons "ticaret yapan öbekler" kavramını ortaya atarak ve ϕ ve ψ 'yi sırasıyla alıcıların ve satıcıların kolektif marjinal faydaları için kullanarak değişim denklemini genelleştirmeye çalışmıştır. Bu elbette, Edgeworth'un kısa süre sonra işaret ettiği gibi, bütünüyle tatmin edici olmaktan uzak bir yaklaşımdır. İlk olarak fayda fonksiyonların nasıl toplulaştırıldığı konusunda hiçbir şey söylenmemektedir. İkincisi bir ticaret öbeği açısından bir ürünün marjinal faydası o öbeğin üyelerinin bireysel marjinal faydalarının ortalaması olur; ancak rekabete dayalı değişim, iki taraflı değişimde olduğu gibi malların başlangıçtaki arzının büyüklüğünün basit bir fonksiyonu olarak değerlendirilemez. Ortalama marjinal fayda aynı zamanda bu arzın değişimden önceki ve sonraki dağılımına bağlıdır. Buna karşın Jevons iki taraflı değişimde kişiler "herhangi bir meta çiftinin getirdiği nihai fayda düzeyinin metaların değişim oranlarıyla ters orantılı olmasını sağlayacak miktarda meta elde ettiği sürece" her iki tarafın da tatmin derecelerini azamiye çıkaracakları kuralından kolayca "bütün toplumlarda bulunan servet eşitsizliği ile tutarlı olduğu sürece bütün metalar maksimum yararı üretmek üzere değişimle bölüşülmelidir" sonucunu çıkarmıştır. Burada asıl etkin cümlecik "bütün toplumlarda bulunan servet eşitsizliği ile tutarlı olduğu sürece" cümleciğidir. Ancak gelir dağılımını veri kabul etsek bile, iki taraflı değişim analizinden rekabetçi değişimin herkesin yararını azamiye çıkarttığı sonucu türetilemez. Jevons denge durumunda her iki taraf için de tek başına her malın marjinal faydasının değil, iki malın marjinal faydalarının *oranının* aynı olması gerektiğini unutmuştur. Bu koşullardan ilki ikincisini içerebilir, ama ikincisi ilkini içermez. Fayda yalnızca iki ya da daha fazla malın karşılaştırılmasıyla ölçülebildiği için "tam bir değişim özgürlüğü herkesin lehine olmak zorundadır" sonucunun açıkça tayin edilebilir bir anlamı bulunmaz.

10 Zincir

Jevons'un "değişim denklemi", değişimde bulunan tarafların başlangıçta belirli bir meta stokuna sahip olduğunu varsaymaktadır. Ancak bu durumda belirlenmemiş fayda fonksiyonları değişim oranlarını ya da nispi

fiyatları belirlemek için tek başına yeterli olabilir. Bunu, hasıla bilindiğinde marjinal fayda değeri belirler diye açıklayabiliriz. Peki, hasılayı ne belirler? Jevons'un yanıtı şu tanınmış zincirdir:

Üretim maliyeti arzı belirler;
Arz nihai fayda derecesini belirler;
Nihai fayda derecesi değeri belirler.

Bu nedensellik zinciri yalnızca naif olmakla kalmamakta, değerin fayda tarafından belirlendiği iddiasıyla da çelişmektedir. Jevons herhangi bir üretim kuramı ortaya koymadığına göre, ilk iki adım yalnızca birer varsayımdan ibarettir. Jevons'un üretim maliyetleriyle fayda arasında bağlantıya dair tek açıklaması, denge durumunda üründen elde edilecek marjinal faydanın onu üretmenin marjinal olumsuz faydasına eşit olmak zorunda olduğudur. Bu açıklamanın, girişimci açısından dengeyi betimlemesi hayli güçtür, çünkü bu açıklama "duyguları" koordinatlardan bir tanesi haline getirmektedir. Argümanın son adımı bile pek doğru sayılmaz. Değişimde bulunanlar değiş tokuş edilen metaların her ikisinin de nihai fayda derecelerini kıyaslar ve bütün bireyler bu kıyaslamalardan bir dizi talep fiyatına ulaşır. İşte bu talep ölçekleri fiyatları belirler. Ancak Jevons maddi terimlerle ifade edilen fayda yapılarını, talep eğrilerini devreye sokmadan öne sürmüş ve doğrudan doğruya marjinal faydalarla fiyat önerilerinin denkliği üzerinden akıl yürütmüştür. Değiş tokuş edilen iki maldan bir tanesi para olduğunda, paranın marjinal faydasının sabit kaldığı varsayımıyla ele alınmakta olan diğer meta için bir talep eğrisi çizmek mümkündür. Jevons bu varsayımın sadece metaya yapılan ilave harcamaların "alıcının servetini gözle görülür ölçüde etkilemediği takdirde" geçerli olacağının farkına varmıştır. Fakat piyasa talep eğrilerinin bu tür *Ceteris Paribus* varsayımlarına dayanılarak çizilen bireysel talep eğrilerinden hareketle nasıl çizileceğini göstermek konusunda herhangi bir çaba sergilemiştir.

11 Emeğin olumsuz faydası

Jevons'un emek arzı kuramı ana akım neoklasik iktisada yaptığı en önemli katkıdır. Eğer insan çabası bıktırıcılığı nedeniyle pozitif bir değere sahipse, diye ileri sürmüştür Jevons, birey tatmin duygusunu tatminsizlik duygusundan üstün tuttuğu ölçüde emek arz edilecektir. Jevons, emeğin ürettiği ürünün marjinal faydası monoton bir şekilde azalırken emeğin olumsuz faydasının önce azaldığı, ardından da harcanan çabanın süresiyle arttığı varsayımı altında bu argümanı grafiksel olarak da göstermiştir (şekil 8.2'ye bakınız). Üstteki eğri, ürün miktarındaki artışın yalnızca ilave

emeğe bağlı olduğu varsayımı altında ürünün azalan marjinal faydasını göstermektedir. Alttaki eğri ise birim ürün başına emeğin olumsuz faydasını göstermektedir. $ab = bc$ olduğunda ürünün faydası onu üretmek için harcanan emeğin olumsuz faydasına eşit olmaktadır; dolayısıyla denge durumunda arz edilecek emek miktarı $0b$ birim ürünü üretmek için gerekli olan miktara eşit olacaktır.

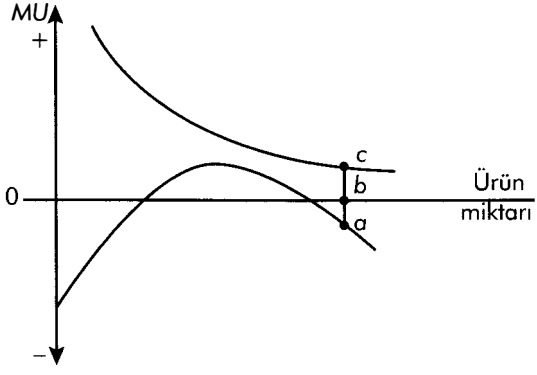

Şekil 8.2

Jevons'un bu kuramı ortaya koyuş biçimine göre işgünü boyunca harcanan sıkıntı verici çabanın her biriminin verimliliği değişmeden kalmaktadır. Ayrıca bu yaklaşım, emek talebi ve arzını belirleyen faktörler arasında gerçekte var olmayan bir simetri de varsaymaktadır. Ancak argüman bu itirazların üstesinden gelecek bir biçimde yeniden tanımlanabilir. Daha ciddi eleştiri ise Jevons'un kuramının modern bir ekonomide emeğin istihdam edilmesinin tipik yöntemleriyle uyumlu görünmemesidir. İşçilerin çabalarını ödüllere göre ayarlayabilecekleri düşüncesi işçinin belirli ücret oranlarıyla karşılaştığı ve çabasını gelirini maksimize edecek ve öznel fedakârlığını minimize edecek şekilde arz ettiği parça başı çalışma için yeterince gerçekçidir. Ancak modern fabrika koşullarında emek hizmetleri genel olarak ya alırsın ya da gidersin temelinde satılır; emekçi, gelirin marjinal faydasının çabanın olumsuz faydasına eşit olduğu noktanın çok ötesine geçecek derecede çalışmak zorunda kalabilmektedir. Emeğin bölünemezliği devamsızlık ve geç kalma ile aşılabilir, ancak bu da bezdiriciliğin ödül oranına eşitlenmesi için yeterli olmayabilir. Ayrıca çalışmanın olumsuz faydası yalnızca sürenin ve yoğunluğun değil, çevrenin ve yapılacak işin niteliğinin de bir fonksiyonudur. Bunların neredeyse tamamı bir dereceye kadar işçilerin denetimi dışında bulunur. Jevons'un işçilerin özgürce çalışacakları süreyi belirledikleri yönündeki düşüncesi emek piyasasının gerçekleriyle uyumlu değildir.

Bu itirazlara karşın Marshall ve Edgeworth, Jevons'un kısa vadeli emek arzı eğrisi analizini benimsemişlerdir. Marshall ve Edgeworth çalışmanın yoğunluğunun değiştirilebilirliğinin, parça başı ücretlerin varlığının, fazla mesai saatlerinin esnekliğinin ve farklı çalışma saatleri olan farklı meslekler arasında seçim yapabilme olanağının Jevonyen anlayışın genel olarak geçerli olduğunu gösterdiğini savunmuşlardır. Ürünün faydasının değerin yegâne belirleyeni olduğunu savunan Avusturyalı yazarlarsa tekil işçinin etkin bir şekilde günlük olarak harcadığı fiziksel emek miktarlarını değiştirebileceği, dolayısıyla da ürün fiyatlarını etkileyebileceğini benimsemeyi reddetmişlerdir. Böhm-Bawerk işi, daha bezdirici olmasına rağmen vasıflı emeğin vasıfsız emekten daha fazla ödüllendirildiğini ileri sürerek olumsuz faydanın emek hizmetlerinin farklı kullanımlar arasındaki tahsisini etkilediği gerçeğini reddetme noktasına kadar vardırmıştır. Ancak bu, rekabetin alternatif mesleklerin parasal gelirlerini eşitlemeyi başaramadığı savına indirgenebilir; *Ulusların Zenginliği*'nin I. Kitap, 10. bölümünden hareketle, emeğin olumsuz faydasının arz edilen çaba miktarını doğrudan etkilemediği, meslek seçimi üzerindeki etkisinin ücret oranlarını, dolayısıyla nispi fiyatları etkilediği açık olmalıdır. Bu tartışmanın sonucu İngiliz Ekolü'nün en azından emek arzı eğrisini tartışmaya gayret ettiği, Avusturyalıların ise bu tartışmaya kapıları tamamen kapattığıdır.

12 Negatif ve pozitif eğimli emek arzı eğrileri

Bütün bu dönem boyunca iktisatçılar kısa dönem emek arzı eğrilerinin negatif eğimli mi, yoksa pozitif eğimli mi olduğuna karar verememişlerdir. Knight, *Risk, Belirsizlik ve Kâr*'da (*Risk, Uncertainty, and Profit*, 1921) emek arzı eğrisinin daima negatif eğimli olduğunu ileri sürmüştür. Kayıtsızlık marjında, der Knight, rasyonel işçi emeğin marjinal olumsuz faydasıyla gelirin marjinal faydasını birbirine eşitleyecektir (şekil 8.3'e bakınız). Ücretler yükselecek olursa gelirin marjinal faydası azalır. Bu durumda son emek zamanı biriminin olumsuz faydası son parasal ücret biriminin getirdiği ilave faydayı aşacaktır. Böylece işçi, ücretler arttığında işgününü kısaltmak isteyecektir.

Knight'ın argümanı, ücret oranlarındaki bir artışın işçi açısından paranın marjinal faydasını gösteren eğriyi aşağıya çektiği, dolayısıyla bu eğrinin marjinal olumsuz fayda eğrisi ile daha düşük çalışma saatine karşılık gelen bir noktada kesişeceği şeklindedir. O halde negatif eğimli emek arzı eğrisi çalışma saatleri ile ücret oranları arasında bir ilişki kurulmasından türetilmektedir. Robbins, 1930'da yayımlanan ve artık klasik sayılan bir makalesinde emek arzı eğrisinin tersine dönebileceğini, yani belirli bir ara-

lıkta pozitif eğime sahipken daha sonra negatif eğimli olabileceğini göstermiştir. Bu tamamıyla "arz edilen çabanın esnekliğine" ya da Knight'ın belirttiği şekilde söylersek, "çaba cinsinden gelire olan talebin esnekliğine" bağlıdır. Muhtemelen işçi kitlesi açısından bu esneklik birden büyüktür, yani bir birim ekstra çaba ancak gelir, çabadan daha fazla artıyorsa gösterilecektir. Bu durumda emek arzı eğrisi pozitif eğime sahip olur. Ancak esneklik katsayısı birden azsa arz eğrisi negatif eğimli olacaktır.

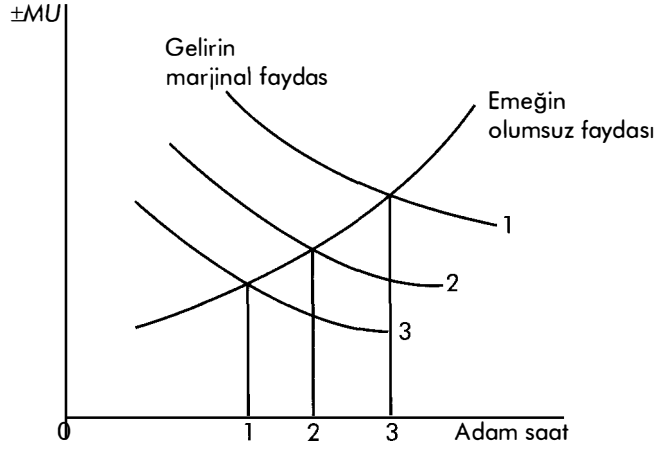

Şekil 8.3

Kayıtsızlık eğrisi tekniği gelişmiş olduğu için bu meseleyi daha da basit bir şekilde ortaya koymak mümkün: Emek arzı eğrisinin eğimi bütünüyle ücret oranlarındaki bir artışın yarattığı ikame etkisinin gelir etkisine göre taşıdığı ağırlığa bağlıdır. Eğer emek belirli bir mesleğe özgüyse ve tamamen hareketsizse, emek arzı eğrisi negatif eğimli olabilir; hiçbir alternatifi bulunmayan işçinin emeğinin getirisi arttıkça çabasını azaltması muhtemeldir. Hiç ikame etkisi olmadığında gelir etkisi baskındır –Knight'ın verdiği örnek budur. Ancak iş değiştirmek veya özgürce iş yerine boş zamanı ikame etmek mümkün olduğunda emek arzı eğrisi pozitif eğimli olabilir. Bunların tamamının bireysel emek arzı eğrileriyle ilgili olduğunu söylemeye ise herhalde gerek yoktur. Bütün bireysel arz eğrileri negatif eğimli olsalar bile toplulaştırılmış kısa dönem emek arzı eğrisi, kadınların ve işe ilk girenlerin işgücüne katılım oranlarındaki değişimler nedeniyle ücret oranıyla aynı yönde değişim gösterebilir ve genellikle gösterir de...

13 Sermaye kuramı

Jevons'un diğer katkıları konusunda fazla bir şey söylemeye gerek yok. Başka hiçbir şey yazmamış olsaydı bile "Altının Değerindeki Ciddi Bir

Azalma" üzerine makalesi ona iktisadi düşünce tarihinde bir yer kazandırırdı: Bu makale büyük ölçüde endeks sayıları sorununa dair bir inceleme sunmuş ve ilk defa, yarım yüzyıl gibi uzun bir dönem için temel yıl miktarlarıyla ağırlıklandırılmış bir fiyat endeksi oluşturmuştur. Jevons'un öncü niteliğindeki diğer çalışmaları arasında güneş lekeleri döngüsü ile iş faaliyetleri arasında ilişki kuran çalışmaları da sayılabilir. Güneşteki değişimlerin tarımsal hasılayı, dolayısıyla genel olarak iktisadi faaliyeti etkileyen sıcaklık döngülerine neden olduğu düşüncesi hiç de iddia edildiği kadar aptalca değildir. Ancak Jevons'un istatistiksel örneği tek başına alındığında ikna edici değildir ve Jevons kuramsal olarak bu ya da başka bir dışsal değişkenin ne şekilde içsel dalgalanmalar yaratabildiğini göstermeyi başaramamıştır.

Son olarak Jevons'un, zaman tercihine yapılan vurgu dışında Böhm-Bawerk'in kuramının içeriğini bütünüyle kapsayan sermaye kuramına değinmeliyiz. Jevons sermayenin üretkenliğini yalnızca zamanın bir fonksiyonu olarak ele almıştır; yatırım iki boyutu olan bir niceliktir; yatırım miktarı ve bu meblağın yatırıldığı dönemin uzunluğu. Aslında Avusturyalıların sermaye kuramının merkezinde duran şu önermeyi Jevons ortaya atmıştır: Sermayedeki bir artış, yatırım süresinin uzamasına eşdeğerdir (12. bölüm, 8. kısma bakınız). Jevons'un gösterdiği gibi faiz oranı, üründeki artışın sermayedeki artışa oranına bağlıdır. $F(t)$ belirli bir miktarda emeğin t'ye göre monoton olarak artan ürününü gösteren üretim fonksiyonu olsun. $t+\Delta t$ için toplam ürün $F(t+\Delta t)$'ye, marjinal ürün ise $F(t+\Delta t)-F(t)$'ye eşit olur. Üretim zamanını Δt kadar uzattığımızda, diye iddia eder Jevons, t'nin sonunda elde edebileceğimiz $F(t)$ ürününün Δt ilave süresi boyunca yatırılmasına devam etmiş oluruz. Öyleyse bu durumda sermayedeki artış $\Delta t \cdot F(t)$'ye eşit olur. Hasıladaki artışı ilave yatırım miktarına bölerek sermayenin marjinal ürününe ulaşırız:

$$\frac{F(f+\Delta t)-F(t)}{\Delta t F(t)}.$$

Sürekliliğin varsayıldığı durumda bu oranın limiti anlık faiz oranını verir:

$$\frac{dF(t)}{dt}\frac{1}{F(t)}=\frac{F'(t)}{F(t)}.$$

Dolayısıyla faiz oranı, "üründeki artış oranının toplam ürüne bölümüne" eşittir.

Her ne kadar aşırı derecede basitleştirilmiş olsa da bunun faizin marjinal üretkenlik kuramının bir türü olduğu açıktır. Jevons hiçbir zaman bu

çeşit bir argümanı ücret ve rantlara uygulamamıştır. Jevons marjinal üretkenlik analizinin genel olarak bütün üretim faktörlerine uygulanabileceğinin farkında görünmektedir, ancak hiçbir zaman böyle bir yaklaşımı tam olarak geliştirmemiştir. Ancak 1882'de kırk altı gibi genç bir yaşta ölmemiş olsaydı bölüşümün genel marjinal üretkenlik kuramını geliştirmek konusunda Jevons'un da İngiltere'de Wicksteed ve Marshall'a, Amerika'da John Bates Clark'a, İsveç'te Wicksell'e ve Lozan'da Walras'a katılacağını düşünmek için pek çok neden bulunmaktadır.

DİĞER ÖNCÜLER

Marshall'ın ilk çalışmalarının tamamı Jevons, Menger ve Walras'ın eserlerinden sonraki tarihlere aittir, ancak buna karşın Marshall'ın değer ve bölüşüm kuramının "pratik olarak 1867 ile 1870 arasında tamamlandığına" ilişkin yine Marshall'ın kendi otoritesine dayanan abartılı bir iddia söz konusudur. Marshall, başlıca fikirlerini Jevons'a değil, Cournot ve Thünen'e borçluydu. "Cournot'nun ve daha az oranda da von Thünen'in kılavuzluğunda ... bir şeye olan talebin sürekli bir fonksiyon olması, bu fonksiyondaki 'marjinal' artışların durağan bir dengede ona karşılık gelen maliyet artışıyla denge içerisinde olması olgusuna büyük bir önem atfetmeye yöneldim." Jevons'un çalışmalarının büyük ölçüde tamamlanmamış olduğuna dair tartışmamızda olduğu gibi Marjinal Devrim'in diğer öncülerinin çalışmalarına da, sırf Jevons, Menger ve Walras hiç yaşamamış bile olsalardı marjinalizmin bütün içeriğinin bu daha az tanınan kişilerin yazdıklarında mevcut olduğunu göstermek amacıyla, kısaca değineceğiz. Cournot, Thünen, Dupuit ve Gossen'i -başka pek çok isim arasından yalnızca bunları ansak dahi- eklediğimizde Marjinal Devrim'in üç kurucusu olmadan da Marshall'a ulaşabiliriz.

14 Kâr maksimizasyonu üzerine Cournot

Cournot, iktisat kuramı tarihinde orijinallik ve cesur kavrayış açısından eşi bulunmaz kitabıyla talep fonksiyonunu tanımlayan ve çizen ilk yazar olmuştur. Cournot fayda kuramına hiç ilgi göstermemiş, ancak doğal olarak piyasa talep eğrisinin negatif eğimli olduğunu varsaymıştır: Piyasa talep eğrisi bir piyasadaki tüketicilerin toplamının, "nüfus, servet dağılımı, zevkler ve tüketici nüfusun alışkanlıkları" sabitken farklı fiyatlardan satın *alabileceklerini* değil, ortalama bir yıllık fiyat seviyesinde gerçekten satın aldıkları nicelikleri ifade eder –Cournot'nun talep eğrisi satışlar ile fiyatlar arasındaki ampirik bir ilişkidir. Cournot tam tekeli ele almış ve tekel açısından nesnel olarak verili bulunan bir talep fonksiyonu, $D = F(p)$,

bir toplam gelir fonksiyonu, $R = pF(p)$ ve bir marjinal gelir fonksiyonu, $M = F(p) + pF'(p)\left[F'(p) < 0\right]$ tanımlamıştır. Ardından da tekelin, marjinal maliyetin marjinal gelire eşit olduğu bir düzeyde üretimde bulunarak anlık kazancını maksimize ettiğini göstermek amacıyla mevcut gelir fonksiyonlarının karşısına toplam ve marjinal maliyet fonksiyonlarını koymuştur. Cournot bu maksimumun var olduğunu ve tekil olduğunu ispat etmek üzere kalkulusun bilinen testlerinden istifade etmiştir: Toplam kâr fonksiyonunun, $\pi = pF(p) - \phi(D)$, birinci türevi yok olmalı, ikinci türevi ise negatif olmalıdır. Bunların hepsi de 1838'de söylenmiştir!

Marshall, *İlkeler*'in V. kitabının 13. bölümünde Cournot'nun kâr maksimizasyonu analizini kullanmış, fakat denge koşullarını tekelin maliyet ve gelir değişkenlerinin marjinal değerleri yerine toplam maliyet ve toplam gelir üzerinden ifade etmiştir. Ve böylece *marjinal* gelir kavramı, aksak rekabetin kuramcıların dikkatini tekil firmanın karşı karşıya kalabileceği aşağı eğimli bir talep eğrisi olasılığına yönelttiği 1920'lerde yeniden keşfedilmek durumunda kalmıştır.

15 Düopol kuramı

Cournot yalnızca tam tekel kuramını oluşturmakla kalmamış, bir düopol kuramı da geliştirmiştir. Cournot'nun düopol kuramı alıcıların fiyatları dile getirdikleri, satıcılarınsa sadece hasılalarını bu fiyatlara göre ayarladıkları bir rekabet varsayımına dayanır. Her bir düopolcü ürünün talep fonksiyonunu tahmin ettikten sonra rakibinin ürettiği hasılanın sabit kaldığı varsayımı altında üreteceği miktarı belirler. Her bir düopolcü hasılasını diğerininkiyle eş zamanlı olarak ve her noktada rakibinin hasılasının sabit kalacağı varsayımıyla üretse de kesin bir sonuç ortaya çıkar. Cournot bu sonucu tepki eğrileri aracılığıyla grafiksel olarak göstermiştir (şekil 8.4). Tepki eğrilerinin her ikisi de, düpolcülerin söz konusu ürünü (maden suyu) tek başlarına da üretebilecekleri ve maden suyu üretmenin maliyetinin sıfır olduğu varsayımları altında, düopolcülerin optimum hasılasını rakibinin hasılasının bir fonksiyonu olarak gösterir. A'nın A_1 kadar ürettiğini varsayalım; bu durumda B, B_1 kadar üreterek kârını maksimize edebilir; ancak B, B_1 kadar ürettiğinde A daha düşük bir satış hacmiyle, diyelim ki A_2, kârını maksimize edecektir; A_2 veriyken B üretimini B_2'ye kadar çıkartmak isteyecektir vesaire. İki üretim düzeyi $\overline{A} = \overline{B}$'de birbirleriyle uyumlu hale gelince denge sağlanır; ayrıca Cournot'nun işaret ettiği gibi bu denge, belirtilen koşullar altında ondan herhangi bir sapma arz edilen miktarları yeniden $\overline{A}$ ve $\overline{B}$'ye döndüren tepkilere neden olacağı için "kararlı" bir dengedir.

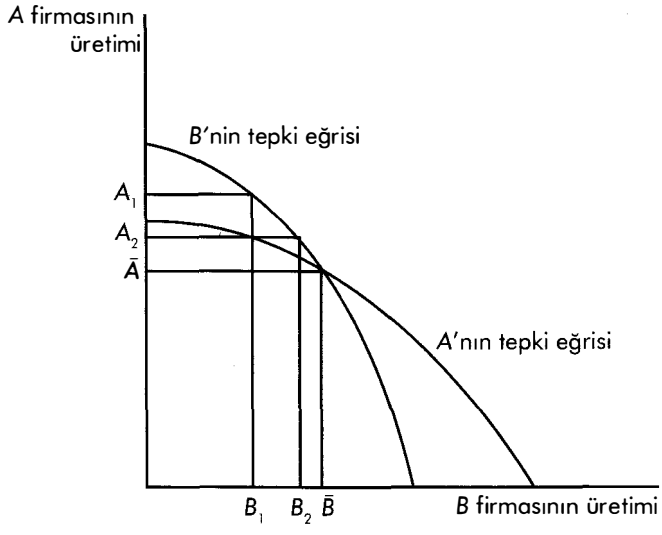

Şekil 8.4

1880'lerde Fransız matematikçi Bertrand, Cournot'nun çözümünü eleştirmiş ve bunun yerine satıcıların fiyatları belirlediği ve her bir satıcının fiyatını rakibinin hasılasından ziyade fiyatının sabit kaldığı varsayımı temelinde tayin ettiğini ileri sürmüştür. Edgeworth "Tekel Kuramı"nda ("Theory of Monopoly", 1897) bu argümanı bir adım ileriye götürmüş ve karşılıklı tepkilerde belirsizliği devreye sokarak bunun çözümü belirsiz kıldığı sonucuna varmıştır. 1920'lerde tepki yapıları satışları, maliyetleri, ürün kalitesini ve hizmet rekabetini içerecek şekilde genişletilmiştir. Cournot'nun firmaların hiçbir zaman birbirlerinin davranışlarını test etmedikleri şeklindeki bütünüyle keyfi düşünce üzerinde temellendirdiği iki firmanın niyetleri ve politikalarının simetrik olduğu varsayımı kesin olarak terk edilmiştir. Ancak iki tarafın aslında birbirlerinin tepkilerini test etmeye çalışacakları kabul edildiğinde, elimizde tarafların davranışları hakkında yaptığımız varsayımlara bağlı olarak değişen koca bir örnekler manzumesi olacaktır. Bu örnekler taraflardan her birinin diğer tarafın tepkisi hakkında herhangi bir düşünceye tabi olarak kârını maksimize ettiği işbirliksiz denge durumuyla betimlenen "Cournot noktasından", rakibin kendisine en fazla zarar verecek politikayı seçeceği varsayımına dayanarak kârı maksimize eden "en küçük-en büyük noktasına" ya da tarafların ortak kârlarını maksimize ettikleri işbirlikli denge noktasına kadar uzanabilir. Bu varsayımlardan her biri farklı fiyat-miktar sonuçları verir ve *a priori* olarak bu sonuçlardan herhangi birinin diğerinden daha olası olduğuna inanmak için hiçbir neden yoktur.

Cournot tam tekel ve düopol kuramını icat etmekten daha fazlasını yapmış, tam rekabetin satıcıların sayısına göre tanımlanan piyasa yapılarından oluşan spektrum içerisindeki bir sınır durumu olduğu düşüncesinin tohumlarını atmıştır. Cournot, düopolcülerin eyleminin maden suyu için basit tekel koşulları altında ortaya çıkacak olan fiyattan daha düşük, ancak pek çok satıcının olduğu tam rekabet altında oluşacak olan fiyattan daha yüksek ortak bir fiyatla sonuçlanacağını göstermiştir; benzer şekilde tekel en düşük hasılayı üretirken pek çok satıcının olduğu tam rekabet en yüksek hasılayı üretir ve düopol durumu bu ikisinin arasında yer alır. Aslında Cournot n firmadan herhangi bir kümenin ürettiği homojen hasılanın rekabetçi bir endüstrinin hasılasının tam olarak $n/n+1$ katı olacağı yönündeki tuhaf görüşten yararlanmıştır: Satıcıların sayısı arttıkça endüstrinin hasılası limit noktasında tam rekabetçi bir endüstrinin hasılasına yakınsar. Burada embriyonik düzeyde daha sonra popülerlik kazanan, tam rekabet düşüncesinin rekabetçi olmayan piyasa yapılarının sonuçlarının değerlendirilmesinde standart olarak kullanılması görüşünü bulmaktayız.

16 Dupuit ve Fransız mühendislik geleneği

1747'deki kuruluşunun ardından Paris'teki Ecole des Ponts et Chaussées'nin (İnşaat Mühendisliği Okulu) öğretmenleri ve mezunları arasında yavaş yavaş bayındırlık işlerinin iktisadi olarak değerlendirilmesi geleneği ortaya çıkmıştır. Bu mezunlardan bir tanesi olan ve 1844 ile 1853 arasında kamusal olarak sağlanan mal ve hizmetlerin toplumsal faydalarının ölçülmesi üzerine bir dizi makale yayımlayan Jules Dupuit, bu incelemeleri içerisinde talep fiyatıyla ilişkili olarak toplam ve marjinal fayda arasındaki ayrımı geliştirmiştir. Her ne kadar Dupuit, Cournot'dan daha sonra yazmış olsa da ve her ne kadar bir noktada her ikisi de Paris'te yaşamış ve çalışmış olsalar da Dupuit'nin Cournot'yu ya da Cournot'nun Dupuit'yi okumuş olduğuna dair hiçbir bulgu yoktur. Ama yine de Dupuit ve Cournot'nun talebe yaklaşımlarında çarpıcı benzerlikler vardır. Cournot gibi Dupuit de fiyatla miktar arasındaki zıt yönlü ilişkinin deneyimle sabit, kuramsal olarak doğrulanması gerekmeyen açık bir olgu olduğuna inanmıştır; ancak Dupuit Cournot'dan farklı olarak talep fonksiyonunu sadece marjinal faydaların bir fonksiyonu olarak yorumlamıştır: Talep fonksiyonu negatif eğimlidir, çünkü aynı metanın ek birimlerinin satın alınmasıyla elde edilen ek fayda normal koşullarda azalır.

Dupuit içme suyu, yollar, kanallar ve köprüler gibi kamusal olarak sunulan malların toplumsal yararlarını incelerken, insanların çoğunluğu bu tür hizmetler için aslında ödedikleri fiyattan daha fazlasını ödemeye razı

olmaya devam ettikleri sürece bu yararların hizmet için gerçekte ödenen fiyatın ima ettiğinden daha fazla olabileceğini fark etmiştir. Üretim maliyetlerinin sıfır olduğunu, devletin her ilave birim hizmet için maksimum ücret talep ettiğini ve ek birimler sundukça ücreti azar azar düşürdüğünü varsayarak ortak bir mal için marjinal fayda eğrisini çizmiştir. Bu yolla hizmetten elde edilen toplam gelir talep eğrisinin altında kalan alanın bütününe eşit olur; fayda cinsinden söylenecek olursa tesisin varlığından sağlanan toplam yarar, benzer şekilde, marjinal fayda eğrisinin altındaki toplam alanla ölçülür. "Nispi fayda" ya da Marshall'ın daha sonraki adlandırmasıyla "tüketici artığı", marjinal faydanın üzerindeki toplam fayda miktarının sunulan hizmet birimi sayısıyla çarpımına eşittir. Nispi fayda talep eğrisinin altındaki, fiyat-miktar dörtgeninin üzerindeki kabaca üçgen alanla ölçülür.

Dupuit'nin eksenlerinin yeri değiştirilmiş olan kendi çizelgesi şekil 8.5'te gösterilmiştir.[4] *NP* bir köprünün sunduğu hizmetin marjinal faydası veya bu hizmete olan talep eğrisidir. $0P$ geçiş ücreti, $0r$ talep edilen miktar, *0rnp* köprüden elde edilen toplam fayda ve *pPn* tüketici artığıdır. Geçiş ücretinde pp' kadar indirim yapılması tüketici artığında qnn' kadar net kazanca (taralı üçgen) neden olmaktadır: tüketicilerin elde ettikleri $p'pnn'$ toplam kazancı eksi gelirlerdeki $p'pnq'$ kaybı.

Dupuit üretici artığını bir arz eğrisi çizmeksizin köprü hizmetinin birim başına sabit bir fiyattan verilmesi üzerinden hesaba katmıştır. Arz eğrisi sektörün marjinal maliyet eğrisini temsil ediyorsa "üretici artığı", sektörde toplam marjinal maliyetlerin üzerinde elde edilen paraya, yani taralı *spn* üçgenine eşit olacaktır (şekil 8.6'ya bakınız). Köprünün topluma toplam faydası, büyük *sPn* üçgeniyle gösterilen tüketici ve üretici artıklarının toplamıdır. Buna benzer bir örtük yapı aracılığıyla Dupuit kamu hizmetlerinden alınan ücretlerdeki bir artışın neden olacağı net toplumsal zarara ilişkin basit teoremler geliştirerek yola devam etmiştir.

Dupuit'nin "Bayındırlık İşlerinin Faydasının Ölçülmesi Üzerine" (1844) başlıklı orijinal makalesiyle Marshall'ın aynı kavramda yaptığı düzeltme (9. bölüm, 13. kısma bakınız) karşılaştırıldığında Dupuit'nin yürüttüğü tartışmanın yetersizliği karşısında hayrete düşeriz. Dupuit hiçbir zaman argümanın faydanın ölçülebilirliğine bağlı olduğunun farkına varmamıştır. Belirli bir kamusal hizmetten sağlanan tüketici artığı tüke-

4 Cournot ve dönemin başka matematiksel iktisatçıları gibi Dupuit de bağımsız değişkeni –fiyat– x eksenine, bağımlı değişkeni –miktar– ise y eksenine yerleştirmiştir. Bireysel talep fonksiyonları, $q = f(p)$ ile piyasa talep fonksiyonlarında, $q = f(p)$, aynı eksen adlarını kullanmak üzere bu standart prosedürü ilk kez tersine çeviren kişi Marshall olmuştur (10. bölüm, 14. kısma bakınız).

tilen başka hizmetlerden elde edilen artıklara bağlı olabilir. Ayrıca farklı kişilerin artıkları toplanabilir olmayabilir: "Tüketici artığı" ifadesindeki kesme işareti[5] zımnen faydanın kişiler arasında karşılaştırılabilir olduğunu varsaymaktadır. Üretici artığının ölçümüyle ilgili de başka sorunlar bulunmaktadır. Ama yine de Dupuit'nin makalesi bütün basitliğine karşın etkileyici bir eserdir.

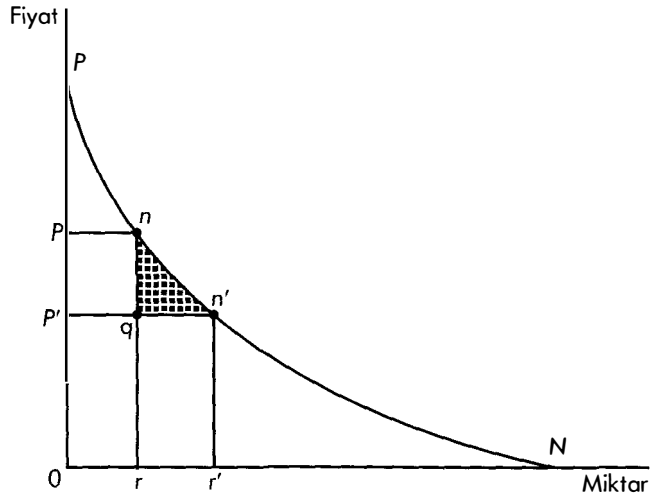

Şekil 8.5

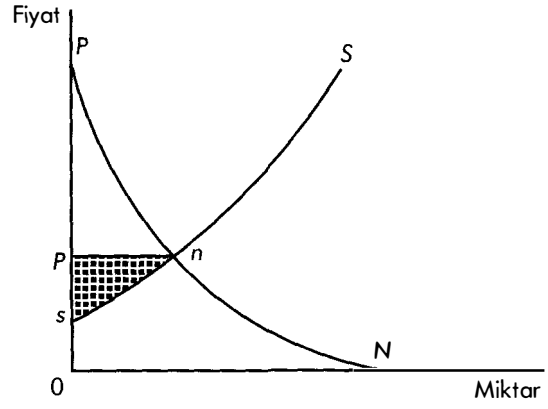

Şekil 8.6

5 Burada İngilizce "consumers' surplus" ifadesindeki kesme işaretinden söz edilmektedir. Kavramın bire bir çevirisi "tüketicilerin artığı" olsa da Türkçe'de "tüketici artığı" şeklinde kullanılmaktadır (Ç. n.).

Ayrıca Dupuit başka makalelerde tekel fiyatlarının oluşumuna neden olan unsurları, gerek kamu tekellerinin gerekse özel tekellerin fiyat ayrımı yapmasının hasıla ve refah üzerindeki etkilerini ele almayı sürdürmüştür. Esasen tam tekel kuramı ile uğraşmak on dokuzuncu yüzyılın mühendis iktisatçıları arasında ortak bir temaydı: Fransa'da Dupuit, İngiltere'de Dionysus Lardner, Amerika'da Charles Ellet Jr ve daha pek çokları bu konuyla ilgilenmişlerdi. 1840'lar ve 1850'ler demiryollarının ortaya çıkışına sahne olmuş ve demiryolu çağı doğal olarak dikkatleri kamu hizmetlerine çekmişti. Demiryolları fiyatlarının düzenlenmesi marjinal refahla toplam refah arasındaki farklılığı ön plana çıkarmış ve demiryollarının büyük sabit maliyetleri ortalama maliyetle marjinal maliyet arasındaki ayrışmaya önem verilmesini beraberinde getirmişti. Kısacası bu hususta en sonunda on dokuzuncu yüzyılın üçüncü çeyreğinde iktisatta marjinalizmin yükselişe geçişinin somut kurumsal temelini görmekteyiz.

17 Thünen'in marjinal üretkenlik kuramı

Cournot ve Dupuit'nin öncü çalışmalarına karşın on dokuzuncu yüzyılda marjinal analizin kurucusu Thünen olmuştur. Thünen hayret verici kitabı *Yalıtılmış Devlet* (*Tthe Isolated State*) boyunca durmak bilmeden her tür harcamanın, son birim harcamanın ürünün maliyetine eşit olduğu noktaya kadar sürdürülmesi gerektiği ilkesini tatbik etmiştir: Toplam ürün ancak kaynaklar eşmarjinalliği sağlayacak biçimde tahsis edildiğinde maksimize edilebilir. Thünen'in "doğal ücret" öğretisinin sunumu başvurduğu prosedürü ortaya koyar ve aynı zamanda bir maksimizasyon probleminin çözümünde diferansiyel kalkulusun kullanımının ilk örneklerinden bir başkasını bize sunar. Bütün bunlar Thünen'in aynı zamanda öldüğü yıl olan 1850'de, yani Cournot'nun *Refah Kuramının Matematiksel İlkeleri Hakkında İncelemeler*'inden (*Researches into the Mathematical Principles of the Theory of Wealth*, 1838) on iki, Dupuit'nin bayındırlık işleriyle ilgili makalesinden (1844) altı yıl sonra –ki Thünen bunların ikisini de okumamıştır– yayımlanan *Yalıtılmış Devlet*'inin ikinci cildinde bulunmaktadır. Bununla beraber 1850, Mill'in *İlkeler*'inin ortaya çıkmasından yalnızca iki yıl sonra ve Jevons'un "Kısa Açıklama"sından (1862) on yıldan daha uzun bir süre öncedir.

Bütün arazilerin eşit verimliliğe sahip olduğu "yalıtılmış" veya "ideal" bir devlet düşünün. Bu devletin en dış ucunda toprak rantı sıfırdır; böylece ekim alanının en dış halkasında yer alan bu çiftliklerin toplam ürünü sadece işçilerle sermaye sahipleri arasında bölüşülür. Mevcut arazi parçalarında ekim yapan işçiler bu işlerini bırakıp yeni arazilere gitmekte özgür-

dür; bu işçilerin aldıkları ücretler geçimlik düzeyin üzerindedir ve ücretler üretimin yegâne maliyetidir. Yeterli miktarda sermayeye sahip olmayan bir işçi, kiralanmış işçi konumundan sermaye üreten konumuna geçmekte özgür olduğundan mevcut çiftliklerdeki ücretler, işçinin ve sermayesinin yeni bir araziyi ekime açmasıyla elde edebileceği gelire eşit olmak zorundadır. Thünen'in kendi sembollerini kullanarak söylersek, a bir işçi ailesinin yıllık geçimini sürdürmesi için gerekli olan tahıl miktarı ve y de ailenin biriktirmek üzere kullanabileceği, miktarı bilinmeyen artığı ifade etsin; bu durumda $(a + y)$ bir işçi ailesinin miktarı bilinmeyen yıllık tahıl cinsinden yıllık ücreti olacaktır; q, $(a + y)$ cinsinden ölçülen, yeni bir araziyi ekime açmak üzere işçi ailesinin ihtiyaç duyduğu sermaye miktarını ifade etsin; z de ekonomideki bilinmeyen kâr oranını göstersin ve p de q birim sermayeye sahip bir işçi ailesinin miktarı bilinen ortalama yıllık ürünü olsun. Bu durumda,

$$p = (a + y) + q(a + y)z$$

olur.

Tam rekabet koşulları altında,

$$z = [p - (a + y)] / q(a + y) .$$

Thünen her bir işçi ailesinin yıllık artığını, y, sermayeye, y, dönüştürdüğünü ve bütün ailelerin sermayenin aşağıdaki denklemde ifade edilen yıllık getirisini maksimum düzeye çıkarmayı istediğini varsayar:

$$zy = [p - (a + y)]y / q(a + y) .$$

Bu ifade aşağıdaki koşul sağlandığında maksimum düzeye ulaşır:

$$\frac{d}{dy}\{[q - (a + y)]y / q(a + y)\} = 0.$$

Thünen bu denklemi $(a + y)$ için çözer ve bu da $\sqrt{ap}$ 'yi, yani işçi ailesinin zorunlu geçimlik düzeyi a ile ortalama ürünü p'nin geometrik ortalamasını verir.[6] Thünen bu noktada zy'yi maksimize eden aile başına

---

6 $\frac{d}{dy}\{[p - (a + y)]y / q(a + y)\} = \frac{d}{dy}(py - ay - y^2) / q(a + y) = 0$

$$= \frac{(a + y)(p - a - 2y) - (py - ay - y^2)}{(a + y)^2} = 0$$

Dolayısıyla,

sermaye miktarını, q, bulmak ve ücreti kâr ödendikten sonra kalan miktar olarak hesaplamak –bu da emeğin marjinal ürünü olarak ortaya çıkacak ücretin bu koşullar altında yine $\sqrt{ap}$ olduğunu gösterir– amacıyla problemi farklı bir yöne taşımıştır.

Daha sonra Thünen'i eleştirenlerin büyük kısmı onun mantığının aslında kâr oranını, z, belirlenmesi gereken bir bilinmeyen olarak değil, verili bir değişken olarak ele aldığı gerçeği üzerinde durmuşlardır. Ayrıca Thünen sermayeyi tahıl birimlerine ve en nihayetinde de emek miktarına indirgemiştir ki bu da onun aslında sermayeyi dolaşan sermaye olarak aldığını, sabit sermayeyi öyle ya da böyle ihmal ettiğini gösterir. Bu açıdan Thünen zamanının bir evladıdır. Son olarak Thünen geçimlik ücret kavramını, a, sanki kesin bir niceliksel ölçüme tabi tutuluyormuşçasına ele almıştır; burada da bir kez daha zamanının gerisinde kalmıştır, çünkü Ricardo bile okurlarını geçimlik ücretlerin biyolojik değil, işçilerin beklentilerinden ve özlemlerinden etkilenen kültürel bir asgari olduğu konusunda uyarmıştır.

Ancak bu eleştirilerden hiçbiri Thünen'in işçi ailelerinin bu yılın çalışmasıyla elde ettikleri toplam gelir ve sahip oldukları yatırılmış sermayenin tamamını değil, *bir* yılda elde edilen ücret bakiyesini, yani zy'yi maksimize etmeyi amaçlamaları gerktiği; başka bir şekilde ifade edersek işçi ailelerinin yaşam boyu elde edecekleri ücret ve kâr gelirlerini değil yalnızca sermayeden elde ettikleri kısa dönemli gelirleri maksimize etmeleri gerektiği yönündeki zımni varsayımına yöneltilen itiraz kadar köklü değildir. Daha derinlemesine düşünüldüğünde Thünen'in işçilerin kendilerini birbirini dışlayan iki gruba ayırmaları gerektiğini varsaydığı anlaşılır: (1) Sermaye malları, yani tohum ve gıda maddeleri üreten ilk grup ve (2) birinci grup tarafından üretilen fiziksel sermayeyle nihai tüketim için tahıl üreten ikinci grup. Sonuç olarak Thünen bize bir sektörün sermayeden elde ettiği geliri maksimize ettiği, diğerinin ise işten elden ettiği geliri maksimize ettiği özgül bir iki sektörlü modelin analizini sunar.

Thünen'in ücret oranı için sunduğu sihirli formül, $\sqrt{ap}$, ortaya atıldıktan neredeyse hemen sonra, kısmen bu formülün normal şartlarda kapitalist bir ekonomide yürürlükte olması gereken uzun dönem denge ücret

---

$$(a+y)(p-a-2y)=(py-ay-y^2)$$

$$ap-a^2-2ay-2y^2=-y^2$$

$$a^2+y^2+2ay=ap$$

$$(a+y)^2=ap$$

$$(a+y)=\sqrt{ap}.$$

oranını yansıttığı yanlış anlaması nedeniyle alaya alınmıştır; halbuki bu formül kasıtlı olarak, günümüzde artık "özyönetimli piyasa ekonomisi" olarak adlandırılabilecek bir sistem içerisinde kâr paylaşımına dayanarak gerçek dünyayı reformdan geçirmek üzere tasarlanmıştır. Belki de Thünen buna "adil ücret" demiş olsaydı ne söylemek istediği daha iyi anlaşılabilirdi. Hayatının son yıllarında Avrupa'nın büyük bölümünde işçi sınıfının geniş kesimlerinin aldığı düşük ücretlerin ve içinde bulunduğu yoksulluğun nedeninin ekilmemiş toprağın bulunmamasına bağlı olduğuna ikna olmuştur; Amerika yoksulluktan daha az etkilenmiştir, diye düşünmüştür, çünkü sınırda ekilmemiş toprak mevcuttur. "Doğal ücret" fikri doğrudan doğruya sermayenin özel mülkiyetine dayanan bir rejim kapsamında yürüyen rekabet sürecinden değil, toprağın bedava olduğu "yalıtılmış devletin" sınırlarındaki gönüllü aktörlerin kendi kaderlerini tayin etmesi düşüncesinden doğmuştur. Thünen doğal ücret formülünün ABD'nin sınırlarındaki koşullar üzerinden yaklaşık olarak değerlendirilebileceğini iddia etmiş, ama yine de onun "yalıtılmış devlet" hakkındaki modelinin özel varsayımları altında tam olarak geçerli olan soyut bir teorem olduğunu belirtmiştir.

Buna karşın Thünen'in bölüşüm sorununa yaklaşımı daha sonra bölüşümün marjinal üretkenlik kuramı olarak bilinen kuramın tamamını öngörebilmiş (11. bölüme bakınız), belirli açılardan ise neredeyse elli sene sonra yazılan John Bates Clark'ın sunumunun ötesine geçebilmiştir. Thünen sermaye ve toprağı sabit tutarken emek girdilerini; emek ve toprağı sabit tutarken sermaye girdilerini ve elbette sermaye ve emeği sabit tutarken toprak girdilerini değişken kılmış ve faktör ve ürün fiyatlarındaki değişimlerin optimum girdi bileşimi üzerindeki etkilerini dahi vurgulamıştır. Thünen'in analizi net gelirin, bütün faktörler, marjinal ürün değeri (*Wert des Mehrertrags*) marjinal faktör maliyetine (*Mehraufwand*) eşitlenince ye kadar istihdam edildiğinde azami düzeye çıktığını belirten tamamıyla modern ifadeyle son bulur. Yürüttüğü tartışma sayısal örneklerle açıklanan sözel ifadeler üzerinden devam etmiş olsa da Thünen, gerektiği gibi belirli bir faktörün marjinal ürününün çok değişkenli bir üretim fonksiyonunun kısmi türev katsayısı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca sabit ve değişken faktörler ile bir faktörün ortalama ve marjinal getirisi arasındaki ayrımı kesin bir şekilde kavramasının yanı sıra sermaye, emek ve toprak girdilerini tamamen türdeş birimlerle tanımlamaya büyük özen göstermiş, bu koşulun pratikte nadiren sağlanabildiğini gözlemlemiştir –bu da gerçek anlamda zamanının altmış sene önünde bir yaklaşımdır.

Thünen'in iktisada yaptığı katkılar bunlardan ibaret değildir (14. bölüme bakınız). Marjinal üretkenlik kavramına getirdiği çok yönlü yaklaşım,

iktisadi sorunlara denge çözümleri getirmek üzere diferansiyel kalkulusu ve marjinal mantığı kullanması ve değişken oranlar "yasasını" bütünüyle genel olarak ifade etmiş olması Thünen'i gerçek anlamda ilk modern iktisatçı yapmaktadır.

18 Gossen'in ikinci yasası

Almanya'da 1854'te yayımlanan *İnsan İlişkilerinin Yasaları (Laws of Human Relations)* eseri tamamen gözden kaçmış olan dördüncü ve sonuncu öncümüz olan Hermann Heinrich Gossen'indir. Eserinin hiç ilgi çekmemiş olmasından ötürü derin bir hayal kırıklığı yaşayan Gossen –ki bu eserin Copernicus'un astronomide yaptığını iktisatta yapacağını iddia etmiştir– kitabın satılmamış bütün kopyalarını geri toplatmış ve onları imha etmiştir. Sonuçta 1878'de Jevons bu kitabı yeniden keşfettiğinde, o ve Walras yalnızca geriye kalmış birkaç kopyaya ulaşmayı başarabilmişlerdir. Walras, Gossen'in sadece azalan marjinal fayda ilkesini keşfetmekle ve onu grafiğe dökmekle kalmayıp Dupuit'nin hiçbir zaman yapmadığını yaparak negatif eğimli bir marjinal fayda eğrisi ile negatif eğimli bir talep eğrisi arasında ayrımı kavramış olduğunu da görünce hayrete düşmüştür. Benzer şekilde Jevons da Gossen'in emeğin marjinal olumsuz faydasına ilişkin kendisininkine çok benzeyen, ürünün marjinal faydasıyla çalışmanın marjinal olumsuz faydasını birbirine eşitleyen kendi çizelgesinin tıpatıp aynısını içeren bir kuram geliştirmiş olduğunu görünce şaşırıp kalmıştır (şekil 8.2'ye bakınız). Her ikisi de kısa bir süre sonra "Gossen'in ikinci yasası" olarak adlandırılan yasadan özellikle çok etkilenmişlerdir: "Bir kimse, her bir meta için harcadığı son birim paradan elde ettiği doyum aynı olana dek elindeki parayı çeşitli mallar arasında bölüştürerek faydasını maksimize eder."

İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR

"Marjinal devrimin" nedenleri son yıllarda yoğun bir şekilde incelenmiş bir konudur. *HOPE*, Güz 1972, *The Marginal Revolution in* Economics, der. R. D. C. Black ve C. D. W. Goodwin (1973) başlığıyla basılan bir sayısının tamamı bu konuya ayrılmıştır. Marjinal devrim hakkındaki tartışmayla ilgili bir diğer vazgeçilmez kaynak kitap R. S. Howey'in *The Rise of the Marginal Utility School, 1870-1889* (1960) çalışmasıdır. 1870 civarında İngiltere, Almanya, Avusturya, Fransa ve Birleşik Devletler'de iktisadi düşüncenin durumu konusuna hızlı bir bakış için T. W. Hutchison, *Review of Economic Doctrines* (1953), 1,8, 12 ve 16. bölümlere bakılabilir. İngiliz Tarihselci Okulu'nun yükselişinin izi A. W. Bob Coats'un, *On the History of Economic Thought, I* (1992)'de yeniden basılan "The Historicist Reaction in English Political Economy, 1870-1890", *EC*, Mayıs 1954 çalışmasında sürülmektedir. H. W. Spiegel, *The Growth of Economic Thought*

(3. baskı, 1991), 17 ve 18. bölümler hem İngiliz hem de Alman Tarihselci Okulları'nı bir ders kitabı sınırları içinde iyi bir şekilde ele almaktadır. E. Kauder İngiltere'de fayda kuramının gecikmeli bir şekilde benimsenmesinin hakim Protestan kültüre bağlı olduğunu ileri sürmektedir: *A History of Marginal Utility Theory* (1965), 1. bölüm; bu tezin güçlü bir eleştirisi için J. P. Henderson, "Comment", *QJE*, Ağustos 1955'e bakınız.

History of Economic Thought (1990) çalışmamda yeniden basılan P. Mirowski, "Physics and 'Marginalist Revolution'", *CAMJE*, Aralık 1984 ve P. Mirowski, *More Heat Than Light: Economics as Social Physics, Physics as Nature's Economics* (1989), Marjinal Devrim'in enerjiliği iktisada aktarma girişimi olduğunu ileri sürmektedir. Bu "genetik tezin" az sayıdaki etkili reddiyelerinden bir tanesi için S. Hollander, "On P. Mirowski's 'Physics and the Marginalist Revolution'", *CAMJE*, Eylül 1989; D. A. Walker, "Economics as Social Physics", *EJ,* Mayıs 1991; A. Jolink, "Procustean Beds and All That: The Irrelevance of Walras for a Mirowski Thesis" ve C. G. Graddy, "Remaking the Mathematician as an Economist: Knutt Wicksell", *Non-Natural Social Science: Reflecting on the Enterprise of More Heat Than Light* içinde, der. N. De Marchi, *HOPE*, Yıllık Ek, 25, 1993'e bakınız. L. Birken, "From Macroeconomics to Microeconomics: The Marginalist Revolution in Sociocultural Perspective", *HOPE,* Yaz 1988 de marjinal devrimin, "üretimcilikten" "tüketimciliğe" geçiş üzerinden yapılan rölativist bir yorumudur; bu tez J. M. Lipkis, "Historians and the History of Economic Thought", *HOPE*, Bahar 1993'te çürütülmektedir. R. K. Merton'un bilimde çoklu keşifler kuramı Merton'un *Sociology of Science: Theory and Empirical Investigations*, der. N. W. Storer (1973)'de yer alan bir dizi makalesinde geliştirilmiştir.

J. C. Wood, *William Stanley Jevons: Critical Assessment,* 3 cilt (1988), içlerinde Jevons'un makalelerinin editörü ve Jevons'un yaptığı katkılar konusunda uzman kabul edilen R. D. C. Black'in yarım düzine çalışmasının da bulunduğu Jevons hakkında 75 makaleyi yeniden yayımlamıştır. Ayrıca R. B. Ekelund Jr., "Jevons on Utility, Exchange and Demand Theory: A Reassessment", *MS*, Mart 1989'a da bakınız. Menger ve 1870 öncesi Alman iktisadının arka planı hakkında, aralarında F. A. Hayek, T. W. Hutchison, K. Menger, W. Weber, E. W. Streissler ve K. W. Rotschild'ın yazdıklarının da bulunduğu bir dizi yararlı makaleyi içeren *Carl Menger and the Austrian School of Economics*, der. J. R. Hicks ve W. Weber (1973)'e bakınız. E. W. Streissler, "The Influence of German Economics on the Work of Menger and Marshall", *Carl Menger and His Legacy in Economics*, der. B. J. Caldwell, *HOPE*, Yıllık Ek, 22 (1990) ve E. W. Streissler, "Menger, Böhm-Bawerk and Wieser: The Origins of the Austurian School", *Neoclassical Economic Theory, 1870 to 1930*, der. K. Hennings ve W. J. Samuels (1990) de diğer vazgeçilmez çalışmalardır. *William Jaffé's Essays on Walras*, der. D. A. Walker (1983)'te yeniden basılan W. Jaffé, "Menger, Jevons and Walras De-Homogenized", *EQ*, 1976 marjinal fayda geleneğinin üç kurucusu arasındaki farklılıkları vurgulamaktadır. *Pioneers in Economics 26. Carl Menger* (1992) çalışmamda Jaffé ve Menger hakkında 14 başka makaleyi daha yeniden yayımladım. Walras için 13. bölümün İleri Okuma Notları'na bakınız.

Cournot'dan önceki matematiksel iktisadın tarihi konusunda, Cournot'nun çok başarılı bir şekilde ve tam olarak ele alınmasını da kapsayan otuz kadar katkının

özünü ortaya koyan R. D. Theocharis, *Early Developments in Mathematical Economics* (2. baskı, 1983)'e bakınız. Burası iki yüzyıllık bir döneme yayılan 34 klasik parçadan oluşan bir koleksiyon olan *Precursors in Mathematical Economics: An Anthology*, der. W. J. Baumol ve S. M. Goldfeld (1968)'den söz etmek için iyi bir yer.

Pioneers in Economics 24, Johann von Thünen and Augustin Cournot (1992) çalışmamda Thünen, Cournot ve Dupuit hakkında 33 makale yeniden yayımlanmıştır. Özellikle Ekelund ve Hébert'in, Dupuit'nin daha dün hepimizin sandığı gibi yalıtılmış bir öncü olmadığını, kamu maliyesinin refaha ilişkin boyutlarıyla ilgilenen eski bir Fransız mühendislik geleneğinden geldiğini gösteren makalelerini tavsiye ederim. Ayrıca Cournot'nun düopolün miktar intibakı kuramını icat ettiği (benim de takipçisi olduğum), Bertrand'ın ise yıllar sonra fiyat intibakına dayalı maksimizasyon yaklaşımını geliştirdiği efsanesi konusunda aydınlatıcı J. M. De Bornier, "The Cournot-Bertrand Debate: A Historical Perspective", *HOPE,* Güz 1992'ye bakınız.

J. Creedy, *Edgeworth and the Development of Neoclassical Economics* (1986) ve J. Creedy, *Demand and Exchange in Economic Analysis* (1992), Walras ve Jevons'tan başlayıp Edgeworth ve Marshall'e uzanan değişim kuramının gelişiminin ayrıntılı incelemeleridir. *Pioneers in Economics 29. Alfred Marshall and Francis Edgeworth* çalışmamda Creedy, Jaffé ve Tarascio tarafından Fleeming Jenkin, Gossen ve Edgeworth hakkında yazılan 24 makale yeniden yayımlanmıştır. T. M. Humphrey'in *Money, Banking and Inflation. Essays in the History of Monetary Thought* (1993) çalışmasında yeniden basılan "Marshallian Cross Diagrams and Their Uses Before Alfred Marshall", *ERV,* 1992 makalesi arz ve talep eğrilerini ilk olarak kimin çizdiği konusunda son sözü söylemektedir.

9. BÖLÜM
MARSHALLCI İKTİSAT: FAYDA VE TALEP

William Stanley Jevons

FAYDA KURAMI

Marjinal fayda kuramının kurucuları faydanın ölçülmesini sağlayan bir ölçü biriminin bulunmasını bir sorun olarak görmemişlerdi. Menger ve Walras hiçbir zaman ciddi anlamda faydanın ölçülebilirliği sorusunu ortaya atmadılar. Jevons ilk önce faydanın ölçülebilir olduğunu reddetmiş, ama daha sonra onu paranın marjinal faydasının yaklaşık olarak sabit olması üzerinden bir ölçüm yolu önermiştir ki bu daha sonra Marshall tarafından benimsenen ve geliştirilen bir prosedürdür. Jevons faydanın kişiler arasında karşılaştırılabileceğini de, fiyat kuramının bu tür karşılaştırmaları gerekli kılmadığını söyleyerek reddetmiş, ancak hem kardinal ölçüm hem de kişiler arası karşılaştırmayı içeren refah üzerine önermelerde bulunmuştur. Diğer yandan Menger ve Walras farklı bireylerin faydalarının karşılaştırılmasında hiçbir güçlük görmemiştir. Fayda kuramının üç kurucusu da "toplanabilir fayda" fonksiyonlarıyla çalışmış, herhangi bir metanın faydasına tüketilen diğer metaların miktarından bağımsız olarak o metanın tüketilen miktarı üzerinden yaklaşmışlardır. Fayda fonksiyonların tam şekillerinin ne olduğuna çok az ilgi göstermiş ve azalan marjinal fayda yasasını genel geçer deneyimin bir sonucu olarak varsaymışlardır. Walras kitabında doğrusal marjinal fayda fonksiyonları çizmiştir. Menger'in çizelgeler şeklindeki sunumu da yine doğrusal fonksiyonlar ima etmektedir. Jevons'un eğrilerinin büyük bölümü aşağıdan konvekstir. Hiçbiri temel azalan marjinal fayda yasasına dair herhangi bir istisnayı kabul etmemiştir ve Jevons hiçbir istisnanın bulunmadığını iddia edecek kadar işi ileriye götürmüştür.

Ayrıca Walras da titiz bir şekilde azalan faydanın talep davranışı üzerindeki sonuçlarını türetememiş olmasına karşın sadece o gerçek faydayı talebe bağlamayı başarmıştır: Walras analizine veri talep eğrileriyle başlamış ve piyasa dengesi koşullarına fayda hakkında herhangi bir söz etmeden önce ulaşmıştır. Diğer yandan Jevons fayda ile talebi Ticaret Yapan Topluluklar diye ifade ettiği gayrimeşru kavramla birbirine bağlarken, Menger basitçe belirli talep fiyatlarının bir şekilde marjinal faydaları temsil ettiğini kabul etmiştir. Fayda kuramının bu teknik meselelerinden hiçbiri 1890'lara kadar çözülememiş, hatta bazıları yüzyılın başlamasından sonra bile aydınlatılamamıştır. Marshall'ın fayda kuramını ortaya koyuşu gerek Jevons'un gerekse Walras'ınkilerden daha üstündür, ancak *İlkeler*'in daha sonraki baskıları, Edgeworth, Fisher ve Pareto'nun çalışmaları ölçülebilirlik, toplanabilirlik ve karşılaştırılabilirlik konusundaki eski görüşlerin altını oyduğundan giderek artan bir dikkat ve suskunlukla betimlenebilir. Marshall'ın fayda kuramının bazı teknik güçlüklerine getirdiği çözümü incelemeden önce bu alandaki analitik ilerlemeyi sakatlayan kuramsal meseleleri gözden geçirmemiz gerekir.

1 Faydanın ölçülebilirliği

Bir tüketicinin *A, B, C* ve *D* malları arasında tercihleri doğrultusunda bir seçim yaptığını varsayalım. Bu dört malın tutarlı bir şekilde sıralandığını varsayarak çeşitli sonuçlara azalan bir sırayla rastgele sayılar atfetmek suretiyle tüketicinin fayda endeksini oluşturabiliriz: Bunun gibi sayısız endeks bu dört sonucu aynı şekilde sıralayacaktır (tablo 9.1 ve 9.2'ye bakınız). Olası bütün endeksler arasında yalnızca sıralama hep aynıysa ordinal fayda, "monoton dönüşüme uğradığı sürece değişmeyen" bir fonksiyon söz konusudur. *A, B, C* ve *D* arasında aynı tercih sıralamasını içeren yeni bir seri oluşturduğumuzu düşünün. Ama şimdi bu endekslerin talep ettiğinden daha kısıtlayıcı bir istekte bulunacağız: Bir toplama ve çarpma sabiti dışında hepsinin aynı olması... Yani eğer x bir endeks, y bir başka endeksse, y endeksi $y = ax + b$ doğrusal denklemini sağlamalıdır (a ve b sabittir). Örneğin tablo 9.2 $a = 2$ ve $b = 2$ varsayımıyla oluşturulmuştur. O halde birbirleriyle bu biçimde ilişkili olan iki endeks arasındaki tek fark orijin noktası ve rastgele seçilmiş olan ölçek birimleridir. Bu gibi kardinal endeksler açık nedenlerle "doğrusal dönüşüme uğradığı sürece değişmeyen" endeksler olarak adlandırılmaktadır.

Bu iki tür fayda ölçeği bir açıdan büyük ölçüde birbirlerinden farklıdır. Birbirlerinin monoton dönüşümü ile elde edilen ölçekler, birlikte aynı yönde değişim gösterir; ortak tek özellikleri budur. Ancak birbirlerinin doğ-

rusal dönüşümüyle elde edilen ölçekler bundan daha güçlü bir şey ileri sürer: Ölçeklerden birinin aralıkları arttığında ya da azaldığında diğer ölçeklerin aralıkları da aynı oranda artar veya azalır. Sonsuz sayıdaki fayda fonksiyonlarından, doğrusal bir dönüşüme uygun olarak $A > B > C > D$ koşulunu sağlayan bir tanesini seçtiğimizde ardışık aralıkların *farklarını* karşılaştırabilir, böylece diyelim ki A'nın faydasının, U_A, B'nin faydasını, U_B, U_B'nin U_C'yi geçtiğinden daha fazla aştığı sonucuna ulaşabiliriz. Örneğimizde $U_A > U_B$'nin $U_B > U_C$'den iki kat daha büyük olduğunu söyleyebiliriz; bu ifade monoton bir dönüşüme göre değişmeyen fayda fonksiyonlarına uygulandığında anlamsız olacaktır.

Doğrusal dönüşüme uygun ölçülebilirlik sadece fayda ölçeklerinin birinci farklarının işaretleri üzerine bilgi içermekle kalmaz, ikinci farkları hakkında da bilgi verir: Birinci farklar bize tercihin *yönü* hakkında, ikinci farklar ise tercihin *yoğunluğu* hakkında fikir verir. Faydayı monoton dönüşüme uygun olarak *ordinal* anlamda sıralamanın ötesinde bir şey yapamadığımız takdirde marjinal faydanın sadece pozitif ya da negatif olmasının bir anlamı olur; artan mı yoksa azalan mı olduğunun ise bir anlamı bulunmaz. Ama eğer fayda doğrusal dönüşüme uygun olarak *kardinal* anlamda ölçülebilir ise fayda fonksiyonunun birinci ve ikinci türevlerinin bir anlamı bulunur: Birinci türevin değeri marjinal faydanın bir endeksiyken, ikinci türevin negatif işareti de azalan marjinal fayda yasasını betimler. Bu şekilde ölçülen fayda ile Santigrat ya da Fahrenhayt termometre ile kaydedilen sıcaklık arasında analoji kurulabilir: Fahrenhayt ölçeği Santigrat ölçeğine $\frac{9}{5}C° + 32 = F°$ doğrusal denklemi ile bağlı olduğundan kullanılan termometrenin türünden bağımsız olarak sıcaklık değişiminin şiddeti hakkında önermede bulunmak mümkündür.

Tablo 9.1 *Ordinal fayda. Monoton dönüşümler*

	I	II	III
A	16	5	...
B	8	4	...
C	4	3	...
D	2	2	...

Tablo 9.2 *Kardinal fayda. Doğrusal dönüşümler*

	I	II	III
A	16	33	...
B	8	17	...
C	4	9	...
D	2	5	...

2 Faydanın işlevsel açıdan ölçülmesi

Ordinal bir fayda ölçeğinin işlevsel açıdan oluşturulması basit bir mesele gibi görünebilir: Kişinin mallar arasında bir seçim yapmasını sağlar ve oluşturduğu sıralamayı koruyacak şekilde onlara sayılar veririz. Ancak eğer fayda doğrusal dönüşümlere uygun biçimde *kardinal* olarak ölçülebiliyorsa kişiden kendisini iki durumda düşündüğü bir *Gedankenexperiment*[1] yapmasını istememiz gerekir: *A*'yı *B*'ye tercih ettiğinde ona tekrar *B* verip, bu kez *B* ile *C* arasında bir tercih yapmasını ve bu iki durum arasında tercihinin şiddetini karşılaştırmasını isteriz. Bu tamamıyla öznel bir prosedürdür, ancak bir malın faydası diğer malların faydasından bütünüyle bağımsızsa, en azından ilkesel düzeyde kardinal bir fayda ölçeği oluşturmak mümkündür.

Bu ilk olarak Irving Fisher tarafından "Marjinal Faydanın' Ölçülmesinin İstatistiksel Bir Yöntemi ve Kademeli Vergi Adaletinin Sınanması" ("A Statistical Method of Measuring 'Marginal Utility' and Testing the Justice of a Progressive Tax", 1927) başlığını taşıyan makalesinde gösterilmiştir. Fisher'ın yöntemi şu şekilde işlemektedir: Bir bireye herhangi bir metadan herhangi bir miktarda, diyelim ki 100 somun ekmek, verelim. 100. somunun marjinal faydası bir "util"e, yani fayda ölçeği birimine eşit olsun. Bireyin hiç süte sahip olmadığı bir konumdan başlayarak 1 util değerindeki yüzüncü somun ekmek karşılığında asgari ne kadar süt istediği bulunur. İlk süt miktarı, diyelim ki 3 inç küp, elde edildiğinde bu deney ikinci bir meblağ için tekrarlanır ve bu şekilde devam edilir; bu deney tipik bir birey için kuşkusuz daha fazla ekmek verildikçe daha çok süt talep edildiğini gösterir. Böylece aynı miktarda fayda elde etmek için gerekli olan süt miktarlarının bir skalasını elde ederiz ve bundan tüketilen toplam sütün faydasını gösteren bir başka skala türetiriz (tablo 9.3'e bakınız). Süt meblağlarını toplayarak (3, 4, 5, 6, 7) artarda tüketilen süt miktarlarından elde edilen toplam faydanın bir skalasına da ulaşırız (3, 7, 12, 18, 25). İnterpolasyon yoluyla süt miktarındaki eşit artışlardan elde edilen faydayı bulabiliriz (tablo 9.4'e bakınız).

Kişiye iki malın belirli miktarları arasında tutarlı bir seçim yapma becerisi atfedilmesiyle bu fayda fonksiyonu doğrusal dönüşüme uygun şekilde belirlenmiş olur. Ancak Fisher, sütün marjinal faydası sadece süt miktarına değil tüketilen diğer gıdaların miktarlarına da bağlıysa, sütün faydasının ölçüldüğü metayı her değiştirdiğimizde eski fonksiyonla doğrusal olarak ilişkili olmayan yeni bir fayda fonksiyonuna ulaşılacağını göstermiştir. Eğer tek değişkenli "toplanabilir fayda" fikrini, yani $U_A = f(A), U_B = f(B)$

1 Düşünce egzersizi (Ç. n.).

vesaireyi bir yana bırakır ve "genelleştirilmiş fayda" fonksiyonlarını, yani $U_A = f(A,B,C,...)$, $U_B = f(B, A,C,...)$ benimseyecek olursak faydayı ikililer arasında yapılan seçimler aracılığıyla kardinal olarak ölçme olanağımız kalmaz.

Tablo 9.3

Süt miktarındaki artış (inç küp)	Süt miktarındaki artıştan sağlanan fayda	Sütün toplam faydası
3	1	1
4	1	2
5	1	3
6	1	4
7	1	5

Tablo 9.4

Süt miktarı (inç küp)	Sütün toplam faydası	Sütün marjinal faydası (inç küp başı)
3	1,0000*	.....
6	1,7667	0,7667
9	2,4333	0,6667
12	3,0000*	0,5667
15	3,4667	0,4667

Not:
* Tablo 9.3'ten

Genelleştirilmiş fayda fonksiyonları fikri *Matematiksel Ruhbilim*'de (*Mathematical Psychics,* 1881) Edgeworth tarafından ortaya atılmış ve Fisher tarafından fevkalade doktora tezinde, *Değer ve Fiyat Kuramı Üzerine Matematiksel İncelemeler* (*Mathematical Investigations in the Theory of Value and Prices*, 1892) bunun altını çizmiştir. Ama çoğu iktisatçı karşılıklı bağımlılığı, dolayısıyla da fayda fonksiyonlarının toplanamazlığını kabul etmiş olmasına karşın, toplanabilir fayda fonksiyonu çok ağır ve gönülsüz bir şekilde bir kenara bırakılabilmiştir. Metaların genel "bağımlılığı" hipotezi, daha sonra göreceğimiz üzere, hiçbir metanın "düşük" mal –gelir arttığında daha az satın alınan mallar– olmadığını ima etmektedir. Bu içerim, yeterince dar bir biçimde tanımlandığı takdirde pek çok malın belirli gelir aralıkları için "düşük" olduğunu gösteren kanıtlarla çelişki içindedir. O halde genel "bağımlılık" hipotezi reddedilmelidir. Genelleştirilmiş bir fayda fonksiyonu ise kardinal faydayı ölçmek için *basit* bir işlevsel prosedürün bulunmasını imkansız kılmaktadır. Faydanın ölçülebilirliği

kabul edilse bile bu, azalan marjinal fayda yasasından dikkatli bir biçimde yukarıya doğru eğimli gelir eğrilerinin ve aşağıya doğru eğimli talep eğrilerinin türetilmesini olanaksız hale getirir ve buradan daha karmaşık ve belirsiz bir talep kuramı çıkar. Öyleyse dönemin yazarlarından pek çoğunun ve özellikle de matematik dilini kullanmayanların neden toplanabilir fayda fonksiyonlarıyla çalışmayı tercih ettiklerini anlamak güç değildir.

Talep kuramıyla ilgili incelememiz açısından faydanın ölçülebilirliği hakkında yeterince şey söyledik. Peki, ama refah iktisadındaki fayda ölçümü neye yarar? Burada doğrusal dönüşüme uygun, tekil bir ölçüm bile yeterli olmayabilir. Böyle bir ölçümü tasarlayabilsek bile fayda fonksiyonları toplanabilir olduğunda buradan marjinal fayda eğrilerinin integralinin alınabileceği ve böylelikle bunlara karşılık gelen toplam faydaların elde edilebileceği sonucu çıkmaz. Doğrusal bir dönüşüme göre özdeş iki endekse dayanan aralıkların toplanmasıyla elde edilen toplamlar, hem ölçeğin sıfır noktasının hem de ölçüm biriminin rastgele seçilmesi nedeniyle eşit sonuçlar vermez. Sıcaklığın pazardan pazartesiye, pazartesiden salıya arttığını söyleyebiliriz ve bu ifade Fahrenhayt termometresi mi yoksa Santigrat termometresi mi kullandığımızdan bağımsız olarak geçerli olur. Ancak pazartesi günü sıcaklığın pazar günkü sıcaklığın iki katı olduğunu söyleyemeyiz, çünkü bu önerme hangi termometreyi kullandığımıza bağlıdır: Örneğin $20°C = 68°F$, ama $40°C = 104°F$'dır. Sıcaklık ölçümünün toplamlarının herhangi bir anlamı yoktur, çünkü sonuçlar seçilen ölçeğe göre değişir. Faydaya atıfla, doğrusal dönüşüme uygun ölçülebilirliğin bize marjinal faydanın işaretiyle birlikte değişim hızını da verdiğini, ama marjinal faydaların toplanmasıyla bir mal sepetinin toplam faydasını bulmamıza müsaade etmediğini söyleyebiliriz.

Bir kimsenin bir mal sepetinden elde ettiği toplam faydanın mutlak değerini elde etmek için sadece fayda ölçeğinde kullanılan sayılar arasındaki aralık farkların oranlarını değil, sayıların kendilerinin oranlarını da hesaplayabilmemiz gerekir. Bu, endekslerin yalnızca bir çarpım katsayısı ile birbirlerinden farklılaştıkları koşulda mümkün olan "orantısal dönüşüme uygun" bir ölçümü ima eder. Eğer fayda bu anlamda ölçülebilir olsaydı sıfır noktasının benimsenen ölçeğe bağlı olduğu sıcaklık ölçümü gibi bir alana değil, iyi tanımlanmış olduğu ağırlıklar ve uzunluklar alanına dahil olurdu. Aynı hususu başka bir biçimde ifade edecek olursak *ordinal* fayda kuramında bireyin fayda dağının haritasında, incelediğimiz dağın Everest Dağı mı yoksa bir köstebek yuvası mı olduğunu bilmeksizin yalnızca birbirini takip eden eşyükselti eğrilerini biliriz. *Kardinal* fayda kuramında ise dağın şekli hakkında bir fikir edinmek için en azından eşyükselti eğrileri arasındaki uzaklığı karşılaştırabiliriz. Ama yine de dağın yüksekliğinin ne

olduğunu bilemeyiz, çünkü dağın nerede başladığını ve hangi eğimle yükseldiğini bilmeyiz: Ölçü birimi ve orijin bütünüyle keyfi olarak belirlenmiştir. Fakat bazı kısıtlayıcı koşullar altında, diye ileri sürmüştür Marshall, dağın mutlak yüksekliğini belirleyebiliriz. Marshallcı refah iktisadı paranın marjinal faydasının sabit olduğunu varsayarak faydanın mümkün olan en güçlü ölçümünü, yani bir çarpım sabitine göre ölçümünü elde etmiştir.

3 Bernoulli hipotezi

Buraya kadar fayda kuramını tüketicilerin bir dizi "kesin beklenti" ya da en olmadı "kesin beklenti" demetleri arasında nasıl tercih yaptıklarını tahmin etmenin bir aracı olarak ele aldık. Fakat belirsizlik durumunda tüketicilerin davranışlarını nasıl açıklayacağız? İnsanlar kendilerini sigortalatarak kesinliği belirsizliğe tercih ederler, ama aynı zamanda kumar oynayarak belirsizliği kesinliğe tercih ettikleri de olur. İnsanların "matematiksel gelir beklentilerini" maksimize edecek şekilde davrandıklarını varsayarak bu tür davranışı rasyonalize etme olanağı var mı?

Bireylerin olasılıklara karşı verdikleri tepkileri inceleyerek bir fayda fonksiyonu tanımlama girişimlerinin tamamı Daniel Bernoulli'nin St Petersburg Paradoksu'yla ilgili anısına (1738) dayanır. Paradoksun yapısı şudur: Madeni bir para tura gelinceye kadar fırlatılıyor; eğer ilk fırlatışta tura gelirse *A*, *B*'ye 1 dolar veriyor; tura ilk kez ikinci fırlatışta gelirse *A*, *B*'ye 2 dolar veriyor; üçüncü atışta tura gelirse *A*, *B*'ye 4 dolar veriyor ve bu şekilde devam ederek tura gelene kadar geçen *n* fırlatış için 2^{n-1} dolar veriyor. Eğer bu "adil bir oyun" olacaksa *B* oyunu oynamak için ne kadar giriş parası ödemeye razı olmalıdır? "Adil oyun", oyuncudan hiçbir zaman oyunun her oynanışında toplam matematiksel başarı beklentisinden, yani bahsin aktüeryal değerinden, daha fazlasını ödemesinin istenmediği oyundur. O halde "adil bahisten" kazanılması veya kaybedilmesi beklenen gelir her zaman sıfıra eşittir. Birinci fırlatışta başarı elde etmenin matematiksel beklentisi $p(1)\$ = \left(\frac{1}{2}\right)1\$ = 0,50\$$; ikinci frılatışta $\left(\frac{1}{2}\right)\left(\frac{1}{2}\right)\cdot 2\$ = 0,50\$$; *n*'inci fırlatışta ise $\left(\frac{1}{2}\right)^n 2^{n-1}\$ = (2)^{-n}2^{n-1}\$ = 2^{-1}\$ = 0,50\$$ 'dır. Toplam beklenti *E*, oyunun her oynanışındaki beklentilerin toplamıdır; $E = 0,50\$ + 0,50\$ + \ldots$ Bu sonsuz serinin toplamı sonsuz büyüklüktedir, dolayısıyla *B* "adil oyun" oynama ayrıcalığı için *A*'ya sonsuz büyüklükte para ödemek zorundadır. İnsanların "adil bir bahis" için sonsuz büyüklükte para ödemek istemeyecekleri açık olduğuna göre matematiksel gelir beklentilerini maksimize edecek şekilde davrandıkları varsayımı bir çelişkiye neden olmaktadır.

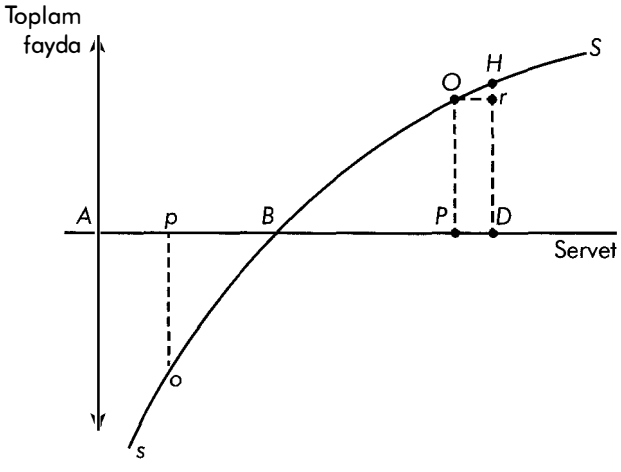

Şekil 9.1

Paradoksun çözümlerinden bir tanesi oyunun verdiği ödüle bir üst sınır konulmasıdır. Bernoulli'nin çözümü ise insanların "matematiksel başarı beklentisiyle" değil, "ahlaki başarı beklentisiyle" hareket ettikleri, olasılıkların da fayda fonksiyonu ile ağırlıklandırıldığı şeklindedir. Ayrıca gelirin marjinal faydası gelir arttıkça azalır. Parasal gelirin marjinal faydası azalırken insanlar verili bir zarar riskini tazmin etmek için giderek daha yüksek kazanç için ısrar edecektir: Hiç kimse yüzde 50 şansla 2$ kazanmak için 1$ vermeyecektir. Bernoulli bu argümanı grafiksel olarak da ortaya koymuştur (şekil 9.1'e bakınız). Bireyin başlangıçtaki serveti *AB*, *BP* kazanma şansı ise yüzde 50'dir. Kazancın toplam faydası ve oyunu oynama ayrıcalığı elde etmek için ödenen giriş ücretinin olumsuz faydası ordinat boyunca ölçülmektedir. Eper *sBS* düz bir çizgi olsaydı birey, kazanma beklentisi *BP*'ye tam olarak eşit olan *pB* kadar giriş ücreti ödemeye razı olurdu. Gelirin-faydası eğrisi aşağıdan konkav olduğu için *pB*, yüzde 50 olasılıkla *BP*'yi kazanmak için, yani *PO*'yu kazanmanın faydasıyla *po* kadar giriş ücreti ödemenin olumsuz faydasının eşit olduğu noktaya ulaşmak için, ödenmesi gereken en büyük meblağ olur. Bernoulli ardından eğrinin logaritmik bir eğri olduğunu varsayarak devam etmiştir. Eğer *rH, AP*'ye sahip bir kişinin elde edeceği sonsuz küçük *pD* kazancından sağladığı faydaysa Bernoulli'ye göre *rH, pD* ile doğru orantılı, *AP* ile ters orantılı olacaktır. Başka bir ifadeyle *P*'nin bireyin "serveti" ve *dP*'nin bu servetteki artış olduğunu varsayarsak,

$$dU = k\frac{dP}{P} \text{ veya } \frac{dU}{dP} \quad \frac{k}{P} \ (k \text{ sabit}) \text{ olur.}$$

Bernoulli'nin yaptığı gibi c'nin varlık için zorunlu "servet" miktarı olduğunu varsayarak P kadar gelirden elde edilen toplam faydayı aşağıdaki belirli integralle ifade edebiliriz:

$$\int_c^P k\frac{dP}{P} = k\left(\log P - \log c\right) = k\log\frac{P}{c}.$$

"Bernoulli hipotezi" dU'nun –gelirin marjinal faydası– gelirin, k'nin değerinden bağımsız olarak arttığı yüzdelik oranla aynı oranda azalacağını ifade etmektedir. Gelirin *marjinal* faydası için çizilen eğri bir dikdörtgen hiperbol şeklini alır ki bu, gelirde yüzde 10 artışın, gelir düzeyinden bağımsız olarak, marjinal gelirde yüzde 10 azalmaya neden olduğu anlamına gelir. Daha sonra göreceğimiz gibi bu sadece belirli bir gelirin-marjinal-faydası eğrisi demeti için geçerlidir.

4 Kumar ve sigorta

Bernoulli hipotezi 1860'larda henüz yeni ortaya çıkan psikofizik alanından destek gördü. Weber-Fechner Yasası diye bilinen yasa, algıda ancak farkına varılabilir bir farklılığın uyaranın şiddetiyle doğru orantılı olduğunu ortaya koydu: Algı, uyaranın logaritmik bir fonksiyonudur. Fechner'in psikofiziksel deneyleri Bernoulli hipotezini, en azından "uyaran" gelirdeki artışlarla ve "algı" da faydayla özdeşleştirildiğinde, doğrulamış görünmektedir. Ancak ne Menger, ne de Walras, Weber-Fechner Yasası'na ilgi göstermiştir. Fakat Jevons, Fechner'in çalışmasını biliyor ve "kumar oynamak uzun vadede faydanın yitirilmesinin kesin bir yoludur" diyen Bernoulli hipotezini benimsiyordu. Marshall, bu konuda Jevons'un izinden gitmiş ve fayda maksimizasyonunun belirsizlik içeren seçimler için bir açıklama olabileceğini reddetmiştir. Kazanılan belirli bir meblağın faydası daima kaybedilen bir başka meblağın faydasından azsa rasyonel birey "adil" ya da hafifçe "adaletsiz" bir sigortayı kabul edecek, ama hiçbir zaman "adil" olasılıklarla kumar oynamayacaktır: Kendisini yüzde 1 olasılıkla 100$ kaybetme olasılığına karşı korumak üzere 1$'dan daha fazla prim ödemeyi kabul edecek, ama yüzde 1 olasılıkla 100$ kazanmak için 1$ ödemeyi kabul etmek *istemeyecektir.* Adil ikramiye oranından daha düşük bir ikramiye oranına karşın piyango bileti satın alınması şeklindeki yaygın fenomen, "kumar oynama aşkı" ile açıklanmalıdır. Başka bir ifadeyle insanlar gelirin beklenen faydasını maksimize ediyormuş gibi davranmazlar.

Belirsizlik altında yapılan tercihler konusunda Marshall'ın fayda analizine getirdiği yasak, Neumann ve Morgenstern'in bunun tam da faydayı doğrusal bir dönüşüme göre ölçmek üzere bir işlevsel prosedür tasarlama-

nın mümkün olduğu durum olduğunu göstermeleriyle sonuçlanan çalışmalarıyla yakın süre öncesine kadar taşınmıştır.[2] Bu, bireylerin tipik olarak kesin alternatifler arasında seçim yaptıkları tüketim kuramı açısından pek bir işe yaramaz. Fakat bu, bir gün gelirin fayda eğrisini kardinal olarak ölçebileceğimiz anlamına gelmektedir. Neumann ve Morgenstern'in çizgisinde yürütülen ampirik çalışmalar kuşkulu sonuçlar vermiş ve araştırmacılar, hem büyük kayıplara karşı kendilerini koruyan hem de "adil" ikramiye oranlarıyla kumar oynayan bireylerin çelişkili davranışlarını rasyonalize etme sorunsalına sırtlarını dönmüşlerdir. Bu doğrultudaki hipotezlerden bir tanesi, Friedman-Savage hipotezi, gelirin fayda eğrisinin yalnızca alt ve üst aralıklarda aşağıdan konkav olduğunu, orta kısımlarda ise aşağıdan konveks –gelirin artan marjinal faydası– olduğunu ileri sürmüştür. Hem Bernoulli hipotezi hem de Friedman-Savage hipotezi faydanın, gelirin mutlak düzeyine bağlı olduğunu ima etmektedir: Eğri bir kez oluşturulduktan sonra bireyler eğri üzerinde hareket ederek alternatifler arasında seçim yaparlar. Ancak gelirin faydası, gelir düzeyindeki değişimlerle de ilişkili olabilir ki bu durumda çoğu bireyin hem kumar oynayıp hem de kendilerini sigortalatmalarının daha basit bir rasyonalizasyonu yapılabilir. Markowitz hipotezi bu fenomeni gelirin fayda eğrisinin, var olan gelirin mutlak gelir ne olursa olsun orta bükülme noktasında bulunduğu, iki değil, üç bükülme noktasının olduğunu varsayarak açıklamaktadır (şekil 9.3'e bakınız). Gelirdeki küçük artışlar marjinal faydada artışa yol açarken büyük kazançlar azalan marjinal faydaya neden olur; bu da insanların büyük bahislerden çekinip, küçük "adil bahisleri" kabul etmek konusundaki istekliliklerini açıklar. Diğer yandan gelirdeki küçük azalışlar artan marjinal olumsuz faydaya neden olur; dolayısıyla küçük kayıplara karşı korunma arzusuna karşın çok büyük kayıplar karşısındaki başıboş tavır açıklanmış olur.

---

2 Neumann-Morgenstern prosedürünün özü şudur: Bir bireyin $U_A > U_B > U_C$ tercihi yaptığını varsayalım; A ve C'den bir piyango bileti oluşturalım ve kişiden kesin bir olasılıkla B ya da p olasılıkla A veya $(1 - p)$ olasılıkla C elde etmek arasında bir tercih yapmasını isteyelim; p burada, $pU_A + (1-p)U_C = U_B$ olacak şekilde belirlenmiştir. Örneğin kişiye beşte bir olasılıkla hiçbir şey kazanmama ve beşte dört olasılıkla 10$ kazanma şansı verilsin. Piyango biletinin "matematiksel beklentisi" (1 / 5.0) + (4 / 5.10) = 8$; 10$ kazanmanın faydasının, U, gelişigüzel bir biçimde bire eşit kabul edildiği "ahlaki beklenti" ise (1 / 5.0) + (4 / 5.1) = 4 / 5 olur. Bireyin 6$ ile piyango bileti arasında kayıtsız olduğunu gözlediğimizi varsayalım –bu durumda açık ki B = 6$, $U_B = U_A$'nın 4/5'i olmaktadır. Oyundaki olasılıkları değiştirerek ve sonuçların ortalama faydasını farklı B'lere eşitleyerek, sıfır ve birin rastgele tanımlandığı fayda eğrisinin tamamını çıkartabiliriz (şekil 9.2'ye bakınız).

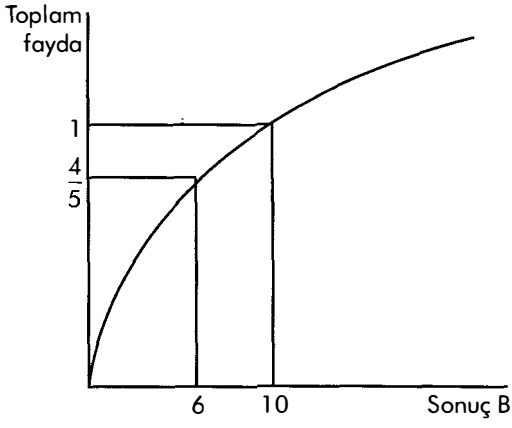

Şekil 9.2

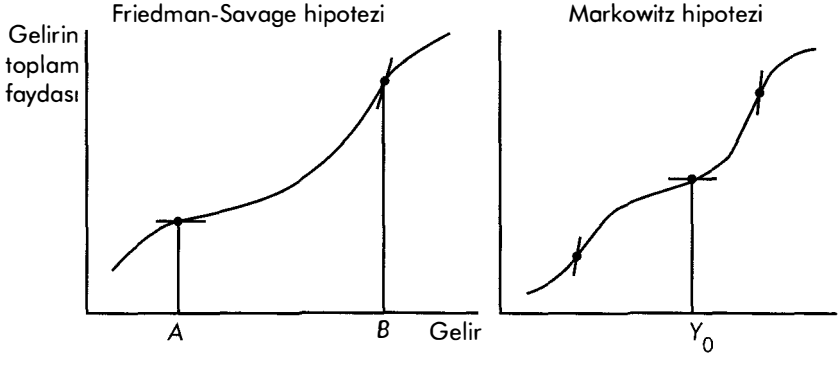

Şekil 9.3

Bu yeni gelişmelerin vurguladığı husus, parasal gelirin azalan marjinal faydasının belirli bir metanın azalan marjinal faydasından çok farklı bir şey olduğuna işaret edilmesidir. Parasal gelirle sayın alınabilecek her şey azalan marjinal fayda yasasına tabi olsa da buradan parasal gelirin kendisinin bu yasaya tabi olduğu sonucu çıkmaz. İnsanların davranışlarını gelirin özel bir fayda eğrisi ile rasyonalize etmek mümkündür ve bir gün gelirin faydasını kardinal olarak ölçmek bile mümkün olabilir. Herhangi bir birey yüzde 50 olasılıkla 20$ kazanmak üzere 10$ ödemek istediğinde, ona göre ilgili gelir aralığında paranın marjinal faydasının sabit olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Eğer adil ikramiye oranlarından daha fazla ikramiye için ısrar ederse 10$ kaybetmeye 10$ kazanmaktan daha fazla değer atfettiği sonucuna varabiliriz; buradan da ona göre paranın marjinal faydasının ilgili gelir aralığında azaldığı sonucu çıkar ve adil ikramiye oranlarından daha düşüğünü kabul etmeye razı oluyorsa bunun tam tersi bir hükme varabili-

riz. Ancak talep kuramı faydanın kardinal olarak ölçülmesini gerektirmez ve şu ana kadar hiç kimse insanların kesin alternatifler arasında yaptıkları seçimleri "doğrusal bir dönüşüme uygun" olmasına izin verecek işlevsel bir prosedür bulamamıştır. Marshallcı kuramda, analiz tüketicinin toplam harcamalarının küçük bir kısmını soğuran mallarla sınırlandırılmış, böylece sorunsuz bir şekilde bu sorunun etrafından dolaşılmıştır. Bu tür mallar için paranın marjinal faydasının yaklaşık olarak sabit olduğu varsayılabilir ve böylece faydadan talebe basit bir geçiş yapmanın yolu açılmış olur.

5 Bernoulli hipotezi ve kademeli vergi

Talep kuramına geçmeden önce kısaca Bernoulli hipotezinin bu dönemdeki popüler kullanımlarından bir tanesi, kademeli verginin haklı gösterilmesi, üzerinde duralım. İlk bakışta gelirin azalan marjinal faydasının her zaman kademeli vergiyi haklı çıkartacağı düşünülebilir. Ancak öyle değildir. Aynı gelire sahip bütün bireylerin arzularının tatmini konusunda aynı kapasiteye sahip oldukları, böylece aynı gelir-fayda eğrisinin bütün vergi mükelleflerine uygulanabileceğini ve vergi faturasının vazgeçilen gelir üzerinden ölçülen "fedakârlığın eşit olmasını" sağlayacak şekilde bölüştürüldüğünü varsaysak bile, mutlak, göreli ya da marjinal fedakârlıktan hangisini eşitlemeye çalıştığımıza bağlı olarak farklı sonuçlara varırız. Eşit *mutlak* fedakârlık söz konusuysa vergi faturası, her bireyden gelirin aynı mutlak toplam faydasını elde edecek şekilde bölüştürülmelidir. Eşit *göreli* fedakârlık söz konusu olduğunda her bireyden gelirin toplam faydasının aynı oranını elde etmeye çalışırız ki bu durumda, bir öncekine kıyasla "zengin" daha fazla, "fakir" ise daha az vergi verir. Eşit *marjinal* fedakârlık söz konusu olduğunda ise aynı marjinal fayda kaybını bütün bireylere paylaştırarak toplam fedakârlığı minimize ederiz. Eşit fedakârlık kavramlarından hangisinin uygulanacağı *a priori* olarak belirli değildir: Sidgwick ve Marshall ilkini desteklemiş, kamu maliyesi konusunda önemli bir yazar olan Hollandalı Cohen-Stuart ikincisini tercih etmiş, Edgeworth ve Pigou üçüncüsünden yana olmuştur. Hangi kavram seçilirse seçilsin "eşit fedakârlığı" uygulamak için gereken gerçek oranın yapısı yine de gelirin fayda eğrisinin tam şekline bağlı olacaktır.

Eğer bilinen her şey gelirin marjinal faydasının bütün aralık boyunca belirsiz bir hızda azaldığından ibaretse kademeli vergi sadece eşit *marjinal* fedakârlık kavramı ile kesin olarak onaylanabilir. Eğrinin negatif eğimi ne olursa olsun bu kuram en yüksek geliri ikinci en yüksekle eşitleyerek ve ihtiyaç duyulan vergi geliri elde edilene kadar bu şekilde devam ederek ilerleyecektir Eşit mutlak ve eşit göreli fedakârlıktan hareketle kademeli vergi

skalası çıkartmak için gelirin-marjinal-faydası eğrisinin Bernoulli eğrisinden, yani bir dikdörtgen hiperbolden daha dik olması gerekir. Bernoulli hipotezi gelirdeki belirli bir yüzde artışın, gelir düzeyinden bağımsız olarak toplam faydada aynı oranda artışa neden olacağını söylemektedir. Bu durumda eşit *mutlak* fedakârlık göreli bir vergiyi ima eder: Bir başkasının iki katı gelire sahip bir birey vergi olarak diğerinin iki katı para öder. Eşit *göreli* fedakârlıkla bile gelirin azalan marjinal faydası, Cohen-Stuart ve Edgeworth'un gösterdiği gibi, tek başına kademeli vergiyi haklı çıkarmaz.

Ayrıca gelirin marjinal faydası belirli bir gelir seviyesinde azalabilse de gelirdeki bir artış, arzu düzeyindeki artış nedeniyle eğrinin yukarıya doğru kaymasına neden olabilir. Yukarıya doğru kayan kısa dönem eğrilerinin üzerindeki noktaları birleştiren uzun dönem eğrisi sabitse üç kavramdan hiçbiri kademeli vergiyi haklı çıkaramaz ve bu durumda eşit mutlak fedakârlık fikri azalan oranlı bir vergiyi gerekli kılar. Eğer bireysel fayda eğrileri, gelirden kaynaklanan tatminin yalnızca kişinin kendi gelirine değil, aynı zaman kişinin gelir skalasındaki konumuna da bağlı olmasını temin edecek biçimde birbirlerine bağlıysa başka karışıklıklar da ortaya çıkacaktır. Ve son olarak beğenilerdeki farklılıklar, dolayısıyla gelirin fayda eğrilerindeki farklılıklar, kişiler arasında fayda karşılaştırması yapılmadan vergi oranının yapısı konusunda herhangi bir kavramdan çıkarım yapılmasına izin vermez. İnsanların isteklerinin tatmini konusundaki kapasiteleri konusunda farklılaştıklarını kabul ettiğimiz anda optimal bir gelir dağılımının daha büyük gelirleri etkin fayda "motorlarına" doğru taltif edeceği, tek sorunun ise bu kişilerin kimler olduğunun belirlenmesi olduğu sonucuna doğru sürükleniriz.

Özgül bilginin olmadığı durumlarda "herkesin eşit olduğunu" varsaymamız gerektiği ileri sürülmüştür. Ama bu eşolasılıklar yanılgısından başka bir şey değildir. Cehalet söz konusu ise, gelirin fayda eğrilerinin aynı olduklarını varsaymak, farklı olduklarını varsaymaktan daha inandırıcı değildir; nihayetinde ikisinin de yüzde 50 olasılıkla doğru olması mümkündür. Ve bir kez gelirin fayda eğrilerinin farklı olmaları gerektiğini kabul ettiğimizde gelirden yararlanma becerisini gözlemlenen gelirin kendisinden çıkarsayarak hemen hemen her türlü gelir dağılımını meşru gösterebiliriz. Örneğin Edgeworth'un *Matematiksel Ruhbilim*'de yer alan adı çıkmış gözlemini ele alalım: "Eğer memnuniyete ulaşma becerisi, maharet ve yeteneğe atfedilebilirse ... mahir ve yetenekli aristokrasinin nispeten daha makul çalışmaları karşısında aldıkları görece yüksek ücretleri konusunda İktisattan daha derin nedenler bulabiliriz. Cinsiyet aristokrasisi de benzer şekilde erkeklerin mutluluğa ulaşmak konusundaki daha üstün

kapasitelerine bağlıdır. Hep birlikte ... faydacı ilkeden çıkarsananlarla modern kadınlığı kuşatan yetersizlik ve ayrıcalıklar arasında hoş bir uyum olduğu görülmektedir."

Erkeklerle kadınların gelirden istifade etmek konusunda birbirlerine benzedikleri varsayımını kurtarmanın belki de tek yolu siyasi kurumlarımızın üzerine inşa edildiği bir kişi-bir oy ilkesinin kabul edilmesidir. Vergilendirme bir siyasi uzlaşma konusudur ve bu konuda meşru bir şekilde tartışmasız olduğu söylenen doğrulara sığınabiliriz. Bu bizi kişiler arasında fayda karşılaştırması yapma sorunundan kurtarır, ama hangi eşit fedakârlık kavramını uygulayacağımız sorunuyla başbaşa bırakır.

Bu sorun neoklasik dönemde hiçbir zaman çözülememiştir ve bir anlamda, her ne kadar zaman geçtikçe eşit marjinal fedakârlık sırf gelirin-faydası eğrisinin tam şeklini belirlemek zorunda kalmaksızın kademeli vergiyi haklı çıkarttığı için daha fazla destekçi bulsa da, halen çözülmemiş bir sorun olmaya devam etmektedir. Bu sorunun harcama tarafı tamamen göz ardı edilerek bütünüyle vergilendirme çerçevesi içinde tartışılması kamu maliyesinde Anglo-Sakson geleneği açısından ayırt edici bir özelliktir. Şurası açık ki, gelirin marjinal faydasının gelirle birlikte monoton olarak azaldığına inanılacak olsa bile kamu harcamalarının bütünüyle yalnızca yoksulların yararlanacağı sosyal hizmetlere ayrılacağını bilen bir kişinin nispi ya da azalan oranlı bir gelir vergisini savunması mümkündür. Son yıllarda, büyük ölçüde kamu maliyesi üzerine yazan İtalyanların etkisiyle, kademeli vergi konusunda gelir tarafından tartışma eğilimi şu ya da bu şekilde ortadan kalkmış ve sonuç olarak Gelirin Azalan Marjinal Faydası Yasası'na karşı büyük bir ilgi kaybı olmuştur.

6 Talep eğrilerinin türetilmesi

Artık talep kuramına dönebiliriz. Marshall fiilen, Walras'tan sonra açık ve seçik olarak talep eğrilerini fayda fonksiyonlarından türeten ilk yazar olmuştur. Marshall *İlkeler*'in II. Matematiksel Ek'inde x metasının tüketimi için denge koşulunu $MU_x = p_x MU_n$ şeklinde vermiştir. Bütün mallar üzerinden ele alındığında bu bildik eşmarjinallik kuralıdır:

$$\frac{MU_x}{p_x} = \frac{MU_y}{p_y} = \frac{MU_z}{p_z} = MU_n,$$

Denklemdeki MU_n değişkeni Marshall tarafından paranın marjinal faydası olarak adlandırılmıştır. "Paranın marjinal faydası" kafa karıştırıcı bir ifadedir, çünkü Marshall'ın aklında olan bir bireyin para *stokunun* marjinal faydası değil, birim zaman içindeki –bir gün ya da bir hafta gibi– pa-

rasal gelir *akışının* marjinal faydasıdır. Denge durumunda birey, kendisine reel gelirinin κ gibi istediği bir kısmı üzerinde denetim sahibi olabilme olanağını verecek bir para stoku tutmak isteyecektir:

$$\frac{M}{p} = \kappa \frac{Y}{P},$$

Denklemde P genel bir fiyat endeksini ifade etmektedir. O halde formel olarak tüketici tahsis formülüne, verili piyasa fiyatlarında atıl durumda bulunan para balansları içinde tutulan bir doların marjinal faydasını ifade eden ayrı bir kesir yazmamız gerekir. Eğer birey tasarruf yapıyorsa gelecekte bu varlıkların gelecekte cari fiyatlarının üzerinde sağlayacağı getirinin şimdiki marjinal faydasını ifade eden bir kesir daha olacaktır. Ancak kolaylık olması için bütün harcamaların mevcut tüketim mallarına yapıldığını varsayabiliriz. İlk olarak bireyin para stokuna eklenen parasal gelir akışındaki bir artış bu parasal mevcutların marjinal değerini azaltır, ardından *elde tutulan* paranın marjinal faydası bir kez daha *harcanan* paranın marjinal faydasına eşitlenir. Başka bir deyişle dengesizlik durumunda para mevcudunun marjinal faydası harcamaları düzenler ve harcanan paranın marjinal faydası da para mevcudunun marjinal faydasının eğilim gösterdiği denge düzeyini belirler. Bu konuda ileride kafa karışıklığı olmasını önlemek üzere MU_n yerine MU_e, genel olarak parasal harcamaların marjinal faydası, ifadesini kullanacağız. Marjinal faydayı genel bir fiyat endeksine bölmek zorunlu değildir, çünkü paranın dolar cinsinden fiyatı bire eşittir. O halde MU_e metaların marjinal faydalarının fiyatlarına olan oranlarının ortak değeri, yani her yöndeki harcamanın marjında yer alan doların türdeş faydasıdır.

Artık tüketici dengesi için eşmarjinallik kuralını üç eşdeğer biçimde yeniden ifade edebiliriz: Tüketici, (1) bütün mallar üzerinden ağırlıklandırılan marjinal faydaları, yani fiyatı ile ağırlıklandırılmış her bir malın marjinal faydasını birbirine eşitlediğinde, (2) tüketilen bütün mal çiftleri için, marjinal faydaların oranını bunlara karşılık gelen fiyatların oranına eşitlediğinde ve (3) verili piyasa fiyatlarında bütün metaların bir dolarla satın alınan kısımlarının marjinal faydasını birbirlerine eşitlediğinde, yani bütün piyasalarda harcanan dolarların marjinal faydasını birbirine eşitlediğinde azami doyuma ulaşır.

Tüketicinin denge durumuna ulaştığını ve p_x'in düştüğünü varsayalım. Bu durumda $MU_x = p_x MU_e$ eşitliği derhal bir eşitsizliğe dönüşecektir. Dengeyi yeniden tesis etmek için MU_x'i azaltmak üzere daha fazla x satın alınmalıdır. Fiyat p_x'in altına düştüğünde tüketicinin daha fazla x

malı satın alacağına, x malı satın alarak dolar başına diğer bütün mallardan elde edebileceğinden daha büyük bir marjinal fayda elde edeceğine kuşku bulunmaz. Azalan marjinal fayda "yasası", dengeyi yeniden tesis etmek için daha fazla x malı satın alındığında MU_x'in azalmasını garanti eder. Öyleyse fiyattaki azalmanın neden olduğu ikame etkisi, tüketicinin her zaman veri bütçesinin ve veri fiyatların koyduğu sınırlar içinde doyumunu maksimize etmek doğrultusunda hareket edeceği varsayımı altında, negatif eğimli bir talep eğrisine neden olur. Ancak bu argüman bireyin p_x'teki azalma nedeniyle reel gelirdeki artıştan yoksun bırakmakta, böylece MU_e intibak süreci boyunca sabit kalmaktadır. Birey her yöndeki harcamalarının marjinal faydasını bir kez daha eşitlediğinde reel gelirdeki nominal artışı da yeniden elde ederiz: Bu, para mevcudunun marjinal faydasını azaltır ve böylelikle x de dahil bütün metalardan daha fazla satın alınmasına yol açar. Bu durumda gelir etkisi pozitiftir ve x için negatif eğimli bir talep eğrisi ile birlikte pozitif eğimli bir gelir eğrisi de elde edilir.

Talep eğrilerinin arka planda bulunan fayda eğrilerinden türetilmesi ile ilgili tipik Marshallcı yöntem toplanabilir fayda fonksiyonları düşüncesine dayanır: Birey tarafından satın alınan her bir metanın fayda fonksiyonu diğerinden bağımsızdır. Toplanabilir bir fayda fonksiyonu, metalar arasında ikame edilebilirlik ve tamamlayıcılık yönünde bir değerlendirme yapılmasına izin vermez; bütün metalar "bağımsız mallar" gibi ele alınırlar. Ancak Marshall bazı metaların tüketim sürecinde birbirlerine rakip olduklarını, bazılarının ise beraber tüketildiklerini fark etmiştir: y miktarı arttıkça MU_x azalıyorsa x ve y ikame mallardır; y miktarı artarken MU_x de artıyorsa x ve y tamamlayıcı mallardır. Metalar arasında bu tür karşılıklı ilişkilerin kavranması doğrudan doğruya x'in faydasının $x, y, z, \ldots, n$'nin fonksiyonu olduğu genelleştirilmiş fayda fonksiyonlarına götürmüştür. Ancak genelleştirilmiş bir fayda fonksiyonuyla azalan marjinal fayda bütün talep eğrilerinin negatif ve bütün gelir eğrilerinin pozitif eğimli olduğu yönündeki zorunlu dayanağını kaybeder. p_x'teki azalmadan kaynaklanan reel gelir artışını yerine koyduğumuzda *bütün* metaların daha büyük miktarlarda tüketileceğinden emin olamayız. Satın alınan y malı miktarındaki bir artışın, x ve y ikame mallar oldukları için sadece MU_y'yi değil, MU_x'i de azalttığını düşünelim. Bu durumda reel gelirdeki artışın bir kısmı y malına harcandığında MU_x öylesine azalabilir ki, maksimum doyum için gerekli koşulların sağlanması için satın alınan x malı miktarı başlangıçtaki miktarın altına düşürülmek durumunda kalınır: Gelir etkisi negatiftir ve bu durumda x malının talep eğrisi pozitif eğimli, x malı ise bir "düşük mal" *olabilir*.

7 Paranın marjinal faydasının sabit olması

Bu sorunu çözmenin bir yolu varsayımsal olarak gelir etkisini yok saymaktır. Çoğu durumda –bizim MU_e dediğimiz– paranın marjinal faydasının yaklaşık olarak sabit olduğunu ileri sürerken Marshall'ın yaptığı tam olarak budur. Elbette MU_e'nin mutlak olarak sabit olması, kolaylıkla gösterilebileceği gibi, hayli nadir rastlanan bir durumdur. MU_e'yi hiçbir şekilde etkilemeyen bir fiyat değişimi yalnızca ilgili aralıkta esnekliği bire eşit olan bir marjinal fayda fonksiyonundan kaynaklanabilir. p_x'teki yüzde 1'lik bir azalma talep edilen x malı miktarını yüzde 1 artırıyorsa, x malına yapılan toplam harcama fiyattaki düşüşten etkilenmez; dolayısıyla reel gelir, yeni fiyatta da eski fiyattakiyle aynı kalır. İlgili aralıkta fayda fonksiyonunun esnekliği birden düşükse 'teki bir azalma diğer her şey aynıyken x malına yapılan toplam harcamayı azaltır; reel gelirdeki artış para mevcudunun marjinal faydasını azaltır ve bütün mallardan daha fazla satın alınmasına yol açar –tüm talep eğrileri sağa doğru kayar. Sonuç olarak yeni denge durumundaki MU_e öncekinden farklı olacaktır. Aksine marjinal fayda eğrisinin esnekliği birden büyükse MU_e veriyken p_x'teki bir azalma toplam harcamayı artırır. Bu durumda para balanslarının marjinal faydası artar ve bütün talep eğrilerini sola doğru kaydırarak MU_e'nin nihai denge değerini değiştirir. O halde sabit bir MU_e'nin bulunduğuna dair katı varsayım fiyat değişimlerinin ilgili aralıkları için marjinal fayda eğrilerinin birim esnekliğe sahip olmasını gerektirir.

Marshall MU_e'nin gerçekten sabit olduğunu ileri sürmeyi içine sindiremeyerek MU_e'nin "önemsiz", yani bireyin toplam harcamalarının ihmal edilebilir bir kısmını soğuran, metaların fiyatlarındaki küçük değişimler için yaklaşık olarak sabit olduğunu iddia etmekle yetinmiştir. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın MU_e sabit kalmaktadır ve tüketicinin toplam harcamalarına bir dolar daha eklenmesinin bireyin toplam faydasında neden olacağı artışı temsil eden, bireyin faydasının ölçümünde kullanılan birim olarak değerlendirilebilir. $p_x = MU_x / MU_e$ ana formülünde MU_e'ye ilişkin bilgiye ve bireyin x metası için talep eğrisinin bilgisine sahipsek x metası için arka planda bulunan marjinal fayda fonksiyonunu çıkarsayabiliriz. Marshall bu yolla parasal gelirin marjinal faydasının kardinal olarak ölçülebileceğini kabul etmeden "önemsiz" metaların marjinal fayda fonksiyonlarının kardinal olarak ölçümüne denk bir yöntem bulmayı başarmıştır.

Kullanılan yöntem genellikle bir faktöre olan talebin yapısını türetmek için kullandığımız yöntemle tam anlamıyla analojiktir. Tüketim kuramında marjinal fayda, üretim kuramında bir faktörün marjinal fiziksel ürününün oynadığı rolle aynı role sahiptir. Marjinal fiziksel ürünü dolar cinsinden

ifade etmek için onu ürünün marjinal geliriyle çarparız –kendi dışlarında belirlenmiş fiyatlarla karşı karşıya olan firmalar söz konusuyken, tam rekabet koşullarında marjinal gelir ortalama gelire, o da ürünün fiyatına eşit olur. Tüketim kuramında bununla analojik kavram MU_e'nin tersidir; buna "faydanın marjinal geliri" denilebilir. Eğer MU_e tüketicinin toplam harcamalarına eklenen bir dolardan ötürü toplam faydadaki artışsa, MR_u da toplam faydaya bir util eklemenin dolar cinsinden değeridir. MU = dolar başı 20 util olsun. O halde MU_u 5 senttir; toplam faydaya bir util ilave etmek, toplam harcamalara 5 sent ilave etmekle eşdeğerdir: $p_x = MU_x MR_u$'dur ve bu ifadenin sağ tarafı bize para ile söz konusu olan meta arasındaki marjinal ikame oranını verir. Öyleyse MR_u, MU ile bir faktörün marjinal ürün değerinin aynı faktörün marjinal fiziksel ürünüyle ilişkisinde olduğu şekilde bağlantılıdır. Bir faktöre olan talebin yapısı onun marjinal ürün değerinin yapısı ile özdeştir; aynı şekilde tüketicinin talep yapısı da marjinal ikame oranının yapısı ile özdeştir. Ancak bu analoji tamamıyla formeldir. Aslında bir firma faktör fiyatlarındaki bir değişim karşısında faktör girdisi alışlarını değiştirdiğinde ürün fiyatı sabit kalır. Ancak belirli bir metanın fiyatı değiştiğinde MR_u hemen hemen her zaman bir miktar değişir –bunun gerçekleşmediği tek durum, belirli bir meta için marjinal faydanın yapısının, dolayısıyla talep eğrisinin, ilgili aralık boyunca dikdörtgen hiperbol olması durumudur.

8 Konunun yeniden tarif edilmesi

Fiyat düştüğünde x'in talep eğrisi *x'in* marjinal fayda eğrisinden iki aşamada türetilir. Şekil 9.4'te kolaylık olması için doğru biçiminde fonksiyonlar çizdik. Denge durumunda tüketici MU_x'i $p_x MU_e$'ye eşitler. $p_x = p_{x1}$ iken q_1 kadar x malı satın alır. p_{x2} gibi daha düşük bir fiyatta ise ikame etkisi nedeniyle marjinal fayda eğrisinde aşağıya doğru hareket eder. MU_x eğrisinin esnekliği birden düşükse fiyattaki düşüş diğer mallara harcanmak üzere gelir açığa çıkarır; yani $0(MU_{x1})(0q_1)$ dikdörtgeni $0(MU_{x2})(Pq_2)$ dikdörtgeninden daha büyük olur; x malı da dahil, bütün mallardan daha fazla satın alınır ve MU_e, MU_e'ne düşer. Bu durumda ikame etkisine eklenen gelir etkisi sonucunda tüketici düşük fiyattan q_3 birim x malı satın alır. Bu şekilde bütün "normal" malların talep eğrilerini türetebiliriz.

Çeşitli fiyatlar eşliğinde belirli bir marjinal fayda fonksiyonu ile uğraşmak yerine Jevons'un çizelgelerinden bir tanesini alabilir ve doğrudan doğruya hareketli MU_x / p_x ortalamasını grafiğe dökebiliriz (şekil 9.5). Rasyonel tüketici bütün malların ağırlıklandırılmış marjinal faydalarını, hepsini ortak MU_e'ye eşitleyerek, birbirine eşitler ve bütün gelirini

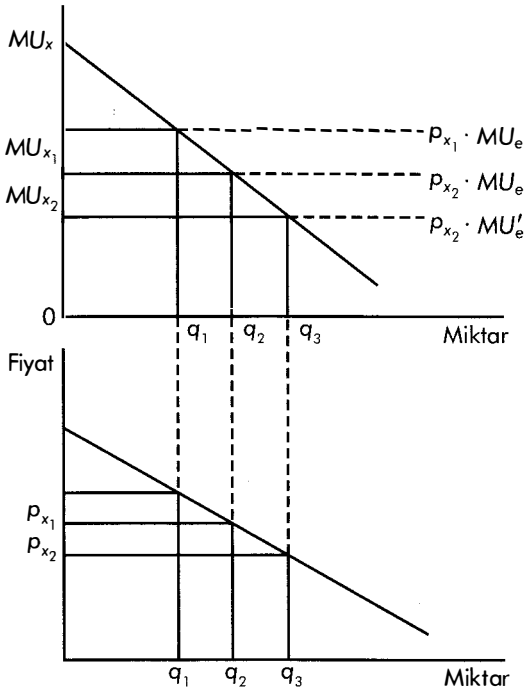

Şekil 9.4

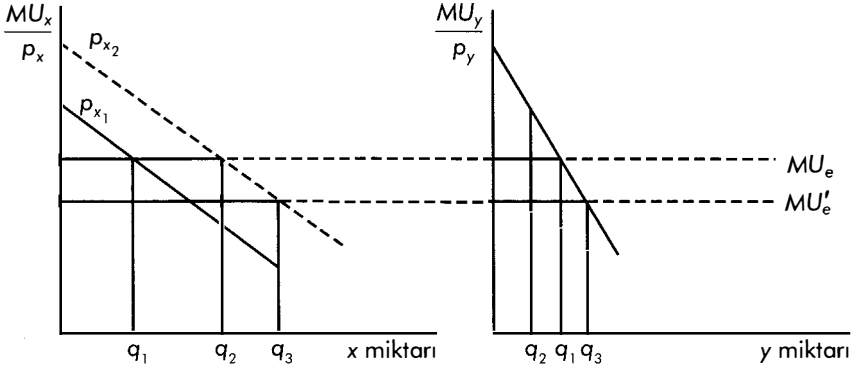

Şekil 9.5

böylece harcamış olur. p_x'teki bir azalma x'in ağırlıklandırılmış marjinal fayda fonksiyonunun yukarıya kaymasına neden olur. Tüketiciyi, p_x'deki azalmanın neden olduğu reel gelirdeki nominal artıştan mahrum bırakacak olursak daha fazla x, daha az y satın alacaktır. Reel gelir artışını iade ettiğimizde, MU_e azaldığı için yine daha fazla x ve y malı alacaktır.

Kural olarak MU_e artabilir, azalabilir ya da aynı kalabilir. p_{x1} p_{x2} aralığında talebin esnekliği bire eşitse birey, yeni fiyatta da eskisinde olduğu kadar x satın alacaktır; dolayısıyla MU_y / p_y ve MU_e değişmeden kalacak, gelir etkisi sıfır olacak ve birey q_2 birim x ve q_2 birim y malı alacaktır. Talep esnek değilse birey düşük fiyatta daha fazla x alacak, ama halen diğer mallara harcayacak geliri kalacaktır. Sonuç olarak MU_e azalır. Aksine esnek bir x talebi, diğer mallara yapılan harcamaları azaltarak MU_e'yi artırır. Fiyatlar veriyken MU_e, reel gelir miktarıyla ters orantılıdır. Ancak fiyattaki her azalış parasal gelirin satın alma gücünü artırır. Bir bireyin marjinal doları harcadığında daha fazla reel gelire sahip olması olgusu MU_e'yi azaltır, ancak bazı fiyatların düşmesinin marjinal dolarla daha fazla mal satın alınabilmesine neden olması olgusu MU_e'yi artırır. Güçler dengesi her iki yöne de gidebilir.

Bütün bunlar x ve y'nin birbirinden bağımsız mallar olduğunu varsayıyor. Eğer x ve y ikame veya tamamlayıcı mallarsa sorun yeni bir öğe tarafından daha karmaşık bir hale getirilecektir. Bütün ağırlıklandırılmış marjinal fayda fonksiyonları zevklerin, parasal gelirin ve incelenen malın fiyatı da dahil bütün malların fiyatlarından oluşan kümenin belirli olduğu varsayımına dayanılarak çizilmiştir. Eğer x ve y ikame mallar ise, daha fazla x elde edildikçe MU_y, dolayısıyla MU_y / p_y aşağıya kayar; eğer bu mallar tamamlayıcı mallarsa, daha fazla x edinildikçe MU_y, dolayısıyla MU_y / p_y yukarı kayar. O halde x ve y bağımsız mallar değillerse p_x'teki bütün değişimler *bütün* ağırlıklandırılmış marjinal fayda fonksiyonlarının kaymasına neden olur. Artık "Giffen Paradoksu" olarak bilinen paradoksun nasıl ortaya çıktığını görmemiz kolay (aşağıya bakınız). x'in fiyatı düşer ve ikame etkisi nedeniyle daha fazla x satın alınır. Fiyat düşüşünün gelir etkisi ise satın alınan y miktarını artırır: x ve y güçlü rakiplerdir ve y tüketimindeki artış MU_x'i keskin bir şekilde azaltır. MU_x / p_x eğrisinin, denge durumunda daha önce tüketilenden daha az x malı tüketilmesine neden olacak ölçüde büyük bir düşüş göstermesi mümkündür (şekil 9.6'ya bakınız). Öyleyse buradan pozitif eğimli bir talep eğrisinin, mallar arasındaki aşırı rekabetten dolayı ortaya çıkan güçlü bir ters gelir etkisinden kaynaklandığı sonucunu çıkarırız.

"Düşük mallar", talebin gelir esnekliğinin negatif olduğu mallardır. Marshall gibi incelediğimiz nesnenin "önemsiz" olduğunu varsayarak MU_e'yi sabit tutarsak fiyat değişiminden kaynaklanan bir gelir etkisi olasılığını, dolayısıyla da tanım gereği düşük malları incelemenin dışında tutmuş oluruz. Bu yaklaşımı sıkı sıkıya benimsemeksizin, metaları yeterince geniş bir biçimde tanımladığımız sürece düşük mallara çok nadiren rastlayacağımız gerçeğiyle avunabiliriz. Öte yandan metalar yeterince dar

bir biçimde tanımlandığında, bazı gelir aralıkları için hemen hemen hepsi düşük mallar olacaktır. Bir bütün olarak gıdanın bir düşük mal olmadığı açık: Gıda, "giyecek" ya da "barınma" gibi yine geniş anlamda tanımlanmış malların tamamlayıcısıdır; dolayısıyla bütün gıda maddelerinin fiyatındaki bir değişimin yarattığı gelir etkisinin pozitif olması kaçınılmazdır. Ama margarin veya belirli bir gıdanın herhangi başka bir ucuz türü düşük mal olabilir, çünkü halihazırda tercih edilen alternatifler zaten vardır. Yine de talebin fiyat ve gelir esneklikleriyle ilgili muazzam miktardaki ampirik kanıta karşın net bir biçimde kayıt altına alınmış bazı "düşük malların" olduğunu belirtmekte yarar var.

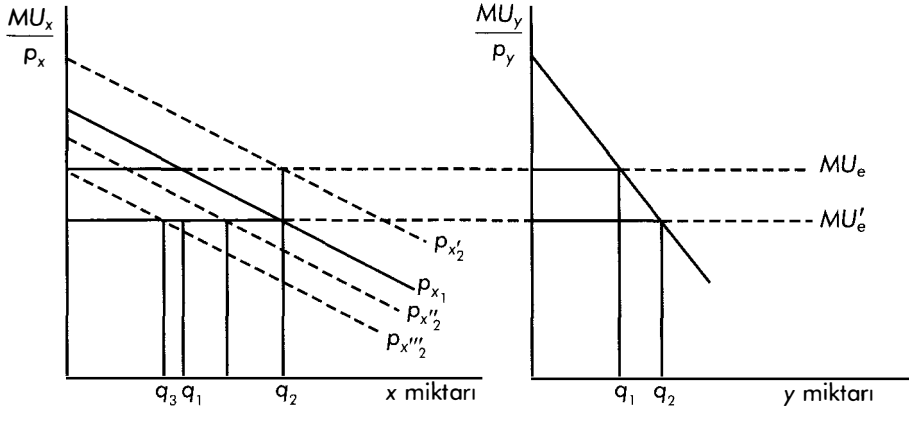

Şekil 9.6

9 Kayıtsızlık eğrisi yaklaşımı

Tüketici davranışı kuramının buraya kadar yaptığımız sunumu, faydanın kardinal ölçümünü ima eden Marshallcı bir ruha sahip. Ancak kayıtsızlık eğrilerinin kullanılmasıyla bu sorunlara ordinal fayda kuramının bakış açısından yaklaşmak da mümkün. Kayıtsızlık eğrileri tekniği Edgeworth tarafından icat edilmiş (8. bölüm, 9. kısma bakınız) ve Pareto ve Fisher tarafından geliştirilmiştir. Ama bu teknik hiçbir zaman popülerleşememiş ve daha sonra kullanımdan çıkmıştır. Kayıtsızlık eğrileri tekniği A. L. Bowley tarafından *Matematiksel Temeller*'de (*Mathematical Groundwork,* 1924) yeniden canlandırılmıştır; ancak Bowley tekniğin, faydanın ölçülebilirliği yönünden anlamını incelememiştir. 1934'te Hicks ve Allen, Johnson ve Slutsky'nin 1913 ve 1915 gibi erken tarihlerde birbirlerinden bağımsız olarak aynı sonuçları ortaya koyduklarını keşfederek, kayıtsızlık eğrilerinin ordinal fayda temelinde tüketici davranışı kuramını yeniden oluşturmak üzere kullanılabileceğini göstermişlerdir.

Kayıtsızlık eğrisi tekniği bireyin tutarlı bir biçimde tercihlerini sıralayabileceğini, ayrıca belirli bir anda kendisine sunulan iki alternatif arasında "kayıtsız" olduğunu fark edebileceğini varsayar. Gerçekte gözlediğimiz, kayıtsızlık eğrisi üzerindeki bir noktadır; bu noktada x ve y arasındaki fiyat doğrusunun eğimi x ve y'nin marjinal faydalarının oranına eşittir. Ancak bireyin x ve y arasındaki başka hipotetik değişim oranlarında da, toplam faydasını aynı düzeyde tutacak şekilde bu iki malın bir bileşkesini seçebileceği *çıkarımını yaparız.* O halde kayıtsızlık eğrisi aynı toplam doyum düzeyine yol açan çeşitli x ve y malı bileşkelerini gösterir.

Böylelikle y eksenine başka bir malı koymak yerine geliri koyarak x'in talep eğrisini çizebiliriz (şekil 9.7'ye bakınız). Birey kendisini ilk olarak $0M$'ye eşit gelire sahip olduğu, x malına NM ve diğer mallara $0N$ kadar harcama yaptığı R_1 noktasında bulur. x'in fiyatı $0M$ / $0Q'$, fiyat-miktar düzleminde p_1 ile gösterilmiştir. p_x düşerse MQ' bütçe doğrusu MQ'''ne kayar: Aynı parasal gelirle daha fazla x almak mümkündür. Birey bir kez daha fiyat doğrusunun eğimi $0M / 0Q''(= p_2)$ ile x'in marjinal faydasının paranın marjinal faydasına oranını birbirine eşitler: Daha üstte bulunan 2 numaralı kayıtsızlık eğrisindeki R_2 noktasına geçer. p_x'teki düşüşün neden olduğu gelir ve ikame etkileri artık düzgün bir biçimde ayrıştırılabilir. Eğimini değiştirmeden bütçe doğrusunu 1'e teğet oluncaya kadar aşağıya kaydırarak bireyi p_x'teki düşüşün neden olduğu reel gelir artışından mahrum bırakırız. Birey p_x'teki düşüş sonrasında daha iyi durumda olmasa bile S'ye geçecek, böylece daha fazla x satın alacaktır. Gelirini iade ettiğimizde birey R_2'ye geçer. Sonuç olarak fiyat düşünce daha fazla x almış olduğu gerçeği ikame ve gelir etkisinin bileşkesine bağlıdır. Grafiğin incelenmesiyle pozitif eğimli bir talep eğrisinin giderek düzleşen kayıtsızlık eğrilerini ima ettiği, dolayısıyla gelir-fiyat eğrisinin geriye doğru büküldüğü görülecektir (şekil 9.8'e bakınız). Bu, parasal gelirdeki artışların y gibi bir ikame mala harcandığı, bunun da bireyi aynı fiyattan yeni x satın almak konusunda isteksiz kıldığı anlamına gelmektedir.

Kayıtsızlık eğrisinin eğimi iki malın marjinal ikame oranını, *MRS*, ifade eder. Örneğimizde $MRS = MU_x / MU_e$'dir. Kayıtsızlık eğrilerini, ilave x birimleri başına giderek daha az paranın teklif edildiğini gösteren azalan *MRS*'yi ifade edecek şekilde aşağıdan konveks çizdik. Zaman zaman kayıtsızlık eğrilerinin konveks olmasının azalan marjinal fayda yasasına eşit olduğu savı ortaya atılmıştır. Bu bir yanlış anlamadır. Tüketici 1 numaralı eğriden 2 numaralı eğriye geçerek elde ettiği faydayı 2 numaralı eğriden 3 numaralı eğriye geçerek elde ettiği faydayla karşılaştırabilseydi, fayda kardinal olarak ölçülüyor olurdu. O zaman azalan marjinal fayda giderek birbirine yakınlaşan kayıtsızlık eğrileriyle gösterilebilirdi. Ancak kayıtsızlık

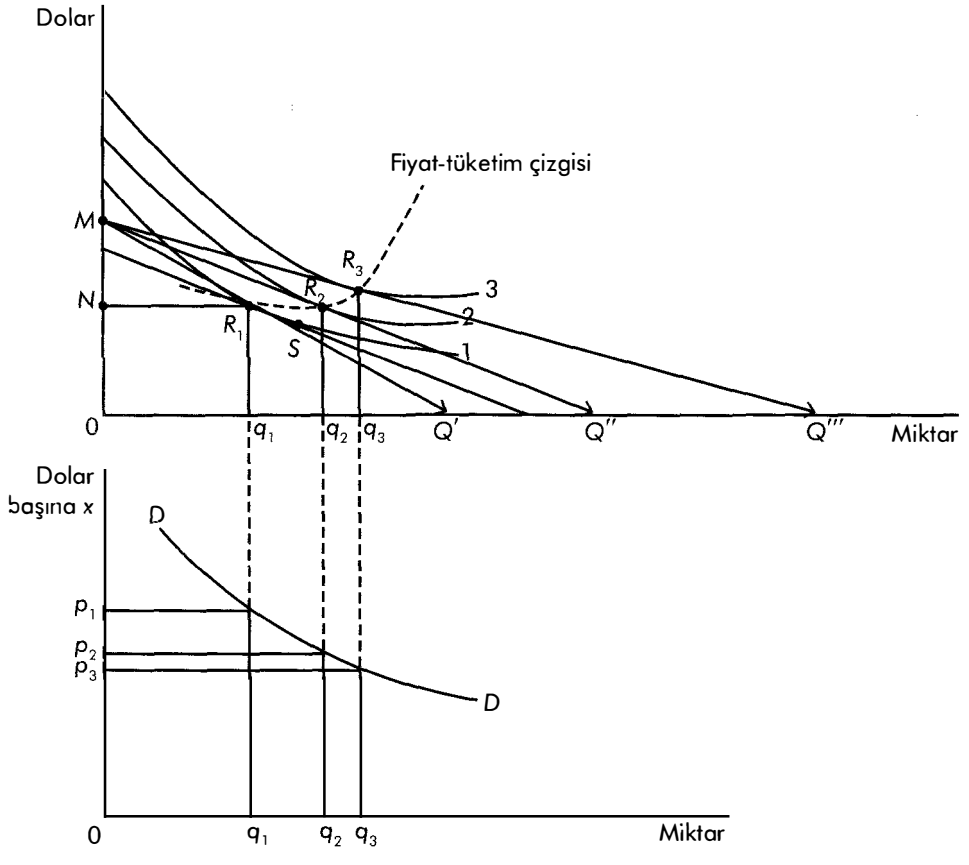

Şekil 9.7

eğrisi yaklaşımı bireyin toplam faydaları sadece büyüklüğe göre dizilişleri yönünden sıralayabileceğini varsayar: Birey, 2 numaralı eğrinin 1 numaralı eğriden daha yukarıda olduğunu bilir, ama ne kadar yukarıda olduğunu bilmez. Peki, ama tek bir kayıtsızlık eğrisinin şekli hakkında ne söyleyeceğiz? İki maldan oluşan bütün sepetler için en azından bir maldan daha fazlasının olması sepetin toplam faydasını –bütün fayda tanımları için– artırır ve bireyi daha yukarıdaki bir kayıtsızlık eğrisine geçirir. Bir maldan daha fazla, diğerinden daha azına sahip olarak aynı kayıtsızlık eğrisi üzerinde hareket ettiğimizde ne olur? *MRS*'nin azaldığı ille de doğru mu?

"Kayıtsızlık" düşüncesinin kendisi doğrudan ölçüme tabi değildir. "Kesin olarak ayrık" diye adlandırabileceğimiz mal sepetleri –sadece en az bir maldan daha fazla veya daha az sahip olunmasına göre birbirinden farklılaşan sepetler– arasında yapılan seçimler bir ordinal fayda skalası ile rasyonalize edilebilir; kayıtsızlık eğrisinin tam şeklini çıkartmak için herhangi bir işlevsel yöntem geliştirilmemiştir. Kayıtsızlık eğrisi tekniği biz-

den marjinal faydaların *işaretlerini* karşılaştırmamızı ister: Eğri boyunca y eksenine doğru hareket ettiğimizde MU_x negatif, MU_y pozitiftir, ama marjinal faydaların göreli değerinin kendisi tanımlanmamıştır. Bu, kayıtsızlık eğrilerinin negatif eğime sahip olduklarını, ancak tam şekilleri tanımlanmamış olduğunu bildiğimiz anlamına gelir. Kendi içinde kayıtsızlık eğrilerinin kullanımı faydanın monoton bir dönüşüme göre değişmeyecek şekilde ölçülebilir olduğu dışında hiçbir şey ifade etmez. Birey $4x$'i $1y$'ye tercih ettiğini, ama $2x$'i $1y$'ye tercih etmediği söyler. Buradan diyelim ki $3x$'e karşı $1y$ için kayıtsız olacağı soncunu çıkarabiliriz. Ayrıca buradan $2x$'e indiği koşulda bireye $1y$'den daha fazlasını vermek gerekeceği sonucu da çıkar, fakat bireyin x miktarında bir birimlik azalmanın kaç birim y artışına karşılık geleceğini söyleyeceğini varsaymayız. Böyle bir varsayımda bulunmak bireyin marjinal faydadaki artış ve azalışları karşılaştırabildiğini farz etmek anlamına gelir ki bu da faydanın kardinal olarak ölçülmesi anlamına gelecektir.

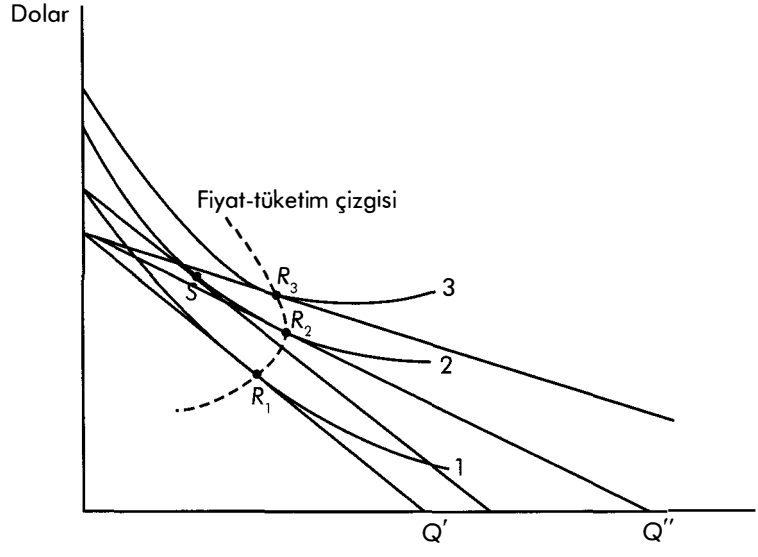

Şekil 9.8

Kayıtsızlık haritaları doğrudan gözlemlenebilir olmadıkları için konvekslik yalnızca insanların davranışlarına ilişkin gözlemlerden çıkartılabilir. Konkav kayıtsızlık eğrileri bireyin monomaniye[3] yakalanacağını ima etmektedir. Bütçe doğrusu şekil 9.9'da çizilen şekildeyse birey, bütçe doğrusu üzerinde ilerleyerek daha yukarıdaki bir kayıtsızlık eğrisine geçebileceği için R istikrarlı bir denge noktası olmayacaktır. Faydasını maksimize

3 Sabit fikirlilik (Ç. n.).

eden birey sadece x malı tüketip hiç y malı tüketmediği bir noktaya gelebilir; eğer bütçe doğrusu *aynı* kayıtsızlık eğrisinin uçlarını birleştiriyorsa birey gelirini ister sadece x'e, isterse de sadece y'ye harcayabilir. Konkav kayıtsızlık haritaları *a priori* olarak bertaraf edilmesi mümkün olmayan çeşitlilikten hoşlanmama durumuna eşdeğer görünmektedir. Buna karşın çeşitlilikten hoşlanılmaması tipik davranışı karakterize edemez; dolayısıyla kayıtsızlık eğrilerinin genellikle konveks olduklarını *varsayabiliriz*.[4]

Konveks kayıtsızlık haritaları çizebileceğimizi varsaymamız azalan marjinal fayda varsayımı yapmamız anlamına gelmemektedir. Elma stokumu artırmak üzere elma karşılığında giderek daha az çerez önereceğimi söylememle benim için elmanın marjinal faydasının azaldığını söylemek aynı anlama gelmez. Çerez stokum da dahil diğer her şey sabitken elmanın marjinal faydası artıyor olabilir, ancak elma ve çerez tamamlayıcı mallarsa daha fazla elmam oldukça benim için çerezin marjinal faydası da daha büyük olur; dolayısıyla ilave elma elde etmek için aynı miktarda çerez vermek konusunda giderek daha az istekli olurum. Sonuç olarak elmayla çerez arasındaki kayıtsızlık eğrisi konveks olacaktır.

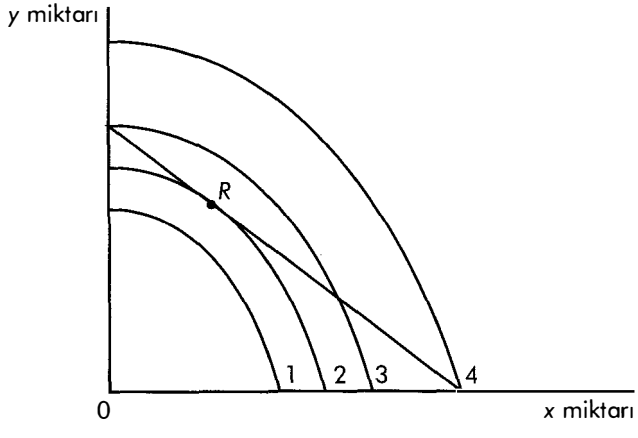

Şekil 9.9

Bu husus kısaca, yüzyıl bitmekteyken ders kitaplarında azalan marjinal fayda yasası için sunulan "ispat" türüne bakılarak daha iyi anlaşılabilir.

4 Fayda dağlarının yüzeylerinde iniş çıkışlar olmadığı varsayımı altında hareket ettiğimizde elimizde mutlak sayılar atfedemeyeceğimiz eş yükselti eğrileri bulunur (şekil 9.10'a bakınız). Hem x hem de y'nin, Jevons'un deyişiyle "meta" oldukları alışılagelmiş durumun analizi ile ilişkili tek bölge III. kuadranttır: Mallardan en az bir tanesinden daha fazlasına sahip olmak toplam faydayı artırır. Eğer y gelir x ise çalışma saati gibi bir "külfet" ise, IV. kuadrantta, bunun tersinin doğru olduğu durumda ise II. kuadrantta bulunuruz. I. kuadrantta her iki mal da "külfet" ya da sıkıntı veren metalardır.

Bu, tarımda azalan marjinal getiri yasasının klasik ispatından hareketle modellenmekte ve *reductio ad absurdum*[5] ile devam etmektedir (3. bölüm, 7. kısma bakınız). Marjinal faydanın sabit olduğunu varsayarsak faydayı maksimize etme çabası, tüketicinin harcamalarının tek ve öngörülebilir bir örüntüsünü vermez; yani eşmarjinallik kuralı tahsisle ilgili bir denge örüntüsü üretmez. Artan marjinal fayda varsayımı yapacak olursak tüketici, marjinal faydası en yüksek ya da en hızlı artan ürünü satın alacak ve böylece monomaniye tutulacaktır. İnsanlar hakikatte çok çeşitli mallar tükettiklerinden artan marjinal fayda da sabit marjinal faydayla birlikte reddedilmek zorundadır. Bu ispat en iyi ihtimalle bazı malların marjinal faydalarının azaldığını gösterir; bütün mallar için değil... Daha da kötüsü bu ispat örtülü olarak, fayda fonksiyonlarının birbirlerinden bağımsız olduklarını varsaymaktadır. Toplanabilir fayda fonksiyonlarının yerine genelleştirilmiş fayda fonksiyonları geçirilecek olursa bütün yönlerde artan marjinal fayda bile tüketicileri, mallar arasındaki tamamlayıcılık nedeniyle çeşitlilik arayışına yönlendirir.

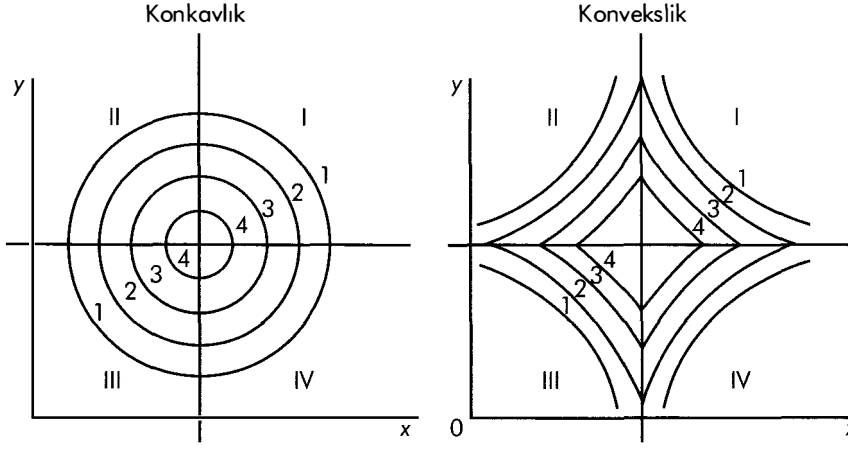

Şekil 9.10

Kayıtsızlık eğrisi tekniğinin avantajı bu tekniğin "kayıtsızlık" kavramının kendisi sayesinde bizi mallar arasındaki karşılıklı ilişkilere dikkat etmeye zorlamasıdır. Artan marjinal fayda ve konkav kayıtsızlık haritaları, her ikisi de monomaniye yol açtıkları için, belli belirsiz benzer görünmektedir. Ancak artan marjinal fayda ancak mallar arasındaki tamamlayıcılıkları göz ardı ettiğimizde monomaniye neden olurken, konkav kayıtsızlık eğrileri kişinin ilave x birimleri elde etmek için artan miktarda y vermek istediği-

5 Olmayana ergi (Ç. n.).

ni ima eder ki bu, x ve y ikame mallarsa doğru olabilir. Ancak asıl husus, kardinal ölçüm düşüncesi terk edildiği anda marjinal faydanın tek başına belirlenebilir bir nicelik olması düşüncesinin bütün anlamını yitirmesidir. Azalan marjinal ikame oranı, azalan marjinal faydaya eşdeğer *değildir*.

10 Açıklanmış tercihler yaklaşımı

Çoğu zaman *A*'yı *B*'ye, *B*'yi *C*'ye tercih ettiğimizden daha fazla tercih ettiğimize bir şüphe yok. Ancak bu tür iç gözlemle ilgili duyguların ille de bir işlevsel sonucu olması gerekmez. *A*'yı *B*'ye, *B*'yi *C*'ye tercih ettiğimizden daha az tercih etsek bile *A*'yı *B*'ye ve *B*'yi *C*'ye tercih etmiş olabiliriz. Gözlem düzeyinde tercih şiddetinin herhangi bir anlamı bulunmaz. Ama iç gözlemle ilgili kanıtları bir kenara bırakacak olursak kayıtsızlık fikrinin kendisi de tercih şiddeti kavramı kadar itiraz edilebilir bir düşünce olur. Tüketicinin yaptığı seçimle ilgili *hiçbir* eylem onun iki durum arasında kayıtsız olduğunu kanıtlayamaz. Kayıtsızlığa istatistiki bir anlam vermediğimiz takdirde –tüketici çok sayıda gözlem içerisinde *B*'yi *A*'ya tercih ettiğinden daha sık bir biçimde *A*'yı *B*'ye tercih etmemektedir– kayıtsızlık kavramını da tercih şiddeti düşüncesine karşı kullandığımız davranışçı argüman temelinde reddetmemiz gerekir.

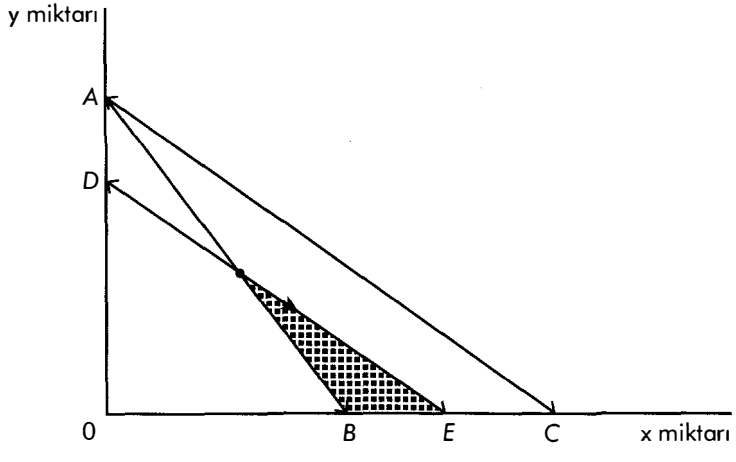

Şekil 9.11

Samuelson'ın talep eğrilerini, tercih şiddeti ya da kayıtsızlık kavramlarını kullanmadan, yalnızca bireyin "açıklanmış tercihlerinden" türetme girişiminin arkasındaki düşünce buydu. Bu tür bir gösterim için gerekli olan tek varsayım "geçişkenlik" varsayımıydı: Bireyin belirli bir örnekte *A*'yı *B*'ye tercih ettiği gözleniyorsa başka bir örnekte *B*'yi *A*'ya tercih edemez. Bu varsayım daha basit bir şekilde de ifade edilebilir: Seçimlere ilişkin iki

gözlem bireyin tercihleri konusunda birbiriyle çelişkili kanıtlar sunamaz. Tüketici, tercihlerinin belirtilen asgari anlamda tutarlılığı konusuna"rasyonel" davranmaktadır.

Samuelson'a göre "Tüketim Kuramının Temel Teoremi", bir metaya olan talebin daima tüketicinin geliriyle aynı doğrultuda değiştiğidir; pozitif eğimli gelir eğrileri her zaman negatif eğimli talep eğrilerine işaret eder. Bu teoremi açıklamak amacıyla tüketicinin bütün gelirini sadece iki mala harcadığını varsayalım. Şekil 9.11'de orijinal fiyat-gelir durumu *AB*'yle gösterilmiş ve tüketicinin *R* noktası ile gösterilen *x* ve *y* malı bileşimini tercih ettiği gözlemlenmiştir. Tüketici tarafından erişilebilir olan 0*AB* alanı içinde *R*'nin, *x* ve *y* mallarının diğer tüm bileşimlerine tercih edildiği "açıklanmıştır". *X*'in fiyatının düştüğünü ve yeni fiyat-gelir doğrusunun *AC* olduğunu varsayalım. Şimdi de tüketiciye x'in yeni fiyatında her şeyden tam olarak aynı miktarda satın alabileceği kadar parasal gelir bırakacak şekilde bir miktar parasal gelirden mahrum edelim. Yeni fiyat-gelir doğrusu *DE*, eski *AC* doğrusuna paraleldir ve *R* noktasından geçmektedir. *R*'nin orijinal fiyat-gelir durumunda *R*'nin diğer bütün noktalara tercih edildiği açıklanmış olduğundan tüketicinin *DE* üzerindeki *R* noktasının üzerinde bir noktayı seçemeyeceği açıktır. Daha önce mevcut olan, ancak tüketicinin *R*'yi tercih etmiş olmasıyla *R*'den daha kötü olduğu açığa çıkmış olan bir noktanın seçilmesi tutarsız bir davranış olacaktır. Bu olasılığı, yaptığımız varsayımla bertaraf ediyoruz. Dolayısıyla tüketici ya *R*'yi ya da yeni durumda mevcut olan taralı alandaki bir noktayı tercih edecektir; ya aynı miktarda ya da daha fazla *x* malını satın almayı tercih etmek zorundadır. Başlangıçta tüketiciden alınan parayı ona geri verdiğimizi varsayarsak *x*'in gelire göre talep esnekliği pozitif olduğu takdirde daha fazla *x* satın alacaktır. Aynı gerekçeyle, gelir etkisi negatif olduğu takdirde talepte, fiyattaki bir değişime bağlı olarak gerçekleşen bir değişiklik belirsiz olur.

Gözlem düzeyinde ikame etkisi gelir etkisinden ayrıştırılamayacağına göre "açıklanmış tercih" yaklaşımı Giffen Paradoksu –zayıf bir ikame etkisinin eşlik ettiği negatif gelir etkisi– ile güçlü bir ikame etkisinin eşlik ettiği negatif gelir etkisi arasında bir ayrım yapamaz. Diğer yandan açıklanmış tercih yaklaşımı, işlevsel olmayan "kayıtsızlık" kavramına dayanmaksızın, Hicksgil kayıtsızlık eğrisi yaklaşımı ile aynı sonuçları verir. Ayrıca kayıtsızlık eğrisi yaklaşımında ikame ve gelir etkileri arasında yapılan ayrım tamamıyla taksonomiktir. Bu ayrım bize sınıflandırma amacıyla kullanılabilecek kutular verir, ama o kutuların içini nasıl dolduracağımızı söylemez. Şurası açık ki faydayı kardinal olarak ölçemediğimiz ve bu nedenle kendimizi eski fayda kuramını reddetmek zorunda hissettiğimiz takdirde,

açıklanmış tercihler yaklaşımının bariz davranışsalcılığına varan yolu sonuna kadar kat etmemek için çok az neden vardır.

11 Marshallcı talep eğrileri

Gördüğümüz gibi "önemsiz" malların talep eğrilerinin negatif eğimli olmasını, ister kardinal isterse ordinal faydaya başvurarak, fayda kuramı aracıyla rasyonalize etmek mümkündür. Fakat neden talep eğrisini doğrudan kayıt altına alınmış verilerden çıkarsamayalım? En nihayetinde miktar ve fiyatın genel olarak ters yönde bir ilişki içinde oldukları, fayda kavramı düşünülmeden çok önce de bilinmekteydi. Ancak fiyat-miktar verileri zaman içinde yapılan müteakip gözlemlere atıfta bulunurken talep eğrisi tek bir zaman kesiti içindeki alternatif satın alma niyetlerine atıfta bulunur. Marshallcı bir talep eğrisini oluşturmak için tüketicilere, diğer her şey tamamen aynıyken fiyatlar olduklarından farklı olsalardı ne kadar satın alacaklarını sormamız gerekir. Rastgele gözlemlerimizden hareketle talep eğrilerinin çoğunluğunun negatif eğime sahip oldukları duygusuna sahibizdir. Fakat bunun, böylesine önemli bir kavram açısından tatmin edici olduğunu söylemek güçtür. Neoklasik iktisadın eski kuşağının, ancak yirminci yüzyılda ortaya çıkan ekonometrik yöntemlerin yokluğunda, talep eğrisinin negatif eğimini temel psikolojik koyutlardan türetmek dışında pek bir alternatifi bulunmuyordu.

Faydayı "tatmin edilebilir istekler yasası" aracılığıyla Marshallcı anlamda taleple ilişkilendirme çabası iki güçlük tarafından kuşatılmıştır. Toplanabilir fayda fonksiyonlarının yerine genelleştirilmiş fayda fonksiyonları koyulduğunda azalan marjinal fayda yasası, "tek bir genel Talep Yasası" vermez. Dahası genelleştirilmiş bir fayda fonksiyonu bizi faydanın kardinal ölçümünü yapabileceğimiz her türlü işlevsel yöntemden mahrum bırakır. Kardinal ölçümün devre dışı kalmasıyla bir malın ilave birimlerinden sağlanan faydanın *azalması* düşüncesinin kendisi bütün anlamını yitirir ve artık fiyattaki bir değişimin refah üzerindeki etkileri üzerine açıklamalarda bulunmak olanaklı olmaktan çıkar.

O halde Marshall'ın argümanını, MU_e aygıtını yaklaşık olarak sabit tutmak suretiyle basitleştirmeye çalışması bir tesadüf değil. Marshall tek bir genel Talep Yasası'ndan söz etse de, Robert Giffen adlı bir zamane istatistikçisinin sunduğu ekmek tüketimiyle ilgili bazı verilerden ekmeğin toplulaştırılmış talebi eğrisini çıkarsamış ve özellikle yoksul sınıflar arasında ekmeğin talep eğrisinin pozitif eğime sahip olduğu sonucunu çıkartmıştır –bu o zamandan beri "Giffen paradoksu" olarak bilinmektedir.[6] Marshall,

6 Marshall'ın sırf Giffen'ın sunduğu verileri yorumlayarak bir "Giffen malı" örneği bul-

gelir etkisini bir kenara bırakarak metalar arasındaki ilişkilerin bütün pratik sonuçlarını devre dışı bırakmış ve bu şekilde toplanabilir fayda fonksiyonundan kurtulmuştur. Tek tek malların fayda fonksiyonları toplanabilir olsaydı mallar zorunlu olarak birbirlerinden bağımsız olurlardı. Ve eğer mallar birbirlerinden bağımsız olsalardı fayda, Fisher'ın öne sürdüğü doğrultuda kardinal olarak ölçülebilir olurdu.[7] Tüketici davranışını faydanın kardinal ölçümüyle olduğu kadar ordinal ölçümüyle de "açıklayabileceğimiz" doğrudur. Fiyatların belirlenmesine dair tüketim kuramı ne faydanın kişiler arasında karşılaştırılmasını, ne de bireylerin ikili seçimleri arasındaki fayda farklılıları yapılmasını zorunlu kılar. Ancak Marshall fiyattaki bir değişimden kaynaklanan tüketici artığını ölçmek üzere talep eğrisine başvurulmasını bir kenara bırakmayı istememiş ve bu nedenle bütün karşıt görüşlere rağmen hem toplanabilir fayda fonksiyonunu hem de yaklaşık olarak sabit bir MU_e kavramını muhafaza etmiştir.

Marshall'ın sabit bir MU_e varsayımı konusundaki kaygısı, tekil bir x malının talep eğrisine yüklenen kısıtların sarih bir listesini çıkarmak konusundaki başarısızlığına da neden olmuş olabilir. Edgeworth'ten çıkarsanmış ve Marshall tarafından hiçbir zaman reddedilmemiş olan bir tanım olan *Ceteris Paribus*'un geleneksel anlamı şunun gibi öğeleri içerir: (1) Zevkler, (2) parasal gelir, (3) birbirleriyle yakından ilişkili malların fiyatları, (4) ilişkisiz malların fiyatları ve (5) gelecekteki fiyatlara dair beklentiler. Gelir etkilerinin göz ardı edilmesinin mantıksal uzantısı, talep eğrisi boyunca parasal geliri değil reel geliri sabit tutmaktır. Oysa yukarıdaki listede (2), (3) ve (4) hep birlikte reel gelirin x'in fiyatındaki değişimlerle birlikte değiştiğine işaret etmektedir. Ayrıca (3) ve (4) *İlkeler*'in genel varsayımını, paranın satın alma gücünün sabit tutulması, ihlal eder; x'in fiyatındaki, başka bir fiyatta ters yönde bir değişimin eşlik etmediği bütün değişimler paranın değerini değiştirir.

---

ması çok zekicedir. Aslında Giffen hiçbir zaman paradoksu ortaya koymamıştır ve ne İngiltere'deki ekmek tüketimi ne de İrlanda'daki patates tüketimiyle –bu sık sık dile getirilen bir örnektir– ilgili ampirik kanıtları paradoksu desteklememektedir. Esasen Giffen paradoksunu destekleyen bariz bir örnek şu ana kadar bulunmuş değildir.

7 Bu noktada *tekil* talep eğrilerinin tekil fayda eğrilerinden türetilmesiyle ilgilendiğimiz akılda bulundurulmalıdır. Genelleştirilmiş bir fayda fonksiyonu, değişkenlerinden biri olarak diğer insanların fayda fonksiyonlarının etkisini de içerebilir. Bu, yeni bir toplanılabilirlik sorunu ortaya çıkarır. Her bir bireyin talep eğrisi aynı piyasada bulunan diğer tüketicilerin talep eğrilerine bağlı bir varsayım temelinde çizildiğinden ürünün piyasa talep eğrisi, basitçe bireysel talep eğrilerinin yatay toplamının alınmasıyla oluşturulamaz –bu modayı bireylerin kıyafet hakkındaki düşüncesinin toplamı olarak açıklamaya benzerdi. Çoğunlukla "züppelik etkisi", "etkileşimli talep" ya da basitçe Veblenvari Etki olarak adlandırılan bireysel tercih fonksiyonları arasındaki karşılıklı bağımlılık, talep eğrilerinin yorumlanması konusunda özgül sorunlar yaratır.

Bu açmazdan kurtulmanın iki yolu vardır. Bir tanesi "önemsiz" bir metanın fiyatındaki bir değişimin reel-gelir etkisinin ve paranın satın alma gücünde buna eşlik eden değişimin ihmal edilebilecek ölçüde küçük olduğunun ileri sürülmesidir. Bu, Marshall'ın kendisinin açmazdan kurtuluş yoludur. Diğeri ise, bu da Friedman tarafından savunulmuştur, (4)'ün yerine ilişkili bütün malların fiyatlarının x'in talep eğrisi boyunca reel geliri sabit tutacak biçimde ters yönde değişmesi koşulunun konmasıdır. İkinci tanımla aslında bildik Marshallcı yaklaşımın çoğu tuzağından sakınılması mümkündür. Friedman-Marshall talep eğrisinin, eğrinin oluşturuluşunun işaret ettiği koşullar gereği, negatif eğime sahip olması *zorunludur*. Ayrıca Marshall-Friedman talep eğrisi, yalnızca açıkça ikame ve tamamlayıcı malların fiyatlarının dondurulmasıyla ve diğer bütün fiyatların ortalamasının davranışının ele alınmasıyla daha pratik ve kullanışlı bir talep eğrisi kavramı sunmaktadır. Fakat tek bir fiyat dışında diğer bütün fiyatları tek tek sabit tutmak doğrultusundaki genel öğüt ne kadar uygulanabilir değilse de, *bazı* fiyatları sabit tutmamızın istenmesi de o kadar pratik değildir. Önceden belirlenmiş herhangi bir fiyat kümesinin değişimi, bu değişimler x malının fiyatındaki bir değişimle ilgili olarak gerçek dünyada gerçekleşeceklerle örtüşmek durumunda olmadığından, yapay olmak durumundadır. Geleneksel yaklaşım da incelenmekte olan fiyat dışındaki herhangi bir fiyatta bir değişim olmadığını varsayması nedeniyle en az bu kadar yapaydır, ancak hiç değilse muğlak değildir. Dahası bir metanın Friedman-Marshall talep eğrisinin çizilebilmesi için hangi başlangıç fiyatının seçileceği de açık değildir: Bir bireyin gerçek gelir düzeyinin sabit kabul edilmesi, her başlangıç fiyatı için farklı bir denkleştirici fiyat değişimi olduğunu ima eder.

Gerçekte gelir etkisi, ikame etkisi gibi tüketici davranışının içsel bir parçasıdır. Çizilen bir talep eğrisinin gelir etkisine müsaade etmesi durumunda negatif veya pozitif eğime sahip olabileceği doğrudur; alışılagelidik Marshallcı talep eğrisinin tek tek gözlemlerle karşılaştırılabilmesine izin veren ampirik bir içerimi bulunmaz. Marshall'ın kendisinin de arada sırada talep eğrilerini sabit reel gelir eğrileri olarak yorumlama düşüncesine başvurduğu bir gerçektir. Buna karşın talep eğrilerinin çizilmesine dair geleneksel yaklaşımın, gerçek dünyadaki fiyat değişimlerinin daima piyasadaki alıcıların reel gelirini etkilediği ve böylece diğer bütün piyasalardaki talep eğrilerinin kaymasına neden oldukları gerçeğine odaklanmak gibi bir avantajı bulunmaktadır. Kavramsal açıdan geleneksel talep eğrisinin anlaşılması daha kolaydır ve geleneksel talep eğrisi kısmi denge analizini niteleyen yaklaşımın ruhuna daha yakındır. Ekonometrik açıdan ise, talep

eğrisinin geleneksel yoruma göre çizilmesinin önündeki hakiki zorluklar, Friedman yorumuna göre çizilen bir talep eğrisinin oluşturulmasında karşılaşılan zorluklardan daha fazla değildir.

Gerçek dünya *talep eğrisine* tekabül eden nesnel bir mahiyete sahip değildir. Bazı açılardan, "tazmin edilmiş talep" diye adlandırılan sabit bir reel gelir eğrisinin daha kullanışlı olduğu durumların söz konusu olması anlaşılabilir. Ancak çoğu durumda geleneksel yorum, Talep Yasası'nın savladığı ters fiyat-miktar ilişkisinin kavranması için daha üstün bir araçtır. Talep eğrisi kavramı, en nihayetinde, sınırlı bir uygulanabilirliğe sahiptir. Bir talep eğrisi, arz eğrisi gibi, yalnızca düzgün bir biçimde düşünmeye yardımcı olan bir unsurdur. Talep eğrisi sadece fiyatı etkileyen çeşitli kaynakları birbirinden ayırt etmek için kullanılan bir aygıttır. Marshallcı arz-talep "kesişimi" serbest piyasanın neden kendisini dengeye getirdiğini, denge fiyatının neden bir kez ulaşıldıktan sonra istikrarlı olabileceğini ve fiyatların alıcı ve satıcılara nasıl uygun bilgi aktardığını anlamamızı sağlar. Bu kesişim, niceliksel bir kesinlik belirtmeksizin, gelir veya teknolojide bazı değişimler gerçekleştiğinde ne olacağını saptamamıza izin verir. Yine bu kesişim, vergi ve sübvansiyonların, fiyat tabanı ve fiyat tavanlarının sonuçları üzerinde düşünmemize yardımcı olur. İktisadi sistemin davranışına ilişkin neredeyse bütün bildiklerimizin temel arz-talep kesişimi ile gösterilebileceğini söylemek fazla abartmak olmayacaktır. Arz-talep kesişimine bu şekilde bakıldığında, talep eğrisinin iki yorumu arasında yapılacak bir seçim yoktur. Parasal geliri ve diğer tüm tekil fiyatları sabit tutma yöntemi daha zengin, ancak daha karmaşık bir talep kuramına yol açar. Hepsi bu...

12 Öznel değer kuramının konumu

Öznel değer kuramının kurucuları faydayı tüketici davranışının "açıklaması" haline getirmeleri nedeniyle çift taraflı bir muhalefetle karşı karşıya kaldılar: Bir yandan fayda değer kuramının olumsuz ya da en azından sorgulanabilir bir psikolojiye dayandığı iddia edilmiş, diğer yandan tüketici davranışının psikolojik veçhelerinin, bireysel duygulardan bağımsız bir biçimde kendi yolunda ilerleyen iktisadi sürece dair nesnel olgularla bir ilişkisinin bulunmadığı ileri sürülmüştür. Bu muhalefet büyük ölçüde "fayda" sözcüğüne yüklenen iki anlamın birbiriyle karıştırılmasına dayanmaktaydı. Tüketici davranışı kuramında fayda, bireyin davranışının yorumlanması ve öngörülmesi için maksimize ettiğinin kabul edilmesinin yararlı olduğu bir niceliktir. Fayda fonksiyonu bireyin çeşitli gerçek ve hipotetik alternatifler arasındaki tercihlerini tarif etmenin bir yolu olmaktan başka bir şey değildir. Böyle bir fonksiyon, üretim-dönüşüm eğrisinin teknolo-

jinin durumunu "açıkladığından" daha büyük ölçüde bireyin seçimlerini "açıklamaz". Ancak refah iktisadında fayda bir bireyin maksimize etmesi "gereken" ya da toplumun bireye maksimize etmek konusunda yardımcı olması "gereken" bir niceliktir. Burada fayda niceliksel bir kavramken, tüketici davranışı kuramında aslında tam anlamıyla bir nicelik değil, yalnızca bir seçim göstergesidir.

Bu yalın özetin faydacılık felsefesinin zengin tarihine hakkını teslim ettiğini söylemiyorum. Bentham'da "faydanın" aynı zamanda hem bireylerin hakikaten maksimize etmeye çabaladıkları hem de bireylerin ve bir bütün olarak toplumun maksimize etmeye çabalaması gereken bir mutluluk duygusu olduğu söylenmektedir. Ancak on dokuzuncu yüzyıl boyunca faydanın bu ayakları yere basan tanımı daha eski psikolojik çağrışımlarından boşanmış ve en azından değer kuramı söz konusu olduğunda basit bir seçim göstergesine indirgenmiştir. Faydanın pozitif ve normatif anlamları arasındaki bu ayrım gerektiği gibi kavranır kavranmaz, bir tüketici davranışı kuramı olarak fayda kuramına yöneltilen eleştiri büyük ölçüde çöker. Eleştirel yazında en sık rastlanan eleştiri, satın alma işleminin altında yatan, satın almadan edinilen fayda ya da duyulan tatminle bireyi satın almaya yönlendiren arzuyu özdeşleştirme eğilimine, yani "hedonizm önermesine" yapılan itirazdır. Eleştirmenlere göre, arzu ve istekleri şekillendiren davranışsal ve geleneksel güçleri göz ardı eden marjinal fayda kuramı tüketici davranışına dair yetersiz bir açıklama getirir. Buraya kadar söylenenlerden fiyatın herhangi bir öznel niceliği ölçtüğü açık olduğuna göre, fiyat "doyumların" değil "arzuların" bir ölçüsüdür: Fiyat, ancak bir arzu, belirli bir tatminin kesin bir göstergesi olduğu ölçüde doyumların bir ölçüsü olabilir. Alıcılar tarafında malın kalitesi hakkındaki bilgisizlik, satıcıların hilekarlığı ve yanlış beyanı ve muhtemelen agresif reklamcılık arzu ile doyum arasındaki ayrılığı derinleştirir. Bunlar refah iktisadı açısından önemli sorunlar teşkil etseler de talep kuramı açısından böyle bir sorun yoktur. Azalan marjinal fayda yasasının yerine azalan marjinal ikame oranı yasası konulabilir; bu, tüketici davranışı hakkındaki temel koyutlardan Talep Yasası'nın çıkarsanması girişiminde hiçbir şeyi değiştirmez. Fiyat belirlenimi kuramı "hedonizm önermesine" gerek duymaz.

Öznel değer kuramını savunanların kafası bu hususta en az kuramı eleştirenler kadar karışıktır. Marshall, arzu ve doyum arasındaki ayrımlar konusunda dürtü, alışkanlık, feragat, hatalı beklentiler ve başka nedenlere atıfta bulunduktan sonra, arzu ya da doyumun doğrudan ölçümünün yapılamadığı şartlar veriyken fiyata başvurmak ve ondan "bütün hatalarına rağmen, *hem* faaliyetleri teşvik eden arzular *hem de* onlardan kaynaklanan doyumları ölçmek için" faydalanmak gerektiği sonucuna varmıştır. Bu, ta-

lep kuramına ayrılmış bir bölümün ilk sayfasında yer alan bir dipnottur! Marjinal fayda analizinin kazanımları karşısında kuşkucu bir tavır takınılmış olmasına büyük ölçüde gelir dağılımındaki eşitsizlikleri ve kişiler arasında anlamlı karşılaştırmalar yapmanın zorluklarını –buradaki en büyük kabahat Marshall'in kendisindedir– göz ardı ederek fayda kuramından refaha ilişkin göstermelik sonuçlar çıkarma eğilimi neden olmuştur.

Fayda kuramının doğası konusundaki yanlış anlamalar ortadan kaldırıldığında, eleştirilerden geriye kalan büyük ölçüde arz ve talep eğrilerinin *verili* istek ve teknikler temelinde çizilmesine dayanan iktisadi analizden duyulan hoşnutsuzluktan ibaret kalmaktadır. Tüketim kuramı, diye iddia edilmiştir, verili isteklerin nasıl tatmin edildiğine ilişkin mekanik süreçle ilgilenmek yerine isteklerin içsel olarak genişleme ve değişme eğilimine ışık tutmalıdır. Reklamcılığın ve diğer fiyat dışı rekabet biçimlerinin gelişmesiyle özel firmalar yalnızca yeni istekler yaratmakla kalmamış, "zevkin maddi nizamını" da büyütmüşlerdir. Tüketiciler bir kez kaliteyi fiyat üzerinden değerlendirme alışkanlığı geliştirdiklerinde fiyatlardaki her değişim zevklerini de etkiler. Fiyattaki bütün değişimlerin tüketicilerin zihinlerindeki ürünün doğasını değiştirdiği ve böylelikle talep eğrilerinin kaymasına neden olduğu koşullarda türdeş ürünler için verili zevklere dayanan talep eğrileri çizmenin hiçbir anlamı yoktur. Tüketicilerin zevklerinin istikrarlı ve fiyatlardan bağımsız olduğu inancına dayanan geleneksel tüketici davranışı kuramı, daha geniş kapsamlı, sosyoekonomik bir tüketim kuramı lehine bir kenara bırakılmalıdır. Çeşitli sertlik düzeylerinde dile getirilen bu tür eleştiriler, Marksistler bir yana, Amerikan Kurumsalcı Okulu'nun temsilcileri tarafından da tekrar tekrar ifade edilmiştir.

Aşırı biçiminde, isteklerin içsel istikrarsızlığına yapılan vurgu sadece talep kuramı açısından değil, "tüketici egemenliği" doktrinine dayanan geleneksel refah iktisadı açısından da yıkıcıdır. Bu, kolaylıkla geçiştirilebilecek bir itiraz değildir. Talep kuramı söz konusu olduğunda, bunun istikrarlı zevkler olmaksızın ayakta kalamayacağı kesinlikle doğrudur. Fayda kuramının temel ilkesi tüketicilerin "sanki" faydayı maksimize ediyormuş gibi hareket ettikleridir ve bu ilke "tutarlılık koyutuna" tercüme edilmiştir: Eğer birey bir durumda *A*'yı *B*'ye tercih ediyorsa, başka bir durumda *B*'yi *A*'ya tercih ederken görülmeyecektir. Tutarlılığın sabit zevkler ve tutarsızlığın da zevklerdeki bir değişim anlamına geldiği açıktır. Aslında "tutarlılık koşulu" bir fayda fonksiyonunun var olduğu önermesine çıkmaktadır; bu, Fisher ve Pareto'nun zamanından beri matematiksel iktisatçıların "tümlenebilirlik problemi" başlığı altında tartıştıkları sorudur. Zevklerin her zaman için bir değişim içerisinde olduğu gerçekten doğru olsaydı tüke-

tici davranışı –en azından eleştirmenlerin talep ettiği gibi geniş bir tüketim kuramının yokluğunda– tamamıyla tahmin edilemez olurdu ve talep kuramına dair bildiğimiz bütün önermeleri bilimsel olarak sorgulamak durumunda kalırdık.

Eleştirmenlerin bu argümanı ne kadar ileriye götürmek istedikleri pek açık değildir. Bir Kurumsalcı bile zaman zaman piyasa mekanizmasının işleyişini resmetmek amacıyla arz-talep eğrileri çizmekten geri durmayabilir. İsteklerin izledikleri yordam, kısa dönemde de olsa, hiçbir zaman istikrarlı olmasaydı işadamlarının neden yeni istekler yaratmak için bu denli çok para harcadıklarını anlamak güç olurdu; isteklerin içsel istikrarsızlığı onların belirli bir dönem boyunca sömürülebilmesinin güvence altına alınmasını imkansız kılıyorsa neden yeni istekler ortaya çıkartılsın? Zevklerin sürekli olarak üreticilerin eylemleri tarafından şekillendirildiğini inkar etmeden, yine de tüketicilerin talebini, talebin verili istekler temelinde oluştuğuna ilişkin koşullu bir varsayım yaparak incelemek mümkündür. Formel talep kuramının ciddi kayıtlar konulmaksızın, aksak rekabetin hüküm sürdüğü gerçek dünyaya uygulanmasının mümkün olmadığına kuşku yok. Ancak bunun talep eğrilerini bir kenara atmak için bir argüman olarak kabul edilmesi hayli güç.

Talep eğrisi kavramının faydalı bir analiz aracı olarak kabul edilmesi, elbette, geleneksel fayda kuramına verilen bir onay anlamına gelmektedir. Cournot ve Cassel'in yaklaşımını benimseyebilir ve talep eğrilerini herhangi bir fayda altyapısı olmaksızın doğrudan doğruya kullanabiliriz. Çoğu iktisatçının bu yaklaşımı reddetmelerinin nedeni, bu yaklaşımın bilgiyi çöpe atmakla eş anlamlı görünmesidir. Talep eğrileri basitçe gözlemlenebilir olmadıkları için davranışsal varsayımların –ve fayda kuramına ilişkin ne varsa zaten budur– belirlenmesinin talep fonksiyonlarının doğasına bilgi ekleyeceği umulmuştur. Buna karşın fayda kuramının uzun ve çapraşık tarihi cesaret kırıcı bir manzara sunmaktadır. Faydayı destekleyenlerden çok azı kuramın içerimlerini sınama zahmetine katlanmıştır ve aslında fayda kuramının taleple ilgili hipotez geliştirilmesi için verimli bir kaynak olmadığı görülmüştür. Fayda kuramcılarının tutumu, fayda kuramının sadece bir sağduyu meselesi olduğu şeklindedir. Bu ölçütün yetersizliği, Stigler'in fayda kuramına ilişkin değerlendirmesinde söylediği gibi, fayda kuramının yavaş entelektüel gelişiminde kendisini göstermektedir: "Toplumsal fayda fonksiyonu 1870'lerde popülerleşti; pozitif eğimli gelir eğrilerinin türetilmesinin ilk işaretleri ise 1909'u buldu. Genelleştirilmiş fayda fonksiyonu 1881'de önerildi; bununla ilgili çıkarımların yapılması ise 1915'i buldu. Bu çıkarımlardan en önemlisi tüketiciler gelirleri artarken bir meta-

dan daha az satın almazlarsa bu metanın fiyatı artarken kesin olarak ondan daha az satın alacaklarıydı. Yetenekli pek çok iktisatçının uzun çabalarının –iktisadi davranış hakkındaki hipotezler çerçevesinde– ana ürünü buydu. Ancak bu çok yetenekli iktisatçılar ve öncelleri, bütün bu süre boyunca talep eğrilerinin, faydayla ilgili kuramlaştırmalarından bağımsız olarak, negatif eğimli olduklarını biliyorlardı."

REFAH İKTİSADI

13 Tüketici artığı

Eğer parasal gelirin marjinal faydasını Neumann ve Morgenstern'in önerdiği gibi bir yöntemle ölçmek mümkün olsaydı tüketicilerin belirli bir mal için marjinal fayda fonksiyonunun izi, $MU_x = p_x MU_e$ denge formülünden hareketle talep yapısından çıkartılabilirdi. Fakat MU_e'nin kardinal ölçümü söz konusu olmasa bile "önemsiz" bir metanın marjinal faydasının, sabit olarak alınan MU_e cinsinden ölçülen fiyatına eşit olduğunu söyleyebiliriz. Reel gelirdeki küçük değişimler için, tüketicinin toplam harcamalarına yapılan bir dolarlık bir eklentinin tüketicinin toplam faydasını sabit bir miktarda artırdığını varsayabiliriz. Dolayısıyla bir tüketicinin belirli bir miktar x malı için ödemeye razı olduğu fiyat, doğrudan doğruya onun için x'in marjinal faydasını ifade eder. Benzer şekilde belirli bir miktar x elde etmenin *toplam* faydasına, x'in tüketicinin bütçesinde "önemsiz" olduğu varsayımı altında, x'in O'dan C'ye doğru ardışık artışlarının marjinal faydasının toplamının alınmasıyla ulaşılabilir (şekil 9.12). x'teki sonlu artışların her birinin marjinal faydasını ifade eden bütün ince paralelkenarlar üzerinden OC miktarının toplam faydasının $OABC$'ye eşit olduğu hesaplanır. Tüketici OC miktarı için $OABC$ toplamını ödemeye razı olacaktır, ama gerçekte aynı miktar için $OEBC$'yi ödeyecektir. Dolayısıyla EAB tüketicinin OC kadar x malı alarak elde ettiği artığı ifade eder; bu üçgen tüketicinin herhangi bir miktar x malı almaktan alıkonulduğunda kaybedeceği serveti ölçer. Bu artık aslında fayda cinsinden bir artıktır, ancak değişmeyen ölçü birimimiz, yani genel olarak harcamaların marjinal faydası sayesinde parasal olarak ölçülebilir.[8]

8 Parasal gelirin marjinal faydası kullanabileceğimiz tek değişmeyen ölçü değildir. Wicksteed, *İktisat Biliminin Alfabesi* (*The Alphabet of Economic Science,* 1889) çalışmasında "tatmin düzeyinin büyüklüğünü tahmin etmek üzere standart birim olarak" "belirli bir miktar çalışmanın" kullanılmasını önermiştir. "Akademik çevrelerde", diye devam eder Wicksteed, "keyif ve elemin standart ölçüsü olarak bir saat boyunca sınav kağıtlarını okumanın kullanılması alışılmadık bir durum değildir." Ancak bu sağlam kanıta karşın refah iktisadının, Adam Smith'in yaptığı gibi, çalışmanın olumsuz fayda-

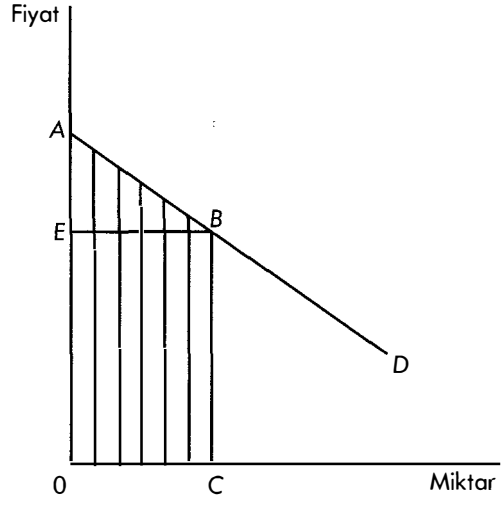

Şekil 9.12

Marshall bu tür bir tüketici artığını, "tüketicinin nesneyi almamak yerine ödemeye razı olacağı, gerçekte ödediğinin üzerindeki fiyat fazlası" şeklinde tanımlamıştır. Bu tür tüketici artığına Dupuit gibi yaklaşabilir (8. bölüm, 16. kısma bakınız) ve onu ayrımcı fiyatlandırmayla tüketiciden aktarılabilecek miktar olarak kavrayabiliriz. Eğer bir tekel fiyatını tüketicinin talep eğrisi boyunca tarayabilirse marjinal geliri satılan son birime konulan fiyata eşit olacaktır; çünkü tekel daima diğer bütün birimlerin fiyatını düşürmeksizin fiyatı düşürerek ekstra bir birim daha satabilir. Bu tür bir miktar ayrımcılığından elde edilebilecek azami kazanç Dupuit'nin "fiyat artığı", yani tüketicinin belirli bir metanın her birimini aynı fiyattan satın alabilmesi sayesinde elde ettiği fayda cinsinden artığın parasal ölçüsüdür. Matematiksel olarak fiyat artığı talep eğrisinin altında sıfır noktasından veri miktara kadar olan alandan fiyat-miktar dikdörtgeni çıkartılarak elde edilen alan olarak *tahmin edilir*.

Talep eğrisinin fiyat eksenini kestiğini varsaymak zorundayız. Bireyin ilk birim için yaptığı teklif, talep eğrisinin y-eksenine değmemesine neden olacak biçimde tanımlı değilse, talep eğrisi altındaki integral sonsuz olur. Fakat bu itiraz, tüketici artığı x-eksenindeki pozitif bir değerden başlanarak ölçüldüğünde kolaylıkla bertaraf edilir. Fiyat artığının talep eğrisi altındaki üçgen olarak tahmin edilmesine karşı daha esaslı bir eleştiri bulunmaktadır. Bireyin belirli bir geliri olduğunu varsayarak işe başlar ve ona x malının her birimi için ödeyeceği azami fiyatı ödeyene kadar x satın alma

sına bağlı bir değişmeyen birim tanımlayarak sağlıklı bir zemine yerleştirebileceğine inanmak için hiçbir sebep yoktur.

izni verirsek, sabit bir reel gelir eğrisi, yani Friedman-Marshall talep eğrisine ya da Hicks'in ifadesiyle bir "marjinal değerleme eğrisine" ulaşırız ki bu eğri düşük fiyatlar için daima Marshallcı talep eğrisinin altında, yüksek fiyatlar içinse Marshallycı talep eğrisinin üzerinde yer alır. Bu durum reel gelirin Marshallycı talep eğrisi boyunca fiyat arttıkça artmasından kaynaklanır; düşük fiyatlarda sabit reel gelir eğrisi bulunduğu yerden sağa doğru kayar; kayan sabit reel gelir eğrilerinin ardışık yatay fiyat doğrularıyla kesişimlerinin geometrik yeri Marshallcı talep eğrisini verir (şekil 9.13'e bakınız). Başlangıç fiyatı p_2 ise marjinal değerleme eğrisi m_2, başlangıç fiyatı p_1 ise marjinal değerleme eğrisi m_1 olur vesaire. Tüketici artığının kesin bir ölçümü, tam marjinal fiyatlarından satılan bütün birimleri ayrı ayrı göstererek reel geliri sabit tutan marjinal değerleme eğrisi gibi bir eğri ile türetilebilir. Belirli bir miktar x alındığında Marshallcı talep eğrisi tüketici artığını olduğundan fazla gösterir.

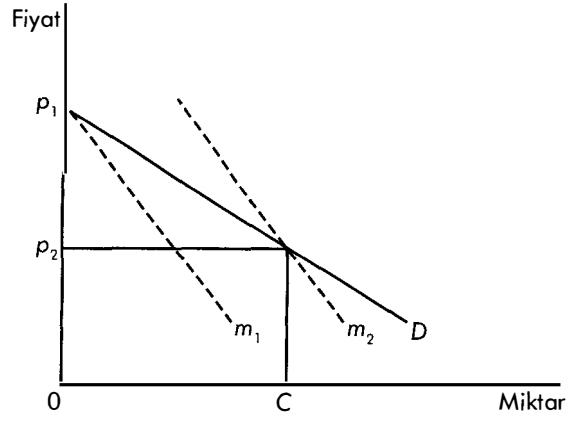

Şekil 9.13

Marshall, kısmen bu itirazın farkında olduğu için, tüketici artığının ölçülmesini fiyattaki belirli bir *değişimden* hareketle gerçekleştirmekle yetinmiştir. Tüketici artığı kavramının bütün önemli uygulamalarında Marshall, yalnızca normal fiyat değişimleriyle ilgilenmiş, tüketici artığını, fiyat değişiminin gerçekleştiği aralıkta talep eğrisi ile fiyat ekseni arasındaki alan şeklinde, fiyat değişimi üzerinden tanımlamıştır. Burada, buna "Marshall'ın ölçümü" diyen Hicks'in adlandırmasını benimseyeceğiz. "Önemsiz" bir metanın küçük miktarlardaki tüketimini ele aldığımız sürece marjinal değerleme eğrisi pratik olarak talep eğrisiyle örtüşür ve fiyattaki küçük bir değişimin tüketicide neden olduğu psikolojik kazanım veya kayıp doğrudan doğruya talep eğrisinden okunabilir. Bunun anlamı, belirli bir miktar x malını kişinin o maldan bütünüyle vazgeçmeden önce

vermeye razı olduğu fiyattan daha düşük bir fiyata satın almasından kaynaklanan tatmini ölçmek için esasen Marshall'ın tüketici artığı kavramına başvuramayacağımızdır. Fikrin, bir nesne için ödenen fiyatın o nesneden elde edilen tatminin bir ölçüsü olmadığını göstermek açısından yararlı olmayı sürdürdüğü doğru olsa bile söz konusu artığı anlamlı herhangi bir biçimde ölçmemiz mümkün değildir. En iyi ihtimalle bir fiyat-miktar durumunun bir diğerine kıyasla refah etkisini, söz konusu metaya yapılan harcamanın toplam harcamalar içinde küçük bir payının olması kaydıyla, değerlendirebiliriz.

14 Sorunun yeniden ortaya konuluşu

Talep eğrisinden tüketici artığını ölçmenin zorlukları kayıtsızlık eğrileri aracılığıyla gösterilebilir. Dikey eksene parayı, yatay eksene x metasını koyduğumuzda (şekil 9.14'e bakınız) Marshall'ın paranın sabit marjinal faydası varsayımı dikey olarak paralel kayıtsızlık eğrilerine karşılık gelir: x'in verili herhangi bir miktarında eğrilerin, para ile x arasındaki marjinal ikame oranını ya da MU_x / MU_e'yi ifade eden eğimi, ordinatta bulunan para miktarı ne kadar büyük olursa olsun, aynıdır; marjinal ikame oranı yalnızca tüketilen miktara bağlı olup, genel anlamda mallara harcanan para miktarına bağlı değildir. Kişinin parasal harcaması öylesine büyüktür ki harcamalarının hacmindeki küçük değişiklikler parayı elden çıkarma isteğini etkilemez; başka bir biçimde ifade edecek olursak, x miktarı sabitken bile MU_e para miktarındaki artışla birlikte azalırken MU_x de azalır, çünkü para ve x rekabetçi mallardır. Hangi nedenle olursa olsun herhangi bir dikey doğru üzerinde ilerlediğimizde MRS sabittir, çünkü MU_x ve MU_e aynı oranda değişirler. Sonuç olarak herhangi bir x miktarında bütün kayıtsızlık eğrilerinin MRS'si p_x'e eşittir; kayıtsızlık eğrilerinin oluşturduğu sistem talep eğrisiyle aynı olan tek bir MRS eğrisine indirgenir (şekil 9.14'e bakınız). $0M$ parasal gelirine sahip bir bireyin R noktasında olduğunu varsayalım; $M0Q$ fiyat yapısında birey $0q_1$ kadar x satın alır, diğer mallara Rq_1 kadar ve x'e TR kadar harcama yapar. x'in fiyatı $TR / MT \quad 0M / 0Q$ olur. S, R ve T noktalarında kayıtsızlık eğrilerinin, MQ fiyat doğrusuna eşit olan eğimleri birbirine eşit olduğundan bütün kayıtsızlık eğrilerinin $0q_1$ miktarındaki MRS'si, fiyat-miktar düzleminde p_1'e eşittir. x'in fiyatının daha düşük olduğu bir noktada, ML fiyat doğrusu veriyken, birey R''ne doğru hareket eder ve benzer bir akıl yürütmeyle $0M / 0L = p_2$ olur. Bu şekilde x'in talep eğrisinin bütünü kayıtsızlık haritasından çıkarsanabilir.

Marshall'ın "fiyat artığı", tüketicinin x tercihi ile karşı karşıya kaldığında ya hep ya hiç ilkesi temelinde önereceği azami miktara karşılık gelir. Tüketici R başlangıç durumundaysa, hiç x almamak yerine en çok TS'yi

önerecektir, çünkü *TS*'yi önermesi *x*'ten bütünüyle mahrum kalmasına kıyasla onu daha kötü bir duruma sokmaz: Bu tercih tüketiciyi yeniden,

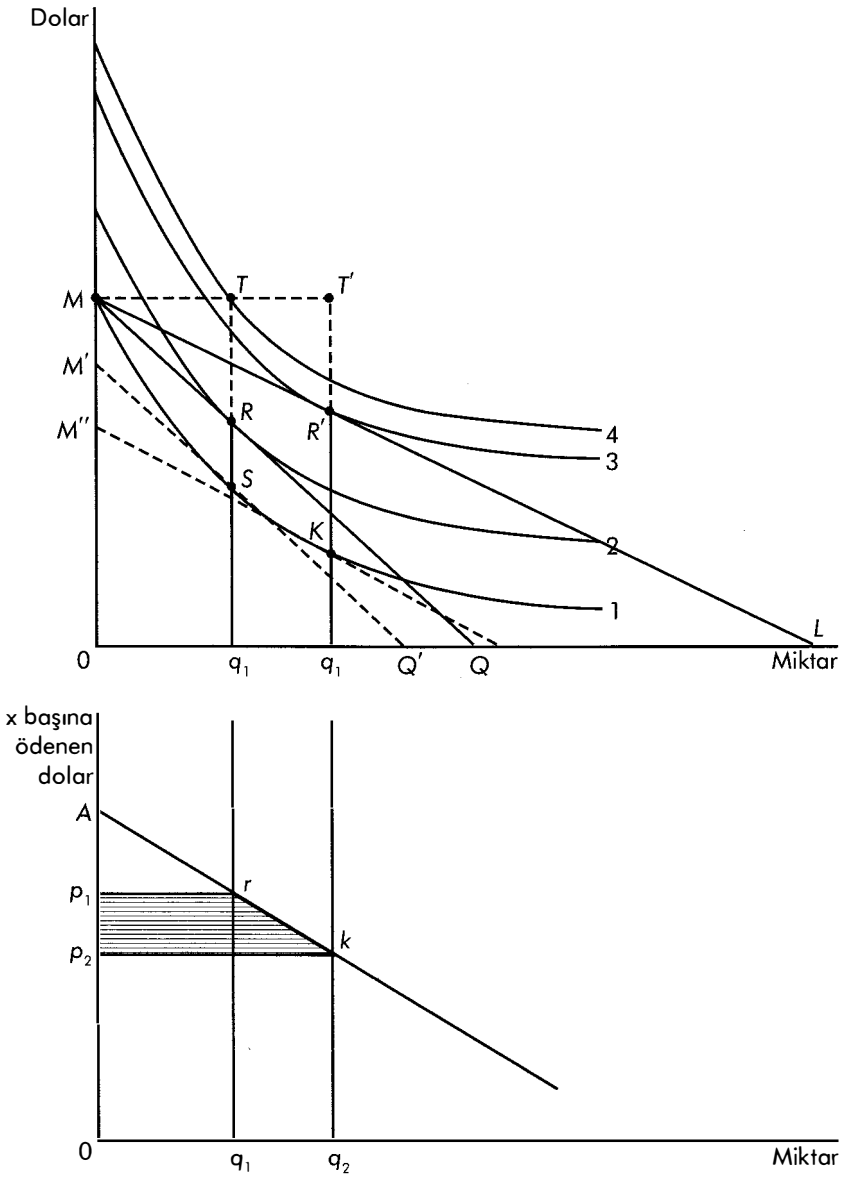

Şekil 9.14

elinde *M* kadar parasal gelir varken ve henüz *x* malı ona p_1 fiyatından önerilmemişken bulunduğu 1 numaralı kayıtsızlık eğrisine yerleştirecektir. $RS = MM'$, $0q_1$ kadar *x*'i türdeş p_1 fiyatından satın alabilmenin getirdiği "fiyat ar-

tığını" ölçer ve bu tam olarak talep eğrisinin altında yer alan, harcama dikdörtgeninin üzerindeki p_1Ar alanına eşittir. Bu, türetmiş olduğumuz talep eğrisinin aslında, parasal gelirin marjinal faydasının tamamıyla kesin surette sabit olduğu varsayımına dayanılarak çizilen bir sabit reel gelir eğrisi olması gerçeğinden kaynaklanır. Benzer biçimde, fiyat p_2 'ye düşecek olursa yeni "fiyat artığı" $R'K$ 'ya eşit olacaktır ve bu da tam olarak talep eğrisinin altındaki p_2Ak alanına eşittir; dolayısıyla tüketici artığında fiyat düşüşünden kaynaklanan artış, talep eğrisinin altındaki taralı p_2p_1rk alanına eşittir.

Şimdi paranın sabit bir marjinal faydası olduğu varsayımını terk ettiğimizi ve *MRS*'nin parasal gelir miktarı arttıkça artmasına izin verdiğimizi varsayalım. Herhangi dikey bir doğru üzerinde yukarıya doğru hareket ettiğimizde kayıtsızlık eğrilerini giderek daha dik eğimlerin olduğu noktalarda keseriz. Bu, x talebinin gelir esnekliğinin pozitif olduğu durumdur: Bütçe doğrusundaki paralel kaymalar talep edilen x miktarını artırır. Bu nedenle kayıtsızlık eğrilerinin oluşturduğu sistem artık tek bir *MRS* doğrusuna indirgenemez. Artık her bir kayıtsızlık eğrisinin kendi *MRS*'si vardır (şekil 9.15). Örneğin *MQ* fiyat doğrusunda satın alınan miktar $0q_1$ olacaktır. $m_{1,2,3}$ kesik çizgileri, $0q_1$ kadar x malı için 1, 2 ve 3 numaralı kayıtsızlık eğrilerine tekabül eden *MRS* eğrileridir: Bu çizgiler, belirli bir miktar x için çizilen ardışık kayıtsızlık eğrileri, artan parasal gelir miktarıyla birlikte arttığı için birbirlerinin üzerinde yer alırlar; *MRS* eğrileri gösterim kolaylığı nedeniyle birbirine paralel doğrular şeklinde çizilmiştir. O halde $0q_1$ miktarının satın alınacağı fiyat, R noktasında 2 numaralı kayıtsızlık eğrisinin eğimine eşit olan p_2'dir. Benzer biçimde m_3 *MRS* eğrisi üzerindeki p_1, 3 numaralı kayıtsızlık eğrisinin R' noktasındaki eğimidir ve bu fiyatta $0q_2$ kadar x malı satın alınacaktır. Bu noktaları birleştirerek, bu kez *MRS* eğrilerinin herhangi birinden daha düz bir eğime sahip olan talep eğrisini çizeriz. Talebin gelir esnekliğinin negatif olması durumunda kayıtsızlık eğrilerinin sağa değil, sola doğru yakınsayacağı, ardışık *MRS* eğrilerinin birbirlerinin altında bulunacağı ve talep eğrisinin *MRS* eğrilerinden herhangi birinden daha dik bir eğime sahip olacağı aşikârdır.

Bu daha genel durumda tüketicinin "fiyat artığı" talep eğrisinin altındaki üçgensel alana eşit değildir. Örneğin $0q_1$ miktarında "fiyat artığı" RK veya $TK - RT$ olur. Tüketicinin hiç x malı elde etmemek yerine, TK için yapacağı azami ödeme, m_1, *MRS* eğrisinin altında bulunan $0p_3sq_1$ alanına eşittir; RT'ye karşılık olarak ise elimizde talep eğrisinin altındaki $0p_2rq_1$ dikdörtgeni bulunmaktadır. İkinci terimi birinciden çıkarttığımızda p_2p_3d üçgeni eksi taralı *drs* üçgenini elde ederiz. Bunun talep eğrisinin altındaki

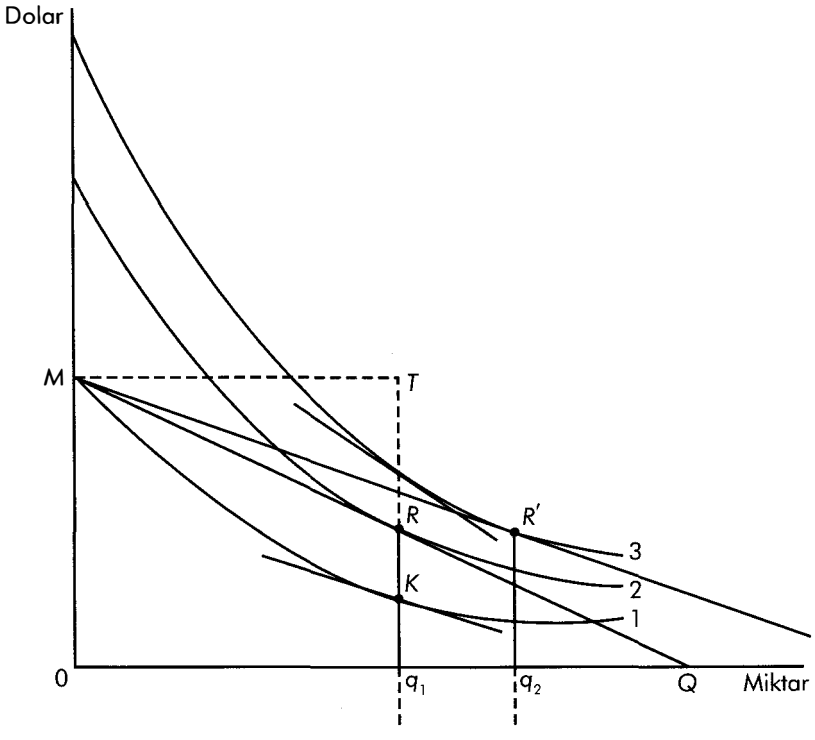

Şekil 9.15a

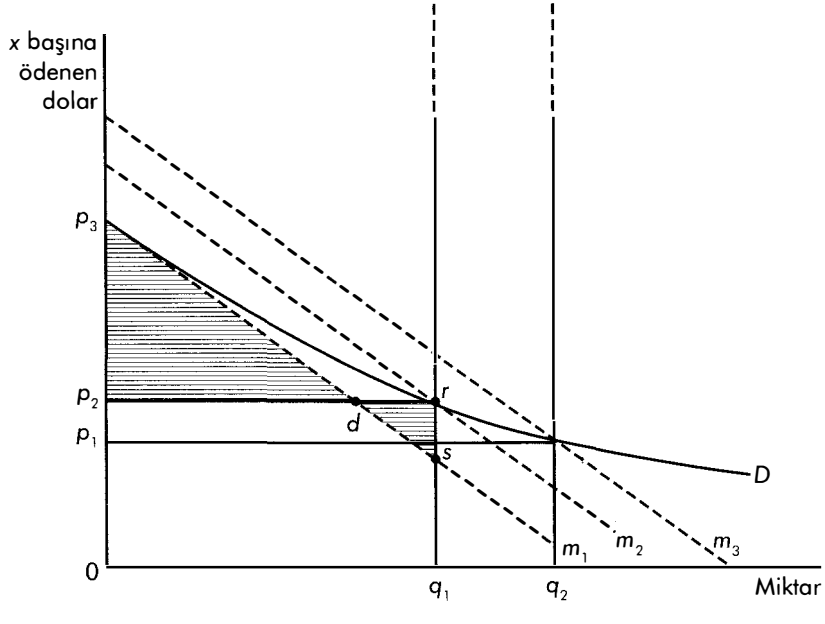

Şekil 9.15b

p_2p_3r üçgeninden daha küçük olduğu açıktır. Daha önce ulaştığımız sonuçların aynılarına ulaşmış bulunuyoruz: Marshall'ın "fiyat artığı", bütün miktarın tek bir fiyattan satın alınmasına izin vermesi nedeniyle tüketici artığını olduğundan büyük gösterir. Marshall'ın "fiyat artığı" tüketici artığını pozitif reel gelir etkisi nedeniyle olduğundan büyük gösterir. Bir kez daha x talebinin gelir esnekliği negatif olsaydı $-MRS$ parasal gelir miktarı arttıkça küçülseydi– talep eğrisi altındaki üçgen, fiyat artığını olduğundan daha az gösterirdi.

15 Dört farklı tüketici artığı

Bu sonuçlar, tüketicinin fiyattaki bir değişim dolayısıyla elde ettiği veya kaybettiği tüketici artığının ölçülmesine taşınabilir. Sabit reel gelir eğrisinin daima düşük fiyatlarda Marshallcı talep eğrisinin altında, yüksek fiyatlarda ise üstünde yer aldığını biliyoruz. Tüketici artığındaki artış ya da azalışı ölçmek için talep eğrisini kullanacak olursak fiyat azalışının getirdiği kazancı olduğundan büyük, fiyat artışından kaynaklanan kaybı ise olduğundan küçük gösteririz. O halde herhangi bir fiyat değişimi için iki tane parasal ölçümüz bulunmaktadır: (1) Daha önceki duruma dönmesine müsaade edilmeseydi bireyi öncesinde sahip olduğu refahla aynı refah düzeyinde tutacak tazmin edici ödeme ve (2) daha önceki durumuna dönerek "yeniden sözleşme yapmasına" izin verilen bireyin refahını öncesindeki düzeyde tutmak için yapılan tazmin edici ödeme. Ayrıca, gelir etkisini hesaba katıp katmadığımıza bağlı olarak iki ayrı parasal ölçümüz daha bulunuyor. Böylelikle Hicks'in "dört tüketici artığı" dizisinin tamamına ulaşmış oluyoruz.

p_x'in azaldığı ve bireyin R'den R''ne doğru hareket ettiği durumu ele alalım (şekil 9.16). Artan bir sırayla elimizde şunlar bulunur:

(1) Miktar cinsinden tazmin eden değişim $-R'r'$. Fiyat düştükçe tüketici 2 numaralı kayıtsızlık eğrisine erişerek $0q$ kadar x ve $R'q$ kadar diğer mallardan satın alır. Tüketicinin "yeniden sözleşme yapmasına" izin verilmezse refah düzeyini öncesindekiyle aynı düzeyde tutmak için tüketiciden $R'r'$ elde edilebilir.

(2) Fiyat cinsinden tazmin eden değişim $-R'r_1'$. Aslında tüketici $R'r'$'nü kaybettiğinde tüketicinin refah düzeyi, r''nden geçen bir fiyat doğrusu 1 numaralı kayıtsızlık eğrisinin üzerindeki bir kayıtsızlık eğrisine teğet olabileceği için, artabilir. Yeniden sözleşme yapmaya izin verildiği takdirde $R'r_1'$'ne eşit bir toplam, fiyattaki azalmadan ötürü gerçekleşen başlangıçtaki reel gelir artışını dengelemek üzere tüketiciden alınmalıdır. Kayıtsızlık eğrileri dikey olarak paralel

oldukları takdirde (1) ve (2) arasındaki ayrım ortadan kalkar.

(3) Fiyat cinsinden eşdeğer değişim $-RR_1$. Tüketici yeniden daha yüksek bir fiyat ödemeye zorlanır, ama R fiyat-miktar noktasına geri dönerek "yeniden sözleşme yapmasına" izin verilirse, RR_1, p_x'in azalmasından vazgeçmenin neden olduğu kaybı dengeleyen parasal gelir artışını ifade eder.

(4) Miktar cinsinden eşdeğer değişim – Rr. Bir kez daha, (3) kişiyi 2 numaralı kayıtsızlık eğrisinin altında bulunan bir kayıtsızlık eğrisine itebilir. Rr, p_x'teki azalmanın neden olduğu reel gelirdeki bütün artışın bir ölçüsüdür. (3) ve (4) arasındaki ayrım, (1) ve (2) arasındaki ayrım gibi, kayıtsızlık eğrileri dikey olarak paralel oldukları takdirde ortadan kalkar.

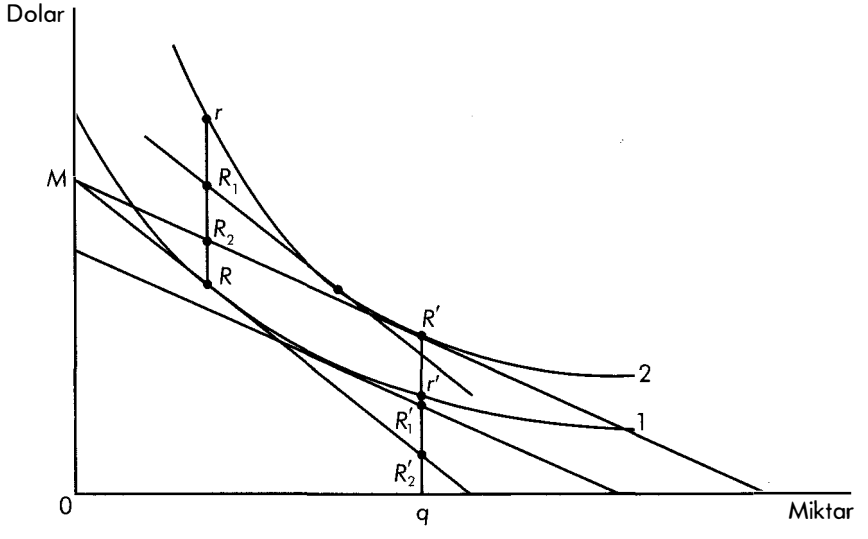

Şekil 9.16

Bu dört ölçüden hangisi "Marshall'ın ölçüsüne" tekabül etmektedir? Talep eğrisiyle fiyat ekseninde, fiyat hareketinin gerçekleştiği aralık arasında kalan taralı alan mı (şekil 9.17'ye bakınız)? Tam olarak bunlardan hiçbiri... $p_2 = 0B$ noktasından başlarsak ve fiyat $p_1 = 0A$ 'ya düşerse, m_1 MRS eğrisi p_2 düzeyinde çizilenle aynı şekilde sabit bir reel gelir için çizilir. Bu durumda (1)'de belirtilen miktar cinsinden tazmin eden değişim $ABCG$ eksi GFL ya da $0BCLq_2$ olur ki bu bireyin gerçekten ödediği $0AFq_2$ miktarı çıkarıldıktan sonra, refah düzeyinin eskisiyle aynı kalmasını sağlamak üzere q_2 için ödemeye razı olduğu miktardır. Kişi, p_2 fiyatında ekstra q_1q_2 miktarını satın almaya mecbur edilmiş olsaydı refah düzeyi

daha fazla artamaz, ama p_1 fiyatında q_2'nin tamamını satın alması sağlansaydı refah düzeyi azalırdı. O halde (2)'de ifade edilen fiyat cinsinden tazmin eden değişim $ABCG$'dir. Dolayısıyla (1) ve (2)'de belirtilen iki tazmin edici ödeme "Marshall'ın ölçüsü" göz önünde bulundurulduğunda yetersiz kalmaktadır. Diğer taraftan (3) ve (4)'te ifade edilen iki eşdeğer değişim ise "Marshall'ın ölçüsünü" aşmaktadır. m_2 reel gelir sabit tutulurken aynı p_1 için çizilirse, daha düşük olan q_1 miktarında ele alınan (3) numaralı fiyat cinsinden eşdeğer değişim, fiyat cinsinden tazmin eden değişime analojiyle, $ABDF$ olacaktır. Benzer şekilde (4)'te ifade edilen miktar cinsinden eşdeğer değişim ise $ABDF$ artı CKD olacaktır: m_2'nin üzerinde kalmak ve q_1 miktarını satın almak için fiyatın S'ye çıkması gerekir ki bu durumda toplam tüketici artığı kaybı $ABSKDF$ olur; aslında $BSKC$ miktarı ödenmemiştir ve böylece elimizde $ABDF$ artı CKD kalmaktadır. Dolayısıyla iki eşdeğer değişim, taralı alanla gösterilen "Marshall ölçüsünden" daha büyüktür.

Fiyattaki bir artışın fayda cinsinden neden olduğu kazanç ya da kayıp fiyattaki bir azalışın neden olduğuyla aynıdır, ancak parasal olarak ölçülen tüketici artığı için aynısı söylenemez, çünkü paranın mallar cinsinden değeri bu iki durumda farklıdır. Doğrusu fiyatta bir artış gerçekleştiğinde tazmin edici değişim (1) ve (2), (3) ve (4)'te ifade edilen eşdeğer değişimlere ya da tersinden söylersek, eşdeğer değişim (3) ve (4), (1) ve (2)'de ifade edilen tazmin edici değişimlere dönüşür.

16 Vergi-ikramiye analizi

Talep eğrisinden hareketle tüketici artığının tahmin edilmesinin inceliklerleriyle uğraşarak sabrımızı tükettikten sonra artık söz konusu metaya yapılan harcamaların payının küçük olup olmadığını ve talep eğrisi iki fiyat aralığında yüksek bir esnekliğe sahipse bahsedilen dört tüketici artığının birleşerek "Marshall ölçüsüne" eşit hale gelip gelmediğini incelememiz gerekiyor. Öyle olduğunu varsaydığımızda henüz bir piyasadaki tekil tüketici artıklarını, fiyattaki değişimden hareketle toplulaştırılmış tüketici artığını elde etmek üzere toplayabileceğimizi göstermiş olmayız. Marshall'ın bu aracı pratik amaçlarla kullanımında "tüketici artığı" ifadesindeki iyelik eki daima tüketici sözcüğünden sonra gelir[9]: Tüketici artığı, Marshall'ın ilgilendiği herhangi bir piyasadaki bütün alıcıların kolektif kazancını ifade

9 "Tüketici artığı" şeklinde çevirdiğimiz kavramın İngilizce karşılığı "consumers' surplus"tır. Yazar burada, birebir Türkçe karşılığı "tüketicilerin artığı" olan İngilizce ifadede iyelik bildiren kesme işaretinden söz etmekte ve bu iyelik ifadesinin Marshall tarafından daima "tüketiciler" (consumers) sözcüğünden sonra kullanıldığını belirtmektedir (Ç. n.).

eder. Marshall, işe bireyin artığından başlar ve ardından bu argümanı, bireyin içinde bulunduğu grubun bir tipik bir temsilcisi olduğu düşüncesini haklı çıkarmak amacıyla, çoğunluğu alıcıların gelir durumuna göre türdeş olan piyasalar için kullanır. Bu şekilde Marshall, toplulaştırılmış artığın tekil alıcılar arasında ne şekilde bölüşüldüğü sorusunu hiç sormadan toplanabilirlik özelliğini kullanır. Veblenesk Etkilerin –başka kişilerin faydaları veya gelirlerinin her bireyin fayda fonksiyonunda bulunması– tüketici artığını toplama olasılığını ortadan kaldırdığı aşikârdır. Toplanabilir fayda fonksiyonlarıyla bile tüketici artığı düşüncesi bizi kişiler arasında karşılaştırma yapma gerekliliği ile karşı karşıya bırakır. Tüketici artığı kavramını sarmalayan, çoğunluğu Marshall'ın ilk eleştirmenleri tarafından dile getirilen muazzam zorluklar ortadayken bu kavramın modern ders kitaplarında sıklıkla nispeten açık bir düşünce olarak sunulmasını görmek şaşırtıcıdır.

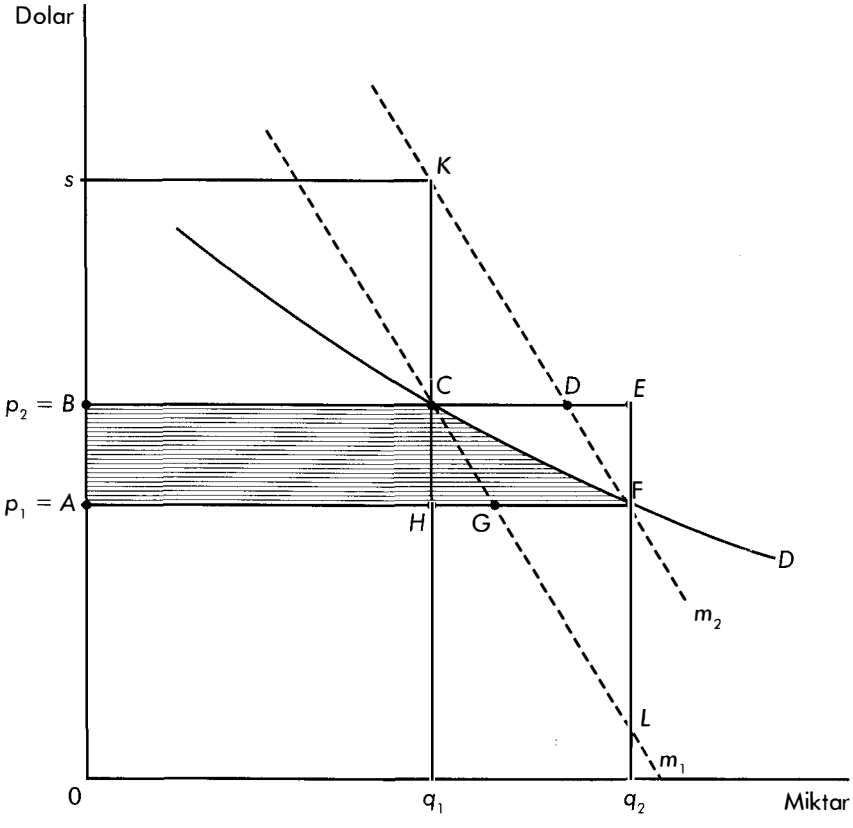

Şekil 9.17

Marshall'ın tüketici artığı kavramını ilk olarak vergi-ikramiye analizinde kullanması, çoğu neoklasik iktisatçının çabucak refahla ilgili sonuçlara varmasının kavramın ne kadar dikkatsiz bir kullanımı olduğuna güzel bir örnektir. Marshall, sabit getiri ya da sabit maliyet yasasına uyan bir metaya konulan verginin, vergi gelirinden daha fazla bir tüketici artığı kaybına neden olduğunu, diğer yandan böyle bir metaya yönelik sübvansiyon uygulanmasının tüketici artığı kazancına yol açtığını göstererek başlamıştır. Talep eğrisini yatay bir uzun dönem arz eğrisiyle eşleştirdikten sonra (şekil 9.18) satın alınan ürün birimi başına *LA* ile gösterilen sabit bir vergi koyuyoruz. Arz eğrisi vergi miktarına eşit miktarda yukarıya doğru kayar ve tüketici artığı kaybı *SsRA*'ya eşit olur. Vergi gelirleri *SsRK*'ya eşittir. Aradaki fark taralı üçgenle gösterilmiştir. Benzer şekilde eğer bir sübvansiyon uzun dönem arz eğrisinin *ss*'den *SS*'ye kaymasına neden olursa, talep eğrisinin üzerindeki *RAL* üçgeni tüketici artığı kazancından ödenen fazla sübvansiyonları temsil eder.

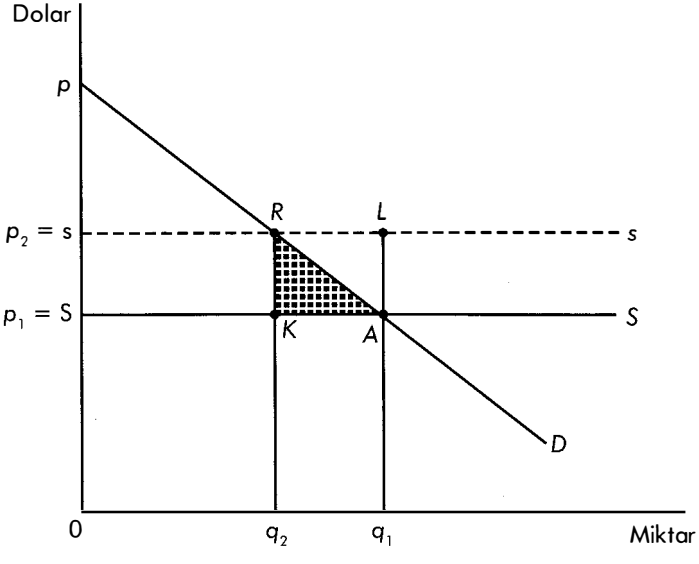

Şekil 9.18

Ölçeğe göre azalan getiriye sahip bir sektör söz konusu olduğunda ikramiye yukarıdakiyle aynı sonuçları verecektir. Artan maliyetlere neden olan güçlerin etkisini yenmek için sübvansiyon oransal olarak büyümek durumundadır; bir kez daha sübvansiyon, fiyat azalışına bağlı tüketici artığı kazancını aşar. Ancak verginin etkileri artık daha belirsizdir. Bu durumda vergi gelirleri *BARK* ve tüketici artığı kaybı *CARD* olur (şekil 9.19). Taralı

BCLK dikdörtgeni taralı *RDL* üçgeninden daha büyük olduğu için vergi gelirleri tüketici artığı kaybından daha fazladır; bu, daha önce ulaştığımızın tam tersi bir sonuçtur. Bu sonucun uzun dönem arz eğrilerinin dikliğine, yani azalan getiriye neden olan güçlerin şiddetine bağlı olduğu açıktır.

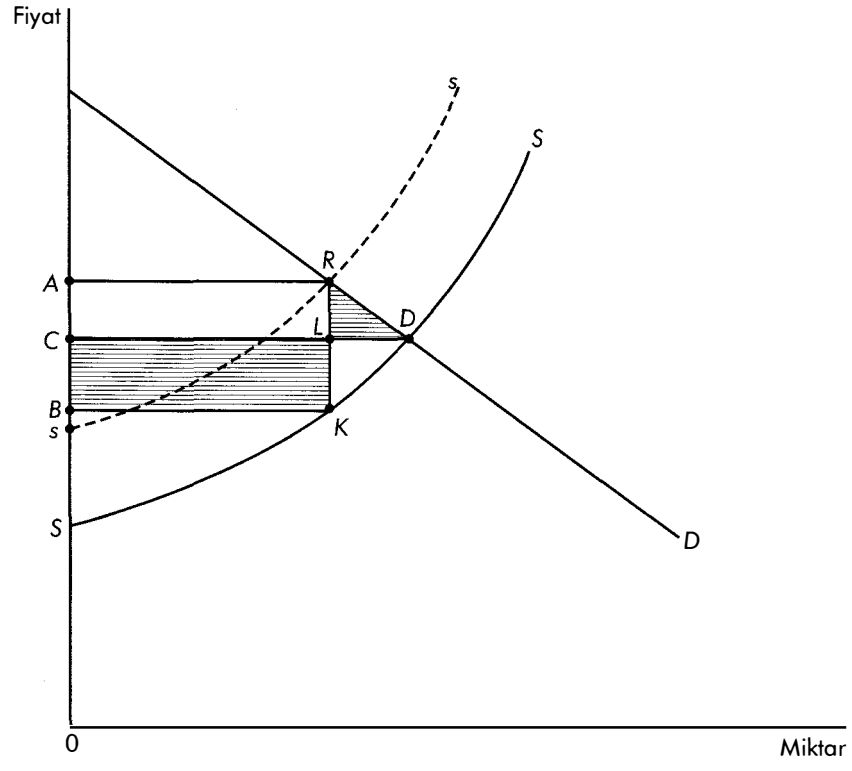

Şekil 9.19

Artan getiri ya da azalan maliyetler söz konusu olduğunda ise uzun dönem arz eğrisi negatif eğime sahip olur. Bu durumda tüketici artığı kaybı bir kez daha vergi gelirlerini aşmak durumundadır. Azalan maliyetlere sahip bir sektöre vergi koymak fiyatları artırır ve böylelikle tüketici artığı kaybını vergi gelirlerinin üzerine çıkartır. Ancak sübvansiyonun etkisi tamamıyla arz eğrisinin eğimine bağlı olacaktır (şekil 9.20'ye bakınız). Sübvansiyon miktarı *TFER* ve tüketici artığı kazancı *TÇAR*'dir. Gösterildiği üzere, taralı yamuk taralı üçgenden daha büyüktür; dolayısıyla tüketici artığı kazancı sübvansiyon ödemelerini aşar. Ama eğer arz eğrisi daha esnek olsaydı sabit maliyet örneğine yakınsardık: Sübvansiyon ödemeleri tüketici artığını aşabilir.

Argüman, hem artan maliyete sahip bir sektörün hem de azalan maliyete sahip bir sektörün her ikisinin de aynı talep eğrisiyle karşı karşıya olduğunun varsayılmasıyla özetlenebilir (şekil 9.21'e bakınız). Başlangıçta artan maliyete sahip sektör $0q_2$ kadar üretmekteyken, azalan maliyete sahip sektör $0q_1$ kadar üretim yapmaktadır. Birinci sektöre vergi konulmakta ve daha sonra vergi gelirleri ikinci sektöre sübvansiyon olarak verilmektedir; yani *KAFG* dikdörtgeni ile *CLHD* dikdörtgeni eşittir. Net tüketici artığı kazancı *CBED* taralı alanıyla gösterilmiştir. Artan maliyete sahip sektör artık $0q_1$, azalan maliyete sahip sektör ise artık $0q_3$ kadar üretim yapmaktadır; net fiziksel hasıla kazancı q_2q_3'e eşittir.

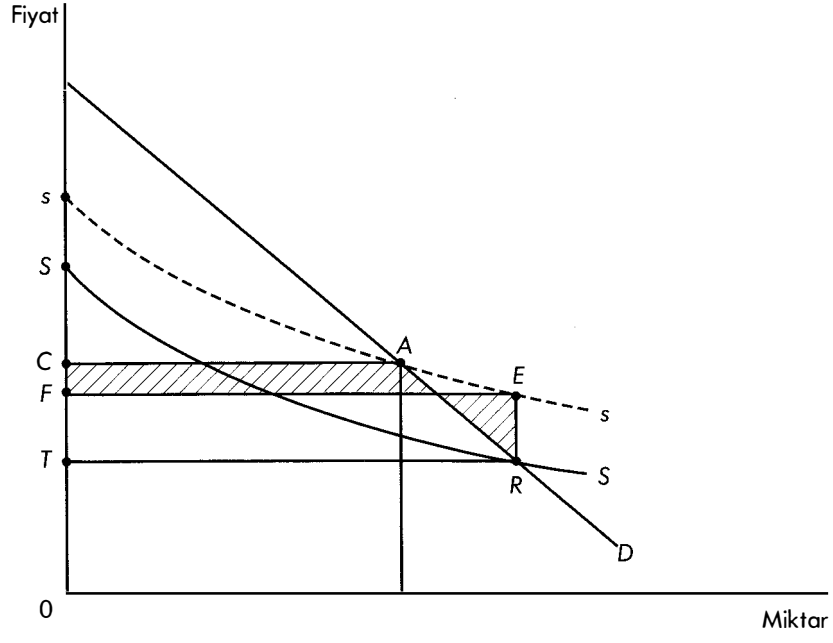

Şekil 9.20

Bütün bunlardan nasıl bir sonuç çıkarabiliriz? Açık ki devletin, vergi gelirlerinin sonuçta ortaya çıkan tüketici artığı kaybını aşma olasılığının bulunduğu artan maliyete sahip sektörlere vergi koyarak ve vergi gelirlerini, sübvansiyon ödemelerinin elde edilen tüketici artığı kazancından daha az olması olasılığının bulunduğu azalan maliyete sahip sektörleri sübvanse etmek için kullanarak toplam iktisadi refahı artırması olanaklıdır. Bu argüman artan maliyete sahip endüstrilerin azalan maliyete sahip endüstrilerden ayırt edilebileceği varsayımına dayanmaktadır ki birazdan

bunun çözülmesi zor bir sorun olduğunu göreceğiz. Ayrıca artan veya azalan maliyetlere neden olan güçlerin kendilerini her iki endüstri grubunda da keskin bir biçimde hissettirmesi gerekmektedir. Marshall salt geometrik bir ispat sunmaktadır, ancak bu ispatın altında yatan akıl yürütme son derece basittir. Artan maliyete sahip bir endüstriye konulan vergi bu sektörün arz fiyatını artırırken arz miktarını azaltır; bu da söz konusu sektörün, kaynakların daha iyi kullanıldığı bir marj içerisinde, daha düşük maliyetlerle üretim yapmasını mümkün kılar. Arz fiyatı artsa da bu artış, daha üstün marjinal birimin daha düşük bir maliyetle üretilmesinden etkilenen tasarruflar nedeniyle vergiden daha düşük bir oranda kalır. Artık vergi gelirleri azalan maliyete sahip endüstrilerin sübvanse edilmesinde kullanılabilir; bu endüstrilerin fiyatları arz miktarı arttıkça azalır, çünkü artan üretim miktarı birim başına daha düşük bir maliyetle arz edilmektedir. Toplam doyum bütün olarak artar, çünkü kaynaklar artan arz fiyatına sahip mallardan azalan arz fiyatına sahip mallara doğru kaydırılmış olur.

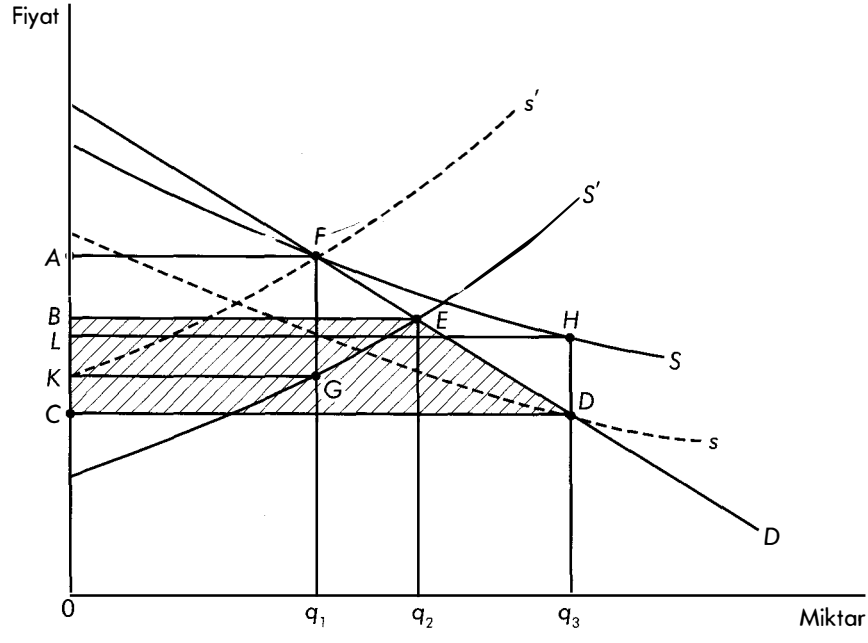

Şekil 9.21

Marshall bu mantığın pratik olarak uygulanabilirliği konusunda dikkatli olunması gerektiğini dile getirmiştir. Vergi toplama sürecinde ve sübvansiyon düzeyinin belirlenmesinde karşı karşıya kalınan idari sorunlar

konusunda uyarılar yapmıştır. Ancak Marshall'ın vülger Harmonielehre'yi reddedetmesinde bu yaklaşım önemli bir rol oynamıştır; söz konusu öğreti tam rekabetin zorunlu olarak toplumun toplam doyumunu maksimize ettiğini söylemektedir. Bu öğreti sadece gelir dağılımının bütünüyle eşit olmasını gerektirmez, diye iddia eder Marshall, aynı zamanda bütün sektörlerin sabit maliyetle çalıştıklarını da varsayar. Bu ikinci koşul sağlanmadığında toplam doyum her zaman için üretimi, artan maliyetlere sahip sektörlerden azalan maliyetlere sahip sektörlere doğru ittirerek artırılabilir. Bu anlamda vergi-ikramiye analizi en azından "maksimum doyum öğretisini" çökertmek gibi bir öneme sahiptir.

Özetlemiş olduğumuz argüman doğrudan doğruya Marshall'ın metninden türetilmiştir. Ancak bu argümanın, vergi ya da sübvansiyon dolayısıyla sadece tüketici artığında değil, üretici artığında da gerçekleşen değişimleri hesaba katmaması nedeniyle tamamlanmamış olduğu açıktır. Marshall üretici artığı sorununu *İlkeler* Ek H'de ele alsa da buradaki yaklaşım hayli kafa karışıklığıyla yüklüdür. Bu kafa karışıklığının negatif eğime sahip uzun dönem arz eğrisi diye ifade edilen müphem kavramla ilişkisi olsa gerek. Fakat bu konuyu verimli bir şekilde ele alabilmemiz için konudan bir miktar saparak, Marshall'ın kısa ve uzun dönemde fiyat belirlenimi ile ilgili kuramını incelememiz gerekmektedir.

İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR

Faydanın ölçümüyle ilgili kavramlara dair tartışmamı *EMDT*'de yeniden basılan A. A. Alchain, "The Meaning of Utility Measurement", *AER*, 1953 ve UT'de yeniden basılan D. Ellsberg, "Classic and Current Notions of Measurable Utility", *EJ*, 1954'e borçluyum. Fayda kuramının tarihi konusunda G. J. Stigler'in *UT*'de ve yazarın *Essays in the History of Economics* kitabında yeniden basılan ve 1914'ten itibaren bütün literatürü inceleyen, iki parçadan oluşan nefes kesici "The Development of Utility Theory", *JPE,* 1950 makalelerine denk başka bir çalışma yoktur. Bernoulli'nin St. Petersburg Paradoksu'yla ilgili 1738 tarihli makalesi *UT* ve *Precursors in Mathematical Economics*, der. W. J. Baumol ve S. M. Goldfeld (1968)'de yeniden yayımlanmıştır. İkinci kaynak ayrıca W. E. Johnson'un hayli ileri görüşlü "The Pure Theory of Utility Curves" (1913) makalesini de içermektedir. Slutsky'nin bunlardan daha tanınmış çalışması *EMDT*'de mevcuttur. P. A. Samuelson, "St. Petersburg Paradoxes: Defanged, Dissected, and Historically Described", *JEL*, Mart 1977, St. Petersburg Paradoksu'nu tarihsel bağlamına yerleştirmekte, E. D. Fagan'ın *Readings in the Economics of Taxation*, der. R. A. Musgrave ve C. S. Shoup (1959)'da yeniden basılan "Recent and Contemporary Theories of Progressive Taxation", *JPE*, 1938 makalesi, kademeli verginin tarihini fayda kuramı geleneği içerisinde incelemektedir. Aynı konuda sarih bir inceleme olan R. A. Musgrave, *Theory of Public Finance* (1959), 5. bölüme de bakınız.

J. Viner'ın *The Long View and the Short* (1958) çalışmasında yeniden basılan "The Utility Concept in Value Theory and Its Critics", *JPE*, I. kısım, 1925 fayda kuramına yöneltilmiş olan geleneksel eleştirileri incelemektedir. Aynı konuda J. A. Schumpeter, *History of Economic Analysis* (1954), s. 1054-73'e ve E. E. Schlee, "Marshall, Jevons, and the Development of the Expected Utility Hyptohesis", *HOPE*, Güz, 1992'ye de bakınız. M. J. Machina, "Choice Under Uncertainty: Problems and Unsolved", *JEP*, Yaz 1987, beklenen fayda kuramının tarihini Neumann ve Morgenstern'den bu yana ele almaktadır.

Essays in the History of Economics (1965)'te yeniden basılan G. J. Stigler, "The Early History of Empirical Studies of Consumer Behavior", *JPE*, 1954, I. Dünya Savaşı'ndan önce gelir ve talep eğrileri üzerine yapılan erken dönem ampirik çalışmaları incelemektedir. K. A. Fox, "Demand and Supply: Econometric Studies", *IESS*, 4, 1900'den sonra talep üzerine yapılan ampirik çalışmaların kısa bir tarihini sunar. Giffen Paradoksu'nun enfes bir yanlışlıklar komedyası olan tarihi ise R. S. Mason'un ince ama etkili kitabı *Robert Giffen and the Giffen Paradox* (1989)'da ayrıntılandırılmaktadır; bu kitaba M. V. White'ın "Invention in the Face of Necessity: Marshallian Rhetoric and the Giffen Good (s)", *ER*, Mart 1990 ve K. M. Omazabal, "The Law of Diminishing Marginal Utility in Alfred Marshall's *Principles of Economics*", *EJHET*, Bahar 1995 eklenebilir.

EMDT'de ve *Essays in Positive Economics* (1953)'te yeniden basılan M. Friedman, "The Marshallian Demand Curve", *JPE*, 1949; talep eğrilerinin sabit reel gelir eğrileri olarak tanımlanması gerektiğini ve Marshall'ın aslında söylemek istediğinin de bu olduğunu iddia etmektedir. *Alfred Marshall. Critical Assessments*, der. J. C. Wood (1982)'de *yeniden* basılan R. F. G. Alford, "Marshall's Demand Curve", *EC*, 1956 ise Friedman'ın yorumunu reddetmekte ve geleneksel pozisyonu yeniden ortaya koymaktadır. Her ikisi de *EMDT*'de tekrar basılan L. Yeager, "*Methodenstreit* over Demand Curves", *JPE*, 1960 ve E. J. Mishan, "Theories of Consumer's Behaviour: A Cynical View", *EC*, 1963 Friedman'ın yorumuna içkin yöntemsel soruna işaret etmektedir.

Sık sık atıfta bulunduğumuz bir makale derlemesi olan R. B. Ekelund, Jr, E. G. Furubotn ve W. P. Gramın, *EMDT*, 2. bölümü Marshallcı gelenek içerisinde talep kuramını kapsayan, talep kuramının değerlendirilmesiyle ilgili 100 sayfalık bir monografı da içermektedir. P. C. Dooley, "Consumers' Surplus: Marshall and His Critics", *CJE*, Şubat 1983 Marshall'ın tüketici artığı kavramına getirdiği formülasyonun kışkırttığı yoğun tartışmaları incelemektedir. Sorunun kayıtsızlık eğrilerine tercümesi için, *Readings in the Theory of Income Distribution*, der. W. Fellner ve B. F. Haley (1946)'da tekrar basılan K. E. Boulding, "The Concept of Economic Surplus", *AER*, 1945'e ve J. Hick, *Revision of Demand Theory* (1956)'ya bakınız.

10. BÖLÜM
MARSHALLCI İKTİSAT: MALİYET VE ARZ

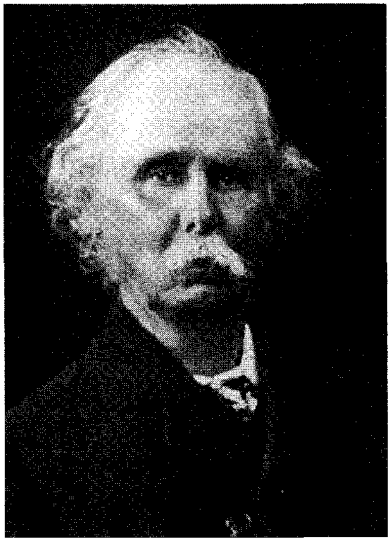

Alfred Marshall

Marshall'ın fiyat oluşumu kuramı, (1) arzın miktar cinsinden mutlak olarak sabit olduğu "piyasa dönemi", (2) arz edilen miktarların artırılabildiği, ancak üretim kapasitesinin sabit olduğu "kısa dönem" ve (3) üretim kapasitesinin değişken olduğu, fakat sanayinin kullanımına sunulabilecek potansiyel kaynakların miktar olarak sabit olduğu "uzun dönem" arasında yapılan ayrım etrafında şekillenir. Bunlara dördüncü bir dönemin, üretim kapasitesiyle birlikte üretim tekniklerinin de değiştirilebildiği "çok uzun dönemi" eklemek faydalı olacaktır. Esasen Marshall'ın kendisinin de aklında buna benzer bir dönem varmış gibi görünmektedir.

Marshall'ın analizine hakim olan zaman boyutu uygun bir adlandırmayla "işlevsel zaman" şeklinde tanımlanmıştır. Her ne kadar kullanılan terminoloji bir takvim zamanı havası verse de bu izlenim yanıltıcıdır; dönemler, akrep ve yelkovanın hareketine göre değil, üretici ve tüketicilerin değişen koşullara kısmi intibaklarına göre uzun ya da kısa olarak adlandırılır. Arz eğrisinin uygulandığı gerçek takvim zamanı ise tanımsız bırakılmıştır ve her bir sektör için ayrı ayrı belirlenmek durumundadır.[1] Kuşkusuz kısa dönem olağan koşullarda uzun döneme kıyasla daha kısa bir takvim zamanını ifade etse de bu daima ve zorunlu olarak doğru değildir. Örneğin

1 Modern iktisatta zamanı işlevsel ifadelerle tanımlayan bol miktarda tanım mevcuttur: D. H. Robertson'ın kazanılan geliri harcamak için çok kısa bir dönem olarak tanımladığı "günü", Hicks'in fiyat değişimlerinin ihmal edilebileceği dönem olarak tanımladığı "haftası" vb. örnek verilebilir. Ancak klasik iktisadın "durağan durumu" işlevsel zaman tanımının halen en üstün örneği olmaya devam etmektedir.

mevcut tesislerde elde edilen hasılayı artırmak için gereken zamanın yeni ekipmanlar kurmak için gereken zamandan daha fazla olduğu durumları tahayyül etmek mümkündür. Böyle bir durumda uzun dönem, kısa dönemden daha kısa olacaktır. Marshallcı analiz, zamanı işlevsel olarak algılandığından bu tür acayipliklerden muaf değildir.

1 Kısa dönem

Anlık olarak gerçekleşen piyasa dönemi ile uzun dönem arasında kısa dönemin belirsiz bataklığı yatıyor. Bu dönem kapasitede –firmaların tesis büyüklüğü ve donanım miktarı– değişikliklerin gerçekleşmesi için çok kısa, ancak kapasitenin kullanım derecesinde değişiklikler gerçekleşmesi için yeterince uzundur. Zaman sorunu en fazla kısa dönemde meşakkatli bir meseledir. Uzun dönem dengesinde bütün ayarlamalar tamdır ve bu nedenle de belirli zaman aralıklarından bağımsızdırlar. Oysa kısa dönemde geçici ayarlamaları niteleyen dinamik sorunlar meselenin esasını oluşturur. Her şeyden önce, basitçe takvim zamanının belirli bir aralığını seçerek, sırf kapasite artırımı ile mevcut kapasitenin kullanım derecesindeki değişiklikler muhtemelen aynı anda gerçekleşeceği için onu kısa dönem olarak adlandıramayız. İkinci olarak kısa dönemde gerçekleştirilen ayarlamalar fiyat değişimlerinin geçici mi, yoksa kalıcı mı olmasının beklendiğine bağlı olabilirler; geleceğe dair beklentiler uyum sürecini etkiler; hatta belki de kati surette... Üçüncü olarak üreticilerin belirli bir zaman aralığında fiyattaki artış ya da azalışa verdikleri tepkiler simetrik değildir. Var olan donanımın dayanıklılığından ötürü kısa dönem, söz konusu uyum bir daralma olduğunda, bir genişleme olmasına kıyasla daha uzun olabilir ve bu simetrinin olmaması durumu donanımın ömrü inşa edilme süresine göre ne kadar uzunsa o kadar büyük olur.

Bu tür zorlukları akılda bulundurarak, artık bir sektörün kısa dönem dengesine intibakını analiz etmeye başlayabiliriz. Bütün maliyetler "temel" ve "ek" maliyetler ya da bugün kullanılan terminolojiyle, değişken ve sabit maliyetler şeklinde sınıflandırılabilir. Kısa dönemde her firma var olan tesisler biçimini alan, belirli değiştirilemez taahhütlere sahiptir. Hasıla düzeyindeki değişimlere üretimde çalışan işçilerin ücretleri, hammaddelere yapılan harcamalar ve makinelerin bakım masrafları gibi belirli temel maliyetler eşlik edecektir. Ancak tesis ve donanımın kendisi değiştirilemediği sürece bazı maliyetler üretim düzeyinden bağımsız olarak miktar cinsinden sabit kalacaktır: Sabit maliyetlerin en bilinen listesi makinelerin yıpranmaları nedeniyle yapılan ödemeler, toprak rantı, mülkiyet vergileri ve belki de yönetsel personelin maaşlarıdır. Verili fiyatlarla karşı karşıya

bulunan girişimciler toplam maliyetlerin toplam gelirlerle aynı hızda arttığı ya da marjinal maliyetlerin marjinal gelirlerle eşit olduğu düzeydeki hasılayı üreterek kârlarını maksimize ederler. Tam rekabet altında fiyat tekil firmanın üretim kararından etkilenmez; dolayısıyla fiyat ya da ortalama gelir daima marjinal gelire eşittir. O halde tam rekabet altında kâr maksimize edici davranış, kısa ve öz bir biçimde marjinal maliyete dayalı fiyatlandırma şeklinde ifade edilebilir. Ayrıca kısa dönem koşullarında marjinal maliyet hiçbir şekilde sabit maliyetlerden etkilenmez. Toplam maliyetlerin hasılanın bir fonksiyonu olarak artış hızı, herhangi bir hasıla düzeyinde toplam maliyetlere sabit bir ekleme yapılmasından etkilenmez. Bunun iktisadi anlamı, kısa dönemde sabit yatırımların alternatif maliyetlerinin sıfır olmasıdır: Geçmişte kalanlar daima geçmişte kalmıştır.

Belirli bir tesiste toplam üretim maliyetleri hakkındaki verilerden ortalama ve marjinal maliyetlere ilişkin sayıları elde ederiz. Artık gayet iyi bilinen, ama Marshall'ın *İlkeler*'inde bulunmayan, grafiksel çizim $\overline{q}_3$'te kârını maksimize eden bir firmayı göstermektedir (Şekil 10.1'e bakınız). Toplam gelir eğrisi *TR,* orijinden başlayan düz bir doğrudur, çünkü bu doğrunun fiyata ya da ortalama gelir *AR*'ye eşit olan eğimi bütün hasıla düzeylerinde sabittir. Toplam maliyet eğrisi *TC* genellikle yapıldığı gibi inandırıcı bir şekilde s-biçiminde çizilmiştir ki bu, tesisin normal şartlar altında ve kapasitesinin yüzde 50-80'i gibi bir oranını kullanarak işlediği düşüncesine dayanmaktadır. Toplam maliyet eğrisi üzerindeki farklı noktalara orijinden başlayan, ardışık vektörler çizerek ortalama toplam maliyetler ya da *ATC*'yi çeşitli vektörlerin eğimi olarak elde ederiz. Marjinal maliyet *MC*, toplam maliyet eğrisinin kendisinin eğimidir. *A*, toplam maliyet eğrisi üzerinde bulunan ve marjinal maliyetlerin asgari seviyede olduğu bir bükülme noktasıdır. Ortalama toplam maliyetler ise $ATC = MC$ olduğu *B* noktasında minimuma ulaşır. Ortalama bir değer azaldığı sürece buna karşılık gelen marjinal değer ortalamanın altında bulunmak zorundadır; ortalama sadece toplama yapılan marjinal eklemeler ortalamadan daha küçük olduğunda azalabilir. Benzer şekilde ortalama bir değer arttığında buna karşılık gelen marjinal değer onun üzerinde yer almak zorundadır. Dolayısıyla ortalama, ne arttığı ne de azaldığı bir minimum noktaya ulaştığında marjinal değer ortalama değere eşit olmak zorundadır. q_1 ve q_4 noktalarında $TC = TR$ olduğu için *ATC* eğrisi *AR* eğrisini bu noktalarda kesmek durumundadır. Ortalama değişken maliyet eğrisi *AVC,* sabit maliyetlerin varlığını devre dışı bırakmak üzere *TC* eğrisi paralel biçimde aşağıya doğru kaydırılarak elde edilir; buradan *AVC* eğrisinin minimum noktasına *ATC* eğrisinin minimum noktasından önce ulaşılacağı sonucu çıkar. *ATC* ile *AR* arasındaki

mesafenin en fazla olduğu q_2 noktasında birim *hasıla başına* kâr maksimum düzeydedir. Bu noktada ilave hasılanın *MR*'si *MC*'sini aşar. Firma $\bar{q}_3$'ü üreterek, taralı dikdörtgenle gösterildiği gibi, *toplam* kârını maksimize eder. Kısa dönemde yatırılan sermaye miktarı sabit olduğu için toplam kârın maksimize edilmesi, bu durumda sermaye üzerindeki kâr oranının maksimize edilmesiyle aynı anlama gelir.

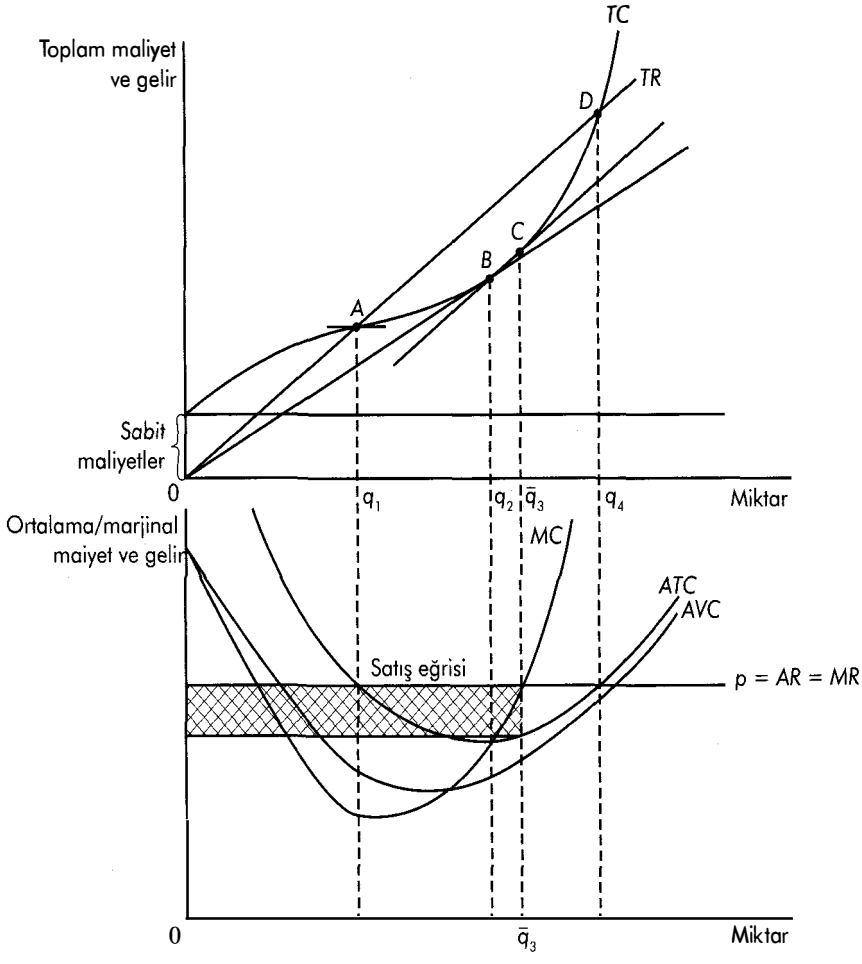

Şekil 10.1

Firmanın arz eğrisi, marjinal maliyetler cepten ödenen ortalama değişken maliyetleri aştığı sürece, marjinal maliyet eğrisidir: Çeşitli fiyat düzeylerinde firmanın üreteceği miktar *MC* eğrisinden okunabilir. Bu tek bir firma için geçerli olduğu sürece tam rekabet koşullarında bütün firmalar

için de geçerli olacaktır. Sektörün arz eğrisi basitçe tek tek firmaların arz eğrilerinin yatay toplamına eşittir. Sektörde üç firma olduğunu varsayalım; firmaları ortalama maliyetlerine göre sıraya dizdiğimizde tekil firmaların *MC* eğrilerinin toplamından oluşan dizilime, yani sektörün arz eğrisine ulaşırız (şekil 10.2'deki kalın çizgiye bakınız). Fiyat P_2'nin altında ve P_1'in üzerinde olduğu sürece sadece birinci firma üretime devam etmeyi kârlı bulacaktır. Fiyat P_2'ye çıktığında 1. firma $0q_2$ kadar, 2. firma q_2q_4 kadar üretim yapacak, birlikte $0q_4$ kadar üretim yapacaklardır. Fiyat daha da yükselerek P_3'e ulaştığında 3. firma da sektöre girerek, q_6q_7 kadar üretim yapacak; bu durumda 1. firma artık $0q_3$ kadar, 2. firma ise q_3q_6 kadar üretimde bulunacaktır; bunlara 3. firmanın ürettiği q_6q_7'yi ekleyerek sektörün toplam hasılasına ulaşırız. Sektörün piyasa talep eğrisi *D* ile gösterilirse, q_7 piyasayı dengeye getirecektir.

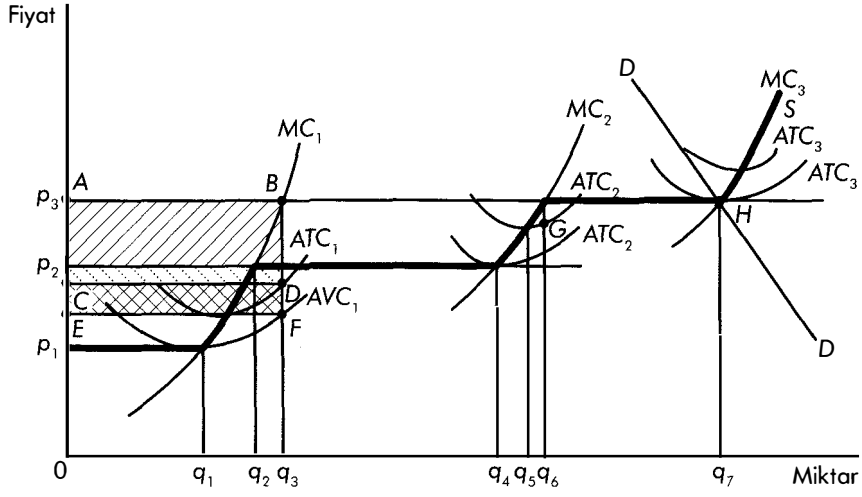

Şekil 10.2

Yalnızca cepten ödenmiş maliyetleri karşılayabilen yüksek maliyete sahip üreticiyle birlikte sektör, P_3 düzeyinde kısa dönem dengesinde bulunur. 3 numaralı marjinal firma herhangi bir kâr elde etmez; aslında sabit maliyetlerini bile karşılayamaz ve bu gidişle uzun dönemde sektörü terk eder. Ancak marj içerisinde yer alan firmalar üretici artıkları elde ederler. Firma sayısını artırdığımızda arz eğrisi daha düzgün bir biçim alır. Ancak yine de üretici artığı her zaman arz eğrisinin altında ve piyasa fiyatını gösteren yatay doğrunun üzerinde kalan yaklaşık olarak üçgen alanı aşar. Bu nedenle Marshall üretici artığını ölçmek amacıyla "özgül harcamalar eğrisini" icat etmiştir (devamına bakınız).

2 Rant benzeri

Kısa dönemde üretici artığının, sadece o zamandan bu yana "iktisadi rant" –şekil 10.2'de taralı alanla gösterilen, 1. firmanın toplam net geliri, *CABD*– olarak adlandırılan şeyi değil, Marshall'ın "rant benzeri" –*CABD* artı, *AVC* ile *ATC* arasındaki farkın üretim miktarıyla çarpımına eşit olan çapraz taralı *ECDF* alanı– olarak adlandırdığı şeyin bütününü kapsadığına dikkat çekmek gerekir. Aslında Marshall "rant benzeri" ifadesi için formel bir tanım getirmemiştir ve *İlkeler*'deki bazı açıklamalar bu ifadeyi taralı *EABF* alanının bütünü için değil, yalnızca *ECDF* alanı için kullandığını düşündürmektedir. Buna karşın çoğu yorumcu ifadenin daha geniş tanımını benimsemiştir ve biz de bu pratiğimizde onları izleyeceğiz.

Neden rant benzeri? Marshall "rant" ifadesini "doğanın bedelsiz armağanları" denilen şeyler için kullanmıştır. Ricardo gibi Marshall da toprağı kendine has bir kaynak olarak ayrı tutmuştur, çünkü toprak arzı kelimenin tam anlamıyla daha yüksek ödül oranlarına herhangi bir tepki vermez. Ancak geçici olarak arzı sabit olan insan yapımı varlıklardan elde edilen gelir, rantın doğasını paylaşır. "Faiz" ifadesi sadece gelecekte yapılacak yeni yatırımlara uygulanabilir. Batık sermaye, bakım ve onarım masraflarından arındırılmış bir net değer üretir ve sabit yatırımın getirdiği bu net değere "rant benzeri" denir. Fakat rant benzeri bundan daha fazlasını kapsar. Rant benzeri, firmanın marjinal firmanın getirisinin üzerinde elde ettiği bütün getirilerden oluşur.

Daha verimli topraklardan elde edilen rant gibi rant benzeri de fiyat tarafından belirlenmiştir; fiyatları belirlemez. Başka bir ifadeyle kısa dönemde sermaye mallarının sunduğu hizmetlere ödenen fiyat doğal amillerin hizmetleri için ödenen fiyatla analojiktir, çünkü her iki durumda da getiri, söz konusu hizmetin ortaya çıkmasında bir rol oynamaz. Ricardocu rantla kurulan analoji ise aslında yanıltıcıdır. Ricardocu rant, yalnızca bir bütün olarak ekonomi söz konusu olduğunda fiyat tarafından belirlenir. Toprağın birbiriyle rekabet halinde kullanımları varsa, ki bu çoğunlukla böyledir, Ricardocu rant tekil çiftçinin üretim maliyetleri içerisinde yer alır: Bir toprak parçasının kullanılmasının bir çiftçi açısından alternatif maliyetleri, o toprak parçasını başka kullanımlardan alıkoymak üzere yapılan rant ödemeleriyle ölçülür. Ancak Marshall'ın rant benzeri hem bir bütün olarak toplum için hem de tekil girişimci için fiyat tarafından belirlenir; rant benzeri verili herhangi bir zaman diliminde tam bir intibakın sağlanamamasının sonucudur ve uzun dönemde bütün maliyetler değişken hale geldiği için ortadan kalkar.

"Rant benzeri", hakiki gider olarak değil de bu şekilde adlandırılmayı hak ediyorsa onun tekil girişimciye tahakkuk etmesi gerektiği açıktır. Bir firma, uygun bir yerleşim ya hammaddelerin navlun bedellerini ya da ürünü piyasaya nakletme masraflarını azalttığı için düşük maliyete sahip bir üretici olabilir. Bu durumda bu izafi olmayan gelir ya da "kârların", başka firmaların avantajlı konum için rekabet etmesiyle toprak sahiplerine yapılan rant ödemeleri tarafından yutulmaması için zaman aralığının çok kısa olması gerekir. Benzer şekilde bu maliyet avantajı durumu daha iyi bir yönetime bağlıysa "iktisadi rantı" elde eden kişi yönetici değil, girişimcinin kendisi olmalıdır. Yani "kısa dönem", girişimcinin kapasite artırımına gitmesine engel olacak ve tek başına marj içerisindeki artığı toplamasına imkan vermeyecek denli kısa olmalıdır. Öyle de olsa uzun dönemde maliyet merdiveni düzleşmek durumundadır ve uzun dönemde bütün ayarlamalar tamamlandığında her bir firma "rantları" da ek ya da açık maliyet olarak içeren uzun dönemli, özdeş maliyet eğrileriyle üretim yapacaktır.

Rant benzeri kavramı ve kavramın tam bir tanımı, Marshall'ın kavramı ortaya atmasından bu yana anlaşmazlığa neden olmuştur. Marshall'ın getirdiği bütün kuramsal yenilikler arasında en fazla bu kavram zarar görmüş ve birinci sınıf iktisat ders kitaplarına neredeyse hiç girmemiştir. Rant benzeri özü itibarıyla kısa dönemde sabit kabul edilen yatırımın getirisidir ve anlaşmazlıklar her ne olursa olsun bu kavramın geleneksel tanımı sabit faktörler artı aşırı kârlar için yapılan toplam ödemelerdir.

3 Uzun dönem

Marshall'ın kısa dönem analizi modern ders kitaplarına girmeyi başardığı için buraya değin tanıdık bir arazide yol aldık. Marshall'ın uzun dönem analizi ise bu denli pürüzsüz ilerlemez ve yerine başka bir şey konulmaksızın büyük ölçüde bir kenara atılmıştır. İlk sorunumuz, Marshall'ın analiz etmeyi tamamen ihmal ettiği bir konu, tek bir firmanın uzun dönem ortalama maliyet eğrisini nasıl elde ettiğimizi göstermektir. İlk olarak 1931'de Viner tarafından gösterildiği gibi bir firmanın uzun dönem ortalama maliyet eğrisi onun bütün kısa dönem maliyet eğrilerinin zarfıdır.

Firmanın 1 numaralı tesiste, p_1 fiyatında q_1 kadar üretim yaptığını varsayalım (şekil 10.3). Kısa dönem marjinal maliyet eğrisi $SRMC_1$ pozitif eğime sahiptir, çünkü verili bir tesiste herhangi bir değişken faktörün eşit miktarda ilave niceliklerinin kullanılması azalan miktarlarda ek hasıla yaratacaktır. Uzun dönem marjinal maliyetler, $LRMC$, q_1 hasıla düzeyinde kısa dönem marjinal maliyetlerin, $SRMC$, altında olduğundan tesisi büyütmek veya daha düşük birim maliyetle daha fazla üretime olanak veren yeni

bir fabrika kurmak firmanın işine gelecektir. Artık *bütün* faktörler değişken olduğu için bu durumda azalan marjinal verimler yasası geçerli olmayacaktır. Elimizde olan, bütün faktörleri belirli bir oranla artırdığımızda hasılanın daha büyük bir oranla artmasını mümkün kılacak şekilde bir tesis eğrisinden diğerine geçiş yapmaktır. Uzun dönem ortalama maliyet eğrisinin, *LRAC*, negatif eğimli kısmı üzerinde hareket ettiğimiz sürece ölçeğe göre artan getiri evresinde bulunuruz. Ancak 1. tesisten daha büyük bir tesisle birlikte *SRMC* halen *LRMC*'nin üzerinde bulunabilir; dolayısıyla firma daha da büyük bir tesis kurmaya sevk edilebilir. Bu süreç firma q_2 hasılasını üreten 2 numaralı tesise ulaşıncaya kadar devam edecektir. Bu noktanın ötesinde firma ölçeğe göre azalan getiriyle karşı karşıya kalmaktadır. Ölçeğe göre azalan getirinin nedenlerini bir sonraki bölümde ele alacağız, ama burada ölçeğe göre getirinin artan girdi fiyatları nedeniyle azalmadığının altını çizelim; uzun dönem maliyet eğrileri kısa dönem maliyet eğrileri gibi verili faktör fiyatları varsayımıyla çizilirler. Eğer fiyat yeterince yükselirse firma ölçeğe göre azalan getiri aşamasına girmeyi göze alır, çünkü 3. tesiste q_3'ü üretmenin maliyetini gösteren $SRMC_3$, q_3'ü 2. tesiste üretmenin mümkün olduğu varsayımı altında, halen aynı çıktıyı 2. tesiste üretmenin maliyetinden daha düşüktür. Ancak fiyat tekrar düştüğü anda firma 3. tesisi kapatmaya ve daha küçük bir miktarı daha verimli bir biçimde üretmesini sağlayacak daha küçük bir tesis kurmaya yönelecektir. Fiyat p_2'ye eşitse firma 2. tesisle yetinecek, *SRMC* ile *LRMC*'yi birbirine eşitleyerek sıfır kâr elde edecek ve ölçeğe göre sabit getiriyi tecrübe edecektir.

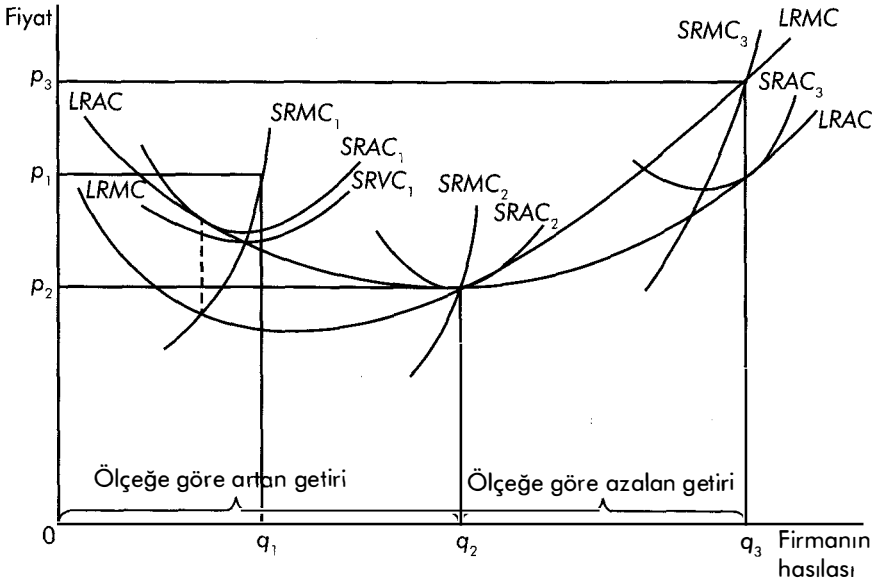

Şekil 10.3

Firmanın uzun dönem arz eğrisi *LRMC* eğrisinin $LRMC \geq LRAC$ olan kısmı tarafından belirlenir. Uzun dönemde firma *LRMC*'yi fiyata eşitlemeye gayret eder. Fiyat *LRMC*'yi aştığı takdirde firma işlemlerinin ölçeğini büyütür. Verili bir tesis söz konusuyken kısa dönemde kâr maksimizasyonu fiyatın *LRMC*'den daha az olmasına neden olduğunda firma ölçeğini küçültür ve daha küçük bir tesise geçiş yapar. O halde firmanın uzun dönemde fiyat değişimlerine üretiminde verdiği tepki, firmanın *LRMC* eğrisinden okunabilir. Diğer yandan *LRMC* eğrisinin $LRMC \leq LRAC$ ilişkisinin bulunduğu alt kısmı, ortalama maliyetlerin karşılanamaması gibi basit bir nedenle firmanın uzun dönem arz eğrisinin parçası değildir.

Her bir *SRAC* eğrisinin minimum noktasının, *LRAC* eğrisinin kendisinin minimum noktaya ulaştığı hasıla düzeyi dışında daima *LRAC* eğrisi üzerinde olduğuna dikkat edin. Bu tam da *LRAC* eğrisinin bir zarf eğrisi olduğunu söylediğimizde kastettiğimiz şeydir: *LRAC* eğrisi, girişimci gerekli bütün ayarlamaları yapabildiğinde herhangi bir hasılayı üretmenin bütün olası en düşük ortalama maliyetlerinin geometrik yeridir. *LRAC* eğrisi her bir *SRAC* eğrisinin minimum noktasından geçseydi *SRAC* eğrisinin bir kısmının üzerinde yer almak durumunda olurdu. Bu ise iktisadi olarak saçma olur, çünkü bunun anlamı üretim kapasitesi değiştirilemezken birim maliyetin üretim kapasitesi değiştirilebilirken ortaya çıkan birim maliyetten daha düşük olmasıdır. Kuşkusuz toplam maliyetlerin bazı unsurlarının değiştirilememesi firmanın lehine *olamaz*.[2]

Bir sektör için pozitif eğimli uzun dönem arz eğrileri çizdiğimizde ille de *firmaların* ölçeğe göre azalan getiri ile işlediklerini varsaymış olmayız. Eğer bir firma *LRAC* eğrisinin artan kısmında işliyorsa rant benzeri ya da pozitif kâr elde edecektir. Uzun dönemde diferansiyel avantajlara bağlı getiriler sermayeye dönüştürülür ve maliyetlere tahakkuk ettirilir. Dolayısıyla eğer bir firma pozitif kâr elde ediyorsa bütün firmalar pozitif kâr elde ediyor olmalıdır ki bu tam rekabet altında sektörün uzun dönem dengesi ile uyumlu değildir. Sektöre giriş serbest olduğu sürece bütün firmalar, fiyatı *SRMC, SRAC, LRMC* ve *LRAC*'ye eşitleyerek ölçeğe göre sabit getiri altında çalışmak durumundadır. Bütün üretken amillerin uzun

2 Viner, zarf eğrisi hakkındaki 1931 tarihli klasik makalesinde çizerine U şekilli bir *LRAC* eğrisini bütün *SRAC* eğrilerinin minimum noktalarından geçecek ve hiçbir *SRAC* eğrisinin üzerinde bulunmayacak şekilde çizmesi talimatını verir; çizer ona bunun matematiksel olarak olanaksız olduğunu söylediğindeyse Viner bunu denemesinde ısrar eder. Makalenin daha sonraki basımlarında Viner bu hatayı kasıtlı olarak değiştirmemiş, böylelikle hatayı düzeltme "zevkini geleceğin öğretmenlerine ve öğrencilerine" bırakmıştır. Bu hata artık gayet iyi bilinmektedir. Geçmişe bakmanın yararı ve analitik ilerleme işte budur!

dönemde sonsuz esnek arza sahip olmaları da, tam rekabet altında sektörün *LRS* eğrisinin yatay olmasını ya da daha doğrusu yatay bir doğruya teğet olmasını zorunlu kılar.

Bazı faktörlerin arzı uzun dönemde bile kısıtlıysa *sektörün LRS* eğrisi, üretimin artırılması kıt faktörün fiyatını yükselteceği için, pozitif eğime sahip olabilir. Bu durumda her bir firma kendi zarf eğrisinin minimum noktasında ölçeğe göre sabit getiri koşullarında işliyor olsa da, artan maliyete sahip bir sektörden söz ederiz. Ancak pozitif eğime sahip bir sektörel *LRS* eğrisine yol açabilecek bir başka olasılık daha vardır. Rekabetin, Chamberlin'in ifadesiyle söylersek, "katıksız" ama "tam" olmadığını, yani yeni bir firmanın faaliyete geçmesi için üstlenmesi gereken ilk maliyetin, sektör kârının yeni gelen firmanın sektöre girişini kârlı kılacak bir asgari miktarda olmasını zorunlu kılacak bir düzeyde olduğunu varsayalım. Bu durumda sektördeki firmalar ölçeğe göre azalan getiri ile çalışacak ve sektördeki firmaların *LRMC* eğrilerinin yatay toplamına eşit olan sektör *LRS* eğrisi pozitif eğime sahip olacaktır. Öyleyse bir sektörün artan maliyetlere sahip olması firma düzeyinde ölçeğe göre azalan getiriye yol açabilir; ancak bu zorunlu değildir.

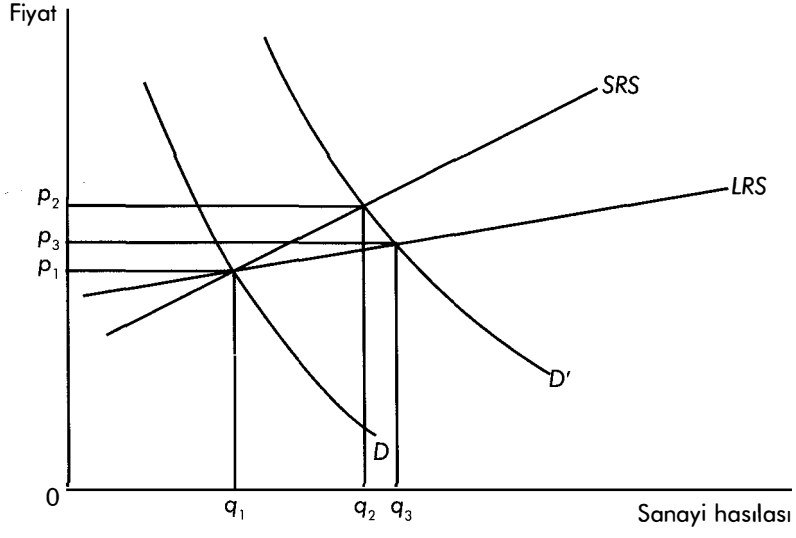

Şekil 10.4

Artan maliyetlerin nedeni her ne olursa olsun talepteki bir artışa intibak iki adımda gerçekleşiyormuş gibi kavranabilir. İlk olarak bütün firmalar *SRMC* eğrileri boyunca daha fazla üretim yaparlar; ikinci olarak da yeni firmalar sektöre girer ve var olan firmalar talep artışına uyum sağlamak

üzere tesislerini büyütürler. Talep eğrisi kayar ve fiyat p_1'den p_2'ye, hasıla q_1'den q_2'ye çıkar (şekil 10.4'e bakınız). Bu noktada uzun dönem için yapılan ayarlama kısa dönem arz eğrisinin kaymasına neden olur; hasıla q_3'e çıkar ve fiyat da p_3'e iner. Rekabet "tamsa" daha yüksek üretim miktarı daha yüksek bir fiyatı gerekli kılar, çünkü yeni firmalar kıt faktörün fiyatını yukarıya çekerler. Eğer rekabet "katıksızsa" daha yüksek üretim miktarı yine daha yüksek bir fiyatı gerekli kılar, çünkü bütün firmalar negatif ölçek ekonomilerine tabidir. Her iki durumda da artan maliyete sahip sektör q_3 ve p_3 düzeyinde, hiçbir firmanın sektöre girmeye ya da sektörden ayrılmaya gönüllü olmaması anlamında bir uzun dönem dengesinde bulunur.

Şimdi de sektörün azalan maliyete sahip bir endüstri olduğunu varsayalım. Marshall'ın inandığı gibi uzun dönem arz eğrisi pozitif eğime sahip olabildiği gibi negatif eğime de sahip olabilir mi? Evvela, sektörün *kısa dönem* arz eğrisinin negatif eğimli olamayacağı açıktır. Sektörün arz eğrisi firmaların arz eğrilerinin toplamına eşit olduğuna göre sektörel eğri, hiç değilse birkaç firma negatif eğimli arz eğrisine sahip olmadığı sürece negatif eğimli olamaz. Bu ise olanaksızdır, çünkü firmanın iç dengesinin gerek şartlarından bir tanesi *MC* eğrisinin *MR* eğrisini aşağıdan kesmesidir. Net gelir π toplam maliyet eksi toplam gelire eşitse bir maksimum uç değerin bulunmasının koşulu net gelir fonksiyonunun hasılaya göre birinci türevinin sıfır, ikinci türevinin ise negatif olmasıdır. Başka bir ifadeyle eğer $\pi = f(R - C)$ ise kâr maksimizasyonun koşulları,

$$\frac{d\pi}{dq} = f'(R - C) = 0,$$

$$\frac{d^2\pi}{dq^2} = f''(R - C) < 0$$

olur. Ancak $f'(R - C)$, $f'(R) = f'(C)$ olduğunda, yani marjinal gelir marjinal maliyete eşit olduğunda 0 olur. Ve $f''(R - C)$, $f''(R) < f''(C)$ olduğunda, yani marjinal gelir marjinal maliyetten daha yavaş arttığında 0'dan küçük olur.[3] O halde kâr sadece 1 ve 2 numaralı grafiklerde maksimize edilirken, 3, 4 ve 5 numaralı grafiklerde edilemez (şekil 10.5'e bakınız).

---

3 Negatif eğime sahip bir fonksiyonun eğiminin, $f'(\ )$, de negatif olduğunu anımsayın. Dolayısıyla böyle bir fonksiyon için $f''(\ ) < 0$ koşulu fonksiyonun artan bir hızda aşağıya doğru dönmesidir. Şekil 10.5'in 1. grafiğinde $f''(R) = -\infty$ ve $f''(C) = 0$; 2. grafikte $f''(R) < 0$ ve $f''(C) > 0$'dır.

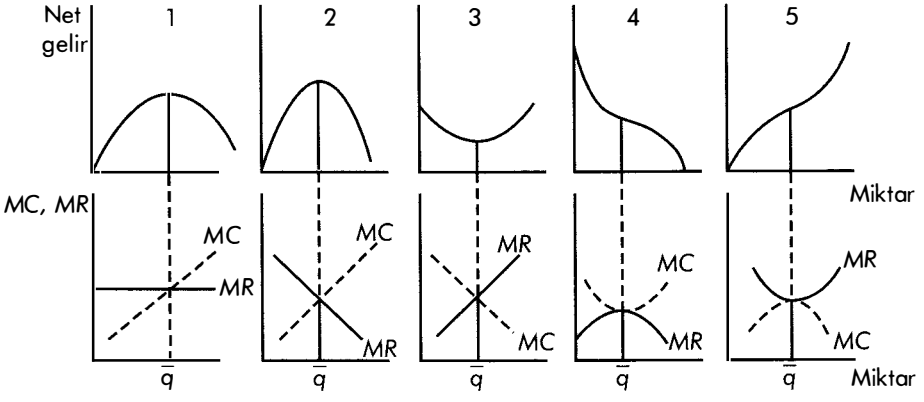

Şekil 10.5

Dolayısıyla rekabete dayanan bir sektörün kısa dönem arz eğrisinin pozitif eğimli olması zorunludur. Ancak Cournot'nun 1838'de gösterdiği gibi aynı argüman uzun dönem arz eğrisi için de geçerlidir. Sektör arz eğrisi uzun dönemde azalsaydı en azından bazı firmaların negatif eğimli *LRMC* eğrilerinin olması gerekirdi. Fakat bu firmaların dengede olmadıklarını ima eder, çünkü negatif eğimli *LRMC*, $LRMC < LRAC$ anlamına gelir. Firmalar *LRMC* ile fiyat arasında eşitlik kurmaya çalışırken işletme ölçeklerini artıracaktır. Aslında $LRMC < LRAC$ olduğu sürece *LRMC* eğrileri zamanla yukarıya doğru dönse bile ölçeklerini artırmaya devam ederler. Başka bir deyişle ölçek ekonomileri olduğu sürece *LRMC* eğrisi, bir firmanın çeşitli fiyatlarla yüz yüze geldiğinde üreteceği miktarı gösteren çizelge olması anlamında *gerçek* bir arz eğrisi değildir. Hiçbir firma, ölçeğe göre sabit veya azalan getiri aşamasında olmadığı takdirde, $LRMC \geq LRAC$ olmadığı sürece uzun dönem dengesinde bulunamaz. Eğer bu her bir firma için doğruysa uzun dönemde sektör arz eğrisi için de doğru olmak durumundadır. *Tam rekabet dengesi negatif eğimli uzun dönem arz eğrileriyle uyumlu değildir.*

4 Dışsal ekonomiler

Tam rekabet koşullarında azalan maliyete sahip sektörlerin var olamayacağı sonucu, tekil firmaların arz eğrilerinin birbirinden bağımsız oldukları varsayımına dayanmaktadır. Ancak ilk olarak Marshall'ın belirttiği gibi tam rekabet dengesi, "dışsal ekonomiler" arz eğrileri arasında bir karşılıklı bağımlılık üretiyorsa azalan arz eğrileriyle uyumlu olabilir. Dışsal ekonomiler bütün bir sektörün hasılasındaki bir artışın sektörde faaliyet gösteren herhangi bir firmanın herhangi bir fiyat düzeyinde arz etmeye razı olduğu

miktarı artırdığı, yani sektörün bütününün hasılasındaki artışın herhangi bir firmanın kısa dönem arz eğrisini ya da *MC* eğrisini sağa doğru kaydırdığı her durumda mevcuttur. Bütün firmaların tamamen aynı olduklarını, sıfır kâr elde ettiklerini ve $Q = \Sigma q$ miktarını ürettiklerini varsayalım. Talepteki bir artış bütün firmaların daha fazla üretimde bulunmalarına neden oluyorsa –ki bu süreçte her bir firma için dışsal ekonomiler ortaya çıkar– sektördeki firmaların uzun dönem ortalama maliyetlerinin *AC*'den *AC'*'ye doğru kaymalarından müteşekkil, negatif eğimli bir uzun dönem arz eğrisi, *LRS*, elde ederiz (şekil 10.6'ya bakınız). Bu, her bir firma çeşitli fiyatlarla karşılaştığında sektörün üreteceği miktarları göstermesi anlamında hakiki bir arz eğrisidir. Buna karşın bu, *ex ante* değil *ex post* bir arz eğrisidir. Tekil bir firmanın ölçeğini büyüterek maliyetlerini kısmasına izin veren *içsel* ölçek ekonomileri bulunmaz, yani firmalar hali hazırda *LRAC* eğrilerinin minimum noktalarında çalışmaktadırlar. Talepteki artış, her bir firma kısa dönem arz eğrisinde yukarıya doğru çıktığından fiyatların artmasına neden olacaktır. Ancak artan fiyatlar karşısında daha fazla firma sektöre giriş yaptığında bütün firmalar kendilerini bir biçimde daha düşük maliyetlerle daha fazla üretim yapabildikleri bir noktada bulacaktır. Dolayısıyla her durumda sürece dahil ekonomiler firmalara *dışsal* olacak, hasıla sadece firma sayısındaki değişikliklere bağlı olarak değişim gösterebilecektir.

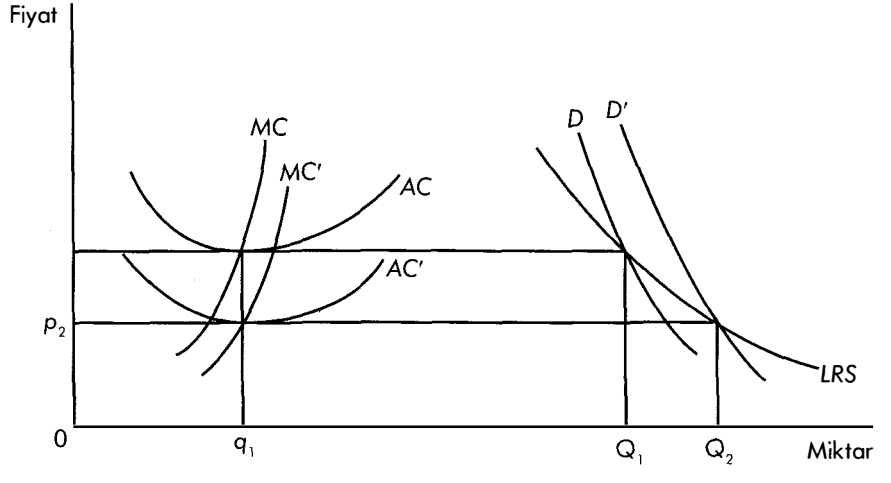

Şekil 10.6

Dışsal ekonomiler var olduğu sürece sektörün arz eğrisini sadece firmaların arz eğrilerinin yatay toplamını alarak elde edemeyiz. Bu durumda eğriler toplama işlemi sırasında kayacaktır: Bütün firmaların hasılası sektörün hasılasına bağlı olur ve buna karşın sektörün hasılası firmaların

hasılalarının toplamından başka bir şey değildir. Teorik olarak bu sorun bir eşanlı denklem sisteminin çözülmesini gerektirir; pratik olaraksa her bir firma toplam hasılanın değerinin bir kısmını üstlenir ve bütün firmaların karşılıklı intibakı bu durumda gerçek değere yakınsanmasını *mümkün kılabilir*. Her halükârda negatif eğime sahip uzun dönem arz eğrisi, sektör belirli bir hasılaya uygun dışsal faydaların tamamının ürününü topladıktan *sonraki* ortalama maliyetleri anlatır. Negatif eğimli uzun dönem arz eğrisi bu anlamda *ex post* bir arz eğrisidir.

O halde tek başına dışsal ekonomilerin negatif eğimli sektörel arz eğrilerini açıklayabileceğini varsaydığımızda dışsal ekonomiler ne olmaktadır ve onlara hangi sıklıkla rastlamaktayız? Bu soru, incelememizin kapsamına göre değişen farklı cevaplara sahiptir. Marshall'a göre dışsal ekonomiler, (1) "sektörün genel gelişkinlik düzeyine" ve (2) "sanayi ortamının genel ilerleyişine" bağlıdır. Fakat kısmi denge analizinin bakış açısından tam rekabet hasılasını ele alıyorsak, dinamik değerlendirmeleri içerdiğinden statik bir referans çerçevesinde yeri olmayan (2) numaralı nedeni göz ardı etmemiz gerekir. Analizimize uygun ekonomiler, tekil firmaların maliyet eğrilerinin sektörün hasılası arttıkça aşağıya doğru kaydığı ekonomilerdir. Azalan maliyetler her bir firmanın artan verimliliğine ve/veya azalan faktör fiyatlarına bağlı olabilir. Azalan faktör fiyatları, tedarikçi sektörde dışsal ya da içsel ekonomileri ima eder. Eğer azalan faktör fiyatları tedarikçi sektördeki içsel ekonomilerden kaynaklanıyorsa o sektör tam rekabetin hüküm sürdüğü bir endüstri olamaz. Bu koşul, *içsel* ölçek ekonomileriyle uyumsuz olduğunu gördüğümüz, bütün sektörlerin tam rekabet koşullarında çalıştıkları varsayımıyla bir kenara bırakılmıştır. O halde azalan faktör fiyatları, açıklamaya çalıştığımız sorunla aynı sorunu barındıran, tedarikçi sektördeki dışsal ekonomilerden kaynaklanıyor olmak durumundadır. Dolayısıyla açıklanmak durumunda olan, neden sektörün hasılası arttıkça her firmanın daha verimli hale geldiğidir. Sektörün hasılası en az bir firma üretimini artırdığında ya da yeni firmalar sektöre giriş yaptığında artar. Tanım gereği mevcut firmalar üretimlerini artırmak için herhangi bir itkiye sahip değildir. O halde soru şudur: Yeni bir firmanın hasılası var olan firmaların hasılasına eklendiğinde, diğer firmaların maliyetleri neden düşer?

İzini sürdüğümüz dışsal ekonomilerin firmaya dışsal, ama sektöre içsel ekonomileri kapsadığı, sektörü oluşturan firmalar arasında özgül bir karşılıklı bağımlılığı içerdiği açıktır. Marshall'ın verdiği örnekler ikna edici değildir, çünkü bu örnekler tek tek sektörlerle sınırlı değildir: Marshall sektörün konumlanışından kaynaklanan ekonomileri, yardımcı ve yan sanayilerin gelişmesinden, artan miktarda vasıflı emek bulunabilmesinden

ve ulaşım ve iletişim araçlarındaki gelişmelerden söz eder. Bu liste statik bir eğri üzerindeki sıradan geri çevrilebilir hareketlerle eğrilerin kendilerinde gerçekleşen, geri döndürülemez tarihsel kaymalar arasında bir ayrım yapmaz. Bu minvalde şekil 10.6'daki gibi "ileriye doğru azalan" bir sektörel arz eğrisi geri çevrilebilir, çünkü bu eğri teknolojik değişimin sabit kabul edildiği bir durum için çizilmiştir. Teknik ilerleme geri döndürülemez ve bu nedenle eğri üzerindeki bir hareket olarak değil, eğrinin kayması olarak ifade edilir.[4] Ancak Marshall azalan maliyete sahip bir sektörde uzun dönem arz eğrisinin geri döndürülemez olduğunu, çünkü artan hasılanın ekonomilerinin, hasıla önceki düzeyine düştüğünde de süreceğini ileri sürmüştür. Bu, firmaların arz eğrisinde aşağıya doğru gittikçe teknik bilgilerinin üzerine bir şeyler eklediklerini, çünkü bu ekonomiler zaten herkesçe bilinseydi daha düşük hasıla düzeylerinde de kullanılacaklarını ima etmektedir. Tutarlılık açısından dışsal ekonomilerin sektörün üretimi azaldıkça kaybedildiğini varsaymak durumundayız ve bu da geri çevrilemez bütün dinamik değişimleri dışarıda bırakmamız anlamına gelir.

5 Dışsal ekonomiler nedir?

Dışsal ekonomiler ya da dışsal eksi ekonomiler bir firmanın üretim fonksiyonu fiziksel girdi olmayan, bundan ziyade başka firmaların faaliyetlerinin etkileri olan değişkenler içerdiğinde ortaya çıkar. Başka bir deyişle bir firma sunduğu hizmetlerin bütün değerine kendisi el koyamadan diğer firmalara bir hizmet sunmakta ya da tersine yarattığı rahatsızlıktan ötürü hiçbir bedel ödemeksizin başka firmaların zarara girmesine neden olmaktadır. O halde dışsal ekonomiler veya eksi ekonomiler daima bir tür piyasa dışı karşılıklı bağımlılığı içerir. Bu tür "teknolojik ekonomiler", böyle adlandırılmaktadırlar, statik bir bağlamda çok nadir ortaya çıkarlar. Bu tür ekonomilerin Marshall'ın bütünüyle geri döndürülebilir olmakla ilgili koşulunu tam olarak karşılayan iki örneği, (1) emekgücü ve (2) ticaret gazetesi örneğidir. Bir endüstri büyüdükçe ve belirli bir alanda yerleştikçe zaman içerisinde diğer bütün firmalar istikrarlı bir nitelikli emek akışının ve düzenli bilgi akışının olduğu bir emek piyasasının gelişmesinden istifade ederler. Böylece yeni firmalar bölgeye geldikçe ve daha da fazla nitelikli emeği bölgeye çektikçe, var olan bütün firmalar emek dolaşımının

4 Negatif eğimli, ileriye doğru azalan, bir arz eğrisi için teknik ilerlemeye bağlı olarak gerçekleşen üretim artışı, çeşitli hasıla ölçeklerinin üretilebilmesine elveren birim başına ortalama maliyetlerde bir azalmayı ifade eden, eğrinin *sola* doğru kayması şeklinde gösterilir. Negatif eğimli arz eğrisi ileriye doğru azalan değil geriye doğru artan bir eğri olsaydı –ücret oranları düştükçe daha uzun süre çalışan işçiler bunun tipik örneğidir– arzdaki bir artışın doğru gösterimi eğrinin *sağa* doğru kaydırılması olurdu.

ve işgücü eğitimlerinin maliyetinin düştüğünü gözler. Diğer yandan ticaret gazetesi örneği piyasa koşulları hakkında daha gelişmiş bir iletişimin yarattığı dışsal ekonomilere örnek teşkil eder. Sanayi belirli bir büyüklüğe ulaştığında enformasyon yayımlamak ve bunları herkesin ucuz bir şekilde erişimine sunmak elverişli hale gelir. Bir kez daha var olan firmalar daha ucuz enformasyona ulaşabilmelerinin yararını azalan ortalama üretim maliyetleri şeklinde görürler. Olası üçüncü bir örnekse, her ne kadar daima tam olarak geri çevrilebilir olduğu pek açık olmasa da, genişleyen bir piyasayla birlikte ortaya çıkan dikey ayrışmadır. "İşbölümü piyasanın yaygınlığıyla sınırlı olduğuna" göre sanayinin büyümesi bir dizi uzmanlaşmış yan sanayinin, ana sanayinin ihtiyaçlarının hizmetinde vücut bulmasına neden olur ve bunun etkisi bütün sanayinin hasılasının bir fonksiyonu olarak maliyetlerin düşmesidir. Öte taraftan uzun dönem arz eğrisinin pozitif eğimli olmasına neden olan teknolojik dışsal eksi ekonomilerin klasik örneği ise bir sektörde bulunan firmaların hepsinin birden kamusal bir yol, ortak bir petrol yatağı ya da açık denizdeki bir balık rezervi gibi bedava ama kıt bir kaynağı kullanmasıdır.

Bütün bu fenomenler, yararları ya da maliyetleri piyasadaki amillerin zimmetinde olmayan gizli girdi ya da çıktıları yansıtırlar. Kendimizi belirli sektörlerle ve bu etkilerin geri çevrilebilir olduğu durumlarla sınırlandırdığımız sürece ikna edici örnekler üretmek konusunda zorluk çekeriz. Ama geri çevrilemez dinamik fenomenleri değerlendirmeye kattığımız takdirde teknolojik dışsal ekonomilere örnekler bulmak konusunda hiçbir zorluk yaşamayız. Önde gelen örneklerden bir tanesi teknolojik bilginin kendisindeki bir değişimdir; bilgideki değişimlerin çoğunluğunun yararlarının tamamı, güçlü patent ve telif uygulamaları olsa bile, bu bilgiyi ortaya çıkaran tarafından kolaylıkla elde edilemez. Öyleyse teknolojik dışsal ekonomilerin önemi konusunda herhangi bir kuşku yoktur, ama bunların önemi kısmi denge analizinin bakış açısından sorgulanabilir. Negatif eğimli sektörel arz eğrisi kavramı geri çevrilebilir dışsal ekonomiler yardımıyla kurtarılabilir, fakat bunların uygun bir analitik bağlamda istisnai biçimde ortaya çıkması çoğu modern iktisatçının neden Marshall'ın azalan maliyete sahip endüstrilerin bulunduğu inancını paylaşmaya sıcak bakmadığını açıklar.

"Reel" ya da teknolojik dışsal ekonomiler "parasal" dışsal ekonomilerden ayrı tutulmalıdır; bu Viner tarafından öne sürülen önemli bir noktadır. Negatif eğimli bir uzun dönem arz eğrisi boyunca genişleyen bir endüstri, satın aldığı faktör hizmetlerinin fiyatları daha fazla faktör hizmeti satın alındıkça artsa bile ürünlerini giderek daha düşük fiyattan satabilir. Böyle bir etki başka endüstrilerin de yararına olabilir, ama "reel" dışsal ekono-

milerden farklı olarak "parasal" dışsal ekonomiler, üreticiler arasında fiyat sistemi aracılığıyla aktarılan bir karşılıklı bağımlılığı yansıtır. "Parasal" dışsal ekonomiler bütün bütünleşmiş iktisadi sistemlerde yaygındır, ancak fiyat kuramı açısından herhangi bir sorun teşkil etmezler çünkü zorunlu olarak yararlanıcıları tarafından tam olarak kullanılır, dolayısıyla uzun dönemde ortadan kaldırılırlar. Ancak kalkınma iktisadında parasal dışsal ekonomiler *asıl* sorunu temsil eder.

Bir kez daha analiz kapsamımıza konu olan dışsal ekonomi türünün tamamıyla benimsediğimiz söylem düzeyine bağlı olduğunu görüyoruz. İki savaş arası dönemin literatüründe görülen dışsal ekonomileri iktisadi muammalar olarak görmek şeklindeki ortak eğilim, kısmı denge analizinin sınırlı kapsamını ve varsayımlarını yansıtmaktaydı. Son yıllarda ise dışsal ekonomiler kavramı, geri kalmış bölgelerin sanayileşmesiyle ilgili tartışmalarda çeşitli kılıklarda karşımıza çıkıyor. Kavramın bugün "dengeli büyüme öğretisi" içerisinde kazandığı anlam, bir alandaki yatırımın el konulamaz yararlara ve böylelikle başka alanlarda yeni yatırım fırsatlarına neden olabileceğiyle ilgili hayli farklı mekanizmaların ele alındığı oldukça geniş bir anlamdır. Kısmi denge analizinde ise negatif eğimli uzun dönem arz eğrilerini çok nadir görülen kuşlar olarak kabul etmek tamamen meşrudur.

6 Üretici artığı

Bir sektör için azalan arz eğrisi düşüncesinin ne anlama geldiğini ortaya koyduktan sonra artık vergi-ikramiye analizine geri dönebiliriz. Marshall'ın metninin fiyattaki bir değişim sonucunda yalnızca *tüketici* artığındaki artış ya da azalışı ele aldığını hatırlayalım (9. bölüm, 10. kısma bakınız). Bu noktadan sonra üretici artığını da değerlendirmeye katmak durumundayız. Marshall her biri belirli bir çalışma, tasarruf ya da ürün satışından elde edilen ve kişinin hizmetlerini sunmayı bütünüyle reddetmek yerine sunmayı tercih ettiği gerçek kazançlardaki fazlalık olarak tanımlanan işçi artığı, tasarruf sahibi artığı ve üretici artığını tarif etmiştir. Bu anlamda bu artık türleri tüketici fiyatı artığıyla bütünüyle analojiktir. Marshall, üretici artığını bir dipnotta ortaya attıktan sonra çok farklı bir şey, bir "üretici artığı üçgeni", olduğunun ortaya çıktığı H başlıklı eke kadar ayrıntılı bir biçimde ele almamıştır. Ek H'de sunulan üretici artığının çabanın artan marjinal olumsuz faydasıyla ya da artıktan kaynaklanan tatminlerin ya da tatminsizliklerin herhangi bir parasal ölçüsüyle hiçbir ilişkisi bulunmaz. Üretici artığı burada sadece bir sektörde düşük maliyete sahip firmaların marjinal firmanın kazancının üzerinde elde ettiği fazladan kazanç, yani saf anlamıyla bir Ricardocu diferansiyel ranttır.

Marshall kısa dönemde marj içi artığı bir "özgül harcamalar eğrisi" aracılığıyla tanımlar. Bu bir arz eğrisi, yani bir sektörde bulunan farklı firmaların *marjinal* maliyetlerinin toplamından oluşan bir dizi değil, farklı firmaların *ortalama* maliyetlerinin toplamından oluşan bir dizidir. Herhangi bir kısa dönem dengesi için fiyat hem tekil üreticilerin marjinal maliyetlerine hem de marjinal firmanın ortalama maliyetine eşittir (yukarıdaki şekil 10.2'ye bakınız). *PE* eğrisi firmanın o denge fiyat-hasıla bileşimindeki, soldan sağa doğru yükselen bir sırayla dizilen, ortalama maliyetini göstermektedir. Başka herhangi bir fiyatta bütün firmalar farklı bir hasıla üreteceği ve farklı bir ortalama maliyete sahip olacağı için buradan, bir sektörün kısa dönem arz eğrisinin üzerinde bulunan bütün noktalar için bir *PE* eğrisi tanımlanabileceği sonucu çıkar. Her bir *PE* eğrisinin uç noktası, marjinal firmanın o hasılayı üretmesinin ortalama maliyetinin eşit olduğu marjinal maliyeti gösterir. O halde sektörel arz eğrisi *PE* eğrilerinin uç noktalarının geometrik yeridir (şekil 10.7).

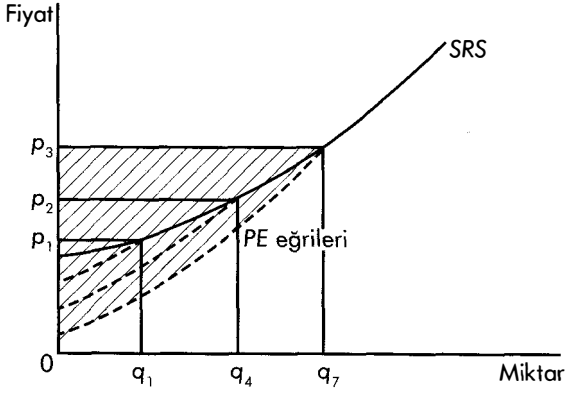

Şekil 10.7

PE eğrileri, marj içinde bulunan bütün firmaların ortalama maliyet eğrisi kârın maksimize edildiği hasıla düzeyinde marjinal maliyetinin üzerinde olduğu için daima kısa dönem arz eğrisinin altında yer alır. Söz konusu olan kısa dönem olduğundan şu soruyu sorabiliriz: Üretici artığını ölçmek için uygun ortalama maliyet eğrisi hangisidir –ortalama toplam maliyet eğrisi mi, yoksa ortalama değişken maliyet eğrisi mi? *ATC* ile *AVC* arasındaki fark ortalama sabit maliyet, yani kısa dönemde rant benzerinin girişimcinin elinde tuttuğu kısmıdır. Rant benzeri kıtlıktan kaynaklanan rantlar, üretken kaynakların arzının geçici olarak sabit olmasından kaynaklanan kazançlardır. Ancak bizim peşinde olduğumuz diferansiyel rantın bir ölçüsüdür. Kısa dönemde ise diferansiyel rant dahi, girişimci diyelim

ki avantajlı bir konum ya da ortalamanın üzerinde bir yönetici sayesinde diferansiyel rant elde ettiği ve bu rekabet henüz bu rant benzerlerini zorunlu faktör ödemelerine dönüştürmediği sürece, kıtlık rantıdır. Dolayısıyla ilkesel olarak ortalama toplam maliyetlerin üzerindeki rant benzerleriyle ortalama değişken maliyetlerin üzerindeki rant benzerleri arasında bir fark bulunmaz. Yine de ortalama sabit maliyetler kısa dönemde bile ödenebilir, dolayısıyla *PE* eğrisi en iyi şekilde bir sektörde bulunan firmaların ortalama *toplam* maliyetlerinin toplulaştırılmış dizisi olarak tanımlanabilir –okur, şekil 10.2'de *D, G* ve *H* noktalarını birleştirerek kendi *PE* eğrisini oluşturabilir. Öyleyse şekil 10.7'deki taralı alan, düşük maliyete sahip üreticilerin, q_7 çıktısını üreten yüksek maliyete sahip marjinal üreticinin üzerinde elde ettikleri fazladan kazancı gösterir.

Marshall *PE* eğrisini sadece kısa döneme değil uzun dönem arz eğrilerine de uygulamıştır. Aslında onu esas olarak ilgilendiren de bu ikinci uygulamadır. Kısa dönemde üretici artığını meydana getiren üstün hizmetler uzun dönemde sermayeleşme eğilimi gösterir ve kalıcı bir şekilde arz eğrisinde cisimleşir. O halde uzun dönemde bütün firmalar rantı da içerecek biçimde özdeş maliyet eğrilerine sahip olacak ve *PE* eğrisi sektörün uzun dönem arz eğrisiyle çakışacaktır. Fakat uzun dönem arz eğrileri yataysa, dolayısıyla üretici artığı ortadan kalkıyorsa ne olacak?

Tam rekabet varsayımı altında uzun dönem arz eğrilerinin pozitif eğime sahip olmasının iki, negatif eğime sahip olmalarının ise bir nedeni bulunur. İlk olarak artan maliyete sahip bir sektörü ele alalım. Toprak gibi bir faktörün yeniden üretilemez olduğunu ya da her halükarda arz esnekliğinin sonsuzdan daha düşük olduğunu varsayalım. Sektör artan talep sonucunda genişledikçe her firmanın ortalama maliyet eğrileri, artan kıtlık rantlarına bağlı olarak ortaya çıkan parasal dışsal eksi ekonomiler sonucunda yukarıya doğru kayar (şekil 10.8'in sol tarafına bakınız). Firmanın kısa dönem arz eğrisi, firmanın *MC* eğrisi, kıtlık rantları arttığında değişmez, çünkü hasılanın bütün düzeylerini üretmenin toplam maliyeti sabit bir miktarda artar. Sektörde *n* firma olduğunu varsayarsak sol tarafta, bir firmanın, onlara eşlik eden zarf eğrisiyle uzun dönem dengesi içinde bulunan kısa dönem maliyet eğrilerini, sağ tarafta ise bunun *n* ile çarpımıyla elde edilen sektörün tamamının arz eğrisini gösterdik. Uzun dönem arz eğrisi parasal dışsal eksi ekonomilerin varlığı nedeniyle pozitif eğime sahiptir.

Ancak aynı sonuç yalnızca parasal değil "reel" dışsal ekonomilerden de kaynaklanabilir. Sektörün hasılası arttıkça bütün firmaların arz eğrileri sola doğru kayar ve böylece sektörün arz fiyatı bir bütün olarak artar (şekil 10.9'a bakınız). Bu durumda da, "reel" dışsal ekonomileri ya da eksi eko-

nomileri kapsayan diğer bütün durumlarda olduğu gibi, bir bütün olarak sektör hasılasının artışının firma sayısındaki değişikliklerden kaynaklandığı açıktır.

Son olarak "reel" dışsal ekonomilerin varlığı, sektör hasılası arttıkça ve böylece azalan maliyete sahip bir sektör ortaya çıktıkça bütün firmaların arz eğrilerinin sağa doğru kayması sonucunu doğurur (yukarıdaki şekil 10.6'ya bakınız). Parasal dışsal ekonomileri değerlendirmeye çalışmanın gereği yoktur, çünkü bütün bunlar sistemin bir yerlerinde bulunan "reel" dışsal ekonomilerden kaynaklanmak zorundadır. Öte yandan parasal dışsal eksi ekonomilerin herhangi bir teknolojik karşılığının olması gerekmez; dolayısıyla onu ayrıca ele almak gerekir.

Reel dışsal ekonomiler veya eksi ekonomiler "rant" yaratmaz ve bu nedenle de uzun dönemde üretici artığına ilişkin tartışmamız parasal dışsal ekonomilerle sınırlı tutulmuştur (şekil 10.8'e bakınız). Sektöre giriş serbest olduğu sürece –rekabet yalnızca "katıksız" değil, "tam" da olduğunda– bu tür artan maliyete sahip sektörlerde kıtlık rantları kabaca uzun dönem arz eğrisinin altında bulunan üçgen alandan okunabilir.

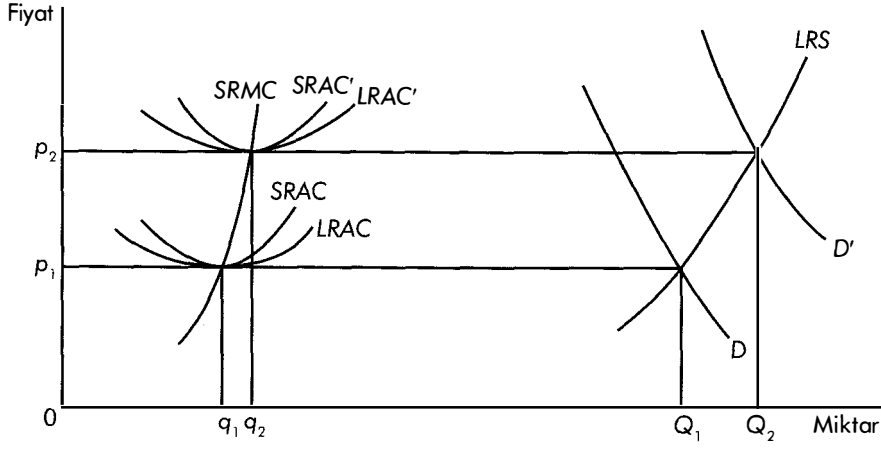

Şekil 10.8

Şimdi de diferansiyel rantı kıtlık rantlarına ekleyerek özgül harcamalar (*PE*) eğrilerini yeniden ele alalım (şekil 10.10'a bakınız). Bir bütün olarak sektörün rantları da içeren marjinal maliyet eğrilerinden müteşekkil uzun dönem arz eğrisi bir kez daha ardışık *PE* eğrilerinin uç noktalarının geometrik yeri olmaktadır. *PE* eğrileri daima kısa dönem arz eğrisinin altında bulunur; dolayısıyla zorunlu olarak daha esnek *LRS* eğrisinin de altında yer alırlar.

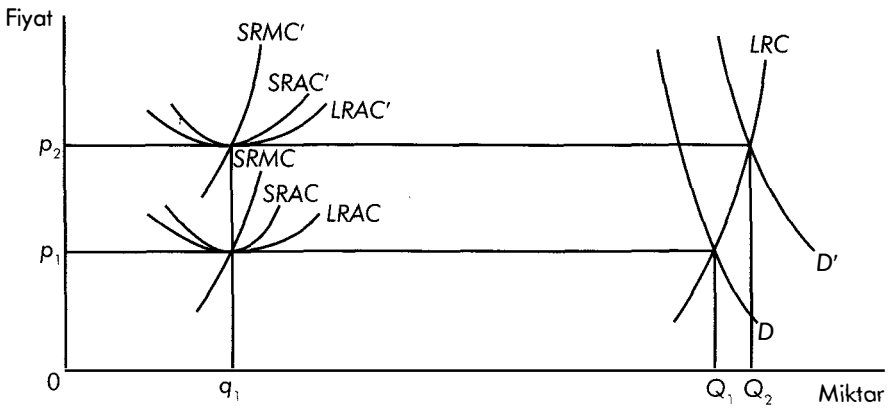

Şekil 10.9

O halde *PE* eğrisinin üzerinde, fiyat doğrusunun altında yer alan kabaca üçgen alan kısa dönem bakış açısından diferansiyel rantı ifade eder, ama uzun dönemde üretici artığı kabaca taralı *ABC* alanına eşit olur. Aslında firmalar arasındaki maliyet farklarının, tam da Marshall'ın kendisinin inandığı gibi, uzun dönemde de kalıcı olduğunu düşünmediğimiz takdirde *PE* eğrilerini çizmemiz hiçbir şekilde gerekçelendirilemez. Dahası *ABC* alanı, ancak bazı üreticilerin artığı elde etmesi, ama bunun sektörde yer alan bir üretici olmak zorunda bulunmaması anlamında üretici artığını ifade eder. Ancak kıt faktör topraksa *ABC*'nin tamamı sektör dışında elde edilecektir. Benzer şekilde arz fiyatı reel dışsal ekonomiler nedeniyle azalıyorsa üretici artığının gerçek bir anlamı bulunmaz: Bu durumda üretici artığı bütünüyle herkesin hasılasındaki artışa bağlı olacağı için onun üreticilerin üretimde bulunmayı kabul edecekleri asgari miktarın üzerinde üretilen fazlalık olduğunu söylememiz mümkün değildir.

Her şeye rağmen üretici artığıyla tüketici artığını bir araya getirmek suretiyle artık, vergi-prim analizini tamamlayabiliriz. Artan maliyete sahip bir sektöre satış vergisi koyduğumuzu varsayalım. Üretici artığındaki kayıp *ADEB* ile gösterilmiştir (şekil 10.11). Bu alan şu şekilde elde edilir: Vergi konulmadan önce üretici artığı *DEC*'ye eşitti; vergiden sonra ise *abs* = *ABC*'ye eşit olur. *DEC* eksi *ABC* = *ADEB*'dir. Fiyat artışı nedeniyle tüketici artığı kaybının (9. bölüm 16. kısma bakınız), reel gelir etkileri göz ardı edildiğinde, *DabE*'ye eşit olduğunu biliyoruz. Dolayısıyla üretici ve tüketici artıklarındaki toplam kayıp *AdbEB*'ye eşit olacaktır. Vergi gelirleri ise *AabB* olur. Böylece vergi dolayısıyla üretici ve tüketici artıklarındaki toplam kaybın vergi gelirlerini aştığı, anti-Marshallyan bir sonuca ulaşmış bulunuyoruz. Vergiden elde edilen gelirin tamamı toptan piyasadaki alıcılara ve satıcılara geri ödense bile alıcı ve satıcıların refahı öncekine

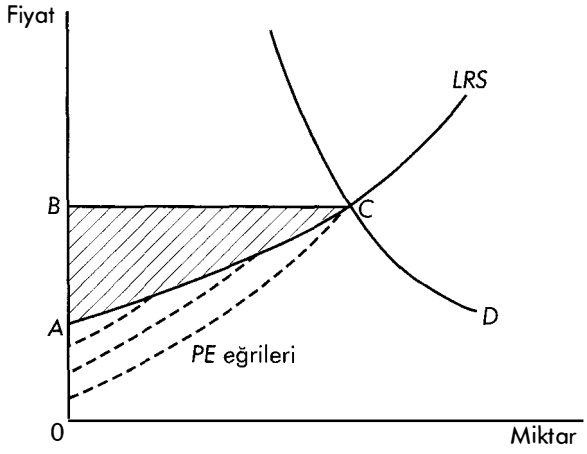

Şekil 10.10

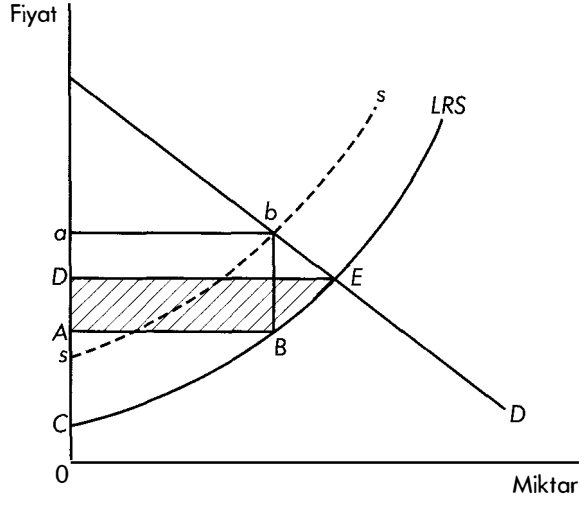

Şekil 10.11

kıyasla azalmış olacaktır. Vergi gelirlerini bunun yerine azalan maliyete sahip bir sektörü sübvanse etmek için kullansak tüketici artığında kesin olarak bir artış yaratırız; o sektördeki üretici artığını ise *artırabiliriz*. Fakat sektörün firmalara dışsal ekonomiler yaratması nedeniyle azalan maliyete sahip olduğunu anımsayacak olursak, uzun dönem dengesinde genişlemeden kaynaklanan bu beklenmedik getirilerin daha düşük fiyatlar şeklinde tüketicilere aktarılmak durumunda olduğunu, dolayısıyla azalan maliyete sahip bir sektörün sübvanse edilmesiyle üretici artığının artırılamayacağını da görmüş oluruz. Bu, bütün işlemin net etkisinin hayli belirsiz olduğu anlamına gelir.

Bütün bunlar dört tüketici artığı türünü hesaba katmamaktadır bile! Tümdengelimli bir muhakemeyle, devletin artan maliyete sahip sektörleri vergilendirip azalan maliyete sahip sektörleri sübvanse ederek ekonomik refahı artırabileceğini söyleyen Marshallcı teoreme inanmak için pek bir nedenimiz bulunmadığını söylemekle yetinelim.

7 Asimetrik refah etkisi

Kuşkucu okur, bütün teknik ayrıntılar bir yana, tüketicilerin tatminiyle ilgili parasal bir ölçütün üreticilerin gerçek bir para kütlesinin üzerine eklenmesinin hakikaten anlamlı olup olmadığını merak edebilir. Şüphesiz bu ikisi ortak bir temele sahip değildir. Ve aslında ancak Pigou'nun, *Servet ve Refah*'ta (*Wealth and Welfare,* 1912) Marshall'ın vergi-prim analizini kendi özel ve toplumsal maliyetler terminolojisine tercüme edişinden sonra burada yanlış bir şeyler olduğu açığa çıkmıştır. Pigou'nun 1910'da *Economic Journal*'da yayımlanan üretici ve tüketici artığı öğretisiyle ilgili kapsamlı incelemesinden, Marshall'ın argümanının doğurduğu muğlak sonucun bütünüyle farkında olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen bu nedenle Pigou *Servet ve Refah*'ta ve ondan sonra yayımlanan *Refah İktisadı*'nda (*Economics of Welfare*, 1919) bu öğretiyi bir kenara bırakmıştır. Ancak aynı önemli sonuçlar yeni bir kılıkla karşımıza çıkmaktadır. Artan maliyete sahip bir sektörde, diye ileri sürer Pigou, marjinal toplumsal maliyetler marjinal özel maliyetleri aşar. Marjinal toplumsal maliyet, bir metayı üretmenin marjinal özel maliyeti ile o metanın hasılasındaki artışla bağlantılı, sektörde yer alamayan bireylere tahakkuk eden veya onların üstlendiği geri kazanımı mümkün olmayan pozitif ve negatif etkilerin toplamı olarak tanımlanabilir. Artan maliyete sahip bir sektörde marjinal toplumsal maliyetler marjinal özel maliyetleri aşar, çünkü ikincisi söz konusu sektörde hasılanın artması sonucunda alıcıların karşı karşıya kaldıkları maliyet artışlarını içermez. Bu tür sektörlerde üretim, iktisadi refah bir metayı üretmenin marjinal toplumsal maliyeti marjinal özel maliyetine eşit olduğu noktaya varılması anlamında maksimize edilinceye kadar sürdürülür. Marjinal toplumsal maliyet belirli bir metanın üretilmesiyle vazgeçilen alternatif hasılanın bir ölçüsüdür. Yalnızca fiyatlar her yerde hem toplumsal hem de özel maliyetleri yansıttığında tüketicinin yaptığı bir dolarlık harcama, elde edilen metadan bağımsız olarak aynı değerdeki faktör birimlerini satın alabilir. Artan maliyete sahip bir sektör vergilendirilecek olursa sektörün marjinal özel maliyeti marjinal toplumsal maliyetine eşit oluncaya kadar yükseltilebilir. Benzer şekilde azalan maliyete sahip bir sektör, marjinal toplumsal üretim maliyeti marjinal özel maliyetinin altında olduğundan,

toplumsal olarak optimum noktanın altında bir hasıla düzeyinde çalışır. Dolayısıyla böyle bir sektör sübvansiyonla genişletilmelidir.

Marshall-Pigou argümanın içerdiği doğruluk nüvesinin açığa çıkarılması hiç değilse otuz yıl almıştır. Ancak bu argümandaki temel kusur, 1913 gibi erken bir tarihte Allyn Young tarafından dile getirilmiş ve 1924'te Frank Knight tarafından güçlü bir biçimde yeniden ortaya konmuştur: Uzun dönem arz fiyatlarındaki değişimlerin nedenleri bu iki tür sektörde simetrik değildir. Artan maliyete sahip bir sektörde toplumsal maliyetler, sektördeki genişlemenin sektörün kendi maliyetleriyle birlikte bu faktörün kullanıldığı bütün diğer malların maliyetlerini de artırması nedeniyle özel maliyetleri aşar. Sonuç, satın alma gücünün başka sektörlerden söz konusu sektöre aktarılmasıdır. Burada bahsedilen parasal bir dışsal eksi ekonomidir: Artan maliyete sahip sektörün genişlemesi kaynakların tüketilmesini ifade etmez ve bu nedenle de hakiki bir toplumsal maliyete yol açmaz. Ancak azalan maliyete sahip bir sektör söz konusu olduğunda hasıla artışı kaynak tasarrufunu da içerir çünkü, diye ekleyebilirdi Young ve Knight, böyle bir sektör, reel dışsal ekonomiler nedeniyle sadece azalan bir arz eğrisi boyunca genişler.

Bu argümanın hiçbir kusuru yoktur ve yalnızca bir ek yapılmasını gerektirir. Artan uzun dönem arz fiyatı parasal dışsal eksi ekonomilerden kaynaklanabileceği gibi reel dışsal eksi ekonomilerden de kaynaklanabilir –kalabalık bir şehir içi yolda yaşanan sıkışıklığı düşünün. Bu ikinci durumda sektörü daralmaya zorlamak bir tasarruf anlamına gelir. Ama genel olarak parasal dışsal ekonomiler ya da eksi ekonomilerin özel ve toplumsal maliyetler arasında bir sapmaya neden olamayacağı doğrudur. Hakiki teknolojik eksi ekonomilerin sıradışı doğasını göz önünde bulundurarak ve tam rekabet varsayımımızı koruyarak, artan maliyete sahip sektörleri vergiler aracılığıyla küçültme önerisinin toplam refah açısından genel bir önemi olmadığı sonucuna varabiliriz; böyle bir adımın bütün yapacağı satın alma gücünü yeniden dağıtmaktır. Ancak bu meyanda tek başına sübvansiyonların savunulması da mümkün değildir, çünkü sübvansiyon programı için gereken fonların toplanması zorunlu olarak bir başkasının iktisadi refahını azaltacaktır.

Tekrar edecek olursak; "rant" anlamında üretici artığının varlığı kaynakların optimal tahsisinin başarılamadığını göstermez. Tam tersine rekabet, arzı esnek olmayan kıt kaynakların kullanımına bir rant koyarak sektördeki bütün üreticilerin parasal maliyetlerinin eşitlenmesini sağlar. Bu Ricardocu rantlar ya da aktarım maliyetleri veya üretici artığı, kıt faktörün kullanımını, marjinal ürün değerinin aynı faktörün sanayideki bütün kulla-

nımlarının marjinal ürün değerine eşit olduğu noktayla sınırlanmasını sağlayarak toplumsal bir işleve görürler. Örneğin toprak söz konusu ise toprak sahibinin rantları, daha verimli toprakların kullanılmasını rantı olmayan, daha verimsiz toprakların kullanılmasının marjinal maliyetine eşitleyerek sınırlar. Sonuç olarak verimli ve verimsiz topraktaki yatırımlara yapılan eşit miktardaki eklemeler aynı maliyetlere sahip olur. Öyleyse diferansiyel rantların yaratılması da kıtlık rantları kadar tam rekabet piyasasının optimalleştirici özelliklerinden bir tanesidir.

8 Temsili firma

Marshall'ın "durmak bilmeyen gerçekçilik arayışı", statik varsayımlara bağlanmayı reddetmesi, en iyi onun icadı olan "temsili firma" kavramında ifadesini bulur. Azalan maliyetleri tam rekabet dengesi ile uzlaştırmak üzere başvurduğu dışsal ekonomilere karşın Marshall, çoğu imalat sanayinde faaliyette bulunan iktisadi işletmelerin aslında içsel ölçek ekonomilerinden yararlanmayı başardıklarına inanıyor gibi görünür. Marshall bu tür içsel ekonomilere dair pek çok örnek verirken, zaman içerisinde aşılamayacak eksi ekonomilere dair neredeyse hiç örnek vermemiştir. Bunun anlamı firmaların yavaş, ama hiçbir belirgin sınır olmaksızın genişlemeleridir. Bu da belirli bir sektörde uzun dönem dengesinin ortaya konulmasıyla ilgili bir açmaz yaratır. Uzun dönemde bir sektörün arz fiyatını marjinal firmanın, "normal kârları" da içeren asgari ortalama maliyetleri belirler. Marshall'ın "ortalama işletme becerisi ve enerjisinin arz fiyatı" olarak tanımladığı "normal kâr", gelecekte de devam etmesi beklendiği takdirde sıfır net yatırıma neden olacak kâr düzeyi biçiminde düşünülebilir. Firmalar içsel ekonomilerden istifade ediyorlarsa zorunlu olarak, sektörün kendisinin büyümesiyle birlikte büyüklük yönünden büyümek durumundadırlar. Artık dışsal ekonomiler vasıtasıyla genişleme daha büyük firmaların lehine olacak ve bu nedenle de sektördeki firmaların büyüklük yönünden dağılımını etkileyecektir. Bütün firmaların sadece "normal kârları" elde etmesi olgusunun, sektöre yeni gelen daha büyük bir firmanın marjinal firmadan daima daha fazlasını elde edebilmesi nedeniyle, sektöre girişi sınırlandırmak hususunda bir önemi bulunmaz. Ancak Marshall bu zorluktan kendini biyolojiyle kurulan bir analoji üzerinden sıyırmıştır. Firmaların enerji ve ticari girişim çevrimlerinden geçtiklerini ve bu nedenle azalan maliyetlerin faydalarından sürekli olarak yararlanamadıklarını iddia etmiştir. Marshall daha sonra anonim şirketlerin artmasının, alışılmadık girişimcilik becerilerinin hızla yok olup gitmesinin etkilerini azalttığını teslim etse de hiçbir zaman firmaların tarihinin biyolojik bir yaşam döngüsüne benzediği yolundaki kanısını terk etmemiştir.

Marshall'ın büyüyen firmaların zamanla yaşlandığına olan inancının kendi döneminde bile çok az takipçisi olmuştur. Firmanın yaşa bağlı getiri çizelgesine sahip olduğu savının –Marshall, bir firmanın ortalama maliyetleriyle yaşı arasında ilişki kuran eğrinin U şeklinde olduğunu ima eder– statik ölçeğe göre getiri ile ne alakası olduğunu görmek güçtür. Marshall'ın düşüncesini kabul edecek olursak uzun dönem dengesinin alışılagelmiş formülasyonunu değiştirmemiz ve marjinal firma fikrinin yerine temsili firmayı koymamız gerekir. Artık nihai denge durumunu temsili firmanın sadece "normal kârı" elde edip, başka hiçbir şey elde etmediği bir durum olarak tanımlanmak zorundadır. Sektör dengededir ve sektör hasılası zaman içinde sabittir, çünkü büyüyen ve "doğan" firmalardan kaynaklanan hasıla artışı gerileyen ve "ölen" firmalardan kaynaklanan hasıla kaybıyla dengelenir. Temsili firma bize sektörün arz eğrisinin minyatür bir örneğini sunar; bu firmanın maliyetleri sektördeki firmaların ortalama birim maliyetlerini temsil ederken birim maliyet eğrisi de arzın uzun dönem intibak süreci içerisinde firma sayısı ve büyüklüğü üzerinden verdiği tepkileri ortaya koyar. Başka yerlerde olduğu gibi burada da Marshall'ın tek tesise sahip bir firmadan mı, yoksa birden fazla tesise sahip bir firmadan mı söz ettiği belli değildir. Ancak genel olarak bakıldığında temsili firmanın temsili bir iktisadi işletme olduğu, temsili bir üretim birimi olmadığı görülür. Marshall temsili firmayı ne sektöre yeni giren ne de sektörde uzun zamandır faaliyette bulunan, daha ziyade içsel ve dışsal ekonomilere ortalama erişimi olan bir firma olarak tanımlar. Bu tanımın, temsili firmanın gerçekten var olduğunun varsayılması gibi bir tehlikesi vardır. Oysa temsili firma bir soyutlamadır; o ne bir aritmetik ortalama, ne bir medyan, hatta ne de model bir firmadır. Büyüklük açısından değil ortalama maliyet açısından temsilidir. Marshall onu balta girmemiş bir ormanın en tipik ağacına benzetir, çünkü temsili firma daima, sanayi büyüdükçe kendisi de büyüyen, sanayideki firmaların ortalama yaşam döngüsünün bir temsilcisi olmayı sürdürür.

Temsili firma kavramı Mashall'ın kaba gerçeklere verdiği çok sayıdaki ödünden bir tanesidir. Her ne kadar Marshall bütünüyle formel bir analiz çerçevesi sunma kaygısıyla hareket etse de aynı zamanda döneminin deneyimlerini de hesaba katmaya gayret ediyordu. Firmaların büyüklüğündeki artış, diye düşünmüştü, ölçek ekonomilerinin kabullenilmesini zorunlu kılmıştı. Öte yandan Marshall bunun rekabetin ortadan kalkmasını ima ettiğini kabul etmeye yanaşmıyordu. Bu nedenle de biyolojiden analojiler yapma yoluna başvurdu. Oysa statik kuramın firmaların büyüklüklerinde zamana bağlı olarak gerçekleşen artışa ilişkin söyleyecek önemli neredeyse tek bir sözü yoktur: Büyük *olmak*, *büyümek* değil... Marshall'ın temsili firma adı-

nı verdiği araç ona, aynı zamanda dengede bulunan sektördeki bütün diğer firmalara bakmaksızın bir sektörün toplam hasılasında dengenin oluşmasının koşullarını ortaya koyma olanağı tanımıştır. Bu düşünceyle ilgili sorun, bütünüyle *ex post* bir yapıya sahip olmasıdır: Temsili firma kavramı bir denge durumunun özelliklerini tarif etmekte, ama dengeye gidiş yolunun analizini yapmamakta ve herhangi bir şekilde bu sürecin gerçekten de bir dengeye doğru yakınsayacağını göstermeyi başaramamaktadır. Temsili firma düşüncesi durağan koşullara uymayan bir uzun dönem dengesi kavrayışına götürmektedir, ama Guillebaud'nun sözcükleriyle, "gerçek, dinamik dünyayla durağanlık hipotezi arasında bir çeşit kavrayışsal uğrak olmanın" ötesine geçememektedir.

9 Tekelci rekabet

Temsili firma kavramı, ölçeğe göre artan getiri ile tam rekabet dengesini uzlaştıran bir açıklama ortaya çıkana kadar iktisat kuramındaki yerini korudu. Marshall'ın "pazarlamanın zorlukları" ile ilgili önermesinden çıkartılabilecek bir ipucu Marshallcı değer kuramının tamamının Sraffa, Harrod, Chamberlin ve Robinson tarafından, bulunduğu özgül piyasada tekel konumunda olan tek bir firma temelinde yeniden kurulmuş olmasıdır. Marshall bu çözümü rekabet koşullarında artan verimlere getirdiği diğer iki açıklamayı güçlendirmek üzere evirip çevirmiş, ama her şeye karşın bunu özel bir durum olarak görmüştür. 1920'lerde Marshallcı kuramdaki "boş iktisadi kutular" üzerine yapılan hararetli tartışma, Marshall'ın ürün farklılaştırmasının varlığına dair sunduğu ipucunun başarılı bir şekilde genellenmesiyle son bulmuştur. Bunun neden olduğu, uzun dönem analizinin neredeyse bütünüyle reddedilmesi, temsili firma kavramını ve onunla bağlantılı azalan arz fiyatı sorununu iktisat yazınından uzaklaştırmıştır. Bundan sonra fiyat kuramı, oldukça yakın ikame mallar üreten üretici topluluklarının arasına katılmanın koşullarına dair analizle zenginleştirilen kısa dönem firma kuramı halini almıştır. Bu küçük cerrahi operasyonun yol açtığı titizlik artışı büyük olmuş, ancak dengesiz bir rekabet kuramının doğurduğu bedeller de en az bu kadar büyük olmuştur. Bölüşüm kuramı ya da refah iktisadında bu argüman terk edilmeden evvel daima uzun dönemde gerçekleşen intibakla tamamlanmışsa da arz kuramında uzun dönem ya bulanık bırakılmış ya da tamamen, rakiplerini ürününü kopyalamaktan men etmek üzere çırpınıp duran, ama kârının eriyip gitmesine engel olamayan –Chamberlin'in teğetlik çözümü buradan çıkar– tek bir firmanın analiziyle –dolayısıyla burada söz konusu olan tekelci rekabetin negatif eğimli talep eğrisidir– sınırlı tutulmuştur.

Burada aksak ya da tekelci rekabetin tam olarak ele alacak değiliz, ancak bu bölüm, tekel kuramıyla tamamlanan rekabet kuramının iktisatçının modern sanayiyi analiz ederken kullanacağı "alet çantasını" teşkil ettiğini söyleyen standart Marshallcı bakış açısına yönelik dikkat çekici modern saldırıyı kısaca ele almadan eksik kalacaktır. Burada Robinson'un *Aksak Rekabet İktisadı*'ndansa (*Economics of Imperfect Competition*, 1933) Chamberlin'in *Tekelci Rekabet Kuramı* (*Theory of Monopolistic Competition*, 1933) üzerinde yoğunlaşacağız, çünkü Robinson'un çalışması, ürün farklılaştırması ve reklam harcamalarıyla betimlenen piyasa yapılarını ele almak için Marshall'ın tekel kuramının rafine hale getirilmesinin ötesinde yeni bir enstrüman önermez. İki kitap arasındaki yüzeysel benzerliklere karşın gerçek devrimcinin Chamberlin olduğu artık bütünüyle açıktır.

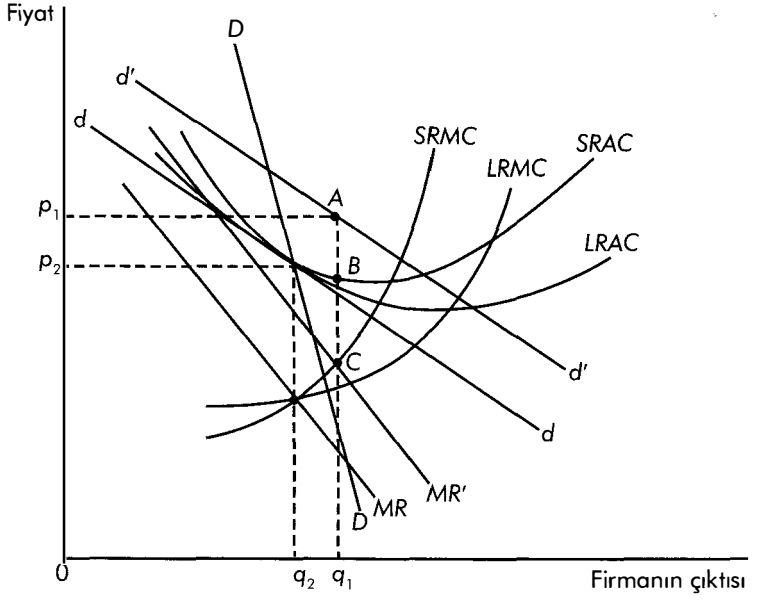

Şekil 10.12

Chamberlin'in "tekelci rekabet" örneği şu özellikleri taşıyan bir piyasa yapısını inceler: (1) Satıcıların sayısı her bir firmanın, eylemlerinin rakiplerinin eylemleri üzerindeki etkisini hesaba katmak durumunda kalmaksızın bağımsız olarak hareket etmesine izin verecek kadar büyüktür; (2) türdeş olmayan bir mal söz konusudur; alıcılar belirli satıcıların markalı mallarını tercih ederler ve (3) "sektörlere" giriş –birbirlerinin yakın ikamesi olan ürün grupları– sınırsızdır; yeni satıcılar, ürünün var olan markalarının çok yakın ikamelerinin üretimine başlatabilirler. Bu koşullarda, diğer firmaların fiyatları veriyken, her satıcının ürünü için belirli bir talep

yapısı vardır ve her bir satıcının karşı karşıya bulunduğu bu talep yapıları bütünüyle esnek değildir. Chamberlin tekelci rekabet koşullarında fiyat tespitini *dd* ve *DD* ile ifade edilen iki tür talep eğrisi üzerinden analiz etmiştir (şekil 10.12'ye bakınız). Belirli bir malı kendi markasıyla üreten belirli bir satıcıyı ele alalım. *DD,* "gruptaki" diğer bütün firmalar ürün için aynı fiyatı uygularken bu firmanın karşı karşıya olduğu talep yapısını temsil etmektedir. Firmamızın ürünü, paketi, etiketi ve hizmet garantileriyle farklılaştığı için firma, gruptaki diğer firmaların fiyat kırmaya yanıt vermediği takdirde, fiyatını azaltarak kendi markasından daha fazla satabilir. Ele alınan firma, diğer firmalar için varsayılan bütün sabit fiyatlar için esnekliği marka tercihleriyle ters yönde değişen özgül bir *dd* eğrisi ile karşı karşıyadır; firmanın fiyatını her azaltışını diğer firmaların aynı yöndeki tepkisi karşıladığında *dd* eğrisi aşağıya doğru kayar. Eğer tam rekabet söz konusu olsaydı bütün firmaların karşı karşıya olacakları yatay talep eğrisi de *dd* türünde olurdu, çünkü herhangi bir satıcının fiyatlarında yaptığı değişiklere diğer satıcıların vereceği tepkileri hesaba katması gerekmezdi. Tek firmalı bir tekel için ise *dd* ile *DD* örtüşecektir, çünkü tekelin herhangi bir etkin rakibi bulunmaz. Ancak tekelci rekabette bu eğrilerin her ikisi de gündemdedir: Bütün firmalar, talep eğrisinin *dd* türünde olduğu beklentisi içerisinde fiyatlarını azaltmayı sürdürürler. Bütün firmalar birden ele alındığında bu davranışın sonucu, tüm "grubun" *DD* tarzı bir eğriyle karşı karşıya kalmasıdır.

Firmanın karşı karşıya olduğu talep eğrisi esasen $d'd'$ olursa söz konusu firma p_1 fiyatında q_1 kadar üretim yaparak kârını maksimize eder ve $AB \cdot 0q_1$'e eşit normalin üstünde bir kâr elde eder. Bu, bütün rakip firmaların diğerlerinin kendi eylemlerine tepki göstermeyeceğine güvenerek markalarının fiyatını kırmasına ya da yeni markalar üretmelerine neden olur. Sonuç ise firmamızın talep eğrisinin aşağıya, *dd*'ye, doğru kayması ve bu kaymanın *dd,* p_2; q_2 noktasında hem kısa hem de uzun dönem ortalama maliyet eğrisine teğet oluncaya kadar devam etmesidir; bu noktada marjinal maliyet marjinal gelire eşit olduğundan kâr maksimumdur, ama elde edilen kâr yalnızca normal kârdır. Tekelci rekabetin ampirik açıdan ana içerimi, bu uzun dönem teğetlik sonucudur: Kısa dönemde, denge durumundaki ortalama maliyetlerle asgari ortalama maliyetler arasındaki fark olarak tanımlanan fazla kapasiteye ve uzun dönemde de kullanılmayan ölçek ekonomilerine sahip oluruz; sektörde, tam rekabet koşullarına kıyasla çok fazla firma vardır ve bu firmalardan her biri, mevcut fiyat maksimum verimlilik açısından çok düşük olduğundan daha yüksek bir fiyat koyar. Ancak tekelci rekabette eksik kapasite kullanımını ortadan kaldırmanın

bedelinin tüketicilerin tarz ve marka yönünden çeşitliliğe yönelik tercihlerinden vazgeçilmesi olacağı açıktır. Yani teğetlik çözümünün "iyi" mi, "kötü" mü olduğu pozitif iktisadın değil, refah iktisadının bir sorunudur.

Chamberlin'in muhakemesi üç basitleştirici varsayımla devam eder: (1) ürün heterojenliğine rağmen ikame mallar zincirinde firma "gruplarını" belirlemeye ve belirli bir gruba girişten söz etmeye müsaade edecek ölçüde geniş boşluklar vardır; (2) "bir grupta bütün 'ürünlerin' hem talep hem de maliyet eğrileri birörnektir"; bu Chamberlin'in kendisinin "çok cesur" olarak tanımladığı bir varsayımdır ve (3) "tek bir üretici tarafından yapılan bir fiyat ya da 'ürün' düzenlemesinin etkisi öylesine çok rakibi üzerine yayılır ki diğer herhangi bir firmanın hissettiği etki ihmal edilebilir düzeyde olur." Birinci varsayımın bir kenara bırakılması, Chamberlin'in onayıyla bir takipçisine, Triffin, düşmüştür. Triffin, *Tekelci Rekabet ve Genel Denge Kuramı* (*Monopolistic Competition and General Equilibrium Theory*, 1940) başlıklı kitabında "grup" kavramının terk edilmesini savunmuştur: Tekelci rekabet kuramı firma dengesinin bir analizini sunsa da, modelde belirlenmesi gereken değişkenlerden bir tanesi olan, ikame mallar zincirindeki boşlukları tanımlamaksızın sektör dengesi konusunda hiçbir şey söyleyemez. Bu argümanın Chamberlin'in onayını almış olması tuhaftır, çünkü bu argüman teğetlik çözümünün herhangi bir anlamının kalmaması tehdidini yaratmaktadır. Ancak bu sorunun *apriori* olarak çözülemeyeceği de açıktır: Esas olarak sorun, belirli firmaların tekelci rekabet içerisinde bulunan gruplara aitmiş gibi davranıp davranmadıklarıyla ilgilidir. Benzer şekilde (2) ve (3) numaralı, yani "tekbiçimlilik" ve "simetri" adı verilen varsayımlar da teğetlik çözümüyle uyumlu olmadıkları gerekçesiyle saldırıya uğramıştır: "Tekbiçimlilik" türdeş bir ürün ima ediyor gibi görünür ki bu durumda yatay talep eğrilerine sahip oluruz ve dolayısıyla da *SRAC* eğrisinin minimum noktasında teğetlik gerçekleşir; diğer taraftan "simetri" ürün farklılaştırması tarafından ortadan kaldırılma eğilimi gösterir ki bu durumda da aşağıya doğru eğimli talep eğrilerine sahip oluruz; ille de bir teğetlik çözümü bulunmaz. Ancak bir teğetlik çözümünün bulunması için talep eğrilerinin tekbiçimliliği zorunlu değildir: Firmaların karşı karşıya oldukları talep eğrileri farklıysa ortalama maliyet ve ortalama gelirin teğetliği farklı fiyatlarda satış yapan farklı firmalar için söz konusu olabilir. Bir kez daha bu sorun başlangıçta, varsayımlar incelenerek çözülemeyecek bir sorundur.

Benzer biçimde simetri varsayımı da ürün farklılaştırmasının bulunduğu çok sayıda firmanın olduğu, ama oligopolcü bir karşılıklı bağımlılığın olmadığı, modern ekonomilerde görülen önemli bir piyasa yapısını anlat-

maktadır. Tekelci rekabet kuramına karşı yöneltilebilecek en yıkıcı eleştiri kuramın bazı varsayımlarının gerçekçi olmaması değil, ilk bakışta Chamberlinci teğetlik çözümünün şartlarına uygun görünen mal piyasalarının büyük bir kısmının daha yakından bakıldığında oligopolün karakteristiği olan "farazi karşılıklı bağımlılık" özelliği göstermesidir: Ürün farklılaştırma, tipik olarak "az sayıda firma arasında rekabetin" olduğu piyasa ortamında gerçekleşir. *Tekelci Rekabet Kuramı*'nın "karşılıklı bağımlılığın geçerliliği" hakkındaki on iki sayfasının kitabın yazıldığı dönem için oligopol kuramına orijinal bir katkı olduğu kesinlikle doğru olsa da, Chamberlin'in kitabının özü bu bölüm değildir. Başka bir deyişle Chamberlin'in eserinde yanlış yere konulan bir vurgu bulunmaktadır: tekelci rekabet tam rekabet kadar nadir görülebilir bir durumdur.

Chamberlin'in kitabının esas ilgi çekiciliği, öne sürdüğü sonuçların doğrudan doğruya tam rekabet modelinin içerimleriyle çelişki içinde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin tam rekabet piyasasında kârını maksimize edenlerin reklam yapmak için hiçbir nedeni bulunmaz. Oysa artan sayıda mal piyasasında reklam giderleri sık rastlanılan bir durumdur ve tekelci rekabet kuramı, heterojen bir mal satan firmaların reklama başvuracağını söylemektedir. Tekelci rekabetin içerimlerinin gerçek dünyanın en sıradan görüngüleriyle uyumluluğu, burada Marshallcı kuramın hakiki bir ilerlemesinin bulunduğu iddialarını güçlendirmiştir. Ne yazık ki Chamberlin'in firmalar arası rekabetin bir türü olarak bir satış maliyetleri kuramı geliştirme vaadi büyük ölçüde gerçekleştirilememiştir: *DD*'deki değişimlerle *dd*'deki değişimler arasında belirli bir ilişki kurulmaksızın –ki tekelci rekabet kuramı böyle bir ilişki sunmaz– maliyet ya da talepteki bir değişikliğin fiyat, tesis büyüklüğü ya da grup içerisindeki firma sayısı üzerindeki etkilerini tahmin etmek olanaksızdır. Aslında satış maliyetlerinin varlığı göz önünde bulundurulduğunda, teğetlik çözümünün belirttiği çarpıcı sonuç dahi anlamını yitirir. Chamberlin'in denge noktasında aşağıya doğru eğimli olduğunu gösterdiği ortalama maliyet eğrisi üretim ve reklam harcamalarının bir toplamıdır. *dd* eğrisinin düzeyi ve eğimi verili bir reklam harcamaları düzeyi tarafından belirlenir. Birim çıktı başına reklam harcamaları eğrisi bir dikdörtgen hiperboldür ve *SRAC* eğrisini, bunu dikey olarak U şeklindeki ortalama üretim maliyeti eğrisine ekleyerek buluruz. Bu yapıdan, Chamberlin'in ortalama üretim artı satış maliyetleri eğrisinin minimum noktasının sadece üretim maliyetlerini hesaba katan eğrininkinden daha yukarıda bulunan bir hasıla hacminde bulunduğu sonucu çıkar. O halde teğetlik çözümü ancak, birim satış maliyetleri birim üretim maliyetlerindeki herhangi bir artışı dengeleyecek kadar hızlı azalıyorsa artan üre-

tim maliyetleriyle tam anlamıyla uyumlu olur. Dolayısıyla Chamberlin'in kendi iddiası temelinde dahi tekelci rekabetin hüküm sürdüğü bir sektöre sınırsız giriş serbestisinin fazla kapasiteye ve kullanılmayan ölçek ekonomilerine neden olacağını göstermek mümkün değildir.

Chamberlin'in değerlendirdiği örneğin –serbest giriş ve ürün farklılaştırmasının olduğu, ama karşılıklı bağımlılığın bulunmadığı çok sayıda firma– günümüzde tam rekabetten ancak önemsiz ölçüde farklı bir durum olarak kabul edilmesi düşünce tarihinin ironilerinden bir tanesidir. *Tekelci Rekabet Kuramı*'nın neden olduğu fiyat kuramı devrimi iktisatçıların analiz etmeleri gereken piyasa yapılarının sayısını misliyle artırmış, tatmin edici bir piyasa işleyişinin yalnızca rekabetin aldığı biçimin otomatik bir sonucu olmadığını ve tekelci rekabetin ve oligopollerin hüküm sürdüğü bir dünyada refahla ilgili beyanların ve politika reçetelerinin yalnızca belirli bir piyasa yapısının tam rekabetten ne ölçüde saptığına dayanılarak ortaya atılamayacağını göstermiştir. Fiyat kuramı o zamandan beri daha karmaşık, daha az tatmin edicidir ve günümüzde bazı eleştirmenlerin *ad hoc* kuramlaştırma girişimlerinden pek az öteye geçilebildiğinden şikayet ettiklerini görmek hiç şaşırtıcı değildir. Marshallcı fiyat kuramının cesur genellemelerine kesinlikle geri dönemeyiz. Tam da bu nedenle modern mikroiktisatta, tıpkı makroiktisatta bir Keynezyen Devrim'den söz ettiğimiz gibi, bir Chamberlin Devrimi'nden söz ediyoruz.

İKTİSADIN İLKELERİ İÇİN OKUMA KILAVUZU

Birinci baskıya önsöz, *Natura non facit saltum*[5] deyişiyle örneklenen süreklilik ilkesine, kitaptaki yaklaşımın birleştirici öğesi olarak şükranlarını sunar. "Temel Bir Düşünce", yani "arz ve talep dengesinin genel kuramı" düşüncesi, *İlkeler*'in bütünü boyunca serimlenir. Önsözün son paragrafı Marshall'in matematiksel iktisat hakkındaki tipik kuşkucu yaklaşımlarından bir tanesini içermektedir: Matematik en iyi ihtimalle, nihai argümanların sunumu esnasında sökülmesi gereken kullanışlı bir iskele kurmaya yarar (ayrıca III. Kitap, 1. bölüme; ek D, 1. kısma; matematiksel ek XIV'e bakınız).

Sekizinci baskıya önsöz *İlkeler*'deki analizin büyük ölçüde statik niteliği hakkında özürcü bir not içerir. *Ceteris paribus*[6] adlı aygıtı sıkça kullanmasına karşın Marshall kitabın temel düşüncesinin statik değil, dinamik olduğunda ısrar etmiştir. Öyle bile olsa statik ve dinamik iktisadın bütünü değildir: "İktisatçının Kâbe'si iktisadi dinamiklerden ziyade iktisadi biyolojide bulunur." Fiyat belirleme marjı düşüncesi, diye ileri sü-

5 Doğada sıçrama (kopuş) yoktur (Ç. n.).

6 Diğer her şey sabitken (Ç. n.).

rer Marshall, *İlkeler*'in müteakip baskılarında giderek daha fazla vurgulanmış ve bu düşünceyle birlikte ilgili marjın "eldeki sorunun koşullarına ve özellikle de referans olarak alınan zaman aralığına göre değiştiği" olgusuna yapılan vurgu artmıştır.

10 Giriş

Marshall'ın kitaba, "ortadan kaldırılması iktisadi incelemelerin temel ve en yüce amacı olan yoksulluğun neden olduğu acılar ve aşırı derecede mekanikleşmiş çalışmanın yarattığı durağanlaştırıcı etkiler" hakkında bir ifadeyle başlaması, onun iktisada yaklaşımının tipik bir özelliğidir (**I. Kitap, 1. bölüm, 2. kısım**). Modern endüstriyel yaşamın temel özelliği, diye devam eder Marshall, rekabet değil, özgüven, planlı seçim yapma ve rasyonel öngörüdür (**4. kısım**). Ek A ve B giriş bölümünü tamamlar: İlki serbest girişim sisteminin gelişiminin bir özetini sunarken, ikincisi özellikle Alman Tarihselci Ekolü hakkında uzlaştırıcı yorumlarıyla dikkat çeken kısa bir iktisadi düşünce tarihi özeti yapar.

11 Kapsam, içerik ve yöntem

İktisat ilerlemesini "paranın, insanların hayatını biçimlendiren dürtülerin büyük bir kısmını harekete geçiren gücün oldukça iyi bir ölçüsü olduğu" gerçeğine borçludur. Bu tez, **I. Kitap, 2-4. bölümlerin** ana fikrini ifade eder. Marshall bazen belirli bir eyleme neden olan "arzuların" o eylem sonrasında elde edilen "tatminlerle" pek az ilişkisi olduğunu kabul etmiştir (**1. kısım;** ayrıca III. Kitap, 3. bölüm, not 1'e bakınız). Ancak fiyat kuramı yalnızca "açıklanmış arzular" temelinde geliştirilebilir. Arzularla tatminler arasındaki ayrışma refah iktisadına gelinceye kadar herhangi bir sorun oluşturmaz. Fakat Marshall herhangi bir zeminden feragat etmek konusunda isteksizdir. Faydanın zamanlar ve kişiler arasında karşılaştırılmasının gerçek zorluklarına değindikten sonra Marshall yine de "eşit gelirlere sahip insanların bir yarar edinmek ya da bir zarardan kaçınmak için verecekleri para, yararın ya da zararın iyi bir ölçüsüdür" sonucuna varmıştır (**2. kısım**). Benzer şekilde Bernoulli'nin gelirin azalan marjinal faydası hipotezini dile getirdikten sonra bu hipotezi, bireysel faydaların toplulaştırılmasının imkansız olmasından ötürü değil, "iktisadın ele aldığı olayların büyük bir kısmının toplumdaki farklı sınıfları eşit düzeyde etkilediği" şeklindeki hayret verici iddiası nedeniyle, doğrudan doğruya bütün gelir sınıflarına uygulamaktan kaçınmıştır (**2. kısım**).

3-7. kısımlar iktisatçıların rasyonel eylem alanına, yani insan davranışlarının bir bölümünün bilinçli seçimler tarafından belirlendiğine dair yaklaşımlarını savunur. **Ek C ve D** iktisada özgü kapsam ve yöntem konusunu ele alır. **I. Kitap, 3. bölüm** iktisadi yasa kavramını tanımlar. **4. bölüm** katıksız iktisat kuramı ile uygulamalı iktisat ilişkisine değinir;

3. Kısım iktisatçıların ele alması gereken başlıca pratik soruların ilginç bir listesini içerir. **II. Kitabı** oluşturan dört kısa bölüm, temel terimlerin tanımlarıyla ilgilidir. **III. Kitap, 3. bölüm, 2. kısım** Smith'in üretken emek öğretisi hakkında fazlasıyla akla yatkın bazı yorumlar sunar. **III. Kitap, 4. bölüm** ve **ek E** okura, çok tartışılan, sermayenin uygun tanımı sorusunu tanıtır.

12 İhtiyaçlar ve eylemler

III. Kitap, 1. bölüm "bugüne kadar... bir biçimde ihmal edilmiş" bir konu olan talep kuramına giriş yapar. Marshall'ın İngiliz öncülleri hakkındaki özürcü tavrının tipik bir örneği Ricardo ve takipçilerini yalnızca "üretim maliyeti üzerine haddinden fazla durmakla" eleştirmesidir: "Değerin belirlenmesinde talep koşullarının da en az arz kadar önemli olduğunun farkındaydılar, ama kastettiklerini yeterince açık bir şekilde ifade etmediler" (ayrıca III. Kitap, 3. bölüm, 6. kısma; V. Kitap, 5. bölüm, 5. kısma; VI. Kitap, 2. bölüm, 1. kısma ve ek 1'e bakınız). Bölümün, "Ricardo ve takipçilerinin ihtiyaçların incelenmesini nispeten ihmal etmelerine karşı tepkininse diğer uca savrulma işaretleri taşıdığı görülmektedir" şeklindeki son eleştirisi de en az önceki kadar tipiktir.

Marshall'ın arz tarafının önemi üzerindeki ısrarı **III. Kitabın 2. bölümünde** geliştirdiği, "eylemlerin" –iktisadi ilerleme sürecinde beşeri amillerin enerjisi, çabaları ve niteliğini içeren sorunlar– bir anlamda, statik denge analizinde veri olarak kabul edilen "ihtiyaçların" kendisini belirlediği ve şekillendirdiği yönündeki inancının da merkezinde bulunur. *İlkeler*'in bu kısmında ve başka yerlerinde Marshall ihtiyaçları veri olarak kabul etmeye gönülsüzdür. Veri zevkler temelinde bir değer kuramı geliştirmeden evvel (**3. bölüm**) tüketici tercihlerinin oluşmasını incelemeye girişir (**III. Kitap, 2. bölüm**). Üretim tarzındaki değişimler ve bunların insan karakteri üzerindeki etkileri, 2. bölümde böyle söylüyor gibi görünmektedir, verili kaynakların verili ihtiyaçları karşılamak üzere tahsis edilmesini temin eden mekanik verimliliğe kıyasla ekonomik refahın daha önemli belirleyenleridir. Marshall, ademi merkeziyetçi bir ekonominin belirli sınırlar içerisinde optimum sonuçlar ürettiğine dair inancına karşın serbest girişime olan inancı esasen insan karakterinin belirli üstün özelliklerinin –inisiyatif alma, çalışkanlık, tutumluluk ve rasyonellik– mutlak olarak böyle bir sistemle bağlantılı olduğu fikri üzerinde şekillenmiştir. Marshall sosyalistlerin bazı görüşlerine sempati beslese de sosyalizme kesinkes karşıdır, çünkü sosyalizmin, özel mülkiyet düzeni kapsamında girişimciliğin kaynaklarını besleyen "sağlam karakterin" gelişmesine yardımcı olacağını düşünmemektedir. Şüphesiz ki bu, Schumpeter'in "Benthamcılık sosuna bulanmış Viktorya dönemi ahlakı" diye adlandırdığı düşünce tarzını yansıtmaktadır.

13 Marjinal fayda

III. Kitap, 3. bölüm "tatmin edilebilir ihtiyaçlar ya da azalan fayda yasası, insan doğasının aşina olunan ve temel eğilimlerinden birisidir" ifadesiyle başlar. Marshall bu yasanın var olduğuna dair herhangi bir kanıt sunmaz, ama yasayı olası yanlış yorumlamalara karşı savunur. Bir duvarı kaplamak için ihtiyaç duyulan son metre duvar kağıdının marjinal faydasının önceki metrelerden daha fazla olduğunun ileri sürüldüğünü varsayalım; bu durumda, diye iddia eder Marshall, duvarın tamamını fayda analizinin birimi olarak almamız gerekir. Peki ya daha fazla müzik dinledikçe bir insanın müziğe yönelik isteğinin artması ya da edinildikçe büyüyen temizliğin iyiliği ve sarhoşluğun kötülüğü gibi örnekler konusunda ne söylenebilir? Marshall'a göre burada ister istemez fayda fonksiyonunun kaymış olduğu sonucunu çıkarmak zorunda kalırız. Sonuçta azalan fayda yasasının, zamanın herhangi bir anında veri bulunan zevklere atıfta bulunan, dolayısıyla bütün olası neticeleri içerecek şekilde belirtilmiş olan, tamamıyla totolojik bir tanımına ulaşırız.

14 Tüketici talebi

Marshall 1. kısımda azalan marjinal fayda yasasını ortaya koymasının hemen ardından bu yasadan negatif eğime sahip talep yapılarını türetmeye girişir (2. kısım). "Toplanabilir" bir fayda fonksiyonu kullanarak ve paranın marjinal faydasının "sabit bir miktar" olduğunu varsayarak bir bireyin belirli bir meta için talep fiyatının sahip olduğu ya da tükettiği meta miktarının her artışıyla azalacağını gösterir. Bu prosedürün altında yatan rasyonel matematiksel ek II'de verilen şu denklemle ifade edilmektedir:

$$\frac{MU_x}{p_x} = \frac{MU_y}{p_y} = MU_e$$

Marshall paranın "ya da herhangi bir zamanda bir kimsenin kullanımında bulunan genel satın alma gücünün" marjinal faydasını $d\mu/dm$ ya da MU_e olduğunu yazar (9. bölüm, 6. kısma bakınız). Marshall'ın du/dx ve du'/dx''ı bizim MU_x ve MU_y'mizdir. p'ye "bireyin, kendisine μ kadar tatmin sağlayan x kadar meta için ödemeye gönüllü olduğu fiyat" dersek, dp/dx ilave bir birim x için ödenen fiyat olacaktır. Böylece denge durumunda bizim $MU_e p_x = MU_{x'}$'imizle aynı olan ve diğer bütün metalar için de benzer olan

$$\frac{d\mu}{dm}\frac{dx}{dp} = \frac{du}{dx'}$$

denklemine ulaşırız. Jevons'un yalıtılmış değişim denklemi, yani $MU_x / p_x = MU_y / p_y$ şu biçimi alır:

$$\frac{du}{dx}\frac{dx}{dp} = \frac{du}{dx'} = \frac{dx'}{dp}.$$

Sabit bir MU_e ve azalan bir MU_x negatif eğimli bir talep eğrisi verir; benzer şekilde, diye belirtir Marshall, sabit bir MU_x ve Bernoulli'nin azalan bir MU_e hipotezi, $d^2\mu / dm^2 < O_x$, da pozitif bir gelir eğrisi verir: "Belirli bir metanın *x* kadarının kişiye marjinal faydası değişmeden kalırken varlığındaki bir artış... kişinin o metadan daha fazlasını satın almaya duyduğu isteğin hızını artırır" (matematiksel ek II ve 3. bölüm, 3. kısım).

Marshall **4. kısımda** bir talep eğrisi çizer. Standart matematiksel uygulamayı takip eden Cournot, bağımsız değişken olarak fiyatı apsise, bağımlı değişken olarak talep edilen miktarı ise ordinata yerleştirmiştir. Günümüzde standart olan *y* ekseninde fiyatı, *x* ekseninde ise miktarı gösterme uygulamasını ise Marshall başlatmıştır. Marshall'ın genel matematiksel kullanımı ihlal etme gerekçesi ise, her ne kadar hiç açıklanmamış olsa da, muhtemelen bu gösterimin grafiksel olarak piyasa talep eğrilerini tekil talep eğrilerinin toplamı olarak türetilebilmesine olanak sağlamasıdır (**5. kısım**); aynı koordinat sistemini kullanarak piyasa talep eğrileri piyasa arz eğrileriyle eşleştirilebilir ve bu durumda miktar bağımsız değişken, fiyatsa belirlenmesi gereken bağımlı değişken olacaktır. Bununla beraber Marshall'ın prosedürü bir bakıma kullanışsızdır: Tekil talep eğrisinden fiyat esnekliği hesaplanırken kendimizi talep fonksiyonunun birinci türevinin tersini almaya alıştırmamız gerekir.

Bir metaya olan talebin eğrisi "diğer şeyler aynı kalırken" çizilir. Marshall hiçbir zaman *Ceteris Paribus*'un içeriğinin açık bir listesini sunmamış, ama bunu yapmaya kitaptaki başka herhangi bir yerden daha fazla **6. kısımda** yaklaşmıştır. Buradaki dipnotlardan bir tanesi bir metanın tanımlanmasıyla ilişkili zorluklara değinmektedir.

III. Kitap, 4. bölüm hem cebirsel hem de geometrik olarak fiyat esnekliği kavramını tanımlar. **Matematiksel ek III** esnekliği her yerde bire eşit olan bir talep eğrisi anlamına gelen sabit harcamalar eğrisini tanıtır. "Zorunlu ihtiyaç maddelerine" olan talep tipik olarak elastikiyetsizken "lüks mallara" olan talebin yüksek derecede esnek olduğu söylenir –bu iktisadi düşünce tarihinin eski düşüncelerinden bir tanesidir (**3. kısım**). Talep esnekliği, tüketimin ne ölçüde kolaylıkla ikame edilebildiğine göre belirlenir (**4. kısım**); o halde belirli bir metaya olan talebin esnekliği söz konusu metanın kapsamının özgül bir tanımıyla bağlantılı bir anlam taşımanın ötesinde bir anlam taşımaz (birinci dipnot, **3. kısım**). Esnekliğin ölçülmesiyle ilgili kavramsal ve istatiksel güçlükler **5-8. kısımlarda** tartışılmaktadır.

Tüketimle alakalı eşmarjinallik ilkesi **III. Kitap, 5. bölüm, 1-2. kısımlarda** ortaya konulmuştur. Daha sonra bu ilke zaman içerisinde yapılan alımların dağılımına uygulanmaktadır. Güncel tüketimin gelecekte

yapılacak tüketime yeğlenmesi şeklinde ifade edilen öznel tercih veri alındığında bir metanın marjinal faydası, metanın tüketileceği tarihe bağlı olarak değişir (**3. kısım**). Her ne kadar faydanın aynı birey için bile zamanlar arasında karşılaştırılmasının bilimsel bir geçerliliği olmasa da, bireyin zamanlar arası fayda eğrisinin varlığını ve biçimini, zevklerinin ve parasal gelirinin iki tarih arasında değişmediğini varsayarak ve gelecekte yaşanacak olaylara atfettiği belirsizliği göz ardı ederek, parasal bir borcun faizini ödeme isteğinden türetebiliriz (**4. kısım**). Marshall'ın zaman tercihi fikrini ortaya atarken sergilediği dikkat ve sadelik, Böhm-Bawerk'in aynı fikre ilişkin yorucu ve kafa karıştırıcı sunumuyla tam bir tezat içerisindedir (ayrıca IV. Kitap, 7. bölüm, 8. kısma bakınız).

15 Tüketici artığı

III. Kitap, 6. bölüm, 1. kısımda tüketici artığı, tüketicinin bir metayı hiç almamak yerine onun için ödediğinin üzerinde ödeyebileceği fazlalık olarak tanımlanmaktadır –başka bir deyişle talep eğrisinin altında, fiyat-miktar dikdörtgeninin üzerinde bulunan, kabaca üçgen bölge (**matematiksel ek VI**'ya bakınız). Benzer bir biçimde fayda cinsinden artık da, talep eğrisinin arka planında bulunan marjinal fayda eğrisi için tanımlanabilir. **3. kısımda** tüketici artığı, "bir an için aynı miktarda paranın farklı kişiler için farklı miktarda memnuniyet yarattığı gerçeğini ihmal etmek" kaydıyla tüketicilerin artığına dönüşmektedir. 3. kısımdaki ilk dipnot Marshall'ın "buradan itibaren" talep edilen metanın bir birimi başına düşen fiyatı ölçme, yani Jevons'un "nihai faydasını", du/dx, Δx'le çarpma niyetini ilan eder; ayrıca matematiksel ek 1'e bakınız (8. bölüm, 8. kısma bakınız).

Tekil tüketici artıklarının toplulaştırılması ile temel zorluk farklı gelir fayda eğrilerinin varlığıdır (**3. kısım**). Marshall, daha önce gördüğümüz gibi, önemli iktisadi olayların farklı gelir sınıflarını aşağı yukarı eşit ölçüde etkilediğini söyleyerek bu itiraza aldırış etmez. Bu yaklaşım V. kitap, 13. bölümde bulunan, faydanın gruplar arasında karşılaştırılmasını içeren tüketici artığı analizinin uygulanmasının yolunu açar. Bu noktada Marshall iki güçlükle daha karşı karşıya kalmaktadır. İlki bireylerin belirli bir metayla ilgili fayda fonksiyonlarının tüketilen diğer metaların miktarıyla birlikte değişmesidir: O halde tüketici artığı ancak diğer metaların fiyatlarının değişmediği şeklindeki statik varsayım altında tahmin edilebilir (**3. kısım**). Dahası MU_e'nin talep eğrisi boyunca sabit olduğunun varsayılması zorunludur (**4. kısım**) ki bu, söz konusu metaya yapılan harcama bireylerin yaptığı harcamaların yalnızca küçük bir kısmını teşkil ettiğinde yaklaşık olarak doğru olmaktadır (**matematiksel ek VI'ya** bakınız). Her iki nedenle de Marshall daha önce benimsediği tüketicilerin artığı kavramını bir kenara bırakır ve bunun yerine artığın hesaplanma-

sını "alışılagelmiş fiyatın komşuluğu" ile sınırlandıran bir tanımı kabul eder (**4. kısım**). Özet olarak, tüketici artığının söz konusu meta bireyin bütçesinde önemsiz ve fiyattaki değişim küçük olduğunda yaklaşık olarak ölçülebilir olduğu sonucuna varıyoruz. Tekil artıkların tüketicilerin artığını oluşturacak biçimde tatmin edici bir yolla toplulaştırılabileceğine inanmamızı sağlayacak herhangi bir neden sunulmamıştır.

Marshall III. kitap, 3. bölümde "tek bir genel talep yasasını" ifade ettikten sonra pozitif eğime sahip talep eğrilerine, yani Giffen Paradoksu'nun ortaya çıkma ihtimaline izin verir –**III. Kitap, 6. bölüm, 4. kısım**. Oysa Giffen Paradoksu, Marshall'ın "toplanabilir" fayda fonksiyonuna kıyasla "gündelik iktisadi yaşamın gerçeklerine çok daha az uygun" olduğunu söyleyerek reddettiği "genelleştirilmiş" bir fayda fonksiyonunu ima eder (**matematiksel ek XII**'ye bakınız). Bu bölümün son kısmı bir kez daha Bernoulli hipotezini öne sürmektedir (ayrıca **matematiksel ek VIII**'e bakınız). Marshall bir dipnotta bu hipotezin kumar ve sigortayla ilgili sonuçlarına dikkat çeker.

16 Azalan verimler yasası

IV. Kitap, 1. bölüm, üretim üçlüsünü ve kısa dönemde pozitif eğimli bir çaba arzı eğrisine yol açan emeğin marjinal olumsuz faydası kavramını, "insan doğasının temel ilkelerinden bir tanesi" olarak tanıtır. **2. bölüm, 1. kısımda** "toprak", maliyet ya da çaba olmaksızın verili bulunan kaynakları içeren bir faktör olarak tanımlanır: "Toprağın temel niteliği genişletilebilmesidir". Ancak bu tanım anında bulanık bir hale getirilir ve bölümün sonuna doğru yeniden çiftçinin toprak sahibine sözleşmeye bağlı bir rant ödediği tarımsal araziye geri döneriz. Bu da doğrudan doğruya azalan verimler yasasının Mill tarzında bir açıklamasını beraberinde getirir: Yasa, sadece emek ve sermayenin bileşik bir biçimde toprağa uygulandığı bir durumla sınırlı olmakla kalmaz, belirli bir teknik bilgi düzeyinde azaldığı söylenen, artımsal verimler değil, oransal verimlerdir (**IV. Kitap, 3. bölüm, 1. kısım**). Yasanın anlamı açık artımsal tanımı, bölümün daha sonraki kısımlarında bulunmaktadır (3. ve 8. kısımlar), ancak oransal tanım V. Kitap, 2. bölüm, 1. kısım ve VI. Kitap, 10. bölüm, 8. kısımda yeniden ortaya çıkmaktadır. Marshall'ın yasaya ilişkin ispatı yine tam anlamıyla klasik bir niteliktedir: Bu yasa işlemiyor olsaydı ekim hiçbir zaman yeni arazilere doğru genişlemezdi (1. kısım).

Marshall bu bağlamda azalan verimler yasasını tarihsel bir yasa olarak gördüğü konusunda şüpheye yer bırakmaz; "tarım sanatında gelecekte yaşanabilecek gelişmeler ne olursa olsun emeğin toprağa uygulanmasındaki sürekli artış eninde sonunda, belirli bir ilave emek ve sermaye ile elde edilebilecek ilave ürünün azalmasıyla sonuçlanmak durumundadır" (**V. Kitap, 3. bölüm, 2. kısım**). Marjinal ekim maliyeti-

nin üzerinde bulunan marj içi artık sadece "eski bir ülkede bulunan bir çiftliğin tam rantının" bir kısmıdır (**2. kısım**). Azalan verimlerle uyumlu getiri yapılarındaki büyük çeşitlilik **3. kısımda** ortaya konur. Ricardo'nun büyüyen bir ekonomide ekim düzeni (sırası) ile ilgili savları Carey'in saldırıları karşısında savunulmaktadır (**5. kısım**). Ricardo dikkatsiz bir biçimde "sanki mutlak bir bereketlilik standardı varmış gibi", "yalnızca talepteki bir artışın bile, yan yana iki toprak parçasının bereketlilik sırasını tersine çevirebileceği" (**3. kısım**) ve "farklı toprakların bereketlilik sırasının ekim yöntemlerindeki ve farklı ürünlerin göreli değerlerindeki değişimlerle birlikte değişebileceği" (**4. kısım**) gerçeğini göz ardı ederek konuşmuştur. Geçim araçları üzerinde Malthusçu nüfus basıncı tarzında bir basıncın var olduğundan kuşku duymamak gerekir; bununla beraber "Ricardo ve onun dönemindeki iktisatçılar... örgütlenmenin beraberinde getirdiği güç artışına yeterince pay vermemiştir" (**6. kısım,** ayrıca IV. Kitap, 7. bölüm, 3. kısma bakınız).

IV. Kitabın üçüncü bölümünün tamamı buraya kadar bütünüyle klasik bir tınıya sahiptir; J. S. Mill'in aynı konuya yaklaşımının biraz daha geliştirilmişi havasındadır. Bölümün sonlarına doğruysa Marshall nihayet azalan verimler yasasını üretimin bütün amillerine genelleyerek, onun tarım kadar imalata da uygulanabileceğini gösterir (**7. kısım**). Bununla birlikte "eski bir ülkede ekilebilir arazi stokunun bütününün sabit olması", "toplumsal açıdan toprağın, insanların sınırsızca artırabileceği diğer üretim aletleriyle tam olarak aynı zeminde durmadığı" anlamına gelir (**8. kısım**) –bu, modern Georgist'leri neşeden yerlerinden hoplatabilecek bir cümledir. Öyleyse son tahlilde Marshall, bir üretim faktörü olarak topraktan müteşekkil olan, "Doğa'nın bedelsiz hediyelerinin" çiftçilerin rant ödeyerek kullandıkları arazi ile sınırdaş olduğuna dair klasik düşünceyi sürdürür.

17 Nüfus artışı

Mill'de olduğu gibi, tarihsel olarak azalan verimler yasasının ortaya konulması nüfus artışı dinamiklerinin tartışmasına yol açmaktadır (**IV. Kitap, 4. bölüm**). Malthusçu nüfus kuramı takdire şayan ölçüde kısa ve öz olarak sergilenmiş ve kuramın temeldeki geçerliliği cesur bir biçimde açıklanmıştır: "Muhtemelen tarım sanatlarında büyük ilerlemeler kaydedilecektir ve bu olursa nüfusun geçim araçları üzerindeki baskısı iki yüz yıl kadar kontrol altında tutulabilir; ama daha uzun değil" (**3. kısım**). **4-5. kısımlar** üreme ile gelir arasındaki ters ilişkiyi tartışmaktadır. **6-7. kısımlar** Orta Çağ'dan itibaren İngiltere'deki nüfus artışının hayli yavan bir tarihini sunmaktadır. **IV. Kitap, 5.** ve **6. bölümlerin** tamamı, her iki bölümün de sonuç kısımlarının Marshall'ın nüfus sorunlarına dair ortodoks yaklaşımı hakkında ek kanıtlar sunmasına karşın, atlanabilir.

18 Sermaye artışı

IV. Kitap, 7. bölüm, daha önce III. kitap, 5. Bölümde girilen, zaman tercihi ve tasarruf arzı konusunu ele almaktadır. Marshall, klasik iktisatçıların tasarrufları neredeyse tamamen işletme kârlarından oluşan bir şey olarak ele aldıklarını belirtir (**7. kısım**). Ancak "modern İngiltere'de", özellikle de "başka herhangi bir tür sermaye kadar beşeri melekeler de önemli üretim araçları olduğundan beri rant ve profesyonel çalışanlarla işçilerin kazançları önemli birikim kaynaklarıdır". Alışılageldik biçimde tanımlanan sermaye açısından ise, Marshall'ın kuşağındaki başka çoğu iktisatçı gibi onun da kişisel tasarrufları abarttığı düşünülebilir; Marshall'ın tasarruf kuramı onun zamanında muhtemelen bütün yeni fonların yaklaşık yarısını oluşturan işletme kârlarını tamamen ihmal etmiştir.

"İnsan doğası bu şekilde olduğu sürece sermaye faizinden maddi kaynaklardan istifade etmeksizin beklemenin ödülü olarak söz etmekte haklı oluruz" (**8. kısım**). Marshall neden Senior'un ifadesinin yanlış anlaşılabileceğini açıklamasa da "perhiz" sözcüğü yerine nötr bir terim olan "bekleme"yi kullanmıştır: Bu yalnızca "perhiz" ifadesi saygıyla ilgili bir çağrışım taşıdığı için değil, bu ifade kullanıldığında Senior'un marjinal perhizden ziyade ortalama perhizden bahsetme alışkanlığından kopmak zor olacağı için yanlış anlaşılmaya müsaittir (6. bölüm, 11. kısma bakınız). Kısa dönem tasarruf arzı eğrisinin pozitif eğime sahip olduğu söylenmektedir (**9. kısım**). Ancak bu, Sargant Etkisi nedeniyle tersine dönen bir eğri de olabilir: Yaşlılıkta kullanmak için belirli bir geliri tasarruf eden bireyler, faiz oranı azaldığı takdirde daha fazla tasarruf yapma zorunluluğuyla karşı karşıya kalabilirler. Buna karşın "insan doğası bu şekilde kaldığı sürece faiz oranındaki her düşüşün, başka koşullarda daha fazla tasarruf edebilecek pek çok insanın daha az tasarruf etmesine neden olması muhtemeldir" (**9. kısım**). Ayrıca uzun dönem tasarruf arzı eğrisi de, "faiz oranındaki bir artış tasarruf etme arzusunu artırdığından" değil, daha ziyade "faiz oranındaki artış tasarruf gücünü artırdığı ya da orandaki artış, üretken kaynaklarımızın yükselen verimliliğini ifade ettiği için" pozitif eğime sahiptir.

19 İşbölümü ya da sınai organizasyon

IV. Kitap, 8-9. bölümler alışılageldik bir konuyu alışılageldik bir biçimde ele alır. Ancak **8. bölüm,** yüzyılın sonlarında her yerde işadamlarının pratik felsefesi olan Sosyal Darwinizm hakkında bazı isabetli yorumlar içerir. 9. bölümün sonunda ölçek ekonomileri iki sınıfa ayrılmaktadır: (1) "Sanayinin genel anlamda gelişimine" bağlı olan dışsal ekonomiler ve (2) "ölçek ekonomileriyle ilgili tekil işletmelerin kaynaklarına bağlı olan" içsel ekonomiler. **IV. Kitap, 10. bölüm** dışsal eko-

nomilerin ana kaynağı olarak sektörlerin yerleşimini analiz etmektedir (özellikle 3. kısma bakınız). **11. bölüm, 4. kısımda** tartışılan İngiltere'de üçüncül endüstrilerin gelişimi, büyük ölçekte üretimin avantajlarının kaynaklarından bir tanesi olarak içsel ekonomileri ele almaktadır. Marshall'ın ölçek ekonomileri ile ilgili listesi ayrım gözetmeksizin tam ve aksak rekabet koşullarını birbirine karıştırır: (1) Uzmanlaşmış makinelerin daha iyi kullanımı, (2) yeni makineler ve ürünler geliştirmek için geliştirilmiş tesisler, (3) toplu alımlarda indirimler, (4) özel becerileri olan yönetici ve ustabaşlarını seçmek için daha fazla olanak, (5) bankacılar nezdinde lehte kredi notları ve buna bağlı olarak daha olumlu borçlanma şartları ve (6) reklama harcama yaparak pazarlama güçlüklerinin aşılması yeteneği (**1-3. kısımlar** ve **5. kısım**). Bu, içsel ekonomilerin yararlarından istifade ederek büyüyen firmaların rekabeti ortadan kaldırıp kaldırmayacağı sorusunu ortaya çıkartır. Marshall'ın bu soruya yanıtı, dinamik girişimciliğin kısa ömürlü doğası ve büyüyen firmaların karşılaştığı pazarlama güçlükleri nedeniyle aslında küçük firmaların hayatta kalmaya devam ettikleri şeklindedir (**5. kısım**).

Girişimcilik yeteneğinin niteliği ve enerjik yenilikçilerin öne çıktıkları bağlam, **IV. Kitap, 12. bölümde** daha fazla tartışılmaktadır. Marshall'ın girişimci tarafından yerine getirilen, işletme yöneticisinin gerçekleştirdiklerinden farklı özgün işlevler konusunda getirdiği açıklama açık olmanın uzağındadır (**2** ve **5. kısımlar**). Sıradışı işletme becerileri çok nadiren devralınabilir; bu da ortakların elinde bulunan firmaların çok nadiren bir kuşaktan daha uzun bir süre büyümeye devam etmelerini açıklar (**6. kısım**). Ancak "Birleşik Krallık'taki anonim şirketler ülkede yapılan her çeşit işin büyük bir kısmını gerçekleştirdiğine" ve "herhangi bir maddi sermayesi ya da iş bağlantıları olmayan, ama doğal işletme yeteneklerine sahip kişilere büyük olanaklar sunduğuna göre" (**9. kısım**) bu bölümün büyük firmaların neden küçük rakiplerini hakikaten batırmadıklarının açıklanması konusundaki vaadini nasıl gerçekleştirdiğinin anlamak zordur. Bir sonraki bölümde (**13. bölüm, 1. kısım**) bulunan ünlü "ormandaki ağaçlar" paragrafı bu zorluğu aşmaya çok az yardımcı olur. "Çoğunlukla durgunluk içinde bulunan, fakat bütünüyle ölmeyen anonim şirketlerin son zamanlardaki muazzam gelişimine rağmen ... Doğa yine de özel işletmeleri, asıl kurucularının yaşamını sınırlandırarak ve akli melekelerinin tüm gücünü koruduğu zamanı daha da sınırlandırarak sıkıştırmaya devam etmektedir." Bir tür aritmetik toplama işlemiyle, "neredeyse bütün zanaatlarda işletmelerin sürekli olarak yükselip çöktüklerini, bazı firmaların yükseliş evresinde bazılarınınsa düşüş evresinde bulunduklarını görürüz" sonucuna götürülürüz.

Bu bölümün son paragrafında Marshall "sermayenin arz fiyatı" olarak faiz, "işletme becerisi ve enerjisinin arz fiyatı" olarak yöneticilerin net

kazancı ve net kazançlarla "gerekli işletme becerisiyle ihtiyaç duyulan sermayenin bir araya getirilmesini sağlayan örgütlenmenin arz fiyatının" toplamı olan yöneticilerin brüt kazancı arasında ayrım yapar. Marshall'ın yöneticilerin net kazancı olarak adlandırdığı şey başka yazarların "yönetici ücreti" diye adlandırdıklarına karşılık gelmektedir. Marshall'ın brüt kazanç olarak adlandırdığı ise, yönetici ücretlerini de kapsayacak biçimde hesaplanan temel "kârlara" karşılık gelmektedir.

Buraya kadar söylenenlerde yalnızca sektörün konumundan kaynaklanan bir tür dışsal ekonomiyle karşılaştık. **IV. Kitap, 11. bölüm, 4. kısım** kısaca bir başka dışsal ekonomiden bahseder: Daha fazla gazete ve teknik yayının ortaya çıkması nedeniyle zanaat bilgisinin artması. Fakat 14. bölümdeki özet, kendi gelişiminden bağımsız olarak sanayinin gelişmesine hizmet eden "buhar enerjisine bağlı ulaştırma, telgraf ve matbaanın sunduğu avantajlara bağlı modern iletişim olanaklarından" kaynaklanan dışsal ekonomiyi daha etraflıca ele almaktadır. **2. kısım** bir sektördeki "temsili firmayı", harcamaları sektörün ürününün arz fiyatını belirleyen "bir tür ortalama firma" olarak tanımlar. Bu tanım, Azalan Verimler Yasası'nın aynadaki yansıması olarak Artan Verimler Yasası'nın ortaya atılmasına neden olur. Marshall tarımın azalan verimler yasasının etkisi altında olduğunu söyleyen klasik düşünceye itimat ederken, imalatın ise büyük ölçüde artan verimler yasasının hükmü altında olduğunu söyler; bir dipnottaysa "Artan Verimlere neden olan güçlerin Azalan Verimlere neden olanlarla aynı düzeyde olmadığını" kabul eder. **3. kısımda** optimum nüfus kuramı neredeyse ortaya konulur. "Uygar ülkelerin birikmiş serveti", sonucuna varır Marshall, "hali hazırda nüfustan daha hızlı büyümektedir."

20 Arz-talep dengesi

Marshall'ın değer ve bölüşüm kuramına katkılarını büyük bölümü **V. Kitapta** bulunmaktadır. **1. bölüm** "piyasa" kavramının kısa bir açıklamasını yapmaktadır. **2. bölüm** arzın tam olarak esneklikten yoksun olduğu ve bütün satışların sabit stoklardan gerçekleştirildiği basit durumu incelemektedir. Paranın marjinal faydasının yaklaşık olarak sabit kabul edilmesi gerektiği şartı bir kez daha dile getirilmektedir (3. kısım). 2. bölümün son paragrafı emek piyasasının önemli bir "özgünlüğüne" dikkat çekmektedir. Emek piyasasında başlangıçta var olan monopsoniden kaynaklanan düşük ücretler, işçilerin paraya yüksek bir marjinal fayda atfetmelerini ve böylelikle emek arz etme arzularını etkileyerek düşük ücretlerin süreklileşmesini beraberinde getirebilir. Ayrıca işçiler emeklerini toptan satarlar ve bu nedenle çaba ve ödüller hakkında marjinal hesaplamalar yapmaktan alıkonulurlar. "Bunlar, bazı iktisatçıların... çalışan sınıfların emek piyasasını herhangi bir piyasa gibi gördükleri yo-

lundaki büyük ölçüde sezgisel itirazlarına getirebileceğimiz açıklamanın dayanabileceği çok sayıdaki olgudan yalnızca iki tanesidir."

Emeğin çabaları ve fedakarlıkları ile bekleyiş durumu her birlikte bir metanın "gerçek üretim maliyetini" teşkil eder (**V. Kitap, 3. bölüm, 2. kısım**). Reel ücret oranı ve faiz oranı sabitken "maliyetlerin parasal ölçüsü reel maliyete karşılık gelir" (**3. bölüm, 7. kısım**). Bir metanın normal arz fiyatı, "temsili firmanın" (yöneticilerin *brüt* kazançlarını da içeren) "normal üretim harcamaları" olarak kabul edilebilir; arz fiyatı bir sektörün toplam hasılasını sabit düzeyde tutan fiyattır (**5. kısım**). Marshall dengeyi talep edilen miktarla arz edilen miktarın eşitliği üzerinden değil, arz ve talep fiyatlarının eşitliği üzerinden tanımlar (**6. kısım**). Piyasa fiyatı ve normal fiyat Smith'in piyasa fiyatı ve doğal fiyatıyla özdeşleştirilmiştir (**6. kısım**). Bunu meşhur "makasın bıçakları" paragrafı ile en az onun kadar meşhur "genel bir kural olarak ele aldığımız süre ne kadar kısaysa talebin değer üzerindeki etkisine gösterdiğimiz dikkat o kadar büyük olmalıdır; ele aldığımız dönem uzadıkça üretim maliyetinin değer üzerindeki etkisi daha fazla önem kazanır" savı takip eder.

21 Kararlılık koşulları

Bir piyasanın kararlı durumda olması ile ilgili şartlara **V. Kitap, 3. bölüm, 6. kısımdaki** bir dipnotta ve bir kez daha ek H, 2. kısımda değinilmiştir.

Marshall soruna ilişkin önerdiği formülasyonun Walras'ın önerdiğiyle aynı olduğunda ısrar etmiştir. Oysa Walras yaklaşımının Marshall'ınkiyle aynı sonuçları vermediğinde ısrarcıdır. Aslına bakılırsa Walras haklıdır. Artık standart hale gelmiş olan Walrasçı yaklaşım arz ve talep eğrilerini, belirli bir fiyatta talep ya da arz edilen miktarlara karşılık gelen yatay doğruların uç noktaları olarak ele alır. Fakat Marshall arz ve talep yapılarını, her biri belirli bir miktarın üretildiği ya da tüketildiği fiyatlara karşılık gelen bir dikey doğrular kümesinin uç noktaları olarak görmüştür; Marshall miktarı bağımlı, fiyatı bağımsız değişken olarak almak yerine bunun tersini yapmıştır. Marshall bir miktarın arz fiyatından söz eder; bireye verili, hipotetik bir fiyatta ne kadar arz ya da talep edeceği değil belirli bir miktar meta için ödemeye razı olacağı maksimum fiyatın ne olacağı sorulmaktadır. Marshall'ın talep eğrilerinin aslında arz ve talep eğrisi olarak değil, "teklif eğrileri" ya da "satış eğrileri" olarak adlandırılması gerekir, çünkü bunlar bir bireyin belirli bir miktar metaya ödemeye ya da bu metayı kabul etmeye razı olduğu en yüksek fiyatı gösterir.

Miktara bağlı Walrasçı yaklaşım dengeye ulaşmak için fiyat hareketlerine dayanırken fiyata bağlı Marshallcı yaklaşım miktar hareketlerine

dayanır; başka bir ifadeyle Walras piyasanın "fiyat düzenleyici modelini", Marshall ise "hasıla düzenleyici modelini" sunmuştur. Elbette hem fiyat hem de miktar denge dışındaki durumlarda değişkendir ve basit sorunlar söz konusu olduğunda bu iki yaklaşım arasında bir fark yoktur. Ancak iki sistemin dinamik varsayımları bir hayli farklıdır.

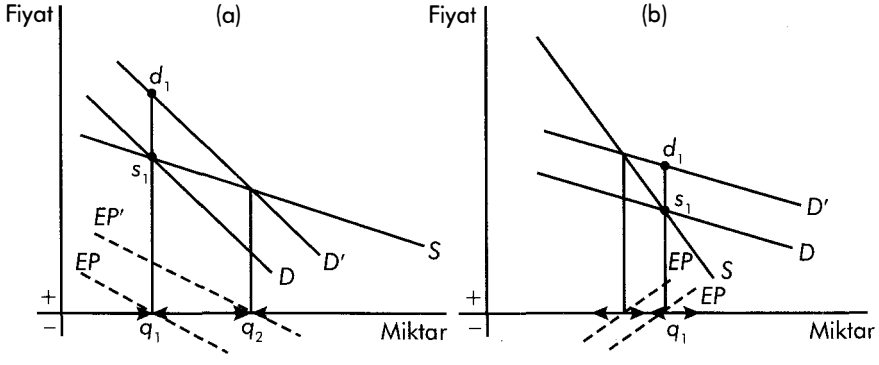

Şekil 10.13

Normal bir talep eğrisi ve ileriye doğru azalan ya da geriye doğru bükülen bir arz eğrisi örneğini ele alalım. Marshallcı analizde (şekil 10.13'e bakınız) arz eğrisi sabitken talep eğrisinin sağa kayması, arz eğrisi pozitif eğime sahipse daima arz edilen miktarı artırır. Ancak eğer arz eğrisi negatif eğime sahipse bu sonuç sadece arz eğrisinin cebirsel eğimi talep eğrisininkinden daha küçükse ortaya çıkar. Marshall'a göre şekil 10.3a kararlıdır: Talep eğrisi kaydığı anda q için "talep fiyatı" d_1, "arz fiyatı" s_1'i aşarak arz edilen miktarın artmasına neden olur ki bu da sabit şekilde q_2 kararlı denge konumuna erişilinceye kadar arz ve talep fiyatları arasındaki mesafeyi daraltır. Bu denge konumu Marshallcı kararlılık ölçütüne göre kararlıdır; pozitif bir aşırı talep fiyatı, EP, negatif eğimli kesikli aşırı talep fiyatı doğrusunun gösterdiği gibi birim zaman başına üretilen miktarın artmasına, pozitif bir aşırı arz fiyatı ise birim zaman başına üretilen miktarın azalmasına neden olur.

Şekil 10.13b ise Marshallcı açıdan kararsızdır. Talep kayar kaymaz talep fiyatı d_1, arz fiyatı s_1'i aşar ve bu da birim zamanda üretilen miktarı artırarak hasılanın denge değerine doğru ilerlemesini sağlamaktan ziyade bu değerden uzaklaşmasına neden olur. q_1'in sağında bulunan bütün noktalar hasılayı artırırken q'nun solunda bulunan bütün noktalar hasılayı azaltır: q_1 kararlı bir hasıla düzeyi değildir ve bu durum pozitif eğimli, kesikli aşırı talep fiyatı doğrusuyla ifade edilmiştir.

Walras'ın kararlılık koşulları aşırı talep miktarının, ED, denge düzeyinde sıfıra eşit olması ve pozitif aşırı talebin daima fiyatta bir artışa, pozitif aşırı arzın da fiyatta bir azalmaya neden olması şeklindedir. Arz eğrisi pozitif eğime sahip olduğunda talep eğrisinin yukarıya kayması, fiyatın yeni bir kararlı dengeye çıkmasına neden olan bir pozitif aşırı talep yaratır. Bu, negatif eğimli arz eğrisi için de geçerlidir, ancak bu ancak arz eğrisinin cebirsel eğimi talep eğrisininkinden büyükse geçerli olacaktır. Walras'a göre şekil 10.14b kararlıdır. Talep kaydıkça aşırı talep e_1e_2 pozitif olur; fiyat artar ve bu da arzı azaltarak aşırı talebi sıfıra doğru ittirir. Nihai fiyat p_2 kararlıdır, çünkü daha fazla hasıla düzeyinde aşırı talep pozitif olur: Pozitif bir fiyat değişim hızı arzın talepten daha fazla azalmasına, böylece aşırı talebi ortadan kaldırmasına neden olur ve bu da negatif eğimli aşırı talep doğrusu çizilerek ifade edilmiştir. Ancak şekil 10.4a kararsızdır. Talep kaydıkça aşırı talep e_1e_2 pozitif olur; fiyat artar, ama yeni denge fiyatı eski denge fiyatından daha düşük kalır; fiyat denge değerinden uzaklaştıkça arz talepten daha fazla azalır ve fiyatın daha da hızlı artmasına neden olacak şekilde aşırı talebi artırır; bu kararsızlık durumu pozitif eğimli aşırı talep doğrusu ile ifade edilmiştir.

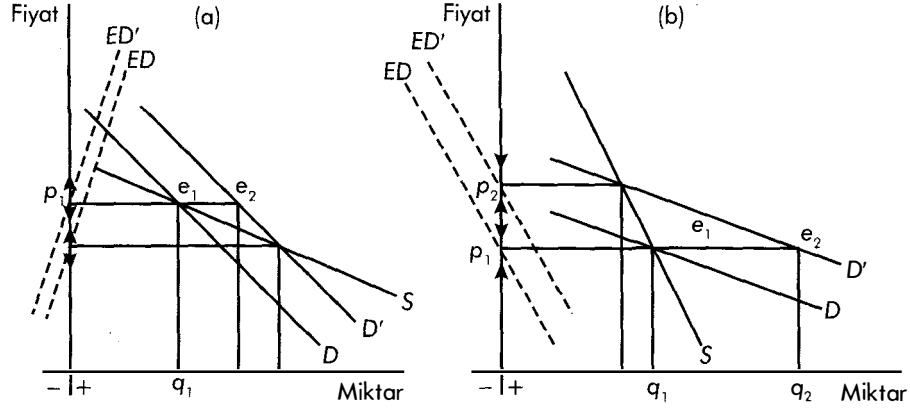

Şekil 10.14

Özetleyecek olursak: Marshall'ın ölçütüyle denge fiyatı aşırı fiyat eğrisi EP negatif eğimliyse (şekil 10.13a ve şekil 10.14a'daki gibi) kararlı, EP pozitif eğimliyse (şekil 10.13b ve şekil 10.14b'deki gibi) kararsızdır. Walras'ın ölçütüyle denge fiyatı aşırı talep eğrisi ED negatif eğimliyse (şekil 10.13b ve şekil 10.14b'deki gibi) kararlı, ED pozitif eğimliyse (şekil 10.13a ve şekil 10.14a'daki gibi) kararsızdır.

Ne Marshall ne de Walras yaklaşımlarının neden birbirine karşıt sonuçlar verdiğini anlamıştır. Marshall genellikle aklında, dışsal ekonomilerin varlığını ifade eden uzun dönemde ileriye doğru azalan arz eğrisi örneğini bulundurmuştur. Uzun dönem üretim kuramı bağlamında satıcıların üretimlerini talepteki değişime göre ayarladıklarını düşünmek makul olacaktır. Walras ise, mal stokları veriyken, bir piyasa dönemi içerisinde geriye doğru artan bir arz eğrisini –aslında bu bir "teklif eğrisidir"– göz önünde bulundurmuştur; Walras, alıcıların talepteki değişimlere göre fiyatları ayarladıklarını varsaymayı makul bulmuştur. Esasında Marshall *İlkeler*'in V. kitap, 2. bölümünde bir piyasa dönemi içerisinde tahıl fiyatının belirlenmesini tartışırken Walras'ın fiyat-ayarlama modelinin diline başvurmuş ve benzer şekilde Walras da *Saf İktisadın Öğeleri*'nde (*Elements of Pure Economics*) uzun dönem dengesinde fiyatın istikrarlı olacağını göstermek üzere hasıla intibakını kullanmıştır. Buna karşın ne Marshall ne de Walras denge dışında alıcı ya da satıcıların hasılayı mı fiyatları mı düzenlediklerinin *a priori* olarak belirlenemeyeceği sorununun farkına varmıştır: Bunlar sadece farklı davranışsal varsayımlardır. Kısa dönemde, mal stokları verili değilken ve belirli tesislerden ve teçhizattan elde edilen çıktı değişkenken hasıla-ayarlama modeli en az fiyat-ayarlama modeli kadar mantıklıdır ve fiyat denge değerinden saptığında satıcı ve alıcıların nasıl davrandığı sadece ampirik incelemeyle açığa çıkartılabilir.

Argümanın hiçbir şekilde oldukça ters bir örnek olan negatif eğimli arz eğrilerine bağlı olmadığını belirtmekte yarar var. Negatif eğimli uzun dönem arz eğrilerinin ters çevrilebilir olmamaları nedeniyle her durumda özgün olduklarına–Marshall'ın kendisinin inancı bu yöndedir– ya da geriye doğru bükülen arz eğrilerinin emek piyasasında bile nadiren karşılaşılan tuhaflıklar olduğuna inanılıyorsa, fiyatların hiçbir zaman dengeye yakınsamadığı ya da alıcı ve satıcılar tarafından dikkate alınmasını gerektirmeyecek kadar yavaş yakınsadığı normal arz ve talep fonksiyonlarına sahip piyasalarda hasıla-ayarlamaya dayanan tam rekabet davranışını dışlayacak hiçbir unsur bulunmaz; Hicks'in dediği gibi bu basitçe "sabit fiyat" piyasaları ve "esnek fiyat piyasalarının" bulunduğu durumdur. Bunlardan ilkinin tipik örneği emek ve uzmanlaşmış üretim malları piyasalarıyken, ikincisin tipik örneği meta piyasaları ve mali piyasalardır.

Her iki intibak sürecinin, eş zamanlı diferansiyel denklemlerle ifade edildiği gibi aynı anda gerçekleşmemesi için kuşkusuz hiçbir neden bulunmaz ve bazı çağdaş yazarlar bu türden eşanlı tepkileri içeren intibak modelleri kurmuşlardır. Fakat bu iki çeşit intibakın farklı davranışsal tepkileri içerdiği ve bu tepkilerin rasyonel davranışın soyut ilkelerinden çıkarsanamayacağı gerçeği ortada durmaya devam etmektedir.

Zaman zaman Marshallcı miktar intibakına dayanan kararlılık koşullarının esas olarak üretim kuramı için tasarlandığı, Walrasçı fiyat intibakı mekanizmasınınsa değişim kuramına daha uygun olduğu söylenmiş, dolayısıyla bu iki modeli karşı karşıya koymanın ciddi bir hata olduğu ifade edilmiştir. Ancak satış azlığının satıcıları sık sık fiyat değiştirmekten caydırdığı pek çok "müşteri piyasası" mevcuttur. Ve ücretlerin yapışkan olduğu ve talep arttığında ya da azaldığında ücretlerin değil, istihdamın denge sağlayıcı bir işlev üstlendiği emek piyasalarına ne buyrulacak? Emek piyasaları, potansiyel emek arzının nereden bakılırsa bakılsın herhangi bir zaman kesitinde verili bir miktarda bulunması anlamında değişim ekonomilerine daha fazla benzemiyor mu? Emek piyasaları Walrasçı kararlılık koşullarından ziyade Marshallcı koşullarla nitelenmiyor mu?

Öyle bile olsa karşılaştırmalı statik bir denge noktasının arz ve talep eğrilerinin kesişmesiyle belirlendiğini gösteriyor. Bu bize, talep ya da arz eğrisi kaydığında sistemin yeni bir dengeye ulaşıp ulaşmayacağı hakkında bir şey söylemez. Bu, biz algılamasak da arz eğrisi pozitif eğime sahip olduğunda bile geçerlidir. Aslında piyasa süreci hakkında statik kuram çerçevesinde bile bazı örtük, ama dikkatsiz varsayımlar yaparız. Fakat genellikle güncel ders kitaplarında anlatılan Walrasçı aşırı talep kavramı Marshallcı aşırı talep fiyatı kavramından daha ikna edici değildir. Birkaç on yıl evvel neredeyse hiç var olmayan bir kuramsal alan olan dinamik iktisadi analizin merkezinde kararlılık koşullarının gözlemlenebilir piyasa davranışlarına dayanan dikkatli bir analizi durur.

Kararlılıktan kastımız, sistemin herhangi bir küçük "şoktan" sonra denge durumuna geri dönmesi şartıdır. İktisatta genellikle kararlılığı matematikçilerin "asimptotik kararlılık"diye adlandırdıkları kavram üzerinden düşünürüz: Dengeye yeterince yakın bir yerden başlayan bütün izlekler zaman geçtikçe dengeye doğru yakınsar. Bu da bizi bazı açılardan yararlı olan daha zayıf bir tanıma, yani "kararlılık benzeri" tanımına götürür: Dengeye yakın bir yerden başlayan bütün izlekler, ille de dengeye yakınsamaksızın dengeyi çevreleyen bir alan içerisinde kalır. Hem güçlü hem de zayıf tanım yalnızca yerel nitelikteki küçük bozulmalara atıfta bulunmaktadır. Bir sistem kuramsal açıdan yerel kararlılığa sahip olabilir, ancak pratikte büyük bozulmalara tabi tutulduğu için kararsız durumda bulunabilir. Örneğin hareket halindeki bir bisiklet genellikle küçük şoklar karşısında kararlı, ama büyük şoklar karşısında kararsızdır; benzer şekilde insan vücudu hafif bakteriyel enfeksiyonlara karşı kararlı, büyük enfeksiyonlara karşıysa kararsızdır. Bir piyasa fiyatının yerel kararlılığa sahip olduğunu ispatladığımızda bile buradan piyasanın *genel olarak* kararlı olduğu, yani sistemin olası bütün hareketlerinde, ister dengeye yakın bir noktadan başlayalım

isterse uzak bir noktadan başlayalım, dengenin sağlanacağı sonucunu çıkartamayacağımızı görmek kolaydır. Artık "makasın bıçaklarının" piyasada tek bir fiyat ve miktar ortaya çıkaracak şekilde birleştiğini gösteren iktisatçının işinin tamamlanmış olmaktan çok uzak olduğunu göstermek üzere yeterince söz etmiş bulunuyoruz.

22 Kısa dönem ve uzun dönem

V. Kitap, 4. bölüm bütün yatırımların ileride elde edilecek iskonto edilmiş kazançların birikmiş gerçek masraflara tam olarak eşit olduğu noktaya kadar devam edeceğini göstermektedir (**2. kısım**). Yatırımların alternatif kullanımlar arasında dağılımı eşmarjinallik ilkesinin bir gösterimini sağlar (**4. kısım**). Asıl ve ek masraflar ya da değişken ve sabit maliyetler **4. bölümün 5 kısmında** ayırt edilmektedir. Karmaşık bir sorun olan değer problemi *ceteris paribus* yöntemiyle ayrıntılandırılmalıdır (**V. Kitap, 5. bölüm, 2. kısım**). "Ünlü 'Durağan Durum' kurgusu", değer sorununun çözümüne dönük uygun bir ilk adımdır. Durağan bir durumda "üretim maliyetinin değeri belirlemesi basit kuralı" geçerli olur, çünkü ölçeğe göre sabit getiri söz konusudur (**2. kısım**). Durağan durum varsayımı "Ricardo'nun değer kuramının kendisinde değilse bile pek çok popüler yorumunda bilinçsizce ima edilmektedir" (dipnot, 8. kısım). Bol miktarda toprak mevcutken ve teknik değişim yokken sermayenin emekle aynı hızda büyümesi örneği durağan bir durumun bütün ayırt edici özelliklerini sergiler (**3. kısım**). Marshall ardından "statik yöntem" diye adlandırdığı şeyle devam eder; onun zamanından beri bu yöntem "kısmi denge analizi" olarak adlandırılmaktadır (**3. kısım**). Zaman unsurunun üretim maliyeti ve değer arasındaki ilişkilere etkisi balıkçılık endüstrisine atıfla ortaya konulmaktadır.

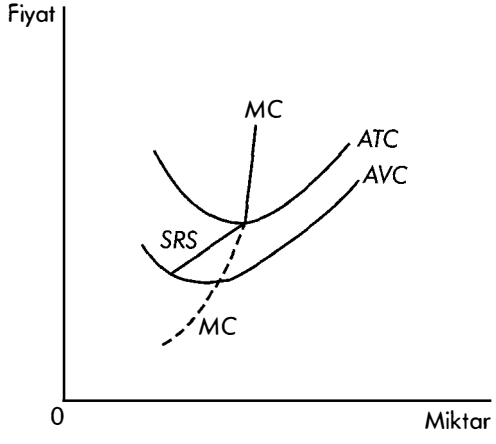

Şekil 10.15

Marshall kısa dönemdeki ayarlamaların doğasını özetlerken, mevcut fiyat sabit maliyetleri karşılamak için yetersiz olduğunda üreticilerin çoğu zaman "kısıtlayıcı bir strateji" izlediklerine işaret etmektedir. Marjinal maliyet eğrilerinin gerektirdiği miktarı arz ederek "piyasayı berbat etmek" yerine fiyatın artmasını sağlamak üzere daha az üretimde bulunurlar (şekil 10.15'e bakınız). "Aslında yine de bu politikaya nadiren sürekli olarak ve ölçüsüz bir biçimde başvururlar." Buna benzer yorumlar Marshall'ın tam rekabet kuramını açıklarken bile aksak rekabete ait görüngülere izin verdiğini göstermektedir.

"Temsili firma" kavramının kullanılmasının nedenleri **V. Kitap, 5. bölüm, 7. kısımda** bir daha gözden geçirilmektedir. **8. kısım** değer sorunlarını atıfta bulundukları zaman kesitlerine göre sınıflandırır: Piyasa fiyatı, normal kısa dönem fiyatı, normal uzun dönem fiyatı ve normal fiyatta uzun devreli değişimler. "Bu cildin geri kalanı büyük ölçüde bu sınıflardan üçüncüsüyle, oldukça uzun dönemler içerisinde ücretler, kâr, fiyatlar vb. arasındaki normal ilişkilerle ilgilidir." Çok uzun dönemlerle ilişkili sorunlar için kısmi denge analizinin kullanılması "tehlikelidir" (dipnot, 8. kısım). "Bu yazara göre normal değer sorunu iktisadi dinamiklere ait bir sorundur" (dipnot, 2. kısım).

23 Bağlı ve bileşik arz ve talep

İki ya da daha fazla üretim faktörüne yönelik bağlı bir talep varsa faktörlerden herhangi birinin talep yapısı, söz konusu faktör dışındaki faktörlerin arz eğrilerinin dikey olarak birbirlerinden çıkarılmasıyla talep eğrisi ve nihai üründen türetilebilir (**V. Kitap, 6. bölüm, 1. kısım**). Dipnotta verilen grafik gösterim teknik üretim katsayılarını sabit varsaymaktadır. Türetilmiş talebin esnekliğinin dört yasası bir faktöre olan talebin esnekliğinin, (1) bu faktör nihai ürünün üretilmesinde diğer faktörlerle ne kadar kolay ikame edilebiliyorsa, (2) ürünün nihai talebi ne kadar esneklikten yoksunsa, (3) bu faktörün toplam maliyetler içindeki payı ne kadar düşükse –önemsiz olmanın önemi– ya da (4) birlikte kullanılan faktörlerin arzı ne kadar esneklikten yoksunsa o kadar düşük olacağını belirtmektedir (**2. kısım** ve **matematiksel not XV**). Bir faktöre yönelik toplulaştırılmış talep, çeşitli kullanımlara yönelik bileşik talebin toplamıdır (**3. kısım**). İlk olarak J. S. Mill tarafından tartışılan, iki ya da daha fazla bağlı ürün için ayrı arz fiyatları belirlemenin olanaksızlığıyla ilgili ünlü güçlüğe (6. bölüm, 12. kısma bakınız) **4. kısımda** değinilmektedir. **5. kısımdaki** son dipnot, bir faktörün bileşik arz eğrisinin nasıl türetileceğini ortaya koymakta ve ardından bazı sektörlerin artan getiriyle çalışması durumunda tam rekabet dengesinin kararsız oluşu üzerinde durmaktadır. Marshall bu soruna getirilen modern çözümü haber verecek biçimde "ürün farklılaştırmasının" "uzun süre boyunca alandaki rakipleri uzak tutabileceğini" belirtir. **Matematiksel ek XXI** fiyatların

genel bir dengesinin, bağlı arz ve talebe rağmen kuramsal olarak belirli olduğunu göstermektedir.

V. Kitap, 7. bölüm birbirine bağlı olarak üretilen malların sabit maliyetlerinin hesaplanması üzerine bazı genel yorumları içermektedir. **2. kısım** bir kez daha ölçek ekonomileri tarafından güçlendirilen oligopolleşme eğilimi üzerinde durmaktadır. **3. kısım** Knight'ın belirsizlik ve risk arasında yaptığı ayrımı açıklar. Eğer belirli bir sektörde faaliyet gösteren bireyler "kumarbazlarsa" –onlar için "zarar etme riskinin caydırıcı gücü büyük kazançlar elde etme şansının cezbedici gücünden daha küçüktür– belirsizliğin varlığı, Adam Smith'in bir zamanlar iddia ettiği gibi, gerçekten de sektörün ortalama kazancını azaltabilir (**4. kısım**). Ancak Marshall "örneklerin büyük bir kısmında riskin etkisinin ters yönde olduğunu", yani "serveti artırmanın toplam faydasının servet artışının miktarından daha düşük bir hızla arttığı"nı, çoğu insanın riskten kaçınan bireyler olduğunu söylemeyi de ihmal etmez.

24 Marjinal net ürün

V. Kitap, 8. bölüm genel denge kavramının ifade edilmesiyle başlamakta (**1. kısım**) ve marjda ikame prensibinin gösterilmesiyle devam etmektedir (**2. kısım**). Bir faktörün marjinal ürünü, Hobson'un tek bir faktörün kullanılan diğer bütün faktörlerin miktarı değiştirilmeden miktar cinsinden değiştirilemeyeceği yönündeki itirazını aşma çabası içerisinde marjinal *net* ürün olarak tanımlanmaktadır; matematiksel olarak Hobson'un argümanı üretim fonksiyonunun birinci kısmi türevlerinden herhangi birindeki değişikliğin diğer bütün birinci derece türevlerde önemli değişiklikleri beraberinde getireceğine indirgenebilir. Marshall doğru bir biçimde değişken bir faktörün marjinal ürünü bütün faktörlerin optimum bir kombinasyonu temelinde tanımlandığına, bu durumda da sabit faktörlerin üretkenliğinde değişken faktördeki değişime bağlı bir değişimin yüksek dereceli türevlerde ihmal edilebilir oynamalar yarattığına işaret eder. Ancak bu durumda da bir faktörün marjinal net ürünü marjinal brüt ürününe eşit olur ve Hobson'a verilen terminolojik ödün manasız, hatta yanıltıcı bir hal alır.

Marshall **4. kısımda** ilk kez değişken oranların statik yasası ile azalan verimlerin tarihsel yasası arasında açık bir ayrım yapmaktadır. Ancak örneklerini tarımla sınırlı tutarak bu ayrımı hafifletir. Marjinal üretkenlik kuramı, diye ısrar eder, tam bir bölüşüm kuramı değil, faktör talebini belirleyen güçlerin bir kuramıdır (**5. kısım**).

25 Rant ve rant benzeri

Yeni sermayeye uygulanan faiz ve toprak rantı sadece "büyük bir cinsin önde gelen türüyken", batık sermayeye uygulanan rant benzeri

arasındaki ünlü ayrım **V. Kitap, 9. bölümde** geliştirilmektedir. Marshall bir dipnotta Frank Fetter'in "toprağın temel vasfı ve rantın temeli olarak genişleme" kavramına itirazına atıfta bulunur. Marshall'ın buna yanıtı rant kuramında toprak rantının mühim bir rol oynamış olmasının tarihsel bir tesadüf olduğudur: Rant, artırılabilir *herhangi bir* kaynağa uygulanabilir bir ödeme türüdür. Bölümün son kısmında kıtlık rantları diferansiyel rantlardan ayırt edilir. Ancak Marshall "bir anlamda bütün rantlar kıtlık rantları ve bütün rantlar diferansiyel rantlardır" uyarısında bulunur.

V. Kitap, 9. bölümün son dipnotu ve **10. bölümün** ilk birkaç sayfası rant benzerinin doğasıyla ilgili yanlış anlamaları düzeltmeye ayrılmıştır: Rant benzeri bir kez daha geçici bir süre için uzmanlaşmış olan amillerin toplam getirisi eksi rantları yerine koyma maliyeti olarak tanımlanmaktadır. **10. bölüm, 5. kısım** Marshall'ın hiç kullanmadığı bir ifade olan fırsat maliyeti ya da alternatif maliyet kavramına değinir. Bu bölümde bulunan, Jevons'un rant sorununa getirdiği formülasyona saldıran dipnottaki "rantın üretim maliyetine dahil olmadığını" söylemenin uygunsuz olduğu, ama "dahil olduğunu söylemenin daha da uygunsuz" olduğu yorumu sonu gelmeyen tartışmalara konu olmuştur. Marshall bu sorunun yalnızca kısa ve uzun dönem bakış açılarından değil, bireysel ve toplumsal açılardan da görülebileceğine işaret etmeyi başaramamıştır. Eğer Marshall'ın öne sürdüğü gibi "eski bir ülkede toprak yaklaşık olarak (ve bazı açılardan mutlak olarak) *kalıcı ve sabit bir stoksa*" (**10. bölüm, 3. bölüm**) rant, uzun dönemde dahi fiyat tarafından belirlenir. Toprağın alternatif kullanımları bulunduğu sürece ise rant, bütün bunlara rağmen, tekil çiftçi açısından fiyat belirleyicidir.

V. Kitap, 11. bölüm rant tartışmasını kentsel mekan değerlerinin analizi ile tamamlar. 1. kısımdaki dipnot, "kendisini çabucak ortaya koyan pek çok süslü ama öğretici sorundan" bir tanesi olan yerleşim iktisadının basit bir teoremini ifade eder (14. bölüme bakınız).

26 Artan verimler

12. bölüm, daha önce V. Kitabın 3. ve 5. bölümlerinde ortaya atılan bir konuya geri dönmektedir: Azalan maliyete sahip sektörlerle ilişkili özel zorluklar. Marshall görünüşte "Artan Verimler Yasasına uygun bir meta arzının esnekliği ... kuramsal olarak uzun dönemler boyunca sonsuzdur" diye belirtmektedir (**1. kısım**). Bu, firmaların büyüklüklerinin artmasını sınırlayan hiçbir şey olmadığı anlamına gelir, ancak bu sav sektörde rekabetin sürmesiyle uyumsuzdur. Bu açmazın aşılması şunların bir bileşkesiyle mümkündür: (1) "Reel" dışsal ekonomiler, (2) firmaların yaşam çevrimleri ve (3) "pazarlama zorlukları". **12. bölümün 2. kısmı** birbiri arkasına bu üç kurama da değinmektedir. İlk paragraf açık

bir biçimde firmalara dışsal, ama sektöre içsel olan "reel" ekonomilerin varlığını ima etmektedir. **3. kısımda** Marshall "kısa dönem arz fiyatının artan hasılayla birlikte artacağını beklediğimizi", ancak "aynı zamanda talepteki tedrici bir artışın..." çoğu firmanın emrine amade bulunan "dışsal ve içsel ekonomileri artıracağını da beklediğimizi" saptamaktadır. Uzun dönem arz eğrisi "önemli yeniliklerden kaynaklanabilecek ekonomileri görüş alanımızdan çıkartacak", ancak "doğal olarak mevcut fikirlerin uyarlanmasından doğan ekonomileri görüş alanımızın içine sokacaktır". Bu anlamda söz konusu eğri bütünüyle tersine çevrilebilir değildir. 2. kısmın ikinci paragrafı kabaca "tekil firmaların yükselişleri ve çöküşlerinin" nedenlerini açıklamaktadır. Üçüncü paragraf firmaların neden sürekli olarak içsel ekonomilerden istifade edemediklerini açıklamak üzere piyasa aksaklıklarına başvurmaktadır. Burada bulunan bir dipnot tekelci rekabet kuramının başlangıç noktasını ortaya koymaktadır: "Tekil bir üreticiyi ele aldığımızda onun arz eğrisini geniş bir piyasada ürettiği metaya yönelik genel taleple değil, kendi özel piyasasındaki özgül talep eğrisiyle eşleştirmek durumundayız. Ve bu özgül talep eğrisi genellikle hayli dik olacaktır." Bu bölümün son dipnotuysa görünüşe bakılırsa Cournot'yu içsel ekonomilerle rekabetin sürdürülmesi arasındaki uyumsuzluğu görmezden gelmekle suçlar. Fakat bu sorunu ilk defa sarih bir biçimde ortaya koyan kişi Cournot'dur.

Temsili firma diye adlandırılan araç bir kez daha **V. Kitap, 12. bölüm, 3. kısımda** tartışılmaktadır. Bu bölüm sorunun bir "statik denge" değil, "organik büyüme" sorunu olduğunun kabul edilmesiyle son bulmaktadır. Marshall açış cümlelerinden birinde şunu belirtir: "Statik denge kuramı yalnızca iktisadi incelemelere bir giriştir ve bu kuramın artan verimlere sahip olma eğilimi gösteren sektörlerin ilerlemesi ve gelişiminin incelenmesi konusunda bir giriş bile sayılması güçtür." Bu sorunun daha fazla tartışıldığı **Ek H**'ye geçelim. Bu ekin 3. kısmında Marshall, *ne uzun dönem talep eğrisinin ne de uzun dönem arz eğrisinin gerçekten geri çevrilebilir olduğunu* ve bu durumun ele alınan sektörün artan maliyete mi, yoksa azalan maliyete mi sahip olduğundan bağımsız olarak böyle olduğunu iddia etmektedir. Meşhur bir cümlede, takvimsel zamanı ifade etmekten ziyade "işlevsel zamanı" ifade eden uzun dönem ve kısa dönem kavramlarına içkin zorluğu değerlendirir: "Normal talep fiyatı ve normal arz fiyatını hem normal koşullarda üretilen miktarın hem de bu miktarın normal hale geldiği zamanın birer fonksiyonu olarak gösterebilseydik büyük bir ilerleme kaydetmiş olurduk."

27 Özel harcamalar eğrisi

V. Kitap, 12. bölüm, 4. kısım özel harcamalar eğrisi kavramını açıklamaktadır. Marshall'ın bu araca dair yaptığı sunum son derce kafa

karıştırıcıdır. Marshall eğriyi sadece ek H'nin son paragrafında kısa döneme uygular. Bu kısımda verilen şekil 39 (şekil 10.16) bir sektörün uzun dönem talep eğrisi ve *PE* eğrisini göstermektedir. Sektörün uzun dönem arz eğrisi çizilmemiş, ancak *PE* eğrisinin üzerine bulunacağı açıkça belirtilmiştir. "Özel harcamalar eğrisi ile normal bir arz eğrisi arasındaki fark şurada bulunur: Birincisinde genel üretim ekonomilerini, eğrinin bütünü boyunca sabit ve birörnek kabul ederken, arz eğrisinde böyle bir kabulde bulunmayız"; yani arz eğrisi üzerinde her bir nokta için ayrı bir *PE* eğrisi çizmemiz gerekir. Marshall'ın *PE* eğrisini kullanmasının nedeni, bir sektörün uzun dönemde üretici artığının ya da sahip olduğu "ayırıcı üstünlüklerin" uzun dönemde firmalar arasındaki ortalama maliyet farklılıklarından kaynaklandığına inanmasıdır. Aslında Marshall sektörün arz eğrisini çizmiş olsaydı bu temsili firmanın birim maliyetlerini gösterirdi. Fakat bu, yüksek maliyetle çalışan "güçlü" ya da "olgun" firmalar pozitif bir üretici artığıyla çalışırken yine yüksek maliyetle çalışan "zayıf" ya da "ihtiyar" firmalarınsa negatif üretici artığıyla çalıştıkları anlamına gelir. Bir bütün olarak sektörü temsil eden firmanınsa uzun dönemde üretici artığına sahip olmaması gerekir. Marshall "*OH*'inci birimin üreticisinin herhangi bir ayırıcı üstünlüğünün olmadığını" teslim etmektedir. Bu durumda *OH*'inci birimin üreticisi marjinal bir firmadır ve sektörün arz eğrisi bir bütün olarak sektörün bildik marjinal maliyet eğrisidir. Dolayısıyla Marshall'ın şekil 39'unu "üretici artığının" –burada tekil üreticinin artığından söz edilmektedir– temsili firmaya kaldığı varsayımı yapmadan, doğrudan yorumlayabiliriz.

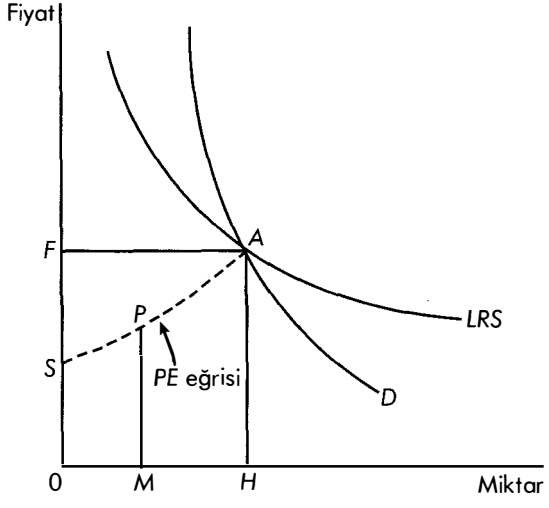

Şekil 10.16

28 Vergi-prim analizi

Marshall **V. Kitap, 13. bölüme** arz ve talep eğrilerinin kaymasına neden olabilecek çeşitli nedenlerin tartışılmasıyla başlamaktadır (**1.** ve **2. kısımlar**). Bu tür kaymaların etkileri, değişmeden kalan eğrinin esnekliğine bağlıdır (**3. kısım**). **4. kısımda,** azalan maliyete sahip sektörlere yapılan sübvansiyonla birlikte artan maliyete sahip sektörlere konulan özel bir verginin tüketici artığını yükselttiği gösterilmektedir. Böylelikle "azami tatmin *genel olarak* her bireyin kaynaklarını kendine en uygun şekilde harcamaya teşvik edilmesiyle elde edilir" öğretisi, "bir şilin değerinde mutluluk herkese eşit önemde gelir" (**7. kısım**) varsayımı altında gelir eşitsizlikleri ne olursa olsun geçerli kabul edilmiş olur. Marshall artan maliyete sahip bir sektöre konulan verginin neden olduğu bileşik üretici ve tüketici artığı kaybının esasında vergi gelirlerini aştığını (6. kısımın dipnotu) ve azalan maliyete sahip bir sektöre uygulanan sübvansiyonun da tüketici artığını artırsa bile üretici artığını artırmayabileceğini belirtir (**5. kısım**). Marshall ikinci güçlüğün "telafi edici bir ödeme" ile aşılabileceğini iddia eder: "Tüketiciler arasında genel bir anlaşma sağlanabilseydi anlaşmanın şartları böyle bir eylemi üreticiler açısından fazlasıyla kazançlı kılacak, aynı zamanda tüketicilere ciddi avantajlar sağlama olanakları yaratacak şekilde düzenlenebilirdi" (**5. kısım**). Marshall bu bölümün sonuçlarının "kendi başına devlet müdahalesi için meşru bir zemin sağlamayacağı" uyarısında bulunur.

Yanlış anlamadan kaçınmak amacıyla okur şimdi de tüketici artığı ya da üretici artığının işçilerin ya da tasarruf sahiplerinin artığına eklenemeyeceğinin gösterildiği **ek K**'ye geçmelidir.

29 Tekel kuramı

Azalan maliyetlerle üretim yapan bir tekelin net geliri, net gelir eğrisinin "sabit harcama" eğrisine teğet olduğu hasıla düzeyinde azami düzeye çıkar (**V. Kitap, 14. bölüm, 3. kısım**). Tekelin zaten sahip olduğu bütün içsel ekonomilerden istifade ettiğini ve optimum tesis büyüklüğünde üretim yaptığını varsayabiliriz. Dışsal ekonomiler nedeniyle azalan arz fiyatı, dolayısıyla Marshall'ın şekil 34'ündeki arz eğrisi, tekelin uzun dönem maliyet eğrisidir. Marshall'ın **matematiksel ek XXII**'de öne sürdüğü gibi eğer $y = f_1(x)$ talep fonksiyonu ve $y = f_2(x)$ arz fonksiyonu ise, maksimum net gelir $[xf_1(x) - xf_2(x)]$'in maksimize edilmesiyle bulunur. $xf_1(x)$ toplam gelir, $xf_2(x)$ de toplam maliyet olduğuna göre bu, marjinal geliri marjinal maliyete eşitlemek anlamına gelir.

Brüt ya da net gelir üzerinden lisans vergisi konulması gibi bir götürü vergi optimum hasıla düzeyini etkilemeyecektir (**4. kısım** ve **matematiksel ek XXIII**). Ancak hasılayla orantılı bir vergi tekeli fiyatını yükseltmeye ve üretimini azaltmaya sevk edecektir (**4. kısım**). Marshall, tekelci

şartlar altında hasılanın her zaman tam rekabette olduğundan daha az, fiyatın ise her zaman daha yüksek olduğu düşüncesinden vazgeçilmesi konusunda dikkatlidir (**5. kısım**). Zorluklardan bir tanesi, tekelin uzun dönemdeki kârını artırmak amacıyla kısa dönemde zarar etmeyi seçebilmesi ihtimalidir (**6. kısım**); yani tekel, "düşük sınır fiyatlaması" diye adlandırılmayan pratiğe başvurabilir.

Marshall, bir ürünün satışından üretici ve tüketicilere birlikte tahakkuk eden "toplam faydayı" oluşturmak amacıyla tekelin net gelirini tüketici artığına eklemiştir. Bir dipnotta toplam fayda eğrisinin nasıl elde edileceğini göstermektedir. Kamulaştırılmış bir endüstrinin toplam faydayı maksimize etme kararı daima, tek başına net geliri maksimize etme kararının yol açacağından daha fazla üretim ve daha düşük fiyatla sonuçlanır (**7. kısım** ve **matematiksel ek XXIII**).

Bu sonuçlar **8. kısımda** toplam fayda ya da en azından "uzlaşmayla sağlanan fayda" –eksikliği gidermek üzere vergi koyma zorunluluğuyla iskonto edilen tüketici artığı– pozitif olduğunda kamusal bir işletmeyi zarar etmesi pahasına çalıştırmanın yararlı olabileceği şeklindeki ilginç neticeye ulaşmak üzere kullanılmıştır. Marshall, gelecekte kamunun ve özel sektörün farklı faaliyetlerinden kaynaklanacak tüketici artığını göze hitap eden çizelgelerle ifade etmeye izin verecek ölçüde güvenilir olan istatistiki talep eğrilerinin üretilebileceği, dolayısıyla bilançosunda kâr görünmeyen bütün kamu projeleriyle ilgili kuşkuların dağıtılabileceği konusundaki naif umudunu aktararak devam eder (**şekil 9**). Bu bölüm duopolün belirsizliği ve rekabetçi güçlerin teknik olarak "doğal tekel" sayılan sektörlerde bile yaygın olduğu hakkında kısa bir notla sona ermektedir (**9. kısım**).

V. Kitap, 15. bölüm, V. Kitabın bütününün işlevsel bir özetini sunmakta, ama yeni herhangi bir şey söylememektedir.

30 Bölüşümün marjinal üretkenlik kuramı

Marshall **VI. kitabın** "Ana Fikri"ni "özgür insanların bir makine, at ya da köle gibi işe koşulmadıkları olgusunda yatmaktadır. Özgür insanlar bu şekilde işe koşuluyor olsaydı değerin bölüşümü ile değişimi arasında çok küçük bir fark olurdu" diye özetler. VI. Kitabın birinci bölümü bu güçlükten de faktör arzıyla ilgili başka güçlüklerden de soyutlanmıştır. Ücret kuramının kısa tarihinden (**1. bölüm, 2. kısım**) ve Ricardo'nun bölüşüm kuramının basit bir özetinden sonra (**3-6. kısımlar**) marjinal üretkenlik kuramının, üretken amillere olan talebin kuramı olarak özlü bir biçimde ortaya konuluşuyla karşılaşırız. "Marjinal çobanın" ücreti onun marjinal ürünü tarafından belirlenir (**1. bölüm, 7. kısım**); bu sonuç **8. kısımda** saf faiz oranının da sermayenin marjinal üretkenliği tarafından belirlendiğini göstermek amacıyla sermaye piyasasına uygulanmaktadır. Mar-

shall marjinal üretkenlik kuramının "muhakeme süreci bir döngüselliğe kavuşturulmadan ne bir faiz kuramına ne de ücret kuramına dönüştürülemeyeceğini" ileri sürmüştür. Marshall'ın itirazı tahminen kuramın faktör arzını belirleyen güçler hakkında söyleyecek hiçbir şeyi olmamasına dayanmaktadır. Diğer taraftan Marshall, Hobson'un daha önce reddettiği eleştirisine bu defa destek çıkmaktadır (**V. Kitap, 8. bölüm, 4. kısma** bakınız): "İşçinin kazancının kabaca çalışmasının net ürününe eşit olduğu öğretisinin kendi başına gerçek bir anlamı yoktur; çünkü net ürünü tahmin etmek için işçinin ücreti dışında üzerine çalıştığı metanın üretimi için yapılan diğer bütün harcamaları veri olarak kabul etmek durumundayız" (**7. kısım**). Bu açıklama çeşitli yorumlara açıktır ancak faktör fiyatlarının karşılıklı ve eşzamanlı olarak belirlendiğini yadsır gibi görünmektedir. Bölüm milli gelirin hesaplanması konusunda kısa bir yorumla sona erer.

31 Üretken Eyleyen (karar birimi) arzı

VI. Kitap, 2. bölüm "parasal ödemelerin farklı üretim amillerinin arzı üzerine yansıyan etkisini" anlatmaktadır. Marshall, Jevons'un emeğin olumsuz faydası kavramının kısa dönemde çaba arzı konusundaki önemi üzerinde ısrar etmiştir (8. bölüm, 11. kısma bakınız). "Böhm-Bawerk'in yaptığı... değerin, etkin arz sabit bir miktar olduğu için maliyete doğrudan bir atıfta bulunmadan genel olarak talep tarafından belirlenmek zorunda olduğu varsayımının... sağlam bir temeli varmış gibi görünmüyor: Bir yıl içerisinde çalışılan saat sayısı kesin olarak sabit bile olsa, ki değildir, çalışmanın yoğunluğu esnek olmaya devam edecektir" (dipnot, 2. kısım). Kısa dönem emek arzı eğrisi, tersine dönebilse bile, genel olarak pozitif eğimlidir (**3. kısım**). Kazançların her artışında emek arzı da artar, ama yine de "ücretlerin demir yasası" "modern batı dünyası" için geçerli değildir. Ücretler artar çünkü arzular "faaliyetlerin" daha yüksek bir düzeyine intibak eder; bu, insanların enerjilerinde ve girişimlerinde ve yetiştirme ve eğitim harcamalarında bir artış anlamına gelir. Benzer şekilde tasarruf arzı da genel olarak faiz oranına, statik ikame ilkesi nedeniyle değil tasarruf alışkanlıkları, gelecek daha fazla göz önünde bulundurulduğu daha rasyonel hale geldiği için olumlu cevap verir (**4. kısım**). Marshall'ın "iktisadi ilerleme temasına" ilgisi hiçbir yerde bu bölümde olduğu kadar açık değildir. Bölüşümün marjinal üretkenlik kuramı konusundaki nihai tavrı 3. kısımda özetlenmektedir; "ücretler emeğin net ürününe eşitlenme eğilimi gösterir; emeğin marjinal üretkenliği ona olan talep fiyatını belirler ve ücretler diğer yandan da yetiştirme, eğitim ve etkin bir çalışma enerjisini sürdürmenin maliyetleriyle dolaylı ama yakın bir ilişki içerisinde bulunma eğilimi gösterir."

Bir üretim amili olarak toprağın özel karakteri **2. bölüm, 5. kısımda** bir kez daha vurgulanmaktadır. **9. kısım** sermaye stokunun emek gücünden daha hızlı arttığı bir ekonomide ücretlerle faiz arasındaki ilişkiye değinmektedir: "Keşifler üretimin dolambaçlı yöntemlerinin yeni, avantajlı kullanımlarını ortaya çıkartmıyorsa faiz oranı sürekli olarak düşecektir." Klasik ücret fonu öğretisinin bütün hamlığına rağmen, bu öğretinin "emeğin gelirinin sermaye tarafından çalışmanın geliştirilmesine bağlı olduğunu söylememizi belki de haklı çıkarabilecek zorunlu bir anlamı... bulunmaktadır". Her halükarda "emekle sermaye arasındaki ilişkilere dair modern öğreti, konuyla ilgili önceki bütün öğretilerin kendi açısından işlemekte olduğu sonucuna dayanır ve sadece daha kesin, tam ve türdeş olmasıyla Mill'in dördüncü kitabının üçüncü bölümünde sunulandan ayrılır; burası Mill'in, sorunun çeşitli unsurlarını bir araya topladığı tek yerdir" (**10. kısım**). Bu, Marshall'ın klasik iktisatla neoklasik iktisat arasındaki farkı ne düzeyde asgariye indirdiğinin çarpıcı bir örneğidir.

32 Emeğin özgünlükleri

VI. Kitap, 3. bölüm günlük ücret, parça başı ücret ve etkin ücret arasındaki ayrımları netleştirmenin ötesinde Adam Smith'in ünlü tartışmasına yeni bir şey eklemeyecek bir biçimde nispi ücretler sorununu ele almaktadır. **4.** ve **5. bölümler** ise *Ulusların Zenginliği*'nden sonra çalışma ekonomisine yapılan belki de en keskin katkıyı sunmaktadır. Bu bölümlerde Marshall emeğin pazarlık gücü üzerinde birikimli sonuçlara neden olan emek arzına etki eden güçleri değerlendirmektedir. Marshall beş "özgünlük" ayırt eder. Bunlardan ilk ikisi emek arzıyla ilgili parasal olmayan unsurların özel rolüyle ilgilidir: (1) "Emeğe yönelik bir sermaye piyasasının" olmaması (**2-4. kısımlar**) ve (2) işçinin kendisinin emeğinden ayrıştırılamayışı (**5. kısım**). Genel ve mesleki eğitim sadece ileride edinilecek kazançların bir fonksiyonu değildir; çünkü "işçi ... kendi mülkünü elinde bulundurur: Onu yetiştirmek ve eğitmenin maliyetlerini üstlenenler, sonraki yıllarda hizmetleri için ödenen fiyatın çok küçük bir kısmını elde ederler." İşçi sınıfının çocukları genel olarak yetersiz bir genel ve mesleki eğitim alır ve "bu kötülük birikimlidir" (**2. kısım**). Ayrıca işverenlerin başlattığı mesleki eğitimler işveren tarafından tam olarak el konulamayan yararlar getirir (4. kısım); mesleki eğitim geri çevrilemez "reel" dışsal ekonomilerin önemli örneklerinden bir tanesini teşkil eder. Emeğin ikinci "özgünlüğü", emeğin satılmasının her zaman çalışma koşullarının "satın alınışını" içermesi olgusuna atıfta bulunmaktadır. Dolayısıyla etkinlik ücretlerinden daha az ücretin ödendiği, sömürüye dayanan zanaatlar kendilerini zamanla emeğin etkinliğini azaltarak meşrulaştırabilirler.

Marshall'ın, genel ve mesleki eğitimin "beşeri sermayeye" yapılan bir tür yatırım olarak kabul edilebileceğini söyleyen Smithyen öğretiye (2. bölüm, 8. kısma bakınız) koşulsuz bir onay vermekten kaçındığı dikkatten kaçmayacaktır. Modern ekonomilerin "emeğe yönelik bir sermaye piyasasından" yoksun oldukları ve bu anlamda beşeri sermaye oluşumunun fiziksel sermaye oluşumuyla tam olarak analojik olmadığı kuşkusuz bütünüyle doğrudur. Ancak buna karşın yirminci yüzyılda öğrenim kredisi türlerinin ortaya çıkması, emeğe yönelik bir sermaye piyasasının olmamasının içerikten ziyade düzeye ilişkin bir farklılık konusu olduğunu göstermiştir. Yine de emeğe yönelik bir sermaye piyasasının olmaması beşeri sermaye oluşumunun, bu tür sermayenin mevcut faiz oranıyla iskonto edilmiş beklenen getirisinin maliyetine eşit olduğu noktaya kadar devam etmek durumunda olmadığını ima etmekte, ama marjda böyle bir dengenin kurulmasına yönelik genel eğilimin kendisini hissettireceği fikrini de reddetmemektedir. Başka bir ifadeyle eğitime yönelik talebe, kişinin yaşamının geri kalanında elde edeceği kazanca dönük bir yatırım kararı olarak bakmanın yararı olabilir. Her halükarda bir dizi iktisatçı, emeğin ilk iki özgünlüğünü fazlaca vurgulayan Marshall'ın eğitimle iktisadi büyüme arasındaki karmaşık ilişkiye ışık tutabilecek bir analiz doğrultusundan koptuğu görüşünü ortaya atmıştır.

Ayrıca Marshall işbaşında verilen eğitimi, eğitimi veren firma tarafından tam olarak el konulamayan bir reel dışsal ekonomi örneği olarak ele almakla hata etmiş olabilir. Becker kısa bir süre önce "genel eğitimi" "özel eğitimden" ayırmış, ilkini işçilerin marjinal üretkenliğini her firma için eşit düzeyde artıran, ikincisini ise eğitimi veren firmada diğer firmalara kıyasla daha fazla artıran bir edim olarak tanımlamıştır. Genel eğitim fikrinin anlamı aşikârdır, başlıca örneği formel eğitimdir; özel eğitimse oryantasyon eğitimi, bölümler arasında rotasyon ve benzeri biçimler alabilir. Tam rekabet koşullarında ise ücret oranları işçilerin hangi firmada olduğundan bağımsız olarak marjinal üretkenlik tarafından belirlenir. Dolayısıyla firmaları "bütünüyle genel bir eğitimin" maliyetlerini karşılamaya özendirecek hiçbir şey yoktur. Bu, genel eğitimin verilmeyeceği anlamına değil, sadece genel eğitim verirse bunun maliyetinin eğitim döneminde düşürülen ücretler biçiminde eğitimi alanlara, yani "çıraklara" ödetileceği anlamına gelir. İşbaşında verilen eğitim ne kadar "özgülse" firma eğitimin masraflarını üstlenmek konusunda o kadar özendiriciye sahip olur; ancak tanım gereği "özel eğitim" reel dışsal ekonomiler yaratmaz. Bu ayrım, eğer işbaşında verilen eğitim belirli bir yatırım projesi kapsamında makinelerle birlikte ortak bir girdi ise çöker; bu durumda eğitimi alanlara kaydırılabilecek tanımlanabilir eğitim masrafları olmayacaktır. Bu konu halen incelenmeye

devam edilen ampirik bir sorundur. Her ne olursa olsun bu sorun Marshall'la birlikte sanayideki eğitimin ille de reel dışsal ekonomileri içerdiğini varsaymak konusunda dikkatli olmamız gerektiğini göstermektedir.

Emeğin diğer iki "özgünlüğü" daha ziyade biçime ilişkin meselelerdir ve önemleri tartışılır: (3) Emeğin dayanıksızlığı ve (4) "ihtiyat akçesinin" yokluğu (**6. kısım**). Ancak Marshall şu sonucu çıkarmaktadır: "Kol işi yapanların bir sınıf olarak pazarlık konusunda dezavantajlı konumda oldukları kesindir ve bu dezavantaj nerede ortaya çıkarsa çıksın büyük olasılıkla birikimli bir etkiye sahip olacaktır ... İşçilerin ücretlerini azaltacak ve daha önce gördüğümüz gibi bu da işçinin etkinliğini düşürerek emeğinin normal değerini azaltacaktır."

Beşinci ve en önemli özgünlük uzmanlaşmış emeğin değiştirilebilmesi için gereken uzun zaman kesiti ile ilgilidir: "Belirli bir beceri gerektiren bir zanaata sahip ebeveynlerin çocuklarından biri için yaptıkları seçimle, bu seçimin meyvelerini tam olarak toplamaları arasında bir kuşaktan pek de kısa olmayan bir süre geçer" (**5. bölüm, 2. kısım**). Ayrıca "toplumun her kesiminde doğum oranı, geleceğe ilişkin bilinçli hesapların ancak ikincil bir önem taşıdığı çok sayıda faktör tarafından belirlenir" (**3. kısım**). Ancak beşinci özgünlüğün emek piyasasında rekabetin işleyişini sınırlandırmak konusundaki önemi ne olursa olsun, ne şekilde emeğin pazarlık sürecindeki dezavantajını artırma eğilimi barındıran birikimli bir güç teşkil ettiğini görmek zordur. Belki de bu güçlük Marshall'ın neden bu konuyu 5. bölümde ayrıca tartıştığını açıklamaktadır.

33 Faiz kuramı

Reel faiz oranı arz tarafında "beklentiler" ya da zaman tercihi tarafından, talep tarafında ise "üretkenlik" tarafından belirlenir (**VI. Kitap, 6. bölüm, 1. kısım**). Marshall, Böhm-Bawerk'in faiz kuramına katkılarını asgari düzeye indirgemiş ve bir dipnotta "dolayımlı bir sürecin her uzayışına teknik sonucun daha da artması eşlik eder" önermesiyle uğraşmıştır. Buna karşın Marshall faiz oranı pozitif olduğu için teknik süreçlerin dolayımlılık sırasına göre kullanıma girdiğini iddia etmiştir. Ancak bu husus daha sonra Böhm-Bawerk'in kendisi tarafından da kabul edilmiş ve Böhm-Bawerk'in kuramının özünü etkilememiştir. Skolastik faiz öğretisinin kısa bir tanımını (**2. kısım**) Marshall'ın Marx'a yaptığı tek uzun atıf takip eder (**3. kısım**). Marshall, faizin "karşılığı ödenmeyen emek" olduğunu gösterme çabasının "zorunlu olarak zımnen sermaye tarafından verilen hizmetlerin hiçbir fedakarlık olmaksızın sunulan bir 'bedava mal' olduğunu varsaydığını ... ve bunun tam da önermenin kanıtlamak istediği şeyin sonucu olduğunu" ileri sürmektedir. Eğer Marksist iktisada tek bir cümleyle atıfta bulunulacak olursa, bundan daha keskin bir cümle hayal etmek zor olacaktır!

4. ve **5. kısımlarda** brüt ve net faiz arasında ayrım yapılmaktadır. Fisher'in parasal ve reel faiz oranları arasındaki ayrımı **7. kısımda** açıklanmaktadır: Yıllık yüzde 5'lik bir faiz oranı, fiyatlar yılda yüzde 10 azalırken reel olarak yüzde 15,5'lik bir orana karşılık gelir; yani sene başında 105 dolarlık bir satın alma gücü sene sonunda 115,5 dolara eşit olur. Benzer şekilde yıllık fiyat artış oranı yüzde 10'ken yıllık yüzde 5'lik bir parasal faiz oranı yüzde eksi 5,5'lik bir reel faiz oranına karşılık gelir (12. bölüm, 24. kısma bakınız).

34 Kâr kuramı

İşletme kârları hakkındaki sonraki iki bölüm hayli dağınık ve özetlenmesi zor bölümlerdir. Pek çok çarpıcı önerme ortaya atılsa da tartışma terminolojik açıdan sarih olmaktan uzaktır. Marshall'ın anonim şirketlerin "özel işletmelerin girişkenliği, enerjisi, amaç birliği ve faaliyete geçme çabukluğuna" sahip olup olmadıkları konusundaki kuşkusu dikkat çekmelidir (**VI. Kitap, 7. bölüm, 6. kısım**); yakın geçmişteki hızlı büyümelerine karşın tröstler ve kartellerin önemini "abartma eğilimi" vardır (**8. bölüm, 10. kısım**). Kârı "sadece riskin karşılığı" olarak kabul eden "bazı Amerikalı yazarların" görüşlerine birçok riske karşı sigorta yapılabileceği argümanı temelinde hücum edilmektedir; Marshall burada Knight'ın belirsizliğe dayalı kâr kuramını ortaya koymaya bir hayli yaklaşır (**8. bölüm, 2. kısım**). Marshall kârı dördüncü bir üretim faktörüne, "örgütlenmeye", yani modern işletmelerin kurumsal düzenlemelerine atfeder. Buna ilaveten Marshall iktisadi amillerin fiilen çalışan bir işletmeye bağlandıklarında ayrı ayrı kullanılmalarına kıyasla daha üretken olmaları gerçeğinden kaynaklanan konjontüre bağlı ya da fırsat gelirlerini de göz önünde bulundurur (**8. bölüm, 10. kısım**). Bu savların geçerli olup olmadıklarını bir sonraki bölümde inceleme olanağı bulacağız. "İşçi semtlerindeki balık satıcıları ve manavlarla" ilişkili **8. bölüm, 3. kısımda** bulunan dipnot özel olarak vurgulanmayı hak etmektedir. Bu dipnot Chamberlin'in tekelci rekabet kuramının yapısı hakkında ipuçları vermektedir: Coğrafi temelde yapılan ürün çeşitlendirmesine ve sonlu talep esnekliklerine karşın kârlar normaldir –teğetlik çözümü adı verilen çözüm geçerlidir (10. bölüm, 9. kısma bakınız).

35 Rant kuramı

Farklı icar sistemleriyle ilgili bildik sorunla ilgili **VI. Kitap, 9** ve **10. bölümler** atlanabilir. Marshall İngiliz arazi kullanım sisteminin ayırt edici özelliklerinin büyük ölçüde Ricardo'nun "iktisat kuramındaki en derin ve en önemli bölünme hattı" olduğu yönündeki keşfine açıklama getirdiğini ileri sürer: Bölünme, "Fazla uzun olmayan dönemler için mahsulün arz fiyatına doğrudan girmeyen rant benzeri ile arz fiyatına doğrudan giren kâr arasındaki ayrım" ile ilişkilidir (**9. bölüm, 5. kısım**).

11. bölüm VI. Kitabın mükemmel bir özetini sunmaktadır.

36 İktisadi ilerlemenin gelişimi

Kitabın son iki bölümü Marshall'a uzun dönem büyümenin kaynakları ve geleceğe dair öngörüler üzerinden hem geriye hem de ileriye doğru bir bakış getirme olanağını vermektedir. **VI. Kitap, 12. bölüm, 2-4. kısımlar** İngiltere'nin on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllardaki endüstriyel gelişiminin ilginç bir serimlemesini yapmaktadır. "İngiltere'nin imalatçıların on dokuzuncu yüzyılda kaydettiği ilerlemeden elde ettiği toplam faydanın muhtemelen dörtte üçü, imalatın, insanların ve malların, suyun ve ışığın, elektriğin ve haberlerin ulaşım maliyetlerini düşürmek yönündeki dolaylı etkisinden kaynaklanmıştır: Çünkü çağımızın baskın iktisadi gerçeği imalatın gelişimi değil, ulaştırma sanayilerinin gelişimidir" (**4. kısım**). İktisadi büyüme "'iç içe geçen' yeteneklerde" bir artışı (**12. bölüm, 8. kısım**), ücret farklılıklarının tedrici olarak azalmasını (**9. kısım**), Amerika'da değilse bile İngiltere'de gelirlerin eşitlenmesine dönük gözle görülür bir eğilimi ve "istihdamın değişkenliğinin" azalmasını (**12. kısım**) beraberinde getirmiştir.

Nüfusla ilgili beklentiler **13. bölümün 1.** ve **2. kısımlarında** bir kez daha ele alınmaktadır. Daha kısa çalışma saati hareketine kısmen destek sunulmaktadır (**3. kısım**). **4. kısımda** sabit toplam iş hipotezine saldırılmakta, bunu sendikaların etkileri hakkında agnostik bir tartışma izlemektedir (**7-10. kısımlar**). Mill'in Say'in Mahreçler Kanunu'na getirdiği yoruma **10. kısımda** atıfta bulunulmaktadır; "insanlar satın alma gücüne sahip olsalar da", diye ileri sürer Marshall, "onu kullanmayı seçemeyebilirler". Ardından bir çarpan sürecini de içeren iktisadi canlılık ve çöküşün genel nitelikleri tanımlanmaktadır. **11. kısımda** sosyalizme karşı tutum ifade edilmekte, ancak "bu dikkatli tavır mevcut servet eşitsizliklerinin kabul edildiği anlamına gelmemektedir". Bernoulli hipotezi gelir eşitlenmesine dönük her hareketin iktisadi refahın artışını beraberinde getirdiğini öne sürer (**13. kısım**). Kitabın son sayfaları "tıbbi ve sıhhi meselelerde" devlet denetiminin kapsamının genişletilmesi ve eğitime yönelik kamu yardımının artırılması konusunda bazı öneriler içermektedir.

37 Marshall'ın katkısının büyüklüğü

Günümüzde iktisat kuramının sahip olduğu katı standartlarla yargılanacak olursa Marshall'ın *İlkeler*'i tatmin edici bir kitap değildir. Marshall kitabın iş adamları tarafından okunması umuduyla çizelgelerini ve matematiği dipnotlara ve eklere saklamış ve analizindeki bütün düğüm noktalarının üzerini örtmüştür. Ayrıca yazarın kendi ele aldığı konuya yönelik kararsız bir tavır içinde olma hali kitabın bütününe hakimdir. Görünüşte *İlkeler* statik mikroiktisat kuramına ilişkin bir incelemedir, ama okura sık

sık statik analizin vardığı sonuçların güvenilmez olduğu ve mikroiktisadın iktisat politikasının yaşamsal sorunlarının üstesinden gelmek konusunda başarısız olduğu anlatılmaktadır. "İktisatçının kabesi", der Marshall, karşılaştırmalı statikte, hatta dinamik analizde değil, "iktisadi biyolojide" bulunmaktadır. Marshall "iktisadi biyoloji" ile açık ki ekonomik sistemin tarihsel zaman içerisinde evrimleşen bir organizma olarak incelenmesini kastetmektedir. Bu, Amerikan Kurumsalcılığının metodolojik programına çok benzer bir tınıya sahiptir. Buna rağmen Marshall'ın yaşamı boyunca devam eden çabaları, kitabında tekrar tekrar reddettiği kuramın öğretilmesine, açıklanmasına ve inceltilmesine adanmıştır.

Marshall'ın kısmi denge analizine yönelik "şizofrenik" tavrı pek çok yorumcunun kafasını karıştırmıştır. Buna karşın bu tavırda gizemli bir yan bulunmaz: Bu modern iktisatçının tipik tavrıdır. Neoklasiklerin uzun dönem durağan durum dengesinde fiyatların belirlenmesi konusunda iktisada yaptıkları katkının değeri nadiren yadsınmıştır. Ancak bu tür analizin sınırlı kapsamı ve pratik sorunlardan alabildiğine kopuk olduğu, bu analizi geliştirmeye çalışanlar tarafından bile artık daha iyi anlaşılmış bulunmaktadır. Marshall'ın büyüklüğü bu çeşit bir perspektife, çağdaşlarının büyük kısmı "ulusların zenginliğinin nedenleri üzerine" asırlık incelemeyi çoktan bütünüyle unutmuşken sahip olabilmesinde yatmaktadır.

Ancak bu, Marshall'ın statik mikroiktisadı klasik iktisadi kalkınma kuramının kırıntılarıyla özgün bir şekilde bütünleştirmiş olmasının daha sonra gelen yazarlar açısından kısmi denge analizinin gerçek önemini kavramalarını zorlaştırmış olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz. Olumlu açıdan bakarsak piyasa dönemi ile kısa ve uzun dönem arasındaki Marshallcı ayrım, önceki bütün değer kuramlarının içerisinde yer bulduğu genel bir çerçeve sunmuştur. Marshall'ın sürekli olarak arz ve talebin "iki ucunu" vurgulaması, nispi fiyatların belirlenmesinde üretim teknikleri ve tüketici tercihlerinin etkinliği kadar etkili başka hiçbir şey olmadığının anlaşılmasına neden olmuştur. Verimler Yasası'na ilişkin analizi, Smith, Ricardo ve Marx'ın kuramlarına düzen ve anlam kazandırmıştır. Ancak azalan maliyetlerle tam rekabet dengesini dışsal ekonomiler, tekelci rekabet ve temsili firma üzerinden uzlaştırması, bütün yararına karşın, bir kuşak boyunca iktisatçıların açıklığa kavuşturmak üzere ter döktükleri yanlış sorunlara neden olmuştur. Marshall'ın iktisadın ilkelerine ilişkin bir çalışmada parasal güçleri bütünüyle ihmal etmesi de, her ne kadar bu eksiklik konusunda okurlarını sürekli uyarsa da, iktisatçıların para kuramının bilimin ücra bir kıyısına ait olduğuna ikna olmalarında önemli bir rol oynamıştır.

Her şeye rağmen bir insanın katkısı eski sorunlara getirdiği çözümler ve gelecek kuşakların yanıtlaması gereken yeni sorunlar ortaya atması ile

yargılanacak olursa, Marshall'ın *İlkeler*'i iktisat tarihinin en dayanıklı ve geçerli kitaplarından bir tanesi olarak kabul edilmelidir: Bu kitap halen her yıl yüzlerce satılan ve modern okurun halen çok yararlanarak okuyabildiği, on dokuzuncu yüzyılda yazılmış yegâne iktisat kuramı incelemesidir.

İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR

Alfred Marshall. Critical Assessments, der. C. J. Wood (1982) Marshall üzerine dört ciltte, 123 makaleyi yeniden yayımlamıştır. Bu makalelerden bir düzine kadarı Marshall'ın neyle ilgili olduğu konusunda klasik açıklamalar arasına girmiştir: (1) J. M. Keynes, "Alfred Marshall, 1842-1924", *EJ*, 1924; (2) J. Viner, "Marshall's Economics in Relation to the Man and to his Times", *AER*, 1941; (3) R. Coase, "Marshall on Method", *JLE*, 1975; (4) J. A. Schumpeter, "Alfred Marshall's *Principles*: A Semi-Centennial Approach", *AER*, 1941; (5) G. F. Shove, "The Place of Marshall's *Principles* in the Development of Economic Theory", *EJ,* 1942; (6) C. W. Guillebaud, "The Evolution of Marshall's *Principles of Economics*", *EJ*, 1942; (7) R. Frisch, "Alfred Marshall's Theory of Value", *QJE*, 1950; (8) J. N. Wolfe, "The Representative Firm", *EJ*, 1954; (9) P. Newman, "The Erosion of Marshall's Theory of Value", *QJE*, 1960; (10) N. Georgescu-Rogen, "Revisiting Marshall's Theory of Value", *SEJ,* 1967; (11) D. A. Walker, "Marshall's Theory of Competitive Exchange", *CJE*, 1955; (12) B. J. Loasby, "Whatever Happened to Marshall's Theory of Value?", *SJPE*, 1978 ve (13) H. H. Liebhafsky, "A Curious Case of Neglect: Marshall's *Industry and Trade*", *CJE*, 1955.

Centenary Essays on Alfred Marshall, der. J. K. Whitaker (1990) ve *Alfred Marshall in Retrospect*, der. R. McWilliams Tullberg (1990), J. Whitaker, P. Groenewegen, P. Dean, J. Maloney, R. C. O. Matthews, D. E. Laidler, D. P. O'Brien, D. Collard, C. Bliss ve başkalarının yazdığı 21 makaleyi daha sunmaktadır. Marshall'ın katkılarının tamamının mükemmel bir özeti için D. P. O'Brien, "Alfred Marshall, 1842-1924", *Pioneers in Modern Economics in Britain*, der. D. P. O'Brien ve J. R. Presley (1981)'e ve J. Whitaker, "Alfred Marshall", *NPDE*, III'e bakınız.

Viner'ın "Cost Curves and Supply Curves", *ZN*, 1931'deki ünlü çizelgesi *Readings in Price Theory*, der. G. J. Stigler ve K. Boulding (1953)'te yeniden basılmıştır. Aynı ciltte F. H. Knight'ın "Some Fallacies in the Interpretation of Social Cost", *QJE*, 1924 makalesi de bulunabilir. G. J. Stigler, *Production and Distribution Theory* (1947), 4. bölüm, Marshall'ın içsel ve dışsal ekonomilere yaklaşımını kavramak açısından son derece yararlıdır.

Pioneers in Economics 38, Edward Chamberlin (1992) çalışmamda Tekelci Rekabet Devrimi hakkında bir düzineden fazla makale yeniden yayımlanmıştır. Bunlar arasında D. P. O'Brien, "Research Programmes in Competitive Structure", *JES*, 1983, A. S. Skinner, "E. H. Chamberlin: The Origins and Development of Monopolistic Competition", *JES,* 1983 ve S. Moss, "The History of the Theory of the Firm from Marshall to Robinson and Chamberlin: The Source of Positivism in Economics", *EC*, 1984 özellikle aydınlatıcıdır. J. M. A. Gee, "Marshall's View on 'Short Period' Value Formation", *HOPE*, Yaz 1983 en hafif deyişle sarsıcıdır.

11. BÖLÜM
MARJİNAL VERİMLİLİK VE FAKTÖR FİYATLARI

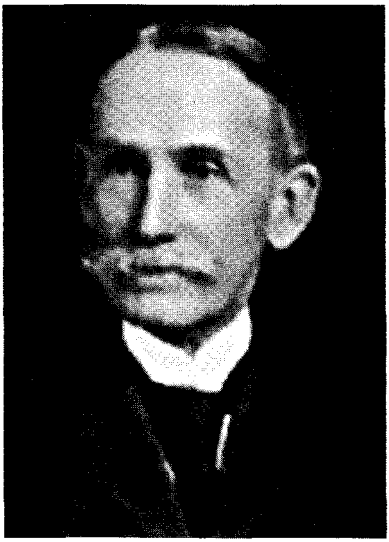
John Bates Clark

ÜRETİM FAKTÖRLERİ TALEBİ

Marshall, *İlkeler*'in ilk baskısında talep eğrisinin altındaki üçgenin bazı açılardan üreticiler tarafından elde edilen Ricardocu rantlara benzediğini vurgulamak amacıyla tüketici artığı yerine "tüketici rantı" kavramını kullanmıştır. Bu düşünce akışını izleyerek değerin marjinal fayda kuramının bir bakıma Ricardocu rant kuramının tüketici talebine basit bir uygulanışı olduğunu söyleyecek kadar ileri gidebiliriz. Ancak 1880'lere gelene kadar iktisatçılar Ricardocu diferansiyel rant kuramının aslında daha genel bir kuramın özel bir uygulanışı olduğunun farkına varmamışlardı. Ricardo, toprağın özgül bir kullanımı olan sabit bir faktör olduğu durumda rantın sadece marj içinde bulunan çiftçiler tarafından elde edildiğini göstermişti. J. B. Clark, Wicksteed ve Wicksell gibi yazarlar ise toprağın alternatif kullanımları olduğunda rantı olmayan marjın hiçbir özgünlüğü bulunmadığını kavramışlardı. Toplam ürünün bütünüyle ücretlere ve ranta bölündüğü, faiz getirisi olmayan bir marjı veya bütün fiyatın faiz ve ranta indirgenebildiği ücret getirisi olmayan bir marjı da aynı şekilde betimlemek mümkündür.

Ancak Ricardo, marjinallik ilkesini sabit faktörün, değişken faktörün ortalama ürünü ile marjinal ürünü arasındaki fark tarafından belirlenen, kalan artığı elde ettiğini göstermek üzere kullanmıştı. Clark, Wicksteed ve Wicksell ise madalyonun öteki yüzüne vurgu yapmışlardı: Herhangi bir değişken faktör marjinal ürününe eşit bir ödül elde etmek zorundadır. Kullanılmakta olan bir üretim faktörünün niceliğini apsis boyunca, diğer faktörlerin nice-

liği sabitken, birim faktör başına talep fiyatı tam olarak marjinal üretkenlik eğrisidir ve marjinal üretkenlik eğrisinin altındaki dikdörtgen de değişken faktörün toplam üründen aldığı payı gösterir (şekil 11.1'e bakınız). Eğer bu doğruysa marjinal üretkenlik eğrisinin altında bulunan, geriye kalan üçgen ya da aynı şekilde ortalama verimlilik eğrisinin altında bulunan, geriye kalan (taralı) dikdörtgen, sabit faktörleri marjinal üretkenlikleri temelinde ödüllendirmek için yeterli olmak durumundadır. Bu tek bir değişken faktör için doğruysa, her biri sırasıyla ele alınan bütün değişken faktörler için de doğru olmak zorundadır. Peki, bu genel olarak doğru mu? Toplam ürün, her faktör marjinal ürününü elde ettiğinde tamamıyla tükenmiş mi olur? Wicksteed *Bölüşüm Yasalarının Eşgüdümü Hakkında* Deneme'sinde (*Essay on the Coordination of the Laws of Distribution,* 1894), üretim fonksiyonu belirli bir türde olduğu takdirde son sorunun yanıtının olumlu olduğunu ileri sürmüştür. Üretim fonksiyonlarının bu türe uyup uymadığı veya piyasa güçlerinin ürünün bütünüyle tüketilmesine yol açmasının beklenip beklenemeyeceği, yüzyılın bitiminde iktisadın en hararetli tartışmalarından bir tanesi olmuştur. Fakat bu tartışmayı incelemeden önce bölüşümün marjinal üretkenlik kuramını kendi başına ele almak durumundayız.

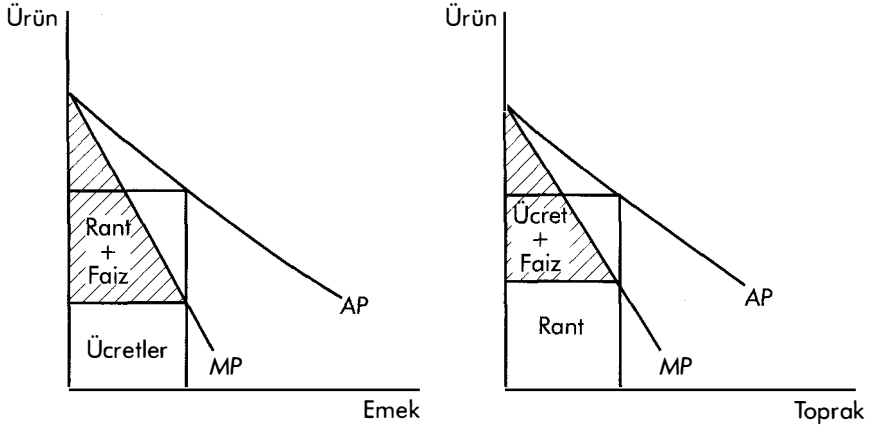

Şekil 11.1

1 Marjinal verimlilik kuramı

Marjinal üretkenlik kuramı denge durumunda bütün üretken karar birimlerinin, diğer karar birimlerinin miktarı sabit tutulurken o karar birimine bir birimin eklenmesi veya ondan bir birim çıkarılmasının toplam ürün üzerindeki etkisiyle ölçülen marjinal ürününe göre ödüllendirileceğini ileri sürmektedir. Örneğin emek söz konusu olduğunda, denge durumunda ücret oranı emeğin marjinal ürününün üzerine çıkamaz: Emeğin her birimi mar-

jinal birim olabileceğine göre, marjinal emek birimini üretime katmak için gereken ödeme oranı, girişimcinin diğer herhangi bir birimi istihdam etmeye devam etmek için ödemeye razı olduğu maksimum miktarı ifade eder. Diğer yandan denge durumunda ücretler emeğin marjinal ürün değerinden daha az da olamaz: İlave emek, gelire maliyetten daha fazlasını eklediği için daha fazla emek kiralamak kârlı olacaktır; o halde işverenler arasındaki rekabet, ücretleri emeğin marjinal ürün değerine kadar yükseltecektir. *Dolayısıyla,* emek marjinal üretkenliğine göre ödüllendirilmiş olacaktır.

Marjinal üretkenlik kuramı çoğunlukla bir bölüşüm kuramı olarak tanımlanmıştır, ancak bu anlatım iki nedenle yanıltıcıdır. Bir *bölüşüm* kuramı bize kişisel gelir dağılımı ya da en olmadı gelirin ücret, kâr ve rant arasındaki bölüşümü hakkında bir şeyler anlatmalıdır. Oysa marjinal üretkenlik kuramı, göreli payların dağılımıyla ilgili bir kuram değil faktörlerin fiyatlarının belirlenmesiyle ilgili bir kuramdır: Cannan'ın uzun zaman önce söylediği gibi, marjinal üretkenlik kuramı bir yalancı-bölüşüm kuramıdır. Ayrıca bu kuram faktör fiyatlarının belirlenmesinin de tam bir kuramı değildir, çünkü faktör piyasalarının arz yönü üzerine hiçbir şey söylemez. Bu nedenle Marshall bir faktörün marjinal ürününün onun ödül oranını "belirlediği" şeklindeki ifadelere karşı çıkmıştır. Kısa dönemde üretken bir karar birimi arzının veri olduğunu varsaymanın meşru olduğu düşünülebilir. Kuşkusuz emek arzı kısa dönemde sabittir; dolayısıyla ücretler etkin bir biçimde emeğin talep fiyatı tarafından belirlenirler. Ancak bir emek birimini tekil bir işçi olarak değil, standart yoğunlukta çalışılan bir saatlik iş olarak tanımlayacak olursak emek arzı eğrisi hiçbir şekilde tam olarak esneklikten yoksun sayılamaz. Bu durumda tek başına marjinal üretkenlik kuramı, emek piyasasındaki saat başına ücreti belirlemeyi başaramaz. Elbette uzun dönemde emek gücünün büyüme hızının ücretler üzerine etki eden bağımsız bir unsur olduğu açıktır. Aslında geçimlik ücret kuramının geçerli olduğu olağandışı durumda uzun dönem emek arzı eğrisi sonsuz esnekliğe sahiptir ve emeğin marjinal ürününün de ücret oranları üzerinde hiçbir etkisi yoktur.

2 Normatif çıkarımlar

Marjinal üretkenlik kuramının Amerikalı kurucusu J. B. Clark, bu kuramın bölüşüm adaleti açısından normatif bir ilke sunduğu görüşündedir: Piyasa güçleri sadece "verimli" olmakla kalmayıp, aynı zamanda "adil" de olan üretken karar birimlerinin bir dizi getiri elde etmesini güvence altına alır. Clark kuramını tam rekabet, tam öngörü ve faktörlerin tam hareketliliğinin hüküm sürdüğü durağan bir durum için geliştirmiş ve tam rekabete dayanan durağan durumun yalnızca gerçek dünyadaki değerlerin sürekli

olarak yakınsadığı uzun dönem denge değerlerini verdiğinin tamamıyla farkında olsa da, formülasyonu derin yanlış anlamaları davet etmiştir. Bunun tam tersini söylemek daha az yanıltıcı olurdu: Marjinal üretkenlik kuramı bize piyasanın verdiği sonuçların hiçbir şekilde "adil" ya da "hakkaniyete uygun" olmadığını gösterir. Eğer bir faktör nispeten kıtsa yüksek bir fiyatı olacaktır ve üretken bir karar birimi için yüksek bir verimlilik fiyatı olmasının kişiler arasındaki adaletle ilgili ahlaki fikirlerimize uygun olduğunu düşünmek için hiçbir neden yoktur. Ayrıca marjinal üretkenlik kuramı aynı zamanda üretken karar birimlerinin elde ettikleri getirilerin insanların eylemlerine bütünüyle duyarlı olduğunu söylemektedir. Kuram, diyelim ki ücretlerin, pazarlık gücünün kullanılması şöyle dursun, işe alınabilecek olanların sayısını azaltarak, işçilerin verimliliğini artırarak, işçilerin kullandıkları sermaye miktarını artırarak vesaire yükseltilebileceğini göstermektedir. Ücretler insanların eylemleri ile artırılabiliyorsa kendiliğinden piyasa güçleri tarafından belirlenen ücretler neden "mümkün olan sonuçların en iyisi" olarak kabul edilsin?

Böhm-Bawerk bir defasında ücretlerin marjinal üretkenlik kuramına yönelik şu itirazı dile getirmişti: Marjinal emek biriminin ürünü ücret oranını belirler ve emek, azalan verimler uyarınca çalışırsa marj içinde bulunan işçi toplam ürüne yaptığı katkıdan daha azını alacaktır; emek bu marj içi artığı elde etmeyi başaramadığı müddetçe marjinal üretkenlik kuramı işçinin "sömürüye" maruz kaldığını söyler. Clark, *Servetin Bölüşümü*'nde (*Distribution of Wealth*, 1899) bu itiraza, kuramın her faktörün türdeş, faktörün her biriminin eşit düzeyde verimli olduğunu varsaydığına işaret ederek yanıt vermektedir; emeğin marjinal üretkenliği, verili bir miktar sermayeye daha fazla emek ilave edildikçe, birim emek başına düşen sermaye azaldığı için düşer. Aynı biçimde daha az sayıda işçinin daha yüksek marjinal üretkenliğe sahip olması yalnızca çalışacakları daha fazla sermayeye sahip olmalarından kaynaklanır; daha az sayıda işçinin daha yüksek üretkenliğe sahip olması aynı şekilde sermayenin daha yüksek üretkenliğine atfedilebilir. Clark, emeğin marjinal üretkenliğine göre belirlenen bir ücret oranının "adil bir ücret" olduğu düşüncesini yerle bir eden bu yanıtın sonuçlarının farkında değildir. Tek başına ele alınan bir faktörün özgül marjinal ürünü diye bir şey yoktur: Üretim faktörleri özü itibarıyla tamamlayıcıdır ve bir faktörün marjinal ürünü diğer faktörlerin marjinal ürünlerinin bir sonucudur.

Ancak marjinal üretkenliğe göre ödeme yapılmasının, çok sınırlı bir anlamda normatif bir yanı vardır. Marjinal üretkenliğe göre yapılan ödeme, "bölüşüm adaletinden" ziyade, Aristotelesçi anlamda bir "değiş tokuş adaleti" ilkesi taşır. Eşmarjinallik ilkesinin doğrudan uygulanışı bize

parasal olmayan durumlar için emek gücünün tamamının, emeğin bütün kullanım biçimlerinin marjinal ürün değerinin eşit olmasını sağlayacak biçimde alternatif işler arasında dağıtılması gerektiğini söylemektedir. Başka bir ifadeyle faktörlerin marjinal üretkenliklerine göre ödüllendirilmesinin normatif işlevi, kaynak tahsisinin etkinliğini saplamaktır. Kuramın emeğin eksiksiz hareketliliğini, alıcı ve satıcıların eksiksiz bilgiye sahip olduğunu, tam rekabeti ve tam istihdamı varsaydığını söyleyerek kurama saldırmak –bu varsayımların gerçekçi olmadıkları aşikâr– meseleyi kavramamak anlamına gelir. Emek hareketli değilse, dolayısıyla aynı emek piyasasında, benzer çalışma koşulları altında bulunan aynı tür emek için ücret eşitsizlikleri varsa toplam ürün maksimize edilmemektedir; çünkü emek marjinal ürüne göre ödüllendirilmemektedir. Her halükarda "sürtünmelerin" ortadan kaldırılması kaynak tahsisini iyileştirecek ve böylece sürece katılan üretim faktörleri arasında bölüştürülecek daha fazla ürün yaratılacaktır.

3 Sömürü

Pigou bir faktörün, toplam ürüne yaptığı marjinal katkıdan daha azını elde ettiği bir durumu "sömürü" olarak nitelemiştir. Pigou'cu anlamda sömürü emek piyasasında "monopsoniden" kaynaklanır ve ortalama ve marjinal faktör maliyetlerinin birbirinden uzaklaşmasıyla, yani marjinal faktör maliyetlerinin, *MFC*, ortalama faktör maliyetlerini, *AFC*, aşmasıyla sonuçlanır. Firma kendi istihdam politikasıyla üzerinde etkide bulunamayacağı veri bir ücret oranıyla karşılaşmak yerine, emek gücünü artırdığında zorunlu olarak ücret oranını yukarı çeker: Böyle bir firma kendi eylemiyle ücret oranını etkilemeyeceği düzeyden fazlasıyla büyük bir işverendir. Mal piyasasında tam rekabet hüküm sürüyorsa şekil 11.2a'da gösterilen durum söz konusudur. Firma, emeğin marjinal ürün değeri, *MVP*'yi elde etmek için emeğin marjinal fiziksel ürününü birim nihai ürünün fiyatıyla çarpar; *MVP* ile MFC'yi birbirine eşitleyerek *0N* kadar emek satın alır ve *AFC*'ye eşit bir ücret oranı öder. *AFC* ile *MFC* arasındaki fark, firma açısından emeğin *MVP*'sinin emeğe yapılan ödeme miktarının üzerinde getirdiği fazlalığı temsil eder: Bu, tamamıyla marj içinde bulunan bir artıktır. Hem mal piyasasında tekelci rekabet hem de faktör piyasalarında monopsoni varsa şekil 11.2b'de gösterilen durumla karşı karşıya bulunuruz. İlave hasıla yalnızca daha düşük bir fiyattan satılabilir; firma, ürünü için aşağıya doğru eğimli bir talep eğrisiyle karşı karşıyadır ve marjinal ürün değeri eğrisi, *MRP* –emeğin marjinal fiziksel ürünü çarpı marjinal gelir– ortalama ürün değeri eğrisinin, *ARP* –emeğin ortalama marjinal fiziksel ürünü çarpı ortalama gelir– altında yer alır.

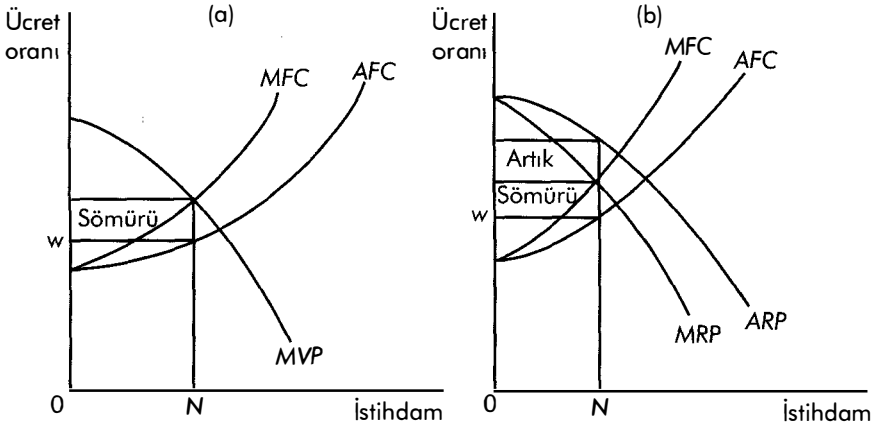

Şekil 11.2

Firma halen istihdamı *MRP* ile *MFC*'yi eşitleyerek belirler, fakat bu durumda marjinal emek birimi de dahil, emeğin her birimi başına ilave bir artık elde eder.

Emeğin marjinal değerinden veya marjinal ürün değerinden daha azını elde ettiği bu durumu "sömürü" ifadesiyle tanımlamak, *MVP*'nin *MRP*'ye eşit olduğu durumda emeğin "adil" bir ödül aldığı şeklindeki talihsiz önermeyi ortaya atmaktadır. Pigou'cu anlamda sömürü Marksist "sömürüden" farklıdır, çünkü o, emek piyasasında aksak rekabetten kaynaklanır; Marksist anlamda sömürü ise *MFC* = *AFC* iken, yani tam rekabetin hüküm sürdüğü emek piyasalarında bile söz konusudur ve sömürü *MVP* eğrisinin altında ve yatay ücret doğrusunun üzerinde bulunan üçgen alanın bütünüyle ifade edilir. Pigou'nun argümanı, üretimde azami verimliliğin, ücret oranıyla emeğin firmaya getirdiği *MVP* ya da *MRP* arasında fark olmasının bağdaşmadığını göstermek üzere tasarlanmıştır. Monopson kârları, faktör piyasalarında tam rekabetten diğer bütün sapmalar gibi, verili kaynaklardan elde edilebilecek hasılayı maksimize etmenin başarılamadığını gösterir.

Yanlış anlaşılmaya izin vermemek açısından marjinal üretkenlik kuramının yalnızca statik refah değerlendirmeleriyle ilgili olduğunu hatırlamamız gerekir. Statik bir bakış açısından optimum verimliliğe ulaşmak için gereken ücret oranı dinamik etkinliğe, diyelim ki emeği ilerde daha nitelikli kılmak üzere çocuklara eğitim verilmesine yetecek bir gelire, ulaşılmasını sağlayamayabilir. Ancak statik etkinlikle dinamik etkinlik arasındaki özgül bir sapmanın bilgisine sahip olmadığımız durumda, marjinal üretkenliğe göre ödeme yapılması, *prima facie*[1] optimum refah koşullarına ulaşılmasına katkıda bulunur (13. bölüm, 8. kısma bakınız).

1 *İlk bakışta* (Ç.n.).

4 Sürekli ikame mümkün mü?

Marjinal üretkenlik kuramı henüz neredeyse başlangıçta faktör girdilerinin genellikle sonsuz değişebilirlikte bir araya getirilemeyeceği itirazıyla karşı karşıya kalmıştır. Walras, genel denge modelinin ilk versiyonlarında, bütün sektörlerde girdi-çıktı katsayıların teknik nedenlerle katı bir biçimde sabit olduğunu varsaymıştır. Bu, ücretlerin belirsiz olduğu anlamına gelmez, çünkü sabit girdi katsayıları sektörler arasında farklılık gösterdiği sürece, ücret oranlarından bir tanesinin emek piyasasını dengeye getirmesi halen geçerliliğini sürdürür. Buna karşın teknik olarak sabit girdi katsayıları varsayımı son derece kısıtlayıcıdır: Bu varsayım faktör bileşimlerinin optimize edilmesi ihtimalini ortadan kaldırmakla kalmaz, optimum işletme büyüklüğünün seçilmesi sorununu da yaratır; herhangi bir fiyat ya da maliyet hesaplamasına gerek bulunmaz ve üretimin verimliliği tamamıyla ayan beyan israftan kaçınmakla ilgili mühendislik gereksinimi tarafından sağlanır. Walras daha sonra, genel dengenin var olduğunu göstermek için sabit girdi katsayıları varsayımının gerekli olmadığını farkına varmıştır. Ancak o ve Pareto, teknik olarak sabit girdi katsayılarına yakınsayan koşulların gerçekten var olduğu konusunda ısrar etmiştir: Bazı üretim katsayıları değişken olsa da diğerleri sabittir ve üretim katsayılarının sabit olduğu durumda marjinal üretkenlik kuramı faktör fiyatlarının nasıl belirlendiği sorusuna tatmin edici bir yanıt vermeyi başaramaz.

5 İsnat kuramı

Sabit girdi katsayıları varsayımı, faktör fiyatlarının belirlenmesinin matematiksel olmayan ilk gösterimlerinden bir tanesi olan Wieser'in *Doğal Değer* (*Natural Value*, 1989) kitabında özetlenen isnat kuramında da karşımıza çıkmaktadır. Bu kuramın özü Menger'in "birinci düzey" tüketim malları ile "üst düzey" ara mallar ayrımında ve bunlardan ikincisine olan talebin ilkinin istekleri tatmin etme gücüne bağlı olmasında yatmaktadır. Her ne kadar Wieser belirli bir malın üretiminde kullanılan faktörlerin birbirlerine oranlarının değişebilme olasılığını görmüş olsa da isnat kuramını faktörlerin her sektörde sabit, ama farklı sektörlerde farklı oranlarla bir araya getirildiği koyutuna dayandırmıştır. Wieser'in izinden giderek, üç faktörün üç farklı sektörde aşağıdaki oranlarla kullanıldığını düşünelim:

$$x + y = 100$$
$$2x + 3z = 290$$
$$4y + 5z = 590$$

Denklemlerin sağ tarafındaki rakamlar, üç nihai ürünün veri birim fiyatıdır: x, y ve z birden beşe kadar çeşitli miktarlarda bir araya getirilen ilgili

faktörlerin bilinmeyen fiyatlarını ifade etmektedir. Nihai ürünün değerinin üretiminde kullanılan faktörlerin değerine eşit olduğu varsayılmaktadır, yani nihai ürün ilgili faktörlere yapılan ödemelerle bütünüyle tüketilmektedir ki bu da, daha sonra göreceğimiz gibi, ölçeğe göre sabit getirinin hüküm sürdüğü anlamına gelmektedir. Doğrusal olarak bağımsız üç bilinmeyenli üç denklemimiz olduğuna göre sistemin x, y ve z için tek bir çözümü vardır: Cramer Kuralı'yla çözecek olursak $x = 40$, $y = 40$ ve $z = 40$ sonucunu elde ederiz. Girdi katsayıları sabit olduğuna göre herhangi bir sektörde kullanılan herhangi bir faktörün marjinal ürününün bir anlamı bulunmaz. Buna karşın her bir faktöre belirli bir fiyat "isnat etmek" ve böylelikle faktörlerin sektörler arasındaki tahsisini belirlemek mümkündür.

Üretim faktörleri arasında mutlak tamamlayıcılık varsayımı, Avusturya Okulu'nun gözde önermelerinden bir tanesi olagelmiştir. "Değişken oranlar yasasının" Marshallcı ve Walrascı iktisadın standart bir özelliği haline gelmesinden uzun zaman sonra bile Avusturyalılar hantal isnat edilebilirlik öğretisine bağlı kalmayı sürdürmüştür. Böhm-Bawerk, *Pozitif Sermaye Kuramı*'nın (*Positive Theory of Capital*) sonraki baskılarında dahi kısmi faktör ikamesini kabul etmenin ötesine geçmemiştir. Süreksizlikler ve bölünemezlikler hakkında ödlekçe bir tereddüde dayanan düşünceleri onu tamamıyla genel bir "değişken oranlar yasasını" kabul etmekten alıkoymuştur. Avusturyalıların isnat kuramı, olgun biçiminde belirli bir farkla birlikte bir marjinal üretkenlik kuramı sayılabilir: Bir faktörün marjinal ürün değeri, o faktördeki *sonlu* bir artışın tüketicinin tatminine yaptığı katkı olarak ele alınmıştır; başka bir deyişle marjinal ürün değeri, faktörün hatalı bir biçimde tanımlanan marjinal fiziksel ürününün, tüketicinin ilave üründen elde ettiği marjinal faydayla çarpımına eşittir. Faktördeki artışı sonlu bir birime dönüştürmenin ima ettiği gerçekçiliğe verilen gereksiz taviz bir yana, bu argüman "toplumsal marjinal fayda" gibi bir şeyin var olduğunu savlamakta ve girişimcilerin, tüketicilerin tatminlerini üretim araçlarına isnat ettiklerini ileri sürmektedir. Faktör fiyatları ile ürün fiyatlarının birlikte ve çift taraflı belirlendiğinin kavranmasıyla bu sarsak formülasyondan sakınılabilir.

6 Doğrusal programlama

Faktör oranlarında tam bir değişkenlik olduğu varsayımına yönelik itiraz, tamamıyla düzgün ve sürekli üretim fonksiyonları fikrine yöneltilen itirazdan başka bir şey değildir. Kısa süre öncesine kadar iktisatta sürekli türevli fonksiyonlarla çalışıldığı görüşüne dayanan yerleşik çıkarlar bu itirazın gerektiği gibi değerlendirilemesine engel olmuştur. Oysa düzgün, sü-

rekli faktör ikamesinin, marjinal analizi, zaman ufkunun üretim sürecinde katılıklara neden olduğu kısa dönemdeki çoğu durum açısından uygunsuz kıldığı aşikârdır. Ancak 1950'lerde süreksiz faktör ikamesini operasyonel bir biçimde ele alan, doğrusal programlama adı verilen bir analiz türü ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım esas olarak Wieser'in isnat kuramının tek bir firmaya uygulanmasından ibarettir. Wieser farkında olmaksızın tipik bir doğrusal programlama problemini, bir dizi doğrusal kısıda tabi doğrusal bir ilişkinin maksimize edilmesi problemini ortaya atmıştır.

Katı teknik üretim katsayılarıyla karşı karşıya bulunan bir firma, her birinin köşesi $0P$ ışını üzerinde bulunan bir seri L-biçimli eşürün eğrisi ile örneklenebilir (şekil 11.3). Bir eşürün eğrisi, iki üretim faktörünün çeşitli bileşkeleriyle üretilen toplam ürünün iki tüketim malından çeşitli bileşkelerinden elde edilen toplam faydanın yerini alması dışında kayıtsızlık eğrisi ile analojiktir. Eşürün eğrileri arasındaki, orijinden başlayan herhangi bir ışın boyunca ölçülen mesafeler, *her iki* faktörün eş oranlı artışına bağlı olarak fiziksel hasıla biçimindeki getiriyi gösterir. Ölçeğe göre getiri sabitse, emek ve sermayenin t oranında artması hasılayı da t oranıyla artırır; dolayısıyla L-biçimli eşürün eğrileri arasındaki mesafeler eşit olur. Benzer şekilde ölçeğe göre artan getiri eşürün eğrileri arasında giderek azalan mesafeyle ve ölçeğe göre azalan getiri de giderek artan mesafeyle gösterilir. Şimdi firmanın teknik anlamda tek bir faktör bileşkesiyle değil, her biri sabit bir girdi katsayısıyla nitelenen, bu türden birden fazla bileşkeyle karşı karşıya olduğunu düşünelim. Bu "faaliyetlerden" her biri ayrı bir girdi vektörüyle betimlenecek ve her faaliyet, ister kesirsel olsun isterse olmasın, hasılanın gereken faktör miktarlarıyla orantılı olduğu herhangi bir düzeyde gerçekleştirilebilecektir; kısacası ölçeğe göre sabit getiri geçerlidir. Ayrıca

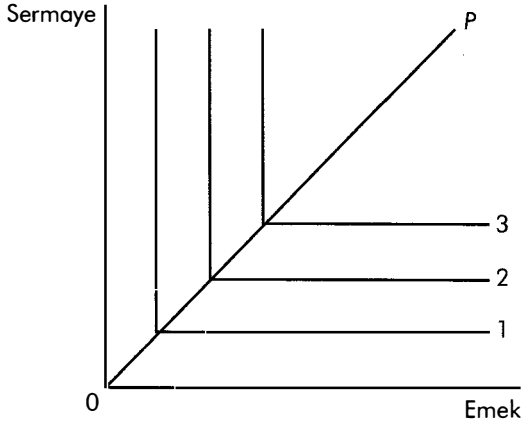

Şekil 11.3

üretim bir ya da daha fazla faaliyetin aynı anda kullanılması ve sonuçların üst üste toplanmasıyla da ilerleyebilir. Örneğin nihai ürün, her biri katı bir biçimde belirlenmiş makine başına emek oranına sahip olan dört ayrı makine tarafından üretilebilir; firma bunlar arasında bir seçim yapabilir veya bunları bir bileşke içinde kullanmayı seçebilir. Bu toplanabilir faaliyetler düşüncesi, üretimin doğrusal programlama analizinin temelidir. Firma artık Wieser'in ekonominin bütünü için ortaya koyduğu sorunla, yani toplam ürünü bir dizi doğrusal kısıt altında maksimize etme sorunuyla karşı karşıyadır.

1 birim hasılanın A_1, B_1, C_1 ve D_1 ile gösterilen girdilerin bileşimiyle (şekil 11.4), 2 birim hasılanın A_2, B_2, C_2 ve D_2 ile vs. elde edildiğini düşünelim. Ölçeğe göre sabit getiri gereği A_1 ve A_2, $A_1A_2 = A_2A_3 = A_3A_4$ olacak şekilde $0A$ vektörü üzerinde yer alır ve bu diğer faaliyetler için de geçerlidir. Bu dört faaliyet, tek başlarına seçilebilmelerini olanaklı kılacak şekilde gerçekten bağımsızsa, köşeler daima "konveks" (dış bükey) bir koni oluşturur. Koni içerisindeki bütün noktalar olası girdi bileşimlerinden biridir. Dolayısıyla C_2'de olası faaliyetlerden bir tanesidir. Ancak C_2 ile elde edilen hasıla B_2 ve D_2'nin bir araya getirilmesiyle birim hasıla başına daha az girdiyle (bu, B_2 ve C_2'yi birleştiren düz çizgiyle gösterilmiştir); hatta C_2 faaliyetiyle birim hasıla başına daha da az girdiyle üretilebilir. Kısacası koninin kenarları birim hasıla başına etkinlik sınırını belirler. Şekil 11.4'te yalnızca komşu faaliyetlerin etkin bileşimlere dahil olabildiği açıkça görülmektedir ve buradan da optimal bir üretim programında bulunan faaliyetlerin sayısının hiçbir zaman var olan üretim faktörlerinin sayısını aşmayacağı (iki faktör, iki faaliyet; n faktör, n faaliyet) sonucu çıkmaktadır.

"Faaliyet analizinin" esası, firmanın faktör fiyatlarının yanı sıra fiziksel kısıtlarla da karşı karşıya olmasına dayanmaktadır. Firmanın elinde yalnızca $0N$ birim emek ve $0K$ birim sermaye olduğunu varsayalım. Emek ve sermaye arasında belirtilen fiyat doğrusunda, PW, hem A faaliyeti hem de B ya da bu ikisinin bir bileşimi optimal olacaktır. Ancak B faaliyeti, $0N$'den daha fazla emek gerektirdiği için yapılabilir değildir. Var olan sınırlı miktarda faktörle firmanın yapabileceği en iyi iş A faaliyetiyle 2 birim hasıla üretmek ve RK birim sermayenin atıl durumda kalmasına izin vermektir. Sermayenin fiyatının pozitif olmasına karşın firma açısından marjinal üretkenliği sıfırdır. Dolayısıyla bu durumda maksimum eşgelir konturu, köşesi A_2'de bulunan L-biçimli konturdur; daha genel olarak söylersek, maksimum eşgelir konturu maksimum etkinlik sınırıyla çakışır (bu, şekil 11.4'te taralı çizgiyle gösterilmiştir). Benzer şekilde firmanın sahip olduğu emek ve sermaye miktarı $0N'$ ve $0K$ olduğunda, bütün sınırlı faktör stokları her

iki faaliyetin A' vektörünün eğimi tarafından belirlenen oranda birlikte kullanılmasıyla istihdam edilebilir: Bu durumda eşgelir konturu orijinden A'_1 köşesine doğru kayar.

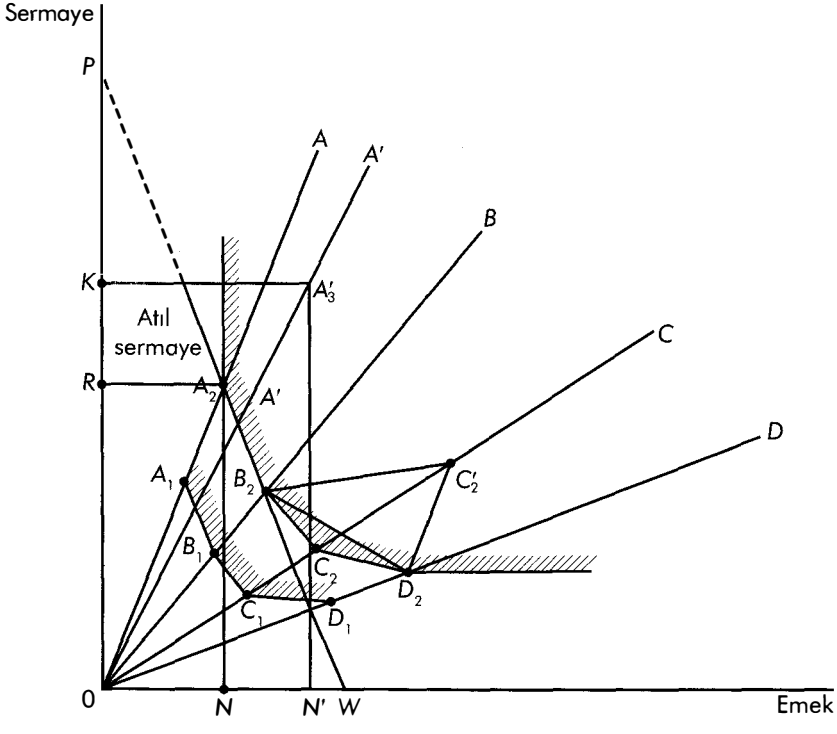

Şekil 11.4

Şekil 11.4'ten faktör fiyatı doğrusu eşgelir konturuna teğet olduğunda faktör oranlarının bu aralık içinde belirsiz olduğunu görmek kolaydır. Ayrıca nispi faktör fiyatları firmanın B_2 faaliyeti gibi bir köşe noktasında çalışmasına neden olursa faktör fiyatlarındaki görece büyük değişiklikler, optimal faktör oranlarını etkilemeyebilir; B_2 'deki açı daraldıkça optimal faktör oranlarını etkilemeden bırakacak nispi faktör fiyatları değişimi o kadar büyük olur. Bu durumda faktör ikamesi süreksizdir; yalnızca faktör fiyat doğrusu dışbükey koninin "köşeleri" etrafında döndüğü sürece gerçekleşir Eski faaliyetlerin bileşimlerini etkisiz kılan yeni faaliyetler gündeme geldikçe faktör ikamesindeki süreksizlik aralığının azaldığını söylemeye gerek bile yok; limitte, neoklasik iktisadın sürekli, dışbükey eşürün eğrilerine yaklaşırız.

Bu kısa özet, doğrusal ve doğrusal olmayan programlama teknikleriyle ele alınabilecek problemler topluluğuna hakkını vermeye başlamış sayıl-

maz. Ancak vurgulanması gereken bir husus, programlamanın, geleneksel üretim kuramında esas itibarıyla mühendislere bırakılmış olan bir hesaplama tekniği olmasıdır. Geleneksel olarak, teknik bilgi düzeyinin mevcut durumunda *verili* girdi miktarının bütün olası bileşkelerinde elde edilebilecek maksimum hasılayı veren fonksiyon olarak tanımlanan bir üretim fonksiyonu tanımlamakla işe başlarız; üretim fonksiyonu, mühendislerin teknik olarak etkin olmayan faktör bileşimlerini hali hazırda eledikleri varsayımı altında mevcut girdilerin olası bütün bileşimlerinden arzu edilen hasılayı üretmenin teknik olarak etkin bir biçimde üretilmesinin yollarını tanımlar. Bu, standart üretim fonksiyonunun, programlama problemi çözülmeden önce belirlenemeyeceği anlamına gelir. Bu programlama problemi ise, hasıla türdeş olduğu sürece tamamıyla teknik bir problemdir. Ancak birden fazla ürün üreten firmalar hesaba katıldığı anda üretim fonksiyonu, teknik bir fonksiyon olarak bile yazılamaz, çünkü bir tür hasıla üretmek için gereken teknik olarak optimum girdi bileşimleri artık başka tür bir hasılanın üretilmesi için aynı girdilerin teknik olarak optimum bileşimlerinin bulunmasıyla rekabet halindedir. Üretim fonksiyonunun kullanılması yalnızca bazı tahsis problemlerinin iktisatçı daha işe başlamadan çözüldüğünü varsaymakla kalmaz, faktörlerin optimum iktisadi bileşimlerinin, özellikle de firma kapasite kısıtlarıyla karşı karşıya olduğunda ve birden fazla ürün ürettiğinde, hesaplanmasına dair aslında herhangi bir yöntem de önermez. Diğer yandan programlama yaklaşımı, en azından ilkesel olarak, geleneksel üretim kuramının yanıt vermek üzere tasarlandığı bütün tahsis sorunlarına yanıt verebilir – daha sonra da başka bazı sorulara...

Üretim kuramının gelişiminde, özel ile genel arasındaki mantık sırasının tersine çevrilmiş olması merak uyandıran bir konu. Üretim sorunları üzerine çalışan ilk yazarlar girdi katsayılarının sabit olduğunu varsaymış ve aslında özel bir durumu tipik durum olarak seçmişlerdir. Bu yaklaşımı faktör ikamesinin genel olarak sürekli olduğunun varsayılabileceği görüşü izlemiştir. Daha yakın dönemdeyse marjinal analizin optimalleştirme yaklaşımının yalnızca faktör oranlarının kısa dönemde aslında pek de değişken olmadıklarının kabul edilmesiyle uygulanabileceğinin farkına varılmıştır. Genel durum denilen şey –dışbükey eşürün eğrileri, düzgün ve sürekli ikame– çok fazla sayıda tahsis sorununu halının altına süpürmekte ve ara durumun –darboğazların varlığında faktör ikamesinde süreksizlikler– firmanın maksimizasyon sorunlarının şaşırtıcı düzeyde daha fazla bölümünü analiz etme gücüne sahip bir araç olduğu görülmektedir.

Artık Wieser'in faktör fiyatlarının ürün fiyatları tarafından isnat edildiğini söyleyen kuramına dönebiliriz. Şekil 11.4'te gösterilen üretimin gra-

fiksel analizi, şu tipik biçimiyle cebirsel bir programlama problemi olarak da yazılabilir:

$$\text{Maks. gelir} = aA + bB + cC + dD$$

doğrusal kısıtlara bağlı;

$$eA + fB + gC + hD \leq 0K \text{ sermaye}$$

$$iA + jB + kC + lD \leq 0N \text{ emek}$$

ve

$$A \geq 0,\ B \geq 0,\ C \geq 0,\ D \geq 0.$$

A, B, C ve *D* daha önce tanımlandığı gibi birim faaliyet düzeyleridir: *a, b, c* ve *d,* hasılanın piyasa fiyatı tarafından belirlenen, bilinen gelir katsayıları ve *e, f, g, ..., l* ise üretim verilerinden çıkartılan sabit fiziksel girdi katsayılarıdır. Problem iki girdi kısıdına tabi olan firmanın kârını maksimize eden hasıla düzeyini bulmaktır. Grafiksel olarak gerçekleştirilebilir girdi bölgesiyle en az bir ortak noktası olan en üstteki eşgelir doğrusunu bulmuştuk ve bu işlemin sonucunda ulaşılan optimal faaliyet kümesi aslında yukarıda belirtilen matematiksel problemin çözümüydü. Bu doğrusal programlama maksimizasyon problemiyle birlikte, onun ikincili (duali) olan bir minimizasyon problemi de yazılabilir.

$$\text{Min. maliyetler} = p_K 0K + p_N 0N$$

kısıtlara bağlı;

$$\begin{aligned} p_K e + p_N i &\geq a \\ p_K f + p_N j &\geq b \\ p_K g + p_N k &\geq c \\ p_K l_t + p_N l &\geq d \end{aligned}$$

ve

$$p_K \geq 0,\ p_N \geq 0.$$

p_K ve p_N sermaye ve emeğin bilinmeyen birim fiyatlarıdır. "Birincil" problemdeki gelir katsayılarının yerini "ikincil" problemde girdi katsayıları almaktadır; eşitsizlik işaretleri tersine dönmektedir; "birincil" problemdeki katsayı satırları "ikincil" problemde sütunlara dönüşmektedir ve "ikincil" problemde iki yeni değişken, p_K ve p_N, ortaya çıkmaktadır. Şimdi bu iki değişkene, p_K ve p_N, zahiri muhasebe fiyatları ya da "gölge fiyatlar" isnat ettiğimizi düşünelim; bu fiyatlar öyle olsun ki bütün girdilerin birim başına maliyeti gölge fiyatına eşit olduğunda birim-faaliyet düze-

yinde net kâr sıfıra eşit olsun. Bu durumda ikincil doğrusal programlama problemi, firmanın girdi stoklarının en küçük değerinin bir birim hasıladan elde edilen kârın tamamını açıklayacak şekilde hesaplanması problemidir.

Şu işe bakın ki bu ikincil problemin çözümü birincil problemin çözümüyle tamıtamına aynı sonucu vermektedir! Kâr maksimizasyonuna ilişkin birincil sonucu çözüdüğümüzde maliyet minimizasyonuyla ilgili olan ve çözümü esnasında zorunlu olarak fiyatları üretim faktörlerine "isnat ettiğimiz" ikincil problemi de çözmüş oluruz. Argüman tek bir firmayla sınırlı tutulmuş olsa da çok sayıda firma için de aynen geçerlidir: Üretim faktörleri farklı firmalarda ya da sektörlerde farklı oranlarla bir araya getirildiği sürece, faktörlerin her bir firma ya da sektörde sabit oranlarla bir araya getirilmeleri olgusu güçlü bir bilgisayarı faktörlere belirli değerler atfetmekten alıkoymaz. Ancak rekabetin kendisi böylesine güçlü bir bilgisayardır: Rekabet bütün normal üstü kârları ortadan kaldırarak firmaları, ortalama üretim maliyetlerini minimize etmek üzere girdilere bu türden muhasebe değerleri atfetmeye zorlar.

7 Hobson'un itirazı

Modern iktisada uzanan bu ara sözden sonra marjinal üretkenlik kuramının tarihine geri dönelim. Ücretlerin marjinal üretkenlik kuramı, emek değişken durumdayken, sermayenin sabit olduğunu varsayar. Ancak emeğin *niceliği* artarken sermayenin de *niteliği* hemen hemen her zaman değişim gösterir; daha fazla işçi yalnızca daha fazla makineye ihtiyaç duymaz, farklı makinelere de ihtiyaç duyar. Emeğin niceliğindeki değişime sermayenin örgütlenişindeki değişimin eşlik etmesi gerekiyorsa hasıladaki değişiklikler nasıl olup da sadece emeğe atfedilebilir? Emeğin ayrıştırılabilir ve özgün bir marjinal ürünü mü var?

Bu eleştiri en kuvvetli şekilde John Hobson'un *Endüstriyel Sistem*'inde (*The Industrial System,* 1909) dile getirilmiş ve ondan beri de iktisat kuramıyla ilgili kalem oynatan pek çok yetenekli amatör tarafından tekrar edilmiştir. Marshall *İlkeler*'in uzun ama doyurucu olmayan bir dipnotunda Hobson'a bir diferansiyel hesaplama dersiyle cevap vermiştir. Bir faktörün marjinal ürünü sonlu bir hasıla miktarı değildir; o, söz konusu değişken karar birimine göre toplam ürünün değişim hızıdır ve birimler de diferansiyel hesaplamanın sonsuz küçük değerleridir. Üretim fonksiyonunu $X = f(K, N)$ ile gösterirsek, emeğin miktarındaki artış emeğin marjinal üretkenliğinin düşmesine neden olur, yani;

$$\frac{\delta X}{\delta N} > 0 \text{ ve } \frac{\delta^2 X}{\delta N^2} < 0,$$

ve emek miktarındaki artış genellikle diğer faktörün marjinal üretkenliğini artırır, yani;

$$\frac{\delta^2 X}{\delta K \delta N} > 0.$$

Ancak değişken faktörün miktarı artırıldığında sabit faktörün üretkenliğinde gerçekleşen, çapraz kısmi türevin sıfıra eşit olmayan değeriyle gösterilen, bu küçük değişim "küçük olanın ikinci derecesinin" daha üst dereceden bir türevini içerir, dolayısıyla da ihmal edilebilir. Bu özellikle böyledir, çünkü mukayeseli statik analiz marjinal değişikliklerin daha önceden kurulmuş olan bir optimum –bu örnekte faktörlerin optimal bir bileşkesi– etrafında gerçekleştiğini varsayar.

Bu yanıta rağmen aslında Marshall, bir üretim faktörünün marjinal *net* ürünü kavramını ortaya atarak Hobson'a taviz vermiştir (10. bölüm, 24. kısma bakınız). Marshall, marjinal çobanla ilgili ünlü örneğinde işverenin emek ve sermaye için bileşik bir talebi olduğunu göstermiştir. Kısa dönemde ikame edilebilirliğin sınırlı olması nedeniyle, birlikte ilave edilen sermaye ve emeğin marjinal ürününün beraber ölçülmesini ve marjinal net ürününün bulunması için bundan diğer faktörün maliyetinin çıkartılmasını önermiştir. Aslında bu düşünce sadece *katı* bir bileşke –sabit girdi katsayıları örneği– söz konusuysa geçerlidir; üstelik bu durumda bile gayrimeşrudur, çünkü maliyeti çıkartılan faktörün sektörün tamamındaki maliyetini önceden bildiğimizi varsayarız. İki faktör tamamıyla sabit oranlarda birleştirildiğinde onlara ayrı ayrı üretkenlikler atfedilemeyeceğine göre, ister net ister brüt, marjinal üründen söz etmek yanıltıcı olacaktır. Ya faktörler arasında ikame mümkündür ve faktörlerin marjinal ürünü tanımlanabilir ya da faktörler arasında ikame devre dışı bırakılır ve marjinal ürün kavramı bütün anlamını yitirir. Hobson'un söyleyebileceği bir şey, modern sanayide üretimin ekipler halinde yapıldığı gerçeği ortadayken tek bir işçinin marjinal ürününün bile belirlenmesinin gerçekten imkansız olduğudur. En iyi ihtimalle bu ekibin tamamının ürününü, dolayısıyla ekibin her üyesinin ortalama ürününü belirleyebiliriz, ama kesinlikle her bir işçinin marjinal ürününü belirleyemeyiz. Bu, ücretlerin marjinal üretkenlik kuramına yöneltilmiş, emeğin niceliğindeki değişin sonucunda sermayenin niteliğinin de değişmesi eleştirisinden daha ciddi bir eleştiridir.

8 Yüksek ücret ekonomisi kuramı

Marjinal üretkenlik kuramının ilk dönemlerinde en büyük eleştirileri sendika liderleri ve onların sözcüleri yöneltmişti. Sidney ve Beatrice Webb'in yazdığı *Endüstriyel Demokrasi* (*Industrial Democracy*, 1897)

gibi kitaplar ücretlerin belirlenmesinde adetlerin etkisine değiniyor ve sendikaların, belirli bir sektördeki ücretlerin emeğin marjinal ürünün üzerinde artmasını başka bir sektördeki işçilerin ücretlerinin bu düzeyin altına düşmesine izin vermeksizin sağlamayı başaramadıklarını vurguluyordu. Webb'ler sendikanın eylemleriyle korunan yapay bir ücret oranının işgücünün etkinliği üzerinde etkide bulunarak meşruiyet kazanabileceğini, girişimcilerin fabrika ve teçhizatlarını yeniden düzenleyerek denge durumundaki ücret oranını değiştirmelerini teşvik edeceğini ileri sürüyorlardı. Bu argüman o zamandan beri "yüksek ücret ekonomisi kuramı" olarak bilinmektedir ve günümüze değin sendikaların inancında önemli bir unsur olmayı sürdürmüştür.

Argümanı ayrıntılarıyla tartışmanın yeri burası değil. Fazla iddialı olduğuna şüphe yok. Ancak yine de önermenin temel unsurlarına ayrıştırılarak incelenmesi açıklayıcı olacaktır. Marjinal üretkenlik kuramı, sektörün emek arzı veri kabul edildiğinde sektörel düzeyde bir ücret kuramı sunar; firma açısındansa o, ücret oranının veri olduğu bir istihdam kuramıdır. Yüksek ücret ekonomisi kuramı, ücretlerdeki yapay bir artışın etkinliği artıracağını ve hasılanın artmasını sağlayacağını iddia eder; bu durumda emek talebindeki artış ücretlerdeki artışı açıklayacaktır. Marjinal üretkenlik kuramı $w = f(MP_N)$ olduğunu söylerken yüksek ücret kuramı tam tersine $MP_N = f(w)$ olduğunu söylemektedir. Bunlar hem ilk fonksiyonun hem de onun tersinin geçerli olabileceği iki olası durumdur. Bunlardan bir tanesi ücretlerin fiziksel yaşamın devam ettirilmesi için gereken geçimlik düzeyde olduğu geri kalmış bir ekonominin durumunu, dolayısıyla ücret artışının beslenme eksikliklerini gidererek işçinin standart çaba düzeyini artırabileceği durumu ifade eder. Geleneksel marjinal üretkenlik kuramı bu durumu ele alamaz: İşçilerin etkinliği ücretlerle birlikte değişmeye başladığı anda emek arzı eğrisi emek talebi eğrisiyle birlikte değişir ve arz-talep analizi çöker. Diğer olasılıksa, fonksiyonlardan bir tanesinin statik analizle alakalı olduğu, fonksiyonun tersininse dinamik değişimlerle ilişkili olduğu, yani $w = f(MP_N)$ ve $MP_N = \dot{w}$ ($\dot{w}$, w'nin zamana göre türevini ifade etmektedir) olan, gelişmiş bir ekonominin durumudur. Bu ikinci durumda mantıksız olan hiçbir şey yoktur kuşkusuz, ancak ücretlerin marjinal üretkenlik kuramının bu durumla ilgili söyleyeceği pek az şey vardır. Webb'lerin her zaman kabul edildiği gibi haklı oldukları bir yan var, ancak bunun ne olduğu onlar açısından bile pek açık değildir. Ücret değişimlerinin dinamik etkilerinin kavranması ise geleneksel marjinal üretkenlik kuramının, doğru bir şekilde anlaşıldığında, sendikal eylem konusunda düz bir sonuç vermediğini anımsamamıza yardımcı olur.

9 Marjinal üretkenlik kuramının mevcut durumu

İktisat 1890'larda yüzünü tekrar faktör fiyatlarının belirlenmesine dair klasik problemlere çevirdiğinde, yeni marjinal üretkenlik kuramının Smith, Ricardo ve Mill'in ortaya attığı sorulardan çok daha kısıtlı sorularla uğraştığının farkına varılması biraz zaman aldı. Klasik bölüşüm kuramının merkezinde duran toprak, emek ve sermayenin göreli payları marjinal üretkenlik kuramında ortadan kayboldu: Yeni kuramın odağında duran mikroiktisat, milli gelirin Smithyen anlamda üç parçaya bölünmesine dair sonuçların yolunu kapattı. Ücret fonu kuramının gerilemesiyle sadece bu kuram değil, onunla ilişkili olan bölüşüme dair makroiktisadi sorunlar da bir kenara bırakıldı. Buna karşın iktisatçıların marjinal üretkenlik kuramının sınırlı içeriğini kavramaları hayli uzun bir zaman aldı. 1920'lere kadar iktisatçılar arasında ücret ve istihdam düzeyi gibi konuların, ekonominin tamamı sanki dev bir firmaymış gibi ele alınarak bir bütün olarak tartışılması nadir rastlanan bir durum değildi. Toplulaştırılmış talep ve arzın birbirine bağımlılığı ise kuramı bu tür sorunlara uygulanamaz kılmaktaydı. Aslında marjinal üretkenlik analizinin, ekonominin bütününde gelir düzeyinin veri olduğu varsayımına dayanmak zorunda olduğunu göstermek güç değildir.

Tam rekabet koşulları altında bireysel firma eşmarjinallik ilkesi uyarınca faktör satın alır. Faktörlerin optimum bir bileşimi, bütün faktörler üzerinden hesaplanan, faktör fiyatlarına göre ağırlıklandırılmış marjinal fiziksel ürünlerin eşitlenmesi anlamına gelir:

$$\frac{MP_N}{P_N} = \frac{MP_K}{P_K} = \ldots = \frac{1}{MC}.$$

Ortak oran, tüketici davranışı kuramındaki faydanın marjinal geliriyle benzeşen marjinal maliyetin tersidir. Rekabetçi bir firmanın marjinal maliyetini fiyata eşitleyerek kârını maksimize ettiğini zaten biliyoruz. Kâr maksimizasyonu maliyet minimizasyonu anlamına gelir ve bunlardan ikincisi faktörlere marjinal üretkenliğe göre ödeme yapılmasıyla eş anlamlıdır. Rekabetçi bir firma eşmarjinallik ilkesine uygun davranacak olursa emeğin ağırlıklandırılmış marjinal fiziksel ürünü marjinal maliyetin tersine ya da nihai ürünün fiyatına eşit olana kadar ya da aynı anlama gelmek üzere, emeğin marjinal ürün değeri parasal ücret oranına eşit olana kadar emek satın alacaktır: $MP_N / w = 1/p = 1/MC$ ve $MP_N p = w$.

Firmanın emek talebi eğrisi MP_N eğrisiyle verilir. Bir sektördeki bütün firmaların emek talebi eğrileri yatay olarak toplandığında sektörün emek talebi eğrisine ulaşırız. Ancak basitçe sektörel talep eğrilerini yatay olarak toplamak suretiyle *piyasa* emek talebi eğrisine ulaşamayız. Bunu yapabil-

seydik her sektörün ürün talebi eğrilerinin, dolayısıyla türetilmiş emek talebi eğrilerinin birbirinden bağımsız olduğunu söylemiş olurduk. Oysa her sektörün ürün talebi eğrisi, ekonomi genelinde veri gelir ve fiyat yapıları temelinde çizilir. Ücret düzeylerindeki değişimler zorunlu olarak gelirleri, dolayısıyla da tüketici talebini etkiler. Ve ürün talebi eğrilerinde her değişiklik sektörün emek talebi eğrilerini değiştirir.

Geleneksel marjinal üretkenlik kuramının en önemli hipotezi tüketim talebi eğrilerinin üretim faktörleri için ödenen fiyata göre değişmediği hipotezidir. Ürün talebi eğrileri sabit parasal gelir varsayımına göre çizildiğinden marjinal üretkenlik analizi gelir düzeyini bir veri olarak ele almaya devam eder. Keynes'in ücret kesintilerinin işsizliğe çare olacağı görüşüne itirazının özü budur. Marjinal üretkenlik temelinde fazla emek arzı, ekonominin bir yerlerinde emeğe marjinal ürününden daha fazla ücret ödenmesi anlamına gelir. Öyleyse reel ücretleri azaltmak uygun çare olarak görünür. Oysa ücretler maliyet oldukları kadar gelirdirler de ve reel ücretlerde genel bir azalma nihai mal ve hizmetlere olan toplam talebi azaltır. Dolayısıyla ücretlerin azaltılmasının işsizliği ortadan kaldıracağının garantisi yoktur.

Marjinal üretkenlik kuramının göreli paylara ışık tutmayı başaramaması sadece kuramın miktoiktisada eğilimli olmasından kaynaklanmaz. Faktör fiyatlarındaki, dolayısıyla göreli paylardaki değişiklikler hem verili üretim fonksiyonları üzerindeki hareketlerin sonucu hem de üretim fonksiyonlarının kendilerindeki kaymalardır. Ancak marjinal üretkenlik kuramı geleneksel olarak teknik değişim sorununu iktisadi analizin dışındaki bir konu olarak görmüş ve göz ardı etmiştir. Schumpeter *İktisadi Kalkınma Kuramı* (*Theory of Economic Development*, 1912) başlıklı çalışmasında bu boşluğu doldurmaya çalışmış, iktisadi ilerlemenin kavranması açısından "yenilik" kavramının önemine vurgu yapmıştır. Ancak iktisadi ilerleme marjinal üretkenlik kuramının gündeminde yoktur. Dolayısıyla iktisatçılar yaklaşımlarını büyük ölçüde teknik ilerlemeden soyutlamaya devam etmişlerdir.

Son on yıllarda teknik yeniliklerin göreli paylar üzerindeki etkilerine göre sınıflandırılması konusunda bir ilerleme sağlandığına tanık olduk. Bu bölümde daha sonra bu gelişmeleri Hicks'in *Ücret Kuramı* (*Theory of Wages*, 1932) çalışmasından hareketle inceleyeceğiz. Şimdilik teknik ilerleme gerçekleşirken göreli paylara ne olduğunu kesin bir biçimde açıklayan hiçbir kuram olmadığını belirtmekle yetinelim. Makroiktisadi bölüşüm kuramı artık mesleğin çoğu mensubunun, kuramın kendisi gelecekte geliştirilmeyi beklese de, marjinal üretkenlikle ilgili tartışmaların böyle bir kuram için sağlam bir zemin olduğunu iddia ettiği, bir azınlığınsa marjinal

üretkenlik kavramından tamamen azade olsa da bütünüyle tatminkar bir post-Keynezyen göreli paylar kuramının zaten elimizde olduğunu söylemekle yetindiği bir arafta kalma hali içinde bulunmaktadır. Bu sorulara az sonra değineceğiz.

DOĞRUSAL OLARAK TÜRDEŞ ÜRETİM FONKSİYONLARI

Wicksteed *Bölüşüm Yasalarının Eşgüdümü Hakkında Deneme* (*Essay on the Coordination of the Laws of Distribution,* 1894) başlığını taşıyan harikulade eserinde, bütün faktörler marjinal ürünlerine göre ödüllendirildiklerinde toplam ürünün tamamıyla tüketileceğini başarısız bir biçimde ispat etmeye çalışmıştır. Wicksteed'in eserinin yayımlanmasından kısa bir süre sonra çıkan bir değerlendirmede A. W. Flux, Wicksteed'n görüşünün basit ama zarif bir ispatını sunmuştur.

Üretim fonksiyonu $X = f(x, y, z)$ şeklinde tanımlanırsa ölçeğe göre sabit getiri varsayımından şu sonuca ulaşılır:

$$\frac{dX}{X} = \frac{dx}{x} = \frac{dy}{y} = \frac{dz}{z} = \lambda \text{ gibi bir sabit} \qquad (1)$$

Oranlar teoreminden hareketle eğer,

$$\lambda = \frac{a}{Xb} = \frac{c}{d} = \frac{e}{f} \text{ ise } \lambda = \frac{la + mc - ne}{lb + md + nf} \text{ olur.}$$

Bu eşitlikte $a, \ldots, f$ ve $l, \ldots, n$ birer reel sayıdır.

Bu teoremi (1) numaralı denkleme uygular, oranların her birini X'in uygun birinci kısmi türeviyle çarparsak,

$$\frac{dX}{X} = \frac{\frac{\delta X}{\delta x}dx + \frac{\delta X}{\delta y}dy + \frac{\delta X}{\delta z}dz}{\frac{\delta Y}{\delta x}x + \frac{\delta X}{\delta y}y + \frac{\delta X}{\delta z}z} = \frac{dX}{x\frac{\delta X}{\delta x} + y\frac{\delta X}{\delta y} + z\frac{\delta X}{\delta z}} = \lambda \qquad (2)$$

gibi bir sabit olur.

Bu denklemde dX, X'in toplam türevidir. O halde x, y ve z'nin bütün değerleri için,

$$x\frac{\delta X}{\delta x} + y\frac{\delta X}{\delta y} + z\frac{\delta X}{\delta z} = X \text{ olur.} \qquad (3)$$

Ancak X'in kısmi türevleri, $\delta X / \delta x$, $\delta X / \delta y$ ve $\delta X / \delta z$; x, y ve z'nin sonsuz küçük artışlarının marjinal ürünleridir. Dolayısıyla ölçeğe

göre sabit getiri altında toplam ürün, marjinal üretkenliğe uygun olarak faktör ödemeleri tarafından tüketilir.

Bunu şu şekilde gösterebiliriz: X, $Ax^l y^m z^n$ (A bir sabittir; l, m ve n herhangi bir yasaya uymaz) biçimini alsın. Bu durumda,

$$\frac{\delta X}{\delta x} = lAx^{l-1} y^m z^n$$

$$x\frac{\delta X}{\delta x} = lAx^l y^m z^n = lX .$$

Benzer şekilde,

$$y\frac{\delta X}{\delta y} = mX \text{ ve } z\frac{\delta X}{\delta z} = nX .$$

Dolayısıyla (3) numaralı denklem, x, y ve z'nin bütün değerleri için şu biçimi alır:

$$(l+m+n)X = X$$

Ancak bu $(l+m+n)=1$ olduğu anlamına gelir. X birinci dereceden türdeş bir fonksiyondur, çünkü $Ax^l y^m z^n$ ifadesinin üslerinin toplamı bire eşittir.

10 Ürünün tükenmesi

Ürünün tükenmesi problemini Euler'in türdeş fonksiyonlarla ilgili matematik teoremiyle açık bir şekilde ilişkilendiren Wicksteed değil, Flux olmuştur. Euler Teoremi, $f(x, y, \ldots, z)$ fonksiyonu *m'inci* dereceden türdeş bir fonksiyonsa,

$$x\left(\frac{\delta f}{\delta x}\right) + y\left(\frac{\delta f}{\delta y}\right) + \ldots z\left(\frac{\delta f}{\delta z}\right) = mf$$

eşitliğinin geçerli olduğunu ya da daha genel olarak, $f(x, y, \ldots, z)$ türdeş bir fonksiyonsa yalnızca ama yalnızca bu durumda $f(\lambda x, \lambda y, \ldots, \lambda z) = \lambda^m f$ eşitliğinin bulunacağını söylemektedir (burada λ rastgele bir pozitif sabit ve m de fonksiyonun derecesidir) (5. bölüm, 3. kısma bakınız). Bir fonksiyon bütün terimleri aynı boyuttaysa, yani fonksiyonun ayrı ayrı bütün terimlerindeki değişkenlerin üslerinin toplamı eşitse türdeştir; eğer üslerin toplamları bire eşitse fonksiyon birinci dereceden türdeş olur. Türdeş olmayan fonksiyonlar tipik olarak toplanan değişkenler içerirler; denklemin bir terimindeki değişkenler bir üs artarken diğer terimdeki değişkenlerin üssü başka bir derecede artar –bunun özel bir örneği toplanan sabitleri bu-

lunan fonksiyonlardır. O halde türdeş olmayan bir üretim fonksiyonu bir ya da daha fazla çıktının bazı girdiler kullanılmaksızın üretildiği, hatta bazı çıktıların hiçbir girdi kullanılmaksızın üretildiği anlamına gelecektir ki bu iktisadi olarak anlamsızdır. Ancak türdeş üretim fonksiyonlarının doğrusal olarak türdeş olmalarının, yani birinci dereceden olmalarının (burada fonksiyonun kendisinin doğrusal olması zorunluluğu olmadığına dikkat edin; doğrusal olmayan bir fonksiyon da birinci dereceden türdeş olabilir) bir garantisi yoktur. m'nin değeri özgül bir türdeş üretim fonksiyonundan elde edilen ölçeğe göre getiriyi tayin eder. Bütün girdileri iki katına çıkartırsak $(\lambda = 2)$ hasılayı da iki katına çıkartmış oluyor muyuz? Eğer oluyorsak $m = 1$ 'dir ve hasıla hep birlikte ele alınan faktör girdileri oranlarının doğrusal bir fonksiyonudur. Eğer hasıla iki katından daha fazla artıyorsa $m > 1$ 'dir ve ölçeğe göre artan getiri söz konusudur. Eğer hasıla iki katından az artıyorsa $m < 1$ 'dir ve ölçeğe göre azalan getiri vardır.

Şimdi Flux'un $(l + m + n) = 1$ ise $X = Ax^l y^m z^n$ 'nin doğrusal olarak türdeş bir fonksiyon olduğuna ilişkin argümanını bize daha tanıdık gelen bir notasyon yardımıyla doğrulayalım. Diyelim ki $X = AN^{\alpha} K^{\beta}$ biçimini alsın, yani bir Cobb-Douglas üretim fonksiyonu olsun; burada A terimi, üretim fonksiyonunda kullanılan faktörlerin niceliğinden bağımsız nedenlerle gerçekleşen değişimlerden kaynaklanan kaymaları ifade eden bir parametredir; A genellikle zamanın bir fonksiyonu olarak kabul edilmiş ve başka şeylerin yanı sıra "teknik değişim", "toplam faktör üretkenliği", "artık" ve "cehaletimizin ölçüsü" şeklinde adlandırılmıştır. Bu durumda emeğin *marjinal* fiziksel ürünü,

$$\alpha > 0 \text{ ve } \beta > 0 \text{ ise } \frac{\delta X}{\delta N} = \alpha A N^{\alpha - 1} K^{\beta} > 0$$

ve

$$\alpha < 1 \text{ ise } \frac{(\delta^2 X)}{(\delta N^2)} = \alpha(\alpha - 1) A N^{(\alpha - 2)} K^{\beta} = \alpha(\alpha - 1)\frac{X}{N^2} < 0 \text{ olur.}$$

Emeğin *ortalama* ürünü,

$$\frac{X}{N} = AN^{\alpha - 1} K^{\beta} = \frac{1}{\alpha}\left(\frac{\delta X}{\delta N}\right) \text{ olur.}$$

Bunun anlamı emeğin marjinal üretkenliğinin ortalama üretkenliğiyle orantılı olduğu ve faktör oranının da α olduğudur:

$$\frac{\delta X}{\delta N} = \alpha\left(\frac{X}{N}\right). \tag{4}$$

Benzer şekilde sermayenin marjinal fiziksel ürünü,

$$\alpha > 0 \text{ ve } \beta > 0 \text{ ise } \frac{\delta X}{\delta K} = \beta A N^{\alpha} K^{\beta-1} = \beta\left(\frac{X}{K}\right) > 0 \qquad (5)$$

ve

$$\beta < 1 \text{ ise } \frac{\delta^2 X}{\delta K^2} = \beta(\beta-1)\frac{X}{K^2} < 0 \text{ olur.}$$

Euler Teoremi'nden,

$$N\frac{\delta X}{\delta N} + K\frac{\delta X}{\delta K} = mX. \qquad (6)$$

(4) ve (5)'i (6) numaralı denklemin içine yerleştirdiğimizde,

$$N\alpha\left(\frac{X}{N}\right) + K\beta\left(\frac{X}{K}\right) = \alpha X + \beta K = (\alpha+\beta)X = mX,$$

veya

$$(\alpha+\beta) = m \text{ olur.}$$

Eğer $(\alpha+\beta)=1$ ise x zorunlu olarak birinci dereceden türdeş bir fonksiyon olacaktır.

Ancak bütün bunların marjinal üretkenliğe göre yapılan faktör ödemelerinin, yalnızca ve yalnızca üretim fonksiyonu doğrusal olarak türdeş olduğunda toplam ürünü tamamıyla tüketeceği önermesiyle ne ilişkisi var? Bu önermeyi özgün biçimi her ne olursa olsun bütün doğrusal olarak türdeş fonksiyonlar için kanıtlamak faydalı olacaktır. İlk olarak doğrusal olarak türdeşliğin bulunduğu durumda her bir faktörün marjinal ürünün sadece kullanılan faktörler arasındaki *orana* bağlı olduğunun gösterilmesiyle başlayalım. Eğer $X = f(x, y)$ doğrusal olarak türdeş bir fonksiyonsa, o halde,

$$f(\lambda x, \lambda y) = \lambda^m f(x, y) = \lambda X \text{ olur.}$$

$\lambda = 1/x$ olarak seçersek,

$$f\left(1, \frac{y}{x}\right) = F\left(\frac{y}{x}\right) = \lambda X = \frac{X}{x} \text{ olacaktır.}$$

Buradan şu denkleme ulaşırız:

$$X = xF\left(\frac{y}{x}\right).$$

İki değişkenli $f(\ )$ fonksiyonunun yerine tek değişkenli $F(\ )$ fonksiyonunu koyduk.

x'e göre kısmi türevini aldığımızda x'in marjinal ürününü gösteren ifa-

dede ne x'in ne de y'nin bulunduğunu buluruz:

$$\frac{\delta X}{\delta x} = F\left(\frac{y}{x}\right) + xF'\left(\frac{y}{x}\right)\frac{\delta}{\delta x}\left(\frac{y}{x}\right)$$
$$= F\left(\frac{y}{x}\right) + xF'\left(\frac{y}{x}\right)\left(-\frac{y}{x^2}\right)$$
$$= F\left(\frac{y}{x}\right) - \frac{y}{x}F'\left(\frac{y}{x}\right),$$

bu ifadede,

$$F\left(\frac{y}{x}\right) = \frac{\delta F(y/x)}{\delta(y/x)}\text{'tir.}$$

Dolayısıyla $\delta X / \delta x$, yani x'in marjinal ürünü, her ikisi de y/x oranının fonksiyonu olan iki terim arasındaki farka eşittir. x'in bölüşümden aldığı pay,

$$x\frac{\delta X}{\delta x} = xF\left(\frac{y}{x}\right) - yF'\left(\frac{y}{x}\right).$$

Biliyoruz, böylece $X = xF\left(\frac{y}{x}\right)$. Dolayısıyla;

$$x\frac{\delta X}{\delta x} = X - yF'\left(\frac{y}{x}\right).$$

Diğer taraftan y için;

$$\frac{\delta X}{\delta y} = xF'\left(\frac{y}{x}\right)\frac{\delta}{\delta y}\left(\frac{y}{x}\right) = xF'\left(\frac{y}{x}\right)\left(\frac{1}{x}\right) = xF'\left(\frac{y}{x}\right)$$

ve y'nin bölüşümden aldığı pay,

$$y\frac{\delta X}{\delta y} = yF'\left(\frac{y}{x}\right) \text{ olur.}$$

O halde hem x'e hem de y'ye marjinal ürünleri kadar ödeme yapılmış, bölüşümde alınan iki payın toplamı, toplam ürünü tamamıyla tüketmiş olur:

$$x\frac{\delta X}{\delta x} + y\frac{\delta X}{\delta y} = X.$$

Bu ifadenin tamamı reel terimler içermektedir. Parasal terimlerle ifade etmek istersek, bütün terimleri ürünün fiyatıyla çarpmamız gerekir; ancak tam rekabet olduğu sürece bu sonucu etkilemez:

$$x\left(\frac{\delta X}{\delta x}p\right)+y\left(\frac{\delta X}{\delta y}p\right)=pX.$$

Sözel olarak ifade edersek, üretim fonksiyonu doğrusal olarak türdeşse, x'in, x'in marjinal ürün değeriyle çarpımı artı y'nin, y'nin marjinal ürün değeriyle çarpımı tam olarak hasılanın parasal değerine eşittir. Üretim fonksiyonu doğrusal olarak türdeş, ama rekabet tam değilse ne olur? Tekelci rekabet altında daha fazla çıktı ancak fiyat düşürülerek satılabilir. Dolayısıyla son denklem şu biçimi alır:

$$x\left(p\frac{\delta X}{\delta x}+X\frac{\delta p}{\delta x}\right)+y\left(p\frac{\delta X}{\delta y}+X\frac{\delta p}{\delta y}\right)=pX.$$

Faktörler marjinal *gelir* düzeylerine ödüllendirildiklerinde bütün ürün tüketilmiş olur, ancak bu kez üretim fonksiyonunun birden daha büyük bir dereceden türdeş olması zorunluluğu vardır. Bu sonuç şaşırtıcı değildir; denge koşullarında ölçeğe göre artan getiri ile çalışan tekelci rekabet içinde firmayı temel alan Chamberlin'in teğetlik çözümünün sonuçlarının bir tercümesidir (10. bölüm, 9. kısma bakınız).

11 Doğrusal olarak türedeş üretim fonksiyonlarının formel özellikleri

İktisatçılar doğrusal olarak türdeş üretim fonksiyonlarına uzun zamandır pek düşkündürler. Aslında bu özgül türdeş üretim fonksiyonları o kadar sıklıkla daha en baştan bir varsayım olarak kabul edilmektedir ki öğrenciler artık birden daha yüksek ya da alçak dereceden türdeşliğin iktisadi olarak imkansız olduğuna inanmaya başlamışlardır. Birinci dereceden türdeşliğe genel durum olarak başvurulmasının nedenleri doğrusal olarak türdeş üretim fonksiyonlarının iktisadi anlamını incelemeye devam ettikçe daha açık hale gelecek. Ancak öncelikle bu tür fonksiyonların formel özelliklerini inceleyerek işe başlamalıyız.

Matematiksel akıl yürütmeyi umursamayan okur bu bölümü atlayabilir, ancak böyle yaptığı takdirde neoklasik üretim kuramının özünü atladığı konusunda uyarılması gerekir. Birinci dereceden türdeş üretim fonksiyonları hakkında farkına varılması gereken ilk husus, yukarıda gösterildiği gibi, faktörlerin marjinal ürünlerinin kullanılan faktörlerin mutlak miktarından bağımsız olmasıdır: Kullanılan bütün faktörlerin miktarında orantılı artışlar gerçekleşmesi marjinal ürünü etkilemez. Buradan bütün faktörlerden ilave bir miktar daha kullanıldığında, bu faktör oranlarını değiştirmiyorsa, bileşik marjinal ürünün tek tek eklenen faktörlerin marjinal ürünlerinin

toplamına eşit olacağı sonucu çıkar. Başka bir ifadeyle, üretim fonksiyonu ölçeğe göre sabit getiri kuralına uyduğunda ve birbirini tamamlayan en az iki faktör bulunduğunda, tek başına bir faktörün miktarının artırılması o faktörün marjinal ürününü azaltır, ama diğer faktörlerin marjinal ürünlerini zorunlu olarak artırır. "Tamamlayıcı" ifadesi bir miktar muğlak bir ifade... Kastedilen, iki üretim faktörü arasındaki olası dört ilişkiden ikincisidir. Birim eşürün eğrileri çizdiğimizde şekil 11.5'in sabit girdi katsayılarını gösteren I. durumu devre dışı bırakılmış olur, çünkü burada tek bir faktörün miktarını artırmaktan söz etmekteyiz –bir faktörün marjinal ürününün tanımlanabilir olduğunu varsayıyoruz. Benzer şekilde III. durum da varsayım gereği devre dışı kalır, çünkü en az iki faktöre sahibiz: Eğer faktörler birbirlerinin tam ikamesi ise bu, ekonomik amaçlar açısından aynı faktör oldukları anlamına gelir. Ancak IV. durum tamamıyla mümkündür; özellikle de üç faktörlü bir üretim fonksiyonunda iki faktör arasında (aşağıya bakınız).

Şimdi ölçeğe göre sabit getiri özelliği taşıyan ve faktör ikamesine izin veren üretim fonksiyonlarının daima "birbirlerini tam olarak tamamlayan" mallar oldukları teoremini ifade eden II. durumu ele alalım. İlk olarak, eğer $X = f(K / N)$ doğrusal olarak türdeş bir üretim fonksiyonuysa, MP_N ve MP_K 'nin pozitif olduğu varsayımının *kendiliğinden* her ikisinin de kullanılan emek ve sermaye miktarlarının azalan bir fonksiyonu olmasını sağladığına dikkat etmek gerekir. Euler Teoremi'nden şu eşitliğe sahibiz:

$$X = N\frac{\delta X}{\delta N} + K\frac{\delta X}{\delta K}$$

Denklemin her iki tarafını da K'ye bölüp, terimleri ilgili taraflarda toplayarak şu sonuca ulaşırız:

$$\frac{X}{K} - \frac{\delta X}{\delta K} = \left(\frac{\delta X}{\delta N}\right)\frac{N}{K}.$$

X, K ve N ilgili aralıkta pozitif olduklarınan X/K ve N/K da daima pozitif olacaktır. Varsayım gereği $\delta X / \delta N$ ve $\delta X / \delta K$ daima pozitif olacaktır. Ancak $\delta X / \delta K$ yalnızca $\delta X / \delta K < X / K$ ise, yani sermayenin marjinal ürünü ortalama ürününden küçük olduğunda; başka bir ifadeyle sermayenin marjinal ürünü azalan bir fonksiyon ya da $\delta^2 X / \delta K^2 < 0$ ise pozitif olacaktır. Her iki tarafı da K yerine N'ye bölmüş olsaydık benzer bir argüman emeğin marjinal ürünü için de geçerli olacaktı.

Dahası bir kez daha Eurler Teoremi'ni uygulayarak ve sermayenin marjinal ürününün sadece sermaye miktarının değil kullanılan emek miktarının da bir fonskiyonu olduğunu akılda tutarak şu sonuca ulaşırız:

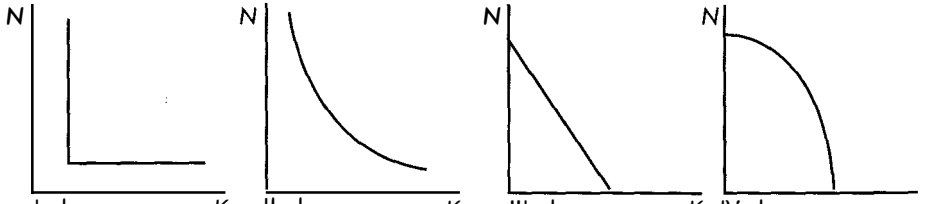

I. durum: Tam tamamlayıcı mallar

II. durum: Kısmen tamamlayıcı ya da kısmen ikame mallar

III. durum: Tam ikame mallar

IV. durum: Negatif ikame mallar

Şekil 11.5

$$\frac{\delta X}{\delta N} = \frac{\delta}{\delta N} X = \frac{\delta}{\delta N}\left(N\frac{\delta X}{\delta N} + K\frac{\delta X}{\delta K}\right) = \frac{\delta X}{\delta N} + N\frac{\delta^2 X}{\delta N^2} + K\frac{\delta^2 X}{\delta N \delta K}.$$

O halde,

$$N\frac{\delta^2 X}{\delta N^2} = -K\frac{\delta^2 X}{\delta N \delta K}$$

veya

$$\frac{\delta^2 X}{\delta N^2} = -\frac{K}{N}\frac{\delta^2 X}{\delta N \delta K} \qquad (7)$$

Sermayenin marjinal ürünü için yapılan benzer bir hesaplamayla da şu sonuca ulaşılır:

$$\frac{\delta^2 X}{\delta K^2} = -\frac{N}{K}\frac{\delta^2 X}{\delta N \delta K} \qquad (8)$$

Doğrusal olarak türdeş bir üretim fonksiyonu için $\delta^2 X / \delta N^2$ veya $\delta^2 X / \delta K^2$, yani ikinci derece kısmi türevler daima sıfırdan küçüktür. (7) ve (8) numaralı ifadelerin sağ taraflarındaki eksi işareti nedeniyle ikinci derece çapraz kısmi türevler, $\delta^2 X / \delta K \delta N$ ve $\delta^2 X / \delta N \delta K$, N ve K pozitif olduğu takdirde pozitif olmak zorundadır. Bu da K ve N arasında tamamlayıcılık olduğu görüşünü ispatlar, çünkü ikinci derece çapraz kısmi türevler sabit tutulan faktörün marjinal üretkenliğinde değişken faktörün miktarıyla birlikte gerçekleşen değişimi ifade eder.

Ancak ölçeğe göre artan veya azalan getiri olduğu anda bütün çapraz türevlerin pozitif olması zorunluluğu ortadan kalkar. Eğer, $\delta^2 X / \delta K \delta S$ yeterince büyükse –burada S ölçeğe göre değişken getiriye neden olan üçüncü bir faktördür– $\delta^2 X / \delta K \delta N$ negatif *olabilir*: Sermayedeki bir artış S'nin ödülünü çok fazla artırdığından emeğin marjinal ürününü azaltır; dolayısıyla sermaye ve emek rakip faktörlerdir (şekil 11.5'teki IV. durum).

Ölçeğe göre sabit getiri özelliği taşıyan bir üretim fonksiyonu boyunca emek ve sermayenin birbirini tamamlaması, birim sermaye başına ödenen bedelin, $\overline{n}$ azaldığını, adam başına ödenen ücretin, $\overline{w}$, arttığını ve bunun tersini ima eder. Ancak buradan iki faktörün göreli paylarına ne olacağını öngörebileceğimiz sonucu çıkmaz. Sermaye bedeli hafifça düşerken ücret oranının hızla artıyor olması tamamıyla mümkündür. Sonuç olarak sermayenin göreli payı, sermaye-emek oranının artmasına rağmen azalır. Bunun, göreli faktör fiyatları değişirken emeğin sermayeyi ne hızda ikame ettiğine bağlı olduğu açıktır. Ölçeğe göre getiri artıyor veya azalıyorsa problem daha da güçleşir, çünkü bu durumlarda sermaye-emek oranındaki bir artışın sermaye bedelinin düşmesine ve ücret oranının artmasına neden olup olmadığından da emin olamayız.

Bir üretim fonksiyonu boyunca sermayenin emeği ya da emeğin sermayeyi ikame etme hızı Hicks'in "ikame esnekliği", ϕ, kavramıyla özetlenmektedir. Bu kavram kullanılan faktörlerin miktarının, bu faktörlerin göreli marjinal ürünlerinde ya da göreli fiyatlarında gerçekleşen belirli bir yüzde değişim sonucunda gerçekleşen yüzde değişimi ifade etmektedir:

$$\phi_{K,N} = \frac{K}{N} d\left(\frac{N}{K}\right) \Big/ \frac{\overline{w}}{\overline{n}} d\left(\frac{\overline{n}}{\overline{w}}\right),$$

Bu ifadede payda, tam rekabet altında faktör fiyatlarının oranıyla aynı anlama gelen, iki faktörün marjinal ürünlerinin oranı ya da marjinal ikame oranını (*MRS*) göstermektedir. Alelade bir birim eşürün eğrisini ele alalım: Eşürün eğrisinin *A* noktasındaki teğetinin eğiminin mutlak değeri $\overline{w}/\overline{n}$ oranı ya da *MRS*'dir; orijinden *A*'ya çizilen ışının eğimi ise bize *K/N*'yi verir (şekil 11.6'ya bakınız). *w/n* oranının arttığını, dolayısıyla daha yüksek bir *K/N* oranını ifade eden *B* noktasına ulaştığımızı varsayalım. İki oran arasındaki ilişki burada nedir? Bu, ϕ hakkında bir sorudur. Özetle ϕ, eşürün eğrisi üzerindeki bir noktaya orijinden çizilen bir ışının eğimindeki göreli değişimin eşürün eğrisinin o noktadaki teğetinin eğiminin mutlak değerindeki göreli değişime oranından başka bir şey değildir.

ϕ ile ilgili basit bir kural onun eşürün eğrisinin bükülme derecesiyle ters orantılı olmasıdır: Eşürün eğrisi düzleştikçe *MRS* küçülür, ϕ ise artar. Şekil 11.6'dan ϕ'yi okumak için, *A* noktasından *B* noktasına doğru ilerlerken *N/K*'de gerçekleşen değişimin $AE/0E - CE/0E = AC/0E$ mutlak değişiminin $AE/0E$ 'nin ilk pozisyonuna, yani *AC/AE*'ye bölümüne eşit olduğunu göz önünde bulundurun. Benzer şekilde $\overline{w}/\overline{n}$ oranı da başlangıçta *FE/AE*'de bulunmaktaydı. $\overline{w}/\overline{n}$ 'deki mutlak değişim *FE/AE – FE/ED = FE/AD*'dir. O halde *w/n*'deki göreli değişim *FE/AD* ile ifade edilen mutlak

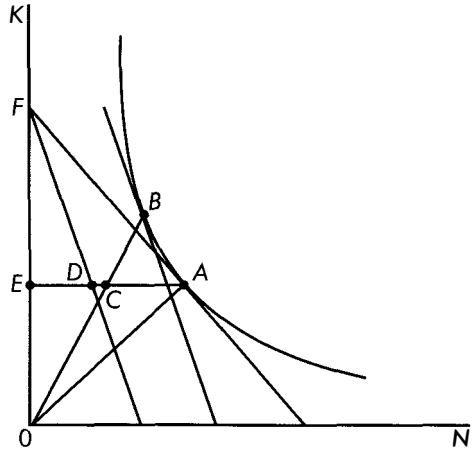

Şekil 11.6

değişim bölü başlangıçtaki pozisyon *FE/AE* olur ki bu da *AE/AD*'ye eşittir. Ancak peşinde olduğumuz $\overline{n} / \overline{w}$'deki göreli değişim, yani bu ifadenin tersi olan *AD/AE*'dir.

Dolayısıyla,

$$\hat{O}_{K,N} = \frac{K}{N} d\left(\frac{N}{K}\right) \Big/ \frac{\overline{w}}{\overline{n}} d\left(\frac{\overline{n}}{\overline{w}}\right) = \frac{AC}{AE} \Big/ \frac{AD}{AE} = \frac{AC}{AD}.$$

Ele alınan eşürün eğrisinin ilgili aralığında $AC < AD$, $\phi < 1$ olması $\overline{n} / \overline{w}$'de yüzde 1 azalmanın *N/K*'da yüzde 1'den daha az azalmaya neden olacağı, dolayısıyla da emeğin göreli payının artacağı anlamına gelmektedir.

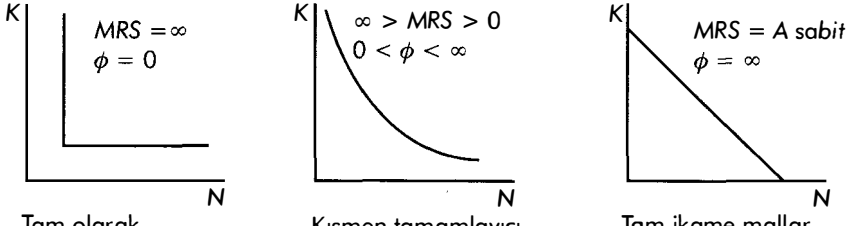

Tam olarak tamamlayıcı mallar

Kısmen tamamlayıcı ya da kısmen ikame mallar

Tam ikame mallar

Şekil 11.7

O halde bir eşürün eğrisi üzerindeki belirli bir aralığın $\phi \lesseqgtr 1$ olduğunu anlamak için aralığın bir ucundan başlayıp, eşürün eğrisinin aralığın diğer ucundaki teğetine çizilen paralel bir doğrunun ilgili *K/N* ışınını ne-

rede kestiğine bakmaktır. Doğru, ışını C gibi bir noktada kesiyorsa $\phi = 1$ olur; bunun anlamı $\overline{n} / \overline{w}$ dar büyük olur; uç durumda, faktörler arasında tam ikame bulunduğunu gösteren bir eşürün doğrusunda, $\phi = \infty$ olacaktır. Artık Marshallcı kısa ve uzun dönemi sadece Marshall'ın yaptığı gibi arz esnekliği üzerinden değil, ϕ'nin teknik olarak belirlenmiş maksimum değerine ulaşma eğilimi üzerinden de ayrıştırabileceğimizi görmek kolaydır. İşletme ve teçhizatın veri kabul edildiği kısa dönemde sermaye ve emek arasında ikame olanağı, makine zamanındaki değişimler ve materyallerin işlenmesi sürecindeki emek yoğunluğunun muhtemel değişimleriyle sınırlıdır. Uzun dönemde ise yeni işletmeler açılabilir ve yeni teçhizat kurulabilir; dolayısıyla ikame esnekliği, firmanın herhangi bir anda önündeki teknik alternatiflerin bütünü tarafından belirlenen olası en büyük değerine doğru yaklaşır. Dolayısıyla uzun dönemde ϕ'nin değeri kısa dönemdeki değerinin üzerindedir.

Şekil 11.7'de bunu bir dizi birim eşürün eğrisi için çizdik.

Artık ϕ ile ilgili dikkat edilmesi gereken bazı hususlara değinelim. ϕ hem kullanılan faktörlerdeki hem de işlemlerin ölçeğindeki değişimlere değil, sadece aynı eşürün eğrisine atıfta bulunur. Üretim fonksiyonu doğrusal olarak türdeş olduğu sürece bu, ϕ-endeksinin değerini ortadan kaldırmaz. Ölçeğe göre sabit getiri altında A'dan D'ye doğru bir hareket, B'den D'ye hareket için $\phi = 0$ olduğundan, A'dan B'ye doğru hareketle aynı ϕ değerini verir (şekil 11.8'e bakınız). Fakat türdeş üretim fonksiyonu doğrusal olarak türdeş olmadığı anda eşürün eğrileri artık orijinden çizilen herhangi bir doğru boyunca aynı eğime sahip olmaları anlamında paralel değildirler; ürtim fonksiyonu birinci dereceden olmazsa firmanın verili faktör fiyatları için optimal faktör bileşimleri, dolayısıyla da ϕ'nin değeri, hasıla düzeyi ile birlikte değişir. Aynı hususu bir başka şekilde de ortaya koyabiliriz. Ölçeğe göre sabit getiri altında MRS sadece kullanılan faktörlerin oranlarındaki değişim tarafından belirlenir ve $\phi_{K,N} = \phi_{N,K}$ olur; sermayenin emekle ikame edilmesinin güçlüğü ile emeğin sermayeyle ikame edilmesinin güçlüğü eşittir. Bu durum ölçeğe göre artan veya azalan getiri altında hiçbir zaman doğru değildir. Ayrıca tekelci rekabet söz konusu olduğunda ve artık faktörlere marjinal ürünlerine göre ödeme yapılmadığında ϕ'nin tanımı çöker. Her bir faktörün ödülü marjinal fiziksel ürünü ile orantılı olduğunda büyük bir zarar ortaya çıkmaz. Ama marjinal maliyetle fiyat arasındaki fark hasılayla değişiyorsa, ki tekelci rekabet altında böyledir, ϕ'nin formülü artık uygulanamaz. Son olarak nötr olmayan teknik değişim, içe doğru kayan eşürün eğrilerinin bir eksen etrafında dönmesi olarak tanımlanırsa –buna birazdan değineceğiz– ϕ'nin yalnızca tam rekabet ve nötr teknik

değişim altında doğrusal olarak türdeş üretim fonksiyonları için geçerli olduğu söylenmelidir.

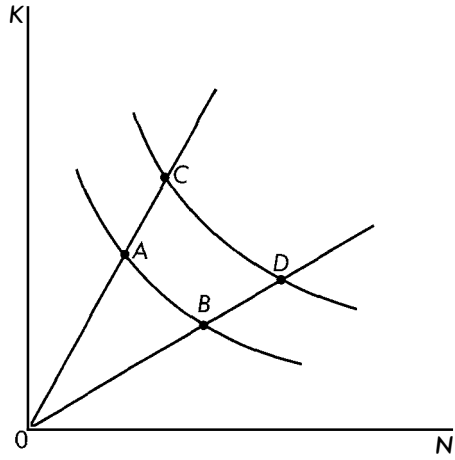

Şekil 11.8

ϕ kavramı üzerinde yeterince durmuş olduk. Bu tartışmanın sonucu, doğrusal olarak türdeş üretim fonksiyonunun $\phi \lessgtr 1$ ile tam olarak uyumlu olmasıdır. Fakat K ve N'nin bütün değerleri ve ölçeğe göre getirinin bütün dereceleri için $\phi = 1$ gibi çekici bir özellik taşıyan bir türdeş üretim fonksiyonları sınıfı da vardır. Bu sınıfın özgül bir örneği Wicksell tarafından keşfedilmiş ve ampirik olarak da C. W. Cobb ve P. H. Douglas tarafından 1928 yılında test edilmiştir.[2] Bu örneğin şu biçimi aldığını daha önce de belirtmiştik:

$$X = AN^{\alpha}K^{\beta}$$

Denklemdeki A, α ve β terimleri, fonksiyonun üretim verilerine uyumlulaştırılmasıyla tahmin edilmesi gereken sabitlerdir. Bu tür bir üretim fonksiyonunda emeğin marjinal ürününün daima emeğin ortalama ürününün α katına eşit olduğunu ve benzer durumun sermaye için de geçerli olduğunu göstermiştik. Yani Cobb-Douglas fonskiyonunun üsleri basitçe

2 Thünen, 1840'larda yazdığı, ama ölümünden sonra, 1863'te yayımlanan *Yalıtılmış Devlet* (*The Isolated State*) çalışmasının ikinci cildinin ikinci kısmında, kendi tarım arazisi için ampirik olarak tahmin ettiği üretim fonksiyonunun şu biçimi aldığını belirtir: $p = h(g + k)^n$

Burada p, birim emeğe düşen ürün, h toprağın verimliliğine ve insan çabasının yoğunluğuna bağlı olan, belirli bir kaydırma parametresi, g pozitif bir sabit, k birim emek başına düşen sermaye miktarı ve n de birden daha küçük bir pozitif parametredir. Her iki tarafı da emek birimi miktarı, N ile çarparsak, $X = pN = hN(g + k)^n = hN^{1-n} + (gN + kN)^n$, ifadesine ulaşırız ki bu da Cobb-Douglas üretim fonksiyonunun biçimiyle aynı biçime sahiptir.

iki faktörün marjinal ürünlerinin ortalama ürünlerine oranıdır ve üsler, sermaye ve emeğin göreli paylarına eşittir. Başka bir ifadeyle,

$$\alpha = \frac{\delta X}{\delta N}\frac{N}{X} \text{ ve } \beta = \frac{\delta X}{\delta K}\frac{K}{X}$$

Tam rekabet altında aşağıdaki eşitlikler geçerli olacaktır:

$$\overline{w} = \frac{w}{p} = \frac{\delta X}{\delta N} \text{ ve } \overline{n} = \frac{n}{p} = \frac{\delta X}{\delta K}$$

Dolayısıyla $\alpha = wN / pX$ = emeğin göreli payı ve $\beta = nK / p$ = sermayenin göreli payıdır. Ayrıca aşağıdaki ifade emek miktarındaki değişime orantılı olarak hasılada gerçekleşen değişime eşittir ki bu α 'nın aynı zamanda üretim fonksiyonunun emeğe göre esnekliği olduğu anlamına gelir:

$$\frac{\delta X}{\delta N}\frac{N}{X}.$$

Benzer bir yorum β hakkında ve sermaye için de yapılabilir. Son olarak bir Cobb-Douglas üretim fonksiyonu boyunca *MRS,* sermayenin emekle marjinal ikame oranı, olabilecek en basit biçimi alır:

$$MRS = \frac{\overline{w}}{\overline{n}} = \frac{\alpha}{\beta}\frac{K}{N} \text{ veya } \frac{K}{N} = \frac{\beta}{\alpha}\left(\frac{\overline{w}}{\overline{n}}\right)$$

Douglas'ın ilk olarak Cobb'la, daha sonra başka meslektaşlarıyla izlediği yol *A,* α ve β 'yı üretim verilerinden tahmin ettikten sonra α ve β 'nın tahmin edilen değerlerini emek ve sermayenin göreli paylarıyla karşılaştırmaktı; Douglas, bu paylar α ve β 'nın değerleriyle uyumluysa buradan faktörlerin marjinal ürünlerini elde ettikleri sonucunu çıkartıyordu. Başlangıçta $\alpha + \beta = 1$ diye *varsaymış*, α 'yı emeğin göreli payından hareketle tahmin etmiş ve de $\beta = 1 - \alpha$ ilişkisinden sonuca varmıştı. Ancak Douglas daha sonraki çalışmasında $\beta \gtrless 1 - \alpha$ ilişkisine izin vererek, fonksiyonun sınırlandırılmamış bir biçimini test etmiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi $\alpha + \beta$, Cobb-Douglas üretim fonksiyonun türdeşlik derecesini belirler. Emek ve sermayenin yüzde 10 arttığını düşünelim. Bu durumda,

$$X = A(1{,}10N)^{\alpha}(1{,}10)K^{\beta} = A(1{,}10)^{\alpha+\beta}N^{\alpha}K^{\beta} \text{ olur.}$$

Dolayısıyla hasıla $(1{,}10)^{\alpha+\beta}$ kadar artacaktır ve bu artışın yüzde 10'dan az mı çok mu olacağı sorusu $\alpha + \beta$ 'nın değerine bağlıdır. Özetlersek:

$\alpha + \beta = 1$ ölçeğe göre sabit getiri
$\alpha + \beta > 1$ ölçeğe göre artan getiri
$\alpha + \beta < 1$ ölçeğe göre azalan getiri

Cobb-Douglas fonksiyonları ölçeğe göre getirinin herhangi bir derecesini niteleyebilir ve bu da, bu fonksiyonların neden ekonometriciler arasında bu kadar popüler olduğunu kısmen açıklar. Ancak Cobb-Douglas fonksiyonları bu kadar meşhur eden asıl özelliği, fonksiyonun bütünü boyunca ikame esnekliğinin daima bire eşit olmasıdır; bu özellik $\alpha+\beta$ toplamı hakkında yapılan varsayımdan etkilenmez. Emek ve sermayenin göreli paylarının bu iki faktörün göreli arzlarından etkilenmemesini sağlayan, dolayısıyla da kalkınmış ülkelerde faktör paylarının uzun dönemler içerisinde "göreceli olarak sabit" olduğu iddiasına bir gerekçe sunan da bu özelliktir. Faktör paylarının uzun dönemde sabit olması artık giderek doğruluğu sorgulanan bir olgudur. Yine de gerçek dünyada ikame esnekliğinin bire eşit olduğu inancı Cobb-Douglas formuna ya da onun en yeni akrabası olan "sabit ikame esnekliğine" (CES) sahip üretim fonksiyonlarına başvurulmasını beraberinde getirmiştir. Bu özellik, iktisatçıların nötr teknolojik değişime olan ilgilerini de açıklar: Eşürün eğrileri bir kez kaydıklarında *ve* bir eksen etrafında döndüklerinde Cobb-Douglas fonksiyonundaki A artık yalnızca, değeri ϕ'yi etkilemeyen bir kaydırma parametresi değildir. Nötr olmayan teknik değişimle birlikte A'daki değişimler zorunlu olarak *MRS*'yi, dolayısıyla da ϕ'yi etkiler.

Herhangi bir Cobb-Douglas fonksiyonu için $\phi=1$ olduğunu göstermek kolaydır. Yukarıda görüğümüz üzere,

$$\frac{K}{N}=\frac{\beta}{\alpha}\left(\frac{\overline{w}}{\overline{n}}\right)\text{'dir, dolayısıyla } \frac{d(K/N)}{d(\overline{w}/\overline{n})}=\frac{\beta}{\alpha}\text{'dır.}$$

Ayrıca,

$$\frac{K}{N}\left(\frac{\overline{n}}{\overline{w}}\right)=\frac{\beta}{\alpha}.$$

Bunu, ϕ'nin daha önce verilen tanımı içine yerleştirdiğimizde aşağıdaki sonucu elde ederiz:

$$\phi=\frac{K}{N}\left(\frac{\overline{n}}{\overline{w}}\right)\Big/\frac{d(K/N)}{d(\overline{w}/\overline{n})}=\frac{\beta}{\alpha}\Big/\frac{\beta}{\alpha}=1.$$

Bu sonucun $\alpha+\beta=1$ oşuluna dayanmadığına dikkat edin. Bu sonuç $\alpha+\beta$'nin değeri her ne olursa olsun, bütün Cobb-Douglas fonksiyonlar için geçerlidir.

Cobb-Douglas biçiminin özgünlüğü, üretim fonksiyonunun tahmin edilmesi gereken sabit parametrelerinin kendilerinin, $\alpha+\beta$, hem esneklikler olması hem de üretim sürecine katılan faktörlerin göreli payları olmasıdır. Bunun geçerli olduğu çok az üretim fonksiyonu bulunur. Öğrenci aşağıdaki doğrusal olarak türdeş fonksiyonlar üzerinden bu sonuca ulaşıp ulaşamadığını kendisi deneyerek görebilir.

$$X = aN + bK \tag{1}$$

$$X = \sqrt{N^2 + K^2} \tag{2}$$

$$X = \sqrt[3]{N^2 K} \tag{3}$$

$$X = \sqrt{aN^2 + 2cNK + bK^2} \tag{4}$$

$$X = \frac{aN^2 + 2cNK + bK^2}{dN + eK} \tag{5}$$

(a, b, ..., e: sabit) Bu fonksiyonların *türdeş* olduklarını –bütün denklemlerde her bir terim aynı boyutta– hatta *doğrusal olarak* türdeş olduklarını –tek tek terimlerdeki bütün üslerin toplamı bire eşit– görmek kolay. Ama yine de (1), (4) ve (5) numaralı denklemlerdeki sabitler üretim fonksiyonunun emek ve sermayeye göre esnekliğine eşit değil ve bu fonksiyonların hiçbiri için , 1'e eşit değil. Bu, birinci dereceden türdeş pek çok üretim fonksiyonu için doğruysa daha yüksek ya da daha düşük dereceden türdeş olan geniş bir üretim fonksiyonları sınıfı için doğru olan daha fazla neler vardır kim bilir.

Özetlersek doğrusal olarak türdeş üretim fonksiyonları şunları ifade eder: (1) Bir faktörün marjinal ürünü yalnızca kullanılan faktörün göreli miktarıyla birlikte değişir; (2) üretim sürecine katılan faktörler, değişken bir faktörün artmasının kendi marjinal üretkenliğini azaltırken sabit faktörün marjinal üretkenliğini artırması anlamında tamamlayıcıdırlar ve (3) toplam ürün, üretim sürecine katılan faktörlere marjinal üretkenliklerine göre ödeme yapıldığında bütünüyle bu ödemeler tarafından tüketilir. Ancak birinci derece türdeşlik kendi başına faktörlerin aldıkları göreli paylarının sabit olmasını garanti etmez. Bu yalnızca Cobb-Douglas gibi özel fonksiyon türleri için geçerlidir. Buradan üretim fonksiyonunun esneklikleri faktörlerin göreli paylarından hareketle tahmin edildiği takdirde, bunun *fiilen* üretim fonksiyonun Cobb-Douglas olduğu anlamına geldiği sonucu çıkar.

12 Doğrusal olarak türdeş üretim fonksiyonlarının iktisadi anlamı

Marjinal üretkenliğe eşit faktör ödemeleri yalnızca üretim fonksiyonları doğrusal olarak türdeş olduklarında hasılanın bütününe eşit olur. Peki, türdeş üretim fonksiyonu birinci derece olmadığında ne gerçekleşir?

Faktör piyasalarında rekabet, üretim fonksiyonun karakterinden bağımsız olarak faktörlerin daima marjinal değerlerine ya da marjinal ürün

değerine göre ödüllendirilmesini sağlar. Ancak üretim fonksiyonu birinci dereceden değilse toplam ürün, bölüşüm payları toplamının altında ya da üstünde olacaktır. Ölçeğe göre azalan getiri durumunda piyasa tarafından şekillendirilen faktör ödemeleri hasıla değerinin altında olacak, "sabit" faktörlerden bir tanesi tarafından elde edilecek bir artık kalacaktır. Ölçeğe göre artan getiri durumunda ise toplam ürün, üretime katılan bütün faktörlere marjinal üretkenliklerine göre ödeme yapılmasına yetmeyecek ve bazı faktörler marjinal üretkenliğinin altında gelir elde edecektir. Bu önermelerin açıklaması ortalama maliyet ile marjinal maliyet arasındaki ilişkide saklıdır. Doğrusal olarak türdeş bir üretim fonksiyonu, yatay bir uzun dönemli ortalama maliyet eğrisi verir. Ölçeğe göre artan getiri ya da azalan maliyetler söz konusu olduğunda uzun dönem marjinal maliyet eğrisi uzun dönem ortalama maliyet eğrisinin altında bulunur (şekil 10.3'e bakınız). Bir faktöre marjinal ürüne göre ödeme yapılması basitçe fiyatın marjinal maliyete göre belirlenmesi anlamına geldiğinden rekabetçi bir firmanın, işlemlerinin bu aşamasında zarar etmesinde şaşılacak bir şey yoktur. Bu, bütün sektörlerde fiyatların marjinal maliyete göre belirlenmesinin, azalan bir arz fiyatıyla çalışan herhangi bir sektöre sübvansiyon uygulanması gerekeceğini söyleyen Hotelling-Lerner önermesinin temelidir (13. bölüm, 18. kısma bakınız). Ancak mesele, ölçeğe göre artan getiri fenomeninin rekabeti, dolayısıyla da faktörlere marjinal üretkenliklerine göre ödeme yapılmasının zeminini ortadan kaldırmasıdır.

Benzer şekilde, uzun dönem marjinal maliyetler uzun dönem ortalama maliyetlerin üzerindeyken ilkini kapsayan bir fiyat zorunlu olarak geride bir artık bırakacaktır. Ancak uzun dönem marjinal ve ortalama maliyetler eşit olduğunda ürün, bütün faktörlere yapılan ödemelerin toplamı tarafından tamamen tüketilir.

Bu durum, kısa dönem maliyet minimizasyonu koşulları ile birim maliyetlerin birim hasıla başına satış fiyatına eşit olması gerektiğini söyleyen uzun dönem denge koşulunu bir araya getiren Walras-Wicksell ispatıyla hoş bir biçimde ortaya konmuştur. Eğer $X = f(K, N, \ldots)$ se denge koşulu,

$$pX = Kp_K + Np_N + \ldots \tag{1}$$

olur. Burada p çıktının fiyatı, p_K ve p_N ise faktörlerin fiyatlarıdır. Maliyetler, net gelirin maksimize edilmesiyle minimize edilmiş olur:

$$\begin{aligned} \pi &= TR - TC \\ &= pX - \left(Kp_K + Np_N + \ldots\right) \end{aligned}$$

Dolayısıyla,

$$\frac{\delta\pi}{\delta K} = p\frac{\delta X}{\delta K} - p_K = 0 \cdot \quad \frac{\delta\pi}{\delta N} = p\frac{\delta X}{\delta N} - p_N = 0.$$

Dengeye ulaşıldığında,

$$p\frac{\delta X}{\delta K} = p_K, \qquad p\frac{\delta X}{\delta N} = p_N, \ldots \text{ olur.} \tag{2}$$

(2) numaralı denklemi (1)'in içerisine yerleştirdiğimizde,

$$pX = Kp\frac{\delta X}{\delta K} + Np\frac{\delta X}{\delta N} + \ldots$$

veya

$$X = K\frac{\delta X}{\delta K} + N\frac{\delta X}{\delta N} + \ldots \text{ elde edilir.}$$

Argümana dair son bir kontrol olması için toplam maliyetlerin, *TC*, esnekliğini hasılanın bir fonksiyonu olarak tanımlayabiliriz; böylece bütün faktörlere marjinal ürünleri kadar ödeme yapıldığında ürünün tamamı tüketilmiş olur:

$$\psi = \frac{X}{TC}\frac{dTC}{dX} = \frac{MC}{AC}.$$

Benzer şekilde ortalama maliyetin, *AC*, esnekliği de şu şekilde ifade edilebilir:

$$\tau = \frac{X}{TC/X}\frac{d(TC/X)}{dX} = \frac{X^2}{TC}\frac{d}{dX}\left(\frac{TC}{X}\right) = \frac{X^2}{TC}\frac{1}{X^2}\left(X\frac{dTC}{dX} - TC\right)$$

$$= \frac{X}{TC}\frac{dTC}{dX} - 1 = \psi - 1 = \frac{MC - AC}{AC}.$$

$\psi = 1$ ve $\tau = 0$ olursa, ortalama maliyetlerin marjinal maliyetlere eşit olduğu, ölçeğe göre sabit getiri durumu söz konusudur. $\Psi < 1$, $\tau > 0$ ise hasıla arttıkça ortalama maliyetlerin de arttığı, ölçeğe göre artan getiri durumu vardır.

OPTİMUM FİRMA BÜYÜKLÜĞÜ

Wicksteed ürünün tamamıyla tüketilmesi teoremini keşfettiğinde bunun en genel anlamda geçerli olduğunu ileri sürmüştü. Wicksteed'e göre bu teorem aslında "bir bölüşüm yasası değil, Robinson Crusoe'nun adasında da, geleneklerle yönetilen bir Kızılderili köyünde de tipik, modern

sanayinin en rekabetçi merkezlerinde de aynı şekilde geçerli olan, analitik ve bireşimsel bir kompozisyon yasasıdır". Wicksteed'in vardığı bu merak uyandıran sonuç kısmen, çağdaşları gibi onun da ölçeğe göre artan, sabit ve azalan getiriyi, bir endüstrinin uzun dönem maliyet eğrisinin ayrı ayrı evreleri olarak değil, birbirini dışlayan alternatifler olarak görmesiyle açıklanabilir. Ancak bu, Wicksteed'in sıradışı savını tamamen açıklamaz. Joan Robinson'ın dediği gibi, "Wicksteed'in çoğu çağdaşı açısından (bana kalırsa Marshall buna dahil edilemez) 'marjinal üretkenlik kuramı' doğanın bir biçimde tuhaf bir yasasının formüle edilmiş haliydi. Modern iktisatçı için marjinal üretkenlik kuramı, tekil işverenin kârını maksimize edecek şekilde davrandığına ilişkin başlangıç varsayımının sonuçlarını ortaya koyan bir dizi apaçık önermeden başka bir şey değildir. Modern okura 'üst üste ekleme problemi' etrafında dönen tartışmaların bu denli ters ve gülünç gelmesi işte bu esaslı farklılıktan kaynaklanmaktadır". Bundan daha doğru bir söz hiç edilmedi!

13 Ürünün tüketilmesine ilişkin Wicksell'in ispatı

Ürünün tamamen tüketilmesinin bütün koşullar altında geçerli olduğu görüşünün yeterince iyi tanımlanmamış olduğunu ilk kavrayan Knut Wicksell olmuştur. Ürünün tamamen tüketilmesi, üretim fonksiyonunun doğrusal olarak türdeş bir fonksiyona teğet hale geldiği noktaya karşılık gelen bir denge koşuludur.[3] Wicksell'in argümanı, piyasa mekanizmasının uzun dönemde bu koşulu otomatik olarak ortaya çıkaracağını söylemektedir. Eğer faktör satın alan bir kişi, satın aldığı bütün karar birimlerine mar-

3 Wicksell bu hususu yazılı olarak açıkça ifade eden ilk kişiydi. Aslında bu görüş, 1895 gibi erken bir tarihte Enrico Barone'nin, Wicksteed'in *Bölüşüm Yasalarının Eşgüdümü Hakkında Deneme*'si hakkındaki basılmamış bir tanıtım yazısında dile getirilmişti. Barone, hasılanın tamamen tüketilmesi teoreminin Walras'ın maliyet minimizasyonu denklemlerine içkin olduğunu, dolayısıyla da Walras'ın marjinal üretkenlikten hiç bahsetmeksizin, Wicksteed'den daha önce "marjinal üretkenlik yasasını" keşfettiğini ileri sürdüğü bu makaleyi *The Economic Journal*'a yollamıştır. *The Economic Journal*'ın editörü Edgeworth, Barone'nin makalesini reddeder. Walras 1896'da *Unsurlar*'ın üçüncü baskısını yayımladığında Wicksteed hakkında bir de ek yazmış, burada esas olarak Barone'nin argümanını tekrarlayarak Wicksteed'i açıkça intihalcilikle suçlamıştır. Bu ek, dönemin pek çok iktisatçısını rahatsız etmiş ve Walras'ın destekçileri arasında bile üzüntü yaratmıştır. Walras, marjinal bölüşüm kuramının ilk kez geliştirildiği *Unsurlar*'ın dördüncü baskısından (1900) bu eki çıkartmış, ancak teoremin ilk olarak kim tarafından bulunduğu tartışması uzun yıllar boyunca devam etmiştir. Marjinal üretkenlik kuramının, hasılanın tamamen tüketilmesi teoremini de içerecek şekilde, tamamının Walras'a 1877'de, yani *Unsurlar*'ın yazılmasından on yedi yıl önce, matematikçi bir dostu tarafından bir mektupta yazılmış olması, ama Walras'ın o dönemde bu mektubu anlayacak düzeyde matematik bilmemesi nedeniyle ondan yararlanamamış olması hayli ironik bir durumdur.

jinal ürünleri kadar ödeme yaparsa, kendi üretken hizmetlerinin marjinal ürünün üzerinde bir artık elde eder. Durum böyleyse, bu, satın alınan karar birimilerinin kendilerinin satın alan konumuna geçmelerini teşvik eder ve bu da artığı ortadan kaldırır. Diğer yandan artığın negatif olduğu görülürse satın alan kişi, arta kalan gelirin sahibi olmaktan çıkar ve kendi hizmetlerini marjinal ürünü kadar bir değere başkalarına satmaya karar verir. Satın alan kişi, elbette, bir girişimcidir, ancak Wicksell girişimciliğin kendisinin bir üretim faktörü olmadığını varsaymıştır; girişimcinin işlevi herhangi bir faktör tarafından, diyelim ki maaşlı bir yönetici tarafından da üstlenilebilir. Bu doğru olsa da olmasa da, bahsedilen sürecin sonucu, tam rekabet koşulları altında ve faktörlerin serbestçe alınıp satılabildiği bir ortamda firmaların uzun dönem ortalama maliyet eğrilerinin en düşük noktasında, doğrusal olarak türdeş bir üretim fonksiyonuyla sonuçlanacak bir kaynak bileşimiyle ve bunların geçerli olduğu hasıla düzeyinde faaliyette bulunma eğilimi göstermeleridir. Aslında tam rekabet, üretimin ölçeğe göre sabit getiri ile gerçekleştirilmesi *anlamına gelir*, çünkü ölçeğe göre getirinin sabit olmaması tam rekabetle uyumlu değildir.

Wicksell'in argümanı, bir optimum firma büyüklüğü olduğunu varsaymaktadır. Bu noktada şu ana kadar kaçtığımız bir soruyu sormamız gerekiyor: Hakiki anlamda ölçek ekonomileri ya da negatif ölçek ekonomileri var mıdır? Belirli bir endüstride faaliyette bulunan firmaların uzun dönem maliyet eğrileri yataysa firmaların büyüklüğü belirsiz olur. Eğer bütün firmaların büyüklüğü belirsizse, sektördeki firma sayısı da belirsizdir ki bu da tam rekabetin büyük sayılar özelliği üzerine gölge düşürür. Bu, iktisatçıların neden U-şekilli uzun dönem ortalama maliyet eğrilerinden (*LRAC*) vazgeçmek konusunda isteksiz davrandıklarını açıklar, ama bu düşüncenin sağlam temelleri olup olmadığı konusunda bize bir şey söylemez.

14 Bölünemezlik tezi

İki üretken eyleyen, belirli bir çıktıyı üretmek üzere bir arada kullanılırken birbirini tam olarak ikame edebiliyorsa, bu iki eyleyen sonsuz bölünebilme özelliğine sahip olmak zorundadır: Bu durumda eşürün eğrileri, iki faktörün marjinal ikame oranının sabit olduğunu gösterecek şekilde, düz çizgiler olur. Bunu göstermek amacıyla verili bir miktar sermaye ile emeğin, faktörlerin hangi oranda bir araya getirildiğinden bağımsız olarak aynı miktarda hasıla ürettiği bir üretim tablosu oluşturur (şekil 11.9). MP_N verili bir K miktarı için tanımlanmıştır ve tablonun herhangi bir satırı boyunca ardışık hücreler arasındaki farktan okunabilir. Benzer şekilde MP_K da herhangi bir sütunda ardışık hücreler arasındaki farktan okunabilmektedir.

Bütün durumlarda MP_N ve MP_K sabittir. $MRS = MP_K / MP_N$ olduğuna göre MRS de sabittir. Faktörlerin tam olarak ikame edilebilmesi sadece marjinal ürünlerin sabit olmasına değil, ölçeğe göre getirinin de sabit olmasına yol açar; bir birim ek sermayenin marjinal ürünü bir birim ek emeğin marjinal ürününe eşittir ve kuşkusuz bunlar toplandığında hasılayı emek ve sermayenin sabit marjinal ürününün iki katı kadar artıracaktır.

Diğer yandan azalan marjinal üretkenliği yansıtan dışbükey eşürün eğrilerinin faktörlerin birbirlerinin tam ikameleri olmadığı anlamına geldiği açıktır. Bu durumun açıklaması, üretim sürecine katılan bütün faktörlerin sonsuz bölünebilirliğine kısa dönemde ulaşılamayacak olmasıdır. Sermaye teçhizatları gibi bazı faktörler kısa dönemde yalnızca ayrık miktarlarda elde edilebilir. Benzer şekilde uzun dönemde ölçeğe göre sabit getiri geçerli değilse, bu da tüm faktörlerin tam bölünebilirlik özelliği taşımamalarının, birbirlerinin tam ikameleri olmalarını engellemesinden kaynaklanıyor olmalıdır. Dolayısıyla ölçeğe göre değişken getiri bölünemezliklerle açıklanır; "bölünemezlik tezi" işte budur.

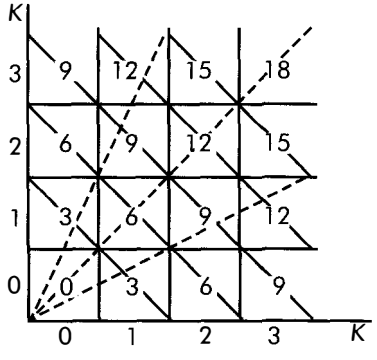

Şekil 11.9

Argümanı başka bir biçimde açıklayalım: Belirli bir optimum faktör oranı vardır, çünkü faktörler sadece ayrık ve topaklanmış birimler halinde bulunur; kullanılan faktörlerin toplam miktarı büyük olmadığı sürece bu optimum orana ulaşılamaz; küçük ölçekli üretimin verimsizliği, oransal bir verimliliğe sahip olan faktör topağını kesimli birimler halinde elde etmenin mümkün olmamasından kaynaklanır; tam bölünebilirlikle birlikte bu optimuma her toplam için ulaşılabilir; dolayısıyla ölçek ekonomileri bölünemezliklerden kaynaklanır. Aynı argüman, yönetimsel eşgüdüm gibi bölünemez bir karar biriminin varlığından kaynaklanan negatif ölçek ekonomileri için de geçerlidir. Buradan, ölçeğe göre sabit olmayan getiriyi niteleyen bütün fenomenlerin bölünemezliklere indirgenebileceği sonucu çıkmaktadır.

Üretim fonksiyonun doğrusal olarak türdeş olması gerektiği ve böyle olmadığında faktörlerden birinin topak halinde olmasının bir açıklama olduğu önermesi ampirik kanıtlarla karşı çıkılabilecek bir önerme değildir. Sonuçta tam olarak bölünebilir ve tam olarak türdeş bir üretim faktörü, birbirinin tam ikamesi olan bir üretken hizmetler sınıfının farklı birimleri olarak tanımlanmaktadır. Buradan da derhal türdeş bir faktörün miktarındaki artışların aynı birim verimliliğe sahip olduğu, dolayısıyla da bu birimlerin verimliliğinin ölçeğe göre değişmediği sonucu çıkmaktadır. Faktörlerin sonsuz bölünebilir birimler halinde mevcut olmaları halinde ölçek ekonomilerinin var olmayacağını söylemek totolojiktir, çünkü bölünemez bir faktör, her niceliği eşit derecede etkin olmayan bir faktör olarak *tanımlanır*. Ancak bölünemezlik tezinin totolojik karakterine rağmen bu tez bir sınıflandırma çerçevesi sunduğu için sorun hakkında düşünmemize yardımcı olmaktadır.

15 Ölçeğe göre değişken getirinin hakiki biçimi

Girdilerin aslında tamamen bölünebilir olduğunu hiç kimse ileri süremez. Samuelson'un tavsiyesine uyar ve üretim fonksiyonuna giren "faktörleri" ölçülebilir fiziksel mal ve hizmetlerden oluşan girdilerle sınırlı tutarsak bu "faktörlerin" bölünebilirliği ölçeğe göre sabit getiriyi ima etmeyecektir. Ancak bu değerlendirmeye ilaveten, verimliliğin üretimde bir araya getirilen girdilerin *mutlak* miktarından etkilenmesi de pekala söz konusu olabilir. Yaşamının son yıllarında Chamberlin hakiki ölçek ve negatif ölçek ekonomilerini dikkatli bir şekilde açıklamaya çalışmıştır. Biyoloji, hakiki orantısızlıkların pek çok örneğiyle doludur ve fiziksel üretimin de benzer özelliklerle niteleniyor olması mümkündür.[4]

Ayrıca faktörlerin kendisi tam olarak bölünebilir olsa bile gerçekleştirdikleri eylemlerin çıktı ile orantısız olması da mümkündür. Kayıt tutma, kredi ve finans idaresi ve üretim planlaması gibi faaliyetler tam olarak bölünebilir üretim faktörleri söz konusu olduğunda bile hasılayla orantılı olmak durumunda değildir: Gelen siparişlerin ve yapılan satışların büyüklüğünü iki katına çıkarttığımızda yapılması gereken evrak işi, karbon kağıdı kullanıldığından, iki katına çıkmayabilir. Dahası üretim fonksiyonunda rastgele değişkenlerin olması toplanmış rezervler ilkesi üzerinden ölçek ekonomileri yaratabilir. Edgeworth yetmiş sene evvel büyük sayılar kanu-

4 Sıkça alıntılanan bir biyolojik örnek bir insan pire boyutuna küçültülecek olursa onun üzerinden zıplayabilecek, ama pire insan ölçeğine çıkartılacak olursa onun üzerinden kesinlikle zıplayamayacak pire örneğidir. Pirenin kanatlarının ve kaslarının gücü, bir alan olan arakesitle orantılıdır. Pirenin ağırlığı ise bir küp olan hacimle oranlıdır. Dolayısıyla pirenin gücünü bir milyon kat artırdığımızda ağırlığını bir milyar kat artırmış oluruz.

nu gereği ticari bankaların likidite amacıyla tuttukları nakit para mevcutlarının mevduat hacminden daha düşük bir oranda arttığını ileri sürmüştü. Bu iddiadan bu yana talepteki rastgele değişimlere karşı koruma amacıyla tutulan optimal stok emniyet paylarının talebin karekökü ile orantılı değiştiği gösterilmiştir; benzer şekilde denetim maliyetleri ve kalite kontrollerinin de denetlenen veya kontrol edilen kalemlerin kareköküyle orantılı olduğu ortaya konulmuştur. Bu tür ölçek ekonomilerinin ima ettikleri faktör fiyatlarının belirlenmesi ile ilgili marjinal üretkenlik kuramı açısından rahatsız edicidir. Faktörler marjinal ürünlerine göre ödüllendiriliyorsa ölçeğe göre artan getiri altında toplam üründen daha fazlası tüketilir: O halde rekabet varlığını sürdüremez ve tekellerin satın aldıkları faktörlere marjinal ürünleri kadar ödeme yapmalarını sağlayacak bir mekanizma da bulunmaz. Ölçek ekonomileri modern imalat sanayinin büyük bir bölümünün bir özelliğiyse marjinal üretkenlik kuramı, basitçe söylemek gerekirse, açıklayıcı değildir.

16 Yönetime bağlı negatif ekonomiler

Ancak teknik anlamda negatif ekonomilere bakıldığında hakiki orantısızlıklara ikna edici bir örnek göstermek güçtür. Finansal açıdan negatif ölçek ekonomileri yoktur ve satış maliyetleri ille de ölçeğe göre azalan getiriye tabi değildir. Bir firma pazarını doygunluğa ulaştırdığında satış güçlüklerinin ortaya çıkabileceği doğrudur. Ancak bu maliyet tarafında değil, talep tarafında bulunan bir kısıttır. Negatif ölçek ekonomilerine neden olan esas faktör, yönetsel fonksiyonların bölünemezliğini yansıtan yönetime bağlı negatif ekonomiler gibi görünmektedir. Fakat karar süreçlerinde ademi merkeziyet sistemi kurarak yönetsel zorlukların üstesinden gelinmesi neden mümkün olmasın? Yine de bu, statik analizde tanım gereği kapsam dışında bırakılan yönetsel hizmetlerin kalitesinde ve türünde genellikle bir değişimi beraberinde getirecektir. Benzer şekilde teknik bilgi düzeyinin veri olduğu varsayımı da işlevleri giderek daha küçük parçalara bölerek idari darboğazları aşmayı öğrenme olanağını dışlamaktadır. Oysa yönetsel hizmetlerin deneyimle değiştirilemez faaliyetler olarak tanımlanması, bu hizmetlerin sabit bir faktör niteliği kazanması anlamına gelir. Dolayısıyla yönetime bağlı negatif ölçek ekonomilerinin tamamen bölünemezliklerden kaynaklandığını söylemek haklı olacaktır.

17 Firmaların büyümesi

Yönetime bağlı negatif ekonomiler bir firmanın belirli bir dönem içinde sağlayabileceği büyümeye sınır koyar. Ancak statik etkinlik açısından

optimal bir firma büyüklüğünün olması gerçeği, büyüyen firmaların zamanla verimsiz hale gelmeye mahkum oldukları anlamına gelmez. Teknik nedenlerden, hatta yönetime bağlı nedenlerden kaynaklanan negatif ölçek ekonomileri, tesis büyüklüğünün aksine firma büyüklüğünü kısıtlamak durumunda değildir: Süreçler, verimsiz hale gelecek ölçüde büyüdüklerinde her zaman için kopya edilebilirler. Firmaya ait tesislerin ve üretim bantlarının her birinde optimum bir hasıla miktarı olsa bile bir bütün olarak firma için böyle bir optimum hasıla bulunmayabilir. Dahası, birden fazla tesise sahip bir firma verili kaynaklarla etkinliğini maksimize edemeyecek kadar büyükse, belirli bir büyüme hızına sahip olmaksızın ademi merkeziyet sistemi kurarak verimlilik sağlamayı başaramayabilir. Bir kez daha geleneksel firma kuramının gerçek dünyadaki firmaların büyümesini belirleyen asıl yasalardan ne denli uzak olduğu açığa çıkmaktadır.

Problem dinamik bir bakış açısından ele alındığında optimum firma büyüklüğü kavramına ne olduğunu görmek ilginçtir. Bir firmanın uzun dönem optimum büyüklüğünün en azından sektörün tamamındakiyle aynı olduğunu, böylece statik kuramın bakış açısından, sektörün uzun dönemde kararlı bir dengede bulunmasının olanaksız olduğunu düşünelim. Şimdi de belirli bir anda belirli bir hasılayı üretmenin ortalama ve marjinal maliyetinin hasılanın azalan bir fonksiyonu –bu genişlemenin kârlı olduğu anlamına gelir– ancak o andaki hasılanın *değişim hızının* artan bir fonksiyonu –bu ise hasıla artıyorsa daralmanın kârlı olduğu anlamına gelir– olduğunu varsayalım. Bu durumda, t'deki hasıla artış oranı veriyken, ortalama ve marjinal maliyetler $t+1$'de, iki dönem arasında hasıla artış hızı yükselirse onunla birlikte artacaktır. Bütün firmalar zamanın her anında bir denge hasılasına sahip olacak, belirli bir hasıla oranını üretmenin marjinal maliyeti ile ürünün o andaki fiyatını birbirine eşitleyecek ve yine de hasıla bir andan diğerine artmaya devam edecektir. Karşımızdaki durum hareketli bir dengedir ve bu durumda kararlılık belirli bir hasıla düzeyine değil, belirli bir hasıla artış hızına doğru yakınsar. Sektörün talep eğrisi sağa doğru kaymaya devam ettiği sürece uzun dönem dengesine ulaşılması kalıcı şekilde ertelenebilir ve tam olmasa bile katıksız rekabet belirsiz bir biçimde var olmaya devam edebilir.

KÂR KURAMI

Uzun dönem tam rekabet dengesinde, satın alan faktör de dahil, bütün faktörlerin ödülü marjinal ürün değerine eşittir; girişimciye kalan bir artık bulunmaz ve kâr sıfırdır. Kârı, ayrıksı, dördüncü bir üretim faktörü olarak hem nihai eşgüdüm ve karar alma hem de risk alma ve belirsizliğe katlanma

hizmetlerini yerine getiren "örgütlenme" veya "girişimcinin" ödülü olarak kabul eden kuramlar ne olacak? Bu durumda basit anlamda standart marjinal üretkenlik kuramını uygulayabilir ve "normal kârı" girişimcinin marjinal ürünü olarak tanımlayabiliriz. O halde Marshall'la birlikte uzun dönem dengesinde kârın "normal" olduğunu, çünkü katıksız, bir artık olarak kârın sıfır olduğunu söyleyebiliriz. Bu kabul edilebilir bir bakış açısı mıdır?

18 Katıksız kârın anlamı

İlk olarak "katıksız kârdan" ne kastettiğimizi açıklamamız gerekiyor. İktisatçıların kafası Adam Smith'in zamanından beri kullanılan terminoloji hakkında karışmış olsa da, katıksız kârı hep zorunlu maliyet giderleri çıkarıldıktan sonra kalan kâr olarak tanımlamışlardır. Katıksız kâr fırsat maliyeti ödemeleri, yani üretken hizmetleri en çok gelir getirecek alternatif kullanımlarından çekmek üzere yapılan ödemeler üzerinden elde edilen bir getiridir. Katıksız kâr aynı zamanda, herhangi bir üretken karar biriminin varlığını sürdürmesini sağlamak zorunlu olmadığından, "gerçek" maliyetlerin üzerinde elde edilen bir getiridir. Öyleyse katıksız kâr, toprağın alternatif bir kullanımının bulunmadığı durumlarda ortaya çıkan rantla tam olarak benzerdir. Toprağın alternatif bir kullanımı varsa toprak rantı, işlenecek toprağın garanti altına alınması için firma tarafından ödenmek zorundadır. Benzer şekilde nihai karar alıcının aktarım ya da fırsat maliyeti pozitif se katıksız kâr yönetici ücretleri çıkartılarak tanımlanmalıdır. Keza bazı iş adamlarının sürekli olarak diğerlerinden daha fazla kazandığı gerçeği bizi katıksız kârı "faaliyet rantı" olarak, yani daha üstün bir yönetim becerisine ödenen marj içi bir artık olarak tanımlamaya yöneltir. Ancak uzun dönem dengesinde bu tür marj içi artıklar üstün yöneticilik becerisine tahakkuk eden maliyetlere dönüşür; kârın faaliyet rantı kuramı esasında diferansiyel ücretler kuramının kılık değiştirmiş halinden başka bir şey değildir.

Katıksız kârın ne bir fırsat maliyeti ne de bir gerçek maliyet olduğunu söyleyen tanımımıza bağlı kalarak onu, yöneticinin aktarım maliyetini, güvence altına alınabilir riskleri, amortismanı ve hissedarlara yapılan, yatırımı mevcut düzeyde tutmaya yetecek kadar ödemeyi de içeren akdi maliyetlerin tamamı karşılandıktan sonra kalan artık olarak tanımlayabiliriz.

19 Bir üretim faktörü olarak girişimci

Girişimciyi, marjinal ürününü elde eden ayrıksı bir üretim faktörü olarak kabul edersek mantıksal olarak onun marjinal ürünü katıksız kâra eşitleyemeyiz. Katıksız kâr ya bir faktörün marjinal ürünüdür ya da herhangi bir şeye isnat edilmemiş bir fazlalıktır. Yukarıda onun bir artık olduğu so-

nucuna vardık. Dolayısıyla girişimciliğin marjinal ürünü katıksız kâr olamaz.

Ancak geleneksel toprak, emek ve sermaye üçlüsünden farklı ve onlara ilave bir üretim faktörü olarak girişimci kavramının kendisi, Edgeworth'un hiçbir zaman ortaya koymaya çalışmadığı gibi, tutarsızdır. Bir faktör hem sonsuz bölünebilir hem de tam olarak türdeş olmadığı takdirde onun marjinal ürününü tanımlayamayız. Faktör sonsuz bölünebilir değilse *marjinal* ürün yalnızca yaklaşık olarak hesaplanabilir. Faktör tam olarak türdeş değilse bu, tek bir faktörden söz etmiyoruz demektir. Pratikte bir faktörün tanımı her zaman için bölünebilirlik ve türdeşlik hakkındaki bu iki iddia arasında bir uzlaşmayı barındırır. Bir faktör kesin bir biçimde ince ince bölünebilir olarak tanımlandığında sonuçta ortaya çıkan faktör sınıfının iktisadi açıdan pek az önemi bulunur: Dakikalarla, hatta saniyelerle ölçülen emeği düşünün... Diğer taraftan faktörün kelimenin tam anlamıyla türdeşlik koşulunu sağlaması tanım olarak kabul edilirse bu faktör bölünemez hale gelir: Aynı yaşta, aynı doğal yeteneklere, iş deneyimine ve eğitim seviyesine sahip kişileri düşünün...[5] Ancak girişimcilik örneğinde pratik nedenlerle verilen bu ödünler haddinden büyük boyutlara ulaşmaktadır. Girişimci eğer bir kişiyse, bir firmada çok fazla sayıda girişimciye yer vardır ve girişimcilerden türdeş bir grubun üyeleri gibi söz etmek dili fazla zorlamak anlamına gelecektir; girişimcilik eğer bir işlevse onu girişimcilik arzının birimi olarak, sözün gelişi, girişimcilik adam saati gibi bir şey üzerinden uygun bir biçimde bölmek mümkün olmayacaktır. Kısacası girişimcilik bir "üretim faktörü" olmak için gereken şartları sağlamayan bir işlevdir.

O halde girişimcilik nedir? Girişimcilik bir yandan sermayenin özel mülkiyeti ile nitelenen herhangi bir ekonomik sistemde yaşamsal bir işlev olarak görünürken, diğer yanda marjinal üretkenlik kuramı tarafından uzun dönem dengesi üzerinde herhangi bir rol oynamayan bir şey olarak devre dışında bırakılır. Burada çözülmesi gereken bir bulmaca vardır. Girişimci-

5 Wicksteed *Bölüşüm Yasalarının Eşgüdümü Hakkında Deneme*'de bütün girdileri tam anlamıyla türdeş olarak tanımlayarak ölçeğe göre sabit getiriyi bir totolojiye indirgemeye çalışmıştır. Wicksteed klasik iktisadın kaba üretken üçlüsünü kabul etmek yerine "başka türlerden ve niteliklerden ayırt edilebilir olan her tür ve nitelikten emeği ayrı bir faktör olarak almamız" gerektiğine karar vermiştir. "Şu kadar pound değerinde sermayeden bahsetmek yerine şu kadar sabandan, şu kadar attan ya da şu kadar ayak-libre enerjiden söz etmemiz gerekir." Buradan, hepsi de hem tam olarak türdeş hem de kesin olarak bölünemez olan bu girdilerde oransal bir artışın çıktıyı da aynı oranda artıracağı sonucu çıkmaktadır. Ancak Wicksteed zımni bir biçimde marjinal ürün kavramını geçersiz kıldığının farkına varmamıştır. Eğer girdilerden biri bölünemezse, çıktı oranlarını değiştirmeyen hasıladaki en küçük bir artış bile yüzde 100'lük bir artış olacaktır. Bu durumda ise marjinal üretkenlik ilkesi uygulanamaz. Belirli bir girdinin marjinal ürününü hesaplamak için o girdiyi türdeş olduğu kadar bölünebilir olarak da tanımlamak zorunludur.

nin iktisat kuramının sahnesine bu tuhaf çıkışını anlamak için bir miktar geriye gitmemiz gerekiyor.

20 Girişimcilik kavramının tarihi

Adam Smith *Ulusların Zenginliği*'nde kapitalistin işlevleriyle yöneticinin işlevlerini birbirinden ayırmış ve kapitalistin "kârının", "teftiş ve yönlendirme" için yapılan ödemeler kapsamında gördüğü yönetici "ücretlerini" dışında bıraktığını vurgulamıştır. Ancak Smith hiçbir şekilde işletmenin "stok" temin edicisi olarak kapitalist ile nihai karar alıcı olarak girişimci arasında bir ayrım yapmamıştır. Smith, Fransızca "girişimci" ["entrepreneur"] kelimesinin İngilizce karşılığı için "proje sahibi" ve "üstlenici" terimlerini kullansa da bunları yalnızca iş sahibinin eşanlamlıları olarak görmüştür. Girişimcilik işlevini salt sermaye sahipliğinden ayırmak konusundaki bu başarısızlık İngiliz klasik iktisatçılarının standart pratiğine dönüşmüştür. Dolayısıyla "girişimcilik" terimi ya da onun İngilizce'deki muadilleri de, iktisadi değişimin ana aktörü olarak işadamı kavramı da Ricardo'nun eserlerinde hiçbir şekilde bulunmaz.

İngiliz klasik iktisatçılarının kapitalist ile girişimcinin işlevlerini birleştirdikleri için bağışlanabileceğini ileri sürenler çıkabilir. Kuşkusuz hissedarların, yönetici ve girişimcilerin karar alıcı rollerinden keskin bir şekilde ayrıldığı, şirket biçimini alan iş örgütlenmesi yüzyıllar önce icat edilmişti. Buna karşın 1840'ların "demiryolu çılgınlığına" kadar İngiliz borsasındaki ticaret büyük ölçüde devlet tahvilleri ve kamu hizmetleri hisseleriyle sınırlıydı ve Sanayi Devrimi'nin doruk noktasında mülk sahipliğinin yaygın biçimi, sermaye fonlarının iş sahibi, akrabaları veya arkadaşları tarafından temin edildiği küçük ve orta ölçekli aile firmalarıydı. Dolayısıyla klasik iktisatçıların girişimcilik işlevinin ayırt edici niteliğini vurgulamayı başaramamış olmalarında şaşılacak bir şey yok.

Ancak bu konu üzerine biraz daha düşünecek olursak, İngiliz klasik politik iktisadında girişimciliğin ihmal edilmiş olmasının tarihsel açıklamasının pek de ikna edici görünmediğini fark ederiz. Meselenin özü girişimci kavramının, Adam Smith'ten aşağı yukarı yirmi yıl evvel yazan Richard Cantillon tarafından formelleştirilen kapitalist ve yönetici işlevlerinden hayli farklı bir işleve sahip olmasıdır.

Cantillon bir piyasada arz ve talep arasındaki sapmaların bazılarına ucuza alıp pahalıya satma olanağı yarattığını ve tam da bu türden bir arbitrajın tam rekabet piyasalarını dengeye getirdiğini gözlemlemişti. Cantillon, bu gerçekleşmemiş kâr fırsatlarını değerlendirenlere "girişimciler", yani "belirli bir fiyattan satın alıp belirsiz bir fiyattan satmak" arzusunda

olan bireyler, diye adlandırmıştı. Ayrıca Cantillon bu çeşit bir eylemin ille de üretim gerektirmediğini ve çoğu durumda öyle olsa bile girişimcinin kişisel kaynaklarını soğurmadığını da ifade etmekteydi. Kısacası Cantillon açısından girişimcilik bir öngörü ve risk alma arzusu meselesiydi ki bunlar zorunlu olarak emeğin herhangi bir üretken faaliyette kullanılmasıyla bağlı değildir. Öyleyse Cantillon'un sözleri girişimci ile kapitalistin işlevleri arasında bir farklılık bulunduğu konusunda kuşkuya yer bırakmamaktadır.

Adam Smith, Cantillon'u okumuş, ama onun girişimcilik konusundaki analizini dikkate almamıştı. Benzer şekilde Ricardo da, bir yandan bir ticari girişim için sermaye temini, diğer yandansa gözetim, yönlendirme, denetim ve muhakeme gibi çoklu işlevler arasında, önemli ölçüde Cantillon'un yaptığı ayrıma dayanan Jean Baptiste Say'ın yazdıklarından yararlanma olanağına sahipti. Buna karşın Ricardo'da da girişimciliğin oynadığı özel rol üzerine pek bir ipucu bulunmaz. Ricardo'nun, dolayısıyla İngiliz klasik iktisadının diğer önde gelen iktisatçılarının, üretimi ve sermayenin yatırımını kritik ve riskli kararların alınmasını ya da herhangi bir tahayyülü içermeyen, az çok otomatik bir süreç olarak gördükleri açıktır. Ricardo, yeni bir makinenin kullanılması gibi orijinal bir gelişimi devreye sokan ilk kapitalistin ilave bir getiri elde etmesinin muhtemel olduğunu kavramış, ancak bu kavrayış onu, yenilik yapma kapasitesinin bir kapitalisti diğerinden ayırt eden bir özellik olarak görmeye sevk etmemiştir.

Ve aynı durum Marx için de tam olarak geçerlidir. Sermayenin sürekli olarak birikmesine, yenilik yapmak ya da yok olmak şeklindeki amansız basınca yaptığı vurguya rağmen Marx da girişim sürecini bir kez gereken sermaye elde edildikten sonra tam anlamıyla otomatik olarak işleyen bir süreç olarak görmüştür. Marx'a göre işgücünün daha fazla çaba harcamak üzere sıkıştırılması kapitalistlerin ekstra kârlarının iki ana kaynağından bir tanesidir; diğer kaynak ise yeni makinelerin devreye sokulmasıdır. Ancak Marx'ta kapitalistin hangi yeni makineleri devreye sokacağı sorunu hiçbir zaman ortaya çıkmaz; benzer şekilde Marx'ta, işletme büyüklüğü, imal edilecek ürünlerin sayısı ya da girilecek piyasaların türü hakkında seçim yapma sorunu yoktur. Başka bir deyişle Marx, kendisinden önceki ve kendisinden bu yana tüm iktisatçılar gibi rekabet eyleminin iktisadi karar birimleri arasında davranış farklılıkları gerektirdiğini kavramıştır; en nihayetinde bütün karar birimleri aynı koşullarla karşılaştıklarında tam anlamıyla aynı şekilde davransalardı iktisadi değişim ve ilerlemenin açıklanması imkansız olurdu. Buna karşın Marx, kapitalist sistemin dinamik evrimine açıklama getiren, kapitalistler arasındaki bu bireysel farklılıklara ilgi göstermemiştir.

Marx, kapitalistlerin tüm sermayelerini bankalardan ödünç alabileceklerini gayet iyi bilmektedir ki bu nedenle sermayeye uygulanan "faizi" işletmenin "kârlarından" yapılan bir ödeme olarak değerlendirmiştir. Marx yöneticilerin, emekgücünün izlenmesi ve idare edilmesi becerisini de içeren özel vasıflarının emek piyasasında satın alınabileceğini de bilmekteydi. Ancak Marx, ödünç alınan sermaye için ödenen faiz ve yönetici ücretleri düşüldükten sonra kalan gelirin, örneğin belirli fiyatlarla girdi satın almak ve belirsiz fiyatlardan çıktı satmak ve bunun sonucunda kâr yerine zararın ortaya çıkması gibi özel herhangi bir ekonomik işlevi olup olmadığını hiçbir zaman değerlendirmemiştir. Marx kapitalistlerin ya hiç risk üstlenmediklerini ya da risk üstlenseler bile kapitalist bir ekonomide bu türden riskleri üstlenmeye gönüllü sayısız miktarda insan olduğunu düşünmüş olmalı. Her halükarda Marx da Smith ve Ricardo gibi, kapitalistle girişimcinin işlevlerini basitçe bir araya getirmiştir.

Girişimci rolünün bütünüyle yeterli ilk ortaya konuluşu için Marx'a, Say'a, hatta Cantillon'a değil Thünen'e gitmemiz gerekir. Thünen, *Yalıtılmış Devlet*'te (*Isolated State,* 1850) girişimcinin kazancını, bir ticari faaliyetten elde edilen brüt kârdan, (1) yatırılan sermaye için ödenen faiz, (2) yönetici ücretleri ve (3) hesaplanabilir zarar risklerine karşı ödenen sigorta primi düşüldükten sonra kalan gelir olarak tanımlamıştır. Öyleyse girişimcinin ödülü, diye devam eder Thünen, öngörülemez olduğu için hiçbir sigorta şirketinin sigortalamayacağı riskleri üstlenmenin getirisidir. Kâr ya da zarar etme olasılığının tahmin edilmesinin imkansız olduğu durumlarda yenilikçi eylemde bulunulması şart olduğuna göre girişimci zorunlu olarak "kendi alanında bir mucit ve kaşiftir". Şuna dikkat edin: Girişimcinin riskli, öngörülemez bir gelirin peşinde olan bir artık gelir üzerinde iddia sahibi olduğuna ve girişimciyi yenilikçi girişimcinin simgelediğine ama bununla sınırlı tutulamayacağına dair bu ustaca kavrayış Marx'ın *Kapital*'inin yayımlanmasını 17 yıl öncelemiştir! Dahası Marx, Thünen'in *Yalıtılmış Devlet*'ini okumuştur. Özetle, Marx'ın daha iyisini yapamayacağı için girişimciyi kapitalistle özdeşleştirdiğini söylemekten vazgeçelim.

Mill'in *İlkeler*'i (1848) "girişimci" sözcüğünü İngiliz iktisatçılar arasında popülerleştirmiş, ancak Smith-Ricardo geleneğinin girişimciyi kapitalistin pek çok yüzünden bir tanesine indirgeyen geleneğinden kopuşu sağlayamamıştır. Bundan kısa bir süre sonra gelen "marjinal devrim" dikkatleri ticari işletmenin iç örgütlenmesinden uzağa kaydırmış, böylelikle hem kapitalistin hem de girişimcinin rolünü ortadan kaldırmıştır. Tam rekabet işini yaptığında, uzun dönem dengesine ulaştığımızda, toplam ürün faktörlerin marjinal üretkenliklerine göre yapılan ödemelerle tam olarak

tüketildiğinde "kârlar" ortadan kalkar ve Walras'ın dediği gibi girişimci "ne fayda sağlar, ne de zarar görür".

Artık başlangıçta sorduğumuz sorunun özüne gelmiş bulunuyoruz. İktisadi analiz tam rekabet koşulları altında statik dengenin doğası ile uğraştığı sürece ne bir girişimcilik kuramına, ne de belirsizlikle ilişkili riskleri üstlenen kişilerin arta kalan gelir üzerindeki talebi anlamında bir kâr kuramına yer kalmaktadır. Kadim klasik iktisatçıların "kâr" dedikleri ya da Marx'ın "artık değer" dediği şey, artık "faiz" olarak adlandırılmaktadır ve elbette tam rekabet durağan dengede bile pozitif bir faiz oranı üretmektedir. Ancak ücretler ve faiz düşüldükten sonra kalıcı, pozitif bir artığın bulunması yalnızca durağan durumu bozan sürekli bir teknik ilerlemenin sonucu olabilir ve yeni iktisadın teknik ilerlemeyi belirleyen koşullar hakkında söyleyecek çok az sözü bulunmaktadır.

Genel denge kuramının artan popülaritesi girişimciliğin teorileştirilmesi olanağını kökünden ortadan kaldırmıştır. Aslına bakılırsa, nasıl ki on dokuzuncu yüzyıl iktisadı yirminci yüzyıldakine yol açmışsa, statik denge analizi de giderek artan ölçüde iktisadı simgeler hale gelmiştir. Keynezyen makroiktisadın ortaya çıktığı 1930'larda bile Walrasçı statik denge analizi yeniden canlanmış, bu süreç 1950'ler ve 1960'larda daha da üst aşamalara ulaşmıştır. Mikroiktisadı dinamik hale getirmeye yönelik cesurca çabalara rağmen modern iktisadın büyük bir bölümü statik genel denge çerçevesinde kısılıp kalmıştır. Öyleyse günümüzün giriş düzeyindeki ders kitaplarının tüketici davranışı, ticari firmaların (kısa dönem dengesinde) kâr maksimize etme kararları, ücret kuramı, faiz kuramı, uluslararası ticaret kuramı vb. yönünden zengin; teknik değişimin analizi, büyük işletmelerin artışı, ulusların zenginliği ve yoksulluğu ve girişimcilik kuramı yönünden fakir olmasında şaşılacak bir şey yok.

Girişimciliğin önemsizliğine ilişkin bu fiili fikir birliğinin, yirminci yüzyılda en azından iki örnekte ciddi bir şekilde sorgulanmış olması dikkat çekicidir. İlk örnek Frank Knight'ın takdir gören ama pek az okunan modern iktisat klasiği *Risk, Belirsizlik ve Kâr*'ının (*Risk, Uncertainty and Profit*, 1921) basılmasıyla ortaya çıkmıştır.

21 Belirsizliğe katlanmanın getirisi olarak kâr

Knight işe Thünen'in "risk" ve "belirsizlik" arasında yaptığı ayrımı ayrıntılandırarak başlar. İktisadi yaşamda pek çok belirsizlik belirli bir yaşta ölme ihtimaline benzer: Bu belirsizliklerin nesnel olasılığı hesaplanabilir ve hesaplanabildiği ölçüde de sigorta yoluyla başkalarının sırtına yıkılabilir. O halde bu tür riskler üretim maliyetleri içindeki bir unsura; kâr ya

da zararın nedeni olmayan, ondan düşülen bir ögeye dönüşür. Ancak daha önce hiç karşılaşılmamış durumları içerdiği için hiçbir zaman nesnel olarak ölçülemeyen daha başka belirsizlikler de bulunur. "Kâra yol açan yegane 'risk'", diye belirtir Knight, "doğası gereği ne sigorta edilebilen, ne sermayeleştirilebilen ne de ücretlendirilebilen en üst düzeyde sorumluluğun kullanılmasından kaynaklanan özgül bir belirsizliktir".

Knight'ın argümanının güzelliği, geleceğe ilişkin gerçek bir "belirsizliğin" varlığının girişimcilerin tam rekabete, uzun dönem dengesine ve toplam ürünün tamamen tüketilmesine rağmen pozitif bir kâr elde edebilmesine izin verebileceğini göstermiş olmasıdır. Üretim, tüketime ilişkin bir tahmine dayanarak gerçekleştirilir ve üretim faktörleri talebi tüketicilerin çıktıya yönelik beklenen taleplerinden çıkarsanacağına göre girişimci nihai ürününün fiyatı üzerinde spekülasyon yapmaya zorlanır. Fakat üretim faktörlerine ne kadar ödeme yapıldığı bilinmeden nihai ürünün fiyatını belirlemek olanaksızdır. Girişimci bu açmazı çıktının hangi fiyattan satılacağını tahmin ederek, böylelikle faktörlerin *bilinen* marjinal fiziksel ürünlerini *tahmin edilen* marjinal ürün değerlerine dönüştürerek çözer. Her ne kadar faktörler birer sözleşme temelinde satın alınsa da, dolayısıyla faktörlere tahmin edilen marjinal ürün değerleri kadar ödeme yapılması gerekiyorsa da, artık, sözleşmeye dayalı olmayan gelirin sahibi olma iddiasındaki girişimci, gerçek gelirler öngörülen gelirlerden daha büyük olursa umulmadık bir kazanç elde edebilirler.

Knight sözleşmeye dayanmayan bu umulmadık kazancın, belirsizliğe katlanmanın maliyeti gibi belirli bir hizmetin yerine getirilmesi karşılığında ödenmesi gereken zorunlu bir bedel olarak tanımlanamayacağı konusunda ısrar etmiştir; çünkü böyle bir tanım kârın düzeyi ile belirsizliğe katlanmanın getirdiği yük arasında belirli bir bağlantı bulunması gerektiğini ima eder. Oysa bu tür bir bağlantı yoktur. Eğer böyle bir bağlantı olsaydı belirsizliğe katlanmak üretken bir faktörün bütün özelliklerine sahip olur, dolayısıyla marjinal üretkenlik kuramı ona da uygulanabilirdi: Kâr, girişimciliğin marjinal ürününe eşit olacak ve bu nedenle standart bir üretim maliyetini teşkil edecekti. Oysa kâr, bir işletmenin gerçekleşen ve beklenen getirileri arasındaki umulmadık farktan ibarettir ve bu vasıfla gelecekte ortaya çıkabilecek tüm olayların tam olarak öngörülebildiği durağan bir ekonomide ortadan kalkar. Kâr, bölüşümde alınan ayrıksı bir pay değil her tür üretken karar birimine yapılan ödemeler içerisinde var olan bir unsurdur. Çoğu girşimci geleceğe yönelik ihtiyatlı bir bakışa sahip olduğunda –fiyatların düşmesini beklediklerinde– sözleşmeye bağlı olarak satın alınan karar birimleri gerçekleşen marjinal ürünlerinden daha düşük

bir gelir elde edebilir ve bu durumda kârlar gerçekten de üretim faktörlerinin kendisinden kaynaklanır. Benzer şekilde girişimciler geleceğe dair –fiyatların artacağını öngörerek– atılgan bir bakışa sahip olurlarsa kâr yerine zararla karşılaşılabilir, çünkü satın alınan faktörlere tahmin edilen marjinal ürünleri üzerinden ödeme yapılır ve bu durumda yapılan ödemeler, çıktı satıldıktan sonra kesin olarak gerçekleşen marjinal ürünlerin değerinin üzerinde olabilir.

Knight'ın kitabı yetmiş yıldan uzun bir süre önce yazılmış olsa da eleştiriler karşısında çok büyük bir dayanıklılık göstermiştir. Knight'ın yaptığı katkıları ortodoks iktisat düşüncesi içinde asimile etmek pek sorun olmamıştır, çünkü Knight statik iktisadi analizi sonuna kadar sorgulamamıştır. Ne yazık ki ortodoks iktisatçıları kârın belirsizlik kuramının ana akım analize düşülen bir dipnotun, Adam Smith'ten bu yana açıkta duran bazı gevşek uçları birbirine bağlamanın ötesine geçtiği konusunda ikna etmeyi başaramamıştır. Artık iktisat kârın ve girişimciliğin tatmin edici bir açıklamasına ulaşmış, ancak elbette analizin temel konusu yine üretim faktörlerinin fiyatının durağan koşullar altında marjinal üretkenlik ilkelerine göre belirlenmesi olarak kalmıştır.

22 Yeniliğin getirisi olarak kâr

Knight'ın kitabının ortaya çıkmasından on yıl önce genç Schumpeter, *İktisadi Kalkınma Kuramı* (*The Theory of Economic Development*, 1912) ile iktisadın *temel sorununa* tamamıyla farklı bir bakış getirmiştir. Bu kitapta girişimcilik ve girişimciliğin belirsizlik dinamiğiyle bağlantısı iktisadi incelemenin merkezine yerleştirilmiştir. Schumpeter argümanını, herhangi bir teknik değişimin bulunmadığı bir ekonomi modeli kurarak geliştirmiştir. Schumpeter böyle bir ekonominin geleceğe dair hiçbir belirsizliğin olmadığı, tekrarlanan ve tamamen rutin bir iktisadi seyir izleyeceğini belirtmiştir. Dolayısıyla bu tür bir ekonomide kâr bulunmaz, dahası faiz oranı bile sıfıra düşer. Kısacası geleneksel kuramın resmettiği gibi rekabete dayanan durağan bir uzun dönem dengesi hem kârı hem de faizi dışlar. Schumpeter'in sadece teknik yenilikler ve dinamik değişimin pozitif bir faiz oranına neden olabileceği iddiası hararetli bir biçimde tartışılmış olsa da (12. bölüm, 13. kısma bakınız) bu, yenilik ve işletme hakkındaki bununla ilişkili görüşleri pahasına gerçekleşmiştir. Schumpeter "icat" ile "yenilik" –yeni teknik bilginin keşfedilmesi ve bunun sanayiye uygulanması– arasında ayrım yaparak ve "yeniliği" geniş anlamda yeni teknik yöntemlerin devreye sokulması olarak tanımlayarak iktisadi değişimin tamamının izini yenilik üzerinden sürmüş ve yenilikçiyi girişimciyle özdeşleştirmiştir.

Girişimci, bir ekonomideki dinamik değişimin tamamının kaynağıdır ve Schumpeter'e göre kapitalist sistem girişimciliğe yol açan şartlar kavranmadan anlaşılamaz.

Girişimciliğe ilişkin kendisinden önceki tüm kuramlarda olduğu gibi Schumpeter'de de girişimcilik, ille de tek bir fiziksel bireyde ortaya çıkması gerekmeyen, sınırları keskin bir şekilde çizilmiş bir grup insanda ise kesin olarak cisimleşmeyen işlevsel bir roldür. Girişimci bir kapitalist, hatta bir şirket yöneticisi olabilir, ancak bu farklı işlevlerin bir ya da daha fazla insanda bir araya gelmesi sermaye piyasalarının doğasına ve endüstriyel örgütlenmenin biçimlerine bağlıdır. Ancak Schumpeter, aynı kişinin yenilik yapan bir işadamı olduğunda bir girişimci olurken işletmesini kurup, rutin bir çerçevede işlerini yürütmeye başladığı anda ise bu niteliğini kaybettiğini kavramak konusunda öncüllerinin de ötesine geçmiştir. Dolayısıyla kapitalist bir ekonomide gerçek girişimci nüfus sürekli olarak değişir, çünkü girişimcilik işlevi tipik olarak başka türden faaliyetlerle karışmış olarak bulunur. Buna karşın Schumpeter hiçbir zaman cesur bir maceracı olarak girişimci kavramından kurtulmayı başaramamış, yeniliklere ilişkin tartışması bile geniş kapsamlı sonuçlar doğuran dramatik yeniliklerin bulunmasına odaklanarak –buhar motoru, otomatik dokuma tezgahı, demiryolları, otomobil vb– teknik ilerlemenin önemli bir bölümünün, içten yanmalı motor ya da fermuar gibi küçük ve birikimli değişimlerden oluştuğunu gözden kaçırmıştır.

23 Arbitrajın getirisi olarak kâr

Schumpeter'in girişimcilik kuramı üzerindeki etkisi çok büyük olmuş ve ondan sonra girişimcilik konusunda yazan yazarlar genellikle kendi konumlarını Schumpeter'inkiyle karşılaştırarak tanımlamışlardır. Ancak bu arada ana akım iktisat kuramı, Knight'ın kâr kuramı gibi Schumpeter'in girişimcilik hakkında yazdıklarını da görmezden gelmeyi sürdürmüştür, çünkü her iki kuram da ana akım iktisadın statik denge analizine uymamaktadır. Buna rağmen girişimcilik kuramı, Ludwig Mises ve Fredrich Hayek'le başlayan modern Avusturya Okulu'nda yeni bir soluk bulmuştur. Böylece Mises'in bir öğrencisi, İsrael Kirzner, yakın bir geçmişte meslektaşlarını bir kez daha denge dışı durumların özelliklerinin denge durumları kadar dikkate değer olduğuna ikna etmeye çalışmıştır. Dengesizlikler arz ve talep arasındaki zamansal ve mekansal farklılıklardan kaynaklanır ve gerçekleşmemiş kâr fırsatları ortaya çıkarır. Cantillon kadar Kirzner'e göre de girişimciliğin özü bu tür potansiyel kazanç kaynakları karşısındaki uyanıklıkta bulunur. Kirzner'in girişimcilik tartışmasında Schumpeter'inkin-

den ince bir fark bulunmaktadır: Schumpeter girişimci-yenilikçiyi daima var olan bir dengeyi bozan, dengesizlik yaratıcı bir güç olarak betimlerken, Kirzner onu belirli bir dengesizlik durumundan yararlanan ve dengenin yeniden sağlanmasına hizmet eden bir güç olarak resmeder. Ancak 1912'deki çağdaş iktisat kuramıyla 1973'tekinin durumu arasındaki farklılıktan kaynaklandığına kuşku olmayan bu vurgu farklılığından fazla bir sonuç çıkarmamak gerekir: I. Dünya Savaşı'ndan önceki günlerde iktisatçıların genel denge durumuna ulaşılmasının kural değil istisna olduğuna ikna edilmeleri gerekirken bugünlerde iktisatçıların genel dengeye ulaşma sürecinin hiçbir zaman tatmin edici bir şekilde açıklanmadığına ikna edilmelerine gereksinim var.

Ne yazık ki girişimciliğe ilişkin yeni Avusturya kuramı onu herhangi bir çeşit arbitraja indirgemekte ve böylece girişimcilik hakkında geleneksel olarak sorulmuş pek çok can alıcı soruyu ortadan kaldırmaktadır. Maceracı bir büyük işadamı olarak betimlenebilecek popüler girişimci stereotipi girişimciliğe ilişkin çok dar bir bakış açısı olsa da, Avusturyalıların ucuza alıp pahalıya satan kişi olarak girişimci anlayışı da, belki de, fazla genel olması nedeniyle yanılgıya sürüklemektedir. Artık girişimcilik kuramının marjinal üretkenlik kuramının bıraktığı yerden başladığını göstermeye yetecek kadar çok şey söylemiş sayılırız: Faktör fiyatlarının belirlenmesinin statik analizinde, bölüşüm konusunda düşünüldüğünden çok daha fazla şey bulunmaktadır.

TOPLAM ÜRETİM FONKSİYONLARI

Günümüzde "neoklasik üretim ve bölüşüm kuramı" olarak adlandırılan şey, on dokuzuncu yüzyıldan ziyade yirminci yüzyılın bir icadıdır. Gelirin fonksiyonel bölüşümü düşüncesinin basitçe, bir bütün olarak ekonomi için belirlenen bir toplam üretim fonksiyonuna marjinal üretkenliğin ilkelerinin uygulanmasıyla açıklanabileceği ilk olarak Hicks'in *Ücret Kuramı*'nda (*Theory of Wages*, 1932) ileri sürülmüştür. Aslında Hicks'e gelinceye kadar toplam gelirde ücretler ve kârların payına dair genel kabul gören bir kuram yoktu ve Wicksteed, Wicksell, Walras ve Marshall gibi on dokuzuncu yüzyıl yazarları faktör fiyatlarının belirlenmesi sorununu, Cobb-Douglas türü birim ikame esnekliğine sahip toplam üretim fonksiyonları şöyle dursun, türdeş hasılayı türdeş emek ve sermayenin bir fonksiyonu haline getiren bir *toplam* üretim fonksiyonuna başvurmaksızın analiz etmişlerdi. Hicks'çi düşüncenin yakın geçmişte gelir dağılımı hakkında yazılanlar üzerinde öylesine güçlü bir etkisi oldu ki bu, on dokuzuncu yüzyılın büyük iktisatçıları arasında basitçe bölüşümün marjinal üretkenlik kuramını devasa bir firma

gibi algılanan ekonominin bütününe uygulayanların yalnızca J. B. Clark ve belki Böhm-Bawerk olduklarının algılandığı bir şok yarattı. Dolayısıyla neoklasik kuramda ücret ve faiz oranının emek ve sermayenin marjinal üretkenlikleri tarafından belirlendiği görüşü on dokuzuncu yüzyıl iktisatçılarının fikirlerinin kaba bir biçimde basite indirgenmesi anlamına gelmektedir. Aslında bu bakış, yirminci yüzyıl iktisatçılarının düşüncelerinin çok da haksız sayılamayacak bir betimlemesi olabilir. Açıklamama izin verin.

Joan Robinson 1954'te ünlü bir makale yayımlayarak, günümüzde artık iyi bilinen "neoklasik iktisat eğitimi" diye adlandırdığı şeye karşı bir argüman geliştirmiştir: Bir ekonomideki sermaye stoku faiz oranı bilinmeden ölçülemez; dolayısıyla "üretim fonksiyonu", sermayenin marjinal ürünü olarak faiz oranını belirlemek üzere kullanılamaz. Robert Solow bu suçlamaya bir üretim fonksiyonunda sermayenin anlamlı bir şekilde ölçülebilmesinin koşullarının, bazı özel durumlar dışında karşılaşılamayacak kadar katı olduğunu kabul ederek yanıt vermiştir. Ancak Solow, Robinson'un "üretim fonksiyonu" ifadesini belirsiz bir biçimde kullandığını, yalnızca *toplam* üretim fonksiyonlarına atıfta bulunduğunu ve sermaye *stokunun* aslında herhangi bir üretim fonksiyonunda sermaye hizmetleri *akımının* kaba bir göstergesi olmanın dışında bir argüman olarak yerinin olmadığını, sermaye hizmetleri akımınınsa ekonomideki faiz oranının bilgisini gerektirmediğini belirtmeyi başaramamıştır.

Cambridge Ekolü (Cambridge, İngiltere) diye adlandırılan okulun mensupları o tarihten itibaren neoklasik iktisadı marjinal üretkenlik kuramının toplulaştırılmış John Bates Clark versiyonu ile özdeşleştirmiş, *toplam* üretim fonksiyonlarını ne kullanan ne de ima eden, bu nedenle de iktisadi bir değişken olarak toplam sermaye stokunun var olduğunu ileri sürmeyen Walrasçı genel denge analizi geleneğini tamamıyla göz ardı etmişlerdir. Ancak faktör fiyatlarının belirlenmesine ilişkin neoklasik kuramın toplulaştırılmış iki girdi-tek çıktı versiyonunun son yıllarda kanlı canlı karşımızda olduğuna pek şüphe bulunmamaktadır. Solow'un 1950'lerin sonunda yaptığı ufuk açıcı çalışmadan bu yana iktisadi büyümenin kaynaklarını ölçmek ve teknik değişimin doğası hakkında sonuçlar çıkarmak üzere toplam üretim fonksiyonlarının tahmin edilmesi, iktisadi araştırmaların yaygın bir uygulamasına dönüşmüştür. Bu tür ampirik çalışmalara sık sık, soyut olduğu aşikar olan kuramın pratik gücünü göstermek üzere sınıflarda gösterim amacıyla başvurulduğuna da pek şüphe bulunmamaktadır. Böyle gösterimler bilgi vermekten daha çok yanıltıcı olabilirler: Toplam üretim fonksiyonu kavramı çok büyük güçlükler barındırmaktadır ve üretim fonksiyonları üzerine yapılan ampirik çalışmaların "kuram olmaksızın ölçüm yapma"

tehlikesine hayli yaklaştığını söylemek fazla abartılı olmayacaktır. Bütün bunlar Cambridge Ekolü'nün yanlış nedenlerle doğruları söylediği anlamına gelir. Sorun, sermayenin değerinin saptanması değil, mikro üretim fonksiyonlarının tutarlı bir şekilde toplulaştırılmasının başarılması sorunudur.

24 Mikro üretim fonksiyonları kavramı

Mikro üretim fonksiyonları kavramını yeniden incelemek üzere biraz daha vakit ayıralım. Firma kuramına dair geleneksel yaklaşım, teknik bilginin düzeyi ve girdi-çıktı ilişkileri veriyken, teknik olarak bir araya getirilebilir bütün fiziksel girdi bileşimlerinden elde edilebilecek maksimum hasılayı ifade eden bir fonksiyonun belirlenmesinin her zaman için mümkün olduğunu söylemektedir. Bu fonksiyonların argümanlarının çıktıyı etkileyen bütün güçleri kesinlikle içermediğine –bu iyi bilinen bir hususturve hem çıktının hem de girdilerin akım cinsinden ölçülmesi gerektiğine dikkat edin. Ayrıca teknik bilginin bedelsiz bir şekilde edinilebileceğinin varsayıldığına da –ki bu nadiren vurgulanan, tamamen gerçekdışı bir varsayımdır– dikkat edin. Girdileri "emek", "sermaye" ve "toprak" değil, "adam-saat", "makine-saat" ve "yıllık akre" gibi etiketler taşıyan az çok türdeş gruplar halinde sınıflandırmak gösterim kolaylığı sağlamak açısından genel kabul gören bir yaklaşımdır. Bu şekilde tanımlanmış üretim fonksiyonunun sorunsuz bir şekilde türevlendirilebildiği varsayımı ve firmanın kârını maksimize ettiği şeklindeki kesinlikle zorunlu varsayımla birlikte kuram marjinal ürün denklemlerinin tersi biçiminde girdi talep fonksiyonlarının türetilmesiyle yoluna devam eder. Faktör ve mal piyasaları tam rekabet piyasaları ise firmalar ücret oranları, makine ve toprak kiraları ilgili faktörlerin marjinal değerlerine ya da marjinal ürün değerlerine eşit olana değin işçi, makine ve mekan satın alır.

Buraya kadar kasıtlı olarak faiz oranı üzerine hiçbir şey söylenmedi. Denge durumunda makinelerin marjinal değeri ya da marjinal ürün değeri, makinenin saatlik kirasının parasal karşılığına eşitlenir; bu değer, faiz oranı yıllık bir yüzdelik oran olarak ifade edilen salt bir rakam olduğundan, yani ondan farklı bir boyuta sahip olması gibi basit bir nedenle faiz oranına eşitlenemez. Bir faiz kuramına ulaşmak için, finansman arzı kuramı bir yana, bu basit firma kuramımızın da daha fazla ete kemiğe kavuşturulması gerekmektedir.

Biraz daha farklı bir şekilde ifade edecek olursak, köleci olmayan bir ekonomide yaşıyoruz; dolayısıyla işçilerin, sundukları hizmetlerden ayrı olarak fiyatı ekonomik bir anlam taşımıyor. Ancak pek çok firma makinelerini kiralamak yerine satın almayı tercih ediyor ve henüz düpedüz satın

alınması amaçlanan makinelerin fiyatları konusunda herhangi bir şey söylemiş değiliz. İnsanlar gibi makineler de uzun bir ömre sahip olduğundan, firmalar bir şekilde makinelerin gelecekte sağlayacakları hizmetlerin öngörülen akışının bugünkü değerini hesaplayarak onları satın almak mı yoksa kiralamak mı istediklerine karar verecektir. Verili makine fiyatlarıyla karşı karşıya bulunan firmalar verili bir sayıda makineyi satın almanın maliyetini bilecek, bu makinelerin kullanılmasının gelecekteki getirilerine ilişkin öngörülerini tahmin ederek, söz konusu projenin "içsel getiri oranını" hesaplayabilecektir. Sermaye piyasasında belirli bir faiz oranıyla karşı karşıya bulunan firmalar söz konusu yatırımı yapıp yapmayacaklarına ve bu yatırımı borç alarak mı yoksa iç fonlarından yararlanarak mı gerçekleştireceklerine de karar verebilirler. O halde kârını maksimize etmeye çalışan bir girişimci açısından emek hizmetlerinin maliyeti olarak reel ücret ödemelerinin makinelerin toplam hizmetleri için muadili reel faiz ödemeleridir.

Elbette makinelerin fiyatı, bu makineler yardımıyla üretilen nihai ürünün fiyatı için olduğu gibi piyasa dengesi tarafından belirlenir, ama sermaye piyasasında var olan faiz haddini ne belirler? Şu an için ödünç verilebilir fonların toplam arz ve talebinin ötesinde bir şey söylememize gerek yok; burada arz kişisel tasarruflar, şirket tasarrufları, yaratılan net kredi ve hükümetin bütçe açıklarından oluşur (15. bölüm, 7. kısım). Parasal değil gerçek faiz haddinden söz ediyorsak, dolayısıyla fiyatlardaki değişim oranını göz ardı ediyorsak, açıklamamızı "bir yandan sanayinin üretkenliği, bir diğer yandan firmaların ve bireylerin tutumlulukları" şeklindeki kestirme ifadeye indirgeyebiliriz; şimdilik bu bizim için yeterlidir. Ancak vurgulanması gereken, faiz oranının her tür emeğin saatlik ücreti, birim toprağın yıllık kira bedeli ve tüm nihai ürünlerin fiyatları bir yana, aynı anda bütün makinelerin saatlik kira bedelleri tarafından da belirlendiğidir.

Öyleyse faiz oranının belirlenmesi mal ve hizmetlerin mikro üretim fonksiyonları ile yakından ilişkilidir, ancak bu basit bir ilişki değildir ve ödünç verilebilir fonlara olan toplam talep hiçbir biçimde tekil üretim fonksiyonlarının gerçek ya da nominal olarak toplulaştırılmasını öngörmez. Böyle bir ekonominin işleyebilmesi için emek gücünün büyüklüğünün bilinmesine gerek olmadığı gibi toplam sermaye stokunun değerinin hesaplanmasına da gerek yoktur. Faiz oranını *sermayenin* marjinal ürününe eşitleyen ünlü, daha doğrusu kötü şöhretli, kuram, tek sektörlü bir ekonomi modeline, yani çıktının heterojenliğini tam anlamıyla ihmal ettiğimiz bir dünyaya aittir. Bu dünyada *ücret oranı* da *emeğin* marjinal ürününe eşitlenmektedir ki tuhaf bir nedenle bu, onunla eşdeğer olan sermaye hakkındaki önerme reddedilse bile kabul gören bir önermedir. İçinde yaşadığımız

gerçek dünyada emek gibi sermaye de en az hasıla kadar heterojendir ve ekonomideki toplam sermaye stokunun *marjinal ürünü* diye bir şey, tıpkı emek gücünün *marjinal ürünü* diye bir şey olmadığı gibi, yoktur.

O halde sıkı sıkıya Walrasçı genel denge kuramının mikroiktisadi geleneği içinde kaldığımızda Cambridge eleştirilerinin sürekli olarak tekrarladığı açmazları tek tek aşarız: Bir satın alma gücü fonu değil, makineler toplamı olarak sermayenin değeri, emek ve toprak öyle ölçülebilse bile, kendi teknik birimleri cinsinden ölçülemez; sermayenin değerinin belirlenmesi, her ne kadar faiz oranı ortodoks kuramda aslında sermayenin değeri yardımıyla bulunsa da, belirli bir faiz oranını varsayar; dolayısıyla "bölüşümün marjinal üretkenlik kuramı" diye adlandırılan kuram esasen faiz oranının nasıl belirlendiğini açıklayamaz.

"Emeğin" basitçe adam-saat miktarı ile ölçülmesi düşüncesi genel kabul görürken "sermayenin", diyelim ki, beygir gücü ya da çelik tonajı gibi bir ölçekle ölçülmesinin tamamen saçma bulunarak bir kenara bırakılmış olması hayli sıradışı bir durumdur. Başka bir ifadeyle bütün üretim faktörleri bir şekilde kendi teknik birimleri cinsinden ölçülebilir, ancak bu tür ölçümlerin açık bir iktisadi anlamı bulunmaz. "Emek" adam-saat cinsinden değil, iktisadi olarak anlamlı "verimlilik birimleri" üzerinden ölçüldüğünde tek bir firma içinde de, sektörler arasında da emeği toplulaştırmak için ücret ağırlıklarının kullanılması gerekir ki bu durumda "emeği" ölçme sorunu ile "sermayeyi" ölçme sorunu tam olarak aynıdır. Neyse ki hem emeğin hem de sermayenin, firma düzeyinde bile, toplulaştırılması mantıksal olarak tutarlı bir fiyat belirleme kuramı için gerekli değildir.

Bütün bunlar mikroiktisadi üretim fonksiyonunun kusursuz olduğu anlamına gelmez. Aslında onun sanki hayatın bir gerçeği gibi ele alınması çok güçlü ve genellikle olduğu gibi yutulması zor bir varsayımdır. Kavramın özü, maliyetli faktör ikamesini maliyetsiz teknik ilerlemeden kesin olarak ayırmaya, böylelikle dikkati üretim fonksiyonundaki kaymalara değil, onun üzerindeki hareketlere odaklamaya dayanır. Fakat teknik ilerlemenin dinamik bir unsur olarak göreli faktör fiyatlarının gösterdiği eğilimlere uygulandığını –bu fikir uzun zamandır ortalardadır– ve buna ek olarak teknik ilerlemenin –"içkin yatırım hipotezinde" olduğu gibi– çoğu zaman makinelerde cisimleşmiş olduğunu varsayalım. Bu durumda faktör ikamesinin teknik ilerlemeden ayrıştırılması giderek zorlaşır ve üretim fonksiyonu kavramının yanıltıcı olduğu için terk edilmesi gerekebilir.

Üretim mühendislerinin bir üretim fonksiyonunu belirlemek için gereken teknik bilgiye bedelsiz olarak ulaşabileceği düşüncesiyle ilgili başka zorluklar da vardır. Alternatif girdi bileşimlerini keşfetmek maliyetli ise,

ki kesinlikle öyledir, tekil firma için maksimum hasılayı olası bütün girdi bileşimleriyle ilişkilendiren, girdi bileşimleri konusunda daha fazla mühendislik bilgisi satın almanın hasıla cinsinden yarattığı kazancı veri alan bir meta-üretim fonksiyonu tanımlamamız gerekir. Bunu yaparsak üretim fonksiyonu artık fiyatlardan bağımsız olarak tanımlanmış olmaz ve bu nedenle de fiyatların belirlenmesini açıklamak üzere geleneksel olarak yapıldığı gibi girdi talep fonksiyonlarının türetilmesi için kullanılamaz. Başka bir deyişle üretim fonksiyonları ile ilgili Ar-Ge'yi, üretim fonksiyonu kavramının kendisinin altını oymadan kavramın tanımına dahil edemeyiz.

Bütün bunlar, sanki nasıl yapacağımızı biliyormuşuz gibi mikroiktisadı başka temeller üzerinde kurmak üzere üretim fonksiyonlarını tümüyle bir kenara atmamız gerektiği anlamına değil, yalnızca ortodoks fiyat kuramının *a priori* olarak doğru olmaktan uzak olduğu anlamına gelir.

25 Toplulaştırma sorunu

Mikro üretim fonksiyonlarıyla ilgili yukarıda özetlenen sorunlar, ister ekonominin bütünü için isterse ekonominin önde gelen sektörleri ve endüstrileri için olsun, toplam üretim fonksiyonu kavramına içkin güçlüklerin yanında hiçbir şey değildir. Cobb ve Douglas'ın 1920'lerin sonundaki öncü çalışmalarından bu yana gelen standart uygulama, tarım dışı hasılanın parasal değerinin çarpımsal bir fonksiyonunun (1) emek gücünün büyüklüğü, (2) dayanıklı teçhizatın parasal değeri artı gerektiği gibi deflate edilmiş mevcut stoklar ve (3) emek ve sermaye terimlerinin bilinmeyen üsleri, toplamları bire eşit olacak şekilde kısıtlanırken genellikle zamanın fonksiyonu olarak ifade edilen bir toplam faktör üretkenliği terimi üzerinden regresyonunun alınmasıdır. Üsler bu şekilde tahmin edildikten sonra Cobb-Douglas üretim fonksiyonunda emek teriminin üssünün (yukarıda açıklandığı gibi) milli gelirde emeğin payına eşit olduğunu söyleyen basit ama zarif teoremden yararlanabiliriz. Söz konusu tahmin edilen üstel değer emeğin göreli payına uygun olduğunda, ki genellikle öyledir, muzafferane bir biçimde, tekellerin, vergilerin, millileştirilmiş sanayilerin ve işçi sendikalarının varlığına rağmen gerçek dünyanın faktörlerin sunduğu hizmetleri marjinal üretkenliğe uygun şekilde ödüllendirdiğini ilan ederiz; bir bütün olarak ekonomi tüm üretim fonksiyonlarının Cobb-Douglas türünden doğrusal olarak türdeş olduğunu, bütün faktörlere marjinal ürün değerleri kadar ödeme yapıldığında toplam ürünün tamamen tüketildiğini söyleriz.

Aslında bu tür hoş sonuçlar verdikleri yanıtlardan çok yeni soruların ortaya çıkmasına neden olurlar. Bir ekonomideki bütün mikro üretim fonksiyonları dahi Cobb-Douglas biçiminde olsa ve ölçeğe göre sabit ge-

tiri koşullarına uysa da o ekonominin toplam üretim fonksiyonunun farklı emek piyasalarındaki ücret oranı ya da herhangi bir sektörde emeğin aldığı pay konusunda bir fikir vermesi gerekmez; dolayısıyla toplam üretim fonksiyonu, faktör fiyatlarının marjinal ürünlere uygun olarak rekabetçi bir biçimde belirlenip belirlenmediğinin ikna edici bir sınamasını ille de sunmaz. Uygun özelliklere sahip, iktisatçıların hoşlandıkları bütün özellikleri taşıyan –türdeşlik, pozitif ikame edilebilirlik, faktörler arasında pozitif, ama sonsuzdan daha düşük tamamlayıcılık vb– bir mikroiktisadi üretim fonksiyonları sınıfı, toplulaştırıldığında basitçe uygun özelliklere sahip bir makroiktisadi üretim fonksiyonu vermez. Bunun gösterilmesi, her ne kadar gösterim başlangıç düzeyinde matematiksel uslamlamayı gerekli kılsa da, hayli basittir.

Fayda ve üretim fonksiyonlarının toplulaştırılmasında geçerli olan bazı kurallar, 1940'larda *Econometrica*'nın sayfalarında toplulaştırma üzerine yapılan kapsamlı tartışmada geliştirilmiştir. Bu kurallar büyük ölçüde Leontief'in "ayrılabilir fonksiyonlar teoremine" dayanmaktadır: İki kere türevi alınabilen üç değişkenli bir fonksiyon yalnızca ve yalnızca herhangi iki değişkenin *MRS*'sinin birinci türevlerinin oranı üçüncü değişkeninkinden bağımsızsa yazılabilir. O halde geçerli bir toplam üretim fonksiyonu emek ve makineler cinsinden "toplamsal olarak ayrılabilir" olmak zorundadır. Cobb-Douglas üretim fonksiyonu logaritmik olarak yazıldığında bu koşulu sağlar: Bu durumda emek teriminin logaritması sermaye teriminin logaritmasıyla toplanabilir ve ondan ayrılabilir. Ancak her mikro fonksiyon Cobb-Douglas, yani logaritmik formda toplamsal olarak ayrılabilir olsa bile, mikro fonksiyonlarının aritmetik toplamından, logaritmik olarak toplama işlemi gerçekleştirilemeyeceği için, makro üretim fonksiyonu elde edilemez: Doğal sayılarının logaritmalarının toplanması, sayıları kendileriyle çarpmakla aynı anlama gelir. Buradan toplulaştırılmış bir Cobb-Douglas üretim fonksiyonuna mikro üretim fonksiyonları üzerinden açık iktisadi bir yorum getirilemeyeceği sonucu çıkmaktadır. Aslında mikroiktisadi bir Cobb-Douglas üretim fonksiyonu ile benzer şekilde marjinal üretkenlik koşullarının uygulanabileceği toplulaştırılmış bir Cobb-Douglas üretim fonksiyonuna ulaşmak için makro fonksiyonun üslerini, bu fonksiyonu oluşturan mikro fonksiyonların üslerinin ağırlıklandırılmış aritmetik değil geometrik ortalaması olarak yorumlamamız, ağırlıkların da her bir firmanın üretim fonksiyonlarının ilgili üsleriyle orantılı olmasını sağlamamız gerekir.[6] Firmalar arasında tekil üslerin dağılımı konusunda

6 L. R. Klein tarafından ortaya atılan bu toplulaştırma kuramı hayli açıktır. Genel olarak eğer bütün mikro fonksiyonlar aşağıdaki biçimi alırsa ve $\alpha = a = A$ ve $\beta = b = B$ ise, firmaların marjinal ürünleri her yerde aynı olsa bile n firma içerisinde üsler farklı oldu-

bir değişiklik olduğu takdirde toplam üretim fonksiyonunun üslerinin de değişmesi gerektiği açıktır. Toplam üretim fonksiyonunu tahmin ederek firmalar arasında üslerin dağılımı konusunda hiçbir şey öğrenmediğimiz için tahmin edilen makro üretim fonksiyonununun emek teriminin üssüyle ücretlerin milli gelirden aldıkları pay arasında yakın bir bağlantı olması tekil emek piyasalarında rekabete dayalı bir faktör fiyatlandırması olup olmadığını sınamamızı sağlamaz. Geometrik ortalama bir seriye uç değerler eklenmesine göreli olarak duyarsız olduğundan çoğu firmanın emeğe marjinal ürün değerinin altında bir ödeme yaparken, birkaç büyük firmanın emeğe bundan daha fazla ödeme yaptığı bir durum, tekil firmaların emek terimindeki üslerinin geometrik ortalamasının emeğin ekonominin bütününde aldığı göreli paya hayli yakın çıkmasına neden olabilir.

Gözlemlenemeyen mikro üretim fonksiyonlarından gözlemlenebilen bir makro üretim fonksiyonu türetmenin kabul edilemez olduğu argümanını pekiştirmek için yalnızca F. M. Fisher'ın ulaştığı dikkat çekici sonuçlardan bazılarına atıfta bulunmamız yeterli olacaktır. Fisher, firmaların sahip oldukları sermayenin yalnızca ve yalnızca mikro üretim fonksiyonları, farklı firmaların farklı sermaye mallarının az çok aynı şeyler gibi temsil edilebilmesi anlamında, birbirlerinden "sermayeyi artıran teknik farklılıklarla" ayrılıyorsa toplulaştırılabileceğini göstermiştir. Ancak bütün firmalar tam olarak aynı teçhizatı kullansalar bile, en az "sermayeyle" ilişkili olan toplulaştırma sorunları kadar ciddi olan emek ve hasılanın toplulaştırılmasıyla ilgili sorunlar açığa çıkar: Firmalar arasında farklı emek türlerinin oranlarının ve hasıla bileşiminin zaman içerisinde kabaca sabit kalması gerekir. Fisher bunları söyledikten sonra, "sermayeyi artıran teknik farklılıkları" ihmal edebilmek üzere farklı firmalar tarafından kullanılan teknikler arasında kasıtlı farklılıkların tanımlandığı bir ekonomi simülasyonu için toplulaştırılmış bir Cobb-Douglas üretim fonksiyonu tahmin ederek *coup de grâce*'ını[7] gerçekleştirmiş ve sonuçta mikro fonksiyonların anlamlı bir

---

ğunda, toplam üretim fonksiyonu doğrusal olarak türdeş bir Cobb-Douglas fonksiyonu olan $X = (N_1^{\alpha} K_1^{\beta}) + (N_2^{a} K_2^{b}) + \ldots + (N_n^{A} K_n^{B})$ olur:

$$X_1 = N_1^{\alpha} K_1^{\beta};\ \alpha + \beta = 1$$

$$X_2 = N_2^{a} K_2^{b};\ a + b = 1$$

$$X_n = N_n^{A} K_n^{B};\ A + B = 1$$

Cobb-Douglas mikro fonksiyonları aritmetik olarak toplayarak Cobb-Douglas makro fonksiyona ulaşamadığımız için mikro fonksiyonları çarpmamız daha doğru olacaktır. Bu da $X_n = (N_1^{\alpha} K_1^{\beta})(N_2^{a} K_2^{b}) \ldots (N_n^{A} K_n^{B})$ fonksiyonunu verir. X'in n'inci kökünü aldığımızda sağ taraf bütün mikro fonksiyonların geometrik ortalaması haline gelerek Cobb-Douglas üretim fonksiyonunun çarpımsal biçimini korur.

7 Öldürücü darbe (ç. n.).

şekilde toplulaştırılmasının tanım gereği olanaksız olduğunu göstermiştir. Buna karşın Fisher toplulaştırılmış Cobb-Douglas üretim fonksiyonunun, simülasyon egzersizi boyunca emeğin toplam hasıladan aldığı pay kabaca sabit tutulduğu sürece emeğin payını hayli başarılı bir şekilde tahmin ettiğini keşfetmiştir. O halde geçmişte daima en küçük kareler yöntemiyle elde edilen toplulaştırılmış Cobb-Douglas üretim fonksiyonunun olağanüstü istatistiki uygunluğu, her ne kadar hasılayı ve ücretleri ortaya çıkaran mekanizmalar rekabetçi piyasalarda faktör arzlarıyla etkileşim içinde bulunan mikroiktisadi Cobb-Douglas üretim fonksiyonlarının varlığının ima ettiklerinden çok farklı da olsalar, kayda değer uzunluktaki tarihsel dönemler boyunca emeğin payının göreli olarak sabit kalmasından kaynaklanmaktadır.

26 Sermayenin ölçümü

Argümanı sonlandırmaya doğru ilerlemenin zamanı geldi. İktisadi olarak anlamlı bir toplam üretim fonksiyonu kavramı çok güçlü ve hayli mantıksız koşulların sağlanmasını gerektirmektedir. Eğer Cambridge iktisatçıları bu koşullara saldırmış olsaydı eleştirel akıllarına yalnızca alkış tutulabilirdi. Ancak üretim fonksiyonlarının toplulaştırılması Cambridge Ekolü üyelerinin nadiren bahsettiği bir konudur. Onlar bu konu yerine tekrar tekrar sermayenin ölçümü meselesine dönmüşlerdir. Oysa sermayenin anlamlı bir biçimde toplulaştırılması emeğin anlamlı bir şekilde toplulaştırılmasından daha zor değildir; söylemek istediğim, en fazla onun kadar zordur. Sermaye fiziksel olarak türdeş olsaydı bile emeğin, hatta hasılanın da, toplam üretim fonksiyonlarını tahmin etmek üzere toplulaştırılması yine de ekonomi düzeyinde bağlayıcı ve hiç de gerçekçi olmayan varsayımlar yapılmasını gerekli kılardı. Cambridge'li yazarların geliştirdiği, neoklasik gelir dağılımı kuramının toplulaştırılmış versiyonunun sadece sermaye fiziksel olarak toplulaştırılabilseydi düzlüğe çıkabileceği düşüncesi esasında bu kuramı hak ettiğinden fazla methetmektedir.

Bir Cobb-Douglas toplam üretim fonksiyonunun tahmin edilmesinin fiyatların rekabete dayanarak belirlenmesinin varlığına ilişkin güvenilir bir test olmasının nedenlerini görmüştük. Toplam üretim fonksiyonları ise sık sık, faktör fiyatlarının rekabetçi koşullar altında belirlendiği varsayımı altında–bu, başka amaçlar söz konusu olduğunda ispatlanması gereken, ama burada varsayımsal olarak alınan bir prosedürdür– teknik ilerlemenin iktisadi büyümeye katkısını ayırt etmek ve ölçmek üzere tahmin edilir. Herhangi bir biçimde toplulaştırmayı reddecek olursak ampirik araştırmalar açısından temiz olan Walrasçı genel denge kuramını elde ederiz. Ampirik

çalışma için bir düzeyde toplulaştırma gereklidir ve genel olarak başvurulan araç da denge fiyatlarını toplulaştırma aracı olarak kullanmaktır ki bu, elde edilen sonuçların fiyatların bir açıklaması olmadığı ya da denge fiyatlarının, çok dikkatli biçimde tayin edilmiş koşullar dışında nasıl belirlendiğini açıklayan bir kuramı test etmek üzere kullanılamayacağı anlamına gelir.

Toplam üretim fonksiyonu fikri reddedilebilir ve yine de katı bir neoklasik iktisatçı olarak kalınabilir. Her ne olursa olsun, ne rekabetin işlediğini ispatlamak için toplam üretim fonksiyonuna ne de ağırlık olarak kullanılan fiyatların rekabetçi bir biçimde belirlenmiş fiyatlar olduklarına dair müstakil kanıtlar olmaksızın teknik ilerlemenin standart bir ölçümüne dayanmaya gereksinim vardır. Cambridge eleştirilerinin önceden belirlenmiş bir faiz oranı olmadan sermaye stokunun ölçülmesinin zorluklarına dair temel sorunlar üzerinde ısrar etmesi dikkati yanlış bir yöne çekmiştir.

TEKNİK DEĞİŞİM VE ÜRETİM SÜRECİ YENİLİKLERİ

Bu bölümde buraya kadar firmaların, değişen fiyatlar karşısında verili üretim fonksiyonları üzerinde hareket ettikleri ve verdikleri tepkilerin üretim fonksiyonunun yapısına göre değiştiği varsayıldı. Artık grafiksel olarak üretim fonksiyonunda yukarıya doğru bir kayma ya da her bir eşürün eğrisinin orijine, yani içe doğru kayması şeklinde tanımlanan teknik değişimi devreye sokabiliriz. Önümüzdeki soru şudur: Bölüşümün marjinal üretkenlik kuramı bize teknik değişim konusunda bir şey söylüyorsa, bu söylediği nedir?

Dikkat edilmesi gereken ilk nokta teknik değişime ilişkin iktisat kuramlarının geleneksel olarak "icatlardan" ziyade "yeniliklerle" sınırlı tutulmasıdır: Girişimcinin bilinen, ama henüz kullanıma sokulmamış ve aralarından seçim yapabileceği icatlardan oluşan bir listeyle karşı karşıya olduğu tahayyül edilir. Bu listenin kendisinin nasıl oluşturulduğu ve sürekli olarak genişletildiği sorusu ise iktisat tarihçilerine ve sanayi sosyologlarına bırakılmıştır. Ancak bir ekonomide tekniklerin iyileştirilme hızlarının bir analizi aslında icat etkinliğinin hızını ve kapsamını göz ardı edemez. Oysa iktisatçılar nadiren önlerine Kaldor'un çok yerinde bir biçimde "teknik dinamizmin derecesi" diye adlandırdığı şeyin analizini koymuşlardır. İktisatçılar bunun yerine neredeyse tamamıyla teknik anlamda dinamik olduğu bilinen ekonomilerdeki teknik değişimin izlediği sahici yordamla ilgilenmişlerdir. Öğretilen iktisat doktrinleri şu gibi sorulara yanıt vermek açısından pek kullanışlı değildir: Gelişmiş ekonomilerde teknik değişim yavaşlar mı? Bütünüyle yeni sorunlar ortaya çıkartacak bir "otomasyon"

çağına mı girmek üzereyiz? Bütün azgelişmiş ülkeler Japonya'nın on dokuzuncu yüzyılda sergilediği yaratıcı kapasiteyi zamanla sergileyecekler mi? Yanıtlanmaya çalışılan soruların çeşitliliğinin teknik değişiminin zaman içinde faktör tasarrufu sağladığı ile ilgili önyargıyla, dolayısıyla teknik ilerlemenin göreli faktör fiyatları ve göreli faktör payları üzerindeki etkisiyle ilişkisi bulunmaktadır.

Yenilikler genel anlamda iki sınıfa girerler: Üretim süreçlerinde yapılan yenilikler ve ürün yenilikleri (üçüncü bir sınıf olarak örgütsel yenilikleri bir kenara bırakacağız). Bu ifadeler kendi kendilerini açıklamaktadır. Yapılan ayrım bir ölçüde yapaydır: Maliyet azaltıcı bir sürecin devreye sokulması bazen ürün bileşimindeki bir değişimle el ele bulunurken yeni ürünler sık sık yeni teçhizatın geliştirilmesini gerekli kılarlar. Pratik anlamda bu iki tür yenilik öylesine iç içe geçmiştir ki aralarında herhangi bir ayrım yapmak suni olacaktır. Buna karşın ilkesel olarak eski malların yeni yollarla yapılması, yeniliklerin eski yollarla yapılmasından ayırt edilebilir. Nihai ürünün kalitesini değiştiren yeniliklerin kuramsal analizinde endeks sayısı sorununa atıfta bulunulması uzun zamandır terk edildiğinden ürün yenilikleri ile üretim süreci yeniliklerini birbirinden ayırmayı reddetmek teknik ilerlemeyi daha fazla analiz etme defterini kapatacaktır.

Üretim sürecindeki bir yenilik, girdi fiyatları sabitken birim hasıla başına ortalama maliyetleri düşüren herhangi bir teknik gelişme olarak tanımlanır. Yani teknik teçhizatlarda çok büyük değişiklikleri içerebilir, ancak bu, tanımın zorunlu bir özelliği değildir: Belirli bir tesisin basit yeniden organizasyonu da yeni makinelerin devreye sokulması kadar faktör tasarrufu sağlayabilir. Bu noktada kendimizi yaygın bir yanlış anlamadan korumamız lazım. Bir yenilik var olan teknik bilginin üzerine yapılan bir eklemeyi temsil eder. Üretim fonksiyonu halihazırda bilinen tüm teknik olanaklar yelpazesini hesaba kattığından –sistemin bir yerlerinde uygulanan anlamında bilinmesinden söz ediyoruz– yenilikçi faaliyet o zamana kadar denenmemiş yöntemlerin benimsenmesini içermek durumundadır. Fakat başarılı bir şekilde geliştirilen yeniliklerden çok azının uzun bir deneme yanılma geçmişi bulunmaz ve daha önce denenmiş tekniklerin taklit edilmesi bile "yaratıcı bir tepkiyi" içerir. Bu zorluk bazı yazarların teknik ilerlemeyi işletmenin, yeni yöntemin daha önce denenmiş olup olmamasından bağımsız olarak, üretim yöntemlerindeki herhangi bir değişim olarak tanımlamalarına neden olmuştur. Ancak bu taviz, üretim fonksiyonu üzerindeki bir hareketle üretim fonksiyonunun kayması arasındaki farklılığı bulandırır. Kuramsal açıklık amacıyla biz geleneksel tanıma bağlı kalacağız.

Yukarıda tanımlandığı biçimiyle üretim sürecinde yapılan yenilikler, eskiden yapılmış katkılar Pigou, Schumpeter, Wicksell, Marx ve Ricardo'ya kadar gitse de bir kuşaktan biraz daha uzun bir süredir ciddi bir tartışma konusudur. 1930'larda dikkatler daha ziyade yenilikleri, emek tasarrufu sağlayanlar, sermaye tasarrufu sağlayanlar ve nötr olanlar şeklinde ayrı ve birbirini dışlayan kutucuklara ayırmaya odaklanmıştı. Bazıları teknik değişimin tarihini bu sınıflandırmalara göre yorumlamaya çalışmıştır. Ayrıca konuya duyulan ilgi, teknik değişimin faktör tasarrufu sağlama özelliğine yönelik sistematik temayülün ya da bunun yokluğunun mekanizması etrafında yoğunlaşmaktaydı. Bu sorulardan hiçbiri hakkında fikir birliğini andıran bir durum oluşmadı. Aslında çağdaş iktisadın yeniliklerin gerçekleşme hızı ve yenilik eğilimini değerlendirmek konusunda sistematik bir kuramdan yoksun olduğunu ve teknik değişimin kökeni ve doğasına açıklama getirmek konusundaki bu başarısızlığın var olan iktisadi büyüme düşüncesindeki en önemli eksiklik olduğunu söylemek haksızlık sayılmaz.

27 Sınıflandırma

Yalnızca iki üretim faktörünün olduğunu varsayarsak sermaye-emek oranını artıran yeniliği emek tasarrufu sağlayan, bu oranı azaltan yeniliği ise sermaye tasarrufu sağlayan yenilik olarak sınıflandırmak makul olacaktır. Ancak faktör oranları kriteri belirli bir hasıla düzeyi ya da bir zaman kesiti belirlenmediği takdirde kesin bir sonuç vermez. Bir yeniliğin devreye sokulması firmanın üretim kararını mutlaka etkiler ve eğer firma ölçeğe göre sabit getiri ile çalışmıyorsa daha büyük bir hasıla uzun dönemde, faktör fiyatları sabitken bile, farklı bir sermaye-emek oranı anlamına gelir. Ayrıca yeniliklerin hayata geçirilmesi zaman alır ve yeni kurulan teçhizatın yaratacağı sonuçlar hemen ortaya çıkmaz: Lange'nin gestasyon (gebelik) periyodu ile işletme periyodu arasında yaptığı ayrımın temelinde bu vardır. Sermaye tasarrufu sağlayan bir yenilik bir kez işletime sokulduktan sonra, yapımının gestasyon periyodu boyunca yine de emeğe nispetle daha fazla sermaye soğurabilir. Tersinden başlangıçtaki sermaye maliyetlerini azaltan bir yeniliğin de, teçhizatın yenisiyle değiştirilme oranını ivmelendiriyorsa nihayetinde sermaye kullanan bir yenilik olduğu ortaya çıkabilir.

Bu tür zorlukları aşmanın bir yolunun, yenilikleri *belirli* bir çıktı hacminin üretilmesinde kullanılan sermaye-emek oranı üzerindeki etkisine göre sınıflandırmak olduğu düşünülebilir. Teknik değişim grafiksel olarak şekil 11.10a'da gösterilen I gibi bir eşürün eğrisinin orijine doğru kayması şeklinde gösterilebilir. Tekil firma açısından faktör fiyatları, paralel faktör fiyatı doğrularıyla gösterildiği üzere, veri olduğundan bu kaymaya

farklı yeniliklerin yorumu açısından basit bir açıklama getirilebilir: Faktör fiyatı doğrusuna daha yüksek (düşük) bir sermaye-emek oranında teğet olduğundan I_a emek tasarrufu sağlayan (I_b sermaye tasarrufu sağlayan) bir yeniliktir.

En yaygın kabul gören sınıflandırma çerçevesi Hicks ve Robinson'un çalışmalarıyla ilişkili olandır. Hicks ve Robinson'un yenilik tanımı biraz önce açıklanandan farklıdır. Emek tasarrufu sağlayan yeniliği, belirli bir hasılayı üretmek üzere kullanılan *verili* bir *sermaye-emek oranında* emeğe kıyasla sermayenin marjinal ürününü artıran yenilik, sermaye tasarrufu sağlayan yeniliği ise bunun tersi olarak tanımlamışlardır (şekil 11.11b'ye bakınız). Dolayısıyla orijinden çizilen, sabit sermaye-emek oranını temsil eden bir ışın boyunca I_a emek tasarrufu sağlayan (I_b sermaye tasarrufu sağlayan) bir yeniliktir, çünkü sermayenin emekle marjinal ikame oranını azaltır (artırır).

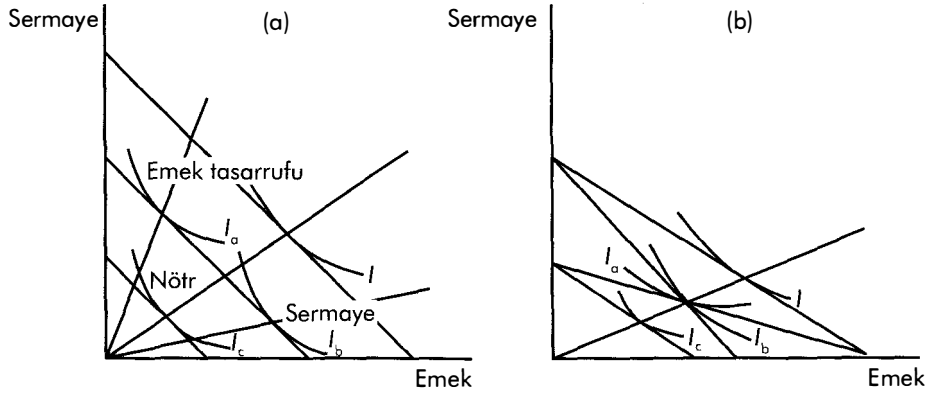

Şekil 11.10

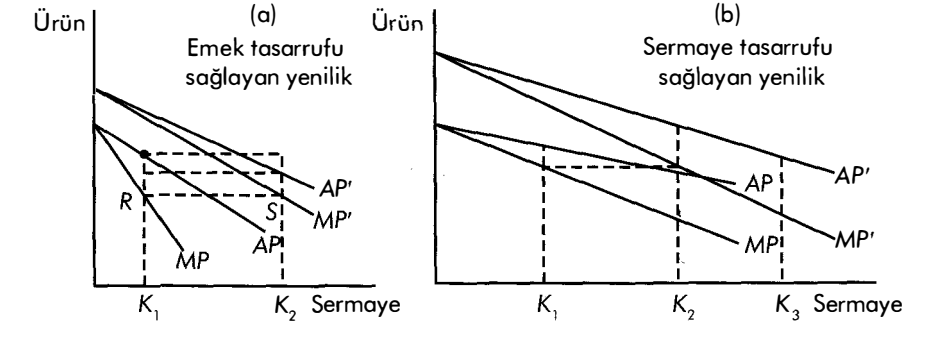

Şekil 11.11

Hicks-Robinson tanımı görünüşte önceki tanımımızla çelişmez: Sermaye-emek oranı cinsinden faktör fiyatları sabitken emek tasarrufu sağlayan bir yenilik göreli marjinal ürünler cinsinden faktör oranları sabitken de mutlaka emek tasarrufu sağlayan bir yenilik olacaktır. Ancak önceki tanım verili fiyatlarla yüz yüze bulunan tek tek firmalar ya da sektörle uygulanabilirken Hicks-Robinson tanımı ekonominin bütünü için tasarlanmıştır; dolayısıyla bir toplam üretim fonksiyonunun var olduğunu varsayar. Toplulaştırma analizinde göreli faktör fiyatları üzerinde etkili olan yeniliklerle ilgileniriz. Faktör fiyatlarının değiştirilmesi faktör ikamesine neden olur ve Hicks-Robinson tanımı faktör ikamesini gerçek anlamda teknik değişimden ayırt etmek üzere tasarlanmıştır. Ekonominin bütünü söz konusu olduğunda tek başına sermaye-emek oranının yenilikleri tasnif etmek için yetersiz bir kriter olduğu açıktır. Sektörel düzeyde emek tasarrufu sağlayan bir yenilik başka sektörlerde de yaygın biçimde kabul görmüşse faiz oranlarına kıyasla ücret oranlarını düşürebilir ve böylece sermayenin emekle ikame edilmesine yol açabilir. Ortaya çıkan net sonuç sermaye-emek oranının bütün sektörlerde eskisinden daha büyük olmaması olabilir.

Belirli bir sermaye-emek oranı için emek tasarrufu sağlayan yenilik emeğin toplam gelir içindeki payını azaltırken sermaye tasarrufu sağlayan yenilik bu payı artırır. Yeniliğin göreli paylar üzerindeki nihai etkisi ise elbette değişen faktör fiyatları karşısında emekle sermaye arasındaki ikame edilebilirliğin kolaylığına bağlıdır. Hicks'in ikame esnekliği kavramı yardımıyla buna, diyelim ki, emek tasarrufu sağlayan bir yeniliğin yalnızca $\phi > 1$ olduğu takdirde emeğin göreli payını artırma eğilimi yaratacağını ekleyebiliriz: Mevcut sermaye-emek oranında emek tasarrufu sağlayan yenilik ücret oranını faiz oranına kıyasla azaltır, ancak bu tür bir yenilik, faktör ikamesinin etki alanını genişletirse, emeğin sermayeye oranını ücret oranındaki bu göreli azalmanın etkilerini aşacak düzeyde artırabilir.

Joan Robinson, ϕ'nin bir faktörün ortalama üretkenliğinin esnekliğiyle, η, birlikte değiştiğini göstererek Hicks'in argümanını hem genişletmiş hem de basitleştirmiştir. Faktörlerin herhangi bir miktarı veriyken bir yenilik ayrı ayrı ele alınan her iki faktörün de ortalama üretkenliğini zorunlu olarak hasıladaki artışla aynı oranda artırır. Yenilik aynı zamanda tüm faktörlerin marjinal üretkenliğini artırır, ama bu artış ille de aynı oranlarda gerçekleşmek durumunda değildir. Emek tasarrufu sağlayan bir yenilik emeğin marjinal ürününü sermayenin marjinal ürününden daha az artırıyorsa, MP_N'nin AP_N'den daha az artmış olması gerekir. Grafiksel olarak ifade edersek emek tasarrufu sağlayan bir yenilik AP_N ile MP_N arasındaki yüzdelik farkı artırır ve η_N'i azaltır. Benzer şekilde sermaye tasarrufu sağ-

layan bir yenilik de sermayenin üretkenlik fonksiyonları itibarıyla aradaki farkı artıran bir nitelik taşır; bu tür bir yenilik η_K 'yi azaltır. Nötr yenilikler ise her iki faktörün de ortalama ve marjinal üretkenlik eğrilerini esneklik katsayılarını eşit düzeyde değiştirecek şekilde yukarıya doğru çeker. Bir faktörün ortalama üretkenlik eğrisinin esnekliği onun göreli payını belirlediğinden (4. bölüm, 8. kısma bakınız) Robinson'un sınıflandırması Hicks'inki ile uyumludur.

Ancak Hicks verili faktör girdileri varsayımına bağlı kalırken Robinson'un argümanı karşılaştırmalı statik üzerinden ifade edilmiştir: Robinson, faiz oranı sabitken yeniliğin gerçekleştirilmesinden önce ve sonra bütün faktörlerin tam olarak istihdam edildiğini varsaymıştır. Yenilik sermayenin randımanını artırdıktan sonra yatırım yeni tekniğe intibak eder, denge bir kez daha sağlanır ve kâr oranı intibak süreci boyunca değişmez, yani MP_K yeni teknikte de eski teknikteki ile aynı kalır. Kâr oranı –tam rekabet altındaki iki girdi-tek çıktılı basit sistemde olduğu gibi– MP_K tarafından belirlenseydi bu, emek tasarrufu sağlayan yeniliklerin ortalama sermaye-hasıla oranını, yani AP_K'nın tersini, artıracağı, sermaye tasarrufu sağlayan yeniliklerinse bu oranı azaltacağı anlamına gelirdi. Bu sonuç, kâr oranının kâr payının sermaye-hasıla oranına bölümü olmasından kaynaklanan basit aritmetik gerçekten kaynaklanır.

O halde elimizde, her ikisi de göreli paylar üzerindeki etkiyi inceleyen iki alternatif formülasyon bulunuyor. Doğrusal sermaye üretkenliği fonksiyonları çizerek AP_K'yı AP'_K'ne çeken bir yeniliği göz önünde bulunduralım. Şekil 11.11a'nın Hicks versiyonu, sermayenin K_1 kadar sermaye için aldığı göreli pay, $\phi < 1$ olduğundan yenilik nedeniyle arttığı için bu yeniliğin emek tasarrufu sağladığını söylemektedir. Robinson versiyonu ise yeniliğin, K_2 'de AP' 'nün esnekliği –bu esneklik $K_1R = K_1S$ koşulu ile belirlenir– AP''nin K_1 'deki esnekliğinden daha büyük olduğu için emek tasarrufu sağladığını söylemektedir; iki eğri arasındaki yüzdelik fark azaldığından sermayenin göreli payı da sermaye-hasıla oranı da artar. Sermaye tasarrufu sağlayan yeniliklerle ilgili argüman da kuşkusuz bunun tam olarak simetriğidir (şekil 11.11b'ye bakınız ve şimdilik K_3 'ü göz ardı ediniz)

Hicks-Robinson sınıflandırması da yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. İlk olarak kullanılan şemanın, arka plandaki üretim fonksiyonları ölçeğe göre sabit getiri özelliği taşımadıklarında çöktüğü iddia edilmiştir: Yalnızca doğrusal olarak türdeş üretim fonksiyonları için bir faktörün marjinal üretkenliği, faktörlerin mutlak miktarları tarafından değil, sadece kullanılan faktörlerin oranları tarafından belirlenir. Hicks'in tanımını her zaman için verili faktör miktarlarına uygulayabilsek de üretim fonksiyonun şek-

li konusunda daha fazla bilgiye sahip olmadan girdilerin yeni dengedeki düzeyleri hakkında bir şey söyleyemeyiz. Geriye doğru artan bir emek arzı eğrisi ve aksak rekabet, durumu daha da karmaşık hale getirir. Ancak Hicks'in kriteri ve Robinson'un ona yaptığı eke yönelik asıl ölümcül itiraz, bu kriterin meta ikamesini hiç hesaba katmamış olmasıdır. Bir yeniliğin etkisi sadece üretim fonksiyonunun fiziksel niteliklerinden çıkarsanamaz. Örneğin sermaye tasarrufu sağlayan yenilikler, göreli fiyatı teknikteki gelişme sayesinde azalan sermaye-yoğun mallara doğru bir meta ikamesi yaratır. Sermaye-yoğun mallara yönelik nihai talep genel olarak emek-yoğun mallara olan nihai talepten daha esnekse –bu makul bir önermedir– sermaye tasarrufu sağlayan gelişmelerin $\phi < 1$ olmasına rağmen sermayenin göreli payını artırması mümkündür. Sektörel düzeyde dahi, yeniliği benimseyen sektörün karşı karşıya olduğu talep eğrisinin esnekliğine ve o sektördeki sermaye-emek oranının ekonominin bütünündeki ortalama sermaye-emek oranına göre büyüklüğüne bağlı olarak farklı yanıtlarla karşılaşabiliriz.

Harrod, *Dinamik Bir İktisada Doğru* (*Towards a Dynamic Economics*, 1948) çalışmasında bu itirazlar ışığında Hicks'in veri faktör oranlarına ve eski tekniklerin bütünüyle yerine geçen hızlı ve kapsamlı yeniliklere yaptığı vurguyu bir kenara bırakmıştır. Harrod, sürekli bir teknik gelişme akımı olduğu görüşünü uygulamaya koymaya yönelik bir sınıflandırma tasarlamıştır: Emek tasarrufu sağlayan teknik değişim sermaye katsayısını ya da sermaye-hasıla oranını artırırken, sermaye tasarrufu sağlayan teknik değişim sermaye oranını azaltır; nötr teknik ilerleme ise katsayıyı değiştirmez; bunların hepsi de "faiz oranı sabitken" gerçekleşir. Harrod'un kriteri tüm teknik değişimin, sermaye birikimi sağlanırken MP_K'nın azalmasını engellediği sürece ortalama sermaye-hasıla oranını azaltma eğilimi taşıması nedeniyle eleştirilmiştir. Sermaye katsayısı, yeniliğin faktör tasarrufu sağlama eğiliminden ziyade yenilik faaliyetinin bir endeksi olarak görünür; artmayan sermaye-hasıla oranı veri üretim fonksiyonları boyunca sermayeye göre azalan getirinin yenilikler tarafından dengelendiğini ileri sürmektedir. Harrod ise bu eleştiriye aradaki farkı azaltma özelliği nedeniyle emek tasarrufu sağlayan yeniliklerin AP_K'yı artırmaksızın ya da sermaye-hasıla oranını azaltmaksızın MP_K'yı artırabileceğini söyleyerek yanıt vermiştir. Dolayısıyla emek tasarrufu sağlayan yeniliklerin sürekli bir akışının, düzenli bir şekilde azalan bir sermaye-hasıla oranına neden olması pek muhtemel değildir. Bu nedenle sermaye katsayısının izlediği trendden, teknik değişimin doğrultusu konusunda kabaca fikir verecek şekilde istifade edilebilir.

Ancak Harrod'un getirdiği tanımın yalnızca faiz oranı ($= MP_K$) sabitken kesin sonuç verdiği, bu durumda da bunun Robinson'un yaptığı tanımın

kılık değiştirmiş hali olduğu bir gerçektir. Harrod göreli paylar üzerinden yapılan testi benimsemiş, ama Hicks ve Robinson'un karşılaştırmalı statik analizini "uygunsuz" olarak değerlendirmiştir. Oysa bu analiz gerçekten de uygunsuzsa faiz oranını sabit tutmak bize MP_K'ya gerçekten ne olacağı konusunda hiçbir şey söylemez. Dolayısıyla sermaye katsayısı kriteri kesin bir kriter olamaz: Göreli paylar itibarıyla sermaye tasarrufu sağlayan bir yenilik, MP_K'nın azalmasını engelleyemiyorsa teknik katsayılar itibarıyla emek tasarrufu sağlayan bir yenilik olabilir –örneğin şekil 11.11b'deki K_3'e bakınız.

Teknik değişimin tarihini açıklamak açısından sermaye katsayısı, sermaye-emek oranıyla aynı yetersizlikleri taşır. Bütün gelişmiş ülkelerde sermaye stoku emek arzından bir yüzyılı aşkın bir süredir daha hızlı büyümektedir. Göreli faktör arzlarındaki bu değişimin ne kadarına teknik değişimin hızı ve doğrultusunun neden olduğu, ne kadarına tasarruf eğilimleri ya da doğum ve ölüm hızlarındaki otonom değişikliklerin neden olduğunu bilemeyiz. Bu değişime neden olan etkinin faktör arzları tarafından geldiğini bilseydik, yani otonom kuvvetler sermaye-emek oranını artırıyor olsaydı, sermaye-hasıla oranının uzun dönemde gözlenen istikrarından ve sermayenin getirisinin zaman içinde ciddi biçimde azalmamasından yenilik faaliyetinin bol olduğu ve emek tasarrufu yönüne pek fazla meyletmediği sonucunu çıkarabilirdik. Çünkü toplam üretim fonksiyonu ölçeğe göre artmayan getiri koşullarına uyuyorsa, herhangi bir yenilik yapılmıyorken adam başına düşen sermayenin artması birim hasıla başına gereken sermayeyi artırır ve faiz oranlarını ücret oranlarına kıyasla azaltır. Fakat otonom sermaye oluşumunu teşvik edilmiş sermaye oluşumundan ayırmamızın bir yolu yok ve toplam üretim fonksiyonun şekli konusunda da doğrudan bir bilgimiz bulunmuyor. Hangisinin neden, hangisinin sonuç olduğunu bilmeden, teknik değişimin niteliğini sermaye-emek ve sermaye-hasıla oranlarındaki değişime bağlayan argümanlarla teknik değişimin doğasını sermayenin her ne nedenle olursa olsun emekten daha hızlı artmasıyla açıklayan argümanlar arasında bir ayrım yapamayız. Verili faktör oranlarının soyut dünyasını terk etiğimiz anda yeniliklerin sermaye-emek oranları, sermaye-hasıla oranları ya da göreli paylar üzerinden yapılan sınıflandırmalarının hepsi aynı düzeyde keyfi görünür.

28 Teknik değişimin otomasyona eğilimi

Hiçkimse emek tasarrufu sağlayan yeniliklere örnek göstermek ya da genel olarak bu tür yenilikler hakkında konuştuğumuzda aklımızda ne olduğunu tarif etmek konusunda fazla bir zorluk çekmemiştir. Ancak konu sermaye tasarrufu sağlayan gelişmeler olduğunda örnek göstermek güç-

leşmektedir, çünkü bu tür yenilikler teknik değişimin genel eğilimi içinde istisnaları temsil ederler. Aslında Schumpeter'in erken dönem yazılarında olduğu gibi kendimizi olağandışı icatlarla sınırlandırırsak, telsiz telgrafçılık, uçaklar ve madencilikte kullanılan patlayıcılar gibi genellikle atıfta bulunulanlar dışında bir örnek göstermek zor olacaktır. Ancak üretim fonksiyonunda gerçekleşen *bütün* değişiklikler teknik değişimi içerir. Bu anlamda sermaye tasarrufu sağlayan yenilikler bulmak çok kolaydır ve yaklaşık 100 yıl önce bazı mükemmel örnekler Marx tarafından verilmiştir (7. bölüm, 15. kısma bakınız): Daha kaliteli makineler, daha küçük makineler, daha dayanıklı tesisler, gönderim zamanının kısalması, yakıt tasarrufu ve benzeri... Görünüşte bu tür gelişmelerin emek tasarrufu sağlayanlardan daha seyrek ya da daha az yaygın olduğuna ya da bunların sadece sermaye açısından zengin bir ekonomide önem taşıdığına inanmak için hiçbir neden bulunmaz. Sanayi Devrimi'nin bazı önemli yenilikleri sermayeyi soğurmak yerine daha fazla sermaye açığa çıkarmış ve üretim sürecinin yerleşim düzenindeki ve makine tasarımındaki gelişmeler bugün olduğu kadar o zaman da önem taşımıştır.

Ancak kısa süre öncesine değin iktisatçılar arasında teknolojik ilerlemede her zaman için emeğin yerine geçen icatların egemen olduğu, üretimin otomasyonuna yönelik sürekli bir eğilimin bulunduğu görüşü hakim olmaya devam etmiştir. Bu bakış açısının bilindik rasyonalizasyonu Hicks'in *Ücret Kuramı*'nda yapılmıştır. Göreli faktör fiyatlarındaki değişimlerin neden olduğu yeniliklerle bilimsel ve teknik bilgideki özerk ilerlemeye bağlı yenilikler arasında bir ayrım yapan Hicks, son yüzyılda sermayedeki artışın emeğe göre hızlı olmasının göreli faktör fiyatlarındaki değişimlerin tetiklediği yeniliklerin büyük ölçüde emek tasarrufu sağlayan yenilikler olmasına neden olduğunu ileri sürmüştür. Özerk yenilikler ise herhangi bir yöne eğilim göstermeyen, rastgele bir dağılım göstermektedir. Dolayısıyla bu iki tür yenilik birlikte ele alındığında emek tasarrufu sağlayan yeniliklere doğru bir eğilim görülmektedir; bu, diye belirtir Hicks, gözlemlenen olgulara uygun görünmektedir. Göreli faktör fiyatları tarafından tetiklenen yenilikler düşüncesinin sorunlu olması bir yana –göreli faktör fiyatlarının değişmesinin teknik değişime değil, faktör ikamesine neden olması beklenir– rastgele dağılıma yaptığı atıftan Hicks'in her iki yeniliğe eşit ağırlık verdiği anlaşılmaktadır. Fakat bazı yeniliklerin iktisadi önemi radikal bir biçimde diğerlerinden farklıdır. Şu ya da bu türden yeniliklerin *sayısının* frekans dağılımının kesintisiz yenilik akışının faktör tasarrufu sağlama eğilimiyle ne ilişkisi var? Hicks'in yürüttüğü tartışmanın bütünü, teknik ilerlemenin aslında iktisadi açıdan anlamlı bir eğilim gösterip göstermediği sorusunun sorulmasını gerekli kılmaktadır.

Günümüzde iktisatçıların bu soru hakkındaki fikirlerini ne kadar çabuk değiştirdiklerini ve bunu ne kadar kısa bir süre önce yaptıklarını görmek ve bunu takdir etmek zor. Joan Robinson 1937'de şunları söylüyordu: "Üretime dair insani yöntemlerin maymunun salt elden ağza giden tekniğinden başlayarak gelişmesinin esas olarak 'dolayımlılığın' artması yönünde gerçekleştiği ve kablosuz iletişim gibi kestirme yolların keşfedilmesinin genel ilerleme çizgisinde istisna oldukları açıktır." Ancak Robinson 1956'da şu sonuca ulaşıyordu: "Herhangi bir ekonomide teknik ilerlemenin bütünüyle nötr olmasını beklemek için hiçbir neden yoktur, fakat ilerlemenin şu ya da bu yöne doğru sistematik bir eğilim gösterdiğini düşünmek için de bir neden bulunmaz."

Teknik değişimin sürekli olarak otomasyona eğilimli olduğu düşüncesi, teknik ilerlemeyi sanki sadece yeni makinelerin devreye sokulmasıymış gibi tartışmaya gösterilen eğilimin de güçlendirdiği, sanayi tarihinin bilinen olgularına dair bilgilere başvurulmasının bir sonucudur. Sermaye tasarrufu sağlayan yeniliklerin büyük bölümü makinelerin kullanımında göreli olarak küçük iyileştirmeler sağlanmasından ibaret oldukları için bu tür yenilikleri gözden kaçırma eğilimi bulunmaktadır. Aslında iktisadi düşünce tarihinde sermaye tasarrufu sağlayan gelişmelerin var olduğunun farkına geç varılmıştır. Klasik iktisatçılar zaman tasarrufu sağlayan gelişmelerin para sermayenin dolaşım hızını artırarak kâr oranını yükselttiğini fark etmiş, ancak bu tür düşünceler sistematik hale getirilmemiş ve sabit sermaye tasarrufu üzerine hiçbir zaman ciddi bir biçimde düşünülmemiştir.

Teknik değişimin zorunlu olarak sermaye kullanımlı olduğunu varsayan geleneksel düşünceyi ilk kez *Politik İktisadın İlkleleri*'nde (*The Principles of Political Economy*, 1883) Sidgwick sorgulamış görünmektedir. Taussig *Ücretler ve Sermaye*'de (*Wages and Capital*, 1896) geleceğin icatlarının "üretim dönemini kısaltarak" sermaye tasarrufu sağlayabileceğini iddia etmiş ve bundan on yıl sonra J. B. Clark sermaye kullanan pek çok yeniliğin gestasyon dönemi bittikten sonra sermaye açığa çıkarttığını öne sürmüştür. Jevons'un belirttiği gibi, "Buharlı geminin aynı tonaja sahip yelkenli gemilere kıyasla ilk maliyeti yüksektir. Ancak daha sonra buharlı gemiye yatırılan sermaye, yelkenli gemiye yatırılandan kat be kat daha verimli olmaktadır." Ancak bu yazarlardan hiçbiri geçmişte gerçekleşen teknik değişimin çok büyük ölçüde emek tasarrufu sağlayan türden yeniliklerden oluştuğundan şüphe duymamıştır. Yüzyılın bitimine doğru, tesis ve teçhizat dayanıklılığını artıran sermaye teşekkülünü vurgulayan Avusturya Okulu'nun sermaye kuramının etkisinin artması iktisadi gelişmenin, teknik değişim hesaba katıldığında bile, yalnızca kişi başına düşen sermaye

miktarını değil birim çıktı başına düşen sermaye gereksinimini de artırdığı inancı güç kazanmıştır (12. bölüm, 14. kısım).

Otomasyon eğilimi kavramından kopuşun izi 1930'ların durgunluk tezine kadar sürülebilir: Sermaye tasarrufu sağlayan yeniliklerin artan öneminin gelişmiş ekonomilerdeki kronik enflasyon açığına katkıda bulunduğu dile getirilmiştir. 1940'larda toplam sermaye-hasıla oranının uzun dönemde durağan olduğu yönünde ampirik bulgulara ulaşılması iktisatçıları nötr teknik değişim fikrine daha açık hale getirmiştir. Nötrlük, en eskisi ve en kayda değer olanı Harrod'un büyüme modeli olan, dönemin modelleri içinde bir varsayım olarak alınmıştır. Harrod ekonomiyi iki sektöre indirgemiş ve bu iki sektörlü modelinin bir özelliği de toplam olarak nötr teknik ilerlemenin ille de her bir sektörde nötr yenilikler olması anlamına gelmemesi olduğunu belirtmiştir. Faktör tasarrufu açısından eğilimi her ne olursa olsun yatırım malları imal eden sektördeki bütün teknik ilerlemeler, bütün sektörlerde gerçekleştirilen reel yatırımların sermaye maliyetlerini sabit bir faiz oranında bile azaltıyorsa, sermaye tasarrufu sağlayan yeniliklerdir. Ancak daha ucuz makineler emeğin sermayeyle ikame edilmesine yol açar. Aynı şekilde tüketici malları üreten sektördeki teknik ilerlemelerin tamamı emeğin ucuzlamasına neden olarak sermayenin emekle ikame edilmesine yol açar. Dolayısıyla Harrod'a göre teknik değişimin toplamda nötr olması ya "üretimin bütün kademelerinde" aynı hızda gerçekleşen, herhangi bir eğilim göstermeyen teknik değişim –bu, Harrod'un daha fazla tercih ettiği yorum gibi görünüyor– ya da yatırım malları sektöründeki teknik değişimin tüketim malları sektöründeki teknik değişimin yol açtığı emek tasarrufu eğilimini tam olarak dengelemesiyle faiz oranı aynıyken ortalama sermaye-hasıla oranının değişmeden kalması anlamına gelir.

Hangi yorumu kabul edersek edelim toplam sermaye-hasıla oranının zaman içindeki eğilimi sabit bir faiz oranında bile hesaplansa, nötr teknik değişim için ancak varsayımsal kanıtlar sunabilmektedir. Yalnızca güçlü eğilimlere sahip teknik değişimin açık bir biçimde kendisini açık bir biçimde göstereceği fikri bir yana, toplam sermaye-hasıla oranı yalnızca teknik değişimin doğrultusundan değil, tasarruf eğilimlerinden, yatırımda sektörler arasındaki kaymalardan, gelecekteki teknik ilerlemenin hızına dair beklentilerden ve hasılanın artış hızının genelinden de etkilenir. Ayrıca bu oranın paydası genel eğitim, sağlık ve mesleki eğitim için yapılan harcamaların sonucunu da içerirken, payı yalnızca beşeri olmayan sermayeye atıfta bulunur. Beşeri sermayenin beşeri olmayan sermayeye oranının son yüzyılda artmış olmasından ötürü teknik değişimin "sermaye derinleşmesine" dönük bir eğilim taşımadığını ileri sürmek her zaman için olanaklıdır. Sermayenin emekten daha hızlı büyümüş olduğu gerçeğinin

kendisi, emeği işgücü etkinlik birimiyle değil adam-saatle ölçmenin neden olduğu istatistiki bir yanılsama olabilir. Dahası sermayenin nötralite hipotezini doğrulamak üzere ne şekilde ölçüleceği hiçbir biçimde açık değildir. Daha da önemlisi, başkaları sermaye-hasıla oranı üzerinde her iki yönde de etkili olan güçlerin ciddi bir değişkenlik gösterdiğini ortaya koymuşken ortalama sermaye-hasıla oranının uzun dönemler boyunca şaşırtıcı bir durağanlık gösterdiği üzerinde bir uzlaşma varmış gibi görünmemektedir.

Nötralite argümanı, sermaye katsayısı başka ampirik bulgularla bir araya getirildiğinde bir anlam taşımaya başlamaktadır. Sermaye-hasıla oranında yenilikler söz konusu değilken tanık olunan keskin artış sermayenin getirisinin ve toplam gelir içinde kâr payının azalmasına neden olmuştur. Son 100 yılda ortalama emek üretkenliği üzerinden değerlendirildiğinde teknik değişim hızı hakikaten çok yüksek olmuştur. Buna karşın Britanya ve ABD'de sermayenin getiri oranı ancak ılımlı bir biçimde azalan bir eğilim göstermiştir. Bu da yeniliklerin, bol olsalar bile, yeterince emek tasarrufu sağlamadığını ileri sürmektedir. Aynı dönem içinde gelir dağılımının mülk sahiplerinden emeğe doğru kayması da, benzer şekilde, teknik ilerlemenin emek tasarrufuna doğru güçlü bir eğilim göstermediğine işaret etmektedir. Bu izlenimsel argümanın daha güçlü bir türü sermaye stokunun her zaman için emek arzından daha hızlı büyüdüğü bir ekonomide makinelerle emek arasındaki ikame esnekliğinin zaman içinde birin altına inmesi gerektiğini, yenilikler olmadan $\phi < 1$ olgusunun, sermaye-hasıla oranı arttıkça kâr oranı ve kâr payının azalması anlamına geleceğini söyleyen Hicksgil önermeye dayanmaktadır. O halde gelişmiş ülkelerde iktisadi büyüme, sermayenin azalan getirisinin neden olabileceği tasarrufların kronik bir biçimde yatırımlardan fazla olması sorununu önlemeye yetecek kadar emek tasarrufu sağlayan teknik değişime bağlı olmuştur. 1930'ların Büyük Bunalımı ışığında teknolojinin yeterince emek tasarrufu sağlamadığı düşünülebilir; son otuz ya da kırk yılda olayların seyrini en iyi teknik değişimin nötr olduğu, hatta ılımlı bir düzeyde sermaye tasarrufuna eğilim gösterdiği yaklaşımı özetlemektedir.

Eğer veriler hem nötr hem de belirli bir eğilime sahip teknik değişimle uyumluysa nötralite hipotezini destekleme arzusu nereden kaynaklanıyor? Bu arzunun kaynağı kuşkusuz ki bu hipotezin büyük ölçüde model kurma çabalarına uygunluğu, ama aynı zamanda yenilik akışında sürekli bir eğilim olduğu fikrinin yutulması zor bir lokma olmasıdır. Nötralite hipotezi, teknik değişimin belirli bir eğilime sahip olmasına karşı onu dengeleyecek bir karşıt eğilimi yaratacak herhangi bir piyasa mekanizması olmadığını varsaymaktadır. Ancak en iyi şekliyle Schumpeter'in *İktisadi Kalkınma*

Kuramı'nda sunulan standart görüş, teknik değişimin piyasa baskılarına şu ya da bu biçimde tepki vereceğine inanmak için bir neden olmadığı yönündedir. Bu savın kanıtı totolojiktir: Değişen fiyatlara ve teknik değişime tepki veren bütün piyasa mekanizmaları, faktör fiyatları sabitken maliyet azaltıcı gelişmeler olarak tanımlanmış, tanım gereği bir piyasa tepkisi dışarıda bırakılmıştır. Ancak bu geleneksel yaklaşım, savaş sonrası dönemde bir ölçüde sorgulanmaya başlanmıştır.

29 Teşvik mekanizması

Tam rekabet koşulları altında üzerinde herhangi bir denetiminin olmadığı verili ücret ve faiz oranlarıyla yüz yüze olan tekil bir firma, gelişmelerin faktör tasarrufu sağlama özelliği ile ilgilenmez. Böyle bir firmanın amacı, emekle ilgili işletme maliyetlerinden tasarruf sağlanmasından mı, yoksa sermayenin toplam maliyetinden tasarruf sağlanmasından mı kaynaklandığından –bunlar eşit büyüklüklerde olduğu sürece– bağımsız olarak toplam maliyetleri düşürmektir. Ancak bütün üreticilerin faaliyetleri ele alındığında sonuç ekonomideki göreli faktör kıtlıkları ile uyumlu olmayabilir ve gelecekteki faktör fiyatları mevcut fiyatlardan farklılaşabilir. Ancak tekil hiçbir firma bu makroiktisadi etkileri hesaba katamaz. Dolayısıyla rekabetçi piyasa, faktör tasarrufu sağlayan yenilikleri teşvik eden herhangi bir sinyal sağlamıyor gibi görünür.

O halde rekabetçi firmaya ilişkin ortodoks bakış açısı benimsendiğinde toplam sermaye katsayısının göreli olarak sabit kalması gibi bir durum sadece teknik olarak belirlenmiş sermaye-hasıla katsayılarının "yaşam döngüsü" ile açıklanabilir: Üretim tekniğindeki önemli değişimler emek ya da sermaye tasarrufu sağlar, ama bunlar çoğu ülkede gelişigüzel bir şekilde gerçekleşir; yeni yöntemler bir kez kullanıma girdikten sonra gündelik olarak yapılan rutin değişiklikler ilave bir masraf yaratmaksızın teçhizatın kapasitesini artırır; sonuç olaraksa sermaye-emek oranı bir süre sonra teknik olarak belirlenmiş bulunan normal düzeyine dönme eğilimi gösterir; yatırım hamleleri bütün sektörlerde aynı anda ortaya çıkmadığından net etki toplam sermaye katsayısının kabaca sabit kalan bir seyri korunmasıdır.

W. J. Fellner *İktisadi Faaliyette Eğilimler ve Çevrimler*'de (*Trends and Cycles in Economic Activity,* 1956) bu bakış açısına itiraz ederek, rekabetçi firmaya ilişkin ders kitaplarında anlatılan kurama dokunmaksızın Hicks'in endüklenmiş yenilikler kavramını tekrar ileri sürmüştür. Fellner'in argümanı şu şekilde ilerlemektedir. İlk olarak tam rekabet altında bile belirli bir yöne doğru güçlü eğilim gösteren teknik değişim, faktör piyasalarında monopsoniye benzer bir durum yaratır ve bir monopson, piyasadaki

göreli faktör kıtlıklarını ortalama ve marjinal faktör maliyetleri arasındaki fark üzerinden doğrudan öğrenir. Örneğin emek tasarrufu sağlayan yenilikler yönünde sürekli bir "yükselme" olması kısa dönemde reel yatırım başına yıllık sermaye maliyetlerini artırmaya, uzun dönemde de herhangi bir firmaya dönük sermaye arzının esnekliğini sonsuzun altına düşürmeye bağlıdır; bir tür sermayeyi tutumlu kullanma yöntemi kurularak firmalar, bu durumda sermaye tasarrufu sağlayan iyileştirmelere gitmeye teşvik edilir. Diğer yandan sermaye tasarrufu sağlama yönünde bir "yükselmenin" olması, emek piyasasında yansımasını "ücret sürüklenişinde" bulan bir sıkılığa neden olur; bir kez daha monopson benzeri bir durum emek tasarrufu sağlayan yenilikleri teşvik eder. İkinci olarak, her ne kadar üreticiler bütün faktör piyasalarında tam olarak esnek arz eğrileriyle karşı karşıya olsalar da deneyimleri tarafından, göreli olarak kıt olan faktörden tasarruf sağlayan iyileştirmeleri seçerek hayal kırıklığına uğramaktan sakınmaya şartlanırlar. Tam rekabetçi bir firma bile, faktör arzı eğrilerinde kalıcı, dolayısıyla hissedilebilir eğilimlere kendisini adapte etmeyi "öğrenir". Bu yolla faktör ödemelerinde, göreli paylarda ve sermaye katsayısında gerçekleşen keskin toplu değişimler, gerektiği gibi yönlendirilen teknik değişimle dengelenir.

Aslında Fellner'in bu iki argümanı aynı kapıya çıkmaktadır: Firmalar, bir öğrenme eğrisi bulunduğundan *sanki* monopsonmuş gibi davranırlar. Firmaların deneyimlerinden öğrendikleri fikri ilk bakışta statik rekabete dayalı fiyat oluşumu kuramına yabancı görünebilir. Ama esasında rekabetçi firma gelecekteki ürün ve faktör fiyatları hakkında bir tahminde bulunmadan belirli bir hasıla düzeyini üretmek konusunda rasyonel bir karar alamaz. Yatırımın kârlılığını belirleyebilmek için firmaların gelecekteki satışlar ve fiyatlar hakkında beklenti oluşturmalarına müsaade eden bilgileri elde etmeye ihtiyaçları vardır. O halde rekabetçi firma zorunlu olarak yüzünü geleceğe çevirir ve beklenen olaylar ışığında davranışlarını ayarlar. Ancak tekil firma öngörüden yoksun olsa ve sadece fiyatların değişmeyeceği beklentisiyle hareket etse bile, Darwinci bir seçilim süreci otomatik bir intibak mekanizması oluşturur. Ücret oranları yükselir, faiz oranları düşerken sermaye tasarrufu sağlayan enstrümanları devreye sokmakta ısrar eden firmalar ayakta kalamazlar. Fiyat sisteminin aktardığı sinyaller karşısında uyanık, başarılı yenilikçi, emekten tasarruf edecek ve sermayeyi soğuracak ve olayları seyreden iktisatçı da bir bütün olarak sistemde teknik değişimin göreli faktör kıtlıklarına intibak ettiğini gözlemleyecektir.

Piyasa tarafından endüklenen yenilikler kuramı açısından, tek tek firmaların neden başkalarındansa belirli yenilikleri tercih ettiklerinin açıklan-

masına gerek yoktur. Belirli bir sektörde hemen hemen her zaman ortalama teknikle en üstün teknik arasında büyük bir fark bulunur, çünkü makineler, işletme maliyetleri yeni makinenin sermaye bedellerini de içeren toplam maliyetlere eşitlenene kadar ıskartaya çıkarılmazlar. En üstün tekniğin benimsenmesindeki bu gecikmenin kendisi göreli faktör fiyatları tarafından koşullanmıştır: Reel yatırım emeğe kıyasla ucuzken sermayenin değerini yitirmesine ilişkin standartlar daha sıkı, en üstün teknikle ortalama teknik arasındaki fark ise daha azdır. Faiz oranındaki ya da teçhizat fiyatlarındaki bir azalma üstün tekniğin benimsenmesinin sermaye maliyetlerini azaltır; bunların her ikisi de eski makinelerin ıskartaya çıkarılması eğilimini güçlendirir. Diğer taraftan reel yatırım emeğe kıyasla pahalıyken, bir sektörün sermaye yapısı büyük ölçüde demode olmuş teçhizattan oluşur. Dolayısıyla sektörde faaliyet gösteren bir firma yenilik yaparak en üstün tekniği benimsediğinde yeni tekniğin sektöre yayılma hızının düşmesi sorunu, teknik değişim kuramının kapsamı dışında kalır.

Piyasa tarafından endüklenen yenilikler kuramının geçerliliği her ne olursa olsun bu kuram, önemli kısıtlara tabidir. Öncelikle belirli sektörlerde, göreli faktör fiyatlarına intibakın kapsamını sınırlandıran, sermayenin bölünemezliği sorunu vardır. Ardından döner sermayeden tasarruf sağlayan gelişmelerin çoğunlukla, firmalara kendi eylemlerinden bağımsız olarak tahakkuk eden ve ekonomideki göreli faktör fiyatlarıyla doğrudan bir ilişkisi bulunmayan genel toplumsal hizmetlerin artışından kaynaklanan dışsal ekonomilerin bir sonucu olarak ortaya çıkması gerçeği vardır. Ayrıca yenilikçi faaliyetten farklı olarak, icat faaliyetinin algılanan kâr fırsatlarına tepki verdiği, ama bunun günümüzde icatların yalnızca iktisadi ihtiyaçlara uygun olarak araştırma laboratuarlarında "imal edilebilecekleri" anlamına gelmediği konusunda çok sayıda kanıt bulunmaktadır. Var olan icat havuzunun sistematik bir eğilim gösterdiğine inanmak için bir gerekçemiz olmasa da, bu, göz ardı edilmemesi gereken br olasılıktır. Diğer yandan tekellerin varlığı, söz konusu kurama karşı ilk bakışta görüldüğü kadar ciddi bir tehdit olmayabilir. Piyasa yapısı ile yenilikler arasındaki ilişkiye dair berrak bir resim bulunmamaktadır; firmaların yaşlarıyla bağlantılı büyüme hızlarının firmanın büyüklüğü ya da fiyatı belirleme gücünden daha önemli bir etkisi var gibi görünmektedir. Son olarak ücret-fiyat katılıklarının kısa dönemde "ıskalamaya" izin vermesi olasılığı vardır. Sermaye tasarrufu sağlayan yeniliğin, sermayenin hali hazırda bol bir faktör olduğu bir ekonomide aniden artması durumunda ise sermayenin getirisindeki azalma Keynezyen bir "işsizlik dengesine" neden olabilir. O halde deflasyonist bir açığın olması intibak mekanizmasını işlemez hale getirebilir. Diğer yandan

piyasa tarafından endüklenen yenilik, Keynezyen işsizliği engelleyen güçlerden bir tanesidir. Ancak esnek ücret ve fiyatlar olmaksızın bu mekanizmanın hiçbir etkisi olmaz.

Gündelik izlenimlere bakıldığında, sanayileşmiş ülkelerin son 100 yılda fazlasıyla belirli bir yöne eğilim gösteren teknik değişimden muzdarip olmadıkları açık. Teknik ilerleme tamamen rastgele gerçekleşen bir şey değilse eğer, bundan bir çeşit intibak mekanizmasının işlediği sonucu çıkar. Ancak *post hoc, ergo propter hoc*[8] yolla ispat doğası gereği yetersizdir. Ancak piyasa tarafından endüklenen yeniliklerin dolaysız bir biçimde soruşturulması mümkündür. Ne yazık ki var olan ampirik malzemenin büyük kısmı bu amaç gözetildiğinde kullanışsızdır; bu malzeme herhangi bir hipotezi sınamak için sistematik olarak toplanmamıştır ve nadiren gerektiği kadar ayrıştırılmış biçimde bulunur. "Öğrenen firma" düşüncesini sınamak için belirli sektörlerde yenilik faaliyetlerinin ayrıntılı bir incelemesini yapmamız gerekir. Bu yapılana kadar teknik olarak belirlenmiş "sermaye-hasıla oranları yaşam döngüsü" ile piyasa tarafından endüklenen yenilikler arasında bir seçim yapmamız olanaklı değildir.

30 Teknik değişimin ihmal edilmesi

Teknik gelişimin *hızı,* ıskartaya çıkartma standartlarının değişmesi üzerinden teknik değişimin *doğrultusunu* etkiler. Bu yolla *icat* akışı *yeniliklerin* izlediği yordam üzerinde belirleyici bir rol oynar. Yeni makineler, makine malları üreten sektörler açısından *ürün bazlı yenilikleri* temsil ederken, tüketim malları üreten sektörler için *üretim süreci yeniliklerini* temsil eder. Daha ucuza makine üretilmesiyle ya da daha ucuza işçi çalıştırılmasıyla gerçekleştirilen *teknik değişim* faktör ikamesine neden olarak basınç oluşturur. Bu su geçirmez ayrımlardan hiçbiri gerçekçi değildir. Ama yine de değişen teknolojiye dair bugüne kadar yapılmış bütün yararlı kuramsal analizler bu ayrımlar zemininde ilerlemiştir. Teknik değişimin üretim fonksiyonunda kaymaları içerdiği görüşüne dayanan neoklasik anlayış güçlüklerle doludur ve faktör fiyatlarının etkisinin izinin dahi bulunmadığı, tamamıyla teknik olarak belirlenmiş üretim fonksiyonu fikrinin kendisi de, cari üretim kararlarının gelecek öngörülerinden etkilendiğini kabul ettiğimiz anda çökmeye yüz tutar. Neoklasik yaklaşımın savı, teknik ilerleme hakkındaki bilgimizi düzenleyen bir çerçeve sunması ve – daha kati bir değerlendirme yapacak olursak– onun yerine koyabilecek, gerçekten ikna edici başka bir yaklaşımın olmamasıdır. Fakat bu savunma gün geçtikçe daha az ikna edici olmaktadır. Nelson ve Winter'ın *İktisadi*

8 Latince "bundan sonra, dolayısıyla bu nedenle" anlamına gelen mantıksal yanılgı (ç. n.).

Değişimin Evrimsel Kuramı (*Evolutionary Theory of Economic Change*, 1982) gibi kitaplar, firmalara yeni teknolojileri öğrendikçe sürekli olarak üretimin sınırlarını keşfeden karmaşık örgütlenmeler olarak bakan, yeni bir bakış açısının işaretçileridir; firma davranışlarına ilişkin bu dinamik kuramlar Hicks ya da Harrod'dan değil, Schumpeter ya da Herbert Simon'dan ilham almaktadır.

Son dönemde yapılan iktisadi çalışmalara bakıldığında, gerçek dünyada teknik değişimin faktör ikamesine kıyasla öneminin, ilgili konulara iktisat ders kitaplarında verilen ağırlığın tam tersi olduğu görülür. Bu nedenle teknik değişim kuramına bu kadar geniş bir yer ayırdık. Genel olarak bugüne kadar varılan sonuçlar pek de etkileyici değildir: Teknik değişim söz konusu olduğunda, büyük ölçüde kutucuklardan oluşan ve aynı işi eşit düzeyde yerine getirebilecek başka kutucukların yerine neden bunların kullanıldığı çok da açık olmayan, bölüşümün marjinal üretkenlik kuramının, kuram olarak adlandırılmayı dahi hak ettiği söylenemez. Bu kuramsal boşluğun ortaya çıkmasının nedeni basitçe teknik değişimin ele alınması çok zor bir problem olmasıdır. Ama ister zor isterse kolay olsun, sorunun on yıllardır ihmal edilmiş olması iktisatçıları bu sorunla uğraşmak konusunda hazırlıksız bırakmıştır.

31 Bir kez daha marjinal üretkenlik

Şu ana kadar marjinal üretkenlik kuramının eksiklikleri hakkında kapsamlı bir liste oluşturduk: Bu kuram statiktir; üretim sorunlarıyla ilgili pek pratik bir değer taşımaz; faktör piyasalarında arz tarafını ihmal eder; arz ve talebin karşılıklı bağımlılığı nedeniyle bir bütün olarak faktör piyasalarına uygulanamaz; mikro üretim fonksiyonlarının doğru bir biçimde toplulaştırılması için gerekli koşullara nadiren rastlandığı için göreli paylar sorununa doğrudan doğruya ışık tutmaz ve teknik değişim fenomenini kurama dahil etmeyi başaramaz. Buna karşın çoğu iktisatçının gözünde çağdaş bölüşüm kuramı, bu itirazları hesaaba katacak biçimde sınırlandırılmış marjinal üretkenlik kuramından ibarettir. Ve elbette meydanda tatmin edici alternatif bir kuram olmadığına göre marjinal üretkenlik kuramı saldırılara dayanacaktır.

Bölüşümün *simpliste*[9] bir marjinal üretkenlik kuramı, faktör arzları veri olarak kabul edilirken ücret ve faiz ya da kâr oranlarını basitçe teknoloji ve tüketici tercihleri ile açıklar. Dolayısıyla kuramın az sayıda pratik sonucu bulunur. Radikal eleştirmenler kuramın sendikalar, şirketlerin iktidar yapısı, para sistemi, toplam talebin durumu ve gelirler ve fiyatlarla ilgili hükümet politikaları gibi hepsi de gelir dağılımıyla yakından ilişkili görünen pek çok

9 Basit (ç. n.).

gücü "sosyolojiye" havale ettiğini söylerken bir hayli haklıdır. Burada bile dilde bir karışıklık söz konusudur, çünkü eleştirmenler "bölüşüm kuramı" ile bölüşümden alınan payların bir kuramını kastederken, neoklasik gelenekte gelir bölüşümü kuramı faktör fiyatlarının belirlenmesi ile ilgilidir. Öyle bile olsa "bölüşümün marjinal üretkenlik kuramında" "sınıf mücadelesinin" bölüşümden alınan payları, hatta ücret ve kâr oranlarını belirlemekte oynadığı önemli bir rolü olduğunu inkar eden bir yan bulunmaz.

Aslında modern bölüşüm kuramının gizemi, neden ücret ve kârların toplam gelirden aldıkları *payların* ilginç bir sorun olarak değerlendirildiği ile ilgilidir. En nihayetinde bunun pek az pratik önemi bulunur. İşçilerin yaşam standartları reel ücret oranında yansımasını bulurken, göreli konumları da emeğin aldığı paydan ziyade işçi başına düşen ortalama ücretin kişi başına düşen ortalama gelire oranıyla daha iyi ölçülür. Emeğin payı aslında, işsizliğin arttığı bir dönem olan 1930'ların ilk yarısında artmış, 1930'ların sonlarında ise azalmıştır; ancak 1939'da bile 1920'dekinden daha düşüktür. Dahası kendi hesabına çalışanların gelirini ücretler ve kârlar arasında nasıl tahsis edeceğimize bağlı olarak göreli paylara ilişkin rakamları istediğimiz gibi değiştirebiliriz. Emeğin payını, (1) ücret ve maaşların milli gelir içindeki payı olarak mı, (2) ücret ve maaşlar eksi kamu çalışanlarının ücretlerinin kamu çalışanlarına yapılan ücret ödemeleri çıkarıldıktan sonra kalan milli gelir içindeki payı olarak mı, yoksa (3) ücret ve maaşlar artı ücret payına *nispetle* kendi hesabına çalışanların gelirinin milli gelir içindeki payı olarak mı hesapladığımızda muazzam farklılıklar ortaya çıkar. Emeğin payının gelişmiş ülkelerde uzun zamandır sabit olduğu şeklindeki II. Dünya Savaşı'ndan önce genel kabul gören görüş artık emeğin payının gösterdiği eğilimin 1900'den bu yana yukarıya doğru olduğu görüşü ile yer değiştirmiş bulunmaktadır. Ayrıca kâr elde edenlerin bakış açısından, kâr payı ile yatırımcıların muhtemelen daha fazla ilgilendikleri sermayenin vergi sonrası getirisi arasında kesinlikle basit bir ilişki de yoktur. Toplu sözleşmeye gelince; bu süreç de parasal ücret oranı üzerinden ya da her halükârda parasal kazanç, çalışma koşulları, şikayet edilen unsurlar vb. üzerinden gerçekleşirken, nadiren yöneticiler yerine emeğe ödenen net maaşların payı üzerinden gerçekleşir.

Bölüşümden alınan payların ilginç bir kuramsal sorun olduğu da pek açık değildir. Cannan, kişi başına düşen ücret, yüzdelik kâr ve dönüm başına düşen rantı "psödo-bölüşüm" analizi olarak adlandırırken, "hakiki bölüşümü" ücret, kâr ve rant payları üzerinden ele almıştı. Ancak göreli paylar ne tarihsel ne de analitik bir önceliğe sahip bulunduğundan bu terminolojiden vazgeçilebilir. Emeğin toplam gelirden aldığı göreli payın

ortalama ücret ve maaş oranının sermayenin ortalama ürününe bölümüne ya da sermaye-hasıla oranıyla çarpımına eşit olduğu kuşkusuz doğrudur. Ancak "emeğin ortalama ürünü" ya da "sermaye-hasıla oranı" standart kuramda davranışsal antiteler değildir: İktisadi karar birimleri bunları maksimize ya da minimize etmezler; ne üreticiler ne de tükeciler, ne işçiler ne de kapitalistler bunlara tepki verirler; bunlar yalnızca ölçülebilen, ama buna karşın kuramsal bir statüye sahip bulunmayan *ex post* büyüklüklerdir. O halde ücret ve kâr payına dair herhangi bir kurama sahip olmadan da bir ücret ve kâr oranı kuramına sahip olmak pekala mümkündür. İşin aslı şu ki bölüşümden alınan paylar geniş bir güçler toplamının sonucudur ve bu sorunu çözmeye çalışan herhangi bir kuram kendisini, en sonunda bir *muammaya* dönüşen, çok fazla cesur ve basitleştirici varsayım yapmak durumunda bulur.

Ancak fonksiyonel gelir dağılımının genel denge kuramına bağlı kalacak olursak dünyayı sarsacak yanıtlar bulmamız pek mümkün olmayacaktır. Genel denge kuramında fonksiyonel gelir dağılımının kaynakların hanehalkları arasındaki başlangıç dağılımı, hanehalklarının tercihleri, firmaların üretim fonksiyonları ve iktisadi karar birimlerinin fayda ve kâr maksimizasyonu gibi davranışsal varsayımları tarafından "belirlendiği" söylenebilir. Ancak bu kuram gelirin fonksiyonel dağılımını "açıklamaz". Kısacası neoklasik fonksiyonel gelir dağılımı kuramı, buna marjinal üretkenlik kuramı ya da başka bir ad da verebilirsiniz, düşmanlarının inanmamızı istediğinden çok daha ılımlı bir kuramdır.

POLİTİK İKTİSADIN ORTAK AKLI İÇİN OKUMA KILAVUZU

Robbins, Wicksteed'in *Politik İktisadın Ortak Aklı*'na (*Common Sense of Political Economy,* 1910) 1932'de yazdığı önsözde "bu türden hiçbir eserin bu kadar talihsiz bir adı olmamıştır" diye yazmıştı. "Söz konusu olan ne tabirin alelade anlamında "ortak akıl" ne de *politik* iktisattır. Tam tersine, söz konusu olan saf iktisadın *marjinal* kuramının teknik ve felsefi güçlüklerinin bugüne kadar herhangi bir dilde yazılmış en kapsamlı ve matematiksel olmayan gösterimidir."

Wicksteed'in kitaba yazdığı kısa giriş eserin dikkat çeken özelliklerinin berrak bir özetini sunmaktadır: (1) Kaynak yönetiminde eş marjinallik ilkesinin iktisat kuramının ana teması olması, (2) eski analizin lüzumsuz bir kalıntısı olan İktisadi İnsan kavramına saldırı, (3) Ricardo'nun artık rant kuramının doğru bir biçimde ortaya konulduğunda bir marjinal üretkenlik kuramı olması, (4) arz eğrisinin ters talep eğrisi olduğu fikri, (5) getiri

yasaları öğretisini revize etme girişimi ve (6) Marshall'ın aksine, marjinal fayda iktisadının devrimci niteliğinin ve klasik iktisadi akıldan kesin bir kopuşu temsil ettiğinin sürekli olarak hatırlatılması.

32 Tüketici davranışı

Ortak Akıl'ın ilk bölümü hanehalkı davranışının iktisadını tartışarak, "davranışlarımızın büyük bir bölümü dürtüseldir; büyük bir kısmı da düşünmeden gerçekleştirilir" (sayfa 28-33) şeklindeki eleştiriyi bertaraf ettikten sonra "tercihler skalası" fikrini ya da bugünkü ifadesiyle genelleştirilmiş bir fayda fonksiyonunu gündeme getirir. Wicksteed geçişkenliğin ya da "tutarlılık koyutunun" daima gerçekleştiğini iddia etmez, ama geçişkenlik varsayımında bulunmanın yerinde olduğunu ileri sürer (33-4. sayfalar; ayrıca 122-4. sayfalar). Wicksteed'in bu soruyu fazla basit bir biçimde bir kenara attığı söylenmek durumundadır. Bunu, Gossen'in ikinci yasasının anlamına ayrıntılı bir açıklama getiren uzun bir bölüm izlemektedir. Gossen'in ikinci yasası, kaynakların farklı kullanımlar arasında, bütün kullanımlarda eşit derecede istekleri tatmin edecek şekilde dağıtılması halinde, tatminin maksimize edildiğini söyler. O döneme kadar az sayıda yazar, matematik bilmeyen okura marjinal önemin artımlar ya da azalımlar cinsinden ifade edilebileceğini ve süreksizlikler ve bölünemezliklerin neden marjinal analizin önünde kesin engeller olmadığını açıklamak konusunda bu kadar zahmete katlanmıştır. "Azalan ruhsal getiriler" yasası, bir malın marjinal faydasının tüketim aralığının bütünü boyunca monoton olarak azalmak zorunda olduğu yanlış kavrayışından kaçınmak üzere dikkatli bir şekilde açıklanmıştır (82-3. sayfalar; ayrıca 435-8. sayfalar). Wicksteed bize sabit zevkler varsayımının gerekliliğini anımsatır (84-6. sayfalar; ayrıca 491-2. sayfalara da bakınız), ama yasanın işleyişine dair gösterimleri, ne kadar cezbedici olsalar da, – "uyuşuk genç adamla" Sezar'ın "Nervii'yi alt ettiği gün" örneğiyle ilişkili masala bakınız (78-9. sayfalar) – "içki masası sohbetlerine" dönüşme eğilimi gösterir. Geriye doğru bükülen emek arzı eğrilerine (sayfa 77) yapılan atıfa ve beklenen maliyetlere dair Jevons'cu vurguya (88-9. sayfalar) dikkat etmek gerekir.

3. bölüm, hizmetleri "marjları kırpmaya" izin vermeyecek ölçüde uzun bir döneme yayılan bölünemez, dayanıklı tüketim malları hakkındadır. Geleceğin irrasyonel bir biçimde göz önünde bulundurulmamasından farklı olarak pozitif zaman tercihi düşüncesi maharetli bir biçimde bu tartışmayla iç içe geçirilmiştir (112-14. sayfalar). Bireysel fayda fonksiyonları arasındaki karşılıklı bağımlılık –Veblenesk Etkiler– kısaca ele alınmıştır (115-16. sayfalar). 3. bölümün sonuna ulaştığımızda rasyonel hesaplamalar yapan tüketici kavramına yöneltilebilecek bütün eleştirilere şu ya da bu biçimde değinildiği görülür. Buna karşın Wi-

cksteed hiçbir yerde şu temel metodolojik soruya yanıt vermez: Tüketici davranışının analizinde uygun soyutlama düzeyi nedir? Bireyin ilkesel olarak "marjinal önemlerle piyasa fiyatları arasında fikri bir mütekabiliyet ilişkisi kurduğunu", üstelik bunun gerçekçi bir varsayım olmadığı açıkken, neden varsayıyoruz?

4. bölümde "kişisel ekonomilerden toplumsal ekonomilere" doğru çok önemli bir geçiş yapmakta ve "alternatiflerin önerildiği koşulları düzenleyen güçleri" incelemeye başlamaktayız. Yalıtılmış bir şekilde ele alınan değişim belirli bir dengeyle sonuçlanmayabilse de (141-3. sayfalar) "değişimin var olduğu bir toplulukta ... tek tek bireylerin şekillendirdiği göreli marjinal tahminlerin, sanki bu bireyler değiş tokuş edilebilir bütün malların bulunduğu ayrı ayrı mağazaların sahipleriymiş gibi, özdeş hale geldiği, süreğen bir dengenin ortaya çıkması eğilimi bulunur" (143. sayfa). Bu, toplam refahın denge durumunda maksimize edildiği anlamına gelmez, çünkü "iki farklı aklın duyguları ve deneyimleri arasında karşılaştırma yapmayı sağlayacak hiçbir kuramsal araç yoktur" (145-50. sayfalar; ayrıca 170. sayfaya bakınız). Bu noktada okur, paranın toplam ve marjinal fayda eğrilerinin nasıl çizileceğini gösterdiği gibi tekil talep eğrileri ile piyasa talep eğrilerinin de nasıl oluşturulduğunu gösteren **II. Kitap, 1-4. bölümlere** bakmalıdır. Tüketici artığının ele alınışı mükemmeldir ve kavramın birçok tuzağından sakınabilmektedir: Paranın marjinal faydasının yaklaşık olarak sabit olması zorunluluğu; tekil artıkların, her bir marjinal fayda eğrisi diğer şeyler eşit kabul edildiğinde çizildiği için toplanabilir olmaması ve tüketici artığının "topluluğa ait fiyat ve satılabilir miktar eğrileri, psişik bir temele dayansalar da, psikolojik olarak değerlendirilemez olduklarından" herhangi bir anlam taşımaması (467-90. sayfalar) ... Wicksteed metaların karşılıklı bağımlılığının her yerde olduğunu vurgular (47-9. sayfalar); düşük mallar 2. ve 3. bölümün ekinde kısaca tartışılmaktadır (49-51. sayfalar).

33 Maksimandın içeriği

1. Kitap, 5. bölüme geri döndüğümüzde *homo oeconomicus* kavramının ayrıntılı bir analiziyle karşılaşırız. Wicksteed ünlü bir pasajda iktisada introspektif yaklaşımla davranışçı yaklaşım arasındaki çatışmayı ortaya koyar: "Ya dürtüleri tamamıyla göz ardı edebilir ya da etkili olan bütün dürtüleri kabul edebiliriz; ama hiçbir durumda iktisadi koşulları etkilediğini kabul ettiğimiz dürtülerle etkilemediğini kabul ettiklerimizi belirleyemez ve bunlar arasında bir seçim yapamayız" (165. sayfa). "İktisadi güçler ve ilişkiler", diye belirtir Wicksteed, "toplumsal haksızlıkları gidermek ya da kendilerini herhangi bir ideal dağıtıcı adalet sistemiyle bir araya getirecek, içsel bir eğilime sahip değildirler" (189-92. sayfalar). "İktisadi dürtüleri" birbirlerinden yalıtmanın müm-

kün olmadığını ve rasyonel davranışın amaç-araç ilişkisini vurgulayan bu bölümün bütünü, bugünlerde Robbins'in *İktisat Biliminin Doğası ve Önemi*'ne (*Nature and Significance of Economic Science*, 1932) giriş olarak okunmaktadır.

34 Fiyat teşekkülü

Bu ara sözün ardından yeniden **6. bölümdeki** fiyat oluşumu sorununa dönelim. Bireysel tercih ölçeklerine, aslında piyasa talep eğrilerini oluşturmak üzere başvurulmuştu. Piyasadaki mal stoku veriyken fiyat, yalnızca alıcıların niyetlerini değil satıcıların "rezerv fiyatlarını" da kayıt altına alan piyasa talep eğrilerine bağlıdır (229-34. sayfalar). İlk defa Walras tarafından analiz edilen soruna dair kısa tartışmayı gözden kaçırmamak gerek: Bir piyasadaki nihai denge, piyasanın denge noktasına kadar takip ettiği yoldan bağımsız değildir (226-7. sayfalar). Bu bölüm, karşılıklı pazarlığa bağlı olan şark pazarlarından, teklif edilen fiyatlar üzerinden işleyen rekabete dayalı perakende ticarete ve tekelci piyasalara kadar uzanan, olası bütün piyasa türlerinin ilgi çekici bir betimlemesi ile kapanmaktadır (248-61. sayfalar).

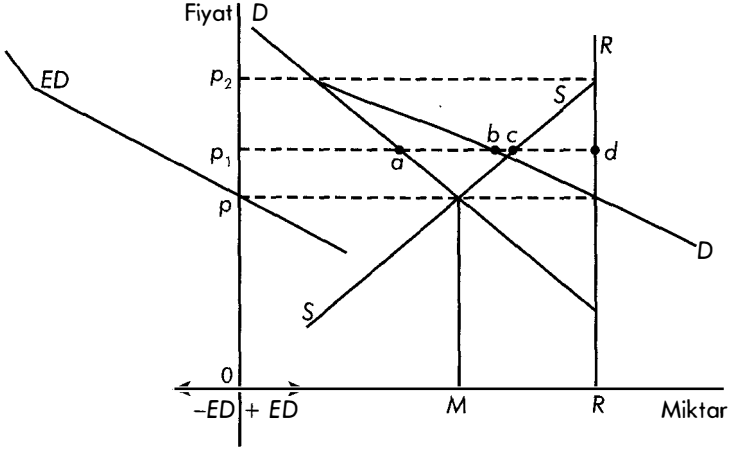

Şekil 11.12

35 Ters talep olarak arz

Burada kısa bir ara verip, Wicksteed'in "rezerv fiyat" kavramını incelememiz gerekiyor. Müstakbel satıcılar, ticareti yapılan malın altına düşüldüğü takdirde satmayacakları bir çekince fiyatına sahiptirler. Dolayısıyla piyasadaki talep eğrisi, piyasadaki *herkesin* belirli bir mal stokunun çeşitli miktarlarından elde edecekleri marjinal tatminin parasal açıdan değerlen-

dirmesini ortaya koyar. Wicksteed fazla coşkulu olduğu bir anda, arz eğrilerinin var olmadığını söyleyecek kadar ileri gidebilmiştir: "Genellikle talep eğrisiyle birlikte fiyatın bir belirleyeni olarak görünen 'arz eğrisine' ne demeli? Şunu cesurca ve bütün açıklığıyla iddia ediyorum ki öyle bir şey yoktur." Ancak ardından, "genellikle arz eğrisi olarak adlandırılan şey aslında o metaya sahip olanların talep eğrisidir" (sayfa 785; ayrıca 506-7, 516, 823-4. sayfalara bakınız) diye eklemiştir.

Wicksteed'in argümanı, arzı, kendileri de aynı zamanda söz konusu ürünün "tüketicileri" olan "üreticilerin" piyasada belirli bir $0R$ stokundan yaptıkları satış oranı olarak düşünecek olursak bir hayli anlaşılır hale gelmektedir. Burada, alıcı ve satıcıların kesin bir biçimde birbirlerinden ayrılmış bireylerden oluşan gruplar olmamaları kaydıyla, Marshall'cı bir piyasa dönemi içinde bulunuyoruz. Wicksteed satıcıların, ürünlerinin fiyatı p_2 çekince fiyatının altına indiği takdirde (şekil 11.12'ye bakınız) ürünlerine yönelik kendilerinin bir talebi olduğunu varsaymaktadır. Bu durumda Marshall'cı bir arz eğrisi, *SS*, satıcıların her fiyat düzeyinde elden çıkarmayı kabul ettikleri miktarlardan hareketle oluşturulabilir. Ancak Wicksteed bunun yerine alıcıların talep eğrisine satıcılarının kendi taleplerini de eklememizi salık verir: Bu ikinci talep daima toplam $0R$ stokuyla Marshall'cı arz eğrisi boyunca satıcıların önerdikleri miktar arasındaki dikey farka eşittir. Örneğin p_1 fiyatında $cd = ab$'yi alıcıların talep eğrisine ekleyerek *RR*'yi *p*'de kesen *DD* piyasa talep eğrisine ulaşırız; $0M$ alıcılara satılmış, *MR* ise satıcılar tarafından elde tutulmuştur. Arz eğrisini çizsek de çizmesek de, bu durumda denge fiyatı yeni taleple çekince talebinin toplamının var olan toplam stoka eşit olduğu fiyattır. Ayrıca Wicksteed'in toplam talep eğrisinin fiyat ekseninin etrafında çizilen fazla talep eğrisi, *ED*, ile özdeş olduğuna dikkat çekelim.

36 Alternatif maliyetler öğretisi

Wicksteed'in kurduğu yapı Marshall'ın kurduğuyla aynı fiyat ve miktarı verse de, Wicksteed'in "arzın ters talep" olduğu fikri konusunda neden bu kadar tutarsız olduğunu merak edebiliriz. Arz eğrilerinin tersine çevrilebilirliğinin, belirli bir stoktan satış yapan tüccarların bulunduğu piyasalarda gündelik bir vakıa olduğu doğrudur. Fakat pek çok tüketici piyasasında üreticilerin kendileri ürettikleri ürünü tüketmezler ve söz konusu olan ürün birden fazla defa el değiştirmez. Tarımsal emtia piyasaları, borsa ve para piyasası için Wicksteed'in kurduğu yapı açıklayıcı olabilir. Ama kesin bir biçimde tanımlanmış bir grup tüketici için sürekli bir üretimin yapıldığı çoğu piyasada Marshall'cı çarpı daha kullanışlı ve yanlış anla-

şılmaya daha az müsaittir. Wicksteed'in tersine çevrilebilir arz eğrilerine ilişkin coşkunluğunun kaynağında Avusturyalıların kendilerine mal ettiği varsayımı yatar: Bütün üretken kaynakların arzı sabittir. Robbins'in belirttiği gibi "*bütün* psikolojik değişkenlerin sabit stoklara –ister ürün, ister faktör isterse zaman stoku olsun– ya da insani becerilere göre hareket eden talebe ait bir fenomen olduğunu" göstermek istemiştir. Tersine çevrilebilir arz eğrisi kavramı ilk olarak Böhm-Bawerk'in ünlü, çiftçilerin kendilerinin de at talebinin olduğu at pazarı örneğinde ortaya atılmıştır. Bu örnekte arz, metayı vücuda getirmenin "reel maliyeti" tarafından değil, üreticinin kendi kullanımları da dahil, diğer bütün kullanımların dışlanması tarafından belirlenir. Wieser, Böhm-Bawerk'in örneğini alternatif maliyetler öğretisi şeklinde genelleştirmiştir. Bu öğretiye göre, üretken karar birimlerinin stoku veriyken rekabet bu karar birimlerinin hizmetlerini, bütün kullanımlardaki marjinal ürün değerleri eşit olacak şekilde dağıttığını söylemektedir. Metayı üretmenin maliyeti, o metayı üretmekte kullanılan faktörlerin hizmetlerine yönelik rakip üreticilerin verdikleri tekliften başka bir şeyi temsil etmez; üretim maliyetleri, metayı üretmek için gereken faktörleri çekmek için yapılmak zorunda olan ödemeleri ifade eder; üretim maliyetleri, metayı üretmek için gereken faktörlerin bir sonraki en fazla kazanç getiren alternatif istihdamdan alıkoymak için yapılması gereken ödemeleri temsil eder. Denge durumunda kullanılan bütün kaynakların marjinal üretkenliği ile herhangi bir metadan ek bir miktar daha üretilmesi dolayısıyla vazgeçilen alternatif fırsatlar eşitlenecektir. Dolayısıyla, Wicksteed'in anlatmak istediği gibi, üretim maliyeti basit anlamda ve yalnızca "başka bir şeyin marjinal önemidir".

Alternatif maliyet öğretisinin onu benimseyenler açısından önemi, öğretinin değerin "reel maliyetine" ilişkin bütün kuramların yanılgısını göstermiş olmasıdır. Avusturyalılar, Marshall'ın klasik iktisada taviz vererek, arz fiyatının fiziksel kısıtlar ve öznel direnci alt ederek üretken karar birimlerinin hizmetlerini ortaya çıkardığı iki taraflı kuramından küçümsemeyle söz etmişlerdir. Alternatif maliyet kuramı, bütün maliyetleri vazgeçilen faydalara dayandırarak hem arzı hem de talebi faydaya bağımlı kılmıştır. "O halde üretim maliyetinin bir şeyin değerini etkileyebileceği tek durum", der Wicksteed, "üretim maliyetinin kendisinin bir başka şeyin değeri olduğu durumdur. Dolayısıyla 'fayda', 'iktisadi tatmin' ya da 'arzu edilirlik' gibi çeşitli biçimlerde ifade edilen şey, bütün değişim değerlerinin tek ve nihai belirleyicisidir" (391. sayfa) Ve bir kez daha, sabit bir stokun fiyatının nasıl belirlendiğini arz eğrisi çizmeden gösterdikten sonra, Wicksteed bu argümanı kesintisiz üretim örneğine uyarlar: "Üretim maliyetleri yalnızca, bir

şeyin bir başkası için sahip olduğu arzu edilirliğin kendisini bana sunduğu biçimdir. Herhangi bir üretim faktörüne yönelik kolektif talep eğrisini ele aldığımızda bir kez daha bu eğrinin bütünüyle taleplerden oluştuğunu ve kendi talebimde başkalarının taleplerine göre yaptığım ayarlamaların doğasının da, lahana satın almamla üretimde kullanılmak üzere çelik levha satın almam arasında değişmediğini görürüz. ... Bir şeyin üretim maliyetlerinin üretimde kullanılan diğer şeylerin verimliliklerine verilen bir *başka ad* olduğu gerçeğini tam olarak kavrayıncaya kadar, sık sık kapıdan kovsak da bacadan giren [reel maliyetlere dair] kadim yanılgıdan kendimizi kurtaramayız" (788. sayfa). Wicksteed'in, "piyasadan uzaklaşıp uzun dönemlerle ilgilendiğimizde ... 'arz eğrisi' gibi bir şeyin ortaya çıkmasını meşru göründüğü durumlar ortaya çıkabilir. Doğanın, örneğin bir hammaddenin arzında artış sağladığı koşulları, doğanın kendi talebini ifade ettiği rezerv fiyatlar olarak kabul etmek uygun görülemez!" dediği bir dipnot eklemiş olması da gözden kaçırılmamalıdır.

37 Alternatif maliyetler ve faktör fiyatları

Avusturya yaklaşımı ile Marshall'cı yaklaşım arasındaki bu uzlaşmazlığı çözmeden evvel Wicksteed'in alternatif maliyet öğretisini üretken karar birimlerinin kazançlarına nasıl uyguladığını görelim. 7. bölümde Wicksteed sermaye piyasasını, şimdiki gelirin geleceğin geliriyle değiş tokuş edildiği bir "avans piyasası" olarak sunar; faiz oranı bu alternatiflerin kişilere hangi şartlarla sunulduğunu ifade eder. Faiz oranı pozitiftir, çünkü geleceğin gelirlerine yönelik istemler bir şekilde bugünün gelirlerine dönük istemleri aşar; tüketici kredilerinin *varoluş nedenine* ilişkin isabetli bir tartışmayı (268-80. sayfalar) "faizin temelleri" hakkında eklektik ve geniş kapsamlı bir tartışma izlemektedir (280-310. sayfalar; ayrıca 748-53. sayfalara bakınız). Tasarrufun, özellikle de uzun dönemde, faiz oranının bir fonksiyonu olmadığı güçlü bir biçimde öne sürülmektedir (294-8. sayfalar).

Benzer şekilde emeğin de rasyonel maliyet muhasebesinin ilkeleri uyarınca, yani yapım ve onarım masraflarından arındırıldıktan sonra kalan beklenen getirilerin iskonto edilmiş değerine göre arz edildiği de varsayılamaz –Marshall'ın benzer ifadelerini anımsayın (10. bölüm, 32. kısma bakınız). "Belirleyici özellikleri olmayan insan yeteneği ... temelde, teknik olarak üretim değil, 'tüketim' olarak kabul edilmelidir. ... O halde insan çabasının nihai olarak arz edilmesi sorunu bizi iktisadi incelemenin sınırlarının çok ötesine götürür" (336-7. sayfalar). Beşeri olmayan kaynaklar söz konusu olduğunda ise, kaynakların bütün kullanım biçimlerindeki marjinal önemlerinin eşitlenmesini sağlamak üzere, denge durumunda bir

tahsisin gerçekleştirilmesine doğru sürekli bir eğilim bulunur. Bu öğreti, Wicksteed'in de kabul ettiği gibi, emeğe uygulandığında bazı kısıtlara sahiptir. İşbölümü nedeniyle emeğin rezerv fiyatı kısa vadede etkin anlamda sıfırdır (324. sayfa). Ayrıca emek, herkesin bildiği üzere, meslekler arasında bir hayli hareketsizdir ve emeğin eğitilmesi genellikle, gelecekteki gelir beklentisinden daha ziyade ebeveynlerin mali durumundan daha fazla etkilenir (332-6. sayfalar). Buna karşın her işçi marjda, boş zamanı ücret geliriyle ikame eder ve "insan çabasının karşılığı iktisadi koşullar tarafından belirlendiği sürece metaların fiyatları ne kadar piyasa güçleri tarafından belirleniyorsa o kadar piyasa güçleri tarafından belirlenir" (338. sayfa). Muhtemelen bu, belirli bir ücret oranında emeğin boş zamanla çaba arasındaki marjinal ikame oranı ücret oranına eşit olana kadar arz edilmeye devam edeceği, bu arada da bu şekilde gerçekleşen arzın meslekler arasında, bir metanın diğeri cinsinden marjinal maliyetini eşitleyecek biçimde dağılacağı anlamına gelmektedir (552-6. sayfalara bakınız).

Ancak alternatif maliyet kuramının emeğe uygulandığında barındırdığı kısıtlar, Wicksteed'in kavrayabildiklerinden daha fazladır. Adam Smith'in gösterdiği gibi rekabet, farklı mesleklerin kişilere sağlayacağı parasal getirileri değil, "net avantajları" eşitleme eğilimi gösterir. İki mesleğin ruhsal maliyetleri arasındaki farklar, türdeş emek birimlerinin toplam kazançlarında farklılıklara neden oluyorsa bir sektörün emek maliyeti aynı emeğin başka bir sektörde üretebileceği alternatif ürünün değerine eşit olmaz. Bunun anlamı, farklı mesleklerin göreli usandırıcılık biçimini alan "reel maliyetlerinin" beşeri kaynakların rakip üretim alanları arasındaki dağılımı üzerinde bir etkisinin bulunmasıdır. Sorun bundan da daha derindir. Piyasanın alternatif maliyetleri eşitleyecek şekilde işleyebilmesi için, her nasıl yorumlanırsa yorumlansın, ele alınan kaynağın marjda değişim gösterebilmesi gerekir. Ama emek, kural olarak, hizmetlerini farklı alıcılara değişken oranlarda satamaz: Farklı meslekler arasında yapılan seçim esas olarak "ya o ya bu" türünde bir karardır. İşçinin bir mesleği seçme kararı marjinal bir tercih değildir ve bu nedenle de beşeri kaynaklarla beşeri olmayanların tahsisi arasında temel bir örtüşmezlik bulunur.

Alternatif maliyet kuramıyla reel maliyet kuramı arasındaki çatışma formel olarak boş zamanı ve "çalışmanın kabul edilebilirliğini" yer değiştirmiş mallar biçiminde ele alarak çözülebilir. Ya emeğin sunduğu hizmetlerin farklı sektörler ve meslekler arasında optimum dağılımının bu hizmetlerin marjinal ürün değerleri arasındaki farklılıkları çalışmanın marjinal olumsuz faydasındaki farklılıklara eşitlediğini söyleyebiliriz ya da emek hizmetlerinin optimum dağılımının, belirli bir ürünü üretmekle

alakalı maddi olmayan getirileri de kapsayacak şekilde yorumlanan fırsat maliyetlerini eşitleyen bir dağılım olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda daha az parasal gelir getiren ve daha düşük bir olumsuz faydaya neden olan bir mesleğin seçilmesi, işçinin aynı anda boş zaman ve kabul edilebilirlik satın alması olarak anlaşılmalıdır. Dolayısıyla türdeş emek birimlerinin parasal getirilerindeki farklılıklar işçiler tarafından farklı çalışma koşulları için ödenen bedelleri temsil ederler. Bu sözel el çabukluğuyla, denge fiyatlarının fırsat maliyetlerine eşit olacağı önermesini kurtarabiliriz. Buna karşın, işçiler meslekler arasında kayıtsız değilse ve üretim faktörleri arzı esneklikten tamamıyla yoksunsa, üretim faktörleri miktarı veriyken bütün optimum ve ulaşılabilir çıktı düzeylerini tanımlayan üretim olanakları eğrisi tek bir eğri olarak tanımlanamaz. Denge fiyatlarının üretim olanakları eğrisinin eğimine eşit olacağını söyleyebiliriz, ancak belirli bir emek, sermaye ve toprak miktarı için tek bir ürün değişim eğrisi çizemeyiz.

Alternatif maliyet kuramı, tam da kullandığı terminoloji sayesinde, dikkati statik tahsis etkinliği sorunu üzerine odaklama avantajına sahiptir. Fakat çaba arzındaki kısa dönemli değişimlerin göz ardı edilmesi bizi bir dizi belirsizlikle karşı karşıya bırakır. Bu belirsizliklerin ampirik olarak ne kadar önemli olduğu tartışılabilir –bir yanda Marshall ve Edgeworth, diğer yanda Wieser ve Böhm-Bawerk'in, Jevons'un emeğin olumsuz faydası hakkındaki kuramına ilişkin tartışmaların büyük kısmı bu içeriği taşır (8. bölüm, 11. kısma bakınız) – ama bu sorunun var olduğu yadsınamaz. Reel maliyet kuramı faktör arzlarının kısa dönemde bile değişken olduğunu vurgular ve nüfus artışı ve sermaye birikimini de içeren dinamik tahsis etkinliği sorunuyla irtibatını sürdürerek alternatif maliyet kuramının ötesine geçer.

38 Bölüşüm

Wicksteed sadece klasik üçlüyü değil, üretim faktörlerini saymaya yönelik her türlü girişimi de reddeder: "Zaten aynı ilkenin bütün üretim faktörlerinin alacaklarını belirlediğini, dolayısıyla bölüşümün –tabi eğer bunu başarabilirsek– herhangi bir kuramsal öneminin bulunmadığını biliyoruz" (367. sayfa). Nicelleştirilebilir, ayrı bir faktör olarak kabul edilen girişimcilik (367-72. sayfalar) de dahil –yukarıda bunun girişimcilik kavramının geçersiz bir yorumu olduğunu belirtmiştik– bütün faktörler, marjinal ürünleri tarafından belirlenen bir pay alırlar. Wicksteed marjinal üretkenliğe göre yapılan ödemeler üzerinden toplam ürünün tüketilmesini sağladığı düşüncesini terk etmiş (373. sayfadaki dipnot), ama toplam ürünün bütünüyle tüketilmesi fikrini bir kenara bırakmamıştır. "Belirli sınırlar içerisinde bu üretim faktörlerinin birbirleriyle ikame edil-

mesi en az mümkün görünenleri bile marjda ikame edilebilir, dolayısıyla üretime marjinal hizmet edebilirlik konusunda ortak bir ölçüye kavuşturulabilirler" (361. sayfa, ayrıca 779 ve 789. sayfalara bakınız); faktörler arasında tam ikame edilebilirlik söz konusuyken bölüşümden alınan paylar gerçekten de bir artık haline gelebilir (792. sayfaya bakınız). Wicksteed'in girişimcinin gerçekten de "önceden yapılmış bazı tahminlere dayanan bir dizi spekülatif alışverişle" iştigal ettiği olgusunun farkında olması hayli ilginçtir. Wicksteed burada belirsizliğin varlığının, tahmin edilen marjinal ürünle gerçekleşen marjinal ürün arasındaki sapmadan kaynaklanan bir "kâr" yarattığını söylemeye çok yaklaşmıştır (372-3. sayfalar, ayrıca 798. sayfa).

39 Verimler yasası

Getiri yasalarını ele alan **II. Kitap, 5. bölüme** geçelim. Marshall'ın aksine Wicksteed daha başlangıçta bir üretken karar biriminin miktarındaki artışların azalan verimi ile tesis ölçeğinin büyümesinin azalan verimi arasında açık bir ayrım yapmıştır (527-8. sayfalar). Önceki anlamıyla azalan verimler yasasının "evrensel bir ilkenin aksiyomlaştırılmış bir ifadesi" olduğu söylenir. Fakat bu yalnızca üretim fonksiyonu doğrusal olarak türdeşse kesin olarak doğrudur ki Wicksteed bunun genel durum olduğunu reddeder (529, 534. sayfalar). Azalan verimlerin tarımda, artan verimlerin ise sanayide geçerli olduğunu söyleyen klasik genelleme, Wicksteed tarafından adamakıllı mahkum edilmektedir (533. sayfa). Buna karşın "ister tarımda isterse sanayide, talep arttığında bunun mevcut sınırları zorlayan bir üretim artışına neden olduğu, üretim maliyetinin önce arttığı, ama sonunda düştüğü gerçeği bir hayli genel bir kural gibi görünmektedir" (534. sayfa). Wicksteed'in verimler yasasına yaklaşımındaki kafa karışıklığı kısmen artan verimleri bir *firmaya* göre ölçek ekonomilerinin bir durumu olarak görmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Aşağıya doğru eğimli arz eğrisi çizdiğinde bu, bir *sektörün LRAC* eğrisidir (353. sayfa). Dolayısıyla Wicksteed buradan geri çevrilebilir bütün uzun ve kısa dönem sektörel arz eğrilerinin yukarıya doğru eğimli olduğu, ama tarihsel maliyet eğrilerinin sağa gidildikçe azaldığı sonucunu çıkartmıştır (537-9. sayfalar). Bu, Wicksteed'in ölçeğe göre artan getiri ile tam rekabet arasındaki uyumsuzluğu görmeyi neden başaramadığını açıklayabilir (529-30. sayfalar). Yine de bu bölüm Marshall'ın verimler yasası hakkındaki tartışmasını büyük ölçüde ilerletmiş olsa da konuyu gerektiği gibi ele almaktan uzaktır. Azalan maliyetlere sahip sektörler sorununun Viner ve diğerleri tarafından tatmin edici bir biçimde çözülmesine kadar daha yirmi yıl geçmesi gerekmiştir.

Wicksteed'in "rant, maliyete dahil değildir" kuramını reddedişi, Ricardocu varsayımın, sabit bir toprak miktarının rantın toplumsal açıdan

bir maliyet olmamasını ima ettiğini belirtmesini sağlamamıştır (540-2. sayfalar). Toprağın kamulaştırılması gerektiğine inanan Wicksteed'in toprak arzının göreli olarak sabit olmasının toplumsal sonuçlarıyla ilgilenmemiş olması tuhaftır. Ancak *Ortak Akıl*'ın başka yerlerinde olduğu gibi burada da Wicksteed toprağın, Büyük Britanya'da bile, nicel olarak kesin anlamda kısıtlı olmadığını tekrar eder (365, 533. sayfalar). Kısa süre önce vefat eden Henry George'un hayaleti bu sayfalardan hiç de uzak değildir. Bölüm, emek arzındaki daha fazla artışın azalan verimlerinin elinin kulağında olduğunu söyleyen Malthusçu hayaletin defedilmesi üzerinden "ulusların sevincine" katkıda bulunma çabasıyla sona ermektedir (546-9. sayfalar).

40 Rant yasası

6. bölüm bütün kitabın, hak ettiği gibi, en ünlü bölümüdür. Wicksteed kendine has bütünlüğü ile, emek ve sermayenin marjinal ürün eğrisi altındaki karışık (doğru, daire, vb.) alan tarafından belirlenen rant ile toprağın marjinal ürün eğrisi altındaki doğrusal alan tarafından belirlenen rantın özdeş olduğunu göstermiştir. Bir kez daha Wicksteed bunun yalnızca üretim fonksiyonu türdeşse ve birinci derecedense geçerli olacağını belirtmeyi başaramamıştır. Verdiği rakamsal örnekler ise açık bir biçimde ölçeğe göre sabit getiriyi varsayar (555. sayfaya bakınız) ve aslında ürünün bütünüyle tüketilmesinin artık her yerde geçerli olduğu kategorik olarak kabul edilmektedir (573. sayfa). Bütün marj içi artıkların "rant" olarak nitelenmesi uygulaması, bu uygulama bilimdışı ikinci dereceden alacaklılar kuramlarını teşvik ettiği için şiddetle reddedilmiştir (56-73. sayfalar). Burada bir kez daha Georgizmin yoğun etkisi görülmektedir: Toprağı Ricardo *tarzında* "doğanın bedelsiz bir hediyesi" olarak tanımlama alışkanlığı Wicksteed'e göre kesinlikle terk edilmelidir (573-640. sayfalar).

41 Uygulamalı iktisat

Bankacılık ve para hakkındaki **7. bölüm** çok az sürpriz içerir. Bankaların kredi yaratma gücü tamamen yanlış anlaşılmıştır (587-97. sayfalar), ancak bu, konunun savaş öncesi dönemde ele alınışlarından beklememiz gereken durumdur. Mevduat çarpanının çok önceleri Robert Torrens, ondan daha sonra ise Marshall tarafından açıklandığı doğrudur; ancak bunun o dönemde halen iktisatçıların tamamının bildiği bir konu olduğunu söylemek zor (15. bölüm, 11. kısma bakınız). Paranın miktar kuramı, bir totoloji olduğu gerekçesiyle saldırıya uğramış, ama Wicksteed konvertibl olmayan para birimlerinin değerlerini nasıl koruduklarını açıklamayı başaramamıştır (610-22. sayfalar). **III. Kitap** uygulamalı iktisadın bazı "analiz örneklerini" içerir. Kumarla ilgili tar-

tışma (62-4. sayfalar) tam manasıyla Marshallcı bir tını bırakır. Konut sorununa kısaca değinilmekte, ama sorun gerçek anlamda incelenmemektedir (63-6. sayfalar). Gönüllü işsizlik üzerine kısa bir notu, J. S. Mill tarafından yarım yüzyıl önce de yazılmış olabilecek "tekrarlanan genel bunalımlar" hakkında bir tartışma takip eder (637-40. sayfalar). Sosyal muhasebe ile ilgili sorunlara değinilir: "Karşılığında utanç ücretleri ödenen 'hizmetler' de milli gelirin başka herhangi bir parçası kadar bir bileşenini teşkil eder; ama eğer Portia, Brutus'un fahişesi değil de karısı olsaydı, yoldaşlığı artık milli gelir içinde sayılmazdı" (651. sayfa).

Eşit bir bölüşüm olsa herkese düşecek olan geliri kişi başına düşen cari gelirin ifade ettiği görüşü etkili bir şekilde reddedilmiştir; Wicksteed'in argümanının özü, milli gelirin değerinin belirlenmesinin gelir bölüşümünden bağımsız olmadığı görüşüne dayanır; bu çok açık bir husus olsa da sık sık gözden kaçırılmaktadır (652-6. sayfalar). Wicksteed yeniden bölüşüm yoluyla "alışılageldik orta sınıf hayalinin gerçekleşmesinin olanaksız olduğunu" gösterek devam eder; ancak yine de bu bu argümanın ağırlığı gelir dağılımının eşitlenmesi lehine azaltılmıştır (656-62. sayfalar). Komşuyu zarara sokma politikalarına dayandırılan korumacı eğilimler temiz bir biçimde çürütülmüştür (666-675. sayfalar). Wicksteed, kamu işletmeleri ve başka kolektif edimlerin ölçeğinin büyütülmesinin sağlayacağı avantajlara sıcak bakmıştır (67-83. sayfalar; ayrıca 341-2. sayfalara bakınız). Emek piyasasının alıcılar tarafında az sayıda kişinin bulunmasından ötürü "işçiler, tek tek ele alındıklarında, işveren karşısında pazarlık sürecinde dezevantajlı durumdadır" (690. sayfa) –Marshall'ın "emeğin özgünlüğü" olarak nitelediği özelliklerden bir tanesi de budur. Marjinal emek maliyetleri ortalama emek maliyetlerini geçtiğinde işverenler arasındaki rekabet, ücret oranlarını emeğin marjinal ürün değerine çekmeye yetmeyecektir (691-2. sayfalar). Bu, özellikle sektöre giriş kısıtlıysa daha da doğrudur (692. sayfa). Fakat "toplu pazarlığın iktisadi gerekçesini incelerken onun aynı zamanda iktisadi olarak yıkıcı bir güç de olabilmesi ihtimalini açığa çıkarttık" (692. sayfa). Kitap, yoksullukla ilgili iktisadi sorununun hafifletilmesi için benimsenebilecek yöntemlerin gözden geçirilmesiyle tamamlanmaktadır.

İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR

Marjinal üretkenlik kuramı tarihinin, emeğe özel bir atıfta bulunan faydalı bir incelemesi için P. H. Douglas, *Theory of Wages*, 2. bölüme bakınız. D. H. Robertson'un *Readings in the Theory of Income Distribution,* der. W. Fellner ve B. F. Haley (1946)'da yeniden basılan ve *Economic Fragments*'inde (1931) yer alan "Wage Grumbles" çalışması, ücretlerin marjinal üretkenlik kuramına o güne kadar yöneltilmiş bütün eleştirileri tartışmaktadır. Açıklayıcı bir inceleme için ayrıca F. Matchlup'ın, aynı *Readings* kitabında ve yazarın *Essays on Economic Semantics*

(1963) kitabında yeniden basılan "The Meaning of Marginal Product" çalışmasına bakınız. G. F. Bloom, "A Reconsideration of the Theory of Exploitation", *QJE*, 1941 makalesi de –bu da aynı *Readings*'de yeniden basılmıştır– Pigou'nun sömürü kavramını derinlemesine bir incelemeye tabi tutmaktadır.

Marjinal üretkenlik kuramının doğuşunda toplam ürünün tüketilmesi ile ilgili vazgeçilmez bir kaynak G. J. Stigler'ın *Production and Distribution Theory* (1941) eserinin 12. bölümüdür. A. W. Flux'ın Baumol-Goldfeld'in *Precursors in Mathematical Economics*, der. W. J. Baumol ve S. M. Goldfeld (1968)'de yeniden basılan Wicksteed'in *Deneme*'si üzerine 1894'te yazdığı inceleme ve J. Robinson'ın *Collected Economic Papers, I*'de (1951) yeniden basılan "Euler's Theorem and the Problem of Distribution", *EJ,* 1934 çalışması toplam ürünün tüketilmesi kuramının iktisadi anlamı hakkında parlak birer analiz sunar. J. A. Schumpeter, *History of Economic Analysis* (1954), 1026-52. sayfalar genel olarak üretim fonksiyonu kavramını ele almaktadır.

Doğrusal programlama hakkında R. Dorfman'ın *Readings in Microeconomics,* der. D. R. Kamerschen (1967)'de yeniden basılan "Mathematical or 'Linear' Programming", *AER*, 1953 çalışmasına ve R. Dorfman, P. A. Samuelson ve R. Solow'un *Linear Programming and Economic Analysis* (1958) (8. baskı, 1977), 6, 7 ve 8. bölümlerdeki ayrıntılı yaklaşımları ile W. J. Baumol, *Economic Theory and Operations Analysis*'in 5, 6, 7 ve 12. bölümlerine bakınız.

Optimum firma fikrinin en klasik örneği E. A. G. Robinson, *The Structure of Competitive Industry* (1932), 2-7. bölümlerdir. Bu konuda ayrıca N. Kaldor'un "Equilibrium of the Firm", *EJ*, 1934 başlığını taşıyan ve yazarın *Essay on Value and Distribution* eserinde yeniden basılan etkili makalesine bakınız. Chamberlin'in bölünemezlik tezine saldırısı *Theory of Monopolistic Competition* (5. baskı, 1946), Ek B'de yeniden basılan "Proportionality, Divisibility and Economies of Scale", *QJE*, 1948'de başlamıştır. Statik firma kuramı ile firma büyüklükleri hakkında ampirik bulgular arasındaki ilişkiye dair önemli bir makale, yazarın *The Theory of the Growth of the Firm* (1959; yeni baskı 1980) kitabında yeniden basılan, E. Penrose'un "Limits to the Growth and Size of Firms", *AER*, Mayıs 1955 çalışmasıdır.

Doğrusal olarak türdeş üretim fonksiyonlarına ilişkin bir inceleme için R. G. D. Allen, *Mathematical Analysis for Economists* (1938), 269-4, 284-9, 315-22, 340-3 ve 369-74. sayfalara ve W. J. Baumol, *Economic Theory and Operations Analysis* (1977), 11. bölüme bakılabilir. *Willam Jaffé's Essays on Walras* (1983), der. D. A. Walker'da yeniden basılan "New Light on an Old Quarrel: Barone's Unpublished Review of Wicksteed's 'Essay on the Coordination of the Laws of Distribution' and Related Documents", *Cahiers Vilfredo Pareto,* 1964 makalesinde W. Jaffé eski bir tartışmayı yeni bir bakış açısıyla incelemektedir. A. C. Darnell'in derlediği *The History of Econometrics, II* (1994)'te yeniden basılan "The Cobb-Douglas Production Function Once Again: Its History, Testing, and Some New Empirical Values", JPE, 1976'da P. H. Douglas, Cobb-Douglas üretim fonksiyonunun kökenleri hakkında kısa bir değerlendirme sunmaktadır. P. A. Samuelson'ın bir diğer harikulade tarihsel makalesi de "Paul Douglas's Measurement of Production Functions and Marginal Productivities", *JPE*, Ekim 1979'dur.

Tarihsel olarak "girişimci" ifadesine atfedilmiş olan çeşitli anlamlar için L. M. Fraser, *Economic Thought and Language*, (1937), 15. bölüme bakınız. J. A. Schumpeter, *History of Economic Analysis* (1954), 893-8. sayfalar, neden girişimcilik hizmetlerinin arz eğrisinin çizilmesinden kaçınılması gerektiğini açıklar. Girişimcilik kuramının mükemmel ve ayrıntılı bir tarihi için R. F. Herbert ve A. N. Link, *The Entrepreneur, Mainstream Views and Radical Critiques* (2. baskı, 1988)'e bakılmalıdır. Modern Avusturya okulunun girişimcilik kuramı için I. Kirzner, *Competition and Entrepreneurship* (1973) ve *Perception, Opportunity and Profit, Studies in the Theory of Entrepreneurship* (1979)'a bakınız. Neoklasik girişimcilik kuramını yeniden canlandırmaya dönük bir çaba için M. Casson, *The Entrepreneur, an Economic Theory* (1982)'ye bakınız.

E. H. Knight, *Risk, Uncertainty and Profit* (1921), Knight'in çığır açan eseri yayımlanana kadar olan sürede, kâr kuramının tarihini ele almaktadır. M. Bronfenbrenner, *Income Distribution Theory* (1971), 15. bölüm, hikayeyi 1960'lara kadar getirir. Teknik değişim hakkındaki sayfalar benim *Penguin Modern Economic Readings: The Economics of Technical Change*, der. N. Rosenberg (1971)'de yeniden basılan "Survey of the Theory of Process-Innovations", *Ec,* 1963 çalışmama dayanmaktadır. İkame esnekliğinin şematik olarak türetilmesi R. W. Jones'un "'Neutral' Technological Change and the Isoquant Map", *AER*, Eylül 1965 çalışmasına dayanmaktadır. Teşvik mekanizması hakkında Rosenberg'in *Readings: The Economics of Technical Change* eserinde yeniden basılan W. J. Fellner'in "Two Propositions in the Theory of Induced Innovations", *EJ*, 1961'e bakınız. W. D. Nordhaus, "Some Skeptica. Thoughts on the Theory of Induced Innovations", *QJE,* Mayıs 1973, Fellner'den sonra bu alandaki gelişmeleri ele almaktadır.

Makro-bölüşüm kuramının mevcut durumu R. M. Solow, "A Skeptical Note on the Constancy of Relative Shares", *AER*, Eylül 1958'de; Kaldor'un *Essays on Value and* Distribution (1960) eserinde yeniden basılan N. Kaldor, "Alternative Theories of Distribution", *RES*, 1957 makalesinde ve M. W. Reder, "Alternative Theories of Labour's Share", *Allocation of Economic Resources*, der. M. Abramowitz ve diğerleri (1959)'da tatmin edici bir biçimde aktarılmıştır. Cambridge Okulu'nun marjinal üretkenlik kuramına yönelik eleştirileri *Cambridge Revolution: Success or Failure?"* (1974) çalışmamda kapsamlı bir şekilde tartışılmaktadır.

Wicksteed'in *Ortak Akıl*'ı hakkında, G. J. Stigler, *Production and Distribution Theories* (1941), 3. bölüm, T. W. Hutchison, *Review of Economic Doctrines, 1870-1929* (1953), 5. bölüm ve L. Robbins'in, *Evolution of Modern Economic Theory* (1970)'de tekrar basılan *Ortak Akıl*'a önsözüne bakınız. Reel maliyet kuramı ile alternatif maliyet kuramı arasındaki çatışma hakkında L. Robbins'in klasik makalesi "On a Certain Ambiguity in the Conception of Stationary Equilibrium", *EJ*, 1930'a (*REA, I*'de yeniden basılmıştır) bakınız. Maliyetlerin doğasına ilişkin İngilizler ve Avusturyalılar arasında uluslararası ticaret kuramı üzerinden alevlenen çatışmaya ilişkin ise J. Viner, *Theory of International Trade* (1937), s. 489-93, 516-26'ya ve G. Haberler, "Real Costs and Opportunity Costs", *ISSB*, Bahar 1951'e bakınız.

12. BÖLÜM
AVUSTURYA SERMAYE VE FAİZ TEORİSİ

Eugen von Böhm-Bawerk

BÖHM-BAWERK'İN FAİZ TEORİSİ

Hem toprak hem de emek, arzı sabit olan veya ekonomik olmayan kararların bir işlevi olan üretimin, "orjinal" ya da ana faktörlerini oluşturur; sermaye ise, arzı geçmişte kendisinin üretimine harcanmış toprak ve emeğe dayanan, "üretilmiş" veya aracı bir faktördür. Üretimin orjinal ve üretilmiş faktörleri arasındaki bu ayrım, Böhm-Bawerk'in faiz teorisinin temelini oluşturur. Bu da bizi doğrudan, "faizin doğuşu" probleminin oluşumuna götürür. Uzun dönemli rekabetçi dengede, toplam hasıla değeri, marjinal verimliliğe uygun olan faktör ödemeleri nedeniyle azalacaktır. Yatırım malları, önceki toprak ve emek uygulamalarının bir ürünü olduğu için, değerleri, onların üretiminde ortaya çıkan arazi kirası ve ücret maliyetine eşit olmalıdır. Diğer bir deyişle, nihai mallara yüklenen tüm net değer, öncelikle, "orjinal" faktörlere yapılan ödemelere eşit olmalıdır. Eğer faiz oranı pozitif ise, bu, iki değil, üç "orjinal" faktör olmasından kaynaklanır: toprak, emek ve "bekleme" gibi bir şey. Ancak Böhm-Bawerk bunu reddetmiştir.

Üretimde sermayenin rolü, sadece daha verimli değil aynı zamanda daha fazla vakit alan "dolambaçlı" üretim yöntemlerinin uygulanmasını sağlamaktır. Robinson Crusoe, elleriyle yakalama yöntemini kullanarak balığı doğrudan yakalayabilir ya da bir ağ yapma yöntemini kullanarak balığı dolambaçlı yoldan ele geçirebilir. Ağın üretim ve bakım maliyetini hesaba kattıktan sonra bile, ağın yardımıyla çıplak elleriyle yapabileceğin-

den daha fazla balık yakalayabilir. Bu tam da, balık ağları gibi sermaye malları fiziki olarak üretkendir, dediğimizde anlatmak istediğimiz noktadır. Ancak fiziki üretkenlik, değersel üretkenlikle aynı şey değildir. Eğer fiziki sermaye net değer üretimi sağlıyorsa, bir şey onun, değerini yapım ve bakım maliyetine düşürecek kadar çok miktarda üretilmesine engel olmalıdır. Sermaye mallarının üretimindeki bu "fren", Böhm-Bawerk'in belirttiği gibi, dolambaçlı yöntemlerin doğasında yatar. Bu da "zaman tercihi" fenomeniyle tamamlanır. Faizdeki en üst limit, kâr için beklemeye razı olduğumuz sürenin limiti kadardır. Sonuç olarak, tüm nihai malların değeri, uzun dönemli dengede bile, tamamen orjinal faktörlere aktarılmaz.

1 Daha büyük dolambaçlılık verimliliği

"Dolambaçlı yöntemlerin, doğrudan metotlara göre daha büyük sonuçlar doğuracağı ifadesi" diyor Böhm-Bawerk, "tüm üretim teorisindeki en önemli ve temel ifadelerden birisidir". Bu çok az insanın reddedeceği bir söz. Ama Böhm-Bawerk şöyle devam ediyor: Dolambaçlı yöntemler doğrudan olanlara göre daha fazla vakit alır ve orjinal faktörlerin yatırım olarak kullanıldığı üretim süresindeki her artış, toplam üretimi azalan bir oranda arttırır. Bu ifade bir önceki gibi, "pratik hayat deneyimine" dayanır ama aslında, ortak bir deneyim meselesi olmaktan çok uzaktır. Verilen teknik bilgiler doğrultusunda, az vakit alan üretim yöntemlerine yatırım yaparak toplam üretimi arttırmak hiç mümkün değil midir? Kapitalin sadece üretim süresini uzatmada kullanılabileceği doğru mudur?

Şu çok açık ki, faiz oranı pozitifse, hiç kimse sonuçlarını daha sonra alacağı bir dolambaçlı yöntemi benimsemez; tabi daha üretken olmadığı sürece. Ancak, sermayenin sadece dolambaçlılığın derecesini arttırarak yatırıma dönüştürülebileceğini kanıtlamak adına, bu ifade tersine döndürülemez. Yatırım seviyesi göz önüne alındığında, faiz oranındaki azaltma, zamanla biriken kazanç için beklemekten kaynaklanan fırsat maliyetini azalttığı gibi, daha uzun süreçlerin benimsenmesini de teşvik eder, ayrıca, şimdiye dek kazanç sağlamayan projeleri uygulanabilir hale getirir: bu projelerin tamamlanması, bundan önce benimsenen yöntemlerde olduğundan daha az zaman gerektirebilir. Böyle bile olsa, bu ifadelerin amacı faiz oranının pozitif olacağını kanıtlamak olduğunda, Böhm-Bawerk'in pozitif faiz oranı bazında dolambaçlılığın özüyle ilgili ifadelerinin doğruluğunu onaylamak hiç de mantığa uygun değildir.

Böhm-Bawerk'in varsayımları oldukça güçlü: Konu, daha çok dolambaçlı yöntemin genelde daha üretken olduğu değil; Böhm-Bawerk'in dediğine göre, asıl konu, onun toplam üretimi, zamanın uzamasıyla azalan

bir oranda arttırmasıdır; dahası, üretim süresi ek sermaye olmadan uzatılamaz; aksine, sermaye sadece üretim süresinin uzatılması için kullanılır. Bu varsayımlar için, Böhm-Bawerk eleştirilere cevaben gitgide daha da detaylandırılan kanıtlarıyla, ya faiz oranının pozitif olduğunu kabul etti ve daha sonra sermayenin yeni yöntemlerden ziyade yeni ürünlere yatırılmasının mümkün olmasının yanı sıra, düşük faiz oranının teçhizat maliyeti üzerindeki etkisini de göz ardı etti. Yahut son çare olarak, basitlik adına toprağı göz ardı edip, sermayenin bundan önce emeğe adandığına dair bir açıklamaya tutundu; sermaye depolanmış emek olduğu için, ne kadar çok sermaye varsa sermaye stokunun ortalama yaşı o kadar eskidir. İkinci kanıt, orjinal-faktörler ilkesine dayanır, dolayısıyla da daha az inandırıcıdır. Ama bu, Böhm-Bawerk'in sermaye teorisindeki en önemli hatasına ışık tutar. Onun "sermayeden" kastının, ödeneklerin işlemdeki mallara bağlı olması anlamına gelen döner sermaye olduğu fark edildiğinde, düşüncelerinin çoğu daha anlamlı hale gelir. İşletme sermayesinin fonksiyonu, üretimdeki emekle işbirliği yapmak değil, ama girdilerin kullanılmasıyla çıktıların elde edilmesi arasındaki sürede emeği desteklemektir. Emek miktarının sabit kaldığını varsayarsak daha uzun üretim süreçleri, besbelli, adam başına daha fazla işletme sermayesi gerektirir; ancak aksine, adam başına daha fazla işletme sermayesi sadece üretim süresinin uzatılmasının kâr getireceği anlaşıldığında gerekir. Aslında Böhm-Bawerk'in sonunda, üretim süresinin uzunluğunun teknik açıdan sabit olması yerine artık değişken olması haricinde, klasik ücret fonu kuramına dayanan bir teori geliştirdiğini görüyoruz.

2 Faiz için üç neden

Üretim süresinin en kârlı şekilde uzatılmasının faiz oranının bir fonksiyonu olduğunu açıklamaya devam etmeden önce, Böhm-Bawerk "faizin doğuşu" konusunu gündeme getirir. Faiz, eldeki geliri, gelecekteki kazanç vaadi için ödünç verme süresinden doğmuştur: Görünen o ki, toplumdaki bazı bireyler, gelecekteki bir dönem için işe yarayacağına inandıklarında parayı elden çıkarma ayrıcalığı karşısında, şu anki gelirin üzerine prim ödemeye razılar. "Faiz oranı neden pozitif?" sorusu Böhm-Bawerk'in dilinde şu şekilde açıklanabilir: Gelecekte, bu mallardan aynı tür ve kalitede ancak daha büyük miktarlarda geri alacaklarından emin olabiliyorlarsa, insanlar şu anda neden sadece belirli bir miktar malı dağıtmayı istiyorlar? Modern terminolojiyle bu soru şöyle dönüştürülebilir: Bir senedin fiyatı neden, değişmez bir şekilde, kendisinden beklenilen gelecekteki ödeme tutarının toplamından daha azdır? İnsanların, fiyatları net faizleri kaybolduğu noktaya kadar artan senetlerden satın almak için yanıp tutuşmalarını engelleyen şey nedir?

Böhm-Bawerk'in cevabı ise, insanların genelde, şu an eldeki mallar içim prim ödeyerek gelecekte kazanacaklarını azaltmalarının, yani ellerindeki malları gelecekte elde edecekleri mallara tercih etmelerinin birbirinden bağımsız üç "gerekçesi" ya da "sebebi" olduğu yönündedir. İlk iki "sebep" aşırı tüketim kredisi talebi yaratmak için çalışır: (1) Gelecekte ve günümüzde "farklı talep ve tedarik durumları"; ile (2) "geleceğe yönelik yetersiz tahminler". Üçüncü "sebep" üretim kredileri için aşırı talep yaratır: (3) "Günümüz mallarının gelecektekiler üzerindeki teknik üstünlüğü".

3 İlk neden

Faizin ilk nedeniyle ilgili tartışma, diğerleri gelecekte zengin olmayı beklerken, bazı insanların geçim seviyesinin altında yaşıyor olmasından; ayrıca iki grubun da ellerindeki malları gelecekte elde edeceklerine tercih edecek olmasından ibarettir. Bu tartışmaya anlam kazandırmak için durağan ve dinamik ekonomi arasındaki ayrımı yapabilmemiz gerekir. Statik faiz teorisi için en uygun tanım, örneğin Böhm-Bawerk'inki, gelir akışının zamanla durağanlaşacağıdır. Wicksell'in belirttiği gibi, bu, ilk nedeni hemen ortadan kaldırır: Becerilerini kazanmakta olan gençler, geleceğin kendilerine getireceklerini azaltmayı tercih eder ama en yüksek kazançlarını geride bırakmış olan yaşlılar, muhtemelen geleceğin getirecekleri hatırına bugün elinde bulunanı azaltmayı tercih ederler. Durağan bir ekonomi, bir sabit yaş dağılımı popülasyonuna sahip olur. Dolayısıyla, "harcayanların" "biriktirenlerden" üstün olacağını düşünmek çok yersizdir.

Diğer bir taraftan, eğer gelir akışının zamanla arttığını ve herkesin emin bir şekilde artmaya devam etmesini beklediğini varsayarsak, azalan marjinal fayda yasası pozitif zaman seçimini gerektirir (bkz 9. bölüm, 3. kısım). Bu ifade ilk kez, Michel Mandry'nin (Sermaye Üzerinden Faiz) *L'intérêt du capital* (1904) adlı eserinde kullanılmıştır: Eğer bireyler gelecekte elde edecekleri tüm fayda miktarını maksimize etmek için uğraşıyorlarsa, kazanç zaman içinde artarken günümüz mallarına prim ödemeye razıdırlar. Bunun nedeni ise, şu andaki tüketim artışının, kredi geri ödendiğinde gelecekte gerçekleşecek olan tüketim artışından daha fazla fayda getirecek olmasıdır; sırf bu nedenle gelecekteki gelir daha yüksek olacaktır. Şu anki tüketim gelecekteki tüketimin ikamesi olsa bile, yani faiz oranı sıfır olsa bile, bu durum aynen geçerlidir. Artan gelir akışı bizi, yüksek tüketim kredisi talebi aracılığıyla pozitif oranlı faize götürür. Faiz oranının pozitif olmasıyla beraber pozitif "zaman seçimini" açıklamak için artık gelirin azalan faydası yasasına ihtiyacımız kalmaz. Sıradan bir mantığa en uygun şekilde hareket etme davranışı bu sonucu doğurmaz.

Tüm yapmamız gereken, belirli bir süre zarfında yapılan harcamaların yanı sıra, zamanlararası tüketim planlamasına dayanacak olan, eş-marjinallik ilkesini kullanmaktır [8. bölüm, 2. kısıma bakınız]. Herhangi bir yılda elde edilen marjinal doların toplam faydaya diğer yıllarda elde edilenlerle aynı katkıyı yapmasını sağlamak için, mantıklı bir birey, gelecek yıllara ait beklenen gelirini farklı senelere bölüştürecektir. Tüm gelecek yıllara ait planlanmış tüketimin ağırlıklı marjinal faydasını eşitlemek için, birey, beklenen gelir akışını planlanan tüketim giderlerine dönüştürecektir. Bu da demek oluyor ki, bu yıl harcanan Y dolarları, gelecek yıl faizle rY dolar kazandırır; dolayısıyla gelecek yıl $Y + rY = (1+r)Y$ kadar dolar elde edilebilir, bir sonraki yıl ise $(1+r)^2 Y$ kadar dolar kazanılabilir ve bu şekilde devam eder. Böylece Y, t yılında Y'nin $t+1$ yılındaki iskonto edilmiş değerine eşit olur, yani $t+1 = Y_{t+1} / (1+r)$, $t+2$ yılında Y'nin iskonto edilmiş değeri ise $t+2 = Y_{t+2} / (1+r)^2$ olur. Aynı şekilde, MU bu yıl tüketilen malların marjinal faydası ise, MU/p ağırlıklı marjinal eş fayda olarak kabul edilirse, o zaman $MU_t / p_t, MU_{t+1}(1+r) / p_{t+1}$, $MU_{t+2}(1+r)^2 / p_{t+2}$ vb. nin iskonto edilmiş değerine eşit olur. Bu durumda tüketici dengesinin formülü şu şekilde olur:

$$\frac{MU_t}{p_t} = \frac{MU_{t+1}(1+r)}{p_{t+1}} = \frac{MU_{t+2}(1+r)^2}{p_{t+2}} = \ldots \frac{MU_{t+n}(1+r)^n}{p_{t+n}}.$$

Fiyatların ve faiz oranlarının zaman içinde değişmediğini varsayarsak bu, içinde bulunulan yılın tüketimi ve tüm gelecek yılların tüketimi arasındaki marjinal zamanlararası ikame oranının, iskontolu eş fiyat oranlarına ya da ortak iskonto faktörü olan $(1+r)$ 'ye eşit olması anlamına gelir

$$\frac{MU_t}{MU_{t+1}} = \frac{p_t}{p_{t+1}} \frac{MU_{t+1}}{MU_{t+2}} = \frac{p_{t+1}}{p_{t+2}} = \ldots \frac{(1+r)^2}{(1+r)} = \frac{(1+r)^n}{(1+r)^{n-1}} = 1+r.$$

Faiz oranının pozitif olması şartıyla, şu anki tüketimin marjinal faydası, "zaman seçiminin" varlığını belirterek, gelecek yılın tüketimini $(1+r)$ oranında aşar. r'deki bir artış, tüketicilerin MU_t'yi arttırmak ve MU_{t+1}'i azaltmak için tüketimi ertelemelerine neden olur; diğer bir deyişle, faiz oranındaki artışın genel harcamaların marjinal faydasını etkilememesi şartıyla [9. bölüm, 6. kısma bakınız], r'deki bir artış, para biriktirmeyi teşvik eder; bu nedenledir ki faiz oranının bir fonksiyonu olarak para biriktirmenin neoklasik arz eğrisi, çoğunlukla pozitif eğimli olarak verilir. Ayrıca, zaman aralığı ne kadar geniş olursa, şu anki tüketime kıyasla gelecek yıllardaki tüketimin marjinal faydası o kadar küçük olur ve birey gelecekteki

tüketim eksikliğini telafi etmek için bugün o kadar çok ek tüketim yapma zorunluluğunu hisseder. Eğer tüketiciler farklı zaman aralıklarında duruma gerçekten kayıtsızlarsa, tüketimi hep geleceğe ertelerler çünkü pozitif faiz oranında gelecekteki tüketim şu an yapılan tüketime kıyasla daima daha büyük olacaktır. t sonsuzluğa yaklaştıkça, gelecek yıllardaki tüketim doygunluğa ulaşacak ve şu anki gelir-birikimi oranları neredeyse birleşecek kadar yükselecektir. Bu sebeple nedensel ampirisizm, bireylerin süre indirimini gelecek yıllardaki gelir akışının marjinal faydasına bağladıklarını savunur. Pozitif faiz oranı, mallar ne kadar geç hazır olursa değerlerinin o kadar azalacağına inanılması anlamına geldiği için bu gözlem çok da şaşırtıcı değildir. Ancak bu durum içinde faizin var olduğu bir ekonomideki insan davranışları bazında asıl "zaman seçimi" kavramını oluşturmanın zorluğunu örneklemektedir.

Dilin tehlikeli belirsizliğinden kaçınmak için "zaman seçimini" sıfır faiz oranı açısından tanımlamalıyız. Pozitif zaman seçimi, aynı koşullarda mevcut olmalarına rağmen, bireylerin şu anki geliri gelecek yıllardaki aynı miktarda gelire tercih ettikleri anlamına gelir: $(1+r)=1$ olsa bile $MU_t > MU_{t+1}$; Fisher'in terminolojisine göre, şu anki ve gelecekteki tüketimin kayıtsızlık eğrileri çok büyük olur (yukarıya bakınız). Bu tanımlamanın Böhm-Bawerk'in anlatmaya çalıştıklarına ve amacına bağlı olduğu çok açıktır; bunu görememek üç "sebep" tartışmasını anlamsız hale getirir.

Durağan ekonominin neden belirli bir zaman seçimi modeli sergilediğini ortaya çıkaramadığını, dahası, dinamik ekonominin pozitif zaman tercihi sergileyeceğini göstermek için belirsiz bir durmaksızın azalan marjinal fayda ilkesine dayanması gerektiğini söyleyip, ilk nedene atıfta bulunarak vardığımız sonuçları özetleyebiliriz.

4 İkinci neden

Pozitif zaman tercihinin ikinci bağımsız nedeni, geleceğe yönelik yetersiz değerlendirmedir, yani Böhm-Bawerk'in şu nedenlere bağladığı, ekonomik birimler açısından ileriyi görememe (miyopluk) eğilimi: (a) Hayal gücü eksikliği, (b) sınırlı irade gücü ve (c) hayatın kısalığı ve belirsizliği. İkinci neden Menger, Wieser ve daha birçokları tarafından davranışın mantıksızlığına vurgu yaptığı için eleştirilmiştir. Menger kendisi de *Principles* adlı eserinde ikinci nedene yer vermiş ancak Böhm-Bawerk'in teorisini desteklediği yorumu yapılmasın diye bir sonraki basımda o kısmı silmiştir. (Doğal Değer) Wieser *Natural Value*'de (1889) şunu söylemek için kendi yolundan sapmıştır: "Böylece birisi diyebilir ki geleceği ve bugünü benzer bir şekilde değerlendirmek, normal gelişime sahip tüm insanlar arasında

akla yatkın bir özdeyiş olarak kabul edilir". Hatta Wicksteed bile, "olağan sağduyu, günümüzdeki bir birime yaptığı gibi gelecekteki bir birimin önemini de değerlendirir" diye düşünmüştür. Aslında, ikinci nedene yapılan tüm bu temel eleştirilerin Avusturya Okulu'nun üyelerinden gelmiş olması oldukça gariptir.[1]

Yaratılıştan gelen miyopluk varsayımının reddedilmesi gerektiği iddiası, davranışın mantıksızlığına vurgu yaptığı için, metodolojik olarak çürüktür; önemli ölçüde ekonomik davranışla ilgili görünen tüm gerekçeler, mantıklı olsun ya da olmasın, ekonomiyi de hesaba katmalıdır. Bu geleneksel bir uygulamadan başka bir şey değildir. J. S. Mill iktisadın, insanı maddi çıkarcılık tarafından harekete geçirilen bir yaratık olarak incelediğine dikkat çekmiştir; ancak Malthus, kişisel çıkarlar aileyi sınırlandırsa bile cinsel dürtülerin, erkeklerin geniş ailelere bakmalarına neden olacak kadar güçlü olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla Mill iddiasını, sınırsız üremenin gerekçesinin, iktisatçıların yok saymayı göze alamayacakları insan davranışının bir yönü olduğunu söyleyerek sonlandırmıştır.

Zaman seçimiyle ilgili ahlaki düzenleme yapmaları dışında, genel anlamda "teleskopik beceri eksikliğine" karşı geliştirilmiş birçok mantıklı tez var. Hayal gücü eksikliği ve sınırlı irade gücü, çocuklara miras bırakma arzusuyla, özellikle de Marshall'ın giderek sanayileşen toplumların bir özelliği haline geldiğini iddia ettiği, toplumda çok büyük ölçüde kabul görmüş "kara gün" için para biriktirme fikriyle telafi edilmiştir. Marshall'ın dilindeki o hararetli havayı çıkarıp atarsak geriye, kişi başına düşen gelir arttıkça zaman seçimi oranının düşeceği ifadesi kalır; kişi başına düşen gelir ne kadar çoksa birey borç alarak ya da biriktirdiği paraları harcayarak

1 Çok daha şaşırtıcı olan şey ise, Böhm-Bawerk'in kendisinin günümüzde tüketimden kaçınmanın, can sıkıcı olsa bile, "reel" maliyeti oluşturacağını reddetmesidir. (Sermaye ve Faiz) *Capital and Interest* (1884) adlı eserinde, faizin her zaman buna ilişkin bir "sıkıntı" çekilmeden ödendiği ve teorinin çifte hesaplama içerdiği gerekçeleriyle faizin perhiz teorisini eleştirdi. İlk itiraz nedeni, ortalama ve marjinal perhizi birbirine karıştırır; denge halinde, faiz oranı perhizin marjinal arz fiyatına eşittir ve marjiçi tasarruf sahipleri bir tasarruf fazlası elde ederler (6. bölüme bakınız). İkinci itiraz nedenini ise kavramak biraz zor, ancak ilkinden daha az mantıksız değil. Böhm-Bawerk'in anlatmaya çalıştığı şey, gerçek perhizin, sermaye birikimini arttırmak için günümüzdeki tüketimden feragat etmeyi içerdiğidir: (1) Şu an elde edilebilecek bir zevkten temelli olarak kaçınmanın yaratacağı sıkıntı maliyetini, (2) gelecekte elde edilecek malları bugünkülere tercih etmenin alternatif maliyetine eklemek, çifte hesaplama yapmak anlamına gelir. Bu iddia, özellikle faizin ikinci sebebi yüzünden, bugünkü ve gelecekteki mallar arasındaki seçimin şu an kullanıma hazır iki mal arasındaki seçim gibi olmadığı gerçeğini göz ardı eder. Orjinal faktörler ilkesine bağlılığının, perhizin ya da beklemenin üretimin bağımsız bir reel maliyeti olduğunu kabul etmeseydi, Böhm-Bawerk, ikinci nedeninde belirttiği, kaçınma teorisini reddetmezdi.

günümüz tüketimine katkıda bulunmak konusunda o kadar az endişelenir. Elbette ölüm nedeniyle gelecekte elde edilecek olan kazancın tadını çıkaramama ya da fiziksel yetersizlik ihtimali, bireylerin çoğu zaman geleceği iskonto ettiği gerçeğini akla getiriyor. Ancak geleceğin tadını çıkaramama ihtimali en az kâr etme gücünü kaybetmek kadar korkutucu ve bu da bireyleri bugünü iskonto etmeye yöneltiyor; eldeki bir kuş çalılıktaki iki kuşa bedeldir, çünkü birey çalılıktaki kuşları yakalayacak kadar yaşamayacağına inanır, ama eğer yakında çalılıktaki kuşları yakalayamayacak duruma geleceğinden, hatta yakalasa bile yiyemeyeceğinden korkuyorsa eldeki kuş çalılıktakinden değersizdir.

Bir tarafta aşırı cömertlik ve israf, diğer tarafta tasarruf ve kanaatkârlık – dengeyi sağlamak mümkün mü? Modern görüş, bunların faiz oranından bağımsız sübjektif iskonto oranları olduğunu akılda tutarak, insanların çoğunun bugünden ziyade yarını iskonto ettiklerini düşünmek için hiç bir neden olmadığı yönündedir. Göreceğimiz gibi Fisher, Böhm- Bawerk'in ikinci nedenini, her bireyin zaman seçiminin gelir akışının boyutuna, kesinliğine ve zaman biçimine bağlı olduğunu söyleyerek açıklar; buna göre insanlar genel anlamda "sabırlı" veya "sabırsız" olarak kabul edilmezler. Fisher'ın kullandığı şekliyle "sabırsızlık teorisi", gelecekteki "reel" gelirde psikolojik temelli bir indirim yapmak değil, insanların uygun gerekçeler dışında, kazançtan yararlanmayı ertelemeyecekleri anlamına gelir. Gerçek dünyadaki uygun bir gerekçe, elbette, pozitif oranlı faizin varlığıdır. Her ne kadar alışılmadık bir durum olsa da, kişisel birikimlerin sıfır faiz oranında bile hâlâ artması anlamına gelen, yüksek refah seviyesindeki ülkelerde toplam zaman seçiminin sıfır hatta negatif olması durumu tamamen muhtemeldir.

5 Üçüncü neden

Üretim süresine yatırılan her mal, azalan bir oranda olsa da, nihai ürünleri arttırır. Günümüz mallarıyla şu an yatırım yapılabilir ve yarın bu mallar arttığında yeniden yatırım aracı olarak kullanılabilir, ama yarın kullanıma hazır olacak mallar ancak yarın için yatırım aracı olabilir. Günümüz mallarının gelecektekiler üzerindeki teknik üstünlüğü sadece daha büyük miktarda fiziki ürün meselesi değil, aynı zamanda daha büyük bir değer ürünü meselesidir. Bugün *dolambaçlı* üretime adanmış günümüz malları, gelecek bir dönemde gerçekleşecek olan direkt üretime adanmış aynı miktardaki mala kıyasla, daha büyük miktarda fiziki çıktı verir; dahası, üretim süresinin uzatılmasından kaynaklanan azalan verim nedeniyle, gelecekteki dolambaçlı üretime yatırım yapılan aynı miktardaki mala kıyasla, daha

çok fiziki çıktı getirir. Birey için aynı anda hazır bulunan aynı malın iki büyük miktarı daha değerli olduğundan, günümüzde hazır bulunan mallar gelecekte üretilecek olanlardan daha değerlidir. Bu, Böhm-Bawerk'in faizin "üretim" teorilerinin anlamını ifade eder: eksik bakış açısı, karşılık giderleri ve ihtiyaç faktörlerinden bağımsız olarak, sermayein net fiziksel üretkenliği gelecekte bir değer indirimine yol açar. Süregelen karşı çıkışlara rağmen, Böhm-Bawerk tüm hayatı boyunca üçüncü nedenin pozitif faiz oranı için bağımsız bir temel oluşturduğunu savunmuştur. Ancak Fisher ve diğerlerinin de tartıştığı gibi, üçüncü neden sadece üretim kredileri talebini etkilerken, ilk iki neden kredi pazarının hem arz hem de talep yönünü etkiler. Diğer iki nedenin katkısı olmadan, daha çok dolambaçlı yöntemden elde edilen daha büyük fiziki verimlilik, günümüz malları üzerinde tek başına prim oluşturmaz. Günümüz mallarının gelecekte üretilecek mallar üzerindeki teknik üstünlüğü, aynı kaynakları kullanarak günümüze kıyasla gelecekte daha fazla mal arz etmeyi mümkün kılar; böylece, gelecekteki karşılık giderleri günümüzdekileri aşar ama sadece birinci faiz nedeni yüzünden insanların geleceği iskonto etmelerine yol açar.

6 Üç nedenin etkileşimi

Fisher'ın üç nedenin etkileşimi hakkındaki tartışması çok önemlidir. İleriyi görememe durumunun ortadan kalktığını varsayalım, böylece ne zaman maksimize edileceğini dikkate almadan sadece malı maksimize etmeye odaklanırız. Sermayenin fiziksel verimliliği, kimsenin bugünkü geliri yarınkine tercih etmesine neden olmaz çünkü tanım gereği, nihai malların ne zaman ortaya çıkacağına aldırmıyoruz. Ancak sermayenin verimliliği malların göreceli bolluğunu hem bugün hem de yarın etkiler; zamanla artan reel gelir sayesinde, gelirin azalan faydası ilkesi nedeniyle insanlar yarın hazır bulunacak mallardan ziyade bugünkülere prim ödemeyi tercih ederler; bundan dolayı, pozitif faiz oranı otomatik olarak ortaya çıkar. Azalan marjinal fayda gibi bir şeyin yokluğunda geleceğin yetersiz değerlendirilmesi, sermayenin verimliliğinin pozitif faiz oranını getirmesine yol açar.

Böhm-Bawerk'in üç nedeni, dinamik ekonomide olduğu gibi durağan ekonomide de var olan faiz için kapsamlı bir açıklama sunar. Durağan bir durumda, ikinci nedenin varlığı pozitif faiz oranı için gerekli ama yetersiz bir koşul oluşturur. Yetersiz bir koşuldur çünkü üçüncü nedenin varlığı günümüz mallarına olan talebi karşılamak için yeterli miktarda ekstra çıktı üretilebilir; benzer şekilde, üçüncü neden, faiz oranını sıfırın üstüne çıkarmak için ne gerekli ne de yeterli bir koşuldur. Diğer yandan, dinamik bir ekonomide ilk neden, pozitif faiz oranı için gerekli değil yeterli bir koşul-

dur. Özetleyecek olursak sadece, (1) para akışı durağan olduğu zaman, (2) zaman seçimi nötr olduğunda ve (3) gelecekteki üretim hatırına tüketimin ertelenmesiyle net gelir arttırılamadığında faiz oranı sıfır olur.

Üç nedenin birbiriyle olan etkileşimi sadece faizin varlığını açıklamaz, aynı zamanda en yüksek bugünkü değeri kazandıracak olan ortalama üretim süresini de sabitler. Herhangi bir dolambaçlılık yöntemi, her zaman toplam ürün değerinde daha fazla artış vaat ettiğinden, sıfır oranlı faiz, üretim süresinde sınırsız bir artışa yol açacaktır.[2] Bu da birinci ya da ikinci sebep aracılığıyla faizin yeniden ortaya çıkmasına ve doğrudan üretim yöntemlerine geri dönüşe neden olarak, günümüz mallarında kıtlık olması anlamına gelir. O zaman pozitif faiz oranının gerçek işlevi, üretim süresini bir hayli uzatarak, günün ihtiyaçlarını göz ardı etme eğilimine karşı bir fren vazifesi görmektir.

Toplumun günümüz ve gelecekteki malların değeri hakkındaki görüşlerine uygun olarak, faiz oranı günümüz mallarının endüstriler arasında sınırlı biçimde tedarik edilmesini sağlar. Eğer ekonomi ağırlıklı olarak "kapitalist" ise, tüketim mallarının birikimi oldukça çok, dolambaçlılık derecesi yüksek ve ortalama üretim süresinin biraz daha uzatılmasıyla elde edilen ürün artışı az olur. Dolayısıyla, faiz oranı düşük olur. Bu, Böhm-Bawerk'in günümüz malları üzerindeki primin ortadan kalkmasını ve daha yüksek derecedeki dolambaçlılığın avantajının iki misli azalmasını yansıtarak, sermaye-emek oranı yükseldikçe faiz oranının düşmesi eğiliminin açıklamasıdır.

7 Faizin belirlenmesi

Sermayenin Pozitif Teorisi (*Positive Theory of Capital*, 1889) adlı eserinin son kısmında Böhm-Bawerk, sonunda, faiz oranının neden pozitif olması gerektiği sorusundan, faiz oranının nasıl belirleneceği sorusuna geçiş yapar. Bu noktada tartışma tamamen yön değiştirir: Artık tüketim kredileri, kişisel birikimler ve geleceğin iskonto edilmesinden bahsedilmez. Ekono-

2 Wicksell'in belirttiği üzere bu pek de doğru değil. Artan dolambaçlılığın azalan verime tabi olduğu gerçeği, tabi eğer gerçekse, üretim süresinin uzatılmasını sınırlı ölçüde kârlı hale getirir. 50$ yatırım yapıp bir yıl zarfında üretilen nihai maldan 100$ ya da iki yılda üretilenden 150$ kazanabilirsem, bu benim daha kısa olan süreyi seçmeme neden olacaktır: İlk yılın sonunda ölçütü iki katına çıkarak 100$'ı yeniden yatırım olarak kullanıp, yılın sonunda 150$ yerine 200$ elde edebilirim. Diğer yandan, 75$ yatırıp bir yıllık süreçten 100$ ya da iki yıllık süreçten 150$ kazanırsam, uzun olan süreç daha kârlı olur: İkinci yıl yatırılan 100$ sadece 133,33$ getirir. Dolayısıyla eğer süreyi sınırsız uzatmak kârlı olacaksa, zaman aritmetik bir oranda artarken, nihai ürünün geometrik bir orandan daha fazla artması gerekir. Üretim süresinin uzatılmasından elde edilen azalan verim bu olasılığı imkansız hale getirir.

mi sadece kapitalistler ve işçilerden oluşur. Kapitalistler, klasik deyişle, sermaye hakimiyetinin aktif girişimcileri olarak ifade edilirler. Ödenek talebi tamamen kapitalistlerden gelir ve arz öncelikle dağıtılmayan kârdan sağlanır. Dahası, kullanılmakta olan tüm sermaye, çalışanların geçimi için ayrılmış parayı da içerir. Dolayısıyla faiz oranının belirlenmesi, tüketim malları için harcanan emeğin değiş tokuşu meselesidir. İşçilerin, emeğin meyvelerini toplamak için beklemeye maddi olarak güçlerinin yetmeyeceğini söyleyen klasik nedenle, işçiler gelecekte elde edeceklerine daha az değer verirler, ama kapitalistler tam tersini yapar.

Böhm-Bawerk modelindeki bir bilgiye göre sabitlenmiş geçim parası ödeneğiyle, faiz oranı, ortalama üretim süresinin uzatılmasıyla elde edilecek marjinal verimlilik göz önünde bulundurularak belirlenir. Daha büyük dolambaçlılığın toplam gelire pozitif bir katkı yapmadığı nokta, en yüksek refah düzeyindeki ülkelerde bile mümkün değildir. Sıfır faiz oranında, kapitalistler çalışanlarına verilmek üzere günümüz mallarına sınırsız talep gösterirler. Böylece tüm geçim parası ödeneği, üretim süresini kâr getirecek kadar uzatmak için kullanılana dek faiz oranı artar. Faiz oranı ne kadar düşükse kârlı üretim süresi o kadar uzundur, çünkü düşük faiz oranında gelecekte üretilecek mal akışının bugünkü değeri daha büyüktür ve dolayısıyla günümüz mallarına ödenen prim daha azdır. Dahası faiz oranı dengesi, "ekonominin izin verdiği ölçüde yapılabilen üretimdeki en son artışın verimliliği" tarafından, yani üretim süresinin uzatılmasıyla elde edilen marjinal verimlilik tarafından belirlenir. Ücret oranı, bugüne iskonto edilmiş emeğin marjinal verimliliğine eşit olur.

Böhm-Bawerk'in faizin verimliliği teorilerine yaptığı sonu gelmeyen eleştirilere rağmen, kitabın son kısmındaki kendi teorisi, faizi üretimin kapitalist metotlarının verimliliğine bağlar. Aslında bu, sermayenin zaman ve fiziki değere bağlı iki boyutlu miktarı olduğunu ortaya koymak amacıyla belirtilmiş, faizin marjinal verimliliği teorisinden başka bir şey değildir. Bu, ücret fonları ilkesine çok açık bir benzerlik gösterir: Ücret oranını değişen geçim parası ödeneğinin bir fonksiyonu olarak belirlemek için, bir yıllık sabit bir üretim süresini ve belirli emek arzını göz önüne almak yerine, Böhm-Bawerk emek arzı ve geçim parası ödeneğinin verildiğini varsayıp, daha sonra değişen üretim süresinin bir işlevi olarak faiz ve ücret oranını belirler. Teori değişmezliğini korur: Zaman *içindeki* ekonomik davranışı değil, her birinin tamamlanması için farklı zaman süreçleri gerektiren, zaman içinde belli bir *noktada* hazırlanan farklı üretim metotları arasında kaynakların paylaştırılmasını inceliyoruz.

ORTALAMA ÜRETİM DÖNEMİ

Üretim teorisinin en modern türleri, ya üretimin hiç bitmeyen bir süreç olduğunu ya da yatırım süresinin teknik koşullara göre belirlendiğini kabul eder. Tüm girdiler tek bir anlık sürede kullanılır ve çıktı, başka bir anlık zaman diliminde elde edilir. Sermaye teorisi, bu basit olayın ele alınıp yatırım süresinin üretim fonksiyonundan bağımsız bir değişken olarak görülmesiyle başlar. Ragner Fisher'ın terminolojisini kullanıp buna, (1) *girdi noktası-çıktı noktası* olayı diyeceğiz. Neoklasik sermaye teorisinde rol oynayan, depolama için biriktirilen şaraplar ve kereste üretimi için dikilen ağaçların analizi, *girdi noktası-çıktı noktası* olayına örnek teşkil eder. Bir sonraki ise, girdileri zaman içinde, farklı biçimlerde durmaksızın uyguladığımız durumdur: (2) *girdi akışı-çıktı noktası* olayı. Şu ana kadar, sermaye sadece dolaşan sermayenin ya da üretim aşamasındaki malların çevresinde hareket ediyor. Sonra, tek bir tarihteki girdinin, gelecekte farklı zamanlarda çıktılar kazandırdığı, dayanıklı sermaye mallarına yatırım yapıyoruz: (3) *girdi noktası-çıktı akışı* olayı. Son olarak, çok tipik olan (4) *girdi akışı-çıktı akışı* durumuyla tam bir genellemeye ulaşıyoruz.

Kişi, sermaye teorisinin çoğunlukla sabit sermaye yatırımını içeren (3) ve (4) durumlarıyla bağlantılı olduğunu düşünebilir. Ancak Wicksell'in eserlerinin çoğu ve Böhm-Bawerk'in eseri dolaşan sermayenin durmaksızın uygulandığı optimum yatırım süreciyle, yani durum (2)'de belirtilen *girdi akışı-çıktı noktası* olayıyla ilgilidir. Durum (3) ve (4), sabit bir malzemede şekillenmiş belirli girdi birimlerini, tamamlanmış belirli çıktı birimlerine bağlamanın bir yolu olmadığı gerçeğinden kaynaklanan zorluklar doğurur: Sağlam malzemelerde şekillenmiş tüm girdilerin hepsi gelecekte elde edilecek çıktı akışından sorumludur. Avusturya sermaye teorisi, sabit sermayeyi göz ardı ederek, her zaman yeni malzemelere yatırım yapma düşüncesiyle bağlantılı olan optimum yıpranma payı ve eskiyen malzemeleri değiştirme gibi sorunlardan uzak durmuştur. Şüphesiz, bu durumun göz ardı edilmesinin en önemli açıklaması, bu sorunları mevcut analitik araçlarla çözmekte yetersiz olunmasıydı. Ancak bundan daha fazlası vardı. Bir bakıma, temsili bir durum olarak işletme sermayesine yoğunlaşılması kasıtlıydı: Böhm-Bawerk ve Wicksell'in anlatmak istediği şey, sermayenin, kullanımının ister istemez zaman akışına yol açan bir girdi olduğu, diğer taraftan, üretim süresinin vakit-alıcı özelliğinin doğrudan bir sonucu olarak, üretimi zaman alan herhangi bir çıktının sermayeyi bir girdi olarak kullanması gerektiğidir. Bu nedenle, bir üretim sürecinde kullanılan sermaye miktarı, onun parasal değeri gibi tek bir sayıyla ölçülemez. Sermayenin ölçülmesi her zaman en az iki açıdan ele alınmalıdır;

boyut ve kullanım süresi, çünkü sermaye ya daha fazla kullanılarak ya da daha uzun bir zaman periyodu için mevcut işleme yatırım olarak bırakılarak arttırılabilir.

8 Böhm-Bawerk modeli

Böhm-Bawerk'in faiz oranını belirleme yöntemi iki girdi ve bir homojen çıktı örneğine dayanır: Tüm çıktı tüketim mallarından oluşur ve emek süresinden oluşan tüketim malları ile işçilerin yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını gidermek için kullanılan tüketim malları biçimindeki işletme sermayesini içeren girdiler, tekdüze bir oranda sürekli kullanılır; yani bu, girdi akışı-çıktı noktası örneğidir. Emek ve çalışma sermayesi miktarı sabittir. Çalışanlar, ekonomide geçerli olan tekdüze ücret oranlarına ve işlere karşı ilgisizdirler; tüm firmalar eş üretim fonksiyonlarına sahiptir. İlk sorunumuz, tek sektör ekonomisindeki sermaye için bir ölçek belirlemektir. Ölçek, sermayeyi parasal değer açısından tanımlamaz çünkü bu, sermayenin gelecekteki hizmetlerinin hangi oranda indirime uğrayacağı bilgisini verir: Ancak bu modelin amacı, bilinmeyen indirim oranını bulmaktır. Bu durumda bile sermayeyi, basit bir şekilde tüketim mallarının fiziki birikimi olarak açıklayamayız çünkü bu da, sermayeyi bir üretim faktörü olarak tanımlayan iki boyutluluk özelliğini göz ardı eder. Sermayenin belirli fiziki miktarının homojen bir yapıya sahip olması gerekmez, aslında girdi noktası-çıktı noktası durumu dışında sermaye hiçbir zaman homojen yapıda olmaz. Reel sermaye birikiminin heterojen yapısı, ekonomide kullanılan ortalama "üretim süresi"; yani girdinin üretimde kullanıldığı an ile ürünün tüketime hazır hale geldiği an arasında geçen ortalama süre açısından sermayeyi ölçmeyi gerekli kılar.

Üretim döngüsü esnasındaki işçilik ücretini karşılamak için yapılan işletme sermayesi yatırımı süreci, su haznesinin içine akan su ile kıyaslanabilir. Her bir damlanın hazne içinde kaldığı ortalama süre, bir saatteki su akışı oranına ve haznenin boyutuna bağlıdır. Dorfman'ın Küvet Teoremi diye adlandırdığı bu benzetme, belirli hacimdeki haznede bir damla suyu tutmak için gerekli ortalama süreyi, bir saatte içe ya da dışa akan su miktarı tarafından bölünen haznede galonlarca birikmiş su miktarına eşitleyeceğini söyler. Dolayısıyla, su haznesinde on galon olduğunda ve dolum oranı, saat başı iki galonluk boşalım oranına eşit dolduğunda, bir damla suyu içerde tutmanın ortalama süresi beş saattir. Benzer şekilde, girdi ve çıktı akışının oranı ile kullanılacak olan toplam sermaye miktarına bağlı olan ortalama bir zaman süreci boyunca, girdiler bir girişim içinde donup kalır. Eğer girdilerin akışı çıktılarınkine eşitse, belirli miktarda bir üretim

için yapılan girişimin ortalama üretim süresi, girdi ve çıktıların dolar akışı ile bölünen üretime yapılan sermaye ödeneklerinin dolar değerine eşittir. Ortalama üretim süresinin oranı ne sadece bir sayı ne de belirli bir saat süresidir; bu nedenle, üretim süresi ya aynı zaman dilimi için daha fazla sermaye yatırıldığında ya da aynı sermaye çok daha uzun bir süre üretim içinde "donduğunda" uzatılır.

Bir sektörlü ekonominin ortalama üretim süresi, K'nin reel sermaye stoğu olduğu, I'nın da girdilerin akışını ya da yatırım oranını temsil ettiği $\theta = (K / I)$ eşitliği ile gösterilebilir. Ancak, durağan bir ekonomide net yatırım sıfırdır ve girdilerin kullanılması sermaye tüketimine karşılık gelir: İşçiler, durmaksızın takviye edilen yiyecek ve giyecek stoğunu tüketirler.

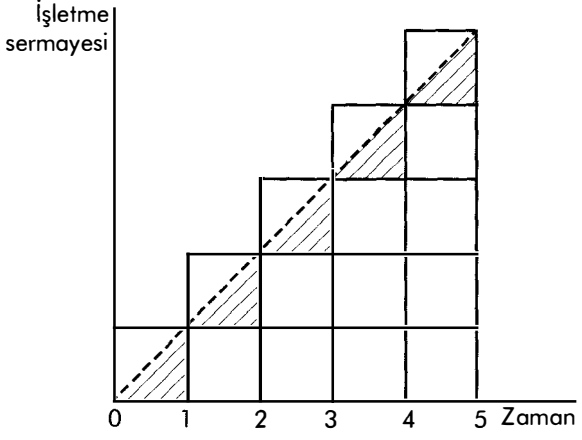

Şekil 12.1

Kapitalistlerin göz ardı edilecek kadar az olan tüketimini görmezden gelirsek, sermaye tüketimi, N'nin ekonomideki belirli işçi sayısını ve $\overline{w}$'nin ücret oranını ifade ettiği $N\overline{w} = I$ oranında devam eder. Bu da

$$\theta = (K / N\overline{w}) \text{ olur.}$$

İkinci adımsa, ekonominin imalat süreci boyunca kullanılan emeğin bağlandığı ortalama süre olan θ'nın, t'nin mutlak üretim süresi $\frac{1}{2}t$ ni temsil ettiği θ'ye eşit olduğunu göstermektir. Bu önerme Jevons'a dayanır ve doğruluğunu ispatlamak kolaydır. 5 günlük imalat sürecinin her gününde 1$ tutarındaki bir birim emek kullanıl $K = \frac{1}{2}N\overline{w}t$ dığını varsayalım (bkz şekil 12.1). O zaman üretim döngüsünü tamamlamak için gerekli işletme sermayesi 5$'dır. Ancak bu sade-

ce, emek tüm sayılar için ayrı ayrı uygulanırsa geçerli olur. Eğer emeği, t = 0'dan t = 5'e kadar *durmaksızın* uygularsak, üretim döngüsüne bağlanmış işletme sermayesi 5$ değil, 2$ olur (şekil 12.1'deki taralı üçgen alanlarda gösterildiği gibi). Yani süreklilik durumunda, mutlak süresi t'nin 5 gün olduğu bir üretim döngüsünde 5 birimlik emek yatırımı yaparsak, emeğin harcandığı ortalama süreç olan , $2\frac{1}{2}$ dir.

Artık Wicksell tarafından ortaya konulan, Böhm-Bawerk modelinin temel eşitliğini yazabiliriz: $= t = K / N\,\overline{w}$ ya da . Fiziki stok olarak sermaye, $\frac{1}{2}Nt$ yıllık insan emeğinin birikmiş bir sonucudur. Sermaye stoğuna bağlanmış emeğin toplam değeri, bir üretim sürecinden elde edilen toplam çıktıya yatırım yapılan değerin tam yarısıdır.

Şimdi teknik bağlantılardan bahsedelim. Yıllık çıktı $X = Nf(t) = Nf(2K / N\,\overline{w})$ 'dır; üretim fonksiyonu azalan geliri ortaya koyar: $f'(t) > 0$ ve $f''(t) < 0$. Belirli ücret oranlarını göz önünde bulundurarak, kapitalistler yıllık kâr oranını ya da kontrolleri altındaki parametre olan t'ye ilişkin yatırım oranını maksimuma çıkarırlar, bu da;

$$r = \frac{X - N\,\overline{w}}{K} = \frac{Nf(t) - N\overline{w}}{\frac{1}{2}N\overline{w}t} = \frac{f(t) - \overline{w}}{\frac{1}{2}\overline{w}} \text{ olarak gösterilir.}$$

r'yi maksimuma çıkarmak için;

$$\frac{dr}{dt} = 2\frac{\overline{w}[f'(t)] - \overline{w}[f(t)] + \overline{w}^2}{\overline{w}^2 t^2} = 2\frac{tf'(t) - f(t) + \overline{w}}{\overline{w}^2} = 0$$

$$f(t) - tf'(t) = \overline{w} \text{ olur.}$$

Bu şekilde belirlenen ücret oranları, emeğin marjinal ürününe eşittir;

$$X = Nf(t) = Nd\left(\frac{2K}{Nw}\right),$$

$$w = \frac{\delta X}{\delta N} = f\left(\frac{2K}{N\overline{w}}\right) + Nf'\left(\frac{2K}{N\overline{w}}\right)\left(-\frac{2K}{N^2\overline{w}}\right)$$

$$= f\left(\frac{2K}{N\overline{w}}\right) + f'\left(\frac{2K}{N\overline{w}}\right)\left(-\frac{2K}{N\overline{w}}\right),$$

ve $f(t)$'nin bir yıllık çalışmadan elde edilen toplam çıktı, $f'(t)$'nin üretim sürecini uzatan marjinal üretim ve $tf'(t)$'nin basit faiz oranında değerlendirilen, bir yıllık insan emeğine atfedilen faizi simgelediği

$-t = \left(-\frac{2K}{N\bar{w}}\right), \bar{w} = f(t) - tf'(t)$ eşitlikleri elde edilir. Bu nedenle, ücret oranı, $f'(t)$'lik bir iş yılında elde edilen toplam çıktıya eşittir. Daha önce faiz oranını,

$$r = \frac{f(t) - \bar{w}}{K / N} = \frac{f(t) - \bar{w}}{\frac{1}{2}\bar{w}t} \text{ olarak göstermiştik.}$$

Emeğin marjinal ürününün karşılığı ödendiğinde, bu

$$r = \frac{tf'(t)}{\frac{1}{2}\bar{w}t} = 2\frac{f'(t)}{\bar{w}} \text{ ye düşer.}$$

Bunu sermayenin marjinal üretimini ele alarak doğrudan şöyle bulabiliriz:

$$\frac{\delta X}{\delta K} = \frac{\delta\left[Nf\left(\frac{2K}{Nw}\right)\right]}{\delta K} = Nf'(t)\left(\frac{2}{N\bar{w}}\right) = 2\frac{f'(t)}{\bar{w}}.$$

Böhm-Bawerk'in detaylı aritmetik tartışmasının özü artık, ondan ziyade Wicksell'e borçlu olduğumuz bir grafik üzerinde gösterilebilir (Şekil 12.2'ye bakınız). İlk olarak orijinden değil de geçimlik ücret oranından başlayan üretim fonksiyonunu, $f(t)$, çizeriz: Eğer ücret oranı geçimlik ücret oranına eşit ya da ondan daha az ise, sadece "hızlı" üretim metodu kullanılır.

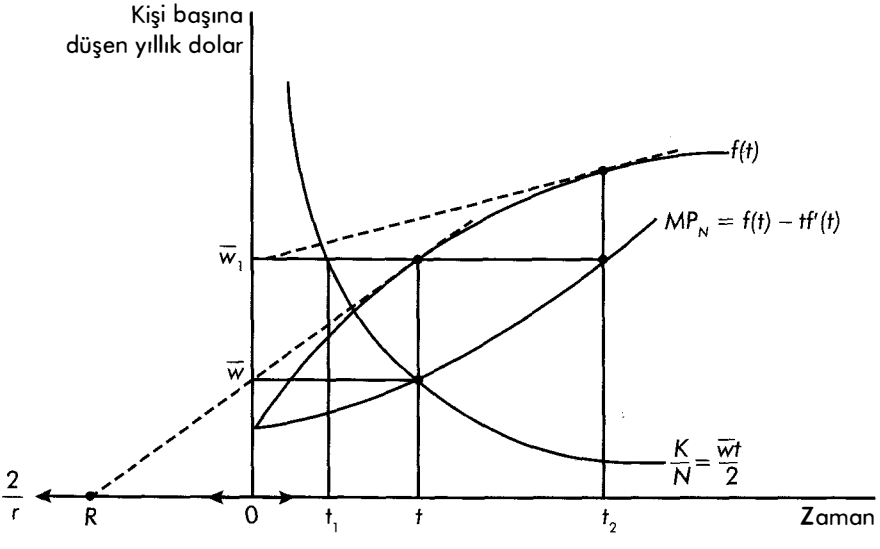

Şekil 12.2

Ardından belirli miktardaki K tam istihdam sağladığında t ve w arasındaki ters ilişkiyi gösterecek şekilde $K/N = \bar{w}t/2$ eğrisini dikdörtgen hiperbol olarak çizeriz: $\bar{w}$ yükselirse, K'nin sağladığı sarf malzemelerinin akışı çok büyük oranda aşağıya çekilir ve sermayenin yeterli geldiği zaman aralığı daralır; belirlenmiş K ve N sayesinde, $\bar{w}$, t ile ters ilişkili olarak değişir. Emeğin marjinal ürünü çizgisi, MP_N, t_2'den başlayarak üretim fonksiyonu $f(t)$'ye karşılık gelen değeri bulur, sonra da $\bar{w}_1$'e ulaşmak için $f(t)$'yi teğet geçerek ilerleyip, t_2 için MP_N eğrisi üzerinde karşılık gelen noktayı işaretler vb. Ama $\bar{w}$'yi belirleyen şey nedir? $\bar{w}$ noktasında üreticiler, K/N dikdörtgen hiperbolunda gösterildiği gibi, t_1'i benimsemelidirler; fakat t_1'deki emeğin marjinal ürünü, ücret oranı olan $\bar{w}_1$'dan daha azdır, bu da üreticilerin iş gücünü azaltmalarına neden olur ve emeği karşılayacak ek kaynak, ücretlerin düşmesine neden olur. Aynı değerlendirme üreticilerin t_2'yi benimsemelerini sağlayan ücret oranının, ücretleri yukarı çekerek, büyük oranda iş talebine yol açacağını gösterir. $\bar{w} = MP_N$ ve emeğin tam istihdamı ile uyumlu tek üretim süresi uzunluğu t'dir. t süresinde $f(t)$ ve MP_N arasındaki boşluk, bir iş yılına atfedilen toplam faize eşit olan $tf(t)$'dir; faiz oranı, denge halinde, MP_K'ye eşit olduğu için, bir iş yılına atfedilmiş toplam faizin t'deki oranı,

$$\frac{K}{N} = (MP_K) = \frac{\bar{w}t}{2} 2 \frac{f'(t)}{\bar{w}} = t f'(t) \text{ dir.}$$

Yatay ekseni batı yönüne doğru uzatarak, MP_K'yi aynı grafik üzerinde gösterebiliriz. $MP_K = 2f'(t)/\bar{w}$ olduğundan, $f'(t) = r\bar{w}/2 = 0\bar{w}/0R$ dir. Ücret oranı ne kadar yüksekse, üretim sürecinin o kadar uzun ve $2/r$'nin o kadar büyük olduğunu, yani, faiz ya da kâr oranının o derece düşük olduğunu, grafik incelemesiyle görmek daha kolaydır.

Bu nedenle, belirli bir iş gücü miktarı ve belirli sermaye stoğu ile, Böhm-Bawerk'in modeli denge ücret oranını, denge faiz oranını ve bir bütün olarak ekonomi için gerekli optimum üretim periyodunu belirler.

9 Ortalama dönemin tanımlanması

Ekonominin bütününe, tek bir tüketim-malı sektörü muamelesi yaparak, Böhm-Bawerk sermayeyi, tamamlanmak üzere olan tüketilebilir sarf malları stoğuna indirgemeyi başardı. Ancak model, sermaye teorisinin birçok temel sorununun üstesinden gelme konusunda sınıfta kaldı. Örneğin faiz oranı sıfıra düşemez çünkü tanım gereği, sermaye stoğu ne kadar büyük olursa olsun $f'(t) > 0$'dır. Ama iki sektörlü bir ekonomiyi ele alırsak, makinelerin tüketim mallarının yanı sıra makine yapmak için de kullanıl-

ması, $f'(t) > 0$ olsa bile faiz oranını sıfıra indirmeyi mümkün kılar. Her bir sermaye artışı, pozitif çıktı artışı sağlasa da sermayeyi koruma maliyeti sabit kalır. Sermayenin brüt gelirinin, amortisman maliyetine eşit olması gerekir. Bu noktada, sermayenin net verimliliği sıfıra düşer ve pozitif zaman seçiminin yokluğunda faiz oranı sıfır olur.

Ekonomi, kendi çıktılarının yanında birbirlerinin çıktılarını da girdi olarak kullanan bir ya da daha fazla sektörden oluştuğunda, özellikle de bir ya da daha fazla sektör, tek bir anlık girdi olarak kullanılan ama belli bir süre zarfında yavaşça çıktıya dönüşen uzun ömürlü makineler ürettiğinde, sermaye sadece işletme sermayesinden oluştuğunda basit bir kavram haline gelen üretim süreci meselesiyle baş etmek çok daha zor olur. Aslında sabit artı işletme sermayesinin ortalama üretim periyodunun, özel durumlar haricince hesaplanamayacağı ve hesaplansa bile, sürecin sonsuz uzunlukta olduğu sonucunun elde edileceği defalarca tartışıldı, örneğin 1890'larda Clark, 1930'larda Knight tarafından. Şimdi bu probleme dönelim.

Başlangıçta "üretim periyodunun" şaşırtıcı bir şekilde çok farklı anlamlarda kullanıldığını söylemek gerekir. İlk olarak, mutlak ve ortalama üretim periyodu arasında bir fark vardır ki bununla daha önce karşılaşmıştık. Yine de bunların her birinin, tek bir ürüne, tek bir faktöre ya da bir bütün olarak ekonomiye uygulandığı yorumu yapılabilir. Nihai ürüne uygulandığında, son üründen "geriye", sürecin başlangıcına doğru bakarız. Bir üretim faktörüne uygulandığında, girdilerin kullanılması aşamasından "ileriye", sürecin tamamlanmasına doğru bakarız.

Mutlak üretim periyodu ana faktörlerin ilk kullanımından, bu faktörlerin sorumlu olduğu nihai tüketim mallarının ortaya çıkışına kadar geçen zaman aralığı olarak tanımlanabilir. Bir bütün olarak ekonomi için ise mutlak periyodun geriye-bakma türü, bugünkü tüketim ve şu an tüketime hazır olan herhangi bir çıktıya katkı sağlayan ilk "orijinal" faktörün kullanılması arasındaki zamana gönderme yapar. İleri-bakma türünde ise üretim süreci, günümüz ve şu an kullanılan herhangi bir faktöre bağlanabilir olan nihai ürünün ortaya çıkışı arasındaki zamanı belirtir. Belirli her durumda, mutlak süreç sınırsız uzunluktadır. Ancak mutlak süreç neredeyse her zaman, tüm çıktı ve girdilere değil de özel nihai bir ürüne ya da özel bir ana faktöre uygulanır. Bu, üründen-geriye-bakma modelini benimseyen Böhm-Bawerk ve faktörden-ileriye-bakma modelini kullanan Wicksell ile Hayek'e göre doğrudur. Ve eğer "orjinal" faktörler ilkesini kabul edersek, özel ürünler ya da faktörlerin mutlak üretim periyodu sonsuz değildir.

Benzer bir şekilde, mutlak periyoddan farklı olarak ortalama süre, belirli bir ürüne ya da tüm ekonomiye uygulanabilir. Genellikle ileriye-bakma

mantığıyla açıklanır ve şu soruyu sorar: Tam bu anda yapılan ana faktör yatırımı ve bir gün şu anki aktiviteler için kullanılacak olan çıktıların elde edilmesi arasında geçen ortalama süre ne kadardır? İleriye-bakma mantığında, ortalama dönem belirli bir zamanda kullanılmış belirli bir faktörle ilişkilendirilemez, yapılırsa da o bir ortalama dönem olmaz. Bu nedenle, Avusturyalı yazarların da kullandığı şekliyle, ortalama dönemin sadece bir bütün olarak ekonomiye atıfta bulunduğu anlaşılmalıdır.

10 Ortalama dönemin hesaplanması

Böhm-Bawerk'in ortalama üretim periyodu ölçme konusundaki pratik önerileri, şaşırtıcı derecede terminolojik ve kavramsal karmaşayı içerir. Pozitif Teori (*Positive Theory*)'nin titizlikle yazılmış olan kapanış bölümü sadece işletme sermayesini ele alsa da, kitabın önceki bölümleri dayanıklı makineler kullanıldığında ya da ana faktörlerle tekdüze bir oranda yatırım yapılmadığında ortalama üretim süresinin nasıl hesaplanacağını bildirir. Kullanımda olan sermayenin sadece yarı mamul tüketim malları olduğu girdi akışı-çıktı noktası durumunda, daha önce de dediğimiz gibi, ortalama üretim süreci, girdi sayısı ile ağırlıklandırılmış durmaksızın uygulanan emek girdisine yapılan yatırım süresi toplamı ya da t'nin mutlak üretim dönemini simgelediği $\frac{1}{2}t$ 'dır. Böhm-Bawerk tipik olarak, her yılın başında aralıklı bir şekilde uygulanan bireysel yatırım süreçlerinin "aşamalı" olduğunu varsayar. Eğer emek, peş peşe gelen yıllarda düzensiz bir oranda uygulanırsa, girdiler buna göre tarihlendirilmeli ve ağırlıklandırılmalıdır. Bununla beraber ortalama üretim süresi, kullanılan toplam iş günü sayısına bölünen nihai satış anına kadarki emek hizmetlerinin sürekliliği ile ağırlıklandırılmış, yıllık iş günlerinin bir ağırlıklı aritmetik ortalaması olarak kalır. Eğer emek girdileri farklı türlerdeyse, ki bu ödül oranlarının da farklı olması anlamına gelir, yatırım süreçleri sadece girdi sayılarıyla değil aynı zamanda toplam miktar-kadar-fiyat değerleri ile de ağırlıklandırılmalıdır. Böhm-Bawerk emeği her zaman homojen bir girdi olarak kabul eder, böylece bu sorun ortaya çıkmaz.

Şimdi de girdi akışı-çıktı akışı durumunu ele alalım. Belirli dayanıklılıktaki makinelerin üretimine yapılan ana faktör yatırımı ile makine-yapımı ürünlerin tüketiciye ulaştığı an arasında geçen zamanı hesaplarken, şu süreleri toplamalıyız: (1) Makinenin yapım süresi; (2) onu üreten ana faktörlerin değerini durmadan yitirdiğini varsayarsak, makinenin yarı ömrü ve (3) makinenin kullanıldığı andan çıktısının nihai tüketiciye ulaştığı ana kadar geçen süre. Bu zaman aralıklarını toplar, kullanılan ana faktörlerin sayısına böleriz. Böhm-Bawerk, hesaplamanın özünü ortaya çıkarmak için

aşırı basitleştirilmiş şu örneği vermiştir. Bir tüketim malı üretiminin, malı, sıfıra eşit olan bir bitirme süresinde tamamlamak için, birbirini takip eden 10 yılın ilk gününde kullanılan bir iş-günü oranındaki 100 iş gününü ve 10'uncu yıl boyunca son dakikada kullanılan 90 iş gününü gerektirdiğini varsayalım. O zaman *a,* yıllık iş günlerindeki girdi ve *t* de girdilerin yatırım olarak kullanıldığı yıllar ise, ağırlıklı üretim dönemi,

$$\theta = \frac{(1_a \cdot 10_t) + (1_a \cdot 9_t) + \ldots + (1_a \cdot 1_t) + (90_a \cdot 0_t)}{10_a + 90_a}$$

$$= \frac{\text{yıllık 55 iş günü}}{100 \text{ iş günü}} = 0{,}55 \text{ yıldır.}$$

Bir diğer mal için de, on yıllık bir süre boyunca 100 iş günü gerektiğini ancak bu kez emeği kullanma oranı, peşpeşe gelen iki yılın ilk gününde 20 iş günü, geriye kalan sekiz yıl için 5 iş günü ve malı sıfır bitiş süresinde tamamlamak için de 20 iş günü harcandığını düşünelim. Bu durumda,

$$\theta = \frac{(20_a \cdot 10_t) + (20_a \cdot 9_t) + (5_a \cdot 7_t) + \ldots + (5_a \cdot 1_t) + (20_a \cdot 0_t)}{80_a + 20_a}$$

$$= \frac{\text{yıllık 560 iş günü}}{100 \text{ iş günü}} = 5{,}6 \text{ yıl olur.}$$

Ortalama üretim süresini oluşturan unsurlar büyüklük açısından farklılık gösterdiği için üretim süresi ortalaması, seçilen ortalama türünden etkilenir. Ortalama süreyi neden aritmetik ortalama cinsinden hesaplarız? Neden geometrik ya da harmonik ortalama cinsinden hesaplamayız? Genel olarak, aritmetik ortalama yerine başka bir tür ortalama tercih etmek için bir neden yok; ayrıca diğer ortalama türleri her zaman farklı sonuçlar verir. Bu, Fisher'ın Böhm-Bawerk'e karşı dilinden düşürmediği ve diğerinin de kararlılıkla göz ardı ettiği bir noktadır. Gerçek ise aynı ortalama türünü kullanmaya devam ettiğimiz sürece hangisini kullandığımızın bir önemi olmadığıdır. Ortalama üretim sürecinin, sermaye yapısı ve miktarı arasındaki farklılıklar tarafından belirlenen farklı denge durumlarını kıyaslamak amacıyla, sermaye yoğunluğunun ordinal indeksini bulması amaçlanmıştır. Kıyaslamanın tam ortasında, kullandığımız ortalama türünü değiştirmezsek, bu amaç bir ortalama türüyle olduğu gibi bir başkasıyla da yerine getirilebilir.

Ancak Böhm-Bawerk'in hesaplamalarında çok daha ciddi bir hata var. Wicksell'in ifade ettiği gibi, Böhm-Bawerk her zaman biriktirilmiş gir-

dilerin basit faiz kazandığını ve bu girdilerin bileşik faiz kazanması durumunda farklı sonuçlar elde edildiğini belirtir. Girdilerin faiz kazandığı, Böhm-Bawerk'in örneklerinde açık bir şekilde görülmez ama bunun nedeni, faiz faktörünün, girdilerin sadece basit faiz kazandığı durumda her zaman sıfırlanmasıdır. Örneğin, eğer bir iş yılına iki yıllık ve diğer bir iş yılına bir yıllık yatırım yapılırsa, Böhm-Bawerk'in formülüne göre ortalama üretim süreci,

$$\theta = \frac{(1_a \cdot 2_t) + (1_a \cdot 1_t)}{2_a} = \frac{3_{at}}{2_a} = 1\frac{1}{2} \text{ yıldır.}$$

Bu, şu şekilde yazılmalıydı:

$$\theta = \frac{1_a(1+2_r) + 1_a(1+r)}{2_a} = \frac{2_a(1+\theta r)}{2_a}$$
$$= \frac{2_a + 3_a r}{2_a} = \frac{2_a + (2_a \theta r)}{2_a}$$
$$= 4_a + 6_a r = 4_a + 4_a \theta r$$

Böylece,

$$\theta = \frac{6_a}{4_a} = 1\frac{1}{2} \text{ yıl olur.}$$

Ancak bileşik faizle formül,

$$\theta = \frac{1_a(1+r)^2 + 1_a(1+r)}{2_a} = \frac{2_a(1+r)^\theta}{2_a} \text{ olur.}$$

θ'yı çözmek için elimizde,

$$\theta = \frac{\log(2+3r+r^2) - \log 2_a}{\log(1+r)} \text{ var.}$$

Diyelim ki, $r = 0{,}10$ iken, 1,5 yerine $\theta = 1{,}55$ olur. Fark küçüktür çünkü formülün içerdiği yıl sayısı azdır. Fakat mutlak süre daha uzun olsaydı, fark çok daha bariz olurdu. Wicksell'in formülünde, önceki girdiler bileşik faiz faktörüyle daha fazla ağırlıklandırılır ve böylece, ortalama üretim süresi daha uzun olur. Bu, ortalama üretim süresinin daha uzun olacağı anlamına gelir. Düşük bir faiz oranı, üretim süreci değişmese de, hesaplanmış ortalama üretim süresini hemen kısaltır çünkü önceki girdilere yüklenen ağırlıkları azaltır. Problemi bir de şu şekilde ifade edecek olursak, üretim döngüsü boyunca girdilerin maksimum faiz kazanması, üretim sürecinin

θ aritmetik ortalamasıyla yeterince iyi açıklanamadığı anlamına gelir; ortalamayla ya da girdinin süre dağılımının ilk momentiyle, varyans, çarpıklık ve kürtosis gibi daha büyük momentleri de hesaplamamız gerekir.

11 Ortalama dönem sonsuz uzunlukta mı?

Belirli ana girdilerin mutlak üretim süresinin, dolayısıyla tüm bu mutlak sürelerin ortalamasının sonsuz uzunlukta olmayacağını daha önce de belirtmiştik. Ancak bu, tüm sermayenin geçmişte harcanmış emek ve toprağa doğru izini sürmenin imkansız olduğu gerekçesiyle, özellikle J. B. Clark tarafından reddedildi: Geçmişte ana faktörlerin makine üretmek için birleştirildiği bir zaman yoktu. Orijinal faktörler ilkesini kabul ettiğimiz an için bile, "üretimin ara yöntemlerini" ortaya koymak için tek başlarına ana faktörlerin kullanıldığı herhangi bir anı keşfetmenin mümkün olduğu hâlâ doğrudur. Bunun nedeni, üretimin çevrimsel yapısında yatar. Böhm-Bawerk her zaman, "üretim kademelerinin", "daha yüksek" kademelerdeki çıktıların nihai tüketime yakın olan "daha alt" kademeler tarafından girdi olarak kullanıldığı doğrusal bir hiyerarşi oluşturduğunu bildirir. Ancak bu, üretimi büyük ölçüde betimleyen döngüselliği göz ardı eder: Kömür endüstrisinin bazı çıktıları, kömür kırma makinesi yapan bir fabrikada elektrik üretmek için kullanılabilir ya da daha da önemlisi, kömür endüstrisinde, kömür şaftlarındaki havalandırma makinelerini çalıştıracak elektriği üretmek için kömürün kendisinden yaralanılabilir. Üretim, ham madde → iplik → ham kumaş → boyanmış kumaş şeklinde doğrusal bir dizilim biçimini alabilir ya da demir cevheri → çelik → madencilik malzemeleri → demir cevheri gibi döngüsel bağlantılar oluşturabilir. Girdi-çıktı çalışmalarında, bu türün döngüsel olarak birbirine bağlı olması, gelişmiş ekonomilerdeki endüstriler arası ilişkilerin büyük bir kısmını niteler. Bu nedenle mutlak üretim süresi, belirli ürünler ve belirli faktörler çerçevesinde tanımlandığında bile, birçok durumda sınırsız olabilir.

Ancak mutlak süre sınırsız olabilirken, bu mutlak sürelerin ortalaması yine de sınırlı olabilir. Peşpeşe azalan değerlerin sonsuz dizilimi, belirli durumlarda bir limite ulaşabilir. Bu tam da ortalama üretim süresiyle ilgili bir gerçektir. Bir ekonominin sermaye stoğu, Samuel'in deyişiyle, "içine sürekli bir şey eklenen ve içinden bir şey çıkarılan bitmez tükenmez bir yahnidir. Şu an eklenen şeylerin bir kısmı hiçbir zaman yahninin içinden çıkmaz, tıpkı yahninin içindekilerden bazılarının sonsuz yaşta olması gibi. Ama bu, yahninin yaş ortalamasının bir sınırı olduğunu ve bir parçanın yahninin içinde kalması ortalama beklentisinin de sınırlı olduğunu gösteren basit bir çalışmadır." Ortalama üretim süresini hesaplamada yaşanan zorlukları ortaya koyarken, döngüsel durumlar, sınırlı değerin ortalama sü-

resini tanımlamayı imkansız kılmaz. Stigler'ın basit örneğini alıntılayacak olursak, "Bir okul çocuğunun kalemtıraşı Sezar'ın zamanında açılmış bir maden ocağından çıkarılan demiri taşıyor olabilir" ama ilk yüzyılda kullanılan demir, demir-kullanım işlemlerinin üretim sürecine çok küçük bir katkıda bulunacak kadar azdır. Geçmişteki yatırımların zamanla ağırlık kazandığı doğrudur ancak bu, önceki dönmelerde yapılan az miktardaki girdi yatırımlarıyla dengelenmiştir: İşgücünün ve makine üretiminde kullanılan emeğin büyük bir kısmı yakın geçmişte harcanmıştır.

Tüm bunlar gösteriyor ki, orijinal faktörler belli bir mantık çerçevesinde tanımlanabilir. Böhm-Bawerk muhaliflerinin, onun teorisine karşı ortaya koydukları tezlerden birisi, emeğin eğitim ve iş öğrenimine harcanan giderler dolayısıyla üretilmiş bir faktör olduğu ve eğer varlıklarını sürdürmeleri isteniyorsa, doğanın bedava hediyeleri diye adlandırılan şeylerin bile bakım harcamalarını gerektirdiğidir. Ortalama üretim süresi "orjinal" faktörler açısından tanımlandığı için, bu kavramın inkâr edilmesi ortalama üretim süresinin inkâr edilmesi anlamına gelir. Orjinal faktörler ilkesinin, kafa karışıklığının ve kısır metafizik tartışmaların kaynağı olduğu kesinlikle doğrudur: Sadece Marx'ın artık değer teorisini ve sonu gelmeyen, fiyatı tayin edilmiş bir gelir olarak rant tartışmasını düşünmemiz yeterli. Girişimcilerin işletme sermayesini hangi oranda yatırım olarak kullanacakları belli ki iktisadi bir problemdir ve makinelerin kendi arz fiyatları vardır. Ancak doğal ya da insan yapımı, daimi kazanç-sağlayan tüm mal mülk anlamına gelen "toprak" arzı, George taraftarlarının hatırlatmaktan bıkmadığı gibi, hemen hemen sabittir ve uzun dönem emek arzı, basit bir mantıksal maliyet muhasebesi kalemi değildir. Sadece ve sadece bu bağlamda, toprak ve emek "orijinal" faktörler olarak kabul edilebilir. Fakat bu, ortalama üretim süresine kesin bir anlam yüklemek için oldukça ya da neredeyse yeterlidir.

12 Ortalama üretim döneminden vazgeçme

Bununla birlikte genel girdi akışı-çıktı akışı durumunda ortalama üretim süresini nasıl tanımladığımız yani Böhm-Bawerk'in göze alamadığı görevi bizim nasıl başardığımız konusu görülebilir. Artık analize kattığımız dayanıklı sermaye malları, belirlenmiş teknik dayanıklığa sahip oldukları sürece, bu problemle hâlâ baş edilebilir. Bu durumda ortalama üretim süresi, daha dayanıklı makinler üretmek yerine aynı dayanıklılıkta makineler üreterek uzatılır. Artık, gerçek dünyaya doğru bir adım daha attığımızı ve ortalama üretim süresinin, yüksek başlangıç maliyetlerinin düşük yıllık bakım ve amortisman giderleriyle dengelendiği daha-uzun ömürlü makinelerin devreye girmesiyle uzatıldığını varsayalım. Bu, Ackerman'ın

kitabıyla ilgili yazdığı eleştiri yazısında Wicksell tarafından tartışılan yeni bir sorunu ortaya koyar (aşağıda): Bir makinenin en uygun dayanıklılığı nedir? Buraya kadar ortalama üretim süresinin ilgilendiği gibi, sonu olan bir üretim süresinin hesaplanabileceği prensipte hâlâ doğrudur ancak üretim süreci için oluşturulan tek bir şekil, farklı sermaye-emek oranlarına ilişkin olarak tamamen başka başka sermaye yapılarını yansıtır, dolayısıyla önem kavramını, ekonomideki sermaye yoğunluğunun istatistiksel derecesinin bir özeti olarak değiştirir. Kısacası ortalama üretim süresi kavramı son analizden çıkartılmalıdır, onunla birlikte Avusturya sermaye teorisi de. Solow'un son dönemlerde dediği gibi: "'Sermaye' denilen herhangi bir nesnenin gecikmeler, ürünün yapım aşaması, malzeme stokları, yarı mamul ürünler, nihai mallar, eski ve yeni makineler, farklı dayanıklılık düzeylerindeki binalar ve iyi kötü kalıcı toprak ıslahı ile ilgili gerçekler silsilesinin tamamını tek bir sayıya sığdırmak amacıyla belirlenebileceğini düşünmek için hiçbir neden yok. Sadece naif bir şekilde, üretimin birçok yönünü bir tanesiyle özdeşleştiren kişi, hangisiyle olduğunun bir önemi yok, "sermaye" denilen şeyi tanımlayarak ve "onun" marjinal verimliliğinin faiz oranını belirleyerek teorinin özetlenebileceğine inanırlar."

Dolayısıyla, "sermaye" denilen şeyi özetleyecek tek bir sayının olması çok güzel olurdu ama ne yazık ki böyle bir şey yok. Böyle bir şey olmadığı için büyüme ekonomisi daha zor bir konudur ancak mikroekonomi onsuz gayet iyi idare eder. Sermaye teorisindeki üretim süresi kavramına yapılan önemli bir itiraz, zamanlararası tahsis sorunlarını analiz edebilmek için bilmek istediğimiz şeyin sermaye getirisinin oranı olmasıyla ilişkilidir; üretim süresi yararlı bir açıklayıcı yöntem olabilir ama sermaye malları stoğunu ölçmeden bireysel sermaye projesinin ya da sermaye projeleri bileşiminin getiri oranını hesaplamak mümkündür. Her şeye rağmen, işgücü birimlerinin verimlilik birimleri bakımından kolayca ölçülemeyeceği veya beşeri sermaye stoğunun değer açısından tatmin edici şekilde ölçülemeyeceği gerçeği hakkında ücret teorisiyle ilgili bir endişemiz yoktur.

13 Üretim ve tüketimin uyumlaştırılması

Ortalama üretim süresinin, bir ekonominin sermaye yoğunluğunu ölçmek için ne gerekli ne de yararlı olduğunu kabul ederek, yine de Avusturya sermaye teorisine karşı bazı geleneksel itirazlara cevap vermek için biraz zaman harcamalıyız, yani sermaye fenomenini anlamak için zaman-boyutunun gerekli olmadığını bildiren Clark yanlısı görüşe. Eğer kendimizi sabit durumlarla sınırlandırırsak, diyor Clark, sermaye birikiminin üretimde dışa vurulduğu sürenin uzunluğunun ekonomik olarak önemsiz olduğu ortaya çıkar. Durağan denge durumunda, net faizin sıfıra eşit olmasıyla,

her an sona yaklaşan üretim süresi hesaplamaları, yeni başlayan üretim süresi hesaplamalarına eşittir. Böylece ekonomideki farklı üretim sürelerinin oluşturduğu katmanlaşma, ekonomik hiçbir önemli olmayan, salt rastlantısal bir süreçtir. Durağanlık hali, girdi ve çıktının otomatik senkronizasyonunu içerir; sermaye el değmemiş halde kalır ve sermayeye olan talep sadece yenileme amacına dayanır; çıktı için beklemek gerekmez çünkü meyvesini zaman içinde veren girdilerin her bir kullanımı, üretim girişiminin önceki harcamalarından elde edilen eşzamanlı çıktılarla eşleşir.

Bu fikri desteklemek için Clark, özel sermaye malları ile soyut bir üretim gücü olarak görülen "sermayeyi" birbirinden ayırdı. Saf "sermayeyi", sürekli değişen bir dizi somut sermaye mallarına yatırım olarak kullanılan, ama onlardan, bir baraj gölünün kendisini oluşturan su damlalarından farklı olması gibi apayrı olan, daimi homojen değer fonu –yani devamlı gelir akışı– olarak tanımlamıştır; sermayeleştirilmiş malzeme kazancının amortismanın net hesaplı getirisi olması nedeniyle, saf "sermaye" aynı zamanda, otomatik olarak değiştirilebilir değerlerin yok edilemez fonlarıdır.

Bu görüşün etkisini görmek biraz zor. Clark, senkronizasyonun durağanlık halindeki bir denge koşulu olduğunu ileri sürmedi, tam tersine bir aksiyom şartı olarak kabul edildiğini bildirdi ve bu da sermayenin el değmeden kaldığını kabul etmekle eşdeğer olduğundan, bize sermayenin varlığını kendi kendine sürdürdüğü bilgisini verir. Ancak durağanlık halinde bile, otomatik sermaye yenilenmesi diye bir şey yoktur. Sermaye stoğu dengesini korumak daha fazla net yatırımı değil, satışlardan düzenli elde edilen fonların yeniden yatırım olarak kullanılmasını gerektirir. Ancak bir topluluğun makine stoğunun bakımını yapmayı başardığında, eskimiş makineleri değiştirmediklerinde elde ettiklerinden daha az tüketim malına sahip oldukları da doğrudur. Tanım gereği, durağan bir halde, hiç kimse gelecekte tüketimi arttırmak için bugünkü tüketimden kaçınmaz ama bugünkü tüketimi gelecekteki kazançtan harcayarak artırabilir. Bunu yapmayı reddetmeleri "beklemenin" toplumsal maliyetini yansıtır. Genel ilke dinamik ekonomide de, durağan ekonomide de aynı kalır: Sermaye oluşumu ve sermaye oluşumunun mümkün kıldığı artan tüketim malı arzı arasında bir zaman farkı vardır. Sıfır net yatırım ve tüketim ile üretimin mükemmel senkronizasyonuyla bile, sermaye birikiminin zaman yapısı, bir kayıtsızlık meselesi değildir. Diğer her şey aynıyken, durağan bir ekonominin üyeleri her zaman daha varlıklı, ortalama üretim süresi daha uzun olur. Clark'ın saf "sermaye" tanımı zaman sorununu bertaraf eder; belli ki soyut satın alma gücü fonu olarak sermayenin, bir zaman yapısına sahip olması mümkün değildir.

"Senkronizasyon ekonomisi" ve "gelişmiş ekonomi" (6. bölüm, 5. kısma bakınız) arasındaki çatışmanın özü, sermaye teorisinin sıradan bir örneğine, kereste imalatı için ağaç dikme meselesine başvurarak görülebilir. 1 ile 50 yaş arasında, 50 sıra ağaçtan oluşan bir ormanımız var diyelim: Her yıl yeni bir sıra dikilirken aynı anda en yaşlı sıra kesilir. Diğer bir deyişle, kereste üretimi ve tüketimi mükemmel bir biçimde senkronize edilmiş olur. Clark'a göre, bir ormanın ortalama üretim süresinin 25 yıl olması saçmadır; süreç bir kez senkronize edildiğinde en yaşlı sıranın 50 yaşında mı, yoksa 10,000 yaşında mı olduğunun bir önemi kalmaz. Ama Cassel ve Hayek'in savunduğu gibi bu durumda bile, "bekleme" başlığı altında toplanmış, kereste üretimine uygun girdi yatırımı yapma olasılığının belirli bir sınırı vardır. İlk olarak, 50 yaşından daha genç ağaçları keserek mevcut kereste miktarını artırmaktan kaçınmalıyız. İkinci olarak da, daha çok beklemek ağaçların daha çok büyümesinin sağlar bu da gelecekteki kereste teminini arttırır. Son durum durağan denge ve "sermayenin" sıfır net verimliliği ile beklemenin toplumsal maliyetini ortaya koyar.

Clark'ın tartışması açık bir şekilde ortaya koyuyor ki, durağan bir durumda faiz oranı sıfır olur. Bekleme-kuramcıları, her zaman durağan bir ekonomide faiz oranının sıfır olamayacağını savundular. Sıfır faiz oranı, sermayenin harcamaktan çekinilecek bir şey olmadığı anlamına gelir: Sermaye sıfır net kazanç getiriyorsa, neden kaynaklar onu korumak için harcansın ki? Durağan durumu sabit tutmak için pozitif faiz oranına ihtiyaç vardır. Cassel'in dediği gibi, faiz "bekleme için ödenen ücrettir" ve durağan bir durumda insanların sermayelerini harcamalarını engelleyecek olan bir yemdir.

Şu çok açık ki, bu görüş sadece insanlar pozitif zaman seçimine sahiplerse geçerlidir.[3] Eğer herkes yarınki doları bugünküyle aynı değerde

3 Cassel, durağan bir ekonomide faiz oranının neden pozitif olması gerektiğini göstermek için, zaman seçimiyle hiç alakası olamayan bir argüman ortaya attı. Sargant "kara gün" için yapılan birikimin arz eğrisinin negatif eğimli olduğunu çünkü yaşlılık dönemleri için belirli bir yıllık gelir sağlamak adına biriktiren bireylerin, faiz oranı düşerse daha çok biriktirmeleri gerekeceğini savundu (10. bölüm, 18. kısma bakınız). Cassel, kara gün tasarruf çularının mevcut gelirin sadece belirli bir kısmını biriktirdikleri için, faizdeki bir düşüşün birikim miktarını artırmayacağına, sadece biriktirmeleri gereken süreyi uzatacağına işaret etmiştir. Örneğin, yıllık 1.000$ ödeyecek olan emekli maaşı için yılda 1.000$ biriktiren bir bireyi ele alalım. Yüzde 6 oranında bileşik faizle, 16.000$'lık gerekli sermaye fonunu biriktirmek 12 yıl alır; yüzde 3 oranında 24 yıl, yüzde 1 oranında da 70 yıl alır. Cassel tartışmasını, neredeyse sıfır oranındaki faizle, ortalama bir bireyin para kazanma süresinin kısalığı, insanların sermayelerini tüketmelerine neden olur, bu da şu anki gelire pozitif prim getirir diyerek sonuçlandırdı. Zaman seçiminin ikinci nedenindeki faktörlerden biri olarak hayatın kısalığını ele aldığında, bu konu, her ne kadar zaman seçimiyle pek alakalı olmasa da, Böhm-Bawerk'in aklındaki şey olabilir.

kabul ederse, birini sermayeyi tüketmekten alıkoymanın bir gereği yoktur. Herkes gelecekte elde edilecek tüm faydayı maksimuma çıkarmak için uğraşırsa, sıfır faiz oranında gelirin azalan marjinal fayda ilkesi, bize kazancın zaman içindeki dağılımını bile verir. Bu gerçekten çok açık: Pozitif faiz oranının oluşması için, durağan koşullar altında tanım gereği, birinci ve ikinci sebepler yer almaz; üçüncü neden de geçersizse faiz oranı sıfır olur. Bir ekonomide ortalama üretim süresi, zaman seçimi nötr ise, aslında önemsizdir ve sermaye, bakım ve yenilemeden net çıktı kazancı sağlamaz. Zaman seçimi pozitif olduğu sürece, sermayenin net sıfır verimliliği ve üretim ile tüketimin senkronizasyonu faiz oranını sıfıra düşürmez. Böylece, üretimin zaman yapısı ekonomik önemini kaybetmez.

Anlaşmazlık, Schumpeter'ın Ekonomik Gelişme Teorisi (*Theory of Economic Development*) adlı eserinin ilk bölümünde doruk noktasına ulaştı. Schumpeter'ın amacı, teknik değişimin olmadığı bir ekonomi modeli oluşturmak ve bu koşullar altında faiz oranının zorunlu olarak sıfır olacağını göstermekti. Teknik değişim olmadan ekonomi, gelecekle ilgili belirsizliğin olmadığı durağan ve senkronize edilmiş iktisadi bir süreç olan "çevrimsel akım" üzerine kurulmak zorunda kalır. Bu, sermayenin net getirisinin sıfıra düştüğü ve içsel zaman seçimi oranı olmadığını varsayarsak, faiz oranının sıfır olacağı anlamına gelir. Bu nedenle geleneksel teoride görüldüğü gibi, uzun vadeli durağan rekabetçi ekonomide faiz bulunmaz. Sadece yenilikler ve dinamik değişim pozitif faiz oranını yaratır. Bu sonucu elde etmek hiç de şaşırtıcı değil. Tüm argüman tanımları ayrıntılarıyla açıklamak üzerinden ilerliyor ama yenilikler olmadan bir ekonominin "çevrimsel akım" üzerine kurulmak zorunda kalacağı basit teorisini oluşturmayı başaramıyor. Teknik yenilikler olmaksızın kapitalist bir ekonomi durağan bir hal almak zorunda değildir, çünkü sermaye malları üretimine yapılan her zamanki toprak ve emek yatırımı ile toplam üretimin artırılması ihtimali hâlâ vardır.

14 Ortalama süre ve sermaye-çıktı oranı

Üretim süreçlerinden konuşmak son yıllarda pek de moda değil. "Sermaye konusunu çalışan neredeyse herkes bir aşamada, Böhm-Bawerk'in teorisinin kurbanı oluyor", diye yazmış Hicks Değer ve Sermaye (*Value and Capital*) adlı eserinde. "Teori, kendisine yöneltilebilecek birçok belirgin itiraza gayet iyi göğüs geriyor; ancak bir tanesi ilerledikçe sorunlar büyüyor. "Üretimde harcanan zaman" tanımlanması gitgide zorlaşıyor ve her ne kadar onun yerine koyacak pek bir şeyleri olmasa da, birçok kişi en sonunda teoriyi terk etmek zorunda kalıyor." Ancak sermaye-çıktı oranı, her

iktisatçının alet kutusunda yer alan standart bir araç. Fakat sermaye-çıktı oranı da, ortalama üretim süresiyle aynı noktaya vurgu yapıyor; ikisi de, çıktı akışını artırmak için daha fazla yatırım yapmaktan kaynaklanan ortalama "bekleme" süresini hesaplama girişiminde bulunuyor. Statik denge halinde faiz oranındaki bir düşüşün ortalama üretim süresini uzatacağı ve belirli miktardaki iş gücü ve belirli üretim fonksiyonu için ayrılan sermayedeki bir artışın, ortalama süreci uzatacağı yönündeki Avusturya Okulu önermesi, faiz oranındaki her bir düşüş sonucu artan sermaye miktarının sermaye çıktı oranını yükselteceği yönündeki modern önermeyle benzerdir. Ne yazık ki düşük faiz oranının yüksek sermaye-çıktı oranını getirdiği inancı genel olarak doğru değildir. Değiştirme Teoremi gösteriyor ki, bir ekonomideki "dolambaçlılık derecesi", ortalama üretim süresine kıyasla, sermaye-çıktı oranı gibi tek bir boyutta temsil edilemez.

Problem, teknik değişime izin verdiğimizde daha da karmaşık bir hal almaktadır. Böhm-Bawerk'in gerçekten hata yaptığı nokta, ortalama üretim süresinin teknik değişimle bile uzatılabileceğine inanmasıydı. Pozitif Teori (*Positive Theory*)'nin ilk baskısında, belirli üretim fonksiyonlarına yığılan sermaye ve teknik gelişimin değiştirdiği farklı üretim fonksiyonlarına yığılan sermaye arasındaki fark net bir şekilde belirtilmemiştir. Böhm-Bawerk, bazı yeniliklerin dolambaçlılığı azalttığını kabul etti ama ortaya çıkan sermayenin, bir noktada, ortalama üretim süresini uzatmak için kullanılma eğilimi göstereceği konusunda diretti. Yenilikler, hem sermayeden tasarruf etmeyi sağladığı hem de ürün değişimini mümkün kıldığı sürece ortalama üretim süresi kısalır. Adam başına düşen fiziki sermayedeki daimi artışın, süreyi-arttırıcı yeniliklerin sıklığının muhtemel bir kanıtı olduğunu belirterek, Böhm-Bawerk bunu istisnai bir durum olarak yok saydı: "Endüstriyel deneyim iki düşünceyi doğrular ... ilki, daha çok sermaye malzemesiyle bir emek biriminden elde edilen ürünün artacağı; ikincisi, üründeki bu artışın, sermaye malzemelerinin üretime katıldığı oranla eşit olmayacağıdır." Ama "endüstriyel deneyim", sermaye-çıktı oranının zaman içinde artış eğilimi gösterdiği düşüncesini doğrulamadı. Adam başına düşen sermaye artsa da teknik değişim adam başına düşen çıktıyı, sermaye-çıktı oranının artmasını önlemeye yetecek kadar arttırır. Uygun kanıt bağlamında, öyle görünüyor ki gelişmiş ekonomiler, son 50 – 70 yıl içerisinde ortalama "dolambaçlılık" derecesinde kayda değer bir artış yaşamamışlardır.

Gerçek şu ki Böhm-Bawerk, yeni ve daha iyi makineleri "dolambaçlılık" ilkesinin kanıtı olarak benimsemesi konusunda haklı çıkmadı: teori, teknik değişim yokluğunda sermaye oluşumuyla ilgilenmek için oluşturul-

du. Her şeye rağmen sermaye oluşumu teknik bilgileri de içerdiğinde, faiz oranının pozitif olacağını belirtmek kolaydır. Eğer sermaye verimliliğinden kastımız buysa, dolambaçlı sermaye kullanan üretimin teknik üstünlüğünü kanıtlamak için Böhm-Bawerk'in detaylı üçüncü nedenine ihtiyacımız var. Ortaya konulması gereken şey, teknolojinin işin içine katıldığı statik durum kapsamında, en uzun üretim süreçlerinin en değerli olduğu, böylece, herhangi bir yeni sermayenin daha uzun bir üretim süreci boyunca yatırım olarak kullanıldığıdır.

Problem, faiz oranı pozitif olduğunda zaman seçiminin varlığının ortaya koyulması konusuyla benzerdir: Gerçek hayattaki rastgele gözlemler her zaman gösteriyor ki, çok zaman alan yöntemler daha verimlidir çünkü daha verimli değilse hiç kimse, pozitif faiz oranında, daha uzun süren bir üretim yöntemini seçmez; kısa süreli ancak daha az verimli yöntemlere hiç rastlanmaz çünkü rasyonel yatırım davranışı onları silip atmıştır. Burada, başka yerde de olduğunu gibi, Böhm-Bawerk dolambaçlı bir tartışma yürütüyor gibi görünüyor.

DEĞİŞTİRME TEOREMİ

Şimdi, Avusturya sermaye teorisinin tabutuna çakılan son çiviyi ele alalım: Değiştirme Teoremi. Teoremin en basit açıklaması, geçerliliği konusundaki sert tartışmanın ardından, 1966'da koşulsuz teslimiyet ilan ettiğinde Samuelson'ın yapmış olduğu açıklamadır.

15 Çiftli değiştirme

Ya *A* tekniğine, ikinci yılda adam başına yedi yıllık çalışma ya da *B* tekniğine ilk yıldaki iki yıllık çalışmayı takiben üçüncü yılda 6 yıllık çalışma eklenmesiyle, aynı ürünü üç yılda üreten *A* ve *B* durumunu bir düşünelim.

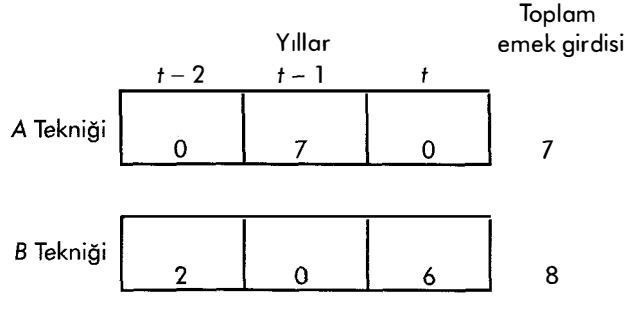

Hangi faiz oranında bu iki teknik eşit kâr getirir? $7(1+r) = 2(1+r)^2 + 6$ ikinci dereceden denkleminin iki kökü olduğu için, $r = 0{,}5$ ve $r = 1$,

yüzde 50 ya da yüzde yüz oranındaki bir faiz, geliri her iki teknik için de eşitler. Yüzde 100 oranından yüksek bir faizde, *A* daha kârlı bir tekniktir, çünkü son yıldaki toplanmamış altı birimlik işe eklenen iki yıl boyunca toplanan iki birimlik iş, bir yılda toplanan yedi birimlik işi aşar. Faiz oranı yüzde 100'ün altına düşerse, bu sefer *B* daha kârlı bir teknik olur, çünkü onun daha büyük ücret faturası, bu durumda daha az faiz toplar. Ancak faiz oranı düşmeye devam ettikçe, yüzde 50'nin altındaki faiz oranında *A*'ya geri dönmek daha kârlı olur ki bu noktada *A*'nın daha düşük iş gücü gereksinimi, diğer seçenekleri gölgede bırakmaya başlar. Bu da "yeniden değiştirme" fenomenidir.

$t-2$ yılında bir kapitalistin benimsediği gibi, farklı faiz oranlarında (20. kısma bakınız), iki tekniğin şu anki indirimli maliyet bedelini hesaplayarak, *A* ve *B* arasındaki kıyaslamayı açıklayabiliriz. Hesaplamayı şu formüllerle yaparız,

$$PV_A = 0 + 7(1+r) + 0 = 7/(1+r)$$
$$PV_B = 2 + 0 + 6/(1+r)^2 = 2 + 6/(1+r)^2.$$

Şu çok bariz ki, $r > 1$ için, *A* daha az masraflı, dolayısıyla, daha kârlı bir tekniktir. $0{,}5 < r < 1$ için, *B* daha az masraflı, bu nedenle de daha kârlı bir tekniktir, ama $r < 0.5$ için, *A* yeniden, daha kârlı olan tekniktir. Dahası, değiştirme noktaları tam olarak, $PV_A = PV_B$ olmasına neden olan $r = 0{,}5$ ve $r = 1$'dir (tablo 12.1'e bakınız).

Tablo12.1 *Farklı faiz oranlarında A ve B'nin maliyeti*

r	0	0,25	0,5	0,75	1,0	1,25	1,5	2,0
PV_A	7	5,6	4,67	4	3,5	3,1	2,8	2,33
PV_B	8	5,84	4,67	3,96	3,5	3,19	2,96	2,66

Bu basit örnekte yeniden değiştirme, aynı malı üreten benzer teknik süreçlerde farklı zamanlarda kullanılan girdilerin fırsat maliyetinin faiz oranındaki değişimlerin bileşik faiz etkisinden doğar; diğer bir deyişle zaman içinde girdilerin düzensiz kullanımıyla nitelendirilmiş birçok üretim sürecinin, çoklu iç verimlilik oranı sağladığı ve farklı ödünç alma oranlarında, eşit ölçüde kâr getirdiği gerçeğinden doğar. Daha karmaşık örneklerde ise yeniden değiştirme, hem birbirine benzer tekniklerde düzensiz olarak kullanılan girdilerden, hem alternatif tekniklerin farklı üretim aşamalarından, hem de bunun gibi teknik süreçlerden elde edilen çıktıların diğer süreçlere girdi olarak dahil olduğu gerçeğinden doğar.

Çiftli değiştirme fenomeni, ne (1) faiz oranındaki bir düşüşün her zaman uygun tekniklerin en kârlı olanlarının sıralamasını tek yönlü bir şekilde değiştireceğini, ne de (2) bu düşüşün daha yüksek "dolambaçlılık" derecesi sağlayarak, ekonomideki sermaye-yoğunluğunu arttıracağını söylemeyi mümkün kılar. "Sermayenin geri dönüşü" olarak bilinen ikincisi, ilkinin bir genellemesidir ve faiz oranındaki bir değişiklik ile sermaye-emek ya da sermaye-çıktı oranı arasında tam anlamıyla monoton bir ilişki olmadığını belirtir. Ancak sadece ve sadece tek bir faiz oranıyla ilişkilendirilmiş bir ekonominin sermaye birikimi değerinin indeksini bulmak mümkün değilse, asla "sermaye-yoğunluğundaki bir artıştan" net bir şekilde bahsedemeyiz. Bu nedenle faiz oranının bir fonksiyonu olarak sermaye talep eğrisi fikrini bir kenara bırakmamız gerekiyor gibi görünüyor.

16 Birçok ürün- bir teknik basitleştirmesi

Son konuyu şekillendirmek için, ekonominin tek sektörlü ve iki sektörlü modelleri arasındaki devasa farkı basitçe açıklamak adına, kısa bir süre için konunun dışına çıkmamız gerekiyor. Bir ekonominin sadece tek bir mal ürettiği varsayımı, yani tek sektör modeli, iktisadi düşünce tarihinde çok köklü bir görüştür. Amacı basitçe, örneğin sermaye-çıktı oranındaki bir artışın, bir birim çıktı üretmek için daha fazla fiziki sermaye kullanılması ya da yatırım oranındaki bir artışın, gelecekte kullanılması için daha büyük miktarda çıktı biriktirilmesi anlamına geleceğini bildirerek, fiziksel ve değersel ilişkiler arasındaki farktan kurtulmaktır. Böhm-Bawerk'in sermaye teorisi açıklamasının büyük kısmı bu tek-sektör konusu içine hapsedilmiştir. Ama aynı basitleştirme birçok mal varken, bu malların tamamının aynı teknolojiyle üretilmiş olduğu varsayımıyla yapılır; durum böyleyken herhangi bir temel ekonomik değişkendeki farklılaşmaya karşılık olarak, değerler ve fiziki miktarlar belli bir oranda oynama yapar. Aynı teknikle üretilmiş bir sürü mal varsa (birçok ürün-bir teknik basitleştirmesi) ya da farklı tekniklerle üretilmiş tek bir mal varsa (bir ürün-birçok teknik varsayımı), değiştirme sorunu ortadan kalkar ve sermaye-emek oranı her zaman sadece belli bir faiz oranıyla ilişkilendirilir.

Elimizde en az iki ürün ve en az iki farklı teknik olduğunda, yani gerçek bir iki-sektör modeliyle çalıştığımızda, sorun baş gösterir. Samuelson'un Vekil Üretim Fonksiyonu üzerine yazdığı ve 1962'de basılmış, az çok farkında olmadan birçok ürün-bir teknik basitleştirmesinin tuzağına düşmüş bir makalesi vardır. Samuelson, sermaye, emek ve çıktının gerçek istatistiğinin olduğu gibi, herhangi bir şekilde bir araya getirilemeyen, yine de sermayenin –yani heterojen yapısı artık önemsiz olan birikimin– mükem-

mel ve daimi olarak şekillendirilebilir olduğu bir yerden elde edilmiş gibi görülen, heterojen sermaye malları dünyasından elde edildiğini göstermek istemiştir. Çok çeşitli, heterojen fiziki sermaye malları ve onların zaman içindeki işleyişlerinin tam analizine dayandırmak yerine, "MIT Okulu"-nun[4], Clark tipi, "sermayeyi" bir araya getirme kavramı olmadan da, sermaye teorisinin kesin bir şekilde geliştirilebileceği görüşünü savunduğunu belirterek, Samuelson, Vekil Üretim Fonksiyonunu "sermaye adında tek bir şeyin olduğunu iddia eden, basit J. B. Clark hikayelerinin geçerliliğinin mantığa uydurulmuş hali" olarak tanımlamıştır.

Samuelson hem tüketim malı hem de sermaye malının, kesin sabit oranlarda birleştirilen, tek üretimlik sermaye malı ve üretilemez iş gücü aracılığıyla imal edildiği iki sektör ekonomisinin varlığını kabul etti. Bu tür sabit-oran tekniklerinden çok sayıda vardır ve sorun onlar arasından seçim yapabilmektedir. Sistem durağan denge halindedir öyle ki, belirli bir ücret oranında her bir sektör için en fazla kâr getiren ya da belirli bir faiz oranında her zaman en yüksek ücreti ödeyen bir teknik vardır. Bu durum her bir sektör için reel faiz oranı ve reel ücret oranı arasındaki değişim eğrisi çizilerek açıklanır.

Bunların, sabit girdi oranlarının var olduğu ve aslında her iki sektördeki oranların da aynı olduğu varsayımındaki tek "değiştirme noktasında" kesişen, düz doğrular oldukları görülür. Samuelson bunun ardından, kaç tane tüketim malı olduğunun bir önemi olmadığını belirtir: Ne kadar sermaye malı varsa o kadar düz doğruya sahip oluruz, aynı orandaki makine işgücü, bahsedilen sektörlerde gittikçe daha fazla çıktı ürettikçe eğim azalır. Tüm bu düz doğruların bürümüne "faktör-maliyeti-sınır doğrusu" denir ve düz doğru parçasının eğimi, ekonomideki adam başına düşen sermayenin basit bir indeksi olarak kullanılabilir; bu da bürümün her bir noktadaki esnekliğinin, ulusal ekonomideki nispi sermaye ve emek payının bir ölçütü olması anlamına gelir. Ne yazık ki bu sadece, makinelere harcanan işçilik oranının tüm sektörlerde eşit olduğunu söyleyen kritik varsayım nedeniyle, ***n***-sektör kılığında dolaşan bir tek-sektör modelidir.

Samuelson, makalesinin dipnotunda iki-sektör durumunda tüketim malı üretmekten ziyade kendini üretmek için işçiliğe ilişkin makinelere daha çok ihtiyacımız olursa, ücret ve faiz oranları arasındaki değişim eğrileri orijine göre dışbükey olur çünkü faiz maliyetindeki bir artış, bir sektörü diğerinden daha çok etkiler demektedir. Benzer şekilde eğer fiziki sermaye malları ve emek arasındaki oran tüketim malları sektöründe, sermaye malları sektöründe olduğundan daha yüksekse değişim eğrileri orijine göre

4 Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (ç. n.).

içbükey olur. Diğer bir deyişle sermaye-emek oranları sektörler arasında farklılık gösterdiği sürece, faktör-maliyeti-sınır doğrusu, artık düz doğru parçalarından oluşmaz ve dahası belirli alanlar için dışbükey, diğer alanlar için içbükey olabilir ve daha sonra da modelimizde kaç tane sektör olduğuna ve farklı sektörlerin sermaye yoğunluğu farklılıklarına bağlı olarak, tekrar dışbükey olur. Cambridge Okulu (Cambridge, Britanya) üyeleri, Samuelson'un dipnotunu derhal genellemiştir: Birçok ürün-birçok teknik modelinde, birkaç tane "değişim noktası", yani bir veya daha fazla malı üretmek için kullanılan, birbirinden farklı, bir veya daha fazla tekniğin eşit oranda kâr getirmesini sağlayan ve bunun sonucunda da ürünlerin bağıl değerinde, malları üretmekte kullanılan teknik metotlarda eşit fiziksel farklılıklar olmaksızın değişim oluşmasına neden olan bazı ücret ve faiz oranlarının bulunması oldukça muhtemeldir. Bu durumda faiz oranının ters işlevi olarak, "sermaye" için talep fonksiyonu çizmemiz imkansızdır çünkü diyagramın yatay eksenine ne yazacağımızı ciddi anlamda bilmeyiz. Yine de sorunun kaynağının, çıktı heterojenliği kadar sermaye heterojenliği de olduğundan söz etmeye değer: Çıktı homojen olduğunda, tıpkı tek-sektör modelinde olduğu gibi, sermaye heterojenliği hiçbir etkide bulunmaz. Dahası sermaye heterojenliği sadece, sermaye malları kiralanmak yerine bir seferde satın alındığı için önem taşır. Sermaye için verilen kira bedelinin ve hatta sermaye mallarının maliyetinin, sermaye açısından fakir bir ekonomiye kıyasla bol kapitale sahip bir ekonomide daha düşük olacağı sorgulanmıyor. Ancak ikisi de eşit oranda azalırsa, faiz oranı değişmez; eğer sermayeye ödenen kira; makinelerin maliyetinden daha düşük olursa faiz oranı artabilir bile. Bu, sermaye ölçümünü böyle zor, emek ölçümünü ise kolay yapan şeyin heterojenlik olmadığı görüşünü güçlendirir, daha ziyade emeğin kiralanması, dolayısıyla da stok değerinin bir ya da iki-sektörlü modellerin de dahil olduğu teorileri hesaba katmamasıyla alakalıdır.

17 Değiştirmenin olması muhtemel mi?

Tekniği yeniden değiştirmenin ve sermayenin-geri dönüşünün mümkün olduğu konusunda artık herkes hemfikir. Ama bunların meydana gelme olasılığı nedir? Samuelson, Değiştirme Teoreminin geçerliliğinden ödün vererek, onun deneysel anlamlılığına ilişkin şüpheleri olduğunu açıklamıştır. Diğer taraftan Cambridge iktisatçıları ise, değiştirmenin de sermaye dönüşümünün de fazlasıyla muhtemel ve aslında, genel bir kural olduğu konusunda ısrar ettiler. Ancak ne gerçek ekonomilerde değiştirmenin ampirik olarak anlamlılığını ölçme girişiminde bulundular ne de onu ölçmek için hangi yöntemlerin izlenmesi gerektiği sorununu tartıştılar. Şu çok açık ki,

bu hiç de kolay bir iş olmazdı. Şekilleri ne olursa olsun, faktör-maliyeti-sınır doğruları boyunca hareket etmek, alternatif durağan denge durumlarında hareket etmeyi kapsar ki bunun da, tarihsel zaman içinde emeğin yerine sermayeyi koyma süreciyle hiçbir ilgisi yoktur. Ve faiz oranındaki bir düşüşün sermaye-derinleşmesini teşvik edeceğine dair standart Avusturya Okulu önermesiyle karşılaştığımızda, aklımızda olacak olan ikincisidir.

Ünlü, karşılaştırmalı-statik önermelerini test etme sorunuyla karşı karşıya kalan Cambridge iktisatçıları ise değiştirmeyi ortadan kaldırmak için gerekli koşullarla ilgili teoremlere sığındılar. Bunların en bilineni olan sabit katsayılı tekniklerinin *n*-sektörlü modelinde değiştirmeyi engellemek için, düzenli neoklasik üretim fonksiyonuyla üretilmiş olması bakımından ender görülen modelimizde en az bir sermaye malına ve ayrıca, ekonomideki tüm girdilerin o sermaye malının üretimine katılmasına ihtiyacımız vardır. Benzer şekilde bu, değiştirmenin ampirik anlamlılığının, faiz oranının belirli kritik bir seviyenin altına düşüp düşmediğine ve firmalar eskiden kullanılan bazı teknikleri yeniden benimsedikçe ürün fiyatlarının değişip değişmediğine dayandığını gösterir. Şu ana kadarki literatürün bütününe bakıldığında –ki hiçbir şekilde sonunu göremiyoruz– değiştirmenin ölçümünün, girdi ikamesinin derecesinin ölçülmesine bağlı olduğu ve bunun da yakın zamanda çözülme ihtimali düşük olan bir mesele olduğu görülüyor.

Cambridge Okulu'nun gözde modelleri her zaman, her bir sektördeki bir ürünün sadece bir teknikle üretildiği doğrusal Leontief teknolojisini gerektir ki bu da tüm ikame yükünü başka bir çıktıdan ziyade tek bir bileşik çıktı seçen tüketiciye atar –farklı karışımlar farklı teknikler anlamına gelir– ve dolayısıyla da, girdinin yerine konulabilirliğini arka kapıdan dışarı atar. Diğer bir deyişle üretimde girdinin ikame edilebilirliğinin güya göz ardı edildiği en kötü durumda bile, bazı girdilerin ikame derecesi, çoğunlukla okyanus ötesindeki alıcıların taleplerinin de dahil olduğu son talep modeliyle yeniden ortaya koyulur. Hala neoklasik teorinin düzenli bir şekilde ikame edilebilir üretim fonksiyonlarından çok uzak olan, firmalara ilişkin üretim olasılıklarını belirleme biçimi olarak "aktivite analizini" benimsersek (11. bölüm, 6. kısma bakınız), bu durum daha doğru olur. Bu nedenle teknikler arası değişimin gerçekten ortaya çıktığı kesin değildir. Bu konu çözüme kavuşmamış bir sorun olarak kalır. Eğer yeniden değiştirme meydana gelmezse, sermaye-geri dönüşümü elde etmek hâlâ mümkündür; en azından, incelenmekte olan ikiden fazla teknik varsa... Ama yine de değiştirme olmadan sermaye-geri dönüşünü elde etmek için teknolojiyle ilgili birçok çetrefilli varsayımı, örneğin farklı tekniklerin girdi katsayılarındaki büyük boşluklar varsayımını, kabul etmek gerekir. Eğer kendimizi değiş-

tirmenin yaygın bir şekilde ortaya çıktığına ikna edemezsek, sermaye-geri dönüşünün gerçekleşme ihtimaline inanmamız mümkün olmaz.

18 Son durum incelemesi

Değiştirmenin ve sermaye-geri dönüşünün tamamen mümkün fenomenler olduğu kabul edilmeli, ancak iktisatçılar bunun sadece mantıksal olarak mümkün olmasından ziyade, ampirik olarak da önemli olduğunun kanıtlanmasına kadar, ücret teorisi, sermaye teorisi, büyüme teorisi ve kalkınma ekonomisi üzerine yazılmış ders kitaplarını sadece içlerindeki modellerin sıklıkla, faiz oranındaki bir düşüşün ekonominin sermaye-emek oranını artıracağını belirttiğinden dolayı bir kenara atarak hataya düşüyorlar. Bunun yanı sıra, Cambridge eleştirmenleri kendi görüşlerinin güçlü olması avantajından yoksunlar. Genel olarak Hindistan ve Çin'in işgücü tekniklerini benimsemek için en makul yerler olduğunu reddedecek kadar ileri gider miydiler? Şüphesiz, bazı özel durumlarda, hâlâ detaylı proje değerlendirmeleri yapıyor olurduk ama ABD ya da Birleşik Krallık gibi, ihtiyaç fazlası işgücüne sahip bir ekonominin, sermaye-yoğun teknolojiyi, yani aynı makineleri ve makinelerin aynı yöntem kullanılarak işçiyle donatılmasını benimsediğini görmek oldukça şaşırtıcı olurdu. Öyleyse en azından brüt ekonomik kıyaslama çerçevesinde, sermaye-geri dönüşünün ve değiştirmenin gerçek dünyadaki anlamsızlığını kabul etmiş olmuyor muyuz?

Değiştirme Teoremi, Avusturya sermaye teorisinin –yani, sermaye malları arasındaki farkları "zamana" indirgeyen ve "sermayeyi" "ortalama üretim süresi" olarak ölçen, ortalama süre ve birey açısından pozitif zaman seçimi için üç nedenin etkileşimiyle, faiz oranının belirlendiği teorinin– çürük olduğunu göstermeye yeter. Irving Fisher'ın Faiz Oranı (*The Rate of Interest*) (1907) adlı klasik kitabı, esasen, "üretim süresi olmaksızın geliştirilmiş Böhm-Bawerk" olarak tanımlanabilen unsurlar içerir. Fisher, satın alma gücü fonu olarak "sermayenin", gelecekteki kazançların iskonto edilmiş bugünkü değeri olduğunu ve bu sebeple, ne fiziki sermaye mallarının yapısıyla ne de stoğuyla bir ilişkisinin olacağını savunurken, daima, ekonomik davranışın genel denge formülasyonu olan mikroekonomiye tutunarak faiz teorisi konusuna yeniden saldırmak istedi. Genel olarak ekonomide, sermaye mallarıyla üretilmiş ne kadar ürün varsa, o kadar kendine-özgü faiz oranı vardır ve sadece durağan denge halinde farklı ürünlerin kendine-özgü faiz oranları, tek bir faiz oranına indirgenebilir hale gelir. *Faiz Oranı*'nda (The Rote of Interest) daha basit bir anlatım için, Fisher'ın genel dengede faiz oranı işleyişini tek-mal dünyasına uyguladığı doğrudur, ama bu sadece onun, teoriye "ilk yaklaşım" dediği şeydir. Faiz teorisini, "tarihli malların" fiyat

teorisi adlı özel bir duruma dönüştüren, böylece faizin, tarihli mallar arasındaki fiyat oranının bir unsuru ve sermayenin gelecekte üretilecek tüketim mallarının bugünkü somut hali olduğu modern Arrow-Debreu genel denge teorisi, tam da Fisher'ın ruhunu taşıyor. Fisher teorisi, içi boş biçimsellik yaptığı eleştirilerine maruz kalabilir ama sermaye-geri dönüşü olasılığını reddettiğine dair suçlamalara karşı her halükarda güvendedir. Aslında Fisher'ın teorisi, faiz oranındaki bir düşüşün nasıl bir ekonomideki ortalama sermaye-emek oranında bir artışa değil de düşüşe sebep olacağını göstermek açısından oldukça faydalıdır.

FISHER'IN FAİZ TEORİSİ

Fisher *Faiz Oranı* kitabını 1930'da kapsamlı bir şekilde gözden geçirip düzeltti ve Faiz Teorisi (*The Theory of Interest*) adı altında yeniden basıldı. İkinci versiyonu, Schumpeter'ın sözleriyle "faiz literatürünün, kendi çerçevesi içindeki mükemmellikle ilgilenildiği kadarıyla, en yüksek başarı" olarak kabul edilmiştir. Nitelikleri sadece harika pedagojik yapısından oluşmuyor: "Bize, matematiği sadece dipnotlar ve eklere mahkum etmeden hem genel okuyucu hem de uzmanın ihtiyaçlarının nasıl tatmin edileceğini, ayrıca mantıklı özetlerle ve açıklayıcı çizimlerle, acemilerin sağlam kurulmuş temeller üzerinden nasıl en önemli sonuçlara götürülebileceğini, bildiğim başka bir kitabın yapamadığı bir başarıyla öğretir."

19 Gönüllülük ve fırsat

Fisher, faizin neden var olduğu açıklamak ve nasıl belirlendiğini saptamak arasında bir fark görmemiştir. Gelirlerini alan bireylerin ayrı zamanlardaki tüketim için uygun, birbiri ardına gelen kazanç miktarlarını, biriktirmek ve borç almak yoluyla değiştirmeye çalıştıklarını göstermekten memnun olur. Daha sonraki bir girdiden ziyade şu anki girdiye ödenen son fiyat, faiz oranıdır. Bu oranın belirlenmesi, sırasıyla öznel ve nesnel güçleri tüketen, "gönüllülük" ve "fırsatın" birbiriyle etkileşimine dayanır. İlk olarak, Fisher'ın önceden "sabırsızlık ilkesi" dediği ve şimdi "gönüllülük ilkesi" olarak adlandırdığı şey vardır: İleriye dönük gelir seviyesi, onun zaman içinde bölüştürülmesi ve belirsizliği göz önüne alındığında, koşulların "sabrın" "sabırsızlığı" alt etmesine neden olabileceği kolaylıkla tasavvur edilir. Bireyler, tüketimlerini zaman içinde en uygun şekilde yeniden dağıtırlar ama belirli bir yeniden dağıtım türünün, diğerinden daha iyi olduğunu kabul etmelerine neden olan güçler hakkında bir şey söylenmez. Ardından, "yatırım fırsatı ilkesi" gelir; yatırım fırsatı oranına "maliyet üzerinden getiri oranı" denir. Maliyet üzerinden getiri oranı, en az iki yatırım

seçeneğine istinaden belirlenir: "Maliyet"ten kasıt bir gelir akışının geri çekilmesinden kaynaklanan kayıptır; "getiri", yeni bir gelir akışı ikamesinden doğan kazanç anlamına gelir; maliyet üzerinden getiri oranı ise iki yatırım seçeneğinin net bugünkü değerlerinin eşitlendiği iskonto oranıdır. İskonto oranı ne zaman piyasa faiz oranını aşarsa, iki seçeneğin daha az kâr getireni terk edilmelidir.

20 Maliyet üzerinden getiri oranı

Keynes kendi "sermayenin marjinal verimliliği" ilkesini, Fisher'ın "maliyet üzerinden getiri oranı" ile özdeşleştirdiği için, bu son nokta detaylı bir açıklamayı gerektirir. Ancak Keynes'in sermayenin marjinal verimliliği ya da "iç getiri oranı" tek yatırım seçeneğinden bahseder. Bu, beklenen gelir zincirinin bugünkü değerini, yatırımın yerine koyma maliyetinin bugünkü değerine eşitleyerek, bir yatırımın net bugünkü değerini maksimuma çıkaran iskonto oranıdır. Kısacası, o maliyetin net gelirinin günümüz değerini maksimuma çıkaran, iskonto oranıdır. t sayıda yıl boyunca mevcut olan, dolayısıyla, piyasa faiz oranına iskonto uygulanan gelirlerin bugünkü değeri,

$$PV = \frac{\pi}{(1+r)^t} \text{ dir.}$$

Bu sonuç, yüzde 10'luk faiz oranında 90,91$'ın 100$'a çıkacağı gerçeğinden elde edilir; bu nedenle, 100$'ın bugünkü değeri, gelecek yıl 100$/(1,10) = 90.91$ olur. Sürekli bileşik faiz bunu, n –yani, yıl içinde faizlerin birleştirildiği zamanların sayısı– sonsuza yaklaştıkça, Euler'in e'sinin $(1+1/n)^n$ ifadesinin limitini simgelediği, $PV = \pi e^{-rt}$ formülüne çevirir.

Belirsiz iç getiri oranında- yani i oranında indirgenmiş, t yılları boyunca elde edilen net gelir akışının bugünkü değeri,

$$PV = \int_0^t \pi e^{-ix} dx = \pi \int_0^t e^{-ix} dx = \pi \left[-\frac{e^{ix}}{i} \right]_{x=t} - \pi \left[-\frac{e^{ix}}{i} \right]_{x=0}$$

$$= -\frac{\pi}{i} \bar{e}^{it} + \frac{\pi}{i} = \frac{\pi}{i}(1 - \bar{e}^{it})$$

olur ki bu da her yıl durmaksızın i oranında iskonto edilen sabit, daimi n dolar akışının genel biçimidir.

Bu ifadeyi sıfıra eşitlersek, o zaman şu anki gelir değerini maliyet değerine eşitleyen, iç getiri oranı olan i'yi bulabiliriz. Böylece sermayenin marjinal etkinliği, net bugünkü değeri sıfıra eşitleyen iskonto oranıdır, yani

i. Eğer *i*, piyasa faiz oranını, yani *r*'yi aşarsa bu, yatırım projeleri için yapılan ilave sermaye harcamalarının yatırımın net bugünkü değerini artıracağı anlamına gelir: Marjinal-etkinlik kriteri yönetim kurulunu, $i > r$ olduğu sürece yatırımları üstlenmeye yöneltir.

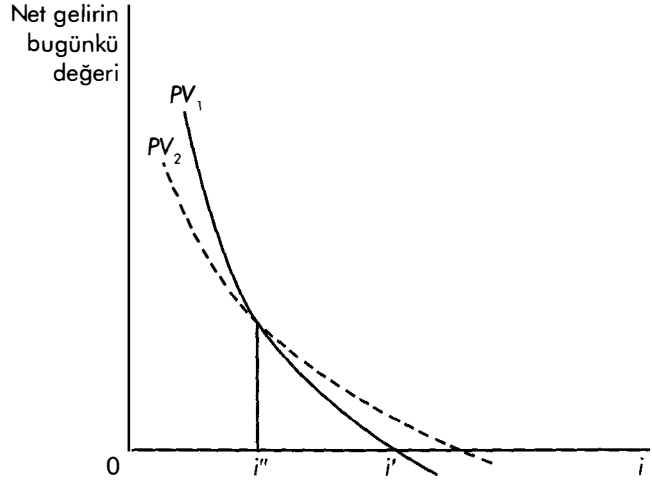

Şekil 12.3

Fisher'ın maliyet üzerinden getiri ilkesi, iki ya da daha fazla yatırım seçeneğinin aynı net bugünkü değere sahip olduğu kritik iskonto oranıdır

$$\int_0^t (\pi_1 - \pi_2)\, \overline{e}^{ix} dx = 0.$$

Fisher daha sonra yatırım seçeneklerinin sıralanmasının, faiz oranına bağlı olduğunu göstermiştir. Belirli bir seçenek, bir faiz oranında daha yüksek bugünkü değere sahip olurken, başka bir faiz oranında olmayabilir. Uygulamada tekrarlı bir süreç aracılığıyla, yatırım projesinin iç getiri oranını belirleyebiliriz: Bugünkü değeri sıfıra ulaştırıncaya kadar, birbirini izleyen iskonto oranlarında projeden beklenen tüm gelir akışının değerini hesaplayabiliriz. Eğer net gelir akışı "uslu" olursa, yani doruğa ulaşana kadar monoton bir şekilde yükselip monoton bir şekilde azalırsa, bugünkü değer eğrilerinin biri, örneğin PV_1, her zaman negatif eğimli olur ve iç getiri oranı, PV_1'in yatay ekseni kestiği *i* noktasında bulunur (şekil12.3'e bakınız). Eğer iki yatırım projesi arasında seçim yapmak zorunda kalırsak, Fisher'ın maliyet üzerinden getiri oranı i'' olur: $r < i$ olursa ilk seçenek ikincisine tercih edilir; diğer taraftan, $i' > r > i''$ olursa ikinci seçenek tercih edilir.

Doğal olarak her iki projeye de ayrı ayrı uygulanan Keynes marjinal-verimlilik kriteri, proje çiftlerine uygulanan Fisher'ın maliyet üzerinden getiri

ilkesiyle aynı sonucu verir. Net gelir akışı olağan değilse, sorunlar ortaya çıkar: projeler uygulanma sürelerinin başında ve sonunda kayıplar doğurabilir, böylece bugünkü değer eğrisi yatay ekseni birkaç defa keser; projeler bağımsız olmayabilir, bu nedenle birinin bugünkü değeri diğerinin benimsenmesi için bir koşul olabilir; en kötüsü de, projeler ayrılmaz olabilir ve sadece ya hepsi ya hiçbiri esasına dayanabilir. Bu gibi durumlarda sermayenin marjinal verimliliği ya da maliyet üzerinden getirisi, rakamlar bazında belirlenemeyebilir ya da belirlense bile, tek bir projenin bugünkü değerini veya iki projenin bugünkü değerlerinin farkını sıfıra eşitleyecek birçok iç getiri oranı ortaya çıkabilir. Dahası iki kriter de yönetim kuruluna, *i* ve *r*'yi karşılaştırmalarını söyler. Ancak piyasadaki faiz oranı, firma için nakit paranın gerçek fırsat bedelini yansıtmayabilir. Örneğin sık sık yapıldığı gibi, firma için uygun kredi miktarı belirlenirse, sermayenin firmaya maliyeti piyasa faiz oranını aşar; ayrıca *i*, ne kadar olursa olsun, faiz oranıyla değil sermaye maliyetiyle karşılaştırılmalıdır. Şu kadarını söylemek yeterlidir ki, evrensel açıdan doğru olan şey, yatırım projelerinin fiyatını saptamak için kullanılan iç-getiri oranı kriterini değil, bugünkü değer kuralını izlemektir; yani beklenen net geliri, sermayenin söz konusu firmaya olan maliyeti kadar iskonto etmek ve en yüksek bugünkü değere sahip projeleri uygulamaktır. Yine de projeler birbirine bağımlı olduğunda ve sermaye piyasası sınırlı olduğunda, bugünkü-değer kuralının bile işe yaramayacağı görülebilir. Oldukça karmaşık, sermaye bütçeleme konusundaki bu kısa gezintinin ardından, Fisher'ın faiz oranını belirleme modeline geri dönelim.

21 Şematik anlatım

Bugünkü geliri yatay eksene, yarınki geliri dikey eksene yerleştirirsek, mevcut gelirin belirli miktarından üretim yoluyla elde edilen gelecekteki kazancı gösteren bir dönüşüm eğrisinin yanı sıra, gelecekteki ve bugünkü kazanç arasında uygun kayıtsızlık eğrileri yardımıyla, tüm muhtemel "gönüllülük" ve "fırsat" durumlarını açıklayabiliriz. Elbette, gelirden, her zaman aynı orandaki maldan oluşan bir ürün grubu olarak söz edebileceğimizi varsayıyoruz. Ayrıca yarının kazancı, gelecek yılın kazancı anlamına gelir ve eğer birden fazla muhtemel yatırım süreci varsa, iki boyutlu şema üzerinde sonucu gösteremeyiz.

"Gönüllülük doğruları", gelirin azalan marjinal faydası yasasından dolayı orijine dışbükeydir. Doğruların diklik derecesi, insanların zaman seçimini belirtir. Pozitif zaman seçimi, gönüllülük doğrularının 45°lik sabit gelir akışı doğrusunda, birden daha büyük bir mutlak eğime sahip olduğu anlamına gelir. Birazdan göreceğimiz gibi bu gelir-akışı doğrusu, faiz ora-

nı sıfır değilse, ekonomide gözlenemez. Bu nedenle zaman seçiminin bu tanımı, pozitif zaman seçimine sahip bireylerin aynı şartlar geçerli olsa bile bugünkü geliri gelecekte elde edecekleri gelire tercih edeceklerine dair yaptığımız önceki açıklamalarımızla örtüşür.

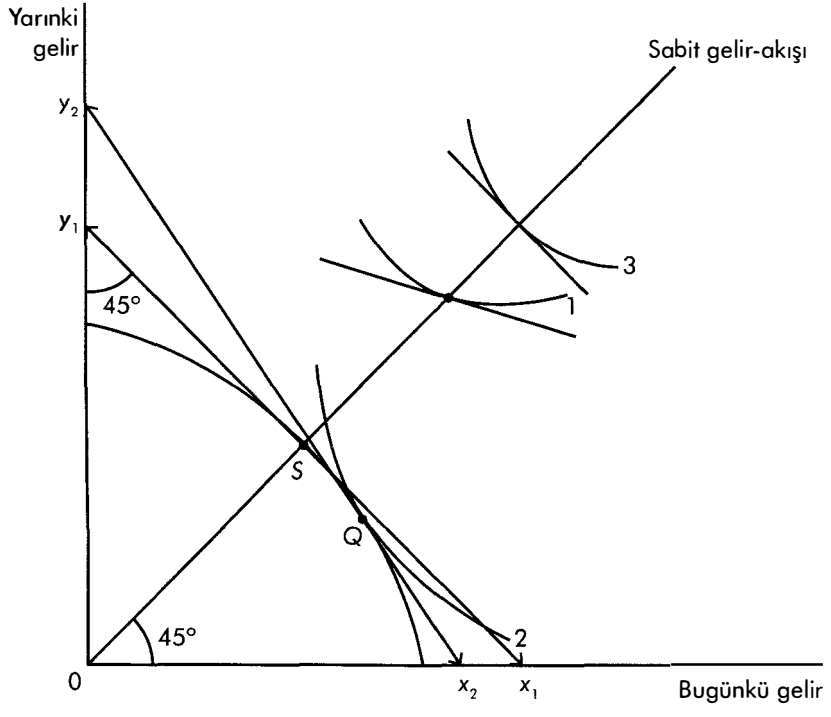

Şekil 12.4

Nötr zaman seçimi, 45° vektörü çevresinde simetrik olan gönüllülük doğrularıyla gösterilir. Böylece, şekil 12.4'te gönüllülük doğrusu 1 negatif zaman seçimini, gönüllülük doğrusu 2 pozitif zaman seçimini ve gönüllülük doğrusu 3 nötr zaman seçimini simgeler.

"Fırsat doğrusu" ya da teknik-dönüşüm eğrisi, sermayenin net verimliliğini yansıtır. Gelecekteki kazançlar uğruna gözden çıkarılan bugünkü gelirden elde edilen azalan getirilerden dolayı, bu doğru orijine içbükeydir; eğer bugünkü gelirin belirli bir miktarı, her zaman daha büyük miktarlarda yarınki gelire dönüştürülebilseydi, fırsat doğrusu birden daha büyük bir mutlak eğimle düz olurdu; içbükey ama 45° vektörü çevresinde simetrik olsaydı, sermayenin marjinal verimliliği sabit bir oranda gerilerdi; bu durumda gerileme oranı ne kadar azsa, fırsat eğrisi o kadar dik olurdu.

Faiz oranı, gönüllülük doğrusu ve fırsat doğrusu arasındaki tanjant noktası ile belirlenir. Basit bir kural bize, tanjant noktası birden daha büyük

bir mutlak eğime sahipse, faiz oranının pozitif olacağını söyler. Bu sonuç, bugünkü değer tanımından elde edilir. x bu yılki gelir ve $y = f(x)$ gelecek yılki gelir ise, o zaman x artı y'nin bugünkü değeri gelecek yıl,

$$PV = x + \frac{y}{(1+r)} = x + \frac{f(x)}{(1+r)} = \frac{x(1+r)+f(x)}{(1+r)} \text{ olur.}$$

Bugünkü değer,

$$\frac{dPV}{dx} = 0 \text{ ve } \frac{d^2PV}{dx^2} < 0 \text{ olursa, maksimuma çıkarılır.}$$

Ama

$$\frac{dPV}{dx} = \frac{(1+r)+f'(x)}{(1+r)} = 0 \text{ ve } \frac{d^2PV}{dx^2} = \frac{f''(x)}{(1+r)} < 0 \text{ koşulları}$$

eğer

$$(1 + r) = -f'(x) \text{ ya da}$$

$$r = -[f'(x) + 1] \text{ olursa sağlanır.}$$

Ancak $f'(x)$, mecburen negatif olan fırsat doğrusu ise, $-f'(x)$, x'in y'ye olan marjinal ikame oranıdır; böylece MP_x'in sermayenin bir yıllık süreçteki marjinal verimliliğini simgelediği ve MP_y'nin sermayenin iki yıllık süreçteki verimliliğini temsil ettiği,

$$MRS = \frac{MP_x}{MP_y} = (1+r) \text{ formülü elde edilir.}$$

Dolaysıyla, üretim yoluyla x'i y'ye dönüştüren tüm muhtemel yatırım seçenekleri için, (1) maliyet üzerinden getiri oranı olan i'yi, piyasa faiz oranı olan r'ye eşitleyerek ve (2) x'in marjinal ikame oranını ve tüketilmekte olan y'yi $(1 + r)$'ye eşitleyerek, tüm bireylerin gelir akışlarını en uygun hale getirdiklerini varsayarsak, gönüllülük doğrusu ve fırsat doğrusu arasındaki tanjant noktasının, "faiz faktörü" olan $(1 + r)$'ye eşit mutlak bir eğime sahip olacağı sonucuna ulaşırız; eğer mutlak eğim biri aşarsa, faiz oranı pozitif olur. Böylece şekil 12.4'deki Q noktasında faiz oranı, y_2x_2 doğrusunun eğimine eşittir; y_2x_2 'nin eğiminin mutlak değeri birden büyük olduğundan faiz oranı pozitiftir. Sıfır faiz oranı bir tanjant noktasını, örneğin eğimi $-x_1y_1$ doğrusundaki gibi– eksi bire eşit olan S noktasını gerektirir; bu sadece gönüllülük doğrusu ve fırsat doğrusu 45° vektörü çevresinde simetrikse gerçekleşir, bu da zaman seçiminin nötr ve net sermaye kazancının sıfır olması anlamına gelir.

22 Şemanın bazı kullanımları

Reel faiz oranı hakkında herhangi bir teori, Fisher'ın basit şemasına dayanarak açıklanabilir. Örneğin Frank Knight, zaman seçimine dair bir genellemenin mümkün olduğunu defalarca reddetti ve bu nedenle, faizin saf verimlilik teorisini benimsedi. Knight denge halinde faiz oranının, yatırım maliyeti ile bölünmüş yıllık yatırım kazancına eşit olduğunu kabul etti. Ancak sermaye stoğu her zaman o kadar büyük ki, diye belirtti Knight, yeni yatırım kararları faiz oranı üzerinde çok küçük bir etki bırakır. Herhangi bir andaki sermaye malları kazancı, tamamen mevcut teknoloji ve ekonomideki sabit finansal kaynak arzı tarafından belirlenir. Şemamıza göre (şekil 12.4) bu iddia fırsat doğrusunun eğriliğini bir nebze yitirdiği anlamına gelir. Açık bir biçimde, bu durumdaki zaman seçimi, faiz oranını değil yatırım miktarını etkiler çünkü ikincisi tamamen sabit fırsat doğrusu eğimi tarafından belirlenir. Bu adeta, eğer üretim sabit maliyetle devam ediyorsa, talebin fiyat üzerinde hiçbir etkisi olmadığını bildiren Marshall kuralına bir örnektir. Bu noktadaki en temel soru ise ampiriktir: Sermaye stoğunun boyutu sebebiyle, yıllık yatırıma yapılan olası eklemenin faiz oranını gözle görülür derecede etkileyemeyeceği doğru mudur? Son yıllarda ABD'deki gayri safi özel yatırım, toprak da dahil olmak üzere, yeniden oluşturulabilir servet birikiminin yüzde 4-5'ini tüketmiştir. Bu durum, yeni yatırımın faiz oranı üzerinde göz ardı edilebilir bir etkisi olduğu düşüncesiyle pek de bağdaşmıyor.

Öte yandan Schumpeter, üretim dönüşüm eğrisinin durağan bir ekonomide dümdüz bir doğru olduğunu kabul etmedi. Durağanlığın tanımına göre ise, üretim kredisi için talep yoktur çünkü gayri safi yatırım, amortisman tahakkukuna eşittir. Schumpeter, tüketici kredilerini zaman seçimine bağladı ve tabi ki bunların durağan bir ekonomide bile faizin var olmasına neden olabileceğini kabul etti. Fakat gönüllülük doğruları dik ise, tüketici kredileri talebi ancak pozitif faiz oranındaki arz ile eşitlenebilir. Bu da, ekonomi durağan olsa bile pozitif faiz oranın üretim ile de kazanılacağı anlamına gelir. Referans faiz olmadan, amortisman tahakkukları tüketicilere borç olarak verilir: işte şimdi pozitif faiz, sermaye bütünlüğünü korumak için gerekli bir koşuldur. Kısacası Schumpeter zaman seçimine başvurmadan "verimli yatırım" seviyesini bile –o böyle tanımlamış– belirleyemez. Nötr zaman seçimini Schumpeter'ın yaptığı gibi ele almak, gerçekten onun ortaya koyduğu iddiayı kabul etmek anlamına gelir. Pozitif zaman seçimi oluşturmak için yeniliklere gerek yoktur. Büyüme göstermeyen bir toplumda adam başına düşen düşük gelir seviyesi, kendi başına pozitif zaman seçimi oluşturur.

23 Yatırım kararları teorisi

Belirli bir faiz oranını göz önüne alarak, ekonomideki her birey borç alarak ya da vererek, yatırım yaparak ya da yatırımı geri çekerek, gelir akışının boyut ve zamanını ideal hale getirir. Bu düzenlemelerin toplam tutarı faiz oranını belirler; tabi istenilen borç verme oranının borç alma oranına eşit olduğuna ya da planlanmış birikimin planlanmış yatırıma eşit olduğu piyasa dengesi koşuluna uymak şartıyla. Bu durum, Q_1 ve Q_2 ile gösterilen miktarlarda bugünkü ve gelecekteki kazanç için talepte bulunan iki birey örneğiyle açıklanabilir.

Şekil 12.5'te içbükey fırsat doğruları, sermaye mallarına yatırım yaparak bugünkü gelirin gelecekteki kazanca dönüştürülebileceğini gösterir; aslında her bir eğri, zaman içindeki gelir akışlarının olurlu ve olursuz bölgelerini ayıran, birey için en kârlı yatırımların zarfıdır. Her birey, paralel "piyasa doğruları" eğimi ile gösterilen belirli bir faiz oranıyla karşılaşır ve içbükey fırsat doğrusu, kendi gönüllülük doğrusuna teğet geçene kadar gelir akışı biçimini değiştirerek ideal bir duruma ulaşır. Her iki

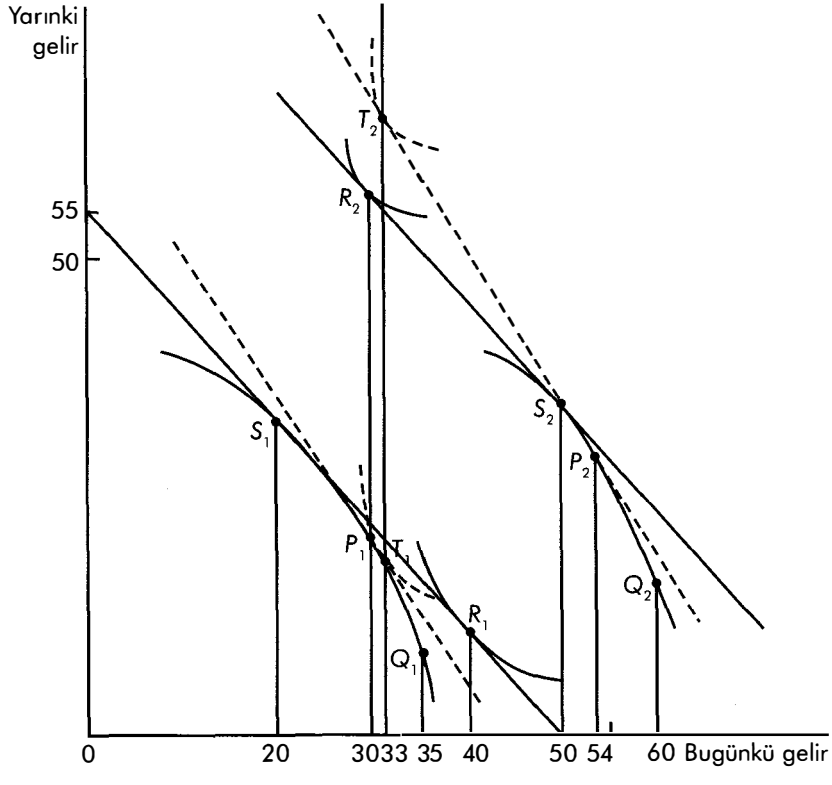

Şekil 12.5

birey de, Q_1 ve Q_2'den başlayıp, S_1 ve S_2 konumuna erişinceye kadar yatırım yapar. Sonra sırasıyla R_1 ve R_2'de sonlanan, elde edilebilir en yüksek gönüllülük eğrisine ulaşıncaya dek borç alıp verir. Elbette bu art arda sıralama açıklama amacıyla kullandığımız bir yöntem; aslına bakarsak, bireyler bu kararları eş zamanlı olarak verir.

Birey A, 35$ ile başlar, gelirinden 15$'ı yatırım olarak kullanır (yatay uzaklık $Q_1 S_1$), 20$ borç alır (yatay uzaklık $S_1 R_1$) ve böylece 5$ tasarruf etmeyerek (yatay uzaklık $Q_1 R_1$), hem gelecekteki hem de bugünkü kazancından daha büyük miktarlarda elde eder. Benzer şekilde birey B, 60$ ile başar, 10$ yatırım yapar (Q_2S_2), 20$ borç verir (S_2R_2) ve 30$ biriktirir (Q_2R_2). Her birey belirli zevkler, kazanç kısıtlaması ve borç vermenin yarattığı giderlerin, toplam borçlanmaya eşit olması şartıyla faydayı maksimuma çıkarır.

Yüzde 10'luk bir faiz oranı olduğunu farz edelim: r, piyasa doğrusunun eğimi eksi 1'e eşittir ya da $(50-55)/50 = 0.10$'dur. Eğer faiz oranı daha yüksek olsaydı, kesik çizgilerle gösterildiği gibi, A sadece 5$ yatırım yapmak (Q_1P_1), sadece 3$ borç almak (P_1T_1) ama 2$ biriktirmek (Q_1T_1) isteyecektir. Aynı zamanda B, sadece 6$ yatırım yapmak (Q_2P_2) ama 21$ borç vermek (P_2T_2) ve 27$ biriktirmek (Q_2T_2) isteyecektir. B, A'nın borç almak istediği miktardan daha fazlasını borç vermek istediğinden, faiz oranının yüzde 10'a düşmesi gerekir.[5] Denge halinde faiz oranı, üretimdeki marjinal dönüşüm oranının yanı sıra her bir bireyin tüketimdeki marjinal zaman seçim oranına da eşit olmalıdır. Dahası faiz oranı, istenilen toplam borç alma miktarını planlanan toplam yatırım miktarına eşitlemelidir. Ancak şu durumda, bu, planlanmış tasarruf miktarını planlanmış yatırıma eşitlemekle aynı şeydir: r = 0,10 iken, A'nın 30$'lık istenilen borçlanması, 15$'lık istenilen yatırımına artı 5$'lık eksi tasarruf miktarına eşittir; fakat B'nin istenilen borç verme miktarı, 30$'lık istenilen tasarrufuna eksi 10$'lık istenilen yatırımına eşittir. Bu nedenle,

5 Birey A'nın birikim arz eğrisinin pozitif eğimli olduğunu –daha yüksek faiz oranında daha çok tasarruf yapar– ancak birey B'nin arz eğrisinin geriye doğru bükülmüş olduğunu –daha yüksek faiz oranında daha az tasarruf yapar– görürüz. Geriye doğru bükülmüş tasarruf-arzı eğrisi için gerekli koşul, elbette, daha yüksek faiz oranının kazanç etkisinin ikame etkisinden daha büyük ve negatif olmasıdır. O halde bu, birbiri ardından gelen daha yüksek bekleme doğrularının sağ tarafa yöneleceği anlamına gelir: Zaman seçimi oranı, gelirle birlikte artar çünkü gelecekteki gelir bir "düşük mal"dır. Bunun bazı gelir aralıklarında oluşabileceği genel varsayımı pek de mantıklı değil. Tasarrufuun faiz oranına göre esnekliğinin düşük olduğuna dair yaygın inanç, negatif gelir etkisinin pozitif ikame etkisini yok etmesinden kaynaklanıyor olmalı.

İstenilen borç verme İstenilen borçlanma

$$S_B - I_B = 30 - \quad 10 = I_A - S_A = 15 - (-5)$$

$$S_B + S_A = 30 + (-5) = I_A + I_B = 15 + 10$$

$$S = 25 = I = 25.$$

24 Reel ve parasal faiz oranı

Sabit bir fiyat düzeyiyle, risksiz krediler üzerindeki parasal faiz oranı, reel faiz oranına eşitlenir. Şu ana kadar, üstü kapalı olarak, fiyat düzeyinin sabit olduğunu söyledik, bu nedenle "faiz oranı" terimini tanımlama gereği duymadık. Şimdi Fisher'ın en bilinen önermelerinden birini ortaya koyacağız: Parasal faiz oranı, reel faiz oranına artı fiyat düzeyindeki değişim oranına eşittir.

Böylece fiyatlar her yıl yüzde 5 oranında düşerken, sıfır parasal faiz oranı yüzde 5'lik reel faiz oranına karşılık gelir: Sıfır parasal faiz oranında, bir yıl için 100$'lık satın alma gücünü borç olarak alırsak, fiyatlar yüzde 5'e düştüğünde 105$'lık satın alma gücü elde ederiz. Bu önerme Fisher'a özgü değil. Daha önce bununla, Marshall'ın *İlkeler* adlı eserinde karşılaştık (10. bölüm, 33. kısıma bakınız) ve aslında bu önerme Thornton'un Senetli Kredilerin Doğası 1803 (*Nature of the Paper Credit*) adlı eserine kadar dayanır. Yine de, bu görüşün tüm içeriğini gören ve onu sistematik bir faiz oranı teorisine dönüştüren ilk kişi Fisher'dır.

Tartışmanın mantığını netleştirmek için fiziksel sermayenin mükemmel şekilde homojen olduğunu ve her bir süreç için bir biriminin n dolar kadar kira bedeli aldığını varsayalım ve indeks-sayısı sorunundan kaçınmak için konuyu tek-sektör modeline göre ele alalım: orada sadece, her birimi p dolara satılan tek bir fiziki mal ortaya çıkar ve bu mal ya tüketilir ya da kendi yapımında kullanılmak üzere sermaye olarak kullanılır. Üretim fonksiyonu $X = f(K,N)$ olursa, tam rekabet altındaki sermaye birikimi, marjinal ürün değeri her süreçteki kira bedeli akışına eşit olana dek girdi olarak kullanılır

$$p\frac{\delta X}{\delta K} = n.$$

Yıllık parasal kira bedeli basitçe, beklenen yıllık getiri –ki yıllar geçtikçe bundan çok büyük bir seri elde edilebilir – eksi yıllık cari maliyet ve amortisman giderleri olarak hesaplanır; bu da sermaye malının net mevcut ürünüdür. Nihai malın bir biriminin fiyatına bölerek,

$$\frac{\delta X}{\delta K} = \frac{n}{p} \text{ elde ederiz.}$$

Eğer bu reel kira bedelinin bir sürekliliğinin olması beklenirse, mevcut satın alma gücünün dolar cinsinden bugünkü değeri, $(n / p)(1 / r)$ olurdu. Sermaye kiralanabilir olduğu gibi satılabilir de olduğundan, rekabet, sermaye *bedelinin* beklenen kira ödemeleri akışının bugünkü değerine eşit olmasını sağlar. Böylece genel olarak $(n / p)(1 / r) = p_K$ olur. Bu durumda, $p = p_K$ olur, çünkü çıktı ve sermaye aynı maldan oluşur. Bu nedenle, $n / p_K = r$ dir: sermayenin marjinal fiziki ürünü, her dönem için ödenen reel sermaye kirasına, yani $\bar{n}$ 'e veya sermayenin nominal kirasının, bir birim dolar cinsinden değerine oranına eşittir.

İkisi de her bir zaman dilimindeki fiziki birim üzerinden mevcut olan satın alma gücünün dolar cinsinden ifadesi olarak hesaplandığından, reel sermaye kirası ile reel ücret oranı birbirine benzerdir; ayrıca her bir makine için kira bedellerinin adam başına ödenen ücretlere oranı, denge halinde, karşılığında tamamen fiziki birimler halinde hesaplanan, emek için sermayenin marjinal ikame oranına eşittir. Bunun yanı sıra, zaman birimi için gerekli dolar başına dolar olarak belirlendiğinden faiz oranı boyutsuz bir sayıdır; bu nedenle ücret oranından farklı bir boyuttadır –ki bu sıklıkla göz ardı edilen bir nokta.[6] Faiz oranı bizim, yıllık makine kiraları bedeli bilgisinden yola çıkarak, bir makinenin fiyatını belirlememize ve de *tam tersine* olanak sağlar. Böylece sonsuz ömrü olan bir makinenin kira bedeli 10$ ve faiz oranı yüzde 10 ise, makine 100$ karşılığında satılır. Sermayenin marjinal fiziki ürününün, dengede, kendi fiyatına bölünmüş temsili bir sermaye malının yıllık parasal kirasına eşit olduğunu gösterdik; bu, tek-sektörlü ekonomimizdeki bir ürünün "kendine-özgü reel faiz oranı" olarak adlandırılabilir. Sabit fiyat düzeyi ve arbitraj ile birlikte, bu kendine-özgü-oran,

6 Bu gösteriyor ki, Samuelson'un "faktör-maliyeti-sınırı' dediği şey aslında yanlış adlandırmadan ibarettir: Faiz oranı, sermaye mallarının ücreti değildir ve sermaye mallarına göre getiriyi hesaplamak için, faiz teorisine değil, kira ve yarı kira teorisine başvurmamız gerekir. Az önce gördüğümüz gibi, ücret oranlarının sermaye kiralarına olan oranı, bütünüyle fiziksel olarak ele alınmıştır çünkü pay ve payda, her bir zaman birimi için gerekli fiziksel birim başına oluşan para akışları olarak kabul edilir. Ancak, her bir zaman birimi için gerekli fiziksel birim başına oluşan para akışını, her bir zaman birimi için gerekli *para* miktarı başına oluşan para akışına böldüğümüz için, kısacası bir akışı yüzdelik bir orana böldüğümüz için, faiz oranının ücret oranına olan oranı, faktör-sermaye-sınır doğrusu ile belirtildiği gibi, değer açısından ele alınır. Bu oran adam başına bir saatlik çalışmanın, makine başına bir saatlik çalışmaya ikame edildiği oranı değil, tüm fiyatlardaki orantısal bir değişikliğin, faktör-sermaye-sınır doğrusunun eğimini etkileyeceğini belirterek, adam başına bir saatlik çalışmanın sermaye birimi başına düşen paraya ikame edildiği oranı verir.

parasal faiz oranına eşitlenir. Ancak fiyatlar düşerse, insanların söz konusu malı ellerinde tutmalarını sağlamak için reel oran parasal oranı aşmak zorunda kalır. Fiyatlar yıllık olarak yüzde 5 oranında düştüğünde, yüzde 5 oranındaki parasal faiz, insanların ürünü ellerinde tutmaları için yeterli olmaz, tabi eğer kendine-özgü faiz oranı yüzde 5'ten yüksek değilse. Aksine fiyatlar yükseldiğinde verili parasal faiz oranı, daha düşük bir reel oranı gerektirir. Böylece, parasal faiz oranı (faiz bileşik hale getirildiğinde), $\dot{p} = 1/p(dp/pt)$ olan, p'nin zamana göre türevinin p'ye oranı olarak veya her zaman birimi için fiyat değişim oranı olarak belirtildiği,

$$r = n + \dot{p} \text{ ya da } n/p = r - \dot{p} \text{ formülüyle belirtilir.}$$

Böylece parasal faiz oranındaki bir değişiklik, fiyat düzeyindeki değişikliğe eşittir: Parasal faiz oranındaki bir düşüş (artış), fiyat düzeyinde bir artışa (düşüşe) neden olur çünkü parasal faiz oranındaki değişiklik, reel faiz oranını tek başına etkileyemez.

Bu önerme, durağan haldeki ekonomilerle ilgili daha çok şey söyleyebilmemize olanak sağlar. Zaman seçimi nötr olursa, durağan haldeki ekonomide reel faiz oranının sıfır olacağını gördük. Ancak durağan bir ekonomi bile, her zaman birimi için, kendileri açısından yüzdelik olarak artan buğday ve kereste gibi mallara sahiptir; bu nedenledir ki Turgot gibi on sekizinci yüzyıl yazarları, sermaye verimliliğini doğanın özünde var olan verimliliğe dayandırmıştır. Sıfır parasal faiz oranında, büyümenin kendine-özgü oranını ortaya koyan malları satın almak ve depolamak için çok büyük bir para talebi olurdu. Bunun gerçekleşmesini önlemek için fiyatların bu tür malların fiziksel verimliliğine eşit bir oranda düşmesi gerekirdi.

Sıfır veya negatif *parasal* faiz oranının devamlılığını sağlamak, paranın değerini düşürücü bir yol olmadan neredeyse imkansızdır. Eğer paranın değeri düşürülemiyorsa, sıfır veya negatif parasal faiz oranında parayı-elde tutma talebi daima oranı yukarı çeker çünkü parayı elde tutmanın maliyeti kayda değer değildir. Enflasyonun olmaması durumunda sıfır veya negatif parasal faiz oranı, nakit ya da mevduat birikimleri için her bir zaman diliminde ödenen vergilerle elde edilebilir. Bu, Silvio Gessel'in yatırımı teşvik etmek için ortaya attığı mühürlü-para tasarısının kaynağıdır. Fiyat değişikliğinin olmadığı bir durumda, reel faiz oranı sıfır değilse, parasal faiz oranı sıfır ya da negatif olamaz: borç verenler ona ödeme yapmaya razı olduğu sürece, kim bir girişimci olmazdı ki? Üretim kredilerine olan aşırı talep, parasal faiz oranını sıfırdan yüksek bir seviyeye taşırdı. Ancak reel faiz oranının sıfır olması olası olsa da negatif olması mümkün olmazdı. Mallar

zaman içinde ileriye taşınabilirken, geriye götürülemez. Reel faiz pozitif olduğunda, her zaman insanların günümüz mallarını gelecekte elde edilecek mallara dönüştürmeleri teşvik edilir ve bu fiziksel olarak daima mümkündür; hiç değilse bazı mallar çok dayanıksız olmadığında. Ama negatif reel faiz oranında eğilim, gelecekte elde edilecek malları günümüz mallarına çevirmektir. Bu sadece ürün stoklarının aşağı çekilmesinin mümkün olduğu ölçüde gerçekleştirilebilir. Böylece negatif bir reel faiz, dayanıksız yapıdaki bugünkü mallara çok büyük bir talebin olmasına neden olur ki bu da reel oranı sıfıra çekme eğilimi gösterecektir.

25 Dinamik bir ekonomide reel faiz

Durağan denge halinde tek-sektör modelindeki reel faiz oranının bir dolar değerindeki, sermaye mallının marjinal verimliliğini –sermaye için talep fiyatı – ve marjinal zaman seçimi oranını –sermayenin arz fiyatını – eşitleyeceğini göstermiştik. Fakat bu, hem net birikimin hem de net yatırımın sıfır olduğunu belirtir. Eğer dinamik ekonomi, yatırımın pozitif olduğu bir ekonomi olarak tanımlanırsa, bu, böyle bir ekonomideki reel faiz oranının, sermaye temininin toplumsal maliyetinden daha çok ve sermayeyi kullanmanın toplumsal maliyetinden daha az olması gerektiği sonucunu verir. "Beklemenin" bireye getirdiği marjinal arz maliyeti, bireyin ne birikimlerini kullanmasına ne de birikimlerinin üzerine ekleme yapmasına izin veren faiz oranıdır. "Beklemenin" topluma getirdiği marjinal arz maliyeti ise, genel olarak, net birikimlerin sıfır olmasına neden olup toplumdaki ortalama zaman seçimini nötrleştiren faiz oranıdır. Bu nedenle toplum, birikimlerine ekleme yaptığında piyasa faiz oranın, ortalama toplumsal zaman seçimi oranını aşması gerekir. Benzer şekilde pozitif net yatırım, reel faiz oranının, bir dolarlık sermayenin değerinin aynı sermayenin marjinal fiziki ürününden daha düşük olduğunu belirtir; yoksa sermaye stoğuna ekleme yapılamaz.

Bir ekonomideki yatırım oranını kontrol eden şey Keynes'in "sermayenin marjinal verimliliği" ilkesi değil, Lerner'in "yatırımın marjinal verimliliği' diye adlandırdığı ilkedir. Bir firma, sermaye malının marjinal ürün değeri oranını, malın fiyatı ve paranın faiz oranıyla kıyaslar ve onu satın alması için borç alması gerekir. Ama ekonomi genel olarak yatırımla sermayesini artırdığında, sermayenin marjinal ürünü kavramı anlamını yitirir. Sermayenin marjinal ürünü, net yatırım sıfır olduğunda uygulanabilir, değişmez bir mini-kavramdır. Net yatırım pozitif olduğunda, sermayenin marjinal ürün değerinin, fiyatına olan oranının parasal faiz oranını aşması gerekir ve her bir zaman birimi için yapılan yatırım, yatırımın marjinal etkinliğini faiz oranına eşitleyecek nitelikte olur. Bu, bir firma için en uygun

iş gücü istihdamı oranını belirleyen, ücretlerin marjinal verimliliği teorisinin mükemmel bir benzeridir. Bir firma, emeğin marjinal ürün değeri ücret oranına eşit olduğunda, denge durumundadır; o zaman işçi istihdamı oranı sıfırdır. Ücret oranının değiştiğini varsayalım. O zaman şu soruyu sormamız gerekir: Firma iş gücünü ne kadar çabuk değiştirebilir? Bu soru, yatırım teorisiyle benzer olan, istihdam oranı teorisiyle ilgilidir. Benzer bir şekilde, eğer bir ekonomideki istihdam edilmiş tüm işgücü artıyor olsaydı, emeğin herhangi bir zamandaki marjinal ürününün ücret oranını aşması gerekirdi; yoksa işgücü istihdamı pozitif olmazdı.

26 Parasal teorilere karşı reel teoriler

Bu bölümde incelediğimiz faiz teorileri, üretim ve tasarrufun "reel" güçlerine odaklanır. Parasal otoritelerin son birkaç on yıl içindeki eylemleri ve işsizlik, neoklasik teori içinde tasarlanan reel güçlerin etkisini azaltmıştır. Sonuç olarak iktisatçılar büyük oranda, faizin reel teorileriyle ilgilenmeyi bıraktılar. Bugün ders kitaplarındaki faiz oranı ya parasal faiz oranının, para ile bono birikimi arz ve talebine bağlı olduğunu belirten likidite tercihi teorisidir ya da parasal faiz oranının, toplam borç alma ve verme akışının arz ve talebine dayandığını belirten borç-verilebilir-fonlar teorisidir.

Bazen parasal ve reel faiz teorileri arasında doğal bir çatışma olduğu söylenir. Reel teorilere göre faiz, bugün tüketimden uzak durmanın sonucunda elde edilen bir ödül ve sermayedir. Parasal teorilere göre ise faiz, likiditeden vazgeçmenin getirdiği bir ödül ve paranın bedelidir. Bunlar, temelde birbiriyle çatışan açıklamalar. Keynes'in kendisi de, faizin bekleme karşılığında elde edilen bir ödül değil de, parayı biriktirmenin getirdiği bir ödül olduğu görüşünü dogmatik olarak niteleyerek, bu yorumu beslemiş gibi görünüyor. Ancak genel denge değerlendirmeleri gösteriyor ki, D. H. Robertson'un belirttiği gibi, faiz aynı anda tüketim, yatırım ve varlık portföyü kararlarının "üç-katmanlı marjında" işler. Bir diğer deyişle faiz, aynı anda beklemeyi ödüllendirir, sermayenin saf getirirsini yansıtır ve likidite fedakârlığını telafi eder.

Bu günlerde parasal otoritelerin faiz oranı üzerindeki etkileri göz önüne alındığında, faizin reel teorilerine ne kadar önem yüklememiz gerekir? Patkin bu soruyu cevaplamanın bir yolunu gösteriyor. Parasal bir teori, faiz oranını ya tahvil piyasasında ya da para piyasasında belirlerken, reel teori mal piyasasında belirler. Faizin, nispi fiyat gibi davranması durumunda reel bir fenomen, mutlak fiyat gibi davranması durumunda ise parasal bir fenomen olduğunu söyleyebiliriz. Klasik teori hakkındaki önceki tartışma-

larımızda gördüğümüz gibi (5, bölüm, 10. kısma bakınız), para miktarındaki ve nispi fiyatı sabit kılan likiditedeki değişimler, faiz oranını da sabit kılar. Diğer yandan sermaye getirisini etkileyen teknik değişim ve tasarruf kararlarını etkileyen zaman seçimindeki değişimler, nispi fiyatları ve ayrıca faiz oranını değiştirir. Zaman içinde mutlak fiyatları değiştiren güçlerin, uzun-vadeli faiz oranı üzerinde çok küçük bir etkisi vardır. Bu bağlamda, uzun-vadeli faiz oranının temelde reel güçler meselesi olduğu sonucuna varabiliriz. Bu nedenle, modern ekonomilerde bile reel faiz teorileri için faaliyet alanı vardır.

RICARDO ETKİSİ

1930'larda Keynes iktisadının yükselmesi, tasarruf-yatırım özdeşliği, tüketim fonksiyonlarının doğası, likidite tercihinin borç-verilebilir fonlar yaklaşımı üzerindeki üstünlüğü, kalkınma sağlamada para politikası ve mali politika etkinliği ve Keynes'in Genel Teori (*General Theory*)'de su yüzüne çıkardığı daha birçok sorun üzerine yapılan sert çekişmelerle mimlendi. Arka planda 1933'te Knight tarafından yeniden gündeme getirilen sermaye teorisi üzerine yapılan eski tartışma, çözüme kavuşmadan yoluna devam etti. Ama burada bile Keynes'in etkisi kendini hissettirdi. Kâr, Faiz ve Yatırım 1939 (*Profits, Interest and Investment*) adlı eserinde Hayek, Keynes'in aksine, artan tüketim seviyesinin bir noktadan sonra faiz oranını artırmaktan ziyade azaltacağını göstermek amacıyla, Avusturya sermaye teorisini iş çevrimleri fenomeni ile ilişkilendirdi. Sermaye ve faiz hakkındaki tartışmamızı, Böhm-Bawerk'in son ve en iyi öğrencisinin bu gözde ürününü inceleyerek sona erdirmemiz uygun olur.

Avusturya iş çevrimleri teorisinden ilk kez Ludwig von Mises tarafından Para ve Kredi Teorisi 1912 (*Theory of Money and Credit*) adlı eserinde bahsedilmiştir ama teori, sadece Hayek'in Fiyatlar Ve Üretim 1931 (*Prices and Production*) adlı eserinde tam anlamıyla detaylandırılmıştır. Bu, yerinde bir ifadeyle, iş çevrimlerinin "aşırı parasal yatırım teorisi" olarak adlandırılan şeydir. Sıradan bir yatırım patlaması, insanların zaman seçimini yansıtan sermaye ve tüketim mallarının nispi fiyatlarında bir değişikliğe yol açan, ihtiyarı tasarrufla finanse edilir. Fakat Wicksell'e göre, fiziki sermaye üzerindeki getiri oranıyla kıyaslandığında, piyasa faiz oranında görülen düşüş nedeniyle (15. bölüm, 4. kısma bakınız), banka teşvikli bir ekonomik canlılık, tüketiciler tarafından telafi edici bir ihtiyari tasarruf olmaksızın, girişimcileri tüketici malları endüstrilerinden başka kaynaklara yöneltir; nihai malların fiyatlarının parasal ücretten daha hızlı artması sebebiyle, sonuç "zorunlu tasarruf" olur. Tüketim ve sermaye mallarının nis-

pi fiyatlarındaki değişiklik, zorunlu tasarruf durumunda, bireylerin gerçek zaman seçimlerini yansıtmaz; bu nedenle de uzun soluklu olmaz. Çözüm ise fiyatları arttırmak veya parasal ya da mali genişleme yoluyla işsizlikle mücadele etmekten ziyade, sistem, dengesini bozan yatırımlardan yavaş yavaş arınıncaya kadar "hiçbir şey yapmamaktır". Özet olarak bu, 1930'ların başlarında borusunu öttüren Avusturya iş çevrimleri teorisinin pratik bir uygulamasıydı.

27 Akordeon etkisi

Hayek, iş çevrimlerinin yükselmesiyle, tipik olarak, emtia fiyatlarının parasal ücretlerden daha fazla artış göstereceğini kabul etmiştir: Ekonomik canlılık durumunda reel ücretler düşer. Girişimciler bu yüksek fiyat-ücret oranının devam etmesini isterlerse emek, makinelerin yerini alır. Hayek'in terminolojisine göre reel ücretlerdeki düşüş eninde sonunda farklı üretim metotlarının nispi kârlılığında değişime yol açar ki bu da daha kısa ya da az dolambaçlı metotların lehine bir şeydir. Belli bir noktada, cari çıktı için artan tüketici talebi –daha öncekiyle aynı türde makinelere olan talep – karşılığında oluşan "sermayenin genişlemesi" için yatırım talebi, bu tür bir "sermaye sığlaşması"nı dengeleyen düşeyden çok daha fazla olur; ayrıca ekonomideki toplam yatırım talebi de düşer. Bu noktada ekonomideki canlılık yerini çöküşe bırakır. Diğer taraftan bunalım durumunda reel ücretlerin artış seviyesi beraberinde, "sermayenin derinleşmesi" –daha fazla dayanıklı makine edinme eğilimi – uyarılmış yatırımdaki azalmayı dengelemeye başlamasıyla, bir yatırım canlılığı getirir ve böylece ekonomi yeniden canlanmaya başlar. Böhm-Bawerk'in herhangi bir öğrencisi, bunun mantıksal dayanağına aşinadır: üretim süresinin uzunluğu, reel ücretlerle doğru orantılı ve faiz oranıyla ters orantılı olarak farklılaşır. Ne var ki, Böhm-Bawerk bu ilkeyi uzun-vadeli denge koşullarına uygulamış olsa da, Hayek onu iş çevrimleri koşullarına uyarladı. Üretim döneminin uzunluğu, "akordeon etkisi" diye adlandırılan etkiye bağlı olarak, yukarı salınımının tepe noktasındayken düşer ve aşağı salınımın en dibindeyken yükselir.

28 Etkinin gösterilmesi

"Akordeon etkisi" Kaldor'un adıyla anılır. Hayek, Ricardo Etkisi'nden bahsetmiştir.[7] Ricardo Etkisi adını, Ricardo'nun parasal ücretlerdeki ge-

7 Bu etkinin gerçekten de Ricardo'ya ait olup olmadığı çok güzel bir soru. Ricardo Etkisi'ni Ricardo'da bulmanın zor olduğu gerçeği genel bir kuralı örnekler. R. K. Merton'a göre, "eponimi, bilim adamının adını, bulduğu şeyin bir kısmına ya da tamamına iliştirme eylemi"dir ancak eponiminin neticesinin doğru etiketi her zaman yanlış kişiye takmak olması çok şaşırtıcı bir gerçektir. Bu nedenle, Thomas Gresham hiçbir zaman

nel artışın, makinelerin emeğin yerine koyulmasına neden olacağına dair tezinden alır (4. bölüm, 4. kısma bakınız). Ricardo, makine imalatı mallar endüstrisindeki işçilik maliyetinin, tüm ekonomideki ortalama işçilik maliyetinden daha az olduğunu –makine imalatı mallar endüstrisinde sermaye oldukça yoğundur – böylece parasal ücretlerdeki bir artışın, makinelerin fiyatlarında orantılı bir artış yaratmayacağını; bu nedenle de parasal faiz oranının ya da kârın düşeceğini savunmuştur. Makine imalatı mallar endüstrisindeki sermayenin yoğun olduğu konusunda artık pek emin olmadığımızdan dolayı, Ricardo'nun önermesi için daha sağlam temellere ihtiyacımız var.

Ücret seviyesindeki bir artış, makine fiyatlarını işgücü fiyatıyla aynı oranda yükseltirse, ne reel ne de parasal faiz oranı değişir. İşgücü maliyetinin toplam maliyetin yüzde 50'sini oluşturduğunu varsayalım; o zaman parasal ücretlerdeki yüzde 10'luk artış ilk önce nihai malların mutlak fiyatını yüzde 5 oranında arttırır. Eğer makine imalatı mallar endüstrisi. çıktıyla genel olarak aynı sermaye yapısına sahipse, makine fiyatları da yüzde 5 oranında yükselir. Bu da çıktı fiyatını yüzde 2,5 oranında arttırır, ancak makineler yine makineler tarafından imal edildiği için, makine ücretlerindeki yüzde 5'lik artışın makine fiyatlarına etkisini de göz önünde bulundurmalıyız. Böylece, faiz oranını etkilemeden, tüm fiyatlar yüzde 10 oranında yükselir. Ancak faiz oranı değişmeden kalırsa, ücretlerdeki artış farklı metot ve süreçlerin üretim maliyetini, toplam maliyetteki ücret payı oranında arttırır. Dolayısıyla daha yoğun-sermayeli metotlara yatırım yapmak, o metodu daha kârlı bir hale getirmez. Bu nedenle Ricardo Etkisi'ne göre, parasal ücretlerdeki bir artışın makine fiyatlarını daha düşük bir oranda artırması gerekir.

Ricardo Etkisi kesinlikle yanlış bir adlandırmadır çünkü Hayek, Ricardo'nun varsayımı, yani makine imalatı mallar endüstrisindeki sermayenin daha yoğun olduğu konusu, kabul edilmese bile ücretlerdeki bir artışın ser-

---

öğretisini Gresham Yasası diye belirtmemiştir. Jean Baptiste Say, ilkesini sadece James Mill öyle dedikten sonra Say Yasası diye ifade etmiştir. Robert Giffen hiçbir zaman Giffen Paradoksu ifadesini kullanmamıştır. Francis Edgeworth hiç Edgeworth Kutusu çizmemiştir. Ernest Engel asla bir Engel Eğrisi çizmemiştir. Walras hiç Walras İlkesi ifadesini kullanmamıştır. Irving Fisher, İdeal İndeks Sayısını bulmamıştır ve onun adıyla anılmaması gerektiğini bildirmiştir (boşuna). Arthur Bowley, Bowley İlkesi sözünü kullanmamıştır. Arthur Pigou, Pigou Etkisi'nden hiç söz etmemiştir, vb. Aslında, S. M. Stigler, "Stigler'ın Eponimi İlkesi"ni geliştirmiştir: "Hiçbir bilimsel buluş, onu gerçekten keşfedenin adını almaz", bu söylenir söylenmez doğruluğu kanıtlanan bir ilkedir (bkz *Transactions of the New York Academy of Sciences*, seri 11, 39, 1980). Yine de Stigler İlkesine benzer örnekler ekonomide de var, örneğin Pareto-optimumu ve Wicksell Etkisi.

mayenin emeği ikame etmesini ya da tam tersini teşvik edeceğini göstermeye çalışır. Bu sorun üzerine yazdığı 1939'da basılan ilk makalesinde, dolaylı ve doğrudan emeğin bir malın üretim sürecine farklı zamanlarda dahil edildiği bir örneğe yer vermiştir. Faiz oranı yüzde 6'dır ve sermayenin yıllık kâr oranına eşittir. Bu durumda, parasal ücretler sabitken, ürünün fiyatı yüzde 2 oranında yükselir, bu nedenle reel ücretler yüzde 2 oranında düşer (bkz tablo 12.2).

Tablo 12.2

	Yatırılan işgücü				
	2 Yıl	1 Yıl	6 Ay	3 Ay	1 Ay
Her devir için yıllık %6 oranındaki başlangıç kâr	12	6	3	1.5	0.5
Ürün fiyatındaki artış nedeniyle kâr marjlarına ekstra %2 ekleyin.	14	8	5	3.5	2.5
Bileşik faiz göz önüne alınmaksızın, yıllık nihai kâr oranı	7	8	10	14	30

Herhangi bir miktardaki personel değişiminden kazanılan öncelikli kâr miktarı basitçe, parasal ücret oranı ve işgücünün iskontosuz marjinal ürün değeri arasındaki farktır. Ürün fiyatındaki bir artış, personel değişim sürecinin uzunluğuna bakmaksızın, her bir değişimden elde edilen kârı oransal olarak arttırır. Ancak yıllık kâr oranı, uzun bir zaman diliminden ziyade kısa bir süre için yatırım olarak kullanılan işgücü ile daha fazla artar. Bu da, yıllık kâr oranı yine tüm yatırım süreçleri için aynı olana kadar, kısa-dönem yatırımlarının uzun-dönem yatırımlarının yerini almasına neden olur –makine yapılması pahasına malları tamamlamaya doğru bir yön değiştirme. Bundan dolayı, çıktının girdi fiyatlarına olan oranındaki bir artış, reel ücretlerdeki düşüş, dolaylı emeğin yerini doğrudan emeğin almasına neden olur ve ortalama üretim süresini kısaltır.

Firmaların normalde, sermayenin devir süreci silsilesiyle Hayek'in düşündüğü ölçüde karşılaşmadıkları uzun zamandır tartışılıyor. Bu nedenle Ricardo Etkisi, yeniden yatırım tahsisi konusunda pek de açıklayıcı değildir. Fakat bu eleştiri, konunun sadece firmalar arasında değil firmaların kendi bünyesinde de geçerli olduğunu ve firmaların kendi bünyesindeki personel değişim sürecinin, işletme sermayesi için birkaç aydan, malzeme ve bina için birkaç yıla kadar uzanan bir dizilim olduğunu göz ardı eder. Hayek'in Ricardo Etkisi'ni yeniden şekillendirdiği ifadesi, düzeneği parasal sermaye açısından daha ikna edici bir şekilde açıklar. Çıktı fiyatlarının girdi fiyatlarına oranındaki bir artış, işletme sermayesinden elde edilen

yıllık kâr oranını, sabit sermayeden elde edilen yıllık kâr oranından daha fazla yükseltir. Bu durum, firmayı likit sermaye fonlarını yüksek personel değişim oranına sahip süreçlere yatırmaya yöneltir. Reel ücretlerdeki düşüş genel bir hal aldığında, ekonomideki gayri safi yatırım harcamalarının ortalama değişim süreci genel olarak geriler; diğer bir deyişle, ortalama üretim süresi kısalır.

Ricardo Etkisi'nin düşen faiz oranına bağlı olmadığı fark ediliyor. Tam tersine faiz oranının, ayrıca işgücünün ve makinelerin nispi fiyatının, sabit olduğu kabul edilir. Peki, faiz oranı sabitken reel ücretteki bir değişikliğin faktör ikamesine neden olmayacağına dair önceki görüşümüz ne olacak? Bu yargı hâlâ geçerliliğini koruyor; ayrıca birden fazla eleştirmen bunun, Hayek'in tezini bertaraf ettiğini söylüyor. O zaman eleştiriyi yeniden ifade edelim: Eşmarjinallik ilkesi, marjinal fiziki ürünlerin herhangi iki faktöre olan oranının, onların aynı zaman dilimindeki marjinal faktör maliyeti oranına eşit olduğu noktanın sermaye ve emeğin ideal birleşimi olduğunu bildirir. Bu durumda marjinal faktör maliyetlerinin oranı, ücret oranıyla makinelerin yıllık kira bedeli arasındaki orandır. Hayek'in analiz ettiği durumda ne ücret oranı, ne her bir makinenin kira bedeli ne de faiz oranı değişir; marjinal faktör maliyeti oranı öncekiyle aynı kalır. Ürün fiyatındaki artışın, çıktı skalasını yükseltme eğilimi gösterdiği doğrudur ancak üretim fonksiyonu doğrusal olarak homojense, ki bu durumda emek ve makine arasındaki marjinal ikame oranı skaladan bağımsızdır, bu, faktör ikamesini tetiklemez.

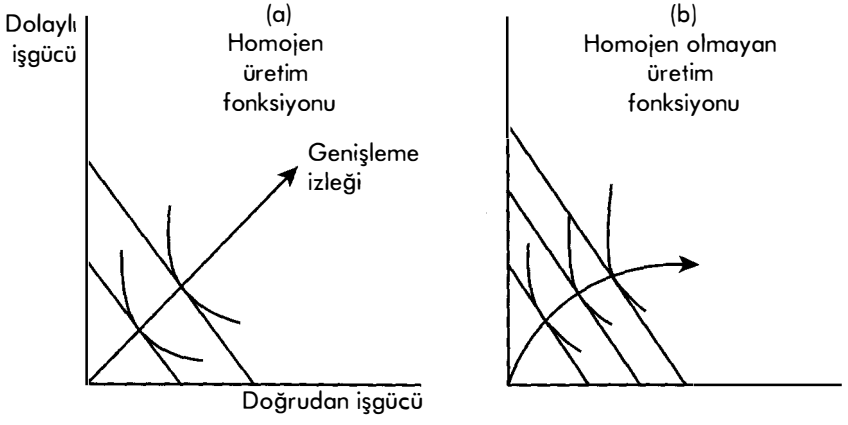

Şekil 12.6

Ricardo Etkisi'nin gücünü arttırmak için, ya çıktı skalası büyüdükçe MRS'nin doğrudan işgücü lehine değiştiği homojen olmayan bir üretim fonksiyonu varsaymamız –derecesi ne olursa olsun herhangi bir homojen

üretim fonksiyonu, düz bir büyüme izleği doğrusu oluşturur – ya da yukarıya doğru eğimli kredi arzı eğrisi olduğunu farz etmemiz gerekir. Hayek, bir firma için tamamen esnek bir kredi-arz eğrisi üzerindeki rekabet teorisine dair geleneksel varsayımın, bizi anlamsız sonuçlara götüreceğini iddia ederek bu noktayı kabul etti. Eğer bir firma, mutlak kredi limiti ya da sınırlı faiz oranında satın alabileceği miktar kadar limitlendirme beklentisi olmaksızın borç almakta özgürse, sermaye ve faizi geri ödemek için her zaman borç alabileceğini bilerek marjinal kazancı sıfıra indirmeye yetecek kadar borç alır. Ancak bu, daimi fon kontrolüyle aynıdır ve fonlar belirli bir şekilde kontrol edildiğinden, fonlara sahip olmakla da eşittir. Sınırlı bir faiz oranında belirlenmemiş borç alma kapasitesi böylece, çelişkili bir biçimde, sıfır faiz oranına eşit olur. Böylece bu tür "sermaye kısıtlaması" ya da bu sürecin girdileriyle diğer sürecin çıktıları arasındaki belirgin zaman aralığı firma teorisindeki vazgeçilmez, mantıksal bir unsurdur. Bu iki unsurun birisinin bile varlığı, Ricardo Etkisi'nin geçerliliğini doğrular.

29 Sermaye kısıtlamasının anlamı

Sermaye kısıtlaması dolayısıyla, Ricardo Etkisi lehine kesin bir yargıya varamadık. Ancak sermaye kısıtlaması anlaşılması güç bir terim: sermayenin bir firma için sadece sınırlı miktarlarda kullanılabilir olduğu anlamına gelmez, bundan ziyade, sermaye fonlarını borç almanın marjinal maliyetinin borçluluk oranındaki her bir artışla yükseleceği anlamını içerir. Ancak bu tanım bile birden fazla anlama gelebilir. Borçlanmanın firmaya marjinal maliyeti, yatırım olarak kullanılmış toplam sermayenin artan bir fonksiyonu olduğu anlamına mı gelir, yoksa daha önceden yatırılan toplam sermaye miktarını göz ardı ederek, her bir zaman birimi için yapılan sermaye yatırım oranlarının artan bir fonksiyonu olduğu anlamına mı? İlk durumda kredi, firmanın işlem skalası için sınırlı bir faktördür ancak bunun herhangi bir zaman dilimi içersindeki yatırım oranı için de öyle olması gerekmez. İkinci durumda kredi sınırlaması, firmanın büyüme oranını kısıtlar fakat uzun vadede işlem skalasını kısıtlamaz. Eğer ikinci anlam doğru kabul edilirse, Ricardo Etkisi yerle bir olur çünkü reel ücretlerdeki bir düşüş, yatırım oranı artmıyorsa, sermaye yoğunluğunu azaltmaz; böylelikle sermayenin firmaya olan maliyeti artar. Muhtemelen de, yatırım artışı tavan yapmaz. Ancak şunu unutmayalım ki Ricardo Etkisi, "sermaye sığlaşması"nın ekonomik büyüme içindeki "sermaye genişlemesi"ni belli bir düzeyde azaltacağını, ayrıca bunun ardından toplam yatırım talebinin düşeceğini gösterir. Yani bununla, Ricardo Etkisi'nin sadece net yatırım pozitif se geçerli olacağını ortaya koymuş oluruz. Dolayısıyla, yatırım oranı pozitif

olmadığı sürece işe yaramayacak olması sebebiyle, "sermaye sığlaşması", "sermaye genişlemesi" amacıyla oluşan sermaye talebini *asla* dengelemez. Ricardo Etkisi sermaye genişlemesini dengeler dengelemez, borçlanmanın artan marjinal maliyeti sabit kalır ve reel ücretlerdeki düşüşün sermaye yoğunluğu üzerindeki etkisi yok olur.

Ricardo Etkisi'ni kurtarmak için, firmanın pozitif eğimli kredi arz eğrisini, firmanın toplam sermaye stoğu ve marjinal borçlanma maliyeti arasındaki ilişki olarak sermaye kısıtlaması kavramı altında yorumlamalıyız: "Sermaye kısıtlaması" kavramının iki anlamından ilki. Böyle bir yorum için herhangi bir kanıt var mı? Evet, eğer firma kendi fonlarının bir kısmıyla işletilirse. Kalecki'nin çok tartışılan "artan risk ilkesi"ne göre, artan borçluluğun firma açısından sübjektif riski, özsermayeye dayanarak borç alınmış sermaye miktarındaki her artışla yükselir. Krediler, firma sahiplerinin brüt gelir taleplerine göre daha fazla önem taşıdığından, ek kredinin riskliliği, borç alınan dolar miktarının artan bir fonksiyonudur. Dahası, borç verenler kendi güvenlikleri için, öncelikle firmanın kârlı bir işletme olması açısından değerine güvenirler; bu nedenle borç verenler için büyük miktardaki kredi, küçük miktardaki krediye kıyasla daha caziptir. Böylece birçok firmanın kendi sermayesinin bir kısmını elinde tuttuğunu göz önüne alırsak, borçlanmanın firmaya olan marjinal maliyeti, firmaya yatırılan toplam sermaye miktarıyla artar. Bu da Ricardo Etkisi'nin doğruluğunu kanıtlar.

Fakat iş çevrimleri sırasında firmanın kendi sermayesinin belirli bir miktarını ele almamız gerçekçi mi? Peki ya, şirket yatırımının yüzde 50-70 kadarının, kullanılmamış amortisman tahakkukları ve dağıtılmamış kârlar formundaki içsel kaynaklara dayandığı gerçeği ne olacak? Dağıtılmamış kârın yeniden sermayeye katılmasıyla oluşan yükselme sırasında, firmanın kendi sermayesine ekleme yapılır; dolayısıyla firmanın sermaye stoğunun bir fonksiyonu olarak kredi arz eğrisi daima sağa kayar. Bu nedenle reel ücretlerdeki bir düşüşün sermaye yoğunluğunu azaltması gerekmez çünkü marjinal kredi maliyeti eğrisindeki kaymalar, kredi kısıtını dengelemek için oldukça uygun olabilir.

Böylece borçlanmanın bireysel firmalara olan marjinal maliyeti, sermaye stoğunun dolayısıyla da yatırım oranının basit bir fonksiyonu değildir. Firmanın kendi sermayesine, kullanılmamış kâr ve daha önceki bir döneme ait hisse senetleri yoluyla yapılan eklemeler üzerine yapılması planlanmış mevcut yatırımın bir fonksiyonu olduğu görülür. Ne olursa olsun, bu fonksiyondaki kaymalar, genellikle Ricardo Etkisi'ni iş çevrimlerinin büyüme aşamasında etkisiz hale getirir; tabi eğer kısıtlı para politikası gibi ekstra faktörleri işin içine katmazsak.

30 Sonuç

Hayek, Ricardo Etkisi'ni 30 yıllık bir süreç boyunca, özellikle 1930'ların sonu ile 1940'ların başı arasında, birçok yerde yeniden dile getirdi; tekrar tekrar tutarsız olmakla suçlandı ve bu suçlamalara yanlış anlaşıldığı dair iddiasıyle karşılık verdi. Geriye dönüp baktığımızda, Hayek ve çağdaşları arasındaki iletişim eksikliği, öncelikle onun, borç verilebilir fonlar piyasasındaki eksik rekabete inanmasından, ama daha da önemlisi, iş çevrimlerinin zirvesindeki denge durumundan dalgalanmanın dibindeki bir diğerine geçiş yapan bir ekonominin "travers"ine odaklanma girişiminden kaynaklanıyordu. Kısacası, Hayek bunu fark etmeksizin, Keynesyen Devrim sonucunda makroekonominin simgesi haline gelmiş olan, zaman içinde bir andaki harcama akışlarının karşılaştırmalı statik denge analizi modelinden oldukça uzaktı. Buna rağmen Ricardo Etkisi, "akordeon etkisi" –yani dalgalanmanın doruğunun, öncelikle ortalama üretim dönemindeki bir artış ve sonrasında ani bir düşüşle, dalgalanmanın tabanının ise tam tersi şekilde belirlendiği fikri – ile bağdaşlaştırıldı. Fakat ne Böhm-Bawerk, ne Hayek ne de Avusturya iş çevrimleri teorisini savunan herhangi birisi, kişinin iş çevrimlerine bağlı olarak ortalama üretim döneminin uzayıp kısaldığını nasıl *bilebileceğini* göstermeyi başarabildi. Eğer ortalama üretim dönemi kabaca bile olsa hesaplanamazsa, Avusturya iş çevrimleri teorisi muhtemel bir hikaye olmaktan öteye geçemez. Ancak Böhm-Bawerk'in ortalama üretim dönemi gibi, kesinliği olmayan ve hayli zayıf bir kavram nasıl hesaplanabilir ki? Hayek 1930'lu yıllar boyunca bu sorun üzerine düşünüp durdu ama sonunda Saf Sermaye Teorisi 1941 (*The Pure Theory of Capital*) eserini ürettiğinde, o bile ortalama üretim ya da yatırım dönemi kavramlarını reddetti ve onun yerine çok boyutlu heterojen sermaye yapısı düşüncesini benimsedi. Başka bir deyişle, yıllar öncesinden Fisher ve Wicksell tarafından yere serilmiş olsa da, Böhm-Bawerk'in sermaye ve faiz teorisinin resmi olarak 1941'de can verdiğini söylemek pek de abartılı olmaz. Geriye sadece, daimi fiyat olarak faiz oranı genel teması ve üretimde vakit-harcatan unsur olarak sermaye kavramı kaldı. Ancak onun sermayeyi hesaplama yöntemi olarak ortalama üretim süresi, daha oracıkta, iki Cambridge'e ait yeniden değişim tartışmalarının yaşandığı 1960'lardan çok önce, geçerliliğini yitirmişti.

31 Parasal ve reel ücretler

Tartışmanın en başında bazı okurlar, reel ücretlerin yukarı salınımda azalması, aşağı salınımda ise artmasının gerçekten de doğru olup olmadığını merak etmiş olabilir. Genel Teori (*General Theory*)'de Keynes parasal

ve reel ücretlerin genelde birbirinin tam tersi yönünde hareket ettiği düşüncesini ortaya attı. Bu düşünce, Hayek'in temel varsayımıyla çok benzer gibi duruyor ama Keynes sonunda, genellemesini geri çekmeye, ayrıca parasal ve reel ücretlerin her zaman birlikte azalmasalar da genelde birlikte arttıklarına dair bir istatistiksel bulguyu kabul etmeye zorlandı. Burada terminolojiden kaynaklanan çok net bir karışıklık var. Neoklasik teoride "reel ücretler", parasal ücretlerin, yaşam için gerekli malların maliyeti üzerindeki satın alma gücü anlamına değil, emeğin ürettiği cari çıktılar cinsinden ifade edilen parasal ücretler anlamına gelir. Hayek'in tartışmasında, "reel ücretlerin" ürün-ücreti oranını işaret ettiği ve aslında, işçilerin parasal ücretlerle satın aldıkları şeyler açısından tanımlanan reel ücret, yukarı salınımın tepe noktasında genelde düşmezken, ürün-ücreti oranının –yani toptan satış fiyatı indeksiyle indirgenen parasal ücretlerin – yukarı salınım halinde tipik olarak gerilediği çok açıktır.

Parasal ücretlerin ürün-ücretleriyle yoğun olarak farklılaştığına dair a priori tartışmada hiçbir yanlışlık yoktur. Ücret oranları reel talep ve reel arz fonksiyonları tarafından belirlenir. Tam rekabette istihdam düşüşü, emeğin marjinal fiziksel ürününü yükselterek, reel ücretleri artırır. Fiyatlar, marjinal maliyetin marjinal gelire eşit olduğu koşulla belirlenir. Marjinal maliyetler şu an düşerse, fiyatlar ve parasal ücretler de düşer. Veya doğru bir şekilde ortaya koyacak olursak, piyasadaki durgunlukta gelirler düşerken, parasal ücretler de düşer ve emeğin marjinal fiziksel ürününe, o her ne ise, uyum sağlarlar. Reel ücret seviyesi, parasal ücret seviyesinden tamamen bağımsızdır çünkü fiyatlar, herhangi bir gecikme olmadan her zaman marjinal maliyetlerle dengeye ulaşır. Piyasadaki canlılık halinde, daha yüksek istihdam seviyelerindeki emeğin düşük marjinal fiziksel ürününe karşılık olarak reel ücretler düşüş gösterirken, parasal ücretler, marjinal maliyetler ve satış fiyatları artar. Böylece, neoklasik temellere göre, ürün-ücreti olarak tanımlanan reel ücretler, iş çevrimlerinin yukarı salınımında azalır, aşağı salınımında ise artar. Şu çok açık ki, bu reel ücretler, yukarı salınımda azalan ve aşağı salınımda artan "reel ücretlerden" bahsederken aklımızda olan şeyle aynı değildir.

OKUYUCU İÇİN POLİTİK EKONOMİ ÜZERİNE DERSLER İÇİN İLERİ OKUMA KLAVUZU, CİLT I

Eğer Wicksteed'in Sağduyu (*Common Sense*)'su sübjektif değer teorisi için klasik bir açıklama sunarsa, Wicksell'in Dersler 1901 (*Lectures*) adlı kitabının ilk cildi neoklasik üretim ve bölüşüm teorisi için ustaca bir açık-

lamayı içerir.[8] Teknik bir bakış açısından, iktisadi düşünce tarihi içinde okunması en zor kitaplardan birisidir. Aslında, sadece Walras'ın *Unsurlar*'ı (Elements) daha zordur. Fakat Schumpeter'ın bir defasında dediği gibi, "bu cildin tamamını okumamış bir ekonomi öğrencisi eğitimini henüz tamamlamamış demektir". Wicksell, Böhm-Bawerk'in sermaye teorisi üzerine derinlemesine çalışmış ve onu belirgin bir biçimde, beklemenin marjinal verimliliği olan faizin, emeğin ve toprağın marjinal verimliliği olarak ücret ve rantla uyumlu olmasını sağlayan marjinal verimlilik teorisine dönüştürmüştür. Wicksell, çok sektörlü uygulama için Böhm-Bawerk'in tek-sektör modelini bir kenara bırakarak, Avusturya Okulu ve Walras Okulu arasında bir köprü kurma yolunda çok başarılı oldu. Böhm-Bawerk'in tanımladığı ortalama üretim süresi, neredeyse anlamsızlaşmıştır; kavramın farklı anlamları ciddi bir şekilde ele alınacaksa, bakılması gereken Wicksell'in yorumudur. Wicksell, çok doğru bir şekilde, "iktisatçıların iktisatçısı" diye adlandırılıyor: çok az yazar, ondan önceki kuşakların ve çağdaşlarının fikirlerine nüfuz ederek onun gibi yorumlar yapabilmiştir.

32 Fayda ve değer

Giriş, kuramsal iktisat için bir savunma oluşturuyor. Özellikle Alman Tarih Okulu'na yapılan sert eleştirel yorumlara (sayfa xxii-xxiii, 11), nüfus teorisine yapılan vurguya (sayfa 6) ve bireysel faydayı maksimize etmeye adanmış modern iktisadın "baştan sona devrim niteliğinde bir programı" kapsadığının bildirildiği (sayfa 4) kısımlara önem verin.

I. kısım, 1. bölüm, Smith'in su-elmas paradoksunu analiz ederek, değer teorisi sorununu ele alır (sayfa 18, 29-30). Üretimin parasal maliyeti teorisinin döngüsel akıl yürütmeyi içerdiği gösterilmiştir (sayfa 21-2).

Ricardo'nun değer teorisi kısaca ama destekler biçimde irdelenmiştir (sayfa 22-3; ayrıca bkz Değer (*Value*), sayfa 35-41). Ricardo'da, üretimin maliyeti marjinal maliyete göre değişir ama marjın yeri talebe, dolayısıyla da tüm fiyat yapılandırmasına bağlı olarak belirlenir. Ricardo bunu göz ardı etmeyi başardı çünkü onu, nüfusun büyüklüğü tarafından belirleniyormuş gibi değerlendirdi (sayfa 24-6). Ortak arz meselesi, klasik değer teorisi için bağımsız sorunlar oluşturur (sayfa 26).

I. kısım, 2. bölüm, marjinal faydayı, fayda ve kıtlığın sentezi olarak tanıtır. Wicksell, paranın marjinal faydasının değişkenliğine vurgu yapar. Bir döviz kuru istikrarı, faydanın kişilerarası değil sadece kendi içinde kıyaslanmasını içerir (sayfa 31-3, 43).

---

8 Arada Wicksell'in, Ekonomi Dersleri'nin ilk cildinden sekiz yıl önce, yani 1893'te basılmış olan ve bundan böyle Değer (*Value*) olarak anılacak olan Değer, Sermaye ve Rant 1954 (*Value, Capital and Rent*) kitabına da değinmemiz gerekecek. Bu iki kitap bazı soruların analizinde ilginç bir tezat oluşturuyor.

I. kısım, 3. bölüm'de faydanın ölçülebilirliği sorusu ele alınmıştır. Wicksell faydanın kardinal bir büyüklük olduğu sonucuna varır çünkü "genel olarak söyleyebiliriz ki" bir fayda ölçeğinde peş peşe gelen aralıkların farkları karşılaştırılabilir (sayfa 37-9; ayrıca (Ekler sayfa 221-2'ye bakınız). Belirli bir tarımsal ürün stoğunun doğrudan ve dolaylı olarak kullanımı arasındaki tercih durumu, sabit bir üretim dönüşümü oranı göz önünde tutularak, şematik olarak incelenmiştir (sayfa 39-41). Öncelikle, fayda fonksiyonlarının birbirlerine muhtemel bağımlılığı vurgulanmıştır (sayfa 41, 42, 45). Tüketimde zayıf bir ikame edilebilirlik, pozitif eğimli arz eğrisi yanılgısını oluşturabilir (sayfa 44-5). Emek arzı eğrisi negatif eğime sahip olabilir (sayfa 45-6). İşçinin kazandığı gelirin marjinal faydası, denge durumunda çalışmasının marjinal olumsuz faydasına eşit olur; ücretlerdeki bir artış gelirin marjinal faydasını düşürür dolayısıyla daha fazla çalışma sonucunu doğurur; diğer taraftan işçinin reel geliri, daha az çalışma ve daha çok boş zaman ile sonuçlanarak artar ki bu da gelirin fayda eğrisini yukarı doğru kaydırma eğilimi gösterir. Bu, pozitif ikame ve negatif gelir etkisi arasındaki ayrımdan başka bir şey değildir (9. bölüm, 9. kısma bakınız). Fazla mesai ücretindeki bir artış, Wicksell'in doğru olarak gözlemlediği üzere, genellikle çalışma arzını yükseltir: Bu ortalama hizmet bedeli oranından ziyade, marjinal oranı arttıracağından, ikame etkisi muhtemelen gelir etkisini aşar (sayfa 46). Daha sonra, kur istikrarı için oranlar kuralı, hem toplanabilir hem de genelleştirilmiş fayda fonksiyonları için matematiksel olarak düzenlenmiştir (sayfa 47-9).

Jevons'ın "izole edilmiş alım satım" uygulaması, kesin bir çözüm getirmez çünkü tek bir denkleme karşılık bulunması gereken iki bilinmeyenimiz bulunmaktadır (sayfa 49-51). Değişim ticareti şematik olarak değerlendirilmiştir: *B* için arz ve talep eğrileri çizilirken *A* için de tam tersi talep ve arz eğrileri çizilmiş ve *B*'nin fiyatı *A*'ya göre yatay olacak şekilde seçilmiştir (sayfa 55-8). *B*'nin arz eğrisinin Wicksell'in diyagramında aşağıya doğru kaymasının nedeni, *B*'nin artan fiyatının MU_A'yı, MU_B'den daha hızlı azaltmasıdır; bu, *B*'nin her arzının *A* için bir talep anlamına geldiği varsayımının sonucudur (sayfa 57; aynı diyagramın çok az farklı bir yorumu için, bkz Değer, sayfa 83-92). Bu bizi, kararsız denge olasılığı ve çoklu dengeye götürür (sayfa 59-60). Sayfa 60-2'deki "kuşkusuz yapay olan örnek" es geçilebilir.

Üç ya da daha fazla malın değiş-tokuşu, arbitrajı kolaylaştırmak için değişim aracı kullanmayı gerektirir (sayfa 63-5). Bu noktayı, Walras'cı genel denge çözümüne dair basit ama zarif bir ifade takip eder (sayfa 65-71; aynı fakat daha detaylı bir açıklama için, bkz *D*eğer, sayfa 79-82. Para, soyut bir hesap birimi olarak kabul edilir, dolayısıyla, mutlak fiyatlar Walras'cı çözümü belirsiz kılar (sayfa 67). "Bu çok normal", diyor

Wicksell, "paranın fonksiyonlarını tamamen resmi olarak kabul ettiğimiz sürece". Ayrıca, parayı elde tutma talebinin hiç de ilgisizlik meselesi olmadığını ekliyor (sayfa 68). Bu, Walras'cı sistemin bazı versiyonlarındaki fiyat belirsizliği ile ilgili olarak Patinkin'in söylemeye çalıştığı her şeyi açıklıyor (5. bölüm, 2. kısma; ayrıca Ekler'in Cassal'ın bu konuda eleştirildiği 223-5 sayfalarına bakınız).

I. kısım, 4. bölüm, kısaca süreksizliğe bağlı olarak, marjinal fayda teorisine yöneltilen itirazlar ve tüketici davranışlarındaki alışkanlıklara değinmiştir.

33 Refah ekonomisi

I. kısım, 5. bölüm şu soruyu inceler: Tam rekabet, "serbest döviz kurundan elde edilen kazancı" maksimuma çıkarır mı? Jevons gibi Walras da, iki birey-iki mal ilkesinden hareketle bir genelleme yaparak hataya düşmüştür (sayfa 74). Bu genellemeye ilk itiraz, rekabetin çoklu dengeyi engellemediği yönündeydi. Eğer bunların her biri refah için en uygun durumsa, asıl önerme anlamını yitirmiş demektir (sayfa 75). Dahası, devlet müdahalesi bazı bireylerin refah seviyesini belirgin biçimde yükseltebilir; faydanın bireyler arası kıyaslaması, özü gereği belirsiz olduğundan, mesela bir koruma ücretinin getireceği kayıp, belirli kazançları bir miktar aşar (sayfa 76-7). Her bireyin aynı ihtiyaç tatmini kapasitesine sahip olduğunu varsayarsak, gelirin azalan marjinal faydası ilkesi, bizi doğrudan, gelir dağılımı eşitliğinin refah seviyesini artıracağı sonucuna götürür (sayfa 77). Bu da toplam gelirin, gelir dağılımından bağımsız olduğunu gösterir. Wicksell ise bu durumdan habersiz değildir (sayfa 78-9, 82). Değişimdeki eşmarjinallik ilkesi, sadece ve sadece fayda fonksiyonları tüm taraflar için aynı olursa ve son denge eldeki malların ilk miktarından bağımsız olursa, refah için en uygun durumu sunar (sayfa 79-81; aynı tartışma *Değer*'de aritmetik örneklerle ortaya koyulmuştur, sayfa 64-76). İntibak ilkesinin böylesine dahice çürütülmesi, Pareto'nun refah optimumu tanımı üzerine yapılan sert bir yorumla sonuçlanır.

34 Eksik rekabet

Wicksell'in, **I. kısım, 6. bölüm**'deki eksik rekabet değerlendirmesi, Marshall'ın izinden gider. Ortak arz üzerine yapılan bazı tutarsız yorumlar, perakende fiyatlandırmaya dair kısa bir tartışma yaratmıştır (sayfa 86-8). Konum avantajı sebebiyle, ürün mekansal olarak ayrılabilir; sonuç, tam rekabet piyasasında olabileceğinden daha yüksek fiyat ve daha fazla perakendeci olur. Tekel'de toplam maliyet sabit olduğunda ve böylece marjinal maliyet sıfır olup yatay eksende uzandığında, , talep esnekliğinin faydaya eşitlendiği noktada ücretlendirme yaparak kârı maksimize eder (sayfa 90-1). Wicksell, Marshall'dan ziyade Cournot'nun

yolundan giderek, esneklik kavramını kullanmak konusunda isteksizlik göstermiştir. Toplam maliyetler değişken olduğunda, net gelir fonksiyonunun ilk türevi yok olurken, anlık kârlar maksimize edilir (sayfa 92-3). Wicksell, doğrusal arz talebi konusunu, sabit marjinal maliyetleri göz önünde bulundurarak değerlendirir. Bu da, MC = 2 olduğunda, fiyatı 1 / 2 MC kadar artırarak, kârın maksimuma çıkarılacağı sonucunu doğurur. Bu sonuç, Joan Robinson tarafından Eksik Rekabet Ekonomisi (*Economics of Imperfect Competition*) adlı eserinde doğrusal olmayan talep eğrileri için de genellendi. Robinson, tekel fiyatı $=\frac{1}{2}(0A + MC)$ olduğunu göstermiştir. Onun 0A'sı, Wicksell'in şekil 5'indeki $p = 24$'e tekabül eder. Eğer Wicksell'in şekli yeniden çizilir, böylece g ve p sıfıra düşerse, formül şöyle olur:

$$MP = \frac{1}{2}(24 + 2) = 13$$

Edgeworth'ün fiyat farklılaştırması alanındaki teoremlerinden birisi, oldukça özel bir grafik çözümü açısından tartışılmıştır (sayfa 93-5). Tekel ve rekabet arasındaki herhangi bir net fark açıkça reddedilmiştir (sayfa 96) –Chamberline'in gölgeleri! Cournot'nun düopol analiziyle ilgili kısa bir yorumla bölüm kapanmıştır. Garip olan şu ki, Wicksell, Cournot'nun simetri varsayımını Bertrand ve Edgeworth'ünkilerden daha "mantıklı" bulmuştur.

35 Üretim ve dağıtım

I. kısım, 7. bölüm, üretim aracı arzı ve teknik girdi katsayısının belirlendiğini kabul eden ve böylece, faktör piyasasındaki dengenin, basitçe mal piyasasındaki dengenin yan ürünü olduğuna dair Walras'cı varsayımı eleştirmiştir (sayfa 97-6; ayrıca Wieser "ın itham teorisi üzerine yapılan yorumlar için (Değer, sayfa 24-6)'ya bakınız. Elbette "Say Yasası" hatta "Mahreçlar Yasası" kavramlarını kullanmadan, Say'in Yasası'ndan (sayfa 97-8) kısaca bahsedildiği kısımları gözden kaçırmayın. Faizle ilgili sorun, zaman unsurunun üretimde bir rol edinmesine izin vermesidir (sayfa 99).

Kitabın temel kısmını geride bıraktık ve şimdi Wicksell'in asıl katkılarına değinmeye başlıyoruz. **II. kısım**'ın giriş bölümü, durağan bir ekonomide üretim ve dağıtımın rolüne dair genel bir tartışmaya ayrılmış; analiz yapmayı etkileyecek çeşitli sınırlandırmalar ortaya koyulmuş (sayfa 103-5) ve üç faktör modeli ele alınmıştır (sayfa 107). Marshall'ın üretimdeki dördüncü faktörü, yani, sermayenin faiz elde etmesi gibi kâr elde eden organizasyon ya da ticari kuruluş, nicel yoksunluğu nedeniyle yok sayılmıştır (sayfa 107).

"Kapitalist Olmayan Üretim" üzerine yazılmış **II. kısım, 1. bölüm**, okuyucudan öyle ilkel bir ekonomi düşünmelerini ister ki, sermayenin marji-

nal verimliliği göz ardı edilecek kadar küçük olsun. Buna ek olarak, eğer üretim seviyesini bir yıl olarak kabul edersek, saf ücret fonları ilkesine ulaşırız. Peki bu koşullar altında, ürün nasıl bölünecek (sayfa 108-10)? Azalan verimler ilkesi, artan getiri bakımından tanımlanacağına, oransal getiri açısından yanlış bir şekilde tanımlanmıştır, yani marjinal verimlilikten ziyade azalan ortalama meselesi olarak belirtilmiştir (sayfa 110-11). Marshall, bir getiri yasasını tarıma başka birini sanayiye uyguladığı için eleştirilmiştir. "Azalan verimler ilkesi" diğerlerini sabit tutarak, kül halinde, bir faktördeki artışlara uygulanırken, artan verimler yasası, bir ölçeğe göre getiri meselesidir (sayfa111).

Emeğin marjinal verimliliği, tüm işgücünün istihdam edilmesi şartına bağlı olarak ücret oranını belirler (sayfa 112-13). Emeğin marjinal ve ortalama ürünü arasındaki fark tarafından belirlenen rant, ihtiyaç fazlasıdır (sayfa 113). Clark ve Wicksteed gibi Wicksell de, azalan getirileri oransal bakımdan tanımlama hatasını bir şekilde hafifleten, bir ortalama ürün eğrisi çizmez.

Teori, basit fakat özel bir üretim fonksiyonu bağlamında yeniden şekillendirilmiştir: k'nin 400 olduğu eşitlikte $X = k\sqrt{N}$'dir ve ikinci faktörden yani "toprak"tan sabit miktarda vardır, (sayfa 114-16). $MP_N = \delta X / \delta N = k / 2\sqrt{N} - \frac{1}{2}$; 16 işçi ve 10s. oranında ürün satışı ile, $w = (200 / 4) \cdot 10s. = 500s.$ olur. Wicksell, on yedinci bir işçi ekleyip marjinal ürünü yaklaşık olarak değerlendirir. X malının homojen-olmayan herhangi bir üretim fonksiyonu için, B = toprak ve $a < 1$ olan $\bar{w}N / X = (Nk / 2\sqrt{N})(1 / k\sqrt{N}) = \frac{1}{2}$ eşitliği oluşturulur, emeğin payı sadece α'nın değerine bağlıdır (sayfa 116). Analiz edilen belirli bir üretim fonksiyonunda, $\bar{w} = k / 2\sqrt{N}$ olduğundan $\alpha = \frac{1}{2}$, $\bar{w}N = Nk / 2\sqrt{N}$ ve $\bar{w}N / X = (Nk / 2\sqrt{N})(1 / k\sqrt{N}) = \frac{1}{2}$; emeğin payı α'ya eşitlenir ve arta kalanı sabit faktör alır.

Bu noktayı, genel marjinal verimlilik teorisinin özel bir durumu olarak, Ricardo'nun rant teorisinin net bir ifadesi takip eder (sayfa 116-18). Carey'nin Ricardo teorisine olan itirazı hemen çürütülür (sayfa 119). Rodbertus'un rant teorisi eleştirilmiştir (sayfa 119-20). Rodbertus'un argümanı basitçe şöyleydi; tüm fiyatlar emek değerleriyle örtüştüğünde ve adam başına düşen ihtiyaç fazlası oranı her yerde aynı olduğunda, tarım gibi bir emek-yoğun endüstride kâr oranı mutlaka daha yüksek olur. Toprak ağası bu ihtiyaç fazlasını herkesten önce kapar, dolayısıyla kâr oranını tarım ve endüstri arasında eşitler. Bu argümanla ilgili sorun, ürünlerin emek değerinde satılmamasıdır. Wicksell bu noktayı göz ardı eder ancak, adam başına düşen eşit artık değer oranına dair rastlantısal varsayımı sorgulayarak bu sorunun kalbine iner. Rodbertus'un rantı ve Marx'ın "mutlak rant"ı arasındaki sıkı bağ apaçık ortadadır (7. bölüm, 45. kısma

bakınız). Wicksell, azalan verimler ilkesi, marjinal değil de ortalama ürün bağlamında tanımlandığı zaman, yasayla ilgili açık bir çelişkiye düşebileceğimizi fark etmiştir (sayfa 122). Onun, anlaşılması oldukça zor bir şekilde formüle edilmiş, artan marjinal verimlilik görüşünü reddetmesi açık bir biçimde yanlıştır (sayfa 123; ayrıca sayfa 243'e bakınız).

Ricardo'nun rant teorisi herhangi bir değişken faktöre genellenmiştir (sayfa 124-5). Wicksell, söz konusu marjın, Ricardo'nun, sermaye ve emeğin düşük kalitedeki toprağa uygulanarak elde edilen büyük marjı olmadığını belirtmeye dikkat etmiştir çünkü bu noktada marjinal analiz için gerekli koşullardan birisi –işbirliği içindeki faktörlerden birinin sabit olması koşulu– ihlal edilmiştir: sermaye ve emek miktarı artırılırken, toprağın kalitesi değiştirilmiştir.

Her bir faktör kendi marjinal ürünüyle ödüllendirildiğinde, toplam ürün tükenir mi (sayfa 125-6)? Ünlü bir metinde Wicksell, tam rekabetin, firmaları çıktı için iş yapmaya yönelttiğini ve bu noktada kârın sıfır olduğunu, ayrıca ölçeğe göre sabit getirinin geçerli olduğunu savunur (sayfa 128-31). Wicksell, mal-tüketimi teoreminin evrensel geçerliliğine göre, oluşturulması gereken bazı vasıflara önem verir (sayfa 131-33); ancak belirsizlik sorununu göz ardı eder.

Wicksell şimdi de yeniliklerin faktör fiyatları üzerindeki etkisi konusuna döner. Emekten tasarruf ettiren ve topraktan tasarruf ettiren yenilikler arasındaki farkı ortaya koymayı başaramamasından dolayı, tartışma kesinlikten yoksundur (sayfa 135-6). Ricardo'nun teknolojik işsizlik analizi basit ve iyi bir biçimde çürütülmüştür: Ricardo, azalan ücretler nedeniyle emeğin geri emilimini hesap edememiştir (sayfa137). Wicksell, emekten tasarruf ettiren yeniliklerin, emeğin gelirdeki mutlak ve nispi payını artırmasına gerek yokken, toplam ürünü artırması gerektiğini göstermiştir (sayfa 137-40). Eğer emeğin marjinal ürünü, ikame ücretinin altında olursa, ikame altındaki ücretler ödenerek ve fark da yardım ödenekleriyle telafi edilerek, refah arttırılır (sayfa 141, 143). Bu, $\bar{w} = MP_N$ olduğunda, üretimin maksimuma çıktığı gerçeğinden elde edilen bir sonuçtur; o halde bu da emeğin tam istihdamına vurgu yapar. Wicksell, faktörden tasarruf ettiren yeniliklerin ücretlere etkisini değerlendirmek için, "basit ve anlaşılır bir ölçütün" olmadığını savunarak konuyu sonlandırmıştır (sayfa 143). Hiçbir yerde sermayeden tasarruf ettirecek yeniliklerden bahsetmediğini de göz ardı etmeyelim.

36 Sermaye

II. kısım'ın ikinci bölümünde sermaye konusuna geliyoruz. Wicksell, "sermaye" teriminin tanımı üzerine yaptığı bazı yorumlarla başlıyor (sayfa 144-5). Ana zorluklardan birisi, bireysel mallardan farklı olarak, sermayenin kendisinin bir değer miktarı olmasıdır. Faiz ise, çıktı değe-

rindeki büyüme oranının yüzdesinden başka bir şey değildir. Sermaye varlığının bugünkü değeri, bu büyüme oranının yüzdesi tarafından fiyatı iskonto edilmiş malların kullanımından elde edilen, gelecekteki gelir akışıdır. Fisher'ın da dediği gibi, bu bağlamda sermaye, emek ve toprak ile aynı koşullarda değildir: Bir malın değerinde, birim her bir zamandaki büyüme oranı olarak gelir akışı, faizle benzerlerinin, sermaye sadece bir birikimdir. Wicksell kendini böyle ifade etmiyor ancak demek istediği şey buymuş gibi görünüyor (sayfa 145). İşlenmemiş toprak ve niteliksiz işgücü orjinal faktörlerken, sermaye mallarının insan yapımı olduğuna dikkat çekerek devam eder (sayfa 145).

Wicksell, marjinal üretkenlik teorisinin toprak ve emeğe yapıldığı gibi neden sermayeye kolay bir şekilde uygulanamadığını göstermek adına, kısa bir süre için konudan uzaklaşır (sayfa 147-9). Bireysel girişimcinin bakış açısından, sermayenin fiyatı ya da değeri belirlenmiş olduğu gibi alınır ve böylece marjinal üretkenlik teorisi tamamen uygulanabilir olur. Ancak bir bütün olarak ekonomi için, sermayedeki her bir artış mutlaka ücret ve faiz oranlarını değiştirir; dolayısıyla genel olarak sermayenin mallar üzerindeki satın alma gücünü de değiştirir: Buna Wicksell Etkisi denir. Bu, yukarıda belirtilen noktayı yeniden ifade eder: Sermaye, toprak ve emek ile aynı şekilde değerlendirilemez çünkü sermaye, kendi teknik birimleri bakımından hesaplanamaz; özel sermaye malları faiz değil, rant getirir. Tüm sermayeyi, bir zaman aralığı için üretim sürecine yerleştirilen "orjinal" faktörlerin bileşen miktarları haline getirerek, "bu sorundan kurtulabiliriz" (sayfa 149-51).

Ön modele dair varsayımlar, t yılında üretilmiş sermaye ile yatırım yapıldığı, bu sermayenin tamamen tüketildiği ve $t + 1$ yılda yerine koyulmuş olduğudur. Sabit koşullar geçerlidir (sayfa 151-3). Faiz, emek ve toprağın doğrudan ve dolaylı marjinal verimliliği arasındaki farktır (sayfa 154). Böhm-Bawerk'in bugünkü mallar pirimi için öne sürdüğü ilk iki nedenin, girişimciler açısından yatırım kararlarıyla, Böhm-Bawerk'in de kabul ettiği gibi, açık bir biçimde ilgisi yoktur ancak kişisel birikim kararlarıyla ya da Wicksell'in dediği gibi "sermaye birikimiyle" ilgilidir (sayfa 154). Fakat "durağan ekonomik koşulları sadeleştirme temel varsayımına" göre bu iki gerekçe atılır (sayfa 155). Geriye sadece üçüncü gerekçe kalır, yani bugünkü malların gelecekte elde edilecek mallara olan teknik üstünlüğü. Burada Böhm- Bawerk biraz ileri gitmiş. Yapılması gereken şey, "beklemenin", faizi sıfırın üstüne çıkarmaya yetecek ölçüde kıt olduğunu varsaymaktır (sayfa 155). Denge halinde faiz oranının, dolaylı işçiliğin marjinal ürün oranını ($I_1 - I$), onun marjinal maliyetine (I) eşitleyeceği gösterilir (sayfa 156). Bu eşmarjinallik ilkesinin özel bir durumudur. "Belirli teknik koşullarda" sermaye artışı, sermayenin marjinal ürününün düşmesine neden olur (sayfa 157).

Şimdi analiz, iki ya da daha fazla yıllık yatırımları ele alacak şekilde genişler. Reel anlamda sermaye, aktarma mallarını içerir (sayfa 158). Sermayenin durağan bir ekonomideki yapısını göstermek için basit bir şema kullanılmıştır (sayfa 159-60). Ödeme, riski daha yüksek fakat likiditesi daha az olan uzun vadeli senet için yapıldığında, uzun vadeli faiz oranı, kısa dönem oranına eşittir (sayfa 161). Faiz oranındaki bir düşüş, iki yıllık sermaye yatırımlarında daha fazla girdi kullanmayı, bir yıllık yatırımlarda ise daha az girdi kullanmayı kârlı hale getirir. Ricardo tarafından da fark edilen, "ortalama yatırım süresinin" faiz oranına bağlı olması Avusturya sermaye teorisinin düğüm noktasıdır. (sayfa162-3).

Artırılmış dolambaçlılık, mevcut işgücünde yetersizliğe neden olur, dolayısıyla da onun marjinal ürününü arttır. Ancak "ortalama yatırım süresi"ndeki bir artış, başlangıç maliyetlerinde bir değişim yaratmaksızın bilinen yıllık harcamadan elde edilen daha büyük bir net kazanç getirir. Böylece mevcut elverişli girdiler daha da bol olabilir; bu da onların marjinal verimliliğini düşürür. Bu, Wicksell'in sermayenin "boyuna" büyümesi ve "enine" büyümesi arasında yaptığı ayrımla aynı mantığa dayanıyor gibi görünüyor (sayfa 163). Wicksell'in "enine büyüme"ye oranla "boyuna büyüme"nin ne anlama geldiğini açıklamakta başarısız olmasıyla, metin anlamsız hale gelmiştir.

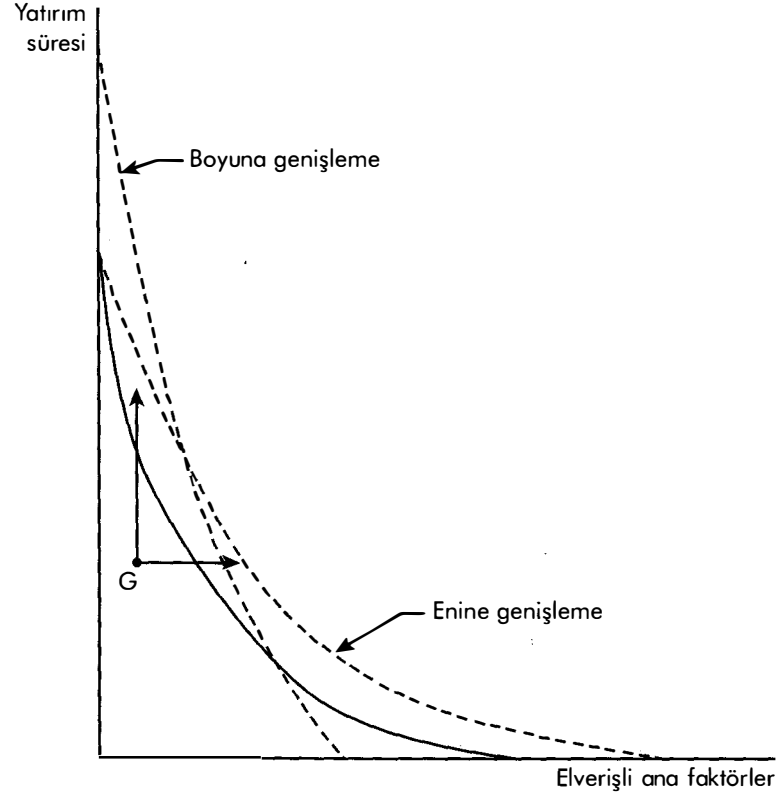

Şekil 12.7

37 Sermaye yapısı

Wicksell, sermaye yapısının hem yatay hem de dikey boyuta sahip olduğundan ve her iki boyutta da genişleme gösterebildiğinden bahsetmiştir. Yatay boyut veya "en", vade bitim tarihinde sermaye mallarını yerine koymak için yılda bir yatırım olarak kullanılan ana faktörlerin oranı anlamına gelir. Dikey boyut ya da "boy" ise çeşitli sermaye mallarının yatırım olarak kullanıldığı zaman süreci anlamındadır. Farklı vade dolum tarihlerine sahip sermaye malları yatırım süreçlerinin uzunluğuna göre azalan sırada dizilirse sonuç üçgensel bir sermaye yapısı şeması olur (şekil 12.7).

Tüm sermaye mallarının yatırım süresini ve faiz oranını biliyorsak, bu yapı için ağırlıklı ortalama yatırım süresini, sermaye yapısı üçgeninin ağırlık merkezi olarak hesaplayabiliriz. O zaman, yapının "boyu" ağırlık merkezi, *G*, ile temsil edilir. "Enine genişleme", farklı vade dolum tarihlerine sahip mallardaki oransal bir artış anlamına gelir; dışbükey bileşik genişleme eğrisini sağa çevirir ve böylece yatırım olarak kullanılmış ana faktör miktarını arttırır. Bu, sermayenin "dikey" boyutunu değiştirmez; *G* yanlamasına sağa doğru kayar. Öte yandan "boyuna genişleme" ise, kısa süre için yatırılanlar pahasına uzun süreliğine yatırım olarak kullanılan sermaye mallarının oranını artırarak, sermaye yapısının ağırlık merkezini yükseltir. Sermaye yapısının bu tarz "ileriye doğru eğimi" ana faktörleri serbest bırakır ve böylece *G*'yi yukarıya doğru kaydırır. Bunun nedeni, sermaye yapısı esnedikçe, yatırım olarak kullanılmış ana faktörlerin her birimi için yıllık yenileme gereksinimlerinin azalmasıdır. "Boyuna" ve "enine" genişlemenin her ikisinin de karma etkisi, daha çok zaman-alan süreçlere odaklanmış net pozitif yatırımı yansıtır; böylece *G* hem sağa hem de yukarıya doğru kayar.

Bu nedenle, "enine" genişleme, Hawtrey'in "sermaye genişlemesi" dediği şeye tekabül ederken, "boyuna genişleme" de Hawtrey'in "sermaye derinleşmesi"ne karşılık gelir. Görünen o ki Wicksell, sermaye yapısının öncelikle genişleyerek büyümesini normal olarak değerlendirmiştir. Bu, çok geçmeden faiz oranını düşürür ve ücret oranı ile rantı artırır. Bu da, sermaye stoğunun denge düzenlemesini bozar ve derinleşmeye neden olur. Ancak derinleşme, faiz oranındaki gerilemenin, ücretlerdeki ve ranttaki artışın etkisini yok eder; yine de sermaye yapısı içinde ne kadar çok elverişli ana faktör "dondurulursa", bileşik büyüme eğrisi altındaki üçgen alanın o kadar geniş olacağı gerekçesiyle, bunu tam anlamıyla yapamaz (sayfa 163-4; ayrıca bkz sayfa 288ye bakınız).

Wicksell'in belirttiği gibi, emekten tasarruf ettiren bir yenilik, derinleşmeyi daha kârlı hale getirir ve öncelikle ücretleri azaltabilir. Fakat ser-

mayenin marjinal verimliliğinin yanı sıra emeğin ortalama verimliliğini de artırdığından, sermayenin genişlemesine ve derinleşmesine yol açması pek muhtemel değil: "O zaman, teknik buluş yapan kişi genelde emek düşmanı olsa da kapitalist tasarruf sahibi, temel olarak emek dostudur" (sayfa 164).

"Bizim statik sermaye teorisinin" altyapısını tamamladıktan sonra, Wicksell, girdi akışı-çıktı noktası durumunun, şimdiye kadar ele alınmış basit girdi noktası-çıktı noktası durumları üzerine "ilkeye dair yeni sorular" üretmeyeceğinden bahseder.

38 Böhm-Bawerk'in faiz teorisi

Sıradaki birkaç sayfa, Böhm-Bawerk'in faiz teorisini inceler. Böhm-Bawerk'in Ricardo'ya yönelik ukalaca tavrı eleştirilir. Ricardo, ücretlerdeki bir artışın sermayenin emeğe ikame edilmesine, dolayısıyla üretim süresinin uzamasına sebep olduğunu göstererek, ki bu Hayek'in daha sonra "Ricardo Etkisi" dediği şeydir, Avusturya sermaye teorisinin temelini hazırlamıştır (sayfa 167-8). Wicksell, Böhm-Bawerk'in, klasik ücret fonu ilkesine gömülmesini ayrıca günümüz malları üzerindeki primin, yatırım verimliliğinden bağımsız bir şekilde tüketim mallarını borç verme ve borç alma sürecinden ortaya çıktığını kanıtlama çabasını eleştirmiştir (sayfa 160-70). Sermayenin fiziksel verimliliğinin, değer cinsinden verimliliği gösterdiğini savunan faizin üçüncü nedeni, pozitif faiz oranını açıklamak için bağımsız bir sebep olarak yetersizdir (sayfa 170-1; ayrıca sayfa 106-15'e bakınız).

Bunlar olsa olsa önemsiz eleştirilerdir çünkü "eserin (*The Positive Theory*), bir şekilde kusurlu yapıda olsa da gerçek ve net sermaye teorisini içerdiği söylenebilir" (sayfa 171). Diğer taraftan, Walras ve Pareto zaman unsurundan tamamen soyutlanırlar ve onların üretim teorisi, dayanıklı fakat görünüşe bakılırsa yok edilemez araçların varlığı göz önüne alındığında bile, "esasen kapitalist olmayan koşullar" altında geçerlidir (sayfa 171). Belli ki Wicksell daha sonra bu eleştiri hakkında fikrini değiştirdi çünkü 1919'da basılan Cassel'in Sosyal Ekonomi Teorisi (*Theory of Social Economy*) için yazdığı bir eleştiri yazısında, ya Walras'ı takip edip reel sermayenin sadece üretim mallarından oluştuğunu kabul edeceğimizi ya da sermayeyi bir zaman yapısına sahip, sabit ve işletme sermayesinin bir bileşimi olarak tanımlayabileceğimizi belirtmiştir: "Ya Walras'ın bir zaman birimindeki sosyal üretim boyunca enine kesit alma yöntemini kullanabiliriz ya da her şeyi, beklemeyle (veya tercihen zamanla) bağlantılı olarak orjinal üretim faktörlerine dayandırabiliriz. Burada ise onun yerine boyuna kesit alırız" (sayfa 236-7; ayrıca sayfa 226-7'ye bakınız). Walras, Clark-Knight eş zamanlı sermaye görüşünü desteklediğinden, Wicksell'in bu yorumla, Walras'çı yöntemin Avusturya yöntemine alternatif, mükemmel bir açıklama olduğunu kabul edip etmediği pek net değil.

39 Optimum stoklama dönemi

Burada Wicksell'in girdi noktası-çıktı noktası durumunun klasik analizi gündeme gelir. Soru şu: Satış fiyatı W zamanın artan bir fonksiyonuyken, belirli bir sürede ve sabit bir maliyetle üretilen şarap için optimum stoklama dönemi nedir (sayfa 172)? Bazı okuyucular, girdi noktası-çıktı noktası işlemi için şarap örneğinin seçilmesine şaşırabilirler; ne şarap yapmak için kullanılan girdilerin tek bir tarihte sürece dahil edildiği ve sonrasında zamanın ürüne değer kattığı doğrudur ne de tüm çıktının başka bir tarihte satılması gerektiği. Wicksell'in düşündüğü şey ise, fıçılarca yeni şarap –Wicksell'in deyişiyle "üzüm suyu" – almış ve şimdi, satacakları şişelenmiş şarabın yaşına karar vermesi gereken şarap tüccarlarının eylemleridir. Her halükarda örnek, şarap endüstrisinin gerçek bir betimlemesi olarak algılanmamalıdır; onun kullanılmasındaki amaç, yatırım süresi boyunca hiçbir fiziki girdi kullanılmaması durumunu net bir şekilde örneklemektir.

Elimizde, dört yıllık şarap stoklamaya yeteceği düşünülen, belirli miktarda bir döner sermaye, *K* var. Tüm *K*'yi şarap stoklamada kullanabilmek için, şişelenmiş genç şarabın fiyatı W_0 girdi fiyatlarıyla, yani fıçılanmış şarap fiyatı V_0 ile, değişir (sayfa 173-4). Şu anda, üç yıldan beş yıla kadar olan şişelenmiş şarabın fiyatının, $W_3 - W_5$, bilindiği varsayılıyor. Optimum satış zamanını belirlemek için, yeni fıçılanmış şarap V_0'nun bugünkü değerini, iç getiri oranı *i*'yi ve *K*'nin değerini bulmamız gerekir (sayfa 174). $W_3 - W_5$ göz önüne alındığında, dört yıllık stoklama süresi, belirli bir *i*'yi gerektirir. Bu nedenle, V_0'ın iskonto edilmiş değerini hesaplamak basit bir iştir (sayfa175). Eğer faiz her yılın başında ayrı olarak eklenirse, dört-yıllık-şişelenmiş şarabın değeri, K_4, $V_0 - V_4$'e eşit olmalıdır (sayfa 175). Yatırım süresinin bir yıl uzatılmasından elde edilen değer artışı olan faiz miktarı = $K_5 - K_4$'tür. Dolayısıyla iç getiri oranı $(K_5 - K_4) / K_4$'tür. K'deki artışın, *i*'yi düşürdüğü ve V_0'ı yükselttiği görülür (sayfa 176). İç getiri oranı ise "beklemenin" marjinal verimliliğidir (sayfa 177).

Ardından tüm analiz, faizin ilgili süre boyunca durmaksızın eklendiği gerçeğine yer vererek, matematiksel formülle yeniden gösterilmiştir (sayfa 178-9). Şişelenmiş satışa hazır şarap W çıktısı, yatırım süresi *t*'nin bir fonksiyonudur ve fıçılanmış şarap olan V_0'nun bileşik faizde birikmiş ilk masrafına eşittir. Bu durumda, W'nun bugünkü değeri We^{it}, dolayısıyla $V_0 = We^{-it}$ olur. Genel olarak girişimciler, piyasa faiz oranı *r*'deki her akışı iskonto ederek ve bu değerler arasındaki fark sıfır oluncaya dek yatırım yaparak, beklenen faturaların bugünkü brüt değerini ve gelecekteki masrafları, tahmini olarak hesaplayabilirler. Fakat bu durumda, Jevons'ın da analiz ettiği gibi, üretim maliyeti sabittir. Dolayısıyla şarap eyleminden elde edilen iskonto edilmiş net parasal kârı maksimize et-

mek, gelirin bugünkü değeri $V_0 = We^{-it}$'yi maksimize etmekle aynıdır. Belirli bir faiz oranı r'ye rağmen, girişimcinin tasarrufundaki tek değişken, stoklama süresi t'dir. Böylece, t bakımından $V_0 = We^{-rt}$'nin türevini alarak,

$$d\frac{(We^{-rt})}{dt} = W'e^{-rt} - rWe^{-rt} \text{ elde ederiz.}$$

Bu eşitliği sıfıra eşitleyerek, varsayılan faiz oranının $r = W'/W$ olduğunu görürüz. $W = f(t)$ ve $W' = f'(t)$, $r = f'(t)/f(t)$ –ki bu Jevons'ın formülüyle aynıdır – olduğu için, şarap, stoklamanın marjinal getirisinin faiz oranına eşit olduğu noktaya kadar bekletilmelidir.

Yukarıda r'nin belirli olduğunu ve V_0'nun maksimize edildiğini varsaymıştık. Fakat Wicksell, Böhm-Bawerk gibi, V_0'nun belirli olduğunu ve girişimcinin i'yi, yani iç getiri oranını maksimize ettiğini varsayar. Bu da, $V_0 = We^{-it}$ den,

$$i\frac{\log W = \log V_0}{t} \text{ dir.}$$

$$\frac{di}{dt} = \frac{1}{t^2}\left[t\left(\frac{W'}{W}\right) - (\log W - \log V_0)\right] = 0 \text{ olduğunda } i \text{ maksimumdur.}$$

Dolayısıyla,

$$\frac{W'}{W} = \frac{\log W - \log V_0}{t} \text{ dir.}$$

Ama biz zaten eşitliğin sağ tarafının i'ye eşit olduğunu biliyoruz, bu nedenle denge halinde olacağı gibi $W'/W = i$, ki bu da $i = r$ olduğunu öne sürdüğümüz önceki çözümle aynıdır.

Girişimcilerin, mevcut faiz oranında hesaplanmış bir yatırımın bugünkü değerinden ziyade iç getiri oranını maksimize ettiğine dair Wicksell ilkesi, firmanın borç alınan fonlar piyasasına erişemediği ve işlem skalasının, kendi sermaye miktarı tarafından sınırlandırıldığı varsayımına dayanır. Bu varsayımın amacı, görünen o ki, optimum büyüklükteki bir firma fikrini somutlaştırmaktı. Marshall'cı yetersiz ekonomik büyüme yönetimi tartışmasıyla ilgili yorum yapmayarak, Wicksell, bir firmanın kârını her zaman sabit bir iç getiri oranında yatırım olarak yeniden kullanabileceğini öne sürmeyi tercih etti (bkz örn. sayfa 244). Eğer firmalar borç para alırsa, yatırılmış sermayenin getiri oranını maksimize etmek, tam rekabette, "sermayenin marjinal etkinliğini" veya marjinal iç getiri oranını piyasa faiz oranına eşitlemek ile aynı sonucu verir: ek kredilerden kazanılan iç getiri oranı piyasa faiz oranını aştığı sürece firmalar borç alacaktır. Fakat firmalar kredi piyasalarına erişemiyor olsalar da, örneğin faiz oranını yukarı çekmek için firma sayısında bir artışa neden olmadan, piyasa faiz oranı iç getiri oranından daha az olamaz.

40 Sermayenin değeri

Optimum stoklama süresini belirledikten sonra, Wicksell sermayenin değerini saptama problemini düşünmeye başlar. Artık V_0 yıllık üzüm hasadının toplam değerini, W de olgun şarap satışının toplam değerini simgeler. Üretim sürekli ise K, ürün bakımından hesaplanmış, sürecin devamını sağlamak için gerekli işletme sermayesinin, yani durmaksızın üretime katılan ve t süresi için bileşik faizle hesaplanan, stoklanmamış şarabın değeridir. Doğal olarak ayrıca toplam kârın sermaye değerine de eşittir (sayfa 179).

$$K = V_0 \int_0^t e^{ix} dx = V_0 \left[\frac{e^{ix}}{i} \right]_{x=t} - V_0 \left[\frac{e^{ix}}{i} \right]_{x=0}$$

$$= V_0 \left[\frac{e^{ix}}{i} \right] - V_0 \left[\frac{1}{i} \right]$$

$$= \frac{V_0}{i} \left(e^{it} - 1 \right) = \frac{W - V_0}{i}$$

dir.

"(1)'in logaritmik türeviyle" (sayfa 179)

$$it = \log W - \log V_0,\ idt + tdi = \frac{dW}{W} - \frac{dV_0}{V_0}\ \text{elde ederiz,}$$

ve (2)'yi de, yani,

$$i = \frac{W'}{W} = \frac{1}{W} \frac{dW}{dt'}\ \text{katarak da}$$

$$\frac{dW}{W} + tdi = \frac{dW}{w} - \frac{dV_0}{V_0}$$

$$-tdi = \frac{dV_0}{V_0}\ \text{elde ederiz.}$$

Fakat

$$-tdi = -t \frac{di}{dt} dt = -\frac{d}{dt} \left(\frac{W'}{W} \right) tdt = \frac{WW'' - W'W'}{W^2} tdt$$

ki bu da determinant şeklinde şöyle yazılır,

$$\frac{1}{W^2} \begin{bmatrix} W & W' \\ W' & W'' \end{bmatrix} tdt.$$

Böylece, hasadın bugünkü değeri V_0'ın, stoklama süresi ile doğru orantılı olarak, fakat iç getiri oranı i ile ters orantılı olarak değişeceğini açıkça gösteren, Wicksell'in 5. eşitliğine ulaşırız (sayfa179). Buna kar-

şılık, stoklama süresi i ile ters orantılı, K ile doğru orantılı olarak değişir (sayfa 180). Bu, V_0 belirli olduğunda, t açısından K'nin türevi alınarak gösterilir.

$$\frac{dk}{dt} = \frac{1}{i^2}\left[i\left(W' - V_0\right) - i'\left(W - V_0\right)\right] = \frac{1}{i^2}\left[i\left(W' + i'tV_0\right) - i'\left(W - V_0\right)\right]$$

$$= \frac{1}{i^2}\left[iW' - i'W + i'V_0 + i'itV_0\right] = \frac{1}{i^2}\left\{\left[iW' - i'\left[W - V_0\left(1 + it\right)\right]\right]\right\}$$

$i' < 0$ olduğundan, köşeli parantezin içindeki ifade her zaman pozitif iken, $W' > 0$ olduğu sürece tüm ifade > 0 olur. Benzer şekilde,

$$\frac{W \quad V}{\qquad} \text{ ya da } W = iK + V_0 \text{'dan}$$

V_0'ı sabit tutarak,

$$\frac{dW}{dK} = i + K\frac{di}{dK} + \frac{dV_0}{dK} \text{ elde ederiz.}$$

Formül 5'ten

$$\frac{dV_0}{V_0} = -tdi \text{ olduğunu biliyoruz.}$$

Dolayısıyla,

$$\frac{dW}{dK} = i + \left(K - V_0 t\right)\frac{di}{dK} \text{ dir (sayfa 180).}$$

K'deki her bir artışla i düştüğünden ve $i > 0$ iken K her zaman $> V_0 t$ olduğundan, sermayenin marjinal ürünü dW/dK her zaman faiz oranından daha azdır. Bu nedenle Thünen'in, faizin "son yatırım artışından gelen kazanç" tarafından belirlendiğine dair formülü hatalıdır (sayfa180, 177; ayrıca *Değer* sayfa 137-8). Bu şu anki ünlü Wicksell Etkisi'dir.

Şimdi de Wicksel'in meşhur diyagramlarından birini ele alalım (sayfa 180) (şekil 12.8'e bakınız). $W = f(t)$ fonksiyonunu temsil eden aynı eğri sol tarafta yarı-logaritmik kağıda ve sağ tarafta ise normal bir kağıda çizilmiştir. Üretimin ilk maliyet oranı, $t = 0$ da gerçekleşir, yani dikey fonksiyon stoklanmamış şarabın fiyatında başlar. $W_t = V_0 e^{it}$ olduğu için, $i = (\log W_t - \log V_0) / t$ olur. Her bir i için, $W_t = V_0 e^{it}$ eşitliğiyle gösterilen, i gradyeni olan ve dikey ekseni V_0'da kesen, bir paralel iskonto eğrisi ailesi vardır. Teğetlik durumundan, maksimum t'yi ve belirli bir i'ye satılan şarabın ilgili iskonto değerini çıkarabiliriz. Önceki gibi, Wicksell bunun yerine, V_0'ın belirli olduğunu varsayar ve optimum t ile ilişkilendirilmiş marjinal iç getiri oranının çıkarımını yapar.

Şu ana kadar, toprak ve emeğin bir kez ve $t = 0$ olduğunda yatırım olarak kullanıldığı, bu nedenle de V_0'ın da başlangıç sabit-maliyeti ol-

duğu varsayıldı. Artık, girdiler sürekli olarak üretim sürecine yatırıldığında, ücret oranının emeğin iskonto edilmiş marjinal ürününe eşit ya da $w = We^{-it}$ olduğu ve rant için de aynı şeyin geçerli olduğu gözlemleniyor (sayfa 181). Euler Teoremi ile ilgili önceki iddialarıyla çelişerek, Wicksell ürün tüketimini bir "benzerlik" olarak tanımlamıştır (sayfa 182). Wicksell'e göre faiz oranını belirleyen beş eşitlikten birisi gerçekten noksan. Büyük ölçüde bilinmeyen döner sermaye miktarı, belirli olarak kabul edilmiştir (sayfa 182). Bu demek oluyor ki yıllık üzüm hasadı V_0, bir veri olarak kabul edilir. Bu çok vahim bir varsayımdır çünkü girdi noktası-çıktı noktası durumunun özelliği üzerinde durur ve hangi açıdan ücret fonu ilkesini aşamadığını gösterir. Girdiler t süresince tekdüze oranda üretime yatırıldığında, ortalama sürenin mutlak yatırım süresinin sadece yarısı olduğu; sadece ve sadece bunun ardından Jevons'ın faiz oranı formülünün doğru olduğu yorumuna dikkat edelim (sayfa182; ayrıca sayfa 191).

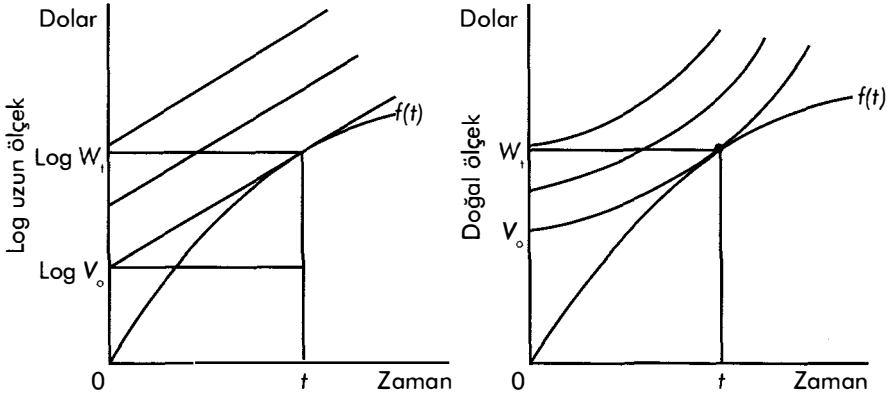

Şekil 12.8

Böhm-Bawerk'in ortalama üretim dönemini hesaplama yöntemi, girdilerin sadece basit faiz kazandığını gösterir. Girdiler bileşik faiz kazandığında ise, ortalama üretim veya yatırım dönemi faiz oranından bağımsız olamaz. Önceki analiz açısından bu, W'nun sadece t'nin basit bir fonksiyonu olmadığı ve belirli bir cari maliyet için iç getiri oranını maksimize eden optimum t ilkesinin adeta kontrol edilemez olduğu anlamına gelir (sayfa 184). Wicksell'in bu sorun hakkında yaptığı açıklamalar pek de inandırıcı değil. Eğer çıktı-noktası örneğinden ziyade çıktı-akışı örneği analiz edilirse, basit faizde bile aynı sorunların çıkacağını bildirmiştir (sayfa 184). "Ortalama bekleme süresi"nin kavramsal anlamı açıkça kabul edilmiştir (sayfa 184).

41 Wicksell Etkisi

Wicksell, ortalama bir yatırım döneminin bir ekonomideki sermaye yoğunluğu derecesinin ordinal bir indeksi olduğunu kabul etmiştir. Buna rağmen bu ortalama sürenin uzunluğunun, sermayenin emeğe olan oranını belirlemeye yetmeyeceğini çünkü sermaye arzındaki bir artışın, var olan tüm sermayenin hesaplandığı birimleri değiştirdiğini belirtmiştir. Wicksell Etkisi diye anılan ilke, yatırımdaki bir değişim, ücret oranını ve faiz oranını etkilediği için sermaye stoğunun yeniden değerlendirilmesi konusuyla ilgilenir. Bu, klasik indeks-sayısı sorunundan biraz farklı çünkü tüm çıktılar homojen olsa bile, o var olurdu. Her bir sermaye malının marjinal özel ürünü, ona yatırım olarak kullanılmış sermayeye ödenmesi gereken faiz oranına eşit olma eğilimi gösterirken, Wicksell, bütün ekonomideki sermayenin marjinal sosyal ürününün genellikle anlık faiz oranından daha az olduğunu fark etti.

Joan Robinson'a göre Wicksell Etkisi "tüm sermaye birikimi teorisi için bir anahtar" oluşturmuştur. Ona göre, belirli bir tür makinenin değeri reel ücret oranına bağlıdır: "yüksek ücret oranında, belirli bir tür makinenin değeri daha yüksek olur". Wicksell ve Robinson tarafından belirtildiği gibi, ücretlerdeki bir artış ve faiz oranındaki bir düşüşün net etkisi, ürün açısından sermaye değerini yükseltmektir. Aslında, yüksek bir ücret oranının ücret formunda parasal sermayeyi emme eğilimi, şu ana kadar faiz ödemeleri için kullanılan parasal sermayeyi serbest bırakan ve reel sermayenin satın alınması için elverişli olan, faiz oranındaki düşüş ile kısmen dengelenmiştir. Şu çok açık ki, ücret emiliminin faiz giderlerini aşıp aşmayacağı, işgücünün nispi ağırlığına ve çıktı üretimindeki sermayeye bağlıdır. Genel olarak, şöyle ya da böyle bir tahmin yürütülemiyor. Sermaye sadece, Wicksell analizinde olduğu gibi, üretim aşamasındaki mallardan ibaret olduğunda, ücretlerin artması ve faiz oranının düşmesi ile ürün bakımından sermaye değerinin artması pek de şaşırtıcı değil. Ancak dayanıklı makineler kullanılmaya başlandığında, faiz oranındaki düşüş nedeniyle makinelerin negatif yeniden değerlendirilmesinin, ücretlerdeki artışa eşlik etmesi oldukça muhtemel. Aslında Wicksell, Ackerman'ın dayanıklı malzemeye yatırım sorunuyla ilgilenirken, Wicksell Etkisi'nin tam tersini keşfetti: sermayenin marjinal sosyal ürünü, faiz oranını aşabilir. Bu duruma şaşırdı ve ücret emilimine dair önceki iddiasının genel olarak geçerli olmadığını kabul etti (sayfa 268-9, 292-3).

Wicksell'in Thünen'in formülünü eleştirisi hatalıdır çünkü Thünen *reel* sermaye ve onun bireysel firmaya getirdiği kazançla ilgilenmiştir. Wicksell Etkisi'nin ortaya koyduğu şey, faiz oranındaki bir düşüşün, önceden var

olan tüm fiziki stoğun yeniden değerlendirilmesinde olduğu gibi, sermaye değerini, fiziki stoğundaki artıştan daha fazla artırma eğilimi göstermesidir. Bu bireysel firmayı ilgilendirmez çünkü tam rekabette faktör fiyatları sabit olarak alınır. Birikimin marjinal artışı, Wicksell Etkisi nedeniyle, sermaye stoğunu hesaplamada hataya yol açar, fakat denge seviyesi etrafındaki marjinal değişim nedeniyle, hata "ikinci derecede küçüktür". Tekrar hatırlamamız gerekirse, bu bölümde incelediğimiz tüm sermaye teorisi sadece firmaların denge konumları üzerindeki etkileri, ayrıca fiyatlar, ücretler ve faiz oranı gibi parametrelerdeki değişimlerin hanehalkına etkilerini inceleyen, karşılaştırmalı statiktir. Bireysel amillerin veya tüm ekonominin bir denge konumundan diğerine olan hareketlerinin izi sürülerek, denge düzenlemelerinin dinamiklerini inceleme girişiminde bulunulmamıştır. Firmalar ve hanehalkı, sermayenin sosyal değerinin saptanması konusuna ilgi göstermez. Farklı durağanlık halleri arasında yapısal kıyaslamalar yapmak isteyen iktisatçılar, Wicksell Etkisi'ni göz ardı edemezler: Genel denge durumunda sermaye stoğunun mal satın alma gücü sadece ücret ve faiz oranına değil, aynı zamanda dengeye erişmeyi sağlayan yönteme de bağlıdır; aynı miktar reel sermayeye sahip iki durağan durumdaki sermaye değeri birbirinden farklı olabilir. Yine de tahmin edilemez bir taraf olarak kabul edilen bir şeydeki Wicksell Etkisi'nin nasıl olur da "tüm sermaye birikimi teorisinin anahtarı" olur anlamak zor. Wicksell Etkisi, sıradan bir indeks-sayısı problemi olmayabilir; o sadece değer saptama sorunudur ve sermayeyi hesaplama sorununa dair tatmin edici bir çözümün, sermaye teorisi formülüne nasıl katkı sağlayacağını görmek zordur.

Şu ana kadar Wicksell Etkisi dediğimiz şeyi, bazı yazarlar artık Wicksell Reel Etkisi'nden ayırmak için, Wicksell Ücret Etkisi diye tanımlıyorlar. Wicksell Ücret Etkisi, teknolojide bir değişiklik olmaksızın, sermaye stoğunun değerinde gerçekleşen değişiklikle ilgiliyken, Wicksell Reel Etkisi, faiz oranındaki değişimin tetiklediği, tekniklerdeki bir değişimi kapsar. Negatif Wicksell Reel Etkisi ise, Wicksell'in çalışmalarında hiç bulunmaz çünkü onun daimi faktör ikamesi varsayımı bunu etkili bir şekilde ortadan kaldırır. Diğer bir deyişle Böhm-Bawerk gibi Wicksell de kesinlikle "sermaye" talebinin, faiz oranın negatif eğimli uslu bir fonksiyonu olduğuna inanmıştır, yani Değiştirme Teoremi konusunda tamamen masumdur.

42 Sermaye tanımları

Artık o karmaşanın dışındayız ve "daha dar anlamda sermaye" –ara ürünler – veya "daha geniş anlamda sermaye" –her türlü gelir kaynakları – ile ilgili asırlık tartışmaya geri dönebiliriz (sayfa 185-6). En dayanıklı malzemelerin "aslında" tüketilemez olduğunu, dolayısıyla faiz değil

rant kazandığını tartışarak, Wicksell, zihninin kısa süreli sermaye ile bu kadar meşgul olmasını haklı göstermeye çalışmıştır. Sabit sermaye yatırımının azalmasının "genellikle imkansız" olduğunu söyleyecek kadar da ileri gitmiştir (sayfa 185-6; ayrıca bkz sayfa 237).

Tamamen terminolojik karmaşa yarattığından, Böhm-Bawerk'in ikame ödeneğini "sosyal sermaye" kapsamından çıkarma kararı kabul edilmemiştir (sayfa 187). Kapitalistler, ürünün iskonto edilmiş kısmından ziyade, tüm faktörler iskonto edilmiş marjinal ürünlerine ulaştıktan sonra, geriye kalan iskonto edilmemiş kısmı alırlar (sayfa 188). Bu, kâr oranı sıfırken oluştuğu bilinen bir gerçektir çünkü yatırım yapılan sermayenin yüzdesi olarak arta kalan kısmın kendisi, iskonto faktörüdür. Wicksell'in eleştirdiği Böhm-Bawerk'in karşıt görüşü, belki de kapitalistin faizinden değil de girişimcinin kârından bahsediyordur; tabi ki kâr sermaye üzerinden artış göstermez.

Ücretlerin sermayeden mi yoksa nihai üründen mi ödendiğine dair meşhur tartışma iyi bir şekilde çözüme ulaştırılmıştır (sayfa 188-90). Okuyucuya, Mill'in "sermayeye ilişkin önermelerinin" dördüncüsünün doğruluğu hatırlatılır (sayfa 191). Cebirsel bir örnekle, rantın iskonto edilmiş marjinal ürün olduğu konusunun anlaşılması sağlanmıştır (sayfa 192). "Henüz feshedilmemiş" ücret fonları teorisi kısaca tartışılmıştır (sayfa 193-5; ayrıca sayfa 245-6'ya bakınız). Teoriyle ilgili sorun, sermayenin ortalama devir oranını –ortalama üretim süresinin tersi – faiz oranının bir fonksiyonu olarak ele alamamasıdır. Senior'un son-saat teorisi ve Marx'ın ona yönelik tatminkar olmayan eleştirisi, ücret fonları ilkesinde sabit bir üretim süresi olduğu varsayımını göz ardı etmenin tehlikelerini ortaya koymuştur (sayfa 194-5).

Bugünlerde, iskonto edilmiş marjinal ürünlerden az bahsedildiği için, söz konusu marjinal ürünün iki teoride de aynı olmadığını fark etmemiz şartıyla, iskonto edilmiş ve edilmemiş marjinal verimlilik teorileri arasında prensipte bir fark olmadığını belirtmemiz gerekir. Üretici amiller, marjinal ürün değerlerini hızlı sonuçlar üzerinden elde ederler ve bu nihai tüketim mallarının iskonto edilmiş değerine –ki bunun çıktıya yaptıkları bugünkü katkının gelecekte getireceği kazancın iskonto edilmiş değeri olduğunu sonunda fark edecekler – eşittir. Sermaye süresi teorileri, tabi ki sermaye iskonto edilmiş payı alırken, sadece ve sadece işgücünün iskonto edilmemiş payı aldığı gerçeğine vurgu yapar. Clark-Knight'ın sermaye görüşünü destekleyenler, yanıltıcı olduğu için bu tarz terminolojiye karşı çıkmışlardır, fakat aslında bir mantık hatası görülmemiştir.

Genel dengedeki son bölüm, II. kısımın kapanışını yapar. Mill'in uluslararası değerler teorisi kısaca tartışılmıştır (sayfa 200-4). Durağan koşullarda net tasarrufun sıfır olmasına rağmen, bir tasarruf teorisi olmadan durağan durum analizi tamamlanmış sayılmaz (sayfa 202-3).

43 Sermaye birikimi

Tasarruf motifleri ve negatif eğimli tasarruf arzı eğrileri ile ilgili açılış sözleri, faiz oranının, "gönüllülük" ve "fırsatın" etkileşimine dayandığını savunan Fisher yaklaşımını güçlü bir şekilde destekler niteliktedir (sayfa 207-9). Wicksell, herhangi bir faiz oranının net yatırımı da beraberinde getirdiğine inanıyor gibi görünüyor; bu da Avusturyalılara karşı, durağan koşullarda faiz oranının sıfır olacağı sonucuna işaret ediyor. Wicksell, "hemen hemen durağan koşullardaki" değerden bahsetmeyi engellemiştir (sayfa209).

Faiz oranının, resmin tamamında yetersiz ağırlığı olması sebebiyle sıfıra düşmeyeceğini göstermeye çalışan Cassel'in argümanını reddetmiştir. Cassel, sıfıra-yakın oranlarda, bir bireyin normal kazanç süresinin kısalığının tek başına kişisel birikimlerde azalma yaratacağını savunmuştur (sayfa 209-11). Sermaye talebini karşılamadaki bu apaçık başarısızlık, geleceğin belirsizliğinden kaynaklanıyor (sayfa 211-12) –bu gibi açıklamalar, Wicksell'in ne derecede mükemmel bir radikal olduğunu ortaya koyar. Durağanlık varsayımı terk edildiği zaman, sermaye teorisi sorunu "temelde farklılaşır" (sayfa 213). Gelirin azalan marjinal faydası ilkesi bakımından çeşitli olasılıklar beceriksizce tartışılmıştır (sayfa 213-14). "Mükemmelleştirilmiş bir kapitalist sistem", sermayenin marjinal ürününün sıfıra düştüğü sistemdir (sayfa 214). Fakat özel mülkiyet sisteminde, bu durum, istenmeyen kira artışlarına neden olur (sayfa 214-15). Thünen'in "doğal ücret"i, sermaye birikimine dair eski bir teorem örneği olarak kabul edilmiştir (sayfa 216-17).

44 Cassel'in sosyal ekonomi teorisi

Wicksell'in bu eleştiri yazısı, bir zamanlar genel denge teorisine giriş açısından oldukça yüksek itibarı olan, popüler bir kitap üzerine yapılabilecek her türlü sert yorum silsilesini içerir: sübjektif değer teorisi üzerine (sayfa 221-3); mutlak ücretlerin belirsizliği üzerine (sayfa 223-5); genel denge üzerine (sayfa 225-7); refah ekonomisi üzerine (sayfa 227-8); eksik rekabet üzerine (sayfa 228-9); düşen maliyetler paradoksu üzerine (sayfa231-2); sermaye ve faiz teorisi üzerine (sayfa 223-41); nüfus artışı üzerine (sayfa241-2); rant teorisi üzerine (sayfa 242-5); ücret teorisi üzerine (sayfa 245-9); para teorisi üzerine (sayfa 249-54) ve son olarak iş çevrimleri üzerine (sayfa 254-7).

45 Dayanıklı sermaye malları

Wicksell, yetmiş iki yaşında, Gustaf Ackerman'ın hâlâ çevrilmemiş kitabı Reel Sermaye ve Faiz 1923-4 (*Real Kapital und Kapitalzins*) üzerine, girdi noktası-çıktı akışı konusunu ele aldığı bir eleştiri yazısı yazdı. Söz konusu makinelerin etkinliğinin, teknik sebeplerden ötürü

makinenin ömrü aniden bitene kadar sabit olduğu varsayımıyla – yani "one-hoss shay" durumu[9] – sorun basitleştirilmişse de, analiz oldukça karmaşıktır. Değişken işletme maliyetleri de, tamir ederek çıktı akışını uzatmanın bir yolu da yok; diğer bir deyişle makine tıpkı bir ampul gibi... Ackerman ve Wicksell'in analiz ettiği sorun, girişimcinin, her birinin dayanıklılığının, onların yapımına ne kadar emek yatırıldığını gösteren bir fonksiyon olduğu, çeşitli sabit-etkinlik makineleri arasından nasıl seçim yaptığıdır. Gerçek dünyada makineler azalan-etkinliğe sahiptir ve bu nedenle eskidikçe daha fazla tamir ve bakım harcaması gerektirirler. Bu tür makinelerin ekonomik ömrü, yeterli derecedeki onarımlarla süresiz olarak uzatılabilen teknik ömründen genellikle daha kısadır. Bu noktada, statik varsayımlar altında bile, bir makinenin ömrünü uzatmaya ne kadar devam edileceği problemi ortaya çıkar ve bu, farklı teknik dayanıklılığa sahip alternatif makineler arasında seçim yapma sorunuyla aynı anda çözülmesi gereken bir problemdir. Ancak Wicksell'in makalesinin yüzeysel bir incelemesi, seçilen makinelerin kullanımıyla bağlantılı ekonomik problemler olmadığında bile, endişelenmeyi gerektirecek yeterince sebep olduğunu gösterir.

İlk olarak Wicksell, gelecekte elde edilecek gelirin, yani *n* yıllık ömrü boyunca bir baltadan sürekli olarak elde edilmiş yıllık *b*$'lık gelirin, iskonto edilmiş sermaye değerinin açık bir tanımını yapmıştır (sayfa 276). Denge halinde, bu anlatım işgücü olarak hesaplanan balta üretim maliyetine eşittir (formül 4, sayfa 276). Masraflar artar ama baltanın dayanıklılığına oranla daha az miktarda; bu da sayfa 276'daki maliyet fonksiyonu 5 ile gösterilir. O zaman bir baltanın optimum ömrünün, yıllık gelirin boyutu ne olursa olsun, belirli bir maliyet fonksiyonuna bağlı olduğu gösterilir. Baltanın ömrünün en çok kâr getiren uzunluğu, faiz oranı ile ters orantılı olarak değişir (sayfa 279). Yatırım yapılan işgücü miktarı sabit olduğu sürece, Jevons'ın faiz oranı formülü geçerliliğini korur (sayfa 279-81).

Balta stoğunun, 0'da *t* yılına kadar tekdüze bir yaş dağılımı olduğunu varsayalım (sayfa 281). Herhangi bir anda, kullanılan *nt* adet balta var ve toplam işgücü *A*'dan *M* kadar işçi, stoğun her yıl yıpranan kısmı *n*'in yerine yenisini koymakla görevli. Sorun ise, kârı maksimize edecek olan o *t*'yi seçmekte. Wicksell'in denkleminin türevi ve çözümü (sayfa 283), bazı modern matematiksel ekonomi ders kitaplarında yeniden oluşturulmuştur.

---

9 "One-hoss shay" terimi kaynağını, Oliver Wendell Holmes'un yazdığı "The Wonderful One-Hoss Shay" adlı şiirden alır. Şiirde, iyi malzemeden yapılmış çok sağlam bir tek-at arabası vardır ve bu araba yaklaşık yüz yıl kadar varlığını sürdürür ta ki bir deprem nedeniyle parça parça olana dek. Ekonomide bu terimin kullanılması ise, dayanıklı bir ürünün, sıfır hurda değerine erişince kadar aynı hizmeti vereceği düşüncesine dayanır.

Maliyet fonksiyonu sabit esneklikte olduğu zaman, Wicksell'in sayfa 276'daki denklem 5 – denklem 15'i, *M, b* ve w'nun bir fonksiyonu olarak sadeleştirilebilir (sayfa 284). Böylece doğrusal olarak homojen üretim fonksiyonu kullanılarak, *M*'nin, *A*'nın sabit bir oranı olduğu yeni bir model ortaya koyulmuş olur (sayfa 284-91). Buradaki matematik o kadar da zor değil fakat sonuçları çözümlemek büyük bir sabır gerektirir. Yine de, okuyucu devam etmelidir çünkü argümanın genel amacı kelimelerle sergilenir. Son kısım, faiz oranındaki bir düşüşün, sermayede bir artışa neden olarak, sermayenin "boyunu" uzatıp uzatmayacağına veya "enini" genişletip genişletmeyeceğine dair çok önemli bir soruyu inceler (sayfa 293-9). Wicksell, Avusturya sonucunun, kâr maksimizasyonu için gerekli ikinci dereceden koşulların elde etmeyi başaramadığı durumlar hariç, sabit sermayeye tutunduğu sonucuna varır (sayfa 295).

46 Bir iktisatçı olarak Wicksell

14. bölümde, Wicksell'in *Dersler* adlı eserinin ikinci cildini inceleyeceğiz: Orada Wicksell'i neoklasik para teorisini sentezlerken görüyoruz. Bu bölümde, onun Avusturya sermaye teorisini ve Walras'cı genel denge analizini birleştirdiğini gözlemliyoruz. Bir anlamda, Wicksell orjinal bir düşünürdü: Başkaları tarafından yoğrulmuş somunları, sadece yeniden pişirirdi. Şurası kesin ki, Wicksell Etkisi'nin bulunmasının yanı sıra, "boy" ve "en" bakımından ölçülen sermaye yapısı görüşü ortaya atılmıştı; fakat bunlar, ekonominin sermayesine büyük bir katkı değil, önceki teoriler üzerine yapılmış en iyi açıklamalardı. Ancak bir tür sentezleme, arıtma ve mükemmelleştirme var ki, bu göze çarpan niteliğiyle, herhangi bir teorik yenilikten daha değerlidir. Wicksell'in yaptığı bu tür bir tamamlama ve yeniden oluşturmaydı, ayrıca, yüzyılın dönümünde en çok ihtiyaç duyulan şeyde buydu. Marshall'ın *İlkeler*'i, genel dengeyi matematiksel ekler kısmına almamıştır ve sermaye teorisi bataklığına dalmayarak Böhm-Bawerk'in özünü yutmuştur; sonuç olarak, Marshall'ı okuduğumuzda açıkça ücretlerin, emeğin marjinal verimliliği ile ilişkili olduğunu görürüz ama faiz oranının, sermayenin marjinal ürünü ile fazla bir bağlantısı olduğuna dair bir kanıt yoktur; genel faktör fiyatları teorisi kavramı Marshall'da zarzor görülebilir. Wicksell de ise, neoklasik geleneğin tüm aşamaları bir araya getirilmiştir: Jevons'ın fayda ve faydasızlık teorisi; Cournot'nun kâr maksimizasyonu teoremi; Clark'ın marjinal verimlilik teorisi; Wicksteed'in üretim fonksiyonu görüşü; Marshall'ın getiri yasaları; Böhm-Bawerk'in sermaye teorisi ve Walrass'ın çoklu piyasa dengesi kuramı. Aynı zamanda Edgeworth, Barone ve Pareto gibi onlarca önemli çağdaş iktisatçının, geçmişin büyük iktisatçılarının çalışmalarından bahsetmedikleri eleştirileri

ve yorumları, asimile edilmiş ve dokunarak bir kumaş haline getirilmiştir. Bunları, Marshall'ın da aynı oranda başardığı söylenerek itiraz edilebilir. Doğrudur, onları açıkça çözümlenmeyi bekleyen zorluklar olarak ortaya koymak yerine, ele aldığı bir ilkedeki eksiklikleri ve boşlukları saklama yöntemini başarıyla kullanarak yaptı bunu. Wicksell, işadamları ya da bu meslekten olmayan bilgili kimseler için yazmıyordu. O, ciddi ekonomi öğrencilerine hitap ediyordu ve neoklasik ekonominin inşa ettiği evde her şeyin yolunda olmadığını kabul etmekten korkmuyordu. *Dersler*'in sayfalarında kendini beğenmişlikten, Marshall tarzı dağ zirvesinde araştırma yapmaktan, teorik uzlaşmanın dingin denizinde yüzme hissinden hiçbir iz yoktur. Bu dönemdeki herhangi bir kitaptan daha iyi olan, Wicksell'in Dersler'i, hatayı temizleyecek olan kurallar ve yöntemlerle donanımlı bir şekilde, hâlâ devam eden bir araştırma olarak ekonomi teorisinin entelektüel heyecanını yansıtır. Kişi onu, sadece iktisat öğrenmek için değil, aynı zamanda iktisadın da öğrenmeye devam ettiğinin farkına varmak için okur.

İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR

Schumpeter'ın, Böhm-Bawerk üzerine yazdığı ve 1914'te yayımlanan, ayrıca *Ten Great Economists from Marx to Keynes* (1951) adlı kitabında yeniden basılan bir makalesi hâlâ, teorinin literatürdeki en okunabilir açıklamasıdır. Bununla tezat oluşturacak görüşe örnek olarak ise Stigler'ın, Clark Knight'ın bozulmaz sermaye görüşünü yansıtan, insafsız eleştirisini inceleyin: *Production and Distribution Theories* (1941), bölüm 8. Diğer, giriş niteliğindeki faydalı çalışmalar, R. E Kuenne ve K. Hennings tarafından yazılmış *Eugen von Böhm-Bawerk. Columbia Essays on Great Economists* (1971)'dir, ayrıca "Böhm-Bawerk", *NPDE*, I. *Benim Pioneers in Economics 27, Böhm-Bawerk* (1992)'te ise Böhm-Bawerk üzerine, H. T. N. Gaitskell, R. Dorfman, J. Hirschleifer, D. E. R. Gay ve daha birçokları tarafından yazılmış 14 önemli makale yeniden basılmıştır.

F. A. Lutz, *Theory of Interest* (1967) ve J. W. Conard, *An Introduction to the Theory of Interest* (1959), Böhm-Bawerk'ten beri faiz teorisi tarihi için çok iyi incelemeler içerir. S. Ahmad, *Capital in Economic Theory. Neo-Classical, Cambridge and Chaos* (1991) Böhm-Bawerk'ten beri sermaye teorisi üzerine yazılmış çok parlak bir araştırmadır; ayrıca sermaye teorisi tarihine damgasını vurmuş üç önemli karşıt görüş üzerine bir eleştiri yazısı da içerir.

Avusturya tipi sermaye modellerindeki, faklı faiz oranlarında tekniklerin değiştirilmesi üzerine yazılmış, P. A. Samuelson'ın çok iyi, açıklayıcı makalesini inceleyin: "Paradoxes in Capital Theory: A symposium. A Summing Up", QJE, November 1996; derginin tüm sayısı Değiştirme Teoremi üzerine yazılan makalelere ayrılmıştır. Daha fazla referans için, benim *Cambridge Revolution. Success or Failure?* (1974) adlı kitabıma bakınız. G. C. Harcourt, *Some Cambridge Controversies in the Theory of Capital* (1972), bir Cambridge Okulu yanlısının ortaya attığı tartışmaya dair harfi harfine bir açıklama sunar. R. M. Sollow, *Capital Theory*

and Rate of Return (1963), sermaye teorisinin temelinde, sermaye hesaplamasının yattığını reddeder.

History of Economic Thought (1990) kitabımda yeniden basılmış olan, L. S. Moss ve K. I. Vaughn'un "Hayek's Ricardo Effect: A Second Look", *HOPE,* 1986 adlı makalesi, Hayek'i yanlış anladığım gerekçesiyle beni çok ağır eleştiriyor. Friedrich Hayek. *Critical Assessments*, der. C. J. Wood and R. N. Wood (1991), II'de yeniden basılmış olan, C. E. Ferguson, "The Specialization Gap: Barton, Ricardo, and Hollander", *HOPE*, 1973, Ricardo'nun Ricardo Etkisi'ni benimseyip benimsemediği sorusunu ortaya atar. Friedrich Hayek. *Critical Assessments*, II'de yeniden basılmış, "Proffessor Hayek and Concertina Effect", EC, 1942, makalesinde N. Kaldor, Hayek'in sermaye teorisine *öldürücü darbeyi* indirmiştir. M. Colonna, G. Dostaler ve M. Secacareccia tarafından yazılan üç makale, *Money and Business Cycles, The Economics of F. A. Hayek*,der. M. Colonna ve H. Hagemann (1994)'te Hayek'in iş çevrimleri teorisine taze bir ışık tutar. Ayrıca, I. Steedman'ın, Hayek'in eseri *Pure Theory of Capital in Capitalism, Socialism and Knowledge. The Economics of F. A. Hayek*, der. M. Colonna ve H. Hagemann ve O. F. Hamouda (1994) üzerine yaptığı analizi de inceleyin. Son olarak, G. R. Steel'in makalesi, "Hayek's Contribution to Business Cycle Theory: A Modern Assessment", HOPE, Yaz 1992.

F. A. ve V. Lutz, *The Theory of Investment of the Firm* (1951), hem Ricardo Etkisi hem de Wicksell'in sermaye teorisi üzerine öğretici bir eserdir. *Pioneers in Economics 28. Knut Wicksell* (1992) adlı eserimde, Wicksell'in sermaye ve faiz teorileri üzerine yazılmış, aralarında B. Sandelin'in bazı makalelerinin göze çarptığı, 25 makale derlenmiştir. J. C. Wood ise, *Knut Wicksell. Critical Assessments* (1994), 4 cilt'te Wicksell'in sermaye teorisine dair 40 tane başka makaleyi yeniden basmıştır. C. G. Uhr, *Economic Doctrines of Knut Wicksell* (1960), Wicksell'in kuramsal ekonomiye yaptığı tüm katkıları ustaca değerlendirir.

13. BÖLÜM
GENEL DENGE VE REFAH EKONOMİSİ

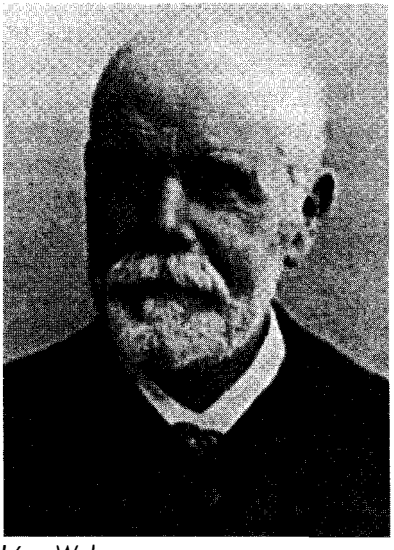

Léon Walras

WALRASYAN GENEL DENGE

Belirli bir parasal gelirle tüketiciler, satın aldıkları her bir üründen dolar başına aynı marjinal faydayı elde etmek için, piyasaya hakim olarak, fiyatlara ilişkin faydayı maksimuma çıkarırlar. Aynı zamanda üreticiler, üretim faktörlerini, faktör çıktılarından dolar başına aynı marjinal değeri elde etmeye yetecek oranda ve miktarda kullanarak, faktör ve ürün üzerinden kârı maksimize ederler: bu da onları, ortalama maliyetlerin minimuma indirildiği ve marjinal arz fiyatlarının, nihai ürün için belirli talep fiyatlarına eşit olduğu çıktı düzeyleri oluşturarak, uzun dönemde optimum ölçekte tesisler inşa etmeye yöneltir. Belirli bir ürün pazarındaki tüketici taleplerinin fiyatlarını topladığımızda, piyasa talep fiyatı, denge halinde, piyasadaki katılımcı firmaların bireysel arz fiyatlarını toplama işlemi ile elde edilen piyasa arz fiyatına eşit olmalıdır. Fakat aynı zamanda, belirli bir faktör piyasasındaki tüm firmaların ortaya çıkan talep fiyatları, faktör hizmetleri sahiplerinin arz fiyatlarına eşit olmalıdır. Herhangi bir dönemdeki tüm faktörler için toplam talep, hanehalkı tarafından aynı dönemde faktör arzı hizmeti sunarak elde edilen gelire eşit olmalıdır. Bu, hanehalkına bizim tüketici davranışları analizine başlamamızı sağlayan, belirli bir gelir sağlar ve böylece döngüyü tamamlar. Fakat bize tüm sürecin birlikte işlediğini düşündüren şey nedir? Ticari firmalar ürün pazarına tedarikçi, faktör piyasasına ise alıcı olarak girerler; diğer taraftan, hanehalkı ürün pazarında alıcı, faktör piyasasındaysa tedarikçidir. Ürün piyasasındaki denge ile faktör piyasasındaki denge birbiriyle tutarlı mıdır? Piyasa mekanizması, genel bir denge çözümünde birleşmeyi

garanti ediyor mu? Eğer öyleyse, bu çözüm tek mi yoksa bir çözümü doğrulayacak olan birkaç fiyat vektörü var mı? Tek bir çoklu-piyasa dengesi var olsa bile, dengeden sapmanın, sistemi denge haline geri getirecek otomatik güçleri harekete geçirmesi bağlamında, bu çoklu-piyasa dengesi sabit kalır mı?

1 Genel denge anlayışı

Bunlar, Leon Walras'ın Saf İktisatdın Unsurları 1874 (*Elements of Pure Economics*) adlı eserinde cevaplamayı denediği sorulardır.

Bilim tarihindeki önemli şahısların çoğu, kendi eserlerinin gerçek değerini yanlış değerlendiren kimselerdi. Bu yargının doğruluğu, Walras örneği ile mükemmel biçimde kanıtlanmıştır. Walras bugün, genel denge teorisi ile tanınıyor fakat ekonomideki ününün altında yatan nedenin, serbest rekabetin faydayı maksimize ettiğini göstererek, fayda fonksiyonlarından titizlikle elde ettiği talep eğrileri olduğuna inanmıştır. Genel denge teorisine gelindiğinde ise bunu, matematiğin ekonomiye uygulanmasıyla ortaya çıkan bir şey olarak kabul etmiştir ve tabi ki, sadece matematiksel iktisadın bilimsel iktisat olduğunu coşkulu bir şekilde savunmuştur. Başka bir deyişle, çoklu-piyasayı ekonomik problem olarak ele almayı ve bir dizi eşanlı denklemi çözmenin cebirsel problemine benzer olan ekonomik problem için bir çözüm üretmeyi içeren, ekonomiye olan kendisine ait yeni yaklaşımın ayırt edici özelliğinin değerini bilememiştir. Bu düşüncenin izleri daha önceki bir ya da iki yazarda, örneğin on sekizinci yüzyılda Isnard'da ve on dukuzuncu yüzyılın başlarında Cournot'da görülse de Walras'ın genel denge teorisi formülasyonunun kökeni, hayatı boyunca başucundan ayırmadığı bir kitap olan, Louis Poinsot'nun salt mekanik konusunda bir zamanların meşhur ders kitabı Statik Unsurları 1803 (*Eléments de Statique*)'na dayanır. O zaman hiç şüphe yok ki, Walras'ın *Unsurlar*'ı, Newton fiziği ve kendi çalışmasıyla tipikleştirilmiş "yeni" iktisat arasında paralellik kurduğundan, Newton'a yönelik övgü niteliğinde metinlerle doludur.

Walras'ın kendi kuşağı ona inanmıştır: Büyük ölçüde, marjinal fayda teorisinin bağımsız kaşifi olarak kabul edilmiştir fakat genel denge teorisi ancak son dönemlerde tam anlamıyla kabul görmüştür. Walras 1910'da öldüğünde farklı ülkelerden birçok takipçi edinmişti –İtalya'da Barone, Pareto ve Antonelli, Almanya'da Bortkiewicz ve Launhardt, İsveç'te Wicksell, ABD'de Moore ve Fisher – fakat akademik iktisadın en önemli merkezleri olan İngiltere, Almanya ve Avusturya'da çalışmaları, kuramsal ve hayattan uzak olduğu gerekçesiyle, kabul görmemiştir. 1920'lerde, Gustav Cassel'in Sosyal Ekonomi Teorisi, 1918 (*Theory of Social*

Economy) adlı kitabı, Walras'ın adından hiç bahsetmeyerek, Walrasyan sistemin daha basitleştirilmiş halinin geçerlilik kazanmasını sağladı, ama o dönemde Walras okunmamaya devam ediyordu. 1930'ların başında Henry Schultz ve John Hicks tarafından yazılan bazı bilimsel makaleler, ilk defa Walras'ın kendi değerlendirmesinin detaylarına dikkat çekti ve nihayet, Hicks'in Değer ve Sermaye, 1939 (*Value and Capital*) eseri tüm zamanların en önemli iktisatçılarından biri olarak Walras'ın adını duyurdu. Walras'ın *Unsurlar*'ının 1954'te İngilizce'ye çevrilmesi ve ekonomi üzerine olan diğer yazılarının bugüne dek İngilizce'ye çevrilmeden kalması aslında belirti niteliğindedir.

2 Walrasyan sistem

İki kişi, iki mal takası olgusundan başlayıp, belirli tüketim malı stoklarının birden fazla kişi, birden-fazla-mal takasına geçiş yapmak ve ancak ondan sonra, yeni tüketim malları üretimi ve bu ürünleri imal etmeye ayrılmış faktör hizmetleri piyasasını göz önüne almak; son olarak da, ticarete olanak sağlamak için tasarruf, yatırım ve para ile kredi kullanımını dikkate almak şeklinde giderek azalan soyutlamalar sürecinde, Walras'ın genel dengeye dair kapsamlı analizi adım adım oluşturulmuştur. İki-mal takası analizinde Walras, Gossen ve Jevons'ta bulunan tüketim dengesi kuralının aynısını kullandı --denge halinde, iki malın her birinin marjinal fayda oranı, iki tüccarın her biri için belirlenen fiyat oranına eşit olmalıdır– Gossen ve Jevons'ın aksine, sonra malların azalan evrensel talep fonksiyonlarını belirlemek için kuralı özenle (fakat yanlış biçimde) kullandı. Onun tüm birden-fazla-mal takası örneklerinin hepsinde yaptığı işlem, tam rekabet, tam fiyat esnekliği ve tam faktör hareketliliği varsayımına dayanarak, kuramsal arz ve talep denklemleri oluşturmak ve sonrasında denklemlerin ve bilinmeyenlerin sayısını hesaplayarak, bu eşanlı denklem dizisi için bir genel denge çözümünün varlığını "kanıtlamaktır"; eğer eşit olurlarsa genel denge çözümünün, en azından, mümkün olacağı sonucuna varmıştır. Tam anlamıyla bu sabit denge belirleme resmini, rekabet mekanizmasının böyle bir dengeyi aslında nasıl kurması gerektiğine dair yarı-gerçekçi bir açıklama takip etmiştir. Aşırı talep veya arza karşılık olarak otomatik fiyat ayarlamalarını, *tâtonnement*, yani deneme yanılma yöntemiyle "arama" olarak adlandırmıştır.

Walrasyan sistemdeki bilinmeyen değişkenler, tüketim mallarının ve faktör hizmetlerinin miktarları ile fiyatları, ayrıca Walras'ın "imalatın teknik katsayıları" diye adlandırdığı, her bir ürünün üretiminde kullanılan faktör hizmetlerinin miktarlarıdır. Eğer m miktarda tüketim malı, n miktar-

da üretken hizmet, m fiyatında tüketim malı, n fiyatında faktör hizmetleri ve mn teknik katsayıları varsa, bilenmeyenlerin toplam sayısı $2m + 2n + mn$ şeklinde toplanarak belirlenir. Tüketim mallarından birisi *ölçüm standardı* olarak, yani tüm diğer fiyatların ifade edildiği bir ölçü olarak, hizmet vermek üzere rastgele seçilirse, onun fiyatı tanım gereği 1'e eşittir ve bu nedenle bilinmeyenlerin sayısı $2m + 2n + mn - 1$ bağımsız denklemiyle belirlenir çünkü herhangi bir eşanlı-denklemler sistemindeki bir eşitlik, diğer eşitliklerin hepsine bağımlıdır; iktisat dilinde n -1 piyasada arz ve talebin eşit olması, arz ve talebin n'inci piyasada da eşit olduğu çıkarımını, yani bugünlerde "Walras Yasası" olarak bilinen ifadeyi verir.

Ondan önce herkes, tek bir mal için fayda ve talep fonksiyonlarını ele aldı fakat Walras, kişinin tükettiği tüm malları ve belirli gelir düzeyiyle sınırlı bir bütçeyi vererek, faydanın bireyler tarafından maksimuma çıkarılması için sistematik bir model sundu. Bireylerin talep fonksiyonları, fayda fonksiyonlarından elde edilir ve daha sonra, bu fonksiyonlar m mal, bireyler arasında toplanır. Walras'ın m maliyet-arz denkleminde, tüketim mallarının fiyatları, onları üretmek için kullanılmış faktör hizmetleri miktarına eşitlenir; her biri onların kiralama ücretleriyle çarpılır. Yani tam rekabet dengesi altında fiyatlar, ortalama maliyetlere eşitlenir ve firma ne zarara uğrar ne de kâr elde eder. Benzer şekilde faktör hizmetleri sahiplerinin de bu hizmetler için kendi-talepleri olduğunu göz önünde alırsak, tüm ürünlerin fiyat fonksiyonu olarak faktör hizmetleri için n arz denklemi vardır. Çünkü faktör hizmetleri piyasası, rekabetin baskısı altında dengelenir; talep edilen faktör hizmeti miktarı denge halinde arz edilen miktara eşitlenir.

nm teknik katsayılar denklemi, n tüketim malının üretimine katılacak olan, her bir m faktör hizmetinin miktarını gösterir. *Unsurlar*'ın ilk iki baskısında Walras bu teknik katsayıları teknoloji vasıtasıyla sabitlenmiş olarak ele aldı, fakat 1896'da basılan üçüncü baskıda girişimcilerin, faktör hizmetleri için talep fonksiyonlarını, daha önce hanehalkına uyguladığının aynısı olan, denge için eşmarjinallik kuralından elde ederek, marjinal verimlilik teorisini benimsedi: Denge durumunda, fiyatları ile ağırlıklandırılmış farklı faktör hizmetlerinin marjinal verimliliklerinin birbirine eşit olacağını belirtti.

3 Genel dengenin varlığı

Walras, genel denge çözümünün var olduğunun bir kanıtının, sistemde bilinmeyenlerin sayısı kadar denklem olduğundan emin olmak için denklem ve bilinmeyenlerin sayılmasından ibaret olduğuna inanmıştır. Artık

genel olarak tutarlı ve tamamlanmış bir çözüm için bu koşulun yerine getirilmesi gerektiği açıkça görülüyor. Geometrik açıdan konuşacak olursak, iki boyutlu alanda bağımsız en az iki doğruya sahip değilsek bir dizi doğrusal denklemdeki iki değişkenin değerleri belirlenemez; aynı tartışma, *n*-boyutlu uzayda, bir dizi doğrusal denklemdeki *n* adet değişkenin değerleri için de geçerlidir. Geometrik açıdan, denklemler "bağımsız" değilse, yani iki doğru kesişiyorsa, sistemin "kararsız" olduğu kabul edilir. Yine de, iki bağımsız doğrusal denklemle uyumlu iki doğrunun olması da bir çözümün varlığını garanti etmez: doğrular kesişmeyebilir. Bu durumda, daha önce de gördüğümüz gibi, denklemler "tutarsız", sistem ise "fazlasıyla kararlıdır".

Ancak elimizde iki tane tutarlı ve bağımsız denklem olsa bile, denklemler doğrusal olmadığında bir dizi çözüm, yani çoklu denge noktaları, oluşabilir çünkü eğriler birçok kez kesişir. Dahası, genel denge sistemi için tek bir çözüm elde etmek yeterli değildir: sistemin, ekonomik açıdan anlamlı fiyatları, yani negatif olmayan, reel ve sınırlı fiyatları belirlemesine ihtiyacımız vardır.

Tek bir çözüm şöyle dursun, bilinmeyen ve denklem sayısının eşit olması bile, genel denge çözümünün varlığı için yeterli bir koşul değildir. Aslında bunun zorunlu bir koşul olmasına da gerek yoktur. Yeterli bir koşul değildir çünkü reel sayılar kümesinde, yani ekonomik anlamı olan tek alanda, bir çözümü olmayan iki denklem ve bilinmeyenden oluşan bir sistem bulmak olasıdır. Örneğin, karmaşık sayı i'nin $i^2 = -1$ eşitliğini sağladığı ve $x = \sqrt{\frac{1}{2}}$ ve $y = i\sqrt{\frac{1}{2}}$ olduğu,

$$x^2 + y^2 = 0$$

$$x^2 - y^2 = 0 \text{ iki denklem.}$$

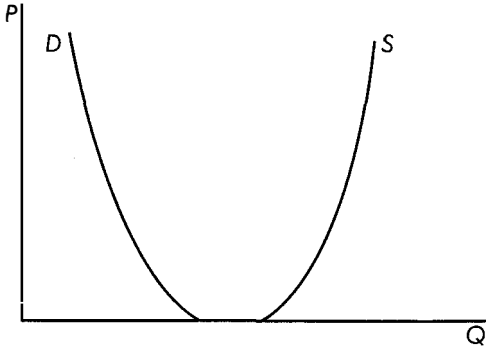

Şekil 13.1

Öte yandan, bilinmeyen ve denklem sayısının eşit olması zorunlu bir koşul değildir çünkü $x^2 + y^2 = 0$, iki bilinmeyenli denkleminin reel sayılar kümesinde x ve y için tek bir çözümü vardır; yani $x = 0, y = 0$.

Örnekler tek bir genel denge çözümünün, "serbest mal" dağıtmanın getirdiği pozitif maliyeti yansıtarak, sıfır ücretleri, hatta negatif ücretleri bile içerebileceğini gösterir. Bir malın arz ve talebinin, sıfır ya da negatif bir fiyat belirlediğini varsayalım (şekil 13.1'e bakınız). Bu mal ya serbest ya da "sıkıntı veren" maldır. Bu, sıfır ücrete satılan bir serbest mal olsa bile, Walrasyan sistemden ayrı tutulamaz; hangi malın serbest olacağını ve miktarını belirleyen piyasadır. Dahası, Menger'in de söylediği gibi, ekonomik gelişme sürecinde serbest mal miktarını daraltma eğilimi görülebilir. Dolayısıyla Walrasyan denklemler sadece ekonomik malları değil, tüm malları içermelidir. Bu Walras'ın hiç gerçekleştirmediği bir şey. Bu nedenle, onun genel dengenin var olduğuna dair yaptığı açıklamalar tatmin edici değildir.

Hem ürünler hem de faktör hizmetleri için tüm piyasa-dengesi denklemlerinin, negatif olmayan fiyatlarda sağlanabileceğini kanıtlayan ilk kişi Alman bir matematikçi ve istatistikçi olan Abraham Wald'dır. Wald'ın orijinal kanıtı, Arrow ve Debreu tarafından genellenmiş ve yeniden düzenlenmiştir. Hiçbir yorum, onların sorunu ele alış biçimlerinin hakkını vermeye yetmez. Walrasyan sistemin, tek ve ekonomik bakımdan anlamlı bir çözüme sahip olduğunu söylemek yalnızca şu koşullarda mümkündür: (1) ölçeğe göre getiriler sabitse ya da azalıyorsa; (2) ne üretimde ne de tüketimde bileşik ürün veya dışsal etkiler varsa; (3) bir ürünün fiyatındaki bir artışın, diğer ürünlerden en az biri için pozitif aşırı talep sağlaması bakımından, tüm ürünler birbirlerinin "ikame girdileri" ise; ve (4) tüm nihai mal ve hizmetler için vadeli piyasa bulunuyorsa.

Varlık teoremleri, –yani bir dizi piyasa-dengesi denklemi için tek bir çözümün olduğunu bildiren teoremler– bize, ekonomik davranışa dair hiç bir şey öğretmez. Şu çok açık ki, gerçek dünyada tek fiyat ve miktarlar bir şekilde belirlenir ve kişi, Walrasyan sistemin matematiksel olarak çözümlenip çözümlenemeyeceği konusuna kafa yoracaklarına, iktisatçıların zamanlarını, piyasanın nasıl tek bir çözüm üretebildiğini bulmak için harcamalarının daha yararlı olacağını düşünebilir. Bunun yanı sıra kişi, genel denge modelinin bir çözüme sahip olduğundan emin olmaksızın, genel denge analizini emin bir şekilde kullanamaz. Dahası varlık teoreminin kanıtı, belirli kısıtlı koşullara bağlı olacak ve bu koşullar, gerçek hayatta dengenin ulaşılmasını sağlayan yöntemlere *muhtemelen* ışık tutacaktır. Bu, varlık teoremleri için tamamen olumsuz bir iddia, fakat belki, tamamen teknik sorunlara biraz olsun dikkat çekmeye yeterli olur. Aşağıda bu iddiaya geri döneceğiz.

4 Kararlılık ve belirlilik

Walras'ın genel piyasa dengesinin varlığını ortaya koymak için sadece denklemleri ve bilinmeyenleri saydığına dair popüler görüş tamamen doğrulanmış değil. Walras ayrıca, ekonomiyi dengeye doğru sürükleyerek, piyasanın denklemleri nasıl çözeceğini de göstermeye çalıştı. Bunun yanı sıra bir denge çözümünün var olduğunu göstermenin yeterli olmayacağını anladı. Dengenin, "büyük çapta" olduğu kadar "küçük çapta" kararlılığının ayrıca "belirli" olduğunun, yani son durumun dengeye giden yoldan bağımsız olduğunun da gösterilmesi gerekiyordu.

Daha önce, Walras'ın kararlılık analizinin, fiyat değişim oranının aşırı talep miktarı ile direkt olarak değişeceği varsayımına dayandığını gördük (10. bölüm, 21. kısma bakınız). Marshall gibi Walras da kararsızlığı her zaman çoklu denge bağlamında değerlendirdi; kararsız durum, her zaman iki istikrarlı durum arasında bulunur. Fakat Walras'ta kararsız denge, bir üretim hizmetinin geriye doğru bükülen arz eğrisinin, daha dik biçimde inen talep eğrisi ile kesişmesinden ortaya çıkmıştır. Bu, çoklu dengenin varlığının mümkün olduğunu ama kesinlikle gerekli olmadığını gösterir çünkü faktör fiyatları ne kadar yüksek olursa olsun, arz eğrisi bir daha geriye doğru bükülmeyebilir. Fakat Marshall'a göre kararsızlık, öne doğru eğimli arz eğrisinin daha az dik olarak inen talep eğrisi ile kesişmesinden ortaya çıkmıştır; burada düşen arz fiyatlarından sorumlu dışsal ekonomilerin, hâlâ daha yüksek düzey çıktılar getirebilecek olması bakımından, çoklu denge varlığının oldukça muhtemel olduğu görülür.

Öyle de olsa Walras, sadece tek piyasadaki istikrarı değil çoklu-piyasa istikrarını da ele alarak, Marshall'ı geçmiştir. Ayakkabı piyasasındaki fiyatlar hariç tüm fiyatların dengede olduğunu varsayalım. Ayakkabı piyasasına Walras kriterini uygulayarak, pozitif veya negatif aşırı talebi ortadan kaldırmak için fiyatı değiştiririz. Bu diğer piyasaların en az birinin dengesini alt üst eder çünkü diğer tüm piyasalardaki denge durumu, başlangıçta ayakkabı fiyatlarındaki dengesizliğe göre belirlenmiştir. Bu nedenle, diğer tüm piyasalarda ve sonra yine ayakkabı piyasasında, ayarlamalar yapmamız gerekir. Muhtemelen diğer piyasalardaki başarılı düzenlemelerin etkisi, ayakkabı piyasasındaki zorunlu ayarlamaya bağlı olarak önemli ölçüde azalır veya tamamen ortadan kalkar. Bu şekilde, tüm sistem çoklu-piyasa dengesine doğru gider. Walras tartışmayı bu noktaya kadar taşıyabilmiştir. Değer ve Sermaye (*Value and Capital*)'de Hicks, güçlü gelir etkilerinin olmaması şartıyla, çoklu-piyasa istikrarının var olduğunu göstermeye çalışmıştır; bu, tüm mallar arasındaki "ikame girdileri" şartıyla anlatılmak istenen şey için de geçerlidir. Hicks'in, sistemin dengeden sapmaya verdiği

tepkiye dair belirli dinamik varsayımlar yapmayı başaramamasıyla ilgili sonradan ortaya çıkan eleştirilerin, 1940'larda ekonomi teorisinin yeni bir alanı olarak, iktisadi dinamiğin ortaya çıkmasına yol açtığı söylenebilir. Başka yerde olduğu gibi burada da, Walras'ın ele aldığı bazı problemler, altmış ya da yetmiş yıl sonrasına kadar iktisatçılar tarafından ciddiye alınmamıştır.

Dengenin kararlığı ve belirliliği sorunu, Marshall'ın İlkeler'inde tartışılmıştır. Marshall'ın takas ticareti üzerine yazdığı ekler bölümü, değiştirilen mallardan birinin marjinal faydası sabit değilse, dengenin belirsiz olacağını gösterir. Eğer durum böyle değilse, değişim nihai oranı, daha önce yapılan değişimin koşullarına bağlı kalır: deneme yanılma sürecinde, ilgili teklif eğrileri, her bir değişim eylemiyle kayar ve nihai bir denge hiç oluşmayabilir. Piyasa değişimi durumunda ise, kısmi denge analizinde bu sorun ortadan kalkar, çünkü "önemsiz" mallar için paranın marjinal faydasının hemen hemen sabit olduğu, dolayısıyla dengesizlik halindeki fiyatlarla yapılan önceki alımlardan etkilenmediği düşünülebilir. Bu varsayım genel denge analizi için uygun değildir. Bir piyasada denge fiyatlarından yapılan değişimin getireceği kazanç ve kayıplar, diğer piyasalara da sıçrar ve bu nedenle çoklu-piyasa dengesine ulaşmayı engelleyebilir.

Walras'ın, belirlilik sorununa çözüm için sunduğu öneri, *tâtonnement* ya da "deneme yanılma" teorisidir. Sorun, tam rekabet sürecinden doğan nispi fiyatların, bilinmeyenlerin denge fiyatı olduğu ve miktarların değiştiği Walrasyan denklem sisteminin özüyle benzer olduğunu ortaya koyar. Piyasanın bu sonucu *tâtonnement* ile, yani denklem çözümlerinin değerlerini önceden bilen birine hiçbir şekilde bağımlı olmadan, körü körüne deneme yanılmayla yolunu bulmaya çalışarak, elde ettiği varsayılmıştır. Böyle bir değerlendirmedeki sorun, "hatalı fiyat" veya dengesizlik işlemlerine olanak vermektir ki bu da, dengeye ulaşılmadan önce iş adamları arasındaki (ya *ölçüm standardı* bakımından ya da herhangi bir rastgele fiyat dizisi bakımından ölçülmüş olan) mal dağılımını değiştirir. Buna karşılık olarak, iş adamlarının aşırı talep fiyatları değişir, dolayısıyla nihai denge çözümü, denklem dizisinin belirlediğinden bambaşka bir şeye dönüşür.

Walras bu sorunu daha Unsurlar'ın ilk baskısında fark etmişti fakat deneme yanılma süreciyle ilgili fikirleri yıllar içinde değişti ve dahası bu süreci değişim, üretim ve sermaye formülasyon teorilerinde bir parça farklı olarak tanımladı. Bu takas ticareti teorisinde, malların açık artırmayla satıldığını iddia etti: "Hatalı fiyatlarla" yapılan takasın, yeni bir fiyat denenınceye kadar "askıya alınmış" olduğu kabul edilir ve gerçek değişim ancak, hem alıcıları hem de satıcıları memnun edecek bir denge fiyatı bulundu-

ğunda gerçekleşir. Walras'ın *tâtonnement* sürecinin, denge fiyat vektörüne ulaşıldığında sadece son ticarete izin veren, herhangi bir piyasadaki fiyatların, o pazarda fazla miktardaki taleple aynı doğrultuda değişmesi gerektiği ile ilgili kurala uygun olarak, fiyat değişikliklerini bildirecek, hayali bir müzayedeciyi gerektirdiğine dair popüler görüşün, Walras'ın yazılarında herhangi bir dayanağı yoktur.

Denge durumunun yokluğunda ticaret sorunu, değişimden ziyade üretim alanında çok daha önemlidir çünkü üretim kararlarının, doğal olarak, geri dönüşü yoktur. Belki de bu nedenden ötürü, Walras'ın üretimde *tâtonnement* açıklamasında, hayali bir müzayedeci bulundu. Burada, üreticilerin, teklif edilen her fiyatta yapmak istedikleri üretim miktarını kaydedecek "etiket" ya da "taahhüt" hazırladıklarını düşünmüştü. O zaman bu satış fiyatları, her firmanın ortalama üretim maliyetinden büyük ya da küçük olup olmadıklarına bağlı olarak değiştirilirdi. Sadece, önerilen satış fiyatları, üretimin birim maliyetine eşit olduğu zaman, denge sağlayacak miktarlar üretilir. Benzer şekilde tüm faktör hizmetleri piyasasındaki fiyatlar "rastgele belirlenir" ve bu fiyatlar, aşırı-talep-fiyatı kuralına göre, aşırı talepleri sıfıra indiren satılık miktarlar bulunana dek değiştirilir. Her iki durumda da, tarif edilen süreç son denge durumunun, ona ulaşmak için izlenen gerçek yoldan tamamen bağımsız olduğunu garanti etsin diye oluşturulmuştur.

Walras başlarda, gerçek pazarları nihai denge çözümüne ulaştıran, geçici fiyat düzenleme zinciri için gerçekçi bir tanım peşinden koşup durdu. Aslında, tam rekabet piyasasının tipik bir örneği olan Paris Borsası'nın işleyişi üzerine çalışmalar nedeniyle, prensipte tüm malların açık artırmayla satıldığını kabul etmenin gerçekçi olduğu konusunda ikna oldu. Ancak *Unsurlar*'ın daha sonraki baskılarında görülen *tâtonnement* sürecindeki değişiklikler, Walras'ın gitgide gerçekçi olma idealinden vazgeçtiğini ortaya koymuştur. Son tahlilde *tâtonnement* süreci tanımının, en iyi ihtimalle, gerçek piyasaların dengeye nasıl ulaştıklarını gösteren kuramsal bir model olduğuna ve dahası o sürecin tek akla yatkın modeli olmadığına dair bir görüşü benimsedi.

Walras'ın *tâtonnement* teorisi, onun yerine "yeniden sözleşme" ilkesini öneren Edgeworth tarafından eleştirildi. Edgeworth, alıcı ve satıcıların her zaman, daha sonraki bir tarihte yeniden sözleşme yapma olasılığından faydalanmak için, geçici bir sözleşme yaptıklarını savunmuştur. Miktarlar ve fiyatlar dengeleyici değilse, kişi tek bir iş için yeniden sözleşme yapmayı kârlı görür. Bu işlemle fiyatların denge vektörü, yeniden sözleşmenin kimsenin yararına olmayacağı bir yere ulaştırılır; bu noktada tüm sözleşmeler

kıymetlidir ve değişimler meydana gelir. Walras'ın *tâtonnement* teorisi ile çoğu zaman alay edildi. Edgeworth'ün yeniden sözleşme teorisi ise, genelde, karalamalardan kurtulmayı başardı. Ancak Edgeworth'ün yeniden sözleşme teorisi, Walras'ın üretimde *tâtonnement* tanımındaki "etiket" kavramından sadece bir nebze daha az teoriktir. Ne Edgeworth ne de Walras, gerçek hayattaki rekabet piyasalarının, çoklu-piyasa dengesini nasıl elde ettiklerine dair ikna edici bir açıklama sunamadılar. Bir bakıma, böyle bir açıklama hiç yapılamadı. Elbette modern matematiksel iktisatçılar, Edgeworth ve Walras tarafından yapılanlardan – örneğin, tüm mallar ve hizmetler için vadeli piyasaların olduğuna dair gerçekçi olmayan varsayımın, satılmamış malların yarattığı sorunu bertaraf ettiği, çünkü onların daha sonraki bir zamanda ve farklı bir fiyatla elden çıkarılabilir olduğu görüşü– daha üstün akıl yürütmelerle genel dengenin belirliliğini oluşturdular. Fakat bunun, gerçek davranışlar temel alınarak yapılan ve alternatif ticaret fırsatlarına ilişkin maliyetli bilgiyi ve birbirini takip eden işler arasındaki geri getirilemez zaman akışını içeren tanımla karıştırılmaması gerekir.

5 Genel denge teorisinin düşüşü ve yükselişi

Bu beni, II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasındaki yıllarda sessizce ve algılanamadan varlığını koruyan genel denge teorisinin önemi ve anlamı konusunu yeniden değerlendirmeye yönlendiriyor. Anlatılan hikaye şu şekilde gelişiyor: I. Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda, daha önce de dediğim gibi genel denge, iktisat mesleği tarafından dinmeyen bir düşmanlıkla karşılanmıştı çünkü çok matematiksel, uygulanması mümkün değil ve çok teorik olarak kabul ediliyordu. Daha sonra bu apaçık kayıtsızlık durumundan, genel dengeyi günümüz ekonomi teorisinin önde gelen teorilerinden biri yapan yükseliş başladı. Genel denge teorisinin canlanmasına neden olarak, 1930'ların altın yıllar olmasından sorumlu olanlar, Schultz, Hicks, Hotelling, Lange ve Samuelson'du. Bunların hepsinin içinde en etkili olanı muhtemelen, Sosyalizmin Ekonomik Teorisi Üzerine, 1937 (*On the Economic Theory of Socialism*) adlı kitabı, bir tür "sosyalizmin burjuva teorisini" desteklemek için kullanılan Walrasyan teorinin pratikliğinin önemini takdir etmeyi tüm bir kuşağa öğreten Oscar Lange idi. Lange'ye göre, sosyalizm ekonomik bakımdan uygulanabilir, tabi eğer fabrika yöneticileri marjinal fiyatlama kurallarına uyarlarsa ve eğer sosyalist bir rejimdeki merkezi planlama dairesi, talepleri sıfıra indirmek için fiyatları sürekli değiştirerek Walrasyan müzayedeci gibi davranırsa. Lange'nin kitabının çarpıcı noktalarından birisi, genel denge teorisini tıpkı Walras'ın yaptığı gibi tartışmış olmasıdır, yani gerçekçi fakat arıtılmış, gerek kapitalist gerekse

sosyalist olsun, piyasa ekonomisinde fiyat-belirlemenin teorik tanımı olarak ele almıştır. Bu çok çarpıcı çünkü Debreu'nun Değer Teorisi, 1959 (*Theory of Value*)'ne veya Arrow ve Hahn'ın Genel Rekabet Analizi, 1971 (*General Competitive Analysis*)'ne kavuştuğumuz zaman, genel denge teorisi, herhangi bir pratik değere sahip olmasa da, merkezi olmayan rekabet ekonomisinde ekonomik dengenin kararlılığının tamamen resmi bir sembolü olduğu gerekçesiyle açıkça müdafaa edilmiştir. Bunların tümü sadece 25 yıl süren bir dönemde gerçekleşen, genel denge teorisi yorumundaki çarpıcı şekil değişikliğidir.

Lange'nin kitabının merkeze alındığı, sosyalist hesaplama tartışması modern iktisattaki –ve modern iktisatta birçok başka anlaşmazlığın olduğu on yıllık süreçteki– en önemli tartışmalardan biriydi. Önemli olmasının ilk nedeni, genel denge teorisini popüler kılmasıydı: Lange son derece yaygın olarak okunuyordu. İkincisi ise savaş öncesi iktisatçılarının çoğunu, sosyalizme duyulan hassas inançla uzlaştırmasıydı. Ludwig von Mises, sosyalizmin kelimenin tam anlamıyla imkansız olduğunu savunmuştur fakat Lange, o zamanın standart rekabet teorisi yardımıyla, Mises'ın iddiasını çürüttü; böylelikle kişi hem piyasaya hem sosyalizme inanabilirdi. Önemli olmasının son nedeni ise Friedrich Hayek'i, Mises'in yaptıklarının ötesine geçerek, ekonomik koordinasyonu rekabetin esasen bir keşif süreci olarak var olduğu bir bilgi sorunu olarak yeniden değerlendirmeye teşvik eden bir katalizör görevi görmesiydi. Ancak bizim bakış açımızdan onun önemi, genel denge teorisinin Walras'ın kendi dönemindeki gibi toplumsal bir tartışmada son yer alışı olmasıydı.

SAF EKONOMİNİN UNSURLARI İÇİN İLERİ OKUMA KILAVUZU

Walras'ın *Unsurlar*'ı, yaşamı boyunca dört baskıya ulaştı; ilki 1871'de ve 1874'te olmak üzere iki parça halinde yayımlandı, ikincisi 1889'da, üçüncüsü 1896'da yayınlandı ve "nihai" denilen dördüncü baskı 1990'da raflardaki yerini aldı. Bu, önceki baskıların dipnot ve derlemeleri ile birlikte 1954'te William Jaffé tarafından çevrilmiş olan, dördüncü baskıydı. Walras ikinci ve üçüncü baskılarda çok ciddi değişiklikler yaptı fakat en köklü değişiklikleri para teorisine ayrıntılar ekleyerek, yeni bir sermaye formülasyonu teorisi üzerinde durarak ve üretim teorisini daha özenli fakat gerçek dünyadan daha uzak bir biçimde tanımlayabilmek üzere değiştirerek dördüncü ve sonuncu baskıda yaptı.

6 Dördüncü baskının önsözü

Önsöz, "Gossen'ın fayda eğrisi açısından üstünlüğünü ve ticaretteki maksimum fayda denklemi bakımından da Jevons'ın üstünlüğünü", Menger'in de ayriyeten, 1872'de ticarette faydanın rolünü keşfettiğini belirterek kabul eder (sayfa 37; ayrıca sayfa 44). Bu aslında, (Gossen'in yanı sıra) Menger, Jevons ve Walras'ın isimlerinin, Marjinal Devrim bağlamında yan yana anıldığı ilk yerdir.

Walras sonraki baskılarda, özellikle de dördüncü baskıda karşılaşılan değişiklikleri açıklamaya başlar. "Üretim teorisinde, denge gayet etkin biçimde gerçekleşiyorken, önceki gibi, ona doğru körü körüne bir arayış ifadesini kullanmadım fakat onun yerine iş sözleşmeleri yoluyla ["sur bons"] yapıldığını kabul edip kitabın geri kalanına bu kurguyu yaydım" diye belirtmiştir (sayfa 37). Ayrıca, "Sermaye oluşumu teorisinde, tasarruf fonksiyonlarını deneysel olarak belirlemek yerine, maksimum memnuniyet ve ticaret denkleminden mantık yürüterek ortaya çıkardım" ve aynı şey "parasal teklif ve talep" fonksiyonları için de geçerlidir (sayfa 37, 38). Oldukça önemli bu açıklamalar, tartışmasının özünden ödün vermek pahasına, Walras'ın giderek tartışmanın yapısına değer verdiği görüşünü destekler niteliktedir.

Bunu, "tam rekabetin varsayımsal egemenliği altında fiyat belirleme teorisi" olarak "saf ekonomilerin" savunulması takip etti (sayfa 40). Ekonomi, tüketim malları ve hizmetlerin "ölçüm standardı olarak seçilmiş olana dayanarak rastgele belirlenen" fiyatlara alınıp satıldığı ürün piyasaları ve "üretim hizmetlerinin" yine "rastgele belirlenmiş" fiyatlara alınıp satıldığı faktör piyasalarından oluşur; aşırı talep kuralına uygun olarak, her iki piyasadaki fiyatlar denge değerlerine yönlendirilir (sayfa 40).

"Bu teorinin tamamı matematikseldir" diye uyarıyor Walras fakat yine de, Gossen'in tüketim dengesinin ikinci kuralını sözcüklerle açıklıyor (sayfa 43). Takas ticaretindeki değişim, üretimdeki, sermaye oluşumundaki ve para dolaşımındaki dengenin, "verilen denklemlerin sayısının, tam olarak, bilinmeyen sayısına eşit olması" mantığına göre belirlendiğini sadece matematik gösterebilir (sayfa 44).

Sermaye oluşumu teorisine, yani yatırıma geri dönecek olursak, Böhm-Bawerk'in, faizin geri döndürülebilir fonlara olan arz ve talep tarafından belirlendiği piyasa ile ilgili açıklama yapmaması gerekçesiyle Walras, Böhm-Bawerk'in faiz teorisini benimsemediğini belirtmiştir (sayfa 45-6). Önsöz Jevons, Gossen, Cournot, Whewell, Thünen, Mangoldt ve hiçbir şeyin "serbest rekabet altında fiyat belirleme teorisini, matematiksel bir teori olmaktan alıkoyamayacağını ... iktisadın astronomi ve mekanik gibi hem ampirik hem de rasyonel bir bilim olduğunu" fark eden tüm diğer iktisatçılar için atılan övgü nidalarıyla kapanıyor (sayfa 47).

7 Temel terimlerin tanımı

Ders 1, Adam Smith ve Say'in iktisadın konusuna dair yaptıkları tanımı inceler ve **ders 2**, "bilim, sanat ve etik" arasındaki farkı ya da bugünlerde ele aldığımız gibi, bir tarafta belirli gelirleri elde etme, diğer tarafta da bu gelirleri analiz etme yöntemleri olarak sonradan ayrılmış pozitif ekonomi ve normatif ekonomiyi irdeler. **Ders 3**, "sosyal refah"ın hem az hem de faydalı şeylerle desteklenerek gerçekleştiğini belirtir ve bu iki özelliği uzun uzadıya açıklar. "Saf ekonomi"nin "uygulamalı ekonomi"den önce gelmesi ve "fiziko-matematiksel bilimlerin" soyut-tümevarım yöntemini kullanması gerekir (sayfa 71). "Ricardo'nun sıklıkla ve John Stuart Mill'in de defalarca yaptığı gibi, bir şeylerin en sıkıcı ve yanlış biçimde açıklandığı günlük dil kullanımı konusunda neden ısrar ediliyor ki .... Aynı şeyler matematiksel dilde çok daha açık, kısa ve öz olarak ifade edilebilirken" (sayfa 72).

Saf ve uygulamalı ekonomilerin ayrımını yaptıktan sonra, Walras **ders 4**'te üçüncü bir alan olan "sosyal ekonomi"yi, yani "toplumsal zenginliğin dağıtımı bilimini" ele alır; bu nokta da "etik" bilim ve sanatın yanına eklenir.

8 Çift yönlü değişim

Bölüm II, ders 5, az çok iyi düzenlenmiş piyasalarda "iki malın birbiri için değiş tokuş edilmesi" analizi ile değişim teorisini ortaya atmıştır. Alım ve satımların açık artırmayla yapıldığı, menkul kıymetler borsasından tutun da, alıcı ve satıcılar arasındaki rekabette kişisel ilişkilerin etkili olduğu perakende satış dükkanına kadar, bir piyasa yelpazesi belirlenmiştir. Yine de, "piyasaların tam rekabet içinde olduğunu varsaymalıyız, tıpkı saf mekanikte olduğu gibi işe makinelerin hiç sürtünmesiz olduğu fikri ile başlamalıyız" (sayfa 84).

Bunu, Paris Menkul Kıymetler Borsası'nda hisse senetlerinin nasıl alınıp satıldığına dair oldukça detaylı bir açıklama takip eder (sayfa 84-6) ve değişimdeki nispi değerlerin, değiş tokuş edilen malların miktarlarının oranıyla daima ters orantılı olduğunu gösteren, çift yönlü değişim analizine bir giriş niteliğindedir (sayfa 87). Belirli bir miktarına sahip olunan bir mal için, diğerinin stok-talebi eğrisi daima negatif eğimlidir (sayfa 91). **Ders 6**, Cournot'nun yaptığı gibi, fiyat yatay eksene ve miktar dikey eksene yerleştirilerek, iki mal için stok-talebi eğrileri çizer (sayfa 94). Bu fonksiyonların genelde süreksiz olduğu kabul edilir fakat birçok bireysel talep eğrisi bir araya geldiğinde, pratik amaçlar doğrultusunda, sürekli olduğu düşünülebilir (sayfa 95). Talep eğrileri hem miktar hem de fiyat eksenleri ile kesişebilir fakat bunun olması zorunlu değildir (sayfa 98). Çift yönlü takas ticaretinde dengenin oluşması için, aşırı talep gören malın fiyatı yükselmeli ve aşırı arz düşmelidir. Bu tama-

men kuramsal bir "yasa" olsa da, "müzayedecilerin ve komisyoncuların olmadığı büyük pazarlarda bile, mevcut denge fiyatının dakikalar içinde belirlenmesi her gün yaşanan bir şeydir" (sayfa 106).

Ders 7, okuyucuya Walrasyan kararlılık koşulunu, yani pozitif ya da negatif aşırı talep kriterini, tanıtır ki buna göre geriye doğru eğimli arz eğrisi, bir talep eğrisini keserek, kararsız bir denge yaratır (sayfa 109-12). Editörden öğrenilmiş bir notu iletecek olursak, Jaffé, Walras ve Marshall arasında bu konu üzerine yaşanan üstünlük tartışmasına son vermiştir (sayfa 502-4) (10. bölüm, 21. kısma bakınız).

Ders 8, fayda konusunu daha da açar ve "yoğun faydanın" veya giderilmiş olan en son ihtiyacın yoğunluğunun, geçen zamana bağlı olmaksızın, tüketilen mal miktarı ile değiştiğine dair sabit varsayım üzerine kardinal fayda fonksiyonları çizer (sayfa 117). Walras bu "yoğun fayda" fonksiyonlarını "kıtlık" fonksiyonları diye adlandırmıştır ve bilimsel bir notta Jaffé, bunun neden Jevons'ın "en üst fayda derecesi" veya Marshall'ın "marjinal fayda derecesi" ile aynı şey olmadığını açıklamıştır (sayfa 506-7). Şimdi Grossen'in eşmarjinallik ilkesinin ikinci kuralını kullanıp, Walras, değişime katılacak her bireyin kendi faydasını maksimuma çıkarmaya çalıştığı varsayımına dayanarak, iki mal için talep eğrilerini kıtlık fonksiyonlarından elde eder (sayfa 126-7). Her bireyin, B malı için efektif talebi (fiyat × miktar) A malı için yaptığı teklif ile kısıtlanır ve bu teklifin değeri, yani bireyler "bütçe kısıtı" çerçevesinde faydayı maksimize etmeye çalışır. Walras "bütçe kısıtı" terimini kullanmaz ama bu görüş çift yönlü değişimde yer alır ve çok taraflı değişimin kapsamlı hale gelmesiyle yeniden görülür.

Ders 9, iki taraflı değişimle ilgili bazı anlaşılması zor teoremler ortaya atar, onları geçebiliriz. **Ders 10**, söz konusu mallar değiş tokuş edilmekten ziyade üretilmiş olsalar bile, tam rekabette faydanın sadece iki taraflı değişim için değil, aynı zamanda çok taraflı değişim için de maksimize edileceğini belirtir (sayfa 143). Jaffé'nin notlarında açıkladığına göre, bu Wicksell'in alaycı karşı çıkışlarına neden olan kısımdı (sayfa 510-11). Walras'ın tam rekabetin optimum özelliklerini açıkça belirtmek konusundaki sorun üzerine hiç düşünmediği apaçık ortadadır ve bu durum Pareto'yu maksimum "ekonomik memnuniyet" için yeni bir tanım oluşturması konusunda teşvik etmiştir. Ders 10'un geri kalan kısmı, "kıtlık"ın değer değişiminin nedeni olduğu tartışmasına yer vermiştir, ancak bu genel denge sisteminde tüm değişkenlerin aynı anda belirlendiği görüşüyle pek bağdaşmayan bir iddiadır.

9 Çok taraflı değişim

Ders 11, iki malın değişimi çalışmasından, *m* sayıdaki malın takası çalışmasına geçer. Walras sıkıcı bir kesinlikte ortaya koyuyor ki, tüm fi-

yatlar –ölçüm standardı olması için rastgele seçilen– bir mal açısından ele alındığı zaman, "efektif talep" ve "karşılıklı değişim" için 2m (m – 1) denklemi, sonradan belirlenecek olan fiyat ve miktar bilinmeyenlerinin 2m (m – 1) denklemine eşittir (sayfa 155-7, 161). "Arbitraj", "toplam memnuniyetin en büyük kısmını" yani iki taraflı değişimde olduğu gibi, "giderilmiş olan en son ihtiyaçların yoğunlukları oranının arbitraj işlemlerinden elde edilen reel fiyatlara eşit olması koşulunu", elde etmeye bağlı olabilir (sayfa 160). Walras bir kez daha "kuramsal çözümlerine yeni ulaştığımız değişim probleminin, serbest rekabet mekanizması vasıtasıyla piyasada ampirik olarak çözülen problemle aynı olduğunu göstermenin geri kalan tek şey" olduğunu vurgular. **Ders 12**, tartışmayı sürdürür ve *tâtonnement* ya da "deneme yanılma" kavramını, piyasa mekanizmasının denge denklemlerini –yani aşırı talep fonksiyonu olarak, rekabet piyasasındaki fiyat düzenlemelerini– çözdüğü sürecin tanımı olarak ele alır. Bu konu, üretimle bağlantılı olarak ders 20'de (sayfa 242), sermayeyle bağlantılı olarak ders 24 ve 25'te (sayfa 282, 289) ve genel anlamda da ders 29 ve 35'te (sayfa 319, 380-1) yeniden ele alınmıştır.

Ders 13, çok taraflı değişimde genel dengenin daima, kıtlıkların oranlarının, değişime katılan tüm kişiler için ikişer tane olarak kabul edilen tüm malların fiyatları oranına eşit olmasını gerektirdiği tezini açıklar (sayfa 173-4). Bölümün kapanış sayfasında Walras, bir kez daha matematiğin yöntem ve ilkelerinin kullanımını savunarak, başkalarının "arz ve talep yasası" ile ilgili söylemlerini kendi "denge fiyatları oluşturma yasası" formülasyonuyla karşılaştırır (sayfa 181).

Ders 14, kıtlıkların kişisel ve sübjektif doğasının altını çizer (sayfa 188) ve parasal hesap birimi olarak ölçüm standardını, hem hesap birimi hem de bir değişim aracı olarak ayrı ayrı ele alır (sayfa 189-90). **Ders 15**, genel denge halindeki bir pazara yeni bir mal girişini ele almıştır ve üzerinde durmaya gerek yoktur. **Ders 16**, iktisadi düşünce tarihi üzerine bir söylevle, tartışma akışını böler. Değerin kökenini emeğe dayandıran İngiliz Okulu kınanmıştır çünkü her şey nadir olduğu sürece bir değere sahiptir (sayfa 202). Condillac ve Say'in, değerin kökenini faydaya dayandıran Fransız Okulu da aynı şekilde kınanır çünkü faydası sonsuz olan serbest mallar için hesaplama yapmamıştır (sayfa 203). Doğru olan tek ilke, Abbé Genovesi, Nassau Senior ve onun babası Auguste Walras'la özdeşleştirilen nadirlik ilkesiydi. Önce Gossen daha sonrada Jevons tarafından oluşturulan, dengede maksimum fayda koşulları, eleştirel bir tarzda açıklanmaktadır (sayfa 204-6). Menger'in bağımsız üstünlüğünü dürüstçe kabul etme durumu söz konusu, fakat onun matematiksel yöntemi kullanmayı reddetmesine yönelik kaygı ifadesine de yer verilmiş (sayfa 206). Bir dipnot gösteriyor ki, Walras 1874'te

Unsurlar'ın ilk baskısını yayımladığında Gossen, Jevons ve Menger'in çalışmalarının varlığına dair bir bilgiye sahip değildi.

10 Üretim teorisi

Unsurlar'ın dördüncü kısmında, kitabın neredeyse yarısını geride bıraktıktan sonra, Walras nihayet üretim fenomenini ele alır. Sıradaki altı bölümün neticesi, genel dengenin, tüm malların arz ve talep edilen miktarlarının eşitliğini koruyarak tüm nihai mal fiyatları ile onların ortalama üretim maliyetlerinin eşit olmasını gerektirdiğini gösterir.

Ders 17, tamamen taksonomiktir ve kaynak birikimi olarak tasarlanan üretim faktörleri, toprak, emek ve sermaye ile akış olarak tasarlanan sermaye malları, birey ve toprak hizmetleri arasındaki farkı ortaya koyar; aslında farklı türlerdeki sermayeye dair oldukça kafa karıştırıcı bir dizi ayrımdan ibaret olan bir şey için bu, bir hayli faydalı bir okumadır. **Ders 18** neredeyse tamamen Walras yüzünden unuttuğumuz, kapitalist bir ekonomideki birbiriyle bağlantılı fakat ayrı iki piyasa, yani nihai ürünler piyasası ve üretim hizmetleri piyasası arasındaki temel ayrımı ortaya koyar. (sayfa 222-3). Hanehalkı ürün piyasasında alıcı, hizmet piyasasında satıcı olarak yer alırken, firmaların ürün piyasasında satıcı, hizmet piyasasında alıcı olarak yer aldığı Knight'ın "refah çarkına" değinir, ama belki de bu, aslında anlatılmak istenenden fazlasını okuma ile elde edilen bir çıkarımdır. Toprak sahipleri, işçiler ve kapitalistler farklı rant, ücret ve faizde üretim hizmeti sunarlar fakat dördüncü kişi, yani "girişimci" diğer üçünden tamamen farklıdır; üretime dahil olmak için toprağı kiralar, işçileri tutar ve borç olarak sermaye bulur (sayfa 222). Ayrıca girişimci kâr elde etmeye ve zarardan kaçınmaya çalışarak, üretimde denge halinde, ne kâr elde eder ne de zarar. Kendi işlerinde veya başka işlerde girişimci olarak değil, toprak sahibi, işçi ya da kapitalist olarak para kazanır (sayfa 225).

Ders 19 yönetim muhasebesine temel bir giriş niteliğinde olduğu için üzerinde durmaya pek gerek yoktur. **Ders 20** üretim fonksiyonları ilkesini tanıtır ve dağıtımın marjinal verimliliği teorisine dair bilgilendirmeyi ders 36'ya bırakarak, üretimin sabit katsayılarını ilk varsayım olarak ele alır (sayfa 240). Ayrıca her bir bireyin sunduğu faktör hizmetleri için öz-talebinin olacağını bildirmiştir ki bu da herhangi bir üretim hizmeti arz eğrisinin, geriye doğru eğimli olabileceğini çünkü bu arz eğrisinin, ona sahip olanın diğer tüm faktör hizmetleri için olan birleştirilmiş talep eğrilerinden başka bir şey olmadığını gösterir. Üretilebilen mallara uygulanan *tâtonnement* teorisi, denge dışı fiyatlarla satılması veya alınması için sunulan üretim hizmetlerinin miktarını belirtmek için, girişimcilerin "etiket", "fiş" ya da "taahhüt" kullandıkları varsayımını gerektirir (sayfa 242); anlaşmalar sadece, fiyatların ekonominin tamamı için denge fi-

yatları olduğu anlaşıldığında bağlayıcı özelliğe sahiptir. Eğer üretimdeki zamanı hesaba katacaksak, paranın rolünü de katmalıyız; bu konu VI. kısım, ders 29'a bırakılmıştır. **Ders 21** tartışmayı daha da açar ve paranın konudan soyutlanmasını savunur; en azından analizin ilk aşamalarında.

Ders 22, "yeni ve eski sosyalistlere" ayrıca serbest rekabeti "gerekli tekellere ve devlet tekellerine" bile uygulayabilecek kişilere karşı savunulan, optimum serbest rekabet konusuna odaklanmıştır (sayfa 256-7; ayrıca sayfa 305). Oldukça önemli bir paragrafta Walras "serbest rekabet tanımımız fayda problemine vurgu yapsa da, doğruluk sorgulamasını bir kenara bırakır, çünkü bizim tek amacımız belirli bir hizmet dağıtımının, belirli ürün dağıtımında artışa nasıl sebep olduğunu göstermektir. [Orijinal] hizmet dağıtımı sorusu ise yoruma açıktır" demiştir (sayfa 257; ayrıca sayfa 306). Bölümün geri kalanı, ürün ve faktör pazarları arasındaki ilişkiyi inceler.

11 Sermaye oluşumu teorisi

Ders 23 yeni sermaye mallarının üretilip satıldığı "gelişen bir ekonomiyi" ele aldığımız varsayımına dayanarak, bizi sermaye mallarının fiyatlarına ve dolayısıyla da sermaye malları pazarının işletmelerine götürür. Kapitalist nasıl girişimciden ayrı tutuluyorsa, para piyasası da sermaye malları piyasasından ayrı tutulur (sayfa 270). Toprak yeniden üretilemez (sayfa 270) ve emek hizmetleri üretilse de, bu miktarı belirlendiği ölçüde olmalıdır (sayfa 271). Öte yandan, sermaye malları üretilebilir ayrıca fiyatları "üretim maliyeti yasasına" bağlı olarak belirlenir (sayfa 271).

Yaklaşık 50 sayfayı içeren, 23'ten 29'a kadar sıradaki beş ders, tüm kitap içindeki en zor bölümdür ve sayısız, bazen de tamamıyla farklı yorumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tartışmanın genel eğilimi şudur: Girişimciler, net kazançları (brüt getiri eksi amortisman ve sigorta primleri) tasarruf arzı fiyatına eşit olana kadar yeni sermaye malları talep ederler. Yeni sermaye malları için sabit üretim katsayıları sayesinde, sermaye malları fiyatlarıyla onların güncel üretim maliyetlerinin eşitliğini gösteren h adet denklem elde ederiz. Bunun yanı sıra, sermaye değerlerini, onların daimi net kazançlarının bugünkü değeri olarak tanımlayan, başka h adet denklemimiz de vardır (sayfa 271-4).

Şimdi de arz yönüne geçiyoruz. *Unsurlar*'ın ilk iç baskısında, Walras basitçe belirli bir tasarruf arzı öne sürüyor. Dördüncü baskıda, önceden tüketime uygulanmış formel bir analizi devam ettirerek, tasarrufun fayda teorisini açıklar. Doğrudan faydaları olmayan sermaye malları ile fayda arasında bir bağ kurmak adına, her bir zaman birimi için "daimi gelir dilimini" temsil eden, homojen bir E malı icat etmiştir. Her hanehalkının, fiyatı faiz oranına karşılık gelen E için, normal bir talep fonksiyonu var-

dır: Sermaye mallarının net getirisi ne kadar çoksa E o kadar ucuz ve "daimi net gelir" hakkı için olan talep o kadar büyüktür (sayfa 274-5). Sermaye mallarının bilinmeyen fiyatları, E'nin sabit fiyatı ile değiştirilir. Sermaye mallarının net gelirinin fiyatlarına oranlandığı ve oran faktörünün $1/E$ ya da faiz oranı olduğuna dair eşmarjinallik ilkesine göre, düzenli gelir dilimleri ve tasarruf arzına olan talep, denge halindeki endüstriler arasında dağıtılmalıdır. Denge için, talep edilen yeni sermaye malları miktarının brüt tasarrufa eşit olması koşulunu bildirerek, artık önceki iki h denklemine bir denklem daha ekleyebiliriz. Bunun yanı sıra, toplam brüt tasarruf arzını –talep edilen E miktarı, E'nin fiyatını belirler – tüm fiyatların fonksiyonu olarak ortaya koyan bir denklemimiz de vardır. Bu $2h + 2$ denklem, daha sonra belirlenecek olan $2h + 2$ yeni bilinmeyenle eşleşir: (1) h sermaye mallarının net getirisi; (2) h sermaye mallarının talep edilen miktarları; (3) faiz oranının karşılığı olarak E'nin fiyatı, yani yeni sermaye mallarının değişmez fiyatı; ve (4) brüt tasarruf arzı (sayfa 276). Böylece, belirlenen faiz oranı ve yeni sermaye mallarının değeriyle, eski sermaye mallarının değeri de belirlenir, tabi getirilerini yeni sermaye malları piyasasında uygulanan faiz oranı kadar iskonto ederek.

12 Sermaye oluşumu mu, sermaye birikimi mi?

Walras, sermaye malları stoğunun girişimciler arasında dağıtılması konusuyla başlar. Bu sermaye malları, gelecekteki bilinen sermaye kirası bedellerini oluşturur ve girişimciler, sermaye piyasasındaki belirli kredi oranını göz önünde tutarak, sermaye mallarını üretimde kullanmaları mı yoksa paraya çevirmeleri mi ve kazancı kredi piyasasına yatırmaları mı yoksa yatırmamaları mı gerektiğini hesaplarlar. Ancak paraya çevirme, sadece makineler için ikinci el pazarının olması durumunda mümkündür; o durumda bile paraya çevirme genelde sermaye kaybıyla sonuçlanır. Burada aynı *tâtonnement* problemiyle karşılaşıyoruz fakat değişim teorisinde olduğundan daha ciddi biçimde: Sermaye mallarının girişimciler arasında, faiz oranının nihai dengesi ile uyum sağlayacak olan tek bir dağıtımı vardır. Sorunsa başlangıçtaki durumdan nihai dengeye ulaşmaktır; ayrıca sermaye kaybına dair dayanaklar dengeye giden yolun, onun elde edilmesini engelleyebileceğini göstermeye yeter.

Bu sorun, yeni sermaye malları üretildiğinde daha da içinden çıkılmaz bir hal alır. Bu malların sabit bir getiri oranı elde etmeleri gerekir yoksa üretimleri sermaye fonlarının, nerede kullanılırsa kullanılsın, denge durumunda eşit kâr getirmesi koşulunu yerine getirmeyi başaramaz. İlk sorunu ikincisiyle birleştirirsek, denge için artık, sermaye fonları yeni sermaye mallarının üretiminde de halihazırda var olan eskilerin alımında da kul-

lanılsa, sabit bir getiri oranı elde etmesi gerekir. Dahası bu getiri oranının kredi piyasasındaki faiz oranına eşit olması gerekir çünkü sermayelerinden borç verip elde ettikleri kâr payı ile geçimlerini sağlayarak, kapitalistler, her zaman kira geliri sağlayan kişi olmak isterler. Genel olarak bu üçlü eşitlik –getiri oranı ya da sermayeden elde edilen kâr oranı = sermaye projelerinin içsel getiri oranı = kredi piyasasındaki faiz oranı– aynı anda çözülmelidir; fakat teknik ilerlemenin sonucu olarak değer yitirme, amortisman ve belirsizliği göz önüne aldığımızda, ilk verideki herhangi bir düzenleme yoluyla elde edilen kararlı ve durağan bir dengenin var olmaması oldukça muhtemel. Walras sorunun farkındaydı (sayfa 307-8) fakat problemi tatmin edici bir şekilde çözümlemeyi başaramadı ve argümanı basitleştirmek için homojen ya da büyük ölçüde şekillendirilebilir bir sermaye stoğu varsayımına sarılma eğilimi gösterdi. Jaffé'ye göre bunu açıklamanın en iyi yolu belki de, sisteminde tasarruf ve yatırımın yer alması ve kapitalistlerin elindeki sermaye malları miktarında ciddi bir değişimin olmaması bağlamında, Walras'ın geliştirdiği görüşün sermaye birikimi değil, sermaye oluşumu teorisi olduğunu belirtmektir; eğer sermaye malları miktarı değişseydi, bu, dinamik durağanlık sorununu –yani sistemin dengeye ulaşmasını sağlayacak yolun, başlangıçtaki denklem dizisinde belirtildiği gibi, aynı noktaya vardığının kanıtlanması sorunu– ortaya çıkaracaktı. Walras ders 24'te şunu açıklarken kendisi de bunu söylüyor: "Sermaye oluşumundaki denge ilk önce *prensipte* oluşturulur. Daha sonra, toplanacak olan birikimler ve *belirli bir zaman dilimi içinde* arz edilecek olan yeni sermaye malları arasında karşılıklı değiş tokuş yaparak, denge etkin bir biçimde kurulur. Ekonomik *kalkınma* söz konusu olsa bile, denge [şu an için] *sabit* kalır çünkü yeni sermaye malları, değerlendirilmekte olandan sonraki bir zaman dilimine kadar ekonomide etkin bir rol oynamaz" (sayfa 282-3).

Sermayenin tanımı, üç sebebin karşılıklı bağımlılığı ve ortalama üretim süresi ilkesi, üzerine bitmek bilmeyen Avusturya tartışmalarını hatırladığımızda, Walras'ın sermaye teorisi oldukça basit ve zekice görünür. Böhm-Bawerk ve Wicksell'in bu konu üzerine harcadığı binlerce sayfanın aksine, Walras faiz oranının nasıl belirlendiği göstermek için *Unsurlar*'ın sadece kırk sayfasını kullanmıştır. Walrasyan teori kusursuzdur, peki ama özü nedir? Walras dördüncü baskıda, net birikimlerin sistemin ayrılmaz bir parçası olduğunu söylemek için birçok sorunla başa çıktı fakat yine de birikim arzı eğrilerinin şeklinden ve özelliklerinden hiç bahsetmedi. Birikimi tamamen, özel bir tür tüketim malı için, yani E için, ortaya çıkan talep olarak ele almak ikna edici değildir çünkü birikim bugünkü ve gelecekteki faydaları kıyaslamayı da içerir. Walras'ın Böhm-Bawerk ile olan yazışma-

sına bakarak, zaman tercihinin varlığını reddetmediği sonucunu çıkarabiliriz. Yine de *Unsurlar*'da bundan hiç bahsetmemiştir. Dahası yeni sermaye mallarının neden talep edilmesi gerektiğine ve eğer talep edilirse, yeni makinelerin dayanırlığının, nispi faktör fiyatları fonksiyonu olarak eskilerden farklı olup olmayacağına dair bir açıklama yapmadı. Aslında Walras sermaye oluşumunun genişleme mi, derinleşme mi, yoksa sığlaşma halini mi alacağı sorununu göz ardı etmiştir. Walras'ta reel sermayenin, şu soruyu gündeme getiren zaman yapısı yoktur: Sermaye nasıl hesaplanır? Sermayeyi, Walras'ın yaptığı gibi parasal olarak türde; biçimde hesaplamak, sermaye stoğunun fiziki heterojenliğini göz ardı etmek anlamına gelir. Diğer taraftan sermaye teorisine yönelik mevcut genel denge yaklaşımının ana noktasını aslında, sermaye toplamı nasıl hesaplanır sorusunun reddedilmesi oluşturur. Meseleyse kredi ödenekleri piyasasında faiz oranının nasıl belirleneceği ve sermaye stoğunun ya da o stoğun zaman yapısının değerine dair bilgiden yoksun bir şekilde o piyasanın dengeye doğru nasıl yol alacağıdır. Bu nedenle Walras, nadiren olan durumlar dışında kendini hiçbir zaman faiz oranındaki bir düşüşün ekonomideki sermaye-emek oranını yükseltme eğilimi göstereceğine dair asırlık görüşe adamıyor.

Walras'ın sermaye teorisi, "sermayeyi" zaman içinde hizmet akışı sağlayan birikim olarak tanımlayan –toprak, makineler, binalar, hammaddeler, doğal kaynaklar, insan becerisi– ve "geliri" ise servet birikiminden harcananların yerine koyulması için gerekli olan bu hizmetlerin ihtiyaç fazlası olarak nitelendiren Fisher tarafından benimsendi. Bu görüşün mantıksal sonucu sermayenin sadece bir üretim faktörü olduğu, dağıtıma konu olan gelirin faizden oluştuğu, ayrıca ücretlerin sadece beşeri sermaye stoğuna yapılan faiz ödemeleri olduğu ve ulusal gelirin tamamen tüketim harcamalarından ibaret olduğudur. Fisher'dan beri birkaç iktisatçı şunu söylemek adına bu noktaya kadar gelmeye gönüllü oldu: Sermayenin üretimin tek faktörü olduğunu söylemek, sermayenin üretim gücünün "sabit ödeneği" olduğuna işaret ederek, bir sermaye birikiminin, tüketimden fedakarlık yapılmadan, başka birine dönüştürülebilir ve beşeri sermayenin, fiziki sermaye ile aynı ilkelere göre biriktirilir olduğuna işaret eder. Ancak bu karşıt görüşlere rağmen sermaye teorisi üzerinde çalışan birçok modern yazar, Fisher'ın ekonomideki sermaye miktarının, faiz oranı ile bölünen daimi gelir olduğunu savunduğu ilkesi ile Walras'ın "daimi gelir dilimi" için hanehalkının talep fiyatı görüşünü eşleştirme açısından onu yararlı buldu, en azından anlatımı bakımından. Bu da, üretimin vakit alıcı özelliğiyle bağlantılı olan, faizin karmaşık, Avusturya'ya özgü olası nedenlerini safdışı bırakır.

13 Para teorisi

Sıradaki **VI. bölüm, 29-34. dersler**, para teorisini ele alır ve sermaye teorisi üzerine olan V. bölüm gibi, yorumlama ile ilgili sonu gelmez bir uyuşmazlıkla karşı karşıyadır. *Unsurlar*'ın birbirini takip eden her baskısı, para teorisinin yeniden düzenlenmesiyle sonuçlandı. Para teorisine yaptığı en bilinen katkısı, yani mevcut nakit dengenin reel değerine olan talebi kastettiği, "arzulanan nakit dengesi ilkesi", 1889'da yayımlanan ikinci baskıdaydı. Ancak bunun gibi paranın kendi faydasının olmadığı konusunda ısrar etti ve 1900'de yayınlanan dördüncü baskıda, likit nakit dengesi yoluyla sağlanan hizmetlerin bireysel fayda fonksiyonlarına dahil olduğunu belirtti. Bununla beraber, herkesin büyük olasılıkla geleceği tam bir belirlilikle karşılayacağı bir ekonomideki işletilmeyen nakit birikimlerine nasıl fırsat sağlanacağı sorusunu gündeme getiren kararlılık koşullarının varlığını kabul ederek devam ediyor.

Ne olursa olsun Walras, parayı-elde-tutma talebinin yanında döner sermayeyi de ele alarak sisteminin uyumunu korumuştur. Tüketiciler iki tür "döner sermayeye" sahiptirler: tüketim malları stoğu ve nakit dengesi (sayfa 319-20). Benzer şekilde girişimciler de malların envanterlerini ve nakit dengesini elde tutarlar. Arz ve talep edilen envanter ve nakit dengesinin miktarları, tüm fiyatların fonksiyonları olarak ele alınır ve klasik piyasa-dengesi ile sıfır-kâr koşulları, genişletilmiş sistemin bir çözümü olduğunu ortaya koymak adına geliştirilmiştir (sayfa 323-4).

Bu işlemleri finanse etmek için kaç paraya sahip olmak gerektiğine karar verirken, birey sadece paranın mal ve hizmetler üzerindeki satın alma gücünü hesaplar. Toplumun sahip olmak istediği reel likit dengesinin toplamı, denge halinde, mevcut para stoğuna eşit olmalıdır. Bu dengenin oluşmasını sağlayan mekanizma, faiz oranındaki değişimlerden ibarettir (sayfa 332). Bir para dengesi stoğunun hizmetlerinden elde edilen marjinal faydanın, faiz oranıyla olduğu kadar, herhangi bir mal ya da paranın marjinal faydasıyla da aynı oranda olması gerektiği için, paranın "ederi" parasal olan veya olmayan kullanımlarının ikisinde de aynı olmalıdır; diğer bir deyişle, parasal ve reel faiz oranı denge halinde eşit olmalıdır (sayfa 330). Bu şekilde Walras para teorisini genel denge sistemine dahil etmiştir.

Eğer paranın miktar teorisi, mutlak fiyatların para stoğuna göre değişim gösterdiğini ortaya koyan görüş ise, Walras'ın bu teoriyi benimsediğine dair hiç bir şüphe yok (sayfa 331, 366). **31** ve **32. Dersler**, monometalizme karşı, üstün parasal standart olan bimetalizmin yoğun biçimde savunulmasını içerir.

14 Marjinal verimlilik teorisi

Ders 35'te Walras, buradan itibaren, "sürekli olarak dengeye doğru eğilim gösteren ama ona bir türlü erişemeyen sürekli piyasa" ile ilgilenerek statikten dinamik alanına geçer (sayfa 380). Bu, onun zihninde üretimin sabit değil değişken katsayılarla gerçekleştirildiği ilkesiyle bir şekilde bağlantılıydı, sanki marjinal verimlilik teorisi durağanlık koşulları ile bağdaşmıyormuş gibi (sayfa 386). Bununla birlikte, *Unsurlar*'ın VII. bölümdeki bölüşüm değerlendirmesi tam anlamıyla dinamik değildi; Walras karşılaştırmalı statik yöntemini kullanmaya devam etti.

Walras'ın genel olarak **ders 36**'da yer alan marjinal verimlilik açıklamasını, herkesin hem fikir olduğu gibi, takip etmek zordur çünkü devamlı olarak, belirli bir çıktı düzeyini üretmenin maliyetini minimuma indirmek tüm çıktı düzeylerinin üretim maliyetini minimuma indirmek arasındaki önemli farkı birbirine karıştırır. Kârı en üst düzeye çıkaran firmanın, marjinal maliyeti verili fiyata eşitleyen çıktı miktarını seçtiğini varsaymak yerine, Walras firmanın, ortalama maliyetin verili fiyata eşitlendiği miktarı seçtiğini kabul eder; ilki ikincisini gerektirirken, ikincisinin oluşması için, tam rekabet genel dengesi durumu dışında, ilkine ihtiyaç yoktur. Karışıklık şüphesiz Walras'ın başlangıçta, uzun-dönemli denge halinde mutlaka kaybolacak bir şey olarak girişim kârı fikrini benimsemesinden kaynaklanıyor. Buna ek olarak, firmaların davranışlarına yoğunlaşması ve firmaları endüstrilerden ayırmayı başaramaması, kısa dönemli dengeden uzun dönemli dengeye geçiş analizinde belirsizliğe yol açar. Marshall'ı biraz daha dikkatli okumak ise, kesinlikle bu belirsizlikten kaçınmaya yardım ederdi. Bu meseleyi Jaffé, ders 36 için yazdığı uzun çevirmen notunda başarılı bir şekilde ele almıştır (sayfa 549-53).

Walras, nispi fiyatlardaki değişikliklerin bir işlevi olarak, faktörler birbirini ikame ettikçe üretim fonksiyonu boyunca meydana gelen hareketlenmeyi, "teknik ilerleme" diye adlandırdığı, üretim fonksiyonlarının kendilerinde oluşan değişimden net bir biçimde ayırmıştır (sayfa 386). Buna bağlı olarak marjinal verimlilik, "Denge halinde, üretim maliyeti ve satış fiyatı eşit olduğunda, hizmetlerin fiyatları marjinal verimliliklerine, yani üretim fonksiyonunun kısmi türevlerine eşittir" ifadesini içerir (sayfa 385). Kökleri Jevons'ın *Teori*'sine dayandığı bu kuram, "birçok Amerikan ve İtalyan iktisatçı, özellikle de Wood, Hobson, Clark ve Montemartini" tarafından ele alınmıştır (sayfa 385). Malthuscu nüfus teorisi reddedilmiştir; en azından yiyecek miktarı, nüfus için olduğu gibi, belirli bir büyüme oranında artış gösterebildiği sürece (sayfa 387-8). Toprak fiyatlarında, dolayısıyla kira bedellerinde istikrarlı bir artış, ayrıca faiz oranında devamlı bir düşüş, büyüyen ekonomilerin tipik özellikleridir (sayfa 390-2). Walras'ın Smith, Ricardo ve Mill'i

aşağılamasına rağmen, bu ifadelerin klasik iktisatçıların düşünceleriyle aynı olması dikkate değer. Ayrıca genel denge teorisinin olağan güçlüğünün bu sayfaların hiçbirinde görülmemesi de öyle.

Ders 37 tamamen, on sekizinci yüzyıl Fransız iktisatçılarının unutulmuş bir okulu olarak fizyokrasiye yoğun bir ilgi uyandıran *Tableau Economique* (Ekonomik Tablo)'nun bir kopyasının o dönemde ortaya çıkışını yansıtarak, fizyokratik ilkenin açıklaması ve eleştirisine ayrılmıştır.

Ders 38, Ricardo-Mill değer teorisinin kısa bir eleştirisinden oluşur ve **ders 39** ise Walras'ın "İngiliz Rant Teorisi" olarak adlandırdığı teoriye dair uzun bir eleştiri içerir. Benim şekil 3.3'üm (3. bölüm, 8. kısma bakınız) Walras'ın Ricardo'cu diferansiyel rant teorisini açıklamak için kullandığı şekilden ödünç alınmıştır (sayfa 406-7). Ricardo'nun rantsız toprağın gerçekte var olduğu inancı, oldukça küçük değerler bakımından, teorisini matematiksel olarak formülleştirememesinden kaynaklanıyor (sayfa 411). İngiliz Okulu'nun başlıca hatası kiraları, ücretleri ve faizi, üretim katsayıları ile nihai malların fiyatlarından bağımsız olarak belirlemeleridir (sayfa 418). *Unsurlar*'ın üçüncü baskısı, dördüncü baskıdan çıkarılan iğneleyici "Bay Wicksteed'in İngiliz Rant Teorisini Çürütmesi Üzerine Bir Not"u içerir; burada ekler III olarak görülür (sayfa 489-95). (11. bölüm, 13. kısma bakınız).

Ders 40'ta, klasik iktisada yapılan saldırı, "İngiliz Ücret Ve Faiz Teorisi" adlı eleştiri yazısı ile geliştirilmiştir. Bu yazı ilk olarak, ücret fonları ilkesini eleştirir (sayfa 419-22) ve sonra kapitalistler ve girişimcileri, dolayısıyla faiz ve kârı birleştirme eğilimine karşı çıkar (sayfa 423). İngiliz klasik iktisatçıları nihai malların fiyatlarını, üretim hizmetleri fiyatları vasıtasıyla açıklarlar ve daha sonra tarım marjlarındaki rantı ortadan kaldırırlar; ayrıca ellerinde ödenen ücretler ve işletilen faizlerden oluşan üretim maliyeti kalır. Fakat "bir denklem, iki bilinmeyeni bulmak için kullanılamaz" (sayfa 425). Fransız Okulu da İngiliz Okulu'ndan daha iyi değildir, hatta benzer şekilde faiz ve ücretlerin nasıl belirlendiğini açıklamayı başaramamışlardır (sayfa 425-6). Ders, iktisatta matematiksel kanıtlara olan mutlak ihtiyaca, yani bu "(1) sayısı, bilinmeyenlerin sayısına eşit olan ve bilinmeyenlerin kaynaklık ettiği denklemler sistemini formülleştirmek ayrıca, (2) gerçek olaylar dizisinin bize, bu denklemler sistemini için, aslında ampirik çözümler sunduğunu göstermek" anlamına geldiğine dikkat çekerek kapanıyor (sayfa 427).

15 Tekel ve vergileme

Tekel üzerine olan **ders 41**, Cournot ve Dupuit'nin çalışmasına övgüler sunar ayrıca Cournot'nun bir kişinin tekeli ile başlayıp iki kişinin tekeli ve daha fazla satıcıdan oluşan tekeli değerlendirerek devam etmesine rağmen, Walras'ın sınırsız rekabet ile başlamayı tercih ettiğini

ve bir kişinin tekelini özel bir durum olarak ele aldığını belirtir. Bir tekelcinin fiyatları, talebin fiyat esnekliğinin bir olduğu bir satış hacmine ulaşacak şekilde ayarlayarak kazancı maksimuma çıkardığını belirten bilinen Marshall teoremi, talep esnekliğine pek değinilmeden açıklanmıştır (sayfa 436-7). Dupuit'nin tüketici artığı görüşü, uygunsuz bir kısmi denge analizi örneği olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir (sayfa 445-6).

Vergiyi ele alan **ders 42**, standart on dokuzuncu yüzyıl vergi teoremlerinin hayal kırıklığı uyandıran bir reklamı niteliğindedir.

16 Walras'ın katkısının değerlendirilmesi

İçerik pahasına biçime vurgu yapan Walrasyan iktisadın özü, tahmin edilenden oldukça zayıf. Bunun örneklerini, sermaye teorisi değerlendirmelerinde gördük. Ayrıca diğeri de, meşhur uzun dönem dengesinde Walrasyan sıfır kâr kuralıdır. Bu kural, endüstride ileri geri hareket eden, kâr arayışındaki firmalar teorisinin bir sonucu değildir. Bu sadece, durağan dengede kârın sıfır olması gerektiğini savunan bir görüştür. Aslında Jevons gibi Walras'ın da arz teorisinin olmadığı söylemek yanlış olmaz. Hanehalkının faktör hizmetleri arzı bile tamamen biçimsel açıdan değerlendirilmiştir. Sonunda bölüşümün marjinal verimlilik teorisini benimsemiş olsa da, bunun geliştirilmesine hiçbir katkı yapmamıştır; aslında faktör oranlarında bir değişiklik olmaksızın daha fazla çıktı elde edilmesini vurgulamıştır. Refah ekonomisi değerlendirmesi ve hatta para teorisi, biçimciliğe ek bir kanıt teşkil eder; gerçi bu nokta yeterince nettir. Walras'ın iktisadın özüne yaptığı katkılar neredeyse sadece, çağdaşlarından daha net ve daha ileriyi görmüş olduğu tüketici davranışları teorisiyle sınırlıdır. Bu biçimcilik suçlamasını ne ciddiyetle ele alacağımız, tabii ki Walras'ın yaptıklarıyla ilgili düşüncelerimize bağlıdır. Her zaman tam rekabet piyasa ekonomisindeki işletmeleri, elbette kuramsal düzeyde, araştırmaya çalıştığı kabul edilmiştir. Fakat William Jaffé, tüm hayatı boyunca Walrasyan sistem üzerine çalıştıktan sonra, Walras'ın niyetinin hiçbir zaman gerçekçi bir rekabet ekonomisi tanımını oluşturmak olmadığına, bundan ziyade rasyonel açıdan istikrarlı bir ekonomik sistemin, değiştirilebilen ve dağıtılabilen "adaleti" koruyarak sosyal refahı maksimuma taşıyacak şekilde düzenlenebileceğini göstermeyi amaçladığına ikna oldu. Özel bir tür "gerçekçi ütopya" görüşüydü bu; tam rekabetin mükemmel bir analizi ya da her halükarda, gerçek dünyanın ideal dünyadaki genel dengeye riayet etmesi için düzenlenmiş tutum değişimlerini başlatacak olan normatif bir platform formülasyonu değil. Jaffé'nin Walras hakkındaki son görüşü uzun bir süredir tartışılıyor fakat Walras'ı pozitif ve normatif ekonomiler arasındaki farkı net bir şekilde anlamış biri olarak görenler bile *Unsurlar*'ın sonraki baskılarının, Wal-

ras'ın modeli dünyaya uydurmaktan ziyade dünyayı modele uydurmaya yönelik artan eğilimini yansıttığı konusunda hemfikirdirler.

Walras gibi, tümüyle reddedilmiş fikirleri kendisine çeken böyle büyük bir iktisatçı var mıdır? Schumpeter, Walras'ın hem görüşüne hem de başarılarına olan engin hayranlığını güçlükle zapt etmiştir: "Salt teori ele alındığı sürece, Walras bana göre tüm iktisatçılar içinde en başarılısıdır. "Devrimci" yaratıcılık özelliğini klasik sentez niteliğiyle birleştiren ekonomik denge sistemi, bir iktisatçıya ait ve kuramsal fiziğin başarılarıyla kıyaslanabilecek tek çalışmadır." Diğer taraftan Milton Friedman, sürekli anlamlılıktan ziyade titizliğe öncelik tanıdığı gerekçesiyle Walras'ı eleştirmiştir: "Onun [Walras'ın] sorunu içerik değil, biçim sorunudur: ekonomik sistemin idealize edilmiş bir resmini sunmaktır, somut problemleri analiz için bir cihaz geliştirmemektedir", ayrıca, "somut problemleri analiz için gereken cihazın" Walras'ın aksine, tam olarak, Marshall'ın bize verdiğini de ekler.

Ancak Walras belki günümüzde kendi zamanında olduğundan daha canlı olan genel denge teorisinden ayrılmıştır. En başından beri çoklu piyasa dengesinin üç yönü ile ilgilenir: Var olabilir mi? Bu var oluş özgün mü? Ve hem yerel hem de global olarak kararlı mı? Teori bu soruların ilki bakımından başarı elde etmiştir: ekonomideki tüm piyasalarda genel dengenin varlığı, bazılarının geçerli herhangi bir ekonomik sistemle bağdaşmadığı genel varsayımlarla (örneğin diğer faiz-getiren mal varlıklarına tercihen elde tutulan paranın yokluğu, stoklara sahip piyasa-düzenleyicilerinin yokluğu, banka kredisinin yokluğu ve tüm mal ve hizmetler için vadeli piyasaların varlığı) gösterilebilir. Fakat *özgünlük* ve *istikrar* konularına gelince, kesin sonuçlar getirmesi gereken varsayımlar o kadar kısıtlayıcı ve bilhassa buna özgüdür ki (özgün olmak için, tüm malların ikame girdi olması gerekir) bu, genel denge teorisine derin bir hayranlığı olanlar için bile kabul edilebilir değildir. Kısacası yirminci yüzyıl iktisadındaki en iyi beyinlerden bazılarını yutmuş bir örnek olan, genel denge teorisinin özünde bitmek bilmeyen düzeltmelerle geçen bir yüzyılın ardından, teori, piyasa dengesinin nasıl oluşturulduğuna bir açıklık getirememektedir; bu durum sadece gerçek dünyadaki merkezi olmayan piyasa ekonomileri için değil aynı zamanda genel denge kuramcılarının göz bebeği karatahta ekonomileri[1] içinde geçerlidir. Gerçek bir ekonomideki dengeler dizisi, bağımlı opsiyondur ve "histerezis", yani sadece mevcut sisteme değil aynı zamanda geçmişe de bağlı olan denge sıkıntısından muzdarip olabilir. Bunun gibi

1 Ronald H. Coar'sa tarafından ortaya atılan bu terim, sadece teoride uygulanabilen, gerçek hayatta bir karşılığı olmayan prensip anlamına gelmektedir (ç. n.).

bağımlı opsiyon veya histerezis etkilerinin küçük olduğunu bilmiyoruz ve doğal olarak, küçük olduklarını kanıtlayamıyoruz.

Böyle bir genel denge teorisinin *cul-de-sac*[2] olduğunu ister istemez kabul etmemiz gerekir, yani ampirik bir içeriğe sahip değildir ve hiçbir zaman da olmayacaktır. Tamamen birleştirilmiş, hesaplanabilir genel denge modellerinin yararsız olduğu, örneğin Keynesyen iktisadın IS-LM türü veya bir ekonomik problemin genel denge formülasyonunun, açıklayıcı fakat basit bir şekilde, Walrasyan genel denge teorisinin – çoklu piyasa dengesi probleminin bir eşanlı denklem dizisinin çözümüne benzer biçimde ele alınabileceği hususunun– tamamen steril bir buluş olup olmadığını derinlemesine araştırdığı anlamına gelmez. Asıl paradoks ise genel dengenin varlığı, özgünlüğü ve kararlılığının daima iktisatçıların cevaplandıracağı ilginç bir soru olarak görülmesidir. Tamamlanmış, tatmin edici bir ispat şüphesiz sosyal matematikte entelektüel bir başarı olarak kabul edilirdi fakat ne olursa olsun, gerçek bir ekonomik sistemin nasıl işlediğine dair anlayışımızı geliştirmezdi.

PARETO'NUN REFAH İKTİSADI

Pareto'nun çalışması, bireysel refah ekonomisi tarihindeki kesin bir dönüm noktasını temsil eder. Fayda geleneğinin önceki yazarları, "refah"ı her zaman bireysel hanelerin nicel olarak ölçülebilir faydalar tutarı olarak ele almıştır; kaynakların ideal dağıtımı, bu anlamda, refahı maksimize eden dağıtımdır. Marshall'ın döneminde bu "mutluluk hesabı"nın, tüm bireylerin aynı gelir faydası fonksiyonlarına sahip olduğu veya daha az modern olan bir dille, ihtiyaçların giderilmesi için eşit kapasitelere sahip oldukları varsayımına dayandığı görülür. Bu durumda elbette, kaynakların ideal dağıtımı, gelir eşit şekilde dağıtıldığında elde edilir.

Toplam refahın tamamen bireysel refahın aritmetik tutarı olduğuna dair Bentham'cı görüş, bu tür kıyaslamaların bir sorun yaratmadığı bir durumu seçerek, kişilerarası fayda kıyaslaması yapma sorununu geçiştirir. Pareto'dan önceki hemen hemen tüm yazarlar bu yöntemle, farklı gelir dağılımlarıyla ilişkili farklı optimalleri kıyaslama sorununu göz ardı etmiştir.

Bu toplam ihtiyaç fazlasının, reel gelirdeki bireysel değişimlerin bir fonksiyonu olduğuna dair yeterli bilgi yokken, Marshall, tüketici artığı ilkesi üzerinde çalışmıştır (10. bölüm, 13. kısım). Edgeworth, ihtiyaçların giderilmesi için eşit kapasiteler fikrini kabul etmemiş fakat daha sonra, sabit gelir faydası fonksiyonları varsayımına dayanarak vergilemede eşmarjinal fedakarlık yasasını savunmuştur (9. bölüm, 5. kısım). Wicksell, üretim ve takasın optimum koşullarının ekonomideki ilk faktör donanımı-

2 Çıkmaz sokak (ç. n.).

na dayandığı gerekçesiyle, Jevons ile Walras'ın optimum ticaret koşulları genellemelerini eleştirmiştir (12. bölüm, 33. kısım). Wicksell, kişilerarası fayda kıyaslaması problemiyle herhangi bir çağdaş yazarın yaptığından daha büyük içtenlikle başa çıkmaya çalıştı fakat o bile yararları, faydada çok büyük bireysel farklılıklar olmadığı görüşüne dayanan özel ekonomi politikalarını savunmuştur.

Politik Ekonominin El Kitabı, 1906 (*Manual of Political Economy*) adlı eserinde Pareto, sadece kardinal fayda ve toplam fayda fonksiyonlarını reddedip, genel fayda fonksiyonlarının sıradanlığını vurgulamak için "ophelemite" terimini benimseyerek değil, aynı zamanda kendisini kesin bir biçimde herhangi bir kişilerarası kıyaslamaya dayanmayan refah sonuçlarıyla sınırlandırarak, geleneksel uygulamalardan kesin bir şekilde kaçınmıştır. Pareto optimumunun sınırlandırılmış anlamı, tam rekabet piyasasındaki marjinal ticaret koşulları incelenerek net bir biçimde görülebilir. Jevons'tan beri tüm iktisatçıların bildiği gibi ideal değişim koşulları kişilerarası fayda kıyaslamasına değil, kişinin kendine yönelik fayda kıyaslamasına dayanır.

17 İdeal değişim koşulları

İki bireyin sırasıyla, $0M$ miktarında x malı ve $0N$ miktarında y malına sahip olduğunu varsayalım. İki bireyin kayıtsızlık eğrileri haritası, şekil 13.2'de gösterildiği gibidir. Pareto'nun *El Kitabı*'ndaki yöntemini izleyerek, şimdi de iki kayıtsızlık eğrisi haritasını, şekil 13.2b'yi 180° döndürerek ve M ve N kesişene kadar onu şekil 13.2a'nın üzerine yerleştirerek birleştiriyoruz (şekil 13.3). Gölgeli alanın içindeki veya sınır çizgilerinin üstündeki her nokta, iki tarafın da karşılıklı yararına olacak muhtemel değişim eylemlerini temsil eder; çünkü en kötü ihtimalle tarafları, kayıtsızlık eğrileri 1 ve 1′ üzerinde bırakır veya muhtemelen daha yüksek kayıtsızlık eğrileri üzerinde taşır. Ancak $0M$ miktarında x'e sahip olan birey mümkün olduğunca kuzeydoğu yönüne düşmek isterken, $0N$ miktarında y'ye sahip olan birey mümkün olduğunca güneybatı doğrultusuna düşmek ister; aynı zamanda, x ve y arasındaki, MP, MP'... gibi fiyat eğrileriyle gösterilen değişim oranında uzlaşmaları gerekir, böylece ticaret iki kayıtsızlık eğrisi kümesinin birbirine teğet oldukları noktaların geometrik yeri olan "sözleşme eğrisi" boyunca herhangi bir yerde gerçekleşebilir.

İki taraflı takasta, her bireyin kendi memnuniyetini maksimuma çıkarmaya çalıştığı varsayımı, iki malın alım satımının yapılacağı denge fiyatını belirlemeye yetmez (8. bölüm, 9. kısım). Ancak rekabet piyasasındaki alım satım, iki bireyi de sözleşme eğrisi üzerinde aynı noktaya yerleştirir, çünkü ikisi de aynı fiyat dizisiyle karşı karşıyadır. Eğer

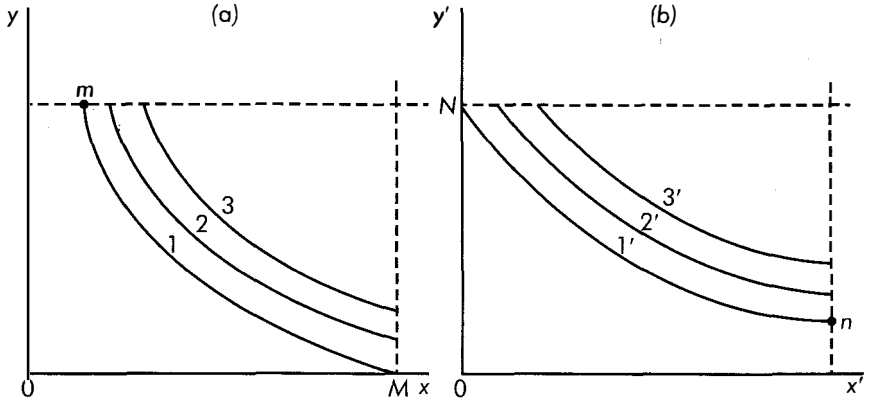

Şekil 13.2

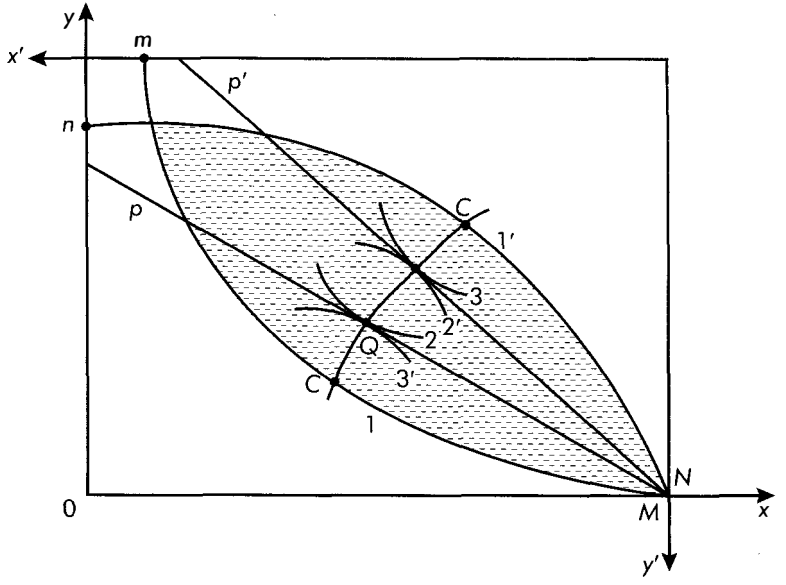

Şekil 13.3

x'in y'ye göre nispi fiyatı, MP fiyat doğrusunun eğimine eşit ise marjinal faydaları nispi fiyatları ile orantılı olana kadar ekstra x ve y miktarları elde ederek, her birey memnuniyetini maksimuma çıkarır. Her iki birey de aynı fiyat dizisine tepki göstereceğinden, herhangi bir mal çifti için marjinal ikame oranının marjinal faydalara olan oranının her iki birey için de aynı olması gerekir. Ticaret, iki mal arasındaki marjinal ikame oranının aynı olduğu noktada, Q'da gerçekleşir. Q ideal alım satım noktasıdır çünkü hiçbir

birey, diğer bireyi daha düşük bir kayıtsızlık eğrisine itmeden daha yüksek bir kayıtsızlık eğrisine geçemez. Ancak Q sadece, verili fiyatlar ve pazara dahil edilen x ve y'nin başlangıçtaki miktarlarına ilişkin olarak idealdir. İki bireyin memnuniyet miktarı, sözleşme eğrisi üzerindeki diğer noktalarda daha yüksek olabilir. Eğer kişilerarası fayda kıyaslaması yapmak istemiyorsak, sözleşme eğrisinin üstündeki her bir noktanın, sadece sözleşme eğrisi *dışındaki* noktalardan daha üstün olduğu ifadesiyle tatmin olmamız gerekir.

Örneğin (şekil 13.4), sözleşme eğrisi üzerinde A ve B arasındaki tüm noktalar D'den üstündür çünkü bireylerden birinin, diğer bireyi daha düşük bir kayıtsızlık eğrisine itmeden, daha yüksek bir kayıtsızlık eğrisine geçmesine olanak sağlar. Hatta kendisi bir ideal nokta olmamasına rağmen, F de D'den üstündür. Ancak üçü de D ile kıyaslanabilirken, F, A ve B ile kıyaslanamaz: F'den A'ya veya B'ye doğru bir geçiş, bireylerin birinin servetini arttırır fakat mecburen diğerininkini azaltır. Dolayısıyla kişilerarası fayda kıyaslaması yapmayı istememek, değerlendirilecek olan değişimlerin, bireyleri daha yoksul veya daha zengin yapanlar ya da kimseyi yoksullaştırmayarak en azından bir kişiyi zenginleştiren değişimler olduğu anlamına gelir; birisinin harcamalarıyla bir başkasının servetinin artması, fayda niceliği açısından değerlendirilemez. Sözleşme eğrisine *doğru* gerçekleşen bir hareket her zaman toplam refahtaki belirgin bir artışı temsil eder, fakat sözleşme eğrisi *boyunca* gerçekleşen bir hareket, piyasada bulunan katılımcılar arasındaki toplam refah dağılımını değiştirir.

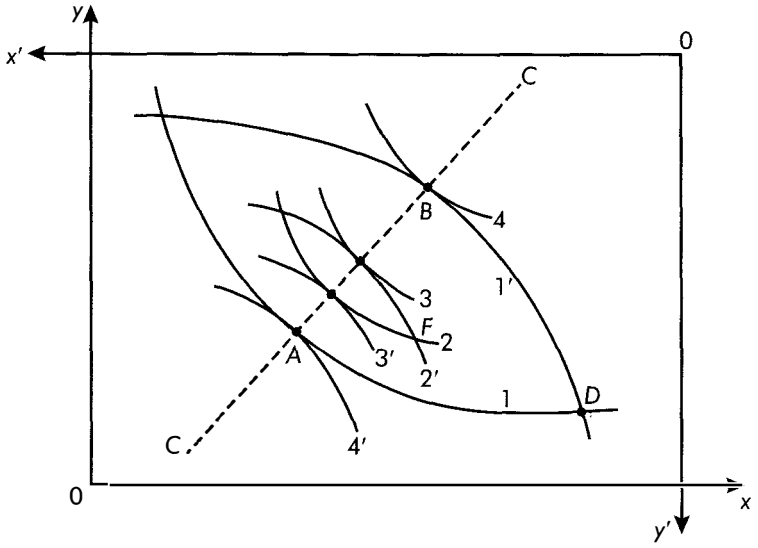

Şekil 13.4

18 Bir Pareto optimumu

Pareto'nun maksimum refah formülasyonu, değişim ekonomisinde elde ettiğimiz sonuçları geneller. Kendi deyişiyle, Pareto optimumu, "maksimum ekonomik memnuniyet konumunun, kendisinden küçük bir miktar uzaklaşılmasını imkansız kıldığını, öyle ki sabit kalan bazıları haricinde, bireylerin ekonomik memnuniyetinin arttığı veya azaldığını" yani, ikinci-derece koşullarına bağlı olarak ya maksimum ya da minimum olduğunu belirtir. Bu gibi durumlarda hep olduğu gibi, Pareto'nun optimum tanımına kimse ilgi göstermemiş ve Lionel Robbins'in Ekonomi Biliminin Doğası Ve Önemi, 1932 (*Nature and Significance of Economic Science*) adlı eserinin çıkarımlarına, kişilerarası fayda kıyaslamasını ekonomi sanatından olduğu gibi biliminden de men ettiği 30 yıl sonrasına kadar, dikkat edilmemiştir. Pareto'nun maksimum refah tanımının güzelliği tamamen, optimumu, çatışan refah değişimlerini içermediği için herkesin oybirliği ile kabul ettiği bir şey olarak belirtmesinden kaynaklanıyordu. Kişilerarası fayda kıyaslaması yapma mecburiyetinde kalmaktan kaçınmak için Pareto, refahta meydana gelen ve insanların servetini arttıran fakat diğerlerini yoksullaştıran değişimleri değerlendirmeyi reddetti. Sonuç olarak tanımı tek sosyal optimum fikrini bıraktı ve yerine sınırsız sayıda, kıyaslanamaz optimum görüşünü benimsedi. Kıyaslanabilirlik alanı genişletilebilir, fakat tazminat ödemeleri kavramı ele alınarak. Bu ilk kez 1908'de basılan ve 1935'e kadar İngilizceye çevrilmeyen "Kolektivist Devletin Üretim Bakanlığı" (The Ministry of Production of the Collectivist State) üzerine yazılmış bir makalede Enrico Barone tarafından ifade edildi. Barone, bireysel refahtaki tüm değişimlerin, bireylerin elde etmeyi veya onları orijinal refah konumuna geri döndürmesi için ödemeyi istedikleri, eşit miktardaki reel gelir açısından ifade edilebileceğini savunmuştur. Aşina olduğumuz bir görüştür: Bu, belirli bir değişimde tüketici artığının parasal ölçümünden başka bir şey değil. Bazı insanlara fayda sağlayan bazılarına zarar veren bir değişim, herkesin hemfikir olduğu bir refah gelişimi olarak nitelendirilebilir eğer ki, kazanç elde edenler, kaybedenlere kaybettikleri bedeli öderse, onlar da istekli bir şekilde değişimi kabul ederler; kısacası değişimi kabul etmeleri için onlara rüşvet verilir; telafi ödemeleri yapıldıktan sonra kazanç elde edenler daha da zenginleşir ve kaybedenler yoksullaşmaz.

Ne Barone, ne de 1930'da telafi ödemesi kavramını refah ekonomisine geri kazandıran Kaldor ve Hicks telafi ödemesinin gerçekten yapılması gerektiğini savundu. Ayrıca potansiyel telafi ve gerçek telafi ödemesi arasında dağlar kadar fark var: potansiyel telafi ödemesi, dağıtım için uygun ekstra kazancın var olduğunu belirtirken –yani parayı vermeyen de düdüğü

çalabilir– gerçek telafi en çok tercih edilen, bu ekstra kazancın yeniden dağıtımını seçer ve bu noktada kişilerarası fayda kıyaslaması tartışmaya yeniden dahil olur. Refah ekonomisi tarihinde sık görülen bir örnek olan 1846'da Tahıl Yasası'nın yürürlükten kaldırılmasının, Britanya'daki tüketicilerin reel gelirlerini, Britanya'daki toprak sahiplerinin reel gelirlerini azalttığından daha yüksek bir oranda artırdığını ileri sürmek, yasa kaldırılsa da kaldırılmasa da tüketiciler daha zenginken toprak sahiplerini memnun edici bir telafi ödemesinin, onları yasanın kaldırılmasını kabul etmeleri konusunda ikna edecek şekilde ayarlanabileceğini iddia etmek anlamına gelir. Böyle bir iddia, kazanç elde eden ve zarar eden bireylerin özel hesaplamalarına dayanır ve herhangi bir kişilerarası kıyaslamayı içermez. Ancak yasanın yürürlükten kaldırılmasının getireceği, toprak sahiplerine ait zararlarının karşılanmasının önerilmesi, kaynak donatımının baştaki dağıtımının ayrıca kazanç elde eden veya zarar edenlerin bağıl değerlendirmelerini oluşturan söz konusu gelirin kabul edilmesi anlamına gelir; *önceki durumu* kabul ederek, kendimizi ister istemez faydanın kişilerarası-ile-zamanlararası kıyaslamasına adarız. Bunun yanı sıra, telafi ödendiğinde, kazancın nihai dağıtımı ilk dağıtımdan ayrılır buna karşılık potansiyel telafi ödemelerine dair farklı bir ölçüm grubu oluşur. İkinci ölçüm grubunun ilk grupla aynı olacağını düşündüren sebepler nedir?

19 Scitovsky ikili kriteri

Bu soru bizi elbette, Scitovsky tarafından ortaya konulan, sosyal refahtaki artışın ikili kriterine yönlendirir. Tahıl Yasası'nın yürürlükten kaldırılmasının genel refahı arttırdığını söylemeden önce, herkesin eskisi gibi varlıklı, bazılarınınsa daha zengin olmasını sağlamak adına, kazancın yasanın kaldırılmasının *ardından* yeniden dağıtılabileceğinin yanı sıra, yasanın kaldırılmasından *önce* kazancın yeniden dağıtılmasıyla refahın artırılmasının mümkün olmayacağının da farkında olmamız gerekir. Bu son koşul yerine getirilmezse, yasanın kaldırılmasının etkisi bir hayli kapsamlı olur. Şu kulağa oldukça makul geliyor: Eğer toprak sahiplerine bu değişikliği gönüllü olarak kabul etmeleri için ödeme yapılsaydı, yasanın kaldırılması sosyal refahı artırırdı ama aynı zamanda bu, rüşvet verilen miktar, yasanın kaldırılmasından kaynaklanan zararın karşılanmasıyla elde edilecek paradan daha az olduğundan, toprak sahiplerinin, yasanın kaldırılması konusunda çok hevesli olmamaları için tüketicilere rüşvet verecekleri parayı sağlardı. Bu durum, kazancın ilk bölüşümü açısından bakıldığında, serbest ticaretin etkin olduğu fakat nihai bölüşüm açısından ele alındığında ise etkin olmadığı çelişkisini yaratır. Eğer serbest ticaret, istisnasız herkesin daha zengin olduğu üstün-etkinliğe doğru bir hareketlilikten ibaretse, bu

çelişki ortaya çıkar. Fakat normalde, ekonomik bir değişiklik bazı insanlara zarar ettirir ve sonrasında, refahın arttığını söylemeden önce ikili kriterin yerine getirilmesi gerekir.

Scitovsky böylece, refahtaki bir artışın, değişim öncesinde yapılan her muhtemel kazanç dağıtımı için telafi ödemesi yapılsa bile değişim sonrasında herkesi daha da zenginleştirdiğini belirterek, etkinliği eşitlikten ayırmaya çalışır. Bu ikili kriter, Barone'nin telafi ilkesiyle kazandığımız avantajlı dayanağın büyük kısmını elimizden alıyor gibi görünüyor. Yani ikili kritere uygun olmayan, farklı kazanç dağıtımlarına sahip durumları, bir başka deyişle, gerçek dünyada karşılaşmamızın muhtemel olduğu durumları kıyaslamamızı engeller.

İkili kriter, fiyatlar değiştiğinde kazanca değer biçme konusunda görülen indeks sayısı problemini anımsatır. Eğer hem fiyatlar hem de miktarlar değiştiyse, $\sum p_2 q_2 > \sum p_1 q_1$ olup olmadığı sorusu bir anlam ifade etmez. Eğer ikili kriter yerine getirilirse, reel çıktının artacağı sonucuna varabiliriz: birinci-yıl fiyatlarının mı yoksa ikinci-yıl fiyatlarının mı ağırlık olarak kullanıldığına bakılmaksızın, toplam çıktının değerinin artması gerekir. Diğer bir deyişle, hem $\sum p_1 q_2 > \sum p_1 q_1$ hem de $\sum p_2 q_2 > \sum p_2 q_1$ olmasına ihtiyaç duyarız. Fiyatlardaki bir değişikliğin bizi, çıktı değerinin, ağırlıklandırma sisteminin bir fonksiyonu olup olmadığını kontrol etmeye yönlendirmesi gibi, kazanç dağıtımındaki bir değişiklik de, gelirin ilk ve nihai dağıtımı açısından refahı değerlendirmeyi gerekli kılar. Eğer bir indeks sayısı için ikili kriter sağlanırsa reel çıktının arttığını net bir şekilde söyleyebiliriz. Fakat bu, refahın da arttığı anlamına gelmez. Zevkler değişmese bile, her bireyin zevki, kendi harcamalarına göre değerlendirilir, yani sonuç olarak kazancına bağlıdır. Eğer tüm malların miktarı eşit oranlı bir şekilde artmazsa, reel gelirdeki diferansiyel fiyat değişikliğini de beraberinde getiren bir artış, harcama yapısında, dolayısıyla toplumun kazancının değerlendirilmesinde değişikliğe neden olur. Şu çok açık ki, bu kişilerarası fayda kıyaslamalarının en güçlü olanıdır. Refah kriterleri üzerine yapılan uzun tartışmalar –Pareto'dan, Barone vasıtasıyla Hicks, Kaldor ve Scitovsky'ye kadar olan– tamamen olumlu "gerekçelerle" bazı insanlara yarar sağlayan bazılarına ise zarar veren yöntem değişiklerini değerlendirmekten öteye götürmedi. Etkinlik soruları, eşitlik sorularından ayrılmaz bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

20 Son dönem refah iktisadı

İktisatçıların, refah optimumunu bireysel fayda ölçümüne gerek kalmadan tanımlama çabaları, oldukça eski bir kökene sahip. Pareto'dan yarım

yüzyıl önce J. S. Mill, bir pastanın boyutuyla ilgili soruların, dilimleriyle ilgili sorulardan ayrı tutulabileceği konusunda okuru ikna etmek adına, sabit "üretim yasaları" ve esnek "üretim yasaları" arasındaki ayrımı ortaya koymuştur (6. bölüm, 1. kısma bakınız). "Etkinlik" ve "eşitlik" kavramlarının bir şekilde ayrılabileceğine dair inanç, iktisadın en eski hayallerinden biridir. Pareto'dan önce neredeyse her iktisatçı, ilk olarak gelir dağılımını göz önünde tutarak, tahsis etkinliği üzerindeki etkileri tartışmak, ikinci olarak da, gelir dağılımında yapılan ilgili değişikliklerle alakalı bir değer yargısını ekleyip analizi tamamlamak mümkünmüş gibi, özel ekonomik politikaları analiz etmiştir. Ancak tartışmanın iki aşamasının ayrımı hiçbir zaman net olarak yapılamadı, bu nedenle de kişilerarası fayda kıyaslamasının konuya nereden dahil olduğunu anlamak zordu. Yine de Pareto, ekonomi politikasıyla ilgili önemli bildirilerin, etkinlik değerlendirmeleri temeline dayandırılabileceğine inanmaya devam etti. "Yeni" refah iktisadının gelişmesi ise bu inanca dair artan bir şüphe yarattı.

Tartışmadaki kördüğümün farkında olarak, Bergson refah değişimlerini bir "sosyal refah", yani gelir dağılımıyla ilgili net bir değer yargısı dizisine uygun olarak, bireylerin faydalarının farklı birleşimlerini sıralayan bir sosyal kayıtsızlık haritası ile hesapladığımızı iddia eder. Ne yazık ki bu değer yargılarının iktisatçılara mı, yasama organına mı, seçmenlere mi, yoksa belli başka bir gruba mı ait olduğu veya bu yargılardaki herhangi bir farklılığı nasıl çözüme ulaştıracağımız konusu açık değildir. Elbette, refah ekonomisi sorununu oluşturan, bu insanların ya da grupların değer yargılarındaki farklılıklardır. Kökeni Pareto'ya dayanan "yeni" refah iktisadı, kişilerarası kıyaslamalara başvurmadan, genel refah hakkında ne kadar şey söylenebileceğini görme girişimiydi. Son zamanki tartışmaların sonucu gösteriyor ki, kişilerarası kıyaslama kesin olarak tabulaştırıldığında elimizde çok az şey kalır. Elbette bu, kişilerarası kıyaslama yapma konusunda böyle bir istekliliğin, ekonomi politikaları açısından etkileyici derecede önemli bir dizi teoremi açığa çıkaracağı anlamına gelmez. Buna rağmen refah ekonomisinin gerçek fonksiyonu, uygulamalı etik disiplininden kaçınmaktan ziyade onu ele geçirmektir. İşleyen herhangi bir toplumsal düzende, toplumsal çıkarlar konusunda büyük ölçüde görüş birliği olması gerekmektedir. Ancak ekonomi politikaları neredeyse her zaman, yeterince kavranamamış bu çıkarlara hizmet etme eğilimindedir; dahası farklı çıkarlar birbirleriyle çatışma halinde olabilir. Refah ekonomisinin amacı, farklı yaklaşımların amaçları ve hedeflerini net bir şekilde ortaya koyarak ayrıca özel araç-amaç ilişkilerinin tutarlılığını veya tutarsızlığını göstererek, toplumsal uzlaşmayı etkilemek olmalıdır. Bu, refah ekonomisinin içeriğinde olması istenen boş bir reform değil çünkü Arrow, Black,

Downs, Buchanan ve Tullock gibi iktisatçıların son çalışması halkın tercihi üzerinedir ve "içeriğin hesabı" da bu satırlar boyunca sürmektedir. Yakın gelecekte, refah iktisadını kurbanı olduğu kuramsal felaketten kurtaracak olan, iktisat ve politikadan oluşan bir tür disiplinlerarası bilimin ortaya çıkması olasılığının artmasıdır.

Bu kadar şey söyledikten sonra, "yeni" refah iktisadının, "etkinlik" ile ilgili ifadeler değer yargısından yoksunken, "eşitlik" ile ilgili ifadelerin mecburen değer yargısıyla dolu olduğunu dile getiren eski ilkesine dair bir uyarı notu eklesek iyi olacak. Kişilerarası fayda kıyaslaması, sadece tek bir tür değer yargısıdır ve belki de kaçınılmaz olarak refah iktisadına dahil olan değer yargılarının en kritik olanıdır. Böylece Pareto-optimum kaynak tahsisi anlayışı, inkar edilemeyecek şekilde değer yargısı olan şu üç varsayıma dayanarak tahmin edilir: (1) Her birey, kendi refahını en iyi değerlendirecek olan kişidir; (2) sosyal refah sadece bireylerin refahı açısından tanımlanır ve bunlar birbirinden bağımsızdır; (3) bireylerin refahı işlemsel anlamda kıyaslanamaz. Bu değer yargılarının geniş bir çevreden, en azından iktisatçılar arasından, onay beklediğini söylemek tamamen doğrudur fakat değer yargıları üzerindeki tam bir görüş birliği bile, onları "amaçlar" olarak tanımlamıyor; yine de değer yargısı olarak kalıyorlar [(3), bir değer yargısı olmaktan ziyade test edilemez, ampirik bir yargı olsa bile]. Kısacası, "değer yargısı barındırmayan refah iktisadı" diye bir şey yoktur ve aslında bu ifadenin kendisi de çelişkilidir. Bir şeyin "refahı" artırdığını söylemek, onun arzu edilir olduğu söylemektir ve bu tür değerlendirme ifadeleri ister istemez etik değerlendirmeleri, yani değer yargılarını içerir.

21 Marjinal koşullar

Gelir dağılımı sorunu bir şekilde ortak bir kararla çözüme bağlandığında, eğer kaynakların optimum olarak tahsis edilmesi isteniyorsa, yerine getirilmesi gereken bir dizi marjinal koşul ortaya koyulabilir. Eldeki kaynak stoğu ve üretimin teknik katsayılarının bilgisini, ayrıca bir bölüşüm etiğini kapsayan Bergsoncu refah iktisadı fonksiyonunu göz önüne alırsak, kuramsal olarak, bilinmeyen fiyatlar ve miktarlar bakımından denklem sistemini çözmek mümkün olmalıdır. Walras'ın genel denge teorisine yaptığı katkılar hesaba katıldığında, toplumsal optimum için marjinal koşulların çoğunun, son dönemlere kadar net ve detaylı bir biçimde açıklanmadığını fark etmek oldukça şaşırtıcı. Hatta Pareto ve Barone bile alım-satımın optimum koşulları ifadesinden daha öteye gitmemiştir. Optimum koşullara dair dökümler, ilk defa Lerner'in 1930'ların ortalarında sosyalist ekonomi üzerine yazdığı makalelerinde görülür ve Bergson ve Hicks'in 1938 ve 1939'da yazdıkları klasik makalelerle doruğa ulaşır.

Neoklasik mikroekonominin neredeyse tamamının yeniden gözden geçirilmesi olarak ele alınan, en önemli optimum koşullarını listeleyeceğiz. Okur bunların herhangi birisini, bir optimumu, karşılıklı kâr getirmeyen hiçbir ticaretin içine dahil edilemeyeceği bir durum olarak tanımlayan klasik eşmarjinallik ilkesine göre değerlendirebilir.

1 *Alım-satım için optimalite koşulu.* Marjinal faydaların oranı ya da her bir tüketim malı çiftinin marjinal ikame oranı, ikisini de tüketen tüm hanehalkları için aynı olmalıdır; başka bir deyişle hanehalkı, bir kutu diyagramındaki alım-satım sözleşme eğrisi boyunca bir yere düşmelidir.

2 *Üretim için optimalite koşulu.* Teknik kısıtlamaların sınırları içinde, marjinal fiziki ürün oranı veya her bir üretim faktörü çiftinin marjinal ikame oranı, homojen ürün imal eden bir endüstrideki tüm firmalar için aynı olmalıdır. Kutu diyagramın eksenleri boyunca hesaplanabilen üretim faktörleri, herhangi bir firma çiftinin eş ürün eğrilerinin birbirine teğet geçmesi gerekir; tüm firmalar, üretim sözleşmesi eğrisi boyunca bir noktaya düşmelidir. Bundan dolayı herhangi iki ürün arasındaki marjinal dönüşüm oranı, her ikisini de üreten herhangi iki firma için aynı olmalıdır.

3 *Çıktı kompozisyonu için optimalite koşulu.* Eğer bir ve ikinci koşullar yerine getirildiyse, her bir faktörün marjinal ürün değeri her endüstride aynı olur ve bu marjinal ürün değerlerine ulaşmak için kullanılan fiyatlar, hanehalkının tüketimdeki marjinal ikame oranına eşit olur. Özetleyecek olursak, her ikisini de tüketen hanehalkı için mal çiftleri arasındaki marjinal ikame oranı, üretimde onlar arasında oluşan teknik dönüşümün marjinal oranıyla aynı olmalıdır.

4 *Faktör kullanımı yoğunluğu için optimalite koşulu.* İş ve boş zaman arasındaki marjinal ikame oranı, çalışma saatleri ve elde edilen ürün arasındaki teknik dönüşümün marjinal oranına eşit olmalıdır; diğer bir deyişle, bir işçiye daha kısa veya daha uzun süre çalışması için ya da başka bir işe geçmesi için ödeme yaparak çıktı *değerini* arttırmak mümkün olmamalıdır.

5 *Zamanlararası optimalite koşulu.* Eğer girdileri, kullanıldıkları ve çıktıları da ortaya çıktıkları ana göre ayırırsak, ilk dört marjinal koşul, zaman içinde faktör girdileri ve ürün çıktıları tahsisi için optimalite koşulunu sağlamak amacıyla kullanılabilir. Her bir faktör ve ürün çifti arasındaki dönüşümün geçici marjinal oranı, ayrıca her faktör çifti ile ürün çifti arasındaki ikamenin geçici marjinal

oranı, risksiz menkul kıymetler üzerindeki faiz oranına eşit olmalıdır. Yani faiz oranı, tüm bireylerin marjinal zaman seçimlerini, kazancın masrafa olan oranına eşitlemelidir. Bazı mal varlıkları likit değilse ve getirileri belirsizse, farklı likidite ve kesinlik derecesine sahip her mal varlığı çifti arasındaki marjinal ikame oranı, tüm hanehalkı için eşit olmalıdır.

Tüm bu koşullar, genel bir kriterle özetlenebilir: *Herhangi iki mal (ürün ya da faktör) arasındaki, sübjektif ve objektif marjinal ikame oranı, tüm hanehalkları için eşit olmalı ve sırasıyla tüm üretim birimleri ile bu sübjektif ve objektif oranlar birbirine eşit olmalıdır.*

Beş koşul birlikte, maksimum refahın elde edilmesi için gerekli bir temel oluşturuyor. Ancak bunlar marjinal ya da birinci derece koşullar oldukları için, *maksimum* refah garantisi vermek için yeterli değil. Buna ek olarak, maksimum refah konumu alanındaki tüm kayıtsızlık eğrilerinin dışbükey ve tüm dönüşüm eğrilerinin aşağıdan içbükey olması anlamına gelen, ikinci derece "azalan getiriler" koşullarına ihtiyacımız var. Ancak hem birinci derece hem de ikinci derece koşullar sağlansa bile, maksimum düzeye ulaştığımızı söyleyemeyiz: "Marjinal koşullarda", diyor Boulding, "Everest Dağı'nı köstebek yuvasından ayırmayı sağlayacak bir şey yok". Refahın maksimum düzeyde olması için, Hicks'in dediği gibi "bütün koşulların" yerine getirilmesi gerekir: Yeni bir ürünü piyasaya sokarak veya var olan bir ürünü piyasadan çekerek, üretici ve tüketici rantları toplamını artırmak imkansızdır. Marjinal, ikinci derece ve bütün koşulların hepsi yerine getirilirse, ancak o zaman, ekonomik refah düzeyi maksimuma çıkarılır. Ancak yine de bu maksimum düzeyin, Bergsoncu toplumsal refah fonksiyonunu, yani bireysel faydaları sıralamak için oluşturulmuş bir dizi skaleri doğru kabul etmeden, arasında seçim yapamayacağımız sonsuz sayıdaki Pareto optimumundan sadece birisi olduğunun altını çizelim.

Şimdi de, içinde şu özellikleri içeren bir fiyat sistemi oluşturabileceğimiz kapitalist bir ekonomi hayal edelim: (1) Tüm girdi ve çıktılar, hiçbir alıcı veya satıcının değiştiremeyeceği sabit fiyatlara sahiptir; (2) sadece maliyeti karşılayan fiyatlara satılabilen ürünler pazara sokulacaktır; ve (3) eğer isterse, herhangi bir firma, bu fiyatlardaki herhangi bir ürünü imal edebilir. Eğer her tüketici, faydasını ve her firma da kârını maksimuma çıkarırsa, tüm o önceki birinci derece ve ikinci derece koşulları, piyasa mekanizması tarafından otomatik olarak sağlanır. Bu, Refah İktisadı'nın birinci ve ikinci Ana Teoremleri olarak da bilinen, Samuelson'un ise Görünmez El Teoremi diye adlandırdığı ilkedir; gelir dağılımının belirlenmiş olması şartına bağlı kalarak, uzun dönemli tam rekabet dengesinin opti-

mum kaynak tahsisi sağlayacağının yanı sıra, her optimum kaynak tahsisinin uzun dönemli tam rekabet dengesi olduğunu belirtir.

22 Tam rekabetin optimum özellikleri

Samuelson'un gözlemine göre, "En azından fizyokratlar ve Adam Smith'in zamanından beri tam rekabetin, bir anlamda, bir optimum durumu temsil ettiği fikri iktisat literatüründen hiç eksik olmamıştır." Kesin olarak hangi anlamda olduğu şimdi oldukça açık. Elbette bu, Adam Smith veya diğer herhangi bir klasik iktisatçının rekabet ekonomisini yalnızca genel dengenin statik etkinlik koşullarını sağladığı için savunduğu anlamına gelmez. Biliyoruz ki rekabeti büyük ölçüde bireysel dürtüler üzerindeki dinamik etkileri bakımından desteklemişlerdir (2. bölüm, 19. kısma bakınız). Rekabeti savunmalarının sebebi sermaye ve emek akımının endüstriler arasındaki kâr ve ücret oranını, marjinal optimalite koşullarının denge halinde sağlanabileceğini bildirmenin üstü örtülü yolu olarak dengeleyeceğine dair klasik tartışma da değildir. Rekabetin klasik ilkeleri, rekabeti, bir denge halinde ulaşılan son durum olarak değil, fiyat ve fiyat dışı ayarlamalar *süreci* olarak ifade eder. Kısacası modern refah iktisadında tam rekabetin savunulduğu noktalar, Smith, Ricardo ve Mill'de görülen ve aynı şeyden bahsettikleri hayli kuşkulu olan noktalardan epey uzaktır.

23 Pazar dışı bağımlılık

Marjinal koşulların içine yerleştirilen bir toplumsal optimum ilkesi, etkili kaynak tahsisinin sadece, farklı kullanımlardaki çıktı değerlerinin kıyaslanması yoluyla belirlenebileceğini ileri sürer: Herhangi bir faktör veya ürünün bir kullanımdan diğerine aktarılması yalnızca çıktı değerinde bir değişim sonucunu doğurursa refah düzeyini değiştirir. Peki ya faktörlerin belirli bir firmaya aktarılmasının firma faaliyetlerinin yan ürünü olarak sigara üretimi gibi negatif dışsal ekonomileri ortaya çıkardığını düşünürsek? Ya da bazı ürünlerin birkaç tüketiciye aktarılmasının, diğer tüketicilerin memnuniyetini azalttığını çünkü diğerlerinin baştakilerle "aşık atmaya" çalıştıklarını varsayarsak? Çeşitli üretim ve tercih fonksiyonlarının bağımsız olduğu tüm bu durumlarda, refah maksimizasyonu için Pareto-optimum koşullarını Pigou'nun altın kuralı ile değiştirmeliyiz: tüm kaynakların marjinal bireysel ve marjinal toplumsal maliyetinin tün kullanımlarda eşit olması kuralı (10. bölüm, 7. kısma bakınız). Firmalar ve hanehalkı arasındaki doğrudan etkileşim, etkinlik koşullarını ihlal eder: bir tüketicinin bir dolar değerindeki harcaması artık, elde edilen ürüne bakılmaksızın faktör birimleri değerini satın almaya yetmez. Bu nedenle tam rekabet, tahsis etkinliği

açısından yeterli bir koşul değildir çünkü tam rekabet, üretimde ve tüketimdeki dışsal etkilerle uyumludur ki bu da etkinliği ihlal eder; ayrıca sabit bir çalışma haftası ile de uyumludur ve bu da marjinal koşullardan biri olan faktör kullanımı yoğunluğunu ihlal eder. Bu noktada Görünmez El Teoremi'ni yeniden ifade edebiliriz: Eğer üretim fonksiyonları doğrusal olarak homojen ise ve üretim ile tüketimin tüm dışsallıkları ortadan kalkmışsa, o zaman, tam rekabet dengesi Pareto optimumunu yerine getirir: Devletin müdahalesiyle hiç kimse, diğerinin zarar etmesine sebep olmadan, daha varlıklı hale getirilemez. Ne yazık ki, henüz kamu malları ve ikinci-en-iyi sorunlarından bahsedilmediği için, teoreme dair bu son ifade bile "piyasa başarısızlığı" ihtimallerine tam olarak yer vermiyor.

24 Kamu malları

Özel ve toplumsal maliyetler ile özel ve toplumsal çıkarlar arasındaki farklılıkları iki başlık altında toplamak uygun olur. İlk olarak, elimizde istimlak edilemeyen "reel" ekonomik dışsallıklar ya da hesaba dahil olmayan negatif dışsal ekonomiler var. İkinci olarak ise, elimizde Pigou'nun tamamen göz ardı ettiği, "kamu malları" konusu var. Kamu mallarının özü, tüketimleri mutlaka ortak ve eşittir: kamu mallarından bir hanehalkı için ne kadar varsa başka bir hanehalkı için de *o kadar* vardır, daha az değil. Bu konuya ilk kez 1890'ların başında; kamu finansmanı üzerine çalışan İtalyan bir yazar olan Ugo Mazzola tarafından dikkat çekildi. Wicksel'in Teorik Finansal Araştırmalar, 1896 (*Finanztheoretische Untersuchungen*) adlı eserinde vurguladığı gibi, kamu malları için oluşan ortak talep, piyasa mekanizmasının bireyleri, bu mallara yönelik tercihlerini ortaya koymaları konusunda teşvik etmeyi başaramayabileceği çıkarımını verir. Kendi haline bırakılan her bir birey, kamu mallarının tedarik edilmesine katkı sağlamaz çünkü malların toplam arzı bu karardan etkilenmez; para ödese de ödemese de, herkes kamu mallarından faydalanabilir.

Hem pazar dışı bağımlılığın hem de kamu mallarının, özel ve toplumsal maliyetler arasında bir farklılık yaratmasına rağmen, refah iktisadındaki yeri hiçbir şekilde aynı değildir. Pazar dışı bağımlılığın etkisi, marjinal kişisel maliyetler ile marjinal toplumsal maliyetler arasındaki boşluğu gidermek için oluşturulmuş uygun vergi ve ikramiyelerle prensipte her zaman yok edilebilir. Örneğin, bir yerleşim yerinde bulunan fabrikanın marjinal toplumsal ürünü, marjinal bireysel ürününden daha azdır. Hiçbir hanehalkı endüstri alanına çıkması için fabrikaya rüşvet vermek istemez, çünkü bu durumda kişisel maliyet, kişisel yararı aşar. Ancak ilgili tüm hanehalkları, eğer rüşvet artı toplulukta kalma maliyeti, değişimin getireceği yarardan az

ise, kaynaklarını fabrikayı endüstri alanından uzaklaştırmak amacıyla bir derneğe yatırmak ister – buna Coase Teorem'i denir. Fakat hanehalkı sayısı, dolayısıyla uyumlu eylem etkileşimi maliyeti büyükse, hanehalklarının bir derneğinin gelişmesi pek mümkün değildir. Bu durumda ise, devlet o bölgenin sakinlerine kelle vergisi koyabilir ve fonları fabrikanın kaldırılması için rüşvet olarak kullanabilir. Sonuç olarak eğer reel emlak değeri artarsa, herkes daha varlıklı olur.

Kamu malları durumunda ise, değişim nedeniyle zarar görenlere yapılan telafi ödemelerine karşı yapılan bir değişimden yararlanacak olanlardan toplanan vergileri dengeleme sorunu yoktur. Tam rekabet piyasasında kamu malları temin edilemez çünkü kimse onları finanse edecek vergiyi ödemek istemez; herkes, milli savunma, duman ve gürültünün azaltılması, bulaşıcı hastalıklara neden olan alanların temizlenmesi ve buna bezer şeylerin görünmez faydalarından hoşlandığı için, kimse ödeme yapmayı istemez.

Bu akıl yürütme yoluyla anlaşılıyor ki, hiçbir piyasa testi kamu mallarının "uygun" miktarını belirleyemez. Wicksell'in de fark ettiği gibi, tedarik edilmesi gereken kamu mallarının miktarını sadece oy sandığı yoluyla verilen politik bir karar belirleyebilir. Kamu mallarının birkaç örneği olduğu doğru: Kalabalık kamu yolları "senin için ne kadar çoksa, benim için o kadar az" mantığında bölünemez değil, bölünebilir fayda sağlar. Kamu malları anlayışı, ilk bakışta göründüğünden daha kısıtlıdır aslında. Ortak tüketime sahip olmak yeterli değil, ödeme yapsalar da yapmasalar da, eşit tüketim koşulu hepsine uygulanmalıdır. Dahası, kamu malları arzında kısıtlamaya gidilmemesi gerekir çünkü miktardaki bir sınırlama bir fiyata eşittir dolayısıyla bu da fiyat sistemi yoluyla bir çözüm sunma olasılığını ortaya çıkarır. Bu nedenle yollar, polis koruması, parklar, oyun bahçeleri, okullar ve hastanelerin gerçekten de kamu mallarına örnek teşkil ettikleri kuşkuludur. Buna rağmen bazı eylemler yüksek derecede "kamusallık" içerdiği için fiyat hesaplamaları, ekonomik sistemi toplumsal optimuma götüremez.

Aslında kamu malının iki farklı ama birbiriyle örtüşen tanımıyla karşılaştık gibi görünüyor. Bir kamu malı herhangi bir kimsenin hizmetine sunulmuşsa, herkesin hizmetine sunulmuş olmalıdır –dışlanamazlık özelliği – ve birinin onu kullanması diğerlerini bundan alıkoymamalıdır –rakipsizlik özelliği. Herkesin hizmetinde olan kalabalık bir yol, dışlanamaz olduğu ölçüde kamu malıdır ancak rakipli olduğu ölçüde değildir. Aynı şekilde, yarısı boş ticari bir tiyatrodaki koltuklar, rakipsiz oldukları ölçüde kamu malıdır ancak dışlanabilir oldukları ölçüde değildir. Her iki durumda da,

özel mallar bir nebze kamusallık edinir ve bunun sonucunda, piyasa mekanizması kaynak tahsisinin Pareto-optimumunu koruyamayabilir. Benzer bir şekilde, eğitimin ekonomik faydaları büyük ölçüde kişisel ve bölünebilirdir; ayrıca öğretmenler, binalar ve malzemeler gibi eğitim sistemi girdileri, özel kârı maksimize eden pazarlarda alınıp satılır. Buna rağmen eğitimin faydalarının hepsi, sadece ona ödeme yapanlarda toplanmaz; ayrıca daha az eğitilmiş bireyleri daha fazla eğitilmiş bireylerin oluşturduğu "dışsal yararlar" kapsamından tamamen çıkarmak mümkün değildir. Bu nedenle eğitim "yarı-kamusal mal" olarak adlandırılabilir ve onu üretme girişimi, eğitimde toplumsal eksik yatırım sonucunu doğurabilir. Tüm bunlardan, belirli malların kamusallığının, Adam Smith'in hiç hayal etmediği bir şekilde, Görünmez El Teoremi'ne yeterlik kazandırdığı sonucunu elde ederiz.

25 Pigou'cu refah iktisadı

İkinci-en iyi problemlerini incelemeden önce, Pareto'nunkine karşılık Pigou'nun refahçılığı ile ilgili birkaç söz etme fırsatını yakaladık. Pigou'nun marjinal özel ve marjinal toplumsal ürün arasındaki ayrıma ilişkin analizi, marjinal çıktı artışıyla bağlantılı "reel" dışsal ekonomiler veya eksi ekonomiler sorunu ile sınırlıdır. Ancak Pigou'nun tartıştığı durumların çoğu, Hicks'in "toplam" diye adlandırdığı marjinal koşulları da içerir. Buna örnek olarak şehir planlaması ve gecekonduların temizlenmesi verilebilir ve bunların ikisi de "kamusallık" derecesine sahiptir. Bu iki durumda da, bir iç vergi ya da ödenek sistemi özel ve kamusal maliyet-fayda hesaplamalarına uyum getiremez. Aynı şey geri alınamaz dışsal etkiler için de geçerlidir. Öneğin Refah İktisadı (*Economics of Welfare*)'nın sayfalarından seçilmiş, dinamik türdeki reel eksi ekonomiler listesini ele alalım: endüstriyel kazalar, mesleki hastalıklar, kadınların istihdamı ve çocukların çalıştırılması, arıtılmamış atık maddelerin imhasından kaynaklanan hava ve su kirliliği ve teknik değişimden kaynaklanan işsizlik. Bunların hepsi toplumsal kayıplara sebep olur, ancak bunların ortadan kaldırılması kesinlikle marjinal koşulları ihlal eder. Bu eksi ekonomilerin fiziki büyüklüklerinin belirlenmesi başlı başına zor bir görev, çünkü tanım gereği fiyat sisteminin dışında kalıyorlar. Onları fiziki anlamda ifade edebilsek bile, bir değerlendirme ölçütü olmadan, yani zarara uğramış farklı mağdurların faydalarının nasıl kıyaslanabileceğini gösteren bir toplumsal refah fonksiyonu olmadan, onları sübjektif olarak değerlendiremeyiz. Pigou'nun kendi yöntemi, belirli bir yatırım birimi ile bağlantılı, piyasa fiyatlarına göre değerlendirilmiş, doğrudan ve dolaylı maliyetleri ekleyerek toplumsal maliyetleri hesaplamaktı. Fakat piyasa fiyatları toplumsal maliyetleri değil de

sadece özel maliyetleri yansıtıyorsa, bu değerlendirme yöntemi çöker. Pigou'nun yöntemini sadece kısmi analizde kullanabiliriz. Özel ve toplumsal maliyetler arasındaki farklılıklar ekonomiye yayıldığında pazar fiyatlarını memnuniyet ölçüsü olarak kullanamayız.

Pigou, ulusal kâr payının boyutunu refah göstergesi olarak kullandı: Tüm alternatif kullanımlardaki kaynakların marjinal toplumsal ürünü veya marjinal toplumsal maliyeti, ki bu ikisi aynı kapıya çıkar, farklı olmazsa ulusal kâr payı maksimuma çıkarılır. Şu çok açık ki, maksimum refahın bu tanımı kişiler arası kıyaslamaya dayalıdır. Dahası, Pigou'nun politik talimatlarının mihenk taşı, "refahın zenginden fakire aktarımı"dır: Bu tip bir aktarım ulusal geliri azaltmazsa, refah düzeyini yükseltir. Bu tür bir mantık yürütmenin, aritmetik olarak toplanır Benthamcı fayda fonksiyonları varsayımına bağlı olduğu apaçık ortada. Ancak Pigou'nun yaklaşımını normatif varsayımlara dayandığı gerekçesiyle eleştirmek, konunun özünü kavrayamamaktır. Kitabın amacı öncelikle, gerçek dünyadaki eksik rekabetçi dinamik ekonominin, piyasa dışı doğrudan etkileşimlerle dolu olduğunu ve eğer ayrıntılı bir kişilerarası fayda kıyaslaması yapmak istiyorsak. bunun bertaraf edilebileceğini göstermektir. Pigou, o zamanlar kuramsal bir bilimsel inceleme değil, bir makale yazıyordu. Eleştirisinin hedefi "yeniden dağıtım aritmetiği" idi –ki bu gelirin yeniden dağıtımına karşı olan Victoria dönemi muhafazakârlarının gözde argümanıydı– vermek istediği ana mesaj ise, fakirlerin gelir düzeylerini yükseltme girişimlerinin, otomatik ekonomik güçler tarafından yıpratılmasının zorunlu olmadığıdır. Artık uygulamalı refah iktisadında değer yargılarının göz ardı edilemeyeceği açıkça ortadadır. Sorun ise onları net bir şekilde ortaya koymaktır. İşte bu nedenle Pigou'nun kitabı eleştiriye açıktır.

Pigou'nun Refah İktisadı (*Economics of Welfare*) eseri, rekabet kapitalizmine dair en eski radikal eleştirilerden birini doğrular gibi görünüyor: Tüketici seçimlerinin piyasa değerlerinde belirtildiği gibi, hizmet ve malların toplumsal önemini yansıtması gerekmez; sadece rekabetin uygun biçimde getiremediği arzulanan gelir değil, faydalar da göz önüne alınmalıdır. Aslında, Pigou'nun firmalar ve hanehalkının birbirine olan muhtemel bağlılığı konusundaki ısrarını özümsemiş olan hiç kimse, özel ve toplumsal ilginin aynı anda düzenlendiğine inanmayı sürdürmez. Hatta tüketici egemenliği kutsal ilkesi bile gücünü kaybeder. Alkole koyulan bir tüketim vergisinin tüketilen alkol miktarında azalmaya sebep olduğunu varsayalım. Eğer tüketicilerin memnuniyeti birbirine bağlıysa, bunun gibi bir tüketim vergisinin kabullenilmesi, bireyin kendi refahının en iyi hakimi olduğu ilkesinin reddedilmesi anlamına gelmez: Bireyler aynı anda daha

az içmeye teşvik edilseler kendilerini daha iyi hissederlerdi; o zaman vergi gelirleri, bunu kabul etmesi için alkollü içki endüstrisine rüşvet vermek amacıyla kullanılabilir.

Tüketimde Veblen Etkileri'nin var olması, refahı arttırmak için hükümet eylemlerine faaliyet alanı sağlar. Şimdi yeni bir ürünün piyasaya girdiği durumu düşünelim. Zaten biliyoruz ki, pazar testleri yeni bir ürünün üretilmesi gerekip gerekmediğini bildirmeyi başaramıyor. Fakat üretildiğinde ise, her bir birey tarafından, sadece diğerleri aldığı için o mal satın alınabilir. Ancak eğer talepler birbirine bağlı ise, o malın piyasadan çekilmesi kimseyi zarara uğratmaz. Dolayısıyla tüketici egemenliği, istenmeyen malları piyasadan ayıklamak için uygun bir ölçüt sunmaz. Tüketici mallarının çoğunun ayrıldığı bir dünyadaki fikirlerin sarsıcı çıkarımları oldukça açıktır. Ürün ayrımı yaparak, her firma aşağı doğru eğimli talep eğrisi ile karşılaşır. "Teğetlik çözümü" yöntemiyle bile, tam rekabette firmaların sayısı daha büyük, fiyat daha yüksek ve çıktı daha az olur (10. bölüm, 9. kısma bakınız). Ancak bu dezavantajların etkisi, tekelci rekabette mevcut çeşitli ürünler tarafından ortadan kaldırılır. Eğer tüketici tercihi fonksiyonları birbirinden bağımsız ise, tüketicilerin arzu ettikleri çeşide ödeme yaptıkları sonucunu çıkarırız. Yine de, "sürü psikolojisi" ve "züppelik" etkileri nedeniyle, toplumsal olarak arzu edilen ürün çeşidinin miktarı için bir ölçüte ihtiyacımız var çünkü sıradan piyasa testi artık bir anlam ifade etmiyor.

Pigou'nun özel ve toplumsal maliyetleri ayırmasındaki sorun, bunun kesin olarak yapılamamasıdır. Diğer taraftan Pareto'nun refah iktisadı, Pareto optimumunun gelirin başlangıçtaki dağıtımına göre tanımlanmasına dayanarak, katı ve daha az hırslı bir toplumsal optimum tanımına ulaşır. Ancak ulaşılan tanımın uygulanabilirlik açısından elverişliliği sıfırdır. "İşleyen rekabete" dair pek katı olmayan kural, örneğin endüstrilere girişin uygulanabilir olduğu ölçüde serbest olması kuralı, ideal Pareto optimumuna kıyasla kamu düzeni açısından daha uygundur. Pigoucu refah ekonomisi ise, açıkça normatif ve pratik uygulamalar için ayarlanmıştır: "Takdirimizi hak eden meyvenin vaat edilmesidir, ışığın değil." Pigou'nun refah iktisadı, tam rekabete dair Pareto ilkesinde bulunmayan, bilginin eksiklikler, bölünmezlik ve hareketsizlik dereceleri ile bir tam rekabet değil serbest rekabet dünyası varsayar. Bunun eksiklikleri, normatif varsayımlara dayanmasından ziyade, özel ve toplumsal ürünler arasındaki marjinal farklılıklardan olduğu kadar, piyasa mekanizmasının yapısal başarısızlıklarının ne olduğunu belirleme çabasından da kaynaklanır.

Pigou'nun, özel ve toplumsal ürünler birbirinden ne zaman ayrılsa, vergi ve ödenekler şeklindeki devlet müdahalesine ihtiyaç duyulduğu tezine,

dışsallıkları ortadan kaldırmak için özel bir pazarlık çözümü oluşturmak mümkün olsaydı, üretim ve tüketim dışsallıklarına rağmen piyasa mekanizmasının bir Pareto optimumuna yöneleceğini savunan Ronald Coase ve diğerleri tarafından karşı çıkıldı. Pigou'nun yakın çevredeki tarlalara zarar veren bir demiryolu örneğini ele alalım; tez şundan ibaret: eğer demiryolları şirketi, tarlaları demiryolu hattının bitişiğinde bulunan çiftçilerle bir pazarlık yaparsa, demiryolunun verdiği ateş ve duman kaynaklı zarar için suçlanmaması bir sorun teşkil etmez; eğer çiftçilerin uğradığı zarar, demiryolunun elde ettiği yarardan daha büyük ise çiftçiler demiryolu şirketinin hattı kapatmasını sağlamaya yetecek miktarda ödeme yaparlar; eğer zarar yarardan az ise demiryolu şirketinin, zarara müsamaha göstermeleri için çiftçilere rüşvet vermesi ile toplam refah arttırılır. Böylece Pigou'nun dışsal eksi ekonomilerle baş edebilmek için önerdiği vergi zamanaşımı, eksi ekonomileri dayatan tarafla, bunlardan mağdur olan tarafın karşılıklı yararları için müzakere etmeyeceklerini varsayar. (Ayrıca belirli bir vergi yoluyla optimum kaynak tahsisini elde etmenin idari giderlerinin her zaman dışsal eksi ekonomiden daha az olacağını ileri sürer.)

Finansal birimlerin, "kirliliğin" maliyetini mağdurlardan faillere aktarmak için gönüllü anlaşmalara katılmalarını engelleyen şey nedir? Tabii ki, bu tür özel düzenlemelerin "işlem maliyetleridir", yani gerekli kontratların hazırlanması, yaptırımlarının takip edilmesi ve anlaşma şartlarını ihlal edenlerin cezalandırılmasının yarattığı "anlaşma maliyetleridir". Bu maliyetler o kadar fahiş olabilir ki, "piyasa başarısızlığını" ortadan kaldırmak için yasama veya devlet eylemlerine güvenmek daha ucuz olur, fakat bu durumda, hükümet müdahalesinin sorunları çözmesine karar vermeden önce "piyasa başarısızlığına" karşı "hükümet başarısızlığı" ihtimali değerlendirilmelidir.

Bu fikirler ilk kez Ronald Coase tarafından "Toplumsal Maliyet Teorisi, 1960" (*The Theory of Social Cost*) adlı makalede tartışmaya açılmıştır. İlk ortaya çıktığında bu makalenin esas mesajı, Coase'un kendisi için bile hiç açık değildi. Eğer işlem maliyetleri sıfır ise, dışsal ekonomi ve eksi ekonomilerin herhangi bir tür "piyasa başarısızlığı" yaratmayacağı; dışsal ekonomi ve eksi ekonomilerden etkilenen finansal birimlerin müzakere yapmak için her zaman bir araya geleceği ve dahası milli gelir değerinin, bireyler arasındaki "yayılmaya" olan eğilim motifinden etkilenmeyeceğine dair önermesine, "Coase teoremi" damgasını vuran Stigler idi. Ne yazık ki, işlem maliyetleri her zaman pozitiftir ve bu bağlamda Coase Teoremi, bir başka imkansızlık teoremidir. Bu teoremin önemi ise, neredeyse ilk kez Görünmez El Teorisi'nin sadece işlem maliyetleri sıfır olursa geçerli

olacağını, yani hiçbir zaman geçerli olamayacağını fark etmemizi sağlamış olmasıdır. Coase'un yazıları bize, hukuk sisteminin piyasa ekonomisine dayatılan gereksiz, kanserli bir gelişme olmaktan ziyade, onun temeli için çok önemli olduğunu öğretecek, tamamen yeni bir disiplin olan Hukuk ve Ekonomi'yi ortaya çıkardı. İşlem maliyetleri olmaksızın ekonomik işlemler tasavvur edilemez, dolayısıyla avukatlar ve hakimler gayet iyi işleyen bir ekonomik sistemin esasını oluştururlar.

26 İkinci-en iyi çözümleri

Bu bizi Görünmez El Teoremi'ne olan en son itiraza götürür: İkinci-en iyi teorisiyle gösterildiği gibi, adım adım refah iktisadı imkansızdır. 1956'da yayımlanan sıradışı bir makalede Lipsey ve Lancaster, optimum koşulları yerine getirilmemiş en az iki piyasa varsa, bu iki piyasadan birinin eksikliğini ortadan kaldırmak için oluşturulmuş bir politika değişikliğinin, Pareto'nun refah temellerine göre savunulamayacağını kanıtladılar. Bir Pareto optimumuna doğru gerçekleştirilen hareketlenme yeterli değildir; ya ilk-en iyi çözümüne erişiriz ya da ikinci-en iyi, üçüncü-en iyi vb. arasında seçim yapmaya gerek yoktur. Limpsey-Lancaster kanıtını açıklamanın en basit yolu şudur: İki eşitlikte sabitleri olan bir genel denge sistemimizin olduğunu varsayalım ve ikinci-en iyi optimum sistemini her zamanki kısıtlı maksimizasyon tekniği ile çözelim; şimdi de bu iki sabitten birinin, bir politika parametresi, örneğin gümrük vergisi olduğunu kabul edelim; sorun, gümrük vergisindeki bir indirimin toplumsal refahı artırıp artırmayacağını keşfetmektedir; bunun mutlaka olacağını göstermek imkansızdır ve bu "ikinci-en iyi genel denge teorisi" dedikleri şeydir.

Geleneksel refah iktisadına dair bu argümanın çıkarımları oldukça çarpıcı. Kontratların yaptırımı, hükümetin asgari fonksiyonlarından sadece birini bildirmek için bile olsa, masrafsız değildir. Eğer bunun gibi rekabeti denetleme maliyetleri toptan kelle vergileri ve tahmin edilemeyen sermaye vergileri ile karşılanmazsa (aşağıya bakınız), Pareto optimumu koşulları en azından bir piyasada bile yerine getirilemez. Bu sadece, gerçek dünyayla muhtemel bir ilişkisi olan tüm refah iktisadının, ister istemez, ikinci-en iyi çözümleriyle ilgilendiğini gösterir. Tam rekabette ise durum, bir Pareto optimumu için gerekli ama yetersiz koşulların oluşturulmasından ibarettir. Ancak hükümetin varlığı bir ikinci-en iyi sorununu neredeyse garanti eder, dolayısıyla bir ya da iki piyasa dışında, tüm piyasalarda optimum koşullar yerine getirildiğinde, geriye kalan piyasalarda Pareto optimumunu sağlamaya yönelik bir varsayım yoktur. Bu nedenle genel olarak, tam rekabet yararına bir varsayım da yoktur.

27 Marjinal maliyet fiyatlandırması

O zaman adım adım uygulanmış refah iktisadı için faaliyet alanı yok mudur? Modern refah iktisadının yıkıntıdan kurtarabileceğimiz hiçbir şey yok mudur? Kaynak tahsisindeki etkinliğin sadece, fiyatların marjinal maliyetlere eşit olduğunda elde edildiği ki bunun da merkezi olmayan piyasa sosyalizmi ve kamu girişimlerinin marjinal maliyetlerin, uygun olarak fiyat belirlemek için gerekli olduğu sonucuna dair Lange-Lerner kurallarının esasını temsil ettiğini savunan eski ilkeden vazgeçmeli miyiz? Marjinal maliyet fiyatlandırması (MCP) kavramı tarihini bir gözden geçirmek, bu sorulara bir bakış açısı kazandırır ve aynı zamanda da, refah iktisadına dair tartışmamızın ilmeklerini bir araya getirme yöntemi vazifesi görür.

Azalan maliyetli endüstrilerin genel maliyetlerinin veya "doğal tekellerin" genel vergi gelirleriyle finanse edilmesi ve çıktı fiyatlarının sadece marjinal işletme maliyetlerine bağlı olması ilkesinin belirtileri, Jules Dupuit'nin ve onun taraftarlarının Paris Ecole des Ponts et Chaussées okulundaki çalışmasında bulunmasına rağmen, açıkça ilk kez 19. yüzyılın demiryolu literatüründe görülmüştü; özellikle de Wilhelm Launhardt ve Arthur Hadley gibi demiryolu iktisatçılarının yazılarında (8. bölüm, 16. kısma bakınız). Harold Hotelling, kamu girişimleri için MCP ilkesini 1938'de yayınlanan meşhur bir makalesinde yeniden canlandırdığında, azalan maliyetli endüstrilerin hesap açıklarının "götürü vergileri", yani marjdaki ekonomik birimler, vergi-sonrası gelir *modelini* vergi-öncesi gelirle aynı bıraktıkları için, onların davranışlarını etkilemeyen vergilerle finanse edilmesi gerektiğine dair genel ilkeyi geliştirdi. Onun MCP'nin üstünlüğü iddiası ve nötr yani götürü vergilerine olan özel bağlılığı, Pareto mantığındaki "yeni" refah iktisadına dayanır. Hotelling'in MCP'nin savunuculuğunu yapması, aslında varlığını günümüze kadar devam ettiren birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Yine de bu eleştiriler, ulaşım ekonomisi üzerinde çalışan modern yazarların adeta inanç sistemi olan Hotelling tezini geri püskürtmeyi başaramamıştır.

1950'de Nancy Ruggles, Hotelling tezi tartışmasının önceki aşamalarına dair, Fisher, Lerner, Samuelson, Lewis, Meade, Coase ve modern iktisadın daha birçok büyük isimini içeren, klasik bir inceleme yazısı sunmuştur. Bu, yerinde itirazlar kadar yanlış düşünceleri de içerdiğini görebildiğimiz, kafa karıştırıcı bir tartışmaydı. Bazıları hatalı bir şekilde, fiyatların marjinal maliyetlere eşit değil, onlarla orantılı olması gerektiğini ve bu durumda Pareto-optimumunun tüm marjinalite koşullarını sağlamanın, aynı zamanda da, toplam maliyetleri satış gelirleriyle karşılamanın mümkün olduğunu savundu. Bazıları ise, MCP'nin yoğun ve durgun dönemlerde

kamu faydaları için aynı gümrük vergilerine gerek duyduğuna inanmıştı, aslında doğru olan tam tersiydi. Bazıları ise, tam fiyat farklılaştırmasının marjinal koşulları sağlayacağını –bu doğrudur– ve tam fiyat farklılaştırmasının MCP için tercih edilebilir olduğunun –fiyat farklılaştırması maliyetleri, marjiçi birimleri fiyatlandırma yollarından sadece biri oldu için doğru değildir– söylediler. Özellikle, işletme maliyetlerini karşılamak için marjinal maliyetlere eşit bir değişken ücret artı sabit maliyetleri karşılamak adına tüm tüketiciler ya da kullanıcılar için sabit ve tek tip bir "giriş" ücreti olan özel bir fiyat farklılaştırma şekli, yani çoklu fiyatlandırma, MCP'den üstün tutulmuştur; çünkü vergilendirmenin yarar ilkesine uymuştur ("yararlanan herkes ödemeli") ve azalan maliyetli endüstrilerin bütçe açığı sorununu çözmüştür. Son olarak MCP'nin yanlış bir yatırım için kâr-zarar testi sunmayı başaramadığını ve kazananlardan (kamu hizmeti tüketicileri) kaybedenlere (tüm vergi mükellefleri) bir telafi ödemesi yapılmaksızın, ortalama maliyet fiyatlandırmasından MCP'ye kadar herhangi bir değişimin mecburen gelir dağılımında da bir farklılaşmaya götüreceği ve bunun da MCP sonuçlarının ortalama maliyet fiyatlandırmasınınkilerle kıyaslanamayacağı anlamına geldiği tartışılmıştır.

Bu eleştirilerdeki mantık ve mantıksızlık ayrımını yaptıktan sonra, Ruggles yine de, "yeni" refah iktisadına dayanan Hotelling tezini reddetti. En iyimser görüşle Hotelling, MCP'ye bir geçişin, gerçek değil, *potansiyel* bir Pareto iyileştirmesine (PPI) yol açacağını göstermiş oldu. Hotelling, bütçe açıkları götürü vergileri ile finanse edilirse MCP için olan durumun *gerçek* Pareto iyileştirmelerine dayanacağına, çünkü götürü vergilerinin sadece marjiçi tüketici ve üretici fazlalarına uygulandığına inanmıştır. Ruggles'a göre Hotelling yanılıyordu çünkü götürü vergileri bile bir bakıma, kamu hizmetlerini çok az kullanan ya da hiç kullanmayan kişiler tarafından ortaya çıkarılır ve bu nedenle kullananlar ve kullanmayanlar arasında yeniden gelir dağılımını içerir. Ya gelir faydasının tüm bireyler için aynı olduğunu varsayıp, bu etkiyi göz ardı etmeliyiz, ki bu bizi doğrudan Marshall ve Pigou'nun "eski" refahçılığına götürür, ya da ilgili yeniden dağıtımın özgün biçimde kullananlar ve kullanmayanların gelirleriyle bağlantılı olduğunu –bu bahsedilen kamu hizmetlerine göre doğru veya yanlış olabilir– reddetmeliyiz.

Ruggles'ın Hotelling eleştirisi zamanın sınavından geçmiştir ve artık, refah iktisadı üzerine çalışmalar yapan yazarların "yeni" refah iktisadının sadece özel bir PPI sağlayacağını belirtmek için başvurdukları bir klişe olmuştur: gerçek bir Pareto iyileştirmesi, özel bir dağıtım değerlendirmesine gerek duyar. Bu giriş, bazen, kişilerarası fayda kıyaslamasına gerek

duymadan politik sorunlarla ilgili önemli ve çarpıcı bildirimlerde bulunan, dolayısıyla tahsis etkinliği sorunlarını dağıtım eşitliği sorunundan ayıran, "yeni" refah iktisatçılarının çarpıcı başarısızlığının mimlenmesi olarak görülür. Eğer refah iktisadı sonuçlarının, gerçek olanlardan ziyade PPI'ye bağlanması gerekiyorsa, şüpheleri olanlar vaat edilen etkinlik ve eşitlik ayrımının sadece uygulamalı yersizlik maliyetinde elde edeceğini savunurlar. Hotelling'in kendisi de toprak rantları, miras alınan gelir ve mevcut gelir düzeyindeki vergilerin hepsi nötr olarak, yani götürü vergileri olarak nitelendirmiş ve bundan da PPI'nin uygulamada her zaman görülebileceği sonucunun çıkarılacağına inanmıştır. Toprak rantı ve miras alınan gelirler üzerindeki vergilerin götürü vergileri olmasının refahı maksimuma çıkarmak için gerekli marjinal koşulları etkilemeyeceği görüşü, on dokuzuncu yüzyıl iktisadının modası geçmiş bir unsuru olarak bir kenara bırakılmalıdır. Hotelling'in, gelir vergisi çalışma ve boş zaman arasındaki marjinal ikame oranlarını belirgin şekilde değiştirdiğinde, gelir vergisinin bir götürü vergisi olduğu görüşü ise daha da gariptir.[3] Bu bizi, bir götürü vergisi için tek aday olan fert başına alınan vergi ya da kelle vergisi ile baş başa bırakır. Ne yazık ki, böyle vergiler politik açıdan uygulanamaz –tabi Bayan Thatcher'ın keşfettiğine göre! Eğer öyle olsaydı, kendimizi kişilerarası fayda kıyaslamasına vakfetmeden, bir PPI'yi uygulamada görmemizin hiçbir yolu yokmuş gibi görünürdü.

1950'lerin sonları bu tartışmaya yapılan bir dizi katkıya şahit oldu ve hepsi de gelir ya da refahın toptan yeniden dağıtımının uygulanamaz oluşunun, MCP teorisinin Aşil topuğunu[4] temsil ettiği görüşünü destekler. Little'ın Refah İktisadını Eleştirisi, 1957 (*Critique of Welfare Economics*) ve Graaff'ın Kuramsal Refah İktisadı, 1957 (*Theoretical Welfare Economics*) gibi kitaplar, ikinci-en iyi görüşüne, yani karma bir ekonominin birinci-en iyi koşullarını elde etmesinin imkansızlığına dayanarak MCP teorisini derhal reddettiler. 1960'ların başı, MCP tartışmasında yeni bir dönemece tanık oldu ve bunun sonunda MCP'nin, marjinal maliyetlerin belirlendiği programın uzunluğuna ilişkin bir karar gerektirdiği, fakat bu karar için bir temel hazırlamadığına dair Wiseman'ın önceki eleştirisine bir

3 Hotelling tezi üzerine yapılan tartışmanın ilk katılımcılarının çoğu, MCP sistemini finanse etmek için kazancı artırma yöntemi olarak gelir vergisinin satış vergisinden üstün olduğu konusunda Hotelling ile hemfikirdirler. Sonraları "aşırı dolaylı-vergi yükü" teorisi olarak tanımlanan bu tez, 1940'lar ve 1950'lerde neredeyse MCP görüşü kadar tartışma yarattı. Şu anki mevcut görüşe, yani vergileri "aşırı yüklerine" göre sıralamanın bir yolu olmadığı kanısına ulaşmak yirmi yıl sürdü.

4 Kaynağını Yunan Mitolojisi'nden alan bu deyim, "zayıf nokta" anlamına gelmektedir (Ç. n.).

cevap niteliğindedir. Bu cevap, kapasite talebe göre optimum olarak ayarlandığında kısa dönem ve uzun dönem marjinal maliyetlerin çakıştığını belirten, bu noktada da, MCP'nin kısa dönem ve uzun dönem uygulamaları arasındaki herhangi bir farkın, kapasitenin optimum seviyeye ayarlanmadığının kesin bir göstergesi olduğu sonucunu veren bilindik bir teoremden yararlanmıştır. Eğer kısa dönem marjinal maliyetler tarafından belirlenen bir fiyat için aşırı talep varsa MCP bize, talep kapasiteye eşit olana kadar fiyatların yükseltilmesi gerektiğini söyler. Aynı zamanda da kapasite, uzun dönem marjinal maliyetler esasına göre optimal olan fiyatlarda ortaya çıkacak olan talebi karşılamak için artırılmalıdır. Başka bir deyişle, bir optimum yatırım politikası varsa, uzun dönem ve kısa dönem MCP arasında bir çelişki yoktur ve eğer böyle bir çelişki varsa bu, MCP ilkesine değil takip edilen yatırım politikasına bir eleştiri getirir.

Bu tartışma, II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda, Electricité de France'a[5] bağlı olan bir dizi Fransız iktisatçının, özellikle Marcel Boiteux ve Pierre Masse'ın yaptığı katkıların bir özetidir. Herhangi bir orandaki elektrik fiyatlandırmasında, uzun dönem marjinal maliyetlere dayanan fiyatlandırmanın pek alternatifi olmadığını belirtmişlerdir. Kısa dönem marjinal maliyetler ya hızlı bir çıktı artışının ya da geçici bir çıktı artışının maliyeti anlamına gelir, ancak kısa dönem marjinal maliyetlerin işlevsel anlamı ne olursa olsun, sık olan fiyat listesi değişiklikleri üzerindeki idari kısıtlamalar, elektrik üreten kurulların yöneticilerini, kalıcı çıktı değişimlerine, dolayısıyla da uzun dönem marjinal maliyetlere odaklanmaya zorlar. Mühendis kökenli Fransız iktisatçıların optimum kapasite teorisi, İngiliz elektrik endüstrisinin fiyatlandırma sorunları üzerine yazdığı yazılarında Ralph Turvey tarafından içtenlikle benimsenmiştir. Başlıca çalışması, Elektrik Arzında En Uygun Fiyatlandırma ve Yatırım, 1968 (*Optimal Pricing and Investment in Electricity Supply*)'da kamu sektöründe satılan kamu kuruluşu ürünlerinin uzun dönemli marjinal maliyetlerine eşit olmaları gerekirken, kamu sektörü dışında satılan uzun dönemli marjinal maliyetlerle orantılı olması gerektiğini ve marjinal maliyetler üzerinden satış fiyatlarına yapılan zammın, ürünlerin özel sektör ikamelerinin fiyatlarıyla belirlendiğini iddia ederek, kesin olarak MCP'yi destekler.

MCP literatürüne yapılan Fransız katkılarının çarpıcı özelliği, aslında pek bahsedilmeyen, azalan maliyetli endüstrilerdeki bütçe problemiyle baş etmede tamamen başarısız olmasıdır. Eğer gerçekten "doğal tekeller" yani, önceden görülebilir tüm çıktı seviyeleri için maliyetlerin monoton olarak azalmaya devam ettiği kamu kuruluşları varsa, kapasite optimum şekilde

5 Dünyanın elektrik üreten en büyük şirketlerinden birisidir (Ç. n.).

ayarlandığında kısa dönemli marjinal maliyetlerin uzun dönemli marjinal maliyetlere eşit olacağını söylemek faydasızdır çünkü "doğal tekellerin" optimum kapasite seviyesi son derece büyüktür. Birçok kamu hizmetinde hesaplanacak olan artan gelirlerin ispatı belirsizdir ve demiryolu taşımacılığında azalan maliyetlerin bile aşırı kapasite nedenine dayandığı ayrıca gerçek bir uzun dönemli denge fenomenini temsil etmediği tartışılmıştır. Ancak asıl azalan maliyetli endüstriler fikrini reddetsek de, bütçe açığı sorunu MCP ilkesinin ayrılmaz bir parçasıdır.

MCP üzerine yazan İngiliz ve Amerikan yazarların çoğu, bütçe açığı sorununu, uzun süredir talep daralması yaşayan demiryolu taşımacılığı gibi millileştirilmiş endüstrilerin örnekleriyle açıklar; böylece mali açıklar gerçekten aşırı kapasite nedeniyle ortaya çıkar. Bu durumda, kısa dönem marjinal maliyetlere eşit fiyatlar bile, uzun dönem marjinal maliyetleri karşılamaz ve mali kayba neden olur. Elbette, ortalama maliyetleri karşılamak, dolayısıyla da bütçe açıklarını gidermek için fiyatları yükseltiriz, ancak bu sadece aşırı kapasite taşımanın toplumsal maliyetini tüm vergi mükelleflerinden hizmet kullanıcılarına kadar yeniden dağıtır. MCP üzerine yazan Fransız yazarlar, kamu kuruluşları için fiyatlandırma kurallarına bağlı eşitlik konusunu tartışmaktan kaçınmışlardır, çünkü onlar, talebin büyüdüğü ve uzun vadede maliyetlerin neredeyse hiç azalmadığı elektrik endüstrisi gibi endüstriler tasarlıyor gibi görünüyorlar.

28 Unutulmuş İlke

Artık konunun can alıcı noktasına çok yakınız ki bu da, popüler deyişle, şu sorudur: Kamu kuruluşlarından her zaman kendi masraflarını karşılaması beklenmeli midir? "Eğer"ler ve "ama"larla da olsa MCP'yi savunanlar, kamu kuruluşlarının her zaman kâr etmesi gerektiği fikrini reddederler; mevcut maliyete odaklanırlar ve tarihi maliyetleri, sonsuza kadar geçmişte kalacak olan bir mazi olarak kabul ederler; ayrıca tahsis ve fiyatlandırma sorunlarını finans ve eşitlik sorunlarından çözümsel bir şekilde ayrı tutma konusunda ısrar ederler. Diğer taraftan, MCP'yi ve tüm çeşitlerini reddedenler, sadece ortalama maliyet fiyatlandırmasının, idare üzerinde bir muhasebe denetlemesi sağlayacağını iddia ederek ayrıca etkinlik ve eşitliğin ayrılabileceğini reddederek, her kamu kuruluşunun kendi masraflarını karşılamasının beklenmesi gerektiği konusunda ısrar ederler ki bu da çelişkili bir biçimde, en başta kamu fiyatlandırması tartışmasına yol açan kamu mülkiyeti konusunun temelini çürütür. Diğer bir deyişle, MCP karşıtları, kamu kuruluşlarının fiyatlandırma sorununu, onu yok ederek çözecek gibi görünüyor.

Şimdi, Hotelling tezi üzerine yapılan uzun tartışmanın en son ve en yeni aşamasına geldik. Hotelling ve Lerner gibi MCP'nin ilk savunucularının, özel sektörde fiyatların marjinal maliyetlere eşitlendiği varsayımına dayanarak, özel sektörde MCP'nin Pareto optimumuna gereksinim duyduğuna dair görüşleri, aşırı sade olduğu gerekçesiyle bugünlerde reddedilmekte. Eksik rekabet, düzeltilmemiş dışsallıklar ve götürü vergisi göz önüne alındığında, kamu kuruluşlarında MCP, sadece bir ikinci-en iyi çözümü olur. Ancak tüm bu değerlendirmelerden ayrı olarak bir de eski, azalan maliyetli endüstrilerin bütçe açıklarını finanse etme sorunu var. Bütçe açığının vergileme yoluyla finanse edilmesi gerektiğinden ve kişi başına alınan vergi veya kelle vergisi dışındaki herhangi bir vergi fiyat bozulumuna neden olacağından, MCP, eklenmiş bir kısıtlamanın varlığında çıktıyı maksimuma çıkarma problemini de içermelidir –hükümetin kazançları, ekonomideki bireysel firmaların bütçe açıklarının (veya ihtiyaç fazlasının) cebirsel toplamına eşit olmalıdır– ve bu açıkça ikinci-en iyi sorununun tanımını oluşturur. Doğal tekel diye bir şey olmasa bile, kamu kuruluşları veya hükümet denetimi altındaki özel kuruluşların, yasa gereği, hem mevcut hem de tarihi maliyetleri karşılaması gerekebilir ve bunun sonucunda MCP, bir kez daha, eklenmiş bir kazanç kısıtına bağlı çıktı maksimizasyonu problemini içerir. Her iki durumda da MCP doğası gereği bir ikinci-en iyi sorunudur; en azından uygulamada imkansız olduğu için, götürü vergileri ortadan kaldırıldığı sürece. Yine de, MCP için ikinci-en iyi durumunun, marjinal maliyetlere eşit olan fiyatlara değil, marjinal maliyetlerden sistematik olarak sapan fiyatlara gereksinim duyduğu ortaya konulabilir. İşte bu, 1920'lerin kamu maliyesi literatürüne, örneğin Pigou'nun Kamu Maliyesi İncelemesi, 1928 (*Study of Public Finance*)'ne ve hatta 19. yüzyılın kamu faydasını fiyatlandırma literatürüne geri dönmesi bakımından, Baumol ve Bradford'un "Unutulmuş İlke" olarak adlandırdığı teoremdir.

Fiyatları, marjinal maliyetlere eşit ya da onlarla orantılı olarak belirlemekten ziyade, ikinci-en iyi, yarı-optimal fiyatların ekonomideki marjinal maliyetlerden, eşit olmayan bir biçimde sapması gerekir ve herhangi bir durumdaki sapma ne kadar büyük olursa, söz konusu mal için fiyat esnekliği olmayan talep o kadar az olur. Talebin çapraz talep esnekliklerinin sıfır olduğu basit bir durumda kural, herhangi bir ürün için marjinal maliyetten sapma kendi talebinin fiyat esnekliğiyle ters orantılı olmalıdır. İkinci-en iyi dünyasındaki MCP'den sapmaların bir optimum kümesi fikri, madalyonun öbür yüzünde popüler "optimum vergileme" konusu olup, uygulamalı refah iktisadına dair modern tartışmaların bilinen bir özelliğidir. Bu gelişmeler, orijinal Hotelling makalesinden oldukça uzaktır. Yine de uzun dönem marjinal maliyetlerin, optimum kaynak tahsisi beyanlarının dayanak nok-

tası olmasından ziyade, birinci-en iyi refah ekonomisinde olduğu gibi, asırlık, etkinliğin eşitlikten ayrılması konusu ikinci-en iyiyi betimlediği için, bu gelişmeler Hotelling geleneği içinde yer alır. Bu literatürde bile, "yeni" refah iktisadının İlk Emri –Kişilerarası Fayda Kıyaslaması Yapmamalısın– titizlikle yerine getirilir. Ancak bu İlk Emir için, bizi MCP'den ziyade ortalama maliyete dayalı fiyatlandırma yoluyla, bir birinci-en iyi çözümünü elde etmekten alıkoyan kazanç kısıtlarını karşılayabilirdik. MCP veya MCP'yi bir optimum fiyatlar dizisi için başlangıç noktası yapma durumu, esas olarak, Pareto optimal etkinliği için temel koşullardan kaynaklanır ve elbette Pareto optimumu sadece özel bir gelir dağılımına, daha doğrusu kaynak dağıtımına başvurularak tanımlanır. Eğer etkinliği eşitlikten ayırmak istemiyorsak, en azından tartışmanın uğruna, gerek MCP kavramı gerekse MCP'den optimum sapma görüşü bir anlam ifade etmez.

29 Maliyet-fayda analizi

Son tahlilde, savunanları MCP eleştirmenlerinden ayıran gelir dağılımı sorunu dışında, etkinlik tartışmalarını analiz edecek olan gönüllülüktür. Etkinlik ve eşitlik arasındaki temel ayrım, MCP üzerine yazan modern yazarlar tarafından çok nadir savunulmaktadır ancak maliyet-fayda analizi literatüründe açıkça ve sık sık tartışılmaktadır. Maliyet-fayda analizi, üretici ve tüketici fazlasını maksimuma çıkarmanın arzu edilir olduğu varsayımına dayanarak, ekonomik projeleri, toplam maliyetleri üzerindeki net toplam yarar bakımından değerlendirir. Ancak üretici fazlası basitçe, belirli bir çıktı üretim maliyetinin, o çıktının katı MCP altında getirdiği kazancı aştığı mutlak para miktarı değeriyken, tüketici artığı, tüketicinin toplam çıktı değerlemesinin, o çıktının yine katı MCP altında getirdiği kazancı aştığı para miktarıdır. Dolayısıyla maliyet-fayda analizi MCP'yi de içerir ve onsuz olması mümkün değildir.

Maliyet-fayda analizinin neredeyse tüm modern savunucuları, maliyet-fayda analizinin sadece belirli bir projenin, kazançlı çıkanların kaybedenlere telafi ödemesi yaptığı ve hâlâ zengin olarak kaldığı bir PPI oluşturabileceğini gösterdiğini belirtme konusunda oldukça temkinli davranıyorlar; ancak böyle bir telafi ödemesinin yapılmasının *gerekli* olup olmadığı konusunda bir fikir sunmuyor; yani farklı bireylerin kazanç ve kayıplarının listelendiği noktada duruyor ve bu kazanç ve kayıpların nasıl dağıtılması gerektiği konusunda bir sorgulama yapmaya cesaret edemiyorlar. Bir projenin kamu yetkilisi tarafından gerçekten benimsenmesi veya reddedilmesi, hem bir maliyet-fayda hesaplaması hem de bölüşüm değerleri işaret ettiğinden, son yıllarda birkaç yazar bu tarz ilişkin değerlendirmelerin, çeşitli gelir gruplarına eklenen net yararlara iliştirilmiş ağırlıklar yoluyla, maliyet-fayda analizine katılması gerektiğini önerdi.

Bölüşüme ilişkin ağırlıkları maliyet-fayda analizinde kullanma önerisine, bir dizi farklı gerekçeyle, Arnold Harberger tarafından şiddetle karşı çıkıldı. Harberger ilk olarak, iktisatçıların herhangi bir belirli ağırlık seti konusunda uzlaşamayacaklarını iddia etti. Gelirin azalan marjinal faydası ilkesi nedeniyle, bölüşüme ilişkin ağırlıkların gelirle birlikte gerilemesi gerektiği görüşü, şüphesiz, iktisatçılar arasında evrensel bir onay arayışı içindedir. Ancak bu bakış açısını yansıtan bölüşüme ilişkin ağırlık fonksiyonlarının, oldukça farklı ağırlıklar içerdiği gösterilebilir. Yoksulluk sınırı altındaki faydalanan kişilerin net yararını artıran tek bir prim önerisi bile sorun yaratır. Genel olarak bölüşümsel ağırlıkların kullanımı, çoğu durumda, proje değerlendirmenin projenin gerçekte nasıl finanse edileceğine bağlı olmasına neden olur. Dolayısıyla uygulamalı refah iktisadı alanında mesleki bir oybirliği elde etmeyi amaçlıyorsak, maliyet-fayda analizindeki bölüşümsel etkileri göz ardı etmemiz gerekir.

Bunun yanı sıra, ulusal gelir miktarlarındaki bir artışın "iyi" ve düşüşün de "kötü" olarak kabul edildiği, toplumsal gelirin geleneksel değerlemesi bile, pastanın boyutunun dilimlere bölünmüş halinden bağımsız olarak değerlendirilebileceğini varsayar. Ulusal gelirdeki bir değişikliği değerlendirirken, seçim değer yargısı içermiyorsa, klasik olarak baz alınan yıl veya nihai yıl fiyatlarını kabul ederiz ve beraberinde gelen gelir dağıtımı değişikliklerini göz ardı ederiz; dolayısıyla da bu değişimden kazançlı çıkanlar ve zarar edenlere eşit ağırlıklar yükleriz. Başka bir şey yapmak ise, öncelikli olarak toplumsal refah fonksiyonunda anlaşmaya varmadan hesaplanmış ulusal gelirdeki bir artışı hoş karşılamayacağımız anlamına gelirdi.

Harberger, bir ekonomik projenin bölüşüm üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesinin, projeyi kabul edip etmeme kararının bir parçası olduğunu reddetmez. Tartışma basitçe, maliyet-fayda analizine bölüşümsel ağırlıkları dahil etmek yerine, alternatif bölüşümsel ağırlık eklemeyi başka bir aşamaya bırakarak, ilgili bireyler veya birey grupları üzerinden maliyetin ve yararın parasal değerinin cebirsel olarak toplanması gerektiği ifadesinden ibarettir. Bu yolla, elde edilen her artımlı "yarar" dağıtımı açısından, toplumun bir bedel ödemek zorunda kalabileceğini gösterebiliriz.

30 Etkinlik ve eşitlik arasındaki çatışmaya geri dönüş

Böylece refah ekonomisi literatürünü –ki onun yokluğunda tartışmanın itinayla bir araya getirilmiş parçaları, tıpkı bir iskambil kulesi gibi yıkılırdı– boydan boya geçip Pareto, Pigou, Marshall ve hatta Ricardo'ya kadar

ulaşan, etkinlik ve eşitlik arasındaki eski ayrımı yeniden ortaya koyarak, bu uzun ve karmaşık hikayeyi sonlandıracağız. Bu, etkinlik sorularının, hiçbir değer yargısı içermeyen "pozitif", "objektif" ekonomi olduğu anlamına gelmez. Birinci-en iyi durumunda bile, daha önce de söylediğimiz gibi, Pareto optimumu kesin değer yargılarına bağlıdır. Etkinlik, değer-yüklü bir kavramdır ve etkinliğin verimsizlikten daha arzulanır olduğu görüşünden ayrılamaz. Yine de, ayrım gözetmeksizin Pareto optimumuna vurgu yapan değer yargılarıyla, farklı gelir dağılımına dair ekonomik adaleti vurgulayanları birleştirerek, refah iktisadı sonuçlarını karmakarışık etmede küçük bir avantaj, ancak çok daha büyük bir dezavantaj vardır.

Örneğin tam tersi bir tutumla neyin ima edilmek istendiğini düşünelim. Eğer, prensipte bile, tahsis etkinliğini dağıtım eşitliğinden ayırmayı reddedersek, ister istemez tüm modern refah iktisadını ve bununla beraber bir kıt kaynakların tahsisi yöntemi olarak fiyat mekanizması yararına, geleneksel statik denge teorisini de reddetmemiz gerekir. Ekonomik faaliyetleri piyasalar aracılığıyla düzenleme tartışmalarının, o zaman, rekabetin "yaratıcı yıkımın" dinamik süreci olarak görüldüğü, Avusturya tarzı rekabet bakımından ifade edilmesi gerekirdi ve sonuç ise, hepimizin içinde yetiştirildiğinden farklı bir iktisat olurdu. Dahası iktisatçıların elektronik ölçer ile yol ücretlendirme, trafik sıkışıklığını kontrol etmede kullanılmalı mıdır; hükümetler yakıt, tıbbi bakım ve kamu konutları için mali destek sağlamalı mıdır v.b. gibi yararlı soruları, vergilerle ve para transferleriyle dengelenebilen ya da dengelenemeyen herhangi muhtemel ters dağıtımsal etkiler ele alınmadan önce, farklı alternatiflerin etkinliğinin değerlendirildiği bir dizi mantık yürütme yoluyla ele aldıkları oldukça açıktır. Hiç şüphesiz, kamu politikası kararlarının çoğu tam tersi şekilde ilerler: onlar bilhassa iltimas geçilen gruba, diğer her birine rağmen, yardım etmeleri için tasarlanmaktadır; dahası ekonomik politikaların genelde oldukça açık iken, maliyetleri o kadar yayılmış haldedir ki çoğu insan onlar için ödeme yapmaları gerektiğinin farkına varmaz. Ancak bu iktisatçıların politik süreci ikiye katlamalarına dair bir tartışma değil. Jacob Viner bir defasında iktisatçıyı, "toplum için, ekonomik meseleye dair olabileceklerin özel bir muhafızı" olarak tanımlamıştır. Benzer şekilde biz de iktisatçının rolünün, toplum için, toplumsal ve ekonomik sorunların etkinlik görüşünün muhafızlığı olduğu konusunda ısrar etmeliyiz çünkü tüm kanıtlar gösteriyor ki iktisatçılar etkinlik ve eşitlik arasındaki değiş-tokuşa dikkat çekmezse, başka kimse çekmez.

Bu nedenle Ruggles, Little ve Graaff ile beraber MCP teorisinin içi boş değildir. Elbette, MCP bir yöntemdir, dogma değil. Pareto optimumuna

ayrıca tüketici ve üretici fazlasına dayanır, ama o zaman tüm iktisatçıların politika görüşleri o yöndedir. Buna ek olarak MCP, piyasa yapısı bölünmezlikleri, dışsallıklar ayrıca arz ve talep esneklikleriyle ilgili yan-üründen-ürün esasına dair ampirik değerlendirmeler gerektirir. Bu nedenle, belki kamu kuruluşlarından masraflarını karşılamasının beklenmemesi ve neredeyse tüm fiyatlandırma kurallarının ortalama maliyete dayanan fiyatlandırmadan daha iyi olması haricinde, satış fiyatı belirleme konusunda herhangi bir ifadeye kaynak teşkil etmez.

31 Nihai durum olarak rekabet ve süreç olarak rekabet

Son bölümde tekrar tekrar, ekonomi tarihindeki en derin ayrımlardan biriyle, yani alıcılar ve satıcılar arasındaki çekişmede geriye kalanların *nihai durumu* olarak rekabet ile bir nihai durumda sonlanan veya sonlanmayan bir çekişme *süreci* olarak rekabet arasındaki ayrımla karşılaşıyoruz. Nihai durum olarak rekabet görüşünde dikkat, piyasada tüccarlar arasındaki yarışmanın nihayet ortadan kalktığı, denge durumunun doğasına yoğunlaşır; eğer bir değişim söz konusuysa bu, farklı egzojen değişkenler dizisi bakımından belirlenen endojen değişkenlerin yeni durağan dengesi arasındaki bir değişimdir; ancak karşılaştırmalı statik ise hâlâ nihai durum olarak rekabet anlayışından ibarettir. Oysaki süreç olarak rekabet anlayışında analizin ön planında olan, dengenin varlığı değil, bu denge durumunun kararlılığıdır. Bir denge diğeriyle yer değiştirdiğinde, piyasalar nasıl düzene girer ve ne kadar sürede yeni bir dengeye kavuşur?

Ancak tüm rekabet teorileri ikisini de yapmıyor mu? Varlık ve kararlılık elbette birbirine bağlı değil mi ve birinden söz etmek diğerinden de bahsetmek anlamına gelmiyor mu? Bu, Samuelson'un "karşılıklılık ilkesi" dediği şey değil mi? Kesinlikle hayır: Adam Smith'ten önce yüzyıllar boyunca ve Smith'ten sonra yarım yüzyıl veya daha fazla bir süredir, rekabet, yaklaşan ama bir nihai durum dengesinde zirveye ulaşamayan aktif bir avantaj elde etme süreci anlamına gelir. Sadece 1838'de Cournot'nun Refah Teorisinin Matematiksel Prensipleri (*Mathematical Principles of the Theory of Wealth*) adlı eserinde süreç olarak rekabet anlayışı, piyasa temizleme dengesi niteliklerinin nihai durum görüşü tarafından tamamen yerinden edilmiştir. İlk başta bu, rekabetçi süreçlerdeki faize sünger çekmeyi başaramadı ama 1930'larda –George Shackle'ın "yüksek teori yılları" diye adlandırdığı yıllar boyunca– Tekelci Rekabet Devrimi ve Hicks-Samuelson'un genel denge teorisi, bunun sonucuyla güçlendirilmiş, Yeni Refah İktisadı yenilemesi, nihai durum olarak rekabet anlayışını göklere çıkarmayı başardı ve bunu öyle bir kararlılıkla yaptı ki Marshall'da bile gördüğümüz süreç olarak rekabet görüşü neredeyse tamamen unutuldu.

1933'te ya da o civarlarda tamamlanan nihai durum olarak rekabetin, süreç olarak rekabet anlayışının yerini alması, tüm davranışsal içerikli rekabet fikrine darbe indirdi böylece; Smith, Ricardo ve hatta Mill için rekabet sürecinin esası olan "fiyat rekabeti" bile, "eksik" ya da "tekelci" rekabet olarak anılıp analiz edilmekteydi. Aslında, bir iş adamı tarafından ortaya koyulan her rekabet faaliyeti, tekel gücünün bir derecesinin kanıtı, dolayısıyla da tam rekabetten bir ayrılış olarak kabul edilmiştir. Sıradışı fikir dönüşümleriyle, tam rekabet teorisi nihayet kelimenin tam anlamıyla imkansız bir rekabet durumunun tanımı haline geldi ve o zamana kadar rekabetçi davranış olarak görülen her şeyi kapı dışarı etti. Sonuç ise, rekabet için iktisatçıların durumu ile sıradan birinin durumu arasında oluşan keskin ayrımdan ibaretti. İktisatçı için rekabet faydalıydı çünkü "tam" olduğunda rekabet Pareto optimumunu oluşturuyordu. Sıradan biri için ise, rekabet faydalıydı çünkü bir ekonominin teknik dinamizmini maksimuma çıkarır ve mümkün olan en düşük fiyatlarla, sürekli büyüyen bir mal hacmi üretirdi; ayrıca bu tarz bir rekabet sistemi büyük işletmelere ihtiyaç duyarsa, bu bir sorun teşkil etmezdi. Bunlar, aynı evrende var olamayacak kadar farklı savunmalar.

Tam rekabetin, tek değeri sonsuz sayıda sınav sorusu üretmek olan, oldukça yanıltıcı bir kavram olduğunu düşünüyorum. Onu kesin olarak çıkarıp atsak, iktisat daha iyi bir alan olurdu. Tam rekabeti silip attıktan sonra onu, Walrasyan varlık kanıtları ve refah iktisadının Görünmez El Teoremi izlerdi. İlk olarak herkes, bu güzel teoremlerin pratik olarak uygunluğuna dair en küçük bir olasılık barındırmadığını ve sadece zihinsel bir çalışma olduğunu kabul ediyor: birinci-en iyi optimumları hiçbir zaman gerçekten gözlemlenmiyor ve ikinci-en iyi dünyasında genel olarak, birinci-en iyi optimum koşullarını yerine getirmek beklenen bir şey değil, başka bir deyişle adım adım refah politikaları iyi veya kötü niteliksel değerlendirmelere dayanıyor olabilir ama katı analitik teoremlere dayanmıyor. Gel gör ki, birinci-en iyi, yani nihai durum olarak rekabet, konuyla alakasız, açık ve net şekilde yanlış olduğu gerekçesiyle atılır, belirsizce genel hatlarıyla doğru, süreç olarak rekabet yerine koyulursa elimizde ne kalır? Elimizde eksik ya da tekelci rekabet, az sayıda satıcıdan oluşan tekel, düopol ve tekel üzerine, kısacası iktisadın alt disiplini olarak endüstriyel organizasyon üzerine, yazılmış her ders kitabının her bölümünün içeriği kalır. Bu bölümlerde firmalar, tanıtım giderleri ve promosyon harcamaları yoluyla piyasadaki rakiplere fiyat kırarak ya da fiyat artırarak, farklılaştırılmış yeni ürünler, yeni teknik ilerlemeler, yeni pazarlama yöntemleri, yeni örgütsel modeller ve hatta çalışanlar için yeni ödüllendirme yapısı oluşturarak

ve bunların hepsini, bir süre sonra yok olacağını bildikleri, bir sıfır önde başlamanın getirdiği kâr için yaparak, fiyat ve fiyat dışı rekabet yoluyla avantaj elde etmek için itişip duruyorlar. Bu bölümlerde, rekabetin aktif bir keşif, bilgi edinme, "yaratıcı yıkım" süreci olduğu konusunda hiçbir şüpheye yer verilmemiştir. Bunu "Avusturya rekabet görüşü" olarak adlandırıyorum çünkü Hayek, Schumpeter ve en son Kirzner gibi Avusturya iktisatçılarının yazılarında kesin bir şekilde yüceltilmekte.

İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR

Walras konusunda, J. A. Schumpeter, *History of Economic Analysis* (1954), s. 998-1026 ve D. A. Walker, "Léon Walras", *NPDE*, IV eserlerinden daha iyi bir giriş yoktur. *Pioneers in Economics 25, Léon Walras* (1992) ve *Léon Walras* adlı kendi kitaplarımda en bilinen 25 makaleye yer verdim. *Critical Assessments*, ed. J. C. Wood (1993), Walras'ın katkılarının değerine şüpheyle yaklaştıkları, M. Friedman, "Léon Walras and His Economic System", *AER*, 1955 ve R. F. Harrold, "Walras: A Re-appraisal", EJ, 1956, ayrıca Walras hayranlığında Schumpeter'ı bile geride bırakan R. E. Kuenne, "The Architectonics of Léon Walras", *KYK*, 1956 gibi klasiklerinde bulunduğu başka 46 makaleyi yeniden yayınlamıştır. Sonra, Jaffé'nin, *William Jaffé's Essays on Walras*, ed. D. A. Walker (1983)'de toplanmış birçok klasik makalesi var. Ayrıca, D. Patinkin, *Money, Interest and Prices* (1956), Not B ve C'yi de inceleyiniz.

Bir araştırma programı olarak genel denge teorisi üzerine yazılmış olan kitap, B. Ingrao ve G. Israel, *The Invisible Hand: Economic Equilibrium in the History of Science* (1990)'dır. E. R. Weintraub, *General Equilibrium Analysis: Studies in Appraisal* (1985), J. Van Daal ve A. Jolink, *The Equilibrium Economics of Léon Walras* (1993), T. Kompas, *Studies in the History of Long-Run Equilibrium Theory* (1992) ve D. A. Walker, *The Structure of Walras's Mature Models* (yakında çıkacak, 1996)'ın hepsi Walras'ın ne demek istediği konusunda birbirinden farklıdır –ve bu nedenle tartışma devam eder.

Sosyalist hesaplama tartışması için, Pioneers of Economics 40, Harold Hotelling (1992) adlı kitabımda, aynı zamanda iki şahane kitap olan D. Lavoie, *Rivalry and Central Planning: The Socialist Calculation Debate Reconsidered* (1985) ve D. R. Steele, *From Marx to Mises: Post-Capitalist Society and the Challenge of Economic Calculation*'da (1992) yeniden basılan, K. I. Vaughn, "Economin Calculation Under Socialism: The Austrian Contribution", *EQ*, 1980 ve P. Murrel, "Did the Theory of Market Socialism Answer the Challenge of Ludwig von Mises? A Reinterpretation of Socialist Controversy", *HOPE*, 1980, makalelerini inceleyebilirsiniz.

Pioneers of Economics 35, Vilfredo Pareto (1992) adlı kitabım, sosyolog ve iktisatçı olarak Pareto üzerine yazılmış 23 makaleyi toplamıştır: Ayrıca, refah ekonomisinin kardinal fayda geleneğindeki önemli bir şahsiyet olarak ele alındığı, J. Creedy, "F. Y. Edgeworth 1845-1926", *Pioneers of Economics in Britain*, der. D. P. O'Brien ve J. Presnell (1981)'i inceleyiniz. V. Graaff, *Theoretical Welfare Economics* (1957), yeni refah iktisadı üzerine bir kitap boyunca yapılan birçok in-

celemenin en iyilerinden biridir. Marjinal maliyet fiyatlandırması tarihi, *Penguin Modern Economic Readings: Public Enterprise*, ed. R. Turvey (1967) adlı kitapta N. Ruggles tarafından yayımlanan iki makalede incelenmiştir: "The Welfare Basis of the Marginal Cost Pricing Principle" ve "Recent Develeopments in the Theory of Marginal Cost Pricing", *RES*, 1949. W. J. Baumol ve D. F. Bradford, "Optimal Departures from Marginal Cost Pricing", *AER*, Haziran 1970, hikayeyi güncellemiştir. R. Millward, *Public Expenditure Economics* (1971), kamu faydası fiyatlandırmasının iyi bir değerlendirmesidir.

R. Cooter, "Coase Theorem", *NPDE*, I gibi, S. G. Medema'nın *The Legacy of Ronald Coase in Economic Analysis,* I, ed. S. G. Medema (1995) kitabının giriş kısmı, Pigou'cu iktisat üzerine yazılmış bilgilendirici bir metindir. D. C. Mueller, *Public Choice II* (1989) kamu tercihi teorisi üzerine yazılmış bir kitap uzunluğunda iyi bir incelemedir. "Pozitif" refah iktisadı diye bir şeyin olup olmadığını, *Methodology of Economics* (1992), adlı kitabımın 5. bölümünde daha detaylı bir biçimde inceledim. *The Edgar Companion of Austrian Economics*, ed. P. J. Boettke (1994) ise Avusturya rekabet görüşünü öğrenmek için hızlı bir yoldur.

14. BÖLÜM
MEKANSAL EKONOMİ VE KLASİK KURULUŞ TEORİSİ YERİ

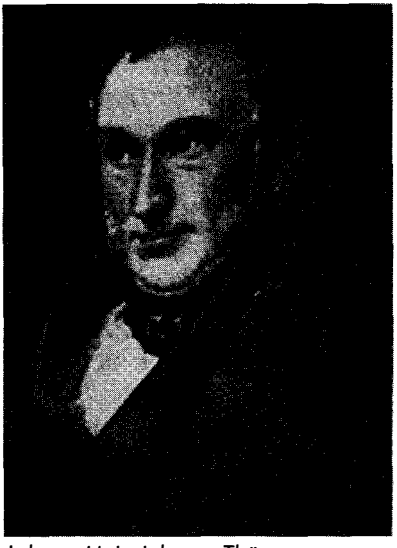

Johann Heinrich von Thünen

Mekansal ekonomi, iktisadi hayatın iki yaygın özelliğine odaklanır: uzaklık ve alan. Uzaklığın rolü, ulaşım maliyetlerinin sadece pazar fiyatlarını değil, aynı zamanda, üretim faaliyetlerinin mekanını da etkilediği belirtilerek açıklanabilir. Alanın rolü ise, özel mal piyasalarının belirli coğrafi sınırlara maruz kaldığına işaret eder. Cantillon, Steuart ve Smith gibi on sekizinci yüzyılın önemli yazarlarının, bu uzaklık ve alan ikiz fenomeniyle ilgili sistematik mekansal modeller hakkında söyleyecek çok şeyleri vardı. Şaşırtıcı bir şekilde, bu sorunlar 1800 sonrasında yazılan ekonomi tezlerinde neredeyse hiç yer almadı. Mekansal ekonomi ve özellikle de ekonomik faaliyetlerin kuruluş yeri teorisi, on dokuzuncu yüzyıl boyunca gelişti ve olgunlaştı ancak klasik ya da neoklasik ana akım iktisattan tamamen ayrı olarak. Aslında, tüm ana akım iktisadın hemen hemen 1950'ye kadar etkin anlamda, mekansal boyutlar olmaksızın, iktisadi dünyanın analizi ile sınırlandırılmış olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Tam da bu noktada, iktisadi düşünce tarihindeki büyük bir bilmece çıkıyor önümüze: Mekansal ekonominin, ana akım iktisadın ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmesini engelleyen şey neydi? Genel olarak mekansal ekonomi tarihi ile ve özel olarak da kuruluş teorisi ile ilgili başka bir bilmece daha var: Bu, her zaman Alman iktisatçıların özel alanı olmuştur. Elbette, mekansal ekonomi tarihi Fransız, İsveçli, İtalyan ve Amerikalı isimleri de içerir. Yine de çok yakın zamana kadar, Almanlar tarafından bu konu üzerine yazılmış tüm önemli incelemeler ve Alman yazarların

mekansal ekonomi literatüründeki yoğun hakimiyeti şüphe götürmez. Bu, muhtemelen kuruluş teorisinin "babasının" bir Alman olmasına dayanan tarihsel bir meraktır.

1 İzole edilmiş devlet

Kuruluş teorisi tarihi, Johann Heinrich von Thünen tarafından yazılan İzole Edilmiş Devlet (*The Isolated State*) adlı eserin 1826'da yayımlanmasıyla başlar. Thünen, ekonomik mekan fenomenini analiz eden ilk yazar değildi ama bu fenomeni mekansal analiz yöntemi yardımıyla değerlendiren ilk yazardı. Uzaklık ve alan sorularına değinen on sekizinci yüzyıl yazarlarının aksine Thünen, yapısıyla uzaklık ve alan rolünü ön plana çıkaran kuramsal bir coğrafi model öne sürme görüşündeydi. *İzole Edilmiş Devlet*'in açılış sayfasında Thünen bize, bir "ideal" ya da "izole edilmiş devlet" düşünmemizi söyler –yollar ve gemi seferlerine elverişli nehirler olmaksızın ve tek ulaşım yöntemi olarak atlı yük arabası ile sınırlı, merkezinde, tüm mamul ürünleri imal eden tek bir kasabanın olduğu ve dört bir tarafı aşılamaz kırlarla çevrili, dış dünyaya kapalı, homojen, niteliksiz, eşit verimlilikte bir ova– ayrıca bu koşullarda, çiftçilerin ürünleri için alacakları ücretleri, çeşitli toprak birimlerinden elde edilecek rantları ve bu ücret ve rantlara eşlik edecek olan ilgili toprak kullanım modelini belirlememizi ister. İdealleştirilmiş bir alandaki ticarete kapalı bir ekonomi görüşü, Thünen'in mekansal ekonominin "babası" olmasını bütünüyle doğrulayan, tamamen yeni bir fikirdi.

Ne yazık ki, *İzole Edilmiş Devlet* okura işkence edercesine öyle bir düzenlenmiştir ki vermek istediği ana mesajı kavramak oldukça zordur. Ağır kuramsal varsayımlarının amacı, uzaklığın doğrusal fonksiyonu olarak ulaşım maliyetlerini, tarımsal üretim yerini ve iklim, topografya, toprak kalitesi, kasaba sakinlerinin talepleri, çiftlik idaresinin kalitesi, gıda hazırlama teknolojisi, devralınan ulaşım ağı gibi toprak kullanım modellerini etkileyen tüm diğer faktörlerden ayırmaktı. Thünen kitaba, şunu sorarak başlıyor: İzole edilmiş bir devletteki merkezi kasaba civarında tarımsal üretim modeli ne olurdu? Bu soruyu, modelin iç-içe halkalar şeklini alacağını belirterek cevaplıyor. Soruyu sorduktan sonra ise, onu hemen iki başka soruya ayırıyor: pazara olan uzaklığın bir işlevi olarak farklı alanlarda hangi ürünler yetişir ve aynı uzaklığın bir işlevi olarak, farklı alanlarda bu ürünleri hangi yoğunlukta ekilmelidir? Dolayısıyla Thünen, bir "ürün teorisi" ve bir "yoğunluk teorisi" elde etmiş olur. Ancak bu iki soru tam anlamıyla iç içe geçmiştir çünkü belirli ürünler, örneğin ağaçlar, doğaları gereği seyrek dikilir ya da çok yer kaplarken diğerleri, örneğin tahıllar, doğaları gereği daha yoğun halde dikilir veya oldukça az yer kaplar. Bu

nedenle, hangi ürünlerin nerede yetişeceği sorununu bu ürünlerin ne yoğunlukta ekileceği sorunundan ayırmak olcukça zordur. Bu zorluk, Thünen'in, hepsi birbiriyle tutarlılık göstermeyen, farklı ürünlerin kesin yerini belirleyen güçler hakkındaki birçok genellemesi ve *İzole Edilmiş Devlet*'in ikinci cildinde sonradan akla gelen bir fikir olarak karşımıza çıkan ayrıca metinle tamamen uyuşmayan meşhur halka-diyagramı ile yeterli şekilde ortaya konmuştur. Şüphesiz izole edilmiş devletin birbirini izleyen halkalarındaki mahsul üretim modeli, Thünen tarafından ele alınan herhangi bir konudan, muhtemelen, daha fazla yanlış anlaşılmaya sebep oldu –adeta bir Thünen problemine dönüştü.

Standart görüş ise, Thünen'in "yoğun halde dikilen ürünlerin" her zaman pazara yakın yerde yetiştiğini –kasaba merkezine yakın arazinin yüksek fiyatlı olması, ekim yoğunluğuna dayanır– dolayısıyla, meşhur iç içe geçmiş halkalar aslında, merkezi kasabadan uzaklaştıkça azalan ürün yoğunluğunun halkalarıdır. Şüphesiz bu, Thünen'in genel yasasıdır. Ancak birçok istisnayı da içinde barındırır. Bunların bazıları, bazı ürünlerin çok iri ya da çabuk bozulan mahsuller olması nedeniyle pazara yakın yerlerde yetiştirilmesi gerektiği gerçeğinden kaynaklanır. Diğerleri ise, yüksek ürün yoğunluğunun dönüm başına yüksek getiri anlamına gelmesi, ancak yüksek getirilerin her zaman dönüm başına yüksek masraf doğurmamasından kaynaklanır. Birçok istisna ile genel bir kural bulmak kolay değildir ve hatta, tek bir kural mantığını bulmak bile zordur.

Thünen'in kitabının hedeflerinden birisi esas özelliği tahıllar, kök ürünler ve kısa çimlerin yedi-dönemlik dönüşümü olan, gelişmiş İngiliz ekim nöbeti sistemini desteklemekti. Thünen bunu baharda tahıl, kışın tahıl ve Kuzey Almanya'da hâlâ yaygın olan nadas döneminden oluşan, orta çağ üçlü-tarla sisteminden daha üstün görmüştür. Ancak Thünen, Alman çiftçilerin gelişmiş sisteme geçişlerini engelleyen şeyin sadece cahillik olduğunu kabul etmeyecek derecede iktisatçıydı ve bu nedenle İngiliz ekim nöbeti sisteminin sadece belli koşullarda kâr getirdiğini göstermeye çalıştı. Kitap boyunca gitgide geliştirdiği genel kural, pazara en yakın yerlerin, yoğun ekimin bir sonucu olarak, her bir çıktı biriminin toplam maliyetinde en büyük düşüşü getiren ürünlere ayrılması gerektiği ve bu nedenle özel yer sayesinde en yüksek toprak rantını sağladığıdır.

2 Rant teorisi

Aslında Thünen'in kitabının en çarpıcı noktası, tüm analizin rantın belirlenmesine dayanmasıdır ve rant, uygun toprak için çiftçiler arasında oluşan rekabet sonucunda maksimize edilir. Merkezi kasabadaki tahıl gibi bir ürünün fiyatı, kasabanın tahıl talebini karşılaması gereken en uzak çiftlik-

lerden tahıl elde etmenin üretim-artı-ulaşım maliyetleri –ki bu verilmiş bir bilgi olarak kabul edilir– tarafından belirlenir. Nerede üretildiğine bakılmaksızın tahılın aynı fiyata satılması gerektiğinden ve kasabaya yakın çiftliklerde üretilmiş tahıl düşük ulaşım maliyeti getireceğinden, toprak rantı, en uygun yerlerdeki çiftliklerin ulaşım maliyetlerinde yapılan tasarrufa eşit olur. Dolayısıyla toprak rantı, iç içe geçmiş ilk halkada maksimumdur ve merkezi kasabadan uzaklaştıkça azalır; izole edilmiş devletin sınırlarında en dıştaki halkada ise sıfıra ulaşır. Gerçekte Thünen, yerle alakası olmayan, toprak verimliliğindeki farklılıkların, merkezi kasabaya yakınlık farklılıkların neden olduğu gibi, aynı şekilde toprak rantını artırdığını gözlemlemiştir. Böylece Ricardo'nun tam tersi bir noktadan başlayıp ve hayatının bu aşamasında Ricardo'yu okumayarak, Thünen yine de, daha basit ve zarif bir yolla Ricardo'nun sonuçlarına ulaşmıştır.

Tüm bunlar, ekimin "seyreklik sınırı" olarak adlandırılan şeye işaret eder. Ancak ekimin yoğunluk yöntemlerini Thünen kadar derinlemesine düşünen hiç kimse, tüm arazi eşit şekilde yerleşmiş ve eşit verimliliğe sahip olsa da toprak rantının artabileceğini, çünkü belirli bir çiftliğe birbiri ardına yapılan sermaye ve emek uygulamasının, üründe sabit bir artışa neden olmayacağını gözden kaçırmaz. Belli dönümlük bir toprağın marjiçi arzı, toprak sahibine rant gibi gelir, tıpkı farklı dönümlük topraklar arasındaki marjiçi arzın yaptığı gibi. Böylece Thünen, rant fenomeninin –"yer rantı", "diferansiyal rant" ya da "kıtlık rantı" da olsa– toprak gibi kısıtlı faktörlerin kullanımını, marjinal ürün değerinin tüm kullanımlarda eşit olduğu noktaya kadar sınırlandırmanın toplumsal fonksiyonu olarak görev yaptığını; sonuç olarak, en istenilen yerlerde bulunan, daha verimli ve daha yoğun ekim yapılan dönümlerce toprağa yapılan eşit yatırım eklemelerinin, çıktıya eşit derecede ekleneceğini ve eşit çıktı birimlerinin aynı miktarda maliyet yarattığını da eklemiş olabilirdi (ve kitabının ikinci cildinde neredeyse bunu yaptı).

3 Yine Thünen problemi

Thünen'in "ürün teorisi" ve "yoğunluk teorisi" arasındaki ilişkiye dair oluşan kafa karışıklığının bir kısmı, kitapta, yer rantı ve kıtlık rantının her zaman ayrı tutulmamasından kaynaklanır ki bu da farklı halka alanlarındaki ürünlerin birbirini izlemesiyle ilgili belirsiz ve aşırı basitleştirilmiş açıklamalar doğurur. Her durumda şu çok açık ki, ona göre, ekim yoğunluğunun, merkezi şehirden uzaklaştıkça birbirini takip eden halkalarda gitgide azaldığına dair kural, sadece tek bir ürün için tek bir arazi formu olduğunda geçerlidir. Thünen ortak maliyet ve ortak süreçler sayesinde özellikle

tarımdaki faktörler arasında ikame edilebilirlik varsa ve eğer uzaklık azalırken ulaşım maliyetleri orantısal olarak düşerse, herhangi bir halkanın, birleşik halde bir dizi ürüne adanabileceğini ve aynı ürünün birkaç halkada görülebileceğini fark etmiştir.

Önemini sonrada anlamanın sağladığı faydayla, Thünen'in tartışmasının değerini anlamak bizim için bir şeydir, fakat gizemli ve dağınık anlatımının ana hatlarını kavramak onun çağdaşları için bambaşka bir şeydi. Kötü yazılmış Büyük Kitaplar nedeniyle en az iktisat kadar tanınan bir bilimde bile, *İzole Edilmiş Devlet* ile birkaç paralellik var: Aslında notlar, yorumlar, aritmetik örnekler ve matematiksel formüllerin bir derlemesini yansıtır ki bu da çeşitli ürün-nöbeti projelerinden sapma, diyetin nüfus büyüklüğüne etkisi, farklı koyun yetiştirme metotlarının getirdiği avantajlar, gayrimenkul üzerine kurulan çiftlik binalarının ideal yeri ile ulaşım maliyetleri v.b. tarafından kontrol edilen bir ekonominin merkezi analiz akışını sürekli sekteye uğratır. Daha da kötüsü, teorik tartışmalar net bir şekilde ortaya koyulmuş kuramsal varsayımlara dayanırken, ilgili değişkenler arasındaki neredeyse tüm fonksiyonel ilişkiler, Thünen'in kitabının birbirini takip eden üç baskısında (1826, 1842 ve 1850) yenilediği ve belirtilen varsayımlara pek de uymayan, Thünen'in kendi çiftlik verilerinden elde edilen gerçek hesaplamalarla ifade edilir. Örneğin ulaşım maliyetlerinin, ürünlerin değerleriyle tam olarak orantılı olacağı varsayılmıştır, dolayısıyla da ulaşım maliyetleri uzaklığın doğrusal bir fonksiyonu olarak kabul edilmiştir, ancak bu ulaşım maliyetleri, daha sonra pazardaki tahmini tahıl fiyatından gümüş paraya çevrilen, temsili bir yolculukta atları beslemek için yapılan ve arabacılara ödenen tahıllardan oluşan tahıl kileleri ile ifade edilir. Thünen'in gerçek ulaşım maliyeti fonksiyonu detaylı bir şekilde incelendiğindeyse, kısmen doğrusal olmadığı ortaya çıkar ve bu da onun tüm genel sonuçlarına hatalı bir ölçümü dahil eder. Buna daha önce bahsettiğimiz "ürün teorisini" "yoğunluk teorisinden" ayrı tutmanın zorluğunu da eklediğimizde, şaşırtıcı olan şey, Thünen'in kitabının kendi döneminde yok sayılması değil, ona hak ettiği değeri veren çağdaşlarının olmasıdır.[1]

---

1 Elbette, John Bates Clark, Wicksell, Böhm-Bawerk ve özellikle Marshall, bölüşümün marjinal verimliliği teorisini bulduğu için Thünen'e büyük saygı göstermişlerdir. Akıllarınki ise, *İzole Edilmiş Devlet*'in 1826'da basılan ve 1842'de ikinci baskısı yayımlanan birinci cildindeki kuruluş teorisi değil, 1850'de yayınlanan ikinci cildin ilk kısmındaki ücret ve faiz teorisiydi. Bu ilk cilt, 1990'a kadar İngilizceye çevrilmedi ve bugün on dokuzuncu yüzyılın büyük iktisat kitaplarından en az okunanı olmayı sürdürmektedir; Thünen adı, modern iktisatçılara, eski ve gizemli şu formülden başka bir şeyi anımsatmaz: Thünen'in mezar taşına kazıttığı, "doğal ücret = $\sqrt{ab}$" (8. bölüm, 17. kısma bakınız).

4 Halka teorisi

Thünen'in eserinin değerini fark eden çağdaşlarından birisi, matematiksel iktisadın bir öncüsü olan, saf refah iktisadı teorisine önemli katkılarda bulunan, ayrıca Rau, Hermann, Gossen, Mangoldt ve Thünen tarafından ortaya konulmuş ve bazen Alman Klasik İktisadı denilen geleneği devam ettiren birkaç Alman mühendis-iktisatçıdan biri, olan Wilhem Launhardt'dır. Başyapıtı, matematiksel ekonomide doğru düzgün oluşturulmuş ilk kitap olan ve kısa süre önce çevrilen İktisadın Matematiksel İlkeleri, 1885 (*Mathematical Principles of Economics*)'dir. Kitap Cournot'un dair bir bilgi olmadan yazılmıştır ve onun yerine, dayanıklı sermaye malları ve emek arzı analizlerinin yeniden ifade edildiği ve yenilendiği, Walras ve Jevons'un yazıları üzerine yapılan detaylı çalışmaya dayandırılmıştır. Launhardt'ın asıl ilgilendiği şey ise, *Matematiksel İlkeler*'in son üç baskısının tümünü adadığı ekonomik faaliyet yeri hakkındaki görüş ve demiryolu ulaşımını ücretlendirme politikalarıydı. Bu noktada, Thünen'in endüstri tesisleri alanındaki pazar yerinin rolünü analiz ederek ve arzı-belirli tarımsal faaliyet alanı teorisini ekleyerek, ondan ne çok şey öğrendiğini göstermiştir.

Launhardt tarzının tadını aktarmak için, *Matematiksel İlkeler*'in 30. bölümünün sadece altı sayfasını alan müthiş biçimde kısa Thünen özetinden daha iyisini yapamayız. Launhardt bazı tarımsal ürünlerin, homojen bir bölge boyunca her bir arazi birimi için fiziki ürün birimlerinin sabit γ oranında üretildiğini varsaymamızı ister. Bölgenin şehir merkezindeki tek bir tüketim noktası ile bu ürünün arz bölgesi, dairesel bir z yarıçapı oluşturur ve ürünün toplam miktarı $Q = x\pi z^2$ olur. Eğer p_0'ı, tüm çıktı aşamalarında sabit olan ortalama üretim maliyeti f'yi, her birim uzaklık için sabit olan nakliye ücreti ve p'yi de ürünün pazar teslim fiyatı olarak kabul edersek, arz bölgesinin sınırı, uzaklık yarıçapı z', ile belirlenir ve bu da,

$$p = p_0 + fz'$$

ya da

$$z' = (p - p_0)/f \text{ eşitliğini sağlar.}$$

Pazar arz bölgesi ne kadar geniş olursa, teslim fiyatı o kadar yüksek olur ve bu nedenle şehir merkezindeki talep de o derece az olur. Talep ve arz, sınır bölgesi rantının sıfır olduğu belirli bir arz alanı büyüklüğünde, yani z'de, eşitlenir. Merkezdeki kasabaya daha yakın olduğunda, pazaryerinden

z'' kadar uzaklıkta toprak sahibi aynı pazar fiyatını elde eder ancak daha düşük bir nakliye ücreti öder, böylece her birim ürün için $f(z'-z'')$ veya her birim arazi için $\gamma f(z'-z'')$ rant kazanır. Pazaryerine yakın yerlerde rant en yüksek düzeye ulaşır ve pazara olan uzaklık arttıkça da azalır. Merkez kasabadaki nüfusta bir atış olması, pazar arz alanını genişletir, pazar fiyatlarını yükseltir ve bölgedeki arazi kiralarını arttırır. Nakliye ücretlerindeki bir azalma ise tam tersi etki gösterir; ayrıca farklı yerler arasındaki rant farklılıklarını kısıtlama eğilimi gösterir.

Şimdi de farklı tarımsal ürünler arasındaki rekabeti ele alalım. Bu noktada Launhardt, Thünen'in ortaya koyduğu gibi, değerleriyle bağlantılı olarak oldukça çabuk bozulan ya da çok ağır ve iri olan ürünlerin merkez kasabaya yakın yetiştirileceğini ve bir birim arazi için elde edilen çıktıya ilişkin ulaşım maliyetinin küçük olduğu diğer ürünlerin, örneğin çiftlik hayvanlarının bölgenin sınır kesimlerinde üretileceğini belirtir. Genel olarak, toplam arz alanı, özelleştirilmiş üretim bölgeleri olarak birkaç halka-şeklinde alana ayrılır. Her bir halkada, her birim araziden alınan net kârı maksimuma çıkaran ve dolayısıyla en yüksek rant ödemesini karşılayacak mal üretilir. Diğer bir deyişle, özelleştirilmiş tarımsal ürünler arasındaki rekabet, arazi rantı oluşumunu maksimize eden bir toprak kullanım modeli oluşturur. Bunu da, dört alternatif ürün için rant değişim derecelerini ortaya koyan bir grafik izler.

Rant, mevcut üretim maliyetleri artı sadece uzaklıkla değişen net ulaşım maliyetleri olarak ifade edildiği için, diyagramın yatay haldeki doğrusu sıfır-rant doğrusudur. Sıfır-rant doğrusu –Launhardt bunu da kitaba ekleyebilirdi ama yapmadı– aynı zamanda marjinal maliyet doğrusudur ve kirayı maksimuma çıkaran "endüstri" için denge çözümü (bu noktada firma ve endüstri arasında bir ayrım yoktur), marjinal rantın marjinal maliyete eşit olduğu bir uzaklıktır ki bu da geleneksel tekelci durumuna getirilen modern çözüm ile benzerlik gösterir. Analize dayanarak Launhardt, çeşitli ürün bölgelerinin sınırlarının, ulaşım maliyetlerinin düşürülmesinden sadece kısmi olarak etkilendiği ve izole edilmiş devletin dışından yapılan ucuz ithalatın bölgedeki ürün fiyatları ve toprak kiralarının yapısını etkileyeceği sonucuna varır.

Şekil 14.1, Launhardt'ın *Matematiksel İlkeler* adlı kitabındaki şekil 14 ile aynıdır, eksenlerin adlandırılması ve diyagramın alt paneli dışında. Bu günlerde "rant teklif fonksiyonları" denilen şeyin diyagramı, Launhardt'a dair bir onaylama olmadan, şehir ve bölgesel ekonomi üzerine oluşturulan modern literatürde durmaksızın yeniden üretilen, Thünen'in "ürün teori-

sini" örneklemenin standart bir yöntemi olmuştur.[2] Bu oldukça özel bir durum çünkü sadece, tarımın üretim fonksiyonu doğrusal olarak homojen ise, toprak getirisi tüm çıktı seviyelerinde sabit ise ve nakliye ücretleri uzaklığın doğrusal bir fonksiyonu ise geçerlidir. Bu dört koşulun herhangi biri veya hepsi ihlal edildiğinde, farklı ürünlerin rant teklif fonksiyonları eğrisel olabilir ki bu durumda iki rant teklifi fonksiyonunun iki kez kesişmesi ve böylece aynı ürünün birden fazla alanda görülmesi kuvvetle muhtemeldir. Buna rağmen diyagramın, Thünen'in vermek istediği mesajı onun kendi sözlerinden ve aritmetik tablolarından daha net bir şekilde açıkladığına şüphe yok. Aynı zamanda bize, Launhardt'ın iktisadi fikirlerin açıklanmasındaki zerafetini de gösterir.

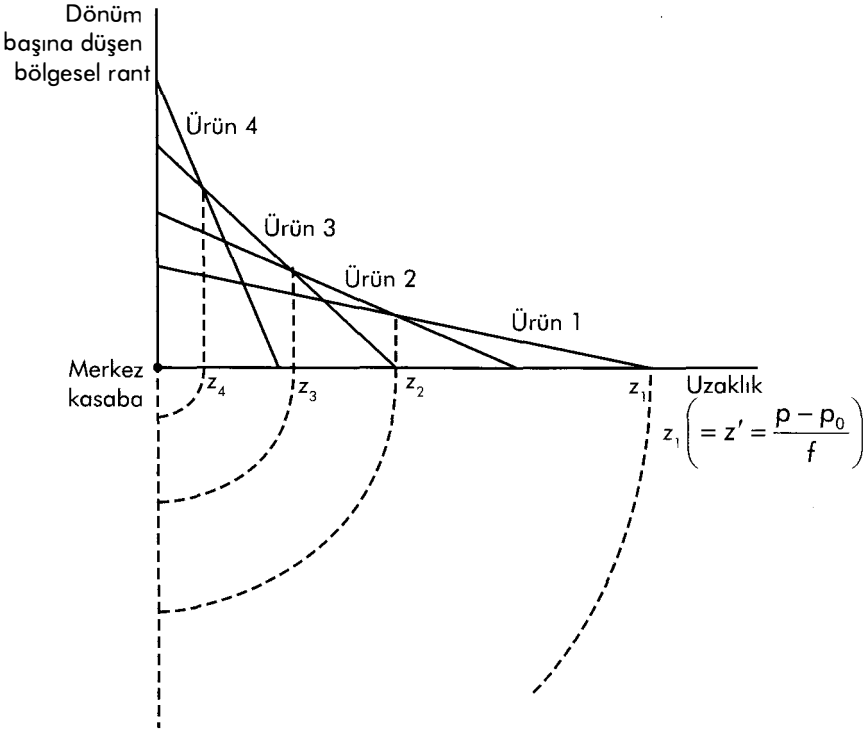

Şekil 14.1

Not: Diyagramın alt paneli, uzaklık eksenini orijin noktasına doğru çevirerek ve böylece Thünen'in iç içe geçmiş dairelerini oluşturarak, çizgiselden bölgesel hale dönüşür.

2 Rant teklif fonksiyonları genellikle, R = dönüm başına düşen rant, e = dönüm başına düşen getiri, p = ürünün sabit pazar fiyatı, a = ürünün üretim maliyeti, f = her birim uzaklık için ortaya çıkan ürün ulaşım ücreti ve k = pazara olan uzaklık ise, $R = e(p - a) - efk$ ile ifade edilir. Bu ifade, Launhardt'ın, onun formülüyle $R = \gamma(p - p_0) - \gamma fz$ olarak ifade edilen rant değişimiyle aynıdır.

5 Endüstri tesisi kuruluş yeri teorisi

Thünen, yani kuruluş yeri teorisinin tartışmasız koruyucu meleği ile ilgili şaşkınlık uyandıran şey, verimli bir firmanın nerede kurulduğu sorunundan ziyade, alternatif ürünlerin miktar-değer özellikleriyle ilişkili olarak rant fenomenine yoğunlaşmasıydı; kuruluş yeri önemli bir değişkendir ancak analizin odak noktası değildir. Thünen'in analizi tesisin kuruluş yeri teorisinden esintiler içeriyor ama esas olarak pazar arz alanı analizine benziyor: Thünen'in kuruluş yeri kararları, sabit bir kuruluş alanında hem üretmek için malları hem de bu malların yönetim modelini seçen çiftçilerin kararlarıyla aynıdır. Bir endüstriyel firmanın en uygun kuruluş yeri problemine doğrudan vurgu yapan ilk kişi Launhardt'tı. Bunu sık sık alıntılanan ve İngilizcesi "The Determination of the Practical Location of an Industrial Enterprise" (Endüstriyel Bir İşletme İçin En Uygun Yerin Belirlenmesi) başlıklı bir makalede yaptı. Bu 1882 tarihli makale, klasik kuruluş yeri teorisinin "üç-nokta problemi' denilen ifadenin tanımını içerir; yani en uygun yerin, her birim çıktı için olan ulaşım maliyetlerini en aza indiren yer olarak tanımlandığı, sabit bir maliyete tek bir ürün üreten, ayrıca sabit bir satış noktası ve hammaddelerin elde edildiği belirlenmiş iki sabit yere yönelen bir işletme için en uygun kuruluş yerinin nasıl bulunacağı konusu. O zaman analiz, birden fazla satış noktası ve birden fazla hammadde kaynağı ile dört ya da daha fazla sabit noktaya genellenir. Yirmi yedi yıl sonra Alfred Weber, matematik alanındaki yardımcı yazarı George Pick ile birlikte, Launhardt'ın yazılarından bihaber şekilde, onun, firma kuruluş yerine dair üç-nokta problemine getirdiği çözümü yeniden keşfettikleri Endüstrilerin Kuruluş Yeri Teorisi, 1909 (*Theory of Location of Industries*) adlı klasik kitabı yayımladı.

6 Üç-nokta problemi

Launhardt, ideal kuruluş yeri problemine getirdiği çözümün, kurulduğu alandan elde edilen kazanca karşılık ödenen ücretlerde, su gücünün uygunluğu ve emek ile emeğe ödenen ücret oranlarındaki farklılıklardan ayrıldığını bildirerek başlar. Daha sonra, üç-nokta problemini açıklayarak ve bu problemi üç farklı yöntemle çözerek devam eder. İlkinde, kenarları, üç ilgili noktadan pazara taşınan ağırlıkların her mil için meydana getirdiği ulaşım maliyetiyle orantılı olarak oluşturulmuş bir yardımcı "ağırlık üçgeni" yapmak için kalkülüs ve trigonometri kullanımını içerir ki bu, yirmi yedi yıl sonra Pick'in bağımsız bir şekilde, çok daha doğrudan bir yöntemle yeniden keşfettiği bir metottur. İkincisi, doğruları, sanki mekanik kuvvet doğrularıymış gibi, kuruluşun bilinmeyen ideal yerine dair belirli üç nok-

tadan değerlendiren ve fiziksel sistemin potansiyel enerjisini en aza indirmek için düğümlenmiş teller ve metal ağırlıklar kullanan, bir on sekizinci yüzyıl mekanik modelini içerir; bu da George Pick tarafından yeniden keşfedilmiştir. Üçüncüsü ise, mekansal üçgenin tüketim noktasının geometrik bir "kutbunu" oluşturmaktan ibarettir. Pick'in "üç daire" yöntemiyle aynı olan bu kutup noktası çözümü, artık, kuruluş yeri teorisi üzerine yazan modern yazarların eserlerinden biliniyor ancak daha sonraki yazarların, Launhardt'ın orijinal değerlendirmesine ne kadar az şey eklemiş oldukları pek fark edilmiyor.

İleri düzey Öklid-sonrası geometriyi içeren kutup-noktası çözümünü anlamak zordur. Esasında çözüm, tüketim noktasının asıl konumundan bağımsız ama üç nokta arasındaki her mil için oluşan ulaşım maliyetinin boyutuna dayanan ve birbirleriyle kesişimlerinin "kutbun" konumunu belirlediği, iki hammadde kaynağı noktasındaki kavisleri ortadan kaldırmaktan ibaretti. Hayali kutup noktası, tüketim noktasıyla ikame edildiğinde yeni tanımlanmış üç nokta, daire içine alınır ve kutup ile tüketim noktasını bağlamak için düz bir doğru çizilir. Firmanın ideal yeri, doğru ve dairenin kesişmesiyle belirlenir. Bu çözüm, tüketim pazarının kesin konumundan bağımsız olduğu için Launhardt, belirli iki hammadde noktasına ilişkin muhtemel tüketim noktası konumu için firmanın ideal yerini bularak tartışmayı genişletir. Ayrıca üçlü noktalar için kutup yapımını birbiri ardına uygulayarak, üç-nokta problemi çözümünü *n*-nokta olarak genellemeyi denemiştir. Hep gösterildiği gibi, bu yöntem geçerli değildir ama geçerli olsaydı bile, yine de, her mil için oluşan ulaşım maliyetinin taşınan malların ağırlıklarıyla orantılı olduğu, doğrusal ulaşım fonksiyonları durumuyla sınırlı olurdu. Bugüne kadar uygulamada problem genellikle bilgisayar algoritmaları ile çözülse de, *n*-nokta probleminin çözümü için mükemmel olan tek genel yöntem, mekanik yöntemdir.

Bu 1882 makalesinde yer alan daha bir sürü şey var. Kapanış sayfaları, tüm yollar doğru şeklinde ve ulaşım fonksiyonu doğrusal olduğunda, kurulmuş bir taşıma ağına ulaşmak için en düşük erişim ücretine sahip yolu seçme sorununu ele alır. Bu kısa makaledeki birbirinden ayrı, orijinal fikirlerin sayısı sıradışı ölçüde fazladır: Belirli, sabit bir pazara ilişkin endüstriyel bir kuruluşun en düşük maliyetli yeri probleminin ilk ifadesi; en düşük maliyetli yer seçimini etkileyen nakliye giderlerinden başka, çeşitli ekonomik güçlerin ilk belirli listesi; kendi dönemimizde doğrusal programlamanın icadına kadar bilinen üç-nokta problemini çözmek için üç yöntemin bulunması ve demiryolu ekonomisindeki basit ama klasik rotalama probleminin ilk çözümü. Bu etki, kuruluş yeri teorisindeki *n*-nokta

sorununu çözdüğüne, tüm çözümlerinin doğrusal ulaşım fonksiyonlarına dayandığına ve hammadde sağlayıcılar ve tüketiciler tek tek noktalarda toplanmak yerine, bölgede dağıldığında firmayı nereye kurmak gerektiği sorusuna el sürmediğine dair Launhardt'ın yaptığı yanlış açıklamalarla, sadece kısmen bozulur.

7 Satış bölgeleri

Ancak en son eksiklik, tek bir yerde toplanmış ama ekonomik alanda durmaksızın dağılan tüketicilere hizmet veren, rekabet halindeki üreticilerin ideal satış bölgesi sorununu ve aynı zamanda, Thünen'in, tek bir yerde toplanmış olan ama ekonomik alan üzerinde dağılmış haldeki üreticilerden alışveriş yapan tüketicilerin arz alanı sorununu hatırı sayılır bir uzunlukta ele alan *Matematiksel İlkeler* adlı kitabında giderilmiştir. Launhardt, tüketicilerin ödediği ürün teslim fiyatını, üretim artı uzaklıkla orantısal olarak değişen ulaşım noktasındaki sabit fiyatının bir fonksiyonu haline getirir. Dolayısıyla herhangi bir yerde talep edilen kalite, yerel teslim fiyatının doğrusal bir fonksiyonudur ve birim alana durmaksızın dağılan tüketicileri varsayarak Launhardt, tek bir üreticinin toplam satış birimlerinin, firmadan pazaryeri sınırına kadarki her bir ulaşım maliyeti biriminin küpüyle doğru orantılı olduğu ifade edip sonuçlandırır. Sonra, iki farklı yerde farklı maliyetlere üretilmiş aynı iki ürünün satış bölgelerini ele alır ve her birinin ayrı ayrı ulaşım maliyetlerini araştırdıktan sonra, bu iki ürün için net-fabrika fiyatlarının eşit olduğu tüm noktalardan oluşan bir yer bulur. Bilinen bir grafikte (şekil 14.2'ye bakınız), eşit bir değer için daha ağır olan ya da bu günlerde dediğimiz gibi, ulaşım maliyeti gradyanı daha dik olan "düşük" malın satış bölgesini çevreleyerek, Launhardt, bu alanın dördüncü derece kapalı oval veya Descartes'in deyimiyle "ikinci türden bir elips" olduğunu gösterir.

Launhardt, iki üretim maliyeti eşitse ulaşım maliyetindeki farklar ne olursa olsun, Kartezyen ovalin tam daire olacağını belirtir. Bunun aksine, eğer iki ulaşım maliyeti eşit ama iki üretim maliyeti farklıysa pazar sınırı, kapalı bir eğri olmaktan çıkıp, içbükey kısmı yüksek-maliyetli mekana doğru olacak şekilde, bir hiperbole dönüşür, çünkü hiperbol, belirli iki nokta arasındaki uzaklık farkının sabit olduğu bir eğridir. Son olarak, üretim ve ulaşım maliyetlerinin ikisi de eşit olursa pazar sınırı, belirlenmiş iki yeri birbirine bağlayan doğrunun orta dikmesi olur. Genel olarak, eğer tek bir ürün onu çevreleyen kaynaklardan oluşan birçok ürünle rekabet halindeyse, pazaryeri, ekonomik alanı sürekli doldurmak için kenarlarının düz doğru olması gereken bir çokgen şeklini alır.

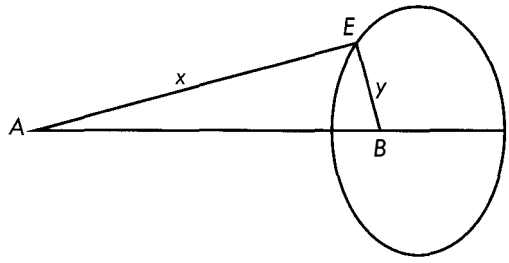

Şekil 14.2

Not: *A* ve *B*, rekabet eden ürünler üreten iki firmanın kuruluş yerleridir. Oval sınır, *B* pazarının satış bölgesini, *B*'nin "düşük" mal ürettiği *A* pazarının satış bölgesinden ayırır. *x* ve *y*, iki ürünün net imalat fiyatlarının eşit olduğu rastgele bir satış noktası olan *E*'den iki firmaya olan uzaklıklardır.

Kısacası 1890'da Marshall'ın ortaya attığı (ve yanlışlıkla Thünen'e mal edilen), 1909'da George Pick'in yeniden keşfettiği, 1924'te Frank Fetter'ın tekrar keşfettiği ve bunların hepsini Launhardt'dan ve birbirlerinden bihaber olarak yaptıkları, meşhur "pazaryeri kanununu" oluşturan tüm unsurlar bunlardır.[3] Ayrıca, kökeni 1930'larda Christaller ve Lösch'ten daha eskiye dayanmayan altıgen pazaryeri görüşünün özü de budur.

8 Kuruluş yeri teorisindeki yeni gelişmeler

Matematiksel İlkeler'den sonraki yıllar kuruluş yeri teorisine yapılan birçok ayrı katkıya şahit olmuştur. Almanya'da Wilhem Rochester, İngiltere'de Ernest Ross ve İtalya'da Achille Loria, bir endüstriyel kuruluşun en düşük maliyetli yerini belirlemede, üretim sürecinin ağırlık-kazanan ve ağırlık-kaybeden yapısının rolü hakkında yorumlarda bulundular ve bu görüşler Alfred Weber'in (ünlü Max Weber'in kardeşi) firmanın kuruluş yeri problemine dair 1909'da yaptığı yeni açıklamalara ilham kaynağı oldu. Weber'in Endüstrilerin Kuruluş Yeri Teorisi (*Theory of the Location of Industries*) adlı kitabı, ekonominin özel bir dalıymış gibi kuruluş yeri teorisinde devam eden analizlere ve daimi ilgiye sebep olması bağlamında, kuruluş yeri teorisine dair ilk bilimsel inceleme olarak kabul edilmeli. Bununla birlikte Weber'in metnindeki pazar satışları ya da arz bölgelerine dair herhangi bir fikrin çıkarılması, onun, sonraki bir otuz yıl boyunca da

3 Üçü de, sıradan eşit üretim ve ulaşım maliyetleri konusuyla başlar ve sonra eşit olmayan üretim maliyetleri ama eşit ulaşım maliyetlerini değerlendirir, bu durumda pazar sınırının hiperbol olduğunu belirterek sonuca bağlarlar. Hiçbiri, hem üretim maliyetlerinin hem de tüketim maliyetlerinin farklı olduğu, Launhardt tarafından ele alınan en genel konuyu dikkate almaz. Yine de, "pazaryeri kanunu", Merton'ın bilimde "çoklu keşifler" ilkesine çarpıcı bir örnek teşkil eder (8. bölüm, 5. kısma bakınız).

ortaya çıkmayan, klasik kuruluş yeri teorisinin tamamlanmış ve anlaşılır ilk analizi olmasını engellemiştir. Sonunda, 1935'te Kuruluş Yeri Teorisine Yapılan Katkılar (*Beiträge zur Standortstheorie*) adlı eserinde, firmanın kuruluş yeri teorisinin iki yönünü ve pazaryeri analizini bir araya getiren, dolayısıyla ticari kurumların mekansal konumuna dair yarım yüzyıl süren bir kuram oluşturma sürecini sağlamlaştıran Tord Palander olmuştur.

Launhardt birçok hususta Weber'den önce davranmıştır ancak Weber'in marjinal maliyetin etkilerini ve "kümelenme" maliyetleri tartışmasında Launhardt'ı geçtiğine şüphe yok. Üç-nokta problemini ele alışında bile, Launhardt'a kıyasla çok daha basit ve genel bir grafik tekniği geliştirdi. Bu, Weber'in metinde sık sık, George Pick'in, matematiksel analizin sonradan akla gelmiş bir fikir olarak değil, metin hazırlamanın ilk aşamalarında geliştirildiğini söyleyerek katkı yaptığı matematiksel eklere gönderme yapmasıyla netleşir. Pick'in üç-nokta problemine dair analizi, Launhardt'ın yaptığı gibi özelden genel duruma doğru ilerlemek yerine, n-nokta çözümünden üç-nokta problemine doğru geriye doğru giderek, en başından paralelkenar güçlerine olan mekanik benzeşimi getirir. Üç-nokta problemini çözmek için kutup ilkesi, Launhardt'da olduğu gibi Pick'te de vardır ancak sadece özel durumu çözmek için ekstra ve lüzumsuz bir yöntem olarak. Pick'in *n*-nokta problemine getirdiği doğru çözüm, Weber'in tamamen genel, "izohips" grafik sistemini, yani belirli bir yerdeki minimum taşıma maliyeti seviyesinin üstünde olan toplam taşıma maliyetlerindeki eşit artışların eşyükselti eğrilerini, kullanmasının önünü açtı; bu da onun, işçilik maliyetlerindeki farklılıkları ve kümelenme ekonomilerini, alternatif yerlerin taşıma maliyetlerinde görülen farklılıklara eklemesine olanak sağlamıştır.

9 Weber'in endüstriyel mekan teorisi

Weber'in teknik donanımları, şehir ekonomisi ve bölgesel ekonomi üzerine yazılmış modern ders kitaplarında çok iyi biliniyor. Thünen gibi Weber de, bölge genelinde her bir ton-mil için eşit, sabit taşıma oranlarına sahip tekdüze, niteliksiz bir ova varsayar. Ancak tek bir tüketim noktası yerine, bilinen birçok tüketim noktası ve birçok güç ve hammadde kaynağı olduğunu kabul eder. Benzer şekilde, belirlenen birtakım yerlerde sabit bir ücret karşılığında sınırsız miktarda emek mevcuttur. Taşıma maliyetleri, ağırlık ve uzaklığın doğrusal bir fonksiyonu olarak ele alınır fakat topografya ve taşınabilirlikteki farklılıklar, gerçek uzaklıklara yapay eklemeler yapılarak hesaba katılır. Sanayi tesisleri, sabit girdi-çıktı katsayıları yoluyla tek, belirli ürünler imal eder ve sorun onların, neredeyse tamamen girdi

ve çıktı toplam taşıma maliyetlerini minimuma indirme meselesi olarak anlaşılan, optimum mekanına karar vermektir. Materyaller dört tür olarak ayrılmıştır: (1) "her yerde bulunan materyaller"; (2) "yerel materyaller" –sadece belirli yerlerden elde edilebilen materyaller; (3) "saf materyaller" –ağırlıkların tamamıyla nihai ürünlere dahil olan yerel materyaller, kumaş olarak dokunmuş iplik gibi; ayrıca (4) "brüt materyaller" –üretim sürecinde atık ürünlerin yanması veya çıkarılmasıyla ağırlıklarının hepsini ya da bir kısmını kaybeden maddeler, çelik eritmedeki demir cevheri gibi. Argüman, iki teknik katsayının kullanımıyla devam eder: (1) "maddesel indeks", yani, yerel materyallerin ağırlığının nihai ürün ağırlığına olan oranı; ve (2) "yerel ağırlık", yani her ton nihai ürün için ifade edilen, belirlenmiş tüm mekansal noktalar arasında taşınması gereken toplam ağırlık. Eğer üretim sürecinde ağırlık artıyorsa maddesel indeks birden daha az, yerel ağırlık ise birden daha büyüktür ve bunun sonucunda tesisin mekanı tüketim noktalarına doğru çekilir. Diğer taraftan üretim sürecinde ağırlık kaybı oluyorsa, maddesel indeks birden büyük, yerel ağırlık ikiden büyük olur ve tesis, materyallerin depolandığı yerlere yönlendirilir.

Bu, taşıma maliyetlerinin değişken, işçilik maliyetlerinin sabit olduğu bir durumdur. İşçilik maliyetleri değiştiğinde tesis mekanları taşıma-yönelimlerinden sapar ve –Weber'in başka bir teknik terimi olan– "emek katsayılarının" boyutu oranında, yani her bir ton ürün için oluşan işçilik maliyeti ile taşınan girdi ve çıktıların ikisinde toplam ağırlığı arasındaki orana göre serbest olur. Taşıma ve işçilik maliyetlerine ek olarak, bir de içsel ölçek, geliştirilmiş pazarlama mahreci, yardımcı endüstrilere daha çok yakınlık ve daha ucuz işgücü ekonomileri şeklinde kümelenme ekonomileri vardır, ki bu da tesisleri şehir merkezinde toplamaya yönelik bir eğilim yaratır. Ancak merkezileşmeye olan eğilim, aşırı nüfuslu merkezlerdeki yüksek rantların dağıtıcı etkisiyle dengelenir.

"İzohips" grafik tekniği, Weber'in taşıma giderleri ve bunun dışındaki faktörlerden kaynaklanan giderler arasındaki ikameyi göstermesini, dolayısıyla da Launhardt'ın egzojen olarak kabul etmek zorunda kaldığı unsurları tesis kuruluş yerinin en düşük maliyet analizine dahil etmesini mümkün kılar. Ondan önce Thünen ve Launhardt'ın revaçta olduğu dönemde, Weber kendi analizini "saf" kuruluş yeri teorisi olarak, yani özel endüstriyel faktörlerden, örneğin faiz oranlarındaki, sigorta bedellerindeki, vergilerdeki, yönetim kalitesindeki vs. farklılıklardan, ayrıca topografya ve iklim gibi genel faktörlerden bağımsız bir teori olarak kabul etmiştir. Bu bağlamda, tam rekabet ve kârı-maksimuma-çıkarma davranışı yaygınsa, teorinin herhangi bir ekonomi türüne uygulanabilir olduğunu ileri sürmüştür.

Weber'in eleştirisi, kuruluş yeri teorisi hakkında yorumlardan oluşan bir havuz haline geldi. Sürekli, talebi göz ardı etmekle; ekonomik alanda yayılmak yerine bir veya birden fazla mekana toplanmış, ilgi çekmeyen, üretici ve tüketici konusuna yoğunlaşmakla; doğrusal taşıma fonksiyonlarıyla çalışmak ve daha sonra uzun mesafe nakliye ekonomilerine, gerçek uzaklıkları yapay şekilde kısaltarak yardım edildiği, tamamen kurmaca "ideal ağırlıklar" ile analizi sahte bir şekilde genellemekle ve genel olarak tüm tesis kuruluş yeri sorusunu, ekonomik bir bağlamdan ziyade mühendislik bağlamında ele almakla suçlandı. Weber, teorisine yönelik bu eleştirilerin hiçbirine cevap vermedi ama öğrencilerinden oluşan uzun bir liste neredeyse yirmi yıl boyunca, onun fikirlerini özel Alman endüstrilerinin kuruluş yeri çalışmalarına uygulamaya devam ettiler. Weber, daha çok on sekizinci yüzyıl iktisatçılarının ve on dokuzuncu yüzyıl Alman Tarih Okulu üyelerinin tarihsel ve evrimsel meşguliyetlerini takip ederek, tamamen farklı bir kuruluş yeri teorisine yöneldi. Endüstrilerin Kuruluş Yeri Teorisi (*The Theory of Location of Industries*) kitabının kapanış bölümünde, bu teori türüne değinilmiş ama 1914'te yazdığı, daha az bilinen bir makalesinde teori tam anlamıyla ortaya konulmuştur. Weber 1953'te son kitabını yayımlayarak, 1958'e kadar yaşadı ama bir daha kuruluş yeri teorisi üzerine bir şey yazmadı. Ancak onun kuruluş yeri sorunlarına tarihsel-evrimsel yaklaşımı, Oskar Engländer, Hans Ritschl ve Hans Weigmann'ın eserlerinde yaşamaya devam etmiştir, ayrıca Christaller, Hoover ve Lösch'ün en bilinen modern eserlerinde bile yansımalarına rastlanmaktadır. Bu yaklaşım, tarihsel değişimin denge sağlamayan ve değiştirilemez güçlerine yaptığı gibi üzerinde durarak, Thünen, Launhardt ve ilk zamanki Weber'in yazılarında görülen kısmi denge analizinde olduğundan tamamen farklı bir tutam düşünceyi belirtir.

10 Pazar yeri analizi

İyi ve kötü gerekçelerle, klasik kuruluş yeri teorisi görüşü, Engänder, Ritschl ve Weigmann'ın yazılarını çok az dikkate almıştır ve bunun yerine, mekansal sorunların genel denge değerlendirmesini oluşturmak amacıyla, Launhardt'tan beri neredeyse ortadan kaybolan bir konu olan pazaryeri analizine yönelmiştir. 1920'lerin sonlarında bir firmanın tekelci fiyat saptama gücü olarak mekansal farklılık görüşüyle birlikte tekelci rekabet teorisinin ortaya çıkışı, klasik *n*-nokta problemine dair yeni bir analize hayat verdi. Bu analizde mekansal çokgenin tüketim köşeleri, bir tesisin optimum bölgesini belirlemekte kullanılan değişkenler olarak görev yaparlar. Hotelling, Chamberlin, Lerner, Palander ve Smithies, mekansal

rekabet yöntemini şekillendirmedeki bu gelişim çizgisiyle bağdaştırılan önemli isimlerdir. Walter Christaller'ın Güney Almanya'daki Merkezi Yerler, 1939 (*Central Places in Southern Germany*) adlı eserinde, tüketici davranışlarına dair birkaç temel varsayımdan yola çıkarak bir bölgedeki şehirlerin boyutu, sayısı ve dağıtımlarını elde etmeye çalışarak, pazaryeri analizine yeni bir boyut kazandırdı. Launhardt'da daha önce rastladığımız fikrin, yani iç içe geçirilmiş altıgenlerin tamamlayıcı pazar sınırlarının şekline çok benzediği görüşünün tohumlarını ilk eken Christaller olmuştur.

Merkezi yer teorisi ve tekelci rekabet koşulları altındaki pazaryeri analizi, August Lösch'ün, mekansal ekonomiye dair kuram geliştirmeyle geçen bir yüzyılı, mevcut genel denge teorisi bakış açısından, yeniden değerlendirmek ve özetlemek amacını taşıyan Mekansal Ekonomi, 1939 (*The Economics of Location*) eserindeki sağlam teziyle daha da güç kazandı. Klasik kuruluş yeri teorisinin önemli unsurlarının hepsi, Lösch-Thünen'in noktasal pazara hizmet eden bölgesel üretim analizi, Launhardt'in bölgesel bir pazara hizmet eden noktasal üretim analizi, Weber'in endüstriyel tesislerin en düşük maliyetli yere kurulmasında ulaşım-ve emeğe-yönelme teorisi, Hotelling'in düopol ve oligopol koşullar altında mekansal rekabet analizi, Christaller'ın bölgesel yapılar teorisi ve hatta son zamanki Weber'in tarihsel-evrimsel teorilerinde yer alır –ama onlar, rekabet eden üreticilerin bölgelerindeki satışlara yönelik neredeyse saplantılı bir ilgiden daha sonra gelir. Aslında Weber'in masraf değerlendirmelerinin önemle üzerinde durduğu gibi, Lösch de talep değerlendirmelerine önem vermiştir ve gerçek mekansal yapıları açıklamak ve tanımlamak için kuruluş yeri teorisini kullanmaktan neredeyse tamamen vazgeçmiştir. Lösch'ün rekabet eden ürünlerin pazaryerinin her zaman bir altıgenler ağı oluşturduğuna dair varsayımı, büyük ölçüde onun belitsel tartışmasının mantıksal tutarlılığını sorgulamakla ilgilenen, oldukça teknik bir literatür meydana getirmiştir. Lösch, elverişli kuruluş yeri kararlarından gittikçe uzaklaşması pahasına, kuruluş yeri teorisinin kurucularının klasik yöntem ve ilkeleri üzerinde resmi bir üstünlük kurmayı başarmıştır. Aslında kitabı, kelimenin tam anlamıyla, mekansal ekonomi üzerine klasik kalıba göre yapılmış bir çalışma değildir. Almanca başlığı *Die räumliche Ordnung der Wirtsachaft*, kelimesi kelimesine *Ekonomik Sistemin Mekansal Organizasyonu* (Spatial Organization of the Economic System) olarak çevrilmiştir ve bu başlık kitabın, ekonomik bölgeler ve ulus-devletler arasındaki mekansal ilişkilere dair asıl ilgi alanını ortaya koymaya daha yakındır. Launhardt ve Weber geleneğindeki endüstriyel kuruluş yeri teorisinin mikroekonomisinden ziyade, Lösch modern şehir ekonomisi ve bölgesel ekonominin makroekonomisine işaret eder.

11 Isard'ın genel denge teorisi

Hemen hemen aynı şey, asıl amacı klasik kuruluş yeri teorisi ve ana akım iktisat arasında bulunan bir yüzyıl uzunluğundaki boşluğu nihayet doldurmak olan Walter Isard'ın Kuruluş Yeri Ve Mekansal Ekonomi, 1956 (*Location and Space-Economy*) adlı kitabı için de geçerlidir. Isard haklı olarak, klasik ve neoklasik iktisadın tamamının kendisini "mekansal boyutların olmadığı bir harikalar diyarına" hapsettiğinden yakınmıştır ve bu dengesizliğin bir kısmı için, klasik kuruluş yeri teorisinin kısmi denge, sabit katsayılar, doğrusal taşıma maliyetleri ve belirlenmiş talep yapılandırmalarının eski diliyle ifade edilmiş olmasını gerekçe göstermiştir. Eğer "taşıma girdilerini" bir birim ağırlığın bir birim uzaklık üzerindeki hareketi olarak ve "taşıma maliyetlerini" bu girdilerin bedeli olarak tanımlarsak, diye belirtiyor Isard, eşmarjinal ikame ilkesi, kuruluş yeri teorisine dair bir genellemeye varmak için yeterli olur. Girdiler ve pazarlama mahreci yoğunluğu ya da dağılımı ayrıca taşıma fonksiyonunun doğası ne olursa olsun, kârı maksimuma çıkaran firmalar, herhangi iki taşıma girdisinin bu girdilerin taşıma maliyetlerinin karşılıklı oranına olan marjinal ikame oranlarını eşitleyecek bir yere kurulurlar. Bir maksimum için bu birinci-derece koşulundan, Thünen, Launhardt ve Weber'in kısmi kuruluş yeri teorilerini elde etmenin mümkün olduğunu belirtiyor Isard.

Elbette bu ancak kaş yapayım derken göz çıkararak mümkün olur. Elimizde sadece, taşıma girdilerini üretim sürecindeki diğer girdilerle eşit ağırlık ve uzaklığın iki boyutlu faktörü olarak ele alan, dolayısıyla mekansal karar sorunlarını genel üretim kararlarından farklı olarak çözen bir teorem kalmıştır. Aslında tartışma daha da ileriye götürülebilir. Isard doğrusal üretim fonksiyonlarını kullanır bu nedenle bir tesisin optimum kuruluş yeri, hâlâ minimum taşıma maliyeti noktasındadır. Ancak eğer tüm girdiler arasında faktör ikamesi varsa, bir tesisin optimum kuruluş yeri, çıktı seviyesiyle değişir ve tüm üretim kararlarıyla ilgili ifadelerden bağımsız olarak, endüstriyel firmaların kuruluş yeriyle ilgili kesin hemen hemen hiçbir şey söylenemez.

12 Doğrusal taşıma fonksiyonları

Geçmişe dönüp bakıldığında klasik kuruluş yeri teorisi, varoluş nedenini sadece üretimi mekansal kararlardan ayıran doğrusal üretim fonksiyonları varsayımından değil, fiziksel uzaklığı ekonomik bakımdan anlamlı uzaklığa eşitleyen doğrusal taşıma fonksiyonlarından elde etmiştir. Bazen bunun Thünen'in atlı yük arabaları zamanında doğru bir varsayım olduğu ve hatta yirminci yüzyıl dönümünde Alman taşıma maliyeti yapısının

da aslında az çok doğrusal olduğu iddia edilir. Ancak gördüğümüz gibi, Thünen'in taşıma fonksiyonları tam olarak doğrusal değildi ve Weber, nakliye maliyetlerinin genelde uzaklıkla orantılı olarak daha az olduğunun farkındaydı. Aslına bakarsak, istasyonda yükleme ve boşaltma maliyetleri sebebiyle demiryolu taşımacılığı maliyetinin her zaman uzaklıkla orantılı olarak daha az olduğu, on dokuzuncu yüzyıl demiryolu ekonomisinin en bilinen görüşüydü. Doğrusal taşıma fonksiyonları, analizi basitleştirmek ve kesin sonuçlar üretmek için benimsenir; örneğin eşmerkezli üretim alanları, kira-teklif-fonksiyonları-doğrusu, satış hacmi yerine, mil kare cinsinden tanımlanan pazaryerleri, marjinal taşıma maliyetleri yerine dengelenmesi gereken mekansal güçler olarak ürün ağırlıkları, vb.

Tüm mekansal faktörler üç kapsamlı grupla özetlenebilir: (1) Belirli bir referans noktasına olan uzaklık ile düzenli şekilde az çok azalan belli bazı taşıma maliyetleri ve ulaşım; (2) coğrafi olarak sabit olan ve belirli bir referans noktasına olan uzaklık ile sistematik biçimde değişmeyen, emek, güç, su, vergiler, sigorta, faiz, iklim, topografya ve siyasi çevre ile ilişkili maliyetler; (3) işlemleri mekandan bağımsız olan genel kümelenme ve ayrışma ekonomileri. Bu üç faktörün sadece ilki, düzenliliği ekonomik faaliyetlerin mekansal yerleşimine verir ve hepsi formel analize uygunken, güçlü ve önemli genellemelere uygun olan sadece ilkidir. Taşıma maliyetlerinin kesinlikle, doğru üzerinde bulunan tüm yönlere olan uzaklık ve ağırlıkla orantılı olduğu varsayımından vazgeçtiğimizde, bunlar bile tehlikeye düşer. Endüstriyel kuruluş yerini, doğrusal taşıma fonksiyonlarına dayandırma konusunda artan isteksizlik ve bir ürünün toplam teslim maliyeti payı olarak taşıma maliyetlerindeki sabit düşüş, klasik kuruluş yeri teorisinin terk edilmesinde diğer her şeyden çok daha etkili olmuştur.

13 Klasik kuruluş yeri teorisinden geriye ne kaldı?

Son yıllarda çoğunlukla Thünen, Launhardt, Weber ve Lösch'ün klasik yazılarını övmekle meşgul olanlar bile, onun işlemsel önemine dair çok derin kuşkuları olduğunu ifade ettiler. Klasik kuruluş yeri teorisi, tam rekabet varsayımı üzerine oluşturulmuştu fakat firmalar f. o. b. fiyatlandırmasıyla mekansal olarak rekabet ederse piyasa yapısı tekelci olur, tam rekabetçi değil. Ne yazık ki tekelci rekabet teorisi, firma davranışı hakkında belirli birkaç çıkarım öne sürer ama aslında bugüne kadar mekansal farklılıklarla tekelci rekabet modelleri ile ortaya atılan çıkarımlar arasında genel bir uzlaşma söz konusu değildir. Dahası klasik kuruluş yeri teorisinin esasında, ekonomik faaliyet içinde gözlemlenen tüm mekansal farklılıkları açıklamak için mi yoksa, daha dürüstçesi, Samuelson'ın "niteliksel hesap-

lama" dediği, yani mekansal koşullarda oluşturulmuş değişikliklerden elde edilmesi beklenen fiyatlar ve çıktılardaki değişimlerin cebirsel işaretinin bir ifadesi olan şeyi sağlamak için mi oluşturulduğu konusunda literatürde büyük bir karışıklık var. Bazı radikal iktisatçıların kuruluş yeri teorisine son zamanlarda yaptıkları eleştiriler, kuruluş yeri teorisi üzerine, hiçbir karşılaştırmalı statik denge teorisinin sağlayamayacağı talepler yaratmaktadır. Hiç şüphesiz klasik kuruluş yeri teorisinin özel, tutarlı bir mekansal teori girişiminin yerine, genellikle ekonomi dışında bulunan kaynaklardan elde edilen kısmi fakat işlemsel tekniklerin gerçek bir portföyünü koyan "bölge bilim" denilen şey tarafından mideye indirilmiştir. Modern şehir ekonomisi ve bölgesel ekonomi bile, özünde büyük ölçüde makroekonomidir ve bu nedenle klasik tarımsal ve endüstriyel kuruluş yeri teorisine dair mikroekonomik odaklanmaya pek yer yoktur. Kısacası umut vadeden başlangıcına rağmen klasik kuruluş yeri teorisi, bize gideceğimiz yere vardığımızda neyi aramamız gerektiğini söyleyen ancak orda ne bulacağımızı önceden söylemeyen, mekansal faktörlerin rolü hakkında ortaya atılan genel bir ilkeler deposu, kuramsal bir çıkmaz sokak olduğunu zaman içinde kanıtlamıştır.

14 Kuruluş yeri teorisi yok sayılmaya devam etti

Geçmişe yönelik bu negatif değerlendirmelerin, mekansal ekonominin ana akım iktisatçılar tarafından modern zamanlara kadar yok sayılmaya devam edilmesinde bir paya sahip olup olmadığı şüpheli; 1930'daki küçük bir ilgi kıpırtısı haricinde bu yok sayma, büyük ölçüde bugüne kadar devam etmekte. Bu yok saymayı ya içsel ya da dışsal faktörlerle açıklamak için yapılan cesurca girişimlere rağmen, kuruluş yeri teorisi iktisadın tarihsel gelişimine dair büyük bilmecelerden biri olarak kaldı. Klasik kuruluş yeri teorisinin çoğunlukla, standart fiyat teorisinin özüne yabancı olan fiziksel açıdan ifade edildiği doğrudur, ama Pareto ve Walras tarafından ortaya konulan genel denge teorisinin ilk ifadelerinde bile durum aynıydı. Dahası tam rekabet, kâr maksimizasyonu, tam bilgi, kesinlik, ani düzenlemeler ve denge çıktıları, tüm büyük ana akım iktisatçıların çalışmalarını olduğu gibi kuruluş yeri teorisindeki önemli şahısların eserlerini de niteler; ayrıca analiz yöntemleri üzerindeki bu uzlaşmanın kuruluş yeri teorisinin tamamlanmasına yardım etmesi gerekirdi, engellemesi değil. Ayrıca birçok mekansal parametrenin, marjinal analizin uygulanmasının önünü kapayan, fakat diğer taraftan çoğunun klasik kuruluş yeri teorisi varsayımıyla ortadan kaldırıldığı bölünmezlikler ve süreksizlikler gösterdiği (örneğin düğüm merkezleri, nüfusun toplandığı yerler, aktarma noktaları, vb.) doğrudur. Son olarak,

kuruluş yeri teorisindeki büyük yazarların hepsi Almanca yazmıştır, yazılanların çoğu İngilizce'ye çevrilmemiştir (bugüne kadar da çevrilmeden kalmıştır) ve 200 yılı aşkın bir süre boyunca iktisat, İngilizce'nin ağırlıklı olduğu bir alan olarak kalmıştır. Ancak, Walras'ın *Saf Ekonomi Unsurları* kitabı ancak 1954'te İngilizce'ye çevrildi ve bu, Walras'ın bu tarihten önce İngiliz ve Amerikan iktisatçıları arasında çok konuşulan bir şahıs olmasını engellemedi.

Son tahlilde kuruluş yeri teorisinin ana akım iktisatçılar tarafından ilginç bir şekilde hor görülmesini açıklama girişimlerinin hepsi, bilmeceyi çözmek yerine onu yeniden üreten, muhafazakar ve at gözlüğü ile edinilen görüşleri uyandırmaya yaradı. Belki de bu gizemin çözümü, herkesin düşündüğünden daha basittir. Eğer Ricardo rant teorisini verimlilik farklılıkları yerine mekansal avantajlara dayandırmış olsaydı, Thünen anlaşılması zor bir yazar olmak yerine açık olsaydı ve Launhardt kendini eşitlikler yerine kelimelerle ifade etmiş olsaydı, tüm klasik kuruluş yeri teorisinin Marshall'ın *İlkeler*'inde dolayısıyla kabul edilmiş ekonomik ilkeler kitaplığında bir yer edinmiş olacağından şüphe etmeye gerek var mı?

İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR

Pioneers of Economics 24, Johann von Thünen (1992) adlı eserim, C. Clark. "Von Thünen's Economics", *EJ*, Aralık, 1969; J. V. Pinto, "Launhardt and Location Theory: Rediscovery a of Neglected Book", *JRS*, 1977; ve P. A. Samuelson. "Thünen at Two Hundred", *JEL*, 1983, makalelerinin de dahil olduğu, Thünen ve Launhardt'ın kuruluş yeri teorisi üzerine yazılmış on makaleyi bir araya getirmiştir. Güvenilir bir kuruluş yeri teorisi tarihi için, C. Ponsard, *History of Spatial Economic Theory* (1983) ve daha da iyi olan, T. Palander, *Beiträge zur Standortstheorie* (1935), sadece Almanca'sı mevcut bir kitap, eserlerini inceleyebilirsiniz. R. O. Been, *A Reconstruction of the Classical Theory of Location* (yayımlanmamış doktora tezi, 1965) çalışmasından çok şey öğrendim. M. L. Greenhut ve G. Norman, der., *The Economics of Location*, 3. cilt (1995), iki dünya savaşı arasındaki dönemde mekansal ekonomi üzerine yazılmış birçok makaleyi yeniden yayımlamıştır.

15. BÖLÜM
NEOKLASİK PARA, FAİZ VE FİYAT TEORİSİ

Irving Fisher

Bu bölüm insaflı biçimde kısa. Binanın tüm tuğlaları 1. ve 5. bölümlerde yerleştirildi, bu nedenle neoklasik para, faiz ve fiyat teorisini oldukça hızlı bir şekilde ele alabiliriz. 1930'lara kadar paranın miktar teorisinin, herkesin para teorisi olduğu söylenebilir. Bu, evrensel olarak kabul edildiği anlamına gelmiyor: Bir dizi küçük yazar tarafından acımasızca ve tekrar tekrar eleştirilmiştir. Ancak onun yerine geçecek hiçbir rakip teori sunulmadı ve tüm önde gelen iktisatçılar, miktar teorisinin birbirine benzeyen fakat çok ince farklılıkları olan üç çeşidinden birine bağlanmışlardı: Fisher'ın Paranın Satın Alma Gücü, 1911 (*Purchasing Power of Money*) adlı eseriyle popüler olmuş işlem yaklaşımı; Marshall, Walras ve Wicksell tarafından geliştirilmiş nakit balansı yaklaşımı; ve son olarak, Pigou'nun Endüstriyel Dalgalanmalar, 1927 (*Industrial Fluctuations*) kitabındaki paranın gelir dolaşım hızı görüşünün net giriş kısmında zirveye ulaşan, Robertson ve genç Keynes ile ilişkilendirilen gelir yaklaşımı vardı.

Temel olarak miktar teorisi gücünü, fiyat düzeyi değişimleri ve para miktarındaki önemli değişimler arasında sıkça gözlenen karşılıklı ilişkiden alır. Friedman'ın dediği gibi: "Belki de ekonomide, para stoğu ve fiyatlarda bu kadar kısa sürede gerçekleşen önemli değişimler arasındaki ilişki gibi, çok çeşitli koşullar altında tekdüze bir şekilde tekrar eden başka bir deneysel ilişki yoktur; biri her zaman diğerine ve aynı yönde bağlıdır; bu tekdüzeliğin, fizik biliminin esasını oluşturan birçok tekdüzelikle aynı türde olduğundan şüpheleniyorum." Gözlenen fiyatların köklü değişiklik-

lere verdiği tepkiyi tahmin etmek için, miktar teorisini kullanmak, paranın dolaşım hızı V ya da paranın gelir dolaşım hızı V_y ile belirtilir. Ama bu, miktar kuramcılarının, dolaşım hızını doğal bir sabit olarak kabul ettikleri anlamına gelmez, dolayısıyla "Alım-satım Eşitliğini", $MV = PT$, denge ilişkisinden ziyade bir kimliğe dönüştürür. Kadim paranın miktar teorisinin, belirlenmiş $MV = PT$ eşitliğinden –belirlenmiş çünkü T reel güçler tarafından belirlenirken V genel sabit olarak kabul edilir– başka bir şeyden ibaret olmadığı görüşü, modern ders kitaplarının bir buluşudur. Bir açıdan bu yorum, denge mekanizmasını, ki onun aracılığıyla para miktarındaki bir artış fiyatları etkiler, anlamsızlaştırır; bölüm 5'te söylediğimiz gibi, o "fiyat belirleme sürecini iki zıt parçaya böler" ve dolayısıyla "Say Özdeşliği"ne işaret eder. Ancak göreceğimiz gibi, Fisher ve Wicksell her halükarda, miktar teorisine doğruluğu kabul edilmiş bir önermeden ziyade bir teori statüsünü veren denge mekanizmasının farkındaydı.

1 Paranın miktar teorisi nedir?

MV'nin PT'ye olan eşitliği, yani miktar eşitliğini, miktar teorisine dönüştürmek için en az üç önemli yaklaşım veya hipotez öne çıkar: (1) neden-sonuç ilişkisinin yönü MV'den PT'te doğru, yani eşitliğin sol tarafından sağ tarafına doğru olmalıdır; (2) M'deki değişimler karşısında T ve V değişmezlik göstermelidir, yani T ve V'deki değişimlerin hepsi parasal olmayan faktörlerle ilişkili olmalıdır; örneğin yeni bankacılık uygulamaları, yeni ödeme alışkanlıkları, tercih değişimleri, teknolojideki değişimler, vb.; (3) *nominal* para stoğu dışsal olarak, yani halkın para balansı talebinden bağımsız olarak belirlenmelidir; bunun nedeni ise ya altın madeni hasılasına ve altın-sikke standardı altındaki ödemeler dengesine bağlı olması ya da bir merkez bankasının, madeni para ve halkın elinde bulunan nakit para, buna ek olarak konvertibl olan ve olmayan para standardı altındaki bankaların nakit rezervlerinden oluşan "yüksek güçlü paranın" kapsamlı tanımlanmamış tabanı üzerindeki denetimidir; ayrıca ticari bankacılık sistemi ile oluşturulmuş çek ve senet konusu az çok merkez bankası tarafından ortaya koyulmuş yüksek güçlü para tabanına sıkı sıkıya bağlanmıştır.

Bu üç yaklaşımı, birlikte paranın miktar teorisi olarak bilinen fikirler bütününü tanımlayan bir dizi önerme izler. İlk olarak, sabit bir V verilirse, P'nin M'deki değişiklerle tam orantılı olarak değişeceği görüşü vardır. Miktar teorisinin bu katı versiyonu, alım-satım aracı olması dışında paranın diğer işlevlerini silip atar ve insanların sadece mevcut nakit balanslarının satın alma gücü ile ilgilendiklerini varsayar: Ekonominin tam istihdam reel çıktı seviyesinde, sabit bir miktar reel para balansına, M/P, sahip olmayı

isterler; bu nedenle, reel balanslarının el değmeden kalması için fiyat seviyesinin nominal para arzı ile doğru orantılı olarak değişmesi gerekir. Bu orantılılık teoremi, bir denge koşuluna işaret eder, dolayısıyla M'deki bir değişim ne zaman M ve P arasında bir dengesizlik yaratsa ortaya dinamik bir düzenleme süreci çıktığını ifade eder. Bu düzenleme sürecinin iki ayrı iletim mekanizmasını içerdiği çok önceden fark edildi: (1) İlk defa Cantillon ve Hume tarafından belirtilen "doğrudan mekanizma" ve (2) Thornton tarafından ortaya atılan ve Ricardo tarafından tekrarlanan "dolaylı mekanizma". Doğrudan mekanizma, fiyatların parasal enjeksiyonla orantılı olarak değişmesine neden olan harcamaları teşvik etmek için, gerçek ve arzulanan reel balanslar arasındaki dengesizliğe dayanır. Dolaylı mekanizma ise, ekstra nakdin piyasa faiz oranında bir indirim yapmadan ekonomiye enjekte edilemeyeceği gerçeğine dayanır, ki sonrasında, önceki faiz oranı yeniden sağlanıncaya kadar fiyatlara yukarıya doğru bir baskı yaparak yatırım harcamalarını canlandırır (5. bölüm, 7 ve 8. kısmlara bakınız).

Orantılılık teoremi sadece denge sonuçlarıyla değil, uzun dönemli denge sonuçlarıyla da ilgili bir teoremdir. Uzun dönemli dengede, para arzındaki nominal değişikliklerin reel ekonomik değişkenleri, örneğin çıktı, istihdam ve kaynak tahsisini etkilememesi bağlamında, para nötrdür; "paranın nötrlüğü" terimi, 1930'larda kullanılmaya başlamıştır, ancak uzun dönemli nötrlük, on dokuzuncu yüzyıl boyunca bilinen bir miktar teorisi önermesiydi. Kısa dönemden uzun dönemli dengeye geçiş sırasında ise, parasal değişimler reel ekonomik faaliyetler üzerinde belirli etkilerde bulunabilir. Buna, parasal enjeksiyonun, bireylerin para rezervlerindeki önceki paylarıyla tam orantılı olarak dağıtılmadığı durum belirgin bir örnek teşkil eder. Bir diğeri de, girdi maliyetlerinin nihai fiyatlardan geride kalmasına neden olan, dolayısıyla yatırımı canlandıran, düzenleme sürecindeki sistematik gecikmelerin olduğu durumdur. Bir üçüncüsü ise, borçluların belirli bir grup, örneğin girişimciler grubu, oluşturduğu durumdur; böylece alacaklıların zararına borçluların yararına bir fiyat artışı, harcama modellerinde sistematik değişimlere neden olur. Son olarak "zorunlu tasarrufla" elde edilmiş, emekli ve rantiyelerin sabit nominal gelirleri vardır ve bu, benzer şekilde, kaynakları tüketimden sermaye oluşumuna yöneltir (5. bölüm, 11. kısma ve 12. bölüm, 27. kısma bakınız). Bu etkileri "kısa dönemli" veya "çevrimsel" olarak adlandırabiliriz ancak, bunların, reel değişkenler üzerindeki kalıcı etkiler olarak kalmamasının garantisi yoktur. Dolayısıyla fazladan bir önermenin, paranın miktar teorisindeki inancı şekillendireceği söylenebilir, yani bu ve diğer nötr olmayan "çevrimsel" etkilerin geçici olduğu ve ekonomi, parasal değişime tam anlamıyla uyum sağladığında, ortadan tamamen kalkacağı inancını.

Tüm bunlar bir miktar kuramcısının, fiyat düzeyindeki uzun vadeli değişimlerin *esasen* para stoğundaki değişimlerden kaynaklandığı ya da fiyatlardaki herhangi bir istikrarsızlığın *temelde* parasal olmayan nedenlerden ziyade parasal nedenlere dayandığı görüşüne sahip kimse olduğu anlamına geliyor. Bu görüş *M*'nin, mutlak fiyatların belirlenmesindeki nedensel rolü, *V*'nin istikrarı ve *M*'nin dışsallığı ile ilgili üç varsayıma ya da aslında paranın ekonomik işlevleriyle ilgili herhangi bir katı görüşe indirgenemez, fakat bundan ziyade parasal enjeksiyonların doğası, düzenleme süreçlerinin hızı, ücretlerin katılığı, fiyat ve faiz oranları, borçlular ve alacaklıların kimlikleri, farklı gelirlere sahip kişilerin birikim ve yatırım eğilimleri, vb. ile ilgili ampirik hipotezler bütününe indirgenebilir. O zaman hiç şüphe yok ki, paranın miktar teorisini detaylarıyla açıklamak zordur ve miktar teorisinin en ünlü çağdaş savunucusu olan Friedman bile şunu kabul etmiştir: "Paranın miktar teorisi, iyi-tanımlanmış bir teori için bir etiketten ziyade genel bir yaklaşımı akla getirir."

İşleri daha da karmaşık hale sokan şey ise, paranın miktar teorisi tarihinde net bir şekilde göze çarpan ve yüzyıllardır anlamı köklü değişimlere uğrayan üç aşamadır. Hume, paranın uzun dönemli nötrlüğü ve kısa dönemli yanlılığı arasındaki farkı net olarak yakalamış ve ikincisini en az birincisi kadar dikkatle almıştır; aslında bir ekonomideki çıktı düzeyinin, para arzı düzeyi için değişmez olduğunu fakat aynı zamanda da, para arzının pozitif değişim oranıyla değiştirilebileceğini ileri sürmüştür. Klasik iktisatçılar, listeye *M*'deki bir değişikliğin nötr olmayan etkilerini de eklemişler, fakat merkantilist atalarının acemi enflasyon politikalarının sonucu olarak bunların önemini minimuma indirmişlerdir. Buna rağmen her klasik iktisatçı, paranın kısa vadede yanlı olduğunu kabul etmiştir; ayrıca "klasik iktisatçı" tanımlaması genellikle yanlış kullanıldığı için bahsettiğim kişiler, Malthus, Thornton, Bentham, McCullock, John Stuart Mill ve Torrens'dir. Sadece Ricardo ve James Mill hem kısa vade hem de uzun vadede orantılılık teoremi konusunda ısrar etti ve kısa vadede paranın yanlılığını, tabiri caizse köşeye sıkıştırıldıklarında istemeye istemeye kabul ettiler. O zaman, miktar teorisiyle ilgili olarak, klasik ve neoklasik dönemi ayıran şey neydi? İki dönemi ayıran, hemen hemen ortadan kaybolmuş orantılılık teoremi ve uzun vadede paranın yanlılığıydı.

Aslında 1870'ten 1930'a kadar olan dönemde miktar kuramcılarının çarpıcı özelliği, uzun vadede paranın fiyatlara oranlı olmasından ziyade kısa vade sorunlarına, dengesizlik koşullarında *V*'nin istikrarsızlığına vurgu yapmalarıydı. Katı miktar teorisinin tipik beyanı olarak kabul edilen, Fisher'ın Paranın Satın Alma Gücü (*Purchasing Power of Money*) eseri bile,

T ve V'nin değiştiği "çevrimsel süreçlerin" analizini içerir. Bu "çevrimsel süreçlerin" ortalama on yıl sürdüğü varsayılmıştır ve Fisher hayatının geri kalanını, "çevrimsel süreçlerin" döngüsel dalgalanmasıyla baş edebilmek için parasal tasarılar üzerine yazarak geçirmiştir. Wicksell, göreceğimiz gibi, "birikimsel süreç" sorunu üzerine yoğunlaşmıştı ve bu birikimsel süreç esas olarak bir kısa vade, dengesizlik fenomeniydi. Benzer şekilde, Marshall'ın para teorisinin destekçileri, örneğin Pigou, Robertson, Lavington ve genç Keynes, parasal konular üzerine yazılmış kitap ve makalelerin önemli kısımlarını, endüstriyel dalgalanmada paranın rolüne ayırdılar ve elbette, hem Pigou hem de Robertson, iktisadi dalgalanma meselesi üzerine bir monografi yazdılar. Bu kısa vade analizine olan yoğunlaşma, H. C. Simons gibi 1930'ların Chicago miktar kuramcıları arasında daha çok göze çarpar. Tüm bu yazarların ortak noktası, uzun dönemli dengede para ve fiyatlar arasındaki ilişkiyle ilgilenmemeleri ve uygun parasal faaliyetlerle fiyat düzeyinin istikrarlı hale nasıl getirilebileceğine dair kısa dönem politikaları gibi konulara olan aşırı ilgileriydi. Kısacası Keynes'den önce de makroekonomi vardı çünkü neoklasik miktar teorisi, aslında, bizim şu an makroekonomi dediğimiz şeydi. Paranın miktar teorisi en parlak döneminde, bir zamanlar olduğu şey, yani paranın satın alma gücü ya da değerindeki değişikliklerin ana nedenine dair bir teori değildi; bundan ziyade M'nin, mal ve hizmetler için olan *toplam* talep MV ve MV aracılığıyla da, fiyat düzeyleri P ile çıktı düzeyleri T'yi nasıl etkilediğine dair bir teoriydi.

2 Fisher ve Marshall

Popüler etkisine rağmen, Fisher katı miktar teorisini bir yere vardıramadı. Tüm bir bölümü, bizim "kalıcı ya da kesin etkiler" dediğimiz şeyden farklı olarak "çevrimsel süreç esnasındaki kalıcı etkilere" ayırmış olması, değişim eşitliğinin sadece uzun dönemli dengede geçerli olduğunu kastettiği konusunda şüpheye yer bırakmadı. Dahası, T'nin V ve M'yi etkilemesini sağlayan, faiz oranı ile fiyat düzeyi arasında gecikmeli bir ilişkinin varlığını kabul etti. Buna rağmen, V'yi, yavaş değişen endüstriyel güçler, örneğin, bankacılık siteminin gelişmesi, tüccarlar arasında gelir ve gider sıklığı, borçlular ve alacaklılar arasındaki ödeme süresi uzunluğu vb. tarafından belirlenmiş olarak ele aldı. Pratik bir yaklaşımla, para talebinde, $1/V$, yüksek derecede istikrara işaret ederek, V'yi endüstriyel bir veri olarak kabul etti. İstikrarlı bir para talebiyle, para politikasının fiyatlar ve nominal gelirleri güçlü, öngörülebilir bir şekilde, T'nin, iktisadi kaynakların tam-kapasite kullanımına doğru bir eğilim gösteren reel güçler tarafından, bağımsız olarak belirlenmesinden çok daha fazla etkilemesi beklenebilirdi.

Ne yazık ki parasal analizdeki önemli bir değişken olarak dolaşım hızına yapılan bu vurgu, paranın alım-satım-aracı olma işlevine aşırı ağırlık vermiştir, ki bu da pozitif nakit balansı varlığının nedeninin, koşullarda görülmeyen değişikliklere karşı korunmak için, diğer malvarlığı birikimleriyle kıyaslandığında para balansından elde edilen fayda değil, sadece, ekonomik sistemdeki endüstriyel "uyuşmazlıklar" olduğunu vurgular. Başka deyişle ödeme araçlarının dolaşımındaki mükemmel etkinlik, diyelim ki, tüm gelir ve giderleri anında eşzamanlı hale getiren bir bilgisayarlı sistem tarafından bir şekilde elde edilebilir olsaydı, parayı elde tutmaya ihtiyaç kalmazdı ve nakit balanslarına olan talep görünüşe göre sıfıra düşerdi. Buradaki zorluk sadece, paranın elde tutulacak bir nesne olmaktan uzak olduğu kadar aynı zamanda harcama arzusu da uyandıran bir nesne olmasına yapılan aşırı vurgu değildir –dolaşımın "mola teorisine" karşın "hareket teorisi" –, para eşitliğine olan talebi, mal talebi eşitlikleriyle aynı şekilde oluşturamamaktır.

Marshall ve takipçileri, para talebi teorisini sıradan talep analizi doğrultusunda hareket ettirmede bir nebze yol kat ettiler. İlk olarak, hem eski hem de yeni malların toplam işlem hacmi kategorisi yerine, parayı ulusal gelirle ilişkilendirerek, ikinci olarak da, paranın yıllık devir oranından, bireylerin para olarak elde tutmak istediği yıllık gelir oranına geçerek bunu yaptılar. Formel anlamda, Fisher'ın işlem yaklaşımıyla, Cambridge nakit-dengesi yaklaşımı arasında seçim yapmayı gerektirecek bir şey yok ancak Cambridge anlatımı, orijinal bir portfolyo teorisinin potansiyeline dayanır, fakat bu potansiyel hiçbir zaman tam anlamıyla kullanılamamıştır.

Fisher'da T, belli bir zaman dilimindeki piyasa işlem hacmidir ve V, aynı zaman diliminde, tüm alımlar ve finansal işlemlerle bağlantılı olarak, bireyler ve firmalar arasındaki para transferleri sayısıdır. Mevduat munzam karşılıklarının katı gelenekler tarafından belirlendiği ve cari hesap mevduatlarının, elden ele dolaşımla istikrarlı bir ilişki yürüttüğü varsayımına dayanarak, M, madeni paralar, kağıt paralar ve cari hesap mevduatlarını temsil eder. Bunun yerine Y'yi yıllık ulusal reel gelir olarak tanımlarsak, o zaman $V_y = Y/M$ bir birim paranın bir yıl boyunca elde edilen en yüksek gelirin nakit balanslarını kaç kez bıraktığını gösterir. Halkın nakit balansları şeklinde elinde tutmak isteyebileceği toplam para miktarı, yıllık reel gelirin belirli bir k oranı olarak ifade edilebilir. Örneğin temsili bir birey, yıllık reel gelirinin onda birini satın almak için yeterli nakit dengesine sahip olmak isteyebilir; bu nedenle, $k = \frac{1}{10}$, V_y=10 ve her yıl 10 kez dolaşan M, mevcut fiyat düzeyindeki Y'yi satın almaya yeterli olur. Bu yolla, Cambridge eşitliği olan $M = kPY$'ye ulaşırız. T'nin ve ilişkili fiyat indeksinin

farklı tanımı hariç olmak üzere, nakit dengesi eşitliği, işlem eşitliği olan $M = PT/V$ ile aynıdır.

Cambridge formülü, parayı elde tutmanın fırsat maliyetini temsil edecek bir değişken, yani faiz oranı veya parasal olmayan alternatif varlıkların getirilerini içermeyen, para eşitliği için bir talebin, $D_n = kPY$, sıradan talep fonksiyonlarına ilişkin fiyat tartışmalarıyla benzer olduğuna işaret eder. Ancak faydayı-maksimuma-çıkarma ilkelerinin doğrudan uygulanması, faiz oranlarındaki bir artışın, insanlar faizle kazandıkları varlıkları, mal varlığı portfolyosundaki pasif para balanslarıyla ikame etmeye çalıştıkları için, k'de bir düşüşe sebep olacağını öne sürebilirdi. Benzer şekilde faiz oranındaki bir düşüş, parayı elde tutmanın fırsat maliyetini düşürerek k'de bir artışa neden olabilir. Garip belki ama, Cambridge para teorisi hiçbir zaman bariz bir şekilde k'nin ya faiz oranına ya da parasal olmayan tüm mal varlıkları oranına olan işlevsel bağlılığının farkına varmamıştır. Para biriktirme kararlarını etkileyen tüm faktörler üzerine çalışmaya yönelten bir çerçeve oluşturduktan sonra, Cambridge yazarları, Fisher'ın V tartışmasında alıntıladığı endüstriyel faktörler listesinden hiçbir bakımdan ayrılık göstermeyen bir k belirleyicileri listesine geri dönme eğilimi gösterdiler. Kişi, Marshall, Pigou ve özellikle Lavington'da, vazgeçilmiş faiz bakımından parayı elde tutmanın maliyetleri (menkul kıymetlere olan yönelimin neden olduğu komisyon masraflarından daha az) ile harcadığını yerine koyamamaya karşı güvenlik ve uygunluk bakımından getirileri arasında bir denge sağlayan temsili bir bireye işaret edildiğini görebilir, fakat metinlerin böyle bölümleri, nakit-dengesi eşitliğiyle sistematik olarak hiç bütünleşmemiştir. Ancak 1923'te genç Keynes'in Bir Parasal Reform Yolu (*A Tract on Monetary Reform*) eserinde parayı fiyata bağlayan bir aktarma mekanizmasındaki değişmez bir bağı temsilen, k'yi sabit bir katsayı olarak yorumladığını görüyoruz. Keynes o zamanlar Marshall yerine Wicksell'i okumuş olsaydı, Genel Teori, 1936 (*The General Theory*)'den yıllar önce, faiz oranındaki farklılıkları kapsayan bir para talebi fonksiyonuna ulaşmış olabilirdi.

3 Wicksell'in dolaylı mekanizmayı iyileştirmesi

Marshall'ın 1880'lerin sonlarında iki Kraliyet Komisyonu için yazdığı Kanıt ve Layihalar (*Evidence and Memoranda*) ve özellikle de "Genel Fiyat Dalgalanmaları İçin Çareler, 1887" (Remedies for Fluctuations of General Prices) makalesi, Cantillon ve Hume geleneğinde para ve fiyatları bağlayan "doğrudan mekanizmaya" vurgu yaparak, parasal analizinin tüm temel unsurlarını ortaya koyar. Diğer taraftan, Wicksell'in para teorisine olan katkıları, parayı fiyatlara faiz oranıyla bağlayan "dolaylı mekanizma-

ya" dair dikkatli bir açıklamayı da içerir. Faiz ve Fiyatlar, 1898 (*Interest and Prices*) eserinde "doğrudan mekanizma" neredeyse tamamen yok olmuştur, fakat *Dersler*'in (1906) ikinci cildinde Wicksell tezini yenilemiş ve reel denge etkisini içeren "doğrudan mekanizmayı" ne bir "dolaylı mekanizma" ile birleştirmiştir. Wicksell'in yazıları göz önüne alındığında, Keynes'in *Genel Teori*'deki "Klasik Faiz Oranı Teorisi" (The Classical Theory of Rate of Interest) başlıklı onuncu bölümün tamamında, fiyat hareketleri ve faiz oranı arasındaki karşılıklı ilişkiyi pek dikkate almayan Pigou ve Marshall'ı temel alması oldukça şaşırtıcı. Wicksell'in teorisi, Marshall'ın Para, Kredi ve Ticaret, 1923 (*Money, Credit and Commerce*) adlı kötü organize edilmiş eserinde bulunur fakat sadece J. S Mill'de görülen şekliyle; Mill ise bunu Thornton'dan öğrenmiştir. Ancak Mill'den sonra Wicksell, Thornton'un içgörüsüne dair çıkarımları sistematik bir biçimde geliştiren ilk yazardı.

1803'te Thornton, banka kredilerinin yaygınlaşmasının, sadece bankaların kredi faiz oranında, dolayısıyla da parasal faiz oranında yapılacak bir indirimle etkili olabileceğini ileri sürmüştür. Krediler kesilir kesilmez fiyat artışı durur ve faiz oranı, reel sermayenin değişmeyen getiri oranı tarafından belirlenmiş eski denge seviyesine geri döner. Bu tezi benimseyenler faiz oranının ve genel fiyat düzeyinin zıt yönlerde hareket etmesini bekleyecektir. Ancak Ricardo para teorisinin en önde gelen eleştirmeni, 1838 ve 1857 arasında birbirini takip eden baskılar şeklinde yayınlanan etkileyici Fiyatların Tarihi (*History of Prices*)'nin yazarı Thomas Tooke, tam tersine piyasa faiz oranı ile fiyat düzeyinin pozitif ilişkili olduğunu göstermiştir. Daha sonra doğrulanmış olan bu bulgu, Para Üzerine Bir İnceleme, 1930 (*The Treatise of Money*) eserinde Keynes tarafından "Gibson Paradoksu" olarak adlandırıldı. Sermaye birikimi ve teknik değişimin, parasal güçlerden bağımsız olarak reel oranı değiştirme eğiliminde olduğu fark edildiğinde, paradoksu açıklamak hiç de zor değildir. Bu nedenle, kredi faiz oranı, dolayısıyla da piyasa faiz oranı, sermayenin reel getiri oranını peşinden sürükleyebilir. Teoriyi çürütmek için gerekli olan şey, fiyatlar ve piyasa faiz oranının mutlak düzeyi arasındaki pozitif ilişki değil, fiyatlar ile faiz farklılıkları arasındaki pozitif ilişkidir. Fakat Gibson Paradoksu'nun Tooke'un ortaya koyduğu ilk hali, tüm mekanizmaya dair bir şüphe uyandırdı. Wicksell'in niyeti, paradoksu açıklamak ve aynı zamanda miktar teorisinin izlediği yönteme dair de çok detaylı bir açıklama sunarak, onu eleştirenlere karşı savunmaktı. Wicksell'in, Dersler'in ikinci cildini yazmaya koyulduğunda henüz Thornton'ın *Senet Karşılığı Kredinin Doğası* eserini okumamış fakat Thornton'ın tezini sadece Ricardo'nun *İlkeler* eserindeki yansımaları dolayısıyla biliyor olması oldukça çarpıcıdır.

4 Birikimsel süreç

Wicksell teorisini, ilk olarak "saf nakit sistemi" varsayımına dayandırarak açıklar: "Para" sadece tedavüldeki kağıt ve madeni paradır ve bankalar mevduatlarının yüzde 100'ünü altın ihtiyatları olarak tutmak zorunda oldukları için, mevduat hesaplarındaki artışlar, altın banka ihtiyatlarının dolaşım hızındaki artışlar olarak değerlendirilebilir. Daha sonra analiz, banka ihtiyatlarının sadece merkezi banka kredilerinden ve "paranın" vadesiz mevduat hesaplarından ibaret olduğu daha uç bir noktaya, yani bir "saf kredi sistemine" taşındı.

Şimdi "saf nakit sistemi" ile karşı karşıya olduğumuzu varsayalım. Kredi faiz oranındaki etkili bir düşüş –piyasa faiz oranını aşağıya çeken bir düşüş– her bir zaman birimindeki yatırım hacmini artırma eğilimi gösterir. Tam rekabette, sermaye malları fiyatı artar ve tüketim malları fiyatı en azından düşmez. Eğer ekonomi tam istihdam düzeyinde değilse, ücret-fiyat düzeyi artar. Ancak bu, sermaye malları için olan talep fonksiyonlarını yukarı doğru kaydırır ve bu nedenle, kredi faiz oranlarındaki belirli indirimde, fiyat artışı "birikimsel" olma eğilimindedir. Eğer banka ihtiyatları parasal metalar şeklinde, yani altın ihtiyatı olarak tutuluyorsa, birikimsel süreç kısa bir süre sonra durur. Enflasyon artışında, elden ele dolaşıma içsel ve dışsal bir akış vardır; vadesiz mevduatlardaki artış, ihtiyat oranını düşürür fakat daha da önemlisi, içsel ve dışsal akış, mutlak ihtiyatları tüketir. Bu nedenle, ihtiyatları korumak için harekete geçilir. Enflasyonu durdurmak için kredi faiz oranı yükseltilir. Benzer şekilde fiyat düzeyi banka faiz oranındaki bir artış yoluyla düşerse olağanüstü ihtiyatların artarak birikmesi, bankaların, kredi alımını canlandırmak, dolayısıyla dengeyi yeniden sağlamak için banka faiz oranını düşürmesine neden olur.

"Saf kredi" sistemindeyse, sınırlı banka ihtiyatlarının dizginleme etkisi görülmez. Burada, süreç tamamen kendi kendine işler. "Zorunlu tasarruf" ve Reel Denge Etkisi fiyat artışını yumuşatsa da (5. bölüm, 11. kısma bakınız), gerçek şudur ki, parasal otoriteler bu durumda, banka faiz oranındaki uygun değişikliklerle istediği zaman fiyat düzeyini belirleyebilir. Gerçek dünyada ise, banka kredisi esnekliği ne "saf kredi sisteminde" olduğu gibi sınırsız ne de "saf nakit sistemindeki" gibi sıfırdır. Parasal yetki kurumları, birikimsel bir hareket başlatabilirler fakat er ya da geç bu sürece son vermeleri gerekir. Bu nedenle, Wicksell'in birikimsel süreci tamamen, çeşitli parasal kurumlar ve çeşitli para politikaları altında paranın belirleyicileri ile alakalıdır.

5 Parasal denge

Faiz ve Fiyatlar'da Wicksell, piyasa faiz oranı ve "doğal" faiz oranından bahsetmiştir. Doğal faiz oranı, sermaye malları *doğaya* ödünç verilseydi ortaya çıkacak olan faiz oranına işaret ediyor gibi görünüyor. Bu kafa karıştırıcı bir görüş çünkü takas ekonomisinde *tek* bir faiz oranı yoktur: paranın yokluğunda, heterojen sermaye mallarının fiziki getirileri, bir ortak çarpana indirgenemez ve birçok sermaye malı olduğu gibi birçok kendine-özgü faiz oranı da bulunur. Doğal faiz oranının ise farklı malların kendine-özgü faiz oranlarının istatistiksel ortalamasıyla ilgili olduğu kabul edilebilir. Ancak böyle sarsak bir yönteme hiç gerek yok. Wicksell'in kendi terminolojisinden pişmanlık duyduğu çok açıktır: teorisini İngilizce ifade etmeyi tercih ettiği bir durumda, "doğal" oranla aynı anlama gelen "sıradan oran", "normal oran" ve "sermayeden elde edilen ortalama kârlar" sözcük öbeklerini kullanmıştır. Wicksell'in kelimeleriyle "doğal" oranı, "yeni oluşturulmuş sermayenin beklenen getirisi" olarak tanımlayalım –kısacası, eski dostumuz içsel getiri oranı veya Keynes'in sermayenin marjinal etkinliği ilkesi olarak (12. bölüm, 20. kısma bakınız). Birikimsel bir sürecin, piyasa faiz oranıyla yatırımın beklenen getirisi arasındaki uyuşmazlık ya da borç alınan sermaye maliyeti ile yeni yatırım seçeneklerinin içsel getiri oranı arasındaki uyuşmazlık tarafından oluşturulduğu söylenir. Bu nedenle birikimsel bir süreç, net yatırımın pozitif olduğu ve dönemden döneme daimi bir artış gösterdiği bir denge durumudur. Eğer birikimsel süreç aynı zamanda fazladan ihtiyari tasarruf oluşturursa, bu durumun enflasyon yaratması şart değildir. Parasal otoritelerin görevi, enflasyonun ilk işaretlerinde banka faiz oranını artırarak yatırımı kontrol etmektir. Böylece, eğer ekonomi tam istihdam düzeyinde işliyorsa, kural şudur; fiyat istikrarını koruyan banka faiz oranı, net yatırımın ihtiyari tasarrufları aşmamasını sağlayacak bir düzeye getirilmelidir.

Sabit bir fiyat düzeyi nedeniyle, piyasa faiz oranı yatırımdan beklenen getirinin doğrudan bir ifadesi olacaktır. Aynı zamanda bu yatırımın getiri oranı banka faiz oranına eşit olacaktır. Dolayısıyla iki değil üç oranı aklımızda tutmalıyız: Yatırımın getiri oranı, piyasa faiz oranı ve banka faiz oranı. Eğer banka faiz oranı mevcut piyasa faiz oranından ayrılırsa, fiyat düzeyi değişmeye başlar ve bu, Marshall ve Fisher'ın ortaya koymuş olduğu gibi (12. bölüm, 24. kısma bakınız), yatırımın reel getiri oranı ve para arasında bir ayrım yaratır. Yüzde 5'lik bir banka faiz oranında, fiyatlardaki yüzde 1'lik bir artış, efektif kredi faiz oranını yüzde 4'e eşitler; yani sabit fiyatlardaki yüzde 4'lük nominal banka faiz oranına. Böylece fiyatlar artmaya başladığında, borçluların her zaman borç aldıkları ödeneğin gerçek

değerinden daha az geri ödeme yapmaları nedeniyle enflasyon şiddetlenir. Bu ayrıca, borçlarından sermaye kaybı yaşamasınlar diye bankaların kredi faiz oranını artıracakları anlamına gelir. Bu şekilde Wicksell'in parasal dengeye dair üç kriterine geliriz: Eğer kredi faiz oranı, (1) "yeni oluşturulmuş sermayenin beklenen getirisine az çok karşılık gelen", (2) "sermaye kredisi talebi ve tasarruf arzının tamamen uyuştuğu" ve (3) "genel emtia fiyatları düzeyinin aşağı ya da yukarı doğru bir hareketlenme eğiliminde olmadığı" bir orana eşit olursa, denge halindedir. Birlikte bu üç kriter, fiyat düzeyinin ekonominin büyüme yolu boyunca sabit olacak şekilde idare edilmiş bir parasal sistem olan "nötr paranın" önkoşullarını oluşturur.

6 Tasarruf-yatırım kavramları

Tasarruf ve yatırım tanım gereği, Wicksell'in sisteminde, Keynes'in sistemindeki gibi eşit değildir: $Y \equiv C + I$, $S \equiv Y - C$ ve bu nedenle $S \equiv I$. Keynes'in *Genel Teori* eserinin etkisiyle, tasarruf ve yatırım aynı zaman dilimine işaret eder. Diğer taraftan Wicksell'in enflasyon yaratması bakımından yatırımın tasarrufu aştığından bahsederken anlatmak istediği şey, incelenmekte olan zaman diliminde kullanılabilir gelire dönüştürülmeyen çıktının parasal değerindeki bir artıştır. Benzer şekilde tasarrufun yatırımı aştığından söz ettiğindeyse, fiyatlarda toplu bir düşüşe ve çıktının parasal değerinde azalmaya neden olan, tüketimi erteleme teşebbüsünü aklından geçirmektedir. O zamanlar bu, tasarruf ve yatırımdan söz etmenin geleneksel bir yöntemiydi. Belki de Robertson'un şeması, Wicksell'in görüşünü sistematikleştirmeye en çok yaklaşmış olandır. Üstsimgeler *e* ve *d*, kazanılmış ve kullanılabilir gelirleri simgelerse ve altsimgeler uygun zaman dilimlerine karşılık gelirse, şunu elde ederiz;

$$Y_t^e \equiv C_t + I_t \tag{1}$$

$$S_t \equiv Y_t^d - C_t \equiv Y_{t-1}^e - C_t \tag{2}$$

Eşitlik (1) bugünkü kazanılmış gelirin bugün harcandığını bildirir. Eşitlik (2) ise bugünkü tasarrufun ya bugünün kullanılabilir geliri eksi bugünün tüketimine ya da bugün tüketilmemiş, dün kazanılmış gelire eşit olduğunu belirtir.

Eşitlik (2)'den şu eşitliği elde ederiz

$$Y_{t-1}^e = S_t + C_t. \tag{3}$$

Eşitlik (3)'ü eşitlik (1)'den çıkarırsak da

$$Y_t^e - Y_{t-1}^e = I_t + S_t \text{ eşitliğini elde ederiz.} \tag{4}$$

Böylece, $I_t > S_t$ olduğunda gelir artar, $S_t > I_t$ olduğunda ise gelir azalır.

Gerçekleştirilmiş tasarruf ve yatırımın tanım gereği her zaman eşit olması fakat planlanmış tasarruf ve yatırımın sadece denge halinde eşit olması durumundan kaynaklanan, planlanmış ve gerçekleştirilmiş tasarruf ve yatırım arasındaki bilinen fark, Wicksell'in para teorisinin İsveçli varisleri olan Myrdal ve Lindahl'dan elde edilmiştir. Bu düzenlemede, planlanmış tüketim her zaman gerçekleştirilir fakat *planlanmış* tasarruf ve yatırımın *gerçekleştirilmiş* tasarruf ve yatırıma eşit olmasına gerek yoktur. Altsimgeler p ve r'nin planlanmış ve gerçekleştirilmiş değerleri simgelediği, uygun tanımsal özdeşlikler aşağıdaki gibidir;

$$S_p \equiv Y_p - C . \tag{1}$$

$$Y_r \equiv I_r + C . \tag{2}$$

$$C \equiv Y_r - I_r . \tag{3}$$

I_p'yi eşitlik (1) den çıkarırsak,

$$S_p - I_p \equiv (Y_p - C) - I_p \text{ elde ederiz.} \tag{4}$$

Eşitlik (3)'ü eşitlik (4)'ün içine yerleştirdiğimizde,

$$S_p - I_p \equiv [Y_p - (Y_r - I_r)] - I_p$$

$$\equiv (Y_p - Y_r) + (I_r - I_p) \text{ olur.} \tag{5}$$

Dolayısıyla da,

$$Y_p - Y_r \equiv (S_p - I_p) - (I_r - I_p) \text{ olur.}$$

Bu nedenle planlanmış tasarrufların planlanmış yatırımları aşması, ya planlanmış gelirle kıyaslandığında, gerçekleştirilmiş olanın eksikliğine ya yatırımcıların sermaye malzemesi harcama planlarının her zaman gerçekleşeceği varsayıldığından, stoklarda istenmeden gerçekleşen bir artışa ya da bunların her ikisine işaret eder.

7 Fiyat istikrarı

Wicksell'in tartışmasına geri dönecek olursak; parasal dengenin üç kriterinin aynı anda sağlanması gerekir. Piyasa faiz oranı, ödünç verilebilir fonların arz ve talepleri tarafından belirlenir. Ödünç verilebilir fonlar, yatırım talepleri *artı* aktif olmayan nakit balanslarından oluşur. Ödünç verilebilir fonların arzı ise kişisel ve ticari tasarruflar *artı* banka kredisinden ibarettir. Eğer planlanmış tasarruf ve planlanmış yatırım denge halindeyse

sabit bir fiyat düzeyi, net kredi oluşumunun aktif olmayan balanslar tarafından emildiğini belirtir. Lerner'in faizin ödünç verilebilir fonlar teorisinin grafiksel değerlendirmesi (şekil 15.1) bunu ortaya çıkarır.

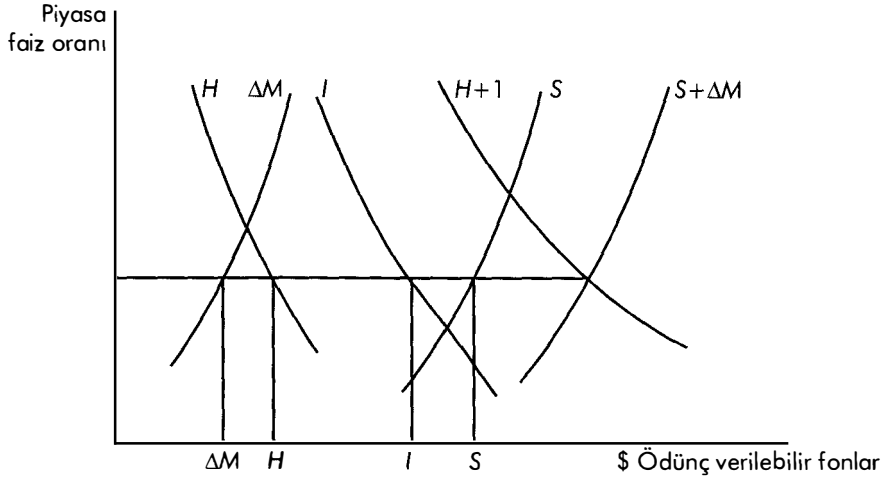

Şekil 15.1

$S + \Delta M$ ödünç verilebilir fonların toplam arzıdır; S planlanmış kişisel ve ticari birikimler dışındaki arz ve ΔM ise net kredi oluşumuyla sağlanan arzdır. $H + I$ ödünç verilebilir fonlara olan toplam talep; I yatırım talebi ve H "stoklanan" aktif olamayan balanslardır.[1] Tüm fonksiyonlar belirlenmiş bir gelir için tanımlanır (ve elverişlilik için doğrusal fonksiyonlar olarak çizilir), ayrıca tüm değişkenler her bir zaman birimi için belirlenir. Denge halinde, $H + I = S + \Delta M$ ya da $I - S = \Delta M - H$ olur. Böylece, S, I'yı aşabilir ancak sadece $\Delta M < H$ (şekil 15.1'de r'de olduğu gibi) olduğunda; benzer şekilde, I da S'yi sadece $\Delta M > H$ olduğunda aşar. Dengede $I = S$ olduğunda, $\Delta M = H$'dir ve bu sadece banka faiz oranının piyasa faiz oranına eşit olduğu ve ikincisinin de yatırımın reel getiri oranına eşit olduğu anlamına gelir. Nerden başlarsak başlayalım, para piyasasının denge halinde olduğu sonucuna varmadan önce, her zaman üç kriteri sağlamış olduğumuzu görüyoruz.

Şimdi de yeni bir zorluk baş gösteriyor. Wicksell'in arkadaşı Davidson'ın belirttiği gibi, ekonomik büyüme, teknik değişiklikler aracılığıyla gerçekleşen sürekli verimlilik artışlarını içerir. Eğer fiyatlar sabit tutula-

1 Bu teori ve Keynes'in likidite tercihi teorisi arasındaki ayrım, yatırım teorisi ve sermaye teorisi arasındaki farkla benzerdir. Likidite tercihi teorisi, para stoklarının arz ve talebinin birbirine eşit olduğu, malvarlığını-elde tutma dengesiyle ilgilenir. Ödünç verilebilir fonlar teorisi ise, stoklamayı ve stok mallarını piyasaya sürmeyi, stoklar dengesizlik durumundayken sıfır olmayan fon akışı olarak ele alır. Denge halinde iki teori de benzer sonuçlar getirir.

caksa para arzının verimlilikteki artış oranıyla yükselmesi gerekir. Böylece banka faiz oranının, banka kredileri veya açık piyasa faaliyetleriyle dolaşıma net para akışı sağlayacak kadar düşük olması gerekir. Ancak o zaman fiyatları sabit tutan banka faiz oranı, yatırım fonları talebinin tasarruf arzına eşit olduğu orandan daha aşağıda olur. Davidson'ın görüşünü farklı bir şekilde dile getirecek olursak: parasal dengeyi korumak için bankalar, verdikleri kredileri aktif olmayan balanslara olan talebe uyarlamalıdırlar; ancak bu kurala uyarlarsa, verimlilikteki her birim artış ile fiyatlar düşer, dolayısıyla mevcut denge bozulur. Davidson, teknik bir değişimi varsaymanın bile gerekli olmadığını ekleyebilirdi. Yatırımın kapasite-yaratıcı olması aynı sorunu ortaya çıkarır. Her aşamada, net yatırım sonra gelen aşamaların potansiyel çıktılarını artırır. Eğer net yatırım ve net tasarruf değişmezse, çıktı büyümesini desteklemek için banka faiz oranları düşürülmediği sürece, fiyatlar düşer.

Dahası verimlilik artışından kaynaklanan fiyatlardaki düşüşü önlemek için banka faiz oranı azaltıldığında, yukarı doğru birikimsel hareket, reel sermayenin oluşturulmasını teşvik eder. Proje yapımının oluşum aşaması nedeniyle, sermaye projeleri tamamlanmadan banka faiz oranındaki bir artış yüzünden piyasadaki canlılık durabilir. Vazgeçilen projelere bir dahaki yukarı doğru hareketlenmede yeniden başlanması muhtemel değildir. Onun yerine, yenilerine başlanır. Böylece para politikası aracılığıyla birikimsel hareketleri zayıflatma girişimi, giderek artan bitmemiş sermaye projeleri koleksiyonuna yenilerini ekler. Hayek'in Fiyatlar ve Üretim (*Prices and Production*) eserindeki, fiyat istikrarının ekonomik kaynakların boşa harcanmasını içerdiği iddiasının temeli budur. Wicksell'in basit üç kriterinin, uygun bir ihtiyari parasal idare kılavuzu oluşturmadığı açıkça görülüyor. Fiyat istikrarını korumakla ilgilenen bir merkez bankası, piyasa faiz oranı ile sermayeden elde edilen ortalama kâr oranı arasındaki eşitliğin korunması gerektiği ilkesinden çok az yardım alır. Wicksell'in hakkını vermek gerekirse, yatırımın net getirisini tahmin etmedeki zorluğu, en çok görülen fiyat indekslerinin eksikliği, dolayısıyla piyasa faiz oranı ve doğal faiz oranı arasındaki büyük ayrılık dışındaki herhangi bir şeyi hesaplamanın imkansızlığını kendisinin ortaya koyduğunu belirtmeliyiz. Dahası kendi teorisini öncelikle, uzun soluklu değişimleri açıklamak için kullanmıştır. örneğin 1873-97 yılları arasında gerçekleşen ve deflasyona neden olan Büyük Bunalım akımı gibi. Fiyat düzeyindeki bu tür uzun soluklu geçişlerin, temel olarak para politikasının, sermaye birikiminin neden olduğu "doğal" faiz oranındaki düşüşü düzenlemede başarısız olmasından kaynaklandığını ileri sürmüştür.

"Nötr" paranın önkoşullarını belirleyerek Wicksell, paranın kredi ekonomisinde hemen hemen hiç nötr olmadığını kabul etmeye zorlandı. Eğer banka politikası pozitif bir eyleme adanmamışsa, "doğal" faiz oranındaki tamamen kendiliğinden oluşan değişimler aşırı tasarrufa yönlendirir. Wicksell'in teorisiyle ilgili bir başka tuhaflık da, bankacılık sistemini kredi faiz oranını yatırım getirilerine göre ayarlayan pasif bir kurum şeklinde yansıtarak işe başlaması ve fiyat istikrarını sağlamak için aktif para politikasını savunarak bitirmesidir. Teorinin teknik eksiklikleri büyük ölçüde başlangıç noktasına dayanır. Nötr paranın üç kriterine dair bir sonuca ulaştığımız zaman, bir araya getirildiklerinde, parasal idareye dair tamamen mantıklı bir açıklama sunan tüm parçaları geliştirmiş oluruz. Wicksell ve onun tüm takipçileri için, ihtiyari para politikasının fiyatları sabit tutmada yeterli olduğu kesindi; yani daha sonra adlandırıldığı üzere "ince ayar", çıktının sabit bir oranda büyümesini sağlıyordu. Ancak 1950'lerde Friedman bu fikrin üzerine bir bardak soğuk suyu boca etti ve onun yerine, zorunlu parasal büyüme "kuralını" ileri sürdü. Buna göre finansal otoriteler, para arzının reel GSYİH ile hemen hemen aynı oranda büyümesini sağlarlar, dolayısıyla da fiyatların ne düştüğü ne de arttığı paranın "süper-nötrlüğünü" elde ederler. Bu parasal büyüme-oranı kuralı, 1920'lerin başlarında daha az tanınan Amerikan miktar kuramcıları arasında da görülür ancak daha geniş çaplı övgüyü savaş sonrası dönemde almıştır.

8 Beklentiler

Bankaların kendi ihtiyatlarını koruma faaliyetleri nedeniyle Wicksell'in "birikimsel süreci" durma noktasına getirdiğini daha önce belirtmiştik. Zorunlu tasarruflar ve Reel Ankes Etkisi'nin istikrara kavuşturma eğilimini büyük ölçüde göz ardı etmiştir. Dahası değişen beklentileri hiç dikkate almamıştır. O zaman, birikimsel hareket fikrinin beklentiler durumuna dair belirli varsayımlara dayanıp dayanmadığını sorgulamamız gerekir.

Wicksell, durağan denge halinden başlar ve sonra kredi faiz oranındaki indirimin etkilerinin çıkarımını yapar. Durağan denge halinde, beklentiler önceki dönemlerin sonuçları tarafından belirlenir. Wicksell, birikimsel süreç esnasında da durumun böyle olduğunu kabul eder. Durağan dengenin arka planı göz önüne alındığında, üreticilerin fiyat düzeyindeki yükselmeyi geçici olarak kabul ettiklerini varsaymak mantıklıdır. Bu, sermaye mallarının mevcut fiyatları normal düzeylerin üstündeyken, gelecekte biriken çıktı fiyatının normal düzeye düşmesinin beklendiği anlamına gelir. Dolayısıyla mevcut yatırımın hesaplanmış net getirisinin düşmesi gerekir, bu da yatırımın normalin altına düşmesine neden olur. Elbette, borç alma

maliyeti gerilemiştir fakat üreticiler sermaye malları fiyatlarının gelecekte gerilemesini de bekledikleri için yatırımı ertelerler. Kısacası, beklentiler normal fiyat durumları tarafından kontrol edildiğinde, birikimsel süreç yerine normal seviye etrafında alternatif yatırım ve fiyat geçişleri yaparız.

Wicksell'in analizi kesin olarak, beklentilerin yukarıda anlatıldığı gibi yönlendirilmediğini kabul eder. Aslında onun sistemi tamamen, Hicks'in "birlik beklentilerinin esnekliği" olarak tanımladığı ve mevcut fiyatlardaki bir değişimin gelecekteki fiyatları aynı yönde ve aynı oranda değiştirmesinin beklenmesi anlamına gelen görüşe dayanır. Bu tartışmanın, parasal dengenin eksikliklerivle hiç alakası yoktur. Ne zaman gelecekteki fiyatların spot fiyatlar gibi hareket etmesi beklense, dengedeki herhangi bir bozulma birikimsel bir hareketi tetikler. Eğer her seferinde daha fazla ekmek talep etseydik, sadece ekmeğin spot fiyatı değil aynı zamanda gelecekte olması beklenen ekmek fiyatları da artardı ve ekmek piyasasında denge asla kurulamazdı. Wicksell bir noktada, üreticilerin fiyat artışlarını önceden tahmin edebileceklerini –buna nispeten esnek beklentiler durumu denir– kabul etti ki bu durumda para "nötr" olduğunda bile, birikimsel süreç "kendi poliçesini yaratır". Ancak birikimsel istikrarsızlık görüşünün, insanların gelecekteki fiyatların en az mevcut fiyatlar kadar hızlı artmasını bekledikleri varsayımına dayandığının farkına varmadı.

Wicksell'in miktar teorisi savunması, parasal makroekonomideki sonradan oluşan tüm gelişmelerine işaret etmiştir: Toplam talebin para arzındaki değişimlere göre düzenlemesini açıklamada faiz oranının çarpıcı rolü; geri çevrilemez enflasyonu önlemede para politikasının önemli görevi; toplam talebi belirlemede yatırım ve tasarrufun eşitliğine veya eşitsizliğine yapılan vurgu ve hatta enflasyona neden olan bir süreçteki beklentilerin son derece önemli rolü. Buna rağmen Wicksell de, parasal talep fonksiyonlarına maliyet ya da getiri değişkenlerini dahil etmeyi başaramadı –on dokuzuncu yüzyılda tüm miktar kuramı geliştirme çalışmalarının asıl eksikliği buydu– ve dolaylı olarak tartışmalarını, tam istihdam seviyesinde işleyen bir ekonomiye yöneltti bu nedenle harcamalardaki parasal açıdan tetiklenmiş değişiklikler kendilerini, istihdam ve çıktıdaki değişimlerden ziyade büyük ölçüde fiyat düzeyindeki değişimlerde ortaya koyar.

9 Keynes ve Wicksell

Bu bağlamda, Keynes'in *Genel Teori*'si, kısmen miktar teorisi geleneğinin –ki Wicksell bu geleneğe göre yazıyordu– tamamen reddedilmesi ve kısmen de Wicksell'in göz ardı ettiği durumun, yani tam istihdamdan daha düşük bir seviyede işleyen ekonominin bir analizi olarak incelenebi-

lir. Kullanılacak atıl kaynaklar varken, harcamadaki değişikliklerin fiyatlardan ziyade istihdam ve çıktıyı etkilemesi daha olasıdır ve bu nedenle de, analizinin büyük kısmında Keynes, fiyatları sabit, çıktıları esnek olarak değerlendirerek, miktar teorisine dair varsayımları tersine çevirmiştir. Dahası Keynes, V veya k'nin sabit olduğunu reddetti ve nominal gelir ya da toplam harcama olan PT'yi değiştirmeksizin, M'deki bir artışın V'deki bir düşüşle gayet güzel dengelenebileceğini ileri sürdü, çünkü yatırımı faiz oranındaki değişimlere tepkisiz olarak kabul etti. Genel olarak Keynes'in modeli, miktar teorisinin "doğrudan mekanizmasını" parasal olmayan yeni bir düzenleme mekanizmasıyla, yani çarpan ile değiştirirken, ekonomik değişikliklerin nedensel birimi olarak para stoğundan ziyade harcama akışının önemini belirtmede Tooke'un karşıt miktar teorisinden yararlanmıştır. Son olarak, Keynesyen teorinin ana politik çıkarımı –bunalımlarla savaşta maliye politikasının para politikasına olan üstünlüğü– miktar kuramcılarının yazılarındaki parasal idarenin merkezi rolüyle çarpıcı bir tezat oluşturdu.

Keynes'in faiz teorisi ise, para talebinin geleneksel miktar teorisine dair bir düzeltme, hatta o doğrultuda çok az bir yol alma olarak yorumlanabilir. Keynes, para talebini iki farklı kısma ayırdı: işlem amaçlı aktif nakit balansı talebi, M_t ve ihtiyat ve spekülatif amaçlı aktif olmayan nakit balansı talebi, M_s (5. bölüm, 7. kısma bakınız). Onun M_t değerlendirmesi, Cambridge Okulu'ndaki atalarıyla benzerdir: İşlem balansları nominal gelirle basit, doğrusal bir ilişki gösterir, ayrıca masraf ve getiri değerlendirmelerine tepki göstermez. Talep edilen toplam para miktarı, Keynes'de sadece faiz oranıyla ters orantılı olarak değişir çünkü spekülatif amaçlı para talebi, mevcut faiz oranı ile beklenen "normal" ya da kalıcı olması sağlanabilen faiz oranı arasındaki ilişkinin bir fonksiyonudur. Burada, iktisadi düşünce tarihinde neredeyse ilk kez, para talebi fonksiyonunda, elde nakit tutma maliyeti olarak faiz oranının açık bir değerlendirmesine ulaşırız.

10 Keynes sonrası para talebi

Parayla rekabet eden malvarlığının getirisinin net bir değerlendirmesini yapmada Keynes, para analizine portföy dengesi yaklaşımının kurucularından biri olmuştur. Ancak, para talebinin sadece, malvarlığı için ideal bir portföy seçimi probleminin bir boyutu olduğu görüşünün asıl kurucusu olarak, Keynes'den ziyade Hicks'i kabul etmeliyiz. *Genel Teori*'den bir yıl önce yayımlanan ve "Para Teorisini Basitleştirmek İçin Bir Öneri" (A Sugession for Simplifying the Theory of Money) gibi mütevazi bir başlığa sahip kayda değer bir makalede Hicks, en azından kısmen değer stoğu

olarak elde tutulan paranın bir tür sermaye varlığı olduğunu iddia etmiştir. Böylece para talebi eşitliği, açıklayıcı değişkenler olarak toplam refah ve parasal olmayan varlıkların beklenen getiri oranlarını içermez. Çünkü bireyler servet portföylerinin tamamını nakit olarak elde tutmayı tercih edebilirler ve servet değişkeni, para birikimindeki bütçe kısıtlamasını yansıtır. Diğer taraftan getiri değişkenleri ise, hem parayı elde tutmanın fırsat maliyetini hem de getiri oranındaki değişimlerin ikame etkisini ifade eder. Bireyler, parayı elde tutmanın uygunluğu ve güvenliği açısından bu getirileri emsal getirilerle kıyaslayarak, portföy balanslarını en iyi şekilde kullanırlar. Bu sayede Hicks, para talebini sıradan talep teorisiyle aynı şekilde analiz edilmiş mal varlıkları arasındaki bilanço dengesi problemi olarak değerlendirmiştir. Tüm bu satırlar boyunca para talebini değerlendirmesini göz önüne alırsak, Hicks'in, sonunda para balanslarını, elverişli kullanımlarının bireylere fayda sağladığı sermaye malları olarak ele almayı başaran Walras'tan (13. bölüm, 13. kısma bakınız) esinlendiği kesindir.

Bu Hicks tarzı sermaye malı olarak para analizini mantıklı bir sonuca ulaştıran Milton Friedman'dı. 1956 yılındaki bir makalede, hanehalkının para talep fonksiyonuna dahil olan fırsat maliyeti değişkenleri ve ilgili kısıtlamalarını açık ve eksiksiz şekilde belirtmiştir. Bağımsız değişkenleri, servet ya da "daimi gelir" –yani kişisel kazançlar veya gayrimenkulden elde edilen gelir olsun ya da finansal varlıklar olsun tüm kaynaklardan gelecekte elde edilmesi beklenen gelirlerin bugünkü değeri–, beşeri servetin beşeri olmayan servete olan oranı, stoklardan beklenen getiri oranı, bonolar ve reel varlıklar, nominal faiz oranı, reel fiyat düzeyi ve son olarak fiyat düzeyinde beklenen bir yüzdelik değişimi içerir. Hicks gibi Friedman da, serveti uygun bir bütçe kısıtlaması olarak belirtmiştir fakat onun servet kavramı Hicks'in benimsediğinden çok daha geniştir. Keynes, bonoları nakitle rekabet eden tek mal varlığı olarak görürken, Friedman tüm servet türlerini, bireyin bilanço çizelgesindeki para birikimlerinin potansiyel ikamesi olarak değerlendirmiştir; dolayısıyla Keynes tarzı likidite tercihi eşitliğindeki tek bir faiz değişkeni yerine, Friedman'da ilgili getiri değişkenlerine dair tam bir liste görürüz. Tamamen Friedman'a özgü yeni özellik, beklenilen amortisman oranı ölçütü olarak P'nin beklenilen değişim oranının, nakit balanslarının satın alma gücüne dahil edilmesidir.

Para talebi fonksiyonuna dair bu açıklama, "Paranın Miktar Teorisi: Bir Yeniden Değerlendirme" (The Quantity Theory of Money: A Restatement) adlı bir makalede sunulmuştur. Friedman sadece, paranın miktar teorisinin her zaman para talebiyle alakalı bir kuram olduğunu ileri sürmemiştir, onun teoriye dair yaptığı yeniden değerlendirme aynı zamanda, Henry

Simons ve Lloyd Mints gibi bazı önemli Chicago para iktisatçılarının miktar teorisiyle kastettikleri şeye karşılık gelmektedir. Daha önceki tartışmamızda görülüyor ki, paranın miktar teorisi, para talebi anlayışını içerirken her şeyden önce fiyat ve nominal gelirin belirlenmesine dair bir kuramdır; belirli bir para talebi teorisinden çok daha fazlasını içerir. Öyle bile olsa Friedman, kendi para talebi eşitliğinin, ampirik olarak belirlenebilen bir dizi değişkene dayanarak tanımlanan, sabit fonksiyonel bir ilişki olduğunu iddia etmeye devam etmiştir. Sonradan bir takım ampirik çalışma ve büyük çapta tarihsel araştırmayla, Anna Schwartz ile birlikte yazılmış Birleşik Devletlerin Para Tarihi, 1867-1960, 1963 (*A Monetary History of the United States, 1867-1960*); 1968 ile desteklenmiş bu iddiadan yola çıkarak Friedman, Keynes'e karşı "Parasalcı Karşıdevrim" denilen şeyi başlatmaya devam etti.

Keynes, para politikasının ekonomik faaliyete benzemede oldukça başarısız olduğunu ileri sürmüştü. Bir dereceye kadar bunu yapar ve parayı mallara doğrudan harcama yönteminden ziyade dolaylı faiz oranı mekanizması yoluyla yapar. Ancak nakit ve bonolar arasındaki ikamenin yüksek esnekliği ve yatırım talebinin düşük faiz esnekliği nedeniyle, bu dolaylı mekanizma yönteminin önemli bir etkisinin olması beklenemez. Diğer taraftan Friedman, para sadece bonoların değil aynı zamanda çok miktarda mal ve hizmetin de ikamesi olduğu için, para miktarındaki değişimlerin harcamaya olan doğrudan etkisini yatırıma olan dolaylı etkisine ekleyerek, tüketici ve üretici malları piyasasına kadar yayılacağını iddia etmiştir. Parayı harcamayla ilişkilendiren sayısız bağ olduğu için, tam bir parasal değişim etkisi, muhtemelen para ve nominal gelirlere iletilir. Kısacası para ve nominal gelir arasındaki bağ güçlü ve oldukça istikrarlı olduğundan, para birikimindeki değişimlerin ekonomik faaliyet üzerinde her zaman güçlü bir etki bırakacağına dair eski miktar teorisi görüşü düzeltilmiştir.

Parasalcılıkta (monetarizm) bundan çok daha fazlası vardır. Şu ana kadar, Keynesyen iktisada yapılan parasalcı karşıdevrimin ilk aşamasını ele aldık. Ancak Keynes'i gözden geçirene dek II. ve III. aşamaların ertelenmesi yerinde olur.

WICKSELL'İN DERSLER, CİLT II'Sİ İÇİN OKUMA KLAVUZU

Wicksell'in kendi para teorisinin sunumu daha önceki para teorisi, para tarihi ve çeşitli para sistemlerine ayrılmış uzun bölümler arasında sıkışıp kalmıştır. Bu hem *Faiz ve Fiyatlar* hem de *Dersler* eserindeki sunumlar için geçerlidir. Ancak ikincisi, daha önceki cildi için yapılan eleştirileri

göz önüne almıştır. Yaşamının son yılında Wicksell, *Faiz ve Fiyatlar*'ın İngilizce baskısına eklenen "İskandinav Ülkelerinin Para Problemi" (The Monetary Problem of Scandianvian Countries) başlıklı bir makalede daha başka ödünler de vermiştir.

11 Paranın Dolaşım Hızı

Dersler'in ikinci cildi paranın çeşitli işlevlerine dair mükemmel bir girişle başlar. Wicksell en başından beri, para siteminin "gerektiği gibi işleyen bir sistem" olduğunu kabul etmiştir: Birikimler bankaların aracı faaliyetleriyle derhal yatırıma dönüştürülür ve madeni ya da kağıt paranın istiflenmesi söz konusu olmaz. Tarihsel bilgiler içeren ikinci bölümü geçmek bir şey kaybettirmez. **Bölüm 3**, *V*'nin büyüklüğünde yansıtıldığı üzere önemli nakit ankes talebi sorununu ele alır. Para miktarı göz önüne alındığında, "ortalama işletilmeme süresi", yani *k*, paranın işlem hızı, yani *V*'nin karşılığıdır. *V*'nin belirlenmesinin temel sorunlar ortaya koyduğunu belirtir Wicksell, çünkü *V* ödeme alışkanlıkları ve bir ekonomideki dikey bütünleşme derecesi ile birlikte değişim gösterir. Elde nakit tutma gerekçesi, işlem ve önlem güdülerinden ibarettir (sayfa 71), elbette Wicksell bu terimleri kullanmaz. Kredi tutarlarının "saymaca" para transferinde kullanımı; kredi, belirli para stoğunun işlem hızını artırır (sayfa 67) ki bu standart bir on dokuzuncu yüzyıl görüşüdür. Bir "saf nakit ekonomisinde" *V* sabittir ve paranın katı miktar teorisi, bir niteliği olmaksızın geçerlidir. Ancak kredinin işin içine girmesiyle *V*, likidite tercihlerinin seviyesini kontrol eden ekonomik değişkenlerin bir fonksiyonu haline gelir.

Bankacılık kurumlarının gelişimi, madeni paranın artan kredi ikamesi bakımından tasvir edilmiştir (sayfa 71-87). Sonuç olarak, bu da bizi "ideal banka" yani "saf kredi sistemine" yönlendirir: Tüm para, vadesiz mevduat ve banknot halindedir (sayfa 84-7). Artık kredi artırımından içe akış tehlikesi yoktur ve bankalar uygun bir indirim politikasıyla belirli bir fiyat düzeyi oluşturabilirler. Saf kredi sisteminin bir zorluğu, uluslararası ödemelerde altın gerektirmesidir. Bu, Wicksell'i altın standardı koşulları altında bankacılık politikası tartışmasına yöneltir (sayfa 91-112). Modern bankacılık sisteminin "karakteristik özellikleri" açıklaması (sayfa 80), mevduat "oluşturmaktan" bahsetmez ancak Wicksell yine de bu fenomenin farkındaymış gibi görünüyor (bkz sayfa 86-7). Wicksell, yedek ihtiyatlar ile desteklenmedikçe mevduat "oluşturamayan" bir banka ile, birlikte desteklenmemiş mevduatlar "oluşturan" tüm bankalar arasındaki farkı ortaya koymayı başaramamıştır. Bu önemli ayrım, daha önceki literatürde görülür ancak Phillips'in Banka Kredisi, 1920 (*Bank Credit*) adlı kitabının yayımlanmasına kadar bu alanda tam olarak açıklanmamıştır (11. bölüm, 41. kısma bakınız).

12 Para talebi eğrisi

İndeks sayısı teorisine dair geleneksel problemler **bölüm 4**'ün açılış sayfalarında tartışılmıştır. Daha sonra Wicksell, para ve fiyatın oranlılığına dair uzun zaman almış bir açıklama olarak görülen, ustaca yapılmış paranın miktar teorisi savunmasıyla devam eder. Wicksell'in dediğine göre, miktar kuramcıları, paranın değişim değerinin, miktarıyla ters orantılı olarak değiştiğine tutunarak, pazar dengesi eğrisinin dikdörtgen hiperbol olduğunu kabul etmişlerdir (sayfa 142). Wicksell, parasal kullanımda kağıt para ya da altın talep eğrisinin dikdörtgen hiperbol olduğunu varsayarak, Marshall ve Pigou'nun yapmış olduğu gibi bir hata yapmamıştır. Wicksell'in eğrisi hem para miktarını hem de fiyat düzeyini değiştirir; bu eğri, para arz ve talep eğrilerinin gözlemlenmiş kesişim konumudur (5. bölüm, 7. kısma bakınız). Para talebi eğrisinin daha az birim esnekliğe sahip olmasının nedeni, elbette, fiyatlar belirli reel gelir seviyesinde düştüğünde, tipik bir bireyin daha fazla mal almak için nominal para balansını azaltacak olmasıdır. Bu, Wicksell'in uzun uzadıya açıkladığı Reel Ankes Etkisi'dir (sayfa 142-3).

Marshall ve Pigou, para ankesleri ve fiyatların her zaman dengede olduğu eğriyi, nakit ankesleri için gerçek talep çizelgesi ile karıştırmışlardır: Pigou'nun, Uygulamalı İktisat Denemeleri, 1923 (*Essays in Applied Economics*) adlı kitabında belirttiği gibi, "kanuni para arzındaki bir artış her zaman, [kanuni para için] talep esnekliği bire eşit olduğundan, fiyatları arzın arttığı oranda yükseltmelidir. Bu karışıklık muhtemelen, tartışmadaki değişkenlere bağımlı olup olmadığına bakmadan fiyatı dikey eksene yerleştirmelerinden kaynaklanıyor. Bağımsız değişkeni yatay eksende hesaplamanın geleneksel matematiksel yöntemini kullanan Wicksell'in, fiyatın birinci durumda bağımsız ikincisinde bağımlı bir değişken olduğu bireysel ve piyasa talep çizelgelerini birbirine karıştırması daha düşük bir olasılıktı (8. bölüm, 16. kısma bakınız).

Piyasa para talebi eğrilerinin mutlaka dikdörtgen hiperbol olduğu ifadesi, katı miktar teorisini doğru kabul etmekle aynı şeydir. Bu, T/V'nin her zaman bir sabit olduğu, dolayısıyla $MV \equiv PT$ özdeşliğini kurduğu anlamına gelir. Reel Ankes Etkisi'nin amacı, belirli bir para arzında halkın "biriktirme" arzusunun, fiyat düzeyi ve faiz oranı göz önüne alınmaksızın, aynı olmadığını göstermektir. Wicksell'in doğru olarak gözlemlediği gibi: "[Miktar teorisiyle ilgili] tüm tartışmanın en nihayetinde şu son noktaya döndüğü rahatlıkla görülür: paranın dolaşım hızının, para sistemi için özerk bir önemi mi vardır yoksa sadece bağımlı bir öneme mi sahiptir" (sayfa 143-4).

Reel Ankes Etkisi'nin *Dersler*'in herhangi bir kısmında olduğundan daha net biçimde açıklandığı *Faiz ve Fiyatlar*'dan bir alıntı yapmak yerinde olur:

> Şimdi, bir nedenden dolayı ... fiyatlar geçici olarak değişmeden kalırken, para stoğunun azaldığını varsayalım. Nakit balansları yeni fiyat düzeyleriyle bağlantılı olarak giderek daha da küçülecektir... Ben bu nedenle kendi dengesini büyütmenin yollarını ararım. Bu da sadece, şu an için borçlanma ihtimali yok sayılarak, vb. yapılabilir –benim mal ve hizmet *talebimdeki* bir azaltına yoluyla ya da (daha önce veya tersi durumda olabileceğinden daha düşük bir fiyata çıkacak olan) kendi emtia arzımdaki bir artış yoluyla ya da her ikisi yoluyla. Bu, tüm diğer mal sahipleri ve tüketicileri için aynıdır. Ancak aslında hiç kimse, hedefledikleri amacı fark etmeyi başaramayacak –yani kendi nakit balansını artırmayı çünkü bireysel nakit balansı miktarı, mevcut para stoğu miktarıyla sınırlıdır, daha doğrusu onunla aynıdır. Diğer taraftan, mal talebindeki evrensel düşüş ve arzındaki artış, mutlaka fiyatlarda daimi bir düşüş getirecektir. Bu sadece, fiyatlar nakit dengelerin *uygun* görüldüğü düzeye düştüğünde durabilir. (sayfa 39-40)

Benzer parçalar, Fisher'ın *Paranın Satınalma Gücü*, Marshall'ın *Para, Kredi ve Ticaret* ve Pigou'nun *Uygulamalı İktisat Denemeleri* eserlerinden de alıntılanabilirdi.

13 Doğrudan ve dolaylı mekanizmalar

Paranın miktar teorisini test etmenin zorlukları kısaca tartışılmıştır (sayfa 144-5). Cassel'in "Yüzde 3 Kanunu"na değinilmiştir: 1850-1910 verilerini kullanarak Cassel, altın stoğundaki yıllık artışın fiyatları sabit tutmak için yüzde 3 oranında olması gerektiğini ileri sürmüştür (sayfa 145). Cassel'in analiz yöntemi çok eleştiri almıştır: Sonradan, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında altın arzının artış oranı ile banknot ve mevduatların büyüme oranı arasında karşılıklı bir ilişki varsa da bunun çok küçük bir ilişki olduğu gösterilmiştir.

Wicksell, altın standardı altında, parasal maden üretiminin nispi maliyetinin para arzını belirleyeceğini kabul ediyor. Uluslararası fiyat düzeyleri, "altın elde etme maliyeti" tarafından belirlenir (sayfa 146-8). Marx'ın inancının tam aksine, paranın emtia teorisi miktar teorisi ile oldukça uyumludur (sayfa149). Ancak emtia teorisinin tehlikeleri, *V*'yi görmezden gelme veya onu tamamen pasif bir değişken olarak kabul etme eğilimi (sayfa 149-51), ayrıca konvertibl olmayan paranın değerini açıklamada başarısız olmasıdır (sayfa 151-2). Mutlak fiyatlar, nispi fiyatlara ilişkin ifadelerle açıklanamaz (sayfa 154-5). Ricardo, altın endüstrisi de dahil tüm endüstrilerdeki ücret artışının, mutlak fiyatları artırmayacağı fakat sadece nispi payları değiştireceğini göstermiştir (sayfa 156-7). "Yüksek hayat standardının" yüksek mutlak fiyatlar anlamına geldiği, zira yüksek hayat standardının "altın elde etmede" daha büyük

bir etkinlik sunacağı klasik ifadesi, ithalat-ihracatın doğası ve nakliye giderleri ile nitelendirilmelidir (sayfa 157-8). Fiyatlardaki genel bir artış, aşırı para talebi ve aşırı emtia arzı anlamına gelir. "Bu kulağa çelişkili gelebilir", diye yorumluyor Wicksell, Say Yasası ışığında. Halbuki Say Yasası sadece "en üst düzey" denge durumuna işaret eder (sayfa 159). "Adına yakışır herhangi bir para teorisi, mallar için parasal talebin, belirli koşullardaki malların arzını nasıl ve neden aştığı ya da ondan daha aşağıda kaldığını gösterebilmelidir" (sayfa 160). Hume'un "doğrudan mekanizma" açıklamasına göre Reel Ankes Etkisi'nin tanımlanmasını göz ardı etmeyin (sayfa 160-1).

Yeni altın madeni bölgelerinin bulunmasının etkisi ustaca analiz edilmiştir (sayfa 161-4). Altın madenciliği yapan ülke, faaliyetteki bir yükselme yoluyla ithalat fazlası yaratır ve altını dünyanın geri kalanına dağıtma eğilimi gösterir. Altın-alan ülkelerde fiyatlar artar ve sonuç olarak, yatırım yapılabilir fon talebi ile yatırımın reel getiri oranı bu ülkelerde artar. Altın bölgelerinin keşfinden önce bankalar "kredi limitlerini doldurmuşlarsa", şimdi kredi faiz oranını arttırmayı gerekli göreceklerdir. Fiyatlardaki artış, sadece faiz oranındaki artıştan değil aynı zamanda para arzındaki artıştan da önce gelir. Altın üreticileri krediyle ithalat yaptıklarından, artmış olan ithalat talebi, altın ülkeler arasında akmaya başlamadan önce her yerde fiyatları yükseltebilir. Fiyatlar ve faiz oranları yükseldiğinde, sonradan gelen altın sadece fiyatları yüksek tutmayı sağlar (sayfa 164-5; ayrıca sayfa 197-8, 215'e bakınız). Bu tür geçiş dönemleri için Tooke'un fiyatlardaki artış dönemlerinin, faiz oranlarında düşüş değil artış dönemleri olduğu ve fiyat artışlarının genelde para arzından önde geldiği itirazı doğru kabul edilir. Buna rağmen uzun dönemde para stoğundaki artışı, faiz oranlarındaki daimi bir gerileme takip eder. Nominal ve reel faiz oranı arasındaki farka dair geçen yorumu da göz ardı etmeyin (sayfa 168).

Bir çekin yüklü miktarda paraya dönüştürülebilirliği konusu, "para prensibinin" esasını oluşturur (sayfa 171). Birçok kez belirtildiği gibi, bu, mevduatları kontrol ederek kredi büyütme ihtimalini göz ardı eder (sayfa 172). "Bankacılık prensibi" ise, ağırlıklı olarak güvenilmez reel para doktrinine dayanır (sayfa 173). Hükümet bonolarına karşı kağıt para ve ticari kredilere karşı kağıt para meseleleri arasındaki farkı belirten Tooke'un karşıt miktar teorisi ele alınmıştır (sayfa173-4). J. S. Mill haklı olarak, indirimleri "reel" parayla sınırlandırmanın para miktarında da kredi hacminde de bir istikrar sağlamayacağını iddia etmiştir (sayfa 174-5).

14 İki oran

Piyasa ve "doğal" faiz oranı arasındaki farklılık görüşü, Ricardo ve Tooke'un para doktrinleri üzerinden ele alınmıştır. Wicksell, Ricardo'nun

külçe altının para üstündeki priminin sebepleriyle ve Tefecilik Yasası ile meşgul olmasının, faiz oranı ile fiyat düzeyi arasındaki ilişkiyi analiz etmesinin önünü nasıl tıkadığını gösterir (sayfa 176-82). Tooke'un tüm diğer değerlendirmelere karşın faizin maliyet yönüne vurgu yapması, onu anlamsızlıklara sürüklemiştir: Para piyasasının her zaman istikrarsız bir denge olduğu ortaya çıkar (sayfa 182-7). Beklentilerin esnekliğinin "normalde" bir olduğu varsayımını dikkate alın (sayfa 185). Artık "pozitif çözüm" için hazırız. Parasal faiz oranı reel sermaye üzerinden getiri oranına karşılık gelirse, reel birikim arz ve talebini eşitlerse ve fiyat düzeyi üzerinde nötr etkiye sahipse, "normal" veya "doğal" oranındadır (sayfa 192-3). Tüm bunlar, kaynakların tam kullanımına işaret eder (sayfa 195). Banka kredisi tam esnek olduğu sürece, piyasa faiz oranının reel faiz oranından herhangi bir farklılığı, birikimsel süreci doğurur (sayfa 196-7). Bu süreci sınırlandıracak tek şey içe ve belki de dışa akıştır (sayfa 198, 200-1). Eğer bankalar piyasa faiz oranını düşürürse fiyatlardaki artış belki zorunlu tasarrufla durdurulabilir; ancak zorunlu tasarrufların, piyasa faiz oranındaki düşüşün neden olduğu, ihtiyari tasarruftaki azalmayı aşması gerekir (sayfa 199). Davidson'ın fiyat istikrarının büyümeyi frenlediğine dair itirazına ilişkin tartışmanın anlaşılması güçtür (sayfa 199).

Son olarak da Wicksell, Gibson Paradoksu'nu analiz eder. Altın üretimindeki değişimlerden kaynaklanmayan, fiyat düzeyindeki tüm farklılıklar kaynağını, aktif reel faiz oranını takip eden pasif banka faiz oranından alır. Fiyat ve faiz oranlarındaki istatistikler, sürecin dinamiklerini ortaya koymayı başaramaz (sayfa 202-8).

15 İktisadi dalgalanmalar

Ekonomideki canlılık döneminde aşırı yatırımı içeren konjonktür dalgalanma teorisi, kısa ve öz şekilde açıklanır (sayfa 209-14). (Wicksell'in sayfa 209'daki makalesi şimdi "İktisadi Dalgalanma Bilmecesi" başlığı altında çevrilmiştir). Wicksell'in, iktisadi dalgalanmanın parasal teorisini reddetmesi önemlidir (sayfa 209). Bu sayfalar ve Wicksell'in makalesinin okunması onun, fiyat ve ücret esnekliğinin otomatik olarak konjonktürel işsizlik problemini yok edeceğini iddia eden klasik iktisatçılardan olduğu fikrini ortadan kaldırır; "piyasalar kanunu" ya da genel aşırı üretimin imkansızlığı görüşünden hiç bahsedilmez.

16 Para reformu

Kitabın son sayfalarında Wicksell, daha önce yaptığı içsel fiyat istikrarı ile uluslararası altın standardı mekanizmasını uzlaştırmaya çalışır. Bir ülke altın standardında olduğu sürece merkez bankası, yurt içi ve dünya fiyatlarını hesaba katmaksızın iç fiyatları sabitlemekte özgürdür. Bu ikilemden sıyrıldığı nokta, paranın değerini altınınkinden ayırmak

için uluslararası ticari senet birliği görüşüdür: Farklı ülkelerin merkez bankaları, her birine kendi ulusal paralarında eşit ödemeler yapmalıdır. Dahası, uluslararası fiyatlar indeksine dayanan ortak bir indirim politikası izlemeleri gerekir (sayfa 119-26, 216-17, 221, 223). Altın standardı koşulları altında altın üretimindeki önemli değişiklikler, banka kontrolü dışında gerçekleşen fiyat hareketlerinin tek sebebi değildir. Konvertibl olmayan para standardına sahip ülkeler, hükümetin kağıt paraya dair hükümleri ile ya da merkez bankasından aldığı büyük miktardaki borç ile piyasaya çok miktarda kağıt para çıkarabilirler (166-8). İkincisi, ayrıca üretimdeki ani değişimler, son yıllardaki fiyat düzeyinde meydana gelen değişikliklerin en önemli sebeplerini oluşturur. Tam da bu noktalarda, Wicksell'in bankacılık politikasının bir rehberi olan parasal denge teorisi çökmüştür.

17 Para arzı dışsal mıdır?

Paranın miktar teorisi, daha önce de belirttiğimiz gibi, birbirine bağlı üç ifadeye dayanır: (1) para arzının dışsal olması; böylece paranın, fiyatların nedeni olduğu söylenebilir; (2) para talebi fonksiyonunun istikrar ve bağımsızlığı ve (3) işlem hacminin reel belirleyicileri ya da çıktı düzeyi. On yedinci yüzyılda ortaya çıkışından beri miktar teorisini çepeçevre saran sonu gelmez tartışmalara ışık tutmak için bunların her birini kısaca ele alalım. Bu ifadelerin ilkiyle başlayalım. Para arzı her zaman dışsal mıdır?

Paranın miktar teorisi en büyük darbeyi 1797'de madeni parayla yapılan ödemelerin askıya alınmasıyla yedi; bu da para düşünürleri kuşağının tamamına, konvertibl olmayan itibari kağıt para ve dalgalı döviz kuru kavramlarını, yani para arzının hiç olmadığı kadar dışsal olduğu bir para rejimini tanıtmıştır. Hume ve Cantillon, on sekizinci yüzyılın başlarında para arzında meydana gelen artışın etkileri hakkında yazarlarken Britanya, sabit döviz kuru altın standardında açık bir ekonomiydi ki bu durumda yurtiçi fiyat düzeyi ve yurtiçi para arzı aynı anda ve *içsel olarak* ödemeler dengesi ve uluslararası madeni para akışının işleyişi ile belirlenir. Hume'un para arzının içsel artışını da içeren zihinsel bir deney fikrini ortaya attığı doğrudur –"Büyük Britanya'nın tüm parasının bir gecede beş misli arttığını var sayın"– ancak bu klasik iktisatçıların, bir ekonomide bulunan nominal para stoğundaki değişimlerin etkileri hakkında kafa yorduğu tipik yöntem değildi. Değer üretim maliyeti teorilerine yaptıkları gibi inanarak, değer teorilerini herhangi başka emtialara olduğu kadar madeni paraya da uyguladılar ve mutlak fiyatların, altın ve genel-malların üretimindeki mukayeseli maliyeti tarafından belirlendiğini ileri sürdüler. Belki de bu, Adam Smith'in, Hume'un sikke akışı mekanizmasından hiç bahsetmemesinin ve

"reel para doktrinini" onayladığı gibi, miktar teorisini az çok reddetmesinin nedeniydi (2. bölüm, 13. kısma bakınız).

Her durumda, David Ricardo'ya inanırsak olursak,1797 para arzının Bank of England tarafından ya da Henry Thornton'a inanacak olursak, tahıl ithalatı ve savaş hibeleri tarafından belirlendiği yeni bir dönem oluşturdu: İlk kez nedensellik açık ve net bir biçimde paradan fiyatlara doğru bir yön izlemiştir, tam tersi bir yön değil. Ancak Ricardo, katı bir miktar teorisini benimserken aynı zamanda, madeni paranın emek değer teorisini açıklamaya devam etmiştir. Sadece uzun vade ve meta-para ile konvertibl kağıt para için üretim maliyeti teorisini savunurken, miktar teorisini kısa vade sorunları ve konvertibl olmayan kağıt para için ayırarak, her ikisini birbiriyle uzlaştırabilirdi. Aslında Ricardo, her iki doktrini de birbiriyle çözümlenmemiş bir ilişki içinde bıraktı. Paranın dönüştürülebilirliği 1821'de düzenlendiğinde, daha sonraları Para Okulu olarak tanınmaya başlanan bir grubun üyeleri miktar teorisinin meta-para ile ilişkili olduğunu iddia ederken, Bankacılık Okulu mensupları tamamen klasik, Ricardo-öncesi üretim maliyeti teorisini hatırlatmışlardır.

Erken Victoria dönemi bireylerini para politikasına dair sorular konusunda ayrılığa düşüren büyük Para Bankacılığı anlaşmazlığının ironisi, miktar kuramcıları Overstone, Norman ve Torrens'in tedavül ilkesini benimsemiş olmalarıdır. Bu prensibe göre, karma altına-dönüştürülebilir-kağıt-para, tıpkı madeni parada olduğu gibi değişen, dolayısıyla altının içe veya dışa akışına otomatik olarak bir tepki veren bir düzenlemedir. Ancak bu başarılabilseydi, ki hiçbir zaman başarılamadı, para döviz hareketine bağlanacaktı ve böylece on sekizinci yüzyılın hakim görüşü olan para arzının içselliği yeniden oluşturulacaktı. Diğer bir deyişle, Para Okulu para miktarı teorisini, bu teoriyi hemen hemen alakasız hale getiren bir yasal para kontrolü şeklini desteklemek için benimsemişti.

Miktar teorisinin altın standardındaki sabit döviz oranı rejimi altında içsel olarak belirlendiği –ki bu durumda "paranın karşıt miktar teorisi"nden bahsetmek daha uygun olur– inancına dair her zaman güzel tartışmalar olmuştur. On dokuzuncu yüzyılda karşıt miktar teorisinin en önemli savunucuları Thomas Tooke ve James Laughlin idi. Ne Tooke ne de Laughlin bu konunun hakkını tam olarak vermese de içsellik konusunda ikna olmuş miktar kuramcıları bile, tek bir ülkedeki para arzının hiçbir zaman tam olarak içsel olmadığını, hatta fiyatlardan paraya doğru bir ters nedenselliğin her daim mümkün olduğunu kabul etmişlerdir.

İktisattaki nedenselliğin her zaman, nedenin geçici olarak etkiden önce gelmesi gerektiğini belirtmesine gerek yoktur; kurumlar nedeni oluştura-

cak olan değişkeni önceden tahmin edebilir ve ona göre hareket edebilir. Bu nedenle 1850'lerdeki California ve Avustralya altın madeni keşifleri üzerine yazan John Eliot Cairnes, yeni altının, kolonilere ihracat yapan Britanyalılara altın olarak ödeme yapılmasından bile önce, İngiliz fiyatlarını etkilemiş olduğunu ileri sürmüştür. Benzer şekilde paranın fiyatlar üzerindeki dolaylı aktarım mekanizmasına göre, diyelim ki teknolojik yenilik patlaması nedeniyle sermayenin getiri oranı kredi faiz oranının üstüne çıkarsa, para üretimi fiyatların artmasına yol açarak, içsel şekilde oluşur. Fisher'ın defalarca iddia ettiği gibi nominal faiz oranları yapışkandır, dolayısıyla reel faiz oranları enflasyon dönemlerinde düşme eğilimindedir. Sonuç olarak üretim kredileri talebinde artış görülür ve bu da fiyatların daha da yükselmesine neden olur. Bu koşullar altında, eğer para politikası uzlaştırıcı ise ya da herhangi bir sebepten kredi faiz oranları artmamışsa, fiyatlar yükseldiği için, miktar teorisi yanlış değil doğru olduğu için para arzının arttığı bir duruma sahip oluruz. Son olarak, eğer maliyeti yükselten faktörler fiyatların yükselmesine neden oluyorsa, miktar kuramcıları, parasal rejim ne olursa olsun maliyet yükselmesi para arzı artışıyla dengelenmeseydi fiyatların asla artmayacağını ileri sürdüler; bununla beraber görünüşe göre bu gibi durumlar bir karşıt miktar teorisi tasarısıdır.

Bunlar ile diğer para ve fiyatlar arasındaki muhtemel ters nedensellik örnekleri, miktar teorisinin kesin olarak hiçbir zaman para ve fiyata dair zaman serileri ile test edilmediğini fakat karşı olgusal bir deneyin sonucuna göre değerlendirildiğini gösterir: eğer para arzının zaman izleği farklı olsaydı ne olurdu? Öyle bile olsa, Birleşik Devletler'de para tarihi çalışmalarında Friedman ve Schwartz bile fiyatlardan paraya doğru ters bir nedensellik olduğunu inkar etmez, hatta her şeyi hesaba katarak, nedensel döngünün esasında paradan fiyatlara doğru olması durumunda bile:

> Paradan ekonomik faaliyete akan etki baskınken, ayrıca diğer yöne akan etkiler de vardır. ... Ancak uzun vadeli ve çevrimsel hareketlenmelerde net biçimde başlıca pay sahibi olan paradır; kısa vadeli ve daha ılımlı hareketlenmelerde de hemen hemen aynı paya sahip parasal gelir ve fiyatlarla karşılıklı etkileşimdir –bu bizim bulgularımızla ortaya koyulan bir genellemedir.

Miktar teorisini çevreleyen her anlaşmazlığın arkasında paranın dışsallığı veya içselliğinin olduğunu göstermek için yeterince şey söylendi. Miktar teorisi sadece, para arzı dışsal olduğunda geçerlidir fakat kişi para arzındaki bir değişimin dışsal olup olmadığına nasıl karar verir? Para arzının dışsal olduğunun söylenebileceği en az iki anlayış var. Birincisi, bizim ekonomik modelimizde açıklanmayandır ki bu durumda o miktar teorisi oluyor. Buna en güzel örnek, Gurley ve Shaw'un deyimiyle her zaman "dış para" yani,

kısmen ekonomik sistemin dışında olan bazı kurumlar tarafından, muhtemelen politik nedenlerle piyasaya sürülen itibari kağıt paradır. Buna "model dışsallığı" diyelim.[2] Para arzının dışsallığının tamamen farklı bir tanımı da "politika dışsallığı"dır: Bu durumda parasal otoriteler, eğer isterlerse, para arzını etkin bir şekilde kontrol edebilirler. Dışsallığın bu iki tanımı sık sık çakışsa da aynı değildirler: Hükümet para arzını kontrol edemeyebilir –politika içselliği– ama bu başarısızlığı modellemede zorluk yaşayabiliriz –model dışsallığı.

Çoğunlukla miktar teorisinin başına dert olan model dışsallığı değil, politika dışsallığıdır. Para arzının politika dışsallığı olduğuna dair temel miktar teorisi varsayımının standart yorumu para talebinin, mal ve hizmet arz ve talebinde, dolayısıyla fiyat düzeylerinde önceden bir değişiklik olmadan değiştirilebilmesidir; alım-satım eşitliği dilinde, V, T veya P'de önceden bir değişme olmadan M değişebilir. Bunun olabileceği esas olarak iki yol var: (a) uluslararası altın standardı altında, yeni altın madenleri keşfedilmişse ya da dünyanın her yerinde altın üretiminde maliyet azaltan yenilikler varsa; (b) parasal otoriteler, halkın elinde bulunan kağıt ve madeni paraların artı bankaların nakit rezervlerinin "yüksek güçlü para" hacmini değiştirmişlerse ki bunu, "oyunun altın standardı kurallarını" bozsa bile bir altın standardı altında yapabilirler. İkinci durum özellikle sorun yaratır çünkü o her zaman bir tür meselesi değil, düzey meselesidir. Sorun ise şu: parasal otoriteler para tabanını kontrol etseler bile, toplam para arzı üzerinde aslında ne kadar kontrole sahiptirler?

"Kredi limitini doldurmuş" kısmi karşılık bankacılık sisteminde, parasal otoriteler dış para miktarını (örneğin itibari kağıt para, altın ve döviz rezervleri), rezerv-mevduat oranı ve para-mevduat talebi oranını belirler, fakat "içsel para" hacmi ve banka kredisi hacmi içsel olarak belirlenir; dahası rezerv-mevduat oranı ile yapılan kontrol asimetriktir, yani büyümeler kontrol edilebilir ancak çelişkiler neredeyse hiç kontrol edilemez. Bankalar kredi limitlerini doldurmadıklarında, "yüksek-güçlü paranın" tamamen kontrolü söz konusu bile değildir. Bu nedenle klasik altın standardı koşulları altında bile toplam para arzı neredeyse hiçbir zaman dışsal olarak belirlenmez ve her durumda para arzı daima düzey meselesidir.

Bir benzetme yararlı olabilir. Hükümet suç oranını kontrol ediyor mu? Hem evet hem hayır. Kısa vadede güvenlik güçlerinin artırılması suç oranını düşürmede etkilidir. Ancak uzun vadede suç oranı kanun ve nizam,

2 Model dışsallığına en bilinen örnek, Walras'ın genel denge teorisinde vakıfların rolü, tercihler ve teknolojidir. Tamamen genel olmasına rağmen yine de bazı durumları dışsal olarak, yani açıklanmamış olarak ele alır. Ancak elbette her teori bunu yapar.

evde ve okulda aşılanmış ahlaki standartlardan tutun da istihdam düzeyi ve yaşam standartlarına kadar sosyolojik, psikolojik ve ekonomik değişkenlere dayanır; uzun vadede buna bağlı olarak yetkili kurumlar, suç oranını hemen hemen hiç kontrol edemez. Benzer şekilde para arzının kısa vadede, uzun vadede olduğundan daha dışsal olduğunu söyleyebiliriz. Başka deyişle miktar teorisi fiyat düzeyi için her zaman kısa vadede, uzun vadede olduğundan daha iyi bir açıklama sunar. Fakat fiyat düzeyi gibi bir şeyin belirlenmesi ne kadar süre alır?

Friedman ve Schwartz dışsallığın ve içselliğinin para arzının bir özelliği olduğunu reddettiler; bunun tamamen söz konusu analizin amacına bağlı olduğunu ileri sürdüler. Diğer bir deyişle politika dışsallığını model dışsallığından üstün saymışlardır. Dolayısıyla bir altın standardı altındaki parasal otoritelerinin kısa dönemlerde ulusal para politikası üzerinde bir hayli etkisi vardır, fakat "birkaç yıldan fazla" bir sürede her ülkedeki para stoğu, uluslararası fiyatların ödeme bilançosundaki dengeyi koruması gerekliliği tarafından belirlenir. I. Dünya Savaşı öncesi dönemde, analiz amacı ve söz konusu parasal rejimin para arzının içsel olarak belirlendiğini gösterdiğinde, miktar teorisi muhtemelen, Amerikan ve İngiliz mutlak fiyatlarındaki uzun soluklu değişimleri açıklamada yetersiz kalmıştır. Ancak 1930'larda Amerikan Merkez Bankası'nın, ABD para arzını küçültmede ve bunun etkisiyle Büyük Bunalım'a neden olmadaki rolünü açıklarken Friedman ve Schwartz, para arzını net bir biçimde dışsal olarak ele alır. Bu, sadece analizin odak noktasına değil aynı zamanda kapsamına da dayanır. Para miktarı teorisi on altıncı yüzyılda, Yeni Dünya'daki altın ve gümüş keşifleriyle ateşlenen küresel fiyat ihtilaline, başka bir deyişle, dünya çapındaki enflasyonu, para arzındaki dışsal artışla –yani model dışsallığıyla– açıklama girişimine cevaben doğmuştur. Buna rağmen izole olduğu kabul edilen bir ülke için para arzındaki değişim içseldi, çünkü bu değişim, ihraç mallarının arz esnekliğine ve ithal mallarının talep esnekliğine bağlıydı. Benzer şekilde 1970'lerde ortaya atılan "ödemeler dengesine parasal yaklaşım", açık-ekonomi makroekonomisinin, söz konusu ekonomi büyük de olsa küçük de olsa, para arzını nasıl içsel hale getirdiğinin farkına varmamızı sağlamıştır. Ancak ekonomi ne kadar büyükse, uluslararası ticaret akışıyla belirlenin yurtiçi fiyat düzeyi o kadar düşüktür. Dolayısıyla açıklık derecesinden ayrı olarak, söz konusu ekonominin boyutu paranın içselliği–dışsallığı sorusunu değerlendirmede önemli bir husustur.

Paranın dışsal olup olmadığı, dolayısıyla para miktarı teorisini uygulamanın mantıklı olup olmadığı sorusuna verilecek kesin bir cevabın olamayacağı sonucuna varabiliriz. Kısmen, cevap eldeki amaca bağlıdır; fakat

elbette, politika dışsallığı için, geçerli olan parasal rejime dayanır. Tüm dünyanın meta-paraya bağlı olmaksızın konvertibl olmayan itibari para rejimini benimsediği yıl olan 1971'den beri para arzının dışsallığı konusunda şüpheye düşmekte haklıyız. 1970'lerde mali piyasaların serbestleşmesi ve 1970'ler ve 80'lerde sınır ötesi bankacılığının yaygınlaşması, hükümetlerin yurtiçi para arzı kontrolünün derecesini daha da azalttı. Yine de, bugünün para standardı altında bile para uzmanları arasında, hükümetin para tabanını ne dereceye kadar değiştireceği ve çeşitli para birikimlerini neye göre kontrol edeceği konusunda büyük anlaşmazlıklar çıkmıştır. Paranın dışsallık–egzojenlik meselesi, elbette kesin olarak "paranın" ne olduğunu tanımlama zorluğu ile bağlantılı. Zaman içinde, miktar teorisine göre miktarının fiyat düzeyini belirleyeceği "para" olarak kabul edilen varlıklar, Hume ve Cantillon'daki altın ve gümüşten, Para Okulu'ndaki madeni ve kağıt paralara, modern parasalcı görüşteki madeni paralar, kağıt paralar ve banka mevduatlarına, banka ihtiyatları ve mali aracıların borçlarına kadar sistematik olarak genişlemiştir. Bir milletin para arzının sınırları kesin olarak çizilememiştir ve bu da paranın dışsal olup olmadığı meselesini daha da karmaşık hale getirmiştir.

18 Para talebi sabit midir?

Paranın dışsallığı, dediğimiz gibi, miktar teorisini tanımlayan üç kritik önermeden ilkidir. Şimdi ele alacak olduğumuz ikincisi ise, parayı-elde-tutma talebinin sabit olduğu, yani bireylerin işlem, ihtiyat ve muhtemelen spekülatif güdülerle, ekonominin tam kapasite üretim seviyesinde sabit miktarda reel nakit dengesi için parayı elde tutmak isteyecekleri ve bu talep fonksiyonunun, düzensiz değişimlere maruz kalmamış olması bakımından sabit olduğu görüşüdür; talep fonksiyonu değiştiğindeyse, hem para birikim miktarı hem de fiyat düzeyinden bağımsız ve yavaşça değişir. *Genel Teori*'yi yazarken Keynes, sabit bir para talebi olduğu görüşüne tamamen karşı çıkmıştır ve aslında onun miktar teorisine dair temel eleştirisi, V ya da k'nin değişken ve tahmin edilemez olduğu iddiasıdır. Keynes ve Keynesciler bir şekilde, eski miktar kuramcılarının V ya da k'nin sabit olduğuna inandıkları fikrini aşıladılar fakat hiçbir şey şu gerçeğin önüne geçemez. İki oran ilkesi, V ile parasal faiz oranı arasında bir ters ilişki gerektirir, (düşen reel faiz oranı etkisiyle) V ile enflasyon oranı arasındaki de öyle ayrıca dolaşım hızı belirleyicilerinin listesi, V'nin iletişim ve parasallaşmanın bir sonucu olarak zaman içinde artacağını gösterir. Paranın miktar teorisinin böyle bayağılaştırılması, 1920'lerde Carl Snyder ve Holbrook Working'in, V'deki konjonktür yanlısı dalgalanmaların her zaman, T'nin konjonktür

karşıtı dalgalanmalarıyla nötrlendiği ve uzun vade para nötrlüğünün oranlılık teoremi olarak da bilinen sabit bir *T/V* oranı oluşturduğunu belirten eleştirel eserleriyle desteklenmiş olabilir.

Bu belirsiz bulgulara rağmen para talebi fonksiyonunun istikrarı, miktar teorisinde ve "parasallaşmanın" modern ifadelerinde çok önemli bir unsur olarak yerini korumaktadır. Bu, Friedman ve Schwartz'ın, *Birleşik Devler ve Birleşik Krallıktaki Parasal Yönelimler* ile ilgili çalışmalarında görülen temel anlaşmazlık nedenidir ve farklı zamanlarda farklı ülkelerde yapılan birçok ampirik çalışmanın konusu olmuştur. Soruya daha keskin bir tat eklenmiş oldu çünkü genel olarak, para nasıl tanımlanırsa tanımlansın, Atlantik'in her iki tarafında da paranın gelir dolaşım hızı 1970'lerin başlarında oldukça istikrarsızdı ve bu, Birleşik Krallık'taki para arzı hedeflerinden vazgeçilmesine ayrıca Birleşik Devletler'de de parasallığa olan ilginin dikkat çekici biçimde azalmasına neden oldu. Yine de, 1970'lerdeki para talebi fonksiyonunun istikrarsızlığına rağmen ampirik kanıt, (1) nominal para talebi ile faiz oranı arasında sabit bir negatif ilişki olduğu ve (2) nominal para talebi ile genel fiyat düzeyi arasında sabit oransal bir ilişki olduğu görüşünü destekler.

19 Para nötr müdür?

Fiziki çıktının sadece reel değişkenlerin bir fonksiyonu olduğu, dolayısıyla *M* ve *P*'den –paranın uzun vadede nötrlüğü ilkesinden– bağımsız olarak belirlendiği görüşünün, miktar teorisinin en önemli önermesi olduğu söylenir ve şimdi fiyatların aslında parayla eşit oranda değiştiğine inanmamızı gerektirecek sebeplerin neler olduğunu sormanın tam sırasıdır. Bu sebepler ne olursa olsun, analitik değil ampiriktirler. Elbette Patinkin'e göre her bireyin fayda fonksiyonunun elde tutulan nakit dengelerini içerdiği, para arzındaki her dışsal artışın bireylerin parasal destekleriyle eşit oranda dağıtıldığı ve "reel ankes etkisinin" mutlak fiyatların, para stoğu ile aynı oranda artacağını belirttiği (5. bölüm, 7. kısma bakınız) doğru bir genel denge modeli oluşturabiliriz; ancak gerçek dünyanın bu kuramsal senaryoya uymasını bekleyemeyiz. Geçmişteki büyük iktisatçıların hepsi, gördüğümüz gibi, uzun vadede nötr olması için paranın düşebileceğini belirten sebepleri tahmin etmekte zorlanmadılar ve çok azı iddia edilen paranın uzun vade nötrlüğüne vurgu yaptı. Dolayısıyla şu soru hâlâ akıllarda: Paranın ve fiyatların orantısal olarak değiştiğine dair kanıtlar nelerdir?

Tarihsel verilere sahip olduğumuz endüstrileşmiş birçok ülkede orta ve uzun vadede para ve nominal gelir arasındaki oldukça yakın ilişkiyi hiç kimse tartışmıyor. Ancak nominal gelir *PY* olarak ifade edilir ve *PY*'nin *P*

ve Y'ye ayrılması anlaşmazlık konusudur. Miktar teorisi, M'deki herhangi bir artışım PY'yi etkileyerek başlayacağı ve sonunda sadece P'yi etkileyeceği iddiasından ibarettir. İşte iktisatta çok sık karşılaşılan bir ayrım, yani gerçek sürenin uzunluğunun belirtilmediği, uzun vadedeki etkiler ile kısa vadedeki etkiler arasındaki ayrım... Bu, miktar teorisinin uzun tarihine dair adil bir yorum olsa da, modern zamanlarda miktar teorisinin en önde gelen savunucusu olan Milton Friedman'ın açıklamalarıyla yalanlanmıştır. Friedman, para arzındaki bir artışın etkilerinin kendi kendilerini hesapladığı uzun vade ve kısa vadenin uzunluğu konusunda her zaman oldukça netti:

> Batılı ülkelerin çoğunda, parasal büyüme oranındaki bir değişiklik, altı ila dokuz ay sonra nominal gelir büyüme oranında bir değişime neden olur. ...Gelir ve çıktı üzerindeki etki gibi fiyatlar üzerindeki etki de on iki ila on sekiz ay sonra ortaya çıkar, dolayısıyla parasal büyümedeki bir değişiklik ile enflasyon oranındaki değişiklik arasındaki toplam gecikme ortalama iki yıl kadardır. ... Üç yıl ila on yıl arasında bir süreye tekabül eden kısa vadede, parasal değişiklikler öncelikle çıktıyı etkiler. On yıllar içinde ise parasal büyüme oranı özellikle fiyatları etkiler.

Dolayısıyla, kısa vadede para kesinlikle nötr değil ayrıca "kısa vade", tipik olarak iki yıl fakat bu süre üç yıldan on yıla kadar çıkabilir; uzun vade nötrlüğü ancak on yıl sonra görülebilir ve para ile fiyat arasındaki yakın-oranlılığa tekabül eder. Eğer "nötrlük" ve "süper nötrlük", para arzında ya da para arzının büyüme oranında ilk ve son kez gerçekleşen bir değişimin, ekonomik sistemin reel değişkenleri üzerindeki etkilerinin sıfır olduğu anlamına geliyorsa, ki bu terimlerin standart tanımı budur, Friedman'ın yazılarındaki her görüş için ilgisiz bir destek vardır. Süper nötrlük, "doğal işsizlik oranına" göre oluşturulmuş, Philips'in uzun vade çoğaltılmış-beklentiler dikey eğrisi ile aynıdır ve elbette, bu Friedman'ın modern makroekonomiye olan en ünlü katkısıdır (16. bölüm, 15. kısma bakınız). Ancak doğal işsizlik oranının Friedman'ın ekonomik politikaya dair düşüncelerindeki önemi oldukça abartılmıştır. Elbette, kendini göstermesi on yıl sürebilecek bir etki, uygulanabilir bir politika ifadesi değildir. Her durumda, yavaş yavaş büyüyen enflasyonun lehine bir tartışma olarak Hume ile ortaya çıkan miktar teorisinin, "uzun vadenin", "on yıllar geçtikçe" anlamına geldiğini, uzun vadede enflasyon ve çıktı arasında karşılıklı ödün verme gibi bir durumun olduğunun reddedilmesiyle Friedman'da eski haline döndüğünü görmek oldukça ilginç. Bunun belirsiz bir ifade olduğu düşünülebilir diye, miktar teorisi literatürünü oluşturan kitapların uzun raflarında bulunabilecek türden ifadeler içerisinde, bu ifadenin tek olduğunu eklememe izin verin. Friedman'dan önce hiçbir miktar kuramcısı, paradaki bir artışın fiyat artışını getirmesine kadar geçen gerçek süreyi kesin olarak belirtmemiştir.

İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR

D. Patinkin, *Money, Interest and Prices* (1956), Notes D-J ve T. M. Humphrey, *Money, Banking and Inflation. Essays in the History of Monetary Thought* (1993) eserlerinden, tüm diğer kaynaklara kıyasla daha çok şey öğrendim. J. A. Schumpeter, *History of Economic Analysis* (1954), s. 1074-122 ve M. Friedman, "Quantity Theory of Money", *NPDE*, IV okumaya başlamak için iyi noktalar. D. Patinkin, *Essays On and In the Chicago Tradition* (1981), bölümler 10-11, miktar teorisiyle ilgili Chicago "sözlü" geleneğini yok etti. *E. Eshag, From Marshall to Keynes. An Essay on the Monetary Theory of the Cambridge School* (1963) ve D. Laidler, *The Golden Age of the Quantity Theory* (1991) paha biçilmez eserlerdir. D. Laidler, "The Quantity Theory is Always and Everywhere Controversial – Why?", *ER*, 67, 1991, *The Quantity Theory of Money. From Locke to Keynes and Friedman*, der. M. Blaug ve diğerleri, (1995) adlı kitaptaki makalemi yazmama sebep oldu.

Wicksell'in para politikası üzerine fikirlerinin değerlendirilmesi detaylı bir biçimde, C. G. Uhr, *Economic Doctrines of Knut Wicksell* (1960), bölüm 10-11'de yer alır. T. Palender, Wicksell'in parasal denge kriterini "On the Concepts and Methods of the Stockholm School", *IEP*, 3, 1953 makalesinde yeniden inceler. *Pioneers of Economics 27, Knut Wicksell* (1992) kitabım, L. Jonung'un Wicksell'in fiyat istikrarı görüşü üzerine yazdığı birkaç makaleyi de içerir. *Pioneers of Economics 40, Harold Hotelling* (1992) ve *Pioneers of Economics 41, Irving Fisher* (1992) adlı çalışmalarım, Amerika'daki parasallığın savaşlar arası dönemdeki öncüleri üzerine yazılmış yarım düzine makaleyi bir araya toplamıştır.

D. E. W. Laidler, *The Demand for Money: Theories and Evidence* (2. baskı, 1976), para talebi fonksiyonu üzerine ampirik kanıt taramasıdır. Amerika'da para tarihi üzerine yazılmış Friedman-Schwartz cildine dair eleştirel bir yazı için bkz J. Tobin, "A Monetary Interpretation of History (A Review Article)", *AER*, 1965, bu, daha sonra *Essays in Economics, Pt. 1: Macroeconomics* (1971) adlı kitabında yeniden basıldı.

16. BÖLÜM
MAKROEKONOMİ

John Maynard Keynes

KEYNESYEN SİSTEM

Paranın miktar teorisinin geçirdiği evrim bizi, özellikle Wicksell yorumunda, ulusal gelirin belirlenmesinde tasarruf ve yatırımın rolünün değerlendirilmesi konusuna yönlendirmiştir. Aslında bu görüş kendini 1920'lerde parasal iktisat konusunda yazan iktisatçılarda gösterir, özellikle de Dennis Robertson'un Bankacılık Politikası ve Fiyat Düzeyi, 1926 (*Banking Policy and the Price Level*) ile Keynes'in Para Üzerine Bir İnceleme, 1930 (*A Treatise on Money*) adlı eserinde. Yine de tüm bu çalışmalardaki odak noktası hâlâ ulusal gelirin değil de fiyatların belirlenmesidir, ayrıca yatırım ve tasarrufu dengelediği söylenen kritik fiyat faiz oranıdır. *İncelemeler* ile *Genel Teori* arasında Keynes'in düşüncesinde oluşan kırılma noktası ilk olarak, açıklanması gereken ana değişken olarak fiyatlardan reel çıktıya geçmesi ve ikinci olarak da, tasarruf ve yatırımı eşitleyenlerin faiz oranındaki değişimlerden ziyade çıktı ya da gelirdeki değişimler olduğunu belirten tamamen yeni bir önermedir. Bununla birlikte aynı derecede yeni olan, gelirdeki değişimlerin sebebinin tasarruf değil yatırım olduğu fikri gelir: Halkın tasarruf etme isteğinden başlayıp, sonra da yatırımın, faiz oranı yoluyla, tasarrufa nasıl uyum sağladığını göstermek yerine Keynes, büyük oranda otonom olan yatırım akışını belirtmiştir ve o yatırım düzeyine ulaşmak için tasarrufların çarpan yoluyla nasıl oluşturulduğunu göstermiştir.

Ancak tasarrufu yatırıma eşitleyen gelirin denge düzeyinin, tam istihdamı koruma altına alan bir gelir düzeyi olmasının gerekmediği ifadesi

olmasa, bu kuramsal yenilikler bile Keynesyen Devrim'e bir şey katmış olmazdı. Rekabetçi sürecin ekonomiyi daima tam istihdamın istikrarlı haline doğru geri çekeceği görüşü, Keynes öncesi tüm makroekonomik düşüncenin içine işlemiştir. Aslında bu düşünce o kadar yaygın şekilde kabul görmüştü ki, açık açık tartışmak yerine çoğu zaman ima edilirdi. Eğer Keynes'de kökten bir yenilik varsa o da piyasa mekanizmasının iyileştirici güçlerine olan inanca yapılan kasti saldırıdır. Keynes'i okumuş biri, onun akıl yürütmesindeki birbirinden ayrı her unsuru ve hatta tüm Keynesyen şemanın mantıksal tutarlılığını reddedebilir, ancak kişi, serbest piyasa ekonomisinin otomatik olarak tam istihdam getirme eğilimine inanmaz. Keynes'in bu konuyu kuramsal terimlerle açıklamada başarısız olduğunu düşünenler de vardı fakat onlar bile, uygulama açısından Keynes'in iddiasını kanıtladığını kabul ettiler. Her iki durumda da Keynesyen Devrim, "bırakınız yapsınlar" ilkesinin sonunu getirmiş oldu.

Dahası bu, iktisadi düşüncede oluşan gerçek bir devrimdi: Tüm kuramsallaştırmanın başladığı ekonomik sürecin metafiziksel "görüşü" de dahil olmak üzere, kuramsal düşünceler yığınının tamamında meydana gelen ani ve şaşırtıcı derecede hızlı bir dönüşümdü. Ayrıca bu, sadece ekonomi politikası düşüncesindeki bir devrim, yani hükümetlerin ihtiyari harcama ve vergilendirme yoluyla bunalım ve işsizlik sorunlarına çözüm bulabileceği görüşü değildi –çünkü bunda şaşırtıcı derecede yeni bir durum yoktur– daha ziyade, bu gibi tavsiyelerin ardında yatan teorideki bir devrimdi. Fakat bu, teorinin tüm özelliklerinin anında onaylandığı anlamına gelmez elbette. Tam aksine *Genel Teori*'nin ilk baskısının satışları, Keynes'in vermek istediği mesajın detaylarına dair tartışmaların başlamasından önce oldukça düşüktü –o zamandan beri bu tartışmalar hiç son bulmadı. Daha sonra Keynes'e olan şey, aynen Ricardo ile Marx ve Walras ile Marshall'a olan şeyin aynısıydı: Herkesin alıntıladığı fakat kimsenin gerçekten okumadığı biri olma sürecini yaşayarak, dikkatle incelendi, yorumlandı, yeniden yorumlandı, standartlaştırıldı, basitleştirildi, grafiklere ve Keynes I, Keynes II v.b. şeklinde alternatif matematiksel modellere dönüştürüldü.

1 Keynesyen Devrim

Keynesyen Devrim, iktisadi düşünce tarihindeki en göze çarpan bölümlerden biridir: İktisat branşı yeni bir iktisadi teoriyi daha önce hiç bu kadar hızlı ve geniş çaplı olarak kazanmamıştı ve bundan sonra da kazanmadı. On yıllık bir süre içinde, 1936-46, Batı dünyasındaki iktisatçıların büyük bir bölümü Keynesyen düşünce tarzını benimsedi. Bu düşünce tarzına ilk geçenlerin çoğu, daha çok din değiştirmeyle ilişkilendirilen bir şevkle Keynesyen sistemi kabul edip kendilerini, daha önceki ekonomik doktrinlerin

hemen hemen hepsini reddetmeye zorunlu hissetmişlerdir. Ayrıca, Keynesyen salgına karşı daha dayanıksız olan da genç nesildi; Keynes'e olan eleştiriler neredeyse tamamen bu branşın yaşlı üyelerinden geldi. Kısacası Keynesyen Devrim, kuramsal bir "krizi", yeni radikal bir "modelin" ortaya çıkışını ve bilim adamlarının eski ve yeni paradigmaların çatışmasına verdikleri cevaplarda görülen bir kuşak farkını içerir ve Thomas Kuhn'un tanımladığı gibi bir "bilimsel devrime" oldukça yaklaşır.

Bu olguyu açıklayabilir miyiz? Şimdi sormamız gereken soru bu. Keynes'in başarısının en popüler açıklaması, ortodoks çağdaşlarına kıyasla, kitlesel işsizliğe dair daha ustaca bir açıklama sunmuş olmasıydı. Kelimelerimi dikkatle seçiyorum. "Klasik ekonomi" de denilen, Keynes-öncesi ekonominin 1930'ların işsizliğini açıklayamadığı sıklıkla dile getirilir. Ancak bu doğru bir dil değil çünkü piyasa aksaklıkları genel görüşünü kullanarak, Keynes-öncesi ekonomiyle işsizliği "açıklama" konusunda herhangi bir sorun hiç olmadı. Özellikle işsizlik, ortodoks ifadelerle, piyasa-dengesi düzeyinin üstündeki reel ücretler, koruyucu gümrük vergileri, aşırı değerlenmiş para (en azından 1931 öncesi İngiltere'deki işsizlik durumunda), tekel ve kartel nedeniyle esnek olmayan fiyatlar, yanlış para politikaları, vb. ile açıklanabilirdi ve açıklandı da.

Amerikan işsizliği iyileşmekten ziyade daha da kötüye giderken, Birleşik Devletler'de 1929'dan 1933'teki Bunalım'ın boşluğuna kadar, hem para hem de reel ücretlerde keskin bir düşüşün olduğu doğrudur. İngiltere örneği ise daha da belirsizdi –parasal ücretlerin nispi istikrarı ve yavaşça artan reel ücretler– fakat yine de, giderek ortodoks açıklamaya olan güveni yok eden şey, 1930'lardaki işsizliğin dünya çapındaki kararlılığıydı. Dolayısıyla Keynesyen ekonominin *uzun süren* kitlesel işsizliğe dair daha ikna edici bir açıklama yaptığını ve bu nedenle profesyonel akademik topluluğun büyük bir bölümünü kendi saflarına çektiğini ileri sürmek mümkündür.

2 Neden başarılı oldu?

Yine de bu, Keynes'in iktisadi düşünceyi benzeri görülmemiş bir hızla ele geçirmesini ikna edici biçimde açıklamayı başaramaz. Fakat şu sarsıcı gerçek varlığını sürdürür: Keynesyen ekonominin, profesyonel iktisatçıların büyük kısmının onayını kazanması sadece yirmi yıl –ve bazı kriterlere göreyse sadece beş veya altı yıl– almıştır. Entelektüel bir devrimin tamamlanma tarihi kesin olarak belirtilemez ancak yeni yaklaşımın temel ders kitaplarına dahil edilmesine kadar geçen süre, net ve basit bir ölçümdür. Keynesyen sistemi açıklayan ilk temel iktisat kitabı, Lorie Tarshis'in yazdığı Ekonominin Unsurları, 1947 (*The Elements of Economics*) adlı kitaptır.

Muhtemelen Keynes'in *Genel Teori*'deki anlatımlarına çok saplandığı için, bu kitap pek beğenilmedi. Aynı yıl, Lawrence Klein tarafından yazılan Keynesyen Devrim (*The Keynesian Revolution*) ve Keynesyen ekonomi üzerine yazılmış makalelerin etkili derlemesi olan ve Seymour Harris tarafından düzenlenen Yeni İktisat: Keynes'in Teori Ve Politika Üzerindeki Etkisi (*The New Economics: Keynes' Influence on Theory and Policy*) kitaplarının yayımlanmasına tanık oldu. Fakat *Genel Teori*'nin yayınlanmasından on iki yıl sonra, Keynesyenizm'in nihai zaferine damgasını vuran Paul Samuelson'un İktisat: Giriş Düzeyinde Bir Analiz, 1948 (*Economics: An Introductory Analysis*) adlı kitabıdır. Kitap, Samuelson'un 1939'da bulduğu 45-derecelik doğru diyagramını kullanarak, tamamen Keynesyen çerçeve içinde ulusal gelirin belirlenmesine dair bir bölümle başlar. Samuelson'un kitabı gelmiş geçmiş en iyi ekonomi kitabı olduğunu kısa sürede kanıtlamıştır ve ona olan rağbet ABD'de ve diğer yerlerdeki milyonlarca öğrenciye Keynes'i tanıtmıştır. Almanya, İtalya ve Fransa'da Keynes'in mesleki görüşleri fethetmesi uzun yıllar alsa da, ABD ve İngiltere'de savaş 1948'de kazanılmıştı.

Keynes'in ilahlaştırılmasının daha da önceye, İstihdam Politikası'na dair Birleşik Krallık Raporu, William Beveridge'in Özgür Bir Toplumda Tam İstihdam (*Full Employment in a Free Society*) kitabı ve Oxford İstatistik Enstitüsü tarafından Tam İstihdam Ekonomisi: Altı Uygulamalı İktisat Çalışması (*The Economics of Full Employment: Six Studies in Applied Economics*) adlı kitabının yayımlandığı 1944'e dayandığı tartışılabilir. Hatta savaşın, daha da öncesinde, 1941 veya 1942'de kazanıldığı da savunulabilir. 1941 Britanya Bütçesi bu görüşlerle hazırlanmış ve hatta Keynes'in mektubunda beyan edildi ve artık biliyoruz ki, Roosevelt'in Beyaz Saray'daki ekonomi danışmanları, 1942'ye gelindiğinde Keynesyen sistemi benimsemişlerdi. Her halükarda akademik iktisatçılar, kamu çalışanları ve hükümet danışmanları arasında Keynes'e olan muhalefet II. Dünya Savaşı sırasında neredeyse kayboldu, ki bu da aslında, Keynesyen talep yönetimi fikirlerinin etkinliğinin laboratuvar deneyi gibi bir şey oldu. Keynesyen Devrim'e dair inandırıcı herhangi bir açıklama sorununu ortaya çıkaran şey, Keynes egemenliğinin şaşırtıcı derecede hızlı gerçekleşmesidir.

Keynesyen Devrim'in parladığı bir zamanda, Keynes'in zaferini onun üstün politika önerileriyle ilişkilendirmek yaygındı. Ortodoks iktisatçılar, reel ücretleri aşağı çekmek için çok-yönlü bir deflasyon ve dengelenmiş bir bütçe dışında bunalım için hiçbir çözüm önermemişlerdir; sadece Keynes, tasarlanmış dengesiz bir bütçe ve kamu çalışmalarına telafi harcamaları yapılmasını savunmuştur. Son zamanlarda yapılmış tarihsel bir araştırma, Keynes'in bu efsaneleştirilmiş resmini, "kimsenin dikkate almadığı bir görüş" olarak, tüm yönleriyle çürütmüştür. Keynesyen Devrim'in popü-

ler anlatımlarını çevreleyen efsanenin büyük kısmı, ABD ve Britanya'daki Keynes-öncesi ekonominin durumunda görülen radikal değişimleri gizlemesine dayanır. ABD'de Bunalım ile mücadelede mali önlemler yerine parasal önlemleri savunan bazı önde gelen iktisatçılar vardı fakat Birleşik Devletler iktisatçılarının büyük bölümü, borç alarak finanse edilen bir kamu çalışmaları programını destekledi ve modası geçmiş dogma olarak yıllık denk hükümet bütçesi görüşüne saldırmak için kendi yollarından saptılar. Aslında, denk bütçe sloganının sarsılması ve "bunalımdan kurtulmak için harcayan Amerika" ilkesinin kabul edilmesi, Keynes'in *Genel Teori*'sinin katkısı olmadan 1936'ya gelindiğinde Washington dolaylarında neredeyse tamamlanmıştı. Dahası ücret deflasyonuyla ilgili Birleşik Devletler deneyimi, Yeni Düzen'in (*New Deal*) tutucu eleştirmenleri arasında bile işsizlik için çare olarak ücret kesintisinin yeterli olacağı inancını sarsmıştır. Kısacası üniversiteler içinde veya dışındaki Amerikan iktisatçıları genel olarak, bizim şimdi Keynesyen olarak değerlendirdiğimiz, 1936 öncesi ve sonrasındaki politikaları savunmuşlardır –aynı şey Almanya ve İskandinav ülkeleri için de geçerlidir.

O on yıl içindeki Amerikan büyümesinin aksine 1920'lerin bunalım koşulları ve 1925 ile 1931 yılları arasındaki savaş öncesi paritesinde altın standardına geri dönülmesi, Amerikan iktisatçılarına kıyasla İngiliz iktisatçılar arasında daha büyük bir politika önerisi çeşitliliği yaratmıştır. Bunun yanı sıra işsizliğe çare olarak ücret kesintisi konusu, Birleşik Devletler'den ziyade Britanya için daha uygundu, çünkü ilk olarak 1930'larda Britanya'da reel ücretler daha az düştü ve ikinci olarak da, ABD'ye kıyasla Britanya daha açık bir ekonomiye sahipti. Buna ek olarak, Whitehall'daki resmi görüş ile akademik iktisatçı topluluğu arasındaki boşluk, Britanya'da Amerika'da olduğundan daha büyüktü. Kamu harcamalarının özel harcamaları dışlaması gerektiği ve böylece toplam talebi artırmadan bıraktığı "Maliye Görüşünün" İngiliz akademik iktisatçıları arasında bir önemi yoktur, fakat 1930'lar boyunca Maliye memurları tarafından benimsenmiştir. Sonuç olarak Batının büyük endüstriyel ulusları arasında sadece Britanya, 1930'larda milli iyileşmeyi teşvik etmek için kamu çalışmaları ve bütçe açığından kaçınmıştır ve bunlar yerine ucuz para, yüksek gümrük vergileri, devalüasyon ve bir dizi arz yönlü politikaya güvenmiştir. Kredi ile finanse edilmiş kamu çalışmalarına İngiliz iktisatçılardan büyük destek olmuştur fakat 1920'lerin sonlarında aşırı değerlenmiş pound, Pigou, Edwin Cannan ve Henry Clay gibi işsizliği, özellikle gerileyen ana sanayilerde reel ücretlerin çok yüksek olmasına bağlayan "yapısalcılardan" oluşan küçük bir okul oluşturmuştur. Bu yapısalcı tartışmalar, Britanya'nın 1931'de altın standardını terk etmesiyle büyük ölçüde yok oldu fakat onların yerini,

Robbins ve Avusturya Okulu'nun lideri Hayek tarafından sunulan konjonktür dalgalanmalarının parasal aşırı-yatırım teorileri aldı.

Avusturya konjonktür dalgalanmaları teorisine göre, ani düşüşlerin, tıpkı bir humma gibi doğal akışını sürdürmesine izin verilmelidir ki kaçınılmaz olarak ortaya çıkacak sağlıklı büyümenin yolunu açsın (12. bölüm, 27b. kısma bakınız). Britanya'da iki savaş arası dönemde görülen düşüşün uzun süren yapısı, altın standardının çöküşüyle ve ekonominin doğal iyileştirici güçlerini zayıflatan ücret-ve fiyat-sabitleyici düzenlemelerin yaygınlaşmasıyla açıklanmıştır. Lionel Robbins'in Büyük Bunalım, 1934 (*The Great Depression*) adlı kitabında mükemmel biçimde ele alınan bu görüş, ücret kesintisinin, her ne kadar istenilir de olsa, uygunsuz olduğu sonucuna vardı ve üstelik Bunalım'ı şiddetlendiren sadece ücretler değil aynı zamanda fiyatların esnek olmamasıydı. Robbins'in belirttiği gibi iyileşme koşulları, serbest ticarete, altın standardına dayalı sabit bir paraya, hükümetin tekel ve kartelleri teşvik ettiği pek çok yönteme karşı gelmek için kurumsal reforma geri dönmektir. Hayek-Robbins bakış açısı görmezden gelindi ve o kadar az ilgi çekti ki Keynes *Genel Teori*'de ne Hayek'in Fiyat ve Üretim, 1931 (*Price and Production*) adlı eserinden ne de (Robbins'e atıfta bulunduğu bir dip not olsa da) Robbins'in *Büyük Bunalım* adlı eserinden bahsetme zahmetine girmiştir. Bunlar yerine, tüm askeri teçhizatını Pigou'nun oldukça kuramsal ve son derece belirsiz olan İşsizlik Teorisi, 1933 (*Theory of Unemployment*) adlı eserine çevirmiştir. Elbette, bunalım-karşıtı politikalar üzerine tüm İngiliz iktisadi düşüncesini betimleyen, kabul edilmiş tek bir kitap yoktur ve bu nedenle Keynes ortodokslukla olan savaşını dramatize etmek için "klasik teori" dediği bir bostan korkuluğu oluşturmuştur. Kısacası –serbest ticaret, altın standardı, denk bütçe, borç karşılığı ve yapısal reformlar gibi– Britanya'daki politika meselelerinde Keynes-öncesi ortodoksluğunun var olduğunu söylemek yanlış olmaz, ancak bu, bankacıların, işadamlarının, kamu çalışanlarının ve politikacıların inancıydı, akademik iktisatçıların sabit görüşleri değil. İktisatçılar, serbest ticaret dışında her konuda görüş birliği içindeydiler ancak her durumda, kolay para ve krediyle finanse edilmiş kamu çalışmaları gibi önerilerin yararına farklılıklarının üstünü örtmek için çaba sarf etmişlerdir.

3 Başarı hikayesinde öne çıkan unsurlar

Genel Teori'nin önsözünün ilk cümlesi, bu kitabın Keynes'in yoldaşlarına ithafen yazıldığını ve bu nedenle "esas amacının zor sorularla ilgilenmek, ikinci olarak da teorinin uygulamaya geçirilmesiyle uğraşmak" olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla Keynes, "klasik" iktisatçıları, ani düşüşü iyileştirme faaliyetleri konusunda onunla hemfikir olmadıkları için değil,

savundukları politikalarla ters düşen fikirlere bağlı oldukları için eleştirmiştir. Bu nedenle *Genel Teori*'de Robbins'e atıfta bulunan dipnot şöyledir: "Profesör Robbins'in farkı, neredeyse tek başına, uygulama önerilerinin savunduğu teoriyle aynı sisteme ait olan farklı bir düşünce yapısını savunmayı sürdürmesidir." Keynes'in aslında aradığı şey kuramsal öncüye sağlanacak ayrıcalıktı. Şimdi Keynesyen ekonominin temel özelliklerini hatırlayalım.

1. Yöntemde, mikrodan makroekonomiye, uzun dönemden kısa döneme, reelden parasal analize, analizin asıl hedefleri olarak fiyat farklılıklarından miktar farklılıklarına geçilmesi.
2. Hem toplam tüketim hem de toplam tasarruf, gelirin sabit fonksiyonları olarak ele alınır fakat yatırım, en azından kısmen, yaygın bir belirsizliğe maruz kalmış, doğası gereği buharlaşan ve otonom olarak değerlendirilir.
3. Tasarruf ve yatırımın farklı bireyler tarafından farklı nedenlerle gerçekleştirildiği ve sadece gelirde bir değişikliğin olmasıyla dengeleneceği söylenir.
4. Faiz oranı, parasal terimlere göre, egzojen olarak belirlenmiş para arzıyla etkileşim içindeki para tasarrufu talebinin bir fonksiyonu olarak açıklanır.
5. Reel ücretler, başka bir yöntemden ziyade, istihdam hacmiyle belirlenmiş olarak kabul edilir.

Şemanın en dibinde, gelir ve çıktının denge seviyesinin mecburen bir tam istihdam durumuna tekabül ettiği ve aslında ekonominin düşük-seviyedeki işsizlik dengesi tuzağına düşme olasılığının yüksek olduğu, ekonomiyi tüm iş gücünü istihdam etmeye ayrıca sermaye stoğunu tam kapasite kullanmaya iten, kendiliğinden otomatik ayarlanan bir mekanizmanın olmadığı Büyük Sapkınlık bulunur. Şuna hiç şüphe yok ki, Keynesyen ekonomiye sarsıcı, solcu ilkesini yükleyen ve özellikle Birleşik Devletler'de muhafazakarların düşmanlığını kazandıran şey, Keynes'in "tasarruf paradoksu" açıklamasıyla harmanlanmış bu sapkınlıktı. *Genel Teori*'nin bazı yerlerinde Keynes, çıktının dolayısıyla da istihdamın, gelirin zenginden fakire yeniden dağıtılmasıyla artırılabileceğini ima ederek, fakirlerin zenginlere kıyasla daha çok tüketim eğiliminde olduklarını söylemiştir. Buna ek olarak, kendi haline bırakıldığında kapitalizmin, çok sonraları değil muhtemelen yakın gelecekte, "uzun süreli ekonomik durgunluğa" mahkum olacağını belirtmiştir. Hiç şüphesiz, *Genel Teori*'nin genç iktisatçılar için karşı konulamaz cazibesi, bunalım yıllarında daha da radikalleşmiştir. Yine de tüm bunlar *Genel Teori*'deki cazip özellikler listesinin sonu değildir.

Keynes'in *Para Üzerine İnceleme*'den uzaklaşıp *Genel Teori*'ye yönelmesindeki eleştirel analitik kararlarından birisi, 1920'lerin parasal ekonomi ve konjonktür dalgalanmaları literatürünü şekillendiren ardışıklık ya da "dönem analizi" türünü bırakmak ve yerine, modelin ilgili değişkenlerinin tek bir zaman dilimine atfedildiği statik denge analiz yöntemini benimsemekti. Tüketim fonksiyonu yoluyla tüketimi yalnızca gelirle ilişkilendirmek için Keynes'in gelir, tasarruf ve yatırımı, gerçekleşen tasarrufu gerçekleşen yatırıma eşitleyecek şekilde tanımlamasına neden olan şey, statik bir donanım kullanarak esas olarak dinamik sorunların üstesinden gelmek için alınan bu karardı. Bu denge yönteminin kullanımı, karşılaştırmalı statik yöntemini kullanan fiyat teorisine ve dönem analizini kullanan para teorisine alışmış olan Keynes okurlarının çoğunun kafasını karıştırdı fakat Keynes'in teorisine alegorik basitliği ve analitik güçlüğü veren şey, dengeden uzak bir para ekonomisine uygulanmış statik denge analizinin bu aykırı kullanımıdır.

Dahası Keynes, tüm değişkenlerini, mümkün olan her an gerçek ve potansiyel olarak uygun verilerle ilişkilendirerek işlemsel terimlerle tanımlamak için gayret sarf etti. Böyle yaparken, *Genel Teori* yayımlandığında çoktan işe koyulmuş olan istatistiksel devrimden yararlandı. Colin Clarke'nin Ulusal Gelir, 1932 (*The National Income 1924-1931*) ve Simon Kuznets'in Ulusal Gelir, 1934 (*National Income 1929-1932*) adlı eserleri, *Genel Teori*'nin yayımlanmasından önceki döneme ait ulusal gelir hesaplama geleneğini ortaya koymuştur. Buna rağmen, Keynes'in geliri tüketimin ana belirleyicisi olarak değerlendirmesi ve bir dönemlik tasarruf ve yatırım tanımlarının yanı sıra, teorisinde nihai tüketim ve yatırım harcamalarına yüklenen önem, gelir ve harcamaların istatistiksel olarak hesaplanmasını büyük ölçüde teşvik etmiştir. Ulusal gelir resmi tahminleri ilk olarak Birleşik Devletler'de 1935'te, yani *Genel Teori*'nin yayımlanmasından bir yıl önce, görüldü. 1939'a gelindiğinde, resmi ve gayri resmi tahminler otuz üç ülke için de yapılmıştır ve Birleşik Krallık'taki ilk resmi tahminlerin 1940'ta, Keynes'in Savaş Masrafları Nasıl Karşılanmalı, 1940 (*How to Pay for the War*) adlı eserinde, beklenen enflasyonist açığı analiz etmek için ulusal gelir tahminini kullanmasından etkilenen iki talebesi, James Meade ve Richard Stone tarafından hazırlanmış olması hiç de tesadüf değildir. II. Dünya Savaşı'nın sonlarına gelindiğinde, resmi ulusal gelir hesaplamaları neredeyse tüm sanayileşmiş ülkelerde görülmüş ve değişmeksizin Keynesyen ekonomi formatı $Y \equiv C + I + G$ ile ortaya konmuştur.

Keynes-öncesi bir makroekonomi vardı fakat işlemsel olmayan terimlerde, örneğin ekonominin "dolambaçlılık" derecesi, stoklama ya da

stoktaki malı çıkarma seviyesi, zorunlu tasarruflar, aşırı borçluluk, düşük tüketim vb. tartışmalı ve karmaşıktır. Keynes makroekonomiyi etkili biçimde basitleştirmeyi başardı, daha alaycı bir ifadeyle –ne çaba harcamadan hemen elde edilebilecek kadar basit ne de kavranamayacak kadar karmaşık olan–entelektüel başarının optimum zorluk düzeyinin üstesinden geldi. *Genel Teori*'nin başarısındaki başka bir unsur da açık uçlu ve verimli olmasıdır. Keynes, birkaç farklı açıdan aynı sonuca ulaşmaya düşkündü. *Genel Teori*, ara sözler, çözüm gerektiren bilmeceler ve geliştirilmeyi bekleyen kuramsal fikir zenginliğiyle darmadağınık bir haldeydi. Fikirlerin bardaktan boşalırcasına böyle çiçeklenmesi, onu çekici kılan unsurlardan biriydi. Sistematik bir bilimsel incelemeden ziyade rastgele notlar dizini okuyormuş hissi yaratan, iyi düzenlenmemiş bir kitaptır fakat bu aşırı ivedilik özelliği bile entelektüel etkisini artırmıştır.

4 Keynes'in başlıca yeni öngörüleri

Peki şimdi Keynesyen Devrim'i açıklamış olduk mu? Hem evet hem hayır. İktisatçılar yeni teorileri sadece basit, zekice düzenlemiş, özenli, ideolojik açıdan uygun ya da politik açıdan çekici olduğu için benimsemezler. Aynı zamanda, teorilerin belirttikleri şeylerin uygun verilerle desteklenmesini isterler. Son tahlilde, ikna edici buldukları şey, teorinin bazı yeni, şu ana dek var olduğu bilinmeyen fakat şimdi birden, daha genel bir çerçeve içine "girerek" anlamlı hale gelen gerçekleri öngörmesi gerektiğidir. Bu gereksinim Keynesyen ekonomi tarafından karşılanmıştır. Bir dizi yeni öngörüyle donanmış olarak ortaya çıkmıştır. Keynesyen ekonominin başlıca yeni öngörüsü, anlık çarpanın değerinin 1'den büyük olması ve yatırımdaki bir artışın gelire olan etkisinin, kişisel yatırımlar için olduğu kadar kamu yatırımları için de, hatta yatırım harcamaları kadar tüketim harcamaları için de geçerli olmasıdır. Başka bir deyişle maliye politikası, tek bir zaman dilimi içinde reel geliri tam istihdam üst değerine kadar arttırabilir, en azında prensipte böyle ...

Kamunun bunalımdan çıkmak için harcama yapabileceği görüşü, Keynes'in *Genel Teori*'sinden önceye dayanır ve para miktarı teorisinden, en azından kısa dönem modelinden türetilmiştir. Para uzun dönemde nötr olabilir fakat kısa dönemde kesinlikle nötr değildir, yani para arzındaki bir artış, hiç değilse kısmi olarak, reel çıktıya aktarılmıştır (14. bölüm, 19. kısma bakınız). Bu, kredi ile finanse edilmiş kamu çalışmaları programının etkinliğini göstermenin Keynes öncesi standart yöntemiydi. Sorun ise, argümanın tutarsız ve özensiz, dolayısıyla da ya "Maliye Görüşü"ne ya da kısa zamanda böyle bir şema düzenlemenin tamamen idari masraflarına dayanan itirazlara karşı savunmasız olmasıydı.

Keynes, gelir çarpanının kesin değerini hesaplamayı genç öğrencisi Richard Kahn'dan öğrendi ve konvertibl değilmiş gibi göstererek, talep yönetimi durumunu tamamen yeni bir zemine oturttu. Bu durum, gelirin sabit gelir fonksiyonu olarak tüketim görüşüne ve *Genel Teori*'nin tasarruf ve yatırımı bir elmanın iki yarısı olarak tanımlamasına dayanır ve bunu, reel gelir ve istihdamdaki herhangi bir artışın, tüketimde, yatırımda ya da devlet harcamalarında yeterince büyük otonom bir artış ile sağlanabileceği görüşü takip eder. Sadece Keynes'in *Genel Teori*'sinden önce bilinmiyor olması açısından değil, aynı zamanda Keynes'e özgü tasarruf ve yatırım tanımlarıyla birleştirilmiş tüketim fonksiyonuna dair umulmadık bir çıkarım olması bakımından da bu, yeni bir öngörüydü. Keynes'in tüketim fonksiyonu sıradan bir tüketim fonksiyonu değil, marjinal tüketim eğiliminin sıfır ile bir arasında, ortalama tüketim eğiliminden küçük olduğu ve gelir arttıkça düştüğü bir tüketim fonksiyonuydu. Keynesyen tüketim fonksiyonunun bu üç özelliği Keynes tarafından *Genel Teori*'de açıklanmıştır fakat üç mini-öngörünün hepsi 1942'de Birleşik Devletler için kapsamlı ulusal gelir verileriyle doğrulanmıştır.

Aynı şey, Keynes'in başlıca öngörüsü olan, harcama çarpanının 1'den-büyük değeri için geçerli değildir. Keynes, İngiliz çarpanının 1,5 olduğu tahmininde bulundu fakat öğrencilerinden bazıları 1938 ve 1939'da 2,0 ile 3,0 arasında hatta bir durumda 3,0'dan bile büyük olduğunu belirtti. Vergiler, ithalat ve tasarruflara olan çeşitli "sızıntılar", ayrıca ikincil ve üçüncül etkilerin yavaş bir hızla ortaya çıkması nedeniyle, birçok ülkede görülen rakam birden büyüktür. Sonuç olarak bazı revizyonist iktisat tarihçileri, ciddi bir bunalım yaşayan İngiliz ekonomisinde tam istihdamı sağlamak için düzenlenmiş mali teşvikin, savaş dönemi ölçeğinde fiziki planlamayı gerektirecek kadar büyük olması gerektiğini ileri sürerek, Keynes'in 1930'ların koşullarında sunduğu çözümlerle ilgili şüpheleri olduğunu bildirdiler.

Keynes, iki savaş arası İngiliz ekonomisine dair son zamanki revizyonist yorumlara bizim kadar şaşırmazdı. 1930'lardaki devlet bütçelerinin, herhangi bir bütçe açığının ulusal gelir üzerinde minicik bir etki bırakacak kadar küçük olduğunun tamamen farkındaydı. Örneğin, 1926 ile 1933 yılları arasında Birleşik Devletler ve Birleşik Krallık'ta yaşanan gelir düşüşü o kadar büyüktü ki aradaki boşluğu doldurmak için kamu harcamaları yüzde 50-70'e kadar çıkmıştı. Ancak bu sadece Keynes'in, en azından *Genel Teori*'de, politikayı istikrara kavuşturmanın bir aracı olarak bütçe açıklarını değil, onun yerine hükümetlerin harcadığı gelir yüzdesinde kalıcı bir artış yoluyla yatırımın istikrara kavuşmasıyla bağlantılı olarak para politi-

kasını savunduğunu gösterir; kitabının kapanış sayfalarındaki ünlü "yatırımın sosyalleştirilmesi" önerisiyle anlatmak istediği şey buydu.

Şimdi özetleyelim. Keynesyen sistemin savaş öncesinde test edilmediği, 1930'ların bütçe açıklarının Keynesyen sonuçları doğuracak kadar büyük olmadığı –kısacası, Hitler'in yeniden silahlanma programı, işsizliği ortadan kaldırmayı başaran tek Yeni Düzen'di– tartışılabilir, fakat bu, Keynes'in doğru olma olasılığı çok yüksek görünen çarpıcı, yeni bir öngörüde bulunması nedeniyle *Genel Teori*'nin bu kadar taraftar kazandığı tezini hiçbir şekilde etkilemez. II. Dünya Savaşı sırasında işsizliğin neredeyse ortadan kalkması, doğru ya da yanlış, başlıca Keynesyen öngörünün etkileyici bir doğrulanması olarak kabul edilmiştir. Aynı şekilde 1950'ler ve 1960'ların tam istihdam ve genel işsizlik koşulları her yerde, Keynesyen politikaları benimsemiş hükümetlerinin kasıtlı arayışları olarak değerlendirilmiştir, aslında efektif talepteki savaş sonrası boşluğu dolduran şey özel yatırımlar olmuştur. Başka bir deyişle Keynes'in esas öngörüsünün kanıtı bugün bile inandırıcı değildir fakat kırk ya da elli yılda edinilmiş bilgi ve tecrübenin avantajıyla, geçmişte bir zamanlar inandırıcı gelen şeylerin mutlaka ikna edici olması gerekmediği anlamına gelir.

5 Diğer Keynesyen öngörüler

Keynesyen sistemin esas yeni öngörüsü, tam istihdam gelir seviyesinin oluşturulabileceği maliye politikasıydı. Fakat *Genel Teori* tarafından öngörülen birçok yeni olgu vardı ve bunların bazıları Keynesyenizm'e yeni yandaşlar kazandırdı; örneğin, farklı gelir seviyelerinde hanehalkının marjinal tüketim eğilimlerinde ciddi farkların olması; yatırımın faiz-esnekliğinin çok düşük olması; tam aksine para talebinin faiz-esnekliğinin çok yüksek olması ve son olarak ulusal gelir arttıkça toplumun ortalama tüketim eğiliminin gerilemesi, ki bu, olgun ekonomiler büyüdükçe uzun süreli ekonomik durgunluk tehdidinin daha da artacağını belirtir. Sonunda, toplam tüketim ve tasarrufun gelir dağılımındaki değişikliklerden etkilenmeyeceği ortaya çıkmıştır fakat 1930'larda genç Amerikalı Keynesyenler, Bunalım'dan kurtuluş yolu olarak açığa dayanan harcamalara olduğu kadar, gelirin yeniden-dağılımına da vurgu yapmışlardır. Benzer şekilde Keynes, yatırımın, maliye politikasına ek olarak para politikasını da istihdamı arttırmada etkili bir araç haline getirmek için faiz oranına getirilen kısıtlamaya yeterince duyarlı olduğuna inanmaktan hiç vazgeçmedi. Ancak genç İngiliz Keynesyenlerin yaptığı bir dizi deneysel çalışma, yatırımın faiz esnekliğinin sıfırdan büyük olmadığını gösterdi ve bu da Keynesyenizmin, özel yatırımların tam istihdamın sağlanamamasına bağlı olduğu teziyle aynı

olduğu inancını destekledi. Son olarak muhtemel ekonomik durgunluk, Keynesyen literatürün değişmez bir temasıydı ve Keynes'in önde gelen Amerikalı öğrencilerinden Alvin Hansen'in etkili yazılarında Keynesyen mesajın özü halini aldı. Ekonomik durağanlığın nasıl geniş çapta bir kabul gördüğünü göstermek için, 1945'te savaş sonrası dönemin şiddetli bir ani düşüşle başlayacağına dair iktisatçılar arasında oluşan evrensel inancın kaynağı olmasından bahsetmek gerekir. Özel yatırımın, tam istihdam düzeyinde tasarruflarının yetersiz kalmasına bağlı olması nedeniyle sanayileşmiş ülkelerin yirminci yüzyılda kronik bir efektif talep eksikliğiyle karşı karşı kaldıkları görüşü, Keynes'in yeni öngörülerinden biriydi; yanlış bir öngörüydü ve Keynes ekonomisinin özünü oluşturmuyordu fakat yine de Keynesyen Devrim'in ilk günlerinde ona destekçi kazandırmıştır.

Keynes'in diğer bir hatalı tahmini de ortalama tasarruf eğiliminin, gelirin gerileyen bir işlevi olduğu ifadesidir. Bu tahmin ilk başta, 1930'ların sonlarında ve 1940'ların başlarında kelimenin tam anlamıyla patlama gösteren, aile harcamaları yapısının enine-kesit bütçe çalışmalarıyla teyit edilmiştir. 1946'da Kuznets'in 1869'dan Bu Güne Milli Hasıla (*National Product Since 1869*) adlı eseri, onaylanmış enine-kesit verisi ile reddedilen zaman-serisi verisi arasındaki farkı, yani tasarruf-gelir oranı ile ulusal gelir düzeyi arasındaki negatif ilişki öngörüsünü kanıtlamıştır. Başka bir deyişle bir dakikalık bir zamanda zengin ve fakir hanehalkını kıyasladığımızda, fakirlere kıyasla zengin hanehalkının gelirlerinin daha büyük bir kısmını biriktirdikleri doğrudur; ancak hanehalklarını zaman içerisinde kıyasladığımızda, zenginleştikçe gelirlerinin daha büyük bir kısmını biriktirdikleri doğru değildir. Bu çelişkiyi düzeltme girişimleri, Duesenberry Nispi Gelir Hipotezi, Modigliani Yaşam Döngüsü Hipotezi ve Friedman Sürekli Gelir Hipotezi'ni ortaya çıkardı. Bu hipotezler, Keynes'in *Genel Teori*'sinden etkilenilerek tasarruf fonksiyonları üzerine yapılmış ampirik ve kuramsal çalışmalarla geçen on yıldan daha uzun bir süreye yayılmıştır fakat yine de çok uzun zaman önce orijinal olarak Keynes tarafında belirtilen oldukça basit tüketim ve tasarruf fonksiyonlarından uzaklaşmıştır.

Keynes, *Genel Teori*'de kasıtlı olarak kapalı bir ekonomi farz etmiştir fakat harcama çarpanı, yurtiçi harcamalara olduğu kadar yabancıların ihracata yaptıkları harcamalara da uygulanır. Dış ticaret çarpanının tipik olarak 1'den büyük olduğu ve ödeme bilançolarında dengeyi sağlamada fiyat etkilerine kıyasla gelir etkilerinin nicel olarak daha önemli olduğu da Keynesyen sistemin diğer öngörüleridir ve Keynes onları göz ardı etse de, takipçileri bir süre sonra bu öngörüleri araştırmışlardır. 1958'de Philips eğrisinin bulunması ve Keynesyen iktisada aşılanması ise, Keynesyen sis-

temin şaşırtıcı derecede verimli olmasının bir diğer örneğidir. Elbette artık, daha önce de tartıştığımız gibi, ekonomi mesleğinin desteğini kazanma süreci olarak, Keynesyen Devrim'in tamamlanmasına damgasını vuran 1948 yılının çok ötesine geçtik. Ancak Keynesyen Devrimin hâlâ devam ettiği hissinin varlığını hatırlamak önemli. 1960'larda bozulmasının ve neredeyse "parasalcılık" ve "rasyonel beklentiler" tarafından alt edilmesinin ardından Keynesyen ekonomi, son zamanlarda bir geri dönüş yaşıyor. Makroekonomi bir kez daha, işsizliğe rağmen emek piyasalarının başarısızlığını açıklamaya –yani, eski Keynesyen sorulara yeni kuramsal cevaplar vermeye– çalışıyor. "Keynes'in aslında ne dediği", "ne demiş olabileceği" ya da "ne demek istediği" üzerine yazılan sonsuz kitap ve makaleden de anlaşıldığı gibi Keynes'in hayaleti hâlâ makroekonominin ensesinde.

İSTİHDAM, FAİZ VE PARANIN GENEL TEORİSİ İÇİN OKUMA KILAVUZU

Belki zorluk bakımından Ricardo'nun *"İlkeler"*, Thünen'in *"İzole Edilmiş Devlet"* ve Walras'ın *"Unsurlar"* adlı eserleri tarafından aşılmış olsa da onların hemen ardından gelen bu kitap, hâlâ tüm iktisat tarihinin en zor kitaplarından biridir. Samuelson'un müthiş sözleriyle, *"Genel Teori* ... kötü yazılmış, iyi organize edilmemiş bir kitaptır... İç görü ve sezgi patlamaları, bunaltıcı bir matematiksellik serpiştirmiştir aralara. Beceriksizce yapılmış bir tanımın adından birden unutulmaz bir es gelir. Nihayet tam anlamıyla hakim olunduğundaysa, analizinin apaçık ve aynı zamanda yeni olduğunu görürüz. Kısacası tam bir dahinin eseri."

6 Önsöz

Önsözün ilk cümlesini daha önce alıntılamıştık: "Bu kitap esas olarak benim iktisatçı yoldaşlarıma ithafen yazılmıştır." Keynes, bir önceki kitabı olan *Para Üzerine İnceleme*'den farklı olarak, bu kitabın "esasen, özel bir durum olarak aşina olduğumuz klasik teoriyi içeren daha genel bir teori" yardımıyla "bir bütün olarak istihdam ve çıktı ölçütlerindeki değişiklikleri belirleyen güçler üzerine bir çalışmadır." Önsöz, kitabın yazımının "alışılagelmiş düşünce ve ifade biçimlerinden kaçma mücadelesi" olarak tanımlandığı meşhur bir paragrafla biter.

Genel Teori'nin1936'da yayımlanan Almanca baskısına Keynes'in yazdığı önsöz, "takip eden kitapta belirtilen bir bütün olarak çıktı teorisinin, serbest rekabet ve serbest piyasa koşulları altında üretilen belirli bir çıktının üretim ve dağıtım teorisine kıyasla, totaliter bir devletin koşullarına daha kolay uyum sağlayacağına" dair yapılan kötü ve utanç verici bir açıklamayı içerir. Üç yıl sonra yayınlanan Fransızca baskının

önsözü, *Genel Teori*'nin ana temalarının kusursuz ve kısa bir açıklamasını içerir; ayrıca Montesquieu'nün övülmesi ve Say ile onun "mahreçler kanunu'nun yerilmesiyle sonlanır.

7 Klasik ekonominin esasları

Bölüm 1, ortodoks iktisatçıların "klasik teorisinin" bu kitapta önerilen daha genel bir teorinin sadece özel bir durumu olduğunu, dahası klasik teori tarafından varsayılan bu özel durumun "bizim yaşadığımız ekonomik toplumdaki durumlardan biri olmadığını" açıklayan tek bir sayfadan oluşur. Bir dip notta Keynes, "klasik okul" terimini kullanmasının muhtemelen hatalı olduğunu kabul eder.

Bölüm 2, klasik istihdam teorisinin iki esasa dayandığını ileri sürer, yani ücret oranlarının emeğin marjinal ürününe eşit olduğu esası –ki Keynes bunu kabul eder– ve ücretin işçiye olan faydasının istihdamın marjinal faydasızlığına eşit olduğu esası –ancak bunu reddeder. İlk ilke aslında emeğin marjinal ürününün, emek talebi eğrisi olduğunu bildirir. İkincisiyse emeğin net marjinal faydasızlığının, emek arzı eğrisi olduğunu söyler. Keynes, ikinci ilkenin gönülsüz işsizliğin, yani gönüllü ya da geçici işsizlik dışında kalan işsizlik türünün, imkansız olduğunu ima ettiğini ileri sürer. İkinci ilkenin mantık hatası, ücret pazarlığının reel ücretleri belirlediğini varsaymasıdır, fakat işçiler ve işverenler tarafından görüşülen, parasal ücretlerdir; reel ücretleri belirlemek için emeğin, fiyat düzeyini kontrol edebildiği bir mekanizma yoktur. Her ne kadar bu ihtimal, bireysel işçilerin esasen, tüm işçilik için toplam ücretten ziyade nispi ücretler konusunda pazarlık yapmaları şeklinde verilse de (**kısım II**), emek arzı fonksiyonunda para yanılsaması vardır; böyle yaparak, "bilinçsizce de olsa işçiler, içgüdüsel olarak, klasik okula kıyasla daha mantıklı iktisatçılardır (**kısım III**). Daha tartışmanın en başında, parasal ücretlerdeki düşüşün istihdamı artırmadığına dair Birleşik Devletler'in 1932 verilerini alıntılamak, Keynes'in bir özelliğidir (**kısım II**).

Bunların ardından, neredeyse açıklığa kavuşmaya direnen çetrefilli bir "gönülsüz işsizlik" tanımı gelir (**kısım IV**): "Parasal ücretlerle bağlantılı olarak ücret mallarının fiyatlarında küçük bir artış olması durumunda, eğer hem mevcut parasal ücret karşılığında çalışmak isteyen toplam işçi arzı hem de o ücretteki toplam işçi talebi, mevcut istihdam hacminden büyük olursa, insanlar gönülsüzce işsiz kalırlar". Bu nedenle, istihdam hacmine karşı reel ücretlerinin çizelgesi olan standart işgücü piyasası diyagramında, eğer belirli bir parasal ücret w'da ve belirli istihdam seviyesi N'de, fiyatlar p_1'den p_2'ye düştüğü için reel ücretler $\overline{w}_1$ 'den $\overline{w}_2$ 'ye düşerse, o zaman, $\overline{w}_1$ 'deki işgücü arzı N_2 ve $\overline{w}_2$ 'deki işgücü talebi N_1 olur, ikisi de N'yi aşar (bkz şekil 16.1). Bu, Keynes'in "gönülsüz işsizlik" tanımına uyuyor gibi görünüyor.

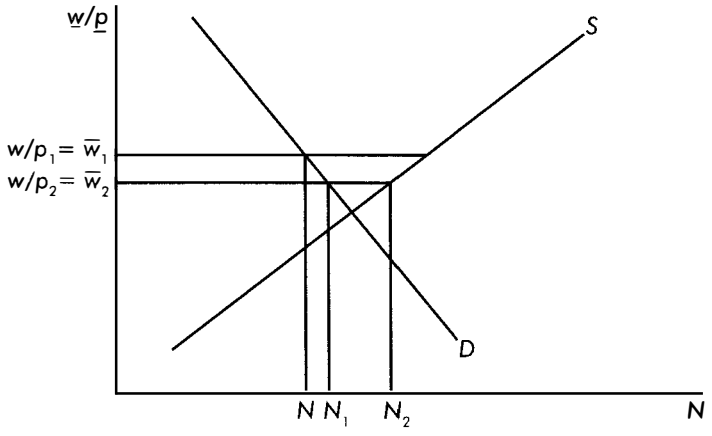

Şekil 16.1

Ancak Keynes, reel ücretin bir fonksiyonu olarak işgücü arzı eğrisinin olmadığını da iddia etti, en azından mevcut parasal ücret düzeyinin altındaki düzeylerde. Dolayısıyla tam da şekil 16.1'de çizildiği gibi, reel ücret $\bar{w}_1$'e karşılık gelen parasal ücret $\bar{w}_1$'de, işgücü arzı eğrisi aslında tam esnektir. Kısacası, Keynes'in tanımladığı gibi "gönülsüz işsizlik", $N_2 - N$'dir ve reel ücretlerin, mevcut seviye olan $\bar{w}_1$'den kuramsal olarak düşük bir seviye olan $\bar{w}_2$'ye çekilmesi, sadece, fiyatlar mal piyasasında p_1'den p_2'ye çıkarsa mümkün olur ve bu da işçilerin kendi eylemleriyle gerçekleştirecekleri bir şeydir.

Kısım IV, Öklitçi olmayan bir dünyada, bir Öklit geometrisi formu olarak klasik teori üzerine yazılmış sık alıntılanan bir paragrafla biter.

Bölüm 1, kısım VI, "Say ve Ricardo'nun zamanından beri klasik iktisatçıların, arzın kendi talebini yarattığını öğrettiklerine" dair kanıt sunar. Keynes, Mill'in *İlkeler* kitabından alıntı yapar fakat Politik Ekonominin Çözülmemiş Sorunları (*Unsettled Questions of Political Economy*) adlı kitabının daha kesin ve güçlü ikinci makalesinden değil (5. bölüm, 5. kısma bakınız), ayrıca Marshall'dan da alıntılar yapar hepsi de "insanlar öyle ya da böyle paralarını harcarlar" görüşünü iletir. Keynes, son zamanlarda iktisatçıların bu ilkenin devamlılığını sağlamayı başaramadıklarını kabul eder fakat "paralellik aksiyomu", yani "tüm çıktı fiyatı talebi ile arz fiyatı arasında eşitlik olduğu varsayımını" tamamen terk etmemişlerdir.

8 Efektif talep ilkesi

Bölüm 3, kısım I, N sayıda kişinin istihdam edilmesinden elde edilen toplam çıktı arzı fiyatı olarak, $Z = \phi(N)$'yi ve o çıktının toplam fiyat talebi olarak da $D = f(N)$'yi tanımlar, ikisi de girişimcilerin o çıktı düzeyinde elde etmeyi bekledikleri "gelirdir". İki fonksiyonun kesiştiği noktaya "efektif talep" denir. Artık "Say Yasası" olarak adlandırılan klasik doktrin,

tüm N için $\phi(N) = F(N)$ olduğunu varsayar, ki Keynes bunun "tam istihdam için hiçbir engelin olmadığı ifadesiyle eşdeğer olduğunu" söyler.

Bunun ardından, tüketim harcamaları olan D_1 ve yatırım harcamaları D_2'nin toplamı olarak tanımlanan D ile Z arasındaki ilişki bağlamında teorinin kısa bir özeti gelir. Bu kasvetli sayfaları, Keynes'in 45° diyagram değerlendirmesinin terminolojisi ve diliyle yeniden yorumlamaya karşı koymak imkansız: Z fonksiyonu 45° doğrusuna, D fonksiyonu ise daha düz olan toplam talep fonksiyonu $C + I + G$'ye eşittir. Kısım II'de ortaya koyulan ve sonunda teorinin zorunlu bir çıkarımı ve istenilen bir politika hedefi olduğunun gösterildiği 19. bölüme kadar tüm kitap boyunca varlığını sürdüren sabit parasal ücret varsayımını dikkate alın. Teorinin bu ilk sunumunda bile, "durgunluk tezi" vurgulanmıştır (kısım III).

Bölüm 3'ün son birkaç sayfası, toplam talep fonksiyonunun Ricardo-sonrası literatürden garip bir şekilde kaybolmasını ve piyasadaki aşırı mal arzı ihtimali üzerine yapılan büyük tartışmada Ricardo'nun Malthus üzerindeki galibiyetini ele alır. Buradaki anlatım, *Genel Teori*'deki birçok harikulade sanatsal yapıttan biridir.

9 Terimlerin tanımları

Bölüm 4, geçilebilir. Tüm değişkenlerin, bir saatlik sıradan işgücünün parasal ücretiyle herhangi bir nominal değeri bölerek, ya para ya da istihdam açısından hesaplanabileceğini ileri sürer (**kısım III**). Bu nedenle Keynes, alım-satımda kullanılan işgücü miktarı olarak Adam Smith'in değer hesaplamasını benimsediğinin farkında değilmiş gibi görünür (2. bölüm, 10. kısma bakınız).

Bölüm 5, kitapta beklentilere dair yapılan birçok tartışmanın ilkiydi. Kısa ve uzun dönem beklentilerini birbirinden ayırmış olduğunu ve ilkinin göz ardı edilebileceğini; ikincisinin de bölüm 12'de tekrar ele alınacağını bildirmiştir.

Bölüm 6, gelirin muhtemel tanımlarına dair sıkıcı bir tartışmayla başlar ve nihayetinde, onları bir bütün olarak eşitleyen, yatırım ve tasarruf tanımı gelir (**kısım II**). Planlanmış ve gerçekleşmiş yatırım ve tasarruf arasında yapılmış İsveç ayrımının yardımıyla, Keynes'in burada gerçekleşmiş ya da meydana gelmiş tasaruf ve yatırımın eşit olduğunu iddia ettiğini kolaylıkla görürüz. Ancak *Genel Teori*'nin yayımlanmasının hemen ardındaki yıllarda bölüm 5'teki bu sayfalar –iki şey nasıl birbiriyle eşit fakat bir bakıma da birbirinden farklı olabilir? – tüm kitaptaki diğer sayfalardan daha çok yorum toplamıştır. Bu bölümün, kullanıcı maliyeti üzerine yazılmış ekler kısmı geçilebilir.

Bölüm 7, Robertson'ın yazılarında olduğu gibi onların denge dışında eşit olmamasına olanak sağlayan alternatif tanımlara karşı, tasarruf ve yatırımın eşitliğini savunur (15. bölüm, 6. kısma bakınız). **Kısım II**, üstü

kapalı şekilde Avusturya iktisadi dalgalanmalar teorisinden bahseder (12. bölüm, 27. kısma bakınız) ve o dönemde Büyük Bunalım'ın önde gelen rakip açıklamasına dair tüm kitaptaki tek referans budur. "Zorunlu tasarruf" ilkesi hakkındaki kısa tartışma, tam istihdam koşullarında enflasyon baskısından bahsettiğini iddia eder (**kısım IV**) (5. bölüm, 11. kısma bakınız). Bölümün son sayfasında Keynes, Patinkin'in "Reel Ankes Etkisi" dediği şeyi açıklar ve onu "para teorisinin temel ifadesi" olarak nitelendirir (5. bölüm, 7. kısma bakınız).

10 Tüketim eğilimi

Bölüm 8 ve **9**, Keynesyen ekonominin ana kavramlarından, belki de ana kavramı, olan tüketim fonksiyonuna ayrılmıştır. İki bölüm de, fonksiyonun şeklini belirleyen ve değişime neden olan faktörleri analiz eder ve onun genellikle "tam anlamıyla değişmez bir fonksiyon" olduğu sonucunu verir.

Keynes, ücret oranlarının bir indeksi yoluyla nominal gelirleri indirger ve buna bağlı olarak tüketim fonksiyonunu, ücret birimleriyle belirtilen reel yıllık tüketim ve ücret birimleriyle belirtilen ulusal gelir arasındaki ilişki olarak ele alır (**kısım I**). Daha sonra tüketim fonksiyonunda değişimlere, örneğin ücretlerdeki değişimler, amortisman tahakkuklarında, beklenmedik kâr ve zarardaki değişimler, zaman-tercihi oranlarındaki değişimler, maliye politikasındaki değişimler ve beklentilerdeki değişimlere neden olabilecek altı nesnel faktör listesini elde ederiz (**kısım II**). **Kısım III**, marjinal tüketim eğiliminin her zaman pozitif ve 1'den küçük olduğu "temel psikolojik yasayı" ele alır ve ayrıca marjinal tüketim eğiliminin, tipik olarak, ortalama tüketim eğiliminden daha düşük olduğunu varsayar –Keynes'in 45° diyagramı yorumunun dilinde, tüketim fonksiyonu 45° doğrusunu keser; eğer orijinden geçerse, marjinal tüketim eğilimi hâlâ pozitif ve 1'den küçük olabilir ancak o zaman ortalama tüketim eğilimine eşit olur. Keynes, döngüsel ve uzun süreli tüketim fonksiyonunun, kendi varsayımlarında aynı olmamasına rağmen, tüketim fonksiyonuna atfettiği eğim ve konumu doğrulamak için çok az şey söyler.

Sekizinci bölümün son kısmı olan **IV**, sermayenin değerinin düşmesine ilişkin kamusal ve özel anlaşmalara dayanan brüt ve net gelir arasındaki muhtemel farklara dair kapsamlı bir tartışma içerir. Bölümün son sayfalarında, gelir ve tüketim arasındaki farkın mutlak boyutunun gelir artıkça büyüyeceğini belirtir, böylece tam istihdamı sağlamak için her yıl daha büyük mutlak yatırım düzeyine ihtiyaç duyulacaktır. Bu, kitapta daha önce bahsedilen ve gelecek sayfalarda da defalarca ortaya çıkacak olan "uzun süreli ekonomik durgunluk" tehdidi dir (5. bölüm, 5. kısma bakınız).

Bölüm 9, bir bireyin tüketim fonksiyonunu etkileyen sekiz öznel faktörü kısaca ele alır, merkezi ve yerel yönetimlerin ayrıca ticari işletmelerin tüketim ve tasarrufularını etkileyen dört faktörü daha kısa bir şekilde ele alır (**kısım I**). **Kısım II** (daha sonra adlandırıldığı üzere) "tasarruf paradoksuna", yani faiz oranındaki bir artışın toplam tasarrufu artırmaktan ziyade azaltma eğiliminde olduğu yerleşmiş görüşüne işaret eder.

Bölüm 10, bölüm 8'de ele alınan tüketim fonksiyonunun ana çıkarımını yapar: Marjinal tasarruf eğiliminin tam tersi olarak marjinal tüketim eğilimi pozitif ve 1'den küçüktür, gelir çarpanı da pozitiftir ve sınırsız değildir (**kısım I**). **Kısım II** ve **III**, Kahn'ın istihdam çarpanı ve Keynes'in gelir çarpanı arasındaki farkı ele alır ve tüketim fonksiyonunun eğrisel olduğu fikrini ortaya atar; öyle ki gelir arttıkça marjinal tüketim eğilimi durmadan düşer; bu da elbette, tüketim fonksiyonunun doğrusal olduğu duruma kıyasla bu durumda, uzun süreli ekonomik durgunluk olasılığının daha yüksek olduğu anlamına gelir. **Kısım IV**, analitik anlık çarpan ile esas dönemsel çarpan arasındaki farkı açıklar. **Kısım V**, fakir ülkelerde ortalama tüketim eğilimi yüksekken aynı zamanda çarpanın daha da büyük olabileceğini ileri sürer, ki bu da gelirin büyük bir kısmının tüketilmesine rağmen, yatırımın küçücük de olsa dalgalanması, gelirin böyle ülkelerde oldukça şiddetli dalgalanmalar yaşayacağı anlamına gelir. Diğer taraftan zengin ülkelerde çarpan düşük olmalı ve aynı zamanda böyle ülkelerde ortalama tüketim eğilimi de nispi olarak düşük olmalıdır. Keynes bu çıkarımları, Ricardo tarzında karmaşık bir sayısal gösterimle yapar. Diyagram kullanmadaki genel isteksizliğiyle okuyucuları için yarattığı zorluklar, bölüm 10'un bu kısmından daha iyi bir şekilde gösterilemezdi.

Kısım V'in son sayfasında Keynes "çarpanın 3'ten daha küçük gibi göründüğü ve muhtemelen 2,5 civarlarında daha istikrarlı olduğu" varsayımında bulunmak için Kuznets'in Birleşik Devletler verisini kullanır.

Kısım VI, "eğer devlet adamlarımızın klasik ekonominin ilkeleri konusunda eğitimleri daha iyi seviyelere ulaşırsa", piramit inşa etme, altın madenciliği ve savaşlar gibi fuzuli harcamaların bile refahı artırabileceğini iddia eden ünlü bir kısımdır. Para dolu eski şişeleri gömüp, özel girişimin onları geri çıkarmasını sağlayarak istihdamı artırma üzerine yazılmış olan bu parça, kitapta en çok alıntılanan bölümdür; çağdaş okuyucu için değerini anlamak zordur.

11 Yatırım teşviki

Bölüm 11, oldukça ortodoks olmasına rağmen fevkalade anlaşılırdır fakat uzun dönem beklentileri üzerine yazılmış olan bölüm 12, birçok fikir verir ve esasen aykırı bir tutum sergiler. Bölüm 11'in **I. kısmı**, marjinal yatırım verimliliğini, belirli bir sermaye malına yapılan yatırımdan

beklenen getiri serisinin mevcut değerini, o sermaye malının yerine koyma maliyetine eşitleyen indirim oranı olarak tanımlar. Biçimsel olarak, Fisher'ın maliyet üzerinde getiri oranı" ile benzerdir (12. bölüm, 20. kısma bakınız) ama Keynes'in düşünceyi ele alışı, sermaye malının öngörülen yaşam süresince getireceği toplam yıllık gelir beklentisine, Fisher'dan çok daha fazla vurgu yapar. Yatırım talebi fonksiyonu, genel olarak sermayenin marjinal verimlilik çizelgesi ya da piyasa faiz oranı fonksiyonu olarak maliyet üzerinden getiri oranıdır (kısım I).

Kısım III, enflasyon ya da deflasyonun öngörülmesi halinde, parasal oranın reel orana eşit olacak şekilde düzenlenmesi, fakat öngörülememesi halinde de aradaki farkın önemsiz olması bakımından reel ve parasal faiz arasında Fisher'ın yaptığı ayrımın ilginç bir eleştirisini içerir. Burada, son dönemki "rasyonel beklentiler" görüşüne dair belirtiler vardır (bkz aşağıda). Ancak Keynes, Fisher'ın piyasa faiz oranının, fiyatların değişim oranının gerisine düştüğünü böylece reel oranın parasal faiz oranına hiçbir zaman eşit olmadığını belirten "doların dansı" teorisini bilmiyordu.

Kısım IV, girişimcinin öngörülen kazancın elde edilememesine dayanan riskini, borç verenin borç alanın borcunu ödememesi riskinden ayırarak, gelecekte elde edilecek kazançlardaki risk unsurunu ele alır.

Kısım V, herhangi bir yatırım açıklamasına dinamik bir zemin sunarak, sermayenin marjinal verimliliğinde beklentilerin rolüne vurgu yapmıştır: "Statik durumun genelde o günkü iktisadi teorinin temelini oluşturduğu görüşü, büyük bir gerçekdışılık unsuru taşır".

Uzun dönem beklentileri üzerine yazılmış olan **bölüm 12**, tüm kitaptaki en muhteşem kısımlardan biri; menkul değerler piyasasının özündeki istikrarsızlığa dair uzun bir açıklamadır ve hisse senetleri volatilitesini zayıflatmak için menkul değerler borsası işlemleri üzerinden bir devir vergisi alınması önerisini sunacak kadar ileri gider. Kısa dönem ve uzun dönem beklentiler arasındaki ayrımla başlar ve ikincisi yeni yatırımla alakalıdır. Uzun dönem beklentilerinin sadece, bir yatırımın getireceği beklenilen kazanca dair öngörüye değil, aynı zamanda, bu öngörülerin yapılmasını sağlayan güvene de dayandığını vurgular. (**kısım II**). Her iki durumda da tüm öngörüler belirsiz, hatta mülkiyet ile idare arasındaki ayrım büyüdükçe ve hisse senedi satışıyla finanse edilen yeni yatırımdan elde edilen büyük payla daha da belirsizleşen bir bilgiye dayanır (**kısım III**). Bu yatırımlar, girişimcilerin beklentilerine kıyasla daha çok, menkul kıymetler borsa işlemlerine bağlı olanların ortalama beklentileri tarafından yönetilir, dolayısıyla bu ortalama beklentiler ani çöküşlere duyarlı olan anlaşmalara dayanır (**kısım IV**). Menkul kıymetler borsası, zamanımızı "kamuoyunun, nasıl bir kamuoyu beklentisi içinde olduğunu bulmaya" harcadığımız "bir Pişti, Papaz Kaçtı ve Müzikli Sandalye

oyununa" benzer (**kısım V**). Daha sonra, Thorstein Veblen'i hatırlatan, "girişimin" daima menkul kıymetler borsası spekülasyonlarıyla desteklenip desteklenmediğine dair bir dizi radikal yorum gelir: "Bir ülkenin sermaye gelişimi kumarhane faaliyetlerinin bir yan ürünü haline geldiğinde, o iş muhtemelen yasadışı yollardan yapılır." Menkul kıymetler borsası işlemlerinden vergi alma önerisini –en azından New York finans merkezi ve Londra para piyasası için– hatta borsalar olmasa daha iyi durumda olacağımızın sinyallerini buradan alıyoruz (**kısım VI**). Faaliyetlerin büyük kısmı, itinayla hesaplanmış gelirleri maksimize etmeye değil "hayvani içgüdülere", yani pozitif bir şeyler yapmaya yönelik ani isteğe dayanır (kısım VII). Bölüm, düşen faiz oranlarının ekstra yatırımları teşvik etmeyeceğini savunan para politikası üzerine bir bardak soğuk suyu boca ederek ve kitabın en son bölümünde ortaya atılan "yatırımın sosyalleşmesi" görüşüne kısaca değinerek sona erer.

12 Faiz oranı

Sıradaki beş bölüm, likiditeyi bırakmanın ödülü olarak tanımlanan Keynesyen faiz oranına götürür. Bir fiyat olarak faiz oranı, mal piyasasında değil para piyasasında belirlenir (**13. bölüm, II. kısım**). Parayı-elde-tutma-arzusu, 15. bölümde ayrıntılarıyla analiz edilmiştir ancak "işlem güdüsü", "önlem güdüsü" ve "spekülatif güdü" kavramlarının ilk kez ortaya koyulduğu 13. bölümde bunlardan sadece bahsedilip geçilmiştir (5. bölüm, 7. kısma bakınız). Bölüm 13'ün son sayfası, geleneksel "istifleme" kavramının, Keynes'in likidite tercihine benzediğini ve eğer "istifleme eğilimini" "istifleme" ile değiştirirsek aynı kapıya çıkacağını açıklar.

Bölüm 14, yatırım ve tasarrufu eşitleyen fiyat olarak klasik reel faiz oranı teorilerine yapılan bir eleştiridir. Çünkü: "Yatırım ve tasarruf, sistemin belirleyicileri değil, onun belirledikleridir." Keynes'in Marshall, Pigou, Walras, Cassel, Taussing ve Knight'tan alıntı yapması dikkat çekicidir –Knight'a gönderme yapan bir not, Keynes'in Knight'ın Avusturya sermaye teorisine yaptığı saldırıdan haberdar olduğunu gösteriyor. Bu bölüm, Roy Harrod'un zorlamasıyla eklenmiş, *Genel Teori*'deki tek diyagramı içerir. "Asıl klasik okula" ve daha sonra, görünüşe göre Marshall-sonrası iktisatçıların kastedildiği, "neoklasik okula" gönderme vardır. 14. bölümün ekler kısmı açıklamaya devam eder ve faiz oranlarının, tüketim malları fiyatlarının sermaye mallarına oranı ile bağdaştırılabileceğini belirten Avusturya düşüncesini kısaca tartışarak sona erer (**kısım III**).

Bölüm 15, likidite tercihi için üç güdünün tam bir açıklamasıyla başlar. Daha önce "işlem güdüsü" denilen şey, "gelir güdüsü" ve "işletme güdüsü" olarak ayrılır (**kısım I**). İşlem ve önlem güdülerini tatmin etmek için parayı elde tutma talebi, L_1, bir gelir fonksiyonu haline, fakat spekü-

latif güdüyü tatmin etmek için parayı elde tutma talebi, L_2, bir faiz oranı fonksiyonu haline getirilir (**kısım II**). Çünkü L_2, faiz oranının güvenli ya da emin bir şekilde beklenen düzeyden sapmasına dayanır, "faiz oranı, yüksek oranda psikolojik bir olaydır". L_2 nedeniyle, likidite tercihi fonksiyonu tam anlamıyla esnek olur, ki bu durumda parasal otoriteler, faiz oranı üzerindeki kontrollerini kaybederler fakat Robertson'un deyimiyle bu "likidite tuzağı" geçmişte hiç gerçekleşmemiştir (**kısım II, III**). Eğer gelecek kesin olarak bilinseydi, $L_2 = 0$ ve paranın miktar teorisi geçerli olurdu (**kısım IV**).

13 Sermaye, faiz ve paranın özellikleri

Kısa bölümler olan 16 ve 17, ana argümanı feda etmeden çıkarılabilecek fakat yine de sermaye ve paranın özellikleri üzerine yazılmış derin ve kapsamlı makaleleri kapsayan sapaklardır. Bu, özellikle bölüm 17 için geçerlidir. "Sermayenin Doğasına Dair Birkaç Gözlem" (Sundry Observations on the Nature of Capital) üzerine yazılmış **Bölüm 16**, aslında zor ve esas anlamları tartışılabilir bir metin. Örneğin **kısım II**, nominal değerlerin deflatörü olarak ücret-birimleri seçimini ele aldığını söylenen emek değer teorisinin net bir açıklamasını içerir. Ancak emek değer ölçümünün, emeği tek değer kaynağı yapan bir teoriyi neden doğrulaması gerektiği sorusunu Keynes sormuyor bile. Sermayenin verimli olmadığını, sadece kıt olduğunu ve kıt olmasının da sermayenin fazlasıyla uzun ya da dolambaçlı süreçlerden geçmesinden kaynaklandığını belirtiyor. Fakat daha sonra, haklılığını göstermek için Marshall'ın Böhm-Bawerk üzerine yazdığı bir notu alıntılayarak, uzun süreçlerin her zaman daha kıymetli olduğunu reddetmiş gibi görünüyor. Ancak bu sayfalar o kadar anlaşılmaz ki, onları doğru anladığımdan emin değilim.

Kısım III ve **IV**, sermaye talebini tamamen doyuracak ve faiz oranını sonunda sıfıra çekecek kadar olgun bir ekonomiye dair geniş kapsamlı spekülasyonlardan oluşur. Büyük Britanya ve ABD'nin, eğer tam istihdam koşulları sağlanırsa o durumdan çok da uzak olmayacağını ve her durumda "düzgün işleyen bir toplumun, tek bir nesil içinde" o koşullara ulaşabileceğini ileri sürer (**kısım V**). Saf faiz oranı sıfır olsa da, verimli yatırım hâlâ kâr getirebilir ve böyle bir durumda "kapitalizmin karşı çıkılabilir birçok özelliği" kaybolur.

Bu bizi, muhtemelen oldukça kuramsal ve bir şekilde anlaşılması güç olduğu için Keynes taraftarlarının her zaman hayran olduğu **17. bölüme** getirir. Parasal faiz oranı, o miktarın spot fiyatı üzerinden ileride verilmek amacıyla üzerinde anlaşmaya varılan ilave para yüzdesidir (**kısım I**). Her bir emtia malı için benzer şekilde kendine özgü bir faiz oranı olduğunu fakat kendine özgü oranların en büyüğünün parasal faiz oranı olduğunu söylüyor Keynes. Doğru ama bundan ne çıkar?

Bu kısmın neticesi, bu bölümde ortaya konulan ilk bilmecedir. Diğeri, her malın kendine özgü faiz oranının, onun muhtemel getirisi artı nakliye maliyetine artı likidite primine eşit olduğu fikridir ancak o para tüm mal varlıkları içinde tektir ve bu nedenle getirisi sıfır, nakliye maliyeti göz ardı edilebilir ve likidite primi oldukça büyüktür (**kısım II**). Son olarak herhangi bir parasal rejimde (kredi ekonomisi için geçerli değildir) çok küçük bir üretim esnekliğine ve sıfıra yakın bir ikame esnekliğine sahip olması açısından para, varlıklar arasında tektir. Dahası ücretler para olarak belirlendiği için parasal ücretlerdeki, dolayısıyla da fiyatlardaki bir düşüş, atıl parayı ortaya çıkarır ve bunun sonucunda para, reel ya da varsayılan likidite avantajını kaybeder (**kısım III**). "İşsizlik artar, çünkü insanlar imkansızı istiyorlar; –arzu edilen (örneğin para), üretilemeyen ve talebi kontrol edilemeyen bir şey olduğunda, insanlar istihdam edilemez" diye özetliyor Keynes.

Sorunun asıl kaynağı, yani eksik istihdam dengesine doğru kronik kapitalizm eğilimine, likidite tercihinin ya da modası geçmiş dilde, aşırı para istifleme eğiliminin neden olması, Keynes'in kitabın tamamına kıyasla bu bölümde daha çok göze çarpan ana temalarından biridir. Bir diğeri de, 17. bölümün **IV. kısmında** üzerinde durulan, paranın satın alma gücünün nispi istikrarının, esas olarak parasal ücretlerin yapışkanlığına bağlı olduğu düşüncesidir: "Parasal ücretlerin reel ücretlerden daha istikrarlı olması gerektiği, özünde istikrar olan sistemin bir koşuludur." Burada asıl fikir, eğer para değeri limitsiz olarak düşerse insanların, atıl parayı elde tutarak belirsiz geleceğe dair var olan kaygılarını ifade edemeyecek olmalarıdır ki bu durumda takas ekonomisine ulaşana kadar, deflasyon ortadan kalkmaz.

Sonuncu kısım olan **VI**, Keynes'in önceki eseri *İnceleme*'de benimsediği, Wicksel'in "doğal" faiz oranı kavramını reddeder.

14 Yeniden *Genel Teori*

Bölüm 18, Keynes'in kullandığı ve analizinin statik doğasını net biçimde açığa çıkaran veri listesiyle başlar. Daha sonra bağımsız değişkenlerini sıralar Keynes, yani tüketim fonksiyonu, yatırım talebi fonksiyonu, likidite tercihi fonksiyonu ve para arzı; hatalı bir şekilde son ikisinin yerini faiz oranı alır (**kısım I**).

Bölüm 18, **Kısım III**, tam istihdamın oldukça altındaki bir seviyede kapitalist sistemin nispi istikrarına dair ilginç bir soru ortaya atar; kısacası, dönemsel bir konjonktür dalgalanması vardır ancak hem ani düşüşler hem de çıkışlar kısa dönemlidir. Diğer bir deyişle normal durum, bizim "işsizlik dengesi" olarak adlandırdığımız durumdur –fakat Keynes böyle adlandırmaz. Keynes, "kronik normal-altı faaliyet durumu" için dört neden sıralar: (1) çarpan, 1'den çok büyük değildir; (2) yatırım talebi fonksiyonu tipik olarak esnek değildir; (3) parasal ücretler, sadece

aşağı doğru değil aynı zamanda yukarı doğru da yapışkandır; (4) ani düşüşlerde net yatırım sıfıra ya da neredeyse sıfıra indiğinde, yükselişte yatırımın sürdürülebilirlik oranı, sermaye malı üretiminin maliyetini artırır, dolayısıyla çöküşü tetiklerken, sermaye yenileme talebi iyileşmeye neden olur –ilk nokta anlaşılması zor bir biçimde açıklanmıştır.

15 Parasal ücretler ve fiyatlar

Ani düşüş durumunda iyileşmeyi tetikleme yöntemi olarak ücret kesintisinin etkinliği üzerine yazılmış **bölüm 19**, kitabın önemli ve kendinden önceki tüm bölümlerin işaret ettiği bir bölümdür. En başta belirtilen ana iddia şudur: "Klasik teori, ekonomik sistemin sözde kendi kendini düzenleyen özelliğini, parasal ücretlerin varsayılan değişkenliğine dayandırmaya alışmıştır." Bu teori tamamen yanlış değil ancak, her şeyi hesaba katarsak, yanıltıcıdır. Bu bölümün çarpıcı özelliği, sonuçlarının kesin olarak, Walras ya da Hicks tarzında bir genel teoriden elde edilmemiş olmasıdır; argüman pragmatiktir ve bir dizi deneysel önermenin ağırlığını taşır.

Kısım I, klasik ücret kesintisi tartışmasını ele alır ve "altta yatan analizin detaylı biçimde pek nadir yazılmasından" şikayet eder –bu şikayet *Genel Teori*'de defalarca kez tekrar edilir. Klasik teorinin esas hatası, "terkip hatasıdır": Tüm ekonomiye, izole olduğu kabul edilen bir endüstri için geçerli olan bir önermeyi uygulamak. Keynes'e göre ücretlerin düşürülmesi, eğer tüketim fonksiyonunu ve yatırım talebi fonksiyonunu ya da (daha önce, altında likidite tercihi fonksiyonu ve para arzını topladığı) faiz oranını değiştirirse istihdam artar. Bunun ardından, Keynesyen sistemdeki üç bağımsız değişken için oluşan ve muhtemelen parasal ücretlerdeki azaltmanın sonucu olarak ortaya çıkan yedi etkinin detaylı bir analizi gelir (**kısım II**).

Listede 1. sırada, fiyatlarda bir miktar düşüş vardır, ki bu da gelirin, girişimcilere ve hatta daha çok rant geliri olanlara yeniden dağıtımıyla sonuçlanır. Keynes bu etkiyi uygun bulmaz çünkü genel olarak rant geliri olanlar herkesten daha zengindir, dolayısıyla daha düşük marjinal tüketim eğilimine sahiplerdir. 2. sırada açık bir ekonomide fiyat ve ücretlerin düşmesiyle birlikte artırılan rekabet bulunur. Keynes bunun, Birleşik Devletler'in kısmen kapalı ekonomisine kıyasla İngiliz ekonomisi gibi açık bir ekonomide ücret kesintisinin yararlılığına olan geleneksel inancın gücünü açıkladığına inanmıştır. Ancak açık bir ekonomide bile fiyat ve ücretlerdeki bir düşüş, (Keynes böyle söylemese de) yerli ithal mallara yurtdışından gelen talebin ne derece esneklikten yoksun olduğuna bağlı olarak, ticaret dengesini geliştirdiği gibi ticaret koşullarını da kötüleştirebilir. Bu, yedi etkiden 3'üncüsüdür.

4. sırada, düşen ücretlerin, gelecekteki ücretlere dair beklentiler üzerindeki etkisi vardır. Bu tamamen Hicks'in daha sonra "beklentilerin esnekliği" dediği şeye dayanır (15. bölüm, 8. kısma bakınız). Keynes kesin olarak, ücretlere dair beklenti esnekliğinin 1, belki de 1'den daha büyük olduğuna inanmıştır; böylece spot ücretlerindeki bir değişikliğin gelecekteki ücretleri de aynı yönde ve aynı ya da daha büyük oranda değiştirmesi beklenir.

5 numaralı etki üzerine diğerlerinden daha çok yorum yapılmıştır. Ücret ve fiyatlardaki bir düşüş, spekülatif güdü aracılığıyla finansal varlık elde etme arzusunu tatmin etmek adına işlemsel amaçlar için parayı serbest bırakır; sonuç olarak likidite tercihi çizelgesinde aşağıya kayarız, faiz oranı düşer ve bu da yatırımı, dolayısıyla da istihdamı canlandırır. Bu etkiye daha sonra, iktisat literatüründe Keynes'in ölümünün hemen ardından ortaya çıkan ve daha anlaşılır olan "Pigou Etkisi"nden ayırmak için, "Keynes Etkisi" denilmiştir. Pigou Etkisi artı Keynes Etkisi, Patinkin'den sonra ortaya çıkan "Reel Ankes Etkisi"dir (15. bölüm, 12. kısım). Keynes'in Pigou Etkisi üzerine düşündüğüne dair hiçbir kanıt yok ki bu çok garip çünkü, Keynes'in incelediği ilk kitaplardan olan Fisher'ın kitabında bu vardı; ayrıca Marshall, Pigou ve Wicksell'de de vardı; hatta Keynes *Genel Teori*'nin son rötuşlarını yaparken, Richard Kahn'ın yaptığı Wicksell çevirisi yeni tamamlanmıştı.

6 numaralı etki tamamen grup beklentileriyle alakalı. Parasal ücretlerdeki genel bir indirim, girişimciler arasında iyimser bir hava yaratabilir ve böylece ekstra yatırım oluşabilir. Fakat bu aynı zamanda, ücret kesintilerine direnmek için işçileri birlikte hareket etmeye de teşvik edebilir. Ücret pazarlığı konusunda yapılan bu muhtemel savaştan kesin bir sonuç çıkmaz, bunun yanı sıra, ücretlerdeki indirimin ticari beklentiler üzerindeki olumlu etkisi, hem özelin hem de kamunun sırtındaki borç yükünün yatırım üzerinde oluşturduğu moral bozucu etkiyle az çok dengelenir.

Keynes ayrıca, kapalı bir ekonomide, parasal ücretlerdeki bir düşüşün istihdam üzerindeki en önemli etkisinin, Keynes Etkisi yoluyla faiz oranı üzerinde oluşan ve de toplumsal açıdan bölücü ayrıca siyasal açıdan patlamaya hazır ücret kesintisi politikasına kıyasla para arzındaki bir değişiklikle daha kolay oluşturulabilen bir etki olduğunu ileri sürmüştür. Bunun yanı sıra, ılımlı olmayan bir kesinti, güveni yerle bir edip gelecekteki ücretlerde daha büyük düşüş beklentisini yaratırken, ücretlerdeki ılımlı bir kesinti girişimsel karamsarlık engelini ortadan kaldırmayabilir. "Bu nedenle, esnek bir ücret politikasının daimi tam istihdam durumunu devam ettirebileceği inancına yer yoktur."

Esnek bir ücret politikası, analitik açıdan esnek bir para bir politikasıyla aynı da olsa, esnek ücret politikası ne idari bakımdan uygulanabilir ne de siyasi açıdan istenilen bir şeydir. Sabit parasal ücretler politikası, kapalı bir ekonomi için en iyi seçenektir ve döviz kurlarının serbestçe

dalgalanması sağlanırsa açık ekonomi için de en iyi seçenek budur (**kısım III**).

Bölüm 19'un Ekler kısmı, Pigou'nun İşsizlik Teorisi, 1933 (*Theory of Unemployment*)'ne ayrılmıştır, çünkü "onunki, benim klasik işsizlik teorisinin tam olarak kağıda dökülmesiyle tanıştığım ilk girişimdi." Aslında birçok çağdaş eleştirmen Pigou'nun kitabını tartışmaya tamamen yeni bir katkı olduğu gerekçesiyle takdir etmiştir. Her durumda da bu, Pigou'nun kendi açıklaması kadar Keynes'inkinin de zor anlaşılır olduğu yoğun ve oldukça geniş bir yorumdur.

16 Pigou'yu savunma

İftiraya uğramış zavallı Pigou'ya hakkını vermek için bir anlığına konudan ayrılalım. Kendisi gerçekten de tipik bir "klasik okul" mahsulü müydü? Katiyen hayır. İlk olarak ve işsizliğe çözüm olarak ücret kesintisini savunup savunmadığını sorgulamadan önce, Keynes'in bunu kendi politikasının alameti faikası haline getirmesinden evvel, Pigou, ticari bunalım yıllarında kamu çalışmalarının öne çıkan bir destekçisiydi. Şunu belirtelim ki, konjonktür karşıtı kamu çalışmaları örneği ilk kez, Yoksullar Yasası Kurulu Azınlık Raporu, 1909 (*Minority Report of the Poor Law Commission*)'da ortaya atılmıştır. A. L. Bowley'nin de katkılarıyla büyük ölçüde Webbs'in çalışması olan *Azınlık Raporu*, işsizlik iş gücünün yüzde 4'üne ulaştığında, kamu çalışmaları için harcama yapılmasını önermiştir. Bu fikir, bazı nitelikler eklenerek Beveridge tarafından İşsizlik, Bir Sanayi Problemi, 1900 (*Unemployment, A Problem of Industry*) adlı eserinde aktarılmıştır ve Webbs tarafından Fakirliği Önleme, 1911 (*The Prevention of Destitution*) adlı kitapta detaylandırılmıştır. İşsizliği gidermek için kamu çalışmaları fikri İncil kadar eskidir; *Azınlık Raporu*'nu kamu çalışmaları doktrini tarihinde mihenk taşı yapan şey, konjonktür dalgalanmalarını düzeltmek ve toplam ekonomik faaliyeti istikrara kavuşturmak için, kamu harcamalarını desteklemiş olmasıdır.

Zenginlik ve Refah, 1912 (*Wealth and Welfare*) adlı eserinde Pigou, artan kamu inşaatı ile devletin "bir taraftan istihdamı azaltırken diğer taraftan artırdığını" belirten eski klasik ilkeyi eleştirir. Kamu harcamalarını finanse eden vergilerin, "normalde biriktirilecek olan" ya da "kısmen varlıklı kişiler tarafından tüketilecek olan fonları" aşağı çektiğini belirtir. Aynı argümanı, kamu harcamalarının toplam istihdamı artırabileceğini göstermek için, daha 1908 yılında Cambridge'de Marshall'ın halefi olarak yaptığı açılış konuşmasında kullanmıştır. Eleştirdiği Maliye Görüşü'nden Ricardo'nun zamanından beri ses seda çıkmamıştı –Mill'in *İlkeler* eserinde belli belirsiz yankıları olsa da– ancak görünüşe göre bir kez daha ona

başvuruluyordu. Hawtrey, İyi ve Kötü Ticaret, 1913 (*Good and Bad Trade*) adlı eserinde Maliye Görüşü'nü, *Azınlık Raporu*'nun politika önerilerini reddetmek için kullanmıştır. Pigou, *İşsizlik* (1913)'te temaya geri dönmüştür. Kamu harcamalarındaki bir artışın vergilerdeki bir artışla eşleşmesi durumunu ele alarak şunu söylemiştir: "İnsanların ödediği ekstra vergilerin sadece bir kısmının, doğrudan ya da dolaylı olarak ücret ödemeye ayrılacak olan fonlardan alınması muhtemeldir. Dolayısıyla sosyal yardım ve benzerlerinin gerçek sonucu, ülkedeki toplam işsizlik miktarını değişmeden tutmak değil, bu miktarı azaltmaktır." Diğer bir değişle vergilerdeki bir artış, harcamaları o artışın bir kısmı kadar azaltırken, vergi gelirlerini kamu yapıları inşaatı için kullanmak da harcamayı, harcanan toplam miktar kadar artırır; net etki ise genişlemecidir.

Şu çok açık ki, Pigou'nun argümanı (1938 ya da 1939 dolaylarında) "dengeli bütçe çarpanı" olarak bilinen esasa dayanıyordu. Vergi mükellefleri ve işsizler aynı marjinal tüketim eğilimine sahiplerse ve özel yatırım kamu harcamaları seviyesine karşı hassas değilse, dengeli bütçe çarpanı 1'dir. Pigou'nun bahsettiği şey, gelirin tüketime harcanan kısmı değil, ücret ödemelerine ayrılmış olan kısmıdır. 1913'teki gelir vergilendirmesinin göz ardı edilebilir önemini düşündüğümüzde bu, hiç de şaşırtıcı değildir. Çarpan kavramına hiç değinmemiş olması, tartışmasını tamlıktan yoksun bırakır fakat geçerliliğini etkilemez. Pigou'nun Maliye Görüşü'nü eleştirmesinin önemi, bütçe açığı maliyesi görüşüne başvurmadan konjonktür karşıtı kamu çalışmalarına yapılan harcamaları göstermesidir. Keynes'den önceki iktisatçılar genel olarak açık veren bütçeleri onaylamamışlardır. Ancak bunun, onları işsizliği gidermek için maliye politikasını desteklemekten alıkoyduğu fikri kanıtlarla desteklenmiş değildir.

Dengeleyici bir politikanın başarıyla uygulanması için işgücünün özel endüstriler ile kamu inşası arasında yüksek bir hareketlilik göstermesi gerektiğini belirterek Pigou, *İşsizlik* adlı eserinde kamu çalışmalarına dair tartışmaya yeterlilik kazandırır. Tüm bu niteliklere rağmen, kamu çalışmalarına yapılan harcamaların, ancak normal koşullar altında, işsizliği azaltacağına dair şüpheye yer bırakmamıştır. Bu, I. Dünya Savaşı sonrasında iktisatçıların standart görüşü haline gelmiştir. 1920'lerdeki tüm İngiliz iktisatçılar arasında sadece Ralph Hawtrey, kuramsal temelde kamu çalışmaları konusuna karşı çıktı. Konjonktür dalgalanmalarının sadece "parasal bir olay" olduğu konusunda ısrar etmekten hiç yorulmadı: "Ekstra kamu harcamaları ekstra iş sağlayabilir ... eğer para dolaşım hızını artırırsa"; bu nedenle "işsizliğe gerçek çözüm, iyi durumdaki üretim hatlarına kredi düzenlemede bulunabilir". Yine de iktisadi görüş birliğine rağmen, Maliye Görüşü'nün Hawtrey'nin peşinden gittiği ve bütçe açığı olsun olmasın

planlanmış konjonktür karşıtı kamu çalışmaları fikrine muhalif kaldığını söylemek gerekir. Birleşik Devletler'de Hoover, 1931 ve 1932'de bütçeyi dengelemeyi başaramadı ve Demokrat başkan adayı Franklin Roosevelt, 1932 seçimlerinde Cumhuriyetçi yönetime "Açıkları Kapatın" sloganıyla saldırdı. İronik bir biçimde bu slogan, Amerikan iktisat mesleğinin önderlerinden pek az destek gördü: Slichter, Taussig, Schultz, Yntema, Simons, Gayer, Knight, Viner, Douglas ve J. M. Clark'ı içeren, esas olarak Chicago ve Columbia Üniversiteleri'nde yoğunlaşmış fakat diğer Amerikan üniversitelerinde, araştırma kurumları ile hükümet ve bankacılık çevrelerinde müttefikler bulmuş olan uzun isim listesi, özellikle etkili iyileştirme önlemlerinin yolunu tıkayan denk bütçe sloganlarını eleştirerek, 1930'ların başlarında kamu çalışmaları programını desteklediklerini yazılı olarak bildirdiler. Benzer şekilde İngiltere'de, Pigou, Layton, Stamp, Harrod, Gaitskell, Meade, E. A. G. Robinson ve J. Robinson gibi isimler, dengeleyici kamu harcamalarını alenen desteklemek konusunda Keynes'e katıldılar. Elbette aynı görüşte olmayan güçlü sesler de vardı, örneğin İngiltere'de Hawtrey, Cannan, Robins ve Hayek, Birleşik Devletler'de Schumpeter, İsveç'te de Cassel. Ancak iyileşmenin dünya ticaretinin gelişmesiyle geleceği görüşüne son veren 1931'deki altın standardı çöküşünden sonra, Maliye Görüşü, Atlantik'in her iki tarafındaki iktisatçıların kuramsal yazılarından fikir bakımından destek görmeksizin, sadece politika önderlerinin ve devlet memurlarının zihinlerinde varlığını sürdürdü.

Şimdi, *Genel Teori*'nin yayımlanmasından önce Pigou'nun ücret kesintileriyle ilgili gerçekten ne dediğine dönelim. Pigou'nun İşsizlik Teorisi, 1933 (*The Theory of Unemployment*) kitabı, detaylı ve oldukça özenli bir biçimde parasal ücretlerdeki genel bir indirimin istihdamı canlandırmasının beklenebileceğini ileri sürer, fakat onun tartışması, Keynes'in iddia ettiği gibi "klasik istihdam teorisi" değildir.

Keynes'in *Genel Teori*'nin 19. bölümünde açıkça belirttiği gibi, parasal ücret kesintilerinin kısa dönemde istihdamı doğrudan etkileyemeyeceği çünkü işgücü için talebin reel ücretlere bağlı olduğu; kısa dönemde tüm asıl ve değişken maliyetlerin işçilik maliyetleri olması nedeniyle fiyatların reel ücretleri aynı bırakarak, ücretlerle aynı oranda düşmesi gerektiği görüşü klasik ortodoks görüşüydü. Kısa dönemde işsizliğe çözüm olarak ücret kesintilerini savunan herhangi bir argüman, ya likidite, faiz oranı, ödemeler dengesi ve vergi yükümlülükleri yoluyla *dolaylı* etkilere ya da ücret kesintisi ile fiyat indirimleri arasındaki gecikme ve beklentilerin esnekliğiyle bağlantılı olan *dinamik* etkilere dayanmalıdır. Ancak Pigou bir şekilde, *İşsizlik Teorisi*'nde, maliyetler parasal ücretler kadar hızlı düşse de, parasal ücretlerdeki düşüşün kısa dönemde istihdamı canlandıracağını ileri sür-

müştür. Argümanı özetlemek hâlâ oldukça zor, çünkü argüman bütünüyle karşılaştırmalı statik temeline dayanmıyor ve başka bir istatistiksel içerikte devreye sokulan yarı-dinamik değerlendirmelere dayanıyor. Pigou, önceki yazılarında ücret kesintileriyle ilgili daha dikkatliydi. Endüstriyel Dalgalanmalar (*Industrial Fluctuations*) adlı kitabında, işsizliğin reel ücretlerin "çok yüksek" olmasından kaynaklandığını ileri sürmüştü fakat her parasal ücret birimini reel ücretle değiştirme imkanı konusunda da emin değildi ve parasal ücretlerin, büyük bunalımda işsizliği ortadan kaldırmak için sıfıra düşmek zorunda kalabileceğini belirtti.

İşsizlik Teorisi'nde bile Pigou, işsizliğe çözüm olarak ücret kesintilerinden çok daha fazlasını önermiştir. Pigou'nun kitabına dair yazdığı eleştiri yazısında Keynes, *İşsizlik Teorisi*'nin ilk üç kısmını, kendisinin karşı çıktığı "klasik model" olarak ayırmıştır. Keynes, Pigou'nun "reel analizden" "İşgücü İçin Reel Talep Seviyesindeki Değişimleri Etkileyen Parasal Faktörler" ile "İşsizlikte Neden-Sonuç İlişkisi ve İşsizlikteki Değişimler" konularına yöneldiği, kitabın dördüncü ve beşinci kısımlarını göz ardı etmiştir. Burada Pigou, ortodoks tarzıyla şöyle bir sonuca varıyor; "genişlemeci Devlet politikasının uzun dönemde etkisi ... işsizliğe dokunmaz", bu da, genişlemeci politikaların "sadece büyük çapta kamu çalışmalarını değil, aynı zamanda primleri, faiz garantilerini, ve ... koruyucu gümrük vergilerini de gerektirdiği" anlamına gelir. Ancak şöyle devam ediyor, "Bizim çıkarımımız, elbette, olağanüstü bunalım zamanlarında işsizlik için "çare" olarak bu yöntemleri geçici bir süre için benimseyen Devlete karşı hiçbir tartışma yaratmaz. Çünkü burada önemli olan, onların uzun dönemde getirdikleri sonuçlar değil kısa dönemde gelenlerdir... Dahası eğer Devlet sadece reel işgücü talebini aksi halde olacağından daha yükseklere taşımayı değil, onu gittikçe yükselen bir hale getirmeyi", diğer bir deyişle bunalım dönemi boyunca kredi ile finanse edilen kamu çalışmalarının devamını sağlamayı üstlenirse –üstlenmeyi başarırsa– istihdam üzerinde kalıcı ve olumlu bir etki yaratılabilir. Özetlemek gerekirse, evet, Keynes Pigou'da okuduğu şeylerin hepsini hayal etmemişti fakat Pigou'nun yazdığı en kötü, saçma kitabı seçmişti ve o zaman bile kitabı sempati duyarak okumamıştı. "Klasik teori" suçlamasını somutlaştıracak bir hedef arıyordu ve onu çok yakınında, kendi üniversitesinde buldu.

17 Toplam arz eğrisi

Bölüm 20 ve özellikle **bölüm 21**, büyük ölçüde "kısa dönem toplam arz eğrisinin" şekliyle ilgili yorumları, dolayısıyla efektif talepteki, bu nedenle de para miktarındaki bir artışın, artan çıktı ve artan fiyatlar arasında bölündüğü orandan oluşan Keynes'in fiyat teorisini içerir. Bö-

lüm 20 hızlıca geçilebilir; modern makroekonomide varlığını sürdürememiş esneklik bolluğundan ibarettir –istihdam esnekliği, çıktı esnekliği, beklenen parasal ücretlerin esnekliği, vb. Bölüm 21, ortodoks iktisatta değer teorisindeki nispi fiyatlar teorisi ile para teorisindeki mutlak fiyatlar teorisi arasında bulunan ayrım ile, yani Keynes'in kesinlikle reddettiği bir ayrım ile başlar. Bir bütün olarak herhangi bir çıktı ve istihdam teorisinin, parasal ekonominin bir teorisi olması gerekir. Dahası böyle bir teori durağan denge değil "kayan denge" teorisi olur (**kısım I**). **Kısım III**, tam istihdamla bağlantılı olarak çıktı seviyelerinde görülen keskin bir kıvrım ile ters L şeklinde kısa dönem toplam arz eğrisi –kısa dönem toplam arz eğrisinin standart ders kitabı diyagramı– oluşturacak olan koşulların kısaca ele alınmasından ibarettir. Bu kısım, Keynes'in ömür boyu taşıdığı, Marshall'dan öğrenilmiş iktisattaki metodolojik görüşüne dair bir sayfa uzunluğundaki açıklamayla biter: Analizin, iktisadi sorunlara oturmuş bir cevap sunmayan ve "sembolik sözde-matematiksel yöntemlerin" sorumluluğunu kendine yükleyen iktisat, kısmi denge aracıdır.

Kısım IV ve **V**, kısım III'teki temayı daha uzun olarak fakat yeni bir şey katmadan tekrar eder. **Kısım VI**, yine ondan bahseder fakat semboller kullanarak ve Keynes'in, bu tür cebirsel formüllemelere çok az değer verdiğini ekler. **Kısım VII**, son yüzyıl içinde ya da daha öncesinde faiz oranlarının iktisadi tarihi üzerine yazılmış kısa bir makaleyi içerdiğinden, biraz daha ilginçtir. Bölümün son sayfasında, tam istihdam sağlaması beklenen faiz oranının, kira geliri sağlayanların kabul edemeyeceği kadar düşük olacağı anlamını veren kötümser bir yorum vardır.

18 *Genel Teori*'de sonradan akla gelen fikirler

Keynes, kitabın diğer üç bölümünü "*Genel Teori* Tarafından Önerilen Kısa Notlar" olarak adlandırmıştır fakat bu bölümler 70 sayfayı kapsar ve tüm ciltteki en ilginç kısımlardan bazılarını içerir.

Bölüm 22, "Konjonktür Dalgalanması Üzerine Notlardan" oluşur ve bize, şaşırtıcı biçimde, önceki 21 bölümün konjonktür dalgalanmaları ekonomisinden ziyade, "bunalım ekonomisi" ile alakalı olduğunu hatırlatır. Keynes, konjonktür dalgalanmalarının, esas olarak sermayenin marjinal etkinliğindeki dalgalanmalar nedeniyle olduğu ve yeni sermaye malları maliyetindeki dalgalanmalara kıyasla, daha çok o malların beklenen getirisindeki dalgalanmalardan kaynaklandığı konusunda ısrar eder. Aslında sıkıntılı döneme yol açan şey, faiz oranındaki değişiklikler değil, "sermayenin marjinal etkinliğindeki ani çöküştür" ve esas olarak beklenen getirinin tasarlandığı güvendir (**kısım II**). Keynes, ekonomik çöküşlerin genelde yükselme dönemlerinden daha ani olduğunu belirtir –dolayısıyla bu olay "kriz" olarak bilinir. **Kısım III**, isimlerden bahset-

meden, Avusturya aşırı yatırım dalgalanmaları teorisine yönelik eksik bir eleştiridir. Keynes, bu görüşü savunanların, ekonomik canlanmanın banka faiz oranındaki bir artışla kısa kesilmesi gerektiğine inandıklarını fakat böyle zamanlarda banka faizinde kısıtlamaya gidilmesinin çok daha iyi olacağını belirtir. Aşırı yatırım mı? Pek mantıklı değil: "Savaş dönemi hariç, son dönemlerde tam istihdam sağlayacak kadar güçlü bir ekonomik canlılık yaşayacağımızdan şüpheliyim." Bu kısmın kapanış paragrafları bir kez daha bir kuşak içindeki sermaye doyumu konusu üzerine kafa yorar.

Kısım IV, eksik tüketim dalgalanması teorileri üzerine yorum yapar, yine isimlerden bahsetmeden. Keynes, gelirin yeniden dağıtımının, istihdamı tüketim harcamalarına yapacağı etki yoluyla canlandırabileceği görüşüne katılır fakat "toplum tarafından kontrol edilen faiz oranı" da aynı etkiyi sağlayabilir. Niye her iki cepheden de saldırmayalım ki?

Kısım V, işsizliği "prematüre" olarak ele alan prensibi reddeder ve **kısım VI**, ekonomik canlanmaları daha yüksek bir faiz oranıyla kontrol etmek isteyen "bir düşünce okuluna" geri döner. Bu, Keynes'in kitabı dikkatsizce düzenlemiş olmasına başka bir örnektir çünkü bu kısım, hiç bir şey eklemeden, sadece **kısım III**'ü tekrar eder. Bölüm, **kısım IV**'te yağmur döngüsü nedeniyle hasat döngüsü temeline dayanan Jevons'ın konjonktür dalgalanmaları teorisinin sempati duyularak yapılmış açıklanması ile biter.

Bölüm 23, on altıncı yüzyıl merkantilistlerine kadar geriye ve Malthus'tan Gesell, Hobson ve Binbaşı Dougles gibi çağdaşlara dek giderek, Keynesyen teorinin öncülerine dair bir dizi nottan oluşan, iktisadi düşünce tarihi ile ilgili bağımsız bir arasözdür. Bu bölüm, o kadar düşündürücü ki, kişi onu çok abartılı olduğundan reddetse bile, ki ben bunu yaptım (bölüm 1, kısım 3, 4), bu bölüm, daha sonra para enflasyonu uzmanlarının tek bir görüşünü renklendirir.

Kısım II, "merkantilist ilkelerdeki bilimsel gerçeklik unsurunu" açıklar. Hükümetlerin hem para politikası hem de döviz kuru politikasından yoksun olduğu zamanlarda uygun bir ticaret dengesi, yabancı kaynaklı yatırımı teşvik ve para arzındaki bir artışla yerli yatırımı desteklemenin tek yolu olmuştur. "Biz ... iktisatçılar ... yüzyıllardır uygulamalı devlet idaresinin esas amacı olmuş bir şeyi çocuksu bir takıntıyla değerlendirirken yaptığımız küstahça hatalar nedeniyle suçluyuz." Meşhur Keynesyen görüş, Keynesyen iktisat tarihinin ilk teoremi şudur: "İnsanlık tarihi boyunca kronik bir şekilde, daha güçlü olmak için yatırım arzusundan ziyade tasarruf eğilimi görülür" ve Heckscher'in Merkantilizm (*Mercantilism*) üzerine yazdığı değerli çalışmasından yapılan alıntılar silsilesinde, **III. kısım**da bulunur. Keynesyen iktisat tarihinin ikinci teoremi **kısım V**'te ele alınır: "Fazla likidite tercihiyle yatırım teşvikine zarar vermek, antik

ve ortaçağ dünyasında en büyük kötülüktür, refahın artmasına başlıca engeldir." Herkesin kabul edeceği gibi merkantilistler, komşuyu-zarara-sokma politikası izlerler ancak Keynes bunun modern dünyada bile, uluslararası barış ve uzlaşma uğruna deflasyon politikası izlemekten daha iyi olduğunu belirtmiştir (**kısım III**). Benzer bir tarihsel doğrulama da, ortaçağda tefeciliğin yasaklanması durumunda bulunur (**kısım IV**). Kısım III, Hume'un kısa dönemde paranın yanlılığını kabul ettiğini açıklayan bir dipnot içerir.

Kısım VI, saf bir para faizi teorisini benimsemiş ve paranın, deflasyon baskılarına bağlı olarak açıklanan oranlarda postaneden satın alınan aylık pullarla damgalanmasını savunmuş olan Silvio Gesell'in neredeyse tamamen unutulmuş yazılarını bize hatırlatır. Keynes, "arkası damgalanmış para fikri mantıklı" diyerek bitirmiştir bu kısmı. **Kısım VII**, Mandeville'nin Arı Masalı (*Fable of Bees*) eserinden başlayıp, Malthus ve Hobson ile devam edip, Binbaşı Douglas ile bitirerek ve hepsinden bolca alıntı yapıp, tüm bunları Keynes terminolojisiyle açıklayarak, lüks harcamaları öven ve tasarrufu yeren yetersiz tüketim teorilerine geri döner.

Bu da bizi *Genel Teori*'deki en değerli bölüm olan ve Keynes'in analitik anlatımlarla meşgul olmadığında nasıl yazabileceğini gösteren **bölüm 24**'e getirir. Bölümün ilk cümlesi genel tavrı belirler: "İçinde yaşadığımız iktisat toplumunun en büyük hataları, tam istihdam sağlamadaki başarısızlığı, rastgele ve yetersiz zenginlik ve gelir dağıtımıdır." Gelirin yeniden dağıtımı için alınan önlemler, aynı zamanda işsizlik yarasını da tedavi etmeyi sağlayacaktır; belirgin gelir ve refah eşitsizliklerine dair sosyal ve psikolojik meşruiyet kaynakları mevcuttur fakat bugünkü kadar büyük ayrılıklara dair bir meşrulaştırma mümkün değildir (**kısım I**). Keynesyen Devrim'in bu yönü yıllar içinde sessiz sedasız yok olmuştur.

Kısım II bir kez daha, "ortak tasarruf" politikası ile sermaye canlılığının elde edilebileceğini ileri sürer.

19 Keynes ne demek istedi?

Keynesyen ekonomiye dair yorum yapanlar arasında, *Genel Teori*'nin esas mesajının, çıktıdaki farklılıkların, yatırım ve tasarruf arasında makroekonomik denge oluşturduğu ve bu süreçte yatırımın aktif, tasarrufun ise pasif olduğu görüşünden ibaret olduğuna dair genel bir uzlaşı söz konusudur. Bu adım bir kez atıldığında, ardından, faiz oranının tasarruf ve yatırım dışında başka bir şey tarafından belirlenmiş olarak ifade edilmesi gerektiği gelir. Böylece faizin likidite tercihi teorisi, Keynes esas çıktı-düzenleme çerçevesini ele alır almaz yürürlüğe girer. Keynes'i eleştirenlerin içinde en dikkat çeken kişi, Keynes'in bu okuması üzerine ısrarla tartışan Patinkin'dir.

Ancak bu bir nebzelik uzlaşmadan ziyade, ne esas efektif talep teorisine iliştirilen tüm o anlamlar, ne de Keynes'in bu sonuçları elde ettiği yöntem konusunda hiçbir uzlaşma yoktur. Keynes-aslında-ne-demek-istedi literatürü, *Genel Teori* yayımlanır yayımlanmaz başlamış ve bir yıl içinde Keynes, bazı eleştirileri yazılı olarak cevaplandırmıştır. Teorisini savunmak için yazdıklarının tümünde en yüksek mevkiyi, nominal faiz teorisine vermiş olması çarpıcıdır. Aslında savaş yıllarından önce, Keynesyen ekonominin anlamı konusundaki tartışmalar Keynesyenizmin diğer özelliklerine kıyasla çoğunlukla faizin likidite tercihi teorisine yoğunlaşmıştır. Ancak Keynes yorumlarına dair asıl uyuşmazlık 1940'larda başlamış, 1950'lerde artmış ve 1960'larda doruğa ulaşmıştır.

Hiç birinin diğerinden bir ayrıcalığının olmadığı, Keynes'in ne anlatmak istediğine dair çeşitli yorumları beş kategoride toplayabiliriz: (1) Ücret ve fiyat yapışkanlığı; (2) Coddington'ın "hidrolik Keynesyenizm" dediği şeyle eşleşen esneklik karamsarlığı; (3) mantıksız beklentiler ve/veya sürekli dinamik dengesizlik; (4) zamanlararası koşulunun başarısızlığı; (5) para ve diğer varlıklar arasında büyük bir ikamenin reddedilmesi. İlki, Keynes'in hâlâ hayatta olduğu 1944'te ortaya çıkan Modigliani ile özdeşleştirilmiştir fakat bu aynı zamanda, Haberler ve Hicks'te de bulunur. Yoğun olarak faiz-esnekliği bulunmayan yatırım ve likidite tuzağına dayanan ikincisi, esas olarak, Hansen tarafından benimsenen ve tanıtılan, Hicks'in IS-LM versiyonuyla ilişkilendirilir. Üçüncüsü ise, Patinkin ve Leijonhufvud'da görülür; birçok çeşidi de net bir şekilde Robinson ve Shackle tarafından tartışılmıştır. Beşinci yorum, Shackle ve Robinson'da bulunur ancak Davidson tarafından şiddetle tartışılmıştır ve Keynes iktisadının Keynes-sonrası yorumu olarak tanımlanabilir. Bu yorumların hemen hemen hepsindeki çarpıcı özellik, esas bölüm kitabın ana mesajını taşıdığı için, genelde, *Genel Teori*'nin diğer bölümlerini benimsemeleridir. Modigliani, Hicks ve Patinkin, Keynes'in nihayetinde kitabın önceki 18 bölümde uyarladığı sabit parasal ücretler varsayımını yumuşattığı bölüm olan 19. bölüme çok önem vermişlerdir. Hansen, *Genel Teori*'nin ana fikrini, yani esneklik karamsarlığını, 13. bölümde, "Efektif Talep İlkesi" (The Principle of Effective Demand) ve onunla eşleşen 10. bölümdeki "Marjinal Tüketim Eğilimi ve Çarpan" (The Marginal Propensity to Consume and the Multiplier) yazılarında bulur. Shackle ve Joan Robinson, kitabın anahtarının 12. bölümdeki "Uzun-Dönem Beklentilerinin Durumu" (The State of Long-Term Expectations) ve Keynes'in 1937 *Quarterly Journal of Economics* dergisindeki makalesinde bulunabileceğini ileri sürmüşlerdir. Paul Davidson, "Faiz ve Paranın Temel Özellikleri" (The Essential Pro-

perties of Interest and Money) üzerine yazılmış olan 17. bölümü en sevdiği bölüm olarak niteler ve Meltzer, 24. bölümden daha önemli anlamlar çıkarır. Belki sadece Clower, Leijonhufvud ve Patinkin, kitabın bir veya daha fazla bölümüne tek bir Keynes yorumu iliştirme eğilimi dışında kalmışlardır. Clower ve Leijonhufvud, Keynesyen sistemin "tarihsel olarak yeniden yapılandırılmasına" yönelik herhangi bir girişimi reddetmişlerdir. Patinkin, temel olarak yazarın niyeti ile ilgilendiğini belirtir fakat yine de, Keynes'in metninden bu yorum için bir destek sunmadan *Genel Teori*'yi, dinamik dengesizlik içindeki bir ekonominin analizi olarak yorumlar; bu şekilde "rasyonel bir yeniden yapılandırmada" hiçbir sorun yoktur fakat bu net biçimde "tarihsel bir yeniden yapılandırma" değildir ve bu durumda yazarın niyeti ya alakasızdır ya da sadece, herhangi birininkinden ne daha iyi ne de daha kötü olan, başka bir yorumdur.

20 IS-LM okuması

Şimdi, bu altı muhtemel Keynes yorumunu daha detaylı inceleyelim. İlk ikisi adeta çocuk oyuncağı, son 30 yılın her makroekonomi ders kitabında bulunabilir. 1936 Eylül'ünde, *Genel Teori*'nin yayımlanmasından sadece birkaç ay sonra, Oxford'da Ekonometri Topluluğu'nun bir buluşmasında John Hicks, Roy Harrod ve James Meade, her birinin *Genel Teori*'yi yeni teorinin temel özelliği olarak kabul ettikleri şeyin aynen temsili olduğunu belirten makaleler sundular. Her durumda da, para piyasasındaki faiz oranı ve mal piyasasındaki çıktı seviyesi aynı anda, bir taraftan para arz ve talebinin eşitliği, diğer taraftan tasarruf ve yatırımın eşitliği tarafından belirlenir. Ancak üç yazardan sadece Hicks IS-LM diyagramını çizmiştir ve bunun sonucunda, Hicks'in 1937'deki "Bay Keynes ve Klasikler" ("Mr. Keynes and the "Classics"') adlı makalesi, yirminci yüzyıl iktisadının en çok alıntılanan yarım düzine civarı makalesinden biri olarak, zamanın sınavından geçen tek metin olmuştur.

IS-LM diyagramı, işgücü piyasasına hiç değinmez fakat ilk zamanki birçok eleştirmen Keynesyen sistemin özünü, Keynes'in işgücü arzı fonksiyonunu yeniden tanımlamasında bulmuştur. Şüphesiz, Modigliani'nin "Likidite Tercihi ve Para ve Faiz Teorisi" (Liquidity Preference and the Theory of Interest and Money) adlı etkili yazısından etkilenen ve meşhur IS-LM diyagramını da dahil ederek ayrıca işgücü talep ve arz eşitliklerini –ki bu eşitliklere göre işgücü arzı, bazı ücret oranlarında tam elastik olur ve bu da parasal ücretlerin oranında, reel ücret oranıyla ilişkili olarak, sert bir düşüş göstereceği fikrini yansıtır– ekleyerek, Keynesyen sistemin gelir-gider anlayışını herkesten daha çok açıklayan Hansen'di. Bunun sebebi,

işçi sendikaları ya da asgari ücret yasaları ya da işçilerin "para yanılsamasına" bağlı olmaları, yani azaltılmış parasal ücretlere çalışmaya gönülsüz ama fiyatlardaki artışla getirilen daha düşük reel ücretlere çalışmaya istekli olmaları, olabilir. Keynes'in aklındakine yaklaşan ise en son yorumdur. Fakat nedeni ne olursa olsun sertçe aşağı inen parasal ücretler, işsizlik dengesinin basit bir açıklamasıdır. İşsizlikten kurtulmak için, daha düşük reel ücretlere ihtiyacımız vardır ve bunu sağlamanın tek yolu da yüksek fiyatlardır; ancak yüksek fiyatlar, yüksek faiz oranları –LM eğrisini sola kaydırır– dolayısıyla daha düşük yatırım, dolayısıyla da daha düşük çıktı seviyesi gerektirir; böylece durumu daha da zorlaştırır. Kısacası başlangıç durumu bir işsizlik dengesi de olsa, tam istihdama erişilemez.

1946'da Keynes'in ölümünden sonraki on yıl içinde, kısa süre sonra Keynes'in aslında ne dediğine dair standart yorum haline gelen, bu okumaydı. Hicks'in makalesinde olduğu gibi sık sık "esneklik karamsarlığı" ile birleştirilirdi, yani yatırım talebleri fonksiyonu, tam istihdam oluşturmak için faiz oranında yeteri kadar bir düşüşe izin vermeyecek kadar faiz-esnekliğinden yoksundur. Bu esas olarak, kitabın parasal ücretlerin nispeten esnek olmaması gerektiği ve olmadığı işgücü piyasası analizinden önce gelen 18. bölümündeki kendi argümanını özetleyiş şeklidir.

21 Dinamik okumalar

Modigliani, Hicks ve Hansen'in Keynes yorumundaki sorun, Keynesyen mesajı değersizleştiriyor gibi görünmeleridir. Rekabetçi işsizlik dengesine dair Keynesyen kanıtın, bazı ilgili dalgalanmaların, kendi fiyat tartışmalarına tepkisiz olduğu gözleminden ibaret olduğuna inanmalı mıyız? Eğer Keynes'de olanların hepsi buysa, Keynesyen iktisat, neoklasik iktisatla bağlantılarını koparmayı garanti edemez.

Daha derin bir Keynes okuması, karşılaştırmalı statik bakımından *Genel Teori*'ye dair birçok yorumun, örneğin şu ana kadar değerlendirilenlerin, Keynes'in hakkını verip vermeyeceğini sorgular. Dinamik bir Keynes okumasının, tam istihdamdan daha düşük seviyede *herhangi* bir denge ilkesine olan neoklasik itiraza karşı koyması gerekir. Hem ekonominin likiditesini artırarak tüketimi canlandıracak, hem de faiz oranını düşürerek yatırımı canlandıracak böylece sistemi tam istihdam dengesine ulaştıracak fiyat ve ücretlerde her zaman biraz düşüş vardır; "işsizlik dengesinden" bahsetmek söz konusuysa bu, sadece bir çelişkiden ibarettir.

Bu neoklasik görüş, ilkeyi Keynesyen işsizlik dengesiyle bağlantılı olarak ele alan ilk iktisatçının onuruna, bugün Pigou Etkisi olarak biliniyor. Daha önce bahsettiğimiz Reel Ankes Etkisi, hem sadece IS eğrisinde ortaya

çıkan Pigou Etkisi'ni hem de LM eğrisinde ortaya çıkan Keynes Etkisi'ni içerir. Keynes onu işsizlik dengesinin küçük bir özelliği olarak kabul ettiğinden 1950'lerde bu adı alan Keynes Etkisi, fiyatlardaki bir değişikliğin sonucunda, nominal para varlıkları talebinde ortaya çıkan değişikliklerle ilgilenir: Likidite tercihi fonksiyonu, reel nakit balansı talebini gösterdiği için fiyatlardaki bir düşüş, likidite tercihini gerçek anlamda düşürür, dolayısıyla da bonolara olan talebi arttırır ki bu da faiz oranının düşmesine neden olur. Diğer bir deyişle Keynes Etkisi, daha önce de bahsettiğimiz gibi, fiyatlardaki bir düşüşün LM eğrisini sağa kaydıracağını bildirir.

Diğer taraftan Pigou Etkisi ise, tüketim üzerindeki aktif bir etkiden ibarettir ve hükümetin net borçluluk durumunu yansıtan para stokunun o kısmına bağlıdır; vadesiz mevduatlar Pigou Etkisi ile ilgili değildir çünkü böyle özel mal varlıklarının reel değerindeki bir artış, bankaların halka olan borçlarının reel değerindeki bir artışla dengelenir. Bu nedenle Pigou Etkisi, Gurley ve Shaw'un düşen ücret ve fiyatların toplamda net bir etki yaratmadığı "iç paradan" farklı olarak, "dış para" –altın, dış rezervler, yasal kağıt para ve devlet tahvilleri– dedikleri şeye dayanır. Dolayısıyla, ücret ve fiyatlar düştükçe, "dış" likit varlık arzının ulusal gelire olan oranı artar –bu nedenle Pigou Etkisi bazen Varlık-Gelir Etkisi olarak da adlandırılır– ta ki tasarruf arzusu doyana, böylece tüketim canlanana kadar; Pigou Etkisi, düşen fiyatların IS eğrisini sağa kaydıracağını belirtir. Bu nedenle, Pigou Etkisi ile Keynes Etkisi'ni birleştiren Reel Balans Etkisi, düşen ücret ve fiyatların, IS ve LM eğrileri tam istihdam gelir seviyesinde kesişene kadar onları sağa kaydıracağını ileri sürer; oldukça elastik bir LM eğrisi ve oldukça elastikiyetsiz IS eğrisi ile bile, tam istihdam dengesi prensipte elde edilebilir.

Genel Teori'nin özetleme aşamasında, bu neoklasik tartışmaya etkili bir cevap verilemez. Keynes'in modeli, bazı dinamik yorumlarla birlikte karşılaştırmalı statikteki, rekabetçi bir ekonominin otomatik olarak tam istihdam oluşturma eğilimi gösterdiğini belirtmek klasik ve neoklasik görüşü reddeden temel bir örnektir. Bu nedenle, ücret ve fiyatların hiçbir zaman tam esnek olmadığını belirtmek alakasız olur. Keynes'in göstermek istediği şey, *rekabetçi* işsizlik dengesi olabileceği ve bu bağlamda, ücret ve fiyatların hatalı bir varsayımdan ibaret olduğudur. Bu inatçı-Keynes-okumasında, *Genel Teori*'nin bir özel durum teorisi olduğu görüşü vardır; yani var olan para stoğu endojen olarak belirlenmiş vadesiz mevduatlardan oluştuğu için kamunun bir *net* parasal varlığa sahip olmadığı iç-para-durumu; aslında bir Wicksel'ci "saf kredi ekonomisi" (15. bölüm, 4. kısma bakınız). Diğer taraftan neoklasik modeller, kamunun egzojen olarak be-

lirlenmiş parasal varlıkların reel değerinin, fiyatlarla ters orantılı olarak değiştiği dış-para-durumuna dayanır. Keynesyen model, "dış parayı" tanıtmak için, elbette, değiştirilebilir. Reel Ankes Etkisi temel anlamda ifade edildiğinde Keynesyen model ondan etkilenir; tüketim sadece mevcut reel gelire değil aynı zamanda toplumun toplam reel mal varlığına dayanır; işlemsarkiyle ve ihtiyati para talebi, sadece mevcut reel gelire değil aynı zamanda likit varlıklar stoğunun reel değerine dayanır; likidite tercihi, toplam talebi sadece faiz yoluyla yatırım aracılığıyla değil aynı zamanda tüketim aracılığıyla da etkiler ve en önemlisi de reel gelir, parasal ücret ve fiyatlardaki değişikliklerden bağımsız olarak belirlenemez; fiyat düzeyi artık muhakkak her tartışmaya dahil ediliyor.

Bu bize, neoklasik fiyatlandırma süreci ikileminin üstesinden gelmek ve reel faktörlere yapılan neoklasik aşırı vurguyu düzeltmek için değer ve para teorilerini birleştiren *Genel Teori*'nin, tüm fiyat değişimlerini ve likit varlıkların değişen değerlerini hesaba katmayı başaramadığını hatırlatır. Keynes'de para, faiz oranı aracılığıyla yaptığının dışında, toplam harcama, tüketim ve fiyatları etkilemez, hatta faiz oranındaki değişiklikler de sadece bono portföylerini ve parayı etkiler. Aslında Dennis Robertson'un Keynes eleştirisinde de söylediği gibi, tüm düzenleme yükü faiz oranına yüklenir fakat aynı zamanda faiz oranının, kendinden istenileni yapmak için çok az çaba gösterdiği söylenir.

Buradan Keynes'in hatalı olduğu ve işsizlik dengesi bulgusunun savunulamaz olduğu sonucunu çıkarabilir miyiz? Keynesyen bir iktisatçı hiç şüphesiz, bir piyasa ekonomisinin kendi kendini düzenleme özelliğinin neoklasik Reel Ankes Etkisi tarafından doğrulanabileceğini kabul eder, fakat para ya da maliye politikasının iyileşmeyi teşvik etmede gerekli olduğu konusunda da ısrar eder. Likiditedeki bir artışın canlandırıcı etkisini kabul etmek, tam istihdam dengesini elde etmek için gerekli olan fiyat oranı ya da miktarındaki düşüşe kayıtsız kalmayı ima etmez. Reel Ankes Etkisi, bir karşılaştırmalı statik meselesidir: İstenmeyen bölüşüm sonuçları –likit malların büyük bir kısmının zenginlerin elinde olması– ve beklentiler üzerinde yaratması muhtemel ters etkiyle birlikte, aşamalı deflasyona doğru ağır ilerleyen bir düzenlemenin dinamikleriyle ilgili bir şey söylemez. Pigou bile, Pigou Etkisi'nin uygulamada çok az öneme sahip olduğunu ve düşen ücret ve fiyatların beklentiler üzerindeki dinamik sonuçlarının, bunalımlara çare olarak ücret kesintilerini savunmayı imkansız hale getirdiğini kabul etmiştir.

Kısacası Keynesyen iktisadın temel dersi, tam istihdam ve fiyat istikrarı gibi hedefleri elde etmede rekabetin otomatik düzenleme mekaniz-

masına güvenilemeyeceğidir. Ekonomik durgunlukta ücret kesintisi, politik açıdan uygun değildir çünkü ilgili büyüklükler, ücret kesintisinin çok büyük olması gerektiğini bildirir; benzer şekilde likidite tuzağı, parasal otoritelerin özel kişilerdeki devlet bonolarını tükettiği koşullardaki para politikasının uygulanmasıyla ilgili bir sorudur. Patinkin'in de söylediği gibi: "Keynesyen iktisadın asıl mesajı, piyasanın otomatik düzenleme sürecinin (reel ankes etkisiyle, hatta para politikası tarafından desteklendiğinde bile) tam istihdam politikasının uygulanabilir ilkesi olması açısından güvenilir olmadığıdır. Diğer bir deyişle, *kuramsal* analizimizde reel ankes etkisinin hesaba katılması gerekse de, *politika* değerlendirmemizde bu, önemli bir rol oynamayacak kadar zayıf –ve bazı durumlarda (tam tersi beklentiler nedeniyle) terstir." Bu daha önce, inatçı dinamik dengesizlik ekonomisi olarak Keynesyen iktisat yorumu diye adlandırdığımız şeye tekabül eder.

Genel olarak, iktisatçılar 1965 yılı civarında Keynes'in fikirlerinin önemini böyle değerlendirdiler. 1968 yılında ise, görünüşe göre sonu gelmeyen Keynes-ne-demek-istedi tartışması yeni bir darbe aldı. O yıl içinde Leijonhufvud, Keynesyen Ekonomi ve Keynes'in Ekonomisi Üzerine (*On Keynesian Economics and the Economics of Keynes*) adlı, IS-LM'in *Genel Teori*'nin lafzı ve ruhuna hak ettiği değeri vermediğini savunan bir kitap yayımladı. Daha belirgin biçimde, Leijonhufvud şunları iddia etmiştir: (1) Keynes'in ekonomisi denge ekonomisi değildir; (2) Keynes, tam bilgiden daha azını varsaymıştır ki bunun sonucunda, Marshall'ın mikroekonomiyle ilgili olarak tartıştığı şeyin kapsamını makroekonomiye doğru genişleterek piyasaların düzensizliğini, ilk önce miktarlardaki değişimlerle daha sonra fiyatlardaki değişimlerle ayarladıklarını göstermiştir; (3) Keynes değişmez parasal ücretlerden ziyade ücret ve fiyatların yavaşça değiştiğini varsayar; (4) Keynes'in modeli esas olarak, işsizliğin "nispi fiyatların hatalı olmasından" –faiz oranlarının tam istihdamı sağlayamayacak kadar yüksek ve uzun dönemli maddi varlık değerinin çok düşük olmasından– kaynaklandığı bir iki-sektör modelidir. Rekabet ekonomisi, "zamanlararası bağlantı hatası" sıkıntısı çeker.

Leijonhufvud, "ikili-karar hipotezini" içeren Clower tarafından yapılan daha önceki bir çalışmaya güvenmiştir. "İkili-karar hipotezi, "hayali" aşırı talebi "efektif" talepten ayırır. Hayali aşırı talep, son denge fiyatlarında istedikleri her şeyi satın alabilen hanehalkının aşırı talep fonksiyonlarına tekabül eder. Eğer ekonomik sistem, tam istihdam dengesine ulaşmayı başaramazsa, bazı hanehalkları hayali gelirlerin gerçek gelirlerden daha az olduğunu görüp, gerçek gelirler tarafından dayatılan kısıtlamalara uymak

için tüketim harcamalarını azaltırlar. Bu kısıtlamaları dikkate alan aşırı talep fonksiyonları, "efektif" aşırı talep fonksiyonlarıdır. Sadece standart bir Walrasyan modelde, hem hayali hem de efektif aşırı talepler çakışır ve sıfıra eşit olurlar. Kayda değer bir istihdam sağlandığında, mevcut reel ücret oranında, mal ve hizmet için aşırı iş gücü arzı, eşit derecedeki "efektif" aşırı talep ile karşılanmaz çünkü "hayali" aşırı talep, harcamaların yeniden tahsis edilmesiyle ortadan kaldırılmıştır, ki bu da azaltılmış gelirlerin getirdiği kısıtlamaları yansıtır. Bu uzun dönem dengesinden sapmalar, çarpan metoduyla tüm piyasalara yayılır. Üreticiler böylece yanlış fiyat sinyalleri alırlar ve bu da nihai dengeye götüren ayarlamaları tetiklemek zorunda değildir. Parasal ücretler azaltılsa, işgücü piyasası dengelenir fakat bu tarz ücret azaltmaları, işverenler tarafından çıktı için efektif talepte bir artış olarak algılanmıyor. Sonuç olarak, ücretlerin tam istihdam seviyesine göre ayarlanması yerine, istihdam "normal" kabul edilen ücretlere uyarlanarak işgücü piyasaları dengelenir. Bu yöntemle Clower, Keynes'in *özel* bir "psikolojik yasa" olarak tanımladığı tüketim fonksiyonunun, "gelir sıkıntısı süreci" olarak açık ve net bir hal aldığını ileri sürer. "Hatalı fiyatlarda" denge dışı ticarete dahil olduğumuzda, düzenleme sürecinin gelirlerden ziyade nispi fiyatlara dayandığını düşünmek çok daha mantıklıdır.

Bu görüşler, geleneksel olarak Keynesyen iktisat diye öğretilenlerden ne kadar da farklı. Clower ve Leijonhufvud için Keynesyen iktisat, tamamlanmamış ve masraflı bilgiden, ağır işleyen fiyat düzenlemelerinden, fiyattan ziyade miktar düzenlemelerinden, ikili karar hipotezinden, gelir sıkıntısı süreçlerinden ve Walrasyan müzayedecinin yokluğunda dengesizlik fiyatlarında yapılan yanlış ticaretten ibarettir. Neoklasik ekonomide önemli olan şey, tam rekabet varsayımı değil, daha az belirtilen, piyasaları düzenlemek için fiyatların hemen düzenlendiği varsayımıdır –çünkü Walrasyan müzayedeci kavramıyla anlatılmak istenen budur. Oldukça özel bir durum olan hemen düzenlenmiş fiyatlardan uzaklaştığımızda fiyat sistemi çalışmaları, otomatik olarak tüm piyasalardaki üretim fazlası ya da yetersizliklerini ortadan kaldırıp tam istihdama yöneltir.

22 Yeniden Keynes okuması

Clower ve Leijonhufvud, makroekonomide yeni bir ilerlemeye damgalarını vurmuş olsalar da, bu fikirleri Keynes'in çalışmalarından çıkarıp çıkarmadıkları konusu pek de açık değil. *Genel Teori*'yi yeniden okurken kişi, Keynes'in söylediği şeyin aslında, Hicks-Hansen IS-LM düzeneğine ya da Leijonhufvud'un "gelir-gider teorisine" dair yapılan hoyratça yorumlara ne kadar benzediğini görerek sarsılır. Eğer Keynes, gerçekten de

dengesizlik sorunlarını analiz ediyordu ise, neden defalarca "işsizlik dengesi" konusunda ısrar etti? Yatırım talebi koşulu olarak "gönülsüz işsizlik" kavramını, sermayenin marjinal etkinliği eşitliğini ve faiz oranını tanımlarken ücret oranının eşitliği ve emeğin marjinal verimliliği gibi denge koşullarını neden talep etti? Ve neden Keynes, Hicks'in standart yorumun kaynağını sunan "Bay Keynes ve "Klasikler"" adlı çalışmasının kişisel bir kopyasını edindikten sonra, "eliştiri yoluyla söyleyebileceği hiçbir şeyi olmadığını" fark etti?

Hem Clower hem de Leijonhufvud bizi, bir şekilde Keynes'in ötesine geçerek ne yaptıklarını yorumlamaya davet eder. Aynı zamanda, IS-LM yapısının Keynes'in yanlış yorumlamasından ibaret olduğunu belirtirken, Keynes'in "aklının bir köşesinde" ikili-karar hipotezi gibi bir şeyin olduğunu ileri sürerler. Özellikle Leijonhufvud'un kitabında Keynes iktisadı nerede biter, Leijonhufvud iktisadı nerede başlar söylemek zordur. Leijonhufvud'un tartışmasının büyük bir bölümü Keynes'in *Para Üzerine Bir İnceleme* kitabının unsurlarını *Genel Teori*'deki kısa ve belirsiz metin parçalarıyla birleştirmeye dayalıdır, sanki ikincisi ilkinin bir devamıymış gibi. Dengesizlik iktisadına bir katkı olarak Leijonhufvud'un kitabı ses getiren bir başarıdır. Ancak, Keynes'i yeniden değerlendirme bağlamında kendine çok güvenmesinin sıkıntısını çeker.

Genel Teori modern bir ekonominin bir değil, iki değil, üç ya da dört işletme "modelini" içeren düzensiz bir kitaptır. Örneğin *Genel Teori*'nin sermayenin marjinal etkinliğinin aritmetiğini ele alan II. bölümünü, "Uzun Vadeli Beklentilerin Durumu" üzerine yazılmış yatırım kararının, piyasa faiz oranı ile sermaye projelerinden elde edilen iç getiri oranının hesaplanmış kıyaslamasının sonucu olarak değil, basitçe "hayvani içgüdülerin" bir sonucu olduğunu belirten bir bölüm takip eder. Keynes, *Genel Teori*'nin yayınlanmasından bir yıl sonra, *Quaterly Journal of Economics* dergisinde "Genel İstihdam Teorisi"ni yeniden ele almıştır ve değerlendirmesinin ilk yarısında, ekonomik yaşama yayılmış belirsizliğin olasılıkçı olmayan doğasına daha yüksek bir vurgu vardır, ki bu da yatırımın, standart ekonomik değişkenlerin herhangi birisiyle öngörülebilir bir ilişki içinde olmayan ticari güven durumuyla azalıp çoğalmaya mahkum olduğunu bildirir. Keynes'in bazı modern öğrencileri belirsizliğe, görmezden gelmeye ve hesaplanamaz beklentilere yapılan bu vurguyu, Keynesyen Devrim'in esası olarak görmüşlerdir; dolayısıyla da Keynes'in 1937 yılındaki makalenin ikinci kısmında tüketim fonksiyonunu teorisinin temel taşlarından biri olarak vurguladığını ve elbette herhangi bir oranda tüketim ve tasarrufun, mevcut satış gelirinin sabit fonksiyonları olduğunu ima ettiğini göz ardı

etmişlerdir. Buna rağmen yayılan belirsizliğin etkisi altındaki ekonomik davranışların çoğundaki belirsizliğin aslında *Genel Teori*'nin temalarından biri olması önemlidir. Benzer şekilde kitabın özünü, "Para Ve Faizin Temel Özellikleri" başlıklı, düşük üretim esnekliği ve diğer varlıklar için para arzının sıfıra yakın esnekliğinin işsizliğin devamının tek nedeni olduğunu belirten 17. bölümde bulan Keynes-sonrası iktisatçılar da vardır. Bu görüşe göre Keynesyen ekonomi, parasal ekonomidir, ki bu da genel kabul gören paranın miktar teorisine devamlı bir saldırı anlamına gelir. Kısacası *Genel Teori*, temel bir mesajı olan bir kitap olabilir –yani tasarruf ve yatırımın, tam istihdamın altındaki gelir düzeylerinde elde edildiği mesajı– fakat bu temel mesaj, birçok farklı yöne işaret eden bir sürü "ses" ile çevrelenmiştir.

Keynezyenizm türlerinin beşli sınıflandırmasına geri dönerek, alternatif Keynes yorumları tartışmamızı özetleyebiliriz. Bizim Hicks-Hansen IS-LM modeli dediğimiz, Leijonhufvud'un "gelir-gider teorisi" dediği şeyi Coddington, "hidrolik Keynezyenizm" olarak adlandırmıştır; yani ekonominin, fiyatların ve miktarların analizde bir rolünün olmadığı, homojen gelir ve gider akışı bakımından toplam seviyede ifade edilmesi gerektiği görüşü. Patinkin yorumu ise Keynesyen iktisadın gerçekçi, dinamik bir makroekonomiyi yazıya geçirme girişimi olduğu yönündedir. Clouser-Leijonhufvud karşıdevrimi ise piyasa ekonomisinin mal, para ve işgücü piyasalarını birbirine göre ayarlamayı başaramayabileceği görüşünü belirtir. Bundan sonra Coddington'ın bir zamanlar "tutucu Keynesyenizm" dediği, çıkış noktasını Keynes'in 1937'de yazdığı makalesinden alan görüş gelir. Son olarak da, esas paraya iliştirilen aşırı likidite primine dayanan post-Keynezyen görüş vardır. Bazen hepsi birbirine bağlanan tüm bu görüşler, bazı eleştirmenler tarafından Keynes'in aslında ne demek istediğini belirtir hale getirilmiştir.

23 Keynes'in iktisada katkıları

"Klasik" iktisat adı altında tartışılan düşünceler bütünü, ondan öncekilerin düşüncesini temsil etmesi için Keynes'in buluşunun hatalı bir yorumunu yansıtmıştır. Keynes'e göre "klasik iktisatçı", Say Yasası'nı savunan herhangi bir yazardan ibaretti. Say Yasası ile Keynes, çıktıdaki herhangi bir artışın, örneğin ekonominin tam istihdamda devamlılığını sağlamak için harcama ve gelirde eşit bir artış oluşturacağı ifadesini kastetmiştir (5. bölüm, 6. kısma bakınız). Keynes'in görüşünde ekonomik düşüncenin ana damarı Say Yasası'nı hiç bırakmadığından, Ricardo'dan Pigou'ya kadar herhangi bir ortodoks iktisatçı, "klasik" iktisatçılara atfedilen günahların suçlusu olur. Bu kadar enine boyuna düşünülen bir konuyu 12'den vurmak için, onu sadeleştirmek gerekir. Ve Keynes de, daha önceki tüm konjonktür

dalgalanması tartışmalarının ulaşılan ilkeler bütününe aykırı olduğunu ima ederek konuyu sadeleştirmiştir.

Keynes'in ortodoks teorinin özelliklerini belirlemesindeki zorluk, hiçbir iktisatçının Keynes'in "klasiklere" yüklediği fikirleri benimsememiş olması değil, 1870'den beri hemen hemen hiçbir iktisatçının Keynes'in alakadar olduğu makroekonomik problem türünü ele almamış olmasıdır. Neoklasik teorinin gücü mikroekonomik analizde yatar, ki bu da genel işsizlik için çare tartışmasına uymaz. Bir uzun dönem önermesi olarak geçerli olan Say Yasası bile, sınırlı pratik önemini ortaya çıkarmak için hiçbir zaman yeterli özenle ya da doğru bir şekilde ifade edilememiştir. Madem ki *Genel Teori*'nin ayrı büklümleri dikkatle açıldı, *yeni* ve *eski* sistem arasındaki zıtlığın, Keynes'in tahmin edebileceğinden çok daha küçük olduğu vurgulanmalıdır. Ancak bu, zamanın tüm kuramsal yeniliklerinin paylaştığı ettiği bir kaderdi. Eğer görüşlerini göklere çıkarmasaydı, Keynes bu kadar büyük bir etki yaratabilir miydi, orası şüpheli.

Ücret kesintisi yapanlara, Say Yasası'nı savunanlara ve Hazine Görüşü taraftarlarına karşı parıldayan zırhının içinde gerçek bir şövalye olarak Keynes efsanesini yok etmek başka bir şey, *Genel Teori* sadece değişmez ücretler ve likidite tuzağından ibaret özel bir teoriymişçesine, Keynezyen iktisadın getirdiği gerçek yenilikleri inkar etmek bambaşka. Gerçekten de Keynezyen Devrim vardı çünkü!

Yeniliklerin çok da bariz olması gerekmiyor, örneğin tüketim fonksiyonu, çarpan ve spekülatif para talebi ilkeleri gibi Keynesyen iktisadın çarpıcı yeni özellikleri, ilk olarak, toplam büyüklüklerle çalışması ve aslında tüm ekonomiyi birbiriyle ilişkili dört piyasa olan mal, işgücü, para ve hisse senedi piyasalarına indirgeme eğilimi; ikinci olarak, kısa döneme odaklanması ve uzun dönem iktisadi durgunluk ihtimalini bertaraf etmek için kendinden öncekilerin esas analitik odağı olan uzun dönem analizini sınırlandırması; üçüncü olarak da değişen ekonomik koşulların intibakında tüm ağırlığı fiyatlardan ziyade çıktıya yüklemesidir. Tüm ekonomi için denge, artık "işsizlik dengesini" de içerir ve bu oksimoronun tanımı ortodoks iktisadın "görüşünde", ideolojisinde, paradigmasında –her ne derseniz deyin– derin bir değişimi de içerir, ki buna hiç şüphesiz rekabetçi güçlerin, hükümetlerin yardımı olmadan ekonomiyi tam istihdamın istikrarlı durumuna doğru götürebileceği inancı da dahildir.

Keynes, ortodoks çağdaşlarına karşı tek bir önemli avantaj sağlamıştır: haklı olması! Kapitalist sistem aslında, sonsuza kadar, maliyeti karşılayan fiyatlara satılabilecek olandan daha fazlasını üretme eğiliminde olan bir bereket boynuzudur. Aslında sanayileşmiş olgun ekonomilerde hep var olan yetersiz toplam talep tehlikesi hep mevcuttur.

KEYNES'DEN BERİ MAKROEKONOMİ

Keynes'in *Genel Teori*'sinde, bunalım döneminde ekonominin özelliklerini belirleyen ücret ve fiyat değişmezliğinin yerini, tam istihdam sağlandığında hemen ücret ve fiyat esnekliğine bıraktığına dair sayısız belirti var. Savaş Masrafları Nasıl Karşılanmalı, 1940 (*How to Pay For the War*) adlı kitapçığında Keynes, toplam talebin, tam istihdam gelir düzeylerinden daha yüksek düzeylerde, toplam arz ile kesiştiği bir durum olarak ifade edilen Keynezyen enflasyon analizi için kaideleri ortaya koyar. Ancak böyle bir talep-çekişli enflasyonun, kısa bir süre sonra aşırı tam istihdamın ücret artış talepleri üzerindeki etkisi nedeniyle maliyet-itişli enflasyon oluşturacağını kendisi de fark etti. Bu, iktisat politikasının talep yönetimine bağlı olmayacağı, fakat ücret pazarlığı süreçlerine müdahale etmek zorunda kalabileceği yeni bir durum üretir. Bu tür değerlendirmeler, enflasyondan ziyade deflasyonun politika belirleyenler tarafından karşılaşılan önemli bir ekonomik problem olduğu 1950'lerin iktisat tartışmalarına zemin hazırlamıştır. Bu tartışma kısa bir süre sonra yeni bir görüş tarafından yönlendirildi: Samuelson tarafından, İktisat, 1964 (*Economics*) adlı giriş kitabının altıncı baskısında tanıttığı ve "Phillips eğrisi" olarak adlandırdığı ilke tarafından.

24 Phillips eğrisi

Phillips eğrisi, ilk kez 1958'de A. W. Phillips, ampirik bir eğriyi 1861-1923 yılları içindeki istihdam oranı olarak parasal ücretlerdeki yıllık değişiklik ve işsizlik yüzde oranı için İngiliz zaman serisi verilerinin istatistiksel saçılım diyagramına uyarladığında ortaya çıktı. Ortaya çıkan eğri, negatif eğimliydi ki bu da iki değişken arasında ters bir ilişki olduğu anlamına geliyordu (şekil 16.2'ye bakınız). Bu hiç de şaşırtıcı bir sonuç değildi: İşsizlik oranı düşük ve işgücü piyasası sıkı olduğunda parasal ücretler artış göstermelidir; işsizlik oranı yüksek ve işgücü piyasası durgun ise parasal ücretlerdeki artış durmalı hatta düşmelidir; bundan daha şaşırtıcı olanı, ücretlerin ekonomik canlılıkta çok hızlı arttığı fakat durgunluk döneminde yavaş düştüğü sonucudur. Phillips eğrisinin esas yeniliği ise, ücret enflasyonunun azımsanmayacak bir orandaki işsizlikle aynı anda var olduğunu göstermesidir. Phillips eğrisine göre Birleşik Krallık'taki ücretler, mutlak tam istihdama ulaşılmadan çok önce artma eğilimindedir; ücretler, Phillips eğrisinin sıfır ücret enflasyonu yatay çizgisini kestiği nokta olan yüzde 5,5'in altındaki işsizlik oranında artmaya başlar. Phillips'in London School of Economics'teki meslektaşları, bir süre sonra Phillips çalışmasını daha yakın yıllara uyarladılar ve bu, Phillips'in ücretlerin artış eğilimi gösterdiği tam istihdam ba-

riyerinin, Keynes de dahil olmak üzere kimsenin hayal edemediği kadar yüksek olduğu sonucunun doğruluğunu göstermiştir.

Orijinal Phillips eğrisi, işsizliği ücret değişikliklerine bağlamıştır. Diğer iktisatçılar ise işgücü verimliliğindeki az-çok sabit artış oranı trendini parasal ücretlerdeki değişim oranından çıkararak şematik bağlamda, orijinal Phillips eğrisinde aşağı yukarı bir kaymaya karşılık gelen bir miktar elde ederek ücret-işsizlik ilişkisini fiyat-işsizlik ilişkisine dönüştürmüştür: yeni Phillips eğrisi hâlâ negatif eğimliydi ve Birleşik Krallık'ta yüzde 2,5, ABD'de yüzde 4 civarında bir işsizlik oranında, sıfır fiyat enflasyonu yatay doğrusunu kestiği görülmüştür.

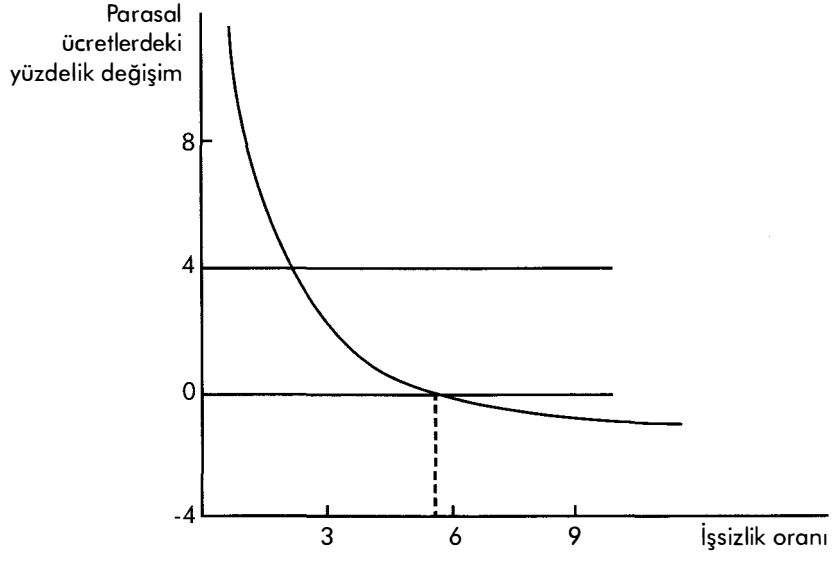

Şekil 16.2

Yalnız şu kadarını söyleyeyim ki, bu bulgu, hükümet politikasının amacı olarak eski Keynesyen enflasyonsuz tam istihdam idealinin kökünü kazımıştır. Fiyat istikrarı ve işsizlik birbirine zıt, çatışan amaçlardı: Daha düşük işsizlik oranı elde edilebilir ancak sadece daha hızlı fiyat enflasyonu maliyetinde, ayrıca daha düşük enflasyon genellikle daha yüksek işsizlik anlamına gelir. Dolayısıyla aynı anda tam istihdam ve sabit fiyatlar elde etmeye dair eski umut yerini, fiyat istikrarı ve tam istihdam arasında bir ödünleşim düşüncesine bırakır.[1]

1 Phillips eğrisi, Keynes'in bu şekilde adlandırmadan, yukarı doğru eğimli bir fonksiyon olduğuna inandığı kısa dönem toplam arz eğrisiyle çok yakından ilişkilidir. İşsizliğin tam tersi istihdamdır ve gelir, ücret birimleri olarak hesaplandığında; reel gelir ya da çıktı istihdamla birlikte değişir. Bu nedenle Phillips eğrisi, fiyat değişikliği oranının pozitif eğimli bir fonksiyon olması için ters çevrilebilir. Ancak kısa dönem tam arz

Phillips eğrisi yavaş yavaş 1960'larda, nispi ağırlıkları şeytani ikizlere yani işsizlik ve enflasyona devreden bir "toplumsal refah fonksiyonuna" dayanan, politika belirleyicilerin aşabileceği ya da o oran boyunca hareket edeceği işsizlik ve enflasyon oranlarının elde edilebilir bir birleşim sınırı olarak yorumlanmaya başladı: Enflasyona kıyasla işsizliği daha zararlı gören "solcu" hükümetler ekonomiyi, Phillips eğrisinin kuzey-batı kısmının sağında ya da tam üzerinde bir noktaya yönlendirecek genişlemeci bir politikayı tercih ederken, enflasyonu işsizliğe kıyasla daha büyük bir dert olarak gören "sağcı" hükümetler, bunun yerine, Phillips eğrisinin güney-doğu kısmına ulaşmayı amaçlayan daraltıcı politikaları seçerler; başka bir deyişle solcu hükümetler dairesel içbükey ödünleşim fonksiyonuna sahipken, sağcı hükümetler dik içbükey ödünleşim fonksiyonuna sahiptir (şekil 16.3'e bakınız).

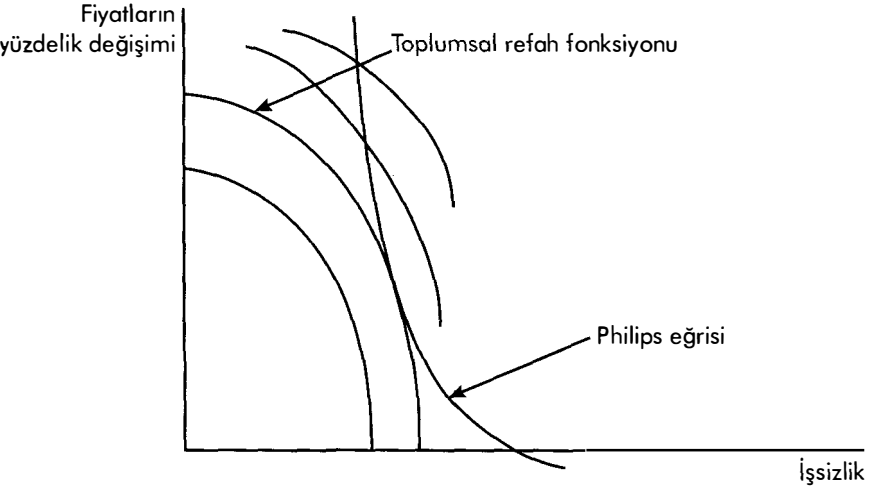

Şekil 16.3

Phillips eğrisi, istikrarlı ve tutarlı bir ilişki olarak ele alınır ve bu, insan gücü eğitimi programları, sosyal güvenlik tedariki, iş bilgisi hizmetleri ve ücret-fiyat artış göstergeleri gibi yapısal politikalar tarafından aşamalı olarak aşağı doğru kaydırılabileceğini inkar etmez. Buna rağmen kısa ile orta dönemde Phillips eğrisinin, uygulanabilir enflasyon-işsizlik ödünleşiminin alt sınırını tanımladığı söylenmiştir.

---

eğrisi (ve toplam talep eğrisi) sırasıyla, fiyat *düzeyinin* pozitif ve negatif fonksiyonlarıdır; yatay eksenleri bizim dönüştürülmüş Phillips eğrisiyle aynı geliri ölçer ama dikey eksenleri $\dot{p}$'yi değil p'yi ölçer. Phillips eğrisi, anladığımız üzere, yarı-dinamik bir ilişki içinde olan, kısa dönem arz eğrilerinin aşağı ve yukarı hareketlerinin hızını belirtir.

1960'ların sonlarında ise Phillips eğrisinin güvenirliğiyle ilgili kuşkular birikmeye başladı. Enflasyon-işsizlik verilerine ilişkin ampirik çalışmalar artan oranda, uyarlanmış Phillips eğrisiyle ilgili gerçek enflasyon-işsizlik gözlemlerinde büyük ölçüde uyuşmazlık olduğunu ve istatistiksel uygunluğu geliştirmek için devreye sokulan değişkenlerin bir süre sonra, verilerdeki mevcut özgürlüğü yok ettiğini ortaya çıkarmıştır. Dahası 1960'ların son yılları, işsizlikte hiçbir azalma olmaksızın birçok ülkede artan enflasyonu oluşturmuş ve 1970'lerin başlarında hem orta düzeyde enflasyon hem de artan işsizlik yolunu açmıştır. Açıkçası bir şeyler yanlıştı: Tek bir tutarlı Phillips eğrisi değil, henüz belirlenmemiş etkilerin bir sonucu olarak zaman içinde yer değiştiren kısa dönem Phillips eğrileri ailesi vardı. Bu etkilerin ne olduğuna dair verilen cevaplardan biri, Amerikan Ekonomi Kurumu'na yaptığı 1967 başkanlık konuşmasında Milton Friedman tarafından öne sürülmüştür. "Para Politikasının Rolü, 1968" (The Role of Monetary Policy) başlıklı bu konuşma, savaş sonrası dönemde makroekonomi üzerine yazılmış en etkili yazıydı.

25 Doğal işsizlik oranı

Friedman'ın tartışmasının odak noktası, işgücü piyasasını dengeleyen, dolayısıyla çoklu piyasa dengesiyle uyumlu bir *reel* ücret oranı oluşturan gönüllü işsizlik düzeyi olarak Wicksell'in "doğal faiz oranının" bariz bir taklidi şeklinde tanımlanan "doğal işsizlik oranı" (NRU) kavramıdır. Onun "*doğal* işsizlik oranı" olduğunu söylemek, değişmez olduğu anlamına gelmez çünkü bazı belirleyicileri kuramsaldır, örneğin sendikaların varlığı; bazıları yasaldır, mesela sosyal güvenlik ödemeleri; ve bazıları tercih meselesidir, çalışma haftasının uzunluğu gibi; ekonomide arz ve talep modeli göz önüne alındığında NRU, ortalama reel ücret oranını sabit tutan orandır. İşsizlik oranının tanım gereği reel bir değişken olması dışında minimum "reel" işsizlik oranı olarak adlandırılabilirdi.

Bir ekonomideki NRU'nun yüzde 4 olduğunu varsayalım. Basitlik adına, verimlilik artışının sıfır ve kâr marjlarının değişmez olduğunu, böylece ücret ve fiyatların aynı oranda değiştiğini kabul edelim. Yüzde 4'lük işsizlik oranında, ücret ve fiyatlar sabittir ve herkes geçmiş deneyimlerine bakarak gelecekte de sabit olmaya devam etmelerini bekler. Şimdi NRU = U* ile yeni bir Phillips eğrisi çizelim: Herkesin sabit fiyat beklediği varsayılarak çizilmiştir (fiyat beklentileri değişkeni üzerindeki noktanın her bir birimlik zamanda gerçekleşen fiyat değişiminin düz artışlı oranı belirttiği şekil 16.4'te $\dot{p}_e = 0$'dır). Şimdi varsayalım ki, hükümet $U^* = \%4$'ü çok yüksek olarak görüp işsizlik oranını düşürmek için parasal ve finansal ge-

nişleme başlatsın. Toplam talepteki genişleme hem ürün fiyatlarını hem de fiyatların parasal ücretlerden daha hızlı artmasıyla reel ücretleri düşürür. Reel ücretlerdeki düşüş, işverenleri istihdamı genişletmeleri için teşvik eder; işgücü talebinde oluşan bu artış efektif olur çünkü çalışanlar hâlâ sabit fiyat beklentisindedir ve parasal ücretlerdeki artışı, reel ücretlerde kalıcı bir artış olarak yorumlarlar –işverenler ve işçilerin tepkilerindeki asimetri, Friedman'ın hikayesinin temel bir unsurudur.

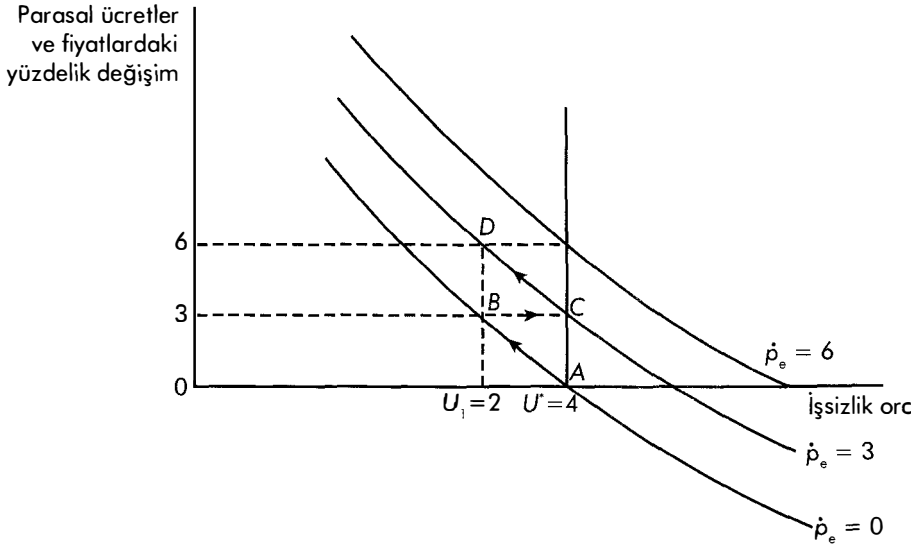

Şekil 16.4

İşsizlik U_1'e düşmüştür –ekonomi A'dan B'ye geçmiştir– ancak ücret ve fiyat enflasyonu yüzde 3 oranında vuku bulmuştur ki bu "beklenti-yüklü" Phillips eğrisini $\dot{p}_e = 0$'dan $\dot{p}_e = 3$'e kaydırır. Diğer bir deyişle, işçiler emin bir şekilde yüzde 3 ücret ve fiyat enflasyonu beklerler ve reel ücretlerinin arttığını düşünerek "kandırıldıklarını" fark ederler. Dolayısıyla işlerini bırakırlar ve ekonomi, yeniden NRU = U^* şeklinde düzenlenerek, B'den C'ye geçer. Hükümet yine de genişlemeci politikalarla işsizliği U^*'nun altına çekme girişiminde ısrarcı olursa, daha önceki işçileri "kandırma" süreci daha yüksek bir enflasyon oranında tekrarlanır ve beklenti-yüklü Phillips eğrisi $\dot{p}_e = 6$'ya yükselir. Şu çok açık ki işsizliği NRU'nun altında tutmanın tek yolu, fiyatların daima artan bir oranda yükselmesini sağlamaktır. Ayrıca şu da çok açıktır ki, reel ücret denge oranında işgücü piyasasını dengeleyen NRU, herhangi bir enflasyon oranıyla uyumludur, tabi eğer bu sabit bir enflasyon oranıysa. Uzun dönemde, enflasyon oranının değişim

hızı ile, yani $\dot{p}$ ya da p'nin ilk türevi, işsizlik oranı arasında bir ödünleşim vardır ancak enflasyon düzeyi $\dot{p}$ ile işsizlik düzeyi arasında bir ödünleşim yoktur; kısacası uzun dönem Phillips eğrisi, beklenen enflasyon oranının asıl enflasyon oranına eşit olduğu tek işsizlik düzeyi olan U^*'da dikeydir.

Bu beklenti-yüklü enflasyon görüşünün politik çıkarımları çok şaşırtıcıdır. İlki yukarıda söylenmiş olan şeyde belirtilmiştir: Hükümetlerin, NRU'nun zaman içinde enflasyon olmaksızın dayanılabilir en düşük işsizlik seviyesi olmasından dolayı "tam istihdam" olarak kabul ettikleri hedeflenen bir istihdam seviyesine ulaşmak için düzenlenmiş Keynezyen talep yönetiminden uzak durmaları gerekir. Dahası gerçek GSMH, tahmin edilen potansiyel GSMH ile eşitlendiğinde, değerlendirme yıllarına bakarak bu NRU kabaca tahmin edilebilir. Örneğin Amerikan ekonomisi, 1964 ve 1972 yıllarında olduğu gibi, maksimum kapasitede işlediğinde, Birleşik Devletler'de gözlemlenen işsizlik oranı, iş gücünün yüzde 5,2–5,6'sı idi. Böylece yüzde 5,5 gibi bir işsizlik oranı, Friedman'ın NRU'sunun ampirik bir değeri olarak kabul edilebilir; Amerikan işsizliğini yüzde 5,5'in altına itme çabaları, enflasyon patlamasına neden olur. Yeni görüşün ikinci politik çıkarımı, sabit yüksek enflasyon oranında belirlenmiş fiyatta düşük işsizlik oranına ulaşabilen politikayı belirleyenler şöyle dursun, istihdam açısından durağan bir enflasyon oranının bir avantajının olmadığını belirtir ki bu durumda sıfır enflasyon oranı, ideal politika hedefidir. Üçüncü olarak ise, böyle bir sıfır enflasyon politika hedefine giden yol çok sancılı olsa da, bu sancıların ömrü kısa olur: Gerekli olan şey, kapasiteyi düşük ve işsizliği yüksek tutacak bir deflasyon politikasıdır. Bunun gibi bir yüksek oranlı işsizlik döneminin çok uzun sürmesi gerekmiyor (1990'lardaki Avrupalı okuyucular bu söze kahkahalarla gülmüş olmalılar). Bu esnada ve belki bundan sonra yıllarca, işgücü piyasasını "eksikliklerden" kurtarmak için gösterilen her çaba mikroekonomik politikalar aracılığıyla yapılmalı, dolayısıyla da NRU'yu kalıcı olarak düşürmelidir.

Friedman bunun ardından, dikey uzun dönem Phillips eğrisi ilkesine yeni bir şey eklemiştir. 1976'daki Nobel'i Anma Konuşması'nda "stagflasyon"un –işsizlik ve enflasyonun aynı anda meydana gelmesi– yerini son zamanlarda "slumpflasyon"a –artan işsizliğin ve artan enflasyon oranının aynı anda vuku bulması– bıraktığını belirtmiştir. Kısacası dikey Phillips eğrisi, pozitif eğimli hale gelmiştir. Friedman bunun, enflasyonun ileri ekonomilerde artmasının yanı sıra giderek değişken bir hal almasından da kaynaklandığını tahmin ediyordu. Yıldan yıla enflasyon oranında görülen keskin dalgalanmaların, her piyasa işlemine fazladan bir belirsizlik unsuru eklediğini ve bunun da ekonomik etkinliği azalttığını, ayrıca Phillips

eğrisini sağa doğru eğdiğini belirtmiştir. Buna rağmen pozitif eğimli Phillips eğrisinin sadece, diyelim ki tüm ücret ve fiyatların tamamen endekslenmesiyle, beklentiler ve kurumsal düzenlemeler bir kez daha enflasyon değişkenliğine göre ayarlandığında sona erecek olan (yıllar olarak değil de beş yıl ya da on yıl olarak hesaplanan) geçiş döneminde geçerli olduğunu ve sonrasında Phillips eğrisinin yine dikey olacağını söylemeye devam etmiştir.

26 Beklentiler nasıl oluşur

Yukarıda, işveren ve işçilerin, toplam talep daralması veya genişlemesine verdikleri asimetrik tepkilerin Friedman'ın tartışmasında temel bir bağlantı oluşturduğunu belirtmiştik. Eleştirinin esas olarak odaklandığı nokta tam olarak buydu. Halbuki herkes, en azından ince bir doğrudan ziyade kalın bir şerit olarak, dikey uzun dönem Phillips eğrisi gibi bir şeyi kabullenmeye hazırdı; asıl sorun ise yerleşik beklentilerle yüklenmişken negatif eğimli kısa dönem Phillips eğrisinin doğruluğunun ortaya nasıl konacağıydı. Friedman'ın tartışması, işçilerin "para yanılgısı" sergilediği ve parasal ücretlerin enflasyon tarafından aşınmasına izin verdiklerini hem de bunu bir kere ya da iki kere değil, devamlı yaptıklarını ileri sürmüştür. İşgücü arzı fonksiyonlarında ısrarcı para yanılgısı olmaksızın beklenen fiyat, parasal ücret pazarlıklarına geri bildirimi artırır ve tüm ücret pazarlıkları uzun dönemli kontratlar halini almazsa reel ücretler sabit bir düzeyde tutulur ve bunun sonucunda da kısa dönem Phillips eğrileri yok olur.

Friedman, 1975'te tartışmayı değiştirdi ancak bu, ortaya koyulan meseleyi etkilemedi. Beklenmeyen fiyat artışlarının işçilere kıyasla firmalar tarafından daha hızlı fark edildiğini kabul etmek yerine firmaların, işgücü hizmeti fiyatını öğrenmeden önce satış fiyatları bilgisini aldığını, bu nedenle beklenmeyen fiyat artışlarını kendi ürünlerinin nispi fiyatındaki bir artış, dolayısıyla reel ürün-cinsinden ücrette bir *düşüş* olarak algıladıklarını, fakat diğer taraftan işçilerin, tüketim mallarına ödeyecekleri fiyatları öğrenmeden önce nominal ücret bilgisini edindiğini, dolayısıyla da ücret ve fiyatlardaki artışı, reel ücretlerdeki bir artış olarak algıladıklarını ileri sürmüştür (12. bölüm, 31. kısma bakınız). Diğer bir deyişle firmalar ve işçiler arasındaki eski asimetri yenisiyle değiştirilir ve yerleşik beklentilere rağmen, bir kez daha, kısa dönemde negatif eğimli Phillips eğrileri elde ederiz.

Bu çelişkiyi çözebilmenin iki yolu var. İlki, "nispi ücret hipotezi" konusundaki Keynesyen ya da neo-Keynesyen ısrardır (16. bölüm, 14. kısma bakınız): İşçiler enflasyonla gelen ücret indirimlerini kabullenmeye isteklidirler çünkü mutlaktan ziyade nispi reel ücretlerle ilgilidirler ve enf-

lasyon, nispi ücret farklarını etkilemeden mutlak reel ücretlerde indirim yapma yöntemidir. Bu nedenle kısa dönemde enflasyon ile işsizlik arasında bir ödünleşim vardır ve eğer sık görülen aksaklıklar ekonominin uzun dönem dikey Phillips eğrisine ulaşmasını engellerse bu kısa dönem, neredeyse sonsuza kadar sürebilir. İkincisi ise, işveren ve işçilerin beklentilerini ayıran Friedman tartışmasını reddedip iki grubun da aynı şekilde ücret ve fiyat beklentisi oluşturduğu konusunda ısrar etmek, fakat beklentilerin sadece geçmiş deneyimlere dayandığını ve mevcut koşullara aşama aşama uydurulabileceğini belirtmektir; dolayısıyla artan enflasyon döneminde, beklenen enflasyon oranı her zaman gerçek enflasyonun gerisine düşer ve kısa dönem Phillips eğrileri olasılığını geri getiren de budur.

İnsanların eski enflasyon oranlarına bakarak gelecekteki enflasyon oranı beklentilerini oluşturdukları görüşü, beklenti-yüklü Phillips eğrisi ilkesine uyumcu-beklentiler mekanizmasını ekleyerek 1960'ların sonunda Phillips eğrileri modellerinde belirtilmiştir. Bu mekanizmaya göre beklentiler daima, enflasyon beklenilenden farklı olduğunda ortaya çıkan hata oranına uyarlanır. Böyle bir ilişkinin tahmin edilmesi için, tüm geçmiş enflasyon oranlarının eşit ağırlıkta olup olmadıklarına karar vermemiz gerekir. Ancak insanların yakın geçmişteki fiyatlara çok eski zamanlardakilerden daha fazla önem verdiğini ve bu görüşü hesaba katmanın tek yolunun, beklenen enflasyonun, ağırlıkların 1'e eşit olduğu tüm geçmiş enflasyon oranlarının geometrik ağırlıklı ortalamasından ibaret olduğunu varsaymak olduğunu kabul etmek mantıklı olur.

1970'lerde doğal oran hipotezinin makroekonominin hakim konusu olması, bu yeniden düzenlenmiş ifadeyle gerçekleşmiştir. Enflasyon ve işsizlik arasında neden kısa dönem değiş-tokuş vardır? Çünkü bazı zamanlar, en azından enflasyonun zaman içinde durmadan arttığı ya da düştüğü dönemlerde, tüm insanları kandırabilirsiniz. Ancak enflasyona dair sürprizler yok olup beklentiler tamamen fark edildiğinde, işsizlik uzun dönem doğal oranına geri döner. Bu oran, tüm beklenilen sabit-durumlu enflasyon oranı ile birbirini tutar ve enflasyon ve işsizlik arasında kalıcı bir ödünleşim olmadığını ayrıca uzun vadeli denge durumunda reel ekonomi değişkenlerinin nominal olanlardan bağımsız olduğunu gösterir. "Uzun dönem" ve "kısa dönemin" burada hemen hemen Marshall'ın kullandığı anlamda, yani kişinin düzenleme yapabileceği bir zaman dilimi olarak (10. bölüm, 1. kısma bakınız) kullanıldığını göz önünde bulundurmak gerekir; ancak çıktıyı kısmen ya da tamamen değişen talebe göre ayarlayan işadamları haricinde, herkes, kendi fiyat beklentilerini kısmen ya da tamamen gerçek fiyat değişim oranına göre düzenler.

Ne yazık ki doğal oran hipotezi kısa bir süre sonra istatistiksel problemlerle karşılaşmıştır çünkü beklenti-yüklü Phillips eğrisine ilişkin ekonomik tahminler, fiyat-beklentileri değişkenine dair katsayının sayısal değerini vermeyi başaramamıştır.

Doğal oran hipotezine dair bu çürütme girişimlerine karşı koymanın tek yolu, insanların aslında beklentilerini nasıl oluşturduklarının sade bir resmi olarak uyumcu (adaptif) beklentiler mekanizmasını reddetmektir. İnsanlar neden sadece, ekonomik durumlar ve politik faaliyetlerden bağımsız ve sabit ağırlıklarla geçmişteki fiyatların ağırlıklı ortalamasından beklentiler oluştursunlar ki? Elbette, eğer enflasyon sabit bir şekilde ivme kazanıyor ya da kaybediyorsa, insanlar enflasyonu ısrarla düşük ya da yüksek olarak tahmin ettiklerini fark ederler ve bu nedenle daha doğru bir beklenti-oluşum şeması için adaptif beklenti mekanizmasından vazgeçerler.

Gelecekteki fiyatlara dair tahminlerini geliştirmek için yapacakları ilk şey mevcut bilgilere odaklanmak olur; örneğin hükümetlerin bildirilmiş politika niyetleri, parasal büyüme hedefleri açıklamaları, döviz kuru hareketleri ve benzerine. Kısacası *rasyonel* ekonomi kurumları, ekonomide oluşan enflasyonla uyuşmayan herhangi bir şemaya dayanarak fiyat beklentisi oluşturmazlar; geçmişin ya da bugünün verileri olsun, enflasyon sürecine dair onlara uygun olan tüm geçerli bilgilerden faydalanırlar. Bu, enflasyon oranını etkileyen tahmin edilebilir ve sistematik unsurların çabucak öğrenilir ve tamamen anlaşılır olduğu anlamına gelir ve çelişkili bir biçimde insanların fiyat beklentilerinin gerçek fiyat hareketleriyle aynı olduğunu belirtir. Bir başka deyişle insanlar sadece hatalı tahminlerine, olaylarla "kaldırılmış" olmalarına şaşırırlar çünkü ekonomi, bazen alışılması zaman alan rastgele ve tahmin edilemeyen sarsıntılara maruz kalır. İşte bu sarsıntılar, kısa dönem Phillips eğrilerinin bir anlık ortaya çıkma sebebini açıklar. Ancak onlar için ekonomi, her zaman uzun dönem dikey Phillips eğrisine bağlıdır.

Şimdi yine dönüp dolaşıp, uzun dönem dikey Phillips eğrisini değil de herhangi bir kısa dönem Phillips eğrisi fikrini meşrulaştırmaya dair Friedman problemine geri geldik. "Rasyonel beklentiler" kavramı, politika oluşturanlar tarafından sömürülebilecek enflasyon ve işsizlik arasındaki herhangi bir değiş-tokuş biçimini gerçekten çözümler. Sistematik olarak, ekonominin nasıl işlediği ve onun işlemesine hükümetin nasıl dahil olduğuna dair bazı görüşlere dayanan herhangi bir politika, tahmin edilebilir bir yapıdadır, dolayısıyla özel ekonomi kurumlarının fiyatlandırma tahminlerine dahil edilir; politika uygulandığında, reel değişkenler üzerinde hiçbir etki yaratmaz çünkü zaten iskontoya uğramıştır ve bu ücret ve fiyatlarda

nominal bir düzenleme olarak görülür. Rasyonel-beklentiler yaklaşımı, bu nedenle, en radikal Keynes-karşıtı sonuca yönlendirir: Hükümetler, nominal değişkenleri enflasyon oranı gibi etkileyebilir fakat çıktı ve istihdam gibi reel değişkenler bakımından etkisizdirler; konjonktür karşıtı istikrar politikalarına olanak yoktur çünkü para hem kısa dönemde hem de uzun dönemde nötrdür. Hiç şüphesiz rasyonel beklentiler teorisi, "yeni klasik makroekonomi" olarak etiketlenmiştir.

27 Rasyonel beklentiler

Rasyonel beklentiler teorisi (RE), ilk defa 1961'de J. F. Muth tarafından sigorta ve tüketim piyasaları üzerine yazılan bir makalede ortaya çıktı. Muth kendine, üstüne "patırtının" da eklendiği "rastgele değişime" benzeyen, finansal piyasalardaki fiyatları tahmin etmede neden hiçbir kural, formül ya da modelin başarılı olmadığını sordu. Cevabı ise fiyat tahminlerinin doğruluğunu maksimuma çıkarabilecek tüm bilgilerin derhal tahminleri, dolayısıyla beklentileri bu anlamda "rasyonel" olan spekülatörlerin kararlarına dahil edilmiş olduğu idi. Geleneksel Keynesyen talep yönetimi ilkelerinin 1970'lerde Amerikan ekonomisinin makroekonomi ile ilgili sorunlarını çözmede etkisiz olduğu kanıtlandı ve özellikle Lucas, Sargent ve Wallace'ın da içinde bulunduğu bir dizi iktisatçı bunun nedeninin, hisse senedi fiyatlarının tahmin edilememesinin sebebini açıklamak için Muth tarafından geliştirilenle aynı olduğu fark etti: İktisadi kurumlar, politikayı belirleyenlerlerin kullandığı bilgiye dayanan beklentiler oluştururlar, dolayısıyla ekonomiye her sistematik müdahale girişimini etkisizleştirmek için hareket ederler. Doğrusu iktisadi kurumlar, piyasanın gerçek fiyatları belirlediği yolla fiyat, dolayısıyla fiyat değişim beklentilerine dair tahminler oluşturarak piyasayı taklit eder. Bu beklentilerin hiç hatalı olmadığı anlamına gelmez –öngörü mükemmel değildir çünkü ekonomi rasgele, tahmin edilemez sarsıntılarla karşı karşıyadır– ancak öznel fiyat değişimi beklentilerinin olasılık dağılımı her zaman nesnel beklentilerle aynı "matematiksel beklentiye" sahip olacaktır; rasyonel bir tahmin ya da rasyonel beklenti, beklenen hatanın sıfır olması özelliğine sahiptir. Dolayısıyla bu, geleneksel mükemmel bilgi varsayımının olasılıkçı biçimidir.

Bu bakış açısından, bireyler rasyonel maksimizasyon kurumlarıdır ve tüm piyasalar, aşırı talebin yok edildiği bir denge fiyat vektörü elde etmek üzere anında dengeye ulaşır. Genel denge ve tam istihdamdan sapmanın nedeni nedir? Tesadüfi hata, hepsi bu. Ancak tesadüfi hatalar, çıktı, yatırım ve istihdam gibi önde gelen ekonomik zaman serilerinde gözlemlenen iyi kötü düzenli konjonktür dalgalanmalarına bir açıklık getirmeye yetmez.

Bunlar, tesadüfi hataların değişken ortalama sürecinden kaynaklanıyor olabilir. RE kuramcılarının konjonktür dalgalanmalarının nedenini ortaya koyduğu standart yöntem, Freidman'ın kısa dönem Phillips eğrilerinin sebebini belirten yöntemi hatırlatıyor, yani üreticilerin satın aldıkları fiyatlarla karşılaştırılmış satış fiyatlarını öğrendiği bağıl hız yöntemi: Herkes, fiyatlarda beklenmeyen bir artışı, mal ya da hizmet olsun sattıkları şeylerin nispi fiyatındaki bir artış olarak algılar ve bu nedenle daha fazla arz ederler; ortalama olarak herkes aynı hatayı yaptığı için toplam çıktı miktarı artar; akabinde herkes hatasının farkına varır ve bu noktada toplam çıktı miktarı önceki seviyesine geri döner. Diğer bir deyişle bu bakış açısındaki konjonktür dalgalanmaları, esas olarak, fiyat bildirimleri ile sağlanan sınırlı bilgiden kaynaklanır. Bu açıklamayı bir defaya mahsus bir açıklama ve RE mantığından uzaklaşma olarak görmek hiç de zor değildir. Planlama dönemi boyunca sıfır beklenen hata ile fındık fiyatlarına dair tahmin yürüten bir fındık üreticisinin, yine de fındık talebindeki yerel bir artışı genel enflasyonla karıştırdığına inanmalı mıyız?

Öyle bile olsa, RE yaklaşımının esasını anlamak genel anlamda zor değildir. Zor olan şey, beklentileri oluşturan rasyonelliğin nasıl test edileceği konusudur. Beklentiler direkt olarak gözlemlenemediğinden ve bir ekonomik modeldeki değişkenlerin belirlendiği görüşe göre oluşturulduklarından, RE teorisinin doğru olup olmadığını nasıl anlarız ki? Teoriyi esasında, altında yatan anlamları çekip çıkararak ve benzer anlamların alternatif iktisat teorilerinden çıkarılamayacağının garantisini vererek test ederiz. Örneğin, RE'nin bir çıkarımı, ekonominin bir genel denge modelinin "reel" değişkenlerinin, para arzı gibi politika değişkenlerinden tamamen bağımsız olduğudur. Bir diğeri ise, sadece para arzındaki beklenmeyen değişimlerin işsizlik seviyesi üzerinde bir etkisi olduğudur; dolayısıyla işsizlik oranındaki değişiklikler para arzı ya da politika bildirileri, faiz oranları, bütçe açıkları gibi sistematik bir model ile açıklanamaz olmalıdır. Bunun gibi birçok hipotez, RE yazarları tarafından test edilmiştir ancak güçlü bir çürütmeyle karşılaşılmasa da, kanıtlar RE ilkesini çok az desteklemiştir.

Ancak tüm bu testler, rasyonel beklentilerden çok daha fazlasını içerir; ayrıca (1) her bir zaman biriminde piyasaların dengelenmesi bakımından tam fiyat esnekliği; (2) gerekli olan bilginin ücretsiz işlemi ve (3) politika oluşturanlar ve özel ekonomi kurumları arasındaki bilgide eşitsizlik olmadığı varsayımlarını içerir. Eğer bu varsayımlardan birisi ihlal edilirse –eğer piyasalar yavaş düzenlenirse, eğer bilgi maliyeti davranışları sınırlarsa ve eğer politika oluşturanlar bilgi avantajına sahip olurlarsa– RE'yi oluştu-

ran modellerin doğrulanması, RE'nin merkezi politika-nötr çıkarımlarını geçerli kılmak zorunda değildir: Beklentiler rasyonel olarak oluşturulmuş olabilir fakat talep yönetiminin, reel değişkenler üzerinde kalıcı etkileri olabilir.

RE modellerine dair eleştiriler, böyle bir modelden ziyade, fiyat esnekliği ve piyasaların dengelenmesi varsayımına odaklanmıştır. Ancak bu çok büyük bir hata olabilir. Keynes, beklentileri ekonomiye doğrudan katmıştır ama aslında bir beklenti teorisi geliştirmemiştir: Beklentilerin geçici olduğu ve rasyonel olarak hesaplanamayacağı görüşü, beklenti teorisi değildir. Friedman beklentilerin nasıl oluştuğuna dair bir dizi tahminde bulunmuştur ve RE kuramcıları onun tartışmasından kendi mantıksal sonuçlarını çıkarmışlardır. Buna rağmen RE yaklaşımı, beklentilerin farklı piyasalarda nasıl oluştuğu tartışmasına dahil edilmemiştir; nedeni belki de insanların bilgi işlem maliyetleri ve hatta oldukça çelişkili bilgi bolluğu gibi mantıklı nedenlerle, "rasyonel" beklentiler oluşturmamasıdır. Alternatif piyasaya-özel beklenti oluşumu şemalarının geliştirilmesi, elbette, makroekonomik kuramlaştırmada atılacak diğer mantıklı adımdır.

28 Reel konjonktür dalgalanması teorisine karşı neo-Keynesyenizm

RE'nin test edilebilir ters sonuçlarıyla birlikte, konjonktür dalgalanmalarına dair bu tür parasal sürpriz açıklamalarının, ABD ya da Batı Avrupa ülkelerininki gibi olgun ekonomiler için uygun olmadığına dair artan bir inanç geldi. Sonuç olarak 1970'lerin başları Prescott, Kydland, Plosser ve Barro gibi isimlerle özdeşleştirilen reel konjonktür dalgalanması teorisinin yükselişine tanık oldu ve RE'nin parasal talep-yönlü şoklarının yerine, teknolojideki değişiklikler şeklinde parasal olmayan arz-yönlü şokları koydu. Bu, iki savaş arası literatürde, hatta I. Dünya Savaşı'ndan önceki konjonktür dalgalanması literatüründe öne çıkan ve konjonktür dalgalanmalarının sebebi olarak reel güçlere vurgu yapan analize geri dönüştür. Ancak son zamanki reel konjonktür dalgalanması modellerinin özellikleri, 1920'lerde Robertson'ın ve 1930'larda Schumpeter'ın oluşturdukları modellerden oldukça farklıdır. Ağırlıklı olarak ekonomik zaman serilerinin istatistiksel özellikleriyle ilgilidir ve GSMH'in "rastgele değişimi" takip ettiği hipotezini reddedemeyen veriler tartışması konusunda ısrarcıdır ve bu sadece tahmin edilemez olduğu anlamına gelmez, aynı zamanda GSMH'de gözlemlenen herhangi bir değişikliğin, çıktının, ardından bir şokun oluştuğu eski trendine geri dönme eğilimi göstermemesi bakımından kalıcı olduğu anlamında da gelir. Bu şokların, teknolojik değişimlerden kaynakladığı

varsayılır ancak, her neden kaynaklanıyorlarsa, GSMH'de gözlemlenen dalgalanmalar, düzgün trend etrafındaki dalgalanmalar değil deterministik trend dalgalanmalarıdır. Geleneksel olarak varsayıldığı gibi trend ve dalgalanma arasında bir fark yoktur; trend konjonktüreldir.

Eğer kişi, yeni klasik makroekonominin tüm politika etkisizliği görüşünü yalayıp yutarsa bu radikal çıkarıma ulaşabilir. Eğer parasal ya da herhangi başka bir talep-yönlü şok, çıktıdaki kalıcı değişikliklere sebebiyet vermezse –uzun dönem Phillips eğrisi dikeydir ve kısa dönem Phillips eğrileri yoktur ya da alternatif olarak para her zaman nötrdür– konjonktür dalgalanmaları sadece gerçek şoklar nedeniyle oluşur. Ve aslında, reel konjonktür dalgalanması teorisi, RE modelleri gibi, konjonktür dalgalanmasına dair denge açıklamalarına ait bir türdür: Kurumlar maksimize eder ve beklentileri rasyonel olarak oluştururlar; piyasalar daimi olarak dengeye ulaşır ve böylece geçici dengesizlik ortadan kalkar; teknolojideki değişiklikler ya da yeni işletme uygulamaları ya da yeni pazarlama teknikleri tamamen rastlantısaldır; Friedman ve Lucas'ın sözünü ettiği enformasyon asimetrileri yok olur ancak kurumlar hâlâ bilgi alma sorunu yaşarlar, çünkü bir üretim şokunun geçici mi kalıcı mı olduğuna dair onlara söylenebilecek bir şey yoktur.

Trend ve konjonktür arasındaki farkın radikal bir şekilde reddedilmesi ile birlikte, reel konjonktür dalgalanması kuramcıları, teorilerini doğrulamak için yeni bir modeli benimsediler. Ekonomik veriler üzerinden test edilebilen modeller sunmak yerine, onları niceliksel çıkarımlarıyla ilgili zaman serilerinin gözlemlenen gerçek hareketlerini kıyaslamak anlamına gelen "kalibrasyona" maruz bırakırlar. Bu modeller, neoklasik denge arz-talep modelleridir fakat üretim ve tüketim kararlarını temsil eden fonksiyonların, diyelim ki Cobb-Douglas fayda ve üretim fonksiyonlarının, standart cebirsel biçimleriyle. Kalibrasyon çalışması, modeli, rastgele bir sayı dizisinin oluşturduğu rastlantısal teknolojik şoklar serisine maruz bırakmakla analoji kurar. Sonuçlar ise, modelin gerçek bir ekonomiyi taklit edip etmediğini kontrol etmek için esas makroekonomik değişkenlerin gerçek hareketleriyle kıyaslanır. Reel konjonktür dalgalanmaları kuramcılarının iddiası ise, modellerinin, zaman serilerini oldukça yakından takip ettiği ve hatta konjonktür dalgalanmasıyla ilgili kabullenilen "stilize olguları" iki katına çıkardığıdır.

Ancak bu teorilerin aşması gereken engeller çok da yüksek değil. Arz-yönlü taleplerin yeterince büyük, özellikle de konjonktür dalgalanması sırasında gözlemlenen çıktı ve fiyat davranışını oluşturacak kadar sık olup olmadığı konusu kesin değil. Birini, GSMH'nin gözlemlenen jirasyonlarının, daimi olarak hareketli tam istihdam dengesinden başka bir şey

olmadığına ikna etmek daha güçlü kanıtları gerektirir, bu nedenle son yıllardaki yüksek işsizlik oranı –birçok Avrupa ülkesinde yüzde 10'dan fazladır ve ABD'de yüzde 6 ya da 7 kadardır– işin boş zamanla zamanlararası gönüllü ikamesinden başka bir şey değildir.

Modern makroekonominin *eşekdavasına* dair bu değerlendirmenin sonuna geliyoruz: Yeni makroekonominin on yıllardır tartıştığı gibi hem kısa hem de uzun dönemde para nötr ve süper-nötr müdür? Eğer öyleyse, paranın miktar teorisi herhangi bir vasfı olmadan geçerlidir ve klasik ve neoklasik para kuramcıları, paranın kısa dönemde ve belki de uzun dönemde nötr olmadığına dair yaptıkları ısrarda yanılmışlardır (15. bölüm, 19. kısma bakınız). Hume, Thornton, Marshall, Wicksell ve Fisher, şimdi Lucas, Prescott, Plosser, Barro ve arkadaşlarını okuyor olsalardı hayrete düşerlerdi.

1970'ler ve 1990'lardaki yüksek işsizlik ve yeni makroekonomi modellerine dair güçlü bulguların olmaması, Keynesyen ekonomiyi tüm detaylarıyla değil de ruhuyla gerçekten canlandırmıştır. Eksik rekabet, eksik piyasalar, asimetrik bilgi, homojen işgücü, grup sadakati, ilkeleri ve adaleti gibi davranışsal kurallar ve tüm nominal değişmezlik türleri, gönülsüz işsizliğe ve "kaba ayarın" onu düzeltmesine olanak sağlayan ekonomik dalgalanmalara bir açıklama getirmek için neoklasik Keynesyenler tarafından birbirine bağlanmıştır. Bu bakımdan, Keynesyen Devrim'in "geçici bir devrim" olduğu kanıtlanabilirdi.

İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR

J. C. Wood, Keynesyen ekonomi üzerine yazılmış 150 makaleyi *John Maynard Keynes. Critical Assessment*, 4 cilt. (1983) eserinde toplamıştır ve ben diğer 73 tanesini *Pioneers in Economics 46, John Maynard Keynes*, 2 cilt. (1991) adlı kitabımda yeniden yayımladım. J. R. Hicks, "Mr. Keynes and the "Classics": A Suggested Interpretation", *EC*, 1937; P. A. Samuelson, "Lord Keynes and *The General Theory*", *EC*, 1946; JR. Schlesinger, "After Twenty Years: The General Theory", *QJE*, 1956; H. I. Grossman, "Was Keynes a "Keynesian"? : A Review Article", *JEL*, Mart, 1972 ve R. Jackman, "Keynes and Leijonhufvud", *OEP*, 1974 makalelerinden yararlandım ve hepsi de Woods tarafından yeniden yayımlandı. Buna ek olarak, J. R. Hicks'in *Critical Essays in Monetary Theory* (1967) adlı kitabında yeniden yayımladığı ve D. Patinkin'in "Keynesian Economics Rehabilitated: A Rejoinder to Professor Hicks", *EJ*, Eylül 1959 makalesinde cevap verdiği J. R. Hicks, "A Rehabilitation of "Classical" Economics?", *EJ*, 1957 vardır. A. H. Hansen, *A Guide to Keynes* (1953) okuyucu için, biraz bayatlamış ama hâlâ işe yarar olan bir *Genel Teori* klavuzudur.

D. Patinkin, *Anticipations of the General Theory*? (1982), "John Maynard Keynes", *NPDE*, I ve "On Different Interpretations of the *General Theory*", *JME*, 26, 1990 her şeyi söylüyor –Keynes'le ilgili başka bir şey okumaya gerek yok. A.

Leijonhufvud, *On Keynesian Economics and the Economics of Keynes* (1918), A. Coddington, *Keynesian Economics: The Search for First Principles* (1983), H. Stein, *The Fiscal Revolution in America* (1969), J. R. Davis, *The New Economics and the Old Economics* (1971), M. Casson, *Economics of Unemployment: An Historical Perspective* (1983), W. Young, *Interpreting Mr. Keynes: The IS-LM Enigma* (1987) ve M. Collins, "Did Keynes Have the Answer to Unemployment in 1930s?", *J. M. Keynes in Retrospect*, der. J. Hilliard (1988) eserlerinden ise çok şey öğrendim. *Pioneers of Modern Economics in Britain*, der. D. R. O'Brien ve J. R. Presley (1981) kitabı, Keynes hikayesine dahil edilen Pigou, Robertson ve Hawtrey üzerine yazılmış makaleleri içerir.

G. K. Shaw, *Rational Expectations: An Elementary Exposition* (1984) ve K. D. Hoover, *The New Classical Macroeconomics: A Sceptical Inquiry* (1988) ikisi de muhteşem araştırmalar. B. Snowdon, H. Vane ve P. Wynarczyk, *A Modern Guide to Macroeconomics* (1994) Keynes'den bugüne tüm makroekonomik düşünce okullarını kapsar ve anlaşılır bir bibliyografya sunar.

17. BÖLÜM
METODOLOJİK BİR EK

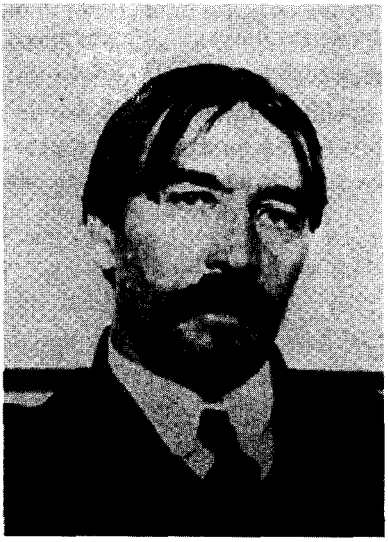

Thorstein Veblen

İktisat ne kadar açıklama yapabilir? İktisadi teoriler neye göre kabul edilir ya da reddedilir? Uzun süreler kabul görmüş iktisadi fikirlerin özellikleri nedir? İktisadi bilginin uygulamada nasıl bir yararı vardır? Bunlar, kitabın giriş kısmında ortaya atılan sorulardır. Metin içerisinde bu soruların herhangi birinin ya da hepsinin cevabı verildi mi?

Adam Smith'ten bugüne iktisat, gerçek dünyadan olaylarla ilgili öngörü sağlayan teorilerin üretiminde, ya iç gözlem ya da nedensel ampirik gözlemlerden oluşturulan oldukça kuramsal bir takım varsayımların etkisinde olmuştur. Varsayımların bazıları gözlemlenemeyen değişkenler içerse de, bu varsayımlardan elde edilen çıkarımlar tamamen gözlemlenebilir dünyayla ilişkilidir: İktisatçılar, gerçekten meydana geldiği için iktisadi olayları "açıklamak" istemişlerdir. Kısacası, modern dünya anlayışına göre iktisatçılar, konularının özünü her zaman "bilim" olarak kabul etmişlerdir: Amaç ise, en azından prensipte, deneysel olarak yanlışlanabilen ilginç ve doğru öngörülerde bulunmaktı. Uygulamada sık sık bu bilimsel amaçtan sapmışlardır, ayrıca iktisat tarihi de kesinlikle tüm yanlışlama çalışmalarına meydan okumak için oluşturulmuş teoriler ve totolojik tanımlarla doludur. Ancak ister on dokuzuncu yüzyılda isterse yirminci yüzyılda olsun, metodoloji üzerine yazan hiçbir iktisatçı, bugünlerde geniş çapta kabul gören Popper'ın sınırlama kuralının geçerliliğini hiçbir zaman reddetmemiştir: Teoriler eğer yanlışlanabiliyorsa "bilimseldir", yoksa değildir. Senior, J. S. Mill, Cairnes, Sidgwick, Jevons, Marshall, John Neville Keynes, Böhm-Bawerk ve Pareto gibi yöntem bilimciler sık

sık diğer meselelere vurgu yapmıştır ve şüphesiz teorilere uygun ampirik testler tasarlama sorununa yeteri kadar önem vermemişlerdir, ancak yazdıkları hiçbir şey, "açıklamanın", olanı ve olacak ya da olmayacak olanı tahmin etmekten ibaret olduğu görüşünü reddetmemiştir.

Robins'in İktisat Biliminin Önemi Ve Doğası Üzerine Bir Deneme, 1932 (*Essay on the Nature and Significance of Economic Science*) adlı eseri, iktisat teorilerinin gerçekliğini ampirik olarak test etmenin yersizliğini vurgular ve karşı eğilimin başlıca örneklerinden biri olarak sıkça alıntılanır. Ancak Robins'in kitabının amacı, ekonomiyi değer yargılarından arındırmaktı. Robins, gerçekten de iktisat biliminin refah iktisadını tamamen terk etmesini mi istedi yoksa sadece, ikincisinin bilimsel durumunu reddetmek için "pozitif" ekonomiyi "normatif" ekonomiden ayırmak mı istedi orası net değil. Tekrar tekrar okumaların ardından bile, kitaptaki birçok kısım bu yoruma davetiye çıkarsa da gerçekten kendini "radikal apriorizme" mi adadı kesin olarak bilinmiyor. "Radikal apriorizm", iktisat teorilerinin iç gözlemden elde edilen bir dizi önermeden yapılan mantıksal çıkarımlar sistemi olduğunu ve ampirik doğrulamaya bağlı olmadığını ileri sürer. Radikal apriorizme tamamen zıt olan şey ise, bağımsız olarak doğrulanamayan herhangi bir önerme ya da varsayımı kabul etmeyi reddeden "ultra-ampirizmdir"; diğer bir deyişle ultra-ampirizm, bizden işe, varsayımlarla değil gerçeklerle başlamamızı ister. Ancak bir "apriorist", eğer öznel varsayımların kendileri olmazsa, bu varsayımlardan elde edilen tahmini sonuçların ampirik testten geçirilmeleri gerektiği konusunda hemfikir olabilir. Bilimsel olarak anlamlı önermelerin gözlem yoluyla yanlışlanması gerektiği konusunda ne kadar ısrar ederlerse etsinler, birkaç "ultra-ampirist" bilimsel çalışmadaki totoloji ve özdeşlikleri reddederler. Anlaşmazlık konusu ise neye vurgu yapılacağıdır; ayrıca konunun ilk metodolojistleri olan Senior ve J. S. Mill'den sonraki iktisatçıların çoğu "radikal apriorizm" ile "ultra-ampirizm" arasındaki orta yolu bulmuşlardır.

1 Klasik ekonomide yanlışlanabilirlik

Buna rağmen iktisat tarihine dair çarpıcı gerçek, iktisatçıların sıklıkla hem kendi metodolojik kaidelerini hem de daha sonrakileri ihlal etmiş olmalarıdır. Klasik iktisatçılar, iktisadi sonuçların tamamen, kişisel iç gözlemden olduğu kadar gözlemlenebilir "üretim yasalarından" da elde edilen önermelere dayandığını vurgulamışlardır. Herkes deneyime karşın mantıksal çıkarımları kontrol etmek gerektiği fikrini destekler gibi görünürken, klasik dönemdeki metodolojik tartışmalar, realizm ve tüm çıkarımsal yapının üzerine kurulduğu temel varsayımların geçerliliği konusundaki

bir anlaşmazlık halini almıştır. İktisadın ampirik doğrulaması, bir tartışmaya mahal vermeyecek kadar basit olarak görülmüştür: sadece "bakmak ve görmek" meselesinden ibaretti. Ancak J. S. Mill'in, "bizi yönlendireceği sonuçlar ve aslında fark edilmiş olanlardan elde edebileceğimiz en güvenilir sebepleri kıyaslayarak, teorimizi doğrulamak için büyük dikkatle çaba sarf etmeliyiz" şeklindeki otoriter açıklamasına rağmen, on dokuzuncu yüzyılın ortalarına gelindiğinde toparlanmış olan istatistiksel materyal bütününe karşı klasik ilkeleri test etme konusunda gerçek bir çaba harcanmadı. Ricardo iktisadındaki tartışma konularının hepsi, ücret malları üretiminde tarihsel açıdan azalan ya da artan getirilere yol açan güçlerin göreli ağırlığına dayandırılmıştır. Parasal ücretler ve çalışan sınıfın bütçe oluşumuna dair bazı bilgilerin 1840'larda edinildiğini ve fiyat endeksi kavramının genel nakde dahil olduğunu göz önüne alırsak, bu sorun ampirik çizgiler çerçevesinde çözülebilir. Ancak, halkın artık yiyecek arzı "sınırlarını zorlamadığı", "tarımsal gelişmelerin" rakamlar karşısında üstünlük kazanıyor olması, tarımdaki verimlilik artışının ücret malları üretiminin reel maliyetini azalttığı bilgisine rağmen klasik yazarlar, yakında olmasından korkulan doğal kaynak kıtlığının tehlikeleri inancına yapışıp kalmışlardır.

Standart savunma, her çelişkiyi "karşı eğilimlerin" gücüyle ilişkilendirmektir. Aslında klasik iktisatçılar dışsal olarak belirlenmiş şekilde analize dahil olan, tarımdaki teknik gelişmeler oranı, çalışan sınıfın aile sınırlandırması oluşturma eğilimi ve girişimcilik arzı gibi belirli değişkenleri değerlendirirlerdi. Dışsal değişkenleri göz ardı ettiklerini itiraf etmek yerine, zaman içinde muhtemel değişimlerle ilgili cesurca genellemeler geliştirdiler. Çoğunlukla, dışsal değişkenlerin gerçekten de bağımsız olarak belirlenmiş katsayılar olup olmadığı sorusunu sormamışlardır. Ayrıca "karşı eğilimler" olarak adlandırılan durumların, modellerinin orijinal eşitliklerine ek parametreler olarak dahil olup olmadığı ya da eşitliklerin yapısını değiştirip değiştirmediği konusunu soruşturmamışlardır. Bunun nedeni, aile sınırlandırması güdülerinin aslında, Malthusçu nüfus teorisinin zayıf bir tahminde bulunduğu nüfus ve yiyecek arzı arasındaki mücadelenin çıktısından bağımsız olmasıdır. Tahıl Kanunu'nun Ricardo'nun öngördüğü gibi zararlı etkiler doğurmamış olmasının nedeni, Ricardo iktisadının –geçmiş deneyimin reddettiği, İngiliz toprak sahiplerinin "ıslahatçı" olmadığı inancına başvurarak– tarımdaki teknik sorunlarla baş edememesidir. Klasik iktisatçılar Mill'in "teorimizi doğrulamak için büyük dikkatle çaba sarf etme" konusundaki ısrarına göre hareket etseydiler, yapıdaki bu zayıflıklar açığa çıkar ve analitik gelişmelere yol açardı. Bu durumda olduğu için, Ricardo'nunkine alternatif herhangi bir teorinin yokluğu, eşit kapsam ve

pratik öneme sahip olarak, yenilemelerden vazgeçirip, savunmacı metodolojik bir tavrı teşvik etmiştir.

Marx ise, bu konudaki diğer bir mesele. Kendi teorisi ile gerçekler arasındaki tüm tutarsızlıkları kapitalizmin diyalektik "içsel çatışmalarıyla" ilişkilendirme eğilimi, çürütme girişimlerine karşı ona mükemmel bir emniyet vanası sunmuştur. Dahası Marx, "vahiysel hata" konusunda da ustaydı (3. bölüm, 4. kısma bakınız): "Karşı eğilimler" iş başında değilse, bulgularla doğrulanmış "hareket yasaları" vardı ki bu durumda bulgular kısa süre sonra söz konusu yasayı doğrulardı. Buna rağmen, Marx'ın uzun soluklu tahminlerini oluşturduğu belirsizlik, –bu adı hak etmediği hiçbir zaman kanıtlanamayan "devinim yasaları" gibi– herhangi bir "yasayı" çürütmeye yetecek karşıt bulgunun varlığının farkında olduğunu gösterir. Dolayısıyla Marx bile, iktisat teorilerinin yanlışlanabilir olması gerektiğini belirten metodolojik kurala dair son analize imzasını atmıştır; aslında bu kuralın gerektirdikleriyle yüzleşmek için kendini ikna edememişti.

2 Neoklasik ekonomide yanlışlanabilirlik

Marjinal Devrim'in altın çağında gelişen tam rekabet modeli, genel hatlarıyla belirtilen Görünmez El türünde eski refah ilkelerine çok şey borçluydu. Analizin kapsamını sınırlandırarak, model oluşumunda daha yüksek kesinlik düzeyi mümkün oldu. Tartışma elbette, birkaç sürekli değişken ile alakalıydı ve bu değişkenlerde meydana gelen küçük değişimlerin yönünü açıklama şeklinde sınırlandırılmıştı. İstekler, nüfus artışı, teknik değişim ve hatta zamanın akışı gibi tüm büyüme-getiren faktörler, Ceteris Paribus kutusuna yerleştirilmişlerdir. Geri kalan içsel değişkenler sisteminin tek bir durağan-hal çözümü olduğu ortaya koyulmuştur. Evvela dengeye ulaşma sorunu, karşılaştırmalı statik yöntemi ile aşılmıştır: Analiz genelde bir denge durumuyla başlamıştır ve daha sonra, bir ya da daha fazla değişkenin değerini değiştiren yeni bir denge durumuna intibak sürecini takip etmiştir. Walras bu sorunu görmüş ve onu çözdüğüne inanarak kendini kandırmıştır: Walras'ın deneme-yanılma kavramı ya da Edgeworth'ün analojik yeniden sözleşme görüşü, piyasaların, herhangi bir başlangıç noktasından yaptıkları çarpıcı bir sıçrayışla dengeye ulaşabileceklerini göstermiştir. Dengenin belirsizliği, fayda ve üretim fonksiyonlarının tüm karşılıklı bağımlılığı yok edilerek ortadan kaldırılmıştır ve temel fonksiyonlara çeşitli kısıtlamalar getirilerek ve bilgisizlik ve belirsizlik yok varsayılarak kararlı dengeye ulaşılmıştır. Tüm süreç, analizin kısa döneme yönelik olmasıyla doğrulanmış ancak bu, uzun dönem değerlendirmelerini de içeren refah iktisadi gezintilerini engellememiştir.

Neoklasik modellerde kullanılan içsel değişkenler, prensipte bile, sıklıkla gözlemlenememiştir ve bununla benzer analizden doğmuş birçok teorem, ampirik olarak bir anlam ifade etmemiştir. Dahası, en uygun istatistiksel verilerin toplam büyüklüklere atfedildiği göz önünde bulundurulduğunda, analizin mikroekonomik özelliği test etmeyi zor bir hale getirmiştir: Mikroekonomik önermelerden makroekonomik teoremler çıkarma sorunu, Keynes'in çalışması bir sorun olduğunu ortaya çıkarana kadar net bir biçimde ele alınmamıştı. Ayrıca, belirli değişkenleri dışsal olarak değerlendirme kuralları –modelde içsel değişkenlerden bağımsız olmalıdırlar ya da tek yönlü bir şekilde bağlantılı olmalı ve birbirlerinden bağımsız olmalıdırlar– durmadan ihlal edilmiştir. Şu çok açık ki zevkler, nüfus ve teknoloji sadece etkilemez aynı zamanda hem neoklasik modellerin tipik içsel değişkenleri tarafından etkilenirler, hem de sırayla birbirlerini etkilerler.

Kesinlikle dışsal olmayan değişkenleri dışsal olarak değerlendirmenin standart gerekçesi, analitik çözülebilirlik ve kolay açıklanabilirliğidir. Tüm uygulama sorunları için aslında çok iyi bir gerekçedir bu. Ancak analize, süreçte ortaya çıkandan daha büyük bir önem atfetmenin cezbediciliği karşı konulamazdır ve birçok neoklasik yazar ona teslim olmuştur. Tam rekabetin istenirliğine dair belirsiz önermelerden, çok az tereddütle vazgeçilmiştir. Elbette rekabetin, sınırlı uygulanabilirliğin düzenleyici bir yöntemi olduğu kabul edilmiştir. Özel ve kamusal maliyetler arasındaki önemli farklar, ölçeğe göre artan getiri ve etik açıdan istenmeyen gelir dağılımı aracılığıyla "doğal tekel" fenomeni, "kamu mallarının" varlığından ve ikinci-en iyi problemlerinden bahsetmemek, hükümet faaliyetlerini teşvik etmiştir. Ancak bu nitelikler, rekabetçi modele dahil edilmekten ziyade ona eklenmiştir. Dahası, özellikleri açısından ekonomi-dışı olarak kabul edilen büyüme-getiren faktörler, sistematik çözümlemeye tabi tutulmamıştır. Ekonominin sınırlarını belirlemiş olan neoklasik yazarlar, bu sınırlar dışında yetkisiz olduklarını açıkça itiraf etmişlerdir ve sağduyuya dayalı birkaç sonuç ile zaman zaman ortaya sezgisel öneriler atmaktan memnun olmuşlardır. Tarihsel bir bakış açısından, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısının ekonomik büyüme konusunda kayıtsız bir tutuma davetiye çıkardığının fark edilmesi hiç de zor değildir: Sadece Marshall gibi bir yazarın, minimum devlet kontrolüyle desteklenen "serbest" rekabetin uygun bir sosyopolitik çevre yaratması halinde, büyümenin kendi başının çaresine bakacağını düşünmesi doğaldır. Hal böyleyken netice, bir ekonominin uzun dönemli gelişiminin, büyük ölçüde göz ardı edilen ekonomi dışı faktörlere dayandığını belirterek hayal kırıklığına uğratan bir sonucun yanı sıra ekonomiyi büyüme ya da kalkınma teorisinden mahrum bırakmaktır.

Neoklasik iktisadın yakasını bırakmayan metodolojik kusuru, gerçek dünyadaki olayların tarihsel sırasını tahmin etmek için, teknik değişimler ve kaynak büyümesini reddeden "belirli bir çağa ait olmayan" modellerden elde edilen mikrostatik teoremlerin hatalı kullanılmasıydı. Bu kusura verilebilecek önemli bir örnek, söz konusu teori mikroekonomik üretim fonksiyonlarından bahsetmiş olsa da ve Cobb-Dougla mikro-fonksiyonunun, bir Cobb-Dougla makro-fonksiyonu oluşturmak amacıyla bir araya gelebileceğine inanmak için hiçbir neden sunulmasa da, işgücü ve sermayenin nispi paylarının sözüm ona değişmezliğinin, ekonomideki toplam üretim fonksiyonunun Cobb-Dougla türünden olduğu iddiasıyla açıklanmasıdır. Ancak kusurun sayısız başka örneklerine de rastladık: Vergilendirmeyle artan maliyet endüstrileri ve ödeneklerle desteklenen azalan maliyet endüstrileriyle refahın artırılabileceği tartışması (9. bölüm, 16. kısım; 10. bölüm, 6. kısma bakınız); tekelci rekabetin aşırı kapasiteye götürdüğünü ileri süren teori (10. bölüm, 9. kısma bakınız); denge çözümünün varlığının, kararlı dengeyi garantiye aldığı düşüncesi (10. bölüm, 21. kısma bakınız); marjinal verimlilik doğrultusunda yapılan faktör ödemelerinin, ekonomideki toplam istihdamı artırma konusunda net bir kural ve bir nispi payları saptama teorisi oluşturduğu görüşü (11. bölüm, 9. kısma bakınız); tüm endüstrilerde yoğunlaşma oranının yükselmesinin sağlanamamasının, ideal bir işletme büyüklüğünün varlığını gösterdiği düşüncesi (11. bölüm, 17. kısma bakınız); bir ekonomideki sermaye yoğunluğu ya da "ortalama üretim süresinin", faiz oranının monoton bir fonksiyonu olduğu (12. bölüm, 15. kısma bakınız), Ricardo Etkisi nedeniyle sermaye yoğunluğunun konjonktür dalgalanmasının üst dönüm noktasında düştüğü ve alt dönüm noktasında arttığı (12. bölüm, 27. kısma bakınız) ve yatırımda bir değişim olarak sermaye stoğunun yeniden değerlendirilmesinin, faiz oranını değiştirdiği görüşlerinin sermaye birikimi teorisinin püf noktası olduğu önermesi (12. bölüm, 41. kısma bakınız); ekonominin sürekli, belirli bir doğal işsizlik oranına geri dönme eğiliminde olduğu çünkü ondan sapmaların, beklentilerin olaylara ayak uydurmayı başaramadığı ve bu başarısızlığın sadece geçici olabileceği teorisi (16. bölüm, 24. kısma bakınız) ve son olarak –daha bariz olan kusur– tam rekabetin, bölüşüm etkinliği için yeterli bir koşul olduğu görüşü (13. bölüm, 13. kısma bakınız).

Ekonomik faaliyet zaman içinde gerçekleştiği için, "belirli bir çağa ait olmayan" iktisat teorisinin herhangi bir şeyi öngörme umudu var mıdır? İlk iş olarak, ekonomik öngörülerin bilimsel öngörüler niteliğinde olması için özellik bakımından nicel olması gerektiği fikrinden kendimizi kurtarmalıyız. Elbette birçok ekonomik modelin öngörüleri, özünde nicel olmaktan ziyade niteldir: Değişikliğin sayısal büyüklüğünü tahmin eder gibi yapmadan, bir ya da daha fazla dışsal değişkenin değerindeki değişikliğin

sonucunda içsel değişkenlerde oluşan değişikliklerin yönünü belirler. Diğer bir deyişle, tüm neoklasik iktisat, birinci –ve ikinci– dereceden kısmi türevlerin *işaretleriyle* ilgilidir ve aslında onun ilgili olduğu her şey bundan ibarettir.

İktisadi Analizin Temelleri kitabında Samuelson'un da dediği gibi: "*Karşılaştırmalı statik* yöntemi, bizim denge bilinmezlerimizin parametrelerdeki belirli değişikliklere verdiği tepkilere dair yapılan çalışmalardan ibarettir... Denge eşitliklerimizle alakalı nicel bilgi yoksunluğunda, sistemimizin belirli parametrelerdeki değişikliklere verdiği tepkilere nitel sınırlandırmalar getirebilmek için denge eşitliklerimizin eğimleri, eğriliği vb. için belirli sınırlandırmalar oluşturabilmektir umulan." Bu, onun "nitel hesaplama", yani değişikliğin büyüklüğünü belirlemeden yönünü tahmin etme girişimi dediği şeydir. Şu çok açıktır ki, bir karşılaştırmalı statik modeli için denge çözümünün varlığı, "nitel hesaplamayı" kullanabileceğimizi garanti etmez: Dünyadaki marjinal eşitliklerin hepsi, test edilebilir öngörü anlamına gelmeyebilir. Buna, hanehalkı teorisinden aşinayız: Ne zaman ikame ve gelir etkileri ters yönlerde hareket etse, çıktı izafi büyüklüklere, dolayısıyla da maksimum için birinci –ve ikinci– derece koşullarından fazlasına dayanır. Bu nedenle, "nitel hesaplama" açısından bakıldığında, bir anlık değerlendirme neoklasik teorilerin büyük bir kısmının boş olduğunu gösterir; ilgili fonksiyonları daha da kısıtlamak adına daha fazla gerçek ile beslenmezlerse, bize sadece dengenin olması gerektiği gibi olduğunu gösterirler. Eğer durum böyleyse, o zaman iktisatçılar neden tüm o boş modelleri terk etmediler?

3 İktisatta yanlışlanabilirlik ölçütünün sınırları

1953'te Friedman, "Pozitif Ekonominin Metodolojisi" üzerine yazılmış, 1932'de Robbins'in *Deneme* adlı eserinin ortaya çıkardığı kadar hararetli bir metodolojik anlaşmazlığa neden olan bir makale yayınladı. İktisat teorisine yöneltilen birçok geleneksel eleştirinin, çıkarımları test etmek yerine varsayımları incelediğini ileri sürdü; iktisat teorisinin geçerliliğinin, önermelerinin tanımsal "realizmi" ile değil ilgilendiği öngörülerin doğruluğuyla sağlandığını iddia etti. Friedman'ın metodolojik duruşu tartışma götürmezdi –iktisat teorisindeki çoğu varsayım, gözlemlenemez değişkenler içerir ve bu değişkenlerin "gerçeği" yansıtmasını beklemek anlamsızdır– ta ki geçerliliğin *tek* kriteri olarak öngörülebilir doğruluk konusunda ısrar ettiği anlaşılana kadar.

Eğer teori özenle oluşturulursa, varsayımların gerçekliği mantıksal olarak, çıkarımların gerçekliğine eşittir. Sorun ise şudur, birkaç iktisat teorisi başarıyla belitsel bir hale getirilmiştir ve genel olarak, iktisadi

hipotezler, belirli çıkarımsal zincirdeki varsayımlara sıkıca bağlıdır. Bu açıdan, tüketiciler arasında geçişli tercih sıralaması olarak, bunun gibi davranışsal varsayımların doğrudan bulgusu, ya da üretim fonksiyonunun ölçeğe göre sabit getiriler özellikleri gibi teknik varsayımlar, teoriyi daha da aydınlatabilir. Ancak elbette teori genel hatlarıyla oluşturulduğu için bu tür bulgular, teorinin yanlışlanabilir sonuçlar açısından test etmeye değer olduğunu belirtmekten fazlasını yapmaz. Kısacası Friedman, varsayımların gerçekliğinin, çıkarımların öngörülebilir doğruluğu testinden farklı ya da ona ek olan teorinin geçerliliğinin bir testi olduğu görüşüne saldırmakta haklıdır.

Aynı zamanda, "varsayımlar yerine, çıkarımları test edin" buyruğunun tek başına pek faydası olmadığı kabul edilmelidir. Yanlışlanabilir çıkarımlar kriteri, farklı sertlik derecelerinde yorumlanabilir. Eğer bir teorinin öngörüleri olaylarla çelişmezse, teori, destekleyici bulgunun büyüklüğü ile farklılaşan güven derecesiyle kabul edilir. Fakat ya çelişirse? Eğer aynı durumları açıklayan alternatif, "basit", "zekice" ve "verimli" bir teori yoksa –çünkü bunlar aynı sonuçları öngören teoriler arasında seçim yaptığımız kıstaslardır– sık görülen bir çelişki olması beklenecektir. Ancak hangi sıklık derecesindeki çelişkiler ikna edici olabilir? Doğanın fiziksel boşluğa karşı gelmesi gibi iktisatçılar da kuramsal bir boşluktan hoşlanmazlar ve ekonomide, diğer bilimlerde olduğu gibi, teoriler çelişkili gerçekler tarafından değil de daha iyi teoriler tarafından ortadan kaldırılır. Sosyal bilimlerde kontrollü deneyleri yapmak için çok az fırsat olduğu, bu nedenle de çelişkiler hiçbir zaman mutlak olmadığı için iktisatçılar, diyelim ki fizikçilere kıyasla, yanlışlayıcı bulgulara daha çok rağbet ederler. Doğa bilimlerinde öngörülere uygulanan doğruluk standardıyla, iktisat zayıf bir gösteri yapar, dolayısıyla iktisatçılar sıklıkla hipotezleri doğrudan test etme yöntemlerine başvurmaya zorlanırlar; örneğin belirli hipotezlerle doğrudan bağlantılı olduğu kabul edilenlerden başka olaylar için var olan teorilerin varsayımlarının "gerçekliğini" incelemek ya da çıkarımlarını test etmek gibi. Bu, ekonominin bir başarısızlıktan ibaret olduğu çünkü tipik varsayımlarının çoğunun –geçişli tercihler, eşit risk düzeylerinde kâr maksimizasyonu, fayda ve üretim fonksiyonlarının bağımsızlığı gibi– gerçek dünyada gözlemlenen davranışla uyuşmadığına dair basit bir eleştiriye kapıları açar. Eğer iktisat teoremlerinin çıkarımlarını kesin olarak test edebilirse, varsayımlarının "gerçeklikten" uzak olduğuna dair hiçbir şey duyulmaz. Ancak kesin olarak ilk ve son kez yapılan test ya da teoremlerin çürütülebilirliği, iktisatta söz konusu değildir çünkü tüm öngörüleri olasılıklara dayanır.

İktisadi olaylarla çevrilmiş "rahatsız edici" etkilerin varlığının, ekonomik teoremlerin yanlışlanabilirliğini olanak dışı bıraktığı temel fikrini kabul ettiğimiz zaman, iktisadın neden birçok yanlışlanamaz kavram içerdiğini anlamak kolay olur. Birçok iktisadi olay sistematik kuramlaştırmaya uygun değildir fakat iktisatçılar, gerçek bilimin sadece yanlışlanabilir teoremlerden oluşması gerektiğine dair metodolojik kararlar nedeniyle sessiz kalmayı tercih etmezler. Bir "teori", test etmeyi imkansız hale getirse bile, eğer çok önemli bir soruna dikkat çekiyorsa ve bir gün test edilebilir bir çıkarım ortaya çıkabilecek bir tartışma için genel bir çerçeve oluşturuyorsa, sadece sınanamaz olduğu için mahkum edilemez. İktisattaki birçok teorinin ampirik bir içeriğinin olmadığı ve sadece bilgiyi sınıflandırmak için bir dosyalama sistemi olarak hizmet verdiği inkar edilemez bir gerçektir. Yanlışlanabilirlik ilkesini sonuna kadar kullanma arzusunda tüm bu bulgusal yöntem ve teorilerin ortadan kaldırılması talebi, ekonominin birçok alanında daha fazla araştırma yapılmasının önünü kesmek anlamına gelir. Şu tamamen doğrudur ki iktisatçılar, Leontief'in "örtülü kuramlama" dediği ve iktisadi bilgiye önemli katkılarmış gibi görünen bir totoloji oluşturmaktan ibaret olan şeye bağlanarak genelde kendilerini –ve okurlarını– kandırmışlardır. Ancak bunun çaresi amacın netleştirilmesidir, radikal ve muhtemelen zamansız bir müdahale değil.

Ayrıca totoloji ile yanlışlanabilir önermeler arasına bir çizgi çekmek her zaman kolay değildir. Görünürde sadece, "uygun" varsayımlardan elde edilen bir çıkarımlar koleksiyonu olan ve akla gelebilen hiçbir koşulda yanlışlanmayacak şekilde oluşturulmuş bir teori, doğrulanabilir bir önerme olarak yeniden yorumlanabilir. Yüzyıllık bir tartışmanın ardından iktisatçılar hâlâ, Malthus nüfus teorisinin, tüm demografik olayları ya da nüfus artışı durumunda kişi başına düşen milli gelirle ilgili yanlışlanabilir bir öngörüyü "açıklayabilen" karmaşık bir totolojiden başka bir şey olmadığı konusunda tamamen hemfikir değildirler. Malthus'un kendi niyeti ne olursa olsun, teori yanlışlanabilirlik kriterine uyacak biçimde yeniden şekillendirilebilir. Ceteris Paribus ibaresiyle birlikte negatif eğimli talep eğrisi ilkesi yanlışlanabilir bir ilke değildir, çünkü eğer diğer fiyat, gelir ve beklentilerde bir değişiklik yokken miktar ve fiyatın birlikte azaldığı gözlemleniyorsa, zevklerin değiştiği iddiasıyla birlikte orijinal önermeyi benimsemek mümkündür. Ancak bu ilke yanlışlanabilir bir ilkeye dönüştürülebilir, eğer biz, belirli bir zaman dilimi süresince zevklerin değişmez olduğu ya da zaman içinde öngörülebilir bir şekilde değişeceği varsayımında bulunursak. Değişmeyen zevkler varsayımı, gerçekte ampirik bir hipotezdir ve istatistiksel talep eğrileri üzerine yapılan tüm çalışmalar, öyle ya da böyle bu hipotezi test etme konusuyla ilgilenmiştir.

Aynı yorumlar arz konusu için de yapılabilir. Üretim fonksiyonu kavramı –yani üretimin tüm bilinen tekniklerinin bir görüngüsü– boş bir kavram olacak kadar geneldir. İşadamları bilinen tüm teknikleri kullanmamışlardır ve tekniklerle daha fazla deneyim elde etmenin maliyeti hiç de göz ardı edilebilir değildir; bireysel bir işletme için önemli fark, bilinen ve bilinmeyen üretim yöntemleri arasındaki fark değil, denenmiş ve denenmemiş üretim yöntemleri arasındaki farktır. Tüm uygun teknik bilgiyi "üretim fonksiyonları" denen tek bir kutuya koyma geleneği ve "yenilikler" denilen başka bir kutudaki tüm gelişmeler, yeni sermaye mallarında "şekillenir"; böylece işletmeler üretim fonksiyonlarını bir kez ve aynı anda hareket ettirerek aşağı çekerler. Buna rağmen, eğer üretim fonksiyonlarının değişmez olduğunu varsayabilirsek, üretim fonksiyonu kavramına ampirik bir yorum getirilebilir. Bunu uygulamada doğrulamak oldukça zor olabilir ancak prensipte doğrulanabilir ve "stilize" ya da "stilize olmayan" sermaye-büyüme modelleri üzerine son yıllarda yapılan çalışmalar, her ne kadar bir sonuca varmasa da, değişmeyen üretim fonksiyonu hipotezinin test edilmesiyle ilgilenmiştir. Bu nedenle neoklasik fiyat teorisinin temel iki önermesi, yani pozitif aşırı talebin fiyatları artırdığı ve fiyatların maliyetlerden yüksek olmasının çıktıyı artırdığı önermeleri, değişmez doğa kanunları olarak kabul edilseler de ikisi de yanlışlanabilirdir.

İnandırıcı biçimde açıklamak için okuyucunun, aşağıdaki önermelerin yanlışlanabilir önermeler mi yoksa bulgusal önermeler mi olduklarını sorgulamasına izin verelim; eğer ilkiyse, prensipte mi yanlışlanabilirler yoksa uygulama da mı; eğer ikincisiyse, daha detaylı analiz için verimli sapma noktaları olarak hangi açıdan savunulabilirdirler?

1. Eğer talep esnekliği sıfırdan büyükse ve arz esnekliği sonsuzdan daha küçükse, bir eşyaya yüklenen özel bir vergi, o eşyanın fiyatını vergi miktarından daha az bir oranda artırır.
2. Bir emtia için olan talep esnekliği, tüketimde o malın ikame derecesi tarafından kontrol edilir.
3. Rekabetçi bir endüstride parasal ücretlerdeki ani bir artışın etkisi, istihdamı azalmaktır.
4. Teknik değişiklik yoksa, bir ekonominin ortalama sermaye-işgücü oranındaki bir artış, ücret oranlarının artmasına ve arazi gelirlerinin azalmasına neden olur.
5. Emekten tasarruf ettiren bir yenilik, belirli faktör fiyatlarında sermayenin çıktıdan aldığı nispi payı azaltan bir yeniliktir.

6. "Endüstri", ürünleri birbirleri için mükemmel ya da neredeyse mükemmel ikameler olan işletmeler grubudur.
7. Tam rekabet, ölçeğe göre artan getirilerle bağdaşmaz.
8. Kâr maksimizasyonu, iş davranışı hakkında mantıklı bir varsayımdır çünkü rekabetçi bir yarış, sadece kârı maksimize edenlerin hayatta kalacağını garanti eder.
9. Eğer toplumun marjinal tüketim eğilimi pozitif ve 1'den büyükse, hükümet harcamaları ve kazançlarındaki eşit bir artış ulusal geliri bu artış oranında artırır.
10. Üretim fonksiyonu doğrusal olarak homojen olan bir endüstriye yüklenen bir vergi, verginin getirisinden daha büyük tüketici rantı kaybıyla sonuçlanır.
11. Ölçeğe göre azalan ya da artan getiriler daima bazı girdilerin görünmezliğinden kaynaklanır.
12. Fiyat beklentileri her zaman, tahmini fiyatların muhtemel dağılımının beklenen ortalama değerinin, gerçek fiyatların muhtemel dağıtımının ortalama değeriyle aynı olması açısından "rasyoneldir".

Bu önermeleri değerlendirerek geçirilen bir saat, belirli iktisat teorilerinin yanlışlanabilir olup olmadığına karar vermenin hiç de kolay olmadığı konusunda herkesi ikna eder; hatta yanlışlanabilir olmayan teorilerle ne yapılacağını bilmek daha zordur; onları test etmek için uygun yöntemler bulmak daha da zordur. Kısacası ampirik test, iktisadın özü olabilir ama sadece özüdür.[1]

1 Psikanaliz gibi bir konuya dair birkaç kelime, yanlışlanabilirlik kriterini kullanmanın zorluklarını gözler önüne serer. Psikanaliz bir bilim midir yoksa endüstriyel medeniyetin kusurları için psişik bir tedavi mi? Eğer bir bilim ise –Oedipus Kompleksi, zihnin id, ego ve süper ego olarak bölünmesi, yüceltme, bastırma, aktarma vb. gibi– önde gelen kavramları yanlışlanabilir mi? Şimdi psikanalizin neredeyse yüz yaşında olmasına rağmen, ne araştırmacılar ne de psikanaliz eleştirmenleri bu sorular konusunda hemfikir olamamışlardır. Bir bakıma, psikanalizdeki durum iktisattakinden çok daha kötü. En azından iktisatçılar, iktisadın bir bilim olduğu ve ilkelerinin bilimsel testlere tabi tutulması gerektiği konusunda hemfikirler. Psikanalistler ise Freud'un yapmaya çalıştığı şeyin, neden sonuç ilişkisi açısından nevrotik belirtilere açıklama getirmekten ziyade onları, gizli fakat manalı bir bağlantı olarak anlamlandırır; dolayısıyla psikanaliz, bir iyileştirme sanatıdır ve psikoanalitik "tedaviler" araştırmalıdır. Elbette nevrotik davranış yorumları gerçekle bağdaşmazsa psikanalizin, hastaları nasıl tedavi ettiğini anlamak zordur. Her halükarda yanlışlanabilirlik kriterinin iktisattaki yeri, psikanalizdeki yeriyle nükleer fizikteki yerinin arasındadır.

4 Değer yargılarının özü

Tüm iktisat test edilebilir ve test edilemez teoriler şeklinde bölünebilse bile ve test edilebilir teorilerin *doğruluğu* hakkında herkes hemfikir olsaydı bile, hâlâ *önemlerini* ve *uygunluklarını* değerlendirmemiz gerekirdi. Bu, pozitif ekonomiden farklı olarak normatif ekonomi sorununu ortaya koyar. Faydacı refah iktisadına yapılan bir dizi saldırının ardından, 1930'larda, kişilerarası fayda kıyaslamasından kaçınan yeni bir Paretocu refah iktisadı oluşturuldu. "Bilimsel" refah iktisadı, son zamanlarda yıkıcı eleştiriler almıştır ve bazı iktisatçılar, tipik özellik olarak tamamen "pozitif" olması gerektiğini savunan eski haykırışı bir kez daha tekrar etmişlerdir. Ancak modern refah iktisadına dair ne düşünürsek düşünelim, ekonomik sistemlerin performansını değerlendirme arzusunun, iktisadi düşünce gelişiminin ardındaki güç olduğuna ve iktisat tarihindeki hemen hemen her iktisatçı için ilham kaynağı olduğuna hiç şüphe yok.

Aslında eğer refah iktisadının tüm izlerini yok etmeyi başarsaydık, iktisadın nasıl bir bilim olacağını düşünmek tuhaf olurdu. Evvela, etkili kaynak dağıtımını asla tartışamazdık çünkü az bulunan kaynakların etkili dağıtımı sorusu, bir değerlendirme standardı olmadan sorulamaz. Fiyat sisteminin özel bir değerlendirme standardı olması, yani,kimin doları olursa olsun her doları aynı şekilde hesaplayan bir standart olması, rekabetçi fiyat sistemlerinin sonuçlarının kabul edilmesinin bir değer yargısı olduğu gerçeğine gözlerimizi kapatmamalıdır. Fiyat sistemi, bazı seçmenlerin birden fazla oy kullanmasına izin verilen ve oy kullanmanın tek yolunun harcama yapmak olduğu bir seçimdir. İktisatçılar durmaksızın, sadece belirli bireysel tercihlerin hesaba katılacağı, dahası bunun eşit biçimde yapılacağı temel bir değer yargısı oluşturmak ile meşguldürler. Hepimiz elbette, iktisadın ilgi alanını neden, "para ölçüm cetveli" ile değerlendirilebilen faaliyet güdüleriyle sınırlandırdığını biliyoruz ancak değer yargılarının bilimin temelinde var olduğu da bir gerçektir.

Eğer iktisatçılar, analizin başlangıcında belirli değer yargılarına bağlı kalırlarsa iktisadın bir bilim olduğu nasıl iddia edilebilir ki? Bu masumane soru, bu bölümde sorulan diğer sorulardan daha fazla metodolojik kandırmacaya gebedir. Max Weber sosyal bilimde etik nötrlüğün önkoşullarını tanımlayarak bu soruyu sorma girişiminde bulunduğundan beri sosyoloji, siyasal bilimler ve iktisat gibi alanlarda değer yargılarının rolü üzerine sonu gelmeyen bir tartışma söz konusudur. İktisat eleştirmenleri her zaman, değer yargılarından ayrılmış objektif bir ekonomi fikrinin boş bir yalan olduğuna inanmışlardır. Az ya da çok kendi değer yargılarının ayrıca aynı fikirde olmadıkları diğer iktisatçıların da gizli değer yargılarının far-

kında olan çalışan iktisatçılar ise, pozitif ve normatif ekonomi arasındaki farkın, dilbilgisindeki haber kipi ile emir kipi arasındaki fark kadar açık ve net olduğu konusunda hiçbir zaman şüpheye düşmemişlerdir. Ancak bu kadar net bir soruya dair nasıl böyle bir anlaşmazlığa düşebilirler?

Değer yargılarından bağımsız sosyal bilimlerdeki Weberci ortodoks duruş, tamamen bir mantık meselesidir: David Hume'un öğrettiği gibi "olur"dan "olmalı" çıkarımını yapamazsın". Dolayısıyla, ekonominin betimleyici ifadeleri ya da davranışsal hipotezleri, *mantığa göre*, etik çıkarımları gerektirmez. İşte bu nedenle önde gelen neoklasik bir metodolojist olan J. N. Keynes, daha 1891'de şunu yazabilmiştir: "Eğer konunun özü, yani gerçeğin ötesine geçecek olanı destekleyecek herhangi bir şey söylemenin zor olduğu iyice kavrandıysa, etik yargılarda bulunmadan ya da iktisadi kaideler oluşturmadan iktisadi değişmezlikler üzerine çalışmanın mümkün olduğu ifadesinin kanıta pek ihtiyacı yoktur." Buna rağmen tekrar tekrar, ekonominin değer yargısı yüklü olması gerektiği ve Myrdal'ın kelimeleriyle "objektif bir sosyal bilimin" hiç var olmadığı ve mantıksal sebeplerden dolayı da var olamayacağı" iddia edildi. Bunun gibi iddiaların taşıdığı çeşitli anlamları çözümlediğimizde, aşağıdaki önermelerin bir ya da daha fazlası ortaya çıkıyor: (1) İktisat tarafından araştırılması beklenen sorunun seçimi, ideolojik olarak yanlılık gösterebilir; (2) bu sorular için doğru olarak kabul edilen cevaplar da benzer şekilde yanlılık gösterebilir, özellikle de ekonomi henüz test edilememiş çelişkili teorilerle doluysa; (3) tamamen doğru ifadelerin bile duygusal çağrışımları olabilir, dolayısıyla tanımlamak için olduğu kadar ikna etmek için de kullanılabilirler; (4) ekonomiye dair siyasi yetkililere verilen tavsiyeler değer yargısı yüklü olabilir çünkü amaçlar ve araçlar net bir biçimde ayrılamaz, dolayısıyla da politika araçlarının çalışmanın başında belirlenmiş olduğu kabul edilemez ve (5) tüm uygulamalı ekonomi tavsiyeleri kişiler arası fayda kıyaslaması içerdiğinden ve bunlar da test edilemediğinden, uygulamalı refah iktisadı neredeyse kesinlikle değer yargısı içerir. İşin tuhaf yanı şu ki, tüm bu iddialar doğru ancak ne olursa olsun, ortodoks değer yargısından bağımsız sosyal bilimler ilkesini etkilemezler.

Önerme (1), nasıl doğrulanabilecekleri konusundaki soruyla teorilerin kökenlerini karıştırır. Schumpeter'ın İktisadi Analiz Tarihi (*History of Economic Analysis*) adlı kitabı, tüm bilimsel kuramlamanın bir "Vizyon" –yani analitik girişim için gerekli hammaddeyi sağlayan analiz öncesi zihinsel eylem– ile başladığını ve bu açıdan başlangıçta bilimin ideolojik olduğunu okuyucuya hatırlatır. Ancak bu, bu tartışmayı ortaya atandan tamamen farklı bir argümandır; bu nedenle de bilimsel teorinin kabul edilmesi ya da

reddedilmesi de ideolojiktir. Benzer şekilde hem önerme (1) hem de (2), metodolojik yargıları, normatif yargılarla karıştırıyor. Metodolojik yargılar, bir teorinin geçerliliğini değerlendiren kriterleri içerir; örneğin bilimsel bir çalışmada zorunlu olan istatistiksel önem düzeyi, veri seçimi, güvenirliklerinin değerlendirmesi ve yapısal mantık kurallarına uyması gibi. Normatif yargılar ise, belirli davranış türlerinin ve belirli toplumsal sonuçların istenirliğine dair etik görüşlere işaret eder. Pozitif bilimlerde bertaraf edilebileceği söylenen sadece ikincisidir. Önerme (3) ve (4)'e gelince, iktisatçıların her zaman saygı ifade eden tanımlar ve ikna edici sınıflamaların kullanımından kaçınmadıkları kabul edilebilir. Politikayı belirleyenlerin tercih fonksiyonu hakkında bilgi sahibi olmadan politika önlemleri önerisinde bulunmaktan geri kalmamışlardır. Ancak bunlar değer yargısından bağımsız iktisat ilkesinin zararlarıdır ve iktisadın değer yargısına bağlı olması *gerektiğini* göstermekte yetersizdirler. İktisatçılar politika önerisinde bulunduklarında, önerilerinin pozitif ve normatif temellerini mümkün olduğunca net biçimde ayırmaları gerekir. Ayrıca önerilerinin, politik açıdan uygulanabilirlik değerlendirmelerine dair ikinci-en-iyi imtiyazlarını ya da ayrıcalıklarını mı yansıttığını açıklığa kavuşturmaları gerekir. Ancak politikayı belirleyenlerin tercih fonksiyonlarını paylaşmadıkları için tavsiyelerde bulunmayı bırakmamalıdırlar ve iktisadi tavsiyelerin tamamen, işe alınmış belirli bir iktisatçıya bağlı olduğu iddiasına karşı direnmelidirler.

Önerme (5), ayrı bir yorumu hak ediyor. Saf ya da uygulamalı refah iktisadı, belli ki değer yargıları içeriyor ve daha önce de belirttiğimiz gibi, değer yargısından bağımsız refah iktisadı fikri, basit bir çelişkiden ibarettir. Eğer yeni Paretocu refah iktisadı, belirli değer yargıları üzerindeki fikir birliğinin o yargıları "objektif" duruma getireceğine dair sıradışı argümanı benimsememiş olsaydı bu soru hiçbir zaman sorulmazdı; şu çok açık ki bu testi geçemeyen değer yargıları, kişiler arası fayda kıyaslamasını içerir ve tartışmanın dışında tutulmuşlardır.

5 Amerikan kurumsalcılığı

Öngörüleri "pozitif" ekonomi kavramına ve bulgulara teslim ederek doğrulama ilkesine gösterilen saygıya rağmen kabul edilmiş ilkelere dair kaygıları olan iktisatçılar bu kaygılarını, iktisat teorisinin öngörü gücüne dair elle tutulur bulgular araştırarak değil, ortodoks analizin önde gelen eleştirmenlerinin önemli katkılarını okuyarak yatıştırmışlardır. Kötü bir teori, yine de hiç yoktan iyidir, genellikle de ortodoks eleştirmenlerin önerebileceği alternatif bir yorumları yoktur. Bu ifadenin bariz bir istisnası ise Marksist eleştirmenlerdir. Bir diğer muhtemel istisna da Amerikan Kurum-

salcıları"dır. Aslında iktisatçıları, teorilerini makine biliminden benzetmelere dayandırmaktan ziyade biyolojiden ve hukuktan yapılan benzetmelere dayandırmaya ikna etmek için sarf edilen en büyük çabadan söz etmeden, iktisattaki hiçbir metodoloji tartışması tamamlanmış olmaz.

"Kurumsal iktisat", anlaşıldığı kadarıyla, Veblen, Mitchell ve Commons gibi isimlerle ilişkilendirilmiş Amerikan iktisadi düşüncesindeki bir akımdan söz etmektedir. Bu akımın özelliklerini saptamak hiç de kolay bir iş değil, ayrıca ilk bakışta, okulun üç ana figürünün çok az ortak yönü olduğu görülüyor: Veblen, işadamlarının çalışma inancını eşsiz bir yorumcu sosyoloji türüyle ele almıştır; Mitchell, hayatını istatistiksel verileri bir araya getirmeye adamıştır ve Commons, yasal temelleri açısından iktisadi sistemin işleyişini analiz etmiştir. Birden fazla yorumcu, diğer iktisat türlerinden ayrılmış "kurumsal iktisat" diye bir şeyin olduğunu reddetmiştir. Ancak bu, iki savaş arası döneminin tüm yazar kuşağının, tek bir konuyu desteklediklerini düşünerek kendilerini kandırdıklarını söylemekle aynı şeydir. Elbette belirli ilkeler konusunda birleşmişlerdir, değil mi?

Eğer "kurumsalcılığın" özünü betimlemeye kalkışırsak, metodolojik üç ana özellikle karşılaşırız: (1) Neoklasik ekonominin yüksek düzeyde kuramsal olmasından ve özellikle ortodoks fiyat teorisinin statik özelliğinden duyulan memnuniyetsizlik; (2) iktisadı diğer sosyal bilimlerle bütünleştirme arzusu ya da disiplinler arası yaklaşımın avantajlarına olan inanç; (3) detaylı niceliksel araştırmalar yürütme önerisinde belirtilen, klasik ve neoklasik ekonominin nedensel ampirizminden duyulan hoşnutsuzluk. Dahası, J. M. Clark'ın 1926'da yayımlanan kitabına ismini veren daha yoğun "toplumsal iş kontrolü"ne, diğer bir deyişle devlet müdahalesine olan olumlu yaklaşıma itiraz edilmiştir. Bu dört özelliğin hiçbiri, önde gelen kurumsalcıların çalışmalarında eşit ölçülerde bulunmaz. Veblen, iktisadi yaşamın gerçeklerini ortaya çıkarmak konusuna pek önem vermemiş ve esasen, neoklasik ekonominin kuramsal çıkarımcı yöntemine karşı çıkmamıştır. Dahası, Alman Tarih Okulu'nun çalışmalarının bilimsel ekonomiyi oluşturduğunu kabul etmemiştir. Ortodoks iktisatla ilgili hoşuna gitmeyen şey sonuç çıkarma yöntemi değil, temelinde hedonist ve rekabetçi insan doğası kavramının olmasıdır –kısacası, Jevons-Marshall tüketici davranışları teorisidir. Ayrıca tam rekabet ekonomisinin, bazı kısıtlı şartlar altında, optimum sonuçlar elde etme eğiliminde olduğunu belirten neoklasik refah iktisadı çıkarımlarını kabul etmez. Bunun, teleoloji anlamına geldiğini ve mevcut durum için neredeyse bir özür maiyetinde olduğunu ileri sürmüştür. Veblen, ekonominin evrimsel bir bilim olması gerektiğini belirtmiştir ve bu da, iktisadi kurumların doğuşu ve gelişiminin araştırılması anlamına gelir;

ekonomik sistem, "kendi kendini dengeleyen bir sistem" olarak değil, "birikerek gelişen bir süreç" olarak ele alınmalıdır. İktisadi kurumları, bir düşünce alışkanlıkları ve geleneksel davranış karmaşası olarak tanımlamıştır; dolayısıyla "kurumsal iktisat", kurumlarda belirginleşen toplumsal gelenek ve görenekler üzerine bir çalışma içerir. Ancak Veblen'in aslında okuyucuya verdiği şey, "gösterişçi tüketim", "parasal mülkiyet", "şatafatlı gösteriş", "başka bir ülkede mülkiyet edinme", "ihtiyari kontrol –bunlar Veblen'in İngilizceye geçen terimlerinden sadece birkaçıdır– gibi terimlerin havada uçuştuğu Kültürel Eleştiri, içgüdü psikolojisi ve ırkçı insanbilimdir. Bu, Veblen'e özgü ve benzersiz öyle bir karışımdı ki, çok hevesli öğrencileri bile onu geliştiremediler. Aylak Sınıf Teorisi, 1899 (*The Theory of Leisure Class*) ve İşletme Girişimi Teorisi, 1940 (*The Theory of Business Enterprise*) gibi kitaplar, iktisat teorisiyle alakalı gibi görünüyor fakat aslında, "sanayi önderlerinin" değerleri ve geleneklerinin yorumundan ibarettir.

Veblen'in fikirlerini değerlendirmenin zorluğunu göstermek için bir örnek verelim. Veblen'in hangi kitabını açarsak açalım, modern endüstriyel toplumdaki hayatın, "maddi iş" ile "sanayi işi" ya da "işletme girişimi" ile "makine işlemi", ya da "satılabilirlik" ile "kullanışlılık", yani para kazanmak ile mal üretmek arasındaki çekişmenin bir sonucu olduğu fikriyle karşılaşırız. Kapitalizm adı altında bir sınıf çatışması söz konusudur ancak kapitalistler ve işçiler arasında değil, işadamları ve mühendisler arasındadır bu çatışma. Parasal düşünce alışkanlıkları, işletme girişiminin temel ilkesi olarak özel kazancı savunma konusunda bankacıları, komisyoncuları, avukatları ve idarecileri bir araya getirir. Bunun aksine makine disiplinin yükü, sanayideki işçiler ve özellikle de onları denetleyen teknisyen ve mühendislerin omuzlarındadır. Veblen, modern endüstriyel medeniyeti bu açıdan ele alır. Onu okudukça, bir şeylerin "açıklandığı" hissine kapılıyoruz. Peki tüm bunlardan ne çıkarmamız gerekiyor? İktisadi refahın öznel ve nesnel kriterleri arasındaki zıtlık mı? Galbraith gibi, daha fazla kamu malı ve daha az ıvır zıvır ile daha zengin olacağımıza işaret eden, maddi refah üzerindeki vurgudan vazgeçilmesine karşı bir itiraz mı? Fiyat sistemindeki temel bir aksaklığın gösterimi mi? Teknoraktik devrim için bir çağrı mı? Veblen'in yazılarında bu yorumlara zemin hazırlayacak kanıtlar var ancak bu yorumlara zıt yönde birçok kanıt da var. Ayrıca Veblen, kurduğu zıtlıkların bir şey ifade edip etmediğini nasıl anlayacağımızı hiçbir zaman söylemez. Elbette bu, açıklamalarının nasıl doğrulanabileceği sorusunu hiç sormadığından değil, bir tanımın bir teori olduğunu ya da daha kötüsü, tanım ne kadar etkiliyse, teorinin o kadar iyi olduğunu durmadan belirtmesindendi.

Mitchell ise farklı bir neslin düşünürüydü. Ortodoks iktisadının önyargılarına yapılan metodolojik saldırılara eğilimli değildi ve disiplinler arası yaklaşımdan uzak durmuştu. Onun "kurumsalcılığı", nihayetinde açıklayıcı hipotezlerde kullanılacak olan istatistiksel verileri toplama halini aldı. Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu'nun kurucusuydu ve "teorisiz ölçüm" olarak tanımlanan ilkenin sözcüsüydü.

Commons, Kapitalizmin Yasal Temelleri, 1926 (*Legal Foundations of Capitalism*) adlı kitabıyla birlikte, "bireysel işlemleri" kontrol eden "kâr eden işyerinin çalışma kurallarını" analiz ettiği Kurumsal Ekonomi, 1934 (*Institutional Economics*) başlıklı bir kitap yazdı –"işlemler", "çalışma kuralları", "kâr eden iş yeri" kavramları Commons'ın siteminin yapı taşlarıydı. Commons kendi döneminde, bir iş hukuku öğrencisi olarak tanınıyordu. Kuramsal yazıları fikir verici, bir o kadar da anlaşılmazdı ve çok az eleştirmen yazılarını layıkıyla özetlemeyi başarmıştı.

Dolayısıyla bazı ortak eğilimlere rağmen, "kurumsal ekonomi" okulu hiçbir zaman, ortodoks iktisattan ayrılma eğiliminden fazlası olmamıştır. Bu da, neden "betimsel iktisat" ile anlamdaş bir ifadeye dönüştüğünü açıklayabilir. Elbette, eğer terimlerimizi değiştirmeye ve "iktisat sosyolojisine" –yani Schumpeter'ın iktisadın dört ana bilim dalından biri olarak kabul ettiği alana, diğerleri de iktisat teorisi, ekonomi tarihi ve istatistiktir– katkı sağlamış olanların hepsini kendi ağımıza dahil etmek istiyorsak, Marx, Schmoller, Sombart, Max Weber ve Sidney ve Beatrice Webb'i "kurumsal iktisatçılar" olarak kabul etmemiz gerekir. İktisadi analiz, herhangi bir zaman diliminde insanların nasıl davrandıkları sorusuyla ilgileniyorsa, "iktisat sosyolojisinin" insanları şu an olduğu gibi davranmaya yönelten şeyin ne olduğu sorusuyla ilgilendiği belirtilmiştir. Dolayısıyla iktisat sosyolojisi, hükümetler, bankalar, icar, miras yasası, kontratlar vb. gibi iktisadi davranışla bağlantılı sosyal kurumlarla ilgilenir. Bu şekilde yorumlandığında tartışılacak hiçbir şey kalmaz. Veblen, Mitchell ve Commons'ın yaptıklarını düşündükleri şey bu değildi. Daima anlaşıldığı gibi kurumsal iktisatın, ekonomik analizi tamamlaması değil onu yenilemesi gerekir.

Amerikan kurumsalcılığının fikir babalarının ruhlarını yeniden canlandırma amacındaki *Journal of Economics Issues* adlı dergiyi yayımlayan bir Evrimci İktisat Derneği olmasına rağmen, bugün kendilerini Veblen, Mitchell ve Commons'ın talebeleri olarak gören çok az iktisatçı vardır. Kurumsalcı hareket 1930'larda sona erdi. Elbette bu, etkisinin devam etmediği anlamına gelmiyor. Mitchell'in, bizim konjonktür dalgalanması anlayışımıza ve özellikle de yirminci yüzyıl ekonomisini on dokuzuncu yüzyıl ekonomisinden ayıran ekonomi bilgisinde gerçekleşen evrime yap-

tığı katkı, yorum gerektirmeyecek kadar açık ve nettir. Evrimci iktisada ve gelecek vaat eden "yeni kurumsal iktisada" (mülkiyet hakları, işlem maliyetleri vb.) dair yeni bir ilgi var. Ancak Veblen ve Commons'ın eski kurumsal iktisadı, neoklasik iktisada uygun bir alternatif sunmadı ve bu nedenle, ortodoksi eleştirilerinin inandırıcılığına rağmen, zamanla yok oldu. Hikayeden alınacak ders ise şudur: Eski bir teoriyi yıkmak, onu sadece yeni varsayımların yıkıcılığına maruz bırakmayı ya da yeni gerçekler toplamayı değil, yeni bir teoriyi gerektirir.

6 Neden iktisat teorisi tarihiyle uğraşıyoruz?

İktisatta geçerli ve geçersiz, uygun ve uygunsuz teorileri birbirinden ayırt etmenin basit kuralları yoktur. Yanlışlanabilirlik kriteri, önermeleri pozitif ve normatif kategorilere ayırabilir, dolayısıyla ampirik çalışmamızda neye yoğunlaşmamız gerektiğini gösterir. Ampirik bulgunun özü konusunda nihai bir anlaşma öne sürerek normatif önermelerin bile, pozitif destekleyici unsurlara sahip olduğu ortaya konabilir. Dahası iktisadi davranışla alakalı olan ama o davranışa dair herhangi bir öngörüsel çıkarımdan kaynaklanmayan, temeli çürümüş iktisadi önerme ve teoremler yığını vardır. Kısacası kabul edilen ilkelerin büyük bir kısmı metafizikten ibarettir. Bilimle karıştırılmadığı sürece bunda hiçbir sorun yok. Ne yazık ki ekonomi tarihi, iktisatçıların da herkes gibi sapla samanı birbirine karıştırma ve ellerindeki sadece bilimsel kurallarmış gibi görünen karmaşık tanımlar ve değer yargılarından ibaretken, gerçeğe ulaştıklarını iddia etme eğiliminde olduklarını ortaya koyar. İktisat tarihi çalışmanın dışında bu eğilimi fark etmenin hiçbir yolu yoktur. Elbette modern iktisat, bilimsel öngörüler olarak sergilenen boş teoriler ya da gizlenmiş değer yargılarını içeren politika önerileri bolluğu sunar. Yine de metodolojik tuzaklar, o kadar kurnaz ve sinsice hazırlanmıştır ki deneme alanı çok geniş olamaz. İktisat tarihi çalışmanın bir ve elbette ki tek yararı, iktisadın gerçek başarılarına dair metodolojik tevazu elde edilebilen kapsamlı bir "laboratuvar" sağlamasıdır. Dahası her iktisatçının, farkında olsun olmasın, yanında taşıdığı bir laboratuvardır. Birisi, marjinal verimlilik konusunu işin içine sokmadan ücretlerin belirlenmesini açıklamaya ya da sermayeyi kendi fiziki birimleriyle hesaplamaya ya da tamamen nesnel bir kriterle Görünmez El'in faydalarını göstermeye giriştiğinde, sıradan bir iktisatçı neredeyse içgüdüsel olarak tepki verir ancak bu, o konunun tarihinin yankılarından elde edilmiş bir içgüdüdür. O zaman neden iktisat teorisiyle uğraşıyoruz ki? Çünkü kişinin entelektüel mirasının, bilinmeyen bir yerde ve yabancı bir dilde biriktirildiğinden şüphelenmektense, kendisinin bu mirası tanıması daha iyidir.

T. S Elliot'ın da dediği gibi: "Birisi şöyle demiş: "Ölmüş yazarlar bizden daha uzaktır çünkü biz onlardan daha çok şey *biliyoruz*." Aslında, bildiğimiz şey *onlardan* ibarettir."

İLERİ OKUMA İÇİN NOTLAR

Bu bölümde bahsedilen konuları daha uzun bir şekilde, "İleri Okuma İçin Notlar" kısmını içeren *The Methodology of Economics* (2. baskı, 1992) adlı kitabımda ele aldım. B. J. Caldwell, *Beyond Positivism: Economic Methodology in the Twentieth Century* (1982), mükemmel bir alternatif ve bu konulara dair kendi taraflı yorumlarım için etkili bir denge unsurudur. Tüm Amerikan Kurumsalcı yazarlarına dair yorucu ama iddialı bir çalışma için, A. G. Gruchy, *Modern Economic Thought: The American Contribution* (1947) kitabına göz atın. *Economics as a Process: Essays in the New Institutional Economics, der. N. Langlois* (1986) yeniden canlandırılmış kurumsalcılığa dair örnekler sunar.

DİZİN

1844 banka imtiyaz yasası 65, 245, 342
1855 sınırlı sorumluluk kanunu 260

A

Açıklanmış tercihler 365, 417, 419
Açık piyasa işlemleri 343, 768
Adalet 37, 42, 71, 73, 217, 219, 394, 508, 509, 585, 701, 730, 842
Adam Smith öncesi iktisat 37, 40
Adam Smith Problemi 75
Adil fiyat önermesi 38
Ahlaki kısıt 82, 85, 86, 87, 90
Ahlaki tehlike 69
Akordeon etkisi 647, 653
Aktarma mekanizması 761
Altın standardı 117, 158, 159, 191, 194, 199, 251, 252, 774, 776, 778, 779, 782, 783, 792, 793, 814
Amortisman 33, 65, 114, 135, 270, 272, 303, 333, 547, 614, 619, 621, 638, 641, 652, 694, 696, 772, 804
Ampirik 6, 8, 27, 83, 86, 88, 111, 138, 173, 256, 299, 326, 345, 347, 368, 378, 400, 411, 420, 421, 442, 471, 488, 501, 535, 544, 557, 564, 575, 576, 580, 591, 595, 689, 692, 845, 852, 853, 854
Ampirik testler 8
Arrow-Debreu genel denge teorisi 632
Artan getiri 45, 64, 172, 228, 258, 438, 450, 469, 491, 514, 526, 529, 536, 539, 540, 545, 592, 659, 846, 848, 854
Artan maliyetler 156, 236, 437, 441, 452
Artan oranlı gelir vergisi 103, 312
Artık değer oranı 270, 272, 273, 275, 280, 281, 282, 283, 296, 298, 304, 325, 327, 336, 345, 346, 659
Arz alanı 740, 741, 743, 745
Arz eğrisi 25, 49, 50, 54, 136, 258, 309, 321, 368, 376, 382, 422, 437, 438, 441, 446, 447, 451, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 465, 466, 468, 486, 487, 488, 489, 491, 494, 495, 496, 583, 587, 588, 589, 592, 596, 601, 622, 640, 652, 656, 684, 691, 693, 815, 816, 830
Arz esnekliği 25, 112, 163, 164, 236, 237, 238, 461, 534, 783, 853
Aşar vergisi 164, 258, 259
Asimetrik bilgi 69, 842
Aşırı bolluk 156, 200, 209, 210, 211, 212
Aşırı tasarruf 201, 203, 207, 210, 211, 241, 242, 769
Aşırı üretim 179, 181, 182, 188, 189, 200, 208, 306, 341, 778
Avusturya okulu 198, 319, 353, 360, 513, 555, 574, 596, 603, 624, 630, 655, 793
Azalan getiri 64, 109, 126, 203, 437, 438, 450, 451, 452, 454, 514, 526, 531, 534, 536, 539, 541, 545, 576, 636, 659, 713
Azalan maliyetler 438, 439, 440, 441, 466, 467, 496, 504, 539, 592, 726
Azalan marjinal fayda yasası 356, 362,

369, 391, 393, 401, 412, 415, 419, 477, 600
Azalan marjinal üretkenlik yasası 352
Azalan verimler yasası 84, 85, 94, 96, 229, 265, 328, 480, 481, 484, 493, 592

B

Bankacılık 65, 194, 242, 243, 244, 245, 246, 342, 343, 593, 756, 759, 769, 774, 777, 779, 780, 782, 788, 814
Bankacılık okulu 243, 244, 245, 342, 343, 780
Bank of England 66, 158, 159, 160, 161, 194, 242, 243, 244, 342
Bedavacı sorunu 263
Beklenen fayda kuramı 442
Beklentiler 57, 88, 103, 157, 200, 257, 308, 309, 317, 386, 397, 420, 423, 444, 501, 503, 769, 770, 786, 800, 803, 804, 805, 806, 810, 811, 814, 819, 823, 824, 826, 832, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 849, 854
Beklentilerin esnekliği 778, 811
Belirsizlik 55, 57, 79, 182, 183, 215, 364, 372, 375, 397, 399, 492, 552, 553, 554, 591, 660, 699, 834, 847
Bernoulli hipotezi 397, 399, 400, 402, 403, 480, 503
Beşeri olmayan sermaye 218, 575
Beşeri sermaye 57, 65, 218, 499, 500, 575, 620, 697
Bilgi 1, 3, 4, 6, 7, 10, 20, 52, 58, 67, 68, 69, 77, 84, 90, 95, 115, 128, 158, 206, 216, 220, 227, 229, 299, 319, 351, 357, 358, 393, 403, 407, 422, 425, 457, 458, 480, 484, 510, 511, 517, 545, 554, 557, 558, 560, 566, 571, 598, 607, 609, 621, 642, 687, 688, 693, 703, 711, 719, 733, 738, 740, 753, 774, 798, 806, 835, 838, 839, 840, 841, 842, 844, 846, 850, 852, 857
Bimetalizm 239, 698
Bireysel talep eğrisi 690
Birikimli süreç 499, 501
Bölgesel ekonomiler 741, 747, 750, 753
Bölünemezlik 513, 542, 543, 544, 584, 595
  tezi 542, 543
Bölüşüm 4, 5, 30, 44, 53, 73, 74, 106, 111-119, 131, 156, 166, 167, 171, 172, 173, 176, 208, 216, 217, 219, 229, 230, 232, 255, 256, 257, 284, 286, 290, 295, 306, 308, 312, 318, 327, 331, 349, 353, 354, 355, 367, 378, 387, 469, 484, 492, 497, 507, 508, 509, 522, 523, 524, 528, 539, 540, 541, 548, 553, 556, 560, 581, 582, 583, 591, 592, 594, 596, 654
  adaleti 217, 219, 508, 509
  kuramı 44, 53, 74, 166, 208, 284, 353, 354, 469, 492, 508, 523, 556, 581, 582
  maliyetleri 331
  payları 255, 256, 349, 539
  teorisi 654
Buğday fiyatları 55, 142, 144, 229, 256, 259
Buğday talebi eğrisi 129
Büyük çelişki 273, 274, 325, 334
Büyüme kapasitesi 82

C

Cambridge denklemi 183
Cambridge okulu 596, 629, 630, 676, 771
Cantillon etkisi 26, 30, 185, 197, 199
Çarpan 91, 164, 169, 170, 206, 254, 307, 323, 354, 503, 593, 675, 758, 771, 788, 789, 797, 799, 805, 809, 813, 819, 825, 828
Ceteris paribus 193, 326, 373, 420, 474, 478, 490, 847, 852
Çevrimsel işsizlik 19

Chamberlin Devrimi 474
Çitleme 33, 283, 331
Çıraklık yasaları 59
Coase teoremi 720
Cobb-Douglas üretim fonksiyonları 526, 535, 536, 537, 538, 561, 562, 563, 564
Çoklu denge 246, 249, 656, 657, 682, 684
Concertina etkisi 677

D

Deflasyon 200, 313, 579, 791, 792, 806, 809, 818, 829, 834
Değer 1, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 17, 19, 24, 32, 33, 37, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 52, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 69, 75, 87, 102, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 143, 144, 147, 150, 151, 156, 158, 160, 162, 166, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 176, 177, 180, 182, 184, 185, 208, 215, 216, 217, 218, 232, 235, 237, 238, 239, 241, 242, 246, 254, 264, 265, 270-491, 504, 512, 552, 555, 558, 561, 564, 575, 581, 597, 598, 602, 604, 605, 607, 609, 619, 620, 621, 623, 624, 629, 635, 637, 642, 643, 649, 654, 655, 656, 658, 659, 660, 664, 665, 671, 673, 680, 684, 688, 689, 691, 696, 700, 709, 710, 711, 712, 718, 729, 730, 738, 743, 745, 771, 779, 803, 808, 816, 823, 825, 845, 851, 855, 856, 857, 861
Değer kuramları 1, 131, 138, 364, 504
Değer ölçüsü 24, 45, 46, 116, 117, 131, 133, 135, 143, 167, 169, 171, 173, 208, 238, 279
Değer yargıları 5, 6, 290, 710, 711, 718, 730, 845, 855, 856, 857, 861
Değişim değeri 45, 46, 47, 48, 61, 63, 131, 139, 158, 235, 238, 272, 320, 775
Değişim denklemi 23, 193, 239, 323, 369, 372, 477
Değişkenler 23, 123, 178, 181, 182, 193, 196, 204, 206, 255, 270, 271, 281, 301, 302, 351, 420, 457, 472, 525, 544, 588, 680, 691, 731, 739, 749, 757, 767, 772, 774, 775, 783, 785, 786, 803, 826, 832, 837, 838, 839, 840, 841, 844, 846, 847, 848, 850
Değiştirme teoremi 624, 625, 629, 631, 671, 676
Demiryollarında fiyatlandırma 384
Demografik 80, 93, 108, 852
Denge 8, 16, 24, 29, 47, 48, 72, 89, 90, 109, 155, 164, 174, 175, 176, 179, 186, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 199, 204, 205, 206, 217, 225, 236, 244, 248, 251, 255, 287, 288, 305, 315, 318, 322, 343, 350, 352, 357, 364, 365, 368, 369, 370, 372-380, 386, 388, 404, 405, 407, 410, 414, 416, 421, 422, 426, 456, 458, 459, 460, 468, 469, 471, 473, 476, 477, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 494, 504, 507, 508, 509, 512, 521, 529, 539, 541, 546, 552, 555, 556, 557, 560, 564, 565, 570, 583, 585, 586, 587, 589, 591, 603, 613, 616, 620, 621, 622, 624, 628, 630, 631, 632, 638, 642, 644, 645, 647, 653, 656, 657, 663, 666, 671, 673, 675, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 711, 714, 721, 726, 730, 731, 733, 741, 749, 750, 751, 753, 756, 757, 761, 762, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 777, 778, 779, 782, 785, 787, 788, 794, 795, 803, 816, 818, 821, 824, 826, 828, 833, 836, 838, 839, 841, 847, 849, 850, 862

Dengesizlik 25, 157, 175, 179, 303, 405, 555, 556, 685, 686, 693, 757, 758, 759, 767, 819, 820, 824, 825, 826, 841
Denizcilik Yasaları 71
Denk bütçe 792, 793, 814
Devlet 17, 18, 22, 69, 71, 72, 73, 76, 77, 81, 162, 164, 165, 206, 207, 208, 220, 256, 259, 260, 261, 262, 264, 266, 313, 317, 326, 343, 360, 384, 387, 496, 503, 549, 551, 657, 694, 719, 720, 736, 797, 805, 814, 815, 817, 822, 824, 848, 858
Devlet borçları 220, 317
Diferansiyel rant 93, 97, 99, 100, 101, 102, 141, 208, 343, 344, 354, 367, 459, 460, 461, 462, 463, 467, 493, 506
Dinamik analiz 255, 504
Dinamik analiz ile statik analiz karşılaştırması 255
Dış göç 207
Dışsal ekonomi 71, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 461, 462, 463, 464, 466, 467, 468, 482, 484, 487, 488, 493, 499, 500, 501, 504, 579, 720
Dış ticaret 13, 14, 15, 16, 18, 22, 69, 89, 146, 147, 148, 153, 165, 252, 253, 254, 256, 315, 340, 799
Dış ticaret dengesi öğretisi 13, 22
Doğal faiz 157, 342, 764, 768, 832
Doğal fiyat 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 99, 107, 136, 174, 287, 328, 337, 485
Doğal işsizlik oranı 832, 849
Doğal ücret 107, 108, 122, 123, 142, 174, 384, 387, 673, 739
Doğrudan mekanizma 189, 190, 757, 761, 762, 771, 777
Doğrusal dönüşümler 392, 393, 394, 396
Doğrusal programlama 513, 514, 515, 518, 519, 595, 744
Doğrusal üretim fonksiyonları 127, 751
Doğum kontrolü 81, 85, 86, 90, 92, 267
Doğum oranı 81, 88, 91, 92, 93, 501
Dolaşım hızı 23, 164, 183, 231, 239, 243, 244, 574, 755, 756, 760, 763, 775, 784, 785, 813
Dolaylı mekanizma 190, 193, 195, 201, 757, 761, 762, 773, 776
Dönem analizi 354, 449, 469, 795, 828
Döngüsel akış 36
Döviz kuru 154, 155, 159, 160, 251, 252, 657, 779, 817, 837
Durağan durum 32, 56, 101, 130, 156, 172, 174, 175, 257, 329, 443, 490, 504, 508, 552, 622, 672
Durgunluk 188, 207, 212, 239, 341, 359, 483, 575, 654, 798, 799, 803, 804, 805, 824, 828, 829
Düşük mallar 410, 411, 585

E

Efektif talep 18, 19, 20, 167, 201, 209, 220, 306, 307, 692, 798, 799, 802, 815, 819, 825
Eğilim 3, 10, 13, 16, 18, 20, 29, 31, 43, 45, 48, 50, 54, 55, 56, 58, 62, 64, 65, 72, 73, 76, 84, 86, 87, 88, 90, 94, 101, 104, 108, 109, 114, 124, 128, 130, 138, 139, 142, 143, 147, 156, 157, 160, 167, 172, 173, 174, 186, 187, 188, 197, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 209, 210, 211, 212, 213, 219, 241, 242, 244, 245, 252, 254, 256, 257, 259, 263, 274, 283, 284, 286, 287, 292, 297, 299, 300, 301, 302, 304, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 314, 316, 318, 319, 320, 321, 322, 327, 334, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 349, 354, 404, 405, 423, 424, 458, 459, 461, 472, 476, 477, 492, 498, 500, 502, 503, 534, 542, 567, 569, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 579, 580, 582, 584, 585, 590, 594, 602, 606, 624, 644, 647, 650, 656, 670, 671, 683, 694, 696, 697, 699, 700, 702,

720, 741, 748, 758, 759, 761, 763, 769, 776, 777, 789, 797, 798, 799, 804, 805, 807, 809, 810, 813, 817, 820, 822, 828, 829, 840, 845, 846, 847, 854, 860, 861
Eğitim 2, 37, 42, 47, 57, 65, 73, 76, 78, 79, 260, 261, 262, 298, 321, 351, 498, 499, 500, 501, 503, 511, 548, 557, 575, 619, 717, 805, 831
Egzojen değişken 731
Egzojenlik 731, 748, 794, 822
Eksik istihdam 19, 222, 809
Eksik rekabet 653, 657, 658, 673, 718, 727, 842
Eksik tüketim kuramı 203, 306
Eksik tüketim öğretisi 37, 201
Eksik tüketim tezi 202
Ekstansif marj 97, 98
Elmas-su paradoksu 45, 48, 131, 655
Emeğin homojenliği 94, 97, 99, 105, 111, 124, 168, 181, 237, 281, 322
Emeğin marjinal yararsızlığı 94, 375, 388, 480
Emeğin ölçümü 629
Emeğin olumsuz faydası 57, 61, 62, 63, 132, 373, 374, 375, 498, 591
Emeğin sömürülmesi 317, 327
Emek 2, 6, 8, 9, 16, 19, 20, 22, 30, 37, 41, 45, 46, 47, 50, 53, 54, 55, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 71, 73, 75, 78, 79, 81, 85, 90, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 101, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 124, 128, 129, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 156, 158, 162, 163, 164, 166, 167, 168, 169, 170, 174, 176, 177, 201, 207, 208, 209, 210, 211, 217, 218, 219, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 230, 231, 234, 237, 238, 239, 250, 253, 254, 256, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 292, 293, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 315, 317, 318, 320, 321, 322, 324, 325, 328, 329, 331, 332, 334, 335, 336, 338, 340, 342, 344, 345, 349, 354, 355, 357, 359, 364, 365, 367, 371, 373, 374, 375, 376, 386, 387, 456, 457, 475, 476, 480, 484, 488, 489, 498, 499, 501, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 514, 515, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 530, 531, 532, 534, 535, 536, 537, 538, 543, 548, 551, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 584, 590, 591, 593, 594, 597, 599, 606, 607, 609, 610, 611, 615, 618, 619, 620, 623, 624, 627, 628, 629, 631, 632, 642, 647, 650, 656, 659, 660, 661, 664, 674, 693, 694, 697, 714, 738, 740, 743, 747, 748, 752, 800, 801, 808, 153
Emek arzı eğrisi 53, 55, 73, 90, 106, 107, 163, 375, 376, 498, 508, 521, 571, 656, 801
Emek değer kuramı 2, 8, 9, 47, 63, 64, 110, 111, 113, 115, 118, 131, 133, 134, 135, 138, 139, 147, 150, 151, 158, 177, 238, 270, 273, 274, 278, 279, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 292, 293, 295, 300, 318, 325, 334, 335, 340, 355, 357, 367, 153
Emek dengesi öğretisi 30
Emek maliyeti 63, 111, 118, 590
Emek piyasası 20, 55, 58, 78, 79, 207, 225, 287, 312, 318, 321, 355, 374, 484, 488, 501, 508, 510, 511, 512, 551, 578
Emek talebi eğrisi 227, 521, 522, 801
Emek tasarrufu 85, 129, 140, 227, 228, 256, 300, 301, 306, 308, 309, 310, 311, 315, 328, 336, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 578

Emperyalizm 313, 314, 316, 317, 340, 347
Endojen değişken 731
Enflasyon 19, 24, 160, 161, 198, 199, 211, 240, 241, 575, 758, 763, 764, 765, 781, 784, 786, 804, 806, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838
Enflasyon ve işsizlik ödünleşimi 831
Entansif marj 97, 98, 99, 344
Eponimi yasası 647, 648
Eşitlikçilik 289, 327, 360
Eş marjinallik ilkesi 352, 583
Esneklik 125, 164, 248, 376, 570, 658, 816, 819, 821
Eşürün eğrileri 514, 516, 517, 530, 532, 533, 534, 537, 542, 543, 565, 567, 712
Etkinlik analizi 728, 730
Euler teoremi 525, 527, 530

F

Fabianlar 360
Fabrika yasaları 262, 263, 264, 325, 326
Faiz kuramları 29, 68, 232, 234, 288, 289
Faiz oranı 29, 33, 56, 112, 156, 157, 186, 190, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 228, 229, 231, 232, 233, 234, 235, 241, 244, 245, 251, 259, 288, 290, 294, 308, 313, 341, 342, 343, 377, 482, 485, 498, 499, 501, 502, 552, 554, 557, 558, 559, 560, 565, 570, 571, 572, 575, 589, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 605, 606, 607, 609, 612, 613, 614, 620, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 633, 634, 635, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 650, 653, 661, 662, 663, 665, 666, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 695, 696, 697, 698, 713, 757, 759, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 775, 777, 778, 781, 784, 785, 788, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 814, 816, 817, 818, 820, 821, 822, 823, 826, 832, 849
Faktör-maliyeti-sınırı 642
Fayda 9, 14, 37, 38, 48, 49, 57, 58, 61, 131, 137, 215, 320, 335, 351, 352, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 375, 378, 381, 382, 388, 389, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 415, 416, 418, 419, 420, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 435, 436, 441, 442, 476, 477, 478, 479, 480, 484, 497, 506, 513, 552, 562, 583, 584, 585, 588, 600, 601, 602, 605, 623, 655, 656, 657, 675, 679, 680, 681, 689, 691, 692, 694, 698, 703, 704, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 716, 717, 718, 723, 724, 728, 729, 733, 760, 772, 785, 841, 847, 851, 855, 856, 857
Faydacılık 348, 423
Fayda fonksiyonu 393, 394, 395, 397, 398, 406, 407, 408, 409, 419, 420, 424, 425, 426, 476, 477, 479, 480, 785
Fayda kuramları 38, 335, 351, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 362, 364, 389, 391, 392, 397, 411, 419, 423, 425, 441, 442, 506
Faydanın ölçülebilirliği 382, 391, 392, 395, 396, 411, 656
Fayda teorisi 657, 679, 694
Fazla talep 159, 250, 587
Firma 8, 44, 53, 57, 100, 112, 223, 264, 293, 310, 330, 336, 339, 368, 380, 408, 424, 444, 447, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 466, 467, 468, 469,

470, 471, 472, 473, 474, 483, 484, 491, 493, 494, 495, 500, 504, 510, 514, 515, 517, 519, 521, 522, 542, 546, 547, 552, 556, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 565, 567, 569, 577, 578, 579, 580, 581, 583, 595, 609, 630, 635, 644, 645, 649, 651, 652, 666, 671, 678, 681, 693, 699, 701, 712, 713, 714, 718, 719, 727, 732, 741, 743, 751, 752, 760, 835
Firmanın optimum büyüklüğü 546, 666
Fiyat 4, 16, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 37, 38, 39, 44, 46, 48, 49, 50, 52, 53, 60, 61, 64, 73, 74, 75, 91, 98, 104, 115, 118, 132, 136, 151, 152, 153, 155, 156, 158, 164, 169, 173, 176, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 190, 191, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 209, 226, 235, 238, 239, 242, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 265, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 284, 285, 286, 298, 299, 318, 321, 323, 326, 333, 337, 342, 368, 373, 377, 378, 380, 382, 384, 390, 391, 395, 405, 407, 408, 410, 411, 412, 418, 419, 421, 422, 423, 424, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 433, 434, 435, 437, 441, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 450, 451, 453, 454, 459, 460, 463, 469, 471, 472, 473, 474, 475, 477, 478, 479, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 493, 502, 512, 513, 515, 516, 523, 529, 534, 539, 560, 561, 578, 579, 585, 586, 587, 601, 615, 632, 638, 641, 642, 643, 645, 647, 653, 655, 657, 658, 678, 679, 680, 681, 683, 684, 685, 686, 688, 689, 690, 691, 692, 701, 704, 705, 709, 713, 714, 716, 717, 719, 722, 723, 725, 727, 730, 732, 733, 749, 753, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 782, 783, 784, 785, 787, 788, 793, 794, 795, 433, 799, 801, 802, 807, 810, 814, 815, 819, 821, 823, 825, 829, 830, 831, 832, 833, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 846, 852, 853, 854, 855, 858, 859
Fiyat farklılaştırması 658, 723
Fiziğin etkisi 357, 702
Fizyokratik sistemi 30, 32, 70
Fırsat maliyeti 38, 99, 265, 344, 493, 547, 598, 626, 761, 772
Fırsat maliyeti kuramı 265
Fonksiyonların bölünemezliği 545

G

Gayrisafi milli hasıla 65, 219, 270
Geçimlik ücret kuramı 54, 55, 73, 89, 90, 106, 170, 225, 508
Geçişkenlik kavramı 584
Gelirin azalan marjinal faydası 258, 401, 402, 403, 404, 475, 635, 657, 673, 729
Gelirin marjinal faydası 374, 375, 398, 399, 402, 403, 404, 407, 426, 431, 656
Gelirin yeniden bölüşümü 327
Gelir vergisi 103, 258, 312, 404, 724
Genel denge 8, 176, 217, 318, 350, 357, 364, 365, 368, 472, 492, 512, 552, 556, 557, 560, 564, 583, 631, 632, 645, 656, 671, 672, 673, 675, 679, 680, 681, 682, 683, 685, 687, 688, 691, 692, 693, 697, 698, 700, 701, 702, 703, 711, 714, 721, 731, 733, 749, 750, 751, 753, 782, 785, 838, 839
analizi 217, 364, 557, 675, 683, 685
kuramı 8, 217, 318, 357, 472, 552, 560, 564, 583
Geriye akış yasası 66, 244, 245
Getiri oranı 112, 193, 195, 199, 315, 341, 343, 559, 576, 620, 632,

633, 634, 635, 637, 646, 665, 666, 667, 669, 695, 696, 762, 764, 767, 772, 777, 778, 781, 806
Gibson paradoksu 762, 778
Giffen paradoksu 410, 418, 419, 420, 479, 480
Girdi-çıktı analizi 362
Girişimci 30, 67, 198, 264, 323, 445, 449, 460, 467, 508, 513, 521, 542, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 591, 592, 596, 661, 665, 666, 672, 674, 681, 693, 694, 695, 698, 757, 802, 806, 810, 811, 846
Gıda fiyatları 55, 231
Gönüllü işsizlik 594, 832
Gönülsüz işsizlik 801, 802, 826
Göreli paylar 119, 124, 128, 129, 167, 298, 300, 312, 508, 522, 523, 524, 532, 536, 537, 538, 569, 570, 572, 581, 582
Göreli yoksullaşma 295, 311, 330
Görünmez el 4, 39, 70, 75, 79, 713, 715, 717, 720, 721, 732, 847, 861
Görünmez El Teoremi 713, 715, 717, 720, 721, 732
Gossen'in ikinci yasası 364, 365, 388, 584
Götürü vergileri 722, 723, 724, 727
Gümüş fiyatları 13, 17, 26, 61, 64, 158, 242, 739, 783

H

Hak edilmemiş gelir 258
Hakkaniyet 509
Harcamaların marjinal faydası 405, 426
Hareket yasaları 5, 270, 295, 309, 312, 339
Harrod-domar büyüme modelleri 204, 206
Hasılat 333
Hazine yaklaşımı 211
Heckscher-ohlin teorisi 254
Hedonizm 357, 423
Hisse senedi piyasası spekülasyonları 806, 828, 838
Histerezis 702, 703
Hızlandıran katsayısı 206
Homojen fonksiyonlar 181, 182
Hukuk ve Ekonomi 721
Hume yasası 251

I

İçsel ekonomi 456, 467, 482, 483, 494, 496
İçsel getiri oranı 559, 696, 764
İdeoloji 2, 6, 7, 77, 81, 291, 359, 796, 828, 856, 857
İhracat 13, 14, 15, 16, 18, 20, 27, 43, 70, 72, 148, 151, 152, 155, 156, 159, 160, 161, 186, 246, 248, 249, 259, 313, 317, 777, 781
İhtiyati ve spekülatif saikler 183
İkame 19, 21, 90, 94, 122, 132, 135, 142, 143, 181, 221, 227, 243, 254, 273, 305, 309, 310, 325, 350, 376, 406, 408, 410, 412, 417, 418, 421, 423, 429, 469, 470, 471, 472, 478, 491, 492, 498, 512, 516, 517, 520, 530, 532, 534, 536, 537, 542, 543, 544, 556, 562, 568, 569, 571, 575, 576, 590, 591, 592, 596, 600, 601, 630, 637, 640, 642, 649, 650, 656, 660, 664, 671, 672, 683, 684, 699, 702, 705, 712, 713, 724, 739, 744, 751, 761, 772, 773, 774, 809, 819, 850, 853, 854
İkame esnekliği 532, 534, 537, 556, 569, 576, 809
İkame mallar 406, 410, 417, 469, 471, 472
İki zıt kutba ayrılma 182, 184, 199, 342
İktisadi büyüme 17, 25, 67, 75, 105, 108, 130, 162, 194, 260, 289, 302, 311, 349, 359, 500, 503, 557, 564, 567, 576
İktisadi hipotezlerin geçerliliği 6

İktisadi insan 39
İktisadi kalkınma kuramları 75, 229, 230, 314, 350, 504, 523, 554, 576
İktisadi kurumlar 2, 359, 858, 859
İktisadi sosyoloji 860
İktisat 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 213, 8, 12, 17, 22, 37, 39, 40, 41, 44, 49, 59, 64, 69, 70, 74, 75, 80, 91, 101, 104, 165, 166, 167, 168, 188, 189, 212, 213, 216, 217, 221, 225, 228, 238, 265, 266, 268, 269, 274, 293, 294, 304, 311, 317, 318, 319, 323, 328, 335, 337, 339, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 364, 366, 367, 368, 378, 504, 505, 426, 449, 469, 474, 475, 499, 502, 503, 504, 519, 522, 549, 552, 554, 555, 556, 557, 565, 581, 583, 586, 593, 655, 676, 679, 681, 687, 690, 711, 730, 732, 734, 739, 754, 788, 789, 790, 791, 797, 800, 811, 814, 816, 817, 818, 821, 824, 825, 827, 829, 844, 845, 847, 849, 850, 851, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861
İktisat kuramı 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 22, 91, 101, 165, 167, 168, 213, 317, 319, 352, 357, 358, 361, 368, 378, 505, 475, 503, 504, 519, 549, 555, 556, 583
İktisat politikası 8, 69, 70, 268, 348, 504
İktisat tarihi 5, 6, 41, 59, 213, 274, 364, 505, 800, 817, 844, 845, 855
İlkel birikim 283, 331
İndeks sayıları 160, 648, 709, 775
İntibak süresi 90, 108, 162, 164, 186, 200, 227, 239, 253, 268, 310, 406, 452, 468, 488, 498, 570, 578, 579, 580
İş çevrimleri 7, 27, 189, 198, 213, 294, 295, 302, 305, 310, 311, 319, 340, 341, 346, 646, 647, 652, 653, 654, 673, 677
İşlem maliyetleri 720, 721, 840, 861
İşletme 30, 33, 44, 52, 68, 112, 135, 307, 332, 339, 454, 467, 468, 482, 483, 484, 502, 512, 534, 550, 554, 567, 577, 579, 599, 652, 674, 722, 723, 807, 826, 841, 849, 853, 859
IS-LM eğrileri 819, 820, 822, 825
İsnat kuramı 512, 513, 514
İşsizlik 19, 167, 207, 219, 227, 287, 288, 295, 297, 311, 328, 330, 359, 579, 594, 645, 660, 717, 778, 786, 789, 790, 792, 793, 794, 798, 801, 802, 809, 812, 813, 814, 815, 818, 821, 822, 823, 826, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 836, 837, 839, 842, 849
İşsizlik dengesi 288, 579, 794, 809, 821, 822, 823, 826
İstifçilik 67, 68, 194, 195, 196
İthalat 16, 27, 43, 70, 72, 147, 148, 156, 157, 159, 246, 248, 249, 252, 259, 777

K

Kalibrasyon 841
Kalkınma 30, 42, 45, 56, 66, 75, 76, 229, 230, 253, 255, 268, 308, 314, 318, 319, 338, 350, 459, 504, 631, 646, 696
Kamu borcu 72, 165, 259
Kamu hizmetleri 20, 76, 382, 384, 549, 723
Kamu maliyesi 72, 78, 390, 402, 404, 727
Kamu malları 264, 265, 715, 716, 848
Kapitalizm 5, 6, 229, 270, 283, 284, 285, 289, 290, 291, 294, 295, 301, 305, 306, 308, 309, 311, 312, 313, 314, 319, 326, 327, 331, 359, 794, 808, 809, 847, 859, 860
Kardinal fayda 393, 395, 396, 691, 704, 733
Kâr kuramları 112, 156, 176, 232, 265, 318, 328, 335, 502, 546, 552, 555, 596

Kâr oranı 59, 68, 99, 106, 107, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 117, 119, 122, 124, 128, 134, 135, 143, 144, 146, 147, 156, 157, 167, 168, 169, 170, 173, 174, 175, 176, 186, 194, 196, 207, 227, 232, 233, 255, 256, 257, 270, 273, 276, 277, 278, 280, 281, 282, 283, 294, 295, 296, 302, 306, 307, 308, 309, 311, 314, 321, 325, 327, 330, 332, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 349, 353, 354, 385, 386, 446, 570, 574, 576, 583, 611, 613, 649, 650, 659, 672, 696, 768
Kâr paylaşımı tasarıları 257
Karşılaştırmalı maliyet kuramı 167
Karşılaştırmalı maliyetler 163, 176, 250
Karşılaştırmalı Maliyetler Yasası 212
Karşılaştırmalı statik analiz 167, 240, 253, 255, 572
Karşılaştırmalı üstünlük kuramı 165, 254
Karşılıklı talep 247, 250, 251, 253, 254
Katoliklik etkisi 92, 357
Kayıtsızlık eğrisi analizi 50, 151, 152, 370, 371, 372, 376, 411, 412, 413, 415, 416, 418, 514
Keynes etkisi 791, 811, 822
Keynezyen Devrim 5, 474
Kiralama 33, 94, 508, 558, 559, 681
Kişisel çıkar arayışı 39, 70, 74, 75, 76, 77, 88, 262, 603
Kısa dönem 38, 46, 48, 50, 53, 54, 55, 60, 62, 128, 130, 133, 138, 141, 142, 204, 209, 210, 217, 225, 227, 236, 237, 244, 256, 286, 306, 308, 329, 342, 354, 365, 375, 376, 386, 403, 443, 444, 445, 447, 448, 449, 450, 451, 453, 454, 455, 459, 460, 461, 462, 463, 480, 490, 491, 494, 495, 496, 497, 498, 508, 514, 517, 534, 539, 543, 552, 578, 579, 591, 592, 662, 757, 794, 796, 814, 815, 816, 835, 836, 838
Kısmi denge analizi 47, 236, 421, 456, 458, 459, 490, 491, 504, 685, 701, 749
Kıyamet yanılgısı 88
Klasik iktisat 5, 149, 150, 179, 188, 189, 194, 196, 260, 349, 352, 353, 354, 360, 367, 499, 821, 850
Klasik iktisatçı 15, 16, 26, 29, 53, 67, 90, 91, 94, 99, 104, 112, 182, 185, 186, 188, 193, 195, 196, 197, 199, 217, 223, 225, 227, 241, 253, 254, 260, 261, 262, 263, 266, 287, 344, 350, 353, 482, 549, 552, 574, 700, 758, 779, 802, 827, 845, 846
Kölelik 230, 330
Korumacılık 200
Köylü mülkiyeti 228
Kredi 21, 22, 43, 68, 69, 194, 195, 197, 200, 234, 239, 240, 241, 243, 244, 245, 303, 319, 342, 483, 500, 544, 559, 593, 600, 605, 635, 638, 641, 646, 651, 652, 666, 680, 695, 696, 697, 702, 762, 763, 764, 765, 767, 769, 774, 777, 778, 781, 782, 792, 796, 809, 813, 815, 822
Kredi arzı eğrisi 651
Krizler 19, 102, 188, 257, 289, 305, 306, 307, 340, 341
Külçeciler Tartışması 158
Kullanıcı maliyetleri 333, 803
Kullanım değeri 45, 48, 131, 235, 272, 320
Kumar oynama 399
Kuruluş yeri teorisi 735, 743, 744, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754
Kurumsalcı okul 424
Kutu diyagramı 370, 712

L

Laissez-faire 39, 70, 71, 72, 77, 78, 360
Likidite tercihi 29, 342, 645, 646, 767, 772, 807, 809, 810, 811, 818, 819, 820, 822, 823
Likidite tuzağı 188, 808, 819, 824, 828

M

Makinelerin yıllık kira bedeli 650
Makineler sorunu 161, 226, 227
Makineler üzerine 221
Makroiktisat 5, 178, 352, 474
Maliye politikası 771, 796, 798, 804, 813, 823
Maliyet 8, 17, 33, 35, 36, 37, 38, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 55, 57, 61, 62, 63, 64, 71, 92, 96, 97, 98, 100, 101, 103, 111, 113, 114, 118, 129, 131, 135, 136, 138, 139, 140, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 158, 163, 167, 172, 174, 196, 201, 202, 203, 208, 209, 215, 227, 232, 233, 234, 236, 237, 238, 239, 246, 247, 248, 250, 251, 253, 254, 264, 265, 266, 270, 271, 272, 274, 275, 276, 277, 280, 281, 284, 286, 287, 290, 300, 307, 308, 309, 437, 321, 322, 326, 329, 331, 336, 337, 339, 340, 344, 350, 353, 354, 364, 365, 368, 373, 378, 379, 382, 384, 436, 438, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 471, 472, 473, 475, 476, 480, 484, 485, 490, 491, 492, 493, 495, 496, 500, 510, 512, 518, 519, 520, 522, 523, 539, 540, 541, 542, 545, 546, 547, 552, 553, 559, 566, 574, 577, 578, 579, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 596, 597, 598, 599, 603, 614, 619, 626, 628, 629, 630, 632, 633, 634, 635, 637, 638, 641, 642, 643, 644, 648, 650, 651, 652, 654, 655, 657, 658, 661, 665, 668, 669, 673, 674, 675, 678, 681, 683, 686, 693, 694, 699, 700, 713, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 734, 735, 738, 739, 740, 741, 742, 745, 746, 747, 748, 751, 752, 757, 761, 764, 770, 771, 778, 781, 782, 803, 806, 809, 814, 828, 829, 839, 840, 848, 849, 853, 861, 153
Maliyet-fayda analizi 728, 729
Malthuscu nüfus kuramı 104
Malthuscu nüfus teorisi 699, 846, 852
Marjinal analiz 97, 167, 350, 351, 368, 384, 514, 517, 584, 660, 753
Marjinal devrim 5, 48, 216, 348, 349, 355, 356, 357, 358, 363, 365, 366, 367, 378, 388, 389, 551, 689, 847
Marjinal fayda 103, 137, 258, 320, 348, 349, 352, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 372, 373, 374, 375, 381, 382, 388, 389, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 412, 414, 415, 416, 417, 419, 423, 424, 426, 429, 430, 431, 475, 476, 477, 478, 479, 484, 506, 513, 584, 585, 600, 601, 602, 605, 623, 635, 655, 656, 657, 673, 678, 679, 680, 685, 691, 698, 705, 729
Marjinal fayda ve değer 364, 506
Marjinal fayda yasası 356, 362, 369, 391, 393, 396, 401, 412, 415, 419, 423, 477, 600
Marjinal gelir 248, 368, 379, 399, 408, 427, 445, 453, 471, 496, 510, 522, 529, 654
Marjinal ikame oranı 181, 408, 412, 417, 423, 429, 532, 536, 542, 568, 590, 637, 642, 650, 705, 712, 713
Marjinal maliyet 96, 100, 139, 238, 321, 353, 368, 379, 382, 384, 445, 446, 449, 453, 459, 460, 462, 466, 467, 471, 490, 491, 495, 522, 534, 539, 540, 546, 590, 651, 652, 654, 655, 657, 661, 699, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 734, 741, 747, 153
Marjinal maliyet fiyatlandırması 722,

734
Marjinal üretkenlik 97, 105, 106, 167, 175, 288, 352, 362, 365, 367, 377, 378, 384, 387, 492, 497, 498, 500, 507, 508, 509, 511, 512, 513, 519, 520, 521, 522, 523, 541, 545, 547, 548, 553, 554, 556, 557, 560, 562, 565, 570, 581, 582, 583, 594, 595, 596
Marjinal ürün 94, 96, 97, 98, 105, 106, 107, 119, 120, 122, 125, 144, 146, 377, 386, 387, 408, 466, 467, 492, 497, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 513, 519, 520, 521, 522, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 535, 536, 538, 539, 542, 543, 546, 547, 548, 553, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 568, 569, 588, 590, 592, 593, 594, 611, 612, 613, 641, 644, 645, 659, 660, 661, 662, 668, 669, 672, 673, 675, 801, 146
Marjinal verimlilik teorisi 655, 659, 661, 675, 681, 699, 701
Marksist iktisat 311, 319, 346, 347
Matematik 119, 124, 174, 175, 181, 182, 236, 266, 279, 350, 351, 355, 356, 358, 364, 365, 367, 368, 370, 382, 384, 389, 395, 396, 397, 398, 400, 403, 404, 411, 424, 427, 451, 474, 477, 478, 479, 491, 492, 496, 497, 512, 518, 525, 529, 541, 562, 583, 584, 656, 665, 674, 675, 679, 683, 687, 689, 690, 692, 700, 731, 739, 740, 747, 775, 789, 816, 838
Merkantilistler 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 23, 28, 39, 199, 817, 818
Merkantilizm 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 22, 27, 30, 36, 39, 216, 349, 817
Merkez bankacılığı 243
Merkezi planlama 229, 289, 687
Meslek seçimi 134, 375
Meta fetişizmi 322, 323
Metalizm 239, 698
Methuen antlaşması 72
Metodoloji 326, 504, 585, 603, 816, 844, 845, 847, 849, 850, 852, 855, 857, 858, 860, 861
Mevduat çarpanı 593
Mikroiktisat 352, 474, 503, 522
Miktar teorisi 23, 24, 25, 64, 193, 342, 755, 756, 758, 759, 762, 770, 771, 773, 775, 776, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 788
Milli gelir muhasebesi 67
Miras 1, 101, 230, 233, 260, 312, 318, 361, 603, 724, 860, 861
Monopson 225, 318, 484, 510, 511, 577, 578
Monoton dönüşümler 392, 393
Mutlakçılık 2, 9
Mutlak fiyat 181, 183, 184, 185, 186, 187, 192, 193, 195, 278, 342, 645, 646, 648, 656, 698, 758, 776, 779, 785, 816
Mutlak rant 343, 344, 659
Mutlak yoksullaşma 311, 313, 330

N

Nakit dengesi 698, 761, 774, 784
Nakit dengesi ilkesi 698
Nakit para 156, 157, 158, 186, 187, 190, 191, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 342, 545, 635, 756
Nakit para-bankacılık 157, 158, 342
Nakliyat masrafları 159
Neo-keynesyen iktisat 835, 840
Neoklasik iktisat 189, 281, 352, 354, 355, 357, 358, 360, 499, 516, 557, 821, 850
Neoklasik iktisatçılar 183, 254, 437, 565
Neo-Malthusyanizm 86, 92
Net milli hasıla 65, 136, 137, 219, 270, 272, 285
Net ürün 35, 36, 65, 109, 291, 492, 498, 520
Nispi fiyat 16, 645, 646, 650, 685, 699, 705, 776, 816, 824, 825, 835, 839
Nispi ücret hipotezi 835
Normatif iktisat 217

Nötr para 765, 769
Nüfus 13, 19, 21, 36, 53, 54, 62, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 100, 104, 105, 107, 108, 109, 122, 123, 130, 132, 141, 142, 174, 206, 207, 208, 209, 210, 228, 229, 231, 255, 256, 260, 261, 266, 267, 285, 287, 291, 317, 318, 326, 330, 349, 350, 354, 355, 378, 481, 484, 555, 591, 655, 673, 699, 739, 753, 846, 847, 848, 852
Numeraire 179

O

Ödeme 23, 36, 50, 56, 57, 67, 73, 76, 99, 104, 111, 159, 160, 223, 224, 239, 243, 244, 252, 261, 272, 288, 289, 345, 431, 433, 435, 479, 493, 496, 508, 509, 510, 511, 522, 528, 534, 538, 539, 540, 542, 545, 551, 553, 554, 561, 563, 599, 662, 708, 712, 716, 717, 719, 720, 730, 756, 759, 760, 765, 774, 781, 783, 795, 799, 814, 829
Ödeme isteği 479
Ödemeler dengesi 15, 27, 155, 159, 160, 161, 245, 251, 252, 254, 756, 779
Ödenmemiş emek 272, 285, 295, 324, 325
Ödünç verilebilir fonlar 30, 156, 194, 196, 200, 241, 343, 559, 766, 767
Ölçeğe göre artan getiri 45, 172, 258, 450, 469, 514, 526, 529, 536, 539, 540, 545, 592, 848
Ölçeğe göre azalan getiri 437, 450, 451, 452, 514, 526, 536, 539, 545
Ölçeğe göre sabit getiri 139, 168, 172, 182, 300, 450, 451, 452, 490, 513, 514, 515, 524, 530, 532, 534, 536, 540, 542, 543, 544, 548, 561, 567, 570, 593
Ölçek ekonomisi 265, 453, 454, 455, 456, 468, 471, 473, 474, 482, 483, 491, 492, 542, 543, 544, 545, 546, 592
Oligopol 472, 473, 474, 750
Oligopolleşme eğilimi 492
Ölüm oranı 81, 82, 88, 93
Optimum nüfus kuramı 89, 91, 484
Ordinal fayda 365, 392, 393, 396, 411, 413, 419
Örgütlenme 225, 260, 327, 481, 484, 502, 547, 549, 551, 555, 581
Ortak maliyetler 738
Ortalama maliyet 96, 139, 307, 321, 353, 384, 447, 449, 450, 451, 455, 456, 457, 460, 461, 467, 468, 471, 472, 473, 495, 539, 540, 542, 566, 678, 681, 699, 723, 726, 728
Ortodoks iktisat 67, 166, 188, 323, 554
Ortodoks iktisatçılar 317, 318, 554, 791, 801, 827
Otomasyon çağı 565
Otomasyon eğilimi 572, 574, 575
Otonom 206, 572, 788, 794, 797
tasarruf 206, 788
yatırım 206, 788
Özel harcamalar eğrisi 494, 495

P

Para 13, 14, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 34, 37, 40, 47, 60, 65, 66, 67, 68, 119, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 167, 169, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 216, 223, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 254, 268, 284, 296, 319, 323, 324, 333, 341, 342, 343, 352, 357, 371, 373, 397, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 425, 429, 465, 475, 504, 545, 574, 581, 587, 593, 601, 603, 606, 622, 642, 643, 645, 646, 652, 656, 657, 666, 680, 688, 689, 693,

694, 698, 715, 728, 730, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 790, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 801, 803, 804, 805, 807, 808, 809, 810, 811, 813, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 827, 828, 832, 835, 838, 839, 841, 842, 855, 859
Para arzı 24, 25, 28, 158, 159, 180, 191, 192, 193, 242, 243, 244, 245, 342, 757, 758, 768, 769, 770, 775, 777, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 796, 809, 811, 817, 827, 839
Para arzının dışsallığı 779, 782, 783, 784
Para arzının içselliği 779, 783
Para dolaşımının hızı 756, 813
Parallel theorie 231
Paranın arzının egzojenliği 794
Paranın marjinal faydası 373, 375, 391, 397, 401, 402, 404, 405, 407, 477, 655, 685
Paranın miktar teorisi 23, 24, 25, 64, 193, 342, 755, 788
Paranın nötrlüğü 757, 765, 769, 770, 778, 785, 786
Paranın süper nötrlüğü 769, 786, 842
Para piyasası 179, 181, 182, 183, 186, 196, 197, 199, 240, 587, 645, 694, 767, 778, 807
Para politikası 18, 19, 160, 161, 191, 243, 244, 342, 343, 646, 652, 770, 771, 773, 780, 781, 783, 787, 797, 798, 807, 817, 824
Parasal analiz 26, 28, 760, 761, 794
Parasalcılık 773, 800
Parasal dengeler 193, 764, 765, 766, 768, 770, 779, 787
Para talebi 23, 24, 29, 180, 181, 183, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 195, 196, 197, 342, 643, 760, 761, 771, 772, 773, 775, 777, 779, 784, 785, 787, 798, 823, 828
Para talebi eğrisi 190, 191, 192, 196, 775
Para teorisi 24, 28, 688, 698, 755, 759, 761, 762, 766, 773, 777, 778, 795, 804
Para yanılgısı 197, 835
Pareto optimumu 704, 707, 713, 715, 719, 720, 721, 728, 730
Phillips eğrisi 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 841
Pigou Etkisi 648, 811, 821, 822, 823
Piyasa alanı analizi 37
Piyasa başarısızlığı 261, 715, 720
Piyasa faizi 29, 56, 112, 157, 194, 196, 198, 200, 241, 244, 251, 633, 634, 635, 637, 644, 646, 665, 666, 757, 762, 763, 764, 766, 767, 768, 778, 806, 826
Piyasa fiyatı 46, 50, 51, 53, 99, 136, 174, 237, 240, 287, 337, 364, 447, 485, 489, 518
Piyasa talebi eğrisi 191, 373, 378, 420, 447, 478, 585, 586
Piyasa ücreti 107, 108, 123, 142, 156, 163, 174
Piyasa Yasası 658
Politika dışsallığı 782, 783, 784
Politika içselliği 782
Portföy dengeleri 771
Pozitif iktisat 472
Protestan ahlakı 68
Psikanaliz 323, 854

R

Rant arayışı 67
Rant benzeri 100, 102, 448, 449, 451, 460, 492, 493, 502
Rant kuramları 93
Rantların vergilendirilmesi 73, 102
Rasyonel beklentiler 800, 806, 837, 838
rasyonel beklentilerden 839
Realizm 845, 850
Reel analiz 28, 815
Reel ankes etkisi 186, 187

Reel gelir talebi eğrisi 421, 422, 428
Reel para öğretisi 66, 161, 244, 245, 342
Refah 13, 14, 36, 60, 62, 63, 64, 65, 70, 71, 75, 77, 79, 131, 137, 138, 157, 158, 241, 259, 263, 264, 286, 308, 341, 349, 360, 365, 384, 391, 396, 397, 419, 423, 424, 426, 429, 433, 434, 435, 439, 463, 465, 466, 469, 472, 475, 476, 503, 511, 585, 604, 607, 657, 660, 673, 690, 693, 701, 703, 704, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 713, 714, 715, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 740, 772, 805, 812, 818, 831, 845, 847, 849, 855, 856, 857, 858, 859
Refah çarkı 693
Refah iktisadı 60, 138, 158, 259, 263, 286, 365, 397, 423, 424, 469
Rekabet 8, 50, 52, 53, 56, 58, 70, 71, 74, 75, 79, 111, 131, 153, 154, 227, 228, 230, 236, 253, 254, 258, 265, 272, 273, 281, 287, 288, 293, 298, 310, 321, 326, 329, 336, 343, 349, 379, 381, 385, 387, 408, 424, 445, 446, 448, 449, 451, 452, 453, 454, 456, 460, 461, 462, 466, 467, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 482, 483, 488, 491, 504, 505, 508, 510, 517, 519, 522, 528, 529, 532, 534, 536, 538, 542, 545, 546, 549, 550, 551, 552, 558, 570, 571, 577, 588, 590, 592, 594, 641, 642, 651, 657, 658, 673, 680, 681, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 692, 694, 699, 700, 701, 704, 713, 714, 715, 718, 719, 721, 727, 730, 731, 732, 733, 734, 737, 741, 745, 746, 748, 749, 750, 752, 753, 771, 772, 800, 824, 825, 842, 847, 854, 858
Reklamcılık 83, 318, 332, 423, 424, 469, 470, 473, 701
Rezerv talep eğrisi 190
Ricardocu sosyalistler 37, 285
Ricardo etkisi 115, 116, 135, 138, 169, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 664, 677, 849
Risk 56, 57, 58, 241, 317, 375, 492, 502, 546, 550, 551, 552, 553, 596, 652, 806, 851
Rölativizm 2, 348, 357, 358, 389

S

Sabit katsayılar (oranlar) 693, 751
Sanayi Devrimi 19, 42, 43, 81, 253, 327, 363, 549, 573
Şarap 148
Sargant etkisi 482
Satın alma gücü paritesi 155
kuramı 155
Say'in mahreçler yasası 36, 66, 67, 156, 167, 178, 187, 200, 207, 213, 220, 341
Say Özdeşliği 179, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 195, 199, 212, 213, 220, 324
Say Yasası 36, 156, 178, 179, 181, 185, 186, 188, 189, 200, 208, 210, 212, 213, 214, 241, 341, 827, 828
Sendikalar 224, 225, 298, 312, 313, 368, 503, 521, 581, 821, 832
Senkronizasyon iktisadı 225, 226
Serbest ticaret 21, 37, 39, 41, 70, 71, 130, 131, 151, 152, 157, 166, 200, 207, 256, 708, 793
Sermaye 2, 15, 16, 18, 19, 22, 28, 30, 33, 35, 38, 41, 46, 47, 53, 56, 57, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 71, 75, 84, 85, 91, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 134, 135, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 156, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 174, 175, 176, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202,

204, 205, 206, 207, 208, 209, 211, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 223, 224, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 237, 239, 240, 241, 242, 251, 252, 253, 256, 257, 259, 265, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 280, 281, 282, 283, 285, 287, 288, 289, 292, 293, 294, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 321, 326, 327, 328, 329, 330, 332, 333, 334, 335, 336, 338, 339, 340, 341, 343, 344, 349, 350, 353, 354, 355, 359, 376, 377, 384, 385, 386, 387, 446, 448, 475, 476, 480, 481, 482, 483, 484, 490, 497, 498, 499, 500, 501, 509, 513, 514, 515, 518, 519, 520, 522, 526, 530, 531, 532, 534, 535, 536, 537, 542, 543, 548, 549, 550, 551, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 582, 583, 589, 591, 593, 597, 598, 599, 600, 603, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 641, 642, 643, 644, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 655, 658, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 680, 684, 685, 688, 689, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 701, 714, 721, 738, 740, 757, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 772, 778, 781, 794, 804, 805, 806, 807, 808, 810, 816, 817, 818, 826, 849, 853

Sermaye birikimi 30, 64, 66, 75, 84, 107, 108, 109, 123, 124, 130, 142, 147, 163, 207, 209, 219, 233, 242, 287, 305, 308, 309, 311, 315, 329, 349, 350, 354, 355, 571, 591, 603, 609, 620, 621, 627, 641, 661, 670, 671, 673, 695, 696, 697, 762, 768, 849

Sermaye-emek oranı 69, 116, 118, 169, 237, 271, 273, 274, 280, 296, 328, 329, 532, 567, 568, 569, 571, 572, 577, 606, 627, 631, 632, 697

Sermaye-hasıla oranı 204, 205, 300, 301, 302, 305, 309, 339, 570, 571, 572, 575, 576, 583

Sermaye katsayısı 571, 572, 576, 577

Sermayenin marjinal verimliliği 38, 636, 658, 663, 806

Sermayenin ölçülmesi 608

Sermaye teorisi 65, 599, 608, 613, 620, 622, 625, 627, 628, 631, 646, 653, 655, 662, 664, 671, 673, 675, 676, 677, 696, 697, 698, 701, 767, 807

Sigorta ve bernoulli hipotezi 399

Sikke akım mekanizması 23, 72, 116, 250

Sınama 221, 259, 286, 326, 425, 562, 563, 580

Slumpflasyon 834

Sömürgecilik 72, 331

Sömürgeleştirme 208, 295

Sosyal darwinizm 482

Sosyalist hesaplama tartışması 688, 733

Sosyalizm 229, 230, 288, 289, 291, 293, 295, 308, 327, 346, 476, 687, 688

Sözleşme eğrisi 371, 704, 706, 712

Spekülasyon 66, 80, 102, 103, 207, 209, 245, 256, 553, 807, 808

Spekülatif saikla para talebi 183

Stagflasyon 834

Statik analiz 167, 240, 253, 255, 504, 520, 521, 545, 556, 572

Stoklar 19, 21, 24, 41, 42, 64, 65, 67, 108, 120, 134, 156, 157, 158, 181, 183, 184, 197, 198, 200, 204, 206, 218, 219, 223, 226, 227, 234, 235, 239, 240, 270, 271, 285, 287, 296, 297, 301,

302, 308, 324, 405, 481, 487, 488, 499, 516, 519, 545, 549, 557, 559, 560, 565, 572, 576, 586, 588, 599, 611, 620, 629, 644, 680, 690, 767, 822
Stok ve akım 271
St. Petersburg paradoksu 441

T

Tableau economique 32, 40, 255, 700
Tahıl modeli 106, 110, 118, 122, 169, 176
Tahıl yasaları 130, 131, 132, 157, 166, 176, 211, 212, 231, 259
Tahsis 75, 97, 98, 99, 100, 165, 221, 253, 277, 284, 287, 291, 350, 352, 375, 384, 405, 476, 510, 513, 517, 582, 591, 620, 710, 711, 715, 720, 724, 726, 730, 757, 825
Takas 28, 36, 45, 179, 180, 182, 187, 764, 809
Taksonomi rolü 8, 218, 418
Talebin çapraz esnekliği 132
Talebin fiyat esnekliği 164, 246, 265
Talebin gelir esnekliği 410, 431
Talep 4, 5, 18, 19, 20, 25, 30, 38, 39, 46, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 57, 59, 68, 73, 81, 100, 122, 131, 136, 150, 151, 152, 156, 159, 163, 164, 168, 172, 173, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 188, 190, 191, 193, 195, 196, 197, 198, 201, 204, 208, 209, 219, 220, 225, 226, 227, 234, 236, 237, 238, 239, 243, 246, 247, 248, 250, 251, 252, 253, 254, 258, 261, 265, 288, 304, 306, 307, 322, 323, 328, 337, 343, 352, 353, 355, 363, 365, 368, 369, 373, 378, 379, 381, 382, 388, 390, 392, 394, 396, 402, 404, 406, 407, 408, 410, 412, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 433, 434, 435, 437, 438, 439, 441, 442, 453, 469, 470, 471, 472, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 491, 494, 495, 496, 497, 498, 501, 502, 506, 507, 508, 510, 521, 522, 545, 546, 549, 555, 558, 559, 561, 571, 583, 585, 586, 587, 589, 592, 600, 605, 607, 621, 627, 629, 630, 638, 643, 644, 647, 654, 656, 657, 658, 678, 679, 680, 681, 683, 684, 685, 686, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 701, 715, 719, 725, 726, 727, 731, 740, 745, 750, 751, 759, 760, 761, 763, 767, 770, 771, 772, 775, 783, 784, 791, 797, 799, 802, 803, 815, 819, 820, 821, 824, 825, 826, 828, 829, 831, 832, 834, 835, 838, 840, 841, 852, 853
Talep eğrisi 51, 53, 136, 190, 191, 208, 236, 248, 368, 373, 378, 379, 382, 388, 406, 407, 408, 410, 412, 419, 420, 421, 422, 427, 428, 429, 430, 431, 433, 435, 437, 438, 439, 447, 470, 471, 477, 478, 479, 485, 486, 487, 491, 494, 495, 506, 510, 546, 571, 583, 586, 587, 589, 627, 684, 690, 691, 719, 775, 831, 852
Talep esnekliği 59, 73, 164, 418, 478, 701, 775, 783, 853
Talep yoğunluğu 208
Tamamlayıcılık 224, 406, 416, 513, 531, 562
Tam istihdam 18, 19, 167, 186, 188, 198, 199, 212, 221, 222, 288, 341, 613, 756, 764, 770, 789, 794, 798, 803, 804, 808, 811, 816, 817, 818, 821, 822, 823, 824, 825, 829, 830, 834, 838, 841
Tam rekabet 8, 53, 58, 71, 111, 131, 134, 227, 287, 298, 310, 318, 326, 350, 352, 360, 381, 385, 408, 440, 441, 445, 446, 451, 452, 454, 456, 461, 466, 467, 469, 471, 472, 473, 488, 491,

500, 508, 510, 511, 522, 528, 532, 534, 536, 542, 546, 549, 551, 552, 558, 570, 577, 592, 641, 657, 660, 680, 681, 685, 686, 689, 690, 691, 699, 701, 704, 713, 714, 715, 719, 721, 732, 748, 752, 753, 825, 847, 849, 854, 858
Tarihselci okul 166, 356, 361, 388, 389
Tarım 12, 32, 33, 43, 62, 69, 99, 100, 106, 109, 119, 163, 169, 236, 317, 332, 344, 480, 481, 535, 561, 659, 700
Tasarruf arzı 232, 234, 235, 482, 498, 673, 694, 695, 765, 768
Tasarruf eğilimi 204, 209, 210, 304, 799, 805, 817
Tasarruf-gelir oranı 799
Tasarruf paradoksu 794, 805
Tâtonnement 680, 685, 686, 687, 692, 693, 695
Tazminat ödemeleri 707
Tefecilik yasaları 68, 157, 194, 260
Teğetlik çözümü 469, 472, 473, 502, 529
Tekbiçimlilik 472
Tekel 42, 52, 59, 72, 112, 131, 261, 262, 319, 378, 379, 380, 381, 384, 427, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 494, 496, 497, 502, 504, 505, 510, 529, 534, 586, 657, 658, 700, 719, 727, 731, 732, 741, 749, 750, 752, 790, 793, 848, 849
Tekelci rekabet 469, 470, 471, 472, 473, 474, 494, 502, 504, 510, 529, 534, 719, 732, 749, 750, 752, 849
Teklif eğrisi 247, 248, 249, 488
Teknik ilerleme 42, 84, 107, 123, 128, 162, 227, 265, 302, 309, 457, 523, 552, 555, 560, 564, 565, 566, 571, 573, 574, 575, 576, 580, 696, 699
Teknoloji 19, 84, 89, 94, 95, 111, 162, 169, 173, 216, 227, 270, 299, 301, 328, 333, 359, 422, 456, 457, 458, 461, 462, 537, 573, 576, 580, 581, 625, 628, 638, 660, 671, 681, 756, 781, 840, 841, 848
Tek vergi 31, 35, 36, 102
Temel teorem 119, 128, 131, 143, 144, 147, 156, 176, 418
Temsili firma 467, 468, 469, 484, 485, 491, 494, 495, 504
Ticaretin gereksinimleri öğretisi 14
Toplam arz 178, 183, 186, 247, 559, 695, 715, 741, 815, 816, 829, 830
Toplam maliyet 111, 138, 202, 275, 284, 307, 309, 368, 379, 445, 451, 453, 460, 461, 491, 496, 540
Toplam talep 178, 559, 587, 678, 759, 767, 803, 828, 831, 833, 835
Toplulaştırma 110, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 569
Toplumsal Maliyet Teorisi 720
Toplumsal refah fonksiyonu 713, 717, 729, 831
Toprak reformu 360
Totolojiler 24, 86, 163, 477, 544, 548, 577, 593, 844, 845, 852
Transformasyon problemi 274
Tüketici artığı 382, 383, 420, 426, 427, 428, 429, 433, 435, 436, 437, 438, 439, 442, 463, 465, 479, 480, 496, 497, 506, 585, 701, 703, 433, 728
Tüketici davranışı 411, 420, 421, 422, 423, 424, 522, 552, 584
Tüketici egemenliği 72, 424, 718, 719
Tüketici kooperatifleri 257
Tüketim 26, 29, 30, 37, 87, 91, 111, 112, 147, 171, 179, 193, 195, 198, 201, 202, 203, 205, 211, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 233, 258, 283, 291, 298, 302, 303, 304, 306, 307, 308, 310, 314, 340, 352, 353, 356, 369, 370, 386, 400, 405, 406, 407, 408, 420, 424, 425, 512, 514, 523, 575, 580, 584, 589, 600, 601, 602, 606, 607, 609, 613, 614, 615, 616, 621, 628, 632, 645, 646, 664, 672, 680, 681, 689, 696, 697, 698, 712, 716, 718, 720, 740, 744, 746, 747, 748, 749, 763, 766, 794,

795, 796, 797, 798, 799, 803, 804, 805, 807, 809, 810, 813, 817, 818, 819, 822, 823, 825, 826, 828, 835, 838, 841, 854, 859
Tüketim eğilimi 201, 794, 797, 798, 804, 805, 810, 813, 819, 854
Tüketim fonksiyonu 29, 352, 795, 797, 804, 805, 809, 810, 825, 826, 828
Tümlenebilirlik problemi 424

U

Ücret birimi 60, 61, 62, 375, 815
Ücret fonu 53, 73, 106, 111, 161, 163, 218, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 230, 231, 235, 329, 355, 360, 499, 599, 664, 669
Ücret fonu öğretisi 73, 218, 221, 223, 224, 225, 226, 268, 329, 355
Ücret kesintisi 810, 811, 812, 814, 824, 828
Ücret kuramları 53, 80
Ücretler 13, 22, 26, 31, 33, 35, 41, 47, 50, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 65, 73, 77, 89, 90, 91, 107, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 122, 128, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 153, 154, 155, 156, 163, 164, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 188, 198, 200, 201, 208, 209, 218, 219, 220, 223, 224, 225, 226, 230, 231, 232, 250, 251, 253, 254, 262, 264, 270, 272, 273, 275, 280, 281, 284, 285, 286, 287, 288, 292, 297, 298, 299, 300, 301, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 315, 318, 319, 321, 322, 329, 330, 336, 338, 340, 349, 353, 354, 375, 385, 386, 387, 403, 444, 483, 484, 488, 489, 491, 498, 499, 501, 506, 508, 509, 512, 520, 521, 523, 547, 551, 552, 556, 563, 564, 574, 582, 594, 613, 642, 645, 647, 649, 653, 654, 660, 663, 664, 670, 671, 673, 675, 683, 697, 700, 736, 742, 758, 790, 791, 792, 793, 794, 801, 802, 809, 810, 811, 814, 815, 816, 819, 820, 821, 825, 828, 829, 833, 835, 846, 861
Ücret-nüfus mekanizması 53, 91, 142, 174, 287, 330
Ücret ve fiyat enflasyonu 833
Uluslararası ticaret kuramı 4, 7, 177, 253, 254, 255, 259, 552, 596
Üretici artığı 382, 383, 441, 447, 459, 461, 463, 464, 466, 496
Üretilebilir mallar 131
Üretim dönemi 53, 114, 116, 117, 136, 224, 329, 333, 574, 615, 616, 647, 653, 669
Üretim dönüşüm eğrisi 49, 638
Üretim faktörleri 15, 47, 117, 216, 254, 255, 282, 284, 290, 294, 349, 362, 378, 510, 515, 519, 523, 544, 553, 554, 560, 591, 664, 693, 712
Üretim fonksiyonu 110, 120, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 217, 299, 300, 309, 377, 387, 457, 492, 507, 517, 526, 527, 529, 530, 531, 532, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 541, 542, 544, 556, 557, 558, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 569, 571, 572, 573, 580, 592, 593, 595, 611, 612, 613, 624, 641, 650, 651, 659, 675, 676, 699, 742, 849, 851, 853
Üretim maliyetleri 47, 64, 100, 136, 154, 236, 238, 253, 254, 284, 321, 340, 364, 445, 448, 458, 552, 588, 589, 693, 694, 741, 746
Üretim ve bölüşüm yasaları 216
Üretkenlik katsayısı 204, 205, 206
Ürün farklılaştırma 469, 470, 472, 473, 474
Uyarılmış yatırım 206, 647
Uzun dönem 38, 42, 46, 48, 49, 53, 54, 60, 61, 62, 73, 85, 90, 102, 107, 111, 112, 113, 130, 132, 135,

136, 151, 157, 158, 166, 168, 172, 173, 174, 188, 199, 200, 203, 206, 207, 210, 212, 213, 225, 227, 236, 237, 253, 255, 258, 264, 284, 286, 288, 301, 304, 306, 307, 308, 310, 311, 316, 318, 319, 321, 337, 342, 343, 349, 350, 353, 354, 359, 386, 403, 437, 438, 441, 443, 444, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 459, 461, 462, 463, 464, 466, 467, 468, 469, 471, 482, 487, 488, 490, 491, 493, 494, 495, 496, 502, 503, 504, 508, 509, 534, 537, 539, 541, 542, 543, 546, 547, 548, 551, 553, 554, 567, 572, 575, 576, 578, 589, 598, 619, 678, 699, 701, 713, 714, 777, 796, 815, 825, 828, 833, 834, 835, 838
Uzun dönemli durgunluk 207, 359

V

Veblenesk etkileri 436, 584
Veraset vergisi 258
Vergilendirme 42, 72, 73, 163, 165, 258, 308, 404, 723, 789, 849
Verimlilik 50, 89, 99, 120, 154, 343, 471, 507, 509, 546, 560, 605, 607, 620, 626, 638, 644, 655, 659, 660, 661, 672, 675, 676, 681, 699, 701, 736, 754, 767, 768, 806, 832, 846, 849, 861

W

Walras yasası 180, 183, 242, 681
Weber-fechner yasası 369, 399
Wicksell etkisi 648, 661, 668, 670, 671, 675

Y

Yabancılaşma 44, 327
Yabancı yatırım 15, 18, 313
Yanlışlanabilirlik ilkesi 8, 852
Yapısal işsizlik oran 287
Yarar analizi 365
Yatırım 15, 18, 19, 29, 30, 38, 56, 57, 63, 65, 67, 68, 69, 91, 103, 107, 109, 143, 155, 156, 174, 186, 188, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 219, 220, 221, 227, 232, 233, 234, 241, 258, 260, 261, 285, 288, 291, 294, 298, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 313, 314, 315, 316, 317, 329, 330, 335, 341, 343, 354, 359, 377, 448, 459, 467, 499, 500, 560, 570, 575, 577, 578, 579, 597, 598, 604, 606, 608, 609, 610, 611, 615, 616, 617, 619, 621, 624, 625, 627, 632, 633, 634, 635, 637, 638, 639, 640, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 668, 669, 670, 672, 674, 680, 689, 696, 717, 723, 725, 738, 757, 758, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 773, 774, 777, 788, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 813, 817, 818, 819, 820, 821, 823, 826, 827, 838
Yeniden sözleşme 433, 434, 686, 687, 847
Yeniden üretim şeması 302, 304, 334
Yeniden yapılandırmalar 9, 10, 11
Yeni doğan sanayi 17, 71, 260
Yeni klasik makroekonomi 838, 841
Yenilik 42, 128, 129, 228, 300, 301, 302, 306, 310, 311, 339, 341, 449, 523, 550, 554, 555, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 623, 663, 664, 781, 782, 789, 853

Yoksullaşma 295, 311, 313, 330
Yoksulluk 102, 103, 311, 330, 340, 387, 729
Yoksul yasaları 59, 142
Yüksek ücret ekonomisi kuramı 520, 521

Z

Zaman aralıkları 134, 225, 319, 444, 602, 615
Zaman tercihi 233, 234, 329, 377, 479, 482, 501, 584, 598, 602
Zirai mallar 317
Zorunlu tasarruf 194, 197, 198, 199, 239, 240, 241, 646, 647, 757, 763, 778, 795, 796
Zorunlu tasarruf öğretisi 198, 199

Bu kitap, Adam Smith'ten John Maynard Keynes'e –aslında David Hume'dan Milton Friedman'a– uzanan bir iktisadi düşünce tarihi kitabı; ancak bu kitapta tarih belirli bir farklılıkla anlatılıyor. Birincisi iktisadi öğretilerin değil iktisat kuramının tarihi anlatılıyor; yani kitap boyunca konu dışı, eğlenceli tarihsel göndermeler ya da renkli biyografik atıflarla sulandırmadan kuramsal analize odaklanılıyor. İkincisi kitap, öğrencileri ilk elden büyük iktisatçıların yazdıklarına aşina kılmak amacıyla, ana iktisadi metinlerden dokuz tanesine –Smith, Ricardo, Mill, Marx, Marshall, Wicksteed, Wicksell, Walras ve Keynes– yönelik ayrıntılı Okuma Kılavuzları içeriyor.

Bu kitap nasıl okunmalı? Bu sorunun yanıtı, kitabın "baştan sona" okunması gerektiğidir. Ancak bu yanıt, kitapları şöyle bir karıştırmayı, şu ya da bu sayfasını seçip okumayı seven okuru hiçbir zaman tatmin etmeyecektir. Bu tür okurlara, argümanın birikimli bir şekilde oluşturulduğunu ve sonraki bölümlerin öncekilerde sunulan bilgilerin öğrenildiği varsayımıyla yazıldığını hatırlatmak gerek: Kitapta daha önce anlatılanlara dair sayısız özet bulunmaktadır, ama yine de hiçbir bölüm bütünüyle bağımsız değildir. Kısacası bu kitap hem geçmişin hem de günümüzün iktisadını öğrenmek içindir ve iflah olmaz göz atıcının ödeyeceği ağır bir bedel bulunmaktadır.

Beşinci baskı, daha önceki baskılarda yer verilen iktisadın yedi büyük kitabına ilişkin Okuma Kılavuzları'nın yanı sıra Walras'ın **Saf İktisadın Öğeleri** ve Keynes'in **İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi**'ne dair Okuma Kılavuzları'nı da içeriyor. Smith, Ricardo ve Marx hakkındaki bölümlere küçük, ama önemli eklemeler yapıldı. Marjinal verimlilik kuramı, genel denge kuramı ve refah iktisadı hakkındaki bölümlerde ise büyük değişiklikler gerçekleştirildi. Modern makroiktisadın ele alınışı büyük ölçüde değiştirildi ve İleri Okuma İçin Notlar hem budandı hem de güncelleştirildi.

Mark Blaug

Londra Üniversitesi ve Buckingham Üniversitesi emekli öğretim üyesi ve Exeter Üniversitesi ziyaretçi öğretim üyesidir.

"Yalnızca tek bir Mark Blaug'un iktisadi düşünce tarihi duayeninin, olduğu söylenir. Aslında her biri öncekinden daha dikkat çekici olan beş Mark Blaug vardır. Blaug'un başyapıtının bu son baskısı –nükteli ve ciddi; yerleşmiş inançlara karşı çıkan ve içten; özünde değişmemiş ve yepyeni bir kavrayışla yüklü– şu ana kadar yazılanların en iyisi. Herhangi bir akademisyenin –dolayısıyla herhangi bir öğrencinin de– kütüphanesinde bu kitabın bulunmamasını hayal dahi edemiyorum."

Robert Heilbroner

"İktisadi Düşünce Tarihi ve İktisat Kuramı konusundaki incelemeler içinde Mark Blaug'un **İktisat Kuramının Geçmişine Bakış**'ı otuz yılı aşkın bir zamandır, bütünlük ve derinliği, kapsam ve akademik titizliği sebebiyle vazgeçilmez ikincil kaynaklar içinde ön plana çıkmıştır. Şimdi kitabın yeni, gözden geçirilmiş beşinci bir baskısı çıkmış bulunuyor. Matematiğin giderek artan ölçüde devreye girmesiyle konuya dair incelemeler geri plana itilse ve nispeten azalmış olmasının ötesinde daha da büyük tehlikelerin şiddetlenmesi söz konusu olabilir. Bu nedenle Mark Blaug'un bu büyük eserinin yeni bir baskıyla yoluna devam etmesi, yeni yüzyıla ve yeni binyıla İktisat Tarihi derslerinin önemli bir payandası olmayı sürdürerek girmesi iç rahatlatıcıdır."

Terence Hutchison

EFİL YAYINEVİ

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Dan. Yat. ve Tic. Ltd. Şti.
Vedat Dalokay Caddesi, Ulubey Sokak 6/2 GOP, Çankaya/Ankara, Türkiye
Tel : (+90) 312 442 52 10
GSM : (+90) 541 232 00 96
Faks : (+90) 312 442 52 12
www.efilyayinevi.com

Kapak tasarımı: The Junction

978-605-4579-40-2